

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

CUMHURİYET
REPUBLIC
ÖZEL SAYISI
SPECIAL ISSUE

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi

*Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute*

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2023 Sayı/Issue: Cumhuriyet Özel Sayısı / Republic Special Issue

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.
The journal publishes four issues a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
Double blind peer-review system is used.

Dergimizin Tarandığı İndeksler/Indexes

ULAKBİM TR Dizin, EBSCO,
MLA (Modern Language Association).

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed iThenticate through program.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Murat CABAZ Sahibi

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences
Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Halit YABALAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)
Arş. Gör. / Research Assistant. İsa YALÇIN (Bitlis Eren Üniversitesi/University)

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr./Assoc. Habib TEKİN (Marmara Üniversitesi/University)

Sekreteryaya /Secretary

Ahmet KÖKLÜ

Dizgi ve Tasarım | Design

Doç. Dr. Halit YABALAK

halityabalak@yyu.edu.tr

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbederigisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

29 Ekim / October 2023

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Prof. Dr./ Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Salih SOSLU – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Prof. Dr./ Prof. Murat YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aslı ERCİYEŞ TOSUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Akif Arvas

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Sezen ARSLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi/University

**Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü /
Area Editor of Public Administration and Political Science**

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercan ÇALIŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Prof. Dr./ Prof. Suvat PARİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Sedat ŞAHİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Erkan AVŞAR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ulaş BİNGÖL – Constantine Emir Abdelkader Üniversitesi/University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLE

Nasrullah UZMAN

Demokrat Parti Döneminde Ankara.....1

Ankara in Democrat Party Period1

Bahadır YÜZBAŞI, Çetin GÖRÜR

Göç Sonrası Uyum Sürecinde İş Rolünün Coğrafi Ağırlıklı Poisson Regresyon İle İncelenmesi: Van Örneği 11

Examining The Role of Job by Geographically Weighted Poisson Regression in The Post-Migration Adaptation Process: The Case of Van 11

Şener Şükrü YİĞİTLER

Şükûfe Nihal Başar'ın Bir Coğrafyacı ve Romancı Olarak Bingöl ve Çevresini Keşfi..... 28

Şükûfe Nihal Başar's Discovery of Bingöl and Its Surroundings as a Geographer and Novelist 28

Şevket ALP, Şevin BAYRAM, Mustafa GÜLEN

Cumhuriyetin İlanından Günümüze Van Kentinde Bulunan Açık Yeşil Alan ve Parkların Değişim ve Gelişimi 44

Change and Development of Open Green Areas and Parks in Van City from the Proclamation of the Republic to the Present 44

Zeki ÇEVİK

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balıkesir Hastaneleri..... 66

Balıkesir Hospitals from the Ottoman to the Republic 66

Mehmet Serhat YILMAZ

Bir İnkılabın Ardından: Kastamonu'da Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1934-1980)..... 83

After a Revolution: Hat and Clothes Revolution Celebrations in Kastamonu (1934-1980)..... 83

Fahri ÖZTEKE

Petrol ile Evrilen Bir "Cumhuriyet Şehri" Batman..... 100

A Republic City Evolving with Oil: Batman 100

Mehmet PINAR

Bozkır'da Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı 115

Opposition in Bozkır: Free Republican Party Konya Organization 115

Mehmet AKSOY, Fuat GÜLLÜPINAR

Eskişehir'deki Mülteci Lise Öğrencilerinin Gelecekle İlgili Hedefleri: Sosyolojik Bir Araştırmanın İzdüşümleri 130

Future Goals of Refugee High School Students in Eskişehir: Projections of a Sociological Research..... 130

Resul BABAOĞLU

Kültür Park'ta İktisadi Diplomasi: Dışa Açılma ve Eklemlenme Sürecinde İzmir Enternasyonal Fuarı..... 154

Economic Diplomacy at Kulturpark: İzmir International Fair in the Process of Opening Out And Articulation 154

Sinan ACAR

Yeni Kurulan Üniversitelerin Buldukları Kentler Üzerindeki Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Mekânsal

Etkileri: Munzur Üniversitesi Üzerine Bir Karşılaştırma.....166

Economic, Socio-Cultural, and Spatial Effects of Newly Established Universities on the Cities Where They Are Located:

A Comparison on Munzur University 166

Şerif DEMİR

Osmanlıdan Günümüze Siirt'te Şehircilik Faaliyetleri..... 182

Urban Planning Activities in Siirt from the Ottomans to the Present..... 182

Ahmet Emrah SİYAVUŞ

Şehirsal Toponimi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Burdur Şehri Mahalle İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme. 202

Urban Toponymy: An Evaluation of the Neighborhood Names of Burdur City from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye..... 202

Erkan AFŞAR

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Doğu'daki Yansımaları: Mardin ve Hakkâri (1934-1945) 215

Celebrations in its Centenary and its Reflections in the East: Mardin ve Hakkâri (1934-1945)..... 215

Fatih ORHAN, Halil İbrahim DÖNMEZ

Erzincan'ın Şehirsal Toponimisi ve Şehir Kimliği Üzerindeki Etkisi..... 230

Erzincan's Urban Toponymy and Its Effect On City Identity 230

Süleyman Cengiz EGE, Nurettin ÖZGEN

Kültür, Toplumsal Bellek ve Mekân Temsilleri Üzerine Bir Araştırma: Tillo (Siirt) Örneği 247

A Research on Culture, Social Memory and Spatial Representations: The Case of Tillo (Siirt) 247

Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kızı Milletvekili Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un TBMM'deki Faaliyetleri 267

Activities of President Celal Bayar's Daughter Member of Parliament Nilüfer (Bayar) Gürsoy in the Grand National

Assembly of Türkiye..... 267

Yunus ÖZDURĞUN

Çok Partili Dönemde Siyasi Parti Liderlerinin Urfa Ziyaretleri (1948-1960) 280

Visits of Political Party Leaders to Urfa in the Multi-Party Period (1948-1960)..... 280

Dilara Merve KELKİT, Hicran Hanım HALAÇ

Sivas Kültür Rotası Önerisi ile Kültürel Miras Farkındalığı Kazandırılması..... 292

Raising Cultural Heritage Awareness with the Sivas Culture Route Proposal..... 292

Güler ÖZYILDIRAN, Kübra KANTAR

Sümerbank'ın Van'daki Faaliyetleri ve Yapıları 308

Business and Buildings of Sumerbank in Van..... 308

Yasemin ELİK

Bir Şehir Bir Katma Değer: Almus Barajı335

One City One Added Value: Almus Dam335

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Hasan KARAKUZU

Adnan Menderes ve Kütahya.....348

Adnan Menderes and Kütahya 348

Cevdet TEKE

Adnan Menderes (Ertekin)'in Teftiş Raporuna Göre İçel Parti Teşkilatı.....366

İçel Party Organization According To Adnan Menderes (Ertekin)'s Inspection Report..... 366

Neşe OKTAY

Nahit Sırrı Örik'in Gezi Yazılarında Modernleşen Anadolu Kentleri 376

The Modernization of Anatolian Cities in Nahit Sırrı Örik's Travel Articles 376

Güneş ŞAHİN, Şengül DEMİREL

Halkevlerinin Yayın Faaliyetleri: Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri Örneği.....391

Publication Activities of People's Houses: An Introduction to Van's History - Example of the Inscriptions of Sardur I 391

Erdal POLAT

Cumhuriyet ve Arkeoloji Teması: Van İli Örneği.....404

Republic and Archaeology Theme: The Case of Van Province 404

İbrahim Halil TANIK, Mustafa DAĞ

Türkiye'de Enerjinin Yerelde Gelişiminden Bir Kesit: Urfa'da Elektrik (1929-1971) 413

A Slice of the Local Development of Energy in Turkey: Electricity in Urfa (1929-1971) 413

Ahmet TOKMAK, İlyas KARA

İzmir' in Cumhuriyet ile Birlikte Yeniden İnşası ve İzmir Şehir Anıtlarının Cumhuriyet Temsili..... 433

The Reconstruction of Izmir with the Republic and the Representation of the Republic in Izmir City Monuments 433

Gülsevim EVSEL

Cumhuriyet'ten Günümüze Samsun'da Tütüncülük ve Kadın İşçiliği 451

Tobacco Farming and Women Labor in Samsun from the Republic to the Present 451

Suat ÖZDAĞ

Atatürk Döneminde Bitlis (1923-1938) 463

Bitlis in The Period Atatürk (1923-1938) 463

Suha KARACA

II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet Dönemine İstanbul'da Sporun Yapılanması (1908-1938) 485

*The Structuring of Sports in Istanbul from the Second Constitutional Era to the Early Republican Period
(1908-1938)* 485

Uğur UÇAR

1939 Erzincan Depreminde Milli Yardım Komitesi'nin Kuruluşu ve ABD'nin Türkiye'ye Yardımları 496

The Establishment of the National Relief Committee in the 1939 Erzincan Earthquake and USA Aids to Türkiye 496

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC	Belgrad Üniversitesi/University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevic KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükreş Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPİNAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFAHİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIĆ DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan

Bir millet sahip olduğu tarihi birikimle güçlüdür. Bu cihetle Türk milleti binlerce yıllık bir birikimin oluşturduğu karakterle sahip olduğu medeni değer üretme ve sorun çözme yeteneğiyle insanlık tarihine damgasını vurmuştur. Bu uzun tarihsel süreç zaferler, yenilgiler, yurt tutuşlar, yurttan sürülüşler gibi birçok olayı ve hikayeleri içinde barındırır. Bu hikayelerin temelinde var olan en önemli husus Türk milletinin hürriyet tutkusu ve zulme karşı mazlumun yanındaki duruşudur. Bu tutku ve mazlumu himaye eden duruşun bedeli de ağır olmuştur.

Çöküşün felakete dönüştüğü 19. Yüzyıl ve sonrası milletimizin ağır bedeller ödemek zorunda kaldığı dönemdir. Emperyalistlerin yoğun saldırılarına maruz kaldığımız bu süreçte milletimiz tarihin daha önceki dönemlerinde olmadığı kadar hızlı yaşamış emperyalistlere karşı yaşanan her yenilgi yeni bir mağduriyet ve arayışı doğurmuştur. Bu felaketlerin en ağırı I. Dünya Savaşıdır. 4 yıl süren bu savaş boyunca yaşanan trajedi ayrı, kaybedilmiş olmasından kaynaklanan savaş sonrası süreç ayrı trajedileri ve tehlikeleri ihtiva eder. En büyük tehlike tıpkı Ergenekon destanında hikaye edilen yurtsuz ve devletsiz kalma durumudur.

Cumhuriyetin hikayesi işte tam da burada devletsiz ve yurtsuz kalmak tehlikesiyle karşı karşı kalmakla başlar. Dolayısıyla Cumhuriyet eylemi bir vatan savunması ve hürriyetçi bir direniştir. Bu direniş yurdu emperyalistlerden kurtarıırken Hakimiyet-i Milliye şuuruyla Türkiye Cumhuriyeti Devletiyle taçlanmıştır. Bugün bu devletin 100. yılını kutluyoruz. İnanıyoruz ki bu kutlu devlet, kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün dediği gibi ilelebet payidar kalacaktır.

Biz bu özel sayımızla yüz yılın akademik bir çözümlemesini ortaya koymaya ve geleceğe bir miras bırakmak istedik. Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ilelebet payidar kalması temennisiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. yılını kutlarız.

Prof. Dr. Bekir Koçlar

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosya Bilimler Enstitüsü Müdürü

Demokrat Parti Döneminde Ankara

Ankara in Democrat Party Period

Nasrullah UZMAN

Assoc. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Department of History, Ankara, Türkiye

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0002-4245-1649 / E-mail: nasrullah.uzman@hbv.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Uzman, N. (2023). Ankara in Democrat Party Period. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 1-10.

Uzman, N. (2023). Demokrat Parti Döneminde Ankara. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 1-10.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 05 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 17 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 1-10

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Nasrullah UZMAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Ankara, 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilmiştir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin örnek ve öncü şehri olması planlanan Ankara, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda ciddi ilerleme sağlamıştır. 1946 yılında çok partili hayata geçilmiş, bundan 4 yıl sonra, 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen seçimlerle Demokrat Parti iktidar olmuş ve 27 Mayıs 1960'taki askeri darbeye kadar sürecek olan “*Demokrat Parti Dönemi*” başlamıştır. Nüfusun sayısal çoğunluğu açısından Türkiye'nin ikinci büyük şehri olan başkent Ankara'da 1950 ve 1954 seçimlerini Demokrat Parti, 1957 seçimlerini ise Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştır. Demokrat Parti döneminde gerek ülke genelinde gerekse Ankara'da idari, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda ciddi değişimler yaşanmıştır. 1950 yılı ile mukayese edildiğinde 1960 yılı itibarıyla Ankara'nın idari yapısında, nüfusunda, belediye hizmetlerinde, ekonomisinde, siyasetinde, eğitim, kültür ve sanat yapısında önemli değişiklikler ve gelişmeler yaşanmıştır. 10 yıllık süreçte ilçe sayısı 13'ten 20'ye yükselmiştir. Nüfusu ise 819.693'ten 1.321.380'e ulaşmıştır. Şehrin imar planlarında ciddi değişiklikler yapılmıştır. Bina sayısının artmasına bağlı olarak yol yapım çalışmalarına önem verilmiş ve alt yapı hizmetlerine önemli yatırımlar yapılmıştır. Bu süreçte sosyal ve kültürel alanlarda ciddi ilerlemeler görülmüştür. Ankara, birçok süreli yayına ev sahipliği yapmış, kültür ve sanatın da merkezi olmuştur. Türkiye'nin en önemli üniversitelerinden Ortadoğu Teknik Üniversitesi de yine bu dönemde kurulmuştur. Bu makalede Demokrat Parti döneminde Ankara'nın idari, demografik, siyasi, sosyal, ekonomik yapısı arşiv belgeleri ve resmi yayınlar ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara Belediyesi, Ankara Valiliği

Abstract

Ankara was declared the capital city on 13 October 1923. Ankara, which is planned to be the model and pioneer city of the modern Turkish Republic, has made significant progress in economic, social and cultural areas. Multi-party system was started in 1946, and 4 years later, with the elections held on 14 May 1950, the Democrat Party came to power and the “Democratic Party Period”, which will last until the military coup on May 27, 1960, has begun. In the capital Ankara, which is the second largest city of Turkey in terms of population, the Democratic Party won the 1950 and 1954 elections, and the Republican People's Party won the 1957 elections. During the Democratic Party period, there were serious changes in administrative, political, social, cultural and economic areas both throughout the country and in Ankara. When compared with 1950, it is seen that significant changes and developments were experienced in Ankara's administrative structure, population, municipal services, economy, politics, education, culture and art structure as of 1960. During the 10-year period, the number of districts increased from 13 to 20. Its population reached 1,321,380 from 819,693. Serious changes have been made to the city's development plans. Due to the decreasing number of buildings, road construction was given importance and significant investments were made in infrastructure services. In this process, serious progress is seen in social and cultural fields. Ankara has hosted many permanent publications and has become the center of culture and art. Middle East Technical University, one of the most important universities in Turkey, was also founded in this period. In this article, the administrative, demographic, political, social and economic structure of Ankara will be evaluated in the light of archival documents and official publications during the Democratic Party period.

Keywords: Ankara, Democrat Party, Republican People's Party, Ankara Municipality, Ankara Governorship

Giriş

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesini gerekçe gösteren İtilaf Devletleri, Anadolu'daki birçok şehri işgal etmişlerdir. Birçoğunun karamsarlığa kapıldığı bir süreçte Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları, Anadolu'nun işgalden kurtuluşu ve bağımsızlığın sağlanması için kurtuluş çareleri aramaya başlamışlardır. İstanbul'da yürüttüğü çalışmalardan bir netice alınamayacağını anlayan Mustafa Kemal Paşa, bu sırada kendisine teklif edilen 9. Ordu Müfettişliği görevini kabul etmiş ve 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştır. Erzurum ve Sivas Kongrelerini gerçekleştirmiştir. Birçok kez işgal kuvvetleri ve işbirlikçileri ile karşı karşıya gelen Mustafa Kemal Paşa, Türk İstiklâl Harbi'ni Anadolu'nun kalbi konumundaki Ankara'dan yürütmeyi kararlaştırmıştır. Bu karar doğrultusunda Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Heyeti Temsiliye ile birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiştir. Ankara bu tarihten itibaren Milli Mücadele'nin merkezi haline gelmiştir. İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal etmeleri ve akabinde bazı milletvekillerini tutuklayıp Malta'ya sürgüne göndermeleri, Ankara'nın önemini daha da artırmıştır. Çünkü işgal altındaki İstanbul'da çalışma imkânı kalmayan Osmanlı Mebusan Meclisi, önce tatil edilmiş sonra da Sultan Vahdettin tarafından feshedilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa derhal harekete geçmiş ve Ankara'da milli bir Meclisin toplanması için çalışmalara başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın çağrı ve çabaları sayesinde 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Böylece 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesiyle Milli Mücadele'nin merkezi haline gelen Ankara, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla birlikte kurulacak yeni Türk devletinin de fiili başkenti olmuştur. Milli Mücadele'nin kazanılmasıyla birlikte Ankara da 13 Ekim 1923'te Türkiye'nin resmen başkenti olmuştur. Osmanlı Devleti'ne 470 yıl boyunca başkentlik yapan İstanbul'dan sonra Ankara'nın başkent olması bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu zorlukların aşılmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk öncü rol üstlenmiştir. Atatürk'ün girişimleriyle Ankara'da ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci başlatılmıştır. Ankara'nın örnek ve öncü bir şehir olarak planlanması, buradaki gelişmelerin diğer Anadolu şehirlerine de örnek olması istenmiştir. Atatürk'ün çabalarıyla kısa sürede Ankara'nın çehresi değişmeye başlamış, Atatürk'ten sonra da aynı çabalar sürdürülmüş ve nihayetinde Ankara modern bir dünya başkenti haline gelmiştir.

Bu olumlu gelişmeler II. Dünya Savaşı dönemine kadar devam etmiştir. Her ne kadar Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiş ise de savaşın olumsuz koşullarından etkilenmiştir. Özellikle her an savaşa girecekmiş gibi teyakuz halinde bulunması Türkiye'ye ciddi bir maliyet oluşturmuştur. Ülke genelinde olduğu gibi Ankara da özellikle sosyo-ekonomik alanda bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir iyileşme sürecinin yeniden başladığı görülmektedir. Çok partili hayata geçilmesi ve Batı Bloğu ile birlikte hareket edilmesi bu süreci hızlandırmıştır.

Türkiye, 1946 yılında çok partili hayata geçmiştir. 1947 yılında yapılacak olan milletvekilliği genel seçimleri bir yıl erkene alınmış ve Cumhuriyet döneminde ilk çok partili genel seçim 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmıştır. Haliyle kurulu henüz birkaç ay olan Demokrat Parti (DP), bu seçime hazırlıksız yakalanmış ve seçimi 23 yıldır iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) kazanmıştır. Fakat bu durum çok da uzun sürmemiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan IX. Dönem Milletvekilliği Genel Seçimlerini Demokrat Parti ezici bir üstünlükle kazanmıştır. Böylece 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı sona ermiş ve henüz 1946'da kurulan Demokrat Parti ise tek başına iktidar olmuştur. Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes de Başbakan seçilmiştir. Böylece 27 Mayıs 1960 tarihine kadar sürecek olan "*Demokrat Parti Dönemi*" başlamıştır. Demokrat Parti döneminde Türkiye'de ciddi bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreçten başkent Ankara da etkilenmiştir. Bu makalede Demokrat Parti döneminde Ankara'nın idari ve demografik yapısı, belediye hizmetleri, milletvekilliği genel seçimleri üzerinden siyasi yapısı, edebiyatı, eğitim ve kültür hayatı ve ekonomisi ana hatları ile değerlendirilecektir.

1. İdari ve Demografik Yapı

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılı itibarıyla Ankara'nın merkez dışında Ayaş, Bala, Beypazarı, Çankaya, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı ve Şereflikoçhisar olmak üzere toplam 13 ilçesi vardı. Yine aynı yıl merkezde 318.340, Ayaş'ta 29.014, Bala'da 32.026, Beypazarı'nda 29.948, Çankaya'da 24.551, Çubuk'ta 37.375, Haymana'da 41.379, Kalecik'te 37.941, Keskin'de 38.339, Kırıkkale'de 62.090, Kızılcahamam'da 61.922, Nallıhan'da 22.312, Polatlı'da 38.227 ve Şereflikoçhisar'da 46.229 olmak üzere Ankara'nın nüfusu toplam 819.693 kişiydi. Bu sırada Türkiye'nin toplam nüfusu ise 20.947.188'di. Ankara ise nüfus itibarıyla İstanbul'dan (1.166.477) sonra Türkiye'nin en kalabalık ikinci şehriydi (22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı, 1954, s. 9-10).

Demokrat Parti döneminde kırsal bölgelerden kentlere doğru nüfus hareketliliği başlamıştır. Bu durum diğer büyük şehirler gibi Ankara'nın da nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Ayrıca 1950-51 yıllarında Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye

göç etmeleri ve bu göçmenlerden bir kısmının başkente iskân edilmeleri de Ankara'nın nüfusunu arttırmıştır. Ankara'nın nüfusunun artması, Ankara'daki ilçe sayısının da artmasına sebep olmuştur. 1953 yılında Altındağ ve Çamlıdere ilçe statüsüne yükseltilmiştir. 1954 yılında Kırşehir ilçeye dönüştürülünce Kaman da Ankara'ya bağlanmıştır. Böylece Ankara'nın ilçe sayısı 1950 yılına göre 3 artmış, 16'ya yükselmiştir.

1955 yılı itibarıyla merkezde 197.452, Altındağ'da 106.008, Ayaş'ta 31.144, Bala'da 38.087, Beypazarı'nda 32.823, Çamlıdere'de 19.576, Çankaya'da 210.294, Çubuk'ta 43.629, Haymana'da 47.692, Kalecik'te 39.707, Kaman'da 56.170, Keskin'de 39.757, Kırıkkale'de 78.414, Kızılcahamam'da 45.697, Nallıhan'da 31.551, Polatlı'da 48.951 ve Şereflikoçhisar'da 53.912 olmak üzere Ankara'nın toplam nüfusu 1.120.864'e ulaşmıştır. 1950 yılına göre toplam nüfus yaklaşık 300.000 artmıştır. Bu nüfusun 551.364'ü şehirde, 569.500'ü ise nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Bu sırada Türkiye'nin toplam nüfusu 24.064.763'tür ve Ankara halen nüfus itibarıyla İstanbul'dan (1.533.822) sonra Türkiye'nin en kalabalık ikinci şehridir (23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961, s. 9-11).

İlerleyen yıllarda nüfus artışı ve bazı idari düzenlemeler Ankara'nın ilçe sayısını etkilemiştir. 1957 yılında Kırşehir yeniden il statüsüne yükseltince Kaman da tekrar Kırşehir'e bağlanmıştır. 1957 yılında Yenimahalle ve Güdül, 1960 yılında ise Delice, Elmadağ ve Sulakyurt Ankara'ya bağlı ilçe haline getirilmiştir. Böylece Ankara'nın ilçe sayısı 1955 yılına göre toplamda 3 artmış ve 19'a yükselmiştir.

1960 yılı itibarıyla merkezde 129.934, Altındağ'da 159.264, Ayaş'ta 17.105, Bala'da 38.275, Beypazarı'nda 32.997, Çamlıdere'de 20.656, Çankaya'da 323.814, Çubuk'ta 44.759, Delice'de 21.216, Elmadağ'da 20.864, Güdül'de 18.453, Haymana'da 44.931, Kalecik'te 27.702, Keskin'de 38.019, Kırıkkale'de 76.257, Kızılcahamam'da 47.228, Nallıhan'da 29.650, Polatlı'da 56.260, Sulakyurt'ta 15.656 ve Şereflikoçhisar'da 60.690 olmak üzere Ankara'nın toplam nüfusu 1.321.380'e ulaşmıştır. 1955 yılına göre toplam nüfus yaklaşık 200.000 artmıştır. Toplam nüfusun 783.851'i şehirde, 537.529'u ise nahiye ve köylerde yaşamaktadır. Bu sırada Türkiye'nin toplam nüfusu 27.754.820'dir ve Ankara halen nüfus itibarıyla İstanbul'dan (1.882.092) sonra Türkiye'nin en kalabalık ikinci şehridir (23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, 1964, s. X). Yukarıda detayları verilen genel nüfus sayımlarına göre Ankara'nın 1950 yılında 819.693 olan nüfusu, 1955'te 1.120.864'e, 1960'ta ise 1.321.380'e ulaşmıştır.

10 yıllık Demokrat Parti iktidarı boyunca Ankara'da toplam 4 kişi vali olarak görevlendirilmiştir. Bunlardan biri iki kez görev üstlenmiştir. Sırasıyla Kurmay Albaylıktan istifa etmek suretiyle ayrılan Necati İlter 8 Ağustos 1950'de (BCA, 30.18.1.2/123.64.13), Emniyet Genel Müdürü Kemal Aygün 9 Nisan 1952'de (BCA, 30.18.1.2/128.25.20), Konya Valisi Cemal Gökten 10 Eylül 1955'te (BCA, 30.18.1.2/140.82.4), Kemal Aygün ikinci kez 7 Ekim 1957'de (BCA, 30.18.1.2/147.51.20) ve Muğla milletvekili Dilaver Argun da 14 Temmuz 1958'de Ankara Valiliği görevine atanmıştır (BCA, 30.18.1.2/149.36.15).

10 yıllık Demokrat Parti iktidarı boyunca Ankara Belediye Başkanlığı görevini Fuat Börekçi, Mehmet Atif Benderlioğlu, Kemal Aygün, Orhan Eren ve Dilaver Argun üstlenmiştir. Hatırlanacağı üzere bu isimlerden bazıları aynı zamanda vali olarak da görev yapmaktadır. 24 Nisan 1950'de Fuat Börekçi'nin Ankara Belediye Başkanlığı görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü (BCA, 30.11.1/213.14.17) ve 2 Ocak 1951'de de Mehmet Atif Benderlioğlu'nun Ankara Belediye Başkanlığı görevi ise Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanmıştır (BCA, 30.11.1/218.39.20). Fakat bir süre sonra 1580 sayılı Belediye Kanununun 96. Maddesinin D fıkrasına göre Ankara Belediye Başkanlığı, Ankara valiliği uhdesine verilmiştir. Bu kapsamda dönemin Ankara Valisi Kemal Aygün de Bakanlar Kurulu kararıyla 31 Mayıs 1954'te valilik görevinin yanı sıra Ankara Belediye Başkanlığı görevine de atanmıştır (BCA, 30.11.1/245.21.20). 1955'te yapılan yerel seçimlerin ardından Ankara Belediye Başkanı seçilen Orhan Eren'in görevi 9 Ocak 1956'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından onaylanmıştır (BCA, 30.11.1/255.3.4). Fakat Eren'in görevi uzun sürmemiş, bunun üzerine 1580 sayılı Belediye Kanununun 94. Maddesinin B fıkrasına göre Ankara Belediye Başkanlığı görevi yine Ankara valiliği uhdesine verilmiş, Dilaver Argun valilik görevinin yanı sıra Bakanlar Kurulu kararıyla belediye başkanlığı görevini de üstlenmiştir (BCA, 30.18.1.2/147.57.10).

2. Belediye

Demokrat Parti döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi Ankara'nın imarı ve kalkınması için çalışılmıştır. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere bu dönemde Ankara Belediyesi, muhtelif hizmetlere ciddi tahsisat ayırmıştır. Elbette bu durumda Demokrat Parti dönemindeki ekonomik gelişmelerin payı büyüktür. Bu kapsamda bütçe planlamasında özellikle sağlık, temizlik, bahçe, yol, kanalizasyon, istilâk ve itfaiye için ayrılan bütçe dikkat çekmektedir. Tablo 1'de yer alan tahsisat bütçe toplamları incelendiğinde Ankara Belediyesi bütçesinin 1950 yılından 1958 yılına kadar geçen 8 yıllık sürede 8.6 kat artırdığı görülmektedir. Bütçe ile yapılan hizmetler değerlendirildiğinde 1958 yılı bütçesinin sadece yol ve genellikle imar işlerine ayrılan tahsisatın 1950 bütçesi genel toplamının iki katı civarında olduğu, 1950 yılı bütçesinde yol ve imar işlerine ayrılan meblağın 1958 yılında 32 kat arttığı anlaşılmaktadır (BCA, 30.1/122.775.5).

Tablo 1 - Ankara Belediyesi Bütçesi (1950-1958)

	Sağlık	Temizlik	Bahçeler	Yol, Kanalizasyon	İstimplâk	İtfaiye
1950	306.000	315.000	320.000	525.000	170.000	79.000
1951	348.500	320.000	320.000	1.113.220	75.000	99.000
1952	445.000	420.000	250.000	1.750.000	100.000	146.000
1953	572.000	830.000	360.000	2.000.000	500.000	190.000
1954	600.500	825.550	400.000	2.779.795	400.000	206.600
1955	495.500	555.000	400.000	3.597.000	370.000	158.000
1956	529.000	623.920	450.000	23.778.992	750.000	195.500
1957	847.000	650.000	500.000	28.577.824	10.692.248	290.000
1958	702.000	760.000	900.000	16.255.000	20.000.000	345.000

Ankara'nın imarı meselesi zaman zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de gündeme gelmiştir. TBMM'nin 26 Ekim 1957 tarihli oturumunda Demokrat Parti Meclis Grubu adına söz alan Himmet Ölçmen, öncelikle dönemin tek partisi CHP döneminde Ankara'ya yapılan yatırımlardan bahsetmiş, 1923'ten 1950'ye kadar 27 yıllık süreçte Ankara'da 37.362 inşaat ruhsatı verildiğini ve 5.231.681 metre murabba inşaat yapıldığını ifade etmiştir. Buna karşın Demokrat Parti döneminde sadece 1950-1956 yılları arasındaki 6 yıllık süreçte Ankara'da 11.261 inşaat ruhsatı verildiğini ve 4.765.000 metre murabba inşaat yapıldığını belirtmiştir. "27 senede yapılmış olanlar yanında 1950 senesinden beri Ankara'ya bir Ankara şehri daha ilâve ettik." diyen Ölçmen, CHP dönemi ile mukayese edildiğinde DP döneminde yapılan inşaat miktarının neredeyse 27 yılda yapılan inşaat miktarına denk olduğunu ve Demokrat Parti'nin bütün imkânlarıyla bütçeye tahsisat koyarak Ankara'ya yatırım yaptığını ifade etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 26.11.1957, s. 907). Ankara Belediyesi'nin verdiği rakamlar da Himmet Ölçmen'in ifadelerini doğrulamaktadır.

Ankara Belediyesi, 1950-58 döneminde şehirde 52.484 km sathi kaplama ve 260.047 km stabilize yol, 25.000 km yaya kaldırımı ve 43.786 km de blokaj yapmıştır. 1950'de 1.100 dekar olan Ankara'daki park ve bahçe alanını, 1958'de 1.511.700 dekara çıkarmıştır. Ayrıca eskiden yapılmış bütün park ve bahçelerde ihtiyaç gösteren sahalar yeniden modern bahçe mimarisine uygun olarak elden geçirmiştir. 1950-1959 döneminde 63.259 adet ağaç dikmiştir. Kanal, parke, kaldırım ve asfalt işlerine de hız vermiş, yol ve imar işlerinde ciddi ilerleme kaydetmiştir (BCA, 30.1/122.775.5).

1950-58 döneminde sadece Ankara Belediyesi tarafından şehre 134 adet bina yaptırılmıştır. Bunun dışında 7.885 ev, 2.564 apartman, 852 dükkân, 67 sanayi tesisi, 89 otel, 630 garaj, 15 sinema ve 2.685 (ev, apartman, blok, site) kooperatif olmak üzere Ankara'da toplam 14.487 inşaat yapılmıştır. 14.963 yapıya da Ankara Belediyesi tarafından ruhsat verilmiştir. Bu dönemde Ankara Belediyesinin Fen İşleri Müdürlüğüne 414 yeni araç kazandırılmıştır. Yine 1950'de Ankara'da 1 adet çocuk bahçesi varken 8 yıllık süreçte 40 adet daha çocuk bahçesi yapılmış ve Ankara'nın yeşil alan sahası da arttırılmıştır. Ruhsatsız yapılarla ve gecekondu'lara da tapuları verilmiştir. Ayrıca ulaşımı kolaylaştırmak için toplu taşıma araç ve durak sayısı da arttırılmıştır. 1950'de trolleybüsle beraber 67 araba varken, 1958'de bu rakam trolleybüsle beraber 190'a ulaşmıştır. Bu da aradaki nüfus artışına rağmen 1950'de 4.400 nüfusa bir araba düşerken, 1958'de 3.700 nüfusa bir araba düştüğünü göstermektedir. Yine durak sayısı da 1958'de 555'e çıkarılmıştır (BCA, 30.1/122.775.5). Anıtkabir'in yapımı da 1953 yılında Demokrat Parti döneminde tamamlanmış, böylece 10 Kasım 1938'de vefat eden Atatürk'ün naaşı 10 Kasım 1953'te Anıtkabir'e defnedilmiştir.

3. Siyaset

Demokrat Parti döneminde Milletvekili Genel Seçimleri (1950, 1954, 1957), 5545 sayılı kanuna göre yapılmıştır (Resmi Gazete, 21 Şubat 1950, s. 17801-17814). Bu kanuna göre tek dereceli liste usulü çoğunluk sistemi uygulanmıştır. Bir seçim bölgesinde en fazla oyu alan partinin, o seçim bölgesindeki milletvekilliklerinin tamamını kazanmasını öngören bu seçim sistemi, en çok oyu alan partiye büyük avantaj sağlıyordu. Yine bu kanuna göre seçmen yaşı 22 olarak belirlenmişti ve her 40.000 kişi 1 milletvekili seçiyordu. Bu kapsamda nüfus artışına bağlı olarak milletvekili sayısı da artmış, 1950'de 487, 1954'te 542 ve 1957'de de 610 kişi milletvekili seçilmiştir (Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), 2012, s. XII). Türkiye genelinde olduğu gibi Ankara'da da nüfus artışına bağlı olarak milletvekili sayısı artmıştır. 1950 seçimlerinde 18, 1954 seçimlerinde 21, 1957 seçimlerinde de 27 milletvekili TBMM'de Ankara'ya temsil etmiştir (Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), 2012, s. 9-11).

Tablo 2'den de anlaşılacağı üzere 1950 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti ve Millet Partisi olmak üzere toplam üç siyasi parti katılmıştır. Fakat seçim CHP ve DP arasında geçmiştir. Türkiye genelindeki toplam 8.905.743 seçmenden 7.953.085'i sandığa gitmiştir. Seçimlere katılım oranı % 89,3'tür. DP seçimleri ezici bir üstünlükle kazanmış, 416 milletvekili ile TBMM'de temsil hakkı elde etmiştir. Buna mukabil CHP ise yalnızca 69 milletvekili kazanmıştır. Ankara'da da toplam 342.126

seçmenden 307.716'sı seçime katılmıştır. Bu seçmenlerden 146.876'sı (%49,1) DP'ye, 126.081'i (%42,2) CHP'ye ve 26.196'sı (%8,8) da Millet Partisi'ne oy vermiştir. Böylece oyların %49,1'ini alan DP, 18 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır (Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), 2012, s. 31).

Partiler	Aldığı Oy Sayısı		Oy Oranı		Milletvekili Sayısı	
	Türkiye	Ankara	Türkiye	Ankara	Türkiye	Ankara
CHP	3.176.561	126.081	%39,9	%42,2	69	--
DP	4.241.393	146.876	%53,3	%49,1	416	18
MP	250.414	26.196	%3,1	%8,8	1	--
Bağımsızlar	383.282	--	%4,8	--	1	--

1950-54 döneminde Demokrat Parti Ankara listesinden Selahattin Adil, Sadri Madsudi Arsal, Muhlis Bayramoğlu, Selahattin Benli, Ömer Bilen, Dağıstan Binerbay, Mehmet Hamdi Bulgurlu, Osman Şevki Çiçekdağ, Mehmet Ramiz Eren, Muhlis Ete, Hasan Mümtaz Faik Fenik, Abdullah Gedikoğlu, Osman Talat İltekin, Hüseyin Hamid Şevket İnce, Ali Seyfi Kurtbek, İbrahim Talat Vasfi Öz, Fuat Seyhun ve Ömer Cevdet Soydan milletvekili seçilmiştir (Öztürk, 2001, s. 1191-1192). Bu isimlerden bazıları TBMM'deki komisyonlarda da görev üstlenmişlerdir.

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere 1954 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Demokrat Parti ve Türkiye Köylü Partisi olmak üzere toplam dört siyasi parti katılmıştır. Fakat seçim yine CHP ve DP arasında geçmiştir. DP bir önceki seçime göre hem Türkiye genelinde hem de Ankara'da oy oranını arttırmış, 503 milletvekili ile TBMM'de temsil hakkı elde etmiştir. Buna mukabil CHP ise yalnızca 31 milletvekiliği kazanmıştır. Ankara'da da toplam oyların %50,4'ünü alan DP, 21 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır (Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), 2012, s. 31).

Partiler	Aldığı Oy Sayısı		Oy Oranı		Milletvekili Sayısı	
	Türkiye	Ankara	Türkiye	Ankara	Türkiye	Ankara
CHP	3.161.696	142.161	%34,8	%39,4	31	--
CMP	434.085	35.676	%4,8	%9,9	5	--
DP	5.151.550	146.876	%56,6	%50,4	503	21
TKP	57.011	2.966	%0,6	%0,4	--	--
Bağımsızlar	137.318	210	%1,5	0	2	--

1954-57 döneminde Demokrat Parti Ankara listesinden Muhlis Bayramoğlu, Atıf Benderlioğlu, Ömer Bilen, Dağıstan Binerbay, Hamdi Bulgurlu, Osman Şevki Çiçekdağ, Ramiz Eren, Muzaffer Ergüder, Mehmet Muhlis Ete, Mümtaz Faik Fenik, Abdullah Gedikoğlu, Zafer Gökçer, Necmi İnanç, Seyfi Kurtbek, Şeref Kâmil Mengü, Talât Vasfi Öz, Fuat Seyhun, Mümtaz Tarhan, Aliye Coşkun, Hazım Türegün ve Fuat Zincirkıran milletvekili seçilmiştir (Öztürk, 2000, s. 989-990). Bu isimlerden bazıları kabinede ve TBMM'deki komisyonlarda görev üstlenmişlerdir.

Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere 1957 seçimlerine Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Demokrat Parti ve Hürriyet Partisi olmak üzere toplam dört siyasi parti katılmıştır. Fakat seçim yine CHP ve DP arasında geçmiştir. DP bir önceki seçime göre Türkiye genelinde oy oranını düşürmüş ise de seçimlerden yine birinci parti olarak çıkmış ve 424 milletvekili ile TBMM'de temsil hakkı elde etmiştir. Buna mukabil oy oranını artıran CHP de 178 milletvekilliği kazanmıştır. Önceki iki seçimin aksine DP Ankara'da bu kez milletvekili çıkaramamış, bu kez oyların %45,8'ini alan CHP 27 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır (Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011), 2012, s. 31).

Partiler	Aldığı Oy Sayısı		Oy Oranı		Milletvekili Sayısı	
	Türkiye	Ankara	Türkiye	Ankara	Türkiye	Ankara
CHP	3.753.136	178 844	%40,6	%45,8	178	27
CMP	652.064	52 250	%7,0	%13,4	4	--
DP	4.372.621	145 836	%47,3	%37,4	424	--
HP	350.597	13 412	%3,8	%3,4	4	--
Bağımsızlar	4.994	23	%0,1	0	--	--

1957-60 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Ankara listesinden Faik Ahmet Barutçu, İsmail Rüştü Aksal, Hıfzı Oğuz Bekata, Avni Doğan, Halil Sezai Erkut, Hüseyin Balık, Osman Alişiroğlu, Fuad Börekçi, Muammer Akpınar, Bülent Ecevit, Nuri Ciritoğlu, Mehmet Ali Ceritoğlu, Recep Dengin, Ubeyde Elli, İbrahim İmirzalıoğlu, İbrahim Saffet Omay, İsmail İnan, İlyas Seçkin, Ahmet

Selim Soley, Ahmet Üstün, Hasan Tez ve Mustafa Yeşil milletvekili seçilmiştir (Arslan, 2013, s. 113-152).

1957 seçimlerinde Demokrat Parti'nin oy kaybetmesinin birçok sebebi olmakla birlikte Ankara özelinde oy kaybetmesinin belki de en önemli sebebi 11 Eylül 1957 tarihinde yaşanan sel felakettir. Bu felakette onlarca insan hayatını kaybetmiş, yüzlerce hayvan telef olmuş, 200 milyon liradan fazla maddi zarar oluşmuştur. Sel felaketi, DP'nin Ankara'da oy kaybetmesine sebep olmuş, DP 1957 seçimlerinde Ankara'dan milletvekili çıkaramamış, hatta seçilmiş DP'li belediye başkanı Orhan Eren görevinden çekilmek zorunda kalmış ve belediye reisliği görevini dönemin valisi Dilaver Argun üstlenmiştir (Kaynar, 2017, s. 197-224).

1950 ve 1954 seçimlerinde Demokrat Parti, 1957 seçimlerinde de Cumhuriyet Halk Partisi listesinden milletvekili seçilenlerin önemli bir kısmı kamuoyunun yakından tanıdığı isimlerdir. Bunlar arasında askeri ve mülki amirlerin yanı sıra akademisyen, iş insanı gibi çeşitli meslek gruplarına mensup birçok isim vardır. Hatta sonradan CHP Genel Başkanı seçilip Başbakanlık görevi üstlenecek olan Bülent Ecevit de 1957'de Ankara milletvekili seçilmiştir.

4. Edebiyat

Ankara, sadece Türkiye'nin başkenti haline gelmemiş; aynı zamanda sanat ve edebiyat alanında da önemli atılımların yapıldığı önemli bir şehir olmuştur. Ankara Üniversitesi (1946) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin (1956) kurulması, kurum dergilerinin Ankara'da çıkması, basım imkânlarının gelişmeye başlaması, belirli edebiyat çevrelerinin oluşması gibi faktörler şehirdeki kültürel hareketliliği artırmıştır. Bu da Ankara'da pek çok derginin çıkmasına imkân sunduğu gibi önemli yazar ve sanatçıların da yetişmesine katkı sağlamıştır. Türk edebiyatında bir dönüm noktası olarak kabul edilen *Garip, II. Yeni, Hisar, Mavi* gibi edebiyat akımları Ankara'da ortaya çıkmıştır. Türk edebiyatının önemli yazarlarını bir araya getiren *Varlık, Yaprak, Türk Dili, Kadro, Pazar Postası, Seçilmiş Hikâyeler* gibi dergiler de yine Ankara'da yayımlanmıştır (Garan, Bahanur; Gökşen, 2016, s. 121-218).

Anlaşılabileceği üzere Ankara, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemli bir kültür ve sanat merkezi haline gelmiştir. Demokrat Parti döneminde Ankara'da yayınlanan dergilerden bazıları şunlardır: Açık Oturum, Anahtar, Aras, Arayış, Bahçe, Başkent Ankara, Birlik, Çadır, Çimen, Çocuk ve Yuva, Dal, Derneğin Sesi, Devlet Tiyatrosu, Dost, Emek, Esin, Evrim, Forum, Funda, Geçim, Genç-Ay, Gençlik Diyor Ki, Gençlik ve Sağlık, Gürses Ankara, Hasandağı, Hilâl, Hisar, İnkılâp Gençliği, Kadın Dünyası, Kaynak, Kızılay Gençlik Dergisi, Kopuz, Kumbara, Küçük Asya, Kültür Dünyası, Mavi, Mefkûre, Merhem, Meşale, Mülkiye, Objektif, Ocak, Oğuz, Oyun Dünyası, Öğrenciler Sesi, Pazar Postası, Sanat Yolu, Seçilmiş Hikâyeler, Seçilmiş Şiirler Dergisi, Sinema-Tiyatro, Şiir Sanatı, Şimdilik, Türk Dili, Türk Yurdu, Uyanış, Varlık, Yağmur ve Toprak, Yazı, Yeni Kale, Yeni Işın, Yeni Öğretmen, Yeni Yayınlar, Yeni Uyanış ve Yücel. Bu dergilerden bir kısmı uzun soluklu olduğu gibi bir kısmı ise yalnızca birkaç sayı yayımlanmıştır (Garan, Bahanur ve Gökşen, 2016, s. 121-218).

5. Eğitim ve Kültür

1 Kasım 1928'de yeni harflerin kabul edilmesiyle birlikte ülke genelinde adeta bir eğitim-öğretim seferberliği başlatılmıştır. Atatürk döneminde başlatılan ve ağırlık verilen eğitim-öğretim faaliyetleri sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür. Bu kapsamda Türkiye'deki okul, öğretmen ve öğrenci sayısı peyderpey artmış; bu artış toplam nüfus içerisindeki okur-yazar oranına ve eğitimli insan sayısına olumlu yansımıştır.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılı itibarıyla Ankara şehrinde 186.870 kişinin okuma-yazma bildiği, 72.500 kişinin ise okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir. 525 kişinin ise okuma-yazma bilip bilmediği tespit edilememiştir (22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı, 1961, s. 138). 1950 yılı itibarıyla Ankara'nın toplam nüfusu 819.693 kişiydi. Dolayısıyla TÜİK'in 1950 yılı itibarıyla verdiği okuma-yazma oranları Ankara'nın tamamını yansıtmamaktadır. Bununla birlikte TÜİK'in okuma-yazma oranları ile ilgili 1955 yılına dair verdiği rakamlar geneli yansıtmaktadır. 1955 yılı itibarıyla Ankara'nın nüfusu 1.120.864'tü. 6 yaş üzeri nüfus esas alındığında başkent Ankara'da okuma-yazma bilen kişi sayısı 483.043, okuma-yazma bilmeyen kişi sayısı ise 428.954'tür. 2.217 kişinin ise okuma-yazma bilip bilmediği tespit edilememiştir (23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961, s. 138). Sonraki 5 yıl içerisinde Ankara'daki okuma-yazma bilen kişi sayısı artmıştır. Yine 6 yaş üzeri nüfus esas alındığında 1960 yılı itibarıyla okuma-yazma bilen kişi sayısı Ankara'da 600.436'ya ulaşmıştır. Buna karşılık okuma-yazma bilmeyen kişi sayısı ise 489.395'tir. 1.976 kişinin ise okuma-yazma bilip bilmediği tespit edilememiştir (23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, 1964, s. 213). Her ne kadar 1950-1960 arasında Ankara'da okuma-yazma bilen kişi sayısında artış görülse de okuma-yazma bilmeyen kişi sayısının da arttığı, dolayısıyla tüm çabalara rağmen okuma-yazma bilme oranında istenilen seviyeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Başkent Ankara, yükseköğretim açısından öncü bir şehir olmuştur. Başkentteki ilk üniversite 1946 yılında kurulan Ankara Üniversitesi'dir. Bu üniversitede Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fen Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Siyasal

Bilgiler Fakültesi, Tıp Fakültesi, Veteriner Fakültesi ve Ziraat Fakültesi eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürüyordu. Ankara Üniversitesi'nde 1950-51 döneminde 6.814, 1951-52 döneminde 6.813, 1952-53 döneminde 6.810, 1953-54 döneminde 6.634, 1954-55 döneminde 8.059, 1955-56 döneminde 12.671, 1956-57 döneminde 12.257, 1957-58 döneminde 13.434, 1958-59 döneminde 14.423 ve 1959-1960 döneminde de 14.842 öğrenci eğitim görmüştür. Bu süreçte 9.699 öğrenci Ankara Üniversitesi'nden diploma almıştır. Ankara'nın ikinci üniversitesi de Demokrat Parti döneminde açılan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'dir. 1956-57 öğretim yılında öğrenci almaya başlayan Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdari İlimler Fakültesi, Mimarlık Fakültesi ve Mühendislik Fakültesi ile eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. 1956-57 döneminde 67, 1957-58 döneminde 183, 1958-59 döneminde 315 ve 1959-1960 döneminde de 473 öğrenci eğitim görmüştür. Üniversite yeni kurulduğu için Demokrat Parti döneminde yalnızca 30 öğrenci ODTÜ'den diploma almıştır (Millî Eğitim Hareketleri 1927-1966, 1967, s. 65-73). Demokrat Parti döneminde ODTÜ'nün yanı sıra Trabzon'da Karadeniz Teknik ve Erzurum'da da Atatürk olmak üzere iki üniversite daha açılmıştır.

Başkent Ankara, yükseköğretimin yanı sıra spor alanında da birçok gelişmeye ev sahipliği yapmış ve diğer şehirlere de örnek olmuştur. Demokrat Parti döneminde Ankara'da Ankara Demirspor, Ankaragücü, Güneşspor, Gençlerbirliği ve Hacettepe gibi spor kulüpleri faaliyet göstermiştir. Ayrıca bu dönemde tenis, golf, güreş, futbol, basketbol, at yarışı ve kürek gibi birçok spor türünün Ankara'da yapıldığı bilinmektedir (Akbeyaz, 2018, s. 91-121).

6. Ekonomi

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamakla birlikte savaşın olumsuz koşullarından etkilenmiştir. Her an savaşa girecekmiş gibi hazır bekleyen büyük bir orduyu istihdam etmek zorunda kalması, üretimin azalması, enflasyon ve ihtikâr gibi sebepler Türkiye'nin özellikle de ekonomi alanında bir hayli zorluk çekmesine sebep olmuştur. Bu durum Amerikan yardımları ve askerdeki faal nüfusun terhis edilmesinin de etkisiyle 1950'li yıllar itibarıyla geride kalmıştır. Özellikle Demokrat Parti'nin ilk iktidar döneminde (1950-54) ekonomik gelişmeler son derece iyi olmuştur. Örnek vermek gerekirse 1950'de 137 bin ton olan şeker üretimi 1960'da 643 bin tona ulaşmıştır. Fabrika sayısı 16'ya çıkarılmıştır. Çimento üretimi 10 yılda 400 bin tondan 1 milyon 750 bin tona çıkarılmıştır. Dokuma sanayii kapasitesi 1950 yılında 105'ken 1960'da 315'e ulaşmıştır. Aynı dönemde enerji üretimi 100'den 375'e yükselmiştir. Özetle Demokrat Parti döneminde sanayi genel endeksi 100'den 270'e çıkmıştır. Yine fikir vermesi bakımından demir cevheri üretimi 100'den 475'e, çelik üretimi 230'a, bakır üretimi 103'den 235'e çıkarılmıştır. Benzer gelişmeler zirâî üretim için de geçerlidir. Zirâî üretim 1950'de kişi başına 479 kilo iken 1958'de 800 kiloya ulaşmıştır. Ziraatta kullanılan traktör sayısı 1949'da 3.103 iken 1958'de 43.872'ye çıkmıştır (Ağaoğlu, 1972, s. 231).

Demokrat Parti döneminde ülke genelinde yaşanan ekonomik gelişmeleri Başkent Ankara üzerinden okumak mümkündür. 1950 yılı itibarıyla Ankara'da 51 otel ve 1.013 olan yatak sayısı 1959'da 85 otel ve 3.318 yatak sayısına; 160 lokanta sayısı 300'e, 43 eğlence yeri (gazino, pavyon, sinema) de 72'ye ulaşmıştır. Yine 1950-58 döneminde Ankara Belediyesi tarafından 34 otel, 39 han, 615 dükkân, 13 sinema, 47 fabrika, 3 hastane, 16 okul, 17 cami, 8 fırın ve 9 benzin istasyonuna ruhsat verilmiştir (BCA, 30.1/122.775.5).

Ankara nüfusunun ekonomik olarak meslek dağılımlarını nüfus sayım verileri üzerinden tespit etmek mümkündür. 1955 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Ankara'da ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık alanında çalışan 149.153 erkek ve 162.621 kadın, istihraç sanayii alanında çalışan 724 erkek ve 27 kadın, imalât sanayii alanında çalışan 33.137 erkek ve 2.355 kadın, inşaat sanayii alanında çalışan 23.006 erkek ve 231 kadın, elektrik, gaz, su istihsal ve tevzi ile tanzifat hizmetleri alanında çalışan 1.851 erkek ve 56 kadın, ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları alanında çalışan 22.659 erkek ve 1.968 kadın, nakliye, depolama ve muhaberat alanında çalışan 14.083 erkek ve 961 kadın, hizmet alanında çalışan 41.501 erkek ve 8.863 kadın ve gayri muayyen faaliyetler alanında çalışan 76.193 erkek ve 2.333 kadın olmak üzere 15 ve daha yukarı yaşlardaki ekonomik olarak faal nüfus sayısı toplam 541.722'dir (23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, 1961, s. 328-330).

1960 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre ise Ankara'da ziraat, ormancılık, avcılık ve balıkçılık alanında çalışan 137.614 erkek ve 140.580 kadın, istihraç sanayii alanında çalışan 1.249 erkek ve 38 kadın, imalât sanayii alanında çalışan 44.873 erkek ve 2.708 kadın, inşaat sanayii alanında çalışan 25.970 erkek ve 233 kadın, elektrik, gaz, su istihsal ve tevzi ile tanzifat hizmetleri alanında çalışan 1.810 erkek ve 92 kadın, ticaret, banka, sigorta ve gayrimenkul satışları alanında çalışan 32.812 erkek ve 3.210 kadın, nakliye, depolama ve muhaberat alanında çalışan 21.952 erkek ve 1.208 kadın, hizmet alanında çalışan 61.547 erkek ve 11.987 kadın ve gayri muayyen faaliyetler alanında çalışan 77.363 erkek ve 1.870 kadın olmak üzere 15 ve daha yukarı yaşlardaki ekonomik olarak faal nüfus sayısı toplam 567.116'dır (23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, 1964, s. 468-470).

Bu istatistikler Ankara'da ziraat, ormancılık, avcılık, balıkçılık, imalât sanayii, inşaat, ticaret vs. gibi birçok farklı iş kolunun olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Ayrıca 1950'li yıllarda bu iş kollarında kadınların da çalışması ekonomik ve sosyal yaşamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması yolunda önemli mesafelerin kat edildiğini göstermektedir. Başkent Ankara'da farklı iş kollarında kadın-erkek birlikte çalışmış, şehir ve ülke ekonomisine katkı sağlamıştır.

Demokrat Parti döneminde Ankara'da sağlık çalışanları hakkında kısa da olsa bilgi vermekte fayda vardır. 1950 yılı itibarıyla Ankara'da 16 doktor, 8 sağlık memuru ve 2 ebe vardı. 1958 yılında ise bu rakamlar artmış, 36 doktor, 17 sağlık memuru ve 7 ebeye ulaşmıştır (BCA, 30.1/122.775.5).

Yukarıdaki verilen rakamlar doğrultusunda Demokrat Parti döneminde ekonomik alanda ciddi ilerlemelerin sağlandığı ifade edilebilir. 1950 yılına dair istatistiklerle sonraki yıllara ait istatistikler mukayese edildiğinde bu ilerlemelerin büyüklüğü daha net anlaşılır. Yine yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere ekonomik hayatın neredeyse her bir iş alanı Ankara'da vardır. Ayrıca nüfusun büyük bir kısmı da ekonomik olarak faal durumdadır. Üstelik sadece erkekler değil kadınlar da ekonomik hayatın içerisinde yer almışlardır. 1950'den 1960'a geline süreçte yukarıda adı geçen meslek kollarında çalışan kişi sayısı artmıştır. Aynı şekilde kadın çalışan sayısı da artış göstermiştir. Buradaki kadın sayılarına özellikle dikkat etmek gerekir. Çünkü farklı iş kollarında çalışan kadın sayısının artmasıyla birlikte Türk kadınının sosyal ve ekonomik hayattaki konumu da güçlenmiştir. Ankara bu konuda da birçok şehre örnek olmuştur.

Sonuç

14 Mayıs 1950 tarihinde iktidara gelen Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbeyle iktidardan düşmüştür. Demokrat Parti'nin iktidar olduğu 1950-1960 döneminde Türkiye'de birçok gelişme olmuştur. Bu gelişmelerin önemli bir kısmı ilk önce başkent Ankara'da yaşanmıştır. Türkiye'ye başkentlik eden Ankara, doğal olarak siyasetin ve bürokrasinin de merkezi haline gelmiştir. Bakanlıklara, askeri ve mülki birimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu durumun Ankara açısından avantajları ve dezavantajları olmuştur. Cumhurbaşkanlığına, Başbakanlığa ve TBMM'ye ev sahipliği yapması, Ankara'da siyasi kulislerin her zaman hareketli olmasına sebep olmuş, iktidar-muhalefet ilişkilerindeki gerginlik veya yumuşama Ankara kulislerinde kendisini hemen hissettirmiştir. Özellikle Demokrat Parti iktidarıyla birlikte kırsaldan kente göç artmış, bu kapsamda kısa süre içerisinde Ankara'nın da nüfusu artmıştır. 1950 yılında 819.693 olan Ankara nüfusu, 1955 yılında 1.120.864'e, 1960 yılında ise 1.321.380'e ulaşmıştır. Ankara, Demokrat Parti iktidarı boyunca Türkiye'nin nüfus itibarıyla İstanbul'dan sonra en büyük ikinci şehri olmuştur. Nüfus artışının da etkisiyle yapılan idari değişikliklerle birlikte zaman içerisinde Ankara'nın idari yapısında da bazı değişiklikler yapılmıştır. 1950 yılında 13 olan ilçe sayısı 1955 yılında 16'ya, 1960 yılında ise 20'ye yükselmiştir. Ankara'daki nüfus artışı şehirdeki idari birim sayısının yanı sıra yapılaşmayı, ekonomik ve sosyal hayatı da etkilemiştir. Bu dönemde şehrin yapılaşmasında da ciddi ilerlemelerin yaşandığı görülmektedir. Birçok arazinin imara açıldığı, inşaat sayısının arttığı, altyapı ve yol hizmetlerinde ciddi ilerlemelerin sağlandığı, park, bahçe ve ağaç sayısının arttırıldığı görülmüştür. Benzer şekilde Ankara'daki özel ve kamuya ait araç sayısı da bu dönemde artmıştır.

Demokrat Parti döneminde Ankara, siyasi olarak da ilginç gelişmelere sahne olmuştur. Demokrat Parti Ankara'da 1950 seçimlerinde 18, 1954 seçimlerinde toplam 21 milletvekili çıkarmıştır. Buna karşın 1957 seçimlerinde ise oy oranını düşürmüştür ve Ankara'daki toplam 27 milletvekilliğini de CHP kazanmıştır. Ankara'da kültür ve edebiyat hayatında da ciddi bir ilerleme sağlanmıştır. Birçok sanat ve edebiyat dergisi Ankara'da yayınlanmış, Türkiye'nin başkenti Ankara bu sayede kültür ve sanatın da önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Demokrat Parti döneminde açılan üç üniversiteden biri olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin Ankara'da kurulması da şehir açısından önemli bir kazanım olmuştur. Ankara, bu dönemde ekonomik faaliyet alanları ve kazanımlarıyla da Türkiye'ye değer katmıştır.

Kaynakça

BCA, 30.11.1/255.3.4.

BCA, 30.1/122.775.5.

BCA, 30.11.1/218.39.20.

BCA, 30.11.1/213.14.17.

BCA, 30.18.1.2/123.64.13.

BCA, 30.18.1.2/128.25.20.

BCA, 30.18.1.2/140.82.4.

BCA, 30.18.1.2/147.51.20.

BCA, 30.18.1.2/147.57.10.

BCA, 30.18.1.2/149.36.15.

BCA, 30.11.1/245.21.20.

Ağaoğlu, S. (1972). *Demokrat Parti'nin doğuş ve yükseliş sebepleri bir soru*. Baha Matbaası.

Akbeyaz, D. (2018). *Demokrat Parti dönemi Türk sporu (1950-1960)*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Arslan, Z. (2013). *Türk parlamento tarihi XI. dönem 1957-1960 (C. III)*. TBMM Vakfı Yayınları.

Garan Gökşen, B. ve Gökşen, E. (2016). 1923'ten 1960'a kadar Ankara'da çıkan edebiyat, kültür ve sanat dergileri üzerine tanıtıcı bir kaynakça denemesi. G. Gökalp Alpaslan, P. Şahin Tekinalp (Ed.), *Kültürel Mirasın İzinde*. Hacettepe Üniversitesi Basımevi.

Kaynar, İ.S. (2017). Ankara'nın 11 Eylül 1957 sel felaketi ve siyasi gündemi. *Ankara Araştırma Dergisi*, 5(2), 197-224.

Öztürk, K. (2000). *Türk parlamento tarihi X. dönem 1954-1957 (C. II)*. TBMM Vakfı Yayınları.

Öztürk, K. (2001). *Türk parlamento tarihi, TBMM-IX. Dönem 1950-1954 (C. VII)*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.

Resmi Gazete, 21 Şubat 1950.

TBMM Zabıt Ceridesi. (26.11.1957). TBMM Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (1954). *22 Ekim 1950 Umumî nüfus sayımı, vilâyet, kaza, nahiye ve köyler itibariyle nüfus*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (1961). *22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (1961). *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (1964) *23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı*. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (1967). *Millî Eğitim Hareketleri 1927-1966*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2011)*, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Göç Sonrası Uyum Sürecinde İş Rolünün Coğrafi Ağırlıklı Poisson Regresyon İle İncelenmesi: Van Örneği

*Examining The Role of Job by Geographically Weighted Poisson Regression in The Post-Migration Adaptation
Process: The Case of Van*

Bahadır YÜZBAŞI

Prof. Dr., Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Econometrics, Malatya, Türkiye
Pro. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Malatya, Türkiye
Orcid: 0000-0002-6196-3201, E-mail: b.yzb@hotmail.com

Çetin GÖRÜR

Lecturer, Van Yuzuncu Yıl University, Erciş Vocational School, Department of Accounting and Tax, Van, Türkiye
Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9556-5068, E-mail: cetingorur@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yüzbaşı, B. and Görür, Ç. (2023). Examining The Role of Job by Geographically Weighted Poisson Regression in The Post-Migration Adaptation Process: The Case of Van. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 11-27.

Yüzbaşı, B. ve Görür, Ç. (2023). Göç Sonrası Uyum Sürecinde İş Rolünün Coğrafi Ağırlıklı Poisson Regresyon İle İncelenmesi: Van Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 11-27.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 24 August / Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 21 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 11-27

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bahadır YÜZBAŞI and Çetin GÖRÜR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisans altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Migration is a process of social change that involves the geographical relocation of people from one settlement to another, either permanently or temporarily, to spend all or part of their future lives. Van province is among the provinces receiving migration due to its geopolitical location and level of development. Migrant individuals must adapt to that society to normalize their relations with the resident population over time. Individuals are in constant contact with society due to the work done after migration, so it is thought that the work done has an essential effect on the adaptation process. In this study, the effect of work on the post-migration adjustment process of individuals migrating from the first and second-degree border neighboring provinces of Van province was analyzed using Poisson and Geographically Weighted Poisson Regression methods. The study aims to determine the relationship between the contribution of work in the post-migration adjustment process and independent variables and to analyze which of the models used for the analysis gives more significant results. In the study, a face-to-face survey was conducted with 440 individuals, and it was observed that the Geographically Weighted Poisson Regression method gave more significant results according to AIC, AICc, and R^2 values. In addition, the effect and significance of the relationship between the dependent variable and independent variables according to provinces and districts are visualized and given with maps.

Keywords: Economy, Geographically Weighted Poisson Regression, Migration

Öz

Göç, insanların gelecekteki yaşamlarının tamamını ya da bir kısmını geçirmek üzere, kalıcı ya da geçici olarak, bir yerleşim biriminden diğerine coğrafi olarak yer değiştirmelerini içeren bir toplumsal değişim sürecidir. Van ili jeopolitik konumu ve gelişmişlik düzeyi nedeniyle göç alan iller arasında yer almaktadır. Göç eden bireylerin yerleşik nüfusla ilişkilerinin zaman içinde normalleşmesi için o topluma uyum sağlaması gerekmektedir. Bireyler göç sonrası yapılan iş nedeniyle toplumla sürekli temas halindedir, bu nedenle yapılan işin uyum sürecinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada Van ilinin birinci ve ikinci derece sınır komşusu illerden göç eden bireylerde göç sonrası uyum sürecinde çalışmanın etkisi Poisson ve Coğrafi Ağırlıklı Poisson Regresyon yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, göç sonrası uyum sürecinde işin katkısı ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek ve analiz için kullanılan modellerden hangisinin daha güçlü sonuçlar verdiğini analiz etmektir. Çalışmada 440 birey ile yüz yüze anket yapılmış ve AIC, AICc ve R^2 değerlerine göre Coğrafi Ağırlıklı Poisson Regresyon yönteminin daha güçlü sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir. Ayrıca illere ve ilçelere göre bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin etkisi ve anlamlılığı görselleştirilerek haritalarla verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Göç, Coğrafi Ağırlıklı Poisson Regresyon

Introduction

Migration has been a part of human history for as long as there have been humans. People have migrated from one place to another in search of better resources, for security, or to escape political, social, or economic turmoil. In modern times, migration has become a hot-button issue, with debates raging about the benefits and drawbacks of immigration. People migrate for many reasons, and these reasons can vary depending on the individual or group. According to the International Organization for Migration (IOM, 2022), some of the most common causes of migration include economic, environmental, and political factors. Economic factors can include seeking better job opportunities, higher wages, or improved living standards. Environmental factors can include natural disasters, climate change, and ecological degradation. Political factors can include persecution, war, and human rights violations. Migration can have both positive and negative effects on individuals, communities, and countries. On the positive side, migration can help to alleviate poverty, reduce unemployment, and provide new opportunities for individuals and their families. For example, remittances sent by migrants to their families back home can help to boost local economies (Rapoport and Docquier, 2005). Migration can also bring diversity and new perspectives to communities and countries, leading to cultural enrichment. On the negative side, migration can lead to brain drain, where skilled and educated individuals leave their home country, causing a loss of talent and expertise. Migration can also lead to social and economic tensions in both the host country and the country of origin. Additionally, migrants may face discrimination, exploitation, and abuse, particularly if they are undocumented or have limited legal rights (Genç et al. 2019). According to the United Nations, there were 281 million international migrants in 2020, which equates to 3.6 per cent of the global population (IOM, 2022). The majority of international migrants move to high-income countries, with the top destination countries being the United States, Germany, and Saudi Arabia. However, low- and middle-income countries also host significant numbers of migrants, particularly those from neighboring countries. In recent years, there has been an increase in anti-immigrant sentiment and policies in some countries, with governments tightening border controls and restricting legal immigration. This has led to an increase in irregular or undocumented migration and an increase in human trafficking and smuggling. The COVID-19 pandemic has also had a significant impact on migration, with travel restrictions and border closures causing disruptions to regular migration patterns (IOM, 2022). Migration is a complex issue with many different factors at play. While it can bring benefits to individuals and communities, it can also lead to tensions and difficulties. The variability in the content of the concept of cohesion is not limited to country policies and practices. The fact that different meanings are attributed to the concept of integration by the host society and migrants draws attention as another factor that prevents consensus on the meaning of this concept. It should also be noted that the meaning attributed to the concept has changed in different periods and by different thinkers. The confusion caused by concepts such as integration, adaptation, harmonisation and cohesion, which are often used interchangeably and are closely related to cohesion, deepens this debate (Yılmaz, 2023). Governments and policymakers must balance the benefits and drawbacks of migration and work to create policies that protect the rights and well-being of migrants while addressing the concerns of host communities.

Türkiye has a long history of migration, both as a source and a destination country. Today, Türkiye is home to over 4 million refugees and asylum seekers, making it the largest host country for refugees in the world. But Türkiye's relationship with migration is complex, shaped by a range of political, economic, and social factors. One of the main reasons Türkiye has become such an important destination for refugees and asylum seekers is its geographic location. Türkiye is situated at the crossroads of Europe and Asia, and shares borders with Syria, Iraq, and Iran, among other countries. As a result, it has become a key transit country for refugees and migrants seeking to reach Europe.

When the statistics published by the Directorate of Migration Management are analysed, three different characteristics of irregular mobility towards Türkiye stand out in the top ten nationalities. The first group is the countries neighbouring Türkiye's borders. Syrian nationals take the second place in irregular migration movements in Türkiye. Along with Syrians, Iraqi and Iranian nationals also constitute the largest group of temporary protection and international protection status holders and applicants in Türkiye. The second group is the countries of the remote region, which, although not bordering Türkiye, see Türkiye as a transit or destination country for transit to third countries. Afghanistan, Pakistan, Somalia, Somalia, Palestine and Bangladesh are among the top ten nationalities of these countries. This picture, which extends mainly to Far Asia and South Africa, can be considered as an important evidence that Türkiye is also exposed to irregular movements from distant countries. It is thought that a significant number of irregular migrants from these countries who are heading to Türkiye are trying to cross to European countries through Türkiye. Thirdly, there are foreign nationals from Central Asian countries in Türkiye. Among these, Uzbekistan and Turkmenistan are among the top ten nationalities. Irregular mobility of this group is not observed at border entries or exits, but it is considered to be related to their stay and work status in Türkiye. It is estimated that visa duration and visa type violations are among the primary reasons (Sağıröğlü et al., 2022). The Syrian

refugee crisis, which began in 2011, has had a particularly significant impact on Türkiye. Today, there are over 3.6 million Syrian refugees in Türkiye, making up the majority of the country's refugee population (World Bank, 2021). Türkiye has made significant efforts to provide assistance to Syrian refugees, including offering them temporary protection, providing education and healthcare, and helping them find work. Türkiye's migration policies have also been shaped by its relationship with the European Union. In 2016, Türkiye signed an agreement with the EU to limit the number of refugees and migrants crossing into Europe (European Parliament, 2023).

Van is a province located in eastern Türkiye, near the border with Iran. The region has a rich history, with evidence of human settlement dating back thousands of years. The economy of the border neighborhood of Van province with Iran is largely based on cross-border trade, agriculture, and tourism. The area has historically been an important hub for trade between Türkiye and Iran, with goods such as textiles, spices, and foodstuffs passing through the region. Due to its neighborhood with Iran, the province of Van is economically more developed than the neighboring provinces. Van, which is more developed than neighboring provinces in areas such as social life, economy, education and health, receives immigrants from neighboring provinces due to these reasons. Van is a fascinating and complex province that has undergone significant changes in recent years due to migration and other factors. Despite these challenges, the region remains a vital and important part of Türkiye, with a unique culture and history that continues to evolve and adapt to changing circumstances. Migration from the rural areas of the region to the city centre of Van is generally due to security, economic and socio-cultural reasons. In recent years, while security has fallen to the second place among the reasons for migration, economic reasons have come to the forefront (Deniz and Etilan, 2009). In this study, the factors affecting the job of individuals who migrated to Van from the provinces with first and second degree borders and settled in the city after migration were discussed. The aims of this study; It can be listed as determining the relationship between the work effect and independent variables in the post-migration adaptation process, which of the Geographically Weighted Poisson Regression (GWPR) and Poisson Regression (PR) methods used for the analysis gave better results, and visualizing the relationship between GWPR and the dependent variable and independent variables according to provinces and districts through figures. Individuals adapt and adapt to the socio-cultural structure they are in from the moment they are born. With migration, this socio-cultural structure changes; immigrants encounter people with different identities, cultures, religions and lifestyles. Therefore, all the gains that immigrants have acquired in their home countries can be changed in an instant and immigrants may experience problems of adaptation to the dominant society (Dirimeşe and Emre, 2022). In order to ensure and accelerate integration, many public works and minimising the differences between migrants and local people are important interventions (Demirkıran, 2020). Şimşek (2018) explains refugee integration in the context of migration policies and social class through the example of Syrian refugees in Türkiye, within the framework of the data obtained as a result of semi-structured face-to-face in-depth interviews conducted with 80 Syrian refugees in Istanbul, Izmir, Gaziantep and Hatay between January and December 2016. In their study, Korkmaz and Öztürk (2017) examine the assimilation policies applied to minorities from the beginning of the communist period in Bulgaria until the end of the Near Relative Migration and the process of integration based on settlement and labour force during the migration of Turks to the homeland. In this study, we believe that the method used in this study differs from the literature by addressing the effects of the work on the adaptation process in Van.

1. Literature Review

The impact of immigrants on the host country's labor market is a matter of long-term interest for economists and an important topic of public debate in countries receiving large volumes of immigrants. In addition to the international research of migrations, it is observed that it is also included in the literature nationally or regionally. Therefore, there is a large literature focused on understanding and interpreting these effects.

Angrist and Kugler (2003) examine the relationship between migration and employment in EU countries over the period 1983-1999 using panel data analysis, focusing on the extent to which the displacement effects of migration are mitigated or amplified by cross-country differences in institutions, and in particular in a fixed-effects way. Wang and Luo (2005) analysed the factors affecting access to health services with the GWPR method. The researchers analysed the distribution of health professionals and accessibility of health services together with geographical factors. In his 2008 study, Deniz aimed to investigate migration to the city of Van due to terrorist incidents in the region after 1980, the indirect effects of terrorism, and the impact of migration on urban development. For this reason, surveys and interviews were conducted to determine the problems faced by the migrants before and after migration, and an attempt was made to interpret the results using analytical methods. Gürbüz and Karabulut, in their 2008 study entitled Analysis of the Relationship between Rural Migration and Socio-Economic Characteristics, analysed real data and socio-economic factors affecting rural migration using statistical techniques such as hierarchical clustering, correlation and regression. The study found that rural migration is largely influenced by socio-

economic data, but also by some socio-psychological factors that are not available or cannot be measured, city attractiveness and transmitter factors. Bohra and Massey (2009) used GWPR to analyse internal and international migration processes in Nepal. The researchers examined the impact of geographical factors on migration flows and how they interact with other socioeconomic factors. Rey and Anselin (2009) defined a Python library called PySAL and made it ready to use various geographical analytical methods such as GWPR analysis. The researchers gave detailed information on how these methods can be used in migration studies and how they can be applied on various examples. Mayda (2010) analysed the determinants of bilateral flows of international migration by using spatial panel data analysis method to examine the factors behind migration flows. Kalogirou (2012) analysed the factors affecting migration using the Geographically Weighted Regression (GWR) Method with Swedish internal migration data. When the data are locally calibrated with the GWR method, it is found that both explanatory variables have a significantly varying effect. In their 2013 study, Altay and Çılgın examined the population structure of the district centres of Ödemiş and Söke districts in İzmir and Aydın provinces, which are geographical neighbours in the Aegean region and have positive net migration. Beine et al. (2013) analysed the impact of international migration on fertility with GWPR. The researchers assessed the impact of migration on fertility rates in the source country together with geographical factors as well as social norm transmissions. Yakar (2013) determined a model that shows the relationship between net migration between provinces and socio-economic development levels of provinces with real data using GWR analysis. According to the GWR analysis, it was obtained as a result of the existence of a strong positive relationship between net migration and the socio-economic development level of the provinces. Boubtane et al. (2013) used the panel data method for 22 OECD countries to examine the causal relationships between migration, unemployment and GDP. In their 2014 study, Tümtaş and Ergün conducted assessments of migration and poverty in Van, one of the cities where the effects of poverty caused by both forced and voluntary migration are felt most. Castles et al. (2014) analysed the social, political and spatial aspects of global migration. Bell et al. (2015) used the GWPR method to explain the level and pattern of international internal migration. The researchers assessed the impact of economic and demographic factors as well as geographical factors on internal migration. In their study conducted by Elmastaş and Yılmaz in 2015, the factors affecting migration in the province, the migrations given and received by the province were analysed. In addition, the migration given and received by the province according to the reasons for migration are also discussed. Çakı analysed Türkiye's migration history in his 2018 study. He also examined Türkiye's policy in the Syrian migrant crisis in recent years. In their study, Dumancı and Gür (2022) aimed to make an evaluation of the migration policies developed by Türkiye on the integration of migrants and their access to rights and, in this context, to the right to education. In their study, Demirağ and Kakışım (2018) comparatively examine the acculturation, integration and assimilation processes of Turkish immigrants who went to Germany as workers and settled there permanently from the position of "guest workers". In their book, Sağiroğlu and Yılmaz (2021) provide an opportunity to evaluate the challenges and opportunities for coexistence between indigenous and foreign groups from a multidimensional perspective. Yüzbaşı and Görür (2021) investigated the effects of socio-economic factors on crime using Multiple Linear Regression and GWR methods. As a result, it was observed that the GWR method gave stronger results. In their study, Ekhtiari and Aysan (2022) examined the migration experiences of Iranian immigrants living in Türkiye and Iranians who have applied for international protection, and the difficulties they face in their integration into Türkiye, taking into account social, economic and cultural factors.

When the studies on migration in Van were examined, it was observed that the studies were generally in the form of evaluation and there were no statistical or survey studies. In addition, it has been observed in the national literature that migration is generally handled on the basis of countries and similar methods are used. In the international literature, it has been observed that different methods are used and analyzes are generally made with real data. It is thought that the study will contribute to the literature due to the fact that it has not been discussed in the national area and the methods used are different.

2. Material and Method

Analyzes of migration flows and their influence factors are usually conducted at the total country level, thus ignoring the existence of large regional disparities. Because regions are so diverse, the main drivers of migration are likely to vary in space and act with varying intensity, creating different regional patterns. In the study, the migration of Van province from neighboring provinces was handled with PR and GWPR methods. In this study, a face-to-face survey was conducted with 440 individuals residing in Van, who migrated to Van from the provinces bordering Van in the first and second degree, and Snowball Method was preferred as the survey collection method.

The variables discussed in this study are;

Dependent variable: My job had a positive impact on the post-migration adjustment process. Independent variables: Inadequacy in social life, Van is a city with good economic conditions, Economic (unemployment, poverty, etc.) inadequacy, To reach a better life, and I am satisfied with Van in general. The effect of the considered independent variables on the dependent variable was analyzed by PR and GWPR methods, and which model gave stronger results was examined according to AIC, AICC and R^2 values. The intensity of the independent variables according to the provinces and districts is shown on the figures. At the same time, the significant effects of the independent variables on the dependent variable were investigated and these effects were visualized on the figures according to the selected provinces and districts. Analyzes were made using the R program.

1.1. Poisson Regression

The standard model for discrete data is the PR model, which is a non-linear regression model. This regression model is derived from the Poisson distribution, allowing the density parameter μ to depend on the explanatory variables (Cameron and Trivedi, 1998).

When given the variable x , the probability of counting the number of events y_i (dependent variable for the i th observation) can be defined as follows:

$$Pr Pr(x_i) = \frac{\exp^{-\mu_i} \mu_i^{y_i}}{y_i!}, \quad (1)$$

where, $y_i: 0,1,2,\dots, i: 1, 2, \dots, n, \mu_i: E(x_i) = \exp(x_i^T \beta), x_i^T: [1, x_{i1}, \dots, x_{ik}]$, k : number of explanatory variables, \exp : Euler number (2.71828...) and $'^T$ is defined as the transpose of a matrix (Long, 1997). The PR model defined by Fleiss et al. (2003);

$$\ln \mu_i = \beta_0 + \beta_1 x_{i1} + \beta_2 x_{i2} + \dots + \beta_{(p-1)} x_{i(k)} (x_i^T \beta), \quad (2)$$

where k is the number of parameter regressions. μ_i is the expected value of the Poisson distribution for the i th observation and $\beta = [\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k]$.

1.2. Geographically Weighted Poisson Regression

GWPR is a spatial modeling technique that combines a Poisson regression model with geographic weighting functions. It is a powerful tool for analyzing spatially-varying relationships between variables, particularly in cases where the relationship between variables varies across space. GWPR allows for the exploration of spatial heterogeneity in the relationships between the dependent variable and the explanatory variables. It can identify regions where the relationship is stronger or weaker, as well as regions where the relationship is positive or negative. It is particularly useful in analyzing spatial data on public health, crime, and environmental issues, among others. The GWPR model is an advanced GWR model that transforms the framework of a simple regression model into a weighted regression. A special form of the spatial count model, the Spatial Poisson model, allows parameter evaluation with spatial units u_i , a vector describing location i (Li et al., 2013; Nakaya et al., 2005). A spatial Poisson model can be written as follows;

$$Y_i \sim \text{Poisson} \left[\exp \left(\sum_k \beta_k(u_i) x_{ik} \right) \right], \quad (3)$$

where x_{ik} is the k th explanatory variable at location i , β_k is the parameter for the k th explanatory variable and $u_i = (u_{xi}, u_{yi})$ is the vector defining the latitude and longitude at location i . The model is characterised by a geographically varying coefficient $\beta_k(u_i)$, known as GWPR, which is a function of the location u_i . i represents locations 1 to n . The covariate form of the GWPR model with a set of estimators where the parameters are allowed to vary in space can be written as follows;

$$\ln \ln(Y) = \ln \ln(\beta_0(u_i)) + \beta_1(u_i) X_1 + \dots + \beta_k(u_i) X_k + \varepsilon_i, \quad (4)$$

where β_k is a function of position. The parameters in the model $\beta = (\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_k)$ are allowed to differ between locations. Thus, the GWPR modelling framework addresses spatial heterogeneity.

To estimate the parameters of a GWPR model, a form of the maximum likelihood principle is considered (Li et al., 2013; Nakaya et al., 2005). The method is locally similar to the maximum likelihood principle and can be called the geographically weighted likelihood method. The geographically weighted log-likelihood at location u_i can be given by

$$L(u_i) = \sum_{j=1}^N \left(-\hat{Y}_j(\beta(u_i)) + Y_j \log \hat{Y}_j(\beta(u_i)) \right) \cdot w_{ij}(\|u_i - u_j\|), \quad (5)$$

where $\hat{Y}_j(\beta(u_i)) = \exp(\sum_k \hat{\beta}_k(u_i)x_{jk})$, is the number of events estimated at location u_i with the estimated parameter vector $\hat{\beta}$ at regression point i , w_{ij} is the geographical weight of observation j at regression point i . The weights of observations w_{ij} gradually decrease as the distance between regression point i and the observation at location j increases (Al-Hasani et al., 2021).

There are various kernel functions used for weighting in GWPR model such as box-car, bi-square, tri-cube, exponential and Gaussian (Gollini et al., 2013; Bidanset and Lombard, 2016; Lu et al., 2016; Wang and Chen, 2017). In this study, Gaussian is used for the weighting function. A classical choice for the weighting function is the Gaussian function and is shown as follows (Brundson et al., 1996).

$$w_{ij} = \exp \left(-\frac{1}{2} \frac{\|u_i - u_j\|^2}{G} \right), \tag{6}$$

where the parameter G (called bandwidth) regulates the kernel size. It is worth emphasising here the spatial nature of the weighting scheme. Data recorded at locations close to the regression point i are given higher weights than data recorded at more distant locations. As the focal point of the regression moves to a different location, all weights change. The bandwidth controls the rate at which the weight of a data decreases as the distance from the location where it was recorded to the regression point increases. When the bandwidth is large, the weights decrease slowly; when the bandwidth is small, the weights decrease rapidly (Nakaya et al., 2005).

3. Analysis and Findings

Information on the variables used in the study and the results of the analysis are given in detail below.

Table 1.

Information on the variables used in the analysis

Variables	Explanation
JIP	My job had a positive impact on the post-migration integration process (Dependent variable).
ISL	Inadequacy in social life.
GEC	Van is a city with good economic conditions.
EI	Economic (unemployment, poverty, etc.) inadequacy.
RBL	Reaching a better life.
ISV	In general, I am satisfied with Van.

Table 1. presents the explanations of the abbreviations of the variables. JIP (My job had a positive impact on the post-migration integration process) was taken as the dependent variable, while other variables were considered as independent variables.

Table 2.

Descriptive statistic of variables

Variable	Min.	1st Qu.	Median	Mean	3rd Qu.	Max.
JIP	1.000	3.000	4.000	4.368	5.000	10.000
ISL	1.500	3.171	5.038	5.438	7.286	10.000
GEC	3.300	4.500	5.000	5.459	6.361	10.000
EI	1.667	4.000	5.533	5.497	7.000	10.000
RBL	1.000	1.589	3.000	3.403	4.467	10.000
ISV	2.000	3.000	3.523	3.694	4.208	9.000

Table 2. presents descriptive statistics for the variables used. In this study, 1 is considered as the option of completely agree while 10 is considered as the option of strongly disagree. When Table 2 is examined; The highest value was observed as 10, while the lowest value was observed as 1. While the highest mean value belongs to the EI variable, the lowest mean value belongs to the RBL variable.

Figure 1.

Distribution of My education contributed positively to the post-migration adaptation process

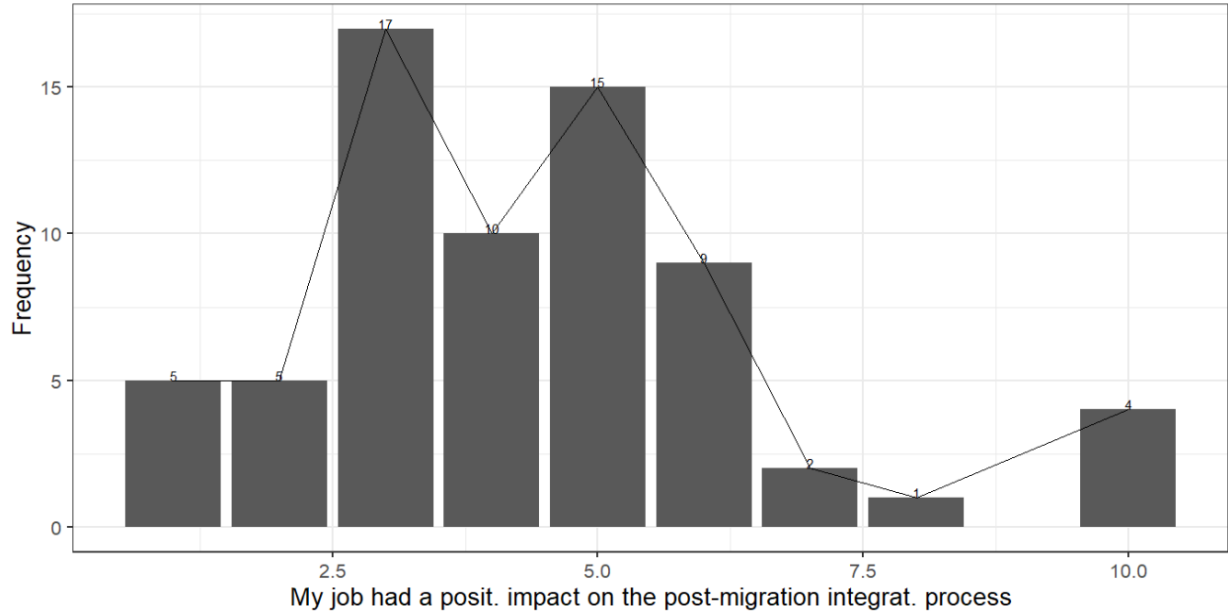

Figure 1. shows the distribution of the dependent variable My job had a positive impact on the post-migration integration process. According to Graph 1, it can be said that the variable adapts to the Poisson distribution. In order to support this situation, the Poisson distribution data of the variable are given in Table 3.

Table 3.

Dispersion of My job had a positive impact on the post-migration integration process

Mean	Variance
4.367	4.404

Table 3 shows the fit of the dependent variable to the Poisson distribution. According to Cameron and Trivedi (1998), the most important feature of the Poisson distribution is that the mean and variance of the distribution are equal or very close to each other. When Table 3 is examined, it is observed that the mean and variance of the dependent variable have very close values (4.367, 4.404). Therefore, it can be said that the dependent variable is suitable for the Poisson distribution.

Table 4.

Summary of PR model coefficients

Variables	Estimate	Std.Error	t-statistic	p-value
Intercept	1.119	0.316	3.537	0.000***
ISL	-0.019	0.037	-0.530	0.596
GEC	0.074	0.050	1.467	0.142
EI	0.061	0.036	1.672	0.044*
RBL	-0.063	0.047	-1.357	0.174
ISV	-0.020	0.069	-0.297	0.766

Signif. codes: : 0.001 '***' 0.05 '**' 0.1 '*'

Table 4. shows the relationship between the dependent variable and the independent variables according to the PR results. According to Table 4; There is a significant relationship between the constant and EI variables and the dependent variable JIB ($p \leq 0.05$). According to these results; It has been observed that the JIB value is 1.119 if the independent variables are zero. It can be said that there is a positive relationship between EI and JIB and the change in the EI variable causes an increase in the JIB variable.

Table 5.

GWPR parameter summary results

Variables	Min.	1st Qu.	Median	3rd Qu.	Max.
Intercept	-0.063	0.621	0.873	1.288	1.834
ISL	-0.135	-0.080	-0.067	-0.034	0.089
GEC	-0.175	-0.068	-0.035	0.037	0.224
EI	-0.011	0.034	0.060	0.106	0.178
RBL	-0.165	-0.095	-0.071	-0.041	-0.006
ISV	-0.194	0.022	0.205	0.354	0.603

Table 5. gives the results of the GWPR analysis. When Table 5 is examined; The lowest value belongs to the ISV (-0.194) variable, while the highest value belongs to the constant variable (1.834). While the lowest median value belongs to the RBL variable (-0.041), the highest median value belongs to the constant variable (1.288).

Table 6.

Estimated diagnostics of PR and GWPR models

Variables	PR	GWPR
R^2	0.134	0.600
AIC	80.942	70.866
AICc	118.363	72.243

R^2 (Coefficient of Determination) is a statistical measure that shows the degree of variation in the dependent variable depending on the independent variables. A high R^2 value means that the explanatory power of the model is high. AIC (Akaike information criterion) and AICc (Adjusted Akaike information criterion) are selection criteria used to compare different possible models and determine which one is the most appropriate for the data. Low AIC and AICc values are preferred in the selection of the appropriate model (Akaike, 1974; Hurvich and Tsai, 1989). Table 6. gives the model selection criteria for the PR and GWPR models. When Table 6 is examined; It was observed that the R^2 value of GWPR (0.600) was higher than the R^2 value

of PR (0.134). It was also observed that the AIC (70.866) and AICc (72.243) values of the GWPR were lower than the AIC (80.942) and AICc (118.363) values of the PR. Therefore, it can be said that the GWPR model gives stronger results than the PR model and it is healthier to prefer the GWPR model. According to the results of the GWPR analysis, the distribution of the relationships between the dependent variable and the independent variable and the significance of these relationships according to the provinces and districts are given below in the form of figures. In the figures indicating the coefficient of variation of the variables (figure on the left), Van province is represented in grey, while in the figure showing the significance of the relationship between the variables (figure on the right), it is indicated as turquoise.

When interpreting the beta coefficients obtained in Poisson regression analysis, we need to take the exponential (exp) value of the coefficients, starting from the inverse of the logarithmic link function. As in classical regression analysis, we cannot directly interpret the coefficients. Therefore, when we take the exponential value when interpreting the beta coefficients, we say that if the beta coefficient is below 1, there is an inverse relationship, and if it is above 1, there is a positive relationship. According to the GWPR analysis results, the distribution of the relationships between the dependent variable and the independent variable and the significance of these relationships according to provinces and districts are given in detail in the form of figures below and interpreted by taking into account the beta coefficient interpretation mentioned above. In the figures indicating the coefficient of variation of the variables (figure on the left), Van province is represented in gray color and the significance of the relationship between the variables is shown in gray color.

Figure 2.

Distribution and significance of the relationship between ISL and JIB by province and district

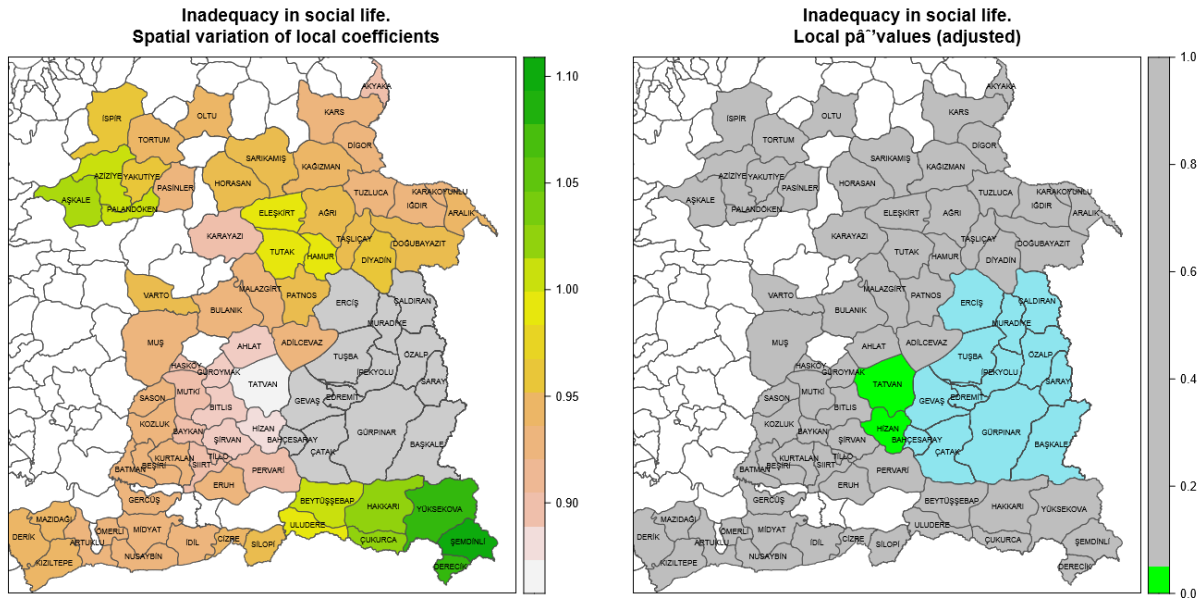

Figure 2 shows the distribution of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable migration due to Inadequacy in social life, according to provinces and districts (left Figure) and the distribution of significance of the relationship between these variables according to provinces and districts (right Figure). When Figure 2 is examined according to the relationship between the variables (left Figure); it has been observed that there is a positive relationship between the variable of migration due to inadequacy in social life and the variable of my job had a positive impact on the post-migration integration process in green and greenish areas (1.00, 1.10). It has been observed that the effect is higher especially in the southern region (green area) of Van province. Therefore, it can be said that the participation in the migration variable is high migration due to inadequacy in social life from the south and north-west of Van and in these areas the change in this variable causes an increase in the my job had a positive impact on the post-migration integration process variable. In addition, it is observed that this relationship is negative in light coloured regions (0.90-1.00). In these regions, the change in the variable inadequacy in social life causes a decrease in the variable the my job had a positive impact on the post-migration integration process. This effect was observed to be particularly high in the south-western and western regions of Van. When the significance of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable migration due to inadequacy in social life, according to provinces and districts, is analyzed (Figure on the right); it was observed that this relationship was significant in Tatvan and Hizan districts located in the western region of Van province (green areas).

Figure 3.

Distribution and significance of the relationship between GEC and JIB by province and district

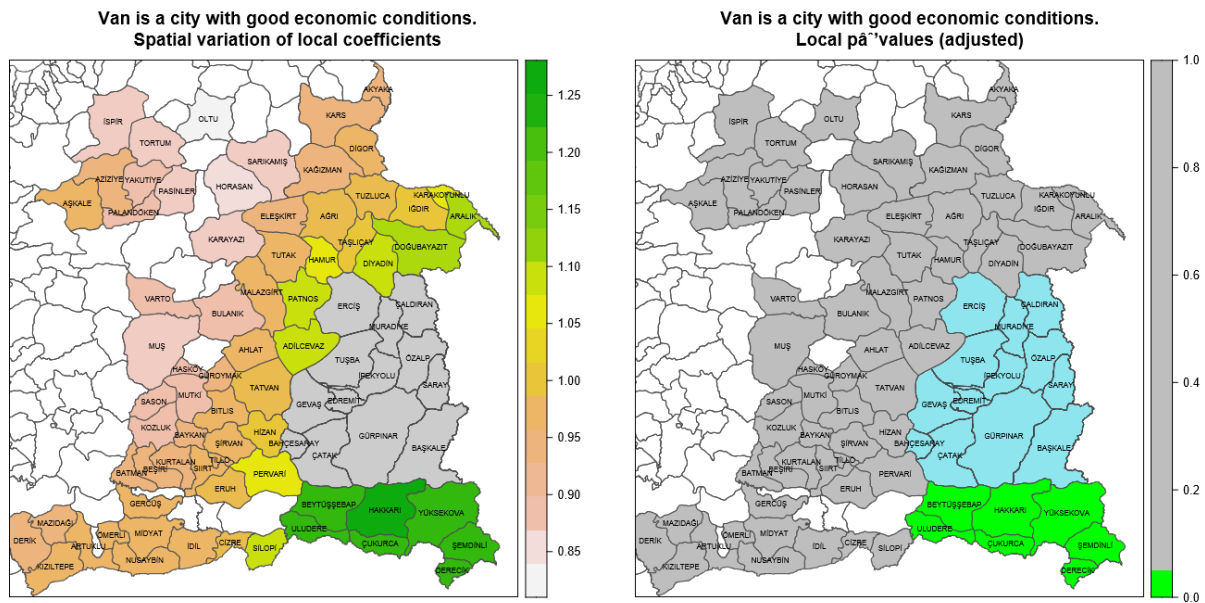

Figure 3 shows the distribution of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable Van is a city with good economic conditions, according to provinces and districts (left Figure) and the distribution of significance of the relationship between these variables according to provinces and districts (right Figure). When Figure 3 is examined according to the relationship between the variables (left Figure); it has been observed that there is a positive relationship between the variable of Van is a city with good economic conditions and the variable of my job had a positive impact on the post-migration integration process in green and greenish areas (1.00, 1.25). It has been observed that the effect is higher especially in the southern and northern regions (green area) of Van province. Therefore, it can be said that the participation in the Van is a city with good economic conditions from southern and northern regions and the change in this variable causes an increase in the my job had a positive impact on the post-migration integration process variable. In addition, it is observed that this relationship is negative in light coloured regions (0.85, 1.00). In these regions, the change in the variable Van is a city with good economic conditions causes a decrease in the variable the my job had a positive impact on the post-migration integration process. This effect was observed to be particularly high in the west and north-west regions of Van. When the significance of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable Van is a city with good economic conditions, according to provinces and districts, is analyzed (Figure on the right); it was observed that this relationship was significant in the southern region of Van province (green areas).

Figure 4.

Distribution and significance of the relationship between EI and JIB by province and district

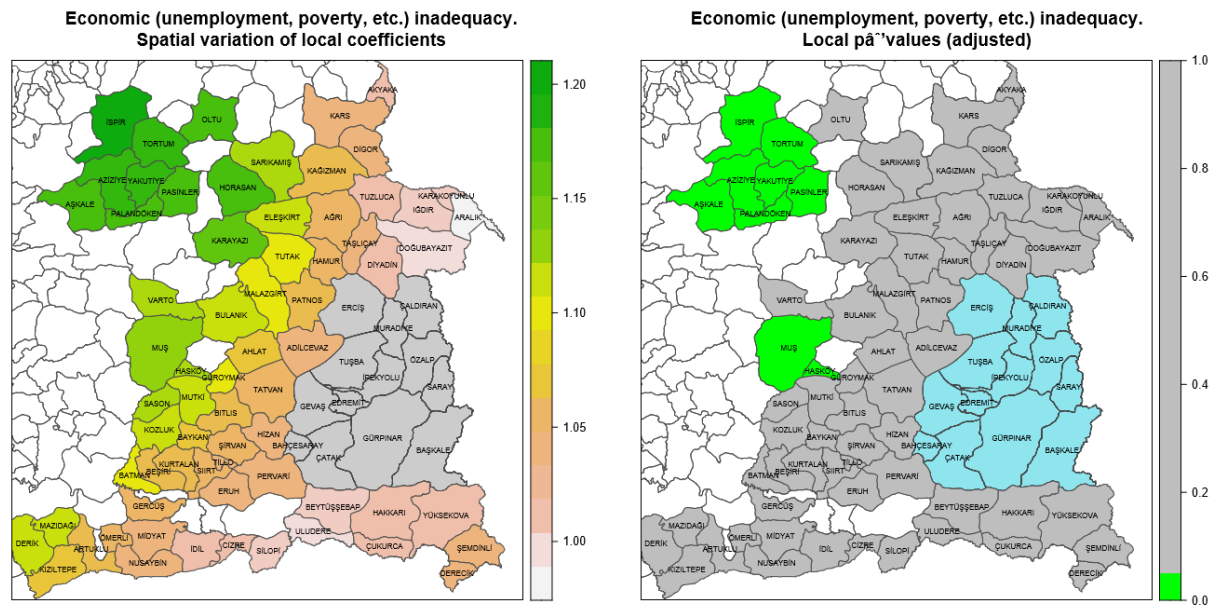

Figure 4 shows the distribution of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable migration due to economic (unemployment, poverty, etc.) inadequacy, according to provinces and districts (left Figure) and the distribution of significance of the relationship between these variables according to provinces and districts (right Figure). When Figure 4 is examined according to the relationship between the variables (left Figure); it has been observed that there is a positive relationship between the variable of migration due to economic (unemployment, poverty, etc.) inadequacy and the variable of my job had a positive impact on the post-migration integration process in all provinces and districts (1.00, 1.20). It has been observed that the effect is higher especially in the northwest and west regions (green area) of Van province. Therefore, it can be said that the participation in the migration due to economic (unemployment, poverty, etc.) inadequacy from all provinces and districts and the change in this variable causes an increase in the my job had a positive impact on the post-migration integration process variable. When the significance of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable migration due to economic (unemployment, poverty, etc.) inadequacy, according to provinces and districts, is analyzed (Figure on the right); it was observed that this relationship was significant in the Muş province and southern region of Van province (green areas).

Figure 5.

Distribution and significance of the relationship between RBL and JIB by province and district

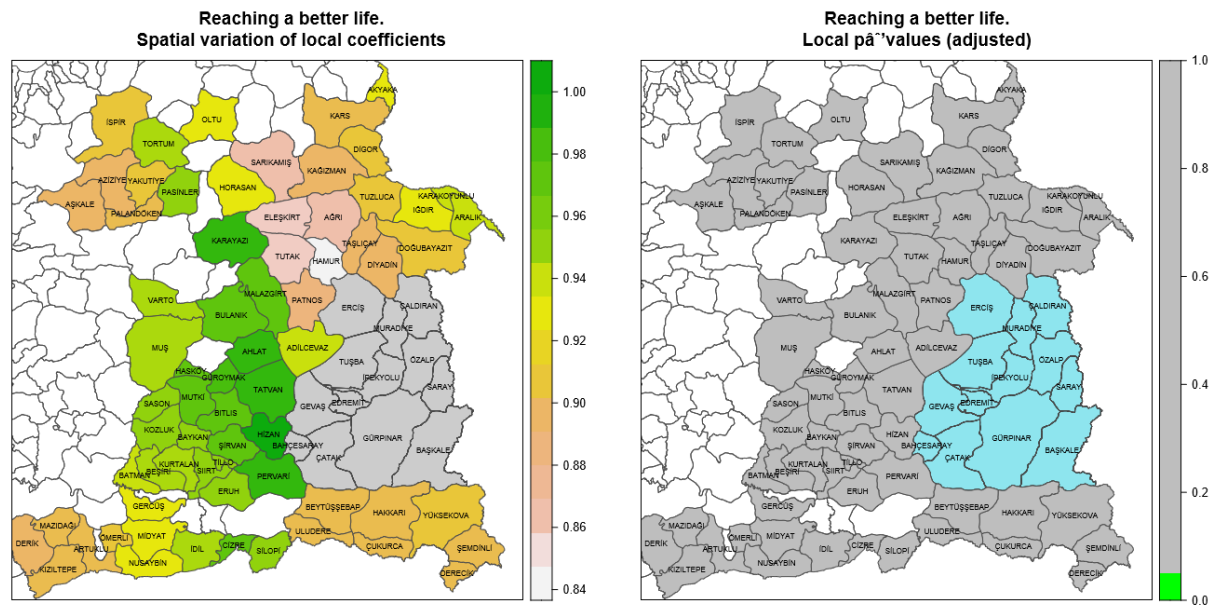

Figure 5 shows the distribution of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable migration due to reaching a better life, according to provinces and districts (left Figure) and the distribution of significance of the relationship between these variables according to provinces and districts (right Figure). When Figure 5 is examined according to the relationship between the variables (left Figure); it has been observed that there is a positive relationship between the variable of migration due to reaching a better life and the variable of my job had a positive impact on the post-migration integration process in green areas (1.00). Therefore, it can be said that the participation in the migration due to reaching a better life from west of Van province and the change in this variable causes an increase in the my job had a positive impact on the post-migration integration process variable. In addition, it is observed that this relationship is negative in light coloured regions (0.84, 1.00). In these regions, the change in the variable migration due to reaching a better life causes a decrease in the variable the my job had a positive impact on the post-migration integration process. This effect was observed to be particularly high in the south, south-west, north, north-east and most of the north-west of Van province. When the significance of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable migration due to reaching a better life, according to provinces and districts, is analyzed (Figure on the right); it was observed that no significant relationship was observed in any region.

Figure 6.

Distribution and significance of the relationship between ISV and JIB by province and district

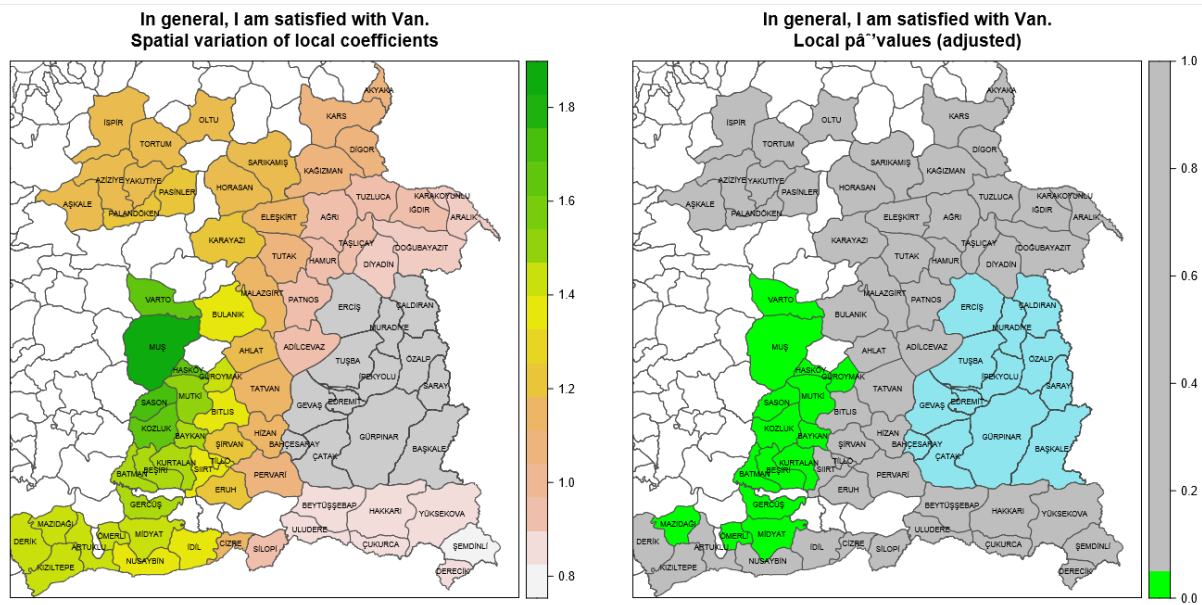

Figure 6 shows the distribution of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable I am satisfied with Van, according to provinces and districts (left Figure) and the distribution of significance of the relationship between these variables according to provinces and districts (right Figure). When Figure 6 is examined according to the relationship between the variables (left Figure); in all provinces and districts of Van province except the southern region, a positive relationship was observed between the independent variable I am satisfied with Van and the dependent variable my job had a positive impact on the post-migration integration process. (0.1, 1.80). It has been observed that the effect is higher especially in the west region (green area) of Van province. Therefore, it can be said that the participation in the I am satisfied with Van from all provinces and districts except the southern region and the change in this variable causes an increase in the my job had a positive impact on the post-migration integration process variable. In addition, it is observed that this relationship is negative in South of Van province (0.8, 1.00). In this region, the change in the variable I am satisfied with Van causes a decrease in the variable the my job had a positive impact on the post-migration integration process. When the significance of the relationship between my job had a positive impact on the post-migration integration process dependent variable and the independent variable I am satisfied with Van, according to provinces and districts, is analyzed (Figure on the right); it was observed that this relationship was significant in the west and southwest regions of Van province (green areas).

Conclusion and Discussion

Immigration has been and continues to be a complex and often controversial issue in many parts of the world. While immigration can bring many benefits, such as cultural diversity, economic growth, and an influx of skilled workers, it can also create social and economic challenges, including job competition, strains on public services, and cultural tensions. Internal migration has been a significant phenomenon in the province of Van, Türkiye, shaping its demographic, economic, and social landscape. Due to various factors, including the lack of economic opportunities, social and political instability, and natural disasters, many people have migrated from rural to urban areas within the province in search of a better life. While internal migration has brought about various benefits, including economic growth and cultural exchange, it has also created challenges, such as urbanization and social inequality. The local authorities and the Turkish government have implemented various policies and programs to manage the effects of internal migration, such as improving access to basic services, promoting regional development, and creating job opportunities. However, more efforts are needed to address the underlying causes of migration and to ensure that all residents have access to equal opportunities and a high standard of living. By adopting a collaborative and inclusive approach, the province of Van can harness the potential of internal migration and build a more prosperous, equitable, and cohesive society for all residents.

This study is important in terms of the fact that migration, which is one of the important problems of today, was made in the province of Van and the model used. When migration studies conducted throughout Türkiye are examined, it has been observed that models such as OLS and Spatial analysis methods are generally used statistically (Öz and Çelebioglu, 2015; Özgür

and Aydın, 2011; Aral and Oğuzlar, 2021). In addition, when the studies conducted in the field of migration and integration in Turkey and Van (Dirimeşe and Emre, 2022; Demirkıran, 2020; Şimşek, 2018; Korkmaz and Öztürk, 2017; Dumancı and Gür, 2022; Demirağ and Kakışım;2018; Sağıroğlu and Yılmaz, 2021) were examined, it was observed that the methods used in this study were not used. With the GWPR method used in this study, these changes are analysed and the reasons for migration are analysed in detail by examining the relationships of demographic data using spatial statistical analyses and figures thanks to the convenience provided by GWPR. The analysis outputs are interpreted by considering cultural, economic and social factors and it is aimed to provide innovative contributions to the literature in these fields. As a result of the literature review; it is estimated that the GWPR method has not been used in the field of migration in national studies. It has been observed that the GWPR method has not been used especially in analysing regional migrations. It is thought that this study is innovative with both the questionnaire and the GWPR method used and will contribute to this field for Türkiye in this respect. In addition, when the studies on migration in Van province were analysed, it was observed that the studies conducted were generally in the form of evaluation and there were no statistical or survey studies. The fact that this field has not been studied in Van province before shows the innovative aspect of this study. At the same time, when international studies are examined, it is thought that real data are mostly used in the field of migration and GWPR literature is limited in this field. It is thought that this study will be innovative with the survey study and GWPR method in the international literature and will contribute to the literature.

Although migration is essentially defined as "movement of relocation", it is closely related to the social, cultural, economic and political structure of the society and has emerged as a social event that deeply affects it. Therefore, necessary measures should be taken to minimise the negative effects of migration. As stated in this study, it is observed that the coefficients of the variables of migration due to inadequacy in social life, migration due to economic impossibilities and migration due to access to a better life are high in all provinces and districts. Therefore, in order to reduce the migration due to these reasons, policies should be organised to increase the opportunities in such areas and it is recommended to increase investments in this regard. In addition, it is inevitable that the coefficients of the variable "Van is an economically good city", which is among the reasons for the province of Van to receive migration, are high in all provinces and districts and this situation will inevitably lead to economic problems in Van over time. For this reason, it is recommended to make investments in Van in order to prevent problems in basic areas such as economic, health, social and education. At the same time, policies should be developed to increase investments in the tourism sector by promoting Van province, which has a rich historical and natural beauty, on international platforms.

References

- Akaike, H. (1974). A new look at the statistical model identification. *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19, 716–723.
- Al-Hasani, G., Asaduzzaman, M. D., & Soliman, A.H. (2021). Geographically weighted poisson regression models with different kernels: Application to road traffic accident data. *Communications in Statistics: Case Studies, Data Analysis and Applications*.
- Altay, İ., K. & Çılgin, K., (2013). A Research on The population immigrating into cities of Söke and Ödemiş. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 5(1), 1309-8063.
- Angrist, J., D., & Kugler, A., D. (2003). Protective or counter-productive? Labor market institutions and the effect of immigration on EU Natives. *The Economic Journal*, 113(488), 302-302.
- Aral, N. & Oğuzlar, A. (2021). Türkiye’de iç göçün mekansal analiz yöntemleriyle incelenmesi. *International Journal of Social Inquiry*, 14 (2), 447-474.
- Beine, M., Docquier, F., & Schiff, M. (2013). International migration, transfer of norms and home country fertility. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économique*, 46(4), 1406-1430.
- Bell, M., Charles-Edwards, E., Ueffing, P., Stillwell, J., Kupiszewski, M., & Kupiszewska, D. (2015). Internal migration and development: Comparing migration intensities around the world. *Population and Development Review*, 41(1), 33-58.
- Bidanset, P. E., & Lombard, J. R. (2016). *Optimal Kernel and Bandwidth Specifications for Geographically Weighted Regression: An Evaluation Using Automated Valuation Models (AVMS) for Mass Real Estate Appraisal*. In *Applied Spatial Modelling and Planning*, edited by J.R. Lombard, E.Stern, and G. Clarke, 131–44. NewYork: Routledge.
- Bohra, P., & Massey, D. S. (2009). Processes of internal and international migration from Chitwan, Nepal. *International Migration Review*, 43(3), 621-651.
- Boubtane, E., Coulibaly, D. & Rault, C. (2013). *Immigration, unemployment and GDP in the host country: Bootstrap panel Granger causality analysis on OECD countries*. CEPII, WP No 2011-29
- Brundson, C, Fotheringham, A.S. & Charlton, M. (1996). Geographically weighted regression: a method for exploring spatial non-stationarity. *Geographical Analysis*, 28, 281–298.
- Cameron, C., & Trivedi, P. K. (1998). *Regression analysis of count data*. Cambridge University Press, West Nyack, NY, USA.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Palgrave Macmillan.
- Çakı, A. (2018). *Geçmişten bugüne Türkiye'nin göç politikası ve Suriyeli göçmenler bağlamında göç yönetişimi*. (Tez No. 510805) [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demirağ, H. & Kakışım, C. (2018). Almanya'daki Türklerin göç ve entegrasyon süreci: Birinci ve üçüncü kuşak karşılaştırması. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 123–152. <http://dx.doi.org/10.26650/jspc.2018.75.0011>
- Demirkıran, D. (2020). *Yerel yönetimlerin göç ve entegrasyon politikaları: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi örneği*. (Tez No. 660250) [Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Deniz, O. & Etlan, E. (2009). Kırdan kente göç ve göçmenlerin uyum süreci üzerine bir çalışma: Van örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6, 2. Erişim: <http://www.insanbilimleri.com>
- Deniz, O. (2008). Van Kent Merkezine Yapılan Göçler ve Göçün Kentler Üzerine Etkisi. V. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, Ankara, 2008.
- Dirimeşe, E. & Emre, E. (2022). Göçmenlerin Türkiye'ye Entegrasyonu ve Gündelik Hayatta Kültürel Etkileşimleri: Çinliler Örneği. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 6(1), 297- 325.
- Dumancı, V. & Gür, C. (2022). Türkiye’de Göç, Entegrasyon ve Eğitim Hakkına Erişim Üzerine Bir Değerlendirme. *KAREFAD/ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 29-44.
- Ekhtiari, M. & Aysan, M., F. (2022). Günümüz Türkiye’sinde İranlı göçmenlerin sosyoekonomik entegrasyonu. *İlmi Etüdler Derneği, insan & toplum*, 13(1), 225-253.
- Elmastaş, N. & Yılmaz, S. (2015). Van ilinde göçler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(10), 403-428.
- European Parliament. (2023). *EU-Türkiye statement*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/carriage/eu-Türkiye-statement-action-plan/report?sid=7001>
- Fleiss, J., L., Levin, B., & Paik, M., C. (2003). *Statistical methods for rates and proportions*. 3rd Edition, Wiley, Hoboken.
- Genç, Y., Gündüz, D. & Çöpoğlu, M. (2019). Göç ve Kalkınma İlişkisi. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 479 – 498.
- Gürbüz, M. & Karabulut, M. (2008). Kırsal göçler ile sosyo-ekonomik özellikler arasındaki ilişkilerin analizi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 50, 37-60.

- Hurvich, C. M., & Tsai, C.-H. (1989). Regression and time series model selection in small samples. *Biometrika*, 76, 297–307.
- International organization for migration (IOM). (2022). *Migration in the Time of COVID-19*. Retrieved from <https://migrationdataportal.org/themes/migration-time-covid-19>
- Kalogirou, S. (2012). Testing local versions of correlation coefficients. *Jahrb Reg wiss*, 32(1), 45–61.
- Korkmaz, N. & Öztürk, A. (2017). Bulgaristan Türklerinin göç süreci ve göçmenlerin türkiye'deki iskan ve iş gücüne dayalı entegrasyonu. *ANKASAM / Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 268-289.
- Long, J., S. (1997). *Regression models for categorical and limited dependent variables*. Advanced Quantitative Techniques in the Social Sciences Number 7. Sage Publications: Thousand Oaks, CA.
- Lu, B., Charlton, M., Brunson, C., & Harris, P. (2016). The Minkowski approach for choosing the distance metric in geographically weighted regression. *International Journal of Geographical Information Science*, 30, 351–68.
- Mayda, A. M. (2010). International migration: A panel data analysis of the determinants of bilateral flows. *Journal of Population Economics*, 23(4), 1249-1274.
- Nakaya, T., Fotheringham, A.S., Brunson, C., & Charlton, M. (2005). Geographically weighted Poisson regression for disease association mapping. *Statist. Med.*, 24, 2695–2717.
- Öz, İ. & Çelebioğlu, F. (2015). The impacts of socio-economic factors on migration across Turkish regions: A spatial data analysis. *Časopis za ekonomiju i tržišne komunikacije/ Economy and Market Communication Review God*, 5(2) • Banja Luka, 194-210.
- Özgür, E., M. & Aydın, A. (2011). Türkiye'de evlilik göçünün mekânsal veri analizi teknikleriyle değerlendirilmesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi CBD*, 9(1), 29-40.
- Rapport, H., & Docquier, F. (2005). *The economics of migrants' remittances*. The Institute for the Study of Labor (IZA), Discussion Paper No: 1531.
- Rey, S. J., & Anselin, L. (2009). PySAL: A Python library of spatial analytical methods. *Review of Regional Studies*, 39(1), 81-100.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R. & Özenci, F. (2022). *Türkiye göç ve insan hareketlilikleri yıllık raporu-2021*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (AYBÜ-GPM).
- Sağiroğlu, A., Z. & Yılmaz, İ., H. (2021). *Yabancılarla birlikte yaşamak: Mamak örneği / Göç çalışmalarında bir karma yöntem araştırması*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şimşek, D. (2018). Mülteci entegrasyonu, göç politikaları ve sosyal sınıf: Türkiye'deki Suriyeli mülteciler örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(40/2), 367 - 392
- Tümtaş, M., S. & Ergün, C. (2014). Göç ve yoksulluk kısıcında yıkılan bir kent: Van. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2).
- Wang, F., & Luo, W. (2005). Assessing spatial and nonspatial factors for healthcare access: Towards an integrated approach to defining health professional shortage areas. *Health & Place*, 11(2), 131-146.
- Wang, C.-H., & Chen, N. (2017). A geographically weighted regression approach to investigating the spatially varied built-environment effects on community opportunity. *Journal of Transport Geography*, 62, 136–47.
- World Bank. (2021). <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/06/22/10-years-on-Türkiye-continues-its-support-for-an-ever-growing-number-of-syrian-refugees>
- Yakar, M. (2013). Türkiye'de iller arası net göçlerle sosyo-ekonomik gelişmişlik arasındaki ilişkinin coğrafi ağırlıklı regresyon ile analizi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 22(1), 27-43.
- Yılmaz, İ. (2023). *Göçmen uyumuna yönelik sosyal politikalar: Almanya, Hollanda ve Japonya örnekleri. Farklı refah rejimlerinde göç ve sosyal politika*, Bölüm 1, 1-23, Gazi Kitabevi.
- Yüzbaşı, B., & Görür, Ç. (2021). Examining spatial variability in the association between some factors and number of prisoners in Türkiye: A Gwr Analysis. *Mugla Journal of Science and Technology*, 7(1), 141-148.

Acknowledge / Bilgi

This study is supported by TUBITAK Project numbered "122G128" within the scope of 3005 - Support Programme for Innovative Solutions Research Projects in Social Sciences and Humanities./ Bu çalışma, 3005 – Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Yenilikçi Çözümler Araştırma Projelerini Destekleme Programı kapsamında "122G128" numaralı TUBİTAK Projesi olarak desteklenmektedir

Contribution Rates of Authors to the Article / Yazarların Makaleye Katkı Oranları

The authors contributed equally to the study./Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Declaration of Interest / Çıkar Beyanı

There is no conflict of interest in the preparation of the article./ Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Şükûfe Nihal Başar'ın Bir Coğrafyacı ve Romancı Olarak Bingöl ve Çevresini Keşfi

Şükûfe Nihal Başar's Discovery of Bingöl and Its Surroundings as a Geographer and Novelist

Şener Şükrü YİĞİTLER

Assoc. Prof., Bitlis Eren University, Department of Turkish Language and Literature, Bitlis, Türkiye

Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis, Türkiye

Orcid: 0000-0002-7283-3621 / E-mail: ssyigitler@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yiğitler, Ş. Ş. (2023). *Şükûfe Nihal Başar's discovery of Bingöl and its surroundings as a geographer and novelist*. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 28-43.

Yiğitler, Ş. Ş. (2023). *Şükûfe Nihal Başar'ın bir coğrafyacı ve romancı olarak Bingöl ve çevresini keşfi*. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 28-43.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 11 August / Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 22 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 28-43

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şener Şükrü YİĞİTLER).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Erken Cumhuriyet döneminin önemli yazarlarından Şükûfe Nihal Başar, aynı zamanda, Darülfünûn'dan mezun olan ilk kadın coğrafyacıdır. Gezi türündeki *Finlandiya* ve *Domaniç Dağlarının Yolcusu* kitaplarının yazarı, mesleki nedenler dışında coğrafyaya özel bir ilgi gösterir; Anadolu coğrafyasına millî romantik bir duyuşla kaleme aldığı roman, şiir ve gazete yazılarında yer verir. Anadoluculuk akımının etkilerini belirgin biçimde taşıyan toplumcu gerçekçi eserlerinde Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye, ulusal bilinçlenmeden Anadolu'nun vatanlaşmasına kadar farklı konuları ele alır. Eserlerinde resmi söylemin argümanlarını yeniden üreten Cumhuriyet aydınlarının romantik bir iyimserlikle yücelttikleri köy yaşantısı, seyahatin yeni yerler keşfetme deneyimi yaşattığı, vatanseverliği ve yaratıcılığı artırdığı inancıyla Anadolu'yu en uzak köşelerine kadar bizzat gezen Şükûfe Nihal'in eserlerinde gerçekçi bir biçimde ele alınır. Birinci Dünya Savaşı sonunda köyleri, şehirleri yerle bir edilen Anadolu'nun yeniden vatan haline gelişini anlattığı *Çölde Sabah Oluyor!*'da (1951) Cumhuriyet öncesi ve sonrasını objektif bir yaklaşımla karşılaştırmaya çalışır. İdealist ve çalışkan bir devlet memuru olan Adnan Hocagil'in başından geçen maceralarla köy kalkınması düşüncesini işlerken, hikâyenin arka planında yüzyıllar boyunca yeterince tanınmamış, Türk aydını için 'terra incognita' bir çöl olarak kalmış Anadolu'yu yurt sevgisi ve ortak yaşama arzusu çerçevesinde keşfeder. Bu çalışmada, Şükûfe Nihal Başar özelinde Anadolu'nun Türk aydını tarafından keşfedilmesi süreci ve bunun romanlaşması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şükûfe Nihal Başar, *Çölde Sabah Oluyor!*, Bingöl, terra incognita, köycülük, Anadoluculuk

Abstract

Şükûfe Nihal Başar, one of the significant writers of the early Republican period, is also the first woman geographer to graduate from Darülfünûn. The author of the travel genre, *Finlandiya (Finland)* and *Domaniç Dağlarının Yolcusu (The Traveler of the Domaniç Mountains)*, shows a special interest in geography apart from professional reasons, and includes Anatolian geography in her novels, poems and newspaper articles, which she wrote with a national romantic sense. In her socialist realist works, which clearly bear the effects of the Anatolianism movement, she deals with different subjects from the First World War to the National Struggle, from national awareness to the nationalization of Anatolia. Village life, which the Republican intellectuals mystified with a romantic optimism, who reproduced the arguments of the official discourse in his works, is handled realistically in the works of Şükûfe Nihal, who personally traveled to the farthest corners of Anatolia with the belief that travel provides the experience of discovering new places and increases patriotism and creativity. She tries to compare the pre-republican and post-Republican era with an objective approach in her work, *Çölde Sabah Oluyor! (It's Morning in the Desert!, 1951)*. While handling the idea of village development with the adventures of Adnan Hocagil, an idealist and hardworking civil servant, she explores Anatolia, which was not known enough for centuries and remained a 'terra incognita' desert for Turkish intellectuals, within the framework of love of country and desire to live together. In this study, the process of discovery of Anatolia by Turkish intellectuals and its novelisation, in the example of Şükûfe Nihal Başar, were examined.

Keywords: Şükûfe Nihal Başar, *Çölde Sabah Oluyor!*, Bingöl, terra incognita, peasantry, Anatolianism.

Giriş

Türk edebiyatının ilk romantigi kabul edilen Namık Kemal sürgünlerle geçen ömrüne rağmen vatan algısını İstanbul'la ve imparatorluğun uzak köşeleriyle sınırlandırır. Anadolu'yu büyük oranda ilk defa ulusal dilin, tarihin, edebiyatın kaynağı olarak gören Ziya Gökalp olur. Onun başta *Halk Doğru* dergisi olmak üzere halk kültürünü el aldığı yazılarının etkisiyle Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan Türkiyat Enstitüsü (1924) halk edebiyatı araştırmalarının Anadolu'nun keşfedilmemiş yerlerinde yapılmasını sağlar (örn. Kilisli Rifat Bilge- *Maniler*, Fuad Köprülü- *Erzurumlu Emrah*). Türk Ocakları ve Türk Halk Bilgisi Derneği (1946-1981) Türkiye'nin farklı bölgelerinde yerel araştırmaların yapılması için mevzuatlar yayımlar. Dernek, hazırladığı *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber*'le folklor araştırmacılarına derleme yöntemleri için yol gösterirken kısa süre içinde *Seçme Halk Şiirleri*, *Yunus Emre*, *Seçme Memleket Şiirleri* gibi kayda değer kitaplar basar. Bu çalışmalara imza atan isimler arasında Faruk Nafiz Çamlıbel, Kemalettin Kami Kamu, Aka Gündüz, Ahmet Hamdi Tanpınar, Necip Fazıl Kısakürek, M. Halit Bayrı gibi 'millî romantikler' veya 'Memleketçiler' olarak anılan sanatçılar yer alır. Aynı dönemde Türkiye'de akademik folklor araştırmalarının önünü açan *Gökoğlu Destanı* (1931) *Folklor ve Edebiyat I* (1939), *Bey Böyrek Hikâyesine Ait Metinler* (1939), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*'nin (1946) yazarı Pertev Naili Boratav'ın desteğiyle Adana Halkevi-Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi'nde genç bir derlemeci olan Yaşar Kemal *Ağıtlar*'ı (1943) yayımlar. Ulusal birliğin kaynağının halk kültüründe arandığı erken Cumhuriyet döneminde, "millî romantik duyuş tarzı" olarak kabul edilen bir seferberlik hâli, başka bir deyişle, Türk Aydınlanması her alanda kendini gösterir (Aksakal, 2019, s. 140-158).

1. Anadolu'yu Keşif Kolları: Dil, Tarih ve Coğrafya

Cumhuriyet'in ilanının ardından, yoğun biçimde bilimsel faaliyet gösterilen alanlar, sırasıyla, tarih, dil ve coğrafya olur. Resmî ideolojinin tarih konusundaki ilk kayda değer adımı olarak, 1923 Nisan 1930 tarihli Türk Ocakları Kurultayı'nda Türk tarihini bilimsel metotlarla araştırmak ve elde edilen bilgileri topluma ulaştırmak amacıyla tarih profesörleri, milletvekilleri ve müze müdürlerinden seçilmiş 16 kişilik Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti oluşturulur. Cumhuriyet bürokrasisinin önde gelen isimlerinin bulunduğu heyet, aynı yıl içinde *Türk Tarihinin Ana Hatları* (1930) adlı bir eser meydana getirir. Kitabın ileri sürdüğü olgular arasında Uzakdoğu, Hint, Çin, Mezopotamya, Mısır, Ege, Latin, Akdeniz ve Anadolu medeniyetlerinin Türkler tarafından kurulduğu; bu medeniyetlerin söz konusu alanlara Türkler tarafından Orta Asya'dan taşındığı; Etiler, Sümerler, Hititler, Etrüsklerin vb. Türk oldukları gibi bilimsel temelden yoksun görüşler vardır. Konfüçyüs ile Buda'nın da Türk oldukları iddialarına yer veren kitap hangi ölçütlerle değerlendirilirse değerlendirilsin bilimsellikten uzak, determinist bir bakış açısını yansıtır. Nitekim kitap ilmî görüşlerine başvurulmak üzere dağıtıldığı kişilerin birçoğunun tepkisini toplar. Bunun üzerine kitabın çoğaltılmasından vazgeçilerek yalnızca "Türk Tarihine Methal" ve "Orta Asya" bölümleri birleştirilerek *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı* (1931) adıyla 30.000 adet basılarak okullara dağıtılması yoluna gidilir.

Halkevleri'nin açılmasının ardından (1931) faaliyetlerine son verilen Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti, 12 Nisan 1931'de kurumun resmî kuruluş tarihine işaret eden Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne dönüşür; cemiyetin adı 1935'te Türk Tarihi Araştırma Kurumu, daha sonra Türk Tarih Kurumu olur. Ertesi yıl, 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde hemen bütün tebliğlerde coşkuyla savunulan Türk Tarih Tezi, kongrenin açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Esat Beyefendi (Sagay)'ın konuşmasında, Türk tarihinin gerek yerli gerek yabancı eserlerde kasıtlı olarak karartıldığı belirtildikten sonra, "...Asiyada Çin, Hint ve Mukaddes Yurt edindikleri Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sumer, Elâm, nihayet Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin esaslarını kurmuşlar, ve bugün yüksek medeniyetlerini takdir ve takip ettiğimiz Avrupa'yı o zamanlar mağara hayatından kurtarmışlardır" (Birinci T.T.K., 1932, s. 6) sözleriyle desteklenir.

İnşa dönemi resmî ideolojisi bir diğer bilimsel varoluş mücadelesini dil alanında verir. Güneş Dil Teorisi'ni sözdabilim'e (pseudoscience) yaklaştıran içeriğini ve yapısını incelemeyen önce Türk Dil Kurumunun tarihçesine bakılmalıdır. İlk bakışta, Türk Dil Kurumunun kuruluşunun Türk Tarih Kurumuyla benzer bir kronoloji izlediği görülür: Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla faaliyetlerine başlayan oluşum (1932), başta Türk Dilini Araştırma Kurumu, sonradan da Türk Dil Kurumu adını alır. Mustafa Kemal'in de bizzat arasında yer aldığı kurucuları Samih Rifat, Ruşen Eşref, Celâl Sahir ve Yakup Kadri'dir. Mustafa Kemal'in üyesi olduğu Türk Dil Kurumunun, lider iradesinin doğrudan tecelli ettiği bir yapı taşıması kurumun bir diğer özelliğidir. Türk Dil Kurumu da tarih alanındaki bilimsel faaliyetleri takip ederek 26 Eylül ile 5 Ekim 1932 arasında İstanbul'da Birinci Türk Dil Kurultayı düzenler. Söz konusu kongrelerdeki tezlerin oluşumunda önemli sayılabilecek

entelektüel bir katkı sağlayan Mustafa Kemal, büyük önem attığı tarih ve dil alanlarındaki tebliğlerin sunumlarında hazır bulunuşuyla da çalışmalar üzerinde otoriter bir etki bırakır. Güneş Dil Teorisi, ilk ikisinin (1932 ve 1934) düşünsel ve içeriksel bir hazırlık çalışması olarak görülebileceği bu kurultaylar dizisinin üçüncüsünde (1936) ortaya çıkar. Bundan sonra yapılan dil kurultaylarında bunun üstüne çıkan, hâlihazırda üretilenin üstüne yeni bir bilgi ekleyen herhangi bir üretime gidilmez. Bu kısırlaşmada Mustafa Kemal'in çevresindeki kadro için bir hayli zamansız ölümünün etkili olduğu düşünülebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde coğrafyanın bir bilim ve eğitim malzemesi olarak dil ve tarih alanlarından biraz daha gecikmeli olarak resmi söyleme dâhil olduğu görülür. Cumhuriyet döneminde düzenlenen ilk coğrafya kongresinin 6-21 Haziran 1941'de, dil ve tarih kongrelerinden yaklaşık 10 yıl sonra gerçekleşir. Coğrafya biliminin Cumhuriyet dönemindeki gelişim sürecini incelediği çalışmasında Durgun, Birinci Tarih Kongresi kadar tartışma yaratmayan ve ülkenin mekânsallığını inşa etme bakımından temel noktaları içeren kongrenin genel amacının, "coğrafyayı mevcut devlet söylemine uyumlu hale getirmek" olduğunu kaydeder (2011, s. 223). Coğrafya Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan ve aynı zamanda kongre başkanlığını yürüten dönemin Maarif Vekili H. Âli Yücel'in coğrafya konusunda her anlamda yaşanan gecikmeden, örneğin, coğrafi adlar ve alanda kullanılan terimler konusunda o güne kadar standartlaşmaya bile gidilememiş olmasından yakınır (2011, s. 232). Böylece, Türkiye topraklarının tümüne 'Anadolu' denilmesine ilişkin karar, Birinci Coğrafya Kongresi'nde alınır. Besim Darkot'un karar için hazırladığı raporun gerekçesinde, "Avrupalılar tarafından yazılmış coğrafya kitaplarından çoğunda memleketimizin ya nehir havzalarına ve deniz maillerine, yahut - zaman ve yer bakımından kat'iyetle tesbiti daima mümkün olmıyan- eski tarihî bölgelere göre taksim edilmiş olduğu görülür. Umumiyetle ecnebi kaynaklara dayanılarak meydana getirilmiş bulunan yerli eserlerde ise, memleketin coğrafi bir realite olan vahdeti ihmal edilerek, birbirinden ayrı memleketler şeklinde 'Rumeli', 'Anadolu', 'Cezireiulya' gibi büyük kısımlar ayrıldıktan sonra bunlar dâhilindeki vilâyetler ayrı ayrı mütalaa edilirdi" denir (Aktaran Aydın, 2006).

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, Anadolu'nun vatan toprağı olarak yeterince bilinmediği, yüzyıllardır ihmal edildiği düşüncesinden hareketle Anadolu'yu farklı coğrafi konular açısından araştırıp değerlendiren ciddi bir literatürün erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkması (Çetin, 2020, s. 72) Türkiye'deki coğrafya çalışmalarında Anadoluculuk'un önemli bir ekol olduğunu gösterir.

1.1. Millî Romantizmin İdeal Vatani

Yukarıda kısaca özetlenen dil, tarih ve coğrafya uzmanlarının gösterdiği bilimsel faaliyetin, söz konusu dönemde, daha popüler etkiler doğurmak üzere edebiyatçılar tarafından üretildiğini iddia etmek mümkündür. Millî Edebiyat anlayışının önemli eserleri arasında kabul edilen coğrafi belirlemelerin açık biçimde görünür olduğu *Yeni Turan* (1912), *Aydemir* (1918), *Gönül Hanım* (1920) gibi romanlarda Turancı ve Pantürkçü argümanlar öne sürülür. Hem coğrafi hem sosyo-kültürel anlamda bir zaman/zemin arayışının belirgin olduğu bu romanların ilki *Yeni Turan*'ı Halide Edip, Ziya Gökalp'in "Turan" makalesinden etkilenerek kaleme alır. Halide Edip burada, diğer örneklerde olduğu gibi, Osmanlı sınırlarını hedeflememekle birlikte Türklerin Orta Asya'daki gelenek ve yaşam biçimlerini 1900'lü yıllara, ideal bir toplum yaratma ütopyasıyla taşır (Türkeş, 2002, s. 812). Nitekim genç yazar, 14 Haziran 1918 tarihli Türk Ocağı Genel Kongresi'ndeki tartışmalarda Turancı emellerin baskın geldiği 'Büyük Türkçülük' görüşüne karşı Türklüğü Anadolu coğrafyasına oturtma çabası olarak tanımlanabilecek 'Küçük Türkçülük' görüşünü savunur. Soy/ırk temelli bir anavatan/köken tasavvuru öne süren 'Büyük Türkçülük', Ulusal zemini siyasi açıdan sınırlandırıp Anadolu Türklerine odaklanılmasını ileri süren Halide Edip ve yanındaki isimler, bu anlaşmazlığın ardından, o yıllarda her şeyiyle İttihat ve Terakki'nin güdümüne girmiş bir kültür kurumuna dönüşen Türk Ocağı'ndan ayrılırlar. Lozan Barış Antlaşması sonrasında "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini ilan eden resmi söylemin etkisiyle İttihatçı yazarlar da irredentist arzuları terk etmeye başlar. Böylece, aşırı örnekleri her zaman içermekle beraber, Türk edebiyatında Türklük bilinci, millî benliğe dönüş, Türk geleneği/kültürü, vatanseverlik, savaşkanlık, fedakârlık, çalışma, idealizm, marazi olmayan aşk temalarının genel eğilimi belirlediği millî romantik bir edebiyat anlayışı egemen olur.

Bu durumun güçlü bir örneği olarak, Cumhuriyet'in ilanının onuncu yılı kutlamaları münasebetiyle şiir, roman, tiyatro vb. türlerde çok sayıda eser kaleme alınır. Turancı/Pantürkçü vurguların gücünü büyük oranda kaybettiği gözlemlenen bu eserler, özellikle Anadolu köylerinden başlayan bir kalkınma/şahlanma ütopyasını işlerler. Etem İzzet'in ütöpik öğelerle yüklü eseri *On Yılın Romanı* (1933), Sadri Ertem'in Abdülmecit devrinden başlayarak Osmanlı Devleti'nin parçalanışını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışını dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeleri dolayısıyla anlattığı *Bir Varmış Bir Yokmuş* (1933) Yakup Kadri'nin lider kültü ve süblimasyonunu en üst seviyelere taşıdığı ütöpik eseri *Ankara* (1934) roman örnekleridir. Daha az bilinen ve resmi ideolojinin doğrudan sahneye yansıdığı oyunlar arasında, Faruk Nafiz'in *Akın* ve Özyurt (1932) ile *Kahraman* (1933), Yaşar Nabi Nayır'ın *Mete ile İnkılap Çocukları* (1933), Behçet Kemal Çağlar'ın *Çoban* (1934)

ile *Atilla* (1935), *Aka Gündüz'ün Köy Muallimi* (1932), *Mavi Yıldırım* (1932), *İkizler* (1932), *Beyaz Kahraman* (1933), *Yarım Osman* (1933), *Ahmet Nuri'nin Şeriyeh Mahkemesinde* (1932), *Reşat Nuri'nin İstiklâl* (1932), *Nahit Sırrı'nın Ateş* (1933), *Kâzım Nami'nin Uyanış* (1932), *Halit Fahri'nin On Yılın Destanı* (1933) adlı eserler zikredilebilir. E. B. Şapolyo'nun aşırı miktarda Öztürkçe ifadeler içeren *İnkılâp Öktünçleri* (1934) Cumhuriyet'in onuncu yılı vesilesiyle yazılmış hikâyeleri bir araya getirirken aynı yıllarda düzyazıda ortaya konan bu estetik anlayışı Beş Hececiler'in şiirde uyguladığı görülür.

1.2. Üç Tarz-ı Siyaset Karşısında Anadoluçuluk ve “İnsanî Vatanperverlik”

Ziya Gökalp'in yukarıda işaret edilen güçlü etkisine rağmen, onun ortaya koyduğu Turan kavramının ve vatan tanımının belirsizliği Mükrimin Halil Yinanç, Şemsettin Günaltay, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Remzi Oğuz Arık, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken gibi isimleri yeni arayışlara yönlendirir. Anadolu'nun vatanlaşmasını bu topraklar üzerinde yaşayan insan topluluklarının asırlardan bu yana beraberlerinde getirdikleri estetik, zevk, kültür, tarih, duyuş, yaşam biçimi ve kolektif bilinçaltı üzerinden kurmanın yollarını araştıran bir düşünce şekli olarak Anadoluçuluk, bu isimleri *Anadolu Mecmuası* (1924-1925) etrafında birleştirir. Toprak milliyetçiliğine yakın duran bu Anadoluçuluk yorumu, Türk siyaset tarihinde Üç Tarz-ı Siyaset olarak kabul edilen Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılığa karşı durmuştur (Gülay, 2021, s. 836; Bişirici, 2021, s. 852). Aranan kültürel kaynak için Anadolu'nun kendisine müracaat edilmesi gerektiğini ortaya atılırken, “büyük şehirlerde, yani Avrupa medeniyetinin taht-ı tesirinde bulunan mahallerde doğan ve 'kozmpolistik, sosyalistik, hocalık, nasyonalistik (Türkçülük), fertçilik, ilh. isimleri altında tanınan hareketleri” (Ülken, 2020, s. 85) denerek söz konusu üç ideolojinin köklerinin Anadolu dışında olduğu ifade edilir. Millî özün yalnızca Anadoluçuluk düşüncesinde aranması gerektiği düşüncesi savunulur (Vural, 2019, s. 99-100).

Üç akımın somut varlık zemininden yoksun vatan algısı, Anadoluçuluk'un sınırları Misak-ı Millî'yle belirlenmiş vataniyle örtüşmez. Ümmetçi ve yayılmacı düşünceler somut bir vatan yaratma kabiliyetinden mahrumdur; bunun gibi, bir dil ailesinin üyesi olan bir toplumun sınırları belirlenmemiş topraklar üzerindeki hâkimiyeti de bir millet yaratma gücünü bertaraf eder (Ülken, 2018, s. 716).

Bütün bu Anadoluçu gruplar arasında, Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden filozof ve sosyolog Hilmi Ziya Ülken, bizim bu makalede Şükûfe Nihal'in Anadolu'ya bakışına, memleket sevgisine ve vatan idealine en yakın bulduğumuz isimdir. Ülken, kalem arkadaşı Yinanç'ın bir tür teritoryal milliyetçilik/memleketçilik olarak benimsediği Anadoluçuluk kavramını, üzerinde yaşanan toprakla kurulan metafizik; bütün yeryüzüyle ise hümanist bir ilişki şeklinde ele alır. Ülken'in “insanî vatanperverlik” felsefesiyle açıkladığı bu sentez, “olgu inancı” (“ırkçılık, sınırsız milliyetçilik” vb.) ile “ideal inancı”nın (“hümanizm, evrensel ahlak” vb.) dengeli bir bileşiminden doğar (1998, s. 52-54). Bütün olgu inançlarını birleştiren denge unsurunu “vatan” kavramında bulur:

İnsani ideale vatan gerçeğinden başlamak, insanlığı vatandan başlayarak gerçekleştirmek ve vatanın kendine vergi olan rengiyle insanlığa girerek yeni bir kişilik halini almaktır. Hakikat yerle göğün, olanla olması gerekenin, gerçek ile idealin birliğindedir. Büyük milletler ancak insanî bir ideal yaratan ve bunu kendi vatanının rengi ve özelliğiyle ifadeyi başaranlardır. Bir toplumun hakikî millet haline gelmesi ancak insanî bir ideal yaratması ve bunun için insanlığa yeni bir açıdan, yani vatanın özel karakteri ve kişiliğiyle bakmasından doğar (1998, s. 56).

Ülken burada, kısıtlı bir yerellik yerine evrensel düzeye ulaşmanın formülünü verir: Ona göre, bir mimar nasıl binasını kurarken kurduğu yerin taşından, bir ressam bulunduğu yerin renginden, boyasından yararlanmaya mecbursa, bir şair ve bir kanuncu da yaşadığı toprakların geleneklerinden, adetlerinden yararlanmak zorundadır (Ülken, 2008, s. 12). Kültürün kaynağı ise, ilerleyen bölümlerde Şükûfe Nihal'in kurmaca/kurmaca dışı eserleri ve Ülken'in görüşleriyle örneklendirileceği gibi, Anadolu'nun çekirdeğinde, köyde aranmalıdır. Ülken'in henüz 1930'lu yıllarda köy ve köylülükle ilgili yaptığı tespitleri, Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar güncel politikadan edebiyata hayatın her alanına etki eden 'köycülük davası'nı, Anadolu'ya özgü bir medeniyet programı olarak ortaya koyması bakımından önem taşır.

2. İlk Kadın Coğrafyacı: Şükûfe Nihal

Şükûfe Nihal küçük yaşlarında evde eğitim aldıktan sonra kadınlar için 12 Eylül 1914'te kadınların yüksek öğrenim görmelerini sağlamak üzere açılan İnas Darülfünunu'na (Kadın Üniversitesi) başvurur. Ancak bunun öncesinde Şam'a tayin edilen ve kızını oraya götürmek istemeyen babası tarafından Mithat Sadullah'la evlendirilmiş olan Şükûfe Nihal'in evliliği eğitimine engel olacağı gerekçesiyle başvurusu kabul edilmez. Ne pahasına olursa olsun üniversiteye girmeye kararlı genç kadın, bu amaçla ilk eşinden boşanır. Üç yıllık edebiyat şubesine böylece kabul edilen Şükûfe Nihal 1919'da son sınıf öğrencisiyken İnas Darülfünunu'nun Zükûr Darülfünunu'yla (Erkek Üniversitesi) birleştirilmesi gündeme gelir. Kadın öğrencilere dilerlerse İnas Darülfünunu sınavlarına devam ederek eğitimlerini tamamlama ya da erkeklerin aldığı ek dersleri vererek Zükûr Darülfünunu mezunu sayılma hakkı tanınır. Son sınıf öğrencilerinin tümü İnas Darülfünunu'nda

kalmayı tercih ederken Şükûfe Nihal kaydını değiştirmeyi talep eden tek kişi olur. O yıl sınavlarını başarıyla veren Şükûfe Nihal böylece Darülfunûnu'ndan mezun olan ilk kadın olma unvanını elde eder (Baskın, 2008, s. 95).

Edebiyatçı bir coğrafya öğretmeni olarak İstanbul'un önemli liselerinde görev yapan Şükûfe Nihal emekliliğine sekiz yıl kala kendi isteğiyle emekliye ayrılır. Emeklilik kararını paylaştığı yakın dostu Halide Nusret'e yazılmış mektubunda hayattan bezmiş bir ruh hâli içindedir. Buna rağmen, Şükûfe Nihal'in aktif yazarlık kariyeri süresince ülkenin uzak köşelerini gezmeyi zevkle sürdürdüğü görülür. Bütün dokunulmamışlığı ve ihmal edilmişliğiyle Anadolu manzaraları, yollar, köyler, hanlar, oteller onu duygulandırır ve yazdıklarını beslemeye devam eder. *Yalnız Dönüyorum*'da şöyle seslenir: "Bakımsız Anadolu, benim çocukluktan beri rüyalarımı dolduran öksüz ülke gözlerimde alev alev yanıyor..." (Şükûfe Nihal, 1938, s. 231). Sanatçıya dair tek biyografi incelemesinin yazarı Argunşah'a göre onun edebi faaliyetini üç devreye ayrılır ve özellikle millî romantizmin etkisiyle başlayan toplumcu gerçekçi ikinci döneminde kaleme aldığı bütün eserlerinde "memleketçi edebiyatın yönlendirmeleriyle Anadolu coğrafyası etrafında düşünmeleri" ve "Anadolu'daki savaşın sanatçıya uyandırdığı hisler" (2011, s. 368) ana temalar olur. Cumhuriyet ilke ve devrimlerinin halka ulaşması için açılan Eminönü Halkevleri'nin Köycülük şubesine de üye olan Şükûfe Nihal, söz konusu yıllarda kurum tarafından düzenlenen yurt içi gezilere katılır. Bu gezilerin aradıkları ilhamı yazarlara vereceğini, onları ataletten kurtaracağını, yurt ve yurttış sevgisiyle dolduracağını "Celâliye'de İki Gün", "Doğu Yolları", "Beğenmediğimiz Edebiyat", "Yurt Gezisi: Doğu İllerinde Gördüklerim" gibi yazılarında söyler.

93 Harbi'nden başlayarak ardı ardına gelen askeri yenilgiler ve toplumsal krizlerin sonucunda Anadolu topraklarına hâkim olan ümitsizlik, edilgenlik ve karamsarlık havasını dağıtan Kurtuluş Savaşı, millî romantizme yeni bir dinamik ve pozitif rol kazandırır. Böylece, Banarlı'nın "milletlerin dilde, kültür, san'at ve edebiyatta kendilerini bulmaları, kendilerine gelmeleri" (2005, s. 16) olarak tanımladığı millî romantizm 1923-45 dönemi Türk entelektüel yaşamının hâkim unsuru haline gelir. Bu ulusal bilinci bütün ülkeye yaymak için kişisel inisiyatiflerden çok millî kurumlara güvenmek gereğini Almanya, İtalya, Macaristan, Çekoslovakya örneklerinden yola çıkarak anlayan CHP teşkilatı, politik/kültürel endoktrinasyon merkezleri olarak Halkevleri projesine girer. Dil, edebiyat, güzel sanatlar ve tiyatronun da aralarında olduğu dokuz kol hâlinde örgütlenen Halkevleri'nin görevi yurdun ücra köşelerine kadar ziyaretler ve geziler gerçekleştirerek buralardaki yaşamı bütün yanlarıyla öğrenmek, folklor ürünlerini toplamak, türkülerini kayıt altına almak ve böylece bütün bu malzemeyi yorumlayarak millî bir edebiyat üretmektir. "Amaç insanların gündelik yaşamından alınmış temalara başvurarak elitleri ve kitleleri birbirine bağlayacak yeni bir millî kimlik ve aidiyet duygusu yaratmaktır" (Karpaz, 2019, s. 193).

Şükûfe Nihal "Anadolu Köyleri", "Şile Yolları", "Şile Kadını", "Monmantr'ın Kadınları", "Duymıyan Kadına", "Sıcak Odaların Azabı", "Yarın", "Unuttuklarımız", "Kaldırımdakiler", "Açlar", "Gayya" gibi şiirlerinde; "Erzurumlu Nine", "Zaza Kadını", Yurt Gezisi: Ağaç ve Gölge İhtiyacı", "Köylü Kız Kardeş" gibi gazete yazılarında Şükûfe Nihal, kuvvetli bir empati duygusuyla yaklaştığı Anadolu insanının acılarını, Anadolu'nun sefaletini, geriliğini ve özellikle kadınlarla çocukların sosyal hayatta yaşadıkları zorlukları yansıtır. Türk Kadınlar Birliği kurucularından ve Çocuk Dostları Cemiyeti üyesi sanatçı kalkınmanın her alanda ve aynı anda yürütülmesi gerektiğine inanır. Anadoluçuluk akımının en önemli isimlerinden Nurettin Topçu'nun, "Çünkü en buhranlı devirde rönesans, reform ve romantizmimizi birlikte yapmaya mecburuz" (2016, s. 68-69) uyarısındaki bütüncül yaklaşımı benimsemiş görünür. Millî romantik duyularını aydın sorumluluğuyla birleştiren sanatçı, yaşanan sorunların çözülebilmesi ve ülkenin ilerlemesi için yurdun her köşesine geziler düzenlenmesi, aydın/elit/bürokrat kesimin halkın ayağına gitmesi, eğitimler düzenlenmesi gerektiği düşüncesini kurmaca ve kurmaca dışı eserlerinde savunur.

2.1. Finlandiya ve Domaniç Dağlarının Yolcusu

Şükûfe Nihal'in coğrafyacı kimliğinin en belirgin olduğu tür gezi kitaplarıdır. Şükûfe Nihal, *Çölde Sabah Oluyor, Vatanım İçin* romanlarını ve *Hazan Rüzgârları, Gayya, Şile Yolları* şiir kitaplarını yazdığı millî romantik evrede yurt içini ve yurt dışını aktif biçimde gezdiği görülür. Halkevlerinin düzenlediği geziler, kişisel yolculuklar onun edebiyatını bolca besler, gazete yazılarının ana malzemesini oluşturur. 5 Ocak 1948 tarihli *Kadın Gazetesi*'nde yayımlanan "Gezinin Önemi" başlıklı yazısında konuyla ilgili görüşlerini, anlatılan konunun içeriğinden biçimine taşan, her zamanki romantik, lirik, pastoral üslubuyla paylaşır:

Ona ilham kaynağı olmak, heyecanlarını geliştirmek için yeni yeni dünyalar gerekmez mi? (...) Daha uzak seyahatler görülmemiş yerler; şairin, ressamın, musikişinasın ve filozofun iç âlemini, muhayyilesini dalgalandırır, coşturur, zekâsını açar. Başınızdaki sert rüzgârlar savrulan yüksek bir dağ tepesi; paslı, kurşunî veya kızıl gölgeli, mavi ışıklı bir göl kenarı; toprağına gün değmeyen kuytu bir orman; sarp yamaçlardan yuvarlanan ak köpüklü bir su; hatta sonsuz çatlar, kurak

ovalar, stepler. (...) Her yerde başka güzellik, başka vahşilik, başka şiir özelliğine bürünen tabiat manzaraları; bütün bu saymakla tükenmez olan şeyler; yaratmaya sebep olmaz mı? (Şükûfe Nihal, 1948, s. 3).

Yazarlar ve yazar adayları için de birer tavsiye olarak görülebilecek bu sözler, 1940'ta, 600'e yakın şubesiyle 2000 civarında köy gezisi düzenleyen Halkevleri'nin (Aksakal, 2019, s. 152) genel sanat ve kültür politikalarıyla fazlasıyla uyumludur. Nitekim Cumhuriyet'in ilanıyla aynı yıl yayımlandıktan sonra, Kemalist doktrinin temel metinlerinden biri haline gelen ve 1928'de Türkçeye çevrilerek Köy Enstitüleri'ne, okullara, askerlere, ev kadınlarına dağıtılan *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*'yi okuduktan sonra bu kitapta anlatılanlardan etkilenen ve Finlandiya'yı görme kararı alan Şükûfe Nihal, *Finlandiya* (1935) kitabında, memleketi yüksek medeniyetler seviyesine çıkarmayı gaye edinmiş idealist bir bakış açısını yansıtır. Büyük imkânsızlıklara rağmen, pratik köycülük hamleleri ve verimli eğitim politikalarıyla birkaç on yılda medeni seviyeye ulaşan Finlandiya'da Anadolu kalkınması için hayati değerlerde örnekler bulan yazar, bu gezinin ardından Anadolu köylerine yönelik düşüncelerini diğer eserlerinde de sürdürür.

Millî Mücadele sırasında yaşanan trajik bir olaya dayandırarak kaleme aldığı ikinci gezi kitabı *Domaniç Dağlarının Yolcusu*'nda (1946) Şükûfe Nihal, İnegöl ve çevresindeki köylerin Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki genel durumunu verir. Bu defa, düşmana yardım ve yataklık ettiği için türlü zorluklarla ve tek başına büyüttüğü öz evladını kendi elleriyle öldüren bir anneyi bulmak için yollardadır: "Anadolu'muzun bilmediğim bir köşesini daha görecektim. Bir yurt kadınının kahramanlığını, yaşadığı yerleri, çevresindeki insanların ona ait fikirlerini, hatıralarını yakından tanıyacaktım. Kalbim eşini duymadığım bir heyecanla kabarıyordu" (Şükûfe Nihal, 2011, s. 19-20). Gezinin başında Anadolu'yu adım adım gezmenin ve eğitime dayanan bir kalkınma hamlesinin neferliğini üstlenmenin verdiği yüksek duyguları taşır. Ancak, yukarıda dile getirildiği gibi, Finlandiya gezisinde ülkenin köyden başlayan bir kalkınma hamlesiyle ilerleyebileceğine dair görüşlerinin haklılığına ikna olan sanatçı, Cumhuriyet'in ilanının üzerinden geçen çeyrek asra yakın sürede ulaşım, barınma, yeme-içme ve sosyal imkânların yetersizliği, kadınların taşrada gördüğü kötü muamele nedeniyle beklenen atılımın başarılmadığını çaresizlikle kabul etmek zorunda kalır. Ne var ki bu yolculuğun sonunda bundan çok daha büyük bir hayal kırıklığı yaşar Şükûfe Nihal. İstanbul'dan kalkarak Domaniç Dağları'nda ardına düştüğü hikâyenin devleti temsil eden yetkililer dâhil kimseler tarafından bilinmemekte, hatırlanmamaktadır: "O gün kahveye eski günleri görmüş birçok köylü daha geldi. Hepsini gördüm. Hepsinde o günlerden, ancak çorak birer hatıra kalmıştı. O zaman gönülleri kavuran kıvılcımlar küllenmiş, vatani koruma duygusunun yaptırdığı sonsuz fedakârlıklar taşkınlığını, önemini kaybetmiş, hatta unutulmuş bile!.." (2011, s. 48). Sanatçı, aynı kitapta, Millî Mücadele'nin gerçekleştiği topraklarda yapılan bir başka gezide buna benzer yaşadığı şaşkınlığı anlatır: 30 Ağustos zaferinin yıldönümünde Mehmetçiğin yattığı toprakları ziyaret ederken köylü kadınlara "Buraya niçin geliyorlar, tepeye niçin çıkıyorlar acaba?" diye sorar. Aldığı cevap sanatçıyı dehşet içinde bırakır: "Kimbilir? Biz ne biliriz? Türbe mi var, ziyaret mi var? Her yıl böyle akın akın gelip yukarı çıkarlar" (Şükûfe Nihal, 2011, s. 49-50). Cumhuriyet değerlerine duyarsızlığın bir örneği de sanatçının *Yalnız Dönüyorum* (1938) romanında görülür: Millî Mücadele'ye destek olmak için İstanbul'da Harp Öksüzleri Cemiyeti'ni kuran Yıldız ve Hasan çiftinin asıl amacı, yeni rejimin kendilerine aşıladığı Anadolu'ya geçerek köy kalkınması hayalini başarmaktır. Zaferden sonra Hasan'ın memleketine gittiklerinde Yıldız köyde aradığı ruhu bulamaz; Anadolu rüyası böylece sona erer. Romanın sonunda köydeki akrabalarının nobranlığı, Hasan'ın sahtekârlıkları nedeniyle tek başına İstanbul'a döner.

Millî Mücadele'nin verildiği topraklarda durum böyleyken, yüreği yeni rejimin ilkeleriyle çarpan, millî hislerle heyecanlanan bir Cumhuriyet kadını o yıllarda ülkenin "şekâvet, hıyânet ve isyan"larla (Özcan, 2021) anılan doğusunda çok daha karanlık manzaralar beklemektedir.

2.2. 'Terra Incognita'ya Yolculuk

"Fırsat buldukça her zaman Anadolu'ya koştum" diyen Şükûfe Nihal (2011, s. 36), 1949-1950 tarihlerini taşıyan şu yazılarını ardı ardına *Kadın Gazetesi* ve *Türkiye İktisat Macmuası*'nda yayımlar: "Doğu Yolları", "Palo'da Kadın", "Erzurumlu Nine", "Zaza Kadını", "Yurt Gezisi: Doğuda Ağaç ve Gölge İhtiyacı", "Doğuda Ziyaret Yerleri, Hurafeler, Kudret Helvası", "Köylü Kız Kardeş", "Erzincan Düşünleri" ilh. Yukarıda alıntılanan "Gezinin Önemi" başlıklı yazının hemen ertesinde okurla buluşulan bu yazıların, bizzat bölgeyi gezip görmüş birinin kişisel tecrübelerinin bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda sanatçı, bu yazılarında belirttiği yerleri gezdiği sırada *Çölde Sabah Oluyor!* (1951) romanının hazırlıkları içinde olmalıdır. Nitekim sanatçının yakın dostu Adile Ayda edebi hatıralarında sanatçının kendisine anlattığı kadarıyla birtakım coğrafya ve tarih kitapları karıştırdığını, romandaki Kürtçe kısımlar için bu dili konuşan bir hizmetçiden yardım alarak yazdığını kaydeder (1984, s. 106).

Ne var ki Şükûfe Nihal'in söz konusu bölgeyi ziyareti yalnız 1949-1950 yıllarıyla sınırlı değildir. Kaleme aldığı biyografide sanatçının yatağa bağlı yaşamak zorunda kaldığı zamanlarda en büyük pişmanlığı olarak andığı ilk aşkı Osman Fahri'yle olan ilişkisine ayrı bir yer açan Argunşah, Osman Fahri'nin imkânsız aşkı Şükûfe Nihal'den uzaklaşmak için

Anadolu'nun ücra bir köşesine tayinini aldırıldığını; bir yıl süreyle Elazığ'da yaşadığı ağır yalnızlık ve buhran hâlinin başarı vadeden genç şairi intihara sürüklediğini anlatır. Bundan yıllar sonra, Osman Fahri'nin Elazığ'da kaldığı sürede ona arkadaşlık eden Mehmet Mevlûd (Özaydın)'dan bir mektup alan Şükûfe Nihal, Osman Fahri'nin yaşadığı yerleri görmek, onu tanıyanlarla görüşmek için Elazığ'a gider. Burada, onun yaşadığı evin bahçesine saçından bir parçayı gömer (Argunşah, 2011, s. 54). Şükûfe Nihal'in daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış İstanbul konulu şiirlerini Halide Nusret'e gönderilmiş mektuplar arasında bulan araştırmacı yazar/sahaf Ümit Nar, bu Doğu ziyaretlerine ek olarak, sanatçının Hamdi Başar'dan olan kızı Günay Alok'la beraber Bingöl'e gittiğini kaydeder (2022).

Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde, Şükûfe Nihal'in monden çevrelere tıklıp kalmış çağdaşlarına kıyasla Anadolu'yu en ücra köşelerine kadar pek çok kez gezip gördüğünü, bu yerleri kimi zaman bir coğrafyacı kimi zaman bir sanatçı bakışıyla eserlerine konu ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Millî Edebiyat'ın en önemli kadın yazarlarından Halide Edip'in, *Kalp Ağrısı* (1924) ve onun devamı olan *Zeyno'nun Oğlu* (1928) romanlarında mekân olarak kullandığı Diyarbakır'da bulunduğu dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Birkaç yıl ertesinde, Ağrı Dağı İsyanı'nı anlatan *Sevgim ve İstirabım* (1936) romanını yayımlayan Mükerrrem Kâmil Su'nun biyografilerinde bölgeyi gördüğüne dair bilgi yoktur. Benzer biçimde, Ağrı'yı anlatırken “Gübreden yapıma evleri, bir katırın güçlülükle geçebileceği kadar dar ve çamurlu sokaklarıyla bu ortaçağ kasabası, belki hakedildiği zamandan beri görmediği tarihi günler yaşıyor”; “O havalinin, belki yaratıldığı günden beri, geceleri ışık yüzü görmeyen sırtları, birdenbire gündüz gibi aydınlanıyor” ve “Sokaklarda tek bir ışık yok. Şehir, ortaçağ esrarını taşıyan korkunç karanlıklar içine gömülmüş, esrarlı bir gece geçiriyor” (2019, s. 7, 15, 20) cümleleriyle kusursuz bir ‘terra incognita’ tasviri yapan Esat Mahmut Karakurt (*Dağları Bekleyen Kız*, 1934) ve Burhan Cahit Morkaya (*Dükkülerin Romanı*, 1934) gibi Kürt isyanları dolayımında aşk romanları kaleme alan erken Cumhuriyet döneminin en popüler yazarlarının ülkenin doğusuyla ilgili gezi, anı, fıkra türlerinde eserler veya kişisel deneyimi ortaya koyacak kayıtlar bırakmamış olmaları dikkat çekicidir. Bu örneklerden yola çıkılarak, Kurtuluş Savaşı yıllarında ve sonrasında ortaya çıkan Kürt isyanlarının erken Cumhuriyet dönemi yazarlarının epeyce ilgisini çektiğini; ancak bu ilginin Kürt kıızıyla Türk subayının ulus-devlet sembolizasyonuna matuf hiyerarşik bir aşk ilişkisi içinde birleştikleri hepsi birbirinin benzeri romanların masa başında yazımından öteye gitmediğini söylemek mümkündür.

Bu ara sonuca bağlı olarak, kuruluş yıllarında ülkenin doğusunun yazarlar ve aydınlar için bir ‘terra incognita’ veya ‘terra ignota’ olduğunu ileri sürmek mümkündür. Latince ‘bilinmeyen ülke’ haritası çıkarılmamış veya belgelenmemiş bölgeler için haritacılıkta kullanılan bir terim ilk olarak Batlamyus'un *Coğrafya* (M.S. yaklaşık 150) kitabında görülür ve Coğrafi Keşifler sırasında onun çalışmalarının yeniden keşfedilmesiyle 15. yüzyılda yeniden kullanıma sokulur. İlk haritalar dünyayı büyümlü ve büyük oranda karanlıkta kalmış bir yer olarak temsil eder. Örneğin, ilk haritaların temelini oluşturan güzergâh haritalarından bugüne ulaşan tek kaynak *Tabula Peutingeriana*, Hint Okyanusu'nu bir iç deniz olarak gösterse de yeni ticaret yolları arayan denizciler için devrinin tüm bilgi ve gözlemini aktaran eşsiz bir kaynak görevi görür (Löschburg, 1998, s. 22). Antik haritacılıkta ‘terra incognita’ terimi, ejderhaların ve diğer fantastik canavarların yaşadığına dair yaygın inanişâ göre, bilinmeyen ve bu nedenle korkulan keşfedilmemiş bölgeleri tanımlar (Goldin ve Muggah, 2020, s. 15). ‘Terra incognita’, aynı zamanda edebiyatta, yeni bir bilinç kazanmak için uzak diyarları ve rüya gibi deneyimleri keşfetmeyi amaçlayan, seyahatten ilham alan bir metafor olarak kullanılır. Seyahat deneyimleri, kültürel alışverişler ve uzak diyarların hikâyeleri, en eski zamanlardan beri kendini keşfetmeye adanmış seyyahların ve özellikle göçebe halkların hayal gücünü besleyegelmiştir. Bugün de modern yazarlar için yurt içi-yurt dışı seyahatlerin, şehirde-taşrada yapılan keşiflerin, uzun-kısa yürüyüşlerin önemini tartışmaya yer bırakmayacak kadar hacimli bir gezi edebiyatı külliyatı vardır. Türk edebiyatının en önemli gezi yazarlarından biri de bu makalede ele alınan *Çölde Sabah Oluyor!* romanının yazarı, şair ve coğrafyacı Şükûfe Nihal Başar'dır.

3. Cumhuriyet'in Şafağında: *Çölde Sabah Oluyor!*

Şükûfe Nihal kitap olarak yayımlanan son romanı *Çölde Sabah Oluyor!* da Cumhuriyet öncesinde ihmale uğramış ve ‘çöl’ hâline gelmiş Anadolu'nun Cumhuriyet'ten sonra üzerine güneşle aydınlık ve müreffeh bir yurda dönüşmesini anlatır. Roman, “Doğu ve Güneydoğu'yu Cumhuriyet öncesi ve sonrasıyla anlatmak suretiyle okuyucunun zihninde iki dönem arasında bir mukayese imkânı hazırlar. Cephede verilen ve kazanılan siyasî istiklal Savaşı'ndan sonra sıra cephe gerisinde verilen sosyal savaşa gelmiştir” (Argunşah, 2011, s. 326). Roman Bingöl'e bağlı Kiğı'nın köklü ailelerinden birine mensup Osman Hocagil ve onun küçük oğlu Adnan'ın hikâyesini anlatır. *Domaniç Dağlarının Yolcusu*'nda olduğu gibi, romanın başında baba-oğulun trajik hikâyesini öğrenen yazar Fahri Manas'ın hikâyenin kişilerine ulaşmak için yaptığı yolculuğun anlatıldığı giriş kısmı ve dördüncü bölümlerdeki aktüel zamanı dışında tümüyle Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçer. Söz konusu üç bölüm romanın asıl vakasını meydana getirir. Osman Hocagil'in hikâyesine de yer ayırmakla birlikte romanın asıl eksenini Adnan'ın maceraları oluşturur. Adnan'ın, Osmanlı'nın son günlerinden başlayıp tek parti dönemi boyunca anlatılan hikâyesiyle Anadolu'nun geçirdiği köklü değişim verilmek istenir.

Birinci ve ikinci bölümler savaş şartları altındaki Anadolu'nun kan, gözyaşı, göçlerle perişan hâlini anlatırken üçüncü bölüm Cumhuriyet'in ilk yıllarını yansıtır. Dördüncü bölüm ise Anadolu'daki kalkınma hamlesinin dört bir yanda serpilen meyvelerini ortaya serer. Tren yolları, kompartımanlar, ekili tarlalar, dolgun başaklar, tarlalarda işleyen biçerdöverler, etrafta gezen ceylanlar bir zamanlar düşman işgali altında viraneye dönmüş Ceylanpınar'ın eski hâlini hayalde canlandırmaya izin vermez: "Yüzyıllardan beri verimsiz, insansız, ağaçsız korkunç çöl; bakınız, şimdi bir medeniyet alanı!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 200).

Genel yapısı bu şekilde kurulan romanın birinci bölümü, bir rutin içinde devam eden Hocagil ailesinin yaşamının gelen işgal haberi üzerine bir anda darmadağın olmasıyla açılır. Düşman, Erzurum ve Erzincan'ı geçerek Temran'a doğru ilerlemektedir. Köyün en bilge, ilim sahibi kişisi ve hocası olan Osman Hocagil yakın zaman içinde evlerinden, yurtlarından ayrı düşeceklerini anlayarak oğluna, "Henüz seni yetiştirecek zaman bulamadım. Sende çok ümidim vardı. Bu ümidim hakikat olamadan ben ölebilirim. Belki sen yaşarsın. Vatana, millete hayırlı ol!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 15). 1071'de Alparslan'la Horasan'dan gelen alperen soydan olan Osman Hocagil için oğlu Adnan'ın eğitimi birinci önceliklidir. Küçük yaşlardan başlayarak ahlaklı, örnek bir Müslüman olması için gerekli dini eğitimi vermiştir. Ancak Osman Hocagil'in asıl endişesi bozguna uğramış vatanın tekrar dirilmesidir: "Çocuğun yaşaması, yurdu kalkındırarak fikirlerini onun gerçekleştirmesi lâzım! Muhtemel bir felâketten hiç olmazsa o kurtulmalı!.." (Şükûfe Nihal, 1951, s. 39). Osman Hocagil bu kararla oğlunu Erzincan İdadisi'ne kaydettirir. Adnan bir yolcu kervanıyla Erzincan'a ulaştığında okulun kapalı olduğunu görür ve evine geri dönmek ister. Ancak, bu sırada Kığı işgale uğradığı için babasının izini yitiren Adnan'ın ülkenin ağırlıklı olarak doğu illerini (ve Halep'i) kapsayacak uzun yolculuğu böylece başlamış olur.

Söz konusu yıllarda yayımlanan romanlarda görülen Ankara'ya kadar olan bölgelerin (özellikle cephelerin yoğunlaştığı İnebolu-Kastamonu-Ankara hattının ve cephe gerisi olarak İstanbul'un) arka plan olarak kullanılması şeklindeki genel eğilimin aksine Şükûfe Nihal, hikâyesini merkeze nispeten uzak doğu illerinde kurmayı tercih eder. Sanatçı bir aralık başkahramanının yolunu babasının ölüm haberini aldıktan sonra bürokratik işler nedeniyle kısa bir süreliğine başkente düşürse de romanında esas olarak Erzincan-Adana-Diyarbakır üçgenini içine alan bölgeyi mekân olarak kullanır. Adnan savaş şartlarındaki zorlu arayışları sırasında 'pikaresk' roman estetiğine uygun olarak birbirinden bağımsız türlü maceralar yaşar. Soyulduğu da olur, aç kaldığı da. Fırtınanın ortasında ölmek üzereyken bulunarak getirildiği Kürt köyünde hayatının aşkı bulur. Burada bütün dedikodulara, aşiretin katı geleneklerine rağmen sevgisine sahip çıkmaya çalışır ancak başaramaz. Macerasının kendisini sürüklediği bir sonraki köyde ise *Yeşil Gece*'nin Şahin Hoca'sı gibi köyün ileri gelenleri ve din adamlarına karşı amansız bir aydınlanma mücadelesine girer. Denebilir ki Adnan ancak bu sayfalarda karton bir tip olmaktan çıkarak sevip sevilen, ağlayıp gülen gerçek bir karaktere dönüşür.

3.1. Çölde Karanlık-Aydınlık Savaşı

Şükûfe Nihal'in gezi kitaplarının ele alındığı bölümde onun toplumsal kalkınmanın anahtarını köylerde gördüğüne; bu nedenle de bir "köylü aydınlanması" hayal ettiğine değinilmişti. *Domaniç Dağlarının Yolcusu*'ndaki "İşe Köyden Başlamak Lazım" başlıklı bölümde sanatçının geri kalmış Anadolu köyleri için derin kaygılar içinde olduğu, çareler üretmeye çalıştığı görülür. Bütün hayatını vakfettiğini belirttiği köy davasını bir memleket meselesi olarak değerlendiren yazar bu konuda her türlü fedakârlığa hazır genç, idealist bir köy öğretmeni gibi heyecanlanır:

Artık tâ çocukluğumdan beri her gün düşünüp birçok defalar yazdığım; ama fırsat bulup kendimin de yapamadığım bu şeyler, içimi yakan bir hasrettir. Şu kara sıralarda oturacak yavruları insanlığa, *Türk milletine yaraşır bir kalıba dökülebilmek* genç öğretmen için hayırlı bir zevk olmaz mı? (Şükûfe Nihal, 1951, s. 61)

Bu soru, ulusal bilinci demir ocağında işlenecek hammadde olarak gören James Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (1916) romanında başkahramanına söylediği, "ruhumun nalbantında soyumun yaratılmamış vicdanını dövmek için" (2015, s. 321) ifadesini hatırlatır. Gerçekten de ulus-devletlerin ortaya çıktığı 19. yy. sonu ila 20. yy. başında sanatçılar ve aydınlar mensubu oldukları halklara ulus bilinci aşılamak, onları kalkındırmak için toplumsal bir rol üstlenirler. 1900'lü yıllardan itibaren köyün önemini kavrayan hükümetler, İngiltere'de "Back to the Land" (Toprağa Geri Dönüş) hareketi ve Türkiye'de Çiftçinin Topraklandırılması Kanunu gibi düzenlemeleri gündemlerine alırlar. Tarımsal üretim ve zirai kalkınma yoluyla köylünün toprağa bağlanması, bu yıllarda ulus ve vatan inşasını kapsayan bu sürecin önemli bir parçası olarak görülür. Toprağın vatanlaşması ve mekânın uluslaşmasının köydeki ayağının öncelikli olarak tarımsal reformla başarılacağı düşüncesiyle Türk köylüsü topraklandırılmış, zirai kredilerle desteklenmiş, tarımda makineleşmenin önü açılmıştır.

Çölde Sabah Oluyor!'un son sahnesinde günün ilk ışıklarıyla işlemeye başlayan biçerdöverler "*düşmanı yenmeye koşan tanklar gibi, sıra sıra dizilmiş(tir)*" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 206). Benzetmenin savaş meydanı metaforu üzerinden yapılması, sanatçının bütün bu sahneyi kurarken tasarladığı 'aydınlık-karanlık' arasındaki bitmez mücadelede zirai faaliyete, daha

geniş ifade edilecek olursa çalışmaya, üretmeye biçilen değeri göstermesi açısından önemlidir: "Fahri Manas'ın gözleri başının üstünde dalgalanan muhteşem renk şehriyinine daldı ve yanbaşındaki öz vatan çocuğunun gözleri, toprağın altın tellerle dokunmuş örtüsünde gülümseyerek dolaştı: Çölde sabah oluyordu!.." (Şükûfe Nihal, 1951, s. 207) Bir zamanlar kuru, verimsiz, güneşin altında tutuşan, çölleşmiş topraklar, şimdi Cumhuriyet'in hamleleriyle birer mamureye dönmeye başlamıştır.

3.2. "Orada Bir Köy Var Uzakta": Erken Cumhuriyet Edebiyatında Köy Romantizmi

Adnan'ın hem duygusal eğitimi hem düşünsel gelişimi açısından romanda esas dönüşüm noktası görevi gören yerler şehir merkezleri değil, köylerdir. Bunun böyle olmasında, yukarıda değinilen Şükûfe Nihal'in köyden başlayan bir kalkınma hamesine inancının etkili olduğu iddia edilebilir. Dönemin yazarları, aydınları arasında köye yönelik bir farkındalığın geliştiğini söylemek de mümkündür. Dönemin en önemli romanları kabul edilen *Çalılıkı* (1922), *Vurun Kahpeye* (1926), *Yeşil Gece* (1928), *Yaban* (1934) Cumhuriyet değerlerinin esas mücadele alanın köy olduğu gerçeğinin Türk yazarları arasında genel bir kabul gördüğünün delilidir. Nüfusun yüzde sekseninden fazlasının köylerde yaşadığı bir dönem için bu eğilimin doğru bir tespitin sonucu olduğu ortadadır. Her şeyden önce, Cumhuriyet'in ilanıyla beraber iktidarı ele geçiren bürokrat ve asker kesimle kırsal kesim arasında paradigma farklılığından doğan bir kopukluk vardır. Osmanlı-İslam mirasını reddetmiş, yüzünü Batı'ya dönmüş, ulus-devletçi, milliyetçi, rasyonalist, Batılı bilim, teknik ve sanatı önceleyen yönetici kadronun yaratmak istediği niteliklere sahip, en azından bu yolda ilerlemeye hevesli bir toplumun ortaya çıkması için bütün imkânlar seferber edilir. Ramazan gecelerinde geleneksel Karagöz, meddah ve ortaoyunu gösterilerinden başka eğlencesi olmayan halkın ayağına mezkûr *Mete*, *Attila* gibi Türk-İslam tarihinin üzerinden atlayan modern oyunlarla bu yıllarda gidilir: [Ş]ehir ve kasabalarda kurulan kasabalarda toplu bir halde bulunmalarından istifade ederek program dairesinde köylü geceleri tertip edilmiş ve muntazaman verilmekte olan temsiller, müsamereler ve millî oyunlardan istifade ettirilmiş ve çaldırılan *halk sazları* ve söylenen *halk şiirleriyle* tenvir edilmiş(tir) (C.H.P. (y.t.y.) s. 15)

Toplumun edebiyat, sahne sanatları ve güzel sanatları ürünleriyle dönüştürülebileceğine dair inanç, entelektüel kadro içindeki kültür insanlarının ortak kanısıdır. Halil Fikret Kanad, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi köycülüğü memleket meselesi haline getirmiş aydınlar, pedagoji, köy okulları ve halk terbiyesi konularında bugün de dikkate alınmaya değer araştırma ve yayım faaliyetlerine imza atar. Bu entelektüel birikimin sonucunda Köy Eğitim Kursları (1936), Köy Enstitüleri (1949) açılır. Ne var ki düşünsel/altyapısal olarak şehre ait bütün bu sanatsal ürün ve performanslarda toplumun ağırlıklı kesimi köylü kendini bulamaz. Bu çerçevede, siyasal söyleme de geçen, 'halka rağmen halk için' düsturuyula hareket edilerek halktan alıp halka gidecek, her şeyiyle halkın içinde bir aydın modelinin icadı yine bu yıllara rastlar (Cantek, 2001, s. 189). Özellikle dönemin popüler yazarlarının romanlarında yarattıkları idilik/romantik olduğu kadar ütöplast köy imgesinde bulmak mümkündür: "Köy denince mutlak gözümüzün önüne kıyıları söğütlerle gölgeli, güneş ışıkları altında pırıl pırıl yanan derecikler gelir (...) Ocaklarından çıkan tezek kokularına ve hayvancıklarına pek yakın toprak odalarda yaşayan o cana yakın, zengin gönüllü inşaları az çok tanırım" (Su, 1943, s. 34). Peride Celal aynı yaklaşımdan hareketle şehirle köy arasında bir değerler kıyaslamasına girişir:

İnsanın hayata karşı cesur, kanaatkâr ve nihayet kolay mesut olması için Anadolu'yu görmesi muhakkak lazımdır. Bilhassa biz İstanbullular... burada zevk sandığımız, birçok saçmalıklara bağlanıp, eline her verilen oyuncağı kıran ve sonra yenisi için ağlayan şımarık çocuklara benziyoruz. Orada ise, insanların, hayatı, bizden çok daha başka, çok daha iyi anlayışları olduğu muhakkaktır. Onlar nasipleri olan şeyle kanaat etmesini, ona bağlanmasını biliyorlar. Allaha yalvardıkları zaman, daha çoğu için değil, fakat ellerindekinin muhafazası için yalvarıyorlar. Tabiattan uzaklaştıkça insanların karakterleri bozuluyor (1947, s. 56).

Anadolu'ya dair bu romantik iyimserlik, aşırı idealize edilmiş bir mekân tasavvurunun ve memleket mistifikasyonunun bir sonucudur. Bir karınca kolonisi kadar uyumlu, doğal ve sade yaşayan, kışı atlatmasına yetecek kadarından fazlasını istemeyen ve en önemlisi, köyünde oturan Anadolu insanı tasavvuru yönetim kadrolarınca amaçlanan sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleye uygun olduğu için edebiyatta da sıklıkla işlenir. Erken Cumhuriyet yılları için düşünülecek olursa, sanayileşmemiş, yeraltı ve yer üstü kaynakları bugünkü kadar yıkıma uğramamış, nüfusun büyük kısmının kırdan yaşadığı pre-kapitalist bir toplumun aydınları arasında şehir hayatının, Sanayi Devrimi'nin en yoğun biçimde yaşandığı İngiltere gibi ülkelerdekine benzer bir romantik tepki uyandırmış olması son derece ilginçtir ve bugün de edebiyat sosyolojisi açısından izaha muhtaçtır. 1930'lu yıllarda köy meselesinin Cumhuriyet aydınları arasında hem ilgi hem endişe kaynağı olduğunu ileri süren Karaömerlioğlu, bu ilginin aydınlar arasında gitgide yayılan köycü söylemde gözlenebildiği kaydeder:

Köycülük bir ideolojik ve pratik söylem olarak Halkevleri faaliyetlerinde, yayınlarda, Köy Enstitüleri deneyiminde, toprak reformu bağlamındaki tartışmalarda izlenebiliyordu. (...) Türkiye'de köycülüğün entelektüel tarihini daha iyi anlayabilmek için edebiyattaki köycü eğilimleri de gözardı etmemek gerekir. (...) Cumhuriyet'in ilanından sonra köye

yönelik edebî eserlerin sayısında bir artış olmuştur; ancak 'köy edebiyatı' denen akım asıl olarak tek-parti döneminde değil, daha çok 1950'den itibaren ivme kazanacaktır (2014, s. 151-153).

1950 yılı Türk entelijansiyası için bir büyübozumu ânıdır. Köy Enstitüsü çıkışlı bir yazar olan Mahmut Makal'ın köy yaşamını gerçek kesitlerle aktardığı *Bizim Köy* (1950) romanı dönemin bürokratları ve yazarları üzerinde bir şok etkisi yaratır. Dönemin tipik entelektüel simalarından Ahmet Emin Yalman romanla ilgili olarak, "Biz bugüne kadar Türk köyünü görmedik ve bilmedik. Edebi ve siyasi hayatın yarattığı suni köy hayalimizde yer etti. Mahmut Makal'ın yaptığı yapan idealist köy gençleri daha evvel çıksaydı ve derdini millete duyurmayı bilseydi, milletimiz köye karşı herhalde bu kadar uzak ve alakasız kalmazdı," (aktaran Aksakal, 2019, 158) itirafında bulunur. Yine aynı yıllarda Anadolu'nun farklı köşelerinden *Cumhuriyet*'e sıra dışı röportajlar, duyulmamış görülmemiş memleket manzaraları gönderen Yaşar Kemal'in ortaya koyduğu gerçekçi tablo, Cumhuriyet modernleşmesinin büyük şehirler dışında hemen tümüyle başarısızlığa uğradığını aydınlanma neferlerine tüm acılığıyla gösterir.

Tüm romantikliği ve iyimserliğine rağmen, yukarıda değinilen gezi kitabı *Domanıç Dağlarının Yolcusu*'nda bile Şükûfe Nihal'in Anadolu izlenimlerinde Kemalist kanon içinde kabul edilen yazarlar kadar iyimser olmadığı söylenebilir. Sanatçı, bu dönemde ülke realitesiyle bir yüzleşme içindedir ve Anadolu köylüsünü vahim bir dejenerasyon içinde değerlendirir. Davet edildiği köy eğlencesinde gördüğü beceriksizlikler, doğru düzgün bir köy türküsü söyleyemeyen köy kadınları onu büyük bir hayal kırıklığına uğratar: "Eyvah, köy bu kadar mı ruhundan kaybetmiş? Köy bu kadar mı maddleşmiş? Orada bir hayal didinmesinden başka bir şeyler kalmamış mı? Ne ruhlarda bir ince ürperti, ne dudaklarda titreten bir nağme..." diye düşünen yazar, bir başka sefer yolda rastladığı köy kadınlarının türküsü, mani gibi şeylerle ilgilenmeyip kendisine ayakkabı fiyatlarını sorduklarını anlatır: "Köyde yalnız didinmek var. Ruhlar kuraklaşmış, şiirin, müziğin sesi durmuş" (Şükûfe Nihal, 2011, s. 67, 81). Yazar, zihninde yarattığı, maddiyata aldırmanın, bütün gün kırlarda kaval çalan, manzara karşısında uyuklayan köylü imajının gerçek hayatta bir karşılığının olmadığını görür. Türk aydınının bir türlü baş edemediği 'Yaban sendromu'nun bir başka örneğidir bu.

Erken Cumhuriyet döneminin köy imajı, Türk edebiyatının ilk köy romanı kabul edilen Ahmet Mithat Efendi'nin *Bahtiyarlık* (1885) adlı eserinden başlayarak romantizmin etkisi altındadır (Sağlam, 2014, s. 1220-1221). Ulus-devletçi söylemle birleştirilerek yeniden üretilen bu algı, Osmanlı döneminde Anadolu'nun ihmale uğradığı, Türk köyünün ve Türk köylüsünün ancak Cumhuriyet'le hak ettiği yere geldiği savını işler. Oysa 1950'lere gelindiğinde, yukarıda zikredilen sebeplerle, bir bahtiyarlık mekânı olarak köy algısı çöker. *Çölde Sabah Oluyor!* Türk edebiyatının çıplak köy gerçekliğine yöneldiği, aydınların zihinlerinde toplumcu gerçekçi bir kırılmanın yaşandığı kritik dönemde yayımlanır. Her bakımdan Cumhuriyet öncesiyle Cumhuriyet sonrası arasında bir karşılaştırma yapmayı amaçladığı anlaşılabilir romanında Şükûfe Nihal, Cumhuriyet aydınlarının sorgusuz sualsiz savundukları tezlerin aksine, Osmanlı döneminde Anadolu'nun ebedi ve mutlak bir çöküş içinde olmadığını ima eder.

1550 yılı kayıtlarında "Derman", 1902 yılı kayıtlarında "Tarman" ya da "Terman", 1916 yılı kayıtlarında ise "Temran" olarak geçen, romanda Adnan'ın yolculuğunun başladığı ve bittiği köy olan Temran (bugünkü adıyla Bağlıpınarı), bu karşılaştırmayı ortaya koyduğu için önemlidir. Adnan, savaştan sonra baba ocağına geri döner ve "daha birkaç yıl önce; bağları, bahçeleri, şirin evleri, konakları; muntazam yolları, pınarları, dereleri, değirmenleri, dükkânları olan (...) Etem Pertev Paşa gibi, Sait Bey gibi kıymetli edip ve şairleri yetiştiren (...) Kocaman camileri; tarihteki Türk büyüklerinin, Akkoyunların alâmeti olan koyun başı heykelli mezarları, kitabeleriyle bağlarında bir tarih saklayan Temran" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 158) köyünün içler acısı hâlini, babasının son nefesini verdiği evin yıkıntılarını gördüğünde hıçkırıklara boğulur. Buradaki tarihsel referanslar son derece önemlidir: Asırlar boyu düzen ve refah içindeki Anadolu topraklarının imparatorluğun çöküşüyle beraber yaşanmaz hâle geldiği söylenir. Türklü zorluklara katlanılarak dönülen yuvada bulunan şey bir avuç kül ve tozdur. Ermeni ve Rus işgalleri sonucunda Anadolu'nun doğusunun hemen tamamına bu manzara hâkimdir ve bayındırlık yolunda Cumhuriyet'i zorlu bir mücadele beklemektedir.

Bunun gibi, anlatı zamanında ilanının üzerinden çeyrek asır geçen yeni rejimin bürokratik sorunlarla boğuştuğu görülür. Devlet kadrolarına atamalarda ve resmi işlerde görülen usulsüz uygulamalar tüm hızıyla devam eder. Adnan başlarda ses çıkarmasa da ahlaki ve idealist tutumu nedeniyle Erzurum tren işletmesinde gördüğü adam kayırma, hırsızlık ve yolsuzluklara karşı mücadeleye girişir; bu da kötü niyetli amirlerinin soruşturmalarına ve en sonunda görevinden uzaklaştırılarak Ankara'ya tayin edilmesine neden olur. Meslek hayatı boyunca kurslar alarak, dil öğrenerek kendini geliştiren Adnan, kâtip olarak çalıştığı ve yeryüzünde bir cennete dönüşmesi için çabaladığı son görev yeri Ceylanpınar'da da iş bilmez müfettişin gadrine uğrar (Şükûfe Nihal, 1951, s. 205). Açıkça görüldüğü gibi, Şükûfe Nihal'e göre Cumhuriyet'in bir diğer mücadele alanı yolsuzluk ve liyakatsizliktir ve bu iki örneğin gösterdiği üzere o, resmi söylemi yeniden üretmekle görevli çağdaşlarının eserlerinde tekrarladıkları birtakım ön kabulleri sorgulayan bir yazardır.

3.2.1. Eğitim Seferberliği: Danişment

Adnan'ın yolculuğunda, Campbell'ın, kahramanın olgunlaşması yolunda en önemli aşamalardan biri olarak belirlediği "sınavlar ve düşmanlar"la (2019, s. 93-102) dolu bir diğer önemli durak, bugün Adana'ya bağlı bir mahalleye dönüştürülmüş olan Danişment Köyü olur. Köyün mektep hocası ve aynı zamanda imamı, müezzini, ölü yıkayıcısı Hüseyin Ağa hayatını kaybedince dini görevlerini ifa etmekte zorlanmaya başlayan köylüler Adana'dan bir hoca getirmek için türlü yollar denerler. Ancak hem yetişmiş insan bulmak zordur hem de kimse köyde görev yapmak istemez. Bir tesadüf sonucu köyün muhtarı Ahmet Ağa bir namaz sonrası tilavetinden etkilendiği Adnan'ı köyüne davet eder. Buraya adımını atar atmaz kolları sıvayan Adnan, ilk iş olarak çocukların düzgün bir eğitim almalarını sağlamaya çalışmaya başlar. Çünkü çocukların okulda hiçbir şey öğrenmedikleri; açıktan rüşvet usulüyle ilerleyen yozlaşmış bir düzen kuruludur. Köydeki bozuk eğitim sistemi şu cümlelerle anlatılır:

Çocuklar hiç okuma yazma öğrenmemişler, Kuran'ı bile güç söküyorlardı. Kendisinden önce köye gelen hocalar, çocukları teamül ve usul göre, okutuyorlarmış; elifbeyi heceletmeyi öğrettikleri zaman, bir bahşış alırlarmış; (ebced)e geldikleri zaman bir ikinci bahşış; (süphaneye)ye gelince bir üçüncü; (amme)ye gelince bir dördüncü, (elem tere)de bir beşinci... Böylece bahşışleri vere vere çocuklar cüzlerin birinden öbürüne atlar; fakat asla bir şey öğrenmezlermiş. Hocaların maksadı öğretmek değil bahşış koparmak ve bir an evvel ceplerini doldurup köylerine dönmek!.. (Şükûfe Nihal, 1951, s. 148).

Adnan ilk haftasında raflarda dizili Amme ve Tebâreke cüzlerini toplayıp bir tarafa kaldırır. Harfleri tek tek beyaz kâğıtlara yazarak öğretmeye koyulur. Bu sayfalar yetersiz kalınca kurum, isi ve yumurtadan bir harç hazırlayarak geniş bir tahtayı boyar ve bunu duvara asar. Böylece dönemin modern eğitim kurumlarındaki gibi, dersler tahta karşısında işlenir. Derslerden eline biraz para geçince *Karagöz* ve resmi ideolojinin önemli yayın organlarından *Vatan* gazetelerine abone olur. Bu gazetede Ubeydullah Efendi'nin bir ayetle bir hadisi birlikte ele alıp yorumladığı köşesindeki yazıları kullanarak köylünün hurafelerden kurtulmasını, dini doğru anlamasını amaçlayan vaazlar verir. Cami kısa sürede cemaatle dolup taşar ancak bir gün Payas kazası vaizinin "Bu genç hocanın sakalı yok! Sakalsız bir imamın ardında namaz kılmak, onun va'zını dinlemek caiz olmaz!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 150) sözleri üzerine görevden alınması için köyün ileri gelenleri tarafından dilekçe hazırlanır ve Adnan kısa süre içinde işsiz kalır. Adnan'ın görevden alınmasına götüren sürecin asıl nedeni ise, köyün yaşlılarından birinin, "Biz seni çocuklarımıza din, diyanet öğretesin, Kur'an okutusun, diye getirdik buraya. Sen (a)dan, (o)dan başladın (...) Bunu öğrenip de ne yapacak çocuklar?" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 151) sözleriyle ortaya çıkar. Uyguladığı modern ve din dışı eğitim onu halkın gözünde *persona non grata* yapmıştır.

Köyden sürülen Adnan, Adana valiliğine gider, valiyi bulamaz. Özel kalemde, "Kimbilir köylüye ne yaptın?" suçlamasıyla karşılaşır; sesini duyurmak için yerel bir gazete olan *Türk Sözü*'ne bir şikâyet mektubu yazar. İlerici bir aydın olan gazetenin başyazarı Ferit Celâl Bey'in de desteğiyle yazının yayımlanmasından iki gün sonra Adnan jandarma eşliğinde köye muzaffer bir kumandan edasıyla geri döner. Cami ilk günlerde boş kalır, ancak jandarma mülazımının, "Eski talebenin hepsi mektebe gelecek. Hastalıktan başka hiçbir sebep, mektebe gitmelerine mâni olamaz. Köy bekçisi ve müezzin, muallimin emrinde olacak. Adnan'ın imamlığına uymak istemiyenler, namazlarını evlerinde kılabilirler" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 151) şeklindeki tembihi nedeniyle çocuklar okula eksiksiz devam eder. Kısa zamanda okuyup yazma öğrenerek köyün, köylünün ufkunu genişletirler. Çocukları sayesinde büyüklüklerin de gözü açılır. Adana'dan getirdikleri gazeteleri çocuklarına okutarak memleket ve dünya ahvalinden haberdar hâle gelirler. Adnan, eğittiği çocuklar eliyle köyde bir zihniyet dönüşümü yaratmayı başarmıştır.

3.2.2. 'Öteki'nin Topraklarında: Halikan

Adnan babasının peşinde sürüklenerek geldiği Kürt köyü Halikan'da da kız çocuklarına ders verir. Adnan'ın gelişinden önce Adnan'ın eniştesi bu köyde hocalık yapmıştır. Köydekiler onun sayesinde okuyup yazmayı öğrenmiş, Türkçeyi ilerletmişlerdir. Kız kardeşinden bütün köy memnun kalmıştır. Onların kardeşi olduğu için Adnan'ı da aziz bir misafir kabul ederler. Gerçi Adnan, Halikan'a gelmeden önce, evinde yatıya kaldığı, "kürtçe mi, ermenice mi, çince mi olduğu anlaşılmayan bir türkçe"yle konuşan bir adamın tacizine uğramış; Urfa yolunda kendisine yanlış tarif veren, akşam olunca da yolunu kesen Kürtlerin elinden zor kurtulmuştur (Şükûfe Nihal, 1951, s. 67; 121). Ancak evlerinde yatıp kalktığı ailenin içinde Adnan'ın Kürtlerle ilgili düşünceleri kökten değişir. Küçük bir çocukken Holhol mektebinin önünden geçen Kürt kadınlarına laf atan Adnan'ı, "Kimseyi tahkir etmeyelim, oğlum, onlar da bizim gibi insanlar!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131) şeklinde uyarın babasının sözlerini yeniden hatırlar. Halikan'a gelirken donmuş bir halde köylüler tarafından bulunduğu fırtınalı günde Kürtlerin kendisini öldürmesinden endişe eden Adnan, aradan geçen kısa zamanda fikirlerini tümüyle değiştirir: "Şimdi haftalardan beri görüyordum ki, gerçekten bu Kürtler fena insanlar değil. Kendisine, evlâtları kadar şefkat gösteriyorlar, haline, onunla beraber ağlıyorlar. Ahlâkları her alanda öyle mert ki!.." (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131). Ancak

Adnan'da esas dönüşümü yaratan Meryem'le yaşadığı aşk olur. Aradan yıllar geçmesine ve Adnan'ın evlenip çocuk sahibi olmasına rağmen mutsuz sonla biten bu aşkın tek yadigarı Kürtçe şarkıyı romanın sonunda Meryem'e çok benzeyen bir Kürt güzelini gördüğünde mırıldandır. Fahri Manas, hikâyesinin peşine düştüğü Adnan Hocagil'i şarkı sayesinde tanır. Şarkının sözleri şöyledir:

Dilberek mun dî bihavda

Ru veki bedrâ şefakta

Ez kirem divan-ü sevda

Derdâ ki be lomeye (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131).

Roman içinde (farklı yazımlarla ve her defasında hatalı biçimde) birkaç defa tekrarlanan bu Kürtçe şarkı yukarıda Adile Ayda'nın anılarında Şükûfe Nihal'in bir Kürt hizmetçiye tercüme ettirdiğini söylediği kısım olmalıdır. Meryem'in dilinden eksik etmediği şarkıyı Adnan merak edip öğrenmek ister. Meryem gizli bir mektup yazarak şarkıyı ve tercümesini ona öğretir. Şarkının tercümesi ise şöyledir: "Bir güzeli rüyada gördüm. Yüzü, şafakta bedir halinde ay gibi; beni divane, sevdalı etti. Kapanmıyacak bir derttir bul!" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 131). Meryem'le Adnan arasındaki aşk büyüyüp bütün köyde duyulunca Adnan'ın başka bir evde yaşamasına karar verilir. Çok geçmeden de Kürt beylerinden zengin bir akrabanın oğlu Meryem'e talip olur. Aşiret büyüklerin müdahalesiyle evlilik kararlaştırılır. Bu durumda iki aşık kaçmaya yeltenirlerse de başarısız olurlar ve Adnan aşkını kalbine gömerek Beydağları'nın yolunu tutar. Bu kırık aşk hikâyesinde Meryem'in ailesi aşiret geleneklerine aykırı olduğu halde iki gencin kavuşmaları için ellerinden geleni yaparlar, kaçmalarına yardım ederler. Diğer yanda Adnan'ın ailesi, aradan on yıl geçmiş olmasına rağmen, böyle bir evliliğe ihtimal dahi vermek istemediklerinden Halikanlılardan haber aldıkları ve Meryem'in hâlâ evlenmediğini öğrendikleri halde onun hakkında Adnan'a bir şey demezler: "Çünkü ablası da, kardeşi gibi yüksek aileden bir gencin bir Kürt kıızıyla evlenmesine razı değildi. O gün için fakir bir genç olsa da, ailesinin her tarafta tanınmış şerefli bir adı, ve kendisinin de belki büyük bir istikbalı vardı" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 177) şeklindeki düşünceleri, sınıfsal olduğu kadar ırksal ayrımcılığı ortaya koyar.

Erken Cumhuriyet döneminde, yönetici kadronun ulus-devlet inşası sürecinin önünde gördüğü en büyük iç tehdit Koçgiri İsyanı'ndan (1920) itibaren Kürtler olur. Çok dilli, çok kültürlü, feodal yapının egemen olduğu Doğu illeri söz konusu dönemde Ankara için kelimenin gerçek anlamıyla bir '*terra malum*' (kötülük diyarı)'dur. Yeni rejimin sekülerizasyon ve Türkleştirme/Türkçeleştirme programlarını güvenlikçi politikalarla uygulama konusundaki kararlılığı, ulus-devlet kurumlaşmasının ve modernleşme pratiklerinin ülkenin batısına göre nispeten ulaşmadığı, geleneksel yapının korunduğu bu illeri, söz konusu yıllarda düşük yoğunluklu savaş alanlarına dönüştürür. Cumhuriyet'in ilanından 1937 tarihli Dersim İsyanı'na dek büyük küçük yirmiye aşkın isyanın eşlik ettiği bu süreç, Kürtçe, Ermenice vb. dillerdeki yer adlarının devlet eliyle değiştirilmesi, "Vatandaş Türkçe Konuş" (1928) gibi kampanyaları ve tedip/tenkil/temsil gibi bir dizi olağanüstü hâl uygulamayla sonuçlanır. Bu durum edebiyatta da karşılığını bulur. Kürtlerin erken Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında nereyse bir kural olarak barbar ve isyancı 'ötekiler' olarak temsil edildiği *Zeyno'nun Oğlu* (1928), *Dağları Bekleyen Kız* (1934) *Bir Şüphenin Romanı* (1934), *Sevgim ve İstirabım* (1936) gibi romanlar kaleme alınır. Durum böyleyken Şükûfe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor*'da, roman yayımlandığı yıllarda ününün zirvesinde bir yazar olan ve milletvekilliği yapan Esat Mahmut Karakurt'un "çapulcu", "eşkıya çetesi", "hırsız", "vahşi" (2009, s. 13, 24, 34, 87) dediği insanların diline yer vermesi kayda değer bir tercihtir. Anonim olması kuvvetle muhtemel bu Kürtçe şarkıyı romanında kullanan sanatçının iki dünya savaşı arası ülkeyi etkisi altına alan ırkçı düşüncelere itibar etmediğini gösterir.

Bunun yanında, Şükûfe Nihal'in *Çölde Sabah Oluyor*'daki tercihlerinin onun coğrafyacı kimliğini ilgilendiren bir yönü de vardır. Önceki bölümlerde değinildiği gibi, 1941 tarihli ilk Coğrafya Kongresi'nin ardından yerel dillerdeki yerleşim birimlerinin adlarının değiştirilmesi uygulaması başlar. Ancak bunun erken tarihli bir örneği Dersim adının kullanım dışına çıkarıldığı Tunceli Yasası'dır (1935). Bu tarihten sonra resmi belgelerde, basılı medyada, ders kitapları ve edebiyat ürünlerinde standart olarak Tunceli adı kullanılırken bir coğrafyacı olarak Şükûfe Nihal'in "Dersim" ifadesini tercih etmesi son derece ilginçtir. Düşman birliklerinin Temran'a hızla yaklaştığı haberinin alınması üzerine köy meclisinin toplanır ve hangi yöne göç edileceği tartışılır: "Karar vermek güç! Garba doğru gidilse, karşılığımıza (Dersim)liler çıkar. Cenuba inseler, Ermeni çetelerinin içerilere doğru sarktıkları söyleniyor; bir baskına uğramak tehlikesi var" (Şükûfe Nihal, 1951, s. 23). Buradaki ifade olası bir tehdit olarak algılandıkları anlaşılan bölge halkının düşman kimliğini vurgulamak için "Dersim" şeklinde bırakılmadıysa yazarın resmi söylemle eseri arasına mesafe bırakmak istediği iddia edilebilir. Bu savı destekleyecek şekilde, romanın yayım tarihi itibarıyla değiştirilmiş olan Zermek (Yeldeğirmeni), Temran (Bağlarparanı), Silbuz (Sülbüs), Holhol (Yayladere), Haçatur (bugün de aynı) (Önen ve Ceyhan, 2011, s. 583-638) gibi Ermenice yer adlarının da romanda olduğu gibi bırakıldığı görülür. Bu bakımdan, Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı olarak Şükûfe Nihal'in yüzyıllardan beri bölge halkları tarafından kullanılagelen kadim adlara sadık kalması, böylelikle resmi toponimi

sanatının dışında tutması, Ülken'in daha önce değinilen 'olgu inancı'na (milliyetçilik) değil, 'ideal inancı'na (hümanizm) uygun bir tavidir.

Sonuç

Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı olan Şükûfe Nihal Başar'ın edebiyatında insan-mekân ilişkisinin önemli bir yeri vardır. İstanbul'un önemli okullarında coğrafya öğretmenliği yapan, Halkevleri'nin Köycülük şubesinin aktif bir üyesi olan sanatçı kurum tarafından düzenlenen sayısız geziye katılarak Anadolu'yu gezip tanıma şansı bulur. Gezinin yurt sevgisi aşıladığını ve sanatçılara aradıkları ilhamı verdiğine inanan sanatçı, yaptığı gezilerin sonucunda ortaya çıkan ve bugün de Türk gezi edebiyatının özgün örnekleri arasında yer alan *Finlandiya* (1935) ve *Demaniç Dağlarının Yolcusu* (1946) kitaplarını yazar. Toplumcu endişelerle yazdığı roman ve şiirlerinde toplu bir kalkınma hamlesi içinde görmeyi hayal ettiği Anadolu'yu farklı yönleri ve köşeleriyle ele alır. Finlandiya gezisinde gördüğü ekonomik büyümenin bir benzerinin Türkiye'de başarılabilmesinin yolunun köylerden geçtiğine ikna olur. Cumhuriyet'in kalkınmacı, Batılılaşmacı projelerinin taşradaki uygulamaları olarak ortaya çıkan köycülük düşüncesini savunur.

Dönemin aydın ve yazarları arasında çokça destek bulan köycülük, Anadolu köylüsünün kalkınmasını, gelişmesini amaçladığı kadar yeni rejimin sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle olarak gördüğü halk tabakaları arasında çatışma yaşanmaması için üretilmiş, köylü nüfusu köyde tutmaya yönelik bir argümandır. Buna uygun olarak, bu dönemde kaleme alınan edebiyat eserlerindeki romantik iyimserlik köyü ve köy hayatını yüceltirken şehir hayatının doğaya ve insan özüne kopuk yapısını öne çıkarır. Ülkenin en uzak köşeleri hakkında bu yerleri hiç görmeden yazılmış bu romanlar, özellikle Kürt isyanları karşısında alınan zaferleri işleyerek Kurtuluş Savaşı sonrası ihtiyaç duyulan millî motivasyon ve birlik-beraberlik duygularını pekiştirmeyi amaçlar. Türk entelijansiyası 1950'li yıllardan itibaren Köy Enstitülü yazarların kalemlerinde ifşa edilen köy gerçekliğiyle şaşkına döner ve elitist tutumuyla hesaplaşmak zorunda kalır.

Diğer yanda, sanat hayatının ferdi romantizm etkisi altındaki ilk safhasının ardından millî romantizme yönelen ve özellikle 1940'lı yıllardan itibaren ciddi bir dönüşüm geçirerek memleket meselelerine eğildiği görülen Şükûfe Nihal, Anadolu'yu bu topraklar üzerinde yaşayan halkların ortak vatani olarak kabul eden Anadoluculuk düşüncesine yakınlaşır. Kişisel nedenlerle gezip gördüğü Anadolu'nun en uzak köşeleri hakkında ayrıntılı gazete yazıları yazar. Bu makalede incelenen *Çölde Sabah Oluyor!* (1951) romanını, Ülken'in milliyetçilik ile hümanizmi birbirini dengeleyici unsurlar olarak değerlendirdiği 'insani vatanseverlik' kavramıyla açıkladığımız bir anlayışla kaleme alır. İdealist, çalışkan ve dürüst Adnan Hocagil adlı başkahramanın pikaresk macerasını onun bir Kürt kıızıyla yaşadığı imkânsız aşk ve yozlaşmış bürokrat sınıfına karşı Anadolu kalkınması için verdiği cesur mücadeleyi iç içe geçirerek anlatan Şükûfe Nihal, bu romanıyla, Anadolu'nun uzak köşelerinin bilinmeyen hikâyesini bilinir hâle getirmeyi ve bizim burada 'terra incognita' olarak kavramsallaştırdığımız çölün karanlığını aydınlatmayı amaçlar.

Kaynakça

- Aksakal, H. (2019). *Türk politik kültüründe romantizm* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Argunşah, H. (2011). *Bir cumhuriyet kadını: Şükûfe Nihal* (2. Baskı). Timaş Yayınları.
- Ayda, A. (1984). *Böyle idiler yaşarken...* (y.y.)
- Aydın, S. (2006, 20 Aralık). Bir tilkinin ettiği: İsimler milli birliği nasıl bozar? *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/guncel/1001/bir-tilkinin-ettigi-isimler-milli-birliigi-nasil-bozar>
- Banarlı, N. S. (2005). *Edebiyat sohbetleri* (3. Baskı). Kubbealtı Neşriyat.
- Baskın, B. (2008). "II. Meşrutiyet'te kadın eğitime yönelik bir girişim: İnas darülfünunu. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (38) 89-123. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiyasal/issue/598/6027>
- Berlin, I. (2010). *Romantikliğin kökleri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Birinci Türk tarihi kongresi-konferanslar, müzakere zabıtları* (1932). Maarif Vekâleti.
- Bişirici, D. A. (2021). Hilmi Ziya Ülken'de Anadolu kavramı ve Anadoluçuluk. *Hilmi Ziya Ülken-Doğumun 120. yılında* (s. 847-856) içinde. Özne Dergi-Çizgi Kitabevi.
- C.H.P. Halkevleri ve halkodalari, 1932-1942, TBMM'de sunulan rapor* (y.t.y.). Alaeddin Kıral Basımevi.
- Campbell, J. (2019). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. İthaki Yayınları.
- Cantek, L. (2001). Köy manzaraları: Romantizm ve gerçekçiliğin dualizmleri. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 88, 188-200.
- Çalışkan, V. (2016). Darülfünun'dan mezun ilk kadın coğrafyacı: Şükûfe Nihal (1897-1973). *Türk Coğrafya Dergisi*, 67, 61-66. <https://dx.doi.org/10.17211/tcd.282015>
- Çetin, B. (2020). Geç Osmanlı, erken cumhuriyet dönemi (1920-1940) Anadolu coğrafya literatürü ve genel özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 61-74. DOI:10.17211/tcd.672908.
- Dilmen, İ. N. (1937). Güneş-dil teorisinin ana hatları. *Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Tezler Müzakere Zabıtları*. Devlet Basımevi.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane'den vatan'a* (1. Baskı). İletişim Yayınları.
- Goldin, I. ve Muggah, R. (2020). *Terra incognita: 100 maps to survive the next 100 years*. Penguin Books.
- Gülay, P. S. (2021). Hilmi Ziya Ülken, Anadoluçuluğun kurucu metinleri ve zemin metinler. *Hilmi Ziya Ülken-Doğumun 120. yılında* (s. 835-845) içinde. Özne Dergi-Çizgi Kitabevi.
- Joyce, J. (2015). Sanatçının bir genç adam olarak portresi. İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2014). *Orada bir köy var uzakta: Erken cumhuriyet döneminde köycü söylem*. İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan günümüze edebiyat ve toplum* (4. Baskı). Timaş Yayınları.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi*. Dost Kitap.
- Nar, Ü. (2022). *Şukufe Nihal'in İstanbul şiirleri*. <https://acikradyo.com.tr/podcast/234787>
- Önen, N. ve Reyhan, C. (2011). *Mülkten ülkeye-Türkiye'de taşra idaresinin dönüşümü (1839-1929)*. İletişim Yayınları.
- Özcan, A. (2021). "Ama eşkıyalık çağı kapandı!" *Modern Türkiye'de son Kürt eşkıyalık çağı (1950-1970)* (2. Baskı). İletişim Yayınları.
- Sağlam, M. H. (2014). Tartışmalı bir eser: Ahmet Mithat Efendi'nin Bahtiyarlık romanı üzerine bir tahlil çalışması. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/3, 1219-1234.
- Su, M. K. (1943). *Sızı*. Lütüfi Kitabevi.
- Şükûfe Nihal (1938). *Yalnız Dönüyorum*. Kenan Basımevi.
- Şükûfe Nihal (2011). *Domaniç dağlarının yolcusu* (11. Baskı). Timaş Yayınları.
- Şükufe Nihal (1948, 5 Ocak). Gezinin önemi. *Kadın Gazetesi*, 45.
- Şükûfe Nihal (1951). *Çölde sabah oluyor!* Saray Kitabevi.

- Topçu, N. (2016). *Kültür ve medeniyet* (10. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1998). *İnsanî vatanseverlik*. Ülken Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2008). *Millet ve tarih şuuru*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2018). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020). *Anadolu hayali*. Doğu Batı Yayınları.
- Vural, M. (2019). *Hilmi Ziya Ülken*. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Cumhuriyetin İlanından Günümüze Van Kentinde Bulunan Açık Yeşil Alan ve Parkların Değişim ve Gelişimi

Change and Development of Open Green Areas and Parks in Van City from the Proclamation of the Republic to the Present

Şevket ALP

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Department of Landscape Architecture, Van, Türkiye
Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9552-4848 / E-mail: alpsevket@yyu.edu.tr

Şevin BAYRAM

R.A. Van Yüzüncü Yıl University, Department of Landscape Architecture, Van, Türkiye
Arş. Gör. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-5238-5887 / E-mail: sevinbayram@yyu.edu.tr

Mustafa GÜLEN

Asst. Prof. Van Yüzüncü Yıl University, Department of Architecture, Van, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-5012-6291 / E-mail: mustafagulen@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Alp, Ş., Bayram, Ş. and Gülen, M. (2023)..Change and Development of Open Areas and Parks in Van City from the Proclamation of the Republic to the Present. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 44-65.

Alp, Ş., Bayram, Ş. ve Gülen, M. (2023). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Van Kentinde Bulunan Açık Yeşil Alan ve Parkların Değişim ve Gelişimi *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 44-65.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 05 September / Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 13 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 44-65

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şevket ALP, Şevin BAYRAM & Mustafa GÜLEN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kentsel açık yeşil alanlar özellikle Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet yıllarından itibaren, kent planlamalarında medeniyetin ve çağdaşlaşmanın bir göstergesi olmuştur. Bu bağlamda kentlerde ilk yaygınlaşmaya başlayan en önemli açık yeşil alanlar olarak parklar göze çarpmaktadır. Erken Cumhuriyet dönemi sonrası; yanlış göç politikaları, hızlı kentleşme ve nüfus yoğunluğunun giderek artmasıyla bu politikaların git gide zayıfladığı görülmüştür. Son yıllarda insanların yaşadıkları kentlerden en büyük beklentisi bir planlama unsuru olarak, yoğun yapılaşmadan uzak, doğa ile iç içe olabilme imkanı sağlayan kentsel açık yeşil alanların varlığıdır. Cumhuriyet'in ilanı ile büyük kentlerde artmaya başlayan betonarme yapılar arasında modern çağın bir ihtiyacı olarak parklar, önce İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde tesis edilmeye başlandı. Daha sonra Anadolu'nun diğer kentlerinde yaygınlaşmaya başladı. Bu kentler arasında bulunan Van kenti de Cumhuriyetin ilanı ile açık yeşil alan olarak parkların kullanımı ve hizmeti konusunda ilerleme göstermiştir. Kent içinde halkın kullanım ihtiyacına ve kentteki planlama durumlarına göre Erken Cumhuriyet dönemi ile başlayan kent parkı yapımı günümüze kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda geçmişten günümüze Van kentindeki açık yeşil alanlar ve parkların tarihi araştırılmış ve ilk kurulan parklar incelenerek günümüzdeki durumları hakkında planlamalarına ve kullanımlarına yönelik çıkarımlar yapılmıştır. Çalışma sonucunda Erken Cumhuriyet döneminden başlayarak inşa edilen parkların dönemin mimari ve ideolojik ortamından etkilendiği kendine has özelliklerinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, kentsel yeşil alan, park, Van

Abstract

Urban open green areas have been an indicator of modernization in urban planning, especially in the period after the proclamation of the Republic. With the wrong immigration policies, rapid urbanization and increasing population density after the Early Republic period, the biggest expectation of people as planning from the cities they live in is urban open green areas that provide the opportunity to be in touch with nature. Parks, which have become a necessity of the modern age among the reinforced concrete structures that started to increase in cities with the proclamation of the Republic, started to become widespread in all cities of Anatolia, especially in metropolitan cities such as Istanbul and Ankara in our country. The city of Van has made progress in the use and service of open green areas and parks with the proclamation of the Republic. The construction of the park, which started with the Republic period, has continued until today, according to the needs of the people in the city and the planning conditions in the city. In this direction, the history of open green areas and parks in the city of Van from past to present has been researched and the current status of the first established parks has been examined.

Keywords: Republic Period, urban green area, park, Van

Giriş

Günümüz koşulları ve yeni dünya düzeni ile sürekli yenilenen ve gelişen kentler genel anlamda karmaşık ve içinde barındırdığı öğeleri birbirine bağlı olup, aynı zamanda hem insan hem doğal kaynaklı tehlike ve tehditlere karşı zayıf olan sistemlerdir (Godschalk, 2003). Sanayi Devrimi ile gelişen ve değişen dünya kentlerinde günümüz hızlı kentleşme, nüfus artışı, iklim değişikliği, çevre kirliliği gibi sorunların sıklıkla gündemde olması kentlerdeki yapılaşmalar içerisinde açık yeşil alanlara duyulan ihtiyaçları da arttırmıştır. Bu doğrultuda özellikle kent merkezlerindeki yapılaşmanın çevreye hakimiyetini yumuşatabilmek adına, açık yeşil alanların kent içerisinde yayılmasıyla kente gerek toplumsal gerek doğal nitelikte avantajlar getireceği de bilinmektedir. Kentlerdeki yeşil alanların rekreasyonel, ekolojik ve estetik amaçlar ile toplumun büyük kesimi tarafından kullanılan önemli mekanlar olduğu bilinmektedir. Bu doğrultuda yoğun kent yaşamının baskısı altında bulunan insanların hem psikolojik hem rekreasyonel faaliyetlerde bulunmaları hem de sosyo-kültürel açıdan gelişimi için kentlerde bulunan açık yeşil alanların etkisi büyüktür (Bilgili ve ark., 2011).

Gold'a (1980) göre açık yeşil alanlar, bir alanda yapılar ile kaplanmamış araziler ve su yüzeyleri, doğal kaynaklar, rekreasyon ve park alanları gibi kentsel bölgelerde önemli olup gelişmeye açılmamış araziler olarak tanımlanmaktadır. Yıldızcı (1982) ise; kentsel açık yeşil alanları araziye gerek belirli bir faaliyette kullanma özelliğine sahip (tarım, orman, fidanlık vb.) gerekse belirli işlevlere cevap veren arazi özelliğine sahip (park, meydan, bahçe vb.) kent içi veya dışında bulunan yapısal olarak inşa edilmemiş boş alanlar olarak tanımlanmaktadır. Genel tanımlamalara bakıldığında kentsel açık yeşil alanlar, kent içinde halkın serbest kullanımına sahip, kullanım fonksiyonlarına göre değişiklik gösteren, doğal öğelerle donatılmış, kent içindeki yapısal alanlar arasında doğaya yakın boş ve inşa edilmemiş, insanların günümüz ihtiyaçlarına özel kullanımlar vadeden açık araziler olarak tanımlanabilir.

18. ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimi öncesi kentler yapı odaklı, surlarla çevrili, araç düşünülmemiş yaya odaklı sirkülasyonlar ile, yoğun yapılaşmanın hakim olduğu ve kent-kır ayrımının net olarak görüldüğü oluşumlardı. Devrim sonrası kent ekonomisi ile hızlı kentleşmenin sonucu olarak kent silüetinde de değişimler yaşanmıştır (Gürler, 2012). Kent içinde yoğun yapılaşmanın hakimiyeti bu dönem sonrası yerini insanların doğa ile buluşma ihtiyaçları sebebiyle açık yeşil alanlara bırakmıştır. Yenilenmeye başlayan kentler içinde yoğun yapılaşmalar arasına; meydanlar, parklar, mesire alanları vb. gibi açık alanlar kullanıma açılmıştır. Özellikle parklar gibi açık yeşil alanlar Sanayi Devrimi sonrası gelişen ve büyüyen kentler için çok önemli bir oluşuma dönüşmüş ve insanların doğa ile iç içe bir hayat sürmesine dayanak olmuştur (Yılmaz ve Özmen, 2021).

İnsanın doğa ile ilişkisinin açık yeşil alanlar çerçevesinde atılan ilk adımı "bahçeler" olmuştur. Yerleşik hayata geçilmesiyle beraber insanlar kendileri için yeni yerleşim alanları oluşturmaya başlamışlardır (Uzun ve Şenik, 2021). Bu yerleşim alanlarında, temeli tarıma dayanan alanlar oluşturmak için doğadan faydalanan insanlar bahçe gibi açık yeşil alanları yerleşim alanları içerisine yerleştirmişlerdir. Bahçe kavramının tarihine bakıldığında Mısır, Mezopotamya, Uzakdoğu, Roma ve Yunan medeniyetlerine kadar indiği görülmektedir. Bu dönemlerdeki bahçe anlayışı tarım, saray bahçeleri, askeri veya dini nitelikli bahçeler olarak görülmektedir. Roma dönemi sonrası kamusal nitelikte bir açık yeşil alan olmasa da sebze meyve yetiştiriciliği ve üretiminin yapıldığı bahçeler bu nitelikte görülmekteydi. Bu bahçeler kentleri yöneten aileler ve din adamlarının yönetiminde bulunmaktaydı. Descartes ve Newton öncülüğündeki bilim devrinde sonucu insanın akıl ile doğaya müdahalesinin en bariz örneği Barok bahçeleri daha sonra, İngiliz informal bahçeleri romantik bir yaklaşımın ürünleri olarak gelişmiştir (Gürkaş, 2009).

Avrupa'daki bu değişim Osmanlıda lale devrinde hissedilmeye başladı. Osmanlı Lale devrinde önemli birçok yapıda bahçe sanatı ile karşılaşmak mümkündür. Ancak bu bahçeler genellikle doğaya müdahalenin olabildiğince az olduğu ve işlevsel bir kullanım doğrultusunda biçimlenmişti. XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul Kağıthane'de yapılan düzenleme önemli bir eşik olarak yorumlanabilir. Bu düzenleme geleneksel Osmanlı ve Batılı örneklerinden ayrışır. Yapılan düzenleme ile alanın dolaşılabilir kullanılabilmemesinin önü açılmıştır.

Sanayi devriminin ilanına kadar olan süreçteki en önemli açık yeşil alanlar, sokaklar ve meydanlar olarak görülmekteydi (Burat, 2017). Özellikle hükümdarlar ve din adamlarının yönetiminde olan bahçeler, 18. yy sonlarına doğru halka açılarak "parklar" haline getirilmiştir. Parkların ilk kullanımı ve hem Avrupa hem Amerika'da kent içerisinde mekansallaşma süreci bu şekilde başlangıç göstermiş ve hızlanmıştır (Uzun ve Şenik, 2021).

Yapılan birçok araştırmaya göre kentsel yeşil alanlar içerisinde özellikle parkların, farklı rekreasyonel olanakları ve ekolojik anlamdaki faydaları kentlerdeki yaşam kalitesini artırdığı bilinmektedir (Müderrişoğlu ve ark., 2010). Parklar gerek insanlara sunduğu çeşitli özellikleri gerek kentlere doğal çevre oluşturmak adına sağladığı faydalarla, yeni mekansallaşma sürecinin kentlerdeki en önemli olgularından biri olmuştur. Parkın, kentsel açık yeşil alan tanımlamalarından biraz daha farklı olan birçok tanımlaması bulunmaktadır. Park sözcüğünün kökeni Fransızcaya aittir. Türk Dil Kurumundaki tanımına göre park; bir yerleşim yerinde insanların gezip hava almak amacıyla yapılan ağaçlı ve çiçekli büyükçe bahçe olarak nitelendirilmiştir (Türk Dil Kurumu, 2020).

Parklar, genel anlamda minimum yapısal-konstrüksiyon ile maksimum olarak doğadaki öğeleri içeren eğlenme, rekreasyon, dinlenme, toplanma, serbest oyunlar vb. gereksinimleri kapsayan aktif açık yeşil alanlardır (Akdoğan, 1984). Bir diğer tanımlamaya göre ise parklar kentteki yapısal hayatın etkisiyle doğadan uzak kalmış insanlara doğa ile iç içe yaşama imkanı sağlayan peyzaj formları olarak, düzenleme açısından insan eline ihtiyaç duyan bitkilerle şekillenen alanlardır (Bayraktar, 1973). Son olarak genel bir ifadeyle park, insanların toplandığı, sosyalleştiği, eğlendiği, vakit geçirdiği içerisinde yeşil alanlar bulunan kamusal bir mekandır (Yılmaz ve Özmen, 2021). Günümüzde halkın çokça vakit geçirdiği, yapılarla çevrili kentlerde yeşil alan oluşturan, dinlenme, eğlence, rekreasyon anlamında günümüz kentlerinde gittikçe önem kazanan parkların temeli oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Bu bağlamda parklar hem dünya üzerinde hem de ülkemizde tarihi bir gerçekliğe sahiptir.

Geç Osmanlı'da modernleşmenin bir göstergesi olarak parkların hem oluşturulma hem de kullanılma biçimleriyle kentsel düzenlemeler içinde önemli bir yer tutar. Kente yapılan bu müdahaleler devleti hem kent mekanında görünür kılmakta hem de ülkenin her noktasının müdahale edilebilir olduğunun ve devletin denetleme imkanına sahip olduğunun bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Nitekim 1900'lu yılların başında parkların kullanım biçimi ve halkın parklarda nasıl davranması gerektiğine ilişkin kuralları anlatan bir yasa çıkarılmıştır. Osmanlı'da modernleşmenin bir göstergesi olan bu parklar, toplumsal bir ihtiyaçtan meydana gelmiştir. Parkların sunduğu iletişim olanağı bireylerin (kadın-erkek) bir araya gelerek kamusal mekânları (Gürkaş, 2009).

Türkiye'de parkların genel anlamda gelişimi Cumhuriyet'in ilanı ile başlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde hazırlanan kent planlarında batı kentlerine benzeme meselesi resmi bir politikaya dönüşmüştür. Bu dönemde yapılan parkların hem isimleri hem de kent içinde konumlandıkları alanlar dikkat çekicidir. Çoğunlukla kentin ana caddesinde, resmi kurumların yer aldığı kent meydanının yanında konumlanan parklar devletin kent mekanında temsilinin bir işareti olarak da yorumlanabilir. Geç Osmanlı'da başlayan modernleşme süreci Erken Cumhuriyet döneminde yeni bir 'kimlik' inşa etme sürecine evrilmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilen parklar devletin bir simgesi olmakla birlikte, oluşturulmaya çalışılan bu yeni kimliği meşrulaştıran kamusal alanlara dönüşmüştür. Erken Cumhuriyet döneminde parklar mimari ve kentsel bir öğe olmanın ötesinde devletin ideolojik bir argümanına dönüşmüştür. Bu dönemde özellikle İstanbul ve Ankara gibi metropol kentlerde açık yeşil alan bağlamında parkların gelişimi oldukça net görünse de Anadolu'nun diğer kentlerinde de bu gelişmeler izlenmiştir. Nitekim 1935 tarihli Belediyeler Dergisi ülke genelinde il ve ilçeleri tanıtan belgeler talep etmiştir. Belgeleri gönderen yerleşim birimleri derginin sonraki sayılarında yayınlanmıştır. Bu belgelerin en önemlilerinden birisi de parkların görselleridir. Bunlardan en dikkat çekici olanı Kars ili Çıldır İlçe Belediyesi'nin gönderdiği park görselidir. Yaklaşık 5x5 m. boyutunda ve etrafı korkuluklarla çevrili olan alan 'kent parkı' olarak tanımlanmıştır. Bu durum aslında devletin kent mekanını nasıl biçimlendirdiğinin ve anlamlandırdığının bir işareti olarak yorumlanabilir (Gürkaş, 2009). Şüphesiz ki Cumhuriyet sadece bahsedilen bu politikalar üzerinden değerlendirilemez. Ancak en azından mimarlık pratiğinin bu modernlik projesinin önemli aygıtlarından birisi olduğu ifade edilebilir. Başkent Ankara'nın inşa sürecinde kentin ülke genelinde hem fiziksel hem de toplumsal manada oynayacağı rol model önemli gündem maddelerinden birisidir. Bu bağlamda kentte inşa edilen Gençlik Parkı dikkate değerdir (Şekil 1).

Şekil 1. Ankara Gençlik Parkı, 1965 (Kaynak: Ego Genel Müdürlüğü) (<https://www.ego.gov.tr/tr/fotogaleri/>)

Su ve yeşil, park tasarımlarında göze çarpan en önemli iki temel öğedir. Özellikle parkların bitkilerle sağlanan yeşil doygunluğu sıklıkla tercih edilmekte ve açık alan kriterlerinde de yeşil kriteri kullanıcılar tarafından aranmaktadır. Park tasarımında temel olan bu iki öğenin birçok Anadolu kentinde de aynı şekilde işlendiği bilinmektedir. Bu kentlerden birisi de Van kentidir. Van geçirdiği tüm değişim ve dönüşümlerle birlikte, halkın park ve bahçe kullanımlarıyla öne çıkan kentlerinden birisidir. Bu çalışma Cumhuriyet döneminde gelişme göstermiş olan kentsel açık yeşil alanlar ve parkların ülkemizdeki gelişimini incelemekle birlikte, Van kentinde Cumhuriyetin ilanı ile kent içinde 100 yılda gelişen ve değişen parkların tarihi ve mevcut durumu incelenmiştir.

1. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Türkiye’de Açık Yeşil Alan ve Parkların Tarihi ve Gelişimi

Ülkemizde ve dünyada nüfusun artmasıyla, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi, çevre kirliliği gibi çevresel ve toplumu etkileyen sorunlar insanların kent ile ilişkisini doğa ile bütünlük bir biçimde ve sürdürülebilir olarak ilerletmesini zorunlu kılmaktadır (World Health Organization /WHO, 2017). Bu anlamda dünya genelinde kentsel alanlarda yapılan doğaya yönelik çözümler arasında açık yeşil alanlar çerçevesinde ilk sırada her zaman parklar ve bahçeler yerini almıştır. Parklar genelinde bakıldığında öncelikle 19. yy’da “Park Hareketi” çerçevesinde tüm Avrupa’da yayılan kentlerdeki park kullanımı daha sonra Amerika’da ve son olarak da ülkemizde gelişim göstermiştir (Yılmaz ve Özmen, 2021). Dünya tarihinde oldukça geçmiş zamana dayanan açık yeşil alan kültürü bahçeler ile başlangıç gösterip günümüzde parklar ile yerini oldukça sağlamlaştırmıştır. Bu anlayış ülkemizde de görülmektedir. Ülkemizde park tarihi dünya tarihine göre çok daha eski dönemlere dayanmasa da bahçe ve mesire alanı gibi açık yeşil alanların kullanımının Osmanlı Devleti öncesi Antik döneme kadar geçmişe dayandığını söylemek yapılan araştırmalara göre mümkündür. Bu bağlamda ülkemizde de park ve bahçelerin tarihi anlamda yerinin oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye’de açık yeşil alanlar tarihine bakıldığında akla ilk gelen park ve bahçeler olmuştur. Geçmiş bahçe kültürünün özellikle Anadolu’da Antik döneme dayandığı görülmektedir. Bu dönemde Anadolu’nun ev sahipliği yaptığı tüm medeniyetlerin etkisiyle yerleşim yerlerindeki yeşil alan ve bahçe kültürü sürekli değişim göstermiştir (Uzun ve Şenik, 2021). Buna rağmen eski Türk medeniyetlerinde ve kentlerinde halkın kullanabileceği park düzeyinde açık yeşil alanlar bulunmamaktaydı. Bunun en önemli sebebi eski Türk toplumunun o dönemdeki yaşam biçiminin savaş ve göç politikalarından ibaret olmasıydı. Bu nedenle kentler içinde ortak kullanıma sahip halkın kullanımına özel yapılmış büyükçe olan açık yeşil alanlar bulunmasa da insanlar bir şekilde yaşamlarını doğa ile iç içe sürdürmüşlerdir. Bunun en önemli örnekleri göç sırasında barınma için kullanılan açık yeşil alanlar, üretim ve tüketim için kullanılan doğal çevreler gibi alanlar sayılabilir. Bunların

yanında küçük ölçekte genellikle konutların bahçeleri, konutlar içlerindeki avlu gibi yapıların varlığı da insanları doğal ortamla buluşturmuştur (Demirkaya, 1999).

Osmanlı Dönemine bakıldığında açık yeşil alanlar saray bahçeleri, sebze ve meyve bahçeleri, ev bahçeleri, bostanlar, mesire alanları, ibadethaneler, kent çeperlerindeki yeşil dokulardan oluşmaktaydı (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016). Bu dönemlerdeki kentlerde bilinen en önemli yeşil alanlar yine konutların bahçeleriydi ve bunlar dışında kentlerde mezarlıklar ve cami avluları gibi alanlar da açık alanlar olarak görülmekteydi. Bu alanların yanında insanların hayvanlarını otladıkları, toplandıkları, toplayıcılık, üretim gibi faaliyetlerde buldukları, mesire alanı olarak kullandıkları ağaçlandırılmış ortak açık yeşil alanlar da bulunmaktaydı. Bu mevcut kullanım geleneği dönemin Batılılaşma sürecine kadar devam etmiştir.

Osmanlı Döneminde özellikle Edirne'nin başkent olduğu dönemlerde bahçeler ve parklar Batıdan esinlenerek gelişim ve dönüşüme uğramıştır. Avrupa'ya giden delegeler ve aristokratların etkilenmesiyle çoğu park ve bahçe uygulamaları Osmanlı kentlerinde uygulanmaya çalışılmıştır. Avrupa'daki park uygulamaları Osmanlı'nın son dönemine kadar "millet" ve "hürriyet bahçeleri" gibi kamusal bahçeler olarak geçmiş, gülistan ve gül bahçeleri ile açık yeşil alanlar halka açık bir kullanım sergilemeye başlamıştır (Uzun ve Şenik, 2021; Yılmaz ve Özmen, 2021). Bu dönemde ortaya çıkan ve halkın kullanımına açık olan bu millet bahçelerinin ilk örneği, ilk halk parkı olarak 1870 yılında İstanbul Kısıklı'daki "Millet Bahçesi" olmuştur. Bu bahçenin halka açılması, ortak kullanıma uygun olması, Avrupa'daki parklara benzer niteliklerde olması ile halkın açık yeşil alanları kullanımı artmış ve bu süreçle beraber halk parkları yaygınlaşmıştır (Demirkaya, 1999).

Osmanlı döneminde özellikle Lale Devri dönemi sonrası "millet bahçeleri" olarak halkın kullanımına açılan bu bahçeler günümüz parklarına eş değer bir biçimde kullanılmıştır. Açık gezinti alanları olarak halk tarafından kullanılan bu bahçeler bu dönem içinde halkın oldukça tercih ettiği açık yeşil alanlar olarak görülmüştür. Özellikle Osmanlı yükselme döneminde bahçe sanatında Topkapı ve Üsküdar saray bahçelerinin kurulmasıyla yine insan eliyle ve tercihiyle yapılan açık yeşil alanlarda önemli bir ilerleme meydana gelmiştir (Demirkaya, 1999). Bu döneme bakıldığında Osmanlı'nın yükselme dönemi ile başlayıp son dönemlerine kadar olan süreçte, kentlerdeki açık yeşil alan kullanımının saray bahçelerinden başlayıp halkın ortak kullanımına kadar ilerlediği parkların ve bahçelerin yapımının tercih edilmesinin bir ivme kazandığını söylemek mümkündür. Özellikle Avrupa'da halkın gezinti, etkinlik, ortak faaliyetler için kullandığı park anlayışının yaygınlaşma süreci olan 19. yy'da ve sonlarında İstanbul Taksim ve Tepebaşı'nda tıpkı Avrupa'daki anlayışa benzer nitelikte halkın eğlence ve dinlenme ihtiyacını gidermek amacıyla parklar yapılmıştır (Yılmaz ve Özmen, 2021).

Osmanlı döneminde Avrupa'dan etkilenilen park ve bahçe yaklaşımı dönemin saray bahçelerine yansımıştır. Fakat Osmanlı'nın son dönemlerine kadar da bu alanların kullanımı halkın üst mertebesindeki aristokratlar, paşalar ve din adamları tarafından gerçekleştirilmekteydi. Son dönemlere geldiğinde Avrupa'daki halkın ortak kullanım anlayışı benimsenmeye başlanmış ve park alanları niteliğini kazanmıştır. Tüm bunlara rağmen ülkemizdeki açık yeşil alan kullanımı özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile oldukça geniş bir kapsama yayılmıştır. Cumhuriyet dönemi ile modernleşen ve yenileşen ülkemizin kentsel planlama alanında da yenilikler kazandığı görülmektedir. Bu anlamda özellikle kentler içerisine yeşil alan planlaması yapılarak kentlinin kullanımına uygun birçok park, meydan, mesire alanı uygulamaları yapılmıştır.

2. Cumhuriyet Dönemi ve Sonrası Türkiye'deki Parkların Gelişimi

Anadolu'da Tanzimat ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde devam eden planlı kent uygulamalarında kent parkları kentlerin biçimlenmesini sağlayan ana kararlardan biri olmuştur. Türk toplumunun çağdaşlaşmasının baş aktörü, Türk devriminin önemli bir parçası olan 29 Ekim 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet, ülkede planlı kent uygulamaları ve yenileşme sürecinin önünü açmıştır (Dinç, 2008). Özellikle ülkemizdeki siyasal durumu ve ülke yönetiminin gelişmesine ön ayak olan bu hareket aynı zamanda çağdaşlaşma ve modernleşme politikasıyla birçok alanda olduğu gibi kentlerimizin görünümünde de yeniliklere öncülük etmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile değişen yeni dönem politikaları kentlerin yönetimine yansarak kent silüetlerinde de gözle görülür bir değişime katkı sağlamıştır.

Kentlerin planlanması ve yenilenmesine karşı ilk adımlar özellikle Erken Cumhuriyet Döneminde görülmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile beraber gelen ilk yıllarda Osmanlı döneminden kalma "bahçe" anlayışı yerini halkın daha çok kullanım vakit geçirdiği "parklara" bırakmıştır. Bu bağlamda ülkemizde görülen ilk park örneklerinin de Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde oluştuğu söylenebilir (Uzun ve Şenik, 2021). Parklar, Erken Cumhuriyet Döneminde halkın ortak kullanımına sunulduğu, kent içindeki en önemli açık yeşil alan ve kamusal mekânlardan biri olmuştur (Bozdoğan, 2008). Cumhuriyetin ilanından sonra park kullanımının artması, bu dönemde sosyal yaşamın evin dışına taşıdığı ve yeni bir kent kültürünün oluştuğunun bir göstergesi olmuştur (Bozdoğan, 2008). Ülkemiz park konusunda Cumhuriyet döneminde önemli ve çağdaş adımlar atmıştır. Modern dünya anlayışına uyum sağlamak adına kentlere rekreasyonel alanlar kazandırmak için Türkiye'deki birçok kente parklar inşa edilmeye başlamıştır (Engin, 2017).

Cumhuriyet döneminde hızlı kentleşme ile gündeme gelen, yapılaşma, endüstrileşme ve çevre kirliliğinin hakimiyeti altına giren kentler için yeşil alan varlığı kaçınılmaz olmuştur. Özellikle İstanbul ve çevresindeki mesire alanları ve açık yeşil alanlar kamu yeşil alanları olarak bilinse de park veya park niteliğinde kurulan alanlar Cumhuriyet dönemi ile ortaya çıkmıştır (Demirkaya, 1999). Cumhuriyet'in ilanı ile sayısı gittikçe artan parklar ülkenin her yerinde artmaya başlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile 29 adet olan park sayısı, 1945 yılında 536'ya kadar çıktığı belirtilmiştir (Tekeli ve Ortaylı, 1978). Bu duruma bakıldığında Erken Cumhuriyet Dönemi ilk 20 yılında bile park sayısının oldukça artmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemde park sayısında bu kadar artışın olması, kentlerin çağdaş ve modern yaşama uygun tasarlanması ile parkların önemini vurgulamaktadır.

Cumhuriyet dönemi ile sayısı oldukça artan parklar ülkenin her yerinde yaygınlaşmadan önce özellikle İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde kurulmaya başlamıştır. Bu şehirlerde bulunan köklü ve eski parkların tarihi genellikle Cumhuriyet dönemine dayanmaktadır. Örneğin zamanında İstanbul halk bahçelerinden biri sayılan Çamlıca (Millet) bahçesinin kuruluş tarihi Osmanlı Dönemine dayansa da Erken Cumhuriyet döneminde (1930'lu yıllarda) yeniden düzenlenip halka açılmıştır. Yine İstanbul'da 1940 ve sonrasında Gezi Parkı ve Maçka Parkı, 1950'de Yıldız Parkı yeni yasalar ve kent planlamaları çerçevesinde yeniden düzenlenip halkın kullanımına açılmıştır. Aynı şekilde Ankara'da bulunan Güven Park (1930), o dönemin yerleşme alanı sınırında bulunan bir bataklık alanı iken, düzenlenerek açılan Gençlik Parkı (1943), İzmir'de bulunan Kültür Park (1936) ve Bahri Baba Parkı Cumhuriyetin ilanından kısa süre sonra kurulup halkın kullanımına açılan parklardır (Uzun ve Şenik, 2021; Demirkaya, 1999). Bu İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerin yanında elbette Anadolu'nun diğer kentlerinde de park uygulamaları Erken Cumhuriyet Dönemi ile başlamıştır. Bunlardan bazı en bilinen örnekler; Konya Kültürpark, Bursa Kültürpark, Adana Atatürk Parkı ve Antalya Karaalioğlu Parkı'dır (Engin, 2017).

Günümüz özellikle büyük kentlerinde insanların alışveriş merkezleri gibi kapalı alanlara yönelmesi parkların temsil ettiği özellikle doğa ile iç içe yaşamın getirdiği kültürel değerlerin azalmasına sebep olmuştur. Bu anlamda özellikle Cumhuriyet Dönemi parkları içerisinde yıllar içinde değişen kullanımlar, devlet tarafından uygulanan modernleşme politikasından globalleşme durumuna kadar uzanan süreçte Türkiye'de yaşam standartlarının hangi yönde değiştiğini belgelemek açısından önemlidir (Atanur, 2016). Özellikle Erken Cumhuriyet döneminden itibaren günümüze kadar olan süreç incelendiğinde bu değişimin kentsel planlamadaki yeri ve kentlerdeki yaklaşımların hangi yönde ve ne kadar miktarda değiştiği gözle görülür biçimde fark edilmektedir.

1932 yılında Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra kentler, planlamaya yönelik ciddi bir yenilenme sürecine girmiştir. Bu süreçte mimari anlamında gerçekleşen yeni yapılarla beraber kentlerin silüetini değiştirebilecek durumda açık yeşil alanlar da kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanı Türkiye'nin birçok kentinde park alanlarının kurulup halkın da tercihinin oldukça arttığı görülmeye başlanmıştır. Özellikle erken Cumhuriyet Dönemi'nde kuruluşu gerçekleşen birçok park 1960'lı yıllara kadar yapıldığı dönemki gibi kalmış ve halk tarafından çeşitli faaliyetlerle kullanılmıştır. 1960'lı yıllara gelindiğinde, bu dönem yapılan yeni imar planları ve kanunları ile Cumhuriyetin ilan edilişi sonrası ilk yıllarda yapılan bazı parklarda yol vb. gibi uygulamalar sebebiyle düzenlemelere gidilmiş, bir kısmı bölünmüş, bir diğer kısmı da mevcut fonksiyonlarını ve park içindeki bölümlerini kaybetme durumunda kalmış ve bir kısmı ise tamamen ortalıktan kaldırılmıştır (Akdoğan, 1984; Ocak, 2006).

Cumhuriyet dönemi ile sayısında artış gözlenen parkların mevcut kentsel alandaki konumu gerek kentin yapısal gerek yaşayan nüfusa özel nitelikte arttığı da bilinmektedir. Günümüzde de ülkemiz içerisinde hedeflenen "kişi başına düşen yeşil alan" miktarının kentsel mekanlar ile bütünleştirilerek kent içerisinde yeşil alanlar nüfus temel alınarak konumlandırılmaktadır (Uzun ve Şenik, 2021). Bu durum kentlerdeki yeşil alanların halkın kullanımına yönelik planlamasının gerçekleştiğinin önemli bir göstergesidir.

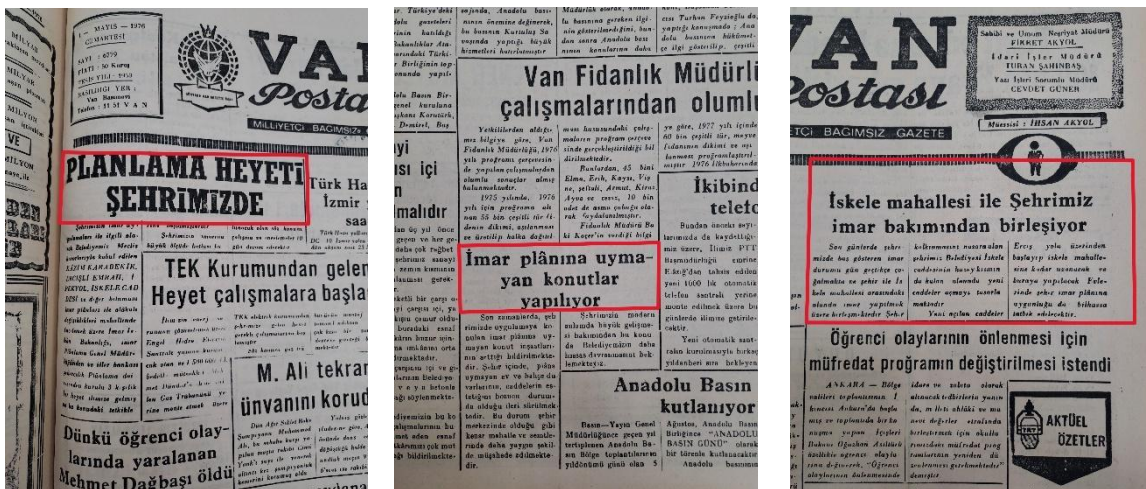
Cumhuriyet Döneminde kurulan kent parklarının Osmanlı Döneminde mesire alanları olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dönüşüm esnasında doğal çizgilerin korunduğu, içerisinde bulunduğu kente ve iklime özgü bitki türleri ile zenginleştirildiği, yapısal öğelerden olabildiğince uzak durulduğu, doğal ortamı tamamen temsil etmeye dayalı ortamlar sunduğu ve kurtuluş mücadelesi ve zaferi gibi Türkiye için önem arz eden olayları simgeleştiren plastik öğelerin yer aldığı gözlemlenmiştir. Maliyetleri de yüksek olan bu dönem parklarında, dönemi yansıtan yapılar ve çevre düzenlemesi mevcut olup görünümlerini günümüze kadar aktarabilmişlerdir (Engin, 2017).

3. Van Kentinde Cumhuriyet'in İlanından Sonra Kurulan Parkların Tarihi ve Gelişimi

Van ili, ülkemizin doğusunda Van Gölü kapalı havzasında yer alıp, çevresi, sahip olduğu değerler ve bulunduğu konum itibarıyla stratejik bir öneme sahiptir. Van, M. Ö. 855 yıllarında Van Gölü kıyısında kurulmuş, ülkemizin sınır bölgesinin yanında yer almasının yanında, dönemin önemli ticaret yollarından biri olan, doğu ve batı arasındaki etkileşimin en önemli başrolü İpek yolu ve kervan yolları üzerinde yer almıştır. Van kentinde günümüzde de devam eden yapılaşma, Urartu dönemi M.Ö. 900 yılında temelini atmıştır (Erzen, 1986). Bu dönemden sonra sırasıyla bölgede hakimiyet kuran tüm uygarlıklar (İskitler, Medler, Romalılar, Partlar, Sasaniler, Araplar, Bizanslılar, Ahlatşahları, Eyyubiler, Harzemşahlar, Selçuklular, Moğollar, Karakoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar), özellikle dini yapılar başta olmak üzere, askeri ve sivil mimari özelinde yapılaşma başlamıştır (Öztürk, 2021).

1895–1917 yılları arasında yaşanan savaşlarla yıkıma uğrayan kent, Cumhuriyetin ilanıyla eski yerleşim yeri olan Van Kalesinin yukarı bölgesinde yer alan bağ ve bahçelerde tekrar kurulmuştur (Alp, 1999). Yeni kurulan bu alan, bağlar mevki denilen Van ovasının ortasındadır. Kentin ana aksı Cumhuriyet Caddesi olup, 1930 – 1950 yılları arasında caddenin bir ucu eski Devlet Hastanesi diğer ucu da Vali Konağına dayanmaktaydı. Bu aks üzerinde; kamu binaları, oteller, iş yerleri ve evler bulunurdu. Kente yeni kurulan kısım da zamanla yeni bir kimliğe bürünmüştür. Bu durumun günümüzde de devam etmesiyle, merkezi noktalar olarak İpek Yolu semti, Cumhuriyet Caddesi, K. Karabekir Caddesi ve İskele Caddesi gibi kentin cazibeli, en işlek ve nüfusun da diğer kesimlere oranla en yoğun olduğu bölgeler olmuştur. Kent merkezi olarak görülen bu bölgeler günümüzde de aynı canlılığını korumaktadır. Fakat günümüzde kentin bu cazibe merkezi olan noktalarının en büyük eksikliği açık yeşil alanlardır. Bu bölgelerde yapılaşma yoğunluğuna gidilmiş ve açık yeşil alanlardan mahrum bırakılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye'deki kentlerin birçoğunda gerçekleşen kentsel planlamadaki yenilenme süreci İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun tüm kentlerinde de yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşmanın örneklerinden birisi de Van kentidir. Ülkenin genelinde olan nüfus artışı aynı zamanda Van kentinde de yaşanmış ve kent hızla yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreçte özellikle imar alanında kentte yeniliklerin başladığını görmek mümkündür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ilk olarak 1925'te yapılan imar planında kent, şehirleşmeye yönelik ilk adımlarını atmıştır. O dönemde İskele Caddesi aksı merkez konum olarak gösterilmiş ve bu noktadan ayrılan kuzey ve güney yönlerden oluşan bir kent imar planı hazırlanmıştır (Öztürk ve Yeğin, 2022). Bu imar planında yer verilen birkaç mahalle ve yapılar dışında kentte planlanmış bir açık yeşil alan varlığı henüz görülmemiştir. Erken Cumhuriyet döneminden 1970'li yıllara kadar kentte özellikle yapılaşma anlamında değişiklikler olsa da 1941 depremi sonrası yapılan imar planından sonra kentin imarına yönelik asıl yenilikler sonradan başlamıştır. 1970'li yıllarda kente gelen planlama heyetleri ve belediye meclisinden çıkan kararlar doğrultusunda kent yeni merkezlere kavuşmuş ve özellikle İskele Caddesi, İpekyolu Caddesi, Kazım Karabekir Caddesi gibi bölgeler kentin ana merkezi olmuştur. Bu durumlarla ilgili kentin o dönemki yerel gazetelerinde de başlıklara yer verildiği gözlemlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. 1976 yılı Van Postası gazetesinde dönemin imar durumu ile ilgili yer alan haberler (Ferit Melen Kütüphane Arşivi, 2023)

Yapılan araştırmalarda ve mevcut kaynaklardaki Van kentinin açık yeşil alan geçmişine bakıldığında özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesine ait bulgulara rastlanmamaktadır. Van eski şehri olarak bilinen Van Kalesi'nin güneyindeki bölgede yaşayan eski halkın, kentin günümüzdeki merkezinde bulunan bağlar ve bahçelere özellikle piknik ve dinlenme amaçlı gittiği ve bu bölgedeki yeşil alanlarda vakit geçirdiği bölge insanı tarafından anlatılmaktadır. O dönemde kentin yeşil alanı geleneksel konut yapılarının etrafındaki bahçelerden oluşmaktaydı (Alp ve ark., 2010). Yine Van eski kentinin bulunduğu Van kalesi çevresindeki yeşil alanlar da Van halkı tarafından üretim ve tarımın yanında mesire alanları olarak kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile gelen süreçte Van kentinde yaşayanlar açık alan ihtiyaçlarını Edremit, İskele, Şamranaltı gibi bölgelerde bulunan boş arazilerde, su kenarında, bağlık ve bahçelerde gidermiştir. Tüm bu geçmişe dayanan açık yeşil alan kullanımlarının yanında Van'da park kullanımı özellikle 1970'li yıllarda başlayan ve kenti değiştirip, dönüştüren hızlı kentleşme ile başlamıştır. Bu dönemde kentte bulunan geleneksel bahçeli evlerin yerine geçen betonarme yapıların artması ve imarlı yapılaşmanın başlamasıyla Van'da park ihtiyacı artmış ve kentin işlek noktaları park yapımı ile değerlendirilmiştir. Özellikle dönemin haberlerine de yansdığı görülen 1970'li yılların başında kenti ziyarete gelen İmar İskan Bakanlığı, İmar Planlama Genel Müdürlüğü ve İller Bankası Şehircilik Planlama dairesinden oluşan heyet Van ili planlamasında açık yeşil alanların ihtiyacına vurgu yapmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda modern şehircilikle beraber ortaya çıkan açık yeşil alanlar içerisinde özellikle parklar, öncelikle ülkemizin batısında yer alan büyük iller özelinde incelenmiş ve uygulanmış olup daha sonradan bakanlık çalışanları ve il meclis üyeleri tarafınca Van iline de önerilmiştir. Bu doğrultuda kentte 1973 yılında başlayıp sırasıyla 1975,1976 ve 1977 yıllarında batıdaki modern şehir örnekleri üzerinden ilerleyerek dönemin belediye başkanları tarafından önemli derecede park kullanım adımları atılmıştır. Özellikle 1975-1977 yılları arasında belediye başkanlığı yapan M. Tayyar Dabbağoğlu tarafından planlama anlamında yapım için harekete geçirilen 6 tane parktan 3 tanesi bu dönemde hizmete açılmıştır. Bununla ilgili de dönemin Van Postası adlı yerel gazetesinde haberler yapıldığı ve parkların "Şehir Parkı" adı altında merkezi noktalarda hizmete açıldığı görülmektedir. (Şekil 3, Şekil 4)

Şekil 3. Van Postası gazetesi 21 Haziran 1976 yılına ait sayı (Ferit Melen Kütüphane Arşivi, 2023)

Şekil 4. Van Postası gazetesi 1977 yılına ait sayılardan (Ferit Melen Kütüphane Arşivi, 2023)

Van kentindeki parkların kuruluş tarihlerine bakıldığında erken dönem Cumhuriyet döneminde parkların planlama unsuru olarak kullanıldığı sonrasında geliştiğini gözlemlemek mümkündür. Kent, Erken Cumhuriyet döneminde özellikle kentleşme üzerinde bir plana göre hareket etmiş ve bu sebeple kent, parklarla tanışmıştır. Son dönemlerde plansız ve bilinçsiz yapılaşma, hızlı kentleşme ile Cumhuriyet döneminde öne çıkan yeni planlama anlayışı aleyhine dönmüş ve kent içerisinde açık yeşil alanların azalmasına sebep olmuştur. Van kentinde de bu duruma paralel olarak gelişen şehirleşme olgusuna yönelik yeniden planlı kent anlayışı çerçevesinde açık yeşil alanlar eklenmeye başlanmıştır. Özellikle park ve çocuk oyun alanları ve meydanlar gibi açık alanlar kentlilerin kullanım ihtiyaçlarına göre planlamalarda yerini almıştır.

Şekil 5. Van Cumhuriyet Caddesi'nden Görüntü, 1940 (Kaynak: 1973 Van İl Yıllığı)

Kentin en önemli noktalarından biri olan Cumhuriyet Caddesi boyunca yapılan peyzaj düzenlemesinin etrafı tahta parmaklıklarla çevrilerek 'yeşil alan' koruma altına alınmıştır. 1970'li yıllardan sonra Van kenti içerisine halkın vakit geçirip açık alanlarda eğlenebileceği mekanlar oluşturma fikri ile parklar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu parkların kuruluş tarihlerine de bakıldığında insanların ihtiyaçlarını gidermiş olmasına paralel olarak 1970'lerden itibaren sayılarının arttığını söylemek mümkündür (Şekil 5) (Tablo 1).

Van kentinde kurulan ilk park olarak Erken Cumhuriyet dönemi ile başlayan kent dokularındaki yenilenme hareketi ile kamu ve özel binaları arasında halkevinin bir parçası olan şehir parkının öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemin açık yeşil alanlarından ilki olan bu park her kesimden halkın bulunduğu bir mekân olmasıyla önem kazanmıştır. Kentin merkez bölgesindeki bu planlama kararı, parkların yeni planlama anlayışının kente uygulandığının bir göstergesidir. Aynı zamanda park, Van kenti içinde kent dokularındaki farklılaşmanın başladığının bir göstergesi de olmuştur.

Tablo 1. Van Kenti Cumhuriyet Dönemi sonrası 3 büyük ilçede (İpekyolu, Tuşba, Edremit) kurulan parklar

Parkın Adı	Yapım Yılı	Yeniden Düzenlenme Yılı	Toplam Alanı (m ²)
Feçkiye Teyran Parkı	1973	2009	1380 m ²
Kurtuluş Parkı	1976	2013	5976 m ²
Dabbağoğlu Parkı	1977	2008	2570 m ²
Atatürk Kültür Parkı	1977	2012	133.320 m ²
Selahattin Eyyubi Parkı	1993	2016	9000 m ²
Mehmet Akif Ersoy Parkı	1995	2013	1500 m ²
Şehitlik Parkı	1995	---	500 m ²
Dr. Sadık Ahmet Parkı	1996	---	1250 m ²
Erhan Çavuşoğlu Parkı	1996	---	890 m ²
Demokrasi Parkı	1999	---	2500 m ²
Muhammet İkbâl Parkı	2001	---	1200 m ²
Barış Parkı	2002	2016	1850 m ²
İskele Feribot Parkı	2002	2010	25.000 m ²
M. Salih Yıldız Parkı	2003	---	1500 m ²
Fikret Polat Parkı	2003	---	1000 m ²
Sevgi Parkı	2003	---	500 m ²
Musa Anter Parkı	2003	2009	1900 m ²
Ticaret Sanayi Odası Parkı	2003	2013	1500 m ²
Yaşar Kemal Parkı	2003	2010	81.800 m ²

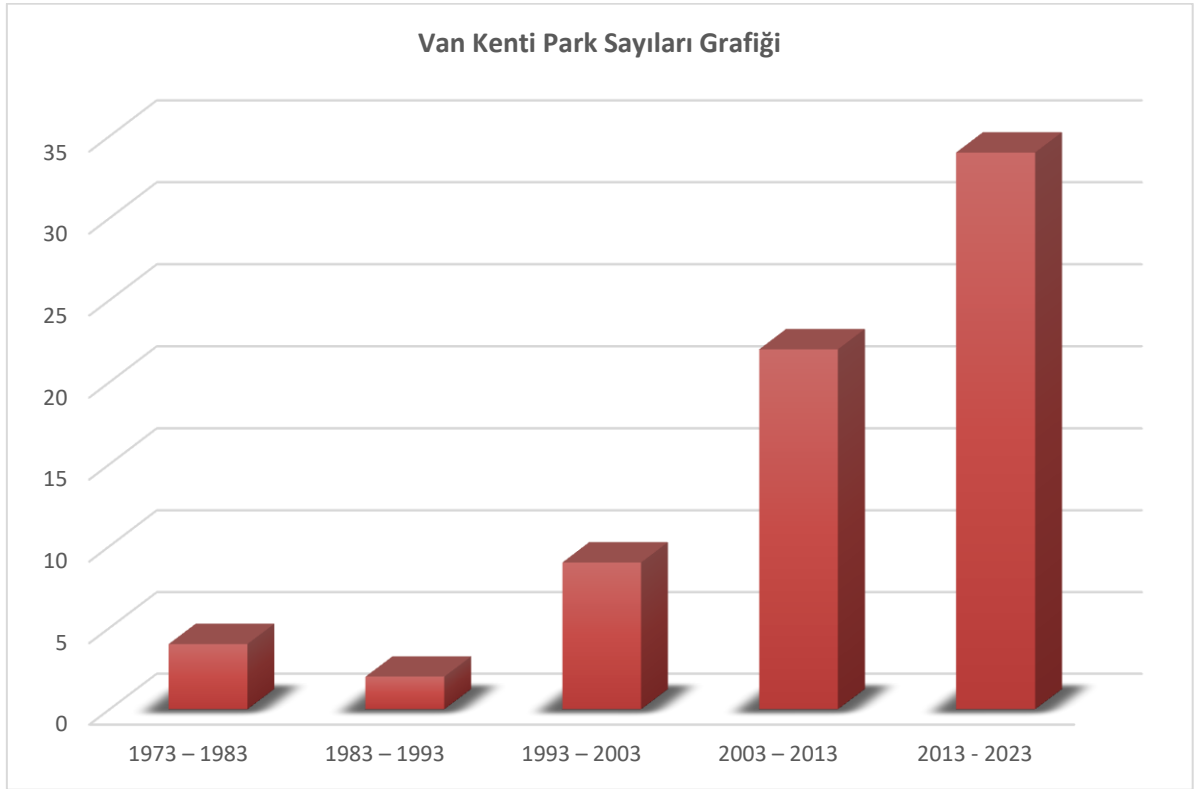
Ahmedi-i Hani Parkı	2004	2008	3090 m ²
Nevzat Saylık Parkı	2005	---	4000 m ²
İhsan Arvasi Parkı	2005	---	500 m ²
Merve Parkı	2006	---	500 m ²
İstasyon Parkı	2006	---	11.300 m ²
Avaşın Parkı	2008	2011	4500 m ²
Ceylan Önkol Parkı	2010	---	4900 m ²
Hamdullah Uçkan Parkı	2011	2016	2750 m ²
Karşıyaka Mahallesi Parkı	2011	---	4000 m ²
Milli Egemenlik Parkı	2011	---	11.00 m ²
Abdurrahmangazi Mahallesi Parkı	2012	---	2500 m ²
Alipaşa Mahallesi Parkı	2012	---	1300 m ²
Fidanlık Parkı	2012	2021	352.243 m ²
Edremit Kocaeli Dostluk Parkı	2012	---	---
Kocaeli Dostluk Parkı	2012	---	29.320 m ²
Dicle İdrak Kadın Parkı	2015	---	1350 m ²
Çağrı Parkı	2016	---	1850 m ²
Enver Tanrıtanır Parkı	2016	---	830 m ²
Muhabbet Parkı	2017	---	1400 m ²
Şehit Polis Ahmet Çam Parkı	2017	---	1580 m ²
Naim Süleymanoğlu Parkı	2017	---	1380 m ²
Öğretmen Okulu (Kent) Parkı	2018	---	8200 m ²
Kardeşlik Parkı	2018	---	3800 m ²
Şehit Soner İdil Parkı	2018	---	4700 m ²
Erdemkent Parkı	2018	---	12.000 m ²
Lalapaşa Parkı	2018	---	11.000 m ²
Eminpaşa Parkı	2018	---	9000 m ²
15 Temmuz Şehitler Parkı	2018	---	12.800 m ²
Altıntepe Mahalle Parkı	2018	---	2500 m ²
Seyrantepe Mahalle Parkı	2018	---	1800 m ²
Buzhane Parkı	2018	---	6050 m ²
Erek Parkı	2018	---	7090 m ²
İki Nisan Parkı	2018	---	724 m ²
Yüzüncü Yıl Parkı	2018	---	1650 m ²
Cevdet Paşa Dere Yanı Parkı	2018	---	890 m ²
Fevzi Levendoğlu Parkı	2018	---	2470 m ²
Meşeli Park	2018	---	660 m ²
Canan Saldık Parkı	2019	---	850 m ²
Vanıköy Parkı	2019	2021	13.000 m ²
Geliye Botan Parkı	2019	---	2790 m ²
Kinyas Ağa Yalı Parkı	2019	---	1585 m ²
İpek Park	2020	---	11.800 m ²
Esentepe Semt Parkı	2020	---	1800 m ²
Sanat Parkı	2021	---	1510 m ²
Şabaniye Parkı	2021	---	4700 m ²
Dr Daim Dirican Parkı	2021	---	2750 m ²
Hüsrev Paşa Parkı	2023	---	89.000 m ²
Sanayi Marangozlar Parkı	2023	---	6000 m ²
Mustafa Altay Parkı	---	---	710 m ²
Saraybosna Parkı	---	---	4000 m ²
Çağdaş Parkı	---	---	600 m ²
Meteoroloji Parkı	---	---	1000 m ²
80. Yıl Parkı	---	---	1500 m ²
Üst Geçit Önü Parkı	---	---	4500 m ²

Van Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Dairesi Başkanlığı Faaliyetleri – 2023

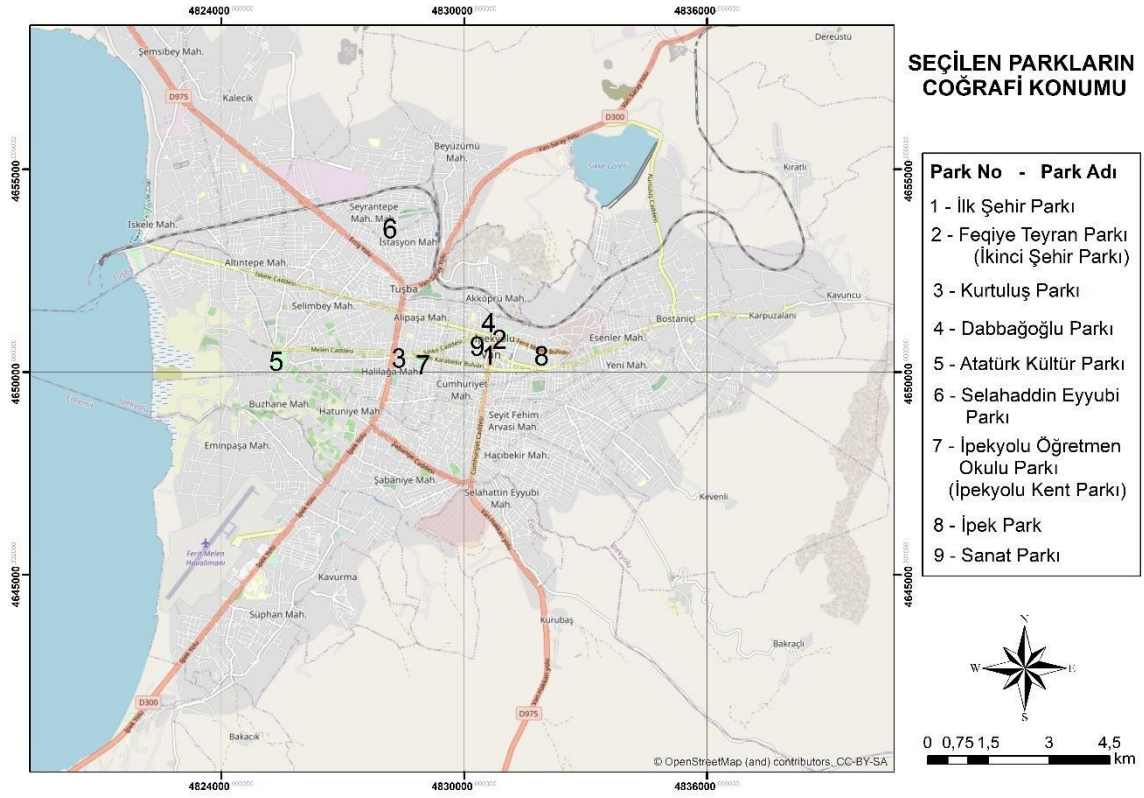
Tablo 2. Van Kenti merkezi ilçelerinde bulunan toplam mevcut park alanı ve sayısı

SEMT ADI	ALANI (KM ²)	NÜFUS (2022)	PARK SAYISI	PARK ALANI (M ²)
İPEKYOLU	956	348.046	52	225.008
TUŞBA	1948	163.301	21	220.850
EDREMİT	515	127.819	25	397.400

Van Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Dairesi Başkanlığı Faaliyetleri – 2023

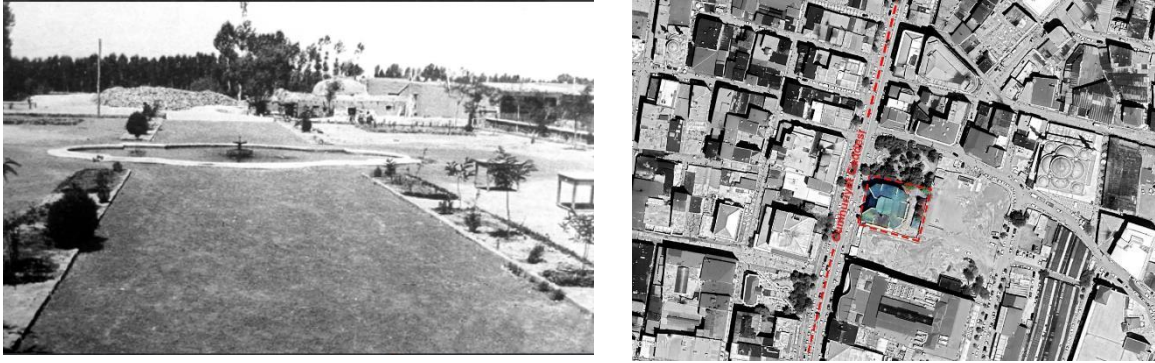
Şekil 6. Van Kentinde geçmişten günümüze kurulan parkların artışını gösteren grafik

Cumhuriyet dönemi ile gelen yeni çağdaş kentleşme anlayışı doğrultusunda Van kent tarihi incelendiğinde özellikle kamusal yeşil alanların, park ve bahçelerin inşa edildiğini görmek mümkündür. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanından 1970'li yılların sonuna kadar kentte park sayısında bir artışın olduğunu söylemek mümkündür (Tablo 2). Bu doğrultuda çalışmada kentte kurulan en eski ilk beş parkın tarihi ve mevcut durumu ve son dönemlerde Cumhuriyet'in 100. Yılına yakın tarihlere hizmete açılmış ve halk tarafından oldukça yoğun ilgi gören 3 üç adet parka yönelik incelemeler yapılmıştır. Ne yazık ki o dönemde inşa edilip, o dönemki haliyle günümüze kadar gelen parklar bulunmamaktadır. Parklar genel olarak değişen belediyeler tarafınca değişim ve gelişime uğramıştır. Çalışmada kent merkezinde bulunan toplam 9 adet park incelenmiş olup seçilen parkların coğrafi konumları Şekil 7'de gösterilmiştir.

Şekil 7. Çalışmada araştırılan parkların Van kenti içerisindeki konumu

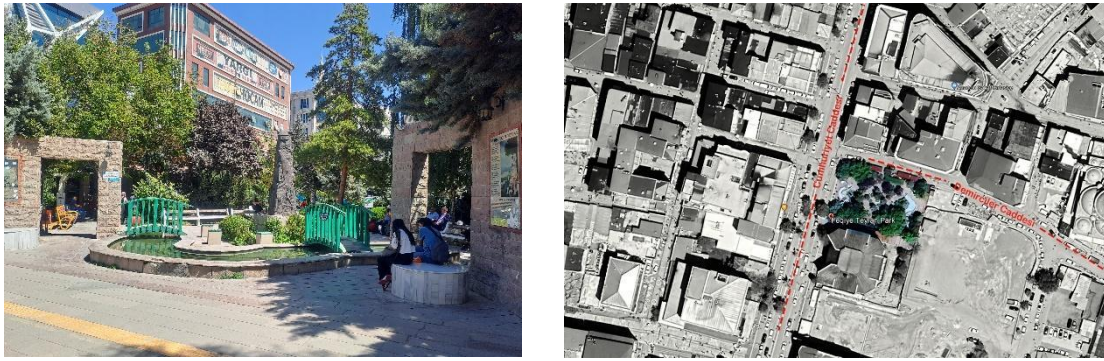
3.1. İlk Şehir Parkı

Şekil 8. Van kentinde kurulan ilk şehir parkı (Kali, 2014) ve günümüzdeki konumu (Merkez Bankası binası)

Van'da kurulup halkın kullanımına açılan ilk park, Erken Cumhuriyet döneminde yapılmış ve hizmete sunulmuş olan "Şehir Parkı"dır. Bu parkın, 1940'lı yıllarda 2-3 dönümlük bir alan üzerinde yapıldığı bilinmektedir. Bu park hem inşa edildiği dönemde cazibe merkezi olan Cumhuriyet Caddesi üzerindeki halkevinin bahçesidir. Şimdilerde kullanımda olmayan bu park, 1940'lı yıllardan 1970'lere kadar halkın oldukça tercih ettiği, vakit geçirdiği ağaçlarla çevrili bir alandır. Park, uzun bir süre boyunca kahveci Salman Çeviköz tarafından işletilmiş ve halkın tüm ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde kullanılmıştır (Kali, 2014). Parkın, gündüz çay bahçesi gibi hizmet verecek şekilde yeme içme alanları, gezi alanı, küçük çay bahçesi, toplanma alanı gibi kullanımları bulunmaktaydı. Park; milli bayramlarda, önemli etkinliklerde ev sahipliği yapan bir mekân olmuştur. Dönemin ünlü isimlerinin kenti ziyaretinde toplanma alanı, yazın turistlere yönelik yapılan halk oyunları gösterileri, halka yönelik konser ve buna benzer faaliyetler de bu mekânda yapılırdı. Bu park dönemin tek dinlenme, toplanma, buluşma ve etkinliklere ev sahipliği yapan merkezi konumundaydı. 1970'li yılların sonunda içinde bulunan ağaçlar kesilerek günümüzdeki Merkez Bankası binası yapılmıştır. Parkın yanında bulunan Vali Konağı 1970'li yıllarda yıkılarak parka çevrilmiş ve şehir parkı bu alanda hizmete devam etmiştir (Şekil 8).

3.2. Feçkiye Teyran Parkı (İkinci Şehir Parkı)

Şekil 9. Parkın mevcut girişi ve Google Earth üzerindeki işaretlenmiş konumu

Günümüzde kentin merkezi noktalarından birinde bulunan bu park, kentte kurulan ilk şehir parkının yanındaki araziden kalan bir kısım üzerine kurulmuştur. Kentte kurulan ikinci park niteliğinde olan parkın bulunduğu arazi 1970'li yıllara kadar birçok yapının üzerinde bulunduğu bir arsadır. İlk olarak Van İl Özel İdaresi'nin mülkiyetine ait olan iki katlı Vali Konağı bu arazi üzerinde inşa edilmiştir. Daha sonra bu binanın yıkılmasıyla arazi dönemin önemli okullarından biri olan Kız Enstitüsü'ne ve ondan sonra da Van İl Halk Kütüphanesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Bu arazi, 1973 yılında dönemin Van İl Belediye Başkanı tarafından mülkiyetinin İl Özel İdare'si üzerinde kalması şartıyla şehrin orta noktasında ve halkın oldukça ziyaret ettiği bir bölgede "Şehir Parkı" olarak kurulmuştur (Kali, 2014) (Şekil 9).

Park, kent merkezindeki betonarme yapılar arasında ağaçlandırılmış bir çevreyle sınırlandırılmıştır. Parkın girişinde, üzerinde tanıtıcı panoların yer aldığı iki ana duvarla bir geçiş kapısı oluşturulmuştur. Parkın içerisinde kullanılan bitkilerin yanında, Van Gölü'nün şeklinden yola çıkılarak yapılmış havuz, küçük su öğeleri ve üzerindeki küçük köprüler, heykelsi öğeler, oturma birimleri, üzeri kapalı oturma alanları vb. peyzaj öğeleri kullanılmıştır. Kentin işlek bir caddesinde bulunmasından dolayı oldukça rağbet görmektedir. Parkın mülkiyeti 2008 yılında Özel İdare'sinden alınıp belediyeye verilmiştir. O dönemin belediye başkanı tarafından hazırlatılan peyzaj projesi ile 2009 yılında yenilenmiş ve bugünkü görünümüne kavuşmuştur. Aynı yıl "Şehir Parkı" ismi de il Belediye meclis üyeleri talebiyle "Feçkiye Teyran Parkı" olarak değiştirilmiştir.

3.3. Kurtuluş Parkı

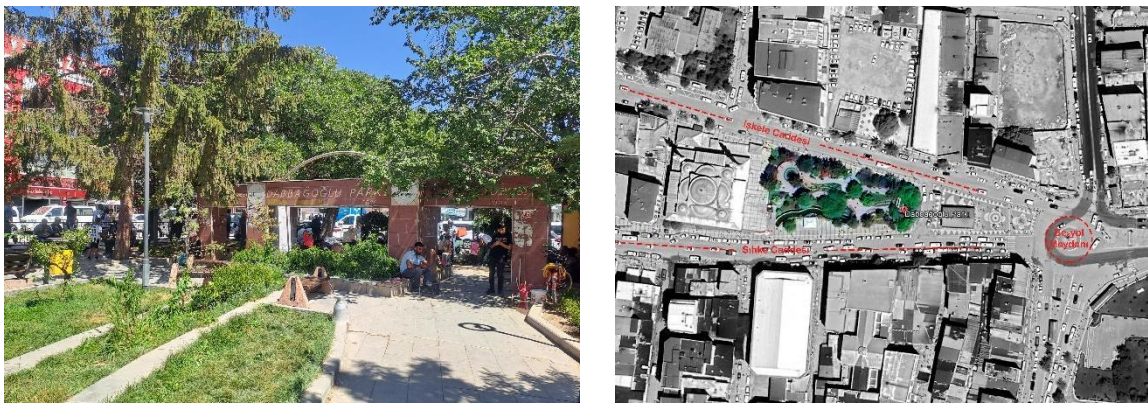

Şekil 10. Kurtuluş Parkı ana girişi ve Google Earth üzerindeki işaretlenmiş konumu

Kazım Karabekir Bulvarı üzerinde bulunan ve şehirde kurulmuş en eski ve hala hizmetine devam eden ikinci park niteliğinde olan Kurtuluş Parkı 1976 yılında kurulmuştur (Şekil 10). 1970'li yıllar öncesinde Erken Cumhuriyet döneminde parkın kurulduğu arazi üzerinde halkın yaşamını sürdürdüğü genellikle birer, ikişer katlı konutlar bulunmaktaydı. 1976 yılında dönemin Belediye başkanı Tayyar Dabbağoğlu tarafından belediye meclisinde alınan karar ile bu arazi kamusallaştırılıp yerine hızlı bir şekilde Kurtuluş Parkı yapılmıştır (Kali, 2014).

Park yıllardır çevredeki konutlar ve halk tarafından oldukça fazla tercih edilmekte olup kentsel bir imge haline gelmiştir. Parkın içinde bulunan oturma birimleri, ağaçlarla oluşturulmuş gölgelik alanlar, büfe, çay bahçesi gibi işletmeler ve peyzaj donatıları halkı parkın kullanımına teşvik etmiştir. Parkın orta noktasında yer alan ve parkın adını temsilen önemli bir simge haline gelen anıt, 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ve Ermenilere karşı savaşan askerlere gönüllü olarak mühimmat götürülen 120 Vanlı çocuğun mücadelesini anlatmaktadır. Anıtın etrafında da yine bu mücadelede Van'daki halkın yaptığı seferberliği tasvir eden rölyefler bulunmaktadır. Park, 2013 yılında belediye tarafından yapılan yeni projeye yenilenerek günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur.

3.4. Dabbağoğlu Parkı

Şekil 11. Dabbağoğlu Parkı ana girişi ve Google Earth üzerinde işaretlenmiş konumu

Kentin bir başka önemli noktasında bulunan Dabbağoğlu Parkı, yine kentin betonarme yapılarıyla çevrili, iş merkezleri, mağazalar, ofisler ve ticari merkezlerin yoğun olduğu Beşyol bölgesinde bulunarak halkın dinlenip açık havada vakit geçirebileceği bir konumda yer almaktadır (Şekil 11). Kentin önemli bir simgesi haline gelmiş Hazreti Ömer Cami'sinin yanında bulunan park, Van kentine Cumhuriyet döneminde kazandırılmış 3. park niteliğindedir. Parka dönemim belediye başkanlığını yapan ve parkın açılması kararını alan Tayyar Dabbağoğlu'nun ismi verilmiştir.

Park, 3000 m²'lik bir arazi üzerinde kurulmuştur. Kent içindeki İskele Caddesi, Sıhke Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi gibi işlek caddelerin bulunduğu Beşyol Meydanı yanında konumlanmıştır. Bu sebeple park günün hemen hemen her saatinde yoğun bir kullanıma sahiptir. Park içerisinde oturma birimleri, bitkilendirilmiş alanlar, aydınlatma armatürleri vb. gibi peyzaj öğeleri kullanılsa da kullanıcı ihtiyacına yönelik eksiklikler de bulunmaktadır. 1994-1999 yılları arasında, parkın bir kısmı o bölgeye yapılan yer altı çarşısı sebebiyle bozulmuştur. 2008 yılında da dönemin belediye başkanlığı tarafından yeni bir peyzaj projesiyle yenilenerek günümüzdeki haline kavuşmuştur.

3.5. Atatürk Kültür Parkı

Şekil 12. Atatürk Kültür Parkı ana girişi ve Google Earth üzerinde işaretlenmiş konumu

Yaklaşık olarak 120.000 m²'lik bir arazide kurulmuş olan bu park, kentin önemli turistik bölgesi ve kent simgesi olan Van Kalesi'nin doğu tarafındaki arazide yer almaktadır (Şekil 12). Gerek alan büyüklüğü gerek mevcut konumu açısından kentliler ve kenti ziyarete gelenler tarafından oldukça yoğun ilgi gören bir park niteliğindedir. Aynı zamanda Cumhuriyet ile birlikte kente kazandırılan ve hali hazırda hizmete devam eden 4. Parktır. Park, 1970'li yıllarda dönemin belediyesi tarafından alınan kararla arazide bulunan kerpiç evlerin yıkılmasıyla 1977 yılında Atatürk Parkı adıyla kurulmuştur.

Atatürk Kültür Parkı, büyükçe bir alana sahip olmasıyla içerisinde oldukça fazla peyzaj öğesi bulduran doğa ile iç içe bir ortama sahip parktır. Mesire alanları, oturma alanları, yeme-içme hizmeti veren ticari mekanlar, su öğeleri, açık yeşil alanlar, çocuk oyun alanları, yarı açık oturma alanları gibi çeşitli ihtiyaçlara hizmet etmektedir. Park özellikle kentliler tarafından piknik amaçlı yoğun bir kullanıma sahiptir. Parkın şu anki mevcut görünümü 2012 yılındaki belediye tarafından yenilenerek hizmete açılmıştır.

3.6. Selahaddin Eyyubi Parkı

Şekil 13. Selahaddin Eyyubi Parkı ana girişi ve Google Earth üzerinde işaretlenmiş konumu

Yaklaşık 9 dönümlük bir arazi üzerinde konumlanan yenilenmiş hali 2016 yılında tamamlanan Selahaddin Eyyubi Parkı'nın geçmişi 1993 yılına dayanmaktadır. Daha önceden kentin İpekyolu semtindeki **SelimbeySelibey** Mahallesi'nde aynı isimle ve yine aynı arazi boyutunda kurulan bu park, şimdilerde Tuşba semtinin İstasyon **MahallesindeMahallesi'nde** bulunmaktadır (Şekil 13). Park 2016 yılında o dönemin belediyesi tarafından yapılan yeni peyzaj projesiyle bu semte taşınmış ve yeni, modern bir park görünümüne kavuşmuştur. 1993 yılında yapılan park, Cumhuriyet'in ilanından sonrası yapılmış ilk 5 park arasında yer alsa da parkın 2016'daki yenilenmiş hali günümüz kullanıcılarının ihtiyaçlarını daha çok karşılamaktadır.

Günümüzde kullanılan Selahaddin Eyyubi parkı içerisinde koşu ve yürüyüş alanları, çocuk oyun parkları, oturma alanları, spor sahaları, sergi alanları vb. kullanımlara hizmet eden alanlar mevcuttur. Bulunduğu konum itibariyle kentlinin yoğun olarak kullanmadığı, yalnızca çevre sakinlerine hizmet eden bir park konumundadır.

3.7. İpekyolu Öğretmen Okulu Parkı (İpekyolu Kent Parkı)

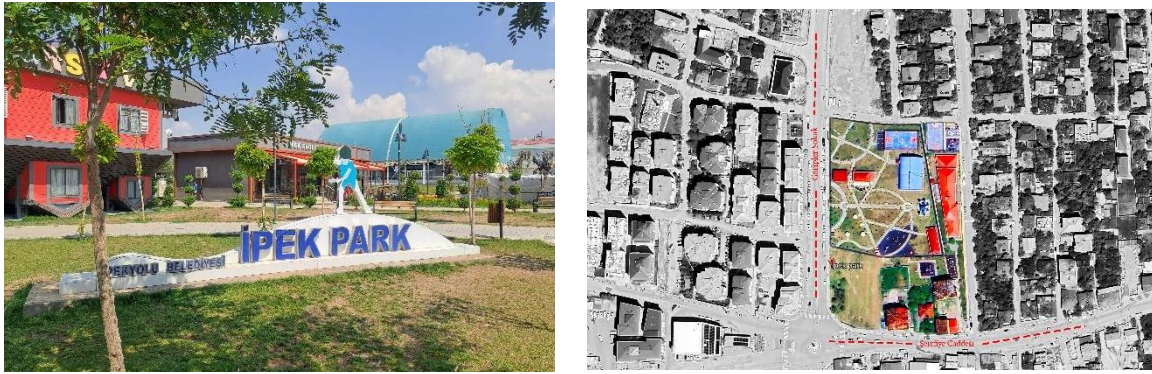

Şekil 14. İpekyolu öğretmen okulu ana girişi ve Google Earth üzerinde işaretlenmiş konumu

Günümüze yakın dönemlerde İpekyolu belediyesi tarafından hizmete açılan İpekyolu Kent Parkı, 2018 yılında ilin en işlek bölgelerinden biri olan Kazım Karabekir Bulvarı'nda bulunmaktadır. Eski Van Araştırma Hastanesi arazisi üzerine 8200 metrekarede kurulan bu park Cumhuriyet ilanının 100. Yılına yaklaştığımız yeni dönemlerde hizmete açılan ve halkın sıklıkla kullandığı parklardan biri olmuştur. Park, açıldığı ilk dönemlerde konumu ve büyüklüğü itibarıyla "İpekyolu Kent **ParkıPaka**" adını almıştır. 2023 yılının Temmuz ayında Belediye Başkanlığı Meclisinin aldığı kararla, arazinin Araştırma Hastanesi olarak kullanımından önce 1965 yılında Van Kız Öğretmen Okulu olarak kullanılmasına istinaden, bu okulun mezunlarının talebiyle ve kent hafızasına katkı sağlamak adına parkın adı "İpekyolu Öğretmen Okulu Parkı" olarak değiştirilmiş ve tüm öğretmenlere armağan edilmiştir (Şekil 14).

Parkın, günümüz koşullarına göre her yaşta ve her kullanıcı tipine uygun bir biçimde tasarlandığı görülmektedir. İçerisindeki donatıların ve yapısal öğelerin halkın her kesimi tarafından memnuniyetle karşılanmasının yanında oldukça yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. İçerisinde bulunan kütüphane, gençlere çalışma ortamı sunarken, çocuk oyun alanları ve oyun sahaları yine gençlere ve çocuklara eğlenme ve zaman geçirme imkanı sunmaktadır. Yeşil alanlar, kafeterya ve küçük büfeler gibi alanlar da yine her yaşta kullanıcıya hitap etmektedir. Kentin merkezi noktasında ve yapılaşma ile dolu olan önemli bir caddenin üzerinde kente yeşil alan imkanı sunan ve içerisinde toplam 710 adet ağaç kullanılan bu park, günümüze yakın bir dönemde açılan parklar arasında canlılığını ve kullanım yoğunluğunu korumaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde kurulan parklarla kıyaslandığında, kullanım yoğunluğu, park içinde tasarlanan donatılar ve yeşil alan varlığının diğer parklara göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Erken Cumhuriyet dönemi parklarına göre günümüz koşullarına uygun sahalar, çocuk oyun alanları, kayak pistleri, yapısal öğeler park içinde kullanılmış ve kentlinin hizmetine sunulmuştur.

3.8. İpek Park

Şekil 15. İpek park ana girişi ve Google Earth üzerinde işaretlenmiş konumu

Günümüze yakın dönemlerde hizmete açılan, Cumhuriyet'in 100. Yılına yaklaşan dönemde 2020 yılının sonlarında İpekyolu Belediyesi tarafından projesi hazırlanan ve hayata geçirilen bir diğer park ise Şerefiye Mahallesi'nde bulunan İpek Park'tır. Yaklaşık 12 dönümlük bir arazi üzerinde kurulan bu park arazisi TOKİ'den devralınarak yeşil alana dönüştürme hedefiyle belediyenin hizmetine sunulmuştur. Açıldığı ilk günden bu yana halkın ilgisini çekmiş ve özellikle hem yerli hem de yabancı turistlerce yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Bu 12 dönüme yakın arazi üzerinde 7 bin metrekareye yakın bir ölçüde yeşil alan kullanılmış, 430 metre boyunca da yürüyüş yolu tasarlanmıştır (Şekil 15).

Parkın özellikle turistler tarafından ilgi çekici olmasının sebebi içerisinde kullanılan yapısal ve plastik öğelerin Van'da ilk olarak bu parkta kullanılmış olmasıdır. Kullanılan donatılar ve yapılar halk tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Parkın içerisinde yapı miladını doldurduktan sonra taşınabilecek bir sistemle kapalı buz ve kayak pisti yapılmıştır aynı zamanda 2021 yılında hizmete sunulan ve bölgede ilk ve tek olarak kullanılan Ters Ev, parkta turistleri çekici ticari bir hizmet olarak sunulmuştur. Bunların yanında yine parkta bölgede ilk olarak kullanılan tematik çocuk parkı özelinde birçok karakterin figürü ve heykeli fotoğraf çekme alanı olarak tasarlanmış ve özellikle çocuklar tarafından yoğun ilgi görmektedir. Klasik park donatılarından olan oturma birimleri, çocuk oyun alanları, oyun sahaları da park içinde halk tarafından oldukça yoğun bir biçimde kullanılmaktadır. Günümüze yakın dönemlerde kurulan bu park da Cumhuriyet sonrası günümüz modern park ilkeleri doğrultusunda kurulan parklardan birine örnek olmaktadır.

3.9. Sanat Parkı

Şekil 16. Sanat parkı ana girişi ve Google Earth üzerinde işaretlenmiş konumu

İpekyolu Belediyesi tarafından 2021 yılında hizmete açılan Sanat Parkı da günümüze ve Cumhuriyetin 100. Yılı'nın dolmasına yakın olan bir süreçte yine Van'ın en işlek caddesi olan Cumhuriyet caddesi üzerinde kurulmuştur. Park, kentin kültür ve sanat hizmetin katkı sunacak ilk açık alan niteliğinde hizmete açılmıştır. Belediye tarafından parkın yanında, sanat sokağı ve parkın içinde sanat galerisi projeleri de geliştirilmiştir. Bu projelerle birlikte yine Van ilinde bir ilk niteliği taşıyacak biçimde bir açık alan sanat ve kültür merkezi olarak kullanıma açılmıştır (Şekil 16).

Sanat Parkı, yoğun yapılaşmanın hakim olduğu Cumhuriyet caddesi üzerinde hizmete açılarak halkın bu bölgede dinlenip vakit geçirebileceği bir konumdadır. Çoğunlukla sert zeminin tercih edilmiş olmasında karşın park içinde 40 adet de ağaç kullanımı gözlemlenmiştir. Bu durum park içinde yeşil alan miktarının az olduğunu göstermiş olsa da kentin yoğun bir bölgesinde açık alan kullanımı yine de halkı cezp etmektedir. Park içinde sanatı ve kültürü temsil eden sanatsal ve plastik öğelerin kullanımı yerli ve yabancı turistler tarafından ilgi çekmektedir. Park içerisinde okuma alanları, sanat galerisi, müzik dinletileri ve gösterilerin yapılabileceği alanlar düşünülmüş ve bu anlamda parkın kent içinde kültür ve sanata yönelik bir merkez konumunda olduğu görülmektedir. Yine Cumhuriyetin ilanından 100 yıl sonrası kurulan Van'daki modern park örneklerinden biri olan bu park, günümüzün park anlayışının hangi yönde ilerlediğine dair güzel örneklerden biridir.

Sonuç

Osmanlı kentlerinde mekan organizasyonu kendinden önceki şehir kültürü mirası üzerine kurulmuştu. Osmanlı devlet anlayışını bu mirasla birlikte gelenek, görenek ve dini değerlere göre devam ettirdi. Bu organizasyon içinde kamu hizmetinin sunumu konusunda sınırlı bir hizmet anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. Osmanlı şehrinde kentsel mekanda açık ve yeşil alanlar ve rekreasyonel alan ihtiyacı, ev içinde (avlu da) veya kentin dışındaki bağlarda karşılanmaktaydı (Alp ve Melikoğlu 2021; Aliağaoğlu ve Uğur 2016). Tanzimat döneminde başlayan modernleşme süreci kent mekân organizasyonunda yeni anlayışlar geliştirdi ve kentsel mekanda açık ve yeşil alanlara yer vermeye başlandı. Bu anlayışın sonucunda kentlerde park ve mesire alanları oluşturulmaya başlandı. Geç Osmanlı'dan başlayan ve Erken Cumhuriyet dönemi boyunca devam eden modernleşme sürecinde kentsel alanda bir takım imar faaliyetlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu faaliyetler arasında kentsel alanlarda yeşil odaklı bir planlama politikası gösterilebilir. Bu anlamda kentlere yapılan açık yeşil alanlar arasında; meydanlar, mesire alanları, toplanma ve buluşma noktaları ve parklara yer verilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı, değişen yeni düzeninin getirdiği sosyal ve ekonomik gelişmeler, hızlı kentleşme ve kentlerdeki nüfus artışı gibi gelişmeler kent planlaması alanında da bu yeniliklere daha fazla yer vermeye başlandı. Bu yaklaşımla İstanbul ve Ankara'da başlayan kamusal alan üretimi Anadolu'nun birçok şehrinde ilk parkların inşa edilmesi ile devam etmiştir. Bu parkların inşa edildiği kentlerden birisi de Van'dır.

Van kentinin yüzyıllar içindeki yerleşimi Van Kalesi'nin güney yamaçlarında yer alırken; 1918 ile başlayan süreçte kent bağ ve bahçelerin oldukça fazla olduğu bugünkü yerleşimde planlı bir şekilde yeniden kurulmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde planlı bir şekilde gelişen şehir yaşanan göçler, artan nüfus ile hızlı kentleşme sürecine girmiştir. Kent merkezinin hızlı gelişime uğraması, yaşanan yoğun yapılaşma kent merkezinde bulunan yeşil alanların azalmasına ve bir kısmının da tamamen yok olmasına sebep olmuştur. Bu süreç içinde kentteki eski yerleşim alanlarında bulunan yeşil alanlar ve geleneksel tipteki bahçeli eski evler korunamadığı gibi var olan alanlar da ya küçültülmüş ya da bir kısmı tamamen yok edilmiştir. Bu

dönemde kentlinin ihtiyaç duyduğu kamusal alanların karşılanması için yeni park ve bahçe alanlarının planlaması gündeme gelmiştir.

Hızlı kentleşmenin getirdiği yeşil alan problemi gibi sorunları çözmek ve yeşil alan ihtiyacını karşılamak amacıyla kentin yeni imar planları yapılırken bu sorun göz önünde bulunmuş ve buna göre planlama yapılmıştır. Buna rağmen Van kentindeki, plansız yapılaşma ve gecekondulaşma artışı bu sorunun çözümünde gecikmelere neden olmuştur. Bu duruma göre, kentin bazı bölgeleri imar planlarına uygun olarak rekreasyon imkanı sağlayan parklar ile şekillenirken diğer kısımlarında da çoğunlukla eski yaşam alışkanlıkları ve mevcut yapı stoku olduğu gibi devam etmiştir. 1923 yılından başlayarak yaklaşık 100 yıllık süreçte kentin farklı bölgelerinde kamusal parklar olarak nitelendirilen açık yeşil alanların planlandığı ve inşa edildiği görülmektedir.

Erken Cumhuriyet dönemi içerisinde yalnızca bir tane parkın kurulmuş olduğu Van kentinin günümüzdeki park sayısına bakıldığında ise 100 yıllık süreçte (1923–2023 yılları arasında) önemli bir mesafe kat ederek bu sayının hızla arttığı izlenmektedir. Bu süreçte yeşil alanların hem miktarı hem de kent dokusu içindeki dağılımı ihtiyacı karşılayacak düzeye gelmiştir. Bu artışın özellikle 1970’li yıllarda yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Kent içinde gün geçtikçe yaygınlaşan park alanları mevcut yapılaşmaya göre yeterli sayılmasa da zamanla yaşanan artışın kente büyük katkı sağladığı da görülmektedir.

Cumhuriyetin ilanı ile Anadolu’nun belirli bölgelerinde sanayileşme ile kentlerin de modern anlamda geliştiği görülmüştür. Van kentinde ise kentleşme Erken Cumhuriyet dönemine göre son 20 yılda daha çok artmıştır. Son yıllarda bölgedeki olağanüstü durumlardan dolayı şehre göç artmış ve bununla beraber şehirde plansız yapılaşma baş göstermiştir. 2011 Van depremi bu olağanüstü durumlar arasında yaşanan ve kentin baştan aşağı yenilenmesine sebep olan en önemli olaylardan birisidir. 2011 yılı Ekim ve Kasım aylarında gerçekleşen depremler sonrasında kentsel dönüşüm kavramı Van kenti için gerek toplum gerek devlet özelinde vurgulanması ve adım atılması gereken bir konu olmuştur (Aşur, 2019). Özellikle deprem sonrası yaşanan yıkımlarla kent dokusu ve yapısında değişikliklere maruz kalan Van kenti kentsel dönüşüm kapsamında yeni bir kentsel dokuya kavuşmuş ve bu bağlamda kente yeni fonksiyonlara sahip kullanım alanları kazandırılarak deprem sonrası toparlanma süreci hızlandırılmıştır. Van’ın kentsel dönüşüm sürecinde özellikle peyzaj alanında yapılan yenilikler ile kent içinde yapılan yeni parklar, meydanlar, sokaklar, refüjler ve bahçeler gibi kentsel açık yeşil alanlar, kentteki fiziksel değişimin yanında kullanıcılarla beraber kentin sosyo-kültürel yapısını da değiştirmiştir.

Tarih boyunca yıkıcı ve ağır depremlerle baş eden Van kentinin bu durum sebebiyle açık yeşil alan ihtiyacı da oldukça fazladır. Özellikle yakın dönem içerisinde 2011 yılında yaşanan Van depremlerinde toplanma alanı, açık yeşil alan, çadır alanı gibi kullanımların ihtiyacına yönelik açık yeşil alanların kullanımının önemi görülmüştür. Aynı doğrultuda bölgenin parklar adına, özellikle deprem parkı konseptli parklara ihtiyacının olduğunu söylemek de gereklidir. Bu sebeple deprem bölgesi olan kentin açık yeşil alanlara ve parklara olan ihtiyacı da yadsınmaz. Bunun dışında kentsel planlamada kentlerdeki yeşil alan planlamasında özellikle park alanlarının dengeli ve düzenli dağılımının sağlandığı bir kent planlaması yapmak, günümüz kentlerindeki planlamanın hedeflerindedir. Bu doğrultuda Van kentinin de eşit ve dengeli parklara ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür.

Van kentinin çağdaş bir kimlik kazanabilmesi için, sosyo-ekonomik gelişmelerin yanı sıra yeşil kamusal alanların artırılması elzemdir. Bu doğrultuda, sağlıksız bir şekilde tanzim edilen rekreasyon alanlarının iyileştirilmesi ve sayısının artırılması yeşile ve çevreye yönelik çalışmaların kent yönetimlerince planlamadaki en önemli unsur sayılması gereklidir. Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar geçen süreçte her ne kadar kentteki park sayısında gözle görülür bir artış olmuşsa da henüz mahalle, semt vb. gibi ölçeklerde park alanlarına duyulan ihtiyacın da azalmadığı bilinmektedir. Bu sebeple kentteki düzensiz yapılaşmayı hafifletebilmek için kentsel açık yeşil alanların planlamasına ve bu doğrultuda çalışmaların artırılmasına devam edilmelidir.

Kaynakça

- Akdoğan, G. (1984). *Doğa düzenleme 1984-85 Öğretim Yılı Ders Notları*. Yıldız Üniversitesi.
- Aliağaoğlu, A., Uğur, A. (2016). Osmanlı şehri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 203-22.
- Alp Ş, Öztürk Ş, Türkoğlu N, Koyuncu M (2010). Basic elements of the traditional garden identity in the city of Van. *African Journal of Agricultural Research*, 5(11), 1277-1283.
- Alp Ş., Melikoğlu Y., (2021) Traditional Gardens of Anatolia in term of the Vineyard and Vegetables: The Case Study Siirt Garden, *MAS Journal of Applied Sciences* 6 (Özel Sayı): 1339–1344,
- Alp, Ş. (1999). *Van kent yeşil dokusuna yönelik bazı ağaç ve çalılırların saptanması üzerine bir araştırma*. [Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi].
- Aşur, F. (2019). Van kenti dönüşen peyzaj örneğinde İpekyolu ve Milli Egemenlik Parklarının mevcut durum analizleri. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 6(3), 566-578. <https://doi.org/10.30910/turkjans.595390>
- Atanur, G. (2016). Bir modern mimarlık mirası olarak Cumhuriyet Dönemi kent parkları. *Türkiye Peyzajları I. Ulusal Konferansı (I. Ulusal PEMKON Konferansı)*, ss. 367-376, Işık Üniversitesi.
- Bayraktar, A. 1973. *İzmir şehrinin imarında peyzaj mimarlığı ile ilgili problemler ve prensiplerin tespiti*. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No: 3.
- Bilgili, B.C., Çiğ, A. ve Şahin, K. (2011). Van kenti kamusal yeşil alanlarının yeterliliğinin ulaşılabilirlik yönünden değerlendirilmesi. *YYÜ Tarih Bilimleri Dergisi*, 21(2), 98-103.
- Burat, S. (2017). *Kentsel açık alanlar ve planlama içinde kent planlama*. İmge Yayınevi.
- Demirkaya, R. (1999). *Tarihi kentlerde tarihi park ve bahçelerin değerlendirilmesi ve İstanbul örneği*. [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ebinç, S. (2023). *Mektepten memlekete bir şehir estetiği Van* (Baskı 3). Ötüken Yayınları.
- Engin, E.F. (2017). *Cumhuriyet dönemi kent parklarının Karaalioğlu Parkı örneğinde incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erbaş Gürler, E. (2012). *Peyzaj tasarım kavramlarının disiplinlerarası etkileşimler çerçevesinde değerlendirilmesi* (Tez No. 350529) [Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Godschalk, R.D. (2003). Urban hazard mitigation: Creating resilient cities. *Natural Hazards Review*, Vol. 4 No. 3.
- Gürkaş, T. (2009). Bir mimarlık tarihi alanı olarak Türkiye'de peyzaj mimarlığı tarihi ve peyzaj mimarlığı-devlet ideolojisi ilişkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (13), 171-190.
- Kali, İ. (2014, Haziran 24). Geçmişten günümüze Van parkları. *Vansesi*. <https://www.vansesigazetesi.com/gecmisten-gunumuz--van-parklari/15704/>
- Müdderisoğlu H, Dicle O, Şensoy N, (2010). An evaluation of green areas from the point of user satisfaction in Ankara, Turkey: Gap analyses method. *African Journal of Agricultural Research*.(5) (10):1036-1042
- Ocak, E. (2006). *İstanbul'daki tarihi parkların günümüz kullanım işlevleri açısından irdelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Öztürk, Ş. ve Yeğin, M., (2022). Yüz yıllık perspektifte Van kenti imar planlama çalışmaları. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 7(1), 1-26. Doi: 10.26835/my.789906
- Şenik, B. ve Uzun, O. (2021). Açık yeşil alan sistemi planlama ve tasarım süreçlerinde millet bahçelerinin rolü. *Planlama*, 31(3), 378-392. doi: 10.14744/planlama.2021.36043
- Tekeli, İ., & Ortaylı, İ. (1978). *Türkiye'de belediyeçiliğin evrimi* (Cilt 1). Türk İdareciler Derneği.
- Yılmaz, T. ve Katipoğlu Özmen, C. (2021). Erken Cumhuriyet Dönemi kent parklarının belediyeler dergisi üzerinden okunması. *Online Journal of Art and Design*, 9(3), 120-138.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balıkesir Hastaneleri

Balıkesir Hospitals from the Ottoman to the Republic

Zeki ÇEVİK

Prof. Dr., Balıkesir University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Balıkesir, Türkiye

Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü, Balıkesir, Türkiye

Orcid: 0000-0002-3756-8738 / E-mail: zcevik41@hotmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Çevik, Z. (2021). Reflections in the Local Press of Practices in Education and Health in Balıkesir During the Democratic Party Period (1950-1960). *Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, Republic Special Issue, 66-82.

Çevik, Z. (2021). Demokrat Parti Döneminde Balıkesir İlinde Eğitim ve Sağlık Alanlarındaki Uygulamaların Yerel Basına Yansımaları (1950-1960). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 66-82.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 06 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 07 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 66-82

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Zeki ÇEVİK).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Osmanlı Devleti'nde halk sağlığının korunmasına yönelik resmi kurumların ortaya çıkışı ile ilgili ilk kurum 1838'de resmîyet kazanan "Meclis-i Tahaffuz"dur. 1840'dan sonra uluslararası bir nitelik kazanan bu kuruluşun amacı memlekete dışarıdan gelecek bulaşıcı hastalıklara karşı korumak ve gerekli önlemleri almak olduğu için genel halk sağlığı üzerinde olumlu bir etkisi olmamıştır. Bunun yanında XIX. yüzyıldan itibaren sağlık kurumlarında Batı'ya açılma dikkat çekmektedir. XIX. yüzyıl sonlarında Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne bağlı Balıkesir Livasında bir hastane bulunmaması hastaların mağdur olmasına sebep olduğu gibi, hastaneye ve ilaca oldukça ihtiyaç vardı. Balıkesir'in ilk resmi hastanesi olan Gureba Hastanesi'nin yapımına 1889 yılında başlanıp 1894 yılı sonlarında tamamlanmıştır. Bu hastane 1891 yılından itibaren hasta kabul etmeye başladı. Bundan sonra ise hastanenin günün ihtiyaçlarını karşılayamaması ve halka yeterli olmaması nedeniyle yeni hastane yapımına gidilecektir. Cumhuriyet dönemine geçişte de sağlık kurumlarına çok önem verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Ankara'da ilk TBMM Hükümeti'ni kurduğu zaman, her şeyden evvel halkın sağlığının önemini belirtmiş ve bu hizmeti yürütecek bir Bakanlık kurulmuştur. "Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti" adıyla Kabinede yer alan bu Bakanlık Cumhuriyet ilan edildikten sonra da varlığını sürdürmüş ve başarılı hizmetler vermiştir. Bu çalışmada amaç XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir hastanelerini araştırmak ve bu hastanelerin o dönemin ihtiyacını karşılayıp karşılamadığını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti, Balıkesir, Gureba Hastanesi

Abstract

The first institution related to the emergence of official institutions to protect public health in the Ottoman Empire was the "Majlis-i Tahaffuz," which became official in 1838. The aim of this organization, which gained an international character after 1840, was to protect the country against infectious diseases coming from outside and to take the necessary precautions. For this reason, the organization did not have a positive impact on general public health. Besides, since the XIXth century, opening up to the West in health institutions has drawn attention. At the end of the XIXth century, the lack of a hospital in Balıkesir Liva, a province of Hüdâvendigâr Province, caused the patients to suffer, and there was a great need for hospitals and medicine. The construction of Gureba Hospital, the first official hospital of Balıkesir, started in 1889 and was completed at the end of 1894. This hospital began to accept patients in 1891. From now on, a new hospital will be built because the hospital cannot meet the day's needs and is insufficient for the public. In the transition to the Republican period, health institutions were given great importance. When Mustafa Kemal Pasha established the first GNAT Government in Ankara, he first emphasized the importance of the public's health, and a Ministry was established to carry out this service. This Ministry, which is in the Cabinet under the name of "Ministry of Health and Social Aid," continued its existence and provided successful services even after the Republic was proclaimed. This study aims to research Balıkesir hospitals at the end of century XIXth and in the first half of the XXth century and examine whether these hospitals met the needs of that period.

Keywords: Ottoman Empire, Mustafa Kemal Pasha, Turkish Grand National Assembly Government, Balıkesir, Gureba Hospital

Giriş

Osmanlı Devleti'nde halk sağlığının korunmasına yönelik resmi kurumların ortaya çıkışı çok eski değildir. Bu süreçte toplum sağlığıyla ilgili ilk kurumumuz 1838'de resmîyet kazanan Meclis-i Tahaffuz'dur. 1840'dan sonra uluslararası bir nitelik kazanan bu kuruluşun amacı memlekete dışarıdan gelecek bulaşıcı hastalıklara karşı korumak ve gerekli önlemleri almak olduğu için genel halk sağlığı üzerinde olumlu bir etkisi olmamıştır. Bunun yanında XIX. yüzyıldan itibaren sağlık kurumlarında Batı'ya açılma dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada amaç XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir hastanelerini araştırmak ve bu hastanelerin o dönemin ihtiyacını karşılayıp karşılamadığını incelemektir. Bu amaçla gerek İl Halk Kütüphanesi, gerekse Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'nde mevcut olan birinci el kaynaklardan yararlandık. O dönemin Türk Dili Gazetesi'ni de inceleyerek hastanelerle ilgili bilgiler elde ettik.

Hüdâvendigâr Vilâyeti'ne bağlı Balıkesir livasında XIX. yüzyıl sonlarında bir hastane bulunmaması hastaların mağdur olmasına sebep olduğu gibi, hastaneye ve ilaca oldukça ihtiyaç vardı. Bu esnada sosyal yaşam şartlarının değişmesi ve gelişmesi suretiyle birlikte hastane yapılması fikrini ortaya çıkarmıştır. O zamanın Mutasarrıfı Sarım Bey ve halkın çabaları ile bir hastane inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu hastane Balıkesir'in ilk resmi hastanesini teşkil edecek olan Gureba Hastanesi'dir. Bundan sonra ise hastanenin günün ihtiyaçlarını karşılayamaması ve halka yeterli olmaması nedeniyle yeni hastane yapımına gidilecektir.

Cumhuriyet dönemine geçişte de sağlık kurumlarına çok önem verilmiştir. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Paşa Ankara'da ilk TBMM Hükümeti'ni kurduğu zaman, her şeyden evvel halkın sağlığının önemini belirtmiş ve bu hizmeti yürütecek bir Bakanlığın "Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti" adıyla Kabinede yer almasını sağlamıştır. Bu Bakanlık Cumhuriyet ilan edildikten sonra da varlığını sürdürmüş ve başarılı hizmetler vermiştir.

Balıkesir'de ilk hastane Rumi 1300/1894 yılından önce kurulmuştur. Gördüğümüz birkaç kısa kayıttan burada, o devirlere göre küçük çapta da olsa bir hastanenin mevcut olduğunu anlıyoruz. Belediye Arşivi'nde bulunan bir (Gelir-Gider 1291) defterinden öğrendiğimize göre "hapishane, hastane ve zaptiye koğuşuna takılan cam pahası" cümlesi bize, Balıkesir'de hapishanesi içinde küçük bir hastanenin olduğunu gösteriyor. 1 Şubat 1291/13 Ocak 1876 tarihli Liva İdare Meclisi kararıyla buralara cam takılıyorsa da bu camlar kırık camların yerine mi yoksa binaların yeniden yapılması dolayısıyla mı takıldığı hakkında bir açıklık yoktur. Sonra, bu kayıttan hapishane, hastane ve zaptiye koğuşlarının bir çatı altında bulduklarını anlıyor ve hem de bu hastane deyiminin daha ziyade küçük çapta ve sayıda yatağı bulunan bir revir halinde olduğunu anlatıyor. Böyle olmakla beraber memlekette başka bir hastanenin de mevcut olmadığı göz önünde tutulursa bu ufak çaptaki hastaneden şehir halkının da faydalanacağı şüphesizdir (Akpınarlı, Basılmamış eser, s. 87-88).

Bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Cumhuriyet Türkiye'sinde 1950'li yıllara kadar geçen sürede Balıkesir hastaneleri ele alınıp incelenmiştir.

1. Balıkesir'de İlk Hastanelerin Kısa Tarihçesi

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in 1950'li yıllarına kadar geçen süreçte Balıkesir'de hastane işlevi olan sağlık kurumlarını incelediğimiz bu çalışmada önce ilk sağlık kuruluşları hakkında şu bilgilere ulaşabiliyoruz:

1.1. Gureba Hastanesi

Hüdâvendigar Vilayeti'ne bağlı Karesi Livasında XIX. yüzyılın sonlarında hastane bulunmaması hastaların mağduriyetine neden olduğundan, Karesi Sancağı İdare Meclisi'nce, hastane yapılması yönünde karar alınarak Hüdâvendigar Vilayeti'nden gerekli izin istenilmiştir. Hüdâvendigar Vilayeti idare meclisince Dâhiliye Nezareti'ne Balıkesir'deki hastane ve ilaç ihtiyacı için, Belediye Dairesinin azalan gelir nedeniyle hayır sahiplerinin bağışlayacağı emlak ve akaratlar ile zebhiye resmine (Korkmaz, 2006, s. 66) yapılacak zamlardan istifade edileceği, Belediye'ye ait Vapikoğlu bahçesinde hastane kurulmasına yeterli olacağı ifade edilmiştir (Şimşir, 2004, s. 146). Hastane yapılması için başlanan çalışmalar sırasında, aşar vergisini ödemeyip hükümete borçlanan Birdanecikoğlu Mustafa Ağa, borcuna karşılık Aygören Mahallesi'ndeki arsasını hastane yapılması için hükümete bağışlamıştır. Tütünlük ya da Bozahane denilen etrafı duvarlarla çevrili bu boş arsa daha önce bayram yeri olarak da kullanılmıştır (Şimşir, 2004, s. 148).

Başka bir rivayete göre hastanenin nerede yapılması gerekli olduğu araştırılırken Birdanecikoğlu Mustafa Ağa'nın Aygören mevkiindeki arsası uygun görülmüştür. Burası gayet havadar ve yüksek bir yer olduğundan hastane yapmaya elverişlidir. O vakitler güya buraya bir ciğer asılmış, bu ciğer kokmadan günlerce durmuş ve kurumuş. Onun için burası seçilmiş hastane yapılmasına başlanmıştır (Ağabeyoğlu, 1938, s. 61, 334).

Gureba Hastanesi bugünkü Hacı İlbey Ticaret Meslek Lisesi'dir. Bina ilk önceleri hastane olarak yapılmıştır. Hastane padişah Abdülhamit'in emriyle inşa edilmiştir. Hacı İlbey Ticaret Meslek Lisesi olarak kullanılan bu binanın merdiven başında bulunan kitabenin üçüncü mısraından anlaşıldığına göre Gureba Hastanesi Sârim Bey'in mutasarrıflığı zamanında yapılmıştır (Akpınarlı, s. 87-88).

Hastanenin açılış tarihi ile ilgili 1890-91 ve 1894-95 yılları olmak üzere iki farklı bilgi bulunmaktadır. Ancak birinci kat giriş kapısının üzerinde bulunan kitabede 1312/1895 yılında inşasının bitirildiği yazılıdır. Yapılan çalışmalardan Gureba Hastanesi'nin yapımına 1889 yılında başlanıp 1894 yılı sonlarında tamamlandığı ve 1891 yılından itibaren de hasta kabul ettiği anlaşılmaktadır (Şimşir, 2004, s. 148).

Diğer araştırmalarda da Gureba Hastanesi'nin tam olarak ne zaman yapıldığı hakkında net bir bilgi yoktur. Abdi Ağabeyoğlu'nun araştırmalarına göre ise şöyledir. Hatırasına başvurduğu Bay Mehmet Temurşah ve diğer arkadaşları hastanenin (1889-1306) yılında yapılmaya başlandığını iki yıl kadar süren inşaattan sonra (1891-1308) yılında hasta kabul edildiğini söylemektedirler. Hâlbuki yine hatırasına başvurduğu Abdüsselamzade Bay Cemil binanın (1891-1308) yılında yapılmaya başlandığını (1312/1895) yılında tamamlandığını söylüyor. Bay Cemil'in söylediklerini sağlamaştıran bir de kitabe vardır. Binanın birinci katına çıkılınca giriş kapısının üstünde sıva altında çıkan kitabede belirtilmiştir (Ağabeyoğlu, 1938, s. 61, s. 335).

Kitabe şöyledir:

Hudavend-i cihan Abdülhamit Han-ı asr-ı imranı

Dua almaktır hep maksat hemen şevketmeab için

Bu babda himmet-i aliyesini sarf etti Sârim Bey

Mutasarrıf iken ol zat Karesi'de uyandırdı

Eğer işte bu zikr-i cemile hoş vesiledir

Binası dilnişin oldu resanette menanette

Havası gayet elnardır nezaretçar etrafa

Bulunca afiyet-i sıhhat-i firasında garib hasta

Bin üç yüz on ikide bitti inşası billütfullah

Bütün hayrat-ı mücerret doldurub âlemde büldanı

Serir-i Saltanatta daim olun ol cihanbani

Ki hemman habibullah o zülkadr kaderdanı

Îânata ahaliyi idüp teşvik her yanı

Yapıldı hastane pek güzel tahtani ve fevkani

Sezadır dinse mimarı Klidis'in sebkhanı

Giren hasta şifa bulur olur esbab-ı dermanı

Dua hayr olup leyl-i nehari belki her anı

Hüda dilşad ide bu bapta gayretsiz vicdanı

Bu kitabede binanın yapılmasının (1308-1895) yılında bittiği açıkça görülse de Abdi Ağabeyoğlu elindeki kaynaklara dayanarak yani Belediye vezne defterlerinden çıkardığı sonuçlarda (1308-1891) yılından itibaren bu hastanede hasta kabul olunarak tedavi edildiğini pek açık olarak gösteriyor. Bu neticeyle hastanenin (1306-1889) yılında yapılmasına başlanıp 1308-1891 yılında yapımının bittiğini ve hasta kabul eder bir duruma geldiğini kabul ediyor. Hastane binasının (1308-1891) yılında arzu edilen mükemmeliyete gelmemiş olabileceğini (1312-1893) yılında eksikliklerinin tamamlanarak bu kitabenin konmuş olunabileceğini ileri sürmektedir (Ağabeyoğlu, 1938, s. 61, s. 335).

Ağabeyoğlu'nun Balıkesir Belediyesi eski vezne defterlerinden bulduğu kayıtlar şunlardır:

a) 14. 1. 1308/1891 tarihinde hastahanedeki ölen Kütahyalı Ahmed'in cenaze masrafına karşılık olarak 55 kuruş on para vermiştir.

- b) 30. 11. 1310/1893 tarihinde hastanede muayene ettiği 9 nefer için Dr. Parafendidi'ye 90 kuruş ücret verilmiştir.
- c) 30. 06. 1311/1893-94 tarihinde hastanede ölen Haralanbor'un teçhiz ve tekfini için 18 kuruş verilmiştir.
- ç) 9. 8. 1311/1894 tarihinde Gureba hastanesinde ölen Hacı oğlu İbrahim'in teçhiz ve tekfini için 35 kuruş on para verilmiştir.
- d) 30. 11. 1311/1894 tarihinde borç olarak Deraliye'de (İstanbul'un eski adı) eczacı Kasapyan'a gönderilen 7560 kuruşluk ilaç bedeli.
- e) 30. 8. 1311/1894 yıllarında muhtelif doktorlara belediye kasasından memleket tabibi adı altında paralar verilmiştir.
- f) 1311/1894-95 yılında Gureba Hastanesi'ne levazım için 206 kuruş verilmiştir.
- g) 3. 1. 311/1893 yılında hastanede ölen Faslı Hacı Mehmet ve Musa oğlu Mehmet'in teçhiz ve tekfini için 53 kuruş 20 para verilmiştir.
- ğ) 20. 2. 311/1893 yılında hastanede ölen Fazıl ve Abdullah'ın teçhiz ve tekfini için 50 kuruş on para verilmiştir.

Bunlardan başka 1312-1313/1894-95 yıllarında birçok ecza satın alınarak parasının verildiği ve 1314/1896-97 yılından sonra da ilâç parası, yemek parası gibi hastaneye ait masraflara rastlanıldığı belirtilmektedir. Bu kayıtlar hastanenin 1308/1891 yılında açılmış ve çalışmakta bulunduğunu açık olarak göstermektedir. Bu defterlerde 1308/1891 tarihinden aşağıya doğru yapılan incelemelerde hastaneye ait hiçbir masrafa rastlanılmadığı ve hastanenin yapılmasına dair bir kayıt dahi bulunamadığı yalnız muhtelif doktorların maaşları vardır (Ağabeyoğlu, 1938, s. 61, 335).

Gureba Hastanesi'nin inşa ve idamesi için halk ve belediyenin rolü başta gelmektedir. Bu suretle kurban derileri satışına başlanmıştır. O zamana kadar kurban bayramında kesilen koyunların derileri toplanarak tutarı olan parayı bir hayır işine sarf etmek usulden değilmiş. Hastane yapılması kararlaştırıldıktan sonra gelir kaynakları alınırken kurban derileri de toplanmaya başlanmış ve bundan sonra da derilerin toplanılması işi Balıkesir'de bir görenek halini almıştır. Hastane için yalnız Balıkesir'den değil Balıkesir'e bağlı nahiye ve köylerden de deriler toplanmış. Bu suretle bölge halkı da bu hayırlı işe yardımlarda bulunmuştur. Bu hayırlı işte ön ayak olanlardan bazı hayırsever yurttaşların adları zamanın müftüsü Hacı Süleyman Efendi başkanlığındaki maarif komisyonu toplanmış ve bir sürede hastane açıldıktan sonra idaresini temin etmiştir (Ağabeyoğlu, 1938, s. 61, 336).

Bu alanda belirli yerlerde deri toplamak için görevlendirilmiş kişiler vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz: İvrindi'de Kocabıyıkzade Bay Ahmet, Savaştepe (Giresun)'da Müftüzade Bey Muharrem, Kepsut'ta Yırcalzade Hacı İbrahim, Balya'da Ali Kaptanzade Hacı Kâmil, Susurluk'ta eski belediye reisi Bay Necip, Bigadiç'te Abdülselemzade Hacı Ahmet Efendi görevlendirilmiştir. Bu suretle toplanan kurban derileri satılarak halkın diğer yardımları ile birleştirilmiş ve hastanenin yapılmasına sarf edilmiştir.

Ayrıca Abdi Ağabeyoğlu, (Hastaneye Duhuliye) (Hastaneye ait Lubiyat) diye iki türlü resminde tahsil edildiğini ve bunların belediye kayıtlarında mevcut olduğunu belirtmiştir. Daha sonraları Mutasarrıf Ömer Ali zamanında (1314/1897) yılında hastaneye gelir getirmesi açısından şimdiki şehir sineması yerindeki eski eczaneye bitişik olan köşede bir hamam (Bey Hamamı) yaptırılmıştır. Sırf halkın yardımları ile meydana getirilen bu hastane Şehit Bey hastanesi yapıldıktan sonra yine hayırlı bir işe ayrılıyor ve öğretmen okulu oluyor. Daha sonra öğretmen okulunun Mithat Paşa ilkokuluna taşınması ile Rüştüye Okulu doğum evinden buraya geçiyor. Bir taraftan binaya üçüncü bir kat yapılmasına başlanıyor. Ertesi yıl Rüştüyelerin kaldırılması ile okul Hacı İlbey'i Numune İptidaisi adını alıyor. Altı sınıflı bir okul oluyor. İstibdattan sonra (1339-1340) buradaki Hacı İlbey okulu, Ali Şuûri okuluna taşınıyor. Yerine kız öğretmen okulu kaldırılıyor. Öğretmen okulunun İzmir'e kaldırılması ile burada bir kız ortaokulu açılıyor. 1936 ders yılı başında bu okulun Liseye karıştırılması ile bu binada dokuzuncu ilkokul açılarak adına Hacı İlbey ilkokulu deniyor. Memleketin hasta evlatlarını iyileştirmek için sırf halkın yardımı ile yapılan bu hayırlı bina yine memleketin çocuklarını okutmak gibi diğer bir hayırlı işe yaramakta ve gözlerimizin önünde canlı bir hayır anıtı olarak yaşamaktadır (Ağabeyoğlu, 1938: S. 61, s. 336-337; S. 63, s. 367-370).

Hastane binası kârgir olarak yapılmıştır. Bodrum katına gelince sağda bir koğuş, bitişiğinde hamam ve helâlar vardır. Solda büyük diğer koğuş vardır. Bodrum kat bahçe zemininden alçak olduğu için 3-4 ayak merdivenle inilir. Birinci kat bodrum katının aynıdır. Sonradan yapılan üst kat sağda iki büyük odayı ve karşıda diğer katlarda olduğu gibi çok büyük bir odayı teşkil etmektedir. Ayrıca binaya bitişik bir mutfak, bir çamaşırhane ve birkaç oda vardır. Bahçe büyüktür. Sol tarafta büyük bir avlusu vardır (Ağabeyoğlu, 1938: S. 61, s. 337).

Balıkesir Gureba Hastanesi Balıkesirlilerin şahsi teşebbüs ve yardımlarıyla yapılmış, halk desteği açılıştan sonra da devam etmiştir. Önceleri maarif komisyonu tarafından yürütülen hastanenin idaresi, daha sonra Belediyeye bırakılmış ve gelir getirmesi için yanına bey hamamı yapılmıştır. Gureba Hastanesi 1918 yılında yeni yapılmış olan Memleket Hastanesi'ne taşınmıştır (Korkmaz, 2006, s. 67).

1.2. Reşit Bey Hastanesi

1329/1913 yılının ortalarına doğru Gureba Hastanesi'nin durumu şehrin artan ihtiyacını karşılamayacak bir hale gelmiş bu nedenle yeni bir hastanenin yapılmasına lüzum görülmüştür (Ağabeyoğlu, 1938, s. 63, 385).

O devrin vatanperver Mutasarrıfı Dr. Reşit Bey şehrin hastane ihtiyacını bir doktor gözü ile görmüş ve bu hususta gerekli teşebbüse geçmiştir (Çalışkan, 1956: s.7). Reşit Bey bu fikrini Eylül ortalarında toplanan ilk umumi mecliste ortaya atıyor ve "Gureba Hastanesi memleketin ihtiyacını karşılamayacak bir durumdadır. Tetkikat yapıyorum. Memleketin en sıhhi ve havadar bir yerinde yeniden bir hastane yapılacak yer arıyorum. Neticeyi sizlere bildireceğim. Elimde mühim bir para vardır. Ayvalık'ta bir manastır yapılması için toplanmıştır. Bunu da bu hastanenin yapılmasına sarf edeceğim. Sizden de bir miktar tahsisatın bütçeye konulmasını rica ediyorum" diyor (Ağabeyoğlu, 1938: s.63, s. 385).

Bu hastane için şehrin daha havadar ve daha sıhhi olan Soma Caddesi üzerindeki Akbayır namındaki mevki uygun görülmüştür (Çalışkan, 1956: s.7). Doktor Reşid bu güzel ve yerinde olan gayeye bir an ulaşmak için aynı zamanda Soma yolu kenarında muhtelif aralıklarla bir öğretmen okulu ve bir cezaevi yapılmasını da tasarlamıştır (Ağabeyoğlu, 1938: s.63, s. 385).

Eylül 1329 (14.11.1913-14.12.1913)'de Mutasarrıf Reşit Bey'in başkanlığında toplanan Liva Umumi Meclisi üyelerden Abdülgafur ile emekli Albay Rıza'nın verdikleri 13 Aralık 1918 tarihli karar üzerine, Balıkesir'de yeni bir hastanenin inşasına başlanması için bütçeye tahsisat konulmadan, Liva Daimi Encümeni'ne karşılık bulmak yetkisi verilerek karar verilmiştir. Harbi Helvacıoğlu, Burhaniyeli Hoca Mehmed, Kavaklı Osman ve Bandırmalı Servet Beylerden müteşekkil olan Liva Genel Encümeni tarafından hastanenin yapılması için karşılık aranmaya başlanmış, pek çok yardım toplanmıştır (Şimşir, 2004, s. 149).

Üzerinde hastane inşa edilecek arsaların bir kısmını hamiyetli ve hayırsever vatandaşlar bedavaya terk ediyor; istimplâki gereken arsalar içinde Hacı İslâm Ağa yüz elli altın bağışlıyor, halk ve Mutasarrıf Dr. Reşit'in sürekli gayret ve çalışmaları 331/1915'de binanın bitirilmesini temin ediyor (Çalışkan, 1956: s.7). 29 Haziran 1914 Pazartesi günü şehrin güneyinde şehre bir buçuk kilometre mesafede Soma yolu üzerindeki Ak Bayır denilen tepede hastanenin temeli Mutasarrıf Dr. Reşid Bey tarafından atılarak, inşasına başlanmıştır. Hastanenin inşaatının tamamlanmak üzere olduğu yönünde bir haberi Karesi Gazetesi'nden takip ediyoruz. Halkın ve Mutasarrıf Reşit Bey'in gayretleri sonucunda 05 Temmuz 1331 (18. 09. 1915) tarihinde hastanenin inşası mümkün olmuştur. Hastanenin tamamlanmasında Mutasarrıf Nazım ve Kemal Beylerin de katkıları olmuştur (Şimşir, 2004, s. 149).

İnşaat mutemedi Yağcılarlı Halil ve Kavaklı Osman'dı. Bundan sonra gerek mutasarrıf Bey Reşit'in sürekli çalışması ve gayreti ve gerekse halkın bu hayırlı müessesenin bir an önce ortaya çıkması için para ile ve bedenen gösterdikleri büyük yardım ve ilgi sayesinde hastanenin yapılması ilerlemiş ve ancak 1915 yılında bitirilmiştir. Eksik kalan ufak tefek kısımlarda mutasarrıf Kemal ve Nazmi zamanında tamamlanmıştır (Ağabeyoğlu, 1938, s.63, 386).

Hastanenin inşaatı tamamlandıktan sonra açılabilmesi için yöneticilerle Balıkesirlilerin çabası devam etmiştir. 3 Receb 1333 (17 Mayıs 1925)'de hastane için gerekli eşya malzemeleri temin edebilmek amacıyla Encümen üyesi Hoca Mehmed ve İshak Beylerle Belediye kalfası İzmir'e gitmişlerdir. Hastaneye gerekli bir miktar malzemeyi alıp, Balıkesir'e dönmüşlerdir (Şimşir, 2004, s. 150).

1331-1332-1333-1334 yıllarında hastane için tahsisat kabul edildiği halde, gerek malzeme ve gerek ekip temin olunamaması ve esasen umumi harbe girilmesi sebebiyle hastane açılmamıştır.

Umumi meclisin kabul etmiş olduğu hastane kadrosu şöyledir:

- 1- Müdür ve operatör
- 2- Bir tabip dâhiliye mütehasısı
- 3- Bir tabip aynı zamanda frengi mütehasısı olacak ve seyyar bulunacak.

4- Bir eczacı, yetecek kadarda müstahdem in işe, tenvir, teshin ve ecza, vesaire masraflar. Hastanenin açılmış olduğu bu devrelerde bina askeri tarafından işgal edilmiş bulunuyor (Çalışkan, 1956: s.8). İlk yapılan bina şimdi idarenin ve hariciye, cildiye, göz ve kulak servislerinin bulunduğu yarı kâğır büyük binadır (Ağabeyoğlu, 1938, s.63, 385). Bu bina başlıca iki kısımdır.

Birinci kısım baştabip ve kalem-i nehavi ön kısımdır. İkinci kısım ise sağda kadınlar ve solda erkekler kısmı yer alır. Ortada ameliyathane vardır. Kadın ve erkek kısımlarında büyük koğuşlar bulunduğu gibi ayrıca tek yataklı koğuşlar ve banyolarda vardır (Kaleci, 1989, s. 194). Sağ tarafta eczane vardır. Bu bina alt katı ile beraber bütün koğuşları 50 yatak alacak büyüklüktedir (Ağabeyoğlu, 1938, s.63, 386).

Teskere almış vatandaşlarla dolu bir trenin Yeniköy istasyonuna yakın bir yerde pek feci kazaya maruz kalması vilayet merkezinde hastanenin açılmamış olması dolayısı ile yaralılar civar vilayet ve kazalara gönderilmesi büyük zorluklara sebep olmuştur. Bu zorluklar karşısında olayların güçlüğünü hisseden Mutasarrıf Hacim Muhittin ve halefi Mutasarrıf Hilmi Beyler derhal harekete geçmişler. Müdafaa-i Milliye'den malzeme teminine uğraşıyorlar. O zamana kadar da İstanbul'da bulunan, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine müracaat edilerek bir heyet-i sıhhiyenin gönderilmesi rica ediliyor. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi müdür ve operatör olarak Dr. Sabri Gündüz'ü, frengi mütehassısı olarak Dr. Saffet Adili, dâhiliye mütehassısı ve bakteriyolog olarak Dr. Ekrem Tok'u eczacı olarak Artin Şamliyan'ı gönderiyor. Diğer memurlar mahallinden temin edilmiştir. Bu suretle hastanenin ilk heyet-i sıhhiyesi ile beraber faaliyete geçmesi temin edilmiş oluyor. Hastane 30 yataklı Reşit Bey Hastanesi ismi ile binanın yarısında faaliyet gösteriyor. Diğer yarısı askeri hastane emrinde kalıyor. Misafireten mevcut olan seyyar askeri hastanenin her bakımından yeni açılmış olan Reşit Bey Hastanesi'ne yardımı dokunmakta iken askeri hastanenin ayrılması ile zorluklar yeniden baş gösteriyor (Çalışkan, 1956, s. 8). Yunan işgali sebebiyle hastane için tahsisat bulmak büsbütün zorlaşıyor. Bu işgal esnasında iki vatan haini hastaneden Mutasarrıf Reşid Bey'in resmini kaldırıp hastanenin isminin bu vatanperverin namına anılmasına mani oluyorlar (Çalışkan, 1956, s. 9). Hastanenin askeri hüviyeti 30 Haziran 1336 (29. 06. 1920)'ye kadar devam etmiş, 1335/1336 (01. 01. 1919/31. 12. 1920) tarihleri arasında hastane hem mülki hem de askeri idareler tarafında ortak olarak kullanılmıştır (Şimşir, 2004, s. 150).

2. Çanakkale Savaşı Sırasında Balıkesir ve Çevresindeki Harp Hastaneleri

Çanakkale cephelerinde yaralananların ilk tedavileri sıhhiye hastaneleri ihtiyaca cevap veremediğinden, çadırdan kurulan sahra hastanelerinde yapılmıştır. Daha sonra on binlerce yaralı başta İstanbul olmak üzere çevre il ve ilçelerde yaralılar için tesis edilen hastanelere gönderilmiştir. Mevcut hastaneler yetersiz kaldığından okul, cami çiftlik hatta hapishaneler yaralıların tedavi ve bakımları için kullanılmıştır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Müdafa-i Milliye Cemiyeti, İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti yaralılara yardım konusunda birçok yararlı faaliyetler göstermişlerdir. Hastanelerde gönüllü olarak çalışan hanımlar kurdukları yardım komisyonları ile de yaralılara yatak giyim eşyası sigara ve yiyecek temin etmişlerdir (Korkmaz, 2006, s. 85).

Çanakkale Savaşı süresi içinde Balıkesir merkezinde dört harp hastanesi kurulmuştur. Bunların ilki 1915 yılı başlarında kısmen bitirilen Memleket Hastanesi'dir (Ayhan, 2004, s. 98).

Abdi Ağabeyoğlu'nun verdiği bilgilerden Reşid Bey Hastanesi'ne nasıl el konulduğunu öğreniyoruz. Genel savaş başladıktan sonra İzmir ve çevresi sıhhiye müfettişi ve baştabibi Doktor Vasfi Bey Balıkesir'e gelerek binayı işgal ediyor ve gelişmeleri şöyle anlatıyor:

“Çanakkale Savaşı'nın başlamasından birkaç ay sonra İzmir'den başlayarak Bandırma'ya kadar olan yerlerde açtığımız hastaneler arasında Reşit Bey Hastanesi de bulunuyordu. Balıkesir'e geldiğim zaman ilk iş olarak hastane yapılabilecek bir bina aramaya başladım. Mülki bir hastane kurmak üzere yapılmış olan bu binanın boş olduğunu öğrendim ve derhal işgal ettim. Binanın alt katında 30-40 kadar tahta kerevet ve üst katında da bir yığın karyola parçalarını buldum. Bunların arasında ancak 8-10 sağlam karyola ayırabildim. Bina tamamen boş ve başkaca ufak bir eşya bile yoktu.” (Ağabeyoğlu, 1938, s. 386; Ağabeyoğlu, 1938, s. 98).

Yine sözlerine şöyle devam ediyor: “Hastaneye lâzım olan eşya ve malzemenin bir an önce temin edilebilmesi için zamanın sıhhiye müdürü bulunan Doktor Mukbil ile uzun uzadıya görüştüm. Aynı zamanda Kızılay Kurumu Başkanı Müftü Ahmet Kodanoz ve Belediye Reisi, Mutasarrıf Vekili Kemal ile de görüşerek yardımlarını elde ettim. O vakit Balıkesir halkının orduya karşı gösterdikleri derin sevgi ve yardım işimize pek çok kolaylaştırdı. Balıkesir'in cömert ve hamiyetli halkı hastanenin açılmasına lüzumu olan yatak, yorgan, çamaşır vesaire malzemeyi 20 gün gibi kısa bir zamanda temin ve teslim etmiştir. Balıkesirliler birbirleriyle yarışarcasına ileri gitmişler. Neticede bütün teferruatı ile beraber 300 yatak ve 600 takım da entari, terlik, çatal, kaşık ve çinko sahan verilmiştir. Hastanenin diğer malzemeleri içinde encümen azalarından Hoca Mehmet ve İshak Bey'i de liva namına İzmir'e göndermiştik. Nihayet İzmir'e sipariş ettiğimiz sıhhi malzemedeki gelmiş ve herşey tamam olmuştu. Hastanenin iase işlerini o zaman merkezi Tekirdağ'da bulunan üçüncü kolordu üzerine aldı ve bizde hastaneyi açtı. Baştabip olarak Kaymakam (Yarbay) Vahit tayin oldu. Diğer doktorlarda İzmir'den geldi. Bu meselede halledilince Çanakkale Savaşı hastaları ve yaralıları hastaneye gelmeye başladı. Ve mevcut bütün yataklar işgal olundu. Böylece bu hastane orduya ve onun yaralı evlatlarına hizmet etti.” (Ağabeyoğlu, 1938, s. 98).

Balıkesir'de tesis edilen Harp hastaneleri ve Mecruhın-i Askeriye Hastanesine çeşitli tarihlerde ve değişik sayılarda

Çanakkale Cephesi'nden yaralı ve hasta askerler getirilmiştir (Karesi Gazetesi, No: 67, 21 Ramazan 1333, H.21 Temmuz 1331). Yaralılar trenle Bandırma'dan gönderilmeye başlayınca hazırlanan mevcut hastane yetmemiş bunun üzerine 1889 yılında yapılmış olan Gureba veya Belediye Hastanesi'nde yaralıların tedavisine tahsis edilmiştir. Memleket Hastanesi'nde kurulan Balıkesir Mecruh-in-i Askeri Hastanesi Başhekimisi Dr. Ahmet Bey muavini Dr. Faik Bey idi. Rum mektebinde hazırlanan hastane Dr. Azoryan Efendi, Darü'lmuallimin Hastanesi'nin başında Dr. Nafiz Bey, İdare-i Hususiye Hastanesi'nin başında Dr. Faik Bey bulunuyordu. Bunların yanı sıra bir Türk göz tabibi ile Dr. İlyadi Efendi isminde bir operatör bütün hastanelerde gerektiğinde görev yaptılar. Bütün hastanelerin teftişleri ve masrafları Balıkesir halkı tarafından karşılanmakta idi. Balıkesir Hilal-i Ahmer kadınlar kolu ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Kadınlar kolu ve Balıkesir Donanma Cemiyeti pek çok gayret ve hamiyetle yaralı gazilerin her türlü ihtiyaçlarını karşıladılar. Kampanyalar şeklinde bir gün para toplandı, bir gün giyecek toplandı, bir gün yatak, yorgan toplandı bir gün yiyecek, gıda toplandı. Yardımlar sadece şehir içinde değil, bütün kaza ve köylerde sürdürüldü. Gönüllü hanımların yanı sıra okullar ve öğrenciler harçlıkları veya çalışmalarıyla büyük yardımlarda bulunmuşlardı (Ayhan, 2004, s. 98).

2. 1. Erdek Harp Hastanesi

Adapazarı civarında Kızılay, 200 yataklı bir hastane hazırlamış fakat yaralıları götüren kaptan emri yanlış aldığından Erdek'e 400 yaralı indirmiş, bunlar için mahalli hükümet ve halk yardımlarıyla Rum Kız Orta Okulu'nda bir hastane açılmıştır. Yaralıların çok olması ve okulun bu sayıya yetmemesi üzerine Erdek'te bazı büyük evler de yaralıların tedavisine açılmıştı. 5. Ordu'ya bağlı olarak kurulan Erdek Hastanesi'ne getirilen yaralılarından 33'ü daha sonra şehit olmuşlardır.

2. 2. Edremit Revir Hastanesi

Çanakkale Cephesi'ne en yakın hastanelerden birisi olarak açılmıştır. Edremit Revir Hastanesi buradaki alaya bağlı hastane iken Çanakkale Harbi başladığında, içindeki hastalar memleketlerine yollanarak çok fazla sayıda gelen yaralıların bir kısmı buradan karayolu ile Burhaniye, Havran, Ayvalık ve İvrindi'ye gönderilmişlerdir. Edremit'e getirilen hastalardan 7'si daha sonra şehit olmuştur (Ayhan, 2004, s. 103).

2. 3. Susurluk Harp Hastanesi

Bandırma'ya vapurla getirilen yaralılar buradan trenle Susurluk ve Balıkesir'e sevk ediliyordu. Buradaki harp hastaneleri çevre köylerle birlikte Kesput ve Bigadiç halkının yardımlarıyla kuruldu. 300 yataklı idi. Bandırma'ya vapurla getirilen buradan trenlerle Susurluk'u yollanan yaralıları istasyonda indiriliyor, halk ve görevliler tarafından oldukça uzakta olan hastaneye taşınıyordu. Bu iş için Sultançayırı maden işletmesinin tahsis ettiği arabalar kullanılıyordu.

2. 4. Gönen Harp Hastanesi

Biga ve Karabiga'da bulunan menzil hastaneleri gelen yaralıların çoğalmasıyla yetersiz kalınca Gönen Rüştüyesi halkın yardımı ile harp hastanesine dönüştürüldü. Bu hastane Gönen ve Manyaslıların yardımı ile kuruldu. Önce 50 yataklı kurulan bu hastane daha sonra Gönenlilerin yardımlarıyla 300 yatağa çıkarıldı.

2. 5. İvrindi-Otmanlar Köyü Harp Hastanesi

İvrindililerin hizmeti ve gayreti ile kurulan bu hastane, karayolu ile getirilen yaralıların yolu uzatıp daha fazla ıstırap çekmemeleri için yol üzerinde olan Otmanlar Köyü yakınındaki han kiralanarak kuruldu. 80 yataklı olan bu hastane Çanakkale Savaşı bitirilince kaldırıldı.

2. 6. Burhaniye Harp Hastanesi

Burhaniye'deki mevcut hastane halkın gayretleri ile harp hastanesi haline getirildi. 50 yataklı hazırlanan hastane halkın ısrarla daha fazla yaralıya bakmak istemesi üzerine sayısı 200'e çıkarıldı.

2. 7. Havran Harp Hastanesi

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin gayreti ile toplanan yardımlarıyla Havran'daki medreseler harp hastanesi haline getirilmiştir

2. 8. Balya Harp Hastanesi

Balya Madenleri Şirketi'nin mevcut 20 yataklı hastanesi 40 yatağa çıkartılarak, maden şirketinin her türlü desteği ile açıldı. Halkın yardımları ile büyütüldü. Maden Şirketi'nin doktorları ve hasta bakıcıları bu hastanede yaralılara hizmet verdiler.

2. 9. Ayvalık Hastanesi

Yaralıların gittikçe artması, müdahale ve tedavinin zamanında yapılmaması felakete yol açtığı için Ayvalık'taki Rum Hastanesi'nden de faydalanıldı. Kaymakamlığın yardımı ile burada da yaralılar tedavi edildi (Ayhan, 2004, s. 104).

Sonuç olarak şunu görmekteyiz ki, Çanakkale Savaşı sadece Çanakkale'de değil bütün vatanda etkili olmuştur. Yaşlısıyla genciyle, kadınıyla erkeğiyle herkes tek yürek olmuştur. Balıkesir halkı da bu amansız mücadelede cephedekilere elinden gelen desteği sağlamaya çalışmıştır.

3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Memleket Hastanesi

Balıkesir'de mevcut olan Reşit Bey Hastanesi'ne bir süre sonra Memleket Hastanesi denilmiştir. Reşit Bey hastanesinin askeri hüviyeti 29.06.1920 tarihine kadar devam etmiştir. 1919 ile 1920 yılları arasında hastane hem mülki hem de askeri idareler tarafından ortak olarak kullanılmıştır (Şimşir, 2004, s. 150).

A. Ağabeyoğlu'nun 1938 yılında Balıkesir Halkevi'nin Kaynak Dergisi'nde yayınlanan yazılarında Balıkesir'de bir tren kazası sonucu çıkan yangını anlatıyor ve o sırada Hastane olmamasının acı sonuçları hakkında bilgiler veriyor:

“Balıkesir mülki hastanenin bulunmadığı tam bu sırada yani (9 Kanun-ı evvel 1334) (9 Aralık 1918) de bütün Balıkesir halkını dehşetler içinde bırakan pek acıklı bir hadise olmuş ve memleketin hastaneye olan ihtiyacı acı ve şuurlu olarak herkesin duymasına vesile olmuştu (Ağabeyoğlu, 1938, s. 399). Pek feci bir kaza: Salı günü Bandırma'dan hareket eden posta katarı Balıkesir'e 22 kilometre uzaklığındaki "Yeni Köy" durağını geçtikten 10 dakika sonra pek feci bir kazaya uğramıştır. İçinde elliden fazla kişi bulunan ve lokomotiften beş vagon geride bağlı olan kara vagonunda müthiş bir yangın meydana gelmiştir. Bu olayın sırf dikkatsizlik yüzünden olduğu anlaşılmıştır. Şöyle ki; Bandırma'dan vagona hüviyetleri anlaşılmayan iki sivil ellerinde çuval bir bavul alarak girer, çuval ve bavulda 12 numaralı çifte fişeği ile 15 santimetre nikabında iki paket içinde av barutu bulunur. Çuvaldaki paket kırıldığı için derunumdaki baruttan bir kısmı altına dökülür ve çuvalın dışlarına sızar. Tren Yeniköy'e yaklaştığı ve tünelden geçtiği sırada vagonu ışıklatmak için çuvalın sahibi bir kibrit çakarak yere atar çuval yavaş yavaş tutuşmaya başlar. Derken tren Yeniköy'den 10 dakika uzaklaşınca barut ateş olarak müthiş bir patlama olur. Vagonun üst ve yan tarafları ve bu sırada baruta yakın olan iki sivil uçar, tren ateşler içinde kalır ve durur. Birçok insan kümeleri alevler içinde elbiseleri tutuşmuş olduğu halde dışarıya fırlar. Bir buçuk saat durduktan ve yaralılar yerleştirdikten sonra tren Balıkesir'e doğru hareket eder. Gecenin karanlığında telefatin miktarı doğal olarak anlaşılmaz. Ama daha sonra görüldüğünde yanıkların ve şehitlerin arz ettiği manzara o kadar feci idi ki bunu görenler ister istemez ağlamışlar. Azasından üçte ikisi yanmış kemikleri meydanda kalmış gözleri dışarıya fırlamış talihsizler... Ah bu ne acı felakettir ki.”

“Dört sene asırlarca düşmana göğüs gerdikten sonra tam ailesine kavuşacağı sırada tatlı ecel ve hülyaları arasında zavallı Türk askeri yansın, bütün arzuları kül olsun, mekruhlar inliyor, bağılıyor imdat bekliyordu. Maatteessüf kendilerinin istirahatleri temin edilemedi. Çünkü İdare-i Hususiye'ce birçok fedakârlıklarla yaptırılan hastane her türlü vesaiti (vasıtalar) fenniye ve sıhhiye levazımından (gerekli olan şeyler) mahrum ve bomboştur. Bu şerait (şartlar) dâhilinde (içinde) hastaları bu kupkuru dört duvarda ibaret olan hastanede barındırmak ve tedavi etmek gayri mümkündür. Doktorlar, müştereken verdikleri raporlarda mecruhların behemahal (mutlaka) Soma Menzil Hastanesinde tedavisi lüzum gösterdiler. Nihayet yanlarına Belediye ikinci Doktoru Zerya Efendi katılarak zavallılar mecburen Soma'ya doğru yollandılar. Soma Kaymakamlığı'na telgrafla malumat verildi” (Ağabeyoğlu, 1938: S. 64, s. 399-400).

Yolcuların çoğunu teskere almış askerlerin oluşturduğu trenin Yeniköy istasyonu yakınlarında geçirdiği kazada yaralananlara Balıkesir'de hastanenin açılmamış olması sebebiyle yardım edilememiştir. Hastaların başka yerlere gönderilmesi, Balıkesir'de bir hastanenin bir an önce açılmasının lüzumunu ortaya koymuş, Mutasarrıf Hacı Muhittin ve Halefi Mutasarrıf Hilmi Beylerin çalışmaları sonucunda Müdafaa-i Milliye'den malzeme temin edilmiş, Sıhhiye Müdüriyeti'nden sıhhiye heyetine gönderilmesi istenmiştir (Şimşir, 2004, s. 152).

Sıhhiye Genel Müdürü ve operatör olarak Dr. Sabri Gündüz'ü frengi mütehasısı olarak Saffet Adil'i, Dâhiliye mütehasısı olarak Ekrem Tok'u, eczacı olarak da Artin Şamlıyan'ı göndermiştir. Diğer memurlar Balıkesir'den temin edilmiştir. Bu şekilde hastanenin bu ilk heyetle birlikte 30 yataklı ve Reşit Bey Hastanesi olarak faaliyete geçmiş, binanın diğer yarısında bulunan askeri hastane Reşit Bey Hastanesi'ne her bakımdan yardımcı olurken, askeri seyyar hastanenin ayrılması ile birlikte hastane için güç günler başlamıştır. Yunan işgali sebebiyle hastane için tahsisat bulmak zorlaşmıştır. Bu esnada hastanenin adı da değiştirilmiştir. Memleket Hastanesi olarak anılmaya başlamıştır (Çalışkan, 1956, s. 8). Sabri Gündüz tarafından da hastanenin bir yıl sonra değiştirilerek Memleket Hastanesi adını aldığı belirtilmiştir (Şimşir, 2004, s. 153).

Ağabeyoğlu'nu yazdıklarından küçük sadeleştirmeler yaparak bu hastane hakkında şu bilgileri öğreniyoruz.:

“13 Temmuz 1919 tarihinde 31 Temmuz 1923 tarihine kadar hastaneyi idare eden Baştabip Sabri Gündüz'ün çekilmesi ile yerine hastanenin bakteriyoloğu ve iç hastalıkları mütehasısı (uzmanı) bulunan Doktor Ekrem Tok 16 Ağustos 1923 tarihinde

Baştabip oluyor. Açık bulunan operatörlüğe de o vakit Balıkesir'de çalışmak için gelmiş bulunan Doktor Cemil 22 Ağustos 1923 tarihinde getiriliyor. Hastane Ekrem Tok zamanında daha da gelişmeye başlıyor. Bu dönemde bir röntgen laboratuvarı kurularak askeri hastane röntgen mütehasısı Necmettin Haydar bu göreve atanıyor. Ayrıca bir de göz servisi açılıyor ve mütehasıslığına askeri hastane göz mütehasısı İbrahim Rüştü 7 Haziran 1924'te bu göreve atanıyor. Hastaneye bir röntgen ve göz servisine de yetecek kadar alât ve edevat (el veya mekanik bir işi yapmak için kullanılan araçlar) alınarak hastane bir derece daha geliştiriliyor. O vakte kadar hastanenin bir müşahede koğuşu bir intaniye hastalıkları koğuşu ve bir de hasta kabulü için umumi banyosu yoktu. Bu ihtiyacı duyan Ekrem Tok tarafından merkez pavyonunun gerisine büyük bir hamam ile karantina ve müşahede intaniye hastalıkları için koğuş yaptırılıyor” (Ağabeyoğlu, 1938, S. 66, s. 427).

“Hastaneye halk tarafından bazı yardımlar yapılıyor. O vakitler Osmanlı Bankası ikinci direktörü tarafından hastane merdivenlerine demir parmaklık yaptırılarak yardım ediliyor. Operatör Cemil'in görevini İzmir'e nakletmesiyle yerine operatör Mustafa Şevki 8 Eylül 1340 (1924) tarihinde tayin oluyor. Nihayet 1341 (1925) yılı Haziranında Adana sıtma mücadele heyeti başbakanlığına atanıyor. Ekrem Tok'un yerine Ayvalık hükümet tabibi Seyfettin Fevzi 1 Temmuz 1341 (1925) tarihinde atanıyor. Seyfettin Fevzi Hastaneyi beş yıl idare ediyor. Onun zamanında hastane gittikçe büyümüş ve umumi meclis hastane için ne istenilmişse vermiştir. Tedavi ve röntgen için yeniden 20–25 bin lira sarfı ile o vaktin gerek son modeli teşhis ve tedavi kısımlarını ihtiva eden bir makine alınmış ultraviyole ve diyatermi (ısı kullanılarak yapılan fizik tedavi yöntemi) ilave edilmiştir. Bu laboratuvara mütehasısı Doktor Tarık Temel 30 Eylül 1928 tarihinde getirilmiştir. Göz servisi daha çok tekemmül ettirilerek yeni alınmış ve Doktor Müfit Halis 20 Temmuz 1927 tarihinde bu servise atanmıştır. O vakte kadar hastane petrol lambalarıyla idare edilmekteydi. Hem röntgen laboratuvarı ihtiyacını karşılamak hem de hastaneyi tenvir etmek üzere akümülatör tesisatı ile beraber elektrik tesisatı yapılmıştır. Yine o vakte kadar sobalarla ısıtılan hastaneye kalorifer tesisatı yapılmıştır. Hastaneye muşamba döşenmiş ahşap kısımlar yağlı boya ile boyanmıştır. Yeniden bir mutfak ve çamaşırhane ütü dairesi yapılmıştır. Operatör Mustafa Şevki'nin ölümü üzerine hastane operatörlüğüne Ali Rıza Bey atanmıştır. Ayrıca bir kulak servisi açılarak askeri hastane kulak mütehasısı Doktor Ziya Nahit 12 Ağustos 1928 tarihinde tayin olmuştur. Bütün servisleri tekemmül ettirilen ve konforu arttırılan hastanenin kadrosu umumi meclis tarafından 80 yatağa çıkarılmıştır. Eczane, ameliyathane ve bakteriyoloji laboratuvarına yeniden aletler alınarak bir derece daha geliştirilmiştir. Hastane işlerini artması dolayısıyla gidip gelme vasıtası olarak araba yerine 1927 yılında otomobil alınmıştır. Bay Seyfettin Fevzi zamanında, hastanenin bu derece gelişmesi için kadirşinas umumi meclis azaları ve Valilerden Mümtaz, Salim Özdemir çok çalışmışlar ve ortaya memleketin o vakit ihtiyacını karşılayacak bir şekilde mükemmel bir müessese çıkarmışlardır. Bay Seyfettin Fevzi Antalya sıtma mücadele heyeti başkanlığına atanmış. Yerine 10 Aralık 1929 tarihinde Hastanenin operatörü Ali Rıza Tezel baştabipliğe atanmıştır. Bay Ali Rıza hastaneyi 7 yıl idare etmiştir. Bu dönemde umumi meclis hastane bütçesini eli bin liraya kadar yükseltmiştir. Doktor Seyfettin'den açılan dâhiliye mutasarrıflığına ve bakteriyolog Doktor Raif Demiralp 23 Aralık 1929'da atanmıştır. Hastane kadrosunda ikinci bir eczacı kimyagerlik açılarak Adil Ağabeyoğlu 30 Haziran 1930'da getiriliyor. O vakte kadar ifa ve olarak idare olunan Kulak servisine Doktor Kâmil Seslioğlu 4 Aralık 1930'da atanmıştır. Bu suretle hastane kadrosu daha çok genişlemiş ve doktor sayısı altıya çıkarılmıştır. 1933'te göz servisi kaldırılmış. Fakat 1934'te yeniden kurulan servise 21 Temmuz 1934'te Doktor İhsan Oskay atanmıştır. Röntgen mütehasısı Doktor Tarık Temel'in Paris'e tahsile gitmesi üzerine yerine 24 Şubat 1930'da Doktor Nazmi atanmıştır. Nazmi Bey'in de İstanbul Cerrahpaşa'ya atanması ile yerine Doktor Salahattin Koray 26 Şubat 1936'da atanmıştır. Cilt ve zührevi hastalıkları mütehasısı Doktor Mehmet Ali Aksoy'un İstanbul Haseki Kadınlar Hastanesine atanmasıyla yerine Doktor Ekrem Baysan 28 Ocak 1936'da getirilmiştir. Balıkesir'de bir doğum ve çocuk bakım evinin açılması kararlaştırıldıktan sonra burayı korumak üzere başhekimliğine ve doğum mütehasıslığına atanan Doktor Halit Üzel'de 1931 Temmuz tarihinden Mart 1933 tarihine kadar hastanede çalışmıştır. Kadrosu bu kadar genişleyen hastanenin yatak kadrosu da 95'e çıkartılmıştır. Yeni inşaatla hastane genişletilmiştir. Mutfak ve çamaşırhane üzerine memur ve müstahdemler için yatakhane yapılmıştır. Hastanenin çevre duvarları ve parmaklıkları yapıldığı gibi muayene için gelenlerin oturması için bir bina yaptırılmıştır. Hastane lağımları da şehir lağımlarına kadar uzatılarak bin beş yüz metre uzunluğunda lağım yapılmıştır” (Ağabeyoğlu, 1938, s. 445).

Cumhuriyet idaresi 1929 yılına gelindiğinde sağlık işlerinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha görmüştür. Şimdi o dönemde Balıkesir'de yayımlanan Türk Dili Gazetesi'ndeki hastane ve sağlık ile ilgili haberleri kronolojik sırayla şu şekilde verebiliriz: “Hastanemiz sürekli gelişmektedir” başlığıyla o yılın Türk Dili Gazetesi'nde çıkan haberde “Memleket Hastanesi ile bugün Balıkesir iftihar edebilir yarın bütün vilayetimiz iftihar edecektir.” ifadeleri yer alıyor (Türk Dili, 19 Birinci Kânun 928 No: 789, Sayı. 1, sayfa. 1).

1939 yılında ise “Memleket Hastanesi'ne İstanbul'dan çamaşır makinesi ve ütü getirilmiştir. Makinelerin montajı ikmal edildikten sonra faaliyete geçecektir” haberini görüyoruz (Türk Dili, 15 Şubat 1939, No: 4103, S. 11, s. 2).

Yine 1939'da belirlenen sıhhiye tayinlerinde Memleket Hastanesi bakteriyolog ve intaniye mütehasıslığını da Manisa

Hastanesi bakteriyolog mütehasısı Nefi Vural 70 lira maaşla tayin olunmuştur (Türk Dili, 25 Temmuz 1939, No: 4238, S. 1, s. 2). Ayrıca 1939 yılında İzmir'den sıhhiye müfettişi Doktor Faik gelmiş ve ilk olarak Memleket Hastanesi'ni teftiş etmiştir (Türk Dili, 26 Ağustos 1939, No: 4266, s.1).

Aynı yıl Balıkesir Memleket Hastanesi baştabipliğinin bir ilanında hastanenin ne kadar pansuman malzemesi ve bakteriyoloji ye ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. 1943 yılında da Memleket Hastanesi baştabibinden hastane için gerekli malzemeler gazetede yayınlanmış ve ihale 26 Haziran 1943 tarihine rastlayan Salı günü saat 15.00'de vilayet makamından müteşkil encümen huzurunda yapılacağı belirtilmiştir (Türk Dili, 19 Birinci Teşrin, 1943, No: 3122, s. 2).

11 Temmuz 1944 tarihinde ihalesi yapılmak üzere eksiltmeye konulan Memleket Hastanesi 1944 yılı ihtiyaç olan 33 kalan erzak ve vesairesine istekli çıkmadığından müddeti 21 Temmuz 1944 tarihine kadar uzatılmıştır (Türk Dili, 18 Temmuz 1944, No: 3922, S. 2, s. 2-3). 25 Mayıs 1944'te hamiyetli halkımızın yaptığı yardımlarla bir pavyon inşa edildi ve saat 10.30'da açılma töreni yapıldı (Türk Dili, 25 Mayıs 1944, No: 3876, S. 1, s. 2).

Hayırsever halkımıza bu yardımlarının yanında hastane başhekimisi operatör Mustafa Şaman Erden'in pavyonunun yapılması hususundaki büyük çaba sarf ettiği ve böylece hastaneye 50 yatak ilave edilmesi düşüncesi ve ihtiyacı ortaya attığı gibi hamiyetli vatandaşların hislerine önyak olmuştur. Başhekim hastane pavyonunun inşa edilmesi hususunda maddi yardımlarını esirgemeyen fabrikatör Muharrem Hasbi Koray'a, tüccarlardan Lütfi Kırıl'a, Şeref Eğitimka'ya, Ali Kırımlı'ya, Yusuf Meşeoğlu'na, Esat Mutluer'e, müteahhitlerden Hamdi, İbrahim Ocak ve Musa'ya, Müteahhit Refet'e ve merhum Mehmet (Bey) vasiyetinden bu hayırlı işe para ayıran verasesine Türk Dili ve teşekkürlerimi sunmayı vazife sayarım demiştir (Türk Dili, 26 Mayıs 1944, No: 3877, S. 1, s. 2).

1943 yılında Memleket Hastanesi'nin başhekimliğine hastanenin dâhiliye hastalıkları mütehasısı Doktor Raif Demiralp tayin edilmiş yani başhekim vazifesine başlamıştır. Halkın sevgi ve saygısını kazanmış bulunan doktorun başhekimliğe getirilmesi şehirde mutlulukla karşılanmıştır (Türk Dili, 10 Mayıs 1945, S. 1, s. 2). 1940'lı yıllarına girildiğinde Memleket Hastanesi'nin yeterli olmadığı ve yeni bir hastaneye ihtiyaç duyulduğunu bilmekteyiz.

22 Ocak 1949 Cumartesi günü hastanenin ücret tarifesi yayınlanmıştır. Buna göre muhtarlıkta fakirlik kâğıdı getirecekler hariç bütün halktan bakanlığın hazırladığı fiyat listesine göre ücret alınacağı hastanede yüzde on nispetinde ayrılacak yüzde on nispetindeki yataklar da bir miktar ücrete tabi olacaktır (Türk Dili, 22 Ocak 1949, No: 5250, S. 1, s. 2)

Bu doğrultuda 1949'da ve hastanenin inşaat işi ihaleye çıkartılıyor. Daha önceki yıllarda şehrimizde inşaatına başlanıp da tahsisat olmadığından dolayı devam edilemeyen Memleket Hastanesinin tamamlaması ve Edremit Bandırma Hastanelerinin de genişletilmesi maksadı ile İl Genel Meclisince İller Bankasında 2 milyon lire istikraz yapılmasına karar verildiğini ve paranın banka tarafından vilayet emrine tahsisi muamelesinin tamamlandığı belirtilmiş. Şehrimizde yapılacak 110 yataklı modern hastanenin inşaatı için lüzumlu olan keşif proje ve diğer hazırlıklar tamamlanmış ve Bakanlıkça tasdik olunmuştur. Keza Bandırma, Edremit Hastanelerinin genişletilmek suretiyle takviyesine ait planlar da yapılmıştır. Her üç hastaneye ait inşaat ve ilaveler işi eksiltmeye çıkarılmış bulunmaktadır. Bu ise ait ihale 20 Mayıs Cuma günü saat 16.00'da şehrimizde yapılacaktır. Bu konudaki haberler şöyle sürüyor: Sayın valimiz Ziya Tekeli ilin bu sağlık davasına daha Balıkesir'de vazifeye başladığı günlerde el atmış ve cesaretle ileri atılarak lüzumlu olan parayı İller Bankasından temin etmiştir. Parası hazır olan sağlık müesseselerinin inşaat işinin tamamlanması nihayet zaman meselesine kalmış bulunuyordu (Türk Dili, 23 Nisan 1949, No: 5325, S. 1, s. 2-3).

12 Temmuz 1950'de hastaneye tanınmış tüccarlardan Mustafa Doğanlarlı 97 kilo makarna hediye etmiştir. 21 Ocak 1950 Cumartesi Memleket Hastanesi'nde Vali Ziya Tekeli başta olmak üzere İl Genel Meclisi üyelerine çay ziyafeti verilmiştir (Türk Dili, 12 Temmuz 1950, No: 5699, S. 2, s. 2).

28 Aralık 1950 Perşembe günü Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ şehrimize geldi. İlk önce Memleket Hastanesi'ne geçerek burayı gezdi ve burada gördüğü intizam ve temizlikten memnun olduğunu bildirmiştir (Türk Dili, 28 Aralık 1950, No: 5892, S. 2, s. 2).

3. 1. Devlet Hastanesi

1918 yılında yeni kurulan Özel İdare'ye devredilen hastane 50-60 daha sonra 75-80 yatağa ve en sonunda 1950 yılında 125 yatak kapasitesine çıkarılmıştır. Dr. Reşit Bey (Memleket Hastanesi)'nde meydana gelen yangın sonunda 25 Şubat 1952'de Verem Bölümü ile birlikte bugünkü yerine taşınmıştır (Çevik, 2021, s. 591). 01 Mart 1954 tarihinde Memleket Hastanesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiş ve Devlet Hastanesi adını almıştır (Balıkesir-Bir Kentin Kimliği, 1997). Bugünkü Devlet Hastanesi'nin temeli, Baş Hekim ve Dâhiliye Mütehasısı Raif Demiralp ve Balıkesir Valisi Recai Gürel'in çabalarıyla atılmıştır. Bigadiç depremi dolayısıyla eski inşaatın, böyle deprem bölgesi olan yere yapılmayacağı kanaati ortaya çıkmıştır.

Hastanenin Vali Sabri Öney ve hekimlerin gayretleri ile aynı yerde (Atatürk Mahallesi'nde) temeli atılmış, inşaat biraz ilerlemiş, Vali Fazlı Güleç mali durum itibarıyla inşaatı Fuzuli bulmuş ve karşısında yer almıştır. Ziya Tekeli'nin Valiliği döneminde hastane inşaatı yeniden ele alınarak, 02. 12. 1951 tarihinde bugünkü Devlet Hastanesi açılmıştır (<https://balikesirdh.saglik.gov.tr/TR,38127/tarihce.html>, 30.05.2023).

Sonuç

Balıkesir'de Gureba Hastanesi, Dr. Reşit Bey Hastanesi ve Devlet Hastanelerinin yapılması için gerekli inşaat masrafları ve içine ihtiyaç duyulan malzemenin sağlanması ile ilgili çalışmalar belediği ve halk işbirliği ile sağlanmıştır. Bu hastanelerde sivil halk tedavi edildiği gibi Çanakkale Savaşı süresince cepheye yakınlığı göz önünde bulundurularak Dr. Reşit Bey Hastanesi diye adlandırılan bugünkü Göğüs Hastanesi binası Askeri Hastane olarak kullanılmıştır. Cepheden gelen yaralılar halkın da desteğiyle burada tedavi edilmeye çalışılmıştır. Savaş sonrası tekrar sivil halk kullanmıştır. Ancak 1940'lı yıllarda Balıkesirlilerin ihtiyacını karşılamayan bu hastanenin yerine yenisinin yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca hastanede yangın çıkması başka bir hastaneye duyulan ihtiyacı da arttırmıştır. Böylece bugünkü Devlet Hastanesi'nin yapımına başlanmıştır. 1952'de de Memleket Hastanesi olarak açılmış ve 1954'te de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na devredilmiş. Devlet Hastanesi adını almıştır.

Bütün hastanelerin masrafları Balıkesir halkı tarafından karşılanmıştır. Özellikle Çanakkale Savaşı esnasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Kolu, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Kadınlar Kolu ve Donanma Cemiyeti düzenledikleri kampanyalarla yaralılar için para, giyim, gıda, yatak ve yorgan gibi ihtiyaçların toplanmasında öncülük yapmışlardır. Çanakkale Cephesi'nde harbin, 1915 Ekim ayından itibaren kısmen durması ile hastanelere yaralı getirilmediğinden Kasım ayından itibaren Harp Hastanesine dönüştürülen okullar yeniden öğretime başlamıştır.

Halk sağlığı bireylerin ve toplumların refah seviyesi için vazgeçilmez bir önceliğe sahiptir. Sağlığı yerinde olmayan bireyler toplumsal görevlerini yerine getiremez ve faydalı olamazlar. Sağlık, halk arasında genel anlamıyla hasta olmamak olarak tanımlanır. İnsanların hastalanması da kaçınılmaz olduğundan bunun tedavisinin yapılacağı mekânlar ise hastanelerdir. Bugün genelde Türkiye'de, özelde de ise Balıkesir'de halkın sağlığının iyileştirilmesini sağlayan hastaneler konusunda gelişmeler olduğu kuşkusuzdur.

Kaynakça

- Ağabeyoğlu, A. (1938). Balıkesir'de Hastaneler Tarihçesi. *Kaynak Dergisi*, 61, 334-337.
- Ağabeyoğlu, A. (1938). Reşit Bey Hastanesi. *Kaynak Dergisi*, 64, 398-400.
- Akpınarlı, K. K. *Balıkesir Şehir ve Belediye Tarihi (basılmamış eser)*. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi Genel Kitaplar Demirbaş No: 9, k 28'de kayıtlı.
- Çalışkan, N. A. (1956). *Balıkesir Devlet Hastanesi Tarihçesine Kısa Bir Bakış*. Posta Matbaası.
- Çevik, Z. (2021). Demokrat Parti Döneminde Balıkesir İlinde Eğitim ve Sağlık Alanlarındaki Uygulamaların Yerel Basına Yansımaları (1950-1960). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 579-601. doi: 10.9775/kausbed.2021.032
- Kaleci, H. (1989). *Ses Gazetesi*. Uludağ Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü Bitirme Çalışması.
- Karesi Gazetesi, 21 Ramazan 1333, H.21 Temmuz 1331, No. 67.
- Korkmaz, S. (2006). *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Balıkesir'de Sosyal Hayat* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi.
- Şimşir, N. (2004). Gureba Hastanesinden Devlet Hastanesine Balıkesir Hastanelerinin Tarihçesi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (150), 145-154.
- Türk Dili Gazetesi, 19 Birinci Kânun 928, No. 789, Sayı 1.
- Türk Dili Gazetesi, 15 Şubat 1939, No. 4103, S. 11.
- Türk Dili Gazetesi, 25 Temmuz 1939, No. 4238, S.1.
- Türk Dili Gazetesi, 26 Ağustos 1939, No.4266, S. 11.
- Türk Dili Gazetesi, 19 Birinci Teşrin 1943, No. 3122, S. 2.
- Türk Dili Gazetesi, 25 Mayıs 1944, No. 3876, S. 1.
- Türk Dili Gazetesi, 26 Mayıs 1944, No:3877, sayı:1, s.2.
- Türk Dili Gazetesi, 18 Temmuz 1944, No.3922, S. 2.
- Türk Dili Gazetesi, 10 Mayıs 1945, sayı:1, s.2.
- Türk Dili Gazetesi, 23 Nisan 1949, No:5325, sayı:1, s.2.
- Türk Dili Gazetesi, 22 Ocak 1949, No:5250, sayı:1, s.2.
- Türk Dili Gazetesi, 12 Temmuz 1950, No:5699, sayı:2, s.2
- Türk Dili Gazetesi, 28 Aralık 1950, No:5892, sayı:2, s.2.
- (<https://balikesirdh.saglik.gov.tr/TR,38127/tarihce.html>, (Erişim tarihi: 30.05.2023)).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

RESİM VE BELGELER

Foto 1. Gureba Hastanesi (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'nden)

Foto 2. Balıkesir Memleket Hastanesi (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'nden)

Foto 3. Balıkesir Memleket Hastanesi'nin Uzaktan Görünüşü
(Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'nden)

Foto 4. Memleket Hastanesi'nin Açılış Töreni
(Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'nden)

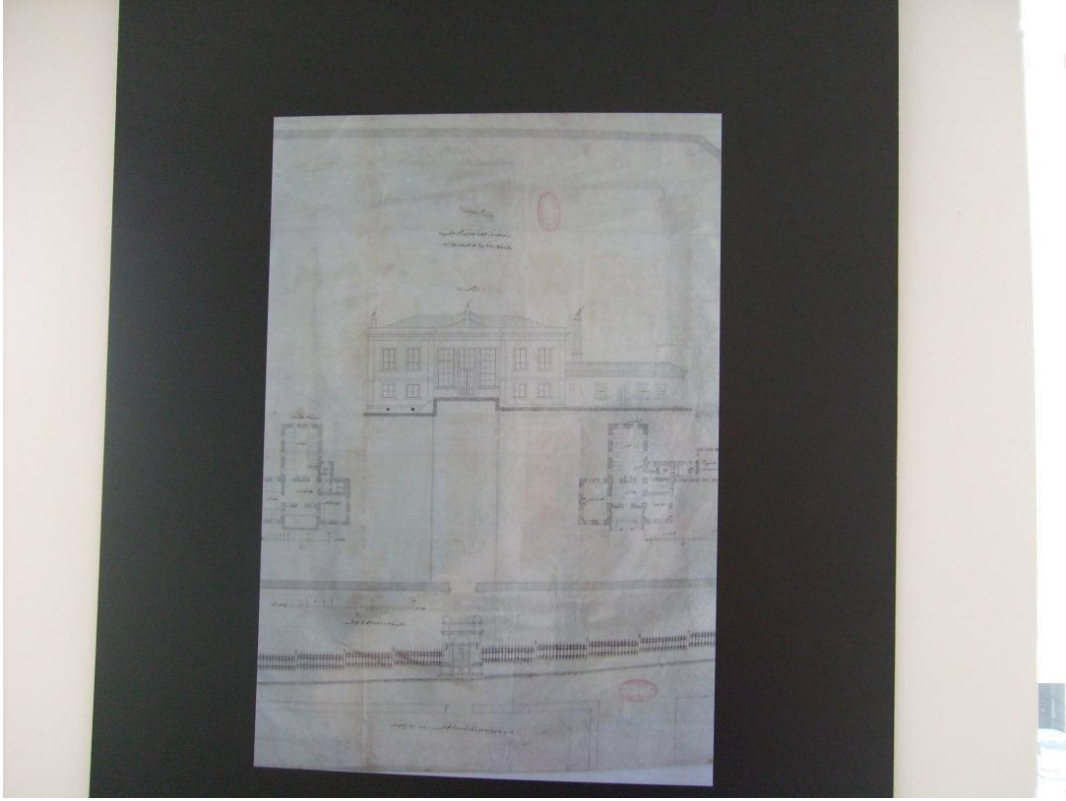

Foto 5. Gureba Hastanesi Planı (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi'nden)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube Sayı: 9571

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Balıkesir hastanesi için 1452 lira bedelle mübayaasına lüzum görülen bir adet diyatermi cihazının 4/12/929 tarihli kararnameden istisnaen alınması ; Balıkesir Vilâyetinin 28/5/930 tarih ve 1301/136 numaralı iş'arı ve Maliye Vekâletinin 17/6/930 tarihli teklifi üzerine İcra Ve kileri Heyetinin 21/6/930 tarihli iqtisamında tasvip ve kabul olunmuştur .

21/6/930

REİSİCÜMHUR

Yazı M. Kemali

Bs. V. *İsmail* Ad. V. *M. Kapt.* M. M. V. *Mehmedihalil*

Da. V. *S. Kapt.* Ha. V. *H. Kapt.* Ma. V. *E. Kapt.*

Mf. V. *Cemal Hüsnü* Na. V. *Recep* İk. V. *S. Kapt.* S. İ. M. V. *S. Refik*

Bir İnkılabın Ardından: Kastamonu'da Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1934-1980)

After a Revolution: Hat and Clothes Revolution Celebrations in Kastamonu (1934-1980)

Mehmet Serhat YILMAZ

Prof. Dr., Kastamonu University, Department of History, Kastamonu, Türkiye
Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3141-257X / E-mail: myilmaz@kastamonu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yılmaz, M. S. (2023). After a Revolution: Hat and Clothes Revolution Celebrations in Kastamonu (1934-1980). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, RepublicSpecial Issue, 83-99.

Yılmaz, M. S. (2023). Bir İnkılabın Ardından: Kastamonu'da Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1934-1980). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 83-99.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 10 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 24 October /Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October /Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: RepublicSpecial Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 83-99

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Serhat YILMAZ)

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 23 Ağustos 1925- 1 Eylül 1925 tarihleri arasında Kastamonu seyahatine çıkmıştır. Bu gezinin önemi, şapka ve kıyafet inkılabına ilişkin ilk konuşmaların Kastamonu'da yapılmış olmasıdır. Bu makalede, Atatürk'ün Kastamonu seyahatinden sonra bir anma programı şekline dönüşen 1934-1980 yılları arasında Kastamonu'da yapılan "Şapka ve Kıyafet İnkılabı" kutlamaları araştırılmıştır. Araştırmada kutlamaların Kastamonu'da ne zaman başlatıldığı, nasıl yapıldığı sorusuna cevap aranmıştır. Makalede değişen zaman içerisinde kutlamalar, şekil ve içerik itibarıyla kutlama programları üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma literatür üzerinden yapılmış, araştırma inceleme eserlerinden yararlanılmıştır. Çalışma verilerinin derlenmesinde dönem içinde yayımlanan Kastamonu, Doğrusöz, Karadeniz ve Yenises yerel gazeteleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, Kastamonu'da Şapka ve Kıyafet İnkılabı kutlamaları mahalli, milli bir gün olarak 1934 yılında Halkevi merkezli başlatılmıştır. Kutlamalara verilen isimler zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Başlangıçta "Gazi Günü" ve "Atatürk Günü" olarak isimlendirilen kutlamalar daha sonra "Şapka İnkılabı" veya "Şapka Devrimi" şeklinde ifade edilmiştir. Etkinlikler Atatürk'ün vefatı, İkinci Dünya Savaşı, askeri darbe dönemlerinin ilk yılları, hava durumu gibi çeşitli sebeplere bağlı ve dönemin şartlarına göre sade veya daha kapsamlı bir tören şeklinde yapılmıştır. Kutlama törenleri zaman zaman sıradan ve sönük geçtiği eleştirilerine de maruz kalmıştır. Şapka ve kıyafet inkılabı törenleri için Kastamonu'da bir milli gün kutlama geleneğinin oluştuğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Kastamonu resmi kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve halkın geniş katılımıyla yerel ve millî bir gün olarak kutlama geleneği devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, İnkılaplar, Şapka İnkılabı, Kastamonu

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk left Ankara between 23 August 1925 and 1 September 1925 and went on a tour to Kastamonu. This trip is important for the hat and clothing revolution. Because the first speeches about the revolution were made in Kastamonu. In this article, the hat and dress revolution celebrations in Kastamonu between 1934-1980 after Atatürk's Kastamonu trip were investigated. In the research, an answer was sought to the question of when the celebrations were started in Kastamonu and how they were held. The shape of the celebrations in the changing time has been evaluated through the celebration programs. In the research, it was made on the literature, research and examination works were used. Study data were obtained from Kastamonu local press. In the research, Kastamonu, Doğrusöz, Karadeniz and Yenises newspapers covering the period were used. As a result, the hat and dress revolution celebrations in Kastamonu were accepted as a local national day. It was first celebrated in 1934 centered on the Halkevi/Community Center. The names given to the celebrations have changed over time. It was originally celebrated as "Veteran's Day" and "Ataturk's Day". Later, the celebrations were expressed as "Hat Revolution". The activities have changed depending on various reasons such as the death of Atatürk, the Second World War, the first years of the military coup periods, and the weather. According to the conditions of the period, it was performed as a comprehensive or simple ceremony. Celebration ceremonies have also been subjected to criticism that they are ordinary and dull from time to time. There is a tradition of celebrating a national day in Kastamonu for the hat and dress reform ceremonies. Today, the tradition of celebrating Kastamonu as a local national day with the participation of official institutions and organizations, non-governmental organizations and the public continues.

Keywords: Atatürk, Revolutions, Hat Revolution, Kastamonu

Giriş

Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son bir asırlık döneminde çeşitli alanlarda bir takım ıslahat çabaları yapılmıştır. Bunlar modernleşme yolunda atılan ilk adımlardır. Cumhuriyet idaresinde daha köklü değişiklikler, inkılaplar yapılmıştır. İnkılaplar, daha geniş anlamda ve bütüncül bir yapı içerisinde ümmet yerine millet, tebaa yerine vatandaşlığa geçmek ve kurumsal olmanın dışında halka doğru yönelmesi bakımından Osmanlı döneminden ayrılmaktadır. Genel anlamıyla yapılan inkılâp hareketlerinde, eski kurum, kanun ve belirli simgelerin yerine yenilerini koyma ve bu yolla çağdaşlaşma süreci saltanatın ve halifelüğün kaldırılması, dini eğitim ve hukuk alanında yapılan inkılâplarla tamamlanmış olmuyordu. Toplumsal alana daha çabuk inebilecek ve sosyal yapıda meydana getirilecek değişiklikler ile bir zihniyet inkılâbının da gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Yılmaz, 2005, s. 223). Saltanattan millet rejimine geçiş sürecinde birbirine paralel ve aynı amaca yönelik düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler hukuk alanındaki inkılaplarla desteklenmiştir. Şapka kanununun çıkarılması, memurların kılık kıyafeti ile ilgili kuralların konulması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, türbedarlıklarla birtakım unvanların yasaklanıp kaldırılması, etnik, dinî ve hatta mezhepler arasındaki ayrımları ortadan kaldırmak bakımından önemlidir. Bütün bunların altında modern dünyaya Türkün medenî olduğunu göstermek ve düşünce alanında top yekûn bir inkılâbı gerçekleştirmek arzusu yatmaktaydı (Yılmaz, 2005, s. 223-224). Atatürk; Nutuk'ta, "milletimizin başına giymekte olduğu, cahillik, gaflet, taassup, yenilik ve medeniyet düşmanlığının belirgin işareti gibi görünen fesi atarak, onun yerine bütün medeni dünyaca başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve böylece, Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet bakımından da hiçbir ayrılığı bulunmadığını göstermek kaçınılmaz oluyordu" diyerek bu gerekçeleri ortaya koymuştur (Atatürk, 1981, s. 605).

Bilindiği üzere Mustafa Kemal Paşanın Kastamonu gezisi 23 Ağustos 1925 ve 1 Eylül 1925 tarihleri arasında kapsamaktadır. Bu seyahatin Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından önemi Şapka ve Kıyafet İnkılabına ilişkin ilk konuşmaların Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından bu seyahat sırasında, Kastamonu'da yapılmış olmasıdır. Bilindiği gibi Kastamonu, Millî Mücadele hareketine cephe gerisinde destek veren ve lojistik önemi olan bir vilayetti. Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi'nde "Gözüm Sakarya'da, Dumlupınar'da kulağım İnebolu'da" derken bu önemi vurgulamıştı (Çelebi, 2023; Çelebi, 2014, s. 105-110). Onun Kastamonu'ya uzun zamandır gelmek istediği ve Kastamonulular tarafından davet edildiği de bilinmektedir. Aslında 1924 yılında, Mustafa Kemal Paşanın Kastamonu'ya seyahat programının yapıldığı, fakat Erzurum'da yaşanan deprem sonrası programın iptal edilerek deprem bölgesine, Erzurum'a gittiği bilinmektedir (Eski, 2002, s. 7).

Atatürk'ün Kastamonu'yu ziyaretinden daha evvel Kastamonu'ya davet edilmesi söz konusudur. Atatürk'ü Kastamonu'ya davet etmek üzere iki defa heyet teşkil olunmuştur. 11 Ağustos 1925'te heyetle görüşen Atatürk yapılan daveti kabul etmiş, en kısa zamanda Kastamonu'ya geleceğim sözünü vermiştir (Eski, 2002, s. 8). Atatürk, 23 Ağustos 1925 günü sabah Çankaya Köşkünden ayrılmış, Kalecik, Çankırı yoluyla akşam üzeri Kastamonu'ya gelmiştir. 24 Ağustos günü Askeri Kışla, Devlet Hastanesi, Memleket Kütüphanesi, Belediye ve Hükümet Konağı ziyaretleri yapmıştır. 25 Ağustos günü Ecevit Köyü, Küre İlçesi ve İnebolu'ya ulaşmıştır. 26 Ağustos günü İnebolu Belediyesi, Hükümet Dairesi ve çarşı içerisinde halk ile temas etmiştir. 27 Ağustos günü İnebolu Türk Ocağı binasında tarihi şapka ve kıyafet nutkunu vermiştir. 28 Ağustos günü İnebolu'dan ayrılmış, Küre, Devrekâni yoluyla Kastamonu'ya gelmiştir. 29 Ağustos günü Taşköprü, 30 Ağustos günü Daday seyahatinde bulunmuş, akşamüzeri Kastamonu'ya dönmüş, Türk Ocağını ziyaret etmiş, Cumhuriyet Halk Fırkasında tarihi Kastamonu konuşmasını yapmıştır. 31 Ağustos günü sabah Kastamonululara veda ederek ayrılmış, Ilgaz-Derbent'te Çankırılılar tarafından karşılanmış, Çankırı'da bir gece misafir olarak bulunmuş ve 1 Eylül günü öğleden sonra Ankara'ya ulaşmıştır. (Yılmaz, 2005, s. 227; Yılmaz, 2008, s. 15-17). Gezi konusunda yerel basına, Kastamonu ve Açıksoz gazetelerine dayalı olarak Eski'nin (2002), geziye ilişkin arşiv belgelerini ele alan Yılmaz'ın (2008) ve Özgen'in (2011) çalışmaları bulunmaktadır.

Kastamonu gezi programının başlangıcından itibaren Atatürk'ün İnebolu, Daday, Taşköprü ve Kastamonu'daki konuşmalarına bakıldığında temelde, Cumhuriyete giden yolda Türklüğün vermiş olduğu başarılı mücadele, medeniyet ve medenî olmanın gerekliliği, yapılan inkılap hareketleri, gerekçeleri ve kıyafet inkılabının zarureti üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Yukarıdaki program çerçevesinde Atatürk Kastamonu'ya geldiğinin ertesi günü 24 Ağustos 1925 tarihinde Belediye Dairesi önünde yaptığı konuşmada "Medeniyet öyle kuvvetli bir ateştir ki ona bigâne olanları yakar ve mahveder" şeklindeki sözleriyle medenî olmanın gereklerini izah ile bunun için zihniyette bir değişimin olması gerektiğinden bahsetmiştir (Yılmaz, 2008, s. 17-18). Düşüncelerini, İnebolu'da Türk Ocağında yaptığı 27 Ağustos 1925 tarihli konuşmasında daha da genişleterek Türk halkının medenî olduğunu, fakat bunu zihniyetiyle de ispat etmek ve göstermek zorunda olduğundan bahisle kılık kıyafet hakkındaki fikirlerini halka açar ve toplanan kalabalığa "Bizim kıyafetimiz millî midir?", "Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilel midir?" şeklinde sorular yönelterek bu iki soru etrafında kıyafetin değişmesi gerektiğini şu cümlelerle vurgulamıştır:

“Arkadaşlar! Turan kıyafetini araştırıp ihyâ eylemeye mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyük bir kıyafettir. Onu iktizâ edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacadta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siperî şemslî serpuş, bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frank gibi...”. (Eski, 2002, s. 39).

Kıyafet alanında yapılan inkılaplar hakkında olarak olumlu bir hava yaratmak, önceden halka tanıtıp mal etmek düşüncesi ile yapılan Kastamonu seyahati olumlu sonuçlar vermiştir. Nitekim Şapka İktizası hakkında 671 sayılı kanunun yayımlanmasına kadar (25 Kasım 1925) üç aya yakın bir süre geçmiştir. Bu süre boyunca, büyük şehirlerdeki memurlardan başlayarak okuryazar gruplar arasında şapka yaygınlaşmıştır. Yasa yapılmadan önce olumlu bir hava yaratmak, hiç değilse aydınların giyim alışkanlıklarında fiili değişiklikler meydana getirmek çabalarına girişilmesi istenilen sonuçları vermiştir (Tunçay, 1981, s. 150-151).

Bu makalede, Atatürk'ün Kastamonu seyahatinden sonra bu tarihi güne ilişkin kutlamaların Kastamonu'da ne zaman ve nasıl başlatıldığı ve ne şekilde kutlandığı sorularına cevap aranmıştır. Araştırmada konu hakkında telif ve tetkik eserler ile Kastamonu yerel basını kullanılmıştır. Yerel basınından elde edilen veriler ışığında Şapka ve Kıyafet İnkılabı kutlamalarının değişen zaman içerisinde kutlanış biçimi, kutlama programları üzerinden değerlendirilmiştir.

Öncelikle Kastamonu'da kutlama geleneğinin oluşumuna etki eden sebepler üzerinde durmak gerekir. Sosyal etkileşim bakımından Atatürk'ün bazı vilayetlere gelişine ilişkin bu vilayetlerde yapılan etkinliklerin etkisinden bahsedilebilir. Bu kapsamda “Gazi Günü” adı altında yapılan kutlamaların etkisinin olduğu düşünülebilir. 1932 yılında Halkevlerinin kurulması, hemen her yerde kısa zamanda teşkilatlanması, faaliyetlere başlanması sürecinde kültürel ve siyasal etkileşimin hızlanması da bir etken olarak değerlendirilebilir. Bir başka husus, Osmanlı Devleti'nden devralınan siyasal kültürel mirasın Cumhuriyete yansması olan millî gün ve bayram kutlama geleneğinin akamete uğraması konusudur. On Temmuz îd-i Millîsi (Meşrutiyet Bayramı) ve Yevm-i İstiklâl-i Osmanî (Osmanlı İstiklâl Günü) gibi millî günler önemini kaybetmiş, yeni kazanımlar ve millî değerler etrafında şekillenerek oluşan millî bayram olgusu, Türk toplumunun ruhunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı (23 Nisan) ve Cumhuriyetin ilanı (29 Ekim) gibi millî gün ve bayramlar etrafında yeni kazanımları öne çıkarmıştır.

Millî gün ve bayram olgusuna Osmanlı saltanatının ortadan kalkması, Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşması ve bu dönemde Lozan Barış Konferansı'nda Büyük Millet Meclisi'nin tek başına ülkeyi temsil etmesi gibi önemli gelişmelerin etkisinin olduğu kabul edilmelidir. Cumhuriyetin ilanı, bayram olgusuna yeni bir anlam kazandırmıştır. Bir ara, 1924 yılı ağustos ayında Necip Asım'ın Anadolu Mecmuası'nda hala “millî bayram” arayışı içerisinde olduğu görülür. Bu millî günün Anadolu içerisinde aranması gerektiğinden hareketle, 26 Ağustos günü, yani Malazgirt Zaferi en yakın adres olarak gösteriliyordu (Necip Asım, 1340, s. 163-164). Bu hususta yerel veya ulusal millî gün arayışında yukarıda bahsedilen tarihi sürecin de etkisini görmezden gelinemeyeceği açıktır. Son olarak ve daha genel bir çerçevede ise 1930'lu yıllardaki siyasal gelişmelerin etkisinden bahsetmek gerekir. Bilindiği gibi 1933 yılında bir yasa ile Cumhuriyetin 10. yılı kutlanmış ve kutlama programı ve etkinliklerine çok önem verilmiştir (Doğaner, 2007, s. 119-143). Bu durumu sadece Cumhuriyetin onuncu yıldönümü olmasıyla açıklamak eksik kalır. 1930'lardan itibaren genç rejimin toplumda kabul görmesi veya bu konuda birtakım sıkıntılarının olduğu düşüncesi yönetici kadroyu vatandaşlık politikaları, Cumhuriyetin kazanımları konusunda faaliyetler yürütecek yeni kuruluşlar oluşturmaya itmiştir. Bu konuda üniversite reformu yapılmış, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevleri kurulmuştur. Yeni kurum ve kuruluşlara gerek bilimsel çalışmalar yaparak gerek sosyal ve kültürel faaliyetlerle rejimi topluma tanıtmaya ve benimsetmeye konusunda bir işlev yüklenmiştir. Tek parti yönetimine giden yolda yeni rejimin siyasal örgütü CHP oluyordu. Parti, topluma siyasî eğitim veren bir okul olacaktı. Rejimin sosyal ve kültür politikaları tek bir yerden, Halkevleri tarafından yürütülecekti.

Türk toplumunun bu yeni sosyal, siyasal, kültürel ortamda Osmanlı Devleti'nin tebaası olmaktan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı olma yolunda geçiş süreciyle hızlı bir etkileşim içerisinde olduğu görülür. Bu bağlamda yeni kazanımlar etrafında şekillenen arayışlar, millî kültür ve millî hassasiyetler de taşır. Daha belirgin bir ifadeyle Atatürk'ün Nutuk adlı büyük eserine başlangıç tarihi olarak seçtiği 19 Mayıs'tan başlamak üzere Kurtuluş Savaşı'nın belirgin kronolojisi esas alınarak Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ve günümüzde vilayetlerde kurtuluş günleri veya Mustafa Kemal Paşa'nın geldiği vilayette etkinliklerle anılması gibi tarihi günler ön plana çıkarak kutlanmaya başlamıştır. 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün Ankara'ya gelişi, Atatürk'ün Aydın'a gelişi münasebetiyle Aydın Halkevi tarafından düzenlenen “Gazi Günü” kutlamaları örnek verilebilir. Kastamonu'ya yakın olan bir vilayetten bir başka örnek vermek gerekirse, Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos 1931 tarihinde ilk defa Zonguldak'a gelerek Zonguldak'ı ziyarette bulunmuştur. 1932 yılından itibaren Zonguldak'ta “Gazi Günü” kutlamaları yapılmaya başlamıştır. Bu kutlamalar Kastamonu basınında “Zonguldaklılar Gazi Günü olarak kabul ettikleri 26 Ağustos'u büyük bir sevinçle kutlamışlardır. Büyük Reis için fevkalade muhabbetkar tezahüratlar yapılmış ve saygıları telgrafla kendilerine arz edilmiştir.” şeklinde yer almıştır. (Kastamonu, 28 Ağustos 1932, s. 2). 1933 yılında etkinlikler

Kastamonu gazetesinde: “Zonguldak’ta Gazi Günü Merasimle Kutlandı” manşetiyle yer almıştır. Gazete kutlama törenlerine sayfasında şu şekilde yer ayırmıştır: “Zonguldaklılar Gazi Günü yaptıkları 26 Ağustos’u büyük merasimle ve candan tezahüratlarla kutlamışlardır” (Kastamonu, 27 Ağustos 1933, s. 1). Sonuçta 1932 ve 1933 yılından itibaren Mustafa Kemal Atatürk’ün Zonguldak’a gelişi, tören ve etkinliklerle kutlanmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bir diğer ve ulusal nitelik taşıyan gün ise, başlangıçta yerel millî günlerden birisi olarak başlayan 19 Mayıs’tır. 23 Temmuz 1919 (Erzurum Kongresi’nin açılışı), 4 Eylül 1919 (Sivas Kongresi’nin başlaması) gibi 19 Mayıs da özel, yerel bir gün olarak kutlanabilirdi. Samsunlular, 1926’da 19 Mayıs’ı “Gazi Günü” ilân ederek kutlama törenleri düzenlemişlerdir. Bundan sonra 19 Mayıs, programlı törenlerle her sene kutlanmaya devam etmiştir. 1927 yılı kutlamaları münasebetiyle vilayet gazetesinde yer alan bir yazıda şu ifadeler yer alıyordu. “Gönül pek arzu ederdi ki, istiklâl ve inkılâp tarihinde pek mühim olan bugün, umum vatan için tebci ve tes’id olunsun. Bugün de inkılâp ve ihtilalin başlangıcı olmak hasebiyle sair bayramlar arasına girsin”. Nihayet Atatürk’ün Samsun’a çıktığı gün olan 19 Mayıs, diğer millî bayramlarımız gibi 1935 yılında bir yasayla resmî millî bayram olarak ilan edilmiştir (Akbulut, 1995, s. 771-779).

1. Kastamonu’da Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1934-1938)

Kastamonu yerel basın taramalarından Atatürk’ün Kastamonu’ya geldiği 23 Ağustos 1925 tarihinin yıldönümü kutlamalarının ilk olarak 1934 yılında başlatıldığı anlaşılmaktadır. Kutlama düşüncesi Mustafa Kemal Paşa’nın, Cumhuriyet Halk Partisi Kastamonu İl Teşkilatı ve Kastamonu Halkevi’ne imzalı iki fotoğrafını hediye etmesiyle başlamıştır. Bu fotoğrafların sözü geçen kuruluşlardaki yerlerine konulması sırasında bir merasim düzenlenmiştir. Kastamonu Halkevi’ndeki merasim sırasında Atatürk’ün Kastamonu’ya gelişi tarihi olan 23 Ağustos’un her yıl “Gazi Günü” olarak kutlanması kararı alınmış ve derhal kutlama hazırlıklarına başlanmıştır (Kastamonu, 20 Ağustos 1934, s. 1). Bu bilgiden hareketle kutlama etkinliklerinin ilk olarak Kastamonu Halkevi merkezli bir faaliyet olarak başlatıldığını söylemek yanlış olmaz.

Kastamonu’daki kutlamalar ilk önce “Gazi Günü” olarak isimlendirilmiştir. 1934 yılında Kastamonu gazetesinde “Gazi Günü Kutlamaları” şu şekilde manşet olmuştur: “Sevgili Gazimizin Kastamonu’muzu Teşrifle Şeref Verdikleri 23 Ağustos Gazi Günü Geçen Perşembe Şehrimizde Emsalsiz ve Samimi Bir Tezahüratla Kutlandı”. Bu başlık altında gazete kutlama etkinliğinden şu şekilde bahsetmiştir:

Sevgili Gazimizin Kastamonu’muza teşrifle şereflendirdikleri 23 Ağustos günü program vecihle geçen Perşembe saat 14.00’de Cumhuriyet Alanı’nda toplanan memurin ve halktan mürekkep kesif ve kalabalığın iştiraki ile sevinçle kutlandı. Halkevi bandosunun çaldığı İstiklal ve hep bir ağızdan söylenen 10. Cumhuriyet Marşı’ndan sonra Halkevi İdare Heyeti Reisi Baki Bey tarafından bir nutuk irat edildi. Bundan başka Gazi Hazretlerinin yüksek şahıslarına hitaben yazılmış şiirler okundu. Halkevi bisiklet ve süvari kolu tarafından resmigeçit yapılarak merasime nihayet verildi. Gece şehrin her tarafı elektriklerle tenvir edilmiş ve muhtelif mahallelerde geç vakte kadar şenlikler icra olunmuştur. Gece Halkevinin tertip etmiş olduğu müsamere ve burada okunan şiirler halkın takdirleri, alkışları ile karşılandı. Yine bugünün şerefine ertesi Cuma günü saat 14.00’de Gazi Stadi’nda kadın ve erkek binlerce kişinin huzurunda Halkevi Spor Şubesi tarafından tertip edilmiş olan muhtelif spor eğlenceleri yapıldı. Yüzme faaliyetini halk çok derin bir alakayla takip etti. Çocuk bahçesi kısmında da muhtelif oyuncular arasında memleket çocukları akşamlara kadar neşeli bir gün geçirmişlerdir (Kastamonu, 27 Ağustos 1934, s. 1).

1935 yılında Kastamonu gazetesinde etkinlikler şu başlıklarla yerini almıştır: “10 Yıl Önce Büyük Atatürk Bugün İlimizi Şereflendirmişti”, “Kastamonu’nun En Ulu ve En Kutlu Günü Bütün Yurttaşların Gönülden Taşan Saygı ve Sevgi Duyguları İle Kutlandı”. Gazetede, Kastamonu’nun baştanbaşa donatıldığı, Kastamonuluların görülmedik törenler yaptığı, büyük kurtarıncının ululuğunu bir daha anladıkları, ulu önderi bir daha aralarında görmek için çok hasretli sözler söyledikleri ifade edilmiştir. “Kastamonu’nun En Büyük Günü 23 Ağustos Atatürk Günü” başlığıyla gazete kutlama törenlerine sayfasında şöyle yer vermiştir:

Büyük önderimiz Atatürk’ün ilimize ayak basarak şeref verdikleri 23 Ağustos gününün yıldönümü geçen cum’a günü saat 11.00’de Cumhurluk Alanında binlerce halkın coşkun ve içten gelen sevinçle kutlandı. Bu toplantıda Doktor Fazıl Berki Tümtürk not tutarak gazetemize aynen yazdığımız içten gelen bir söylev söyledi. Doktorun söylevi sık sık alkışlarla karşılanıyordu. Bir saate yakın bu söylev bütün dinleyiciler üzerinde derin izler bıraktı. Hele büyük Atatürk’ün ayrılış söylevini okurken halk tamamen kendinden geçti. ‘Benim için sizden ayrılmak çok elimdir’ cümlesini dinleyenler sevinç ve minnete gözyaşı döküyordu. ‘Fakat emin olun ki size veda için elimi uzattığım zaman bu sizden uzaklaşmak için değil sizinle temasını bütün ömrümde hissetmek içindir.’ sözleri tekrar okunurken hemen her kelimesi halkı memnuniyet denizlerine gark ediyor ve koca alanı dolduran kalabalık dinleyicilerin son derece hürmetli ve derin sükutu içinde sanki bütün Kastamonu tek kalp olmuş yalnız onun teşekkür darabanları duyuluyordu. Çünkü bütün ömründe teması hissetmek teminatı irade ve ihtiyarları selbederek bütün Kastamonuluları bahtiyar ve yekpare bir kalp haline getirmişti. Biz de o gün o anki yüksek saygı sevgi ve

şükran hissiyatının orada bulunanlar ölünceye kadar unutulamayacağına kanaat ettiğimizi yazmakla iktifa ederiz. Rıza Başdurmaz'ın okuduğu şiiri halk üzerinde hoş bir tesir bıraktığı gibi bugünü gönlü ile duyan Lise Türkçe Öğretmeni Zeki'nin yazdığı çok içli ve çok candan şiiri de gönülden gelen alkışlarla dinlendi. Halkevi bandosu tarafından marşlar çalındı ve birçok bisikletçiler tarafından geçit töreni yapılarak toplantıya son verildi. Gece ilimiz sonsuz sevinçler içinde çalkanıyordu. Halk Partisi ve uray önünde geç vakte kadar şenlikler yapıldı ve millî oyunlar oynandı. Halkevinde güzel bir müsamere verildi. Bütün özel ve kamusal yapılar ve evler bayraklarla donatılmış, sayısız ampuller yeşil Kastamonu'yu bu büyük gece şerefine gündüze döndürmüştü (Kastamonu, 27 Ağustos 1935, s. 1).

1936 yılı kutlamaları Kastamonu gazetesindeki “23 Ağustos Atatürk Günü”, “Kastamonu Yüce Şef Atatürk'ün Kastamonu'ya Şeref Verişinin On Birinci Yıldönümünü İçten Gelen Büyük Bir Coşkunlukla Kutlandı” ve “23 Ağustos Atatürk Günü Şehrimizde Nasıl Kutlandı” başlıklarıyla verilmiştir. Gazete kutlama törenlerine sayfalarında şu şekilde yer vermiştir:

Yüce Şef Atatürk'ün şehrimize ayak bastığı 23 Ağustos gününün 11. yıldönümü geçen pazar günü şehrimizde büyük bir coşkunluk ve heyecanla kutlandı. Evvelden hazırlanmış programa göre o günü şehrimizde bütün resmi ve hususi binalar, dükkân ve mağazalar bayraklarla süslenmişti. Merasim yeri Gazi Stadi idi. Atatürk'ün şehrimize ayak bastığı saat göz önüne alınarak merasime saat 17.00 de başlanacaktı. Daha saat 12.00 den itibaren kadın, erkek ve çocuktan mürekkep binlerce halk yavaş yavaş Gazi Stadyumu'na gitmeye başlamış ve geniş olan stat sahası dolmuştu. Merasim sahasında başta İlbay ve C.H. Partisi İl Yönetim Kurulu Başkanımız Tefik Talat Hitay olmak üzere Subay İşıyarları, Parti, Uray ve diğer kurumlar mensupları bir askeri kıta ve pek çok halk yerini almışlardı. Tam saat 17.00'de Halkevi bandosunun çaldığı İstiklal Marşı ile tören başladı. Bunu müteakip Doktor Fazıl Berki kürsüye çıkarak Atatürk'ün Kastamonu'ya şeref verişinin bu büyük yıldönümünü güzel bir şekilde anlatan ve izah eden söylevi müteakip hep birlikte Onuncu Yıl Marşı söylenildi ve stattaki merasime nihayet verildi. Buradan büyük bir kalabalık Atatürk'ün anıtı önüne gitti. Mümtaz Yaman tarafında güzel bir hitabe irad edilerek Kastamonu'nun Atatürk'e olan bağlılığı heyecanlı bir şekilde ifade edildi. Nutuktan sonra türlü kurumlar tarafından hazırlanmış olan çelenkler anıta konuldu. Buradan Cumhuriyet Halk Partisi kurağına gidildi. Atatürk'ün Parti İlçe Yönetim Kurulu'na lütfen armağan buyurdukları imzalı fotoğraflarının Parti İlçe Yönetim Kurulu Başkanı Adil Yücebiyik tarafından kısa ve heyecanlı bir söylevle açılış töreni yapıldı ve gündüz yapılan törene son verildi. Gece büyük günün şerefine her taraf elektrikle tenvir edilmiş ve birçok yerlere vecizeler asılmıştı. Birçok halk ve Halkevinin iştiraki ile bir fener alayı yapılmış ve muhtelif mahallelerde halk kısım kısım toplanarak türlü eğlenceler tertip etmişler ve gece yarısına kadar millî oyunlar vesaire oynanarak bu büyük günün gecesini tesid etmişlerdir. Gece ayrıca Belediye tarafından Kolordu Komutanı Korgeneral Nazmi şerefine bir ziyafet verilmiştir. İlbaylık, Parti Başkanlığı, Halkevi, Parti İlçe Yönetim Kurulu, Uray tarafından Atatürk'e halkın kendisine olan candan bağlılığını sonsuz tazimlerini bildiren telgraflar da çekilmiştir. Fazıl Berki Tümtürk tarafından söylenen nutku gelecek sayımızda yayımlayacağız (Kastamonu, 25 Ağustos 1936, s. 1).

Kastamonu gazetesinde 1937 yılında şöyle başlıklar atılmıştır: “Bugün Büyük Atatürk'ün Kastamonu'ya Teşrifinin Yıldönümüdür” ve “Kastamonu Halkı Bu Aziz Günü Bütün Canıyla Kutluyor”. Kutlamalar gazetede şu şekilde yer almıştır:

Büyük Atatürk bundan tam on iki sene evvel şehrimize şeref vermişler ve Şapka İnkılabını tekke inkılabı gibi Türklüğün medeni cihan içerisinde layık olduğu yüksek mevkii ihraza başlıca amil olacak büyük inkılâpları da şehrimizde yapmışlardı. Bilhassa bu inkılâpları yapmak için vilayetimizi intihap buyurmaları halkımızın bihakkın sinisini kabartmakta ve bu asil duygularla coşkun tezahürata vesile olmaktadır. Sabahleyin saat tam 11.00'de Cumhuriyet Alanı'nda asker, memurlar ve bütün parti ocakları, spor ve avcı kulüpleri ve pek çok halk toplanarak bu büyük günü kutlamışlardır. Lise Almanca Muallimi Cemal Koral Atatürk'ün şehrimize teşrifinin ifade ettiği yüksek mana ve büyük inkılâpların içtimai benliğimizde husule getirdiği yenilikleri tebarüz ettiren kıymetli bir hitabe söyledi. Bundan sonra muhterem Vali ve Parti Başkanımız Avni Doğan alkışlar arasında kürsüye geldi. Aziz Valimiz bilhassa Atatürk'ün büyük inkılâpları yapmak için Kastamonu'yu intihap edişlerindeki hikmet ve manayı, kendilerine mahsus ince ve sesli ifadesiyle anlattıktan sonra her inkılâpta Kastamonu halkının daima ileri safta olduğu asil Türk kadının peçeyi çoktan tarihe mal ettiğinin fakat henüz şurada burada çarşaf giyen hanımların görülmekte olduğunu bayanlarımızı maziye bağlayan bu itiyadın terk edilmesini ve kadınlığın medeni kisvesi olan manto giyilmesinin yüksek manasını anlattı ve bizi en medeni milletlerden daha ileriye götürmeye azmetmiş olan Ulu Önder Atatürk'ün yüce namını hürmetle anarak alkışlar arasında nutkunu bitirdi. Bundan sonra büyük alay kışlaya Atatürk Anıtı'na çelenk koymaya gidildi. Burada encümen azasından Baki Tümtürk kıymetli bir hitabe irad ederek bu uğurlu ve şanslı günün yüceliğini anlattı. Atatürk'ün Kastamonu hakkındaki teveccühkar sözlerini hatırlattı ve büyük Ata'nın adına hitap ederek istiklal ve can bağışlayan büyük Ata'nın anıtı önünde hürmetle eğildi ve alkışlarla nutkunu bitirdi. Bundan sonra halk dağıldı. Ocaklarda ve belediye binalarında şenlik için hazırlık yapılmaktadır.” (Kastamonu, 23 Ağustos 1937, s. 2).

1938 yılı kutlamaları Doğrusöz gazetesinde şu başlıklarla yerini almıştır: “Kastamonu Dün En Büyük Bayramını Kutladı”, “Atatürk’ün Büyük Günü, Bütün Kastamonu Halkının İçten ve Candan Sevinçleri ile Tespit Edildi. Halk Bu Kutsal Günü Bayramların Bayramı Yaptı”. Gazete, kutlama törenlerine sayfasında şöyle yer vermiştir:

Atatürk’ün Kastamonu’ya gelişi gününü Kastamonu her sene daha içten ve daha gönülden duygularla kutluyor. Onun şehrimizde geçirdiği günleri ömürlerinin en mesut anı sayan Kastamonulular geçen senelerde de bu ulu bayramı bütün gönü ile kutlamışlardı. Fakat bu sene CHP ocakları bu öz halk işini daha teşkilatlı daha muntazam ve daha parlak bir şekilde başardılar. Daha sabahtan bütün memleket baştan aşağı al bayraklarımızla donatılmıştır. Saat 11.00’a doğru şehrimizde pazar günü olmasına rağmen bütün dükkânlar kapandı. Herkes kendi ocağına toplandı. Saat on bire çeyrek kala Belediyenin önü çok kesif bir halk toplantısına sahne oldu. Önde Halkevi Bandosu olduğu halde bütün ocaklar kendi bayraklarını ve parti bayraklarıyla asıl toplantı yeri olan Cumhuriyet Alanı’na gittiler. Spor kulübümüzün spor, güreş, atlet, voleybol takımları, sonra avcılar kulübü muntazam elbiseleriyle merasime eşlik etmişlerdi. Alaydan bir müfreze ile bütün subaylar ve bütün memurlar Kastamonu’nun öz ve aziz bayramını kutlamaya başlamışlardı. Saat 11.00’de merasim başladı. On iki yıl önce Ilgaz’ın yeşil çamları arasından süzülerek gelen otomobilin Kastamonu’ya saadetler ve neşeler getirdiğini ve bu aziz yolcunun, bu kıymetli misafirin hepimizin can bağlarıyla bağlandığımız Atatürk olduğunu anlattı. Ve ona bizim bağlılığımızın sırrını çok içli bir ifade ile anlatan hatip bilhassa Atatürk’ün bu seyahatinden doğan inkılâplar üzerinde durdu ve ‘Atatürk’ün bu seyahati aynı zamanda bütün milletin kurtulması için en köklü ve en verimli inkılâpların tecellisine vasıta olmuştur’ dedi. Büyük Ata’nın bu seyahatinde söylemiş olduğu çok kıymetli ve çok içli nutukları ve vecizeleri hatırlatıp ve bilhassa Olukbaşı’nda Kastamonu’dan ayrıldıkları sırada kıymetli arkadaşımız Cemal Koral’ın nutuklarına vermiş oldukları çok veciz ve çok ateşli cevabı okudu ve nutkuna kahraman orduya, inkılâpçı gençliğimize ve bütün halkımıza çok heyecanlı hitaplar yaptı ve ‘Atatürk sen üstümüzden eksik olma, ömrün berrak sular gibi duru ve ummanlar gibi sonsuz olsun’ diyerek bitirdi ve alkış tufanları arasında kürsüden indi. Bir an sonra kürsüde Sayın Valimiz ve Parti Başkanımız Avni Doğan görüldü. Candan alkışlar arasında söze başlayan Bay Avni Doğan bazı kısımları zapt edebildiğimiz nutkunu okudu. Valimizin çok kıymetli söylevleri halkımız tarafından çok candan alkışlandı ve Cumhuriyet Alanındaki merasime son verilerek kışlaya Atatürk Anıtına gidildi. Burada aziz arkadaşlarımızdan Baki Tümtürk tarafından heyecanlı bir hitabe irat edildi ve büyük Atatürk’ün Kastamonu havalisi hakkındaki iltifatkar ve teveccühkar sözleri hatırlatılarak hayatımızın ve bütün varlığımızın üssü’l esası olan büyük Ata’mıza sonsuz saygılar sunuldu. Bu nutuktan sonra onuncu yıl marşı söylendi ve merasime nihayet verildi. Gece CHP ocaklarında, CHP parti binasında ve Belediyede çok neşeli şenlikler yapıldı. Bilhassa parti merkezinde yapılan tezahürat çok neşeli ve çok düzenli idi. Halkımız gece yarısına kadar bu kutsi ve uğurlu günü kutladı (Doğrusöz, 24 Ağustos 1938, s. 1).

2. Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1939–1945)

Söz konusu yıllar, İkinci Dünya Savaşı dönemini kapsamaktadır. 1939 yılında Atatürk’ün vefatının ilk yıldönümünde etkinlik bilgisine ulaşılamamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve Atatürk’ün vefatı kutlamaların yapılmamasında bir etken olarak düşünülebilir. 1940 yılında Doğrusöz’de “Kastamonu’muzun Büyük Günü” başlığıyla “Ebedi Şef Atatürk 23 Ağustos 1925’te Kastamonu’yu şerefleştirmişlerdi. Bu tarihi günün 15. Yıldönümünü idrak etmiş bulunuyoruz” ifadesiyle haber olarak verilmiştir. Gazetede Mustafa Kemal Paşa’nın Kastamonu’ya davet edilmesi ve geldiği gün hakkında bilgiler verilmiş (Doğrusöz, 23 Ağustos 1940, s.1) ve “Edebi Şef” olarak isimlendirilen Atatürk’ün Kastamonu Cumhuriyet Halk Partisi’nde Kastamonu halkına yüksek sevgilerini gösterir tarihi nutku, Doğrusöz’ün sonraki sayısında yayınlanmıştır (Doğrusöz, 27 Ağustos 1940, s. 1). 1941 yılında “23 Ağustos’u Büyük Merasimle Kutladık” başlığıyla verilen etkinlik haberine göre, programda Belediye Başkanı Zeki Cemal Kastamonuluların hissiyatına tercüman olarak Millî Şefe (İsmet İnönü) bağlılık ve minnet hislerini ifade eden heyecanlı bir konuşma yapmış, İzzet Okay ise Halkevi’nde Atatürk Köşesi yapılacağını bildirmiştir. Halk dükkânlarını kapatarak semt semt önlerinde davul zurnalar olduğu halde Halkevi Alanı’nda toplanmış, bu sırada Kastamonu Kalesinden iki defa top atılarak merasime başlandığı ilan edilmiştir. Atatürk’ün misafir kaldığı Olukbaşı’nda Terzi Emin Ağanın konağı önünde toplanılmıştır. Burada gençler ve sporcular ellerinde “23–8–925 Ata’nın Kastamonu ya geliş hatırası” ibaresini taşıyan bir bayrakla alkışlar arasında hareket etmiştir. Tören Halkevi önünde yapılmıştır. Halk saat 17.00’den itibaren Halkevi önünde toplanmış, Halkevi balkonuna Atatürk’ün büstü konmuştu. Hatipler burada konuşma yapmışlardır. Balkonda ayrıca davetlilere de yer ayrılmıştı. Davetliler arasında Vali Vekili Faik Beyle bütün vilayet erkânı, şehirde bulunan mebuslardan Hilmi Çoruk, Dr. Tevfik Arslan ile eski valilerden Cemal Bardakçı, Etnografya Müzesi Müdürü Osman Ferit, Doçent Ekrem ile bakanlar ve iktisadi müesseseler müdürleri bulunuyordu. Bu yıllarda Terzi Emin Ağanın evinden sporcuların koşuya başladıkları ve Halkevi önüne kadar hatıra bayrağı taşıdıkları görülmektedir. Getirilen hatıra bayrağı balkonda Vali Vekili Faik Bey’e verilmiş, daha sonra Halkevi’nde Atatürk Köşesine konulmak üzere Vilayet C.H.P. İdare Heyeti Başkanı İzzet Okay’a tevdi edilmiştir. Burada C.H.P. İdare Heyeti Başkanı İzzet Okay bir konuşma yapmış, Lise Öğretmeni Cahide Başol Atatürk’ün hayatını ve inkılapları anlatan bir konuşma yapmıştır. Daha sonra konuşan Belediye Başkanı Zeki Cemal Atatürk ve arkadaşlarının inkılaplarından bahsederek Türk milletinin büyüklerine olan bağlılığını ifade ile

hasta adamdan muazzam bir kuvvet çıktığını anlatmış, coşkulu hitabesi halkın büyük tezahüratına sebebiyet vermiştir. Gece fener alayı yapılmış, Halkevi önünden Ata'nın misafir olduğu Olukbaşı'na kadar giderek tezahüratlar yapmışlardır. Alay tekrar Halkevi önüne gelince Almanca öğretmeni Cemal Koral, öğretmen İhsan Ozanoğlu, Ziya Demircioğlu ve lise son sınıf talebesinden Aziz Demircioğlu konuşmalar yapmışlardır. (Doğrusöz, 26 Ağustos 1941, s. 1).

1942 yılında “23 Ağustos Atatürk Gününü Parlak Merasimle Kutladık”, “Resmi ve Hususi Bütün Binalar Bayraklarla Donandı. Gece Halkevinde Millî Havalara Çalındı, Millî Oyunlar Oynandı”, başlığıyla basında yer alan etkinlikler “23 Ağustos Pazar günü Kastamonu halkı ünlü ve şanlı bir günün kutsi hatırasını yaşamış ve büyük bir sevinç içerisinde kutlamıştır.” şeklinde duyurulmuştur. Gazete kutlama törenlerine sayfasında şöyle yer vermiştir:

Etkinlikler Halkevi önünde başlamıştır. Olukbaşı'ndaki Terzi Mehmet Emin Ağanın evi önünde atletlerimiz saat 16.00'da toplanmış ve o günün bir hatırası olan şanlı bayrağı Necati Kavukluoğlu elinde ihtiramla tutmakta idi. Halkevi önüne gelen atletlerimiz halkın alkışlarıyla karşılanmış ve evin kapısı önünde bulunan Vali Mithat Altınok'a bu bayrağı teslim etmişlerdir. Müteakip Halkevi bandosu tarafından İstiklal Marşı çalınmış, marştan sonra Valimiz bugünün kutsiyetini tebarüz ettirmişler ve Atatürk'ün hayatına ait bir demeçte bulunmuşlardır. Valimizin nutkundan sonra merasime son verilmiştir. Büyük Ata'nın Kastamonu'daki tarihi varış nutuklarını memleketimizin yetiştirdiği gençlerden Ali Tümtürk ile Aziz Demircioğlu'nun okuyacağı söylendi ve bu nutuklar okunup alkışlandı. Bundan sonra Halkevi'nin müsamere salonuna gidildi. Evvela millî şairimiz İhsan Ozanoğlu tarafından 23 Ağustos'a dair sazla bir konuşma söylendi ve alkışlandı. Bu konuşmayı müteakip millî türküler söylendi ve mahalli oyunlar oynandı (Doğrusöz, 25 Ağustos 1942, s. 1).

1943 yılı Doğrusöz gazetesinde: “Dün 23 Ağustos Atatürk Günü Olarak Kutlandı.”, “Resmi ve Hususi Binalar Bayraklarla Donandı. Gece Halkevinde Millî Havalara Çalındı” başlıklarıyla yer verilmiştir. Doğrusöz, kutlama törenlerine şu şekilde yer vermiştir:

Dün 23 Ağustos Pazartesi günü Kastamonu halkı ünlü ve şanlı bir günün kutsi hatırasını yaşamış ve bir sevinç içinde kutlamıştır. Bundan on dokuz sene evvel Atatürk'ü, o büyük kurtarıcıyı bağrına basan Kastamonulular bu kutsi ve mübarek günü anmışlardır. Sabahtan itibaren müesseseler dükkânlar bayraklarla süslenmiştir. Saat 18.00'de Halkevi önünde çalınan davul büyük Türk inkılabının şanlı bir sayfasını teşkil eden bugünün kutsiyetini her tarafa yayıyordu. Program mucibince bundan on dokuz sene evvel Atatürk'ün misafir buldukları Terzi Mehmet Emin Ağanın evi önünde atletlerimiz saat 15.00'de toplanmış ve o günün bir hatırası olan şanlı bayrağı Necati Kavukluoğlu elinde ihtiramla tutuyordu. Lisemizin spor yurdu atletlerinden olan bu grup tam 15.00'te hareket etmiş ve on beş dakika sonra Halkevi önüne gelmişler ve orada bulunan Sayın Valimiz Dr. Mithat Altınok'a teslim etmişlerdir. Valimiz bayrağı ihtiramla almışlar ve Atatürk'ün Halkevi köşesine konulmak üzere Halkevi Reisine vermişlerdir. Bunu müteakip Halkevi Bandosu tarafından istiklal marşı çalınmış ve marştan sonra Valimiz bugünün kıymetini tebarüz etmişler ve Atatürk'ün bütün Türk milletinin kalbinde yaşadığını söylemişler ve ezcümle Atatürk ebediyete inkılâp ettikten sonra onun silah ve aziz arkadaşı ve bu inkılabın yaratıcılarından biri olan Millî Şef İsmet İnönü etrafında da aynı heyecan ve aynı ruhla toplanıldığını ve aynı hızla yürümekte olduğunu ve millî günlerimizin tatlı ve heyecanlı günlerini kutlamak ile mesut ve bahtiyar olduğunu söylemişler ve bu suretle sözlerine son vermişlerdir. Bu toplantıya şehrimizde bulunan mebuslar da iştirak etmişlerdi. Gece Halkevi'nin iç ve dış kısmına halk toplanmış, burada Lise Müdürü Şeref Erdoğan tarafından Türk milletinin kurucusu olan Atatürk'ün hayatını ve yaptığı inkılabı anlatılmış, Atatürk'ün Kastamonu'daki konuşmalarından parçalar okunmuştur. Bu nutuktan sonra çalgılar çalınmış ve millî oyunlar oynanmıştır (Doğrusöz, 24 Ağustos 1943, s. 1).

1944 yılında ise Doğrusöz'de “Atatürk'ün Kastamonu'ya Şeref Verdiği Gün Merasimle Kutlandı.” şeklinde başlıkla yer alan kutlamada etkinlikler yine Halkevi önünde başlayıp, buradan Atatürk'ün misafir olduğu konak önünden hareket eden sporcular şeref bayrağını Vali Muavini Abidin Erener'e sunmuşlar ve bunu müteakip İstiklal Marşı çalınarak merasime başlanmıştır. Marşı müteakip İhsan Ozanoğlu tarafından istiklal harbinde Kastamonuluların feragati ve gayretini konu alan bir konuşma yapılmış, daha sonra Aziz Demircioğlu tarafından Atatürk'ün Kastamonu'da yaptığı konuşmadan parçalar okunmuştur (Doğrusöz, 26 Ağustos 1944, s. 1).

3. Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1946-1960)

1946-1960 yılları arası dönemde Şapka ve Kıyafet İnkılabı kutlama ve etkinlikleri Doğrusöz ve Yenises gazeteleri üzerinden derlenmiştir. 1946-1953 yılları arası dönemde basında etkinlik haberi bulunmamıştır. 1954 yılında Doğrusöz gazetesinde “Kutlama Programı” başlığıyla programa yer verilmiştir. Programa göre; 23 Ağustos Pazartesi günü şehir bayraklarla süslenecek, Kastamonu gazeteleri bugünün önemini belirten yazılar yazacaktı. Atatürk'ün Kastamonu'ya ayak bastığı saatte 21 parça top atılacak, Atatürk'ün İnebolu, Taşköprü ve Daday kazalarında yapmış olduğu geziler mahallinde faaliyet yapılacak, saat 18.00'de bütün halk Müze önünde toplanacak, kutlama komitesi tarafından Atatürk büstüne çelenk konulacak, bando ile

İstiklal Marşı çalınacaktı. Kastamonu Valisi Niyazi Ali'nin konuşması ardından gece muhtelif meydanlarda millî oyunlar oynanacaktı (Doğrusöz, 25 Ağustos 1954, s. 1).

1955-1958 yılları arasında Yenises ve Doğrusöz gazetelerinde kutlama haberi bulunamamıştır. 1959 yılında ise Yenises gazetesinde “Şapka İnkılabının 34. yıldönümü.” başlığıyla bir habere verilmiştir. Eleştiri içeren haberde şu ifadeler geçmektedir:

İstanbul ve Ankara gazetelerinin neşrettikleri havadise göre 24 Ağustos Pazartesi günü Şapka İnkılabının 34. yıldönümü dolayısıyla İstanbul'da Mustafa Kemal Derneği'nde toplantı yapılmış ve Atatürk'ün ilk defa 24 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu'da şapkayı giyerek bunu millete kabul ettirdiği belirtilmiştir. Gazetede konu ile ilgili Hikmet Tiryakioğlu düşünce ve eleştirisini şu şekilde ifade etmiştir: ‘Ben gazetelerde bu havadisi okuduğum zaman bir Kastamonulu olarak şahsen hicap duydum. Sebebi, 24 Ağustos 1925 tarihinde Atatürk Kastamonu'ya gelmiş, büyük bir inkılâp yaratmış, bu inkılâp yalnız Kastamonu için değil, millet muvacehesinde büyük bir inkılabın temeli o gün Kastamonu'da, yani bizim şehrimizde atılmış. Bizler o günü hatırasına hürmeten Kastamonu'da hiçbir şey yapamaz mıydık, hiç değilse bir konferans tertip edemez miydik? Gençlik teşekkülleri, spor kulüpleri hiç değilse gelecek yıllar için bu mutlu günü unutmamalıyım (Yenises, 26 Ağustos 1959, s. 1).

1960 yılına ait Doğrusöz ve Yenises gazetelerinde de kutlama ve etkinlik haberi bulunamamıştır. Bu dönemde kutlama faaliyetlerinin düzenli yapılamaması çok partili hayata geçişte iktidar muhalefet ilişkileri içerisinde değerlendirilebilir. Daha önce faaliyetlerin Halkevi merkezli yapıldığı bilinmektedir, bu durum 1951'de Halkevlerinin kapatılmasının da etkisinin olabileceğini akla getirmektedir.

3. Şapka ve Kıyafet İnkılabı Kutlamaları (1961–1980)

27 Mayıs askerî darbesinin hemen ardından 1960, 1961, 1962 yıllarında Kastamonu basınında (Doğrusöz ve Yenises) kutlama haberi görülememiştir. Askeri darbe sonrası ilk yıllarda etkinliklerin yapılmadığı anlaşılmaktadır. 1963 yılında “Otuz Sekiz Yıl Önce Bugün Şapka İnkılabı İçin Atatürk Şehrimize Gelmişti.” şeklindeki haber başlığıyla kısa bir açıklama yayımlanmıştır. Haberde;

38 yıl önce bugün 1925 yılının 24 Ağustos günü Atatürk Kastamonu'yu şerefleştirmişti. Atatürk ilk defa şapka ile çıktığı bu seyahatte şapka ve kıyafetle ilgili konuşmalarını yapmış ve halka bu inkılabı mal etmişti. Atatürk Kastamonulular hakkında bu seyahatte şunları söylemiştir: ‘Gördüklerimin en kıymetli kısmı bu güzel bölgenin samimi halkının çok aydın, çok geniş ve yüksek bir görüş sahibi olmalarıdır. İtiraf etmeliyim ki bu seyahatimden evvelki bilgim gördüklerimin hâsıl ettiği kanaatlerden çok başka idi.’ (Doğrusöz, 24 Ağustos 1963, s. 1).

Yukarıdaki haber metninden 1963 yılında da kutlama yapılmadığı anlaşılmaktadır. 1964 yılında Doğrusöz gazetesinde: “Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişinin 39. Yılı İlk Defa Olarak Muhteşem Bir Törenle Kutlandı” manşetiyle kutlama törenlerine geniş yer verilmiştir. Olukbaşı'nda başlayan programın kapsamı gayet geniştir. Bu yıllarda etkinliklerde “Şapka Devrimi” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Program için Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş, Çankırı Orta Menzil Komutanı General Reşat Bir ve Çankırı Valisi Fahri Çırgın Kastamonu'ya gelmiştir. Ayrıca Çankırı'dan bir askeri birlik ve bando da gelmiştir. Etkinlikler kapsamında askeri uçaklar Kastamonu semalarında uçuş yapmıştır. 23 Ağustos günü saat 10.30'da Kastamonu Kalesinden top atışıyla kutlamalar başlamış, Atatürk portresi taşıyan bir araba temsilen Atatürk'ün kaldığı evin önüne gelmiş, alkışlarla karşılanmış ve 1925 yılında olduğu gibi araba önünde geleneksel Sepetçioğlu oyunları oynanmıştır. Atatürk fotoğrafının yanında konuşma yapan Vali Necdet Yalçın, Atatürk'ün inkılâp için Kastamonu'yu seçme sebeplerinden bahsetmiştir. Müteakiben misafir bakanlar tarafından müzeye kadar gelinmiş ve müze ziyaret edilmiş, Cumhuriyet Alanı'na gidilerek Atatürk anıtına çelenkler konulmuştur. Bundan sonra Nuri Çelik tarafından 39 yıl önce Almanca Öğretmeni Cemal Koral tarafından Atatürk'e hitaben söylenen nutuk ile Ali Tümtürk tarafından Atatürk'ün veda nutku okunmuştur. Öğleden sonra stadyumu dolduran on bine yakın kişi önünde önce Turizm ve Tanıtma Bakanı Ali İhsan Göğüş tarafından bir konuşma yapılmış, müteakiben askeri bando ve birlik başta olmak üzere Turhal Şeker Fabrikası Mehter Takımı ile muhtelif folklor ekipleri ve esnaf teşekkülleri geçit resmi yapmışlardır. Türk Devrim Ocakları Folklor Ekibi, İnebolu, Kurşunlu, Tosya ve Kastamonu folklor ekipleri gösteriler yapmıştır. Gece, Halkevi Salonunda Ankara Yeni Mahalle Halkevi Tiyatro Kolu tarafından Turgut Özakman'ın “Duvarların Ötesi” adlı üç perdelik bir temsiline yer verilmiştir (Doğrusöz, 24 Ağustos 1964, s. 1).

1964 yılı etkinlikleri Kastamonu gazetesinde de “23 Ağustos 1925 Kastamonu'da Atatürk Günü Benzeri Görülmemiş Bir Törenle Kutlandı.” başlığıyla verilmiş ve kutlama etkinliklerinden şu şekilde bahsedilmiştir:

Kastamonuluların tarihi gününden olan 23 Ağustos 1925 günü cidden çok zengin ve parlak bir tezahürat ile kutlandı. Program gereğince temsili karşılama saat 10.00'da yapılamadı, on beş dakika gecikti. Fakat bu gecikmeyi Merkez İlköğretim Müdürü Safi'nin irticalen konuşması unutturdu. Safi duyarak sesli bir ifade ile günü ve karşılama anının heyecanını yaşattı.

Karşılamaya başladı. Ali Tümtürk yazdığı konuşmayı okudu. Yürüyüş başladı. Herkeste derin bir neşe ve olağanüstü bir hal müşahade ediyordu. Atatürk'ün canlı bir resmi çizilmiş ve otonun münasip bir yerine konulmuştu. Sabri Akça'nın bu eseri Atatürk'ü pek canlı olarak gösteriyordu. Kudretli sanatçı Sabri Akça müze balkonuna da bir Atatürk resmi koymuştu ki Gazi'yi canlanmış balkonda nutuk irad ediyor sanırsınız. Eser o kadar mükemmel idi. Burada da Sayın Valimiz günün mana ve mahiyetini belirten veciz bir nutuk irad etti. Müteakiben Yılmaz Yaman Atatürk'ün büyük nutkunu okudu. Ses ve tonaj müsait, ahenk ve eda güzel fakat tutku teşkil eden kelimelerin pek çoğu bilenlere azap ve asap bozukluğu verecek derecede yanlış telaffuz edildi. Nutkun esas metninden birkaç cümle birçok kelime atıldığını ve hariçten katma yapıldığı anlaşıldı. Bu müdahale ve yanlış okunan kelimeler hakkında gelecek sayımızda bilgi arz edeceğiz. Müzeden sonra Cumhuriyet Alanı'na gidildi. Buraya ait olan program maddeleri başarı ile tatbik olundu. Yalnız burada da Cemal Koral'ın ve Atatürk'ün nutukları okunurken lüzumsuz zihaf ve imaleler yapıldı. Bilhassa Nuri Çelik muttasılı mutasal okumak suretiyle bazı kelimeleri katletti. Bu tecrübe ve müşahade ile de sabit olduğu gelecek sene böyle metinlerin okuma işini ağız yakışanlara vermek lazımdır. Öğleden sonra saat 15.00'ten geç vakte kadar stadyumda folklor gösterileri yapıldı. Folklor ekibi ve Turhal Mehter Takımı çok beğenildi. Bilhassa mehter günün neşesini daha çok arttırdı (Kastamonu, 24 Ağustos 1964, s. 1).

1964 yılındaki kutlamaları Yenises gazetesini şu ifadelerle haberleştirmiştir. Sabahın erken saatlerinden itibaren binlerce Kastamonulunun yollara döküldüğü, bir sel gibi olduğu, bu selin 39 yıl önce en büyük Türk Gazi Mustafa Kemal'in Kastamonu'ya girdiği ilk noktaya Olukbaşı'na akdığı, saat 10.00'da ilk top sesiyle Atatürk'ün sembolü olan arabanın yavaş yavaş ilerlediği, askeri ve mülki erkân, senatörler milletvekilleri malul gaziler eski muhripler, teşekküller mensuplarının arabaya doğru yaklaştığı ifade edilmiştir. Daha sonra kortej Atatürk'ün Olukbaşı'nda misafir kaldığı evin önüne gelmiş, askeri bando marşlar çalarken kurban kesilmiş, mehter takımı gösteriler yapmış, folklor ekibi oyunlar sergilemiştir. Oradan aynı tertiple Müze binası önüne gidilmiş, Müze önündeki törenden sonra Cumhuriyet Alanına gidilip Atatürk Anıtı'na çelenkler konulmuş ve İstiklâl Marşı okunmuştur. Burada Öğretmenler Derneği adına Nuri Çelik, öğretmen Cemal Koral'ın 1925 yılında Atatürk'e hitaben yaptığı konuşmayı, Ali Muhlis Tümtürk de Atatürk'ün tarihi veda konuşmasını okumuşlardır (Yenises, 24 Ağustos 1964, s. 1).

Kastamonu gazetesinde 1965 yılında kutlamaları "Ata'nın Kastamonu'ya Gelişinin 40. Yılı Coşkun Törenlerle Kutlanıyor", "Bugün Yapılan Törenlerden Sonra Kortej Yarın İnebolu'ya Gidecek" manşetleriyle verilmiştir. Bu yıllarda kutlamaların Atatürk'ün karşılandığı Olukbaşı'nda başlatıldığı görülmektedir. 1965 yılında dolu dolu bir etkinlik listesi mevcuttur. Bir jet filusunun merasime havadan katılması, atlı ve motosikletli kıtaların katılması, Gazi Stadyumu'nda Çankırı Orta Menzil komutanlığının bando, boru ve trampet takımı ile merasim bölüğünün gösterileri, Çorum, Bursa Türk Devrim Ocakları, Kurşunlu, Tosya, Konya ve Kastamonu folklor ekiplerinin oyunları ile motosiklet ekibinin akrobasi gösterileri, Halk Eğitim Merkezi salonunda Bakırköy Halkevi¹ gösterileri kolu tarafından "Horoz İbîği" isimli eserin temsili, saz şairleri Ali İzzet ile Âşık Dursun Geylani tarafından sazlı sözlü icra programı, Nasrullah ve Otogar meydanlarında folklor ekiplerinin gösterileri gerçekleşmiş, şehirde fener alayları yapılmıştır. Poçaj ve Yenimelet sinemalarında Atatürk ve devrimleriyle ilgili filmler gösterilmiş, İnebolu'da da etkinlikler yapılmıştır. (Kastamonu, 24 Ağustos 1965, s.1, Doğrusöz, 24 Ağustos 1965, s.1, Yenises, 24 Ağustos 1965) s.1).

1966 yılı kutlamaları Kastamonu gazetesinde "Şapka Devrimi Dün Parlak Törenlerle Kutlandı." başlığıyla etkinlik haberine yer verilmiştir. Habere göre, Atatürk Olukbaşı'nda temsili olarak karşılanmış, önde atlarla ilerleyen kortejin üstünden uçaklar geçiş yapmıştır. Kastamonu Valisi Hasan Bahri Kurtoğlu, milletvekillerinden A. Faköz, Sabri Keskin, Muzaffer Akdoğanlı, Osman Oktay ve Orta Menzil Komutanı Tümgeneral Burhanettin Ercan tören için gelen Çankırı Valisi Cevat Çapanoğlu, Belediye Başkanı Ali İnandık protokole dahil zevat tarafından karşılanmıştır. Olukbaşı'na gelindiğinde kurban kesilmiş ve 41 yıl önceki gibi Sepetçioğlu oynanmıştır. Olukbaşı'ndan hareket eden kortej ve sembol arabası müze binası önüne gelmiş ve burada Vali Hasan Basri Kurtoğlu tarafından günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapılmıştır. Daha sonra Aziz Demircioğlu tarafından Atatürk'ün şapka inkılabı konulu konuşması okunmuştur. Bu arada Cumhuriyet Senatosu Başkanı İ. Şevki Atasagun, Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz, Ulaştırma Bakanı Seyfi Öztürk, Çalıştırma Bakanı Ali Naili Erdem, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İbrahim Deriner, Kara Kuvvetleri Komutanı Refik Yılmaz ve Kastamonu eski Valisi Necdet Yalçın, Halkevi Genel Başkanı Celal Ertuğ, Yargıtay 6. Daire Başkanı Kazım Akdoğan, Senatör Mehmet Çamlıca, Bursa Valisi Celalettin Ünseli ve Eskişehir Valisi Orhan Meriç'in gönderdikleri tebrik telgrafları okunmuştur. Müze binası önünde tören yapılmış, törenden sonra kortej hareketle Cumhuriyet Alanı'na gelip ve burada törenle anıta çelenk konulduktan sonra Halkevi Başkanı Ali Muhlis Tümtürk tarafından şehir adına, Yılmaz Yaman tarafından ise Öğretmen Cemal Koral tarafından yapılan konuşma ile Abbas Büyükcavcı tarafından Atatürk'ün cevabî konuşması

¹ Halkevleri, 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra Türk Kültür Derneği adıyla tekrar bir teşkilatlanma içine girmiş, 21 Nisan 1963 tarihinde Halkevleri adını almıştır (Akyol, 1996, s. 132).

okunmuştur. Daha sonra İnebolu'ya giden heyetler oradaki etkinliklere de katılmışlardır. (Kastamonu, 24 Ağustos 1966, s. 1; Doğrusöz, 24 Ağustos 1966, s. 1; Yenises, 24 Ağustos 1967, s. 1).

1967 yılındaki kutlamalar yerel basında “Şapka Devrimi Törenlerle Kutlandı” ve “Şapka Devrimi Törenlerinin İlk Günü Parlak Törenlerle Geçti” manşetleriyle yer almıştır. Atatürk'ün Kastamonu'ya gelişinin 41. yıldönümünde sabah saat dokuzda Pırlaklar'da Atatürk'ün sembolik olarak karşılanış merasimi yapılmış, Olukbaşı'ndan Cumhuriyet Alanı'na kadar kortej yürüyüşü devam etmiş, müze önünde ve Cumhuriyet Alanı'nda ayrı ayrı merasimler yapılmıştır. Öğleden sonra Gazi Stadında yapılan folklor gösterileri büyük ilgi çekmiş on bine yakın seyirci tarafından izlenmiştir. Balıkesir, Bursa, Silifke, Sivas, Kastamonu, Artvin ve Halkevleri Genel Merkez Folklor ekipleri törenlere katılmış, bilhassa Silifke Ekibi büyük hayranlık uyandırmıştır. Motosiklet ekibinin gösterileri ise çok heyecanlı geçmiştir. Bu arada motosikletçilerden M. Baki Güdek'in atlayışlarla hafif yer ve yön değiştiren ateş çemberine çarpması heyecan yaratmıştır (Doğrusöz, 24 Ağustos 1967, s. 1, Kastamonu, 24 Ağustos 1967, s.1).

1968 yılında kutlama faaliyetleri yerel basında “Şapka Devrimi Şenlikleri Devam Ediyor”, “Şapka Devrimini Kutladık”, “Törenler İlgiyle İzlendi” ve “Kastamonulular Bugün 43 Yıl Öncesini Yaşıyor” başlıklarıyla verilmiştir. Kutlamalara Olukbaşı'nda saat 09.00'da başlanmıştır. Başta bayrak kıtası olmak üzere il protokolü, tören bölümü, muharip gaziler, yüksek ve orta dereceli okul öğrencileri, folklor ekipleri, dernek ve teşekküllerin temsilcileri, taşitli esnaf derneklerinden ibaret kortej saat 10.00'da Kaleden atılan ilk topun sesi ile birlikte Pırlaklar'dan yürüyüşe geçmiş, Atatürk'ün geldiği zaman misafir kaldığı konak yeri önünde kısa bir duraksamadan sonra Müze binası önüne gelinmiştir. Vali Hasan Basri Kurdoğlu'nun konuşması ve Atatürk'ün Kastamonu'da yaptığı konuşma Aziz Demircioğlu tarafından okunmuş, sonra törene Cumhuriyet alanında devam edilmiştir.

Cumhuriyet Alanı'nda Atatürk Anıtına çelenklerin konulması ardından saygı duruşu ve İstiklâl Marşının okunmuş, burada Öğretmen Dursun Seval, Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılışında emekli öğretmen Cemal Koral tarafından söylenen nutku okumuş, Atatürk'ün cevabi nutku da Recep Karagülleoğlu tarafından okunmuştur. Öğleden sonra stadyumda tören yapılmış, bunu takiben Çorum, Erzurum, İnebolu, Kastamonu, Malatya ve Silifke ekipleri mahalli oyunlar oynamışlardır. İlk defa Kastamonu'ya gelen Erzurum ve Malatya ekipleri diğer ekipler gibi büyük ilgi ve takdir görmüştür. Gece folklor ekipleri kapalı spor salonunda gösterilerini tekrar etmişlerdir. Hüsnü Tandoğan Spor Salonunda, Cumhuriyet ve Nasrullah Alanı'nda da folklor gösterileri yapılmış, Halk Eğitim Merkezi Salonunda Atatürk ve inkılapları konulu filmler gösterilmiştir. Ertesi gün stadyumda büyük yağlı pehlivan güreşlerinin yapılacağı, il protokolünün ve folklor ekiplerinin İnebolu'ya hareket edeceği, yolda Seydiler ve Küre'de de folklor ekiplerinin gösterilerde bulunacağı ve konuşmaların yapılacağı duyurulmuştur. Yine İnebolu'ya top atışları arasında girecek kortejin Atatürk Anıtı önünde durarak çelenk sunması, Halkevindeki Atatürk Köşesine Atatürk'ün sembolünün konulacağı, bundan sonra Halkevi balkonundan Atatürk'ün tarihi Şapka Nutku'nun söyleneceği, konuşmaların yapılarak şiirler okunacağı ifade edilmiştir (Doğrusöz, 24 Ağustos 1968, s. 1, Kastamonu, 24 Ağustos 1968, s. 1, Yenises, 23 Ağustos 1968, s. 1).

1969 yılı kutlamaları Doğrusöz ve Karadeniz gazetelerinde “Şapka Devriminin 44. Yıldönümü Kutlandı” başlığıyla verilmiştir. Kutlamalar, Pırlaklar mevkiinde yapılan sembolik karşılama töreni ile başlamış ve program gereğince Olukbaşı'nda Atatürk'ün misafir kaldığı ev ve müze önünde yapılan konuşmalarla devam etmiştir. Olukbaşı'nda kurban kesilmiş ve Sepetçioğlu oyunu oynanmıştır. Müze önünde Vali Hasan Kurtoğlu günün önemini belirten bir konuşma yapmış, bunu takiben Atatürk'ün kıyafet inkılabı ile ilgili nutku Aziz Demircioğlu tarafından okunmuştur. Daha sonra Cumhuriyet Alanı'na gelinmiş, Atatürk Anıtına çelenkler konmuş ve saygı duruşunda bulunulmuştur. İstiklal Marşı'ndan sonra Dursun Seval Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılışında Cemal Koral'ın yaptığı konuşmayı okumuş, bunu Recep Karagülle'nin okuduğu Atatürk'ün veda nutku takip etmiştir. Şapka inkılabı dolayısıyla şehir bayraklarla donatılmış taklar kurulmuş ve davullar, zurnalar çalınmıştır. Gece de Halk Eğitim Merkezi Salonunda Atatürk'le ilgili filmler gösterilmiştir (Doğrusöz, 25 Ağustos 1969, s. 1, Karadeniz, 25 Ağustos 1969, s. 1).

1970 yılı kutlamaları “Şapka Devriminin ve Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişinin 45. Yıldönümü Törenlerle Kutlandı.” başlığıyla duyurulmuştur. Kutlama programı 1968 ve 1969 yıllarında olduğu gibidir. Pırlaklar mevkiinde önceden yerini almış kortej önlerinde Atatürk'ün otomobil üzerindeki sembolü olduğu halde Olukbaşı'na doğru ilerlemiştir. Burada Atatürk'ün o zamanlar misafir kaldığı ve bir süre önce yanmış olan evi önünde durulmuştur. Belediye Bandosu karşılama marşı çalmış, öğrenciler Ata'nın arabasına çiçekler sermişler, Ahmet Bozkurt Kastamonulular adına bir hitabede bulunmuştur. Bunu folklor ekibinin Sepetçioğlu oyunu takip etmiştir. Öğrencilerin Ata'nın gelişinde bestelenen Mustafa Kemal Marşını söylemelerinden sonra yürüyüşe geçen kortej Müze bahçesine gelmiş, burada Vali Sabahattin Savcı günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapmıştır. Bunu Atatürk'ün Müze'de yaptığı konuşma izlemiştir. Daha sonra Cumhuriyet Alanı'na gelinmiş, burada daire ve teşekküller Atatürk Anıtı'na çelenkler koymuş, İstiklal Marşı'ndan sonra Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılırken Cemal

Koral tarafından söylenen konuşma ve Atatürk'ün cevabî konuşması okunmuştur. Burada tören için Kastamonu'ya gelen Çankırı Orta Menzil Komutanı Korgeneral Necati Asutay da Atatürk ve inkılâpları konulu bir konuşma yapmıştır. Öğleden sonra stadyumda geçit resmi ve folklor ekipleri gösteriler yapılmıştır. Kastamonu, Çorum, Gaziantep, Silifke ve Erzurum folklor ekipleri oyunlarını sergilemiştir. Gece Cumhuriyet ve Nasrullah alanlarında millî oyunlar oynanmış ve Halk Eğitim Merkezi salonunda Atatürk ve inkılaplar konulu filmler gösterilmiştir (Karadeniz, 24 Ağustos 1970, s. 1).

1971 yılında “Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişlerinin ve Şapka Devriminin 46. Yıldönümünü Kutladık” başlığıyla kutlama konulu haberlere yer verilmiştir. 23 Ağustos günü Pırlaklar ve Olukbaşı'nda başlayan, Müze önü ve Cumhuriyet Alanı'nda devam eden kutlamalar öğleden sonra Gazi Stadında geçit resmi ve folklor gösterileri ile devam etmiştir. Vali Turan Beyazıt stadyum programında günün önemine dair bir konuşma yapmış, şenlikler gece de devam etmiş, ayrıca Halk Eğitim Merkezi salonunda Atatürk ve inkılaplar konulu filmler gösterilmiştir (Karadeniz, 24 Ağustos 1971, s. 1). 1972 yılında kutlamalar Karadeniz gazetesinde “Büyük Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişlerinin ve Şapka Devriminin 47. Yıldönümü Dün Kutlandı” başlığıyla haber olarak verilmiştir. Gazeteye göre; stadyumdaki törende ilkökul öğrencilerinin gösterileri büyük ilgi görmüştür. Gazete, kutlama törenlerine şu şekilde yer vermiştir:

Büyük Atatürk'ün ilimize teşekkürleri ve Şapka Devriminin 47. yıldönümü dün kutlandı. Hazırlanan program gereğince dün sabah saat 10.00'da Olukbaşı mevkiinde Ata'nın kırk yedi yıl önce misafir kaldıkları konak önünde karşılanan Ata'nın sembolüne öğrenciler tarafından çiçekler serpidi. Belediye Başkanı Abdurrahman Temizdal'ın konuşmasını müteakip folklor gösterileri yapıldı. Kortej Müzeye girdi ve burada Valimiz Bedri Eser'in konuşmasından Atatürk'ün devrim söylevi okundu. Kortej Cumhuriyet alanına gelerek buradaki konuşmalardan sonra merasime son verildi. Öğleden sonra stadyumdaki törende ilkökul öğrencilerinin folklor gösterileri büyük ilgi ile takip edildi. Gece Karabük'ten getirilen askeri bando şehirde gösteriler yaptı ve davul zurna ekibimiz de belli yerlerde folklor gösterilerinde bulundular (Karadeniz, 24 Ağustos 1972, s. 1).

Kastamonu'da 1973 yılı kutlamaları önceki yıl programlarına benzer biçimde şekillenmiştir. Törenler, “Şapka Devriminin 48. Yıldönümü Yarın Şehrimizde Törenlerle Kutlanacak” başlığıyla gazetede duyurulmuştur. Programa göre; 23 Ağustos günü sabah bayrak kıtası başta olmak üzere il protokolü, tören bölüğü, izciler, okulların öğrencileri, folklor ekipleri, spor kulüpleri, kurum ve derneklerin temsilcileri, Atatürk'ü temsili olarak karşılamak amacıyla Pırlaklar yol kavşağında yerlerini alacaktı. Saat 10.00'da Kaleden top atışı yapılacak, tören korteji Olukbaşı yönünden yürüyüşe geçecek, Olukbaşı'na yaklaşınca bando tarafından karşılama marşı çalınacaktı. Atatürk'ün 1925 yılında ziyaretinde misafir kaldığı Terzi Mehmet Ağa konağı önünde kısa bir duraklama olacak, bu sırada yolun her iki tarafına dizilen millî kıyafetli kız ve erkek öğrenciler tarafından Atatürk'ün sembolik arabasına çiçekler serpilecekti. Burada Kastamonulular adına Belediye Başkanı Abdurrahman Temizdal bir hitapta bulunacak, bunu Kastamonu folklor ekibinin oynayacağı Sepetçioğlu oyunu ve diğer folklor gösterileri izleyecekti. Yürüyüş sırasında Kız Öğretmen Okulu öğrencileri tarafından Atatürk'ün Kastamonu'ya teşekkürlerinde adına bestelenen “Mustafa Kemal Marşı” söylenecekti, Müze binasına yaklaşınca bando tarafından karşılama marşı ile selamlama yapılacaktı. Vali Bedri Eser tarafından Müze binası önünde bir konuşma yapılacak, Ramazan Karagöz de Atatürk'ün Kastamonu da söylediği konuşmasını okuyacaktı. Cumhuriyet Alanı'nda Atatürk Anıtı'na çelenkler konulacak ve İstiklal Marşı söylenecek, sonra Sami Kırıkoğlu Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılışında emekli Öğretmen Cemal Koral tarafından yapılan konuşmayı okuyacak, bunu Özdemir Tan'ın okuyacağı Atatürk'ün cevabî veda nutku izleyecekti. Öğleden sonra Gazi Stadyumunda bayrak kıtası, bando tören kıtası, folklor ekipleri, kulüpler belirli yerlerini alacak, geçit resminden sonra folklor ekipleri düzenlenen programa göre gösterilerde bulunacaklardı. Ayrıca Beden Terbiyesi Bölge Müdürlüğü tarafından düzenlenen futbol maçı izlenecekti. Gece ise, Cumhuriyet ve Nasrullah alanlarında şenlikler düzenlenecek, Halk Eğitim Merkezi salonunda Atatürk ve inkılapları konulu filmler gösterilecekti (Karadeniz, 22 Ağustos 1973, s. 1).

1974 yılı kutlamaları Kastamonu gazetesinde “Şapka Devrimin 49. Yılı Yarın Törenlerle Kutluyoruz” başlığıyla duyurulmuştur. Program, bir önceki yıl olduğu gibi Pırlaklar Mevkiinde yapılacak temsili karşılama ile başlayacak, Atatürk'ün şehre giriş saati olan 10.00'da Kaleden yapılacak ilk top atışı ile halka duyurulacak ve bu sırada tören korteji Olukbaşı yönünde yürüyüşe geçecekti. Olukbaşı'ndaki folklor gösterilerinden sonraki şehir merkezine doğru yürüyüşe geçilecek, Müze önünde yapılacak konuşmalardan törene Cumhuriyet Alanında son verilecekti. Öğleden sonra Gazi Stadyumu'nda ayrı bir tören düzenlenecek, gece ise Cumhuriyet ve Nasrullah alanlarında şenlikler düzenlenecek, ayrıca Halk Eğitim salonunda Atatürk ve inkılapları konulu filmler gösterilecekti (Kastamonu, 22 Ağustos 1974, s. 1).

1975 yılı etkinlikleri Kastamonu gazetesinde, “Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişlerini ve Şapka Devriminin 50. Yıldönümü Kutlama Programı” başlığıyla verilmiştir. Bir önceki programın hemen aynısı olarak Pırlaklar Mevkii'nde kutlamalara başlanacak, Müze önünde ve Cumhuriyet Alanı'nda resmî tören yapılacaktı. Programa göre; Vali Mekin Sarioğlu tarafından Müze binası önüne bir konuşma yapılacak, Aziz Demircioğlu Atatürk'ün Kastamonu'da söylediği söylevini okuyacaktı. Cumhuriyet Alanındaki tören ise Atatürk Anıtı'na çelenk koyma ve İstiklal Marşı ile başlayacak, Mustafa Eski tarafından

Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılışında öğretmen Cemal Koral'ın konuşması okunacak, bunu Özdemir Tan'ın okuyacağı Atatürk'ün cevabî nutku izleyecekti. Öğleden sonra sergi açılışı yapılacak ve Gazi Stadında bayrak kıtası, bando, tören kıtası, folklor ekipleri, kulüpler tertip planına göre belirli yerlerini alacaklardı. Daha sonra geçit resmi yapılacaktı. Geçit töreninden sonra atletizm ve bisiklet yarışları yapılacak, bundan sonra folklor ekipleri düzenlenen programa göre gösterilerde bulunacaklardı. Yardımseverler Derneği tarafından akşam 50. yıl balosu Karayolları Misafirhanesinde verilecekti. Halk Eğitim salonunda ise Atatürk ve inkılaplar konulu filmler gösterilecekti. 24 Ağustos günü Kastamonu Spor Kulübü ile Düzce Gençlik takımları arasında karşılaşma yapılacaktı. Akşam ise kapalı spor salonunda sanatkarlar tarafından bir konser verilecekti. (Kastamonu, 23 Ağustos 1975, s. 1).

1976 yılında yapılan törenler eleştiri almıştır. “Bu yıl şapka törenleri nedense sönük, pek sönük dikkati çekecek derecede sönük geçti. Belediye Başkanı Mustafa Kasım yaptığı konuşmada, Şapka Devrimi törenlerinin artık layıklığıyla kutlanmadığını bir formalite icabı kutlanmaya başlandığını acı acı dile getirdi. Bir taraftan da Belediyenin bu yıldönümlerinde astığı dövizlerin bu yıl ihmal edildiğini her nasılsa fark etmedi. Kortej Ata'nın Olukbaşı'nda kaldığı evin önüne geldiğinde Ticaret Lisesi ve Kız Enstitüsü bayrak ve flamalarının ancak geldiği görüldü. Günü kurtaran yegâne şey Türk Hava Kurumu'nun şehir üzerinde gösteri yapan uçağı oldu.” “Şapka Devrimi Törenlerinden”, (Kastamonu, 24 Ağustos 1976, s. 1). 1977 yılındaki kutlamalar hakkında da aynı eleştirilere devam edilmiştir. Kastamonu gazetesinde “100 Kişi ile Kutlanan Şapka Devrimi Töreni” başlığı altında “Atatürk'ün Kastamonu'ya gelişlerinin ve Şapka Devriminin yıldönümü törenleri dün çok sönük şekilde geçmiş ve törene çok az sayıda kişinin katılması büyük üzüntü yaratmıştır. Bundan ders alınarak gelecek yıl törenlerinde tüm Kastamonu olarak layık oldukları önemi vermeliyiz ve dünkü fiyaskoyu unutturmamız gerekmektedir.” şeklinde yayın yapılmıştır. (Kastamonu, 24 Ağustos 1977, s.1). Basında 1978 yılındaki kutlamalar “Şapka Devrimi ve Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişinin 53. Yılı Nedeniyle Ecevit'in Kastamonululara Telgraf Mesajı”, “Şapka Devrimi Yıldönümünde Devlet Büyüklerinden Kutlama Telgrafları Geldi.”, “Şapka Devrimi ve Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişlerinin 53. Yıldönümü Törenlerinde Vali Eren'in Konuşması” başlıklarıyla verilmiştir. Kutlamaların önceki yıllardaki kutlama programları esas alınarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Kastamonu, 24 Ağustos 1978, s. 1).

1979 yılında Kastamonu gazetesinde güne dair “Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişi ve Şapka Devriminin 54. Yıldönümünü Sözde Kutluyoruz” başlığı dikkati çekmektedir. Gazetede, Atatürk'ün Kastamonu'ya gelişi ve Şapka Devriminin 54. yıldönümünün hiç de parlak olmayan bir törenle bugün sözüm ona kutlandığı, klişeleşmiş programların kutlamaları her yıl biraz daha yavaşladığı, adeta zorunluluk karşısında yapıldığı izlenimini verdiği ve üstelik bir de bayram arifesine rastladığı için daha da görünmez olduğu belirtilmekte ve “... bu tür törenlerin içtenlikle kutlama imkânları belirinceye kadar yapılmaması kanımızca daha yerinde bir hareket olacaktır. Oysa bugünün yüce anlamını canlandırmak hiç de zor değildir. Yeter ki murat edile” şeklinde bir eleştirinin getirildiği görülmektedir (Kastamonu, 23 Ağustos 1979, s. 1).

1976-1979 yıllarındaki kutlama etkinliklerinin sönük geçtiği eleştirilerinin ardında 1980 yılında kapsamlı bir program yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıntılı program basın yoluyla kamuoyuna duyurulmuştur (Bkz. EK-I). Program Atatürk'ü temsil olarak karşılamak üzere Pırlaklar yol kavşağında başlayacak ve buradan Atatürk'ün şehre giriş saati olan 10.00'da Kaleden yapılacak top atışı ile halka duyurulacak ve bu sırada tören korteji yukarıdaki sıraya göre Olukbaşı yönünde yürüyüşe geçecekti.

Tören korteji Olukbaşı'na yaklaşınca şehir bandosu karşılama marşını çalacaktı. Atatürk'ün 23 Ağustos 1925'te misafir kaldığı terzi Mehmet Emin Ağa'nın konak yeri önünde kısa bir duraklama olacak, Kastamonu adına Belediye Başkanı Vekili Adil Ataulsoy tarafından bir konuşma yapılacaktı. Bunu Kastamonu folklor ekiplerinin oynayacağı oyunlar izleyecekti. Bundan sonra kortej aynı düzende yürüyüşe geçecek, Belediye Bandosu Atatürk konulu marşlar çalarak Müze önündeki yerini alacak, aynı zamanda bayrak kıtası ve protokol de Müze bahçesindeki yerini alacaktı. Sembol arabası ile tören korteji cadde üzerindeki yerini almış olacaktı. Vali Mustafa Gönül tarafından müze binası önünde günün anlam ve önemini belirten bir konuşma yapılacak, 30 Ağustos 1925 tarihinde Atatürk'ün Kastamonu'da söylediği konuşması “devrim söylevi” Turan Korkmaz tarafından okunacaktı. Daha sonra protokol Cumhuriyet Alanındaki yerlerini alınca çelenk sunma töreni ve bando eşliğinde İstiklâl Marşı okunacaktı. Sonra Cemil Geçmen tarafından Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılışında öğretmen Cemal Koral tarafından o gün söylenen konuşma okunacak, bunu Özdemir Tan tarafından okunacak olan Atatürk'ün veda nutku izleyecekti. Öğleden sonra Belediye Başkanlığınca temin edilecek davul zurna ekibi Halk Eğitim Merkezi ekibi ile birlikte şehrin belirli yerlerinde davul zurna çalacaklardı. Halk Eğitimi yayın odasında 14.00-17.30 saatleri arasında millî marşlar yayınlanacaktı. Halk Eğitimi Merkez Evi Müdürlüğünce halka Atatürk konulu filmlerin gösterilmesi, gece de Garnizon Komutanlığınca fener alayı düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Kastamonu, 22 Ağustos 1980, s. 1).

Sonuç

Kastamonu basını esas alınarak yapılan derlemeler neticesinde “Atatürk’ün Kastamonu’ya Gelişi, Şapka ve Kıyafet İnkılabı” kutlamalarının 1934 yılına kadar yapılmadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk’ün çeşitli vesilelerle geldiği vilayetlerde “Gazi Günü” kutlamaları yapılmıştır. Daha önce başlayan Zonguldak’taki “Gazi Günü” etkinliklerinin Kastamonu basınında yer almasının bir etki meydana getirdiği ve kamuoyu oluşmasına katkı sunduğu söylenebilir. Ayrıca taşrada bir hareket ve enerji oluşturan Cumhuriyetin 10. Yıl kutlamalarının da etkisi olmuştur. Kastamonu’da ilk “Gazi Günü” kutlaması 23 Ağustos 1934 yılında Kastamonu Halkevi merkezli bir faaliyet olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum Halkevlerinin Anadolu’daki sosyal ve kültürel etkisini göstermektedir. 1938 yılında ise Halkevi’ne ek olarak CHP semt ocaklarının katılımıyla muntazam programlar yapılmaya başlanmıştır. Örneğin kutlamalar için halk ilk önce parti semt ocakları önünde toplanıp buralardan Cumhuriyet alanına doğru gelmiş, akşam etkinlikleri de CHP ocaklarında, CHP parti binasında ve Belediyede yapılmıştır.

1934 yılında Halkevi’nde başlatılan merasim, 1935 yılında Cumhuriyet Alanında yapılmaya başlamış ve bir müddet Cumhuriyet alanı törenlerin ilk başladığı yer olmuştur. Tören içeriği açısından bakıldığında ilk önce Cumhuriyet Alanında resmî tören, konuşma ve şiirlerle programlar yapılmıştır. Özellikle ilk kutlamalardan itibaren Atatürk’ün Kastamonu’dan ayrılırken yaptığı veda konuşması metninin okunduğu görülmektedir. Ayrıca ilk yıllarda Cumhuriyet Alanındaki kutlama ardından Kışla önüne gidildiği (1937-1938) ve buradaki Atatürk Anıtı önünde merasim yapıldığı görülmektedir.

Günümüzde “Atatürk’ün Kastamonu’ya Gelişi, Şapka ve Kıyafet İnkılabı” olarak yaygın ismiyle kullanılan kutlama etkinliğinin ilk yıllarda tam olarak adının konmadığı anlaşılmaktadır. Atatürk’ün sağlığında “Gazi Günü” olarak başlayan etkinlikler, 1936 ve 1943 yılında “Atatürk Günü” şeklinde isimlendirilmiş ve kutlanmıştır. Bu durum soyadı kanununun etkisi ile de izah edilebilir. Ancak daha sonraki yıllarda, örneğin 1937’de “Atatürk’ün Kastamonu’ya Teşrifinin Yıldönümü”, 1938’de “Atatürk’ün Kastamonu’ya Gelişi Günü” şeklinde ifade edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı başında, 1939 ve 1940 yıllarında tören yapılmamıştır. 1941-1945 yılları arasında törenler Halkevi önünde başlatılmıştır. Yine bu yıllarda Atatürk’ün 1925 yılında geldiği zaman misafir olarak kaldığı Olukbaşı’nda bulunan Terzi Emin Ağanın konağı önünde toplanma geleneği başlatılmıştır. Bu yıllarda Terzi Emin Ağanın evi önünde toplanan sporcuların buradan koşuya başlayıp Halkevi önüne kadar hatıra bayrağı taşıdıkları anlaşılmaktadır.

1946-1960 yılları arasında etkinlikler düzenli yapılamamıştır. 1954 yılı programında Atatürk’ün İnebolu, Taşköprü ve Daday kazalarında yapmış olduğu geziler de dikkate alınarak ilk defa programa ilçelerin dahil edildiği görülmektedir. 1953 yılında ilk defa Kastamonu Etnografya Müzesi önünde tören ve konuşmaların yapıldığı görülmektedir. Bu durum Atatürk’ün 31 Ağustos 1925 tarihinde Kastamonu’dan ayrılırken Müze önünde yaptığı veda konuşmasıyla ilişkilidir. Bütün kutlama etkinliklerinde öğretmen Cemal Koral’ın konuşması ve Atatürk’ün veda konuşması aynen okunmak suretiyle programlarda yer almıştır. Bu dönemde kutlama faaliyetlerinin düzenli yapılamaması çok partili hayata geçişte iktidar muhalefet ilişkileri kapsamında değerlendirilebilir. Daha önce faaliyetlerin Halkevi merkezli yapıldığı bilinmektedir, 1951’de Halkevlerinin kapatılmasının etkisinin olabileceği de akla gelmektedir. Ayrıca 27 Mayıs askeri darbesi sonunda 1960, 1961, 1962 ve 1963 yıllarında kutlamalar yapılmamıştır.

1964 yılından itibaren programlara Olukbaşı Mevkii dahil edilmiştir. Bu tarihten itibaren Atatürk geldiği zaman karşılama sırasında oynanan Sepetçioğlu oyunu artık geleneksel olarak her yıl programda yer almıştır. Günümüzde şapka ve kıyafet inkılabı hakkında İnebolu’daki tarihi nutkunun daha geniş ve kapsamlı olduğu, İnebolu’dan başlamak üzere Kastamonu ve Ankara’ya doğru giderken düşüncelerini daha kapsamlı izah ederek inkılabı gerekçeleriyle izah ettiği bilinmektedir. Bu bakımdan önemli olan İnebolu’da ve diğer ilçelerde ilk yıllarda bir faaliyet bilgisi bulunamamıştır. 1965-1966 yılı kutlamaları daha kapsamlı olmuş, protokol İnebolu’daki etkinliklere de düzenli katılmaya başlamış, bu tarihten itibaren İnebolu programa dahil edilmiştir. 1960’lı yıllarda etkinlikler için bürokrasi ve siyaset dünyasından il dışından katılımlar da olmaya başlamıştır. Programlarda davet ulaşan kişilerin il dışından kutlama ve tebrik telgrafları gelmeye ve programlarda yer verilmeye başlamıştır.

27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra Türk Kültür Derneği adıyla bir teşkilatlanma yapılmış, 1963 tarihinde Halkevleri adını alan bu teşkilata bağlı çeşitli velayetlerin Halkevleri programa katılmaya ve folklor gibi alanlarda katkı sunmaya başlamışlardır. 1964 yılında kapsamlı törenler yapılmaya başlanabilmektedir. Bu yıllarda programa Çankırı Valisi ve Çankırı Orta Menzil Komutanı katılmıştır. Bu yıllarda etkinliklerde inkılap yerine “Şapka Devrimi”, “Şapka Devrimi Törenleri” ifadeleri kullanılmaya başlanmış ve 1985’li yıllara kadar bu ifade törenlerde yapılan konuşmalar ve basın haberlerinde hakim görünmektedir. 1970’li yıllardan itibaren programlar Kastamonu’ya girişte Pırlaklar Mevkiinden itibaren Olukbaşı’nda başlatılmıştır. Oradan Etnografya Müzesi önünde bir tören ve Cumhuriyet Meydanı’nda tören yapılması şeklinde gelişmiştir. Öğleden sonra da folklor gösterileri, sportif faaliyetler, gece de fener alayı düzenlenmesi şeklindedir. 1976-1979 yıllarındaki

kutlama etkinliklerinin sönük geçtiği eleştirileri yapılmıştır. Bu eleştirilerin ardından 1980 yılında daha kapsamlı bir program yapılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak Kastamonu’da Şapka ve Kıyafet İnkılabı kutlamaları yerel milli bir gün olarak 1934 yılından itibaren zaman zaman aksamlar olmuş ise de kutlanmaktadır. Kutlamaların zaman içinde her yıl edinilen tecrübelerin ışığında ve kronoloji esas alınmak suretiyle tarihi arka plana uygun olarak tekâmül gösterdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bir önceki yılın programlarının üzerinden yeni kutlama programlarının hazırlıklarının yapılması zaman zaman kutlamaları sıradanlık eleştirisine de maruz bırakmıştır. Kutlamaların parlak ve kapsamlı veya sönük geçmesi Atatürk’ün vefatı, İkinci Dünya Savaşı dönemi, çok partili hayata geçişin iktidar muhalefet ilişkileri, Halkevlerinin kapatılması, 27 Mayıs askeri darbesi gibi olayların etkisiyle açıklanabilir. Bütün bu etkenlere rağmen günümüzdeki ifadesiyle “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi, Şapka ve Kıyafet İnkılabı” kutlamaları halen çeşitli etkinliklerle kutlanmakta, Atatürk’ün ziyaret sırasında gittiği ilçeler de programlara dahil edilmek suretiyle Kastamonu resmi kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve halkın katılımıyla bir yerel millî gün olarak kutlanmaktadır. Bu bağlamda kutlama geleneğinin oluştuğu ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e olan saygı ve sevginin kutlama programları yoluyla yaşatıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akbulut, D. A. (1995). Samsun'da gazi günü ya da 19 mayıs bayramı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI (33), 771-779.
- Atatürk, M. K. (1981). *Nutuk*, C.II. (1920-1927), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çelebi, E. (2014). Millî Mücadele'de Kastamonu. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10 (19), 105-117.
- Çelebi, E. (2023). Millî Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Genel Durum (1918-1923). *Kastamonu Tarihi Araştırmaları (Şehir, Toplum ve Ekonomi)*. Berikan Yayınevi. 457-494.
- Doğaner, Y. (2007). Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (9), 119-143.
- Doğrusöz. (24 Ağustos 1938). *Doğrusöz*, 1. (23 Ağustos 1940). *Doğrusöz*, 1. (26 Ağustos 1941). *Doğrusöz*, 1. (25 Ağustos 1942). *Doğrusöz*, 1-2 (24 Ağustos 1943). *Doğrusöz*, 1. (26 Ağustos 1944). *Doğrusöz*, 1. (25 Ağustos 1954). *Doğrusöz*, 1. (24 Ağustos 1963). *Doğrusöz*, 1-2. (24 Ağustos 1964). *Doğrusöz*, 1. (24 Ağustos 1965). *Doğrusöz*, 1. (24 Ağustos 1966). *Doğrusöz*, 1. (24 Ağustos 1967). *Doğrusöz*, 1. (24 Ağustos 1968). *Doğrusöz*, 1. (25 Ağustos 1969). *Doğrusöz*, 1.
- Eski, M. (2002). *Atatürk'ün Kastamonu gezisi* (1. baskı). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Karadeniz. (25 Ağustos 1969). *Karadeniz*, 1-2. (24 Ağustos 1970). *Karadeniz*, 1. (24 Ağustos 1971). *Karadeniz*, 1. (24 Ağustos 1972). *Karadeniz*, 1. (22 Ağustos 1973). *Karadeniz*, 1-2.
- Kastamonu. (28 Ağustos 1932). *Kastamonu*, 1. (27 Ağustos 1933). *Kastamonu*, 1. (27 Ağustos 1934). *Kastamonu*, 1. (27 Ağustos 1935). *Kastamonu*, 1. (25 Ağustos 1936). *Kastamonu*, 1. (23 Ağustos 1937). *Kastamonu*, 1. (24 Ağustos 1964). *Kastamonu*, 1-3. (24 Ağustos 1965). *Kastamonu*, 1-2. (24 Ağustos 1966). *Kastamonu*, 1. (24 Ağustos 1967). *Kastamonu*, 1. (24 Ağustos 1968). *Kastamonu*, 1. (23 Ağustos 1975). *Kastamonu*, 1. (24 Ağustos 1976). *Kastamonu*, 1. (24 Ağustos 1977). *Kastamonu*, 1. (24 Ağustos 1978). *Kastamonu*, 1. (23 Ağustos 1979). *Kastamonu*, 1. (22 Ağustos 1980). *Kastamonu*, 1-2. (22 Ağustos 1974). *Kastamonu*, 1-2.
- Özgen, Y. (2011). *Arşiv belgelerine göre Atatürk'ün Çankırı gezisi*. Çankırı Belediyesi Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek-parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.
- (Yazıksız), N. A. (1340). Milli bayramımız. *Anadolu Mecmuası*, 1 (5), 161-164.
- Yenises. (26 Ağustos 1959). *Yenises*, 1. (24 Ağustos 1964). *Yenises*, 1-2. (24 Ağustos 1965). *Yenises*, 1. (24 Ağustos 1967). *Yenises*, 1. (23 Ağustos 1968). *Yenises*, 1.
- Yılmaz, M. S. (2005). Atatürk'ün Kastamonu gezisi ve şapka inkılabı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), 223-232.
- Yılmaz, M. S. (2008). *Arşiv belgelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu gezisi*, Töre Yayınevi. Kastamonu, 2008.

EK-I 1980 Yılı Kutlama Programı

Atatürk'ün Kastamonu'ya Gelişlerinin ve Şapka Devriminin 55. Yıldönümü Kutlama Programı: 22 Ağustos Cuma günü 13.00'dan itibaren resmi daireler ve özel kuruluşlarla işyerleri cadde ve meydanlar bayraklarla donatılacak ve ışıklandırılacak. Günün anlamıyla ilgili olarak kurulacak taklar aşağıda belirtilen yerlere kurumlarca kurulacaktır.

Ticaret Odasınınca Olukbaşı'na, Belediye Başkanlığınca Nasrullah Köprüsü civarındaki cadde üzerine, Orman Müdürlüğüne adliye binası önündeki cadde üzerine, YSE Müdürlüğüne hükümet köprüsü üzerinde, Şeker Fabrikasınınca pancar şefliği binası önünde, Karayolları 15. Bölge Müdürlüğüne Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü önündeki yol üzerine, DSİ 23. Bölge Müdürlüğüne PTT önünde cadde ve meydanlara asılacak dövizler ve bayraklar belediye başkanlığınca tahsis edilecektir. Kastamonu kalesi projektörlerle hafta boyunca akşamları Belediyece ışıklandırılacak. Cadde üzerindeki dükkân, mağaza, işyeri ve bankalara Atatürk portreleri asılacak ve geceleri ışıklandırılacaktır. Olukbaşı'ndaki törene getirilecek ses yayın cihazı Halk Eğitim başkanlığınca müze ve Cumhuriyet alanındaki törenler için Belediye Başkanlığınca temin edilecek ve kurulması sağlanacaktır. Büstü taşıyacak araba garnizon komutanlığınca temin edilecektir.

23 Ağustos 1980 Cumartesi günü saat 09.30 da başta bayrak kıtası olmak üzere sembol protokolü teşkil eden zevat, tören birliği, izciler, orta ve yüksekokul öğrencileri, folklor ekipleri spor kulüpleri, dernek ve teşekkül temsilcileri Atatürk ü temsili olarak karşılamak üzere Pırlaklar yol kavşağında yerlerini almış olacaklardır. Atatürk'ün şehre girişleri saat tam 10.00 da kaleden yapılacak top atışı ile halka duyurulacak ve bu sırada tören korteji yukarıdaki sıraya göre Olukbaşı yönünde yürüyüşe geçecektir. Programın bu bölümünü Yavuz Cihat Bayındır, Adnan Tiftik, Mustafa Hancı yürüteceklerdir.

Tören korteji Olukbaşı'na yaklaşınca şehir bandosu karşılama marşını çalacaktır. Atatürk'ün 23 Ağustos 1925'te misafir kaldıkları terzi Mehmet Emin Ağa'nın konak yeri önünde kısa bir duraklama olacak Kastamonu adına Belediye Başkanı V. Adil Ataulusoy tarafından bir konuşma yapılacaktır. Bunu Kastamonu folklor ekiplerinin oynayacağı oyunlar izleyecektir. Bundan sonra kortej aynı düzende yürüyüşe geçecek, Belediye Bandosu Atatürk ile ilgili marşlar çalarak müze önündeki yerini almak üzere hareket edecektir. Programın bu bölümünü Yavuz Cihat Bayındır, Adnan Tiftik, Mustafa Hancı yürüteceklerdir.

Kortej müze binasına yaklaşınca bando tarafından karşılama marşı ile selamlanacaktır. Bayrak kıtası ile protokole dâhil zevat müze bahçesindeki yerlerini almış olacaklar. Sembol arabası ile tören korteji cadde üzerindeki yerini almış olacaktır. Dr. Vali Mustafa Gönül tarafından müze binası önünde günün mana ve önemini belirten bir konuşma yapılacaktır. 30 Ağustos 1925 tarihinde Atatürk'ün Kastamonu'da söylediği devrim söylevi Turan Korkmaz tarafından okunacaktır.

Konuşmalar sona erince protokole dâhil zevat ve halk müzedeki Atatürk köşesini gezecektir. Daha sonra kortej Cumhuriyet Alanında yapılacak törende yerlerini almak üzere yürüyüşe geçecektir. Programın bu bölümünü Mustafa Yüksek, Zühtü Yaman birlikte yürüteceklerdir.

Kortej ve protokole dâhil zevat Cumhuriyet Alanındaki yerlerini alınca tören komutanı Y. Cahit Bayındır tarafından verilecek bir komutla birlikte dire ve teşekküller protokol sırasına göre hazırlanmış oldukları çelenkleri amirleri tarafından anıta koyacaklardır. Verilecek "ti" işareti üzerine saygı duruşuna geçilecek bunu takiben bando eşliğinde istiklal marşı çalınacaktır.

İstiklal Marşından sonra Cemil Geçmen tarafından Atatürk'ün Kastamonu'dan ayrılışlarında Merhum Öğretmen Cemal Koral tarafından o gün söylenen söylevi okunacaktır. Bunu Özdemir Tan tarafından okunacak Atatürk'ün veda nutku izleyecektir.

Programın bu bölümünü Y. Cahit Bayındır, Adnan Tiftik birlikte yürüteceklerdir. Öğleden sonra Belediye Başkanlığınca temin edilecek davul zurna ekibi Halk Eğitim Başkanlığı Ekibi ile birlikte şehrin belirli yerlerinde davul zurna çalacaklardır. Halk Eğitimi yayın odasında 14:00-17:30 arasında millî marşlar yayınlanacaktır. Halk Eğitimi Merkez Evi Müdürlüğüne halka Atatürk'le ilgili filmler gösterilecektir. Programın bu bölümü Adnan Tiftik, Hakkı Gökbeşe müştereken yürüteceklerdir.

Gece, saat 22.00'den itibaren Garnizon Komutanlığınca fener alayı düzenlenecektir. Bu program Belediye Başkanlığı, Garnizon Komutanlığı, Millî Eğitim ve Kültür Müdürlüğüne işbirliği ile düzenlenecektir. Kutlama programı görevlilere emir, halka ve kuruluşlara davetiye niteliğindedir. (Kastamonu, 22 Ağustos 1980, s,1).

Petrol ile Evrilen Bir “Cumhuriyet Şehri” Batman

A Republic City Evolving with Oil: Batman

Fahri ÖZTEKE

Doç. Dr., Batman University, Department of History, Batman, Türkiye

Batman Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü, Batman, Türkiye

Orcid: 0000-0002-6852-2089/Email: fozteke26@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özteke, F. (2023). A Republic City Evolving With Oil: Batman. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, Republic Special Issue, 100-114.

Özteke, F. (2023). Petrol ile Evrilen Bir “Cumhuriyet Şehri” Batman. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, Cumhuriyet Özel Sayısı, 100-114.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 14 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 12 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 100-114

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fahri ÖZTEKE).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Dünya üzerindeki her şehrin özgün bir kuruluş ve kalkınma hikâyesi vardır. Batman, bu konuda kendine has koşullar içinde “mucize” bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Esasen Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki bir şehrin, hayli kısa sayılabilecek bir zaman diliminde böylesine hızlı büyümesinin temelinde yatan gerçek sebep Cumhuriyet’in kuruluş kotlarında gizlidir. Zira tarım ve hayvancılıkta olduğu gibi enerjide de kendi kendine yeterlilik ilkesinin hayata geçirilmesi Batman şehrini meydana getirdi. Batman, Raman dağından fışkıran nimetler üzerine kuruldu. Şehir inşa edilirken bir tarafta milli imkânlar devreye sokuldu, diğer taraftan dış dünya ile iletişime geçilerek yabancı uzmanlardan faydalanıldı. Türkiye’nin en önemli petrol üretim merkezinin gelişmesinde, ülke demir ağlarla örülürken yeni ulaşım olanaklarının sağlanması ve demografik yapıdaki hareketlilik son derece önemli rol oynadı. Devlet kontrolündeki liberalizm ile evrensel sanayi olgusuna entegrasyon çabaları Batman’ı köy olmaktan çıkartıp şehir yaptı. Bu çalışmada, Batman’ın 1940’lardan 21.yüzyıla geçirdiği modernleşme yolculuğu adım adım irdelendi. Arşiv kaynakları, süreli yayınlar ve orijinal eserlerden yararlanılarak bozkırda yükselen bir şehrin ilerleme süreci sosyoekonomik perspektifte kritize edildi.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Güneydoğu Anadolu, Raman, üretim, liberalizm.

Abstract

Every city in the world has a unique founding and development story. Batman has witnessed a "miraculous" transformation in this regard under particular conditions. The real reason underlying the rapid growth of a city in the Southeastern Anatolia Region in such a short period is hidden in the founding levels of the Republic. Implementing the principle of self-sufficiency in energy, as in agriculture and animal husbandry, created the city of Batman. Batman was founded on the blessings gushing from Raman Mountain. While the city was being built, national opportunities were put into use on the one hand, and foreign experts benefited from communicating with the outside world on the other hand. In developing Turkey's most important oil production center, providing new transportation opportunities and mobility in the demographic structure was vital while the country was covered with iron nets. The efforts to integrate state-controlled liberalism and the phenomenon of universal industry made Batman a city rather than a village. In this study, Batman's modernization journey from the 1940s to the 21st century was examined step by step. Using archive resources, periodicals, and original works, the progress of a city rising in the steppe was critiqued from a socioeconomic perspective.

Keywords: Petroleum, Southeast Anatolia, Raman, production, liberalism.

Giriş

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle bölümünde yer alan Batman, nehir ve dağlarla kuşatılmış bir coğrafyaya sahiptir. Şehir, jeolojik açıdan ve iklim yönüyle bölge tipolojisi ile birebir uygunluk gösterir. Bilim insanları ve araştırmacılar tarafından binlerce yıl öncesinde çeşitli kavimlerin burada yaşadığını kanıtlayan somut bulgulara ulaşılmıştır (T.C. Batman Valiliği, 2019, s. 1). İlk Anadolu uygarlıklarından Türkiye Cumhuriyeti'ne, Batman yöresi her zaman farklı toplumların uğrak ve temas yeri olarak dikkat çekmiştir. Fakat bugünkü şehir merkezinde, Cumhuriyet'ten evvel tarihin hiçbir evresinde bu kadar üstün bir uygarlık tesis edilememiştir. Şüphe götürmez bir gerçektir ki, bu duruma neden olan en önemli etmen Raman'da keşfedilen petroldür.

Bu çalışma, akademik bütünlük ve kronolojik dizin esaslarına uygun olarak üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, eski çağlardan şehir yapılmasına kadar geçen evrede Batman'ın tarih uzayındaki yolculuğu özet düzeyine indirgenerek işlendi. Höyüklerin üstünde yükselmiş bir Cumhuriyet şehrinin tarihsel serüvenine kısaca değinildi. İkinci bölümde, Anadolu'dan Ortadoğu'ya geçiş zonunda bulunan Batman'ın toplumsal kimyası göz önüne serildi. Kültürel kompozisyonu ile beraber tarihi ve turistik zenginliklerine işaret edildi. Üçüncü bölüm, çalışmanın ana temasının işlendiği kısım oldu. Bir damla petrolün “kuş uçmaz, kervan geçmez” bir çevrede meydana getirdiği olağanüstü değişim ve bu yeni atmosferin farklı alanlardaki izdüşümleri ele alındı. Devletin “lalalığında” inşa edilmiş petrol kampları, nakliye için yapılan kara yolları, tren istasyonu ve modern rafineri sayesinde her karışında Cumhuriyet'in mührüne rastlamanın mümkün olduğu Batman'ın nasıl şehirleştiği ortaya kondu. Böyle bir çalışmanın altında yatan asıl gerekçe, bölgeye dair yanlış algıların kırılmasına bir nebze olsa katkı sunarak Batman'ın pozitif bir imge ile anılmasına yardım etmektir.

1. Şehrin Kısa Tarihi

Tarihte Batman ve çevresine egemen olmuş ilk devlet Hurriler olarak bilinmektedir. Zaman içinde Mitanni, Urartu, Asur, Med, Pers, Helen, Selevkos, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasi, Hamdani, Büveyhoğulları, Mervani, Selçuklar, Dilmaçoğulları, Artuklular, Eyyubi, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti eski Batman'ın da içinde yer aldığı topraklara hâkim olmayı başarmışlardır (Turan, 2004, s. 1-6). Bugün Batman'ın bir ilçesi olan Kozluk, belli bir dönem Dilmaçoğulları Beyliği başkentinin sınırları içinde bulundu. Batman'ın ilk temellerinin atıldığı İluh (Eyluh, Eyluhi, Elihan, Elehan, Elih, Elah) köyünün bir höyük üzerine kurulmuş olması ve yakın çevredeki diğer höyükler şehrin çok eski bir geçmişe sahip olduğunu ispatlamaktadır.

Dicle kenarları ve özellikle Hasankeyf, Hristiyanlık ile İslâm gibi iki büyük semavi dinin ilk dönemlerindeki kritik gelişmelere tanıklık etti. Batman, 12.yüzyılın hemen başında düzenlenen akınlar sonunda Müslüman Türklerin yönetimi altına girdi. Bu süreçte, Hısn-ı Keyfa Artuklularına başkentlik yapan Hasankeyf'te (Şeker, 2006, s. 74) adeta bir şehir ortamı meydana getirildi. Yeni dönemde bölgede Türk kimliği daha baskın hale geldi. Yavuz Selim zamanında, Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir bölümü gibi Batman yöresi de Osmanlı toprağı oldu.

Osmanlı yönetimi, Batman çayı kenarındaki İkiztepe köyü civarında Elmedin (Acar, 2009, s. 301) isimli orta ölçekli bir nahiye kurdu. Gün geçtikçe gelişen ve 1894'te Beşiri'nin merkezi olan bu nahiye İluh köyünü de kapsadı. Cumhuriyet'e giden yolda Siirt, önce sancak sonra il olunca Elmedin ilçe statüsüne yükseldi (T.C. Siirt Valiliği, 1968, s. 2). Batman çayının 1926'da taşması sonucu Elmedin'de tam bir yıkım yaşandı. Burada ikamet eden vatandaşlar çevre yerlere nakledildi. İluh ise, Siirt'e bağlı Beşiri'nin bir köyü sayıldı. Aynı bölgede, 1927 ve 1935'te afet boyutunda yeni su baskınları yaşandı (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi[BCA], 1935, 118; Alaeddinoğlu, 2010, s. 23). İluh, Mustafa Kemal Atatürk henüz hayatta iken 1937'de bucak olmaya hak kazandı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan özellikle doğa kaynaklı olumsuzluklar, gelecekte kurulacak modern şehrin ilk yapı taşlarının döşenmesine yol açtı.

Sel felaketinin yaralarını çabuk saran ve üretime dayalı modernleşmeyi öncelikleyen Cumhuriyet Türkiye'sinin, bölgede petrol arama faaliyetleri pozitif sonuç verdi. Beşiri Raman dağı Meymunie (Meymune) boğazındaki Raman-1 kuyusunda, 20 Nisan 1940 Cumartesi günü ülkenin ilk petrolüne ulaşıldı. Ticari anlamda ilk petrol ise, 1948'de Raman-8 kuyusundan temin edildi (Güneş, 2019, s. 35). Raman'da petrol varlığının kesinleşmesi, Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun açılması, demiryolu istasyonunun kurulması (BCA, 1943, 152), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına[TPAO] ait bir rafinerinin tesisi ve başka illerden çalışmak üzere göç ederek gelen kalifiye insanlar İluh'u cazibe merkezi yaptı.

Örnek bir kalkınma ivmesi yakalayan İluh'ta 28 Şubat 1955 günü Belediye Teşkilatı hizmet vermeye başladı. İluh, 1 Eylül 1957'den itibaren ilçe merkezi sayıldı (T.C. Batman Valiliği, 2019, s. 6). Aynı yıl geniş ovaları sulayıp bereketlendiren çaya ithafen İluh ismi terk edildi. Bu sayede Batman ismi, bir yerleşim yeri olarak “yeniden” resmi literatüre girdi (Abu Bakr-i Tirahni, 1993, s. 76). Petrolün geliştirip büyüttüğü enerji beldesi Batman, 16 Mayıs 1990 günü 3647 Sayılı kanunun onanmasıyla Siirt'ten ayrılarak Türkiye'nin 72. ili oldu (Resmi Gazete, 1990, s. 1). Şehir, 2000'li yıllara gelindiğinde Orta ve Batı Anadolu'daki

çoğu yerleşim birimine kıyasla daha hızlı büyüdü. Batman'da son 75 yılda yaşanan kabuk değişiminde başka illerden gerçekleşen göçler büyük rol oynadı. Bu dikey göçler aracılığıyla demografik yapı bir hayli çeşitlendi.

Her zaman gelişime açık bir kimyası olan Batman'da, 2007 yılında devlet üniversitesi eğitim öğretime başladı.¹ Batman Üniversitesi, şehrin eğitim düzeyinin yükselmesine olumlu katkılar sunduğu gibi sosyal, ekonomik ve kültürel yaşama da ciddi bir dinamizm getirdi. Üniversitenin kurulmasına müteakip Batman, petrol kaynaklı refah ile evrensel bazlı bilginin harmanlandığı bir şehre dönüşmeye başladı.

1. Batman'ın Sosyokültürel Dokusu

Türkiye'nin en hızlı büyüyen şehirlerinden Batman'ın nüfusu 2022 yılındaki son verilere göre 634.491 olarak tespit edildi.² Etnografik çeşitliliğe bağlı olarak il genelinde Türkçe ile birlikte Arapça, Kürtçe ve az da olsa Ermenice konuşulmaktadır. Yakın döneme kadar Sason ve Kozluk civarında azımsanmayacak kadar Ermeni nüfusu yaşamaktaydı. Osmanlı sınırlarında 1915'teki olaylara bağlı olarak, Batman yöresinde kimi Müslümanlar ile Ermeni vatandaşlar arasında bazı evlilikler yapıldı (Halaçoğlu, 2007, s. 82-83). Kaotik bir ortamda yapılan bu evlilikler, şehrin sosyolojisini bir hayli girift hale getirdi.

Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı zaman dilimi sayılan klasik dönemde Araplar, ağırlıklı olarak Gercüş çevresine yerleştirildi (Keser ve Seyidoğlu, 2018, s. 28). Fakat bu kişilerin büyük bir bölümü, kısa süre zarfında Anadolu-Türk kültürüne uyum sağladılar. Etnik açıdan ele alındığında şehrin merkezi ve çevresinde Türkmenler, Araplar, Zazalar, Kürtler ile Ermenilere rastlamak olasıdır. İslam mezhepleri içinde Hanefilik ve Şafilik oldukça yaygındır. Batman'da adından söz ettiren topluluklardan biri de farklı bir inanç grubu olarak bilinen Ezidilerdir (Genç, 2020, s. 12-21). Dışarıdan gelen göçlerde hesaba katıldığında Batman, Türkiye'nin en kozmopolit yerlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Şehirdeki bu durum, sosyal yaşamda hoşgörünün egemen olmasına imkân sağlamıştır.

Batman tabiat, tarih ve inanç açısından büyük önem arz eden turistik mekânlara sahip bir ildir. Aslında turizm, tüm dünyada yıldızı parlayan bir sektördür. Buradan hareketle, turizm sayesinde ciddi bir istihdam oluşturmak ve ülke yararına sürekli gelir kapısı meydana getirmek mümkündür. Batman, turizm olanakları yeterince ve verimli kullanılmayan bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Şehirle iç içe olan Garzan ve Batman çayları ile Dicle nehrine rağmen su merkezli turizm alanında henüz gözle görülür bir organizasyon mevcut değildir. Ancak son yıllarda kara ve hava yoluna yapılan yatırımlar turizm sektörüne son derece olumlu yönde yansdı.

Uygarlık tarihinin başladığı Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Batman'ın en bilinen destinasyon yeri, içinde birbirinden farklı yapıları barındıran Hasankeyf ilçesidir. 1981'de sit alanı ilan edilen tarihi yerleşkede Zeynel Bey kümbeti, İmam Abdullah zaviyesi, Yolgeçen hanı, Dicle köprüsü, Ulu camii, Er-Rızk camii, Oniki Mihraplı camii, Aslan Baba türbesi, Deriki kilisesi, Hasankeyf (Artuklu) köprüsü, kale kapıları, büyük ve küçük saraylar, mağara kiliseler, manastırlar, mağara mecitler, külliyeler, kaleler, medrese, darüşşifahane, darphane, rasathane, su tünelleri, merdivenler, mezarlıklar, köşkler, dükkânlar, sarnıçlar, kaya oyuğu konutlar, savunma yapıları ve harabeler mevcuttur (Uluçam, 2008, s. 11-12). Böylesi kompleks eserlere ancak köklü bir şehir kültürüne sahip olan yerlerde rastlanır. Tüm bu kalıntılar, Hasankeyf'in Anadolu uygarlık tarihine dair ne kadar mühim bir merkez olduğunun somut delilleridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin vizyon projelerinden biri olan Profesör Dr. Veysel Eroğlu İlisu barajı ve hidroelektrik santralinin (HES) 2019'da tamamlanması ile bölge sular altında kalmaya başladı. Öncesinde taşınmaz kültür varlıklarını kurtarmak/koruma altına almak amacıyla doğrudan devletin yetkili birimlerince titiz ve kapsamlı bir çalışma yürütüldü (Sevgi ve Yılmaz, 2022, s. 182-198). Kritik süreçte bütünlük koruma ilkelerine bağlı kalındı. Hasankeyf'te enerjiye dayalı kalkınma prensibi ile kültürel mirasın korunma dengesi birlikte hayata geçirildi. Tarihi yerleşim alanındaki kıymetli eserler, 2017-2020 yılları arasında Arkeoparka taşındı. İlçenin otantik görünümü eskiye kıyasla önemli ölçüde değişse de Şanlıurfa Halfeti'dekine benzer tarzda turizm faaliyetleri aksamadan sürdürülmektedir. Her yılın Nisan ayının üçüncü haftasında İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü bünyesinde ilçe merkezinde "Turizm Haftası" kutlamaları yapılmaktadır.

Dünyada kemeri en geniş taş köprü sayılan Malabadi köprüsü, Bıçakçı beldesindeki Gre Migro höyüğü, Beşiri'deki Memikhan köprüsü ve Mor-Kiryakus manastırı, Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin yoğun olduğu Gercüş'teki Seyyid Bilal türbesi, On Kemerli Devlet Demir Yolları köprüsü³ ile 10.000 yıllık bir geçmişe sahip Kozluk'taki Hallan Çemi höyüğü Batman

¹ <https://batman.edu.tr/tarihce> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

² <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> (Erişim Tarihi: 28.04.2023)

³ II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmayan Türkiye'de bayındırlık faaliyetlerine ağırlık verildi. Batman'da yapımı 1944 yılında bitirilen On Kemerli Devlet Demir Yolları köprüsü bu kapsamda inşa edilmiş eserlerden biridir. Bkz. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/batman/gezilecek/yer/on-kemerli-ddy-koprusu> (Erişim Tarihi: 10.05.2023)

şehrinin diğer önemli turizm değerleri arasında yer almaktadır (Çoban vd., 2017, s. 441). Bu yapıtlardan başka, Sason ve Kozluk'ta Ermeni olaylarına tanıklık etmiş tarihi kale ve camiler vardır.

Başta Sason ve yakınındaki Malabadi Tabiat Parkı olmak üzere, çeşitli ekoturizm alanlarının bulunduğu Batman'da gastronomiye ait öğelerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bölge mutfağının birleşimi niteliğindeki Batman sofrası, gündelik yaşamı estetik hale getiren temel öğelerden biridir (Kanık, 2016, s. 89). Mutfağın dili aracılığıyla şehirde birbirinden farklı kültürler özgünlüklerini sunmayı başarabilmektedir.

2. Batman'ın Kaderini Değiştiren Maden: Petrol (Sıvı Altın)

Petrol, insanlığın en önemli enerji kaynaklarının başında gelir. Tarihi kayıtlardan hareketle, ilk olarak M.Ö. 3200 yılında petrolden faydalandığı anlaşılmaktadır. Sıvı oluşu ve kolay yanma özelliği petrolü insanlık için cazip hale getirmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte petrol, devletler adına hem bir silah hem de gücün sembolü oldu (Karadağ, 2020, s. 9). Amerika'da 1859 yılında Titusville'de açılan kuyu ile dünyada petrol endüstrisinin adı duyulmaya başlandı. Türkiye'de ise ilk petrol arama ve tarama çalışmaları II. Abdülhamit zamanında, İskenderun (Çengen köyü) ile Trakya'da (Müreft ve Gaziköy) gerçekleştirildi. Cumhuriyet kadroları ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün "siyasi bağımsızlık ekonomik bağımsızlık ile taçlandırılmalıdır" prensibinden hareketle petrolle ilgili her türlü çalışmayı önemsemi. Enerji kaynaklarını ortaya çıkarmayı kalkınmanın mihenk taşı kabul etti (Taşman, 1949, s. 17).

Milli ekonomi ülküsü kapsamında, 24 Mart 1926 günü 792 Sayılı Petrol Yasası'nın hayata geçirilmesi kararlaştırıldı. Buna göre, ülke dâhilinde tüm petrol bileşiklerini arama ve işletme yetkisi hükümete verildi.⁴ Akabinde yasayı takviye eden yeni düzenlemeler devreye girdi. Yeni Türk devletinin bu konuda ne kadar kararlı ve samimi olduğunu gösterir şekilde, 1 Nisan 1933 günü TBMM'ye "Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi" kurulmasını teklif eden bir yasa sunuldu:

Memleketimizde mevcut altın ve petrol madenlerinin ve bunların verim kabiliyetlerinin tetkiki ve bunlara müteallik bilumum işlerin ifası için teşkili teklif olunan hükmî şahsiyeti haiz idarenin sermayesini teşkil etmek üzere 500.000 liranın itası memleketimizin iktisadî vaziyetlerinin inkişafı noktasından çok faydalı görülerek işbu sermayenin Karadeniz boğazı tahlisiye idaresinin varidat fazlasından karşılık gösterilmek sureti ile Hazine'den itası zaruri bulunmuş ve merbut kanun lâyihası bu esasa göre tanzim ve takdim kılınmıştır (BCA, 1933, 35).

Söz konusu işletmenin kurulması ile petrol arama faaliyetlerinin sistemleştirilmesinin ardından Türkiye'de ilk sondaj çalışması Mardin Midyat'taki Basbirin-1 kuyusunda yapıldı (İdem ve Akcan, 2020, s. 12). Ancak bu kuyudan beklenen netice alınamadı. Aslında Mardin'in ilçelerinde 1933-1938 yılları arası yapılan sondajların hiçbirinden ekonomik verimlilik elde edilemedi. Bu aşamada yer altı zenginliklerinin envanterini düzenlemek ve yılların ihmeline son vermek amacıyla, 22 Haziran 1935 günü yürürlüğe giren 2804 Sayılı Yasa ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü[MTA] kuruldu (BCA, 1935, 55). MTA'nın tesisi, petrol üzerine yapılan çalışmalara ivme kazandırdı. Cumhuriyet'in kalkınma dinamizmini yansıtan en önemli kurumlardan biri sayılan MTA'nın yönlendirmeleri ile 24 Temmuz 1939 günü Batman Raman-1 kuyusunda sondaja başlandı.

Raman dağında 1934 yılından itibaren belli aralıklarla yürütülen gayretler sonuç vermiş ve Yakıtlı köyünde 20 Nisan 1940 Cumartesi günü 1048 metre derinlikte petrole ulaşılmıştır (Naycı ve Bozkurt, 2022, s. 39). Bu başarı Türk sanayisinin kalkınması için tarihi bir hamle oldu. Kömür ve demirden sonra üçüncü siyah sayılan petrole (mayi/sıvı altın) de erişildi (Ulus, 1940, s. 1). II. Dünya Savaşı'nın (1939-1945) en hararetli anlarında Batman'da yaşanan gelişmeleri, Cumhuriyet'in yurt dışında eğitim görmüş ilk Petrol Yüksek Mühendisi Kemal Lokman (1899-1976) şu sözlerle anlattı:

Senenin sonbaharında açılmaya başlayan 1 numaralı kuyuda 20 Nisan 1940'ta 1048 metrede günde 10 ton kadar istihsal vermeğe başlamıştır. Sondaj makinası sökülerek yerine tulumba kurulmuş ve istihsal tulumbalarla çekmek suretiyle yapılmışa devam edilmiştir. Bulunan petrol çok ilgi çektiğinden yüksek mevki işgal eden hükümet erkânı ve maiyetleri Ramandağ petrol arama sondaj kampını ziyaret etmişlerdir (Lokman, 1958, s. 100).

Sanayileşmeyi hızlandıracak teknik ve mali birikime arka çıkma düşüncesi ile 15 Ağustos 1940 günü bir kararname onandı. Bu ekseninde Batman-Raman, devlet kontrollü liberal pratiklerin sanayideki örneklerine şahit olmaya başladı. Ülkenin doğusunu batısından ayrı görmeyen bir anlayış çerçevesinde, bir süredir âtil vaziyetteki İstanbul Beykoz'da bulunan Behar kardeşlere ait Boğaziçi tasfiyehanesi yerinden sökülerek Raman'a nakledildi (BCA, 1940, 92). Romanya'dan Türkiye'ye gelmiş uzmanlardan Ulrich Kahan, Türk asıllı işçi ve memurlardan müteşekkil bir heyetle yaklaşık 15 gün içinde rafineriyi taşınmaya hazır hale getirdi. MTA'nın gözetiminde sürdürülen teknik işlemlerin tamamlanmasından sonra Raman-1 ve yeni açılan Raman-5 kuyularından çıkartılan petrol, yeni kurulan Meymuniye boğazındaki rafineride damıtıldı (Akcan, 2018, s. 36). Böyle bir

⁴ Bkz. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/b057/tbmm090290570262.pdf> (Erişim Tarihi: 14.05.2023)

teşebbüsün sonunda bölgedeki üretim kapasitesi gündün güne arttı ve II. Dünya Savaşı koşullarında ülkenin akaryakıt ihtiyacının bir bölümü buradan karşılandı (Lokman, 1942, s. 223, 224). Raman'da çalışan personel sayısının çoğalması üzerine yeni düzenlemelere gereksinim duyuldu.

Petrol emekçilerinin yaşam standartını yükseltmek amacıyla 1941 yılında belli konfor derecesine sahip iki katlı kamp binaları inşa edildi. Taşıma, rafinaj, depolama, dağıtım ve pazarlama işlerinin tek elden organize edilmesini sağlamak için 14 Şubat 1941 tarihli kararname ile 5.000.000 lira sermayeli Petrol Ofisi kuruldu (BCA, 1941, 94). Merkezi Ankara olan ofisin kalbi Batman'da atılmış ve Raman'daki faaliyetleri sistematize etmiştir. Arama çalışmaları sırasında bazı zamanlar yaşanan moral bozukluklarına rağmen 1946'da Raman-8, 1947 yılında ise Raman-9 kuyularında verimlilik oranı yüksek petrole ulaşıldı (Lokman, 1958, s. 100, 101). Üzerine kurulan tulumbalar (at başları) ve gerek yerli gerekse yabancı uzmanların kolektif bir ruhla yürüttükleri etkinlikler aracılığıyla "petrol doğuran" Raman dağı, zamanla etrafına başka zenginlikler saçtı.

Birinci ve ikinci Sanayileşme planları (İlkin, 1970, s. 393) ile ana hatları belirlenmiş enerji politikaları doğrultusunda Batman'da hummalı çalışmalar gerçekleştirildi. İluh'a yakın çevredeki petrolün gün yüzüne çıkartılması için siyasi kadrolar, yabancı uzmanlarla işbirliği yaparak onlara Türkiye'de çalışma olanağı sundu. Batman'ın petrol şehri olarak gelişmesini tasarlayanlardan MTA Genel Müdürü/Direktörü İhsan Ruhi Berent'in (görev yılları 1944-1950) girişimleriyle Amerikan Drilexco şirketi şehre sondaj ekibi yolladı (Özcan, 2006, s. 37-39). Heyetin başında yer alan isimlerden M. Edgon Clayton, İsmet İnönü'nün (1884-1973) Raman dağına ziyareti esnasında şahsına sorduğu "Petrol çıkınca ihtiyaç artacak ve beş misli olacak. O zaman ne yapacağız?" şeklindeki soruya "Petrol istihsaliniz de artacak ve beş misli artmış bulunacak" diyerek karşılık verdi (Turan, 2003, s. 120). Clayton, bu sözleriyle Batman'ın sahip olduğu zengin petrol rezervine vurguda bulundu. Amerikalı ve Avrupalı (İngiliz, Macar, Lüksemburglu, İsviçreli) uzmanların Raman dağına yürüttükleri etkinlikler aracılığıyla Batman henüz şehir olmadan "üniversal" bir çalışma üssüne dönüştü.

Türkiye, 1940'lı yıllarda dünyadaki kaotik koşullardan en az zararla kurtulmayı planlarken siyasilerin dikkati bir anda Batman'a yöneldi. Raman dağından art arda gelen güzel haberler üzerine idari kadrolar gelişmeleri yerinde izlemek amacıyla bölgeye ziyaretler düzenledi. İlk keşiften sonra ancak altı günde Ankara'dan Raman'daki petrol sahasına intikal eden Başbakan Dr. Refik Saydam'ın (1881-1942) yaptığı gezi⁵ bir tarafa, bölgeye en anlamlı ziyaret 1948 yılında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı'nın ziyareti nedeni ile Raman-8 kuyusunun adı "İnönü kuyusu" olarak değiştirildi (Biçim, 2020, s. 250). 3 Mart 1948'i petrol günü⁶ ilan eden İsmet İnönü, Ankara'ya dönüşte TBMM kürsüsündeki konuşmasında yapılanların belirli bir plan çerçevesinde yürütüldüğü mesajını verdi: "Raman'daki petrol arama çalışmalarımızdan bu yıl müspet ve ümit verici neticeler aldık. Bir yandan arama işlerine ve petrol rezervlerimizin tespitine devam ederken, bir yandan da Raman'da bir işletmeye geçme imkânları üzerine şimdiden çalışılmaya başlanmıştır" (TBMM, 1993, s. 75).

CHP ve Demokrat Parti⁷ iktidarlarının Raman dağına olan ilgileri Batman'ı ülke genelinde tanınan bir merkez haline getirdi. Enerji temelli kalkınma hamleleri kısa sayılabilecek bir zaman diliminde İluh ve periferisinin bütün çehresini değiştirdi. Petrol sahasına yapılan yatırımların biri bitmeden diğerine başlandı. Tren istasyonunun karşısına 1948 yılının sonlarına doğru Türkiye'nin ilk pilot rafinerisi yani Batman Tecrübe rafinerisi açıldı (Neyzi, 1963, s. 133). Akabinde de Raman'dan ham petrolün kamyonlar vasıtasıyla rafineriye intikalini kolaylaştırmak için uzunluğu 25 km'yi bulan asfalt bir yol yapıldı. Ülkenin o günkü gelişmişlik düzeyi göz önüne getirildiğinde, söz konusu yolun yapımı Cumhuriyet'in kalkınma politikalarına dair önemli ipuçları içermektedir. Osmanlılardan rahat kullanılabilecek vaziyette ancak 4000 km'lik bir kara yolu mirası devralan Cumhuriyet Türkiye'sinde, 1948 yılına gelindiğinde henüz birçok büyük şehirde dahi asfalt yol mevcut değildi (Tokgöz, 2018, s. 153). Raman ile rafineri arasındaki yolun yapımında Halkçı bir felsefe ile hareket edilerek yöre insanından yararlanıldı. Yüzlerce vatandaşa istihdam imkânı sağlandı. Bu yolla, Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük hedeflerinden biri olan eşitlikçi sosyal düzenin egemen kılınması adına önemli bir adım atıldı (Bakırezer, 2005, s. 142). Eskiye kıyasla değerlendirilen araziler üstüne yeni konaklama yerleri, lokantalar ve eğlence mekânlarının açılması ile "çölde bir vaha" tesis edildi. İşin özü "Batman rafinerisi Batman istasyonunu çok şenlendirmiştir" (Acun, 1949, s. 312).

⁵ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hava muhalefeti yüzünden Diyarbakır'da trende konaklamak zorunda kalan Başbakan Refik Saydam'a çektiği telgrafta, "Mühim maden havzalarını tetkik buyurduğunuz seyahatinizin faydalı olduğuna şüphe yoktur. Biz burada hep iyiyiz. Selam ve muhabbetle" sözleriyle gelişmeleri yakından takip ettiğini gösterdi. Saydam ise, cevabi telgrafta "Reisicumhurumuzun yüce katına yüksek iltifatınızı aldım. Arzı şükran ederim. Afiyette ve neşeli olduklarını öğrenmek benim için de bir kuvvet oldu. Tazimle ellerinizden öperim" ifadelerini kullandı. Bu telgraflar, Cumhuriyet kadrolarının Batman'da enerji alanındaki gelişmeleri ne kadar önemseydiğinin somut kanıtı olarak tarihe geçti. Bkz. Erzurum Gazetesi, "Bir Başbakan'ın Petrol Gezisi", 01.09.2009, s. 1.

⁶ Bkz. <https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-3-mart/> (Erişim Tarihi: 25.05.2023)

⁷ Cumhurbaşkanı Celal Bayar (1883-1986) ile Başbakan Adnan Menderes (1899-1961), Batman Raman dağına iki gün süren incelemeleri ile petrol arama konusuna yerinde ve hayati ölçekte önem verdiklerini göstermişlerdir. Ziyaret sırasında mühendislerden Şemsi Açar ve Abdurrahman Durukal devlet erkânını sık sık bilgilendirdi. Bkz. Zafer Gazetesi, "Cumhur Reisi Raman'da", 07.10.1950. S.544, s. 1.

Cumhuriyetin ilk 30 yılında, Türkiye'nin en önemli petrol sahası olan Raman-Garzan⁸ mevkiinde 37 arama yapıldı. Bu çalışmalar sonunda 76 kuyudan olumlu netice alındı. Bölgede 95.881 ton petrol üretildi (Kökyay, 2019, s. 21). Doğal kaynaklardan temin edilen zenginlikler vatandaşların yaşam standardının yükselmesi için kullanıldı. Raman'dan çıkan petrol, yoksul kitlelerin can suyu oldu. Öyle ki, yörenin sosyoekonomik kimyası baştan sona değişti. Fakat gelinen nokta ülke ekonomisi için de bir umut kaynağı teşkil etti: "Genişliğine ve derinliğine büyük imkânlar vadeden bu petrol sahası memleketimiz ekonomisine yepyeni ve pek büyük bir kaynak katmış oluyor" (Aral, 1948, s. 3).

Yeni keşfedilen doğal kaynaklardan rantabl şekilde faydalanmak, gittikçe liberalleşen dünya ekonomisine entegre olup yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekmek ve gelişen teknolojik olanaklardan en üst düzeyde istifade etmek gibi temel etkenlerden dolayı 1950'lerin başlarından itibaren petrol üretimi konusunda yeni projeler hayata geçirildi. İlk etapta petrol arama ve araştırmalarındaki inhisarı kırmak amacıyla 7 Mart 1954'te kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Yasası'na ilaveten, 6327 Sayılı Yasa ile 150.000.000 lira sermayeli TPAO kuruldu (Resmi Gazete, 1954, s. 3). TPAO, kuruluş aşamasını tamamlamasının ardından kademe kademe Batman'da MTA'ya ait tüm malvarlığını üstüne devraldı. Böylece Batman'da modern rafinerinin kurulma süreci hızlandı. Devlet yetkilileri, rafineri için gerekli olan finansmanı Amerikan hükümetinin yapacağı Marshall Planı'ndan temin etmeyi kararlaştırdı: "Marshall Planı gereğince, Türkiye, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na, Raman Dağı sahasını geliştirmek için 15 milyon ABD dolarlık bir ihtiyaç göstermiştir" (Suvla, 1951, s. 10).

Türkiye'nin ilk modern rafinerisinin yapımı için gerçekleştirilen ihaleyi, 1944'te kurulmuş Amerikan Ralph M. Parsons şirketi kazandı.⁹ Şirket, gerekli olan tüm teçhizatı Amerika'dan getirerek 800 kişilik bir ekipmanla dünyaya model olacak bir çalışma gerçekleştirdi. 1955 yazının başında 210.900 metrekarelik alanda inşası bitirilen rafineri 44.000.000 liraya mal oldu (Tanrıseven, 2005, s. 201). Bu devasa projenin tamamlanması ile Batman'da birbirinden farklı iki kent görüntüsü ortaya çıktı:

"Batman şehir olarak ikiye ayrılır. Site (TPAO rafineri sitesi) ve aşağı kesim. Aşağı kesim eskidir. İluh denir buraya. Tarihi eskilere dayanır... Site, Batman'ın içinde, cennetten bir ada olup, petrolün işletilmeye başlandığı 1955 yılından sonra kurulmuştur" (Kanat, 2007, s. 17).

Amerika'daki kompleks tesisleri andırır biçimde kurulan Batman'daki modern rafineri 1956'da tam kapasite ile çalışmaya başladı. Aynı yıl rafinerideki verimliliğin artması ile devlet 8.000.000 milyon dolarlık döviz tasarrufu sağladı. Bu bağlamda, Batman'da keşfedilen refah kaynağının ülke ekonomisi adına ne kadar önemli olduğu tescilledi (Petrol-İş, 2007, s. 97). Türkiye Cumhuriyeti, bir kudret gösterisi olarak rafinerinin görsellerini bastırıldığı pullar aracılığıyla kamuoyu ile paylaştı.¹⁰ Rafinerinin yapımında olduğu gibi kurumsallaşma aşamasının tamamlanmasında da büyük bir özveri sergilendi. Personel içinde askerlik yaşı gelenlere çalışmaların aksamaması için tecil imkânı sunuldu (BCA, 1958, s. 151). Özlük hakları ve diğer olanaklar sayesinde Batman rafinerisinde görev yapmak ayrıcalıklı hale getirildi. Bu yüzden ülkenin farklı yerlerinden birçok insan Batman'a gelerek yerleşti. Türkiye Cumhuriyeti'nin en kozmopolit şehirlerinden birisinin yapı taşları rafineri sayesinde döşenmiş oldu.

Batman'da petrol emekçilerinin sayısının çoğalması ülkede sendikalaşmanın seyrine tesir edecek ölçüde gelişmelere yol açtı. Temel ekopolitik hedefi bireylerin sahip oldukları hakları genişletmek olan sendikalar açısından 1950'ler tüm dünyada ve Türkiye'de son derece önemli idi. Batman'da 1954'ten sonra petrol işçileri tarafından iki sendika kuruldu. Bu iki sendikadan biri, 11 Eylül 1950 günü İstanbul Beykoz'da faaliyetlerine başlamış Petrol-İş sendikasına bağlandı.¹¹ Petrol-İş, bundan sonra her platformda Batman'da çalışan 1800 civarındaki petrol işçisinin sorunlarını gündeme taşımak için çabaladı (Hepbir, 1965, s. 97). İstanbul Akaryakıt İşçileri sendikası ismiyle yola çıkan kurum artık tüm ülkede etkinlik göstermeye başladı. Petrol-İş aracılığıyla Batman TPAO işçileri ayaklarını daha sağlam şekilde yere basar hale geldiler.

"Siirt ili Batman ilçesinde" 8-18 Temmuz 1964 tarihleri arasında işçilerin %60'nın (1200 kişi) katılımı ile TPAO çatısı altındaki ilk grev gerçekleştirildi (Milliyet, 1964, s. 7). Batman esnafından büyük destek gören işçiler, nihai aşamada hedeflerine ulaştılar. Ankara'daki Bakanlar Kurulu toplantısında, işçilerin talepleri masaya yatırılarak taraflar arasında anlaşma sağlanacak adımlar atılması kararlaştırıldı. Dönemin Çalışma Bakanı olan ve her daim emekçilerin yanındaki tutumu ile bilinen Bülent Ecevit (1925-2006), tarihi toplantı sırasında da petrol işçilerinden yana bir tavır ortaya koydu. Hükümet yetkilileri, yaptıkları açıklamalarda TPAO işçilerinin eyleminin 10 milyon liralık bir zarara sebep olduğunu belirtti (Milliyet,

⁸ Garzan strüktürü Raman'ın 19 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bkz. <https://www.haritatr.com/harita/Garzan/7287> (Erişim Tarihi: 30.05.2023)

⁹ Bkz. <https://www.parsons.com/energy/> (Erişim Tarihi: 02.06.2023)

¹⁰ 1959 yılında bastırılmış pul örneği için bkz. <https://www.nadirkitap.com/1-adet-temali-batman-petrol-rafinerisi-turk-pulu-efemera6485711.html> (Erişim Tarihi: 03.06.2023). Milli Piyango idaresi ise, 19 Kasım 1982 tarihli piyango biletinde Batman Petrol rafinerisi görseline yer verdi. Bkz. https://www.kitantik.com/product/12048-MILLI-PIYANGO-19-KASIM-1982-BATMAN-PETROL-RAFINERISI-Y-YARIM-BILET_0z8kgljijep6t1dp1 (Erişim Tarihi: 03.06.2023)

¹¹ Bkz. http://www.petrol-is.org.tr/sites/default/files/arastirmacilara_acilan_belgeler.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2023)

1964, s. 7). Fakat söz konusu grev sırasında işçi-esnaf kaynaşması, Batman halkının demokrasiyi içselleştirmesine olumlu yönde tesir etti. Bugün Batman ilinde var olan liberal ve özgürlükçü ortamın temelleri o günlerde atıldı.

Dünyada, ham petrol ve akaryakıt gibi sıvı enerji taşımacılığında kullanılan en etkin yöntem boru hatları ile aktarım yapmaktır. Bu doğrultuda, Raman'dan çıkartılan petrolün ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlaması için TPAO tarafından 4 Ocak 1967 günü Batman-Dörtyol ham petrol boru hattı işletmeye açıldı (İnan, 2013: VI). Türkiye'nin ilk ham petrol boru hattının yapımı 1963 yılında TPOA'ya sunduğu ihaleyi kazanan Amerikan Brown and Root firmasınınca gerçekleştirildi. Endüstri devriminden sonra 1919'da Texas'ta kurulmuş bu mühendislik ve inşaat firması, yaklaşık 500 km'lik hattın yapımında oldukça titiz davrandı. Dörtyol'a nakledilen petrol oradan tankerler aracılığıyla Anadolu Tasfiyehanesi Anonim Şirketi[ATAŞ], İzmir Aliğa ve İzmit rafinerilerine aktarıldı. Ancak zaman içinde 70.000 varil kapasiteli hattın yıpranması nedeniyle bazı güvenlik sorunları belirdi (Planevi Şehircilik Planlama Organizasyonu, 2020, s. 1-3). Ortaya çıkan sıkıntıların telafisi ve hattaki kararlı akışın sürdürülebilmesi için 21. yüzyılda özellikle Türk mühendisler tarafından yoğun çaba harcandı.

Tarihin her evresinde toplumlarda, refah düzeyinin üst seviyelere çıkması ve demokrasinin gelişmesi sanatsal üretkenliğin yaşandığı bir atmosfer meydana getirmiştir. TPAO bölgesi, Batman ve çevresinin “fütursuzca” kabuk değiştirmesine yol açarken entelektüel bir ortam oluşmasına da zemin hazırladı. Türkiye'deki ilk sinemaskop olarak bilinen ve yönetmeni Atıf Yılmaz olan “Toprağın Kanı” adlı filmin çekimleri Batman'da yapıldı (Özgül, 2012, s. 881). Cumhuriyet'in modern yüzünü yansıtan kurumlardan TPAO'nun desteklediği filmin başrol sanatçısı ve Türk sinemasının önemli şahsiyetlerinden Belgin Doruk, “civardaki köylerde çalışıp bize tahsis edilen villaya dönerken hep, Paris'e dönüyoruz, derdik” (Batman Çağdaş Gazetesi, 2015, s. 3) sözleri ile Batman'ın hangi paradoks koşullar altında kurulmuş bir şehir olduğunu gayet manidar bir tarzda dile getirdi. Sosyal medya kullanımının olmadığı bir dönemde beyaz perdeye uyarlanan ve Belgin Doruk dışında Fikret Hakan ile Erol Taş'ın da rol aldığı film, Batman'ın ülke çapında tanınmasında büyük pay sahibi oldu. Türk sinemasının sultanı olarak nam salmış Türkan Şoray'ın da Batman'a yolu düştü. Çekimleri Gercüş'ün Gönüllü köyünde gerçekleştirilen “Hazal” filmi için 1980 yılında Batman'a gelen Şoray, çoğu vakit TPAO misafirhanesinde konakladı.¹² TPAO, Batman'ın toplumsal gelişimi için adeta can damarı vazifesi gördü. Ekonomi dışında kültürel aydınlanmanın lokomotifini olmayı başardı.

Batman TPAO, hümanizm ve kültür temelli Cumhuriyet'in ilk yıllarında tertip edilmiş etkinlikleri çağrıştıran organizasyonlara imza attı. Kurumun mühendis ve işçileri, 1966 yılında tıpkı Halkevlerinin bünyesindeki yerel müzik gruplarına benzer bir orkestra kurmayı başardılar. TPAO Batman orkestrası, 1968'de düzenlenen dördüncü Altın Mikrofon yarışmasında “Meşelidir Enginde Dağlar Meşeli” şarkısını seslendirerek 6068 oyla birinciliği kazandı. İlhan Telli'nin önderliğindeki orkestranın sahnede akıcı bir Türkçe ile şarkı söylemesi jüri heyeti tarafından takdirle karşılandı. Yarışmaya Erkin Koray Dörtlüsü, Haramiler ve Moğollar gibi tanınmış müzik gruplarının katılmasına rağmen TPAO orkestrasının yakaladığı başarı ülke gündeminin ilk sıralarına oturdu (Hürriyet, 1968, s. 2).

“Geri kalmış bir bölgede inci tanesiydi” (Arslan, 2014, s. 40) diye nitelendirilen TPAO, sportif alanda da girişimlerde bulundu. 1960'da kurularak Türkiye liglerinde boy göstermeye başlayan Batman Petrolspor'un¹³ farklı branşlardaki (futbol, yüzme, basketbol, voleybol, güreş ve atletizm) zaferleri şehirde moral birliğinin oluşmasına yardım etti. Site içinde 1950'lilerin ikinci yarısında açılan sinema salonu, lokaller, havuzlar, konaklama mekânları ve diğer sosyal tesisler kulübe uzunca bir süre gelir sağladı (Biçim, 2020, s. 256). Mustafa Kemal Atatürk'ün “sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” tavsiyesi doğrultusunda Batman Petrolspor, şehirde her yaş grubundaki insanın sporla uğraşmasında başat rol üstlendi.

Türk petrol sektöründe, 1980'li yıllarda dünya konjonktüre paralel biçimde baş döndürücü değişiklikler yaşandı. Teknolojinin hızla geliştiği bir çağda gerçekleştirilen teşebbüslerin ve yasal düzenlemelerin Batman'daki petrol faaliyetlerine ciddi yansımaları olduğu gözlemlendi. Neoliberalizm rüzgârlarının şiddetlendiği bir süreçte TPAO'nun yetki ve sorumlulukları baştan sona revize edildi. TPAO, 1983 yılında sadece sondaj çalışmaları sonucunda elde edilen hidrokarbon türevlerinin (petrol-doğal gaz) arama ve üretim projelerinden mesul bir petrol şirketine dönüştürüldü. Başta Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi[TÜPRAŞ] olmak üzere 17 büyük çaplı kurumu petrol sanayine kazandıran TPAO, ülke insanı için önemli bir istihdam kapısı olduğu gibi birçok ailenin hayatını idame ettirmesi için olanaklar sundu (Petrol-İş, 2007, s. 40-52; Ekinci, 2015, s. 107-111). Ne var ki, takip edilen yeni ekonomi politikaları ve başka petrol sahalarının keşfi TPAO'nun pozisyonunu farklı noktalara taşıdı.

¹² Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/turkan-soray-34-yil-sonra-film-cektigi-koyde/0> (Erişim Tarihi: 07.06.2023)

¹³ <https://www.batmanpetrolspor.org/petrolspor-tarihi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2023)

Hali hazırda Batman TPAO bölgesinde 25 yıllık bir petrol rezervinin var olduğu öngörülmektedir. TPAO'da üretilen ham petrol Batman TÜPRAŞ rafinerisinde işletilmekte ve bunun neredeyse %70'i ülke genelinde asfalt yapımında kullanılmaktadır (T.C. Batman Valiliği, 2019, s. 190). Küresel iklim değişikliği kapsamında TÜPRAŞ, 2050 yılına kadar karbon-nötr dönüşümünü gerçekleştirmeyi hedeflemektedir (Dağtekin vd., 2018, s. 131). Batman'dan tüm Türkiye'ye yönelik şekilde hayata geçirilecek bu stratejik projenin hem ekonomi hem de doğa açısından pozitif sonuçlar doğuracağı umulmaktadır. Bu doğrultuda enerji merkezi Batman gelecekte teknoloji-ekonomi bütünselliği içinde Türkiye'nin temiz enerji üslerinden biri olmaya namzettir

Sonuç

Türkiye'de gelineen koşullar ve ulaşılan standartlar açıkça göstermektedir ki, Cumhuriyet sadece siyasal bir rejimin adı değildir. Aynı zamanda bir kalkınma ve köklü değişim projesidir. Bu durumun en somut yansımalarından birini de Batman'da görmek mümkündür. Zira bugünkü şehir merkezi, binlerce yıl boyunca köy olarak kullanılmıştı. Batman, Cumhuriyet'in uygarlık tezinin bir ürünü olarak 20.yüzyıl sonlarında kuruldu ve kısa sürede çok hızlı bir biçimde kalkındı. Eğer petrol gibi tabiat, turizm, kültür ve tarih varlıkları iyi değerlendirilirse şehrin 21.yüzyılda yeni bir başarı hikâyesi yazması muhtemeldir.

Jeotermal kaynakları, su rezervleri ve yılın büyük bölümünde eksik olmayan güneş enerjisi yeni yüzyılda Batman'ın "artı zenginlik kapıları" olacaktır. Böyle bir konumda bulunan şehrin daha da gelişmesi Fırat'ın doğusunun son 100-150 yıllık evredeki makûs talihinin değişmesine öncülük edecektir. Dinamik toplumsal yapısı, sahip olduğu doğal kaynaklar, şehirde eğitime verilen bir ortamın varlığı ve jeopolitik önemine rağmen Batman'ın fonksiyonel manada bazı kentsel sorunlarının mevcut olduğu da göz ardı edilmemelidir. Söz konusu sorunların başında çok cesurca dillendirilmese de üniversitenin şehirden kopuk bir yerde bulunması gelmektedir.

Şehir merkezine yakın bir yerde yapılacak yeni bir kampüs ve açılacak bir tıp fakültesi Batman'ı sosyoekonomik açıdan daha da güçlendirecektir. Batman, terörün belinin kırılması ile kriminal bir şehir olmaktan büyük ölçüde sıyrılmıştır. Fakat bundan sonra devlet-vatandaş kaynaşmasının sağlanması için kamu hizmetlerinin biraz daha artırılması gerekmektedir. Batman'ın her açıdan gelişmesi ve imgesinin olumlu yönde tazelenmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin başta Ortadoğu ile Avrupa'daki prestijini iyiden iyiye sağlamlaştıracaktır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

- BCA. 13.03.1935, 30-10-0-0/118-822-3.
 BCA. 24.06.1943, 30-10-0-0/152-78-22. (EK-1'e bkz).
 BCA. 01.04.1933, 30-18-1-2/35-22-8.
 BCA. 06.06.1935, 30-18-1-2/55-47-12.
 BCA, 15.08.1940, 30-18-1-2/92-86-6. (EK-2'ye bkz).
 BCA, 14.02.1941, 30-18-1-2/9-10-4.
 BCA, 15.12.1958, 30-18-1-2/151-63-5.

Araştırma Eserler

- Abu Bakr-i Tirahni. (1993). *Kitab-i Diyarbakriyya*. (Çev. Lugal, N. ve Sümer, F.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Acar, A. (2009). El-Medine: Batman Suyu'nun tarihten sildiği şehir. *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 15-17 Nisan 2008* Tam metin içinde (s. 297-308).
- Acun, N. (1949). *Dünya petrol tarihi ve Türk petrolü*. Şaka Matbaası.
- Akcan, S. (2018). *Batman'da Petrolün Bulunması, Kente Sosyoekonomik ve Sosyokültürel Etkileri (1940-1970* (Tez No. 497965) [Yüksek lisans tezi, Batman Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Alaeddinoğlu, F. (2010). Batman şehri, fonksiyonel özellikleri ve başlıca sorunları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15(24), 19-42.
- Aral, N.Z. (1948). Petrol ve Raman Dağı. *Ulus Gazetesi*, (8672), 3.
- Arslan, A. (2014). *Yüz yüze Batman tarihi*. Batmane Yayınevi.
- Bakırezer, G. (2005). Türkiye'de sosyal liberalizm. *modern Türkiye'de siyasi düşünce liberalizm*. İletişim Yayıncılık.
- Biçim, H. (2020). Şehir içinde şehir: Batman ve TPAO. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (65), 247-263.
- Çoban, Ö. , Dilek, S.E. ve Harman, S. (2017). Batman İlinde turizm gelişiminin değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (56), 437-455.
- Dağtekin, Y. vd. , (2018). GAP bölgesinde karbon-nötr ekonomiye geçişte temiz enerji teknolojilerine yönelik değer zincirinin kurulması. *Harran Üniversitesi Mühendislik Dergisi*, 3(3), 127-132.
- Ekinci, N. (2015). *Her yönüyle petrolün kenti Batman ve ilçeleri tarihi*. Batmane Yayınevi.
- Genç, H. (2020). *Ezidiler tarihi-felsefi-inanı*. Siyah Beyaz Yayınevi.
- Güneş, T. (2019). *Batman'da Kentsel Gelişim Süreci* (Tez No. 544948) [Yüksek lisans tezi, Batman Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Halaçoğlu, Y. (2007). *Ermeni tehciri*. Babıalı Kültür Yayıncılığı.
- Hepbir, Z. (1965). Türkiye'de petrol sanayiinde sendikacılık faaliyetleri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (16), 95-108.
- İdem, T. ve Akcan, S. (2020). *Petrolün keşfi ve İluh Köyünün Batman kentine dönüşümü (1936-1957)*. *Batman kent araştırmaları*. Çizgi Kitabevi.
- İlkin, A. (1970). Türkiye'de sanayi politikası. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30(1-4), 377-423.
- İnan, A. (2013). *Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı İncelenmesi ve Geliştirilmesi İçin Sistem Önerileri*. (Tez No. 329558) [Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kanat, A. (2007). *Batman'da şafak sökerken*. Tevn Yayınevi.
- Kanık, İ. (2016). Gastro medya ve gastro kültürün kavramsal incelemesi. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat Dergisi*, 22(88), 83-98.

- Karadağ, R. (2020). *Petrol fırtınası*. Truva Yayınları.
- Keser, İ. ve Seyidoğlu, S. (2018). *Türkiye'nin doğusunda Araplar*. Karahan Kitabevi.
- Kökyay, F. (2019). *Stratejik güç petrol Türkiye'nin petropolitiği*. Der Yayınevi.
- Lokman, K. (1942). Petrol arama sondajları maliyetleri. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, (1-26), 223-300.
- Lokman, K. (1958). Memleketimizde petrol araştırmaları. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, (2), 91-114.
- Naycı, N. ve Bozkurt, T. (2022). Türkiye'de petrol sanayinin tarihsel gelişimi ve endüstri mirası bağlamında Batman ve Ataş Rafineri Tesisleri. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (26), 31-54.
- Neyzi, H.N. (1963). *Türkiye petrol sanayii (Petrol araştırma ihtihsal ve tevziatı ile akaryakıt fiyat teşekkülünün iktisadi kalkınmada önemi)*. İstanbul İktisadi Enstitüsü Yayınları.
- Özcan, H.E. (2006). *Fotoğraflarla ulusal petrol 1929-1954*. Türkiye Petrolleri A.O. Yayını.
- Özgül, Y. (2012). *Türk sinema filmleri ansiklopedisi 1914-2010, C. 2..C.* Kültür ve Turizm Bakanlığı.Planevi şehircilik planlama organizasyonu. (2020). *Batman-Dörtöyl Ham Petrol Boru Hattı Batman Bölümü Deplaseli Uygulama İmar Planı Değişikliği Açıklama Raporu*. Ankara.
- Petrol-İş. (2007). *Türkiye'de petrol faaliyetleri ve TPAO*. İstanbul.
- Sevgi, S. ve Yılmaz, M. (2022). Hasankeyf'te Baraj Gölü alanında kalan taşınmaz kültür varlıklarını koruma ve kurtarma (taşım) yaklaşımı ve metotları. *Vakıflar Dergisi*, (57), 177-202.
- Suvla, R. Ş. (1951). *Türkiye ve Marshall Plânı*. İsmail Akgün Matbaası.
- Şeker, M. (2006). *Anadolu'nun Türkleşmesi ve kültürel hayatı*. Ötüken Neşriyat.
- Tanrıseven, H. (2005). *Türk Kamu Sektöründe Petrole İlişkin Kararlar Sistemi*. (Tez No. 159817) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu. (1993). *İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları 1920- 1973. C. 2*, Ankara.
- Taşman, C.E. (1949). Petrolün Türkiye'de tarihçesi. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası*, (39), 14-22.
- Tokgöz, E. (2018). *Türkiye'nin iktisadi gelişme tarihi*. İmaj Yayınevi.
- Turan, O. (2004). *Doğu Anadolu Türk devletleri tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Turan, İ. (2003). *İsmet İnönü-konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşiler 1944-1950*. TBMM Kültür Sanat Yayınları.
- Uluçam, A. (2008). *Hasankeyf tarihi ve arkeolojik sit alanı araştırma, kazı ve kurtarma projesi: 2006-2007 çalışmaları*. Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- T.C. Batman Valiliği. (2019). *Batman il yıllığı 2019*. Batman.
- T.C. Siirt Valiliği. (1968). *Siirt il yıllığı 1967*. Ankara.

Sürelili Yayınlar

- Batman Çağdaş Gazetesi. (09.09.2015). s. 3.
- Erzurum Gazetesi. (01.09.2009). s.1.
- Hürriyet Gazetesi. (01.05.1968). (7186). s. 2.
- Milliyet Gazetesi. (11.07.1964). (3638). s. 7.
- Resmi Gazete. (18.05.1990). (20522). s. 1.
- Resmi Gazete. (16.05.1954). (8644). s. 3.
- Ulus Gazetesi. (25.04.1940). (6281). s.1.
- Ulus Gazetesi. (19.10.1948). (8672). s. 3.

Zafer Gazetesi. (07.10.1950). (544). s. 1.

Web Kaynakları

<https://batman.edu.tr/tarihce> (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> (Erişim Tarihi: 28.04.2023)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/batman/gezilecekyer/on-kemerli-ddy-koprusu> (Erişim Tarihi: 10.05.2023)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/b057/tbmm090290570262.pdf> (Erişim Tarihi: 14.05.2023)

<https://www.ismetinonu.org.tr/tarihte-bugun-3-mart/> (Erişim Tarihi: 25.05.2023), (EK-3'e bkz.).

<https://www.haritatr.com/harita/Garzan/7287> (Erişim Tarihi: 30.05.2023)

<https://www.parsons.com/energy/> (Erişim Tarihi: 02.06.2023)

<https://www.nadirkitap.com/1-adet-temali-batman-petrol-rafinerisi-turk-pulu-efemera6485711.html> (Erişim Tarihi: 03.06.2023)

https://www.kitantik.com/product/12048-MILLI-PIYANGO-19-KASIM-1982-BATMAN-PETROL-RAFINERISI-Y-YARIM-BILET_0z8kgltljijep6t1dp1 (Erişim Tarihi: 03.06.2023) (EK-4'e bkz.).

http://www.petrol-is.org.tr/sites/default/files/arastirmacilara_acilan_belgeler.pdf (Erişim Tarihi: 03.06.2023)

<https://www.aa.com.tr/tr/vg/video-galeri/turkan-soray-34-yil-sonra-film-cektigi-koyde/0> (Erişim Tarihi: 07.06.2023)

<https://www.batmanpetrolspor.org/petrolspor-tarihi/> (Erişim Tarihi: 09.06.2023)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EKLER

153
116

Münakalât VEKÂLETİ

DEVLET DEMİRYOLLARI VE LİMANLARI İŞLETME UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

IDARE MERKEZİ : ANKARA

V. DAİRESİ

TELGRAF ADRESİ T. C. D. D.
ANKARA 24/6/ 1943

№ 5254-15/18351

Öz :

Yüksek Baş Vekâleté

İltişik

Diyarbakır-Cizre hattının işletmeye açık bulunan Sinan istasyonundan sonra 9I+500 cü kilometresindeki Batman istasyonunun 1/7/943 gününden itibaren yolcu ve her türlü eşya nakliyatına açılacağını ve Diyarbakır-Batman-Diyarbakır arasında pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere muhtelit katarlar işletileceğini saygı ile bilgilerine arz ederim.

Münakalât Vekili
A. T. Cellesoy

Luğzi
26.6.1943

030	10			152	78	22
-----	----	--	--	-----	----	----

Hangi dairenin hangi tarih ve numarasile yazıldığının cevaba derci mercudur.

EK-1: Batman istasyonunun açılması.

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

14286

15/8/1940 tarih ve 2/13720 sayılı kararnameye ekdir:

Romen tebaasından mutabassıs Ulrich Kahan'ın memur Ajdar Seygil ve Salih Dingil, Lütfü Adalı, Nuri Sezen ve Bayram Yılmaz adındaki işgilerle birlikte Beykozda Umur yerindeki petrol rafinesi tesisatını söküp Raman dağına nakle hazır bir vaziyette ambalajı için mezkûr mahalde çalışmalarına izin verilmesi; İktisat Vekilliğinin 28/8/1940 tarih ve 5/6488 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine, İİİO sayılı kanunun birinci maddesinin B fıkrasına tevfiikan, İcra Vekilleri Heyetince 28/8/1940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmail İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
B. F. Aydoğan *Fethi Çoruh* *S. Akın* *Fahri İzzet* *S. Sancar*

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.
A. Şahin *Yıldırım* *A. F. Celal* *M. Karis* *S. H. Akar*

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Ti. V.
S. Karadeniz *M. Karis* *A. Çelikkaya* *Ç. Dönmez*

28 8 1940

EK-2: Beykoz'daki rafinerinin Raman'a taşınması ile ilgili kararname.

EK-3: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Raman petrol sahasında.

Bozkır'da Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı *Opposition in Bozkır: Free Republican Party Konya Organization*

Mehmet PINAR

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Department of History, Van, Türkiye

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Tarih Bölümü, Van Türkiye

Orcid: 0000-0001-5416-5220 Email: mehmetpinar@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atı. Pınar. M (2023). Opposition in Bozkır: Free Republican Party Konya Organization. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 115-129.

Pınar. M (2023). Bozkır'da Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı*, 115-129.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 May / Mayıs 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 15 August / Ağustos 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 115-129

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Anadolu'nun farklı bölgelerinde teşkilatlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan halkın beklentileri, ekonomik durum, kültürel farklılık, etnik kimlik vb sebeplerden dolayı farklılık gösterdi. Konya'da 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerine kuraklık eklenince Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın tabanı kendiliğinden şekillendi. Bu tabloya karşın muhalefetin teşkilat kadrosunda hukukçuların yoğun bir şekilde yer alması, tabanla paralel bir görüntü arz etmedi. Belediye seçimlerinde iktidar ve muhalefet, ekonomik krizin olumsuz yansımalarını çözmeye yönelik bir söylem geliştirdi. Her bölgede olduğu gibi iktidar, muhalefetin Konya'da teşkilatlanmasıyla ilgili ayrıntılı istihbarat raporları hazırladı. Çerkez, Laz, Arap vb. etnik kimliğe yönelik vurgulamalardan, kurucuların toplumla ilişkilerine ve eğitim-iş durumlarına kadar farklı yönlerden ele alındı. İktidarın farklı bölgelerde muhalefet üyelerini/kurucularını irticai unsurlarla ilişkilendirmesine karşın Konya'da bu durumun çok ön plana çıkarılmaması dikkat çeken bir ayrıntıydı. Buna karşı muhalefetin okullarda dini metinlerin okutulmasının zenginleştirilmesinin gerekli olduğuna yönelik iddialarının iktidar tarafından Ortadoğu coğrafyasındaki İslami hareketlerle ilişkilendirilmeye çalışılması zorlama bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarın kontrolündeki Türk Ocaklarına mensup üyelerin muhalefete yöneldiği vilayetlerin başında Konya'nın geldiğini görmekteyiz. Bu çalışmada Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Konya'da krizin etkilerini çözmeye yönelik ortaya koyduğu siyaset anlayışının iktidar ve halk üzerindeki etkilerini irdelemek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Konya, Serbest Cumhuriyet Fırkası

Abstract

The expectations of the people from the Free Republican Party, which was organized in different regions of Anatolia, differed due to reasons such as economic situation, cultural difference, ethnic identity. When drought was added to the effects of the 1929 World Economic Crisis in Konya, the base of the Free Republic Party formed spontaneously. Despite this picture, the intense presence of lawyers in the opposition's organizational staff did not show a parallel image with the grassroots. In the municipal elections, the government and the opposition developed a discourse aimed at solving the negative reflections of the economic crisis. As in every region, the government prepared detailed intelligence reports on the organization of the opposition in Konya. Circassian, Laz, Arab etc. It was discussed from different aspects, from emphasizing ethnic identity to the relations of the founders with the society, and their education-work situations. Although the government associated opposition members/founders with reactionary elements in different regions, it was a remarkable detail that this situation was not brought to the fore in Konya. On the other hand, trying to associate the opposition's claims that it is necessary to enrich the teaching of religious texts in schools by the government with Islamic movements in the Middle East is a forced interpretation. We see that Konya is at the forefront of the provinces where the members of the Turkish Hearths under the control of the government turn to the opposition. In this study, it is aimed to examine the effects of the Free Republican Party's understanding of politics to solve the effects of the crisis in Konya, on the government and the people.

Keywords: 1929 World Economic Crisis, Konya, Free Republican Party

Giriş

1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türk ekonomisini ciddi ölçekte etkileyen ender olaylardan biriydi. İktidar, kriz karşısında birçok mekanizmayı devreye sokmasına karşın yeterli başarıyı gösteremedi (Weiker, 1973, s. 43). Ülke ekonomisinin temelini tarım ürünleri oluşturduğundan ve bu ürünlerdeki düşüş ülkede yaşayan halkın büyük bir oranı tarımla iştiğal olduğundan (Afşar, 2022, s. 77). Krizin etkilerini daha kesif bir duruma getirdi. Tarım sahasındaki daralma ve çiftçi kesiminin krediye yönelmesi sanayi sektöründeki dengeleri de etkiledi. Tarım ve sanayi alanındaki daralma, Türk lirasının değerinin de düşüşüne neden oldu. Ekonomik sorunlara siyasi, idari ve sosyal sebeplerinin de eklenmesiyle çözüm üretecek siyasi bir teşekkül gerekli görüldü. Bu atmosferde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), farklı saiklerin biraya getirdiği siyasi bir hareket olarak görünse de temel argüman olarak ekonomik sorunlara odaklandı.

12 Ağustos 1930'da Fethi (Okyar) Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerden sonra kurulan SCF¹, kısa süre içerisinde vilayet ve ilçede toplamda 160 noktada teşkilatlanarak faaliyetlerine başladı. Fethi Bey, öncelikli olarak merkezine ekonomik sorunların sebepleri ve çözüm vaatlerini aldı. Ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların temel sebebinin hükümetin 7 yıldır uyguladığı yanlış politikalarından kaynaklandığını, yüksek vergilerden yoksul kesimin daha fazla etkilendiğini, vergisini ödemeyenlerin hapse atıldığını, bunun tek çözümünün kendilerinin iktidara gelmesinde gördü (Soyak, 2010, s. 407). Vergilerin ağırlığına ve demiryolu siyasetinin halka gücünü aşan vergiler yüklediğine dikkati çekerek tekellerden alınan vergilerin hafifletileceğini, yabancı sermayenin ülkeye kolay girebilmesi için Türk parasının değerinin artırılacağını ve tarıma önem verileceğini duyurdu (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-150). Birçok noktada teşkilatlanan muhalefetin ana söyleminde ekonomik vaatler başat rol oynadı.

İktidar, muhalefet gerçeği karşısında merkezden taşraya doğru bir yönelme gösterdi. SCF ise; merkezin kontrolü Cumhuriyet Halk Fırkası'nda (CHF) olduğu için daha zayıf noktalara yönelerek taşrada teşkilatlanmaya başlayarak, iktidarın içinden doğmuş bir fırka olduğu için eksiklikleri daha iyi gözlemlene olanağına sahip olacağını düşündü (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1930). Muhalefetin en büyük tabanını ağırlıklı olarak taşrada yer alan ve rejimin rabıta kuramadığı Tatarlar, Nusayriler, Giritliler, Çerkezler, Mübadiller ve Kürtler oluşturdu.

Bu tabana katı devletçilik anlayışından rahatsızlık duyan demiryolu işçileri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden etkilenen geniş bir kesimin de eklenmesiyle taşrada güçlü bir rekabet başladı (Afşar, 2020, s. 1357). İki fırka arasındaki rekabet taşrada daha çok yerel güçlerin tekelinde gerçekleşti. Taşradaki bu otorite boşluğu güçlü ailelerin çatışmasına sahne oldu. Bu çatışma, siyasi olmaktan ziyade belli mevkilerin ele geçirilmesi şeklinde gerçekleşti.

Bu çalışmamızda farklı etnik kimliklerin² ve kültürlerin baskın olmadığı bir vilayet olan Konya'da 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin yansımalarının daha etkin olduğu, bunun SCF'nin toplumsal tabanın şekillenmesine ne derecede etki yaptığı, iktidar ile ilişkilerini ne ölçüde etkilediği tartışılacaktır.

1. Konya'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Tabanının Şekillenmesi

SCF'nin toplumsal tabana kısa zaman diliminde nitelik/nicelik anlamında ulaşması, ortaya koyduğu iradeden ziyade iktidarın başarısızlığının bir ürünüydü. Bu yönüyle bakıldığında Anadolu'nun farklı coğrafyalarında toplumsal tabanın oluşumu, ekonomik, sosyal ve kültürel saiklerden farklılık gösterdi. Konya, temelde tarım ve küçükbaş hayvancılıkla uğraşan bir tabana sahip olduğundan bu alana yönelik gelişmeler/değişimler tabanı şekillendirdi.

Konya'da 1926-1930 yılları arasında yaşanan aşırı kuraklık, kârın dışında çiftçi gelirlerini önemli ölçüde düşürdüğü gibi, ürünün maliyetini bile karşılayamaz duruma getirdi. Bu kesim, devlete olan vergi ve kredi borçlarını ödeyemediklerinden sürekli borçlarının ertelenmesini talep ettiler. Kuraklık nedeniyle zarar gören çiftçiler için devlet emanet usulü yol ihaleleri açarak bu kesime ekonomik alanda alternatifler oluşturmaya çalıştı. Kuraklığın yanında 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle tarım ürünlerinin fiyatları hızla düşüşe geçti. Bu düşüş beraberinde tarımla uğraşan kesimin hayvancılığa yönelmesine kapı araladı. Konya'da kuraklıkla birlikte çiftçiler, hayvancılığa yönelmelerine karşın hayvancılık faaliyetleri hiçbir zaman tarımsal çalışmaların yerini alacak kadar ilerlemedi. Kuraklık ve krizin etkilerinin geçmesinden sonra bile ürünlerdeki artış, çiftçilerin gelirine aynı oranda yansımada (Öztürk, 2012, s. 34). Kuraklıkla birlikte 20 kuruşa alınan tohum faizle beraber 25 kuruşa çıktı. Ilgın'da 1928'de dönümü 200 lira eden arazi 25 liraya kadar düştü. Merkez ve ilçelerde yaşayan çiftçi kesimi gündelik hayatı çeviremeyecek ölçüde borç içindeydi Ayrıca 1925 tarihinde çıkarılan Yol Vergisi'nin halk

¹ SCF'nin taşrada teşkilatlanması ve faaliyetleri için bkz (Pınar, 2015; Pınar, 2016; Pınar, 2017).

² 1927 istatistiklerine göre Konya'da Müslümanlar 503.520 kişi ile %99,83'lük bir orana sahiptirler. Gayrimüslimler %0,17 oranı ile Konya'da yok denecek kadar azdı (Kaya, 2022, s. 380).

üzerinde oluşturduğu olumsuz etki tartışılan konular arasında yer aldı. Konya'nın Sultaniye İlçesi'nde Yol Mükellefiyeti görevini yerine getirmek durumunda kalanlar Ulukışla'ya gönderildiklerinden sıkıntılı bir süreç yaşadılar. Bununla beraber Konya'da yapılan yolların demiryolu güzergâhlarına uzak olması ekonomik avantaj sağlamamıştı. Ürün fiyatlarının düşmesi çiftçileri zor durumda bıraktığı gibi, vergisini ödeyemeyenler için sıkıntılı bir süreç başlamıştı (BCA. 490.10/677.288.1-138).

Muhalefete yakınlığıyla bilinen Yarın gazetesi de Konya'nın bu panoramasını sayfasına "Konya Köylüsünü Yedi Senedir Bağırta Acı Bir Vasiyet" başlığıyla şu şekilde taşıdı: "Konya üç sene üst üste kuraklık çekti. Köylü gün oldu ki aç yattı. Kaderin insafsız cilvesi bu sene de bu talihsiz diyarı rahat bırakmadı. Ekinlerde hastalık oldu. Buğday fiyatları senelerdir görülmemiş bir şekilde düştü ve zavallı köylü neticede aylarca gece gündüz didinmesine mukabil gene bir şey kazanamadı, gene biçare kaldı. Çektiği azap yetmiyormuş gibi bir de haciz tufanı başladı. Sulama idaresi haciz, ziraat bankası haciz, tüccar haciz koydu. Geçen sene bir dönüme kırk kuruş alan sulama idaresi, bu sene üç lira aldı. Maroken koltuklarda pervasız emirler veren, sulama idaresinin "azametli" müdürü ile köylünün alakası ne idi ne oldu. Aylarca evvel (Ekinimiz yanıyor. Allah aşkına su) diye bağırın, yalvaran bir kütle karşısında (Su köylü istediği zaman değil; bizim arzu ettiğimiz zaman verilir) diye tabiatın kuvvetlerine varıncaya kadar hükmetmeye kalkan ve bu sebeple binlerce vatandaşın rızkını düşüncelerine kurban eden müdür bey ve mühendisler tahsildara emrettiler. Haciz. Ziraat bankasındaki borçların tecili için merkeze telgraf çektiler, yalvardılar, azarlandılar. Olmadı vereceksiniz dediler ve emir verdiler: Haciz. Nesini haczedecekler? Nesi var ki satacaklar? Altındaki yatağını, nafakasını temin eden koyununu, ineğini verdi. Bir canı kaldı, onu mu alacaklar?" (Yarın, 11 Eylül 1930; Son Posta, 3 Ekim 1930). İktidarın baskıcı politikalarından kuraklığın etkileri çiftçi üzerinde daha derin etkiler oluşturdu.

1929 Dünya Ekonomik Krizi ile birlikte bankacılık sektöründeki arz-talep dengesinin değişmesi bu tabloyu daha da kötüleştirdi. Tarım alanındaki sıkıntıların yanında çiftçinin ve tüccarın bankalardan aldığı kredi ve kredilerin ödenmesinde yaşanan sıkıntılar da ekonomide olumsuz bir tablo teşkil etti. Bankaların faiz oranlarını arttırması, ekonomik durumu sıkıntılı olan Konya tüccarı ve çiftçisinde yeni bir darboğazı beraberinde getirdi. Bu durum haciz işlemlerini arttırdı (BCA, 490.1.00/724.477.1).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte tarım alanında bir gelişme gösteren vilayet, sanayileşme yönünde de önemli değişimler yaşamasına karşın 1928'de yaşanan kuraklık ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle tarım, hayvancılık sanayi sektöründe ciddi bir düşüş yaşadı. Bu alanda yaşanan gelişmeler Konya'da liberal söylemlerde bulunan ve tarım sahasında çiftçiye yönelik vergi düzenlemelerine gideceği propagandasında bulunan muhalefetin toplumsal tabanını teşkil etti.

2. Serbest Cumhuriyet Fırkası Konya Teşkilatı ve İktidarla İlişkileri

Konya'da SCF teşkilatını kurmak için Muhsin Faik Bey görevlendirildi. Çalışmalar sonucunda 15 Eylül 1930 tarihinde Konya SCF Teşkilatı kuruldu. Kısa süren çalışmalardan sonra üye sayısı 1300'e ulaştı (Son Posta, 20 Teşrinievvel 1930). Teşkilatlanma belli bir düzene girdikten sonra fırka, Babalık matbaasında Duygu isimli günlük bir gazete çıkartmasına karşılık uzun soluklu olmadı (Babalık, 13 Teşrinievvel 1930). Seçimler öncesinde faaliyetlerini güçlendirmeye çalışan ve üye sayısını 3000'lere kadar çıkaran teşkilat, toplantılarını Muhsin Faik Bey'in İstasyon Caddesi'ndeki evinde sürdürdü (Benhür, Yüksel, 2017, s. 103). Konya eski Milletvekili Vehbi Bey'in muhalif fırkaya geçeceğiyle ilgili haberler muhalif basında yer buldu (Son Posta, 4 Eylül 1930; Yarın, 4 Eylül 1930). Vehbi Bey, böyle bir durumun olmadığı açıklamasını yapmak zorunda kaldı (Cumhuriyet, 4 Eylül 1930). Vehbi Bey'in dışında Konya CHF Milletvekillerinin toplu bir şekilde fırkalarından istifa edip SCF'ye geçeceği söylentileri tartışmalı bir konu olarak gündemdeki yerini korudu (Cumhuriyet, 10 Eylül 1930). Fırka teşkilatı, çalışmalarını yürütmek için Alaaddin Otel'ini tuttuğu gibi, Muhsin Faik Bey, fırkanın propaganda faaliyetleri için yeni bir gazete kurma çalışmalarını başlattı (Cumhuriyet, 21 Eylül 1930) Muhalif basın gazete çalışmalarının Nalbantzade İbrahim ve Dişçi Murat Hüdaverdi tarafından yürütüldüğünü bildirdi (Son Posta, 22 Eylül 1930).

SCF Konya Teşkilatı'nın kurulmasından itibaren CHF, muhalif teşkilatta yer alanları yakından takip etti. SCF Konya Teşkilatı'nda şu isimler yer aldı. Reis Muhsin Faik Bey: Doktor olan bu şahıs Konya doğumlu olmasına karşın kökleri Kıbrıs'a dayanır. Binbaşılıktan istifa eden mezkûr başkan özel hastane sahibidir. Raporlarda herhangi bir suiistimal yapmadığına yönelik bir vurgu vardır. Kâtipliğe Çopur Kadızade Remzi Bey seçildi (Cumhuriyet, 18 Eylül 1930). Üyeler Nuri Bey: Konyalı olan şahıs, polis, jandarma okulları ve belediyede doktorluk yaptıktan sonra mesleğini sivilde sürdürdü. Eski Milletvekillerinden Mehmet Emin Bey'in oğludur. Hasan Fehmi: Avukat olan şahıs Konya Sulh Hakimliği görevinde bulundu. Raporlarda herhangi bir suistimale karışmadığı belirtilir. Eyüp Sabri Hayiroğlu: Avukat olan Sabri Bey, TBMM'de ikinci dönem milletvekilliği yaptı. Ahlsız yaptığına dair emniyette kaydı olduğu yazıldı. Hulki Bey: Avukat olan şahıs Hadım doğumludur. Konya, Kastamonu gibi yerde savcılık görevlerinde bulundu. Raporlarda herhangi bir suiistimal olayında ismi geçmediği yer aldı. Hacı Mahmutzade Hüseyin Efendi: Konyalı olan mezkûr şahıs çiftçilikle uğraşmaktadır. Raporlarda suistimale karışmadığı belirtildi. Hacı Çopurzade İhsan Efendi: İlkokul mezunu olan şahıs ticaretle meşguldür. Raporda fikrinsel manada etkili bir isim olarak değerlendirilmez. Tahirzade Ahmet Efendi: Konyalı olan mezkûr şahıs tüccardır. Herhangi bir suistimale karışmadığı vurgulanır. Hasan Behçet Efendi: Kıbrıslı olan şahıs fotoğrafçılıkla uğraşmaktadır. Ermenek'te büyüdüğüne vurgu

yapılarak herhangi bir suistimale karışmadığı raporda yer aldı (BCA. 490.01/435.1804.1). Konya'da SCF'nin tabanının kuraklık ve kriz nedeniyle toprakla ve ticaretle uğraşan kesim olduğu vurgusuna karşın teşkilat kadrosunun doktor ve yargı mensubu olması tabanla paralel olmayan bir ayrıntıydı. Üyelerin doğum yerlerinden, herhangi bir suça iştirak edip etmedikleri bilgisine kadar birçok yönden ayrıntılı bir şekilde irdelenmişti.

SCF, Konya'da teşkilatlanır teşkilatlanmaz iktidar fırkasıyla hızlı bir rekabete girdi. Kazanç Vergisi'nin maddi ağırlığı bile Konya'da doktor³ kesiminin muhalefet fırkasına yönelmesine kapı araladı. İktidar fırkasının bu geçişlerin önüne geçmek için bir dizi farklı düzenlemelere gitmesi, bir nebze olsun işe yararmış, iktidar fırkasına geri dönüşler başlamıştı. Buna karşın demiryollarının büyük bir kısmının millileştirilmesine ve çalışanların koşullarının iyileştirilmesine karşın yönetici kadronun dışındaki işçi kesimi muhalif fırkaya geçmeye devam etti (BCA. 030.10/79.520.3). İktidar fırkası, Konya özelinde muhalefet karşısında güç kaybetmesinin sebepleri üzerinde durmayı ihmal etmedi. Konya Milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda fırka üyelerinin fikirlerini de yer verildi. Raporda, memurların durumu, vergilerin ağırlığı (Okturva, Kazanç, Müsekkafat) bankaların ve faizcilerin faiz sistemi, metruk emlakların durumu, fırka kongrelerinde istenilen taleplerin cevapsız kalması gibi konular tartışıldı (BCA. 490.10/677.288.1-138). Yüksek dereceli memurların ülke ihtiyacından daha çok kendi kişisel çıkarları için faaliyette bulunmaları, ikinci ve üçüncü derecedeki memurların halkla iletişimlerinin zayıf olması, özellikle maliye memurlarının suistimalleri, genel şikâyet konularıydı. Bütün bu sorunlar bölge halkının CHF ile rabitasını zayıflattığı gibi, muhalif fırkaya geçişleri de hızlandırdı (BCA. 030.10/79.520.3).

Raporda iktidara bağlı kurumların durumu da masaya yatırıldı. Türk Ocaklarının bölgede iyi çalışmadığı, fırkayla rabitasının zayıf olduğu, birkaç gençten başka kimsenin toplantılara iştirak etmediği acı bir dille paylaşıldı. Kültür şubelerinin olduğu bu kurumda gençlerin koordinasyon eksikliğinden bilinçli hareket edemedikleri görüldü. Plansız hareket etme ve ilgisizlikten Akşehir Türk Ocağı'nın 19 üyesinin 18'i SCF'ye geçmişti. Benzer şekilde Muallimler Birliği'nin de çalışmalarını ağırdan yürüttüğü, toplanıp kültürel faaliyetlerde bulunmadıkları belirtildi. Propaganda faaliyetleriyle toplumla sağlıklı bir iletişim dili geliştiremeyen birliğin üyelerinin büyük bir kısmı muhalefet fırkasına katılmıştı (BCA. 030.10/79.520.3). İlçe Türk Ocağı üyelerinin tamamına yakınının muhalefete geçmesi, iktidarın kendine bağlı kurumları bile konsolide edemediğinin göstergesiydi.

SCF Konya Merkez İlçe Ocak Teşkilatı: Reis Mecidiyevade Cevdet Bey: Konyalı olup ticaretle uğraştığı, Ticaret Okulu'nda öğretmenlik yaparken okulun kapanması üzerine açıkta kaldığı, SCF'nin Konya'daki propagandasını yapan Duygu gazetesinin sahibi ve müdürü olduğu raporlandı. CHF'de siyaset yaparken fırka politikalarını beğenmediği için istifa ederek SCF'ye katıldı (Babalık, 10 Eylül 1930). Sonraki süreçte fırka politikalarını beğenmediği için SCF'den de istifa etti (Cumhuriyet, 27 Eylül 1930). Üyeler: Avukat Nazif Efendi, Bozkırlı olan şahsın Sulh Hâkimliği ve Meclisi Umumi Vilayet üyeliği yaptığı, suistimali olmadığı, Avukat Ali Haydar Efendi, Konyalı olan şahsın farklı yerlerde Sulh Hâkimliği yaptığı, suistimali görülmediği, Tahralı Mehmet Efendi, Konyalı tüccar olan şahsın kötü bir özelliğinin olmadığı, Kalfazade Tahir Efendi, Konyalı tüccarlardan olan şahsın manufakturacılıkla uğraştığı, asılarak öldürülen Hacı Sabit Bey'in akrabası olduğu, Tüccar Turgut Bey, Antalyalı olan şahsın yedek subaylık yaptığı, kötü bir durumunun gözlemlenmediği, Kaşıkzade Tahir Efendi, Konyalı olan şahsın attar olduğu, kötü bir özelliğinin olmadığı rapor edildi (BCA. 490.01/435.1804.1). İktidar fırkasından Mecidiyevade Cevdet Bey, Doktor Nuri, Doktor Muhsin Faik Bey, Bafıralı Talat Bey'in istifa ederek muhalif fırkaya geçtikleri dikkat çeken bilgiler arasındaydı (Babalık, 10 Eylül 1930). Bafıralı Talat Bey'in istifa etmesine karşılık SCF Konya teşkilatında bu şahsın isminin geçmemesi, farklı bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukukçu ve tüccarların dağılımının eşit olduğu teşkilat yapısında SCF'de siyaset yapan başkanın sonraki süreçte iktidar fırkasına geçmesi, siyasette geçişlerin olduğunu gösteren örneklerden biriydi.

SCF Ermenek İlçe Teşkilatı: Reis Yüzbaşı Hacı Yusuf Efendioğlu: İlkokul mezunu olan mezkûr şahsın zabıtlıktan ve Çerkez soyundan geldiği vurgusu ön plana çıkarıldı. Kâtip Ekmekçizade Ömer Efendi: Tüccar ve ilkokul mezunu olan Ömer Efendi'nin toplumdaki nüfuzunun ikinci derece olduğu vurgusu dikkat çeken ayrıntıydı. Muhasip Muhittin Efendizade Fehmi Efendi: Tüccarlık yapan mezkûr şahsın ilkokul mezunu olduğu bilgisinin yanında Laz olması ön plana çıkarıldı. Üyeler Fevzi Efendizade Mustafa Efendi: Tüccar olan şahsın yerliliği vurgulandı. Şeyh Dedeade Mehmet Efendi tüccar olan şahsın ilkokul mezunu ve yerli olduğu, toplumdaki etkisinin ikinci derece olduğu raporlandı. Koç Dayızade Kemal Efendi, avukat ve yerliliğine atıf yapıldı (BCA. 490.01/435.1804.1).⁴ Merkez teşkilatın aksine Ermenek'te muhalefetin teşkilat kadrosu ağırlıklı olarak tüccar kesiminden oluştu. Kuraklık ve krizin etkisini daha çok hissedilen tabanla uyumlu bir kadrolaşmaya gidildiği görüldü. Vilayet etnik kompozisyon açısından çeşitli olmamasına karşın merkez teşkilatından farklı olarak üyelerden Çerkez ve Laz gibi etnik kimlik vurgusu ön planda tutuldu. Üyelerin tamamına yakınının ilkokul mezunu olduğu bilgisinin yanında

³ Emrence'ye göre SCF'nin İzmir, Manisa, Antalya, Konya teşkilatlarında doktorların sayıca ağırlığı dikkat çekiciydi (Emrence, 2014, s. 156).

⁴ 1927 nüfus sayımına göre ilçede okuma bilmeyenlerin oranı %97.61 olduğundan ilkokul mezunu vurgusu önemli bir ayrıntıydı (Kaya, 2022, s. 379).

yerlilik ve toplumda nasıl bir karşılık oluşturdukları da irdelenen konular arasındaydı.

SCF Akşehir İlçesi Ocak Teşkilatı: Reis Avukat Hazım Bey: Kadılık yaparken Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması üzerine hâkimlik görevine geçti. Taassuptan ve suistimalden uzak olan mezkûr şahsın kumar düşkünlüğü ayrıntılar arasındaydı. Kâtip Avukat Sadi Bey: Hâkimlik görevinde de bulunmuş olan Sadi Bey'in ihtiraslı olmasına karşın şaibeli bir durumu olmadığı raporlandı. Muhasip Hacı Süleymanzade Vehbi Efendi: Ticaretle uğraştı. Tanınırlığı düşük olan bu şahsın bilgisinin olmadığı dikkat çeken notlar arasındaydı. Üyeler Derviş Beyzade Ahmet Bey: Mübadillerdendir. Çiftçilikle uğraşan Ahmet Bey hakkında zeki, bilgili olduğundan SCF'nin kendisinin fikirlerinden faydalanıldığı önemli ayrıntı olarak karşımıza çıkmakta. Halimzade Mustafa Efendi, ticaretle uğraşmakta tanınırlığı yüksek olan genç şahsın kötü bir şöhreti olmadığı vurgulandı. Avukat Şevki Bey, savcılık yapmış olan bu şahsın titiz ve kudretli olduğu, olumsuz bir hareketinin olmadığı gözlemlendi (BCA.490.01/435.1804.1). Üyelerin profillerinden (tüccar-çiftçi) hareketle diğer ilçelerin aksine toplumsal tabanı temsil noktasında daha uyumlu bir kadronun olduğu dikkat çekti. Üyelerden birinin Şeriye Mahkemelerinde kadılıktan savcılığa geçişi, rejimin değişmesine karşı tarihsel sürecin devamlılığına önemli bir işarettti. Diğer ilçelerde olduğu gibi, CHF raporları üyelerin tanınırlıkları üzerine odaklanmıştır.

SCF Akşehir İlçesi Doğanhisar Nahiyesi Ocak Teşkilatı: Reis Mehmet Efendi: CHF İstihbarat Raporlarına göre, eski belediye üyesi olan şahsın medrese çıkışlı olduğu, hoca kafalı tavır sergilemesinin yanında fikirleri toplumda bir karşılık oluşturamadı. Muhasip Keramettin Efendi: İlkokul mezunu olan şahsın fikirlerinden faydalanılmayacağı gibi herhangi bir suiistimal olayına da karışmadı. Üyeler Sipahizade Hasan Efendi: Medrese çıkışlı olduğu, hoca kafalı tavır sergilediği, yenilikçi olmadığı, aynı şekilde Tokluzade Mehmet Efendi'nin ilkökul mezunu olduğu, suistimali görünmediği gibi, fikirleri de toplumda bir karşılık bulmadı (BCA. 490.01/435.1804.1). Akşehir teşkilatı için yapılan vurguda ön plana çıkan medrese çıkışlı hoca profilli üyelerin varlığıydı. Üyelerin çoğunluğunun ilkökul mezunu olduğu bilgisinin yanında toplumda bir etkilerinin olmadığı da konular arasındaydı.

Milletvekillerinin yaptığı teftişte, 10 bin nüfuslu ilçede yapılan toplantıya 50 kişinin katıldığı, dağılmak üzere olan fırka teşkilatının yeniden bir düzene sokulmasının gerekli olduğu vurgusu gözlerden kaçmadı. Milletvekilleri teşkilata yeni bir yön vermek için toplantıya katılan 50 kişi gizli oyla yeni bir müteşebbis heyet oluşturma kararı aldı. Seçilen heyet, ilk dönemlerde firkadaki ihtilafları ortadan kaldırıp herkesi memnun edecek bir görüntü verseler de sonraki süreçte bir defa toplanabildiler. Müteşebbis heyete seçilen 4 üye istifa ederek SCF'ye geçti. CHF İlçe Teşkilatı, boşalan yerlere 8 üye olarak 15 günde yapılması gereken işleri 3 gün içinde bitirerek ilçe kongresini tamamladı. Raporlarda, kongreden sonra aceleyle il kongresine SCF'li Kürt Ömer lakaplı kişiyi seçerek büyük bir gaflete düşüldüğü yazıldı. Bütün bu gelişmeler karşısında seçim iptal edilerek teşkilatın yeniden kurulması kararı verildi. Eski müteşebbis heyet, ilçenin nüfuzlu, banka sektörü ve piyasaya hâkim olduklarından yeni teşkilatın güçlü olması için bu şahıslar dışarıda bırakılmayarak kurulan 15 kişilik heyette yer almaları sağlandı (BCA. 490.10/677.288.1-138). Raporlardan halkın muhalefete yönelişi, muhalefetin başarısından ziyade iktidarın kendi içinde yaşadığı sorunların/anlaşmazlıkların ürünü olduğu anlaşılmaktaydı.

SCF Ereğli Ocak Teşkilatı: Reis Sabrioğlu Ziya Efendi: Raporlarda babasının Dağıstanlı, annesinin Şamlı Arap olduğu, babasının Ereğli'de Mal Müdürlüğü yaptığı, kendisi de Maliye Tapu Memurluğu yaptıktan sonra Ereğli'de ticaretle uğraştığı yer aldı. CHF Raporlarına göre, Kâtip Süleyman Sırrıoğlu Asaf Efendi: kararsız bir kişiliğe sahip olup ilkökul mezunuydu. Görev olarak Sıtma Mücadele Sıhhiye Memurluğu'nda bulundu. Muhasip Sarraf Cevat Efendi: ilkökul mezunu olup ziraat ve ticaretle uğraş içindeydi. Üyeler Hacı Aziz Efendi: Çiftçilikle uğraşan zengin fakat cahil olan şahıs eski dönemlerde Belediye Reisliği yaptı. Kayış Balıroğlu Hacı Ahmet Efendi, çiftçilikle uğraşan şahsın cahil ve fikirleri toplumda karşılık oluşturmadı. Halit Mehmetoğlu İbrahim Efendi, ticaretle uğraşan cahil, sakın bir şahıstı. Hacızade Hasan Efendi, medrese mezunu, ticaret (fabrikatör), zengin, namuslu, şaibeli olmayan bir şahıstı. Milletvekili heyeti, başarılı olunmak isteniliyorsa teşkilatın çalışmalarının yakından takip edilmesini önemsediler (BCA. 490.01/435.1804.1). SCF İlçe Teşkilatı heyetinde yer alanların tamamına yakını toplumsal tabanı temsil etme noktasında benzer meslek gruplarından oluştuğu görülmekteydi. Ermenek teşkilatında olduğu gibi, Dağıstanlı, Şamlı Arap gibi etnik vurgulamalar ön plana çıkmaktaydı.

SCF Karaman İlçesi Ocak Teşkilatı: Reis Hoca Beyzade Hüseyin Avni: CHF Raporlarına göre, CHF Mutemetliği yaparken suistimalinden ötürü Parti Teşkilatı tarafından görevine son verildi. Üyeler: Müftüzade Ahmet Efendi, Avukat Mezhepzade Ahmet Efendi, Avukat Tartanzade Ali Galip Efendi, Avukat Hasan Efendi, Abacızade Mehmet Efendi, Attar Fethi Efendi bu üyeler hiçbir özellikleri olmadığı gibi, sürekli eleştiri yapmaktan kaçınmadılar (BCA. 490.01/435.1804.1). Karaman'da SCF teşkilatı zayıf bir görüntü arz etmekteydi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-358). Hukukçuların yoğunlukta olduğu fırka teşkilatındaki üyelerin toplumda ciddi karşılıklarının olmadığı öne çıkarılan özellikler arasındaydı.

SCF Konya Bozkır İlçesi Ocak Teşkilatı: Reis Hacı Mahmutzade Mustafa Fevzi Efendi: CHF Raporlarına göre, yedek subaylık yapan ve geçimini otomobilcilikle sağlayan şahıs ortaokul mezunuydu. Kâtip Hacı Mustafazade Mehmet Efendi, hayvan ticareti

yapan şahıs okur-yazardı. Muhafız Emekli Öğretmen Hacer Hanım: Rumeli muhacirlerindendi. Üyeler Bakizade Mehmet Efendi: ilkökul mezunu olan şahıs ziraatle uğraşmaktaydı. Dereli Hacı Alizade Mustafa Efendi, ticaretle uğraşan şahsın herhangi bir sabıkası yoktu. Cemil Ağazade Abdullah Efendi, ayak tüccarlığı yapan kişinin tahsil durumu zayıftı. Bakkal Demircizade Kasım Efendi'nin de tahsili zayıftı. Yedek Üyeler: Nalbantzade Kasım Efendi, öğretmenlik yaparken yetersiz olduğu için tasfiye edildi. Kunduracı Kalaycızade Mehmet Efendi, tahsili yoktu. Veli Ağazade Emin Efendi, jandarmadan terhis oldu. Rençber Mehmetoğlu Mehmet Efendi, tahsili yok denecek kadar azdı. Bütün üyelerin şüpheli bir durumu görülmedi (BCA. 490.01/435.1804.1). Karaman'da olduğu gibi SCF teşkilatı, Bozkır'da zayıf bir görüntü arz etti (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-358). Tek kadın üyenin olduğu Bozkır SCF Teşkilat yapısında kurucuların okuryazarlıklarının düşüklüğü ve eğitim seviyeleri üzerinde duruldu.

3. Konya'da 1930 Belediye Seçimleri ve Yaşanan Olaylar

İki fırka arasında teşkilatlanma sırasında yaşanan çekişme belediye seçimlerinde daha da arttı. Son Posta gazetesi, Konya'da ekim başında seçimin başlayacağını, iki fırkanın seçimlere çok sıkı hazırlandığına sayfasında yer açtı (Son Posta, 1 Teşrinievvel 1930). İktidar fırkası, seçimlerde Munime Fahrettin, Radiye İzzet, Münibe Hüsamettin, Nefise Ahmet, Naciye Fiham'ı aday gösterdi (Cumhuriyet, 4 Teşrinievvel 1930).

Seçimlerin başlamasıyla iki fırka arasındaki rekabet ve vaatler fırka tabanlarının tavrından ziyade basının ürettiği söylemler üzerinden şekillendi iktidar yanlısı basın muhalefetin Mustafa Kemal Paşa'nın okul döneminden itibaren söz ve düşünce hürriyetinin tesisine verdiği önemden hareketle halkı kendi fırkalarına davet etmelerine karşın halkın eğilimini iktidardan yana kullandığını sayfasına taşıdı (Cumhuriyet, 22 Eylül 1930). İktidara yakınlığıyla bilinen Babalık gazetesi, seçimin CHF lehine sonuçlanması için adeta fırkanın yayın organı gibi hareket etti. Sayfasında "Gazi'nin bu günlerde Konya'ya geleceğini", "seçimleri her tarafta Halk Fırkasının kazandığını" "memleketini düşmandan kurtaran Gazi'nin fırkasına" oylarını vermelerini belirterek CHF lehinde yönlendirme yapmaktan geri durmadı. Ayrıca; "Büyük Gazi babamız bile Ankara'da reyini Halk fırkasına verdi", "seni yalan yanlış bir takım kuru vaatlerle aldatmak istiyorlar", "sen asıl Halk fırkası hükümetinin memlekette yaptığı hayırlı işlere bak" gibi vatandaşın oylarını etkilemeye yönelik propaganda yayınlarına devam etti (Benhür, Yüksel, 2017, s. 104). Muhalefetin seçimlerde en büyük silahı, tarım vilayeti olan Konya'da yaşanan kuraklığın halk üzerinde bıraktığı olumsuz etkiydi. Buna karşın Babalık gazetesi, kuraklığın getirdiği sıkıntıları yine iktidarın çözeceği noktasında bir propaganda takip etti. İhracat mallarından ve arsalardan verginin kaldırılacağını, ağnam müsakkafat, kazanç, muamele, veraset vergilerinin halkın yararına indirileceğini, traktörlerden vergi alınmayacağını, muhalefetin seçim vaatlerine kanılmaması noktasında söylemlerini gündemde tuttu (Babalık, 3 Teşrinievvel 1930). Konya Valisi İzzet Bey'in bildirdiğine göre, Konya'da halkın muhalefete yönelmesinin en önemli nedenleri arasında bölgede yaşanan kuraklık ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin halk üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiydi. SCF'nin alınan vergilerin oranını düşüreceği vaadi, ekonomik durumu kötü olan halkta önemli etki yaptı. İzmir olayları ve Mustafa Kemal Paşa'nın iktidar fırkasına sahip çıkması, muhalefete yönelişi azalttı. Son gelişmeler dikkate alındığında seçimleri iktidar fırkasının kazanacağı ihtimal dâhilinde görüldü (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, AIV-9, D57, F 3-325). Buna karşın iktidar fırkasının hazırladığı raporda kendi idari heyetlerinde yer alanların bile muhalefete yöneldikleri yer aldı (BCA. 490.01/724.477.1). İktidarın hazırladığı raporla, iktidara yakın basının seçmenin eğilimleriyle ilgili yaptığı değerlendirmelerde çelişki bir durum dikkat çekmekteydi. Teşkilatlanma sürecinde olduğu gibi, seçim propagandalarında öne çıkan kuraklığa ve krize bağlı olarak tarım ve ticaretteki sorunlar oldu.

Vergilerin indirileceği benzer bir şekilde CHF raporlarında da önemli yer işgal etti. Konya'da Sipahipazarı esnafından Mücellit Mahallesi'nde Hasan Efendi, Mecidiyevade Tahir Bey'e CHF'ye oyunu vermeyeceğini, SCF'ye vereceğini, muhalefetin iktidara gelmesi durumunda askerlik görevinin ve vergilerin kalkacağını, şapkanın kaldırılacağını, memurların maaşlarının aşağıya çekileceğini, okullarda Kuran okutturulacağını söylediği yer aldı. Ayrıca SCF'den bazı kişilerin iktidar fırkasına üye olanlara teklif götürdüğünü, "Bize sizin gibi kabadayı icabında kafa göz yaracak adam lazım" dediklerini, bu şahısların akli başında hareket ederek öneriyi reddettikleri yazıldı (BCA. 490.01/35.146.1; Koçak, 2006, s. 331). Farklı bölgelerde SCF'nin propagandalarında askerlik ve vergi konusunu gündeme getirmesine karşın okullarda Kuran okutturacağı iddiaları, Konya'ya özgü bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vaatlerinin yanında seçimin başlamasından itibaren Konya ve ilçelerinde usulsüzlüklerle ilgili şikâyetlerin ve ihbarların önü kesilmedi. Özellikle Hadım ilçesi'nde bu tür rahatsızlıklar gündemi meşgul etti. Bu şikâyetlerin belli başlıları şunlardı: Seçim cetvellerinin belediye binaları, resmi dairelere asılmaması sadece cami duvarlarına asılması. Belediye Kanunu'nun 31. Maddesini içeren seçmen listelerin hazırlanmasında itiraz sürelerine gerekli önemin verilmemesi, sandıklar zamanında kilitlemediği gibi, mühürsüz oylar atılması, sandık başlarında seçmen listeleri olmadığı gibi, oy pusulalarında eksiklikler mevcut olduğundan başkalarının yerine oy atılmasının önüne geçilememesi (Balkaya, 2006, s. 252). İktidara yakın olan Hilmi (Uran) Bey'e göre de bu durum ülke genelinde karşılaşılan bir sorundu. İktidarın ve muhalefetin seçmenleri sandık başına

taşımasıyla yoğunluktan seçmen defterlerinde isimler kolay bulunamıyordu (Uran, 2008, s. 215). İzzet Bey'e göre, Konya'da seçim propagandası başlar başlamaz, iki fırka arasında çekişmeler arttı. SCF üyelerinin seçim defterlerinde eksiklik olduğu yönünde şikâyetler dikkatli bir şekilde incelenerek defterde isimleri olmayan kişilerin bizzat başvuruları durumunda isimlerini defterlere eklenebilecekti (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-358). Vergilerin indirileceği ve yüksek dereceli memurların maaşlarının düşürüleceği noktasında muhalefetin propagandalarına karşın iktidar cenahı seçimlerde önde olduklarını iddia ettiler. Seçmenin birçok seçim bölgesinde oy kullanmada benzer sorunlarla karşılaştığı görüldü.

Vilayette seçimlerin başlamasıyla yaşanan en büyük sorun, yoklamaların geç yapılmasından oylarını vermek için belediye önüne gelen halkın oy kullanamamasıydı. 3 Ekim 1930'da oy kullanmak isteyen 5.000 kadın erkek seçmenden yoğunluktan sadece 346 kişi oy kullanabildi. 4 Ekim'de 49 mahallede 8.000 seçmenden 1000'i oy verebildi (TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/5, s.18). Muhalif basın, iktidarın kendine oy verecek seçmenleri seçim alanlarına taşıma girişimlerine karşın araçların boş gittiğini, muhalefet fırkasının ise kendine yakın seçmenleri taşıdığı, araçların dolu olması karşısında kolluk kuvvetlerinin gerekçe göstermeden muhalefete oy verme ihtimali olan seçmenleri uzun saatler aç-susuz meydana beklettiğini gündeminden düşürmedi.⁵ Muhalefetin bu iddiaları karşısında iktidara yakın basın, durumu seçimleri kaybedeceğini anlayan muhalefetin hezeyanları olarak yorumlayarak muhalefetin oluşturmak istediği algıya karşın seçmenlerin iktidara oy vermeye devam ettiğini yazdı (Cumhuriyet, 9 Teşrinievvel 1930). Propaganda faaliyetlerinde olduğu gibi, iki fırka arasındaki çekişme taraftarlarından ziyade iki farklı cephede yer alan basın üzerinden yürüdü.

Her seçim bölgesinde olduğu gibi, iktidarın seçim aygıtlarını kendi lehine kullandığı iddiaları Konya'da da karşılaşılan durumlar arasındaydı. Konya'da vali ve jandarmanın halk üzerinde baskı kurarak iktidar fırkasına oy vermeleri konusunda ısrarcı bir dil kullandıkları ve sandık başında bulunan muhalif fırka üyelerini uzaklaştırarak iktidar lehine bir ortam oluşturdukları, seçim boyunca en çok tartışılan sorunlardan biriydi (Avşar, 1998, s. 149). Bütün bu iddialara karşın iktidar yanlısı basın, valinin tarafsız bir politika takip ettiğini, sürekli halka seçimlerin serbest olduğunu, kime oy vermek istiyorlar ise verebilecekleri güvencesi verdiğini yineledi (Hakimiyeti Milliye, 12 Teşrinisani 1930). İktidara yakın basına göre, muhalefetin bu tür propagandalara yönelmesindeki temel amaç seçimleri kaybedeceği endişesinin ağır basmasıydı. Muhalefetin iktidar aygıtlarının seçimlere müdahale ettiği savı temelsizdi. Sandık başlarında bulunan seçim encümenlerinin çoğunluğu muhalefet yanlısıydı (Babalık, 9 Teşrinievvel 1930). 6 Ekim 1930'da sandık civarlarında jandarmanın kordon kurarak SCF yazıcılarını sandık başından uzaklaştırarak SCF'ye oy verilmesini engellediği, muhalefetin raporlarda tartıştığı konular arasındaydı (Balkaya, 2006, s. 251). Benzer şekilde SCF üyelerinin yaptığı tespitlerde, iktidar fırkasına yakın olan sandık görevlilerinin SCF'ye oy verme ihtimali bulunan seçmene yönelik baskı kurduğu, defterlerde isimlerinin olmadığı gibi gerekçelerle oy kullandırmadıkları gibi şikâyetler yer aldı. Fahrettin Efendi, Hamza Mahallesi'nden Ali ve annesi Ayşe Hanım'ın SCF'ye oy vereceklerini sandık görevlilerine söylemelerine karşın oyların iktidar fırkasına yazıldığı konusu muhalif fırka tarafından şikâyete dönüştürüldü. Kolluk kuvvetlerinin CHF'ye oy vermeleri konusunda baskı kurdukları, oy vermeyenleri hükümet karşıtı gösteren bir algı oluşturdukları, SCF'liler arasında tartışılan konular arasındaydı. Bunu doğrular nitelikte Mektupçu Raif'in iktidar fırkasına oy vermeyenleri hükümet karşıtı gösterdiği ve irticanın yanında yer alacakları propagandasında da bulunduğu iddialardan biriydi (Balkaya, 2006, s. 119-125).

İrtica ve taşkınlık iddiaları, seçim boyunca iktidarın özellikle de milletvekillerinin en büyük propagandası olarak gündemdeki yerini korudu (Yarın, 13 Teşrinievvel 1930). Benzer olaylar Karaman'da da yaşanmış, iktidara yakın basın, CHF Konya Milletvekili Tefik Bey ve Fırka Mutemedi Sabit Bey'in müdahaleleriyle seçmenin elinden SCF'ye ait oy pusulalarının alındığını, sebep gösterilmeden muhalefete meyilli olan Bacakzade Mehmet Efendi'nin karakola çektirildiği haberlerine yer verdi (Son Posta, 15 Eylül 1930). Söylemlerden iktidar, halkın beklentilerinin karşılanması yerine asayişin sağlanması durumunda seçimi kazanacağı eğilimindeydi.

İzzet Bey, vergilerin indirileceği ve yüksek dereceli memurların maaşlarının düşürüleceği noktasında muhalefetin propagandalarına karşın seçimlerde önde oldukları açıklamasında bulundu. Asayişin iyi bir şekilde sağlanması durumunda merkezde de seçimleri iktidarın kazanacağından emindi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-358).

İktidar kendi cenahından meseleye yaklaşarak seçimin meşru zeminde sürdürüldüğünü ortaya koymasına karşın muhalefet cephesi gelişmeleri iktidarın oyunu olarak değerlendirdi. Dr. Muhsin imzasıyla Konya Valiliğine gönderilen yazıda halkın SCF'ye oy vermesiyle seçimi kaybedeceğini anlayan CHF taraftarları, çare olarak para ile elde ettikleri beş on kişiyi halk arasına sokup onları “*Yaşasın Arap harfleri, kahrolsun şapka*” şeklinde bağırarak bir gösteri düzenlettikleri yer aldı (Balkaya, 2006, s. 91). Seçim boyunca iki taraf gerek basın gerek teşkilat üyeleri üzerinden karşılıklı birbirini suçlamaya devam etti.

⁵ Serbest güneşi; tahakküm zincirlerini parçalayarak doğuyor. Tarih hakkın muzafferini yarın ahfadına bir efsane gibi yazacaktır (Yarın, 6 Teşrinievvel 1930).

Vali İzzet Bey'in muhtarları iktidar fırkasına oy devşirmek için mahallelerde görevlendirdiği muhalefet cephesinde tartışılan bir konuydu (Emrence, 2014, s. 173). SCF raporlarına göre, Vali İzzet Bey, açıktan açığa halkın iktidar fırkasına oy vermesi için memurları, polisleri, zabitaları ve muhtarları görevlendirdi (Vakit, 16 Teşrinisani 1930). Paralel şekilde Fethi Bey, İstanbul, Adana, İzmir ve Konya'da seçimlerde yapılan haksızlıklar nedeniyle halkın sağlıklı bir şekilde oyunu kullanamadığı gibi, suistimallerin yaşandığına işaret etti (Serbest Cumhuriyet Gazetesi, 4 Teşrinisani 1930). Valinin 30 kadar muhtarı toplayarak "Gazi Hazretleri İsmet Paşa Halk fırkasındadır. Hepiniz Halk Fırkası'na rey verdirmeye çalışacaksınız, aksi halde aldığım emir üzerine derhal icraata geçeceğim, sonra kafanızı kırarım ha" diyerek seçim aygıtlarını kontrol etme eğiliminde olduğu suçlaması dikkat çekti. Raporda, bu düşüncenin pratiğe döküldüğü de öne sürülerek fırkaları tarafından görevlendirilen daktilocuların valinin talimatıyla baskı ve tehdide maruz kaldıkları, makinalarının ellerinden alındığı, encümen kararı olmadan Komiser Mustafa tarafından dışarı çıkarılarak yerlerine kendilerine yakın memurların görevlendirdiği de yer aldı (TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/5, s. 18). Konya Milletvekili Refik (Koraltan) Bey, iddiaların aksine Fethi Bey'in arkasına sığınan muhalefetin zehirli ve yıkıcı kışkırtmalara başvurduğu şikâyetinde bulundu (Yetkin, 2004, s. 276). Valinin haksız yere suçlandığını, muhtarları topladığının doğru olduğunu, muhtarların mahalleleri dolaşarak iktidar fırkasına oy verenleri tehdit ettiklerini, valinin bunun önüne geçmek ve asayiş sağlamaya için muhtarları topladığını hatırlattı (TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/5, s. 43). İktidar, seçim aygıtlarının muhalefet tarafından kendi lehlerine kullandığı savını sürdürmeye devam etti.

CHF İdari Heyeti, Konya ve ilçelerinde kurulan SCF'yi siyasal hayat için bir zenginlik olarak görerek olumlu baktıkları halde belediye seçimlerinde rejim ve sistem karşıtı bir propaganda başlattıklarını acı bir dille öne sürdü. Kuraklık ve ekonomik krizin had safhaya çıktığı Konya'da inkılap karşıtı odakların kontrolüne giren SCF yerel yönetiminin medreseler-tekkeler yeniden açılacak, şapka başlardan atılacak, askerlik ve vergiler kaldırılacak propagandasında bulunduğu bilgisini paylaştılar. Seçimi kazanmak için her yol mubahtır mantığıyla rejim karşıtı söylemlerde bulunan SCF'ye karşı CHF Merkez Teşkilatı'nın tedbirlere başvurduğunun altını çizdiler (BCA. 490.01/496.1996.1). Konya Milletvekili Refik Bey, bu söylemlerin yanında Halifelik'in bile geri getireceklerini, ev ev dolaşarak yaşlı kadınlara yüzlerini açmanın dine aykırı olduğunu, bu söylemlerine inanmayanları ölümle tehdit ettiklerini, Seydişehirli Hacı Kasım Efendi ve Eczacı Mehmet Ali Efendi'nin Karaman'a giderek ülkeyi ve dini iktidar fırkasından kurtaralım diyerek kahvehanede propaganda yaptıklarını, İngiltere'nin himayesinde Mısır, Irak ve Suriye'de İslam hareketi başlatıldığını, Emir Faysal'ın bu oluşumun başına Halife olarak geçeceğini, bunlara iltihak etmek gerektiğini söylediklerini, Meclis'te gündeme taşıyarak suçlayıcı bir dil kullanarak tehlikenin boyutuna dikkat çekmek istedi. Rejimin bekasını tehlikeye sürükleyecek bu gibi zararlı faaliyetleri, SCF Konya Ocak Teşkilatı'ndan Avukat Hilmi ve Necati Bey ile konuştuğunu, Hilmi Bey'in bu konuşma üzerine fırkasından istifa ettiği bilgisini paylaşmaktan geri durmadı (TBMM Zabıt Ceridesi, XXII/5, s. 43). İktidar tarafından muhalefetin irticai söylemlerde bulunduğu birçok seçim bölgesinde gündeme taşınmasına karşın dış bağlantılı bir Hilafet hareketiyle ilinti kurulduğu verisi, Konya'da karşımıza çıkan ender örneklerden biriydi.

Akşehir'de Şekerci Necati Efendi, CHF Mutemedi Mustafa Bey'in kardeşi Halis Bey'in SCF'ye oy vereceklerini söyleyenlerin belediyeye çekilerek darp edildiğini öne sürdü (Balkaya, 2006, s. 108). Akşehir'de kolluk kuvvetlerinin iki kişinin bir araya gelmesini bile engellediği, raporlarda dikkat çeken konular arasındaydı (Balkaya, 2006, s. 122). SCF, usulsüzlükleri gündeme getirerek seçimler devam ederken seçimlerden çekilme kararı aldı (Son Posta, 12 Teşrinievvel 1930: Milliyet, 9 Teşrinievvel 1930). Muhalif basına göre, SCF'nin seçimden kısa süreli de olsa çekilmesi yanlıştı. Sarı Hasan ve Sütçü mahallelerinde birçok üyenin haberi olmadığı halde oyların kullanıldığı, belirsiz mühürlerin basıldığı, seçmen defterlerinde oynamalarda bulunulmuştu (Son Posta, 18 Teşrinievvel 1930).

SCF raporlarında Akşehir'de kullanılan 2.362 oyun 2.230'unu SCF'nin alıp seçimin sonuçlanmasına karşın yetkisi olmamasına karşın Mektupçu Raif'in belediye memurlarını yanına alıp encümenlerin işine karışarak hileli bir şekilde CHF'nin kazandığını ilan ettiği yazıldı (Balkaya, 2006, s. 88). Çumra ve Beyşehir'de seçimleri iktidarın önde götürdüğünü açıkladı. (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A IV-9, D 57, F 3-358). Muhalif basın, Akşehir'de seçimleri SCF'nin kazandığını, Karaman, Bozkır, Ermenek ve Ereğli'de muhalefetin, diğer ilçelerde iktidarın önde olduğunu yazdı. CHF'nin belediyenin karşısındaki elektrik şirketi binasını seçim işleri için kullandığı, seçimin ilk iki günü 37 mahallede seçimi, SCF'nin önde götürdüğü, 87 mahallede seçimin henüz sonuçlanmadığı öne çıkan haberler arasındaydı (Son Posta, 6 Teşrinievvel 1930). Muhalif basının ortaya koyduğu veriler karşısında iktidara yakın basın ise, seçimin ilk günlerinde muhalefetin seçmenleri otobüslerle taşıyarak yoğunluk oluşturduğundan önde gözükmesine karşın sonraki süreçte iktidarın öne geçtiğini paylaştı (Milliyet, 9 Teşrinisani 1930). Son Posta gazetesi de iktidarın seçimleri kazanmasına karşın engellemelerden 20.000 oydan 5.000 kişinin oy kullanabildiğini, iktidarın baskısıyla muhtarların CHF'ye oy verdiğini, usulsüz oylardan, iktidar lehine önceden hazırlanmış listelerle kazandıklarına işaret etti. Gazete, iktidarın seçmenin kafasını karıştırmak için "Gazinin Fırkası mı Fethi Beyin Fırkası mı" diyerek iktidar lehine algı oluşturmaya çalıştığını yazdı (Son Posta, 20 Teşrinievvel 1930). Seçimde, 18.874 seçmenden

6.811 oy kullanmış, 4.738 CHF'ye, 2.057 SCF'ye vermişti (Milliyet, 18 Teşrinievvel 1930)⁶. Bozkır, Konya ve Karaman (Hakimiyeti Milliye, 9 Teşrinisani 1930). Seydişehir, Sultaniyeye'de seçimleri iktidar fırkası kazandı (Vakit, 6 Teşrinisani 1930). Seçimlerin CHF tarafından kazanılmasından sonra seçilen belediye heyeti kendi arasında elektrik şirketi eski müdürü Mustafa Şevki Bey'i başkanlığa seçtiği gibi, daimi encümenliğe Avukat Karaağaçlı Mustafa Fevzi, Avukat Ali Rıza ve Ahali Bankası Müdürü Burhanzade Hacı Mustafa Bey'i seçti (Babalık, 22 Teşrinievvel 1930). İktidarın Konya'da seçimleri kazanmasına karşın büyük sarsıntı yaşadığı dikkat çeken bir ayrıntıydı. Benzer şekilde Türk Ocakları ve Muallimler Birliği üyelerinin büyük bir kısmı da SCF'yi desteklemesi iktidarın yapısal bir değişikliğe yönelişini hızlandırdı.

4. SCF'nin Kapanmasından Sonra Konya'daki Siyasi Tablo

SCF kapandıktan sonra CHF Konya Teşkilatı'na geçmek isteyenlere şüphe ile yaklaşarak geçişlerine sıcak bakılmadı (BCA.490.10/677.288.1-20). Geçmek isteyenlerin yanında CHF Teşkilatı'nda yer alanların zamanında SCF ile teşrik-i mesai içinde olanlarla birlikte görünmesi bile hoş karşılanmadı (BCA. 490.10/677.288.1-23). SCF Konya Merkez İlçe Ocak Teşkilatı'nda siyaset yapan Reis Mecidiyezade Cevdet Bey'in CHF'ye dönüşü bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır.

SCF'nin toplumsal tabanını ve iktidarın kendi içindeki eksiklikleri muhalif fırkanın kapatılmasından sonra bölgede incelemelerde bulunan CHF Gümüşhane Milletvekili Hasan Necmi Ataç, Konya Milletvekili Ahmet Kemal Zaim, Aksaray Milletvekili Musa Kazım Gürel'in raporlarından öğrenmekteyiz. Raporla iktidar fırkasının kayıt defterlerinin düzenli tutulmadığı, basit merasimlerden öteye gidilmediği belirtildi. Milletvekilleri, halkın muhalif fırkaya yönelişlerinin sebeplerini incelemenin yanında halkın nabzını da ölçmeye çalıştılar. Raporu hazırlayanlar Konya'da iktidar fırkasının zayıflığını itiraf ettikleri gibi, kuraklığın ve ona bağlı olarak fiyat düşüşlerinin iktidarın bölgede kan kaybetmesinin nedenlerinden biri olduğunu, SCF'nin bu boşluğu çok iyi kullanarak cezbedici propagandalarla ciddi bir taban oluşturduğu kanaatindeydiler (BCA. 030.10/79.520.3). Muhalefetin tabanının şekillenmesinde kuraklık ve krizin etkisinin olduğu iktidar tarafında da kabul gören bir realiteydi.

Raporu hazırlayanlar sorunları ortaya koyduktan sonra çözüm önerileri üzerine odaklandılar. İdari, kültür, ekonomi, siyaset (parti işleri) adı altında önerilerini dört başlık altında sınıflandırdılar:

İdari Tedbirler: Memurlar Kanunu'nun değiştirilmesi, valilerin şahsi hareket etmelerinin önüne geçmek için Vilayet Umumi İdare Kanunu'nun yeniden gözden geçirilmesi, memur kalitesini yükseltmek için memurların belli dönemlerde sınava tabi tutulması, mesai saatlerinin arttırılması, memurların mesai saatlerine uyup uymadıklarının denetlenmesi, halkın memnuniyetinin arttırılması için komisyonlar kurularak işlerin hızlandırılması gibi konulara odaklanıldı (BCA. 030.10/79.520.3). İdari yönetim ile halk arasındaki koordinasyon eksikliği, iktidar tarafından da kabul gören bir gerçeklikti.

Kültürel Tedbirler: Köy okulları açarak bölgedeki ziraat faaliyetlerinin arttırılması sağlanabilirdi. Öğretmen okullarının ıslahı sağlanarak öğretmenlerin Türk Ocakları ile rabitasını güçlendirmek şarttı. Spor teşkilatlarını yeniden yapılandırarak açık hava oyunları ve mahalli oyunları ihya etmek kültürel zenginliği arttıracaktı. Spor teşkilatı istenilen ölçüde gençliği bünyesine çekemediği, fikir sahasında bir şey üretmediği, mahalli ve milli oyunların unutulma noktasına geldiği raporlandı. Spor teşkilatında yer alan yöneticilerin gençliğe yönelik çalışmalarda zayıf kalması, merkezlerini bir cazibe alanı haline dönüştürememeleri nedeniyle gençliğin kahvelere yöneldikleri acı bir şekilde dile getirildi (BCA. 030.10/79.520.3). Bölgenin toplumsal tabanına yönelik olarak zirai faaliyetlerin ihya edilmesinin yanında, iktidara rağmen muhalefetin beslendiği kuruluşlardan olan Türk Ocaklarının yeniden yapılandırılması önemliydi.

Okuma-yazma oranlarının artmasına karşın cahilliği ortadan kaldırmada yetersiz kaldığından halkın anlayacağı seviyede yayın faaliyetlerini arttırmak önemli bir konuydu. Medreseler kapatılmasına karşın mensuplarının boş durmayarak cami vb. yerlerde din propagandası yaptıkları, Konya'da ailelerin çocuklarının din terbiyesi almadığı konusunda endişesi medrese çıkışlılara alan oluşturdu. Medrese mensuplarının bu faaliyetlerinin önüne geçebilmek ve halkın endişelerini gidermek için okullarda din dersi öğretilmesinin yanında bu derslerin risale okutularak zenginleştirilmesi gerekiyordu (BCA. 030.10/79.520.3). Diğer farklı bir raporda medrese ve tekkelerin varlığı itibarıyla Konya'nın Orta Anadolu'da önemli bir yer işgal ettiği, bu kurumların kaldırılmış olmasına karşın izlerinin devam ettiği uyarısı dikkat çekiciydi. Bu kurumların izlerinin devam etmesinin sadece Konya ile sınırlı kalmadığı, Konya ile irtibatlı yakın vilayetleri de etkilediği hatırlatması önemliydi. Laiklik karşıtı odaklanmaların arttığı ve farklı vilayetlere yansımalarının olduğu bir süreçte rejimi tehlikeli fikirlerden korumak/halkı aydınlatmak için Konya'da yayın hayatına başlayacak bir gazetenin kurulması elzemdi. Bu görevi kısmen Babalık gazetesi yerine getirmesine karşın sahibinin vefatıyla gazetenin fırka çizgisinden uzaklaştığı da rapor edildi. Gazetenin fırkanın kontrolünde milli umdeleri aşlamaya yönelik kullanılması için satın alınmasını gerekiyordu. Halkın rejimle ilişkilerini

⁶ Vakit gazetesi ise CHF'nin 4.628, SCF'nin 2.078 oy aldığını yazar (Vakit, 16 Teşrinisani 1930).

güçlendirmek için okul binaları kullanılarak konferansların verilmesinin yanında ilgi çekmeye yönelik mizah içerikli tiyatro oyunları düzenlemenin önemine vurgu yaptılar. Benzer şekilde merkezde yapılan bu etkinliklerin köy odaları ve kıraathaneleri kullanılarak köylerde de yapılmasını sağlamak önemliydi. Bütün bu çalışmaların plan ve program dâhilinde hayata geçirilmesi için farklı kültürel teşekküllerle teşrik-i mesai yapmanın önemi ortada olmasına karşın bu teşekküllerle sağlıklı bir koordinasyon kurulamaması da büyük bir eksiklikti (BCA. 490.10/677.288.1-138). Özellikle SCF Akşehir İlçesi Doğanhisar Nahiyesi Ocak Teşkilatı'nda medrese kökenlilerin yoğunluğu ve belediye seçimlerinde medreselerin yeniden açılacağı propagandasının yapıldığı iddiaları rejimi koruma refleksiyle iktidarı dini pratikleri yeniden gözden geçirmeye sevk etti. Okullarda farklı dini metinlerin okutulmasının yanında rejimin tasavvur ettiği seküler vatandaş modelinin güçlendirilmesi adına propaganda için basın faaliyetlerine önem verilmesi ve görsel kültürel etkinliklerin artırılması gerekli görüldü.

Fırka İşleri: Fırka bünyesinde esnaf örgütlenmesinin kurulmasının gerekliliğine işaret ettiler. Fırka işlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve teşkilatların genişletilmesi olumlu adımlar olarak görülürken yapılması gereken daha çok iş olduğu raporda dikkat çeken konulardan biriydi. Fırka üyelerinin inkılap ilkeleri doğrultusunda hareket etmesi, fırkanın genel programının bu ilke çerçevesinde yeniden yayınlanması, fırkanın gerçekleştirdiği propagandaların yeniden gözden geçirilmesi, fırkanın halkla rabitasını ve iletişimini yeniden sağlamak, Konya'da merkez ve ilçe teşkilatlarına özgü bir çalışma programı hazırlayarak genel merkezle koordineli çalışma yapmak, teşkilat faaliyetlerini idame ettirmek için ekonomik kaynak sağlamak, taşra teşkilatlanmasının sağlıklı bir zemine oturtmak için merkez teşkilatı tarafından denetim/teftişlerin belli bir plan tarafından yapılması öncelikli konular arasına alındı (BCA. 030.10/79.520.3). Fırkanın ekonomik gücünü arttırmak için piyango tertip edilmesi gerekli görüldü. Elde edilecek gelirle yeni bir binanın yapılması ve bu sayede Türk Ocakları, Muallimler Birliği vb. kuruluşlara yer tahsis edilerek bu kuruluşların fırka ile rabitaları güçlendirilecekti (BCA. 490.10/724.477.1-43). Seçim döneminde sahadan alınan dönütlere uygun bir şekilde muhalefete yönelik farklı kuruluşların yeniden fırkanın kontrolüne girmesi önemliydi. İktidarın okumalarından halkın muhalefete yönelmesinin sebepleri üzerine odaklanılacağına fırka merkeze alınarak fırkanın güçlendirilmesi tercih edildi. Fırkanın idealleştirilmeye çalışıldığı tipik bir örnekti.

Sonuç

Aynı zaman diliminde farklı merkezlerde teşkilatlanan SCF, her bölgenin kendi iç dinamikleri ve sosyal, kültürel dokusuna paralel bir taban oluşturmaya karşın daha çok 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin getirdiği iktisadi sıkıntıların yansımaları, bu tabanın oluşmasında etkili oldu. Konya gibi tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bir vilayette krizin ve öncesinde kuraklığın getirdiği etkiler daha kalıcıydı. Bu tabloya karşın Konya'da muhalefetin merkez teşkilat kadrosu ağırlıklı olarak toprak ve ticaret sahasının dışındaki meslek gruplarından oluştu. Konya merkez ve ilçe teşkilatlarında ağırlıklı olarak hukukçuların yer alması dikkat çekiciydi. İlçe teşkilatları özellikle Ermenek ve Ereğli teşkilatı yapılanması krizin oluşturduğu tabanla benzerlik gösterdi. Muhalefetin tek kadın üyesi, iktidar tarafından özellikle ön planda vurgulandı. İktidarın kontrolündeki kültürel kuruluşlardan Türk Ocağı üyelerinin bile büyük bir kısmının muhalefet tarafına geçmesi, iktidarın siyaset yapma biçimini sorgulamasına yol açtı. Birçok bölgede olduğu gibi CHF istihbarat raporlarında üyelerin etnik kökenine yönelik Çerkez, Laz, Arap gibi analizler Konya'da da karşımıza çıkmaktadır. Etnik kimliğe yönelik okumaların yanında iktidar, mezkûr vilayette muhalefet üyelerinin okur-yazar durumu, tanınırlıkları, meslekleri ve en önemlisi de toplumda karşılıkları olup olmadığıyla ilgilendi. İktidarın ülke genelinde muhalefetin irticai unsurlar barındırdığı/söylemi Doğanhisar'da karşılık bulduğunu görebiliriz.

İki fırka arasındaki rekabet/çatışma belediye seçimlerinde daha da belirginleşti. Her seçim bölgesinde olduğu gibi muhalefetin ikrarı olan iktidarın idari amirler kanalıyla seçim aygıtlarını elinde tutup seçime müdahale ettiği savı, Konya'da da karşımıza çıkmaktadır. Muhalefet, kuraklık ve krizin getirdiği sıkıntıları çözme üzerine bir irade geliştirirken iktidar, kendi problemlerini ve sorunlarını çözmeyi, ikincil plana atarak, bütün enerjisini ve okumalarını muhalefet üzerinde yoğunlaştırdı. Seçimin kazanılmasını asayişin sağlanması ile paralel gördü. Seçimlerde iki fırka arasındaki rekabet üyelerden çok basın üzerinden yürütüldü. Muhalefetin şapkanın kaldırılacağı, okullarda Kuran okutturulacağı propagandasıyla rejimin bekasını tehlikeye düşürdüğü iddialarını seçim süresince gündeminde tuttu. Okullarda Kuran okutturulacağı sadece Konya'ya özgü bir iddiydı. Konya yerelindeki irticai unsurların varlığına dair okumalar uluslararası boyuta taşınarak İngiltere kontrolünde Emir Faysal'ın Ortadoğu coğrafyasında başlattığı Hilafet merkezli hareketle ilintilendirilmeye çalışıldı. SCF ilçe teşkilatında medrese kökenlilerin varlığı ve seçimlerde medreselerin yeniden açılacağı propagandasının yapıldığı iddiaları, rejimi koruma refleksiyle iktidarı dini pratikleri yeniden gözden geçirmeye sevk etti. Okullarda farklı dini metinlerin okutulmasının yanında rejimin tasavvur ettiği seküler vatandaş modelinin güçlendirilmesi adına, propaganda için basın faaliyetlerine önem verilmesi ve görsel kültürel etkinliklerin artırılması gerekli görüldü.

İktidar fırkası, Konya'da seçimleri kazanmasına karşın toplumla sağlıklı bir rabita kuramadığını gördü. Muhalefet fırkasının

kapandıktan sonra iktidarın Konya'ya özgü hazırladığı ayrıntılı rapor bunun bir yansımasıydı. Türk Ocaklarının yeniden yapılandırılması, medrese zihniyetinin etkisini asgariye indirmek için okullarda din derslerine takviye yapılması tasarıları, muhalefetin ortaya koyduğu siyasi performansının iktidar üzerindeki etkilerinin açık göstergeleriydi.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler

Babalık

Cumhuriyet

Milliyet

Serbest Cumhuriyet Gazetesi

Son Posta

Vakit

Yarın

Araştırma Eserler

Afşar, E. (2020). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "programları" ekseninde mukayesesi. *History Studies*, 12(4) , 1351-1380.

Afşar, E. (2022). Gaziantep mebusu Ali Cenani Bey'in Türkiye'nin ekonomik ve sosyal durumuna dair değerlendirme raporu (1930-1931). *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 5(2) , 76-89.

Avşar, A. (1998). *Bir partinin kapanmasında basının rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*. Kitapevi.

Balkaya, İ. S. (2006). *Serbest Cumhuriyet Fırkası arşiv belgelerine göre 1930 belediye seçimleri*. Güneş Vakfı Yayınları.

Benhür, Ç; Yüksel, E. (2017). Konya'nın 1930'daki sosyal, siyasi ve ekonomik görünümü ile belediye seçimleri üzerine bir inceleme. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 23, 93-117.

Emrence, C. (2014). *99 günlük muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları.

Kaya, B. (2022). 1927 Genel nüfus sayımına göre Cumhuriyet'in ilk yıllarında Konya'nın demografik yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47, 370-38.

Koçak, C. (2006). *Belgelerle iktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*. İletişim Yayınları.

Öztürk, R. H. (2012). *1923-1938 yılları arasında yerel basında Konya ekonomisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Pınar, M. (2015). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kütahya teşkilatlanması ve faaliyetleri. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14, 277-298.

Pınar, M. (2016). *Tek parti döneminde Trakya'ya da siyasi hayat ve Yahudiler (1930-1934)*. Grafiker Yayınları.

Pınar, M. (2017). Serbest Cumhuriyet Fırkasının Doğu Anadolu Bölgesi teşkilatlanması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 9 (11), 99-114.

Soyak, H. R. (2010). *Atatürk'ten hatıralar*. Yapı Kredi Yayınları.

Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, tek parti, çok parti hatıralarım(1908-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Weiker, W. F. (1973). *Political tutelageand democracy in Turkey The Free Party and its aftermath*. Leiden.

Yetkin, Ç. (2004). *Atatürk'ün vatana ihanetle suçlandığı SCF olayı*. Otopsi Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

01003874-387

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Hususi kalem müdürlüğü

Ankara
/ /

Sayı:
3
348

Konya valisi İzzet Beyin makine başında
ifadesi

C. Belediye intihap muamelesi ; hali tabiiide seyretmekte-
dir . Her iki taraf ta Propagandalarına devam ediyorlar .
Talik edilen esami defterleri bu gün indiriliyor . Mahkeme-
ye müracaat arzusunda bulunanlar için daha altı gün müddet
vardır . Serbest fırka mensupları iki gün evvel hey'eti ih-
tiyariyeden verilen esami defterlerinin noksan olduğundan
bahisle noksanlara ayrıca bir defterle ikmal ettirmek arzu-
sunu göstermişlerdi . Defterde isimleri mezkûr olmayan her
yetendegir münferiden müracaat etmesi kamun iktizasından o-
lup kendilerine bu suretle tefhim edildi . Münferiden müracaat
edenlerin müracaatları nazarı itibare alınmıştır .
Vergilerin indirileceği , inhisarlara iligileceği memur-
ların Umumiyetle mürtekip oldukları , Büyük memurların çok
mağ aldıkları Propagandaları devam etmektedir . I Tegrini
evvelde intihabat bağlayacak ve yedi gün devam edecektir .
Ağrı hadisatının bağladığı zamandanberi vilâyet her hususta
fevkaleda mütteyakkızdır .
Çumra ve Beyşehirinde Halk fırkası namzetleri kazanmıştır .
Diğer kazalarda da kazanacaktır . En mühimmi merkezî vilâyet
yette olacaktır .

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ Yr. No. : _____ E. S. No. : _____ Vesika No. : _____	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 20px; text-align: center;">A</td> <td style="text-align: center;">IV - 4</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">D</td> <td style="text-align: center;">57</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">F</td> <td style="text-align: center;">3 - 357</td> </tr> </table>	A	IV - 4	D	57	F	3 - 357
A	IV - 4						
D	57						
F	3 - 357						

Eskişehir'deki Mülteci Lise Öğrencilerinin Gelecekle İlgili Hedefleri: Sosyolojik Bir Araştırmanın İzdüşümleri^{1 2}

Future Goals of Refugee High School Students in Eskişehir: Projections of a Sociological Research

Mehmet AKSOY

Dr., Eskişehir Cemal Mümtaz Sosyal Bilimler Lisesi

Dr., Eskişehir Cemal Mümtaz Social Sciences High School, Eskişehir / Türkiye

ORCID: 0000-0003-2098-9162 / aksoy.mehmet27@hotmail.com

Fuat GÜLLÜPİNAR

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr., Anadolu University Faculty of Letters, Eskişehir / Türkiye

ORCID: 0000-0003-3661-7232 / fgullupinar@anadolu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Aksoy, M. and Güllüpinar, F. (2023). Future Goals of Refugee High School in Eskişehir: Projections of a Sociological Research. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 130-153.

Aksoy, M. ve Güllüpinar, F. (2022). Eskişehir'deki mülteci lise öğrencilerinin gelecekle ilgili hedefleri: Sosyolojik bir araştırmanın izdüşümleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 130-153.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 11 August / Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 09 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 130-153

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yazar isim/lerl).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma için etik kurul izni Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun onayı ile 18.05.2021 tarihinde 69682 protokol numaralı kararıyla alınmıştır.

² Bu makale, "Mülteci Lise Öğrencilerinin Yoksulluk Deneyimleri: Eskişehir'de Bir Saha Çalışması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Doktora tezi, 2005E065 proje numarasıyla Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi olarak desteklenmiştir.

Öz

Bu araştırma, Afganistan, Irak, İran, Suriye ve Sahra Altı Afrika gibi yerlerden Türkiye'ye gelmiş ve Eskişehir'e yerleşmiş mülteci lise öğrencilerinin gelecekle ilgili hedeflerini, beklentilerini ve planlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Karma yöntemin açımlayıcı sıralı deseniyle hazırlanan bu araştırmanın çalışma evrenini 976 mülteci lise öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemlerini ise nicel kısımda 276, nitel kısımda ise 27 mülteci lise öğrencisi oluşturmaktadır. Nicel verilerin toplanması için anket tekniği, nitel verilerin toplanması için de yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen nicel verilerin analizinde SPSS 22.0 programı kullanılmış ve betimleyici istatistiki analizler yapılmış; nitel veriler için de betimsel içerik analizi yapılmıştır. Araştırma bulguları mülteci öğrencilerin büyük bölümünün gelecekle ilgili endişeli bir ruh hali içinde olduklarını ortaya koymuştur. Köken ülkesindeki istikrarsızlıkların, eğitimdeki problemlerin, ebeveynlerinin iş bulamamasının, deneyimlenen yoksulluğun, yardımların yetersiz oluşunun, vatandaşlık statüsü alamamanın ve eğitim sonrasında Türkiye'de iş bulamama korkusunun, geleceğe yönelik kaygıların sebepleri olduğu belirlenmiştir. Yine, kimi öğrencilerin, Türkiye'de kalmayı, vatandaşlık statüsü almayı ve iş kurmayı hedeflediklerine de ulaşılmıştır. Ayrıca, öğrencilerden bazılarının Batı Avrupa ülkelerinden resmi mültecilik statüsünü almayı ve oralarda eğitim hayatını sürdürmeyi amaçladıkları da tespit edilmiştir. Bulgular, araştırmaya katılan mülteci lise öğrencilerinin yaşadıkları dezavantajlara rağmen geleceğe umutla bakmanın ve en azından bu yönde bir bakış açısını sürdürmenin çabası içinde olduklarını da ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Göç, mülteci, mülteci lise öğrencileri, gelecek hedefleri, Eskişehir

Abstract

This research aims to reveal the future goals, expectations, and plans of refugee high school students who came to Turkey from places such as Afghanistan, Iraq, Iran, Syria, and Sub-Saharan Africa and settled in Eskişehir. The study population of this research, which was prepared with the explanatory sequential design of the mixed method, consists of 976 refugee high school students. The research samples, on the other hand, comprised 276 refugee high school students in the quantitative part and 27 in the qualitative part. A questionnaire was used to collect quantitative data, and a semi-structured interview form was used to collect qualitative data. SPSS 22.0 program was used to analyze the quantitative data obtained, and descriptive statistical analyses were made; Descriptive content analysis was also conducted for qualitative data. Research findings revealed that most of the refugee students are in a mood of anxiety about their future. It has been determined that instability in the country of origin, problems in education, parents' inability to find a job, experienced poverty, insufficient assistance, not being able to obtain citizenship status, and the fear of not being able to find a job in Turkey after education are the reasons for future concerns. It has also been found that some students aim to stay in Turkey, obtain citizenship status, and start a business. It has also been determined that some students aim to get official refugee status from Western European countries and continue their education there. The findings also revealed that the refugee high school students participating in the research are trying to look to the future with hope and maintain psychology in this direction despite the disadvantages they experience.

Keywords: Migration, refugee, refugee high school students, future goals, Eskişehir

Giriş

Bazı durumlarda açlık, kıtlık, iklim ve coğrafi şartlar gibi faktörler yüzünden ortaya çıkan göç hareketleri, günümüz dünyasında ekonomik, siyasi, kültürel ve mesleki vb. gibi unsurlara bağlı olarak da gerçekleşmektedir (Yeşil, 2020, s. 11). Dolayısıyla, bireysel ya da kitlesel, refakatli ya da refakatsiz şekilde insanlar, doğup büyüdükleri yerleri isteyerek veya istemeyerek terk etmişler ve yeni umutların peşine düşmüşlerdir. Çeşitli faktörler yüzünden ülkelerini terk eden/terk etmek zorunda kalan insanlar, hedef veya transit olarak gördükleri ülkelerde çeşitli statüler (*göçmen, ikincil koruma, mülteci, şartlı mülteci, sığınmacı, vatansızlık*) altında yaşamaktadırlar. Her ne kadar yasal statüleri bakımından farklılaşsalar da anavatanlarına duydukları özlem onları benzer kılmaktadır. Esasen göçmenlerin ve diasporik toplulukların taşıdıkları iki yaygın özellikten bir tanesi çeşitli nedenlerle anavatandan ayrı düşmek ise bir diğeri de anavatana geri dönme arzudur (Yüksel, 2010). Bu durum onların eğitimden çalışma hayatına, sosyal ilişkilerden gelecek planlarına kadar yaşamlarının birçok alanında etkili olmaktadır,

Göç hareketlerinde hem hedef hem transit ülke konumunda olan Anadolu, tarih boyunca mazlumlara ve zulüm görmüş insanlara her zaman kucak açmış bir coğrafyadır. Bu durum özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıpları yaşadığı ve bununla paralel olarak yeni ulus devletlerin ortaya çıktığı on dokuzuncu yüz yıldan Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar olan dönemde belirgindir (Tekeli, 1990). Günümüzde ise Türkiye, bu durumu sürdürmenin gayreti içindedir (Yeşil, 2020, s. 1). Ayrıca Türkiye; Asya, Afrika, Ortadoğu ve Avrupa arasında bir köprü görevi görmek, göç nitelikli insan mobilitesinin yoğun şekilde yaşandığı bir rota ve göç koridoru durumundadır.

Tarihsel süreçte çocuklar, göç hareketlerinin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Kimileri işçi olarak, kimileri savaşlar yüzünden zorunlu olarak kimileri de aile birleşimleriyle yer değiştirmek zorunda kalmışlardır (Kaçar Tunç, 2020, s. 270). Çakırer Özservet ve Sirkeci'ye (2016, s. 1) göre de göçmen çocuklar, dünyadaki politik gündemin önemli bir parçası durumundadır. Dolayısıyla çocuklar, günümüz göç hareketlerinde yeni ve önemli bir grup olarak karşımıza çıkmaktadırlar. 2000'li yıllardan itibaren göçmen çocuklar göç tartışmalarının temel konularından biri haline gelmiştir. Göçün öznesi haline gelen çocuklar, refakatli ya da refakatsiz şekilde, yaşadıkları yerleri terk etmekte ve katılım gösterdikleri toplumlarda dezavantajlı bir yaşam sürdürmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle düzensiz göç hareketlerinde yer almak, çocuklar açısından, eğitim, barınma ve sağlık hizmetleri vb. gibi önemli olanaklardan faydalanamamak anlamına gelmektedir. Zaten savunmasız durumdaki çocuklar, göçle birlikte hak ihlallerine açık hale gelmektedirler. Göçmen çocuklar göç süreciyle birlikte sosyal bağlarını kaybetmekte, böylece sağlıklı bir çocukluk yaşayamamakta (Çakırer Özservet ve Sirkeci, 2016, s. 1); kültürel ve sosyal sermayelerini geliştirmekte zorluk yaşamaktadırlar.

Uluslararası göç hareketleriyle birlikte uluslararası göçmen çocuk sayısı da hızla artmaktadır. Nitekim, UNICEF tarafından yapılan tahminlere göre şiddet, çatışma ve diğer sorunlar nedeniyle 2021 yılının sonunda yaklaşık 36,5 milyon çocuk yerinden edildi (UNICEF / Türkiye, 2022). Bu bağlamda, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı'nın güncel verilerine göre Türkiye'de geçici koruma statüsü altında yaşayan Suriyeli çocuk sayısının (0-18 yaş arası) 1.614.193 olduğu; bunların 833.830'unun erkek ve 780.363'ünün ise kız çocuk olduğu görülmektedir. Türkiye'de, resmi anlamda, geçici koruma altında yaşayan Suriyeli sayısının 3.312.209 (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, 2023) olduğu göz önüne alındığında, bu sayının yarısının yakınının çocuk olduğu anlaşılmaktadır.

Refakatli, refakatsiz veya vatansız şekilde farklı ülkelerde yaşamaya çalışan milyonlarca göçmen çocuk, eklemlendikleri yeni toplumlarda dezavantajlı bir durumda hayatlarına devam etmenin mücadelesi içine girmektedirler. Sahip oldukları habitusları ve genellikle güçlü olmayan sermaye çeşitleri, bu çocukların toplumsal dayanıklılıklarını (resilience) olumsuz etkilemekte ve maruz kaldıkları yoksunlukların etkilerini daha derin ve şiddetli bir şekilde deneyimlemelerine yol açmaktadır. Öte yandan, bu çocukların çoğu okul çağında bulunmakta ve farklı eğitim kademelerinde öğrenim görmektedirler. Mülteci çocukların çoğu, sığındıkları ülkelerde bulunan okullarda öğrenim hayatlarına başlamaktadır. Farklı kültürel kodlara sahip bu çocuklar, dil, maddi durumun zayıflığı, dışlanma ve ötekileştirilme gibi potansiyel problemlerin kaskacında farklı bir eğitim sisteminin parçası olmaya çalışmaktadırlar. Bourdieu'nun ifadesiyle söylemek gerekirse, göçmen çocuklar, okul hayatlarına başlarken, aynı zamanda *alana* da giriş yapmakta; *oyunun* bir aktörü olmaktadır. Bourdieu'ye göre toplumsal uzam siyasi alan, sanatsal alan, basın alanı, ekonomik alan, dini alan, sportif alan ve eğitim alanı gibi çok sayıda sosyal alandan oluşmaktadır. Öte yandan Bourdieu, bu alanların işleyişini anlatmak için oyun benzetmesine başvurmuştur. Bir alana ait oyun kuralları, alana özel olan sermayenin meşru şekilde elde edilme ve tutulma mekanizmalarını tanımlamaktadır (Jourdain ve Naulin, 2016, s. 122-123). Diğer yandan, göçmen çocukların habitusları, onların bu alanlarda nasıl oynamaları ve ne tür stratejilere başvurmaları gerektiğini belirleyen faktör olmaktadır. Dolayısıyla, göçmen çocuklar, toplumsal yeniden üretim yeri olan okullarda (Jourdain ve Naulin, 2016, s. 50), sahip oldukları habitusların, sermaye türlerinin ve karşı karşıya kaldıkları

eşitsizliklerin gölgesi altında geleceğini inşa etmenin çabası içine girmektedirler. Dolayısıyla, göçmen çocukların içinde buldukları koşullar, gelecekle ilgili beklentilerini ve hedeflerini doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada, Eskişehir’de farklı türde liselerde öğrenim gören mülteci lise öğrencilerinin gelecekle ilgili hedeflerinin ve beklentilerinin, yapılan saha çalışmasının verileri doğrultusunda belirlenmesi amaçlanmıştır.

1. Uluslararası Göç Hareketlerinin Bir Öznesi Olarak Çocuklar

Kimi düşünürler, içinde yaşadığımız dönemi *küresel göç çağı*, *göçler çağı*, *uluslararası göç hareketleri* gibi ifadelerle ele almakta, tüm bu ifadeler ise göç olgusunun insanlık tarihi kadar eski olduğunu yansıtmaktadır. Tarihin farklı dönemlerinde görülen göçlerle ilgili tarih kitaplarındaki anlatımlarda, göçe katılan insanlarla ilgili ayrıntılı bir çözümlenmeye (göç hareketlerine katılanların cinsiyete, yaşa, medeni ve eğitim durumuna göre dağılımı vb. gibi) pek rastlanmaz. Tarım, sanayi, teknoloji ve iletişim alanında meydana gelen dönüşümlerle birlikte toplumsal olguların ve bunların somutlaşmış hali olan toplumsal olayların zuhurunda da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Çeşitli faktörlere bağlı olarak insanların kısa ya da uzun mesafeler arasındaki mobilizasyonu anlamına gelen göç, temel sosyal olgulardan biridir. Şüphesiz, tarihsel süreçte ortaya çıkan insan hareketliliklerinde kadınlar, erkekler, yaşlılar ve çocuklar, kitlesel ya da münferit şekilde söz konusu göçlerin öznelere olmuşturlar. Çağdaş göç analizlerinde, göç hareketlerinin demografik yapısı daha ayrıntılı şekilde analiz edilmekte; göç hareketlerinin öznelere daha çok vurgu yapılmaktadır. Nitekim, Castles ve Miller (2008, s. 13), modern dünyada görülen uluslararası insan mobilizasyonunu göçler çağı olarak ifade etmekte ve bu göçleri *göçün farklılaşması*, *küreselleşmesi*, *siyasallaşması*, *hızlanması* ve *kadınsallaşması* gibi beş eğilim üzerinden kategorize etmektedirler. Bunun yanında, küreselleşme çağında meydana gelen göçlerde dikkat çeken noktalardan biri göçlerin *çocuk yoğunluklu* bir görünüme sahip olmasıdır. Ercan’a (2022, s. 359) göre de siyasi sebepler, eğitim, savaş, doğal afetler vs. gibi sebeplerle göç eden grupların büyük oranda çocuk ve gençlerden oluştuğu göçmen nüfus verilerinde göze çarpan bir durumdur. Dolayısıyla, göçmen grupların içinde çocukların daha fazla yer aldığı ve sayılarının giderek arttığı gözlemlenmektedir (UNICEF 2016’dan aktaran Özdemir ve Budak, 2017, s. 213). Özellikle uluslararası düzeyde yaşanan göçlerde çocukların nicel anlamda büyük bir grubu oluşturması; Afganistan, Irak ve bilhassa Suriye’den farklı ülkelere ve Türkiye’ye sığınan insan kitlelerinin önemli bir kısmının çocuklardan oluşması; yine, geçici koruma statüsü altında Türkiye’de yaşayan Suriyeli sığınmacıların yarısına yakınının çocuklardan oluşması, dikkat çeken bu noktayı temellendirmekte ve *göçün çocuksallaşması* ifadesini altıncı eğilim olarak önümüze koymaktadır. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin (1989) 1. maddesinde yer alan, *daha erken bir yaşta reşit olma durumu hariç, 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır* (UNICEF / Türkiye, 2023) şeklindeki tanım ışığında göç hareketlerinin demografik yapısına bakıldığında, çağdaş göç hareketlerinde 0-18 yaş aralığındaki çocuk sayısının yüksekliği göze çarpmaktadır. Bu ise, çocukların, göçün önemli bir öznesi olduğunu güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Nitekim, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı’nın (2023) 10.08.2023 tarihli istatistiklerine göre Türkiye’de geçici koruma kapsamında yaşayan Suriyeli çocukların sayısı tablo 1’de verilmekte ve söz konusu verilerin, çocukların göçün önemli parçası olduğu yönündeki yargıyı destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Tablo 1.

Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Çocuk Sayısı (0-18 Yaş Arası)

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
0-4	246.795	230.971	477.766
5-9	268.583	253.317	521.900
10-14	188.625	178.984	367.609
15-18	129.827	117.091	246.918
Toplam	833.830	780.363	1.614.193

Kaynak: T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2023, 10 Ağustos). Geçici koruma/Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim tarihi: 15.08.2023)

Günümüz göçlerinde çocukların, münferit ya da kitlesel, refakatli ya da refakatsiz şekilde göç hareketlerindeki görünürlüklerinin artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Göç hareketlerinin en kırılgan gruplarından biri olan çocukların, göç yolculuğu ve sonrasında çeşitli sorunlarla karşılaştıkları; çoğunun vatansız statüde yaşamak zorunda kaldığı da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, küresel çağda görülen düzenli, düzensiz ve transit anlamdaki uluslararası ve bu

şekilde Türkiye'ye de gerçekleşen göç hareketlerinde artık çocuk yaştaki göçmenler, nicel anlamda önemli gruplardan birini oluşturmaktadır. Bu ise gerek göç öncesi gerek göç süreci ve gerekse de göç sonucunda ortaya çıkan sorunlardan doğrudan etkilenen kitlenin çocuklar olduğunu yansıtmaktadır.

Göç hareketleri, ister gönüllü / maksatlı şekilde, isterse zorunlu olsun; göçmen çocukların sığındıkları ülkeye uyum sağlamaları ve bu ülkenin eğitim sisteminden faydalanmaları konusunda problemler yaşadıkları görülmektedir. Bilhassa göçün öncesinde ve göç yolculuğunda başta şiddet olmak üzere, farklı konulardaki çatışmalara, tehlike arz eden hayat şartlarına ve yoksulluğa maruz kalan çocukların, psikolojik sorunlarla da karşılaştıkları gözlenmektedir (Annette Korntheuer vd. 2018'den aktaran Çetinel, 2022, s. 156). Göçmen çocukların, eğitime erişim başta olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kaldıkları, bu konudaki araştırmalarda sıkça dillendirilen sonuçlar arasında yer almaktadır. Örneğin, Kanada gibi göçmenlerle ilgili eğitim politikaları konusunda önemli bir mesafe almış ülkelerde bile göçmen çocukların bilhassa lise düzeyinde görülen okul terki oranlarının yüksekliğiyle ve sonraki süreçte iş bulma problemiyle karşı karşıya olduklarını ortaya koymaktadır (Annette Korntheuer vd. 2018'den aktaran Çetinel, 2022, s. 156). Öte yandan, özellikle Avrupa ülkelerinde artış gösteren yabancı düşmanlığı, ötekileştirme ve damgalama gibi durumlar, göçmen çocukların geleceğe dair hayallerini, planlarını, hedeflerini ve beklentilerini de şekillendirmektedir. Göç sonrasında göçmenler için asimilasyon, entegrasyon ve ayrışma şeklinde ortaya çıkan üç evreli bir sürecin var oluşu (Dere ve Demirci 2021'den aktaran Çetinel, 2022, s. 156-157), Avrupa'da artan göçmen karşıtlığı ve yine dünyada yükseliş gösteren İslamofobiyle birleştiğinde göçmen çocukların, eğitim hayatlarının bunlardan etkilenmemesi mümkün değildir. Ötekileştirme, beraberinde artış gösteren yabancı düşmanlığı ve ötekinin bir güvenlik problemi olarak görülmesi, Avrupa Kıtası'nda yükselen bir göçmen paradigması durumuna gelmektedir (Adıgüzel 2018'den aktaran Çetinel, 2022, s. 157). Tüm bu durumlar, aynı zamanda mülteci çocukların, Nisbet'in (2013, s. 266) deyiimiyle söylemek gerekirse, toplumsal statü noktasında bir *görünürlük* sorunuyla karşı karşıya kalmalarına yol açmakta; geleceğe bakış konusundaki düşüncülerini şekillendirmektedir.

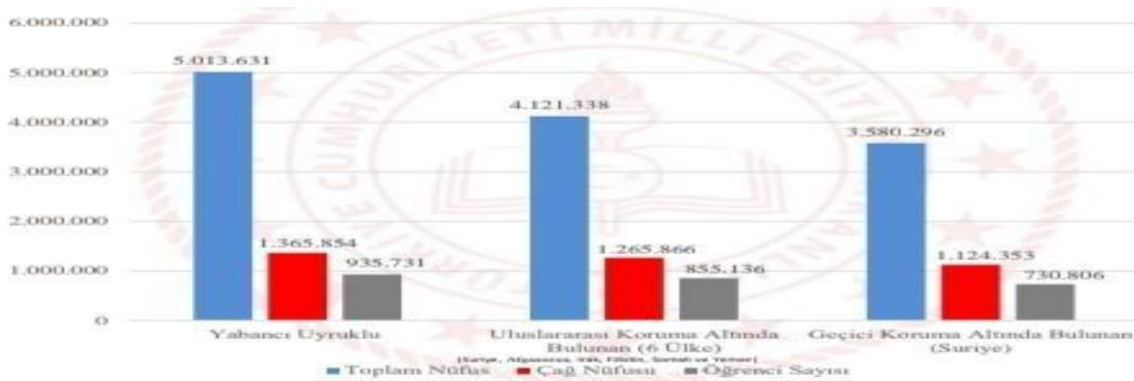
Öte yandan, mültecilerin Avrupa ülkelerinde karşılaştığı yabancı düşmanlığı ve ötekileştirme gibi durumların Türkiye'de görüldüğünü söylemek zordur. Tarihin her döneminde çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu coğrafyasının üzerinde yer alan Türkiye, kendisine sığınan mazlumlara kapılarını açmış bir ülkedir. Özellikle, 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş nedeniyle *açık kapı politikasını* uygulayan Türkiye, Suriye uyruklu milyonlarca insanı kabul etmiş ve bu insanlara ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Şüphesiz, bu politikanın kurbanı olan Türkiye'nin üzerine aldığı yükün olağanüstü boyutlarda olduğunu söylemek gerekir. Bu kapsamda Avrupa Birliği'nin benimsemiş olduğu rolün sürdürülebilir (Erdoğan, 2020) bir nitelik taşıdığını söylemek de zordur. Hal böyle iken, göçmenleri arka bahçelerimizden uzak tutmak amacıyla duvarlar inşa etmek, komik biçimde antik filozof Diogenes'in, içinde yaşadığı fıçıyı eski Sinop'un sokaklarında bir o tarafa bir bu tarafa yuvarlamasına benzemektedir (Bauman, 2018, s. 12). Evet, yeryüzünde insan hareketliliklerinin son bulacağını söylemek yüzeysel bir değerlendirme olacaktır. Bauman'ın (2018, s. 13-14), *Kapımızdaki Yabancılar* adlı eserinde belirttiği gibi keyfi şiddet uygulayan rejimler yüzünden meskenlerini ve mülklerini terk etmeye zorlanan mültecilerin, adeta ölüm üreten tarlalardan kaçarak kendilerine sığınak arayışında olan insanların akışı, verimsiz topraklardan çimlerin yeşil olduğu diyarlara ulaşma arzusu ile mobilize olan ekonomik göçmenlerin akışını aşmış durumdadır. Despotizmler ve savaşlardan ya da açlık ve beklentisiz bir varoluş yüzünden yaşadıkları yeri terk eden mülteciler modern zamanların ilk günlerinden bu yana diğer halkların kapılarındaki zilleri çalıyorlar. Kısaca, gelecek sunmayan çorak topraklardan fırsat bolluğu içindeki hayal diyarlarına yolculuk devam etmektedir. Bu yolculukta önemli bir yer tutan çocukların belirsizliklerle dolu bir geleceğe doğru yürüdüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Akdeniz ve Ege'nin soğuk sularında lastik botlarla Avrupa coğrafyasına ulaşmayı hedefleyen mültecilerin önemli bir bölümü hayatını kaybetmekte; cesetleri sahile vuran bu mültecilerden çoğunun çocuk olduğu, tüm dünyanın gözleri önünde cereyan eden bir olaydır. Bu ise düzenli veya düzensiz olsun, mülteci sorununun tüm dünyayı ilgilendiren bir konu olduğunu yansıtmaktadır. Ancak, bu konuda farklı seslerin yükseldiği ve uygulamaların devreye sokulduğu; yasa dışı göçle mücadele etme yasalarının çıkarıldığı, elektrikli tel duvarların inşa edildiği gözlenmektedir. Mülteci akıntıları karşısında dünya kamuoyunun (özellikle Avrupa toplumlarının), Bauman'ın (2018, s. 9) deyiimiyle bir *ahlaki panik*, *nasırlaşmış duyarsızlık* ve *ahlaki körlük* içinde olduğunu söylemek doğru bir ifade olacaktır. Ancak, geçmişten günümüze, zorda kalan, zulüm gören ve yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalan/kalmış insanlara kapılarını her zaman açık tutmuş Türkiye için de bu durumu söylemek haksızlık olacaktır. Dünyada en çok mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye, milyonlarca mülteci çocuğu da kucağında yaşatmakta, kayıp bir nesil olmamaları için başta eğitim olmak üzere birçok alandaki ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmektedir.

2. Türk Eğitim Sisteminde Mülteci Çocukların Görünümü ve Karşılaşılan Sorunlar

Bireyin, içinde yaşadığı toplumun kültürünü ve değerlerini kazanmasını, sosyalleşmesini, kimlik kazanmasını ve meslek edinmesini sağlayan bir süreç olan eğitim, farklı toplumlarda yaşayan mülteci çocukların da sahip olduğu temel haklardan biridir. Bilindiği üzere her çocuğun sahip olduğu en önemli hak olan eğitim hakkı, BM tarafından 1989 yılında kabul edilen ve Türkiye’de 27.01.1995 tarih ve 22184 sayılı Resmi Gazete’de (1995, s. 10) yayımlanarak yürürlüğe giren *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme* ile yasal güvence altına alınmıştır. Sözleşme’nin 28. ve 29. maddeleriyle taraf devletlere çeşitli yükümlülükler getirilmektedir. Şüphesiz, söz konusu Sözleşme, mülteci çocukları da kapsamakta ve fırsat eşitliği ilkesini temel almaktadır. Bunun yanında BM’nin *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*’nın dördüncüsünü oluşturan *nitelikli eğitim* ilkesi, herkes için kapsayıcı ve eşit kalitede eğitim sağlamayı ve hayat boyu öğrenme fırsatlarını teşvik etmeyi içermektedir (Selçuk, Güzel ve Buz, 2021, s. 360). Nitekim, küresel düzeyde mülteci akınının yaşandığı günümüz dünyasında, gereksinimleri ne olursa olsun bütün öğrencilere eşit ve iyi öğrenme fırsatları sağlamayı hedefleyen kapsayıcı eğitimin önemi her geçen gün artmaktadır (Pastoor 2016’dan aktaran Zayimoğlu Öztürk, 2021, s. 323). Dolayısıyla, dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan mülteci çocuklar, eğitimin her kademesinden yararlanma hakkına sahiptirler. Kaldı ki eğitim, mültecilerin toplumsal yaşama uyum sağlamalarının etkin süreçlerinden biri olduğu için okul çağındaki mülteci çocukların eğitim sistemine dahil edilmesi, hükümetlerin önem verdiği en rasyonel politikalar arasında bulunmaktadır. Çünkü, eğitim sürecine dahil olma, uzun vadede yerli halkın ve mültecilerin toplumsal anlamda uyum içerisinde yaşayabilmesi için gerekli olan kültürel adaptasyonun hayati bir parçasını oluşturmaktadır (Akar, 2021, s. 292). Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, eğitim süreci başarılı bir biçimde sağlandığında mülteci ya da göçmen çocukların toplumsal yaşama etkin bir şekilde entegre edilebilmeleri (Atalay vd., 2022, s. 266) de kolaylaşacaktır. Dolayısıyla, mülteci çocukların yaşamaya başladıkları ülkelerin ulusal eğitim sistemlerine dahil edilerek, sahip oldukları temel haklarından biri olan eğitim hizmetine ulaşmalarına izin verilmesi, belli bir plan doğrultusunda hayata geçirilmesi gereken önemli bir yaklaşım olarak benimsenmelidir (Krause 2016’dan aktaran Sarman, 2022, s. 380). Bu bağlamda, milyonlarca ifade edilen mülteci çocuğa ev sahipliği yapan Türkiye de mülteci çocukların eğitim hizmetine erişimine büyük önem vermektedir. Bu bağlamda, Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (HBÖGM) bünyesinde Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı kurulmuş; bu daire başkanlığı ile Türkiye’de meydana gelen göç dalgalarında eğitimle ilgili işlemlerin yürütülmesi hedeflenmiştir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2016). T.C. MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı’nın (2022, s. 2) 2021-2022 eğitim-öğretim yılı verilerini gösteren raporda, okullaşan öğrencilerin 459.121’nin kız (%49,07), 476.610’unun erkek (%50,93) öğrenci olduğu belirtilmekte ve yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili olarak aşağıdaki grafik sunulmaktadır.

Grafik 1.

Tüm Yabancı Uyruklu Öğrenci Dağılımı

Kaynak: T.C. MEB HBÖGM Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı (2022). 2021-2022 Eğitim-öğretim yılı verileri. http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf (Erişim tarihi: 19.07.2023)

Göçün doğurduğu en önemli sorunlardan biri, farklı bir toplumda yaşamaya başlayan çocukların eğitim hizmetlerine erişememesi ve tüm çocukların eğitim sistemine dahil ol(ma)mamasıdır. Her ne kadar MEB, örgün ve yaygın eğitim faaliyetleriyle bu durumu düzeltme noktasında büyük çaba harcarsa da ülkemizde yaşayan yabancı uyruklu (Suriyeliler de dahil olmak üzere) öğrencilerin eğitim kademelerindeki okullaşma oranlarının istenilen düzeye çıktığını söylemek zordur. T.C. MEB HBÖGM Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı (2022, s. 5), Türkiye’de farklı statüler altında yaşayan yabancı uyruklu öğrencilerin 2021-2022 eğitim-öğretim yılına ait okullaşma oranlarını yansıtan aşağıdaki verileri paylaşmıştır.

Şekil 1. Tüm Yabancı Uyruklu Öğrenci Dağılımı

Kaynak: T.C. MEB HBÖGM Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı (2022). 2021-2022 Eğitim-öğretim yılı verileri. http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf (Erişim tarihi: 19.07.2023)

T.C. MEB HBÖGM Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı (2022, s. 5), e-Okul ve YÖBİS sistemleri üzerinden elde ettiği verileri esas alarak, tüm yabancı uyruklu öğrencilerde okullaşma oranının %68,51 olduğunu, bunun ise 935.731 kişiye denk geldiğini; okullaşamama oranının ise %31,49 olduğunu, bunun da 430.153 kişiye karşılık geldiğini; toplam çocuk sayısının ise 1.365.884 olduğunu belirtmiştir. Yine aynı raporda, Eskişehir'deki yabancı uyruklu öğrenci sayısının ise 6.117 olduğu (T.C. MEB HBÖGM Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı, 2022, s. 6) ifade edilmektedir. Göç hareketlerinin öncesinde, göç sürecinde ve sonrasında ortaya çıkan olumsuzluklardan en çok etkilenen grup, şüphesiz çocuklardır. Eğitim hizmetlerine erişememe ya da eğitim sistemine entegre olamama, mülteci çocukların geleceğini belirleyen en önemli unsur olmaktadır.

Mülteci çocukların eğitim hizmetlerine yeterli düzeyde ulaşamamalarının birçok nedeni bulunmaktadır. Dil problemi, iletişim ve kültürel uyum, ilk etapta söylenebilecek nedenlerdir. Mülteci çocukların yeni bir sosyal çevreye, akran gruplarına, farklı bir okula, öğretmenlerine, dile, farklı bir eğitim sistemine adapte olmada zorluklar yaşadıkları bilinen (Tosun, 2021, s. 29) bir gerçektir. Bunun yanında, farklı alanlarda kendini hissettiren çok boyutlu yoksulluk ve buna bağlı olarak okul çağındaki çocukların bir işte çalışmak zorunda kalması da önemli sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hane bütçesine katkı yapması için çocukların kötü koşullara sahip işlerde çalıştırılması, mülteci çocukların eğitim yaşamını sekteye uğratmaktadır. Yine, kız çocukların erken yaşta evlendirilmesi de bu kapsamda dile getirilebilecek noktalardan biridir. Konuyla ilgili olarak Tosun (2021, s. 29) ise iletişim ve dil sorunu; yerel halkın, öğrencilerin, öğretmenlerin ve idarecilerin göçmen öğrencilere dair olumsuz algıları; çocukların ucuz işgücü olarak algılanması; devlete ait okullarının fiziki alt yapılarının yetersiz olması; ders materyallerinde ve müfredatlarda eksikliklerin olması gibi faktörlere vurgu yapmaktadır. Özetle, mülteci çocukların eğitimle ilgili problemlerinin genel anlamda sosyal ve kültürel, bilişsel, dilsel, ailesel, duyuşsal ve yapısal etmenlerden kaynaklandığını (Tosun, 2021, s. 29) söylemek doğru olacaktır. Öte yandan, T.C. MEB HBÖGM Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı'nın (2022, s. 13) raporunda Suriyeli öğrencilerin eğitime erişimini engelleyen faktörler, dil engeli, Suriye'deki eğitim sisteminin 6+3+3 şeklinde olması ve lise eğitiminin mecburi olmaması, ekonomik zorluklar sebebiyle ortaokul eğitiminden sonra çocukların hane bütçesine katkı yapmak için bir işte çalışmayı tercih etmeleri, uzun bir süre eğitim/okul dışında kalınması, Suriyeli ailelerin kendine ait geleneksel yapısı ve bu durumla ilişkili ortaya çıkan davranışlar, ailelerin üçüncü bir ülkeye gitme niyetlerinin bulunması sebebiyle okula kayıt olma noktasında direnç gösterilmesi şeklinde sıralanmaktadır. Tüm bu zorluklar ve dezavantajlar içinde Türkiye'deki eğitim sisteminin bir parçası olan mülteci öğrencilerin, genelde zayıf olan sosyal, ekonomik ve kültürel sermayeleriyle geleceğe doğru ilerlediklerini; toplumsal yaşamın *büyük sosyal merdiveninde* (Taine 1891'den aktaran Nisbet, 2013, s. 270) hedefledikleri statüyü elde etmenin mücadelesi içinde olduklarını söylemek doğru bir anlatım olacaktır. Savaşın tortularından kaynaklanan psikolojiye sahip birçok mülteci öğrenci; bu bilinçaltı durumunun çizdiği sınırlar çerçevesinde geleceğe yönelik düşüncelerini inşa etmekte, deneyimledikleri koşulları anlamlandırmakta ve bundan sonraki yaşamlarına ait bir varoluşsal çabanın içine girmektedirler. Dolayısıyla, bu çalışmada, farklı ülkelerden Eskişehir'e gelmiş ve lise öğrenimlerini sürdüren mülteci öğrencilerin gelecekle ilgili hedefleri ve beklentileri, yapılan saha çalışmasından elde edilen bulguların izdüşümleri çerçevesinde ortaya konulmaktadır.

3. Yöntem

3.1. Amaç ve Kapsam

Türkiye, özellikle Asya, Ortadoğu ve Sahra Altı Afrika gibi coğrafyalardan göç eden insanlar için hem hedef hem transit bir ülke konumundadır. Türkiye'ye gerçekleşen göçlere bakıldığında çocukların önemli bir grubu oluşturdukları görülmektedir. Göç sürecinin en kırılgan ve dezavantajlı grubu olan, refakatli ya da refakatsiz şekilde Türkiye'ye sığınmış çocukların önemli bir kısmı eğitim çağında bulunmaktadır. Mülteci çocuklar, alacakları eğitimle geleceklerini inşa etmenin mücadelesi içine girmektedirler. Bu çerçevede, Türkiye'ye gelmiş ve Eskişehir'e yerleşmiş mülteci lise öğrencilerini kapsamına alan araştırmanın amacı, farklı türde liselerde okuyan bu çocukların geleceğe yönelik hedeflerini ve beklentilerini ortaya koymaktır.

3.2. Desen

Araştırma, karma yöntemin *açımlayıcı sıralı deseniyle* hazırlanmıştır. Karma yöntem, nicel araştırmaların felsefik temelini oluşturan postpozitivizm ile nitel araştırmaların felsefik temelini oluşturan yapılandırmacılık arasında yer almaktadır (Toraman, 2021, s. 14). Nicel ve nitel yöntemin bir arada kullanılmasını esas alan karma yöntemin bir türü olan *açımlayıcı sıralı desende* veyahut *sıralı açıklayıcı desende* ise nicel veriler toplanıp çözümlendikten sonra nitel veriler toplanır. Öncelik nicel bulgulara verilmekte; nitel bulgular ise nicel bulguların artırılması (Baki ve Gökçek, 2012, s. 9), detaylandırılması ve tamamlanması amacıyla toplanmaktadır. Yine, Creswell'e atıfla Baki ve Gökçek (2012, s. 9), bu tasarımda veri analizinin birbiriyle ilişkili olduğunu ve her iki veri setinin araştırmanın tartışma ve yorumlama kısımlarında sentezlendiğini belirtmektedir. Kısaca *açımlayıcı sıralı desende* amaç, nicel bulguları daha ayrıntılı bir biçimde açıklamak için nitel verilerin kullanılmasıdır (Creswell 2014'ten; Creswell ve Plano Clark 2014'ten aktaran Mazlum ve Atalay Mazlum, 2017, s. 15). Dolayısıyla çalışmada, öncelikle nicel veriler toplanmış ve analiz edilmiş, ardından nitel veri toplama aracı geliştirilmiş ve veriler toplanmıştır.

3.3. Çalışma Evreni ve Örneklem

Eskişehir il merkezinde bulunan farklı türdeki liselerde öğrenimlerine devam eden 976 mülteci öğrenci, araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Bu öğrencilere ait bilgiler, Eskişehir İl MEM Hayat Boyu Öğrenme Şubesine yapılan resmi başvuruya elde edilmiştir. Örneklem grubunun belirlenmesi amacıyla, nicel kısım için basit seçkisiz, nitel kısım için ise amaçlı örnekleme kriter ve maksimum çeşitlilik yöntemleri kullanılmıştır. Böylece, nicel bölümde 278, nitel bölümde 27 mülteci öğrenci çalışmanın örneklem gruplarını oluşturmaktadır.

Tablo 2. Nicel Boyutta Yer Alan Mülteci Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Değişkenler	Alt kategoriler	n	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	149	53,6
	Erkek	129	46,4
Geldiği ülke	Afganistan	77	27,7
	Filistin	1	0,4
	Gürcistan	1	0,4
	Irak	131	47,1
	İran	24	8,6
	Pakistan	1	0,4
	Suriye	27	9,7
	Diğer	16	5,8

Tablo 3. Nitel Boyutta Yer Alan Öğrencilerin Demografik Bilgileri

Değişkenler	Alt kategoriler	n
Cinsiyet	Kadın	8
	Erkek	19
Geldiği ülke	Afganistan	9
	Irak	14
	İran	2
	Suriye	2

3.4. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında hedeflenen verileri toplamak için iki tane veri toplama aracı hazırlanmıştır. Nicel kısımda 87 soruluk bir anket formu; nitel kısımda ise derinlemesine görüşmeler yapmak amacıyla 43 soruluk bir yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme yapılan öğrenciler için Ö1-E, Ö2-K, Ö3-E, Ö4-K... şeklinde bir kodlama yapılmıştır. Burada, Ö: öğrenci, E: erkek ve K: kız anlamına gelmektedir. Böylece, verinin anonimleştirilmesi ilkesi gereğince, farklı ülkelere mensup ve farklı sebeplere bağlı olarak Türkiye'ye gelmiş mülteci öğrencilerin deşifre olmalarının önüne geçilmiştir. Bunun yanında, Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan ve Eskişehir İl MEM'den gerekli izinler alındıktan sonra örneklemdaki okullara gidilmiş; uygun zaman dilimlerinde anket uygulaması ve görüşmeler yapılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmanın nicel kısmında elde edilen verilerin analizinde SPSS 22.0 programı kullanılmıştır. Bu kapsamda tanımlayıcı - frekans ve yüzde- istatistik hesaplamalar; nitel kısımda ulaşılan veriler için ise betimsel analiz yapılmıştır. Nitel veriler için temalar oluşturulmuş ve nicel verileri desteklemek üzere katılımcılara ait doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Son olarak, karma yöntemin tamamlama, destekleme ve detaylandırma prensiplerine uygun olarak her iki veri grubu bütünleştirilmiş; araştırmanın amacı ve problemi bağlamında yorumlanmıştır.

4. Bulgular

Farklı sosyo-kültürel, siyasi ve etnik yapılara sahip ülkelerden Türkiye'ye gelmiş, Eskişehir'deki liselerde okuyan mülteci öğrencilerin geleceğe yönelik hedeflerini, umutlarını ve beklentilerini irdeleyen bu çalışmada önemli bulgulara ulaşılmıştır.

4.1. Geleceğin İnşası: Lise Sonrası Yaşamın Planlamasını Yapmak

Tablo 4. Katılımcıların Liseden Sonra Yükseköğrenime Devam Etmeye İlişkin Görüşleri

İfadeler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Üniversite okumayı düşünmüyorum	33	11,8	11,9	11,9
Üniversiteyi kendi ülkemde okumayı düşünüyorum	8	2,9	2,9	14,7
Üniversiteyi Türkiye'de okumayı düşünüyorum	179	63,9	64,4	79,1
Diğer	58	20,7	20,9	100,0
Toplam	278	99,3	100,0	

Tablo 4'te mülteci öğrencilerin liseden sonra yükseköğrenime devam etme niyetlerine ilişkin görüşleri verilmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (179 öğrenci; %63,9), üniversiteyi Türkiye'de okumayı düşündüğünü, 33 tanesi üniversite

okumayı düşünmediğini, 8 tanesi ise üniversiteyi kendi ülkesinde okumayı düşündüğünü ifade etmiştir. Yine, diğer cevabını verenlerin sayısı ise 8 olmuştur. Türkiye’de üniversite eğitimi almak isteyen göçmen öğrencilerin ikamet iznini almaları gerekmektedir. Türkiye’deki üniversitelerde öğrenim gören göçmen çocukların ikamet izinleri harcı öğrencilerin ülkedeki konumuna ve geldiği okulun durumuna göre farklılık göstermektedir (Bazarbayeva 2018’den aktaran Altunbaş, 2020, s. 67). Yine, üniversite okumak isteyen göçmenler için söz konusu olan durumlardan biri de Yabancı Uyruklu Öğrenci Sınavı’na (YÖS) girme mecburiyetidir. Lisans seviyesinde öğrenim görmek isteyen göçmen öğrencilerin Türkiye’de üniversite eğitimi alabilmeleri için bu sınava girme mecburiyeti, 17 Mart 2010 tarihinde YÖK tarafından kaldırılmış, farklı ülkelerden gelen öğrencilerin kabul ve kayıtlarına dair esasları belirleme yetkisi üniversitelere verilmiştir (Özoğlu 2012’den aktaran Altunbaş, 2020, s. 67). Ancak, her üniversitenin sınav koşulları ve kayıt olanakları farklı olmakla birlikte, öğrencilerin üniversitenin kullandığı sınav sorularında istenen taban puanı alması da bir şart olmaktadır (Ata Kurumsal Danışmanlık 2020’den aktaran Altunbaş, 2020, s. 67). Görüşme yapılan öğrencilerin çoğu liseden sonra yükseköğrenime devam etmeyi düşünmektedir. Katılımcıların görüşlerinden hareketle oluşturulan *eğitim hayatına yönelik hedefler* alt kategorisinde *yurt dışında okumak, üniversite eğitimi almak, iyi bir iş sahibi olmak ve liseden sonra çalışmak* şeklinde kodlara ulaşılmıştır. Görüşülen mülteci öğrencilerin çoğu, üniversiteyi özellikle Kanada, Avustralya, Batı Avrupa ve ABD gibi ülkelerde okumak istediklerini belirtmişlerdir. Bu konuda kimi öğrenciler şu sözleri ifade etmişlerdir:

Koşulların iyi olduğu, eğitimimi en iyi alabileceğim ülkede geçirmek isterim. Benim için iyi bir eğitim şart. Çünkü ben eğitimsizliğin çok olduğu bir ülkeden geldiğim için eğitim olmamasının ne demek olduğunu biliyorum. İyi bir üniversitede okumak isterim yurt dışında (Ö1-E).

Anneannem ve ailesi Lübnan’daydı Kanada’ya gittiler. Fırsat bulursam Kanada’ya gitmeyi istiyorum. Orada daha kaliteli eğitim görürüm ve yaşarım diye düşünüyorum (Ö17-K).

Amerika, Avrupa ya da Avustralya’ya gitmeyi düşünüyorum. Avustralya’ya başvuru yaptım. Lise diplomamla öğrenci vizesi alıp öyle gitmek istiyorum. Orada üniversite okumayı istiyorum (Ö21-E).

Koşulların iyi olduğu ülkelere gitmek isterim, mesela Avrupaya (Ö23-K).

Öte yandan, uluslararası nitelikli göç hareketleriyle birlikte çok sayıda çocuk vatansızlık statüsüyle karşı karşıya gelmektedir. Nitekim, vatansız statüde olduğunu söyleyen bir öğrenci, Türkiye’de vatandaşlık aldığı takdirde kalmak ve üniversite eğitimi almak istediğini şu şekilde belirtmiştir:

Koşulların daha iyi olduğu farklı ülkelere gitme şansım olursa gitmek isterim. Çünkü çok zorluklar çektim. İyi bir gelecek, iyi bir eğitim benim hakkımdır diye düşünüyorum. Tek başıma yaşıyorum. Fakat, Türkiye bana vatandaşlık verirse burada da kalmayı çok isterim hiç bir yere de gitmem. Çünkü dili öğrendim. Eskişehir’i tanyorum. Burada üniversiteme devam ederim, hayatıma devam ederim. Ama burada da olmuyor çünkü bizden nefret ediyorlar gerçekten. Çünkü yabancı olduğumuzu anlayınca bize karşı davranışları farklı oluyor. Sosyal ilişkilerini sürdürmüyorlar. Ben burada üniversite okursam acaba okuduğum bölümle ilgili bir işte çalışabilecek miyim? İş sigortam olacak mı? Bunlar hep beni düşündüren şeyler açıkçası (Ö22-K).

Sosyal hayata uyum sağlayan ve Türkçeyi iyi kullanabilen öğrencilerden bazılarının Türkiye’de kalmayı düşündükleri belirlenmiştir. Nitekim, bazı öğrenciler Türkiye’de kalmak, üniversite okumak ve iş kurmak istediklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerden bazıları aileleri ülkelere dönmeyeceği takdirde Türkiye’de kalıp, eğitimlerini sürdürmek istediklerini şöyle anlatmışlardır:

Türkiye’de kalmak isterim. Dili öğrendim (Ö5-E).

Türkiye’de sürdürmek isterim hayatımı. Buraya çok alıştım. Burada kendi ülkemdekim gibi hissediyorum. Burayı kendi ülkem gibi görüyorum (Ö7-E).

Burada muhasebe bürosu açmayı ve kalmayı düşünüyorum (Ö15-E).

Türkiye’de yaşamımı sürdürmek isterim. Çünkü 8 yaşından beri buradayım. Artık dili de öğrendim. Burada arkadaşlarımda var (Ö19-E).

Türkiye’de eğitim yaşamımı sürdürmeyi düşünüyorum (Ö25-E).

Türkiye’yi ikinci vatanım olarak görüyorum. Burada çok iyi insanlar var ve buraya alıştım. Türkiye’nin Irak’a da yakın oluşu da benim için güzel bir durum (Ö26-E).

Anlaşıldığı üzere, mülteci öğrencilerin çoğu eğitim yaşamlarını sürdürmeyi düşünmektedir. Üçüncü bir ülkeyi düşünenlerin yanında Türkiye’de kalmayı düşünenlerin de bulunduğu görülmektedir. Menşe ülkede eğitim hayatını sürdürmek isteyenlerin sayısının, her iki veri grubunda da çok az olduğu gözlenmektedir. Yine, her iki veri grubundan da

anlaşıldığı üzere öğrencilerin çoğunun Türkiye’de üniversite okumayı düşündüğü görülmektedir. Kimilerinin ise liseden sonra üniversite okumayı düşünmediği anlaşılmaktadır. Nicel ve nitel verilerden çıkarılabilecek bir başka önemli nokta ise öğrencilerin büyük bölümünün *eğitimi, iyi bir eğitim almayı ve bir meslek sahibi olmayı* önemli görmesidir.

4.2. Mülteciliğin izdüşümü: Gelecek ve kayıp kuşak olma kaygısı

Tablo 5. Gelecekleriyle ilgili Endişe Duyup Duymadıkları

İfadeler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Evet	210	75,0	75,5	75,5
Hayır	41	14,6	14,7	90,3
Fikrim yok	27	9,6	9,7	100,0
Toplam	278	99,3	100,0	

Tablo 5’te mülteci lise öğrencilerinin gelecekleri konusunda endişe duyup duymadıklarına dair görüşlerine yer verilmektedir. Öğrencilerin büyük bölümü (210 öğrenci; %75,0) geleceği konusunda endişe duyduğunu, 41’i duymadığını ve 27’si ise fikri olmadığını söylemiştir. Gelecek endişesi ve belirsizlik, göç olgusunun doğurduğu önemli sonuçlar arasındadır. Göçün öznelere olan çocuklar, göç sürecinin yarattığı gelecek kaygısının ve belirsizliğin merkezinde yer alan grupların başında gelmektedirler. Akdeniz’in (2018, s. 62), çalışmasındaki, gelecekte yaşayacakları ülkenin belirsiz olması, mülteci çocukların Türkiye’de örgün eğitim sürecine girme noktasında gönülsüz olmalarının sebeplerden biri olarak belirlenmiştir, biçimindeki bulgu, araştırmanın bulgusuyla örtüşmektedir. Aktürk Çopur’un (2019, s. 83) ise çalışmasında, mültecilerin, geleceğe yönelik beklentileriyle yeni yaşam yerlerine uyum sağlama potansiyelleri arasında doğru bir orantı olduğu tahmin edilmektedir, biçiminde bir bulguya yer verdiği görülmektedir. Yine, Beyazova ve Akbaş’ın (aktaran Saklan, 2018, s. 158) çalışmasında yer verdiği, Türkiye’deki Suriyeli mülteci çocukların eğitiminin geçici ve belirsiz olması durumu, çocukların gelecek hayallerine gölge düşürdüğünü göstermektedir, biçimindeki bulgu araştırmanın bulgusunu destekler niteliktedir.

Yoksunluklar, dezavantajlar, yoksulluk, bazı haklara erişememe, katılımda sorun yaşama vb. gibi durumlar söz konusu belirsizliği ve endişeyi artırmaktadır. Görüşme yapılan öğrencilerden bazıları, güzel bir gelecek için hayatlarıyla ilgili bazı durumları daha iyi hale getirmek istediklerini şu sözlerle anlatmışlardır:

Okumak, çalışmak ve para kazanmak isterim (Ö14-E).

İlerlemek istiyorum. Spor yapmak, iş bulmak istiyorum. Paramızın olmasını isterdim tüm bunları yapabilmek için (Ö21-E).

Farklı bir ülkede doğmak isterdim. Göçmen olarak yaşamak çok zor. Ben şimdi okul çıkışı kirami ödeyeyim de beni evden atmasınlar diye düşünüyorum. Ben iş bulma derindeyim ama göç etmek zorunda olmadığım bir ülkede doğsaydım spora gitmeyi, ders çalışmayı düşünürdüm (Ö22-K).

Görüşme yapılan öğrencilerden bazıları ise ailelerinin yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla bir şeyler yapmak istediklerini şöyle dile getirmişlerdir:

Yaşadığımız evi değiştirmek istiyorum (Ö6-E).

Annem ve babam hasta onları iyileştirmek istiyorum. Annem ve babam tekrar Afganistan’a dönmek istiyor. Onları götürüp, iyi bir ev almak isterdim. Çünkü burada çok eziyet çekiyorlar. Annem ve babam hasta. Babam sokaklarda çöp toplarken ona kötü davranıyorlar, küfür ediyorlar. Kardeşlerime iyi bir hayat sunmak istiyorum (Ö27-E).

Keşke Irak’ta savaş olmasaydı. Çünkü bizim orada maddi durumumuz çok iyiydi. Evimiz vardı, arabamız vardı. Her şeyimiz tamdı. Evimiz gitti, arabamız gitti, babamı savaşta kaybettik. Türkiye’de her şeye sıfırdan başladık (Ö7-E).

Kaygıya yol açan unsurlar arasında yer alan *maddi durum, göçmenlik, yoksulluk ve günlük hayat koşullarına* vurgu yapan kimi öğrenciler; fırsat bulsaydı, aşağıda verilen konularda birşeyler yapmak istediklerini şöyle anlatmışlardır:

Maddi durumumuzu düzeltmek, evimizi değiştirmek isterdim (Ö17-K).

İçinde bulunduğumuz yoksulluğu bitirmek isterdim. Araba ve ev alırdım, kardeşimi kolejde okuturdum. Ayrıca, kanserli çocuklara yardım ederdim. Devlete de para verirdim ki devlet de yoksul çocuklara yardım etsin diye (Ö20-K).

Avrupa ülkelerine giderdim. Yoksulluğu yok etmek isterdim (Ö23-K, Derinlemesine mülakat).

Marketlerde fiyatlar çok pahalı. Onların 2019 yılındaki fiyatlara inmesini sağladım. Arabamızın olmasını istedim. Nineme ve kardeşlerime daha iyi bakabilmeyi sağlamak istedim (Ö25-E).

Yine öğrenciler, ülkelerindeki istikrarsızlar, iyi bir eğitim alamama durumu, anne ve babalarının köken ülkede sahip oldukları mesleklerini yapamamaları, ekonomik durumlarının zayıf olması, ebeveynlerinin kolayca iş bulamamaları ve düşük ücret almaları, yeterli şekilde yardım almamaları, vatandaşlık alamamaları, alacakları eğitim ve diplomayla nerede ve nasıl iş bulabileceklerinin net olmaması ve yeteneklerin keşfedilmemesi gibi durumların, gelecek konusundaki kaygılarını daha da artırdığını söylemişlerdir. Son olarak, kayıp kuşaklar olmak istemediklerini belirten öğrenciler, herkes gibi kendilerinin de sahip oldukları hakların daha etkin biçimde uygulamaya geçirilmesi; öteki ülkelerin de kendilerine ilgi göstermeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Belki de Bauman (2018, s. 21), *günümüzün problemleriyle yüzleşmeyi kabullenmemek, kendimizi temize çıkarmak; kendini dikte eden yabancılaştırma şekillerinden kendimizi uzak tutmak yerine, aksine onlarla sıcak ve samimi ilişkiler kurabileceğimiz fırsatların peşine düşmemiz gerekir. Muhtemeldir ki bu durum, özendirilen ve tasarlanan bölünme yerine ufukların kaynaşmasıyla neticelensin* biçimindeki ifadeleriyle, mülteci lise öğrencilerinin sesine kulak vermektedir.

4.3. Yarınlara Dair: Türkiye mi? Üçüncü bir ülkeye mi? Köken ülkeye dönüş mü?

Tablo 6. Lise Eğitiminden Sonraki Yaşamlarıyla İlgili Görüşleri

İfadeler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Türkiye’de kalmayı düşünüyorum	162	57,9	58,3	100,0
Türk vatandaşı olmak istiyorum	136	48,6	48,9	100,0
Avrupa ya da Amerika Kıtası’ndaki bir ülkede mülteci statüsü kazanmak istiyorum	103	36,8	37,1	100,0
Ülkeme dönmeyi düşünüyorum	27	9,6	9,7	100,0
Diğer	11	3,9	4,0	100,0
Toplam	278	99,3	100,0	

Tablo 6’da mülteci lise öğrencilerinin lise eğitiminden sonraki yaşamlarıyla ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Bu soruda öğrencilere birden çok ifadeyi işaretleyebilme fırsatı verilmiştir. Buna göre, öğrencilerin yarısından fazlası (162 öğrenci; %57,9) Türkiye’de kalmayı düşündüğünü, 136’sı Türk vatandaşlığı almak istediğini, 103’ü Amerika ya da Avrupa Kıtası’ndaki bir ülkede mülteci statüsü kazanmak istediğini, 27’si köken ülkesine dönmeyi düşündüğünü belirtmiştir. 11 öğrenci ise diğer yanıtı vermiştir. Uluslararası göç hareketlerinde hem hedef hem transit bir ülke olan Türkiye, farklı ülkelerden gelen mültecilere ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Avrupa ülkelerine gitmeyi hedefleyen mültecilerin çoğu Türkiye’de yerleşik hale gelebilmektedir. Öte yandan, görüşme yapılan bazı öğrenciler ise geldikleri ülkede şartlar değiştiği takdirde geri dönüş yapmayı düşündüklerini belirtmişler ve şunları anlatmışlardır:

Evet, düşünüyorum. Vatanımı çok seviyorum. Şartlar sağlandığında orada bulunmayı çok isterim. Öncelikle hükümetin ve özellikle eğitim sisteminin modern olması lazım (Ö1-E).

Afganistan’da her şey düzelirse tabi ki gitmek isterim. Orada hiç yaşamadım ama ne de olsa kendi ülkemiz. Çünkü ülkemizde olmayı çok isterim (Ö23-K).

Savaş hali biterse, ekonomik durum düzelirse, adalet olursa dönmeyi düşünürüz (Ö25-E).

Ailem ve ben Irak’a dönmeyi isteriz, ancak koşullar uygun hale gelirse (Ö26-E).

Türkiye’ye küçük yaşta gelmiş öğrencilerin uyum seviyelerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda, öğrencilerden bazıları Türkiye’de büyüdüklerini, Türkiye’ye çok alıştıklarını, anadillerini unuttuklarını, Eskişehir’e iyi uyum sağladıklarını belirtmişler ve bu yüzden Türkiye’de kalmayı düşündüklerini şöyle anlatmışlardır:

Irak'a geri dönmeyi düşünmüyorum. Küçükken geldim buraya, artık alıştım. Arapça dilini unuttum nerdeyse, Irak'a gitsem daha çok zorlanırım artık (Ö5-E).

Türkiye'nin havasına, suyunu ve ortamına çok alıştım. Şu an Türkçeyi, ana dilimden daha iyi biliyorum. İlk yıllarda babam 'evde Türkçe konuşun' diyordu, şimdilerde ise 'evde Farsça konuşun' diyor. Çünkü evde en kötü Farsça konuşan benim. Bu yüzden, gitmeyi hiç düşünmüyorum, ailem giderse gitsin, ben gitmem (Ö10-E).

Bu kentte (Eskişehir'de) muhasebe bürosu açmayı ve burada kalmayı düşünüyorum (Ö15-E).

Ülkem Suriye'ye dönmeyi düşünmüyorum. Ailem düşünebilir, çünkü onlar orada büyüdüler. Ben burada büyüdüğüm için dönmeyi aklımdan geçirmiyorum (Ö17-K).

Göç hareketleri başladıktan sonra, göçün öznelere, daha farklı ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşabilecekleri üçüncü bir ülkeye gitme arzusunda olabilmektedirler (Şimşek, 2019, s. 494). Günlük yaşama dair gözlemlerin de ortaya koyduğu gibi farklı ülkelerden Türkiye'ye gelen mültecilerin sonraki amacı, özellikle Avrupa'ya gitmek olmaktadır. Bu bağlamda, Irak, İran, Afganistan ve Suriye gibi ülkelerden Türkiye'ye gelen mültecilerden bazıları, başta Avrupa'daki ülkeler olmak üzere üçüncü bir ülkeye gitmenin niyetini taşımaktadırlar. Nitekim, görüşme yapılan öğrencilerden bazıları Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada öncelikli olmak üzere üçüncü bir ülkede hayatlarını devam ettirmek istediklerini şu sözlerle ifade etmişlerdir:

İleriki zamanlarda Almanya'ya, ablamların yanına gitmeyi hedefliyorum (Ö8-E).

Özellikle Kanada ya da Almanya düşünüyorum. Gitmek istiyorum fakat gidemiyorum, niye peki? Tüm sevdiğim Türkiye'de, bu yüzden onları bırakıp, gidemiyorum işte (Ö10-E).

Kanada'ya gitmeyi çok istiyorum. Bunun ailem de çok istiyor, aynı zamanda (Ö17-K).

Amerika, Avrupa ya da Avustralya'ya gitmeyi istiyorum. Aslında Avustralya için başvuru yaptığımı söylemek istiyorum (Ö21-E).

Yaşamlarını üçüncü bir ülkede devam ettirmeyi düşünen öğrencilerin, bu niyetlerini, *ekonomik anlamda güçlü olma, iyi bir eğitim alma, temel insan haklarını rahatça kullanabilme, kaliteli bir hayat ve resmi anlamda mültecilik statüsü elde etme* gibi faktörlerle açıklama yoluna gittikleri belirlenmiştir. Görüşme yapılan öğrenciler, Eskişehir'i çok sevdiğini ve beğendiklerini sık sık ifade etmiş olsalar da bazılarının özellikle ABD, Kanada ve Avrupa'ya gitmek istedikleri tespit edilmiştir. Kısaca, ulaşılan bulgulardan hareket edildiğinde, çalışmanın nicel ve nitel kısmında yer alan mülteci lise öğrencilerinin, lise sonrasındaki yaşamlarıyla ilgili düşüncelerinin benzerlik gösterdiğini söylemek doğru bir ifade olacaktır.

4.4. Kültürel kodların, yaşantıların ve mülteciliğin gölgesinde hayali kurulan meslekler

Tablo 7. Mülteci Lise Öğrencilerinin Hayal Ettikleri Meslekler

Meslekler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Animasyoncu	1	0,4	0,4	14,3
Antrenör	1	0,4	0,4	14,6
Asker	2	0,7	0,7	15,4
Avukat	14	5,0	5,0	20,4
Bankacı	2	0,7	0,7	21,1
Bilişimci	1	0,4	0,4	21,4
Cerrah	3	1,1	1,1	22,5
CNC teknisyeni	1	0,4	0,4	22,9
Çevirmen	1	0,4	0,4	23,2

Diş hekimi	4	1,4	1,4	24,6
Doktor	45	16,1	16,1	40,7
Dövmeci	1	0,4	0,4	41,1
Eczacı	6	2,1	2,1	43,2
Elektrikçi	1	0,4	0,4	43,6
Elektirik mühendisi	1	0,4	0,4	43,9
Fotoğrafçı	2	0,7	0,7	44,6
Futbolcu	4	1,4	1,4	46,1
Girişimci	1	0,4	0,4	46,4
Grafiker	1	0,4	0,4	46,8
Hemşir	1	0,4	0,4	47,1
Hemşire	12	4,3	4,3	51,4
Hostes	3	1,1	1,1	52,5
İşletmeci	1	0,4	0,4	52,9
Kuaför	1	0,4	0,4	53,2
Mimar	10	3,6	3,6	56,8
Motorcu	3	1,1	1,1	57,9
Motor ustası	1	0,4	0,4	58,2
Muhasebe	1	0,4	0,4	58,6
Mühendis	25	8,9	8,9	67,5
Oyuncu	1	0,4	0,4	67,9
Öğretmen	20	7,1	7,1	75,0
Pilot	9	3,2	3,2	78,2
Polis	10	3,6	3,6	81,8
Programcı	1	0,4	0,4	82,1
Psikolog	1	0,4	0,4	82,5
Resim öğretmeni	1	0,4	0,4	82,9
Ressam	2	0,7	0,7	83,6
Sağlıkçı	3	1,1	1,1	84,6

Sanatçı	2	0,7	0,7	85,4
Savcı	1	0,4	0,4	85,7
Serbest	1	0,4	0,4	86,1
Sporcu	8	2,9	2,9	88,9
Turizm rehberi	1	0,4	0,4	89,3
Tamirci	1	0,4	0,4	89,6
Tarihçi	1	0,4	0,4	90,0
Tasarımcı	5	1,8	1,8	91,8
Tekniker	2	0,7	0,7	92,5
Tercüman	10	3,6	3,6	96,1
Tüccar	2	0,7	0,7	96,8
Ticaret	1	0,4	0,4	97,1
Vatman	1	0,4	0,4	97,5
Veteriner	2	0,7	0,7	98,2
Yatırımcı	1	0,4	0,4	98,6
Yazılımcı	4	1,4	1,4	100,0
Toplam	280	100,0	100,0	

Tablo 7’de mülteci lise öğrencilerinin hayal ettikleri mesleklerle ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Buna göre, doktorluk (45 öğrenci; %16,1), mühendislik (25 öğrenci; %8,9), öğretmenlik (20 öğrenci; %7,1), avukatlık (14 öğrenci; %5) ve hemşirelik (12 öğrenci; %4,3), mülteci öğrenciler tarafından dile getirilen ilk beş meslek olmuştur. Doğan’ın (2019), çalışmasında yer alan, katılımcıların öğretmenlik, arkeolog, doktorluk, ressamlık, futbolcu, polislik, avukatlık ve Kur’an Kursu hocalığı gibi mesleklerin hayalini kurdukları belirlenmiştir, biçimindeki bulgu araştırmanın bulgusunu destekler niteliktedir. Yine yer vermektedir. Yine, Gün ve arkadaşlarının (2017, s. 157) çalışmalarında ulaştıkları, savaş faktörünün meslek seçiminde etkili olduğu; öğrencilerin yaşları dikkate alındığında, öğrencilerin kendilerinden beklenilmeyecek bir olgunlukta yanıtlar verdikleri tespit edilmiştir, şeklindeki bulgu da araştırmanın bulgusuyla örtüşmektedir. Meslekle ilgili algı; kişisel, ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlere göre şekil alan bir durumdur. Dolayısıyla, çocukların içinde doğup büyüdüğü toplumda mesleklere atfedilen anlamlar ve o mesleklere duyulan saygınlık, meslek konusundaki algının biçimlenmesinde etkisi olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, *yaşantılar* da bu bağlamda dikkate alınması gereken bir unsur olmakta ve mülteci öğrencilerin hayal ettikleri mesleklerde etkisini gösteren bir faktör olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamında görüşme yapılan mülteci lise öğrencilerinin hayalini kurdukları mesleklerin, nicel kısımda ulaşılan mesleklerle (Tablo 7) benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, kimi öğrencilerin dile getirdikleri mesleklerle ilgili görüşlerinde, onlara ait yaşanmışlıkların izine rastlamak mümkün olmaktadır. Örneğin, iç çalkantıların, istikrarsızlıkların, mezhep çatışmalarının, kültürel çatışmaların, toplumsal baskıların ve de savaşların uzunca bir zaman yaşandığı Irak, Afganistan, Suriye vb. gibi ülkelerde polis ve asker gibi mesleklerin sosyal görünürlüğü daha fazla olmakta; bu ise o toplumlarda doğup büyüyen çocukların zihinlerinde ya da bilinçaltı dünyalarında önemli yer tutmakta ve onların mesleklere dair algılarını şekillendiren önemli faktörler olmaktadır. Nitekim, görüşme yapılan bazı öğrenciler, bu konuda şunları ifade etmişlerdir:

Ben, özellikle pilot veya asker olmayı çok isterdim (Ö8-E).

İlerideki yaşamımda aslında tek amacım polis olmak, öyle yani hedefim (Ö9-E).

Şu an okulda muhasebe bölümünü okuyorum ve çok başarılıyım. Bunun dışında askerlik mesleğini istiyorum. Herhangi bir alanı olabilir, çok istiyorum o yüzden askeriyeyi. Ortaokulda iken kız futbol takımındaydım. LGS ye girip spor lisesine gidip kendimi geliştirip, askeriyeye girerim diye hayal ediyordum. Maçta ayağım kırıldı ve alçıya alındı, hayalim olmadı. Bu yıl ikinci bir fırsat verildi, yedeklere girdim ve ikinci yedek olmayı başardım. Elimdeki olanakları fırsata çevirip daha iyi yerlere gelmeyi amaçlıyorum (Ö17-K).

Bunların dışında, Eskişehir il merkezindeki Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde okuyan mülteci öğrencilerden bazılarının hukuk, diş hekimliği, mühendislik, doktorluk vs. gibi meslekleri dile getirdikleri tespit edilmiştir. Ancak, Türkiye’de her yıl yapılan YKS (TYT-AYT) sınav sonuçlarına bakıldığında, bu tür okullarda öğrenim gören öğrencilerin söz konusu bölümleri kazanma oranları çok düşük olmaktadır. Durum böyle olsa da görüşülen mülteci öğrencilerden bazıları hayal ettikleri mesleklerle ilgili olarak şunları anlatmışlardır:

Tıp okuyup, doktor olmayı çok istiyorum. Ayrıca muhasebeyi de çok seviyorum. Muhasebe konusunda da üniversite okumak isterim, aynı zamanda (Ö13-E).

Aslında doktor olmayı çok istiyorum. Şu an okulda muhasebe bölümünü okuyorum. Muhasebeyi de aslında çok seviyorum. Belki ileride muhasebecilikte de çalışmak isterim. Ayrıca resim yapmayı da çok seven biriyim. Resim yapma konusunda da kendimi geliştirmeyi hedefliyorum (Ö18-K).

İlerideki yaşamımda doktor olmayı çok arzuluyorum. Özellikle ailemi iyileştirmek istiyorum. Üniversite okumak için para gerekirse babam zorlanır ve beni okutamayabilir. Ben de o zaman bir işte çalışmayı düşünürüm (Ö27-E).

Üniversiteye gitmek, ticaret hayatına atılmak ve özellikle doktor olmayı çok istiyorum, ben. (Ö19-E).

Kimi öğrencilerin sözlerinde ise *kültürel yapı, toplumsal cinsiyet ve mesleki algı* noktasında menşe ülkelerde başat olan kültürel kodları görmek mümkün olmuştur. Nitekim, cinsiyet konusunda var olan ayırım kalkınma sürecinin bir bileşeni durumundadır. Az gelişmişlik, erkeği ve kadını eşit biçimde etkilememektedir. Ayrıca, gelişme süreci içinde bulunan toplumlarda annelerin ve babaların erkek çocuk isteme tavırları kadınlara dönük bir cinsiyet ayrımcılığına da yol açmaktadır (Pressman ve Summerfield 2000’den; Sen 2004’ten aktaran Kabaş, 2009, s. 47). Bu bağlamda, bir kız öğrenci, geldiği ülkede (köken ülkede), kadınların çalışma hayatına girmelerinin hoş karşılanmadığını belirtmiş; Eskişehir’de kaldığı sürece okumayı ve bir meslek sahibi olmayı hedeflediğini şu sözleriyle dile getirmiştir:

Ben, okumayı çok istiyorum ve özellikle doktor olmayı hedefliyorum. Geldiğim ülke Irak’taki kültürel yapımız gereği kızlar / kadınlar çalışmazdı fakat Türkiye’de okuyup, eğer güzel bir meslek elde edersem seve seve çalışmayı düşünürüm (Ö12-K).

Görüşme yapılan öğrencilerden bazıları da hayalini kurdukları mesleklerle ilgili olarak farklı görüşler dile getirmişler ve şunları belirtmişlerdir:

Eskişehir’deki Anadolu Üniversitesi’nin Sinema-TV bölümünde okumayı hayal ediyorum (Ö2-E).

Yükseköğrenimde görsel sanatlar bölümünü okumayı hedefliyorum, bunun için çalışacağım (Ö3-E).

Başlarda inşaat mühendisliğini düşünmüştüm. Fakat, Türkiye’de inşaat mühendisleri sanki iş bulamıyorlar, çevremde öyle duyuyorum. Bu yüzden hedefim ilahiyat okumaktır. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’i çok güzel okuyorum ve dini bilgime güveniyorum. Ashında iyi bir ilahiyatçı olmayı düşünüyorum. Tercümanlığı da düşünmüyorum değilim (Ö7-E).

Benim hayalim farklı, sivil havacılığı okumak istiyorum fakat bu bölüm de pasaport gerektiriyormuş. Pasaportum bulunmamakta o yüzden sivil havacılığa herhalde gidemeyeceğim (Ö22-K).

Ben Türkiye’de pazarlamacılık okumak istiyorum. Okulda derslerim çok iyi gidiyor. Pazarlamayla ilgili bir bölüm okuyup, çalışma hayatına katılmak istiyorum (Ö23-K).

Özellikle görüşme yapılan mülteci öğrencilerin meslek seçimine ilişkin algılarının çeşitlilik arz eden unsurlara göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin dile getirdiği görüşlerde köken ülkelerinin kültürel kodlarına dair ip uçlarına ulaşılabilmektedir. Mülteci bir öğrencinin, *Irak’ta kızların çalışması hoş karşılanmaz* şeklindeki ifadesinin, bu yargıyı güzel bir şekilde örneklendirdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, araştırmada dikkat çeken bulgulardan biri de öğrencilerin okudukları okul türü ile bu okulların genel olarak kaynaklık ettiği yükseköğretim programları hakkında yeterli ve net bilgiye sahip olmamalarıdır. Yani, başka bir anlatımla, öğrencilerin öğrenim gördükleri okul türü ile hedefledikleri meslek arasında gerçekçi bir ilintinin bulunduğunu söylemek zordur. Bu ise ülkemizdeki liselerde okuyan yabancı uyruklu öğrencilere dönük mesleki rehberlik yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

4.5. Daha güzel bir hayat için geliştirilen stratejiler

Tablo 8. Hayat Şartlarını İyileştirmek İçin Neler Yapmayı Düşündükleri

İfadeler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Üniversite okuyup iyi bir meslek sahibi olmak istiyorum.	244	87,1	87,8	100,0
Mülteci statüsünü alıp Avrupa'ya yerleşmek istiyorum.	52	18,6	18,7	100,0
Amerika Kıtası'ndaki bir ülkeye yerleşmek istiyorum.	70	25,0	25,2	100,0
Türkiye'de liseyi bitirip bir işe girip çalışmak istiyorum	41	14,6	14,7	100,0
Yaşadığım kentte bir işyeri açmak istiyorum.	26	9,3	9,4	100,0
Diğer	4	1,4	1,4	100,0

Tablo 8'de mülteci lise öğrencilerinin içinde buldukları hayat şartlarını daha iyi hale getirmek için neler yapmayı düşündüklerine ilişkin görüşlerine yer verilmektedir. Bu soruda öğrencilere birden fazla seçeneği işaretleyebilme fırsatı tanınmıştır. Öğrencilerin büyük çoğunluğu (244 öğrenci; %87,1) üniversite okuyup iyi bir meslek sahibi olmak, 70'i Amerika Kıtası'ndaki ülkede yaşamak, 52'si mültecilik statüsünü kazanıp Avrupa'ya yerleşmek, 41'i Türkiye'de liseyi okuduktan sonra bir işe girip çalışmak ve 26'sı yaşadığı kentte (Eskişehir'de) bir işyeri açmak istediğini ifade etmiştir. Öğrencilerin 4 tanesi ise diğer yanıtını verdiği görülmüştür. Abay'ın (2019, s. 84) çalışmasındaki, Suriyelilerin çok az bir kısmının geri dönmeyi düşündüğü, diğer kısmının ise üçüncü bir ülkeye gitme niyetini taşıdığı, bunun yanında bir kısmının da Türkiye'de kalma niyetinde olduğu belirlenmiştir, biçimindeki bulgu araştırmanın bulgularıyla uyumaktadır. Öte yandan, görüşme yapılan öğrencilerden bazılarının da Türkiye'de kalmayı, üniversite okumayı ve bir işte çalışmayı düşündükleri belirlenmiş; bir kısmının ise özellikle Avrupa ya da Amerika Kıtası'ndaki ülkelere resmi mültecilik statüsünü kazanmak ve oralara yerleşmek istediklerini dile getirdikleri tespit edilmiştir. Hem nicel hem nitel boyutta yer alan öğrencilerin, daha güzel bir hayata ulaşmak ve yaşam şartlarını daha iyi duruma getirebilmek için *eğitimi* en önemli strateji olarak gördüklerini söylemek doğru bir ifade olacaktır. Nitekim, konu hakkında bazı öğrencilerin görüşleri şu şekilde olmuştur:

Özellikle Kanada, Almanya veya Amerika'da yaşamak isterim. Ama bilhassa Amerika'yı istiyorum. Çünkü Amerika'da tanyabileceğim veya karşılaşılabileceğim çok bilgili insanlar bulunmakta. Türkiye'de eğitim seviyesini ABD ile kıyaslamak yanlış olur. Bu yüzden orada olmayı hayal ediyorum (Ö1-E).

Eğitim konusundaki planlarım noktasında çok kararsız durumdayım. Fakat, üniversiteyi okuyup, iş sahibi olmayı tabii ki istiyorum (Ö5-E).

İyi bir şekilde okuyup, ilerlemek ve ardından güzel bir işe kavuşmak istiyorum (Ö6-E).

Öncelikle lise eğitimimi bitirip, diplomamı almayı hedefliyorum. Yani, okulu bitirmek ve bir işte hemen çalışmayı istiyorum, para kazanmam gerekiyor (Ö10-E).

Güzel bir yaşama kavuşmam için öncelikle kendimi daha çok geliştirmem lazım. Bu nedenle üniversite okuyup bir işte çalışmak istiyorum (Ö14-E).

Bir an önce liseyi bitirip, çok sevdiğim aşçılık mesleğini yapmayı hayal ediyorum (Ö25-E).

Göç olgusunun doğurduğu dezavantajlarla karşı karşıya kalan mülteci öğrencilerin, deneyimledikleri olumsuz hayat şartlarını daha iyi hale getirebilmek için söyledikleri görüşlerin, *resmi mültecilik statüsünü elde etme, eğitim, herhangi bir Batı ülkesinde yaşama fırsatı yakalama, liseden sonra bir işte çalışma ve bir meslek sahibi olma* vb. gibi noktalarda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında, öğrencilerin görüşlerinden hareket edildiğinde, Türkiye'nin hem hedef ülke hem transit ülke olarak konumlandırıldığı da anlaşılmaktadır. Nitekim, araştırmanın her iki kısmına katılan öğrencilerden bazılarının, daha güzel bir hayat kurmak için yapmayı hedefledikleri şeyleri Türkiye'de yapmayı, bir bölümünün ise üçüncü bir ülkede yapmayı düşündüğü tespit edilmiştir.

4.6. Yoksulluğun ve mülteçiliğin girdabından kurtulabilmenin çareleri

Tablo 9. Deneyimlenen Olumsuz Yaşam Koşullarının Nasıl Son Bulacağı İle İlgili Görüşleri

İfadeler	Frekans	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Bizlere verilen yardımların miktarı artarsa	63	22,5	22,7	100,0
Maaşı iyi olan bir meslek sahibi olursam	202	72,1	72,7	100,0
Ailemle birlikte Avrupa'da yaşama fırsatı bulursak	73	26,1	26,3	100,0
Güzel bir üniversite eğitimi alırsam	182	65,0	65,5	100,0
Ebeveynlerim ve kardeşlerim güzel bir işte çalışırlarsa	53	18,9	19,1	100,0
Türkiye dışında üçüncü bir ülkeye yerleştirilirse	49	17,5	17,6	100,0
Ailece resmi mültecilik statüsünü kazanırsak	37	13,2	13,3	100,0
Diğer	6	2,1	2,2	100,0

Tablo 9'da mülteci lise öğrencilerinin, deneyimledikleri olumsuz yaşam koşullarının nasıl son bulacağıyla ilgili görüşlerine yer verilmektedir. Bu soruda öğrencilere birden çok seçeneği işaretleyebilme olanağı tanınmıştır. Buna göre, öğrencilerin büyük çoğunluğu (202 öğrenci; %72,1) maaşı iyi olan bir mesleğe sahip olursam, yine büyük çoğunluğu (182 öğrenci; %65) güzel bir üniversite eğitimi alırsam, 73'ü ailemle birlikte Avrupa'da yaşama fırsatı yakalarsak, 63'ü yardımların miktarı artarsa, 53'ü ebeveynlerim ve kardeşlerim güzel bir işte çalışırlarsa, 49'u Türkiye dışında üçüncü bir ülkeye yerleştirilirse ve 37'si ailece resmi mültecilik statüsünü kazanırsak yanıtını vermiştir. Benzer şekilde Akdeniz (2018, s. 62) de çalışmasında, kimi mültecilerin olumsuz şartlar iyi hale geldikten sonra ülkelerine dönüş yapmayı kimilerinin ise üçüncü bir ülkeye iltica etmeyi hedeflediği; Türkiye'de gördükleri eğitimin kendileri için önem taşımadığını düşündükleri şeklinde bir bulguya yer vermektedir. Diğer yandan, bu tablodaki verilerin, Tablo 8'deki verileri desteklediği görülmektedir. Her ikisinden çıkarılabilecek müşterek nokta, mülteci öğrencilerin, kaliteli bir eğitim hayatı geçirmek ve bu eğitimin neticesinde maddi geliri yüksek olan bir meslek edinmeyi arzulamalarıdır. Şüphesiz, söz konusu arzunun realize olması öğrencilerin ferdi çabalarına bağlı olduğu gibi içinde bulunulan sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik koşullara da bağlıdır. Ancak, ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye noktasında zaten dezavantajlı durumdaki mülteci öğrencilerin, okulların veya eğitim kurumlarının yeniden ürettiği çoklu eşitsizliklerin potansiyel kurbanları olduğunu söylemek, doğru bir ifade olacaktır.

Eğitim sistemimizin parçası olan mülteci çocukların aldıkları eğitimden sonra emek piyasasına eklenilebilmelerinin, sürdürülebilirliği ve doğru planlamaları zorunlu kılan bir sorun olarak karşımıza çıktığını söylemek gerekir. Nitekim, görüşme yapılan bir öğrenci, emek piyasasına katılma noktasında yerli işgücüne verilen fırsatların anne-babalarına ve kendilerine de sunulmasının doğru olacağını bir uygulama olacağını şöyle anlatmıştır:

Burada üniversiteyi bitirdiğimde yerli insanlarla benzer ya da aynı koşullarda çalışma fırsatı yakalarsam, içinde bulunduğumuz yoksulluğu azaltabiliriz diye düşünüyorum. Örneğin, şu an Eskişehir'de annem ve babam, her ikisi de öğretmen olmasına rağmen çalışmıyorlar. Zaten dil sorunu da var. Ayrıca, bu yaşta sonra Türkçeyi öğrenebilmeleri de çok zor bir durum. Türkçeyi öğrenseler de Türkler gibi tam anlamıyla konuşmayı beceremezler ve eğitim veremezler de. Fakat, ben Türkiye'de . büyüdüm ve lisede okuyorum. Burada üniversite okuyup, bir işte çalışabilirsem yaşam şartlarımız daha iyi olur diye düşünüyorum (Ö1-E).

Benzer şekilde, görüşme yapılan öğrencilerden bazıları, eğitimden sonra bir işte çalışmaya başladıklarında, hem hane bütçesine katkı yapabileceklerini hem de hayat koşullarının iyileşebileceğini şu sözlerle belirtmişlerdir:

Şu an okuyan ablam ve ben, okulumuzu bitirdikten sonra iyi bir işe yerleşirsek, ailemizdeki herkes kendi masraflarını karşılayabilir ve ailece maddi durumumuz daha iyi hale gelir (Ö2-E). Kardeşlerimle üniversite okuduktan sonra güzel ve geliri iyi olan bir işe sahip olursak durumumuz daha iyi gider, diye düşünüyorum (Ö7-E).

Almam gereken eğitimlerimi tamamlayıp, bir de geliri iyi olan bir işe yerleşirsem, aileme daha iyi bakarım (Ö17-K).

Şüphesiz, yoksulluk karşısında hanedeki tüm bireylerin çaba harcaması, deneyimlenen kötü koşulların bertaraf edilmesinde bir güç oluşturabilmektedir. Nitekim, görüşülen öğrencilerden bazıları bu noktaya vurgu yapmış ve şu sözleri dile

getirmişlerdir:

Ben ve kardeşlerim iyi işlere sahip olursak ekonomik durumumuz daha güzel olur belki (Ö6-E).

Ailece hepimiz birer işte çalışmaya başlarsak kısa sürede toparlanabiliriz (Ö17-K).

Ben ve ablam çalışırsak rahatlarız ve iyi bir şekilde yaşayabiliriz, ama zor bir durum (Ö19-E).

Abimle ve birlikte bir işte çalışacağız inşallah. Ondan sonra güzel şekilde yaşayacağız (Ö20-K).

Üniversiteyi bitirdikten sonra belki bir aile şirketi kurabiliriz. Kim bilir, belki o vakit daha iyi hayat şartlarına kavuşuruz diye ümit ediyorum (Ö26-E).

Farklı ülkelerden Türkiye'ye gelmiş mültecilerin çoğunun, Avrupa ülkeleri başta olmak üzere Kanada, ABD, Avustralya vb. gibi ülkelere gitmeyi hedeflediği birçok araştırmada ortaya konulmuştur. Daha doğru bir ifadeyle söylemek gerekirse bu insanların çoğu için resmi anlamda mülteci statüsünü elde etmek, öncelenen bir hedeftir. Bu yüzden, İran, Irak, Suriye ve Afganistan gibi ülkelere Türkiye'ye gelen insanların çoğunun, özellikle Avrupa coğrafyasına adım atabilmek amacıyla Türkiye'yi bir transit ülke olarak kullanma yoluna gittiği gözlemlenmektedir. Güzel bir hayat umuduyla başvuru bu süreç, hedeflenen ülkelere varmakla sonuçlanabileceği gibi yaşamını kaybetmek gibi istenmeyen neticeler de doğurabilmektedir. Nitekim, çok sayıda mültecinin Akdeniz ve Ege'de hayatını kaybettiğine, çocuklara ait cesetlerin kıyıya vurduğuna dair haberleri hemen her gün yazılı ve görsel medyada görmek mümkündür. Bu bağlamda, öğrencilerden biri, üçüncü bir ülkeye kabul edildiklerinde ve orada yaşama fırsatı yakaladıklarında hayat koşullarının daha iyiye gideceğine ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

Bildiğiniz gibi Türkiye'nin ekonomisi şu an iyi durumda değil, bunun için başka bir ülkeye gidebilirsek ekonomik ve yaşam şartları bakımından rahatlayacağımızı düşünüyorum (Ö21-E).

Diğer taraftan, deneyimlenen yoksulluk ve olumsuz hayat şartları karşısında kullanılan stratejilerden birinin *sabretmek* olduğunu, öğrencilerden birine ait aşağıdaki sözlerden anlamak mümkündür:

Sabırlı olursak çok daha güzel günlerimiz olacaktır (Ö24-K).

Toplumsal ve kültürel değişimlere yol açan göç hareketleriyle birlikte insanlar ve aileler, kendileriyle özdeşleşen yaşam öğelerinden, alışkanlık haline gelen davranışlarından ve kimi değerlerinden ayrılmakta ve böylece aile yapılarını dönüşüme zorlayan faktörlere açık bir duruma gelmektedirler (Cesur Kılıçaslan 2006'dan aktaran Ekmen ve Koçak, 2020, s. 178). Dolayısıyla, göçle birlikte bazı geniş aileler dağılmakta, kimi aileler çekirdek aile tiplerine kimileri ise tek ebeveynli aileye dönüşebilmektedir. Bazen de çekirdek ailelerin geniş ailelere dönüşebildiği gözlemlenmektedir. Transit veya hedef ülkede, göçün ilk zamanlarında birtakım problemlerle karşılaşan göçmen aileler, sancılı süreci yönetebilmek amacıyla (tampon bir yapı anlamına da gelen) bu tip aile şekillerini oluşturabilmektedirler. Buradaki temel gaye, sıkıntılı yeni bir topluma ve sosyal yapıya eklenmenin doğurduğu ve belirsizliklere dolu olan bu süreci olabildiğince en az zararlarla atlatabilme. Görüşme yapılan öğrencilerden birinin şu sözleri bu durumu açıklayıcı nitelik taşımaktadır:

Amcamın ailesiyle beraber aynı hanede yaşamaya çalışıyoruz. Aslında bu durum, tahmin edemeyeceğiniz kadar çok zor olmaktadır. Ama, karar aldık, ailemizi ikiye bölüp, yaşamaya başlayacağız. İşte o vakit amcam da bir işte çalışmak zorunda kalacaktır. Bu ise bilhassa bizim açımızdan daha güzel ve faydalı olur, diye düşünüyorum (Ö25-E).

Farklı köken ülkelere mensup mülteci öğrencilerin, karşılaştıkları tüm dezavantajlara, eşitsizliklere; sosyal, ekonomik ve kültürel sermaye yarıflığına rağmen tecrübe ettikleri yoksulluğun ve olumsuz hayat koşullarının bir gün sona ereceğine ilişkin umut taşıdıkları tespit edilmiştir. Nitekim, gerek nicel gerek nitel kısımda görüşülen mülteci öğrencilerin önemli bir kısmı, yaşamak zorunda oldukları hayatın *eğitim görme, yüksek maaşlı bir meslek edinme ve hanenin bütçesine katkıda bulunma* vs. gibi unsurlarla yaşanılabilir bir hal alabileceğine inanmaktadırlar. Daha önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi göç olaylarında en dezavantajlı ve kırılgan grupların başında çocuklar gelmektedir. Bu yüzden, göçün ortaya çıkardığı önemli problemlerden biri olan yoksulluğu derinden hisseden grup da çocuklar olmaktadır. A. Sen (aktaran Kılınç Adanalı, 2019, s. 425-426) yoksulluk olgusunu yalnızca sahip olunan maddi zenginliklerle değil, bireyin geliştirilebilir olan kapasitesinin engellenmesi durumuyla izah etmektedir. Sen'e göre yoksulluk durumu, bireyin geliştirebilir olan kapasitesinin engellenmesi demektir. Öte yandan, söz konusu kapasitenin tam olarak kullanılması ise özgürlüğü zorunlu kılmaktadır. Ona göre, birey özgür değilse yoksulluktan kurtulması ve kapasitesini artırması da söz konusu olmayacaktır. Bu yönüyle yoksulluk sorunu, sahip olunan servetle ilgili bir durum olmamakta; insan hakları ve özgürlük sorunuyla da yakından ilişkili bir duruma gelmektedir. Dolayısıyla, ona göre insan hakları konusunda istenilen düzeyde bir iyileşme gerçekleşmedikçe ve bireylere kapasitelerini artırmaları için olanak sunulmadıkça, yoksulluk sorunuyla baş etmede etkin ve kalıcı çareler ortaya koymak zordur. Sonuç olarak, Sen, yoksulluk

durumunun bir kader olmadığını, bu durumdan kurtulmanın kapasite artırımı ve özgürlük aracılığıyla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Tüm bunların, Bourdieu sosyolojisinin merkezi kavramları olan *sermaye*, *habitus*, *alan*, *oyun* ve Sen'in teorisinin adeta temel paradigması olan *yapabilirlik*, *insan hakları* ve *kapasite* ile yakın bir ilişki içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yüzden, sahip oldukları sermaye türleri, habitusları ve kapasiteleriyle toplumsal *alana* birer fail olarak katılacak mülteci öğrencilerin gösterecekleri başarı, onların, hem yoksulluk durumlarını etkileyecek hem gelecekteki yaşam kalitelerini inşa edecektir.

Sonuç

Uluslararası boyutta meydana gelen göç hareketleri sonucunda milyonlarca insanın yaşadığı yeri terk ettiği / terk etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Her şeylerini geride bırakıp yola çıkan bu insanlar, taşıdıkları umutlarla farklı ülkelere sığınmakta ve bu ülkelerde uluslararası koruma statüsü altında yaşamaya çalışmaktadırlar. Farklı coğrafyalarda yaşanan olumsuzluklar, insanları kitlesel veya bireysel biçimde yer değiştirmeye mecbur bırakmaktadır. Günümüzde göçler nasıl meydana gelirse gelsin, iddialı şekilde söylenebilecek noktalardan biri, göç kompozisyonunda çocukların sayıca fazla olduğu ve çocukların göçlerin faili olma noktasında görünürlüklerinin başat bir hale geliyor olmasıdır. Nitekim Türkiye'ye gerçekleşen göçlere bakıldığında, toplam göçmen sayısının yarısına yakınının çocuk yaşta olduğunu söylemek gerekir. Çocukların doğdukları topraklardan koparılmasına yol açan ve vicdanları sızlatan bir göç türü olan *çocukların göçü*, modern ve gelişmiş dönem olarak adlandırılan çağda da hız kesmeden devam etmektedir. Öte yandan, göç vesilesiyle, *kültürler*, *değerler*, *alışkanlıklar*, *ritüeller*, *önyargılar* ve *kalıpyargılar*, *tutumlar*, *zevkler*, *hoşnutsuzluklar*, *yeme-içme tarzları*, *giyim*, *iş hayatına ait prensipler* vb. gibi köken ülkeye ait tortular ve daha birçok unsur, insanlarla birlikte hedef ya da transit olarak görülen ülkelere taşınmaktadır. Tüm bunların yanında göçle birlikte köken ülkeden sığınılan ülkeye taşınan unurlardan biri de göçün öznelere ait olan *gelecekle ilgili beklentiler*, *umutlar* ve *hedeflerdir*. Bu çalışmada, Irak, İran, Afganistan ve Suriye gibi ülkelerden gelmiş ve Eskişehir il merkezindeki farklı türde liselerde öğrenim gören mülteci çocukların geleceğe ilişkin hedefleri, beklentileri ve umutları, küresel göçler çağının ortaya çıkardığı faktörler bağlamında irdelenmektedir. Başka bir anlatımla bu araştırmada, *sessiz ve temsilsiz kitlelerden* (Karakuş Yetkin, 2017, s. 310) biri olarak tarif edilen mültecilerin önemli gruplarından biri olan çocuklara doğrudan kulak verilmiştir. Bu kapsamda, araştırmada ulaşılan sonuçları aşağıdaki satırlarda verildiği gibi özetlemek mümkündür.

Eskişehir'de mülteci lise öğrencilerinin büyük kısmının gelecekleriyle ilgili kaygılı bir ruh hali içinde oldukları görülmüştür. Köken ülkede devam eden istikrarsızlıkların, eğitim hayatında kendini hissettiren sorunların, özellikle yükseköğrenim görmüş ebeveynlerinin istihdama katılmakta yaşadıkları problemlerin, çok boyutlu olarak deneyimlenen yoksulluğun, alınan yardımların yetersiz görülmesinin, vatandaşlık statüsü konusundaki beklentinin ve bu durumun doğurduğu belirsizliğin ve Türkiye'de iş bulamama korkusunun, gelecek endişesini olumsuz anlamda pekiştirdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan, bazı öğrencilerin, Türkiye'de kalma, vatandaşlık alma ve iş kurma niyetini taşıdıkları da anlaşılmaktadır. Bunun yanında, bir Batı ülkesinden resmi mülteci statüsünü almayı hedefleyen öğrencilerin varlığı da dikkat çekici sonuçlardan birini oluşturmaktadır. Öğrencilerin tümünün genel anlamda bir mesleğin hayalini kurdukları, ifade edilen söz konusu mesleklerde ise kültürel tortularla ilgili çıkarımlarda bulunmanın mümkün olduğu söylenebilir. Ancak, öğrencilerin, okudukları liseler ile bu liselerin kaynaklık ettiği yükseköğretim programları arasındaki ilişki hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıklarını söylemek gerekir. Her ne kadar uygulanan YKS sınav sisteminde her öğrenci her programı yazabilme fırsatına ve hakkına sahip olsa da lisede görülen müfredatların bu durumu kolaylaştırdığını söylemek zordur. Örneğin, araştırmada yer alan öğrencilerden bazıları mesleki ve teknik lisede okumasına rağmen tıp okumak istediklerini belirtmişlerdir. Bu ise çok zor bir durumdur ve söz konusu öğrenci grubuna özellikle mesleki rehberlik çalışmalarının yapılmasını gündeme getirmektedir. Hal böyle iken, eğitimin, mülteci öğrencilerin geleceğe umutla bakmalarına vesile olan faktörlerin başında geldiği görülmektedir. Bu bağlamda, kaliteli bir eğitime erişme, yükseköğrenim görme ve tüm bunların sonucunda gelir getirici bir meslek edinme, araştırmada başat olan sonuçlardan biri olmuştur. Bunun yanında, Batı ülkeleri başta olmak üzere eğitimini üçüncü bir ülkede sürdürmeyi isteyen öğrencilerin de var olduğunu söylemek gerekir. Bourdieu'nun vurguladığı gibi eşitsizliklerin yeniden üretildiği kurum olan eğitimin, mülteci çocuklar için eşit fırsatlar ve olanaklar yarattığını iddia etmek güçtür. Ayrıca, dil, geçici olma, kolay şekilde işgücü piyasasına eklenememe, yabancı olma, vatandaşlık statüsü kazanamama, kültürel uyumsuzluk vb. gibi durumların; mülteci çocukların sosyal, kültürel, ekonomik ve simgesel sermayelerini geliştirmelerini sekteye uğrattığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu durumun, göç olaylarının kırılan gruplarından biri olan çocukların yetişkin konuma geldiklerinde içinde yaşadıkları toplumda farklı alanlarda ortaya çıkan rekabete dezavantajlı bir şekilde başlamalarına neden olduğunu söylemek doğru bir çıkarım olacaktır. Yine, kimi öğrencilerin, deneyimledikleri kötü yaşam şartlarının düzelmesini bir takım durumların gerçekleşmesine bağladıkları da tespit edilmiştir. Ebeveynlerin çalışabilmesi, yardımların arttırılması, geniş aileleri küçültmek, uluslararası kuruluşların daha çok ilgi göstermesi ve bireysel yeteneklerin keşfedilmesi gibi durumlar, dile getirilen durumların en

önemlileri olmuştur. Ayrıca, köken ülkenin, geleceğin inşa edilmesine yönelik planlamada, öğrenciler tarafından en az vurgulanan faktörlerden biri olduğu da tespit edilmiştir.

Son olarak, araştırmaya katılan mülteci lise öğrencilerinin, deneyimledikleri kötü koşulların son bulması veya azalması noktasında, özellikle *sosyal yaşama, temel insan haklarına, toplumsal hareketlilik kanallarının kendilerine de açık tutulmasına, can yakıcı sorunlardan biri olan ve mültecileri en çok zorlayan sorunlardan biri olan yoksulluğa ve toplumsal uyumu hızlandıracak faktörlere* vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Tüm bunlar ışığında, araştırmaya katılan mülteci lise öğrencilerinin, başta yoksulluk sorunu olmak üzere, deneyimledikleri dezavantajlara ve eşitsizliklere rağmen geleceğe ümitle bakmanın uğraşı içinde olduğunu söylemek gerekir. En azından böyle bir psikolojiyi sürdürmenin çabası içinde olduklarını iddia etmek doğru bir ifade olacaktır. Bauman'ın (2018, s. 9) bahsettiği ahlaki körlüğü terk edip, Touraine'nin (2017, s. 246) de vurguladığı gibi mülteci insanları aykırı bir kategori olarak görmeyi yerine, bütün toplumları ve insanları ilgilendiren sorunların odağında bulunan nüfus ya da insan grubu olarak algılamak, daha doğru bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Abay, A. (2019). *Türkiye’de Suriyeli çocukların eğitim durumlarının değerlendirilmesi: Kızıltepe örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akar, Ç. (2021). Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine entegrasyonu. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Dergisi*, 5(4), 287-296. <https://doi.org/10.29329/ijiasos.2021.419.7>
- Akdeniz, Y. (2018). *Türkiye’de yaşayan Suriyeli mülteci öğrencilerin uyum sorunları: Şanlıurfa ili örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Aktürk Çopur, D. (2019). *Mülteci öğrencilerin uyum sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve çözüm önerileri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunbaş, A. (2020). Türkiye’de yaşayan göçmenlerin üniversite eğitiminden memnuniyetlerinin Konya’daki Suriyeli öğrenciler örneği üzerinden değerlendirilmesi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 64-74. Doi: 10.26701/uad.772646
- Atalay, N., Kılıç, Z., Anılan, B., Anılan, H. ve Anagün, S. Ş. (2022). Suriyeli mülteci çocukların Türk okullarındaki eğitimleri: İlkokul öğretmenlerinin deneyimleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 29, 265-282. doi: 10.14689/enad.29.10
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Bauman, Z. (2018). *Kapımızdaki yabancılar* (Çev: E. Barca). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. (Çev: B. U. Bal ve İ. Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakırer Özservet, Y. ve Sirkeci, İ. (2016). Editörden: Çocuklar ve göç. *Göç Dergisi*, 3(1), 1-4. Erişim Adresi: www.gocdergisi.com, (Erişim tarihi: 19.07.2023)
- Çetinel, H. (2022). Göçlerin kayıp çocukları ve hak mağduriyetleri. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13, 141-162. <https://doi.org/10.53112/tudear.1100800>
- Doğan, M. (2019). *Temel eğitim kurumlarındaki Afgan uyruklu öğrencilerin sosyal entegrasyonunda okulun yeri: Karaman örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekmen, E. ve Koçak, O. (2020). Göçün Suriyeli ve Yemenli göçmenlerin aile yapıları üzerine etkileri. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 79, 167-205. <https://doi.org/10.26650/>
- Ercan, R. S. (2022). Genç ve çocuk göçmenlere yönelik spor temelli entegrasyon politikaları: Türkiye. *Göç Dergisi*, 9(3), 359-376. DOI: <https://doi.org/10.33182/gd.v9i3.845>
- Erdoğan, M. (2020, 9 Mart). *Açık kapı politikasından açık sınır politikasına Türkiye’deki Suriyeliler*. Panorama. <https://www.uikpanorama.com/blog/2020/03/09/acik-kapi-politikasindan-acik-sinir-politikasina-turkiyedeki-suriyeliler-murat-erdogan/> (Erişim tarihi: 19.07.2023)
- Gün, M., Yıldız, M. ve Güvendik, T. (2017). Suriyeli mülteci okul çağı çocuklarının eğitimi ve geleceğe yönelik görüşleri. *International Journal of Language Academy*, 5(2), 152-162. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18033/ijla.3558>
- Jourdain, A. ve Naulin, S. (2016). *Pierre Bourdieu’nün kuramı ve sosyolojik kullanımları*. (Çeviren: Öykü Elitez). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabaş, T. (2009). *Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun nedenleri ve yoksullukla mücadele yolları* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaçar Tunç, G. (2020). Uluslararası göç ve çocuk. *Göç Sosyolojisi içinde* (s. 244-279). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Karakuş Yetkin, M. (2017). *Sığınmacıların günlük yaşam deneyimleri, temel sorunları ve sorunlarla başetme stratejileri: Eskişehir örneği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılınc Adanalı, Y. (2019). İktisat felsefesi: İktisadi ilişkilerin doğası nedir? M. Arıcı, Y. K. Adanalı (Editörler), *Felsefeye giriş, Temel problemlere sistematik yaklaşım içinde* (s.399-428). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mazlum, M. M. ve Atalay Mazlum, A. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yönteminin belirlenmesi, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(4), 1-21.

- Nisbet, R. (2013). *Sosyolojik düşünce geleneği*. (Türkçesi: Yusuf Kaplan). 1. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Özdemir, A. ve Budak, F. (2017). Göçün çocuk ruh sağlığı üzerine etkileri. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 212-223. DOI: 10.21798/kadem.2018236598
- Saklan, E. (2018). *Türkiye'deki Suriyeli eğitim çağı çocuklarının eğitim süreçleri üzerine bir çözümleme* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sarman, A. (2022). Mülteci çocukların eğitim sorunları ve çocuk hemşireliği yaklaşımları. *Göç Dergisi*, 9(3), 379-388. DOI: <https://doi.org/10.33182/gd.v9i3.843>
- Selçuk, O., Güzel, B. ve Buz, S. (2021). Türkiye'de sığınmacı çocukların eğitimine ilişkin engellerin fenomenolojik yaklaşımla değerlendirilmesi. *Millî Eğitim*, Cilt: 50(1/Özel Sayı), 359-383.
- Şimşek, D. (2019). Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya yayılımı: Analitik ve karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Adam Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 491-516. DOI: 10.31679/adamakademik.622045
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2023, 10 Ağustos). *Geçici koruma / Geçici koruma kapsamında bulunan Suriyelilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim tarihi: 15.08.2023)
- T.C. MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı (2022, Ocak). *2021-2022 Eğitim-öğretim yılı verileri*. http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_01/26165737_goc2022sunu.pdf (Erişim tarihi: 19.07.2023)
- 2.1. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı (2016, 18 Mayıs). Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü bünyesinde Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı'nın kurulması. Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü.**<http://hbogm.meb.gov.tr/www/hayat-boyu-ogrenme-genel-mudurlugu-bunyesinde-goc-ve-acil-durum-egitim-daire-baskanliginin-kurulmasi/icerik/495> (Erişim tarihi:19.07.2023)
- T.C. Resmi Gazete (1995). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. 22184, 4-35.
- Tekeli, İ. (1990). Osmanlı imparatorluğu'ndan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskân sorunu. *Toplum ve Bilim*, 50, 49-72.
- Toraman, S. (2021). Karma yöntemler araştırması: Kısa tarihi, tanımı, bakış açıları ve temel kavramlar. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 1-29.
- Tosun, E. (2021). Türkiye'deki göçmen çocukların eğitim sorunu, ihtiyaçları ve öneriler: Bir değerlendirme. *Sosyolojide Araştırma ve Uygulamalar*, 28-32.
- Touraine, A. (2017). *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz?* (Çev: O. Kunal). (5. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- 2.2. UNICEF / Türkiye (2022, 17 Haziran). Dünya çapında yaklaşık 37 milyon çocuk yerinden edildi. Bu, şimdiye kadar kaydedilen en yüksek sayı.** <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/d%C3%BCnya-%C3%A7ap%C4%B1nda-yakla%C5%9F%C4%B1k-37-milyon-%C3%A7ocuk-yerinden-edildi-bu-%C5%9Fimdiye-kadar-kaydedilen> (Erişim tarihi: 13.05.2023)
- UNICEF/Türkiye (2023, 15 Ağustos). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> (Erişim tarihi: 15.08.2023)
- Yeşil, V. (2020). *Küresel yer değiştirmenin sosyal boyutu: Afgan sığınmacılar*. 1.Basım. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Yüksel, M. (2010). Diaspora üzerine alternatif bir tartışma. *Özne: Felsefe ve Günümüzün Sorunları*, 13. Kitap, 181-188.
- Zayimoğlu Öztürk, F. (2021). Eğitim sisteminde mülteciler: Türk ve mülteci öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 46(208), 321-348. DOI: 10.15390/EB.2021.10439

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

* Araştırmacılar verilerin toplanması sürecinde, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli özeni göstermiştir.

* Bu çalışma için etik kurul izni, Anadolu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun onayı ile 18.05.2021 tarihinde 69682 protokol numaralı kararıyla alınmıştır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Bu makale iki yazarlı olarak hazırlanmıştır.

* 1. yazar %60 oranında, 2. yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kültür Park'ta İktisadi Diplomasi: Dışa Açılma ve Eklemlenme Sürecinde İzmir Enternasyonal Fuarı

Economic Diplomacy at Kulturpark: İzmir International Fair in the Process of Opening Out And Articulation

Resul BABAOĞLU

Assoc. Prof., İzmir Kâtip Çelebi University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History,
İzmir, Türkiye

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-8726-904X / E-mail:resul.babaoglu@ikc.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Babaoğlu, B. (2023). Economic diplomacy at Kulturpark: İzmir international fair in the process of opening out and articulation, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 154-165.

Babaoğlu, R. (2023). Kültür Park'ta iktisadi diplomasi: dışa açılma ve eklemlenme sürecinde İzmir enternasyonal fuarı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 154-165.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 July / Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 26 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 154-165

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Resul BABAOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Günümüzde popülerliğini belli ölçülerde koruyan İzmir Enternasyonal Fuarı Cumhuriyet idaresinin dışarıya açılan bir kapısı olarak kabul edilebilir. İzmir kentinin imparatorluk geçmişinden sıyrılmaya başladığı 1930'lu yıllarda nüfus yapısında yaşadığı hızlı dönüşüm iktisadi gelişmelerle yeni bir boyut kazanmıştır. İzmir'de yapılan imar değişikliklerinden sonra kentin modernite ile tanışması büyük ölçüde 1922 İzmir yangınının sunduğu fırsatın neticesinde hayat buldu. Yeni imar planıyla kente kazandırılan Kulturpark'ın şehrin çehresini değiştirmesinin yanında 1930'lu yıllardan itibaren uluslararası bir organizasyon olan İzmir Fuarı'na ev sahipliği yapması oldukça önemli bir gelişmeydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarından Soğuk Savaş yıllarına, hatta neo-liberal dönemde bile İzmir Enternasyonal Fuarı ticari, kültürel ve diplomatik misyonlar taşımaya devam etmiştir. Bu çalışma kapsamında diplomasinin yumuşak güç unsurlarından biri olarak kabul edilen iktisadi diplomasinin İzmir Enternasyonal Fuarı'nda hangi kanallar ve aktörlerle takip edildiği sorusuna daha ziyade 1950'li yıllar için yanıtlar aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir Enternasyonal Fuarı, 1950'ler, Amerika, ekonomik diplomasi, soğuk savaş

Abstract

Izmir International Fair, which maintains its popularity to a certain extent today, can be considered as a gateway to the Republican administration. The rapid transformation in the population structure of the city of Izmir in the 1930s, when it started to get rid of its imperial past, gained a new dimension with economic developments. After the zoning changes made in Izmir, the city's meeting with modernity came to life, largely as a result of the opportunity offered by the 1922 Izmir fire. Kulturpark, which was brought to the city with the new zoning plan, changed the face of the city and it was a very important development that it hosted the Izmir Fair, an international organization since the 1930s. Izmir International Fair continued to carry commercial, cultural and diplomatic missions from the first years of the Republic to the Cold War years and even in the neo-liberal era. Within the scope of this study, answers, mostly for the 1950s, will be sought to the question of which channels and actors are followed by economic diplomacy, which is accepted as one of the soft power elements of diplomacy, in Izmir International Fair.

Keywords: İzmir International Fair, 1950s, America, economic diplomacy, cold war

Giriş

Yunan ve Roma mirası üzerinde yükselen bir liman kenti olan İzmir'in Osmanlı medeniyet dairesine girdiği 15. ve 16. yüzyıllara kadar birçok defa el değiştirmesi şehrin mimari dokusu üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Batı Anadolu'da bir uç gaza beyliği olan Aydınoğulları'nın kıyıldaki egemenliğinin sembolü olan İzmir 1402'de Timur'un kenti istila etmesi ile yerle bir edilmiş, bundan 70 sene sonra da Venedikliler'in kuşatması altında kentsel dokusunu önemli ölçüde yitirmiştir. Halep ve İstanbul gibi Osmanlı kentleriyle kıyaslandığında İzmir'in süreklilik gösteren bir gelişim kaydedemeyişi ya da en somut şekliyle Osmanlı padişahlarının bu kente olan kayıtsızlığı anlatsal Osmanlı kaynaklarının yetersizliği ile ilgili bir durumdur. Zira çoğu 1922 yangınında kül olan mahkeme kayıtlarının da Osmanlı tarihçiliğinin İzmir ayağının zayıf kalmasına yol açmıştır (Eldem, Goffman, & Masters, 2000, s. 92). Ancak 17. yüzyıldan itibaren Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin İzmir'de açtıkları konsolosluklar vasıtasıyla Batı Anadolu'da ticareti kontrol etmeye başlamalarıyla İzmir'in uluslararası antrepoya dönüşmesi bölgede ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönemde en belirgin dönüşüm demografik alanda görüldü. 1580'de kentin en kalabalık toplumsal grubunu Türkler oluştururken Rum cemaati küçük bir azınlık gruptu. Ticaret ve nüfus hareketleri sonucunda Ermeni ve Yahudi gruplar ticari ağlara paralel bir şekilde kentteki nüfuslarını arttırmaya başlamışlar, 1650'lerden sonra da Sakız ve Çeşme'deki Rumlar İzmir kent merkezine doğru yayılmışlardır. İzmir'deki Yahudiler ise tercüman, komisyoncu, deri imalatçısı ve kuyumcu olarak ticari hayatın en etkin aktörleri arasındaydı. Hâsılı, 1580'den 1640'a gelindiğinde İzmir'deki gayrimüslim nüfus yaklaşık on kattan fazla artış göstermiştir (Goffman, 2000, s. 128).

18. yüzyılın başlarında İzmir nüfusunun yaklaşık 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Paul Lucas, İzmir'e yaptığı seyahatlerinde bu sayının 20 bin kadarının Rum, 8 bininin ise Ermeni olduğunu belirtmektedir. Aynı dönemde İzmir ile yoğun bir ticari ilişki içinde olan Marsilya'nın da nüfusu 100 bin olarak hesap edilmiştir. Bu yıllarda dünya genelinde yoğun nüfuslu şehirleri kasıp kavuran epidemik salgınlara karşı İzmir'de kurulan karantinalar ile kitlesel kayıpların önüne geçilmeye çalışılmıştır (Atay, 2012, s. 36). Ancak sık sık yaşanan depremler nedeniyle yıkıntıya maruz kalan şehrin her seferinde yeniden inşa edilmek zorunda kalması kenti ziyaret eden seyyahların dikkatinden kaçmamıştır (İlhan, 1998, s. 9). Bu olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti şehrin ekonomik ve ticari potansiyelini ve gerçek önemini 17. yüzyıldan itibaren anlamaya başlamış ve kentin içinde ve etrafında imar faaliyetlerinde bulunmuştur (Ülker, 1982). İzmir'in bu dönemde transit limandan kolonyal bir limana doğru dönüşüm geçirmesi büyük ölçüde yabancı şirketlerin kentte kalıcı ticari ortaklıklar kurmaları ile ilişkili bir durumdur. İzmir'in Rum ve Ermeni ahalisinin İngiltere, Hollanda, Danimarka, İsveç, Cenova ve Venedik ile olan ilişkileri İzmir ticaretinin gelişimine katkı sağlamıştır (Parlaz, 2019, s. 385). 18. yüzyıla gelindiğinde İzmir ticari hayatında artık Venedik etkisinden söz edebilmek mümkün değildir. Bu dönemde Halep gibi önemli ticaret merkezini bile geride bırakan İzmir'in yeni ticari aktörleri, elde ettikleri önemli kapitülasyonlar sayesinde öne çıkan Hollanda ve İngiltere idi (Arıkan, 2003, s. 133). 1850-1914 arasında İzmir'deki kentsel gelişimin hızında artış yaşanmıştır. Tramvay, havagazi, telgraf gibi hizmetlerin kentle bulunduğu bu yıllarda belediye hizmetleri de başlamıştır (Mortan, 2023, s. 2).

19. yüzyılda İzmir, Aydın Vilayeti'nin bir kazası olduğunda eyalet merkezi Aydın idi. Ancak bu dönemde hızla büyüyen İzmir karşısında Aydın merkez konumunu koruyamadı. Nihayet 1864 Vilayet Nizamnamesi ile İzmir merkezi bir idari yapıya kavuşmuş ve bu tarihlerden itibaren güçlü valilerin yönetiminde idare edilmiştir (Tekeli, 2022, s. 23). İzmir'in 19. yüzyıl boyunca imalat sektörünün merkezi konumunda bulunması ve ticari hayattaki yoğunluktan yola çıkılarak kentin mülki idaresine Osmanlı merkezi idaresinin ehemmiyetle yaklaştığı söylenebilir. Diğer yandan, ticaret sahasının her alanında faaliyet gösteren ticaret evlerinin İzmir'de kurulmaya başladığı bu yıllarda çoğunluğu Osmanlı tebaası olan levantenler gibi yerli gayrimüslim unsurların Avrupalı şirketlerle girdikleri ticari ortaklıklar kentin ihracata dayalı bir ekonomi modeline geçmesine zemin hazırlamıştır (Yılmaz, 2023, s. 37). İzmir Limanı'nın sağladığı stratejik avantaj sayesinde hızla büyüyen kentteki esasen 17. yüzyıla dayanan çok-etnikli toplumsal yapı, 19. yüzyıla gelindiğinde kozmopolit bir yapıya bürünecektir. Tanzimat döneminden itibaren emperyalizmin ilgi odağı olan İzmir'e yönelen sermaye akışı ve bununla birlikte işgücü açığını kapatmak adına bölgeye yapılan göçler sonucunda kentin nüfus yapısı Rumlar lehine değişmiştir.

Yunanistan Krallığı, Adalar ve Anadolu ile sıkı bir etkileşim içinde olan İzmir'deki Rumlar savaş ve siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı zamanlarda uluslararası diplomatik gelişmelere konu olmuşlardır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında yaşanan Rum göçü ve Balkan Savaşları'nda İttihat ve Terakki yönetiminin Rumları bir iç tehdit olarak algılamaya başladığı ortamda İzmir Sancağı'ndaki Rumların sayısında bir azalma görülmüş (Berber, 1997, s. 58), diğer yandan I. Dünya Savaşı ve mütareke dönemi koşulları İzmir'deki kozmopolit demografik yapıda kalıcı bir çözülmeye yol açmıştır. 9 Eylül 1922 tarihinde sona eren Yunan işgalinden sonra İzmir'de başlayan şiddet ve huzursuzluklar kentin kontrolünün yeniden Türk ordusuna geçmesinden sonra da bir süre daha devam etmiştir (Georgelin, 2008, s. 280). Müslüman ve gayrimüslim unsurlar arasında işgal dönemine dayanan husumet ve güvensizlik ortamı İzmir ve Küçük Asya'nın batısındaki farklı etnik unsurların oluşturduğu çeşitliliğin yok edilmesine yol açmıştır. Osmanlı millet sistemini oluşturan etnik ve dini azınlıkların yanında İzmir'deki varlıkları yüzyıllara dayanan Whittall ve Giraud gibi levanten aileler de geleceklerini farklı ülkelerde kurmak üzere kenti terk

etmişlerdir (Milton, 2009, s. 241).

1. Kozmopolitizmden Ulus Devlete: İzmir’de Modernizmin Mekânsal Yansıması Olarak Kültürpark ve 9 Eylül Sergileri

1922’deki büyük İzmir yangını sadece travmatik sonuçlarıyla değil, aynı zamanda İzmir’in mekânsal dönüşümünde de etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nin çözülme dönemine girmesiyle başlayan toplumsal bölünme Yunan işgali ile daha da keskinleşmiş, nihayet savaş sonrası ortamda siyasal dengelerin oturmaya başlamasıyla ulus devlet sistemine uyumlu bir şekilde nüfusun homojenleştirilmesi projesiyle İzmir’deki imparatorluk izleri silinmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında İzmir yangını milliyetçiliğin mekânsal ve zamansal unsurlarıyla uyumlu sonuçlar doğurmuştur. Dolayısıyla 1922 yangınının kentin mekânsal görünümünde bir kırılma yarattığı öne sürülebilir (Biray Kolluoğlu Kırlı, 2005, s. 28). Tahmin edilebileceği gibi, uzun süren işgal ve kargaşadan sonra şehrin eski görkemli günlerine yeniden kavuşturulabilmesi kolay olmamıştır. 13 Eylül 1922 tarihinde başlayan İzmir yangını kentin %75’ini doğrudan etkilemiştir. Büyük çoğunluğu tüccar, banker, memur, tütün, incir ve halı dokuma işçileri bakkal ve garsonlardan oluşan Ermeni, Rum ve Yahudi nüfusun göç ederek kentten ayrılması İzmir’in beşeri sermayesinde kalıcı bir tahribata yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde yerel basında sıkça *harikzede*, *felaketzede*, *durgunluk*, *işsizlik* ve *sefalet* gibi anahtar kelimelerle yazılan haberler yer almıştır (Ellinor Morack, 2019, s. 504).

1922 yangınından 15 yıl sonra Cumhuriyet Meydanı ve Kültürpark olarak tasarlanacak olan alan yangının çıkış yeri olarak da bilinen Frenk Mahallesi’nin kalıntıları üzerinde projelendirilmiştir. Nitekim henüz savaş sırasında Mustafa Kemal Paşa, Fas’taki Fransız askeri vali Mareşal Lyautey ile mektuplaşmasında ülkenin imarı konusunda Henri Prost’un bu iş için biçilmiş kaftan olduğunu öğrendi. Henri Prost, İzmir’in yeniden imar edilmesi için René ve Raymond Danger kardeşleri önermiş. Bu üçlünün belediyede kurulan komisyon ile ortak çalışmaları neticesinde 1925 yılında kabul edilen mastır plan doğrultusunda şehrin yeniden dizayn edilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bu yıllarda Türkiye’nin yeniden imarı için belediyelere sorumluluk yükleyen kanun ve kararnamelemlerin yayınlanmasıyla kentlerin imarı için gerekli olan harita ve planların yapılmasına başlanmıştır. İzmir’de de 1922 yangınından etkilenen bölgelerin haritası Plan ve Kadastro Heyet-i Askeriyesi tarafından belediyeye verilmiştir. Danger kardeşler ve Kadastro Müteahhidi Avusturyalı Mühendis Mösyö İskarpa bir taraftan bu haritaları değerlendirirken bir taraftan da Fransa’da kurulan İzmir’i Yeniden İnşa Etme Derneği’nin çalışmalarıyla kentin yeniden imarı konusundaki çalışmalara hız verilmiştir (Baran, 2015, s. 329).

İzmir yangını sonrasında küle dönen caddeler, bulvarlar ve kentin görkemli evlerinin bulunduğu alanın genişletilmesi için başlatılan istimlak faaliyetleriyle kentin modernite ile buluşması sağlanmış, bunun yanında İzmir’in parçalı demografik yapısı homojen bir bünyeye kavuşmuştur (Morack, 2021, s. 246). İzmir’de iktisadi alandaki değişimin ilk adımı ise 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de toplanan İktisat Kongresi ile atılmış oldu. Bu kongrede alınan prensip kararlarından biri de bir ticaret sergisi açılmasıydı. Numune Sergisi olarak anılan bu sergi ile ziraat, sanayi ve ticaret gibi alanlarda milli ekonomi doğrultusunda üretici ile tüccarın buluşturulması ve iktisadi açıdan güçlü bir devletin temellerinin atılması hedeflendi (Çakmak, 2023). Büyük yangın sonrası kentteki harabe ve acı hatıralar ortadan kaldırılmaya, kent yeniden imar edilmeye çalışılırken İzmir’in ekonomik olarak yeniden kalkınması için düşünülen organizasyonlar sırasıyla Numune Meşheri, 9 Eylül Sergileri ve son olarak İzmir Enternasyonal Fuarları adlarıyla düzenlenmiştir. Cumhuriyet idaresinin ilk modernleşme projelerinden biri olarak günümüze kadar uzanan İzmir Enternasyonal Fuarı’na giden süreç bu şekilde başlamıştır (Karpat, 2009, s. 75).

İzmir’deki İktisat Kongresi’nde Ticaret ve Sanayi Odalarının katılımıyla ülkenin önemli ticaret merkezlerinde hammaddeler ve yerli ürünlerin sergilenmesine dair genel ve kalıcı sergilerin düzenlenmesi kararı alınmış ve bu kararlar Cumhuriyet dönemi sergiciliğine temel teşkil etmiştir. Aslına bakılırsa sanayi fuar ve sergileri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı dünyasının elde ettiği maddi üstünlüğün nişanesi olarak ön plana çıkmaya başlamış ve dünya devletlerinin boy göstermek için yarış içine girdikleri organizasyonlar olarak tarihin önemli bir safhasını teşkil etmiştir. 1851’de Londra’dan başlayarak Paris, Londra, Şikago, İstanbul ve Viyana gibi önemli kentlerde fuarlar düzenlenmiştir. Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı Devleti’nin geçirdiği iktisadi, idari ve kültürel modernleşme sayesinde Batı medeniyeti ile yakın bağlar kurduğu yıllarda dünya fuarları bu dönüşüm sürecinde işlevsel roller oynamıştır (Şirin, 2017; Ergüney & Pilehvarian, 2015).

Sergilerin uluslararası alanda gerek ürünlerin tanıtılması ve pazarlanması gerekse de firmaların uluslararası ilişkilerini geliştirmelerine olan katkıları nedeniyle ticaret ve sanayi temsilcileri ile İzmir basını tarafından tartışılmaya başlamış ve İzmir’de 9 Eylül Kurtuluş Bayramı kapsamında bir serginin açılması kararlaştırılmıştır (Sönmez, 2022, s. 385). Cumhuriyetin radikal modernite yılları olan 1923-1948 arasında İzmir’de devlet fabrikası kurulmamıştır, ancak İzmir’in değişen ve aynı zamanda iç pazara yönelik imalat sektöründeki muazzam genişlemenin değerlendirilmesi konusu bu yıllarda kurucu elitlerin üzerinde mesai harcadığı bir husus olmuştur (Tekeli, 2022, s. 42).

İktisat Kongresi'nden birkaç yıl sonra kongrede düzenlenen sergiden de ilham alınarak İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa'nın gayretleriyle 4 Eylül 1927 tarihinde İzmir Sanatlar Mektebi'nde 9 Eylül sergilerinden ilki düzenlendi (Çakmak, 2023). 7 Eylül 1928 tarihinde ikincisi düzenlenen 9 Eylül Sergisi'nin açılışı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafının okunmasıyla yapılmıştır. Bu kez, 55 yabancı ve 360 yerli olmak üzere 415 kuruluş sergiye katılmıştır. 9 Eylül sergilerine yıldan yıla katılım ve ilgide artış yaşandığı görülmektedir.

1930'lu yıllar Türkiye'nin küresel iktisadi buhranın etkilerinden kurtulmaya çalıştığı, ekonomide yeni arayışlara gittiği bir dönemdir. Bu dönemde devletçi politikalarla yerli sanayi ve üretimin teşvik edilmesine gidilmesi, sergi ve panayirlara da özel bir ilgili gösterilmesini beraberinde getirmiştir (Çakmak, 2023). 1933 ve 1934 yıllarında açılan sergilere yüzbinlerce insan katılmış, yerli ve yabancı firmaların sayısında ise muazzam bir artış gözlenmiştir. İzmir'de 1934'te düzenlenen 9 Eylül sergisine Belediye Başkanı Behçet Uz'un yapmış olduğu açıklamalar damga vurmuştur. Konuşmasında ertesi sene sergilerin daha geniş ve yeşil bir mekânda düzenleneceğinin müjdesini veren Behçet Uz, esasen Kültürpark'ın imarının haberini vermekteydi (Aksoy & Yurdkoru Özgünel, 2001, s. 10). 1935 yılında açılan sergi organizasyonunun o güne kadar açılan sergilere göre en üst seviyeye ulaştığı görülmüştür. Yerli ve yabancı ziyaretçilere sağlanan kolaylıkların ulaşım ve konaklama gibi hizmetlerde somut bir şekilde yansımaları olmuştur. 22 Ağustos 1935 tarihinde Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından açılışı yapılan organizasyon gözle görülür bir ilgi odağı olmuştur. Başlangıçta sadece kentin ekonomik gelişimine katkı yapması ve imarının ilerleyebilmesi için bir araç olarak görülen sergi ve panayırlar gitgide gelişen içeriği ve potansiyeli ile yerli ve yabancı ticari kuruluşların ilgi odağı haline gelmiştir (Karpat, 2009, s. 107). Hükümetin izleyeceği iktisat politikasını açıklayan Celal Bayar, beşincisi düzenlenen panayırın uluslararası bağların güçlenmesine ve genişlemesine yardımcı olduğunu vurgulamıştır. Toplamda 246 pavyonun açıldığı panayıra 38 yabancı, 208 yerli firma katılmıştır. Sovyet Rusya, Yugoslavya, Yunanistan ve İran panayıra resmi olarak iştirak etmiş, diğer yandan İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan, Alman, Romen ve Leh firmalarına ait pavyonları 311.009 ziyaretçi gezmiştir. (Bilgin, 2019, s. 64).

1935 Panayırı'nın daha önceki organizasyonlara göre daha geniş bir alanda düzenlenmesine rağmen, giderek artan ilgi ve rağbet nedeniyle daha geniş bir alana duyulan ihtiyaç hâsıl olmuştur. Belediye Başkanı Behçet Uz'un yoğun gayretleri neticesinde 360 bin metrekaarelik alanın yeşillendirilmesi ve müze, tiyatro, meydan ve göletleriyle halkın eğlenme ve boş vakit geçirme ihtiyacının karşılanacağı bir mekân haline dönüştürülmesi sonucunda bugünkü Kültürpark ortaya çıkmıştır (Çakmak, 2023). 1 Ocak 1936 tarihinde temeli atılan Kültürpark aynı yılın Eylül ayında açılışı yapılan (1936) Altıncı Arsiulusal İzmir Fuarı ile kentin görkemli bir sembolü olarak hem İzmir'in imarında merkezi bir rol oynayacak hem de Cumhuriyet'in mekânsal modernleşmesinin önemli bir kilometre taşı olacaktır (Aksoy & Yurdkoru Özgünel, 2001, s. 12). Kamusal alanların düzenlenmesini toplumsal etkileşim açısından tartışan Mazzoleni'ye göre kamusal alanlardaki mimari müdahaleler, görsel tarafları bir yana kelimelerle karşılanması mümkün olmayan gizil bir iletişim aracı olarak da işlev görmektedir (Kırlı, 2002, s. 8). Bu yönüyle bakıldığında, esasen 18. yüzyıl Avrupa'sında giderek yaygınlaşan bir kamusal mimari örneği olarak fuar alanları ülkelerin endüstriyel, sanat ve zanaat ürünlerini sergilemek üzere devlet veya özel kuruluşlar tarafından düzenlenmiş organizasyonlar olmalarının yanı sıra, fuarlardaki mimarlık ürünleri de yüklendikleri iktisadi ve propagandif işlevlerinden dolayı sıkıştırılmış ifade gücü ve sembolik değerler taşımışlardır (Zander, 2010, s. 141). Çağdaşlaşmayı hedefleyen genç Cumhuriyetin ulusal kimliği uluslararası değerlerle uyumlu bir şekilde tanımlaması, 1930'larda Türkiye'de yaygınlaşan uluslararası modernist tasarım dilinin görünür kılınmasından anlaşılmaktadır. Fuarın yapı mimarisinde kullanılan anıtsal üslup betonarme inşaat tekniğinin olanaklı kıldığı asimetrik plan organizasyonları, süslemesiz cepheleri ve teras çatı uygulamaları modernist tasarımın başarılı örnekleriydi (Altan, 2015, s. 182).

İzmir Enternasyonal Fuarlarının Kültürpark'ın içinde düzenlenecek olması şüphesiz tesadüf değildir. Büyük kitleler tarafından ziyaret edilen bu oluşuma ideolojik propaganda içerikli mesajlar yüklenmesi erken Cumhuriyet döneminin modernleşme projesi ile uyumluluk arz ediyordu. Fuar bünyesindeki yapılar, sadece mimari yapılar olarak değil, genç Cumhuriyet'in kapsayıcı modernleşme hamlesinin bir parçası olarak ele alınmalıdır (Zander, 2010, s. 142). İzmir Enternasyonal Fuarı, hem kültürel hem de ekonomik alandaki gelişmelere ön ayak olmasının yanı sıra, kentsel ve kırsal alanlardan fuarı gezmeye gelecek olan halka ulusal ve uluslararası gelişmeleri tanıtmaya, genç Cumhuriyetin reformist, endüstriyel ve yaratıcı yönlerini tanıtan küçük ölçekli bir ülke modeli olarak tasarlanmıştır (Zander, 2010, s. 145). İzmir Enternasyonal Fuarı, iki savaş arası dönemde Türkiye'yi dış dünya ile bütünleştirme işlevi görmüş, 1929 dünya iktisadi buhranının etkilerinin minimum seviyede hissedilmesi amacıyla ekonomik hayatın canlanmasında önemli bir rol oynamıştır. II. Dünya Savaşı'nın bütün yıkıcılığıyla yaşandığı 1940 ve 1941 yıllarında İzmir Enternasyonal Fuarı uluslararası özelliğini koruyarak açılmaya devam etmesine karşın 1942 yılında hükümet kararıyla fuar iptal edilmiştir (Oral, 2016, s. 6).

2. Soğuk Savaş'ın İdeolojik Denkleminde Uluslararası İzmir Enternasyonal Fuarı

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İzmir kenti hızla büyüyerek metropol haline gelecektir. 1950'li yıllardan itibaren de % 31.6 büyüme hızı ile Adana ve Ankara'dan sonra ülkede en çok gelişen üçüncü kent olacaktır. 1950'de 230.000 olan nüfusu 1960 yılına gelindiğinde de 360.000'e yükselecektir (Aksoy & Yurdkoru Özgünel, 2001, s. 14). Türkiye'de Demokrat Parti'nin "altın yılları" olarak nitelendirilen 1950-1954 dönemi ekonomik açıdan büyüme ve bolluk dönemidir. II. Dünya Savaşı'ndan kalma altın stokları dururken Marshall programı kapsamındaki yardımlar ve tarımda makineleşme ile birlikte tarımsal ürünlerin rekoltesinde görülen yükseliş ülke genelinde refahı arttırıcı bir etki yaratmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan çıktıktan sonra yeniden şekillenen küresel sistemde Sovyetler Birliği'nden gelen toprak taleplerinin tehdidi altında Batı dünyasının kurumları içinde kendisine yer bulmaya çalışan Türkiye küresel kapitalist düzene eklemleme sürecine de girmiş oluyordu (Tekeli, 2021, s. 35). 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile ekonomide dışa açılma hedeflerine biraz daha yaklaşılmıştır. Ayrıca, bu dönemde şeker, çimento ve dokuma gibi alanlarda ciddi yatırımlar yapılmıştır (Alkan, 2023, s. 34).

Türkiye'nin savaş sonrası dönemde dış politikasını belirleyen temel unsurlardan biri Türkiye-ABD yakınlaşmasıdır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin ardından stratejik bir bağımlılık ilişkisi doğrultusunda ilerleyen Türkiye-ABD ilişkileri Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 yılında Amerika'ya gerçekleştirdiği ziyaret ile doruk noktasına ulaşmıştır (Edem, 2015, s. 135). Bu ziyaret bir yönüyle Türkiye'nin Batı ittifakına kültürel, iktisadi ve diplomatik bakımlardan eklemleme konusunda coşkulu bir kamuoyu desteğini arkasına aldığı kırılma noktalarından biri olarak kabul edilebilir. Türkiye'nin Cumhuriyet'in ilanından itibaren belirlemiş olduğu kalkınma ve gelişme hedefleri Soğuk Savaş döneminde takip edilecek kesin bir Batı eksenli dış politikanın nedenlerinden biridir. Truman Doktrini ve Marshall yardımları sayesinde Batı sermayesi ile tanışan dönemin siyasal elitleri, Batı yönelimli dış politikayı iktisadi kalkınmanın biricik reçetesi olarak kabul etmişlerdir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar, Türkiye'de toplumsal düzlemde ABD hayranlığının Amerikan mallarına yönelik aşırı ilgiyle beslendiği yıllar olmuştur. Bu dönemde Amerika sadece mali gücü ve silah teknolojisi ile değil, aynı zamanda gıda ürünlerinden giyim ve moda kadar oldukça geniş bir alanda abartılı bir ilgiye mazhar olmuştur. Bu yıllarda ABD propaganda aygıtının da yardımıyla Türkiye'de tartışmasız bir Amerikan hayranlığı ve sevgisi oluşmaya başlamış, Amerikan tarzı hayat ve tüketim kültürü aşırı ilgi görmüştür (Doster, 2020, s. 298).

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yıllara kadar Türkiye'de cari olan devletçi ve korumacı iktisadi anlayış yerine benimsenen liberal ilkelere dayalı ekonomi politikası tüketim kültürünün yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu dönemde İzmir Fuarı, sözü edilen tüketim ekonomisi doğrultusunda ithal malların, ideolojilerin ve teknolojik ürünlerin sergilendiği ve ülkeye giriş yaptığı bir mahreç haline gelmiştir. Soğuk Savaş'ın karşıt kutuplarının birbirlerine üstünlük kurmaya çalıştıkları İzmir Fuarı 1950 ve 60'lı yıllarda ABD'nin düzenli katılımına sahne olmuştur (Gönülgür, 2015, s. 101). 1950'li yıllarda Amerikan tüketim ürünlerinin sergilendiği İzmir Fuarı, Türkiye'nin Batılı demokratik ülkelerle kurduğu stratejik ilişkilerin pekiştirileceği, yapısı gereği yumuşak bir güç unsuru olan iktisadi diplomasi aracı olarak değerlendirilebilir. 16 Aralık 1793 tarihinde Thomas Jefferson tarafından kongreye sunulan bir raporda yer bulan ticari/iktisadi diplomasi (commercial diplomacy) Amerika'nın kuruluşunun ilk evrelerinden itibaren serbest ticaret anlayışına dayanan iktisat politikasına temel oluşturan unsurların başında gelmektedir (Peterson, 1965). Kuramsal bir alt yapı kazandığı yıllarda ABD-İngiltere ilişkilerinde bir durgunluğa sebebiyet veren iktisadi diplomasi teorisi ticari hayatta bireysel özgürlüklerin alanını genişleten bir etki yaratmasının yanında, serbest ticaret usullerinin Avrupa'da pek karşılık bulamamasını eski dünyanın yıkılmaya yüz tutmuş köhne ilkeleri ile ilişkilendirmiştir (Ben-Atar, 1993, s. 43). Benzer dış politika yönelimlerine sahip ülkelerin aynı askeri ittifaklarda ve uluslararası örgütlerde bulunmaları ekonomik alanda da yeni ittifak ve işbirliklerine kapı aralayacağı için Soğuk Savaş'ın yoğun diplomatik ortamı Türkiye'ye iktisadi sahada çeşitli avantajlar sağlamıştır. Dolayısıyla savaş sonrası ortamda uluslararası dengelerin oluşmaya başladığı yoğun diplomatik gelişmeler bir yönüyle iktisadi sahada da adından söz ettirmeye başlamıştır. Bu anlamda iktisadi diplomasi, Soğuk Savaş döneminin başlarında yatırım ve ticaret için güvenilir bir ekonomik ortam sağlamak amacıyla Türkiye'nin siyasi elitlerinin başvurdukları yumuşak güç unsurlarından biri olmuştur (Karavar, 2021, s. 88). Bu dönemde ikili ilişkiler sadece dışişleri bürokratlarının çabalarıyla değil, aynı zamanda ticaret ve sanayi alanındaki aktörlerin girişimleriyle de pekiştirilmiştir.

Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu ideolojik rekabet ortamında ticaret fuarları büyük güçlerin rakiplerine üstünlük kurmaya çalıştıkları ve ideolojik propaganda mekanizmalarını işlettikleri bir çeşit mücadele alanı olarak görülmüştür. 1951'de İngiltere'de düzenlenen sergi ve yine 1950'li yıllarda Kahire ve Moskova'da organize edilen fuarlar savaş sonrası dönemde Batı blokunun Sovyet ideolojisi ile mücadelelerine sahne olmuştur. Sovyet blokuna dâhil ülkeler 1954 yılında çeşitli fuarlarda 60 sergi açarken sonraki yıl bu sayı 170'e yükselmiştir. Ek olarak ABD Başkanı Eisenhower'ın 1954 yılında *Uluslararası Ticaret Fuarları Ofisi*'ni kurmuş olmasının büyük ölçüde Sovyet propaganda aygıtının ticaret fuarlarındaki başarısı ile ilintili bir gelişmeydi. 1954 ve 1957 yıllarında Kahire'de organize edilen sergiye katılan Batı Almanya, sosyalist "ekonomi mucizesi"ni çeşitli ürünler ve teknolojik yeniliklerle tanıtmanın yanında Mısır pazarına ve kültürüne aşına olmak gibi hedefleri gözetmiştir

(Pence, 2011). Aynı şekilde Amerika'nın demir perdenin gerisinde kalan halklara Amerikan hayat tarzı ve batılı değerleri sunmak için başlattığı anti-Sovyet propagandanın performe edildiği 1956 Zagreb Fuarı ABD Başkanı Eisenhower'ın yeni dış ticaret politikasından ileri gelen uluslararası fuarlara katılım iştahını yansıtmaktaydı (Meštrović & Laslo, 2015, s. 16). 1958 yılında Brüksel Dünya Fuarına katılan Sovyet Rusya'nın fuardan birkaç ay önce ayın yörüngesine bir yolculuk yapan köpek kozmonot Laika'nın da yer aldığı Sputnik I ve II'nin replikaları fuarı ziyaret eden bütün insanların odaklandıkları bir hadise olmuştur. Soğuk Savaş döneminde teknoloji ve ekonomik alanda görülen patlama, dünya fuarlarını doğu ve batı blokları arasında semboller üzerinden yürütülen bir muharebe alanına çevirmiştir (Molella & Knowles, 2019, s. 3).

1950'li yıllarda İzmir'de düzenlenen fuarların düzenli bir müdavimi olan Amerika'ya göre bu organizasyonlar konvansiyonel diplomatik araçlara göre daha etkin bir işlev görüyordu. 1953-55 arasında İzmir Enternasyonal Fuarı'na katılmayan ABD, 1956 yılından itibaren boy gösterdiği fuarlarda Sovyet iktisadi sistemine karşı Amerikan hayat tarzı ve tüketim ekonomisini öne çıkaran ürünlerle fuarı ziyaret edenlere Batılı değerlerin propagandasını yapmıştır. Altı çizilmesi gereken bir konu da savaş sonrası dönemde İzmir'de organize edilen fuarların Türkiye'de siyasal elitler tarafından yeni benimsenen iktisat anlayışının dünya devletlerine tanıtılması için bir imkân olarak görülmüş olduğu gerçeğidir. Henüz II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği döneme denk gelen İzmir Enternasyonal Fuarı İnönü hükümetlerinin bürokrasi kadrosunun ilgi odağı olmuştur. 1940 yılında düzenlenen fuara dönemin İktisat Vekili B. Hüsnü Çakır ve Etibank Genel Müdürü iştirak ederek Etibank pavyonunu ziyaret etmişlerdir (Yeni Asır, 26 Ağustos 1940). Takip eden yıllarda da hükümet üyelerinin İzmir Fuarı'na ilgileri artarak devam etmiştir. 1947'de düzenlenen 16. İzmir Enternasyonal Fuarı'nda bir konuşma yapan dönemin Ticaret Bakanı Atif İnan'ın 7 Eylül kararlarını öven ifadeleri o sırada dinleyicilerin tepkisini çekmiş, vatandaşlar itirazlarını yüksek sesle ortaya koymuşlardır (Cumhuriyet, 21 Ağustos 1947).

Türkiye'de hükümet değişikliğinin gerçekleştiği 1950 yılında düzenlenen İzmir Fuarı'nın açılış törenine katılan Ekonomi ve Ticaret Bakanı'nın yapmış olduğu konuşmada iktisat alanında müfrit bir partililik anlayışla hareket edilmeyeceği mesajını vermesi, DP hükümetlerinin de İzmir Fuarı'nı iktisadi hayatın kalbinin attığı önemli bir platform olarak değerlendirdiğini göstermektedir (Yeni İstanbul, 21 Ağustos 1950). Türkiye'de 1950'li yıllarda organize edilen fuarlarda yabancı katılımcıların sayısı dikkat çekmektedir. 1952'nin Ağustos ayında açılan İzmir Fuarı'na 14 yabancı devlet katılarak yüzlerce firma ile boy göstermiştir (Vatan, 19 Ağustos 1952). 1954 yılında düzenlenen fuar ise Meclis Başkanı Refik Koraltan tarafından açılmış, Ticaret Vekili Sıtkı Yırcalı ise bir konuşma yapmıştır. Fuarın açılış merasiminde katılım gösteren 17 ülkenin büyükelçileri de hazır bulunmuşlardır (Akşam, 20 Ağustos 1954). 1950'li yıllar boyunca organize edilen İzmir Enternasyonal Fuarlarında üst düzey hükümet erkânının hazır bulunması DP hükümetlerinin takip ettiği iktisat politikalarıyla alakalı olduğu kadar dış politikadaki yönelimlerini de ortaya koyuyordu. 1954 yılında düzenlenen fuara siyasal karar alıcıların yeterli alakayı göstermedikleri gerekçesiyle eleştirel bir yazının yer aldığı *Akis* dergisinde, iktisat kitaplarında fuarların faydalarından sayfalarca bahsedilmesine rağmen her nedense Türkiye'nin dışarıya tanıtılmasında ortaya konulan çabaların yetersiz olduğuna vurgu yapılmıştır (Akis, 21 Ağustos 1954).

3. 1950'li Yıllarda İzmir Enternasyonal Fuarı ve Amerika

Belirtildiği gibi, 1953-1955 yılları arasında İzmir'de düzenlenen fuarlara katılım göstermeyen Amerika'nın 1955 Fuarı'na özel bir ilgi göstermiş olması Başkan Eisenhower'ın dünya ticaret fuarlarına yönelik başlattığı özel çalışmayla ilgili olduğu kadar 50'li yıllarda Doğu bloku ülkelerinin dünya fuarlarında oldukça başarılı propaganda faaliyetlerine imza atmalarının yarattığı telaşın da bir göstergesiydi. Her ne kadar 1954 yılında düzenlenen fuara katılmasa da organizasyonda olan biten bütün ayrıntılarla yakından ilgilenen ABD için önemli olan şey fuarın ticari yönünün haricinde Sovyet blokunun fuara muazzam sergilerle katılmış olmasıdır. ABD'nin Ankara'daki diplomatlarının aktardığına göre Sovyet blokuna mensup olan Polonya ve Macaristan'ın fuara katılımı ticari kaygılardan ziyade propaganda amaçlarıyla ilişkiliydi. *Demir Perde* gerisinde insanların refah içinde yaşadıklarının propagandasının başarılı bir şekilde ziyaretçilere sunulduğu 1954 Fuarı komünist liderlik altındaki Sovyet rejiminin hızlı sanayileşme atılımları tanıtılmıştır (Records of the Department of State Relating to Internal Affairs: Turkey, 1955-1959. National Archives (United States) Ankara to Secretary of State, February 10, 1955, 882.191-1Z/2-1055). Büyükelçiliğin göndermiş olduğu raporda yer alan veriler, Sovyet Pavyonu'na dair oldukça ayrıntılı bilgiler içermektedir. 800 metre kapalı alan ve 38 metre yüksekliğindeki Sovyet Pavyonu'nun tepesinde bir kızıl yıldız motifi yer almış, otomotiv ve ziraat aletlerinin sergilendiği Sovyet Pavyonu'nun bir taslağı da rapora dâhil edilmiştir (National Archives (United States) Ankara to Secretary of State, February 10, 1955, 882.191-1Z/2-1055). Oldukça görkemli bir açılış töreni ile kapılarını ziyaretçilere açan 24. İzmir Enternasyonal Fuarı'na resmi rakamlarla 1.730.519 kişi giriş yapmıştır. Fuarın bütün detaylarıyla anlatıldığı bir raporda Sovyet blokunun fuardaki katılımı bütün yönleriyle bildirilmiştir. Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya'nın varlık gösterdiği 1955 Fuarı'nda Bulgaristan'da üretilen motosiklet türü ürünler ve Çekoslovakya'da manifaktür mamuller sergilenmiş ve sergi sarayının da neredeyse uydu devletlere ayrılmış halde olduğu belirtilmiştir. Ardından Bulgaristan, Macaristan ve Çekoslovakya menşeli şirketlerin ne tür ürünlerle fuara katıldığı uzun bir

liste ile raporda yer almıştır (NA, Amconsul/Izmir to The Department of State/Washington, March 22, 1955, Twenty-fourth İzmir International Fair-August 2-September 20, 1955, 882,191/1Z/3-2256). Rapora göre her ne kadar Doğu Almanya'nın fuara katılmamış olmasına rağmen, Mermeriş Ticaret T.A. adlı Türkiye kökenli şirketin bu ülkenin makine ürünlerini sergilemek üzere fuara katıldığı anlaşılmaktadır (NA, Amconsul/Izmir to The Department of State/Washington, March 22, 1955, Twenty-fourth İzmir International Fair-August 2-September 20, 1955, 882,191/1Z/3-2256). Yapılan değerlendirmelere göre, 1954 yılındaki fuar tam anlamıyla uydu devletlerin şovuyla geçmiştir. Aynı yıl Fransa'daki fuarın da sönük geçmesi İzmir Fuarı'nın önemini daha da arttırıyordu. İzmir Enternasyonal Fuarı'na yöneltilen eleştirilerin ortak noktası bu fuarın Avrupa'da düzenlenen biçimiyle bir ticaret fuarından ziyade yerel kültür unsurlarının baskın olduğu eğitsel ve bilgilendirmeye dönük bir organizasyondur. Fuarı gezen 1 milyon 800 bin ziyaretçinin neredeyse bir milyondan fazlasının iç bölgelerden gelen köylülerden oluşması bu fikri destekliyordu. Buna rağmen, ABD'nin bu fuara katılmasının propaganda, prestij ve iyi niyet gibi gerekçelere dayandırılması da anlaşılır bir durumdu (NA, Amconsul/Izmir to The Department of State/Washington, March 22, 1955, Twenty-fourth İzmir International Fair-August 2-September 20, 1955, 882,191/1Z/3-2256).

1955 yılının henüz Ocak ayında Amerika'nın Ankara büyükelçiliği ile dışişleri bakanlığı arasındaki yazışmalardan takip edilebildiği kadarıyla Amerikalı yetkililer o yıl düzenlenecek olan fuara katılma noktasında kesin kararlı gözükmekteydiler. 27 Ocak'ta Dışişlerine gönderilen resmi yazıda İzmir Fuarı'na yönelik bilgiler oldukça enteresan detaylarla doluydu. İzmir fuarlarının yerli ve yabancı ticari çevrelerden ziyade Ege bölgesi çevresinden ticaret hayatının dışından insanlar tarafından ziyaret edildiği için bu fuara ticaret ürünlerinin sergilenmesinin dışında psikolojik ve bilgilendirmeye dayalı kısıtlı bir katılımın uygun olacağına yer verilmiştir. Bunun da Amerikan filmlerinin oynatılacağı sinema ya da açık hava tiyatrolarıyla sağlanabileceği görüşü vurgulanmıştır (National Archives (United States) Ankara to Secretary of State January 27, 1955, 882.191-1Z/1-2755). Warren tarafından Dışişlerine çekilen telgrafın devamında daha önceki yıllarda düzenlenen fuarlarda Sovyet blokunun başarılı sergiler açtığına vurgu yapılarak Sovyet Rusya'nın 1955 Fuarı'na da katılacağı için Amerika'nın bu fuarda muhakkak surette psikolojik etkiler yaratacak bir sergi açması gerektiği ifade edilmiştir. Resmi ve özel Amerikan sergilerinin açılması için profesyonel elemanların görevlendirilmesi ve Amerikalı sanatçıların da fuara gelmeleri tavsiye edilmiştir (NA, Ankara (Warren) to Secretary of State, January 27, 1955, 882.191-1Z/1-2755). 1955 İzmir Fuarı'na katılım konusunda ABD'li yetkililer yılın ilk aylarından itibaren hummalı bir çalışma başlatmışlardır. Fuar alanında sergi yerlerinin kiralanması konusunda yapılan uzun bir yazışmada kiralama ve fiyat koşulları masaya yatırılmıştır (NA, Izmir to The Department of States, Washington, February 28, 1955, 882.191-1Z/3-2755). Bu arada Amerika'nın Soğuk Savaş'ta etkin işleyen kurumlarından biri olan *United States Information Agency* (USIA) de fuara katılım için Ankara'da geniş ölçekli bir toplantı düzenlenmesini teklif etmiştir (NA, Ankara to Secretary of State, March 3, 1955, 882.19-1Z/3-355). Türk yetkililerle yapılan görüşmeler neticesinde daha önce Amerikan Pavyonu'nun kurulduğu aynı yer 36.180 lira karşılığında yeniden kiralanmıştır (NA, Izmir to Secretary of State, March 11, 1955, 882.191-1Z/3-1155).

ABD'li yetkililerin İzmir Fuarı'nı ticari işlevinden ziyade ideolojik rekabet alanı olarak benimsediklerinin bir kanıtı da İzmir'de bir Ticaret Enformasyon Merkezi'nin kurulması tartışmalarında belirginleşmektedir. Ankara'daki elçilik yetkilileri, böyle bir ofisin kurulmasının Amerika'yı gülünç bir duruma düşürebileceği tehlikesine dikkat çekmişlerdir. Türkiye ve Amerika'da üretilen tarım ürünlerinin rekabet halinde oldukları için enformasyon merkezi kurulmasının Amerikan tarım ürünlerinin satışını arttırmasının beklenemeyeceği gerekçesiyle söz konusu düşüncenin yersiz olduğu belirtilmiştir (NA, Ankara/Warren to Secretary of State, June 8, 1955, 882.191-1Z/6-855). Ankara'daki diplomatların bu görüşünü başka bir kaygının sonucu olarak destekleyen USIA ve dışişleri bürokratları 1955 Fuarı'nın organizasyonuna az bir süre kalmış olmasından dolayı Ticaret Enformasyon Merkezi'nin kurulmasının uygun olmayacağını düşünmüşlerdir (NA, Joint State-USIA-Commerce Message to The American Embassy/Ankara, June 28, 1955, 882.191-1Z/6-885). Benzer ticaret misyonlarının Uzak Doğu ve Avrupa'daki fuarlarda başarılı sonuçlar vermiş olmasından dolayı İzmir'de 1956 yılında düzenlenecek olan fuarda bir Ticaret Enformasyon Merkezi'nin kurulabileceğine yer verilmiştir (NA, Joint State-USIA-Commerce Message to The American Embassy/Ankara, June 28, 1955, 882.191-1Z/6-885). 1955 yılında İzmir Enternasyonal Fuarı ile ilgili önemli bir gelişme de Uluslararası Fuarlar Komitesi Genel Sekreteri'nin yapmış olduğu açıklamada İzmir Fuarı'nın ticari özelliğini yitirmesine sebep olabilecek döviz kısıtlamasına vurgu yapmasıydı. Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İsveç gibi ülkelerin üye oldukları Uluslararası Fuarlar Komitesi'nin dikkat çektiği bu aksaklığın devam etmesi durumunda İzmir Enternasyonal Fuarı'nın uluslararası şirketlere hiçbir ticari avantaj sunmayacağı gerçeği ayyuka çıkmıştır (Izmir to Secretary of State, Comments by the Secretary General of the Committee of International Fairs, July 28, 1955, 882.191-1Z/7-2855). Komitenin Genel Sekreteri Joachim Hietzig'in İzmir'den basına yaptığı açıklamada yer verdiği: *Sonuç olarak İzmir Fuarı'na katılma kararı henüz alınmamıştır. Eğer katılım olursa da ülkeler arasındaki geleneksel dostluk ilişkisi nedeniyle olacaktır* şeklindeki ifadeler 1950'li yıllarda uluslararası fuarların işlevi hakkında bir fikir vermektedir. İzmir Fuarı'na daha önceki senelerde katılmış olan Sovyet blokunun sanayi ürünlerini oldukça başarılı bir şekilde sunduğu şeklindeki raporlar ABD'li yetkililerin de bu konuda harekete geçmelerini gerekli kılmıştır. "Amerika'da Endüstriyel Gelişmenin 150 Yılı" başlıklı bir sergi açılmasını dışişleri bakanlığına

teklif eden Ankara Büyükelçiliği, bu sergi sayesinde fuar ziyaretçilerine Amerika'da sanayinin hangi kronolojik gelişmeleri kaydettiğinin gösterilebileceği görüşündedir. İnşaat, iletişim, ulaşım, tarım, tekstil ve endüstriyel teknoloji gibi alanlarda Amerika'nın kaydettiği gelişmenin ziyaretçilere aktarılacağı bu serginin açılması düşüncesi İzmir Fuarı'ndan beklentileri de ortaya koymaktadır (NA, From Ankara to Secretary of State, April 18, 1955, 881.191-1Z/41856).

1955 İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılış merasimine Ticaret Vekili Sıtkı Yırcalı'nın konuşması damga vurmuştur. ABD'li diplomatların yazışmalarına da konu olan Yırcalı'nın nutku Türkiye'nin yeni ihracat rejimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler içermesi dolayısıyla önemli bulunmuştur. Pamuk, üzüm ve incir üreticilerini kollayan çeşitli önlemlerden bahseden Yırcalı, hububatta fiyat güvenliği ve istikrarı için önlemler alınacağını kaydetmiştir (Yeni Asır, 21 Ağustos 1955; NA, Izmir to Secretary of State, Turkey's Foreign Trade Regime, August 22, 1955, 882.191-1Z/9-155).

Ertesi yıl organize edilecek olan İzmir Fuarı'na katılım konusunda ABD'li yetkililer birtakım hazırlıklara girişmişlerdir. Ankara'daki diplomatların konuyla ilgili sorularına cevap veren Dışişleri yetkilileri, bütçe ile alakalı bazı sorunlara işaret etmişlerdir. Nihayet aynı yıl Karacı'de düzenlenmesi planlanan fuarın açılmayacak olması nedeniyle bu organizasyon için ayrılan 200.000 doların İzmir Fuarı'na ayrılabilmesi düşünülmüştür (NA, Embassy/Izmir to Department of State, March 16, 1956, 882.191-1Z/3-856). Diğer yandan, ABD'nin bu yıl yirmi beşincisi düzenlenecek olan İzmir Fuarı'na katılmaması durumunda Sovyet Rusya'nın bu organizasyonu domine edebileceği kaygısı da hesaba katılmıştır (NA, From Ankara to Secretary of State, March 30, 1956, 882.191-1Z/3-3056). 1956 yılındaki fuarda tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi Türkiye'de mevcut yasal düzenlemelerden kaynaklanan birtakım engelleyici kısıtlamalar söz konusuydu. Fuar dolayısıyla ülkeye girişi yapılan ve gümrükten muaf tutulan ürünlerin fuardan sonra satılamayacağı hükmü nedeniyle ABD'li yetkililer İzmir Fuarı'na davet edilecek şirketlerin daha ziyade petrol, inşaat ve mühendislik alanında faaliyet yürüten firmalar arasından tercih edilmesi gerektiğini bildirmişlerdir (NA, Ankara to Secretary of State, April 18, 1956, 882.191-1Z/3-3056). Her ne kadar İzmir Enternasyonal Fuarı Amerika için bir propaganda mecrası ve yayılma enstrümanı olarak görüldüyse de Türkiye ve ABD arasındaki ticari temaslarla ilgili birtakım gelişmelerin fuar kapsamında yaşandığı da bilinmektedir. 1957 yılındaki fuara katılmak üzere Türkiye'ye gelen Amerikan ticaret heyetinin yapmış olduğu basın açıklaması, iki ülke arasındaki ticari ortaklıklar ve işbirliği imkânlarının geliştirilmesine yönelik ifadeler içeriyordu. Heyet adına İzmir Ticaret Odası'nda bir basın açıklaması yapan Louis S. Rothschild, Türkiye'nin Amerikan iş adamları ve şirketlerle işbirliği yaparak zengin ve bakir kaynaklarını işletebileceğini belirterek *beklediğiniz inkişafın uzun vadeli olduğunu tahmin ediyorum. Bu gibi inkişaflarda sabretmek icab eder* şeklindeki yorumuyla 1950'li yıllarda Türkiye'ye gelen Amerikalı kalkınma uzmanlarının sunmuş oldukları raporlardaki ana düşüncüyü ortaya koymuştur (Yeni Asır, 20 Ağustos 1957).

Yabancı şirketlerin 1950'li yıllardaki fuarlarda ciddi kısıtlamalarla karşılaşması büyük ölçüde yürürlükte olan Milli Korunma Kanunu'ndan kaynaklanmaktaydı. 1960 yılında askeri yönetime geçilmesinden iki ay sonra düzenlenen 1960 İzmir Fuarı'nın açılış törenine katılan Cemal Gürsel ve Milli Birlik Komitesi üyeleri çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Dönemin Ticaret Bakanı Cihat İren, Milli Korunma Kanunu'nun yakında kaldırılacağını müjdesini verdiği konuşmasında kota, müşterek pazar, iç sanayi ve üretimin arttırılması gibi konulara değinmiştir (Yeni Asır, 21 Ağustos 1960). Esasen, 1950'lerden itibaren iki büyük dünya gücünün dev rekabetine sahne olan İzmir Enternasyonal Fuarı, 1960'lara gelindiğinde ABD ve SSCB'nin uzay araştırmalarındaki yarışının görünür vaziyete büründüğü bir platform halini alacaktır (Durgun, 2018).

İzmir Enternasyonal Fuarı'nda büyük güçlerin ideolojik rekabetinin 1970'li yıllarda da devam ettiği dönemin basın organlarından gözlenebilmektedir. 42. İzmir Fuarı'nın açılışından önce basında yer alan bir değerlendirmede bu yılki fuara hür dünya ve komünist bloktan 35 devlet, 460 bin metrekairelik fuar sahasındaki pavyonlarında, daha fuar açılmadan gövde gösterilerine başladıkları bildirilmiştir. 70'li yıllarla birlikte Amerika ve Sovyetler Birliği arasındaki üstünlük mücadelesi uzay teknolojisi üzerinden yürüyordu. 1973 İzmir Fuarı'nda da Sovyet ve Amerikan pavyonlarının düzenlenmesinde ağırlık uzay yolculuğuna verilmiştir. Kozmonotların uzay kostümleri, uzay gezisinin maketleri ziyaretçilere sunulmuştur. Gazetede yer alan ilginç bir yoruma başvurulacak olursa, iki kutup arasındaki propaganda bir bıkkınlığa da yol açmış görünüyordu: *Şairlere ilham veren "Ay"dan koparılan bir kaya parçası, pavyonda teşhire konmuş!* (Ege Express, 19 Ağustos 1973).

Sonuç

Uluslararası ticaret fuarları 19. yüzyılda revaç bulmaya başlayarak bir tür küreselleşme aygıtı olarak işlev görmeye başlamıştır. Toplumların birbirini tanımaya başladığı ve devletler arasında diplomasi usullerini geliştirmeye başladığı bu dönemlerde fuarlar aynı zamanda bir iletişim kanalı olarak ülkeleri birbirine bağlamıştır. Osmanlı ricalinin de özel bir ilgi gösterdiği uluslararası fuar geleneği Cumhuriyet idaresine miras kalmıştır. Genç Cumhuriyet'in kendini tanıtmaya ve ticari olanaklar elde etme maksadıyla uluslararası fuarlara katılmıştır. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın ise bu anlamda ayrı bir yönü bulunmaktadır. Başkent Ankara ile beraber İzmir'in diğer kentlerden ayrılan yönü bu iki kentin topyekûn bir imar faaliyeti ile imparatorluk geleneğinden sıyrılarak yeni bir ruh ile yepyeni bir görünüme kavuşmalarıydı. Özellikle İzmir'in imparatorluk

geçmişinde açık bir şekilde gözlemlenen etnik çeşitliliğe dayalı heterojen demografik yapısı, ulus-devlet formuna dayanan Cumhuriyet idaresi ile bağdaşmamaktaydı. Bu etnik formülasyonun büyük ölçüde 1922 yılındaki Büyük İzmir yangını ve Yunan ordusunun Anadolu'daki işgalinin sona ermesine bağlı olarak değişmeye başlamıştı. Nüfus mübadelesi ve birbirini takip eden göç hareketleri neticesinde İzmir'deki nüfus yapısı Müslümanlar lehine değişmiş, ayrıca kentin gayrimüslim mahallelerini içine alan yangın bölgesinde başlatılan imar faaliyetleri ile İzmir'in kentsel dokusu modernite ile tanışmıştır. Geniş bulvarlar ve caddelerle süslenen kentin Cumhuriyet döneminin simgesi olacak en bilinen kamusal mekânı ise Kulturpark adıyla hafızalara kazınacaktır.

Lozan Konferansı'nın kesintiye uğradığı dönemde İzmir'de düzenlenen iktisat kongresinde alınan karar neticesinde düzenlenen 9 Eylül sergileriyle başlayan sergi ve fuar tecrübesinin Enternasyonal İzmir Fuarı'na evirilmesi hakikaten Cumhuriyet döneminde yeni bir kimlikle temayüz eden İzmir'in modern bir kent olarak dünya devletlerinin ve uluslararası şirketlerin dikkatlerini çekmeyi başarmıştır. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda zayıf sayılabilecek organizasyonlara ev sahipliği yapmasına karşın, 1950'li yıllarla beraber iki kutuplu dünyayı saran ideoloji ve propaganda rekabeti dünya fuarlarına ayrı bir işlev yüklemiştir. Bu dönemde uluslararası fuarların ticari işlevlerinden ziyade kültürel ve ideolojik mücadeleye ortam sağlamaları Amerika ve Sovyet Rusya ile bu ülkelerin uydu devletlerinin fuarlara her zamankinden daha fazla dikkat kesilmelerine neden olmuştur. Soğuk Savaş İzmir Enternasyonal Fuarı'nın bu açıdan bakıldığında hiç olmadığı kadar yoğun diplomatik temaslara sahne olduğu görülmektedir. Dönemin hükümet başkanları ve ekonomi bakanlarının istisnasız her yıl fuarın açılış merasimlerinde bulunmaları bu durumu açıklamaktadır. Bunun yanı sıra, ABD diplomatik yazışmalarında İzmir Fuarı'nın ticari işlevinden ziyade kültürel ve bilgilendirici yönünün öne çıkarılması döneme dair bazı önemli kanaatleri pekiştirmektedir.

Kaynakça

I. Arşiv

Records of the Department of State Relating to Internal Affairs: Turkey, 1955-1959. National Archives (United States), 882.191-1Z/2-1055

II. Telif Eserler

- Aksoy, Y., & Yurdkoru Özgünel, N. (2001). *70 Yıllık Sevdâ İzmir Fuarı*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Alkan, M. Ö. (2023). Cumhuriyet'in Siyasal Dönemeçleri, M. Ö. Alkan (Ed.), *Cumhuriyet: Asırlık Bir Muhasebe* (s. 13-69) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altan, T. E. (2015). İzmir Fuarı, Kültürpark ve Türkiye'nin İnşası. A. Yılmaz, K. Kılınç, & B. Pasin içinde, *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları Temsiller, Mekanlar, Aktörler* (s. 165-189). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıkan, Z. (2003). Sir Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir. *Osmanlı Araştırmaları* (22), 109-139.
- Atay, Ç. (2012). *İzmir Rıhtımında Ticaret Kordon Boyunda Yaşam 1610-1940*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat Yayınları.
- Baran, T. A. (2015). Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında İmar ve İskan Açısından Genel Özellikleri İle İzmir. *Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İzmir* (s. 327-339). İzmir: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ben-Atar, D. S. (1993). *The Origins of Jeffersonian Commercial Policy and Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Berber, E. (1997). *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Bilgin, K. (2019). *İzmir Sanayi Fuarının Amacı, Önemi ve Faaliyetleri 1932-1960*. Konya: Konya Selçuk Üniversitesi.
- Biray Kolluoğlu Kırılı. (2005). Forgetting the Smyrna Fire. *History Workshop Journal* (60), 25-44.
- Cumhuriyet. (1947, Ağustos 21).
- Çakmak, F. (2023). İzmir Enternasyonal Fuarı. *Atatürk Ansiklopedisi*. Haziran 10, 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/izmir-enternasyonal-fuari/?pdf=3559> adresinden alındı
- Doster, B. (2020). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri. B. Özkan, & T. Gürakar (Ed.), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* (s. 287-235) içinde. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Durgun, S. (2018). Kültürpark: Soğuk Savaş'ın Mikrokozmos. *Meltem İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 33(4), 69-76.
- Edem, E. E. (2015). Türkiye-ABD İlişkilerinin Zirve Noktası: Celal Bayar'ın ABD Ziyareti. M. K. Kaynar (Ed), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (s. 135-151) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti, Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ellinor M. (2019). Turkifying Poverty, or: the Phantom Pain of İzmir's Lost Christian Working Class, 1924-1926. *Middle Eastern Studies*, 55(4), 81-99.
- Ergüney, Y. D., & Pilehvarian, N. (2015). Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyet. *Megaron*, 10(2), 224-240.
- Georgelin, H. (2008). *Smyrna'nın Sonu: İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe*. S. Özen, (Çev.) İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.
- Goffman, D. (2000). *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gönlügür, E. (2015). Soğuk Savaş'ın İdeolojik Fay Hattında Bir Modernlik Sahnesi: 1950'lerde İzmir Enternasyonal Fuarı'nda Amerikan Sergileri. A. Yılmaz, K. Kılınç, & B. Pasin (Ed.), *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları, Temsiller, Mekanlar, Aktörler* (s. 99-137) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İlhan, P. (1998). *Gezginlerin Gözüyle İzmir, XVII. Yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Karavar, H. (2021). Ekonomik Diplomasi Perspektifinden II. Wilhelm ve Theodor Heuss'un Türkiye Ziyaretlerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 18(72), 87-102.
- Karpat, G. (2009). *İzmir Kültürpark Fuar Alanının Tarihsel Gelişim Sürecinin Araştırılması ve Geleceğe Yönelik Tasarım Programının Oluşturulması*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kırılı, B. K. (2002). The Play of Memory, Counter-Memory: Building İzmir on Smyrna's Ashes. *New Perspectives on Turkey* (26), s. 1-28.
- Meštrović, M., & Laslo, A. (2015). The Fairground as a Geopolitical Playground: the Zagreb International Trade Fair and Cold War Circumstances. M. Székely içinde, *Ephemeral architecture in Central and Eastern Europe in the 19th and 21st centuries* (s. 14-20). Paris: L'Harmattan France.
- Milton, G. (2009). *Kayıp Cennet: Smyrna 1922 Hoşgörü Kentinin Yıkılışı*. (E. Aktuğoğlu, Çev.) İzmir: Şenocak Yayınları.
- Molella, A. P., & Knowles, S. (2019). The World's Fair in the Era of the Cold War: Science, Technology, and the Cultural Progress. A. P. Molella, & S. Knowles (Ed.), *World's Fairs in the Cold War: Science, Technology and Culture of Progress* (s. 3-11) içinde. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Morack, E. (2021). Expropriating the Dead in Turkey: How the Armenian Quarter of İzmir Became Kültürpark. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 28(2), s. 240-259.

- Mortan, K. (2023). Geçmişten Geleceğe İzmir. *HAFİZA İzmir: Geçmişten Günümüze İzmir Limanı* (s. 1-25). İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.
- Oral, U. (2016). Fuar ve Başkan. *KNK İzmir*, s. 6-15.
- Parlaz, S. (2019). Ceneviz Konsolos Mektupları Işığında XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Limanına Yansıyan Hareketlilik Hakkında Bazı Notlar (1665-1675). *Aydınöğulları Tarafından Fethinin 700. Yıldönümünde Kadifekale'den İzmir'e Bakmak: İzmir'in Dünyası ve Yarını (5-7 Nisan 2018)* (s. 385-391). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Pence, K. (2011). Showcasing Cold War Germany in Cairo: 1954 and 1957 Industrial Exhibitions and the Competition For Arab Partners. *Joyurnal of Contemporary History*, 47(1), 69-95.
- Peterson, M. D. (1965). Thomas Jefferson and Commercial Policy, 1783-1793. *The William and Mary Quarterly*, 22(4), 584-610.
- Sönmez, C. S. (2022). Cumhuriyet Dönemi Sergiciliğinin Temelleri İzmir 9 Eylül Sergileri 1927-1928. *Avrasya uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 10(33), 382-403.
- Şirin, İ. (2017). Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi. *History Studies, International Journal of History*, 9(2), 189-204.
- Tekeli, İ. (2021). 1950'li Yıllar: Kendini Yeniden Üretemeyen Populist Modernleşme. R. F. Barbaros, & E. Zürcher içinde, *Modernizmin Yansımaları: 50'li Yıllarda Türkiye* (s. 33-57). Ankara: Efil Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2022). Osmanlı Döneminde İzmir ve Hinterlandında Yaşanan Kapitalistleşme ve Modernleşme Süreçlerine Ne Tür Değişiklikler Getirdi? *Cumhuriyet Kurulurken Emek ve Sol Sempozyumu*. İzmir.
- Ülker, N. (1982). Batılı Gözlemcilere Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* (12), 317-354.
- Yılmaz, E. (2023). *Bir Zamanlar Anadolu'da Halı Dokumak: Şark Halı Kumpanyası/The Oriental Carpet Manufactures Ltd. (1907-1914)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Zander, Y. P. (2010). Erken Cumhuriyet Döneminin Önemli Bir Tanığı Olarak İzmir Fuarı. E. A. Ergut, & B. İmamoğlu içinde, *Cumhuriyet'in Mekanları Zamanları İnsanları* (s. 141-153). Ankara: Dipnot Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yeni Kurulan Üniversitelerin Buldukları Kentler Üzerindeki Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Mekânsal Etkileri: Munzur Üniversitesi Üzerine Bir Karşılaştırma

Economic, Socio-Cultural, and Spatial Effects of Newly Established Universities on the Cities Where They Are Located: A Comparison on Munzur University

Sinan ACAR

Assist.Prof., Bartın University, Faculty of Health Science, Department of Social Work, Bartın, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Sağlık Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bartın, Türkiye

Orcid: 0000-0002-5270-542X /E-mail: sacar@bartin.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Acar, S. (2023). Economic, socio-cultural, and spatial effects of newly established universities on the cities where they are located: a comparison on Munzur University. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 166-181.

Acar, S. (2023). Yeni Kurulan Üniversitelerin Buldukları Kentler Üzerindeki Ekonomik, Sosyo-Kültürel ve Mekânsal Etkileri: Munzur Üniversitesi Üzerine Bir Karşılaştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 166-181.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 12 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 166-181

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Sinan ACAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Üniversiteler eğitim ve araştırma misyonu ön planda olan kurumlar olsa da, kuruldukları kentlerin kalkınmasında üniversitelerin önemli işlevlere sahip olduğu söylenebilir. Bu noktada üniversite kurulması planlanan kentlerin gelişime açık bir potansiyelinin olması gerekmektedir. Gelişme potansiyeli taşımayan kentlerde üniversiteler açılarak o kentlerin kalkınmasının amaçlanması, içerisinde birçok riski barındırmaktadır. Bu çalışmada, Tunceli kentinin tarihsel süreçten günümüze ekonomik, demografik, sosyo-kültürel ve mekânsal yapısındaki değişim süreçleri, Munzur Üniversitesi'nin kuruluşu paralelinde ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, üniversite kent ilişkisine dair yabancı ve yerli literatürde yer alan kitap, makale, tez ve internet kaynaklarına, resmi kurum ve sivil toplum örgütlerinin rapor ve dokümanlarından yararlanılmıştır. Sonuç olarak, Munzur Üniversitesi'nin kentin ekonomik, demografik, sosyo-kültürel ve mekânsal gelişimine sınırlı düzeyde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun başlıca kentin tarihsel süreçten itibaren farklı alanlarda sahip olduğu dezavantajlı konumundan ve Türkiye'de üniversitelerin kuruluş süreçlerindeki planlama eksikliklerinden kaynaklandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite-kent ilişkisi, Tunceli, Munzur Üniversitesi, kalkınma problemleri

Abstract

Although the educational and research mission of universities is prioritized; it can be said that universities have important contributions to the development of the cities where they were founded. In this regard, it is important that the cities where universities are planned to be established should have a potential for development. Opening universities in cities that do not have the potential for development and trying to develop these cities have various risks. In this study, the processes of change in the economic, demographic, sociocultural, and spatial structure of Tunceli City from the past to the present have been analyzed in parallel with the establishment of Munzur University. Books, articles, dissertations, and internet sources in international and domestic literature on the university-city relationship, reports, and documents of official institutions and non-governmental organizations were used. As a result of the study, it has been reached that Munzur University has only a limited impact on the economic, demographic, sociocultural, and spatial development of the city. It can be asserted that this situation is essentially the result of the disadvantageous position of the city in different fields since the history and the lack of planning in the establishment of universities in Turkey.

Keywords: University-city relationship, Tunceli, Munzur University, development problems

Giriş

Max Weber, temel klasik eserlerinden biri olan Şehir (City) isimli çalışmasında kentlerin doğasını ve tarihsel gelişimini ele alırken, kenti ideal tipik anlamda etrafı surlarla çevrili olan, bir pazar yerine sahip, sakinlerinin hayatlarını tarımsal faaliyetlerden ziyade ticaret ve alışveriş üzerinden kazandıkları, bireyler arasındaki ilişkilerin bağımsız hukuk sistemleri üzerinden düzenlendiği ve iktidarların seçimle iş başına geldiği yerler olarak tanımlamaktadır (Weber, 2010). Weber'in kent tanımı her ne kadar günümüzde sosyal bilimler alanında güncelliğini koruyan bir nitelik arz etse de, kent tanımının içeriğinin süreç içerisinde epey genişlediği söylenebilir. Bu noktada 20.yy. önemli sosyal bilimcilerinden olan Daniel Bell ve Alain Touraine'in ifadesiyle sanayi toplumlarından sanayi ötesi toplumlarına geçiş süreciyle birlikte kuramsal bilginin formüle edildiği ve üretildiği mekanlar olan üniversitelerin, endüstri-sonrası toplumlarının temel kurumlarından biri haline geldiği söylenebilir (Giddens, 1999, s. 331). Çağdaş anlamda üniversitelerin bilgi toplumunun inşası ve bu sürecin desteklenmesi, adil ve istikrarlı bir toplum kuruluşu ve eleştirel toplumun inşası olmak üzere üç temel işlevinin olduğu söylenebilir. Bu işlevler toplumların kuruluş, işleyiş ve gelişme süreçlerinde vazgeçilmez bir öneme sahip olup, bu noktada üniversiteler önemli bir toplumsal değişim ajanı niteliği taşımaktadırlar (Brennan, 2008, s. 387). Bu bağlamda üniversiteler modern dönemle birlikte gerek toplumların gereksindiği yetişmiş uzman işgücünü yetiştiren gerekse de buldukları bölge veya kentin gelişim sürecinde vazgeçilmez işlevleri yerine getiren kurumlar olarak ön plana çıkmışlardır.

Literatürde "kent cübbe ilişkisi" (town-gown relationship) olarak geçen kavram, temelde üniversite ile bulunduğu kent arasında karşılıklı bir etkileşiminin olduğunu ve üniversitelerin kentlerin sorunlarının tespiti ve çözümünde inisiyatif alan ve kentlerin eğitim, spor, kültürel faaliyetler noktasında zenginleşmesine katkı sunan işlevleri olduğunu ifade etmektedir (Miller, 1963, s. 432). Üniversite kent ilişkisinde bilgiye dayalı inşa edilen ve yükseköğretimin paydaşları olan öğrenci, akademik personel, girişimciler ve yerel topluluklar arasında dengenin ve iş birliğinin sağlanarak, kentlerin bilimsel bilgiye dayalı sosyal ve ekonomik yönden kalkınmasının amaçlanması söz konusudur. Bu noktada yerel yönetimlerin ve planlamacıların uzlaşmaya dayalı bir kalkınma sürecini teşvik etmeleri ve paydaşlar için uygun ortamları sağlaması büyük öneme sahiptir (Russo vd., 2007). Üniversitelerin buldukları kentlerde bölgesel kalkınma politikalarına ve sürdürülebilir insani gelişmeye katkı sunması beklenmektedir. Bu noktada üniversitelerin, insanların ekonomik durumları yanında siyasal, sosyo-kültürel, eğitim ve sağlık alanlarındaki haklarından ideal anlamda yararlanmalarını sağlayacak bir gelişimi desteklenmesi beklenmektedir (Taşçı vd., 2011, s. 132). Bu noktada değişen işlevleri üzerinden üniversitelerin bölgesel gelişmeyi hızlandırma, bireysel gelir dağılımını arttırma ve bölgesel eşitsizliklerin azaltılmasında önemli bir aktör olarak öne çıktığı söylenebilir (Nişancı vd., 2017, s. 2). Diğer yandan üniversiteler kuruldukları kentlerin ve çevresindeki bölgede var olan sorunları yerinde görme, analiz etme ve ideal çözümler sunma noktasında kalkınma ajansı işlevi gören ve bu sorunların merkezden yapılacak bölgesel planlamalara kıyasla daha hızlı ve işlevsel şekilde çözümüne imkân sunan kurumlar olarak ön plana çıkmaktadır (Albeni, 2001, s. 149). Bu bağlamda üniversiteleri kentlerin kalkınması noktasında vazgeçilmez öneme sahip kurumlar olarak tanımlamak mümkündür.

Türkiye'de 2000 yılı sonrası dönemde "her ile bir üniversite" sloganı ile üniversitesi olmayan kentlere açılan üniversitelerin o kentler üzerindeki etkilerini farklı açılardan ele alan birçok çalışma yürütülmüştür. Bu kapsamda kentin üniversite algısını anlamaya yönelik yapılan çalışmalarda Çalhan ve Erkan (2018) Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Uygun vd. (2016) Aksaray Üniversitesi, Sağır ve İnci (2013) Karabük Üniversitesi, Kömür (2021) Bayburt Üniversitesi, Saklı vd. (2017) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi özelinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Yapılan bu çalışmalarda kent halkının üniversiteleri kentin ekonomik gelişiminde önemli bir kaynak olarak gördüğü, diğer yandan kentin sosyo-kültürel değişimi noktasında da üniversitelerin önemli bir değişim ajanı işlevine sahip olduğu görülmüştür. Öğrencilerin üniversite ve kent algılarını inceleyen çalışmalarda ise Tektaş ve Tektaş (2018) Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Rasuli (2021) Karabük Üniversitesi, Kalkan vd. (2019) Kastamonu Üniversitesi, Kablay ve Çakmak (2021) Ordu Üniversitesi, Kızılcık ve Avcı (2018) Gümüşhane Üniversitesi, Sönmez ve Başkaya (2013) Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Taş vd. (2017) Çankırı Karatekin Üniversitesi üzerinden süreci anlamaya çalışmışlardır. Yapılan bu çalışmalarda öğrencilerin yeni kurulan üniversiteleri tercih ederken başlıca, o kentin yaşadıkları yer olması/yaşadıkları yere yakın olması, ailelerinin il dışına çıkmalarına müsaade etmemesi, yerleştirme puanlarının yalnızca bu üniversitelere yetmesi gibi faktörlerin belirleyici olduğu söylenebilir. Diğer yandan öğrencilerin eğitim gördükleri üniversitelerin yeni kurulmuş olması ve kentlerin küçük olmasının kimi avantajları yanında birçok dezavantajlı durumu da içerdiği ve bu durumdan kaynaklı öğrencilerin kent ve üniversite algılarının daha çok olumsuz bir nitelik taşıdığı görülmüştür.

Bu çalışmada üniversite-kent ilişkisine Tunceli kenti özelinden bakılarak, üniversite kurumunun kente etkileri üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak dünyada ve Türkiye'de üniversite kurumunun tarihsel gelişim süreci üzerinde durulacak ve daha sonra Tunceli kentinin ekonomik, demografik, kentleşme ve sosyo-kültürel yapısı ve bu alanlardaki değişim süreçleri Munzur Üniversitesi'nin kuruluşu paraleli üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Dünyada ve Türkiye’de Üniversitelerin Tarihsel Gelişim Süreci

Üniversite kelimesi, Latince universus kelimesinden türetilmiş olan ve kelime anlamıyla topluluk, cemaat, “communaute” anlamlarına gelmekte ve temel olarak bilim dallarında evrensel bilgi üretimi ve yayma işlevlerini üstlenen kurumlar olarak tanımlanabilir (Bolay, 2011, s. 105). Tarihsel süreçte İslam ülkelerinde 10. yüzyılda kurulan El-Ezher ve 11. yüzyılda kurulan Nizamiye medreseleri dünyadaki ilk üniversite örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk Batı üniversiteleri ise 12. ve 13. yüzyıllarda medreseleri örnek alarak gelişmeye başlamış, 13. ve 18. yüzyıllar arasındaki buhranlı dini ve siyasi kavgalardan uzaklaştıkça da günümüzdeki görünümüne kavuşmuşlardır (Ülken, 2019, s. 1; Küçükcan ve Gür, 2009, s. 42). Batı’da modern anlamda kurulan ilk üniversite, 1088 yılında kurulan Bologna Üniversitesi’dir. Daha sonra 1160 yılında Paris Üniversitesi, 1167 yılında Oxford Üniversitesi’nin kurulmasıyla başlayan süreçte üniversitelerin sayısı hızla artmış ve bu üç üniversiteyle benzer dönemlerde kurulan Montpellier, Padua, Orleans, Cambridge Üniversiteleri dünyada faaliyette olan en eski yedi üniversiteyi oluşturmaktadır (Sargın, 2007, s. 134-135).

İlerleyen süreçte üniversiteler toplumun ihtiyaç duyduğu insan gücüne cevap veren kurumlar haline gelmiş ve Toulouse (1229), Salamanca (1229), Sorbonne (1252), Prag (1348), Heidelberg (1386), Erfurt (1392), St. Andrews (1410) ve Trier (1454) gibi birçok Avrupa şehrinde üniversiteler peş peşe açılmıştır. 13. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanan ve temelde hukuk, ilahiyat, tıp ve felsefe disiplinlerine odaklanan Ortaçağ Avrupa üniversiteleri zaman içerisinde değişerek yeni üniversite biçimine evrilmişlerdir. Hümanizma, Rönesans ve Reform Hareketleri ve Aydınlanma süreçleri, kilise merkezli Ortaçağ üniversitelerinde değişim baskısına yol açmış ve bu kurumlar 19. yüzyıl başından itibaren Almanya’da ortaya çıkan modele doğru dönüşmüşlerdir. Prusya Kralı 3. Frederick tarafından eğitim sistemini düzenlemek amaçlı Berlin Üniversitesi’ni kurmakla görevlendirdiği Wilhelm von Humbolt’un, modern üniversite sisteminin gelişmesinde ve üniversitelerin bağımsız, eğitim- öğretim ve araştırma merkezleri olarak konumlanması noktasında önemli bir yeri vardır (Gürüz vd.,1994, s. 58-62; Çetinsaya, 2014: s. 22). Bu noktada 1810 yılında kurulan Berlin Üniversitesi, 19. ve 20. yüzyılda Japonya’dan Amerika kıtasına kadar birçok ülkenin yükseköğretim sisteminin kuruluş sürecine damgasını vurmuştur (Küçükcan ve Gür, 2009, s. 44). Bu dönemlerle birlikte rasyonel araştırma, ampirik gözlem ve deneysel yöntemin merkezde konumlandığı ve üniversitelerin de bu yapıya ev sahipliği yaptığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Arbo ve Bennewort, 2007, s. 21). 20. yüzyılda üniversitelerde uygulamalı araştırmalara ve danışmanlık hizmetleri alanlarına ağırlık verilerek öğrenci sayılarında büyük artışlar sağlanmış ve üniversiteler dışında teknik eleman yetiştiren meslek yüksek okulları kurulmaya başlanmıştır (Korkut, 1992, s. 72).

Türkiye’de yükseköğretimin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında Selçuklu Türklerinin 11. yüzyılda Bağdat’ta kurdukları Nizamiye Medresesi ile Fatih Sultan Mehmet’in 1463 yılında kurduğu İstanbul Medresesi’yle başlayan bir süreç söz konusudur. Batılı tarzda ise ilk üniversiteler, Osmanlı donanmasının Rusya’ya yenilmesinden kısa bir süre sonra 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’dur. Bu okullardan sonra 1827’de Tıbbiye, 1834 yılında kurulan Harbiye ülkemizdeki batılı ilk yükseköğretim kurumları arasında sayılmaktadır (Gürüz vd., 1994, s. 151). Cumhuriyet döneminden önce başlıca Darülfünun-u Osmani (1870), Darülfünun-u Şahane (1900), Darülfünun-u Osmani (1908) isimleri ile açılıp kapanan yükseköğretim kurumları, 1924 yılında çoğunlukla Alman olan yabancı profesörlerin ülkeye gelmesiyle birlikte üniversite kimliği kazanmaya başlamıştır. İstanbul Darülfünunu daha sonra 1933 yılında kapatılarak, İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. Daha sonraki süreçte 1773 yılında İstanbul’da kurulan Mühendishane-i Berri Hümayun, 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’ne dönüştürülmüştür. Ankara’da ise 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1941 yılında Hukuk Fakültesi, 1945 yılında Tıp Fakültesi açılmış ve bu fakülteler 1946 yılında Ankara Üniversitesi altında birleştirilmiştir (Korkut, 1992, s. 73-74).

1946 yılında, Türkiye üniversite tarihinde önemli eşiklerinden birinin aşıldığı söylenebilir. Çok partili hayata geçilmesinin yanında, bu tarihte çıkarılan 4936 sayılı Üniversite Kanunu ile üniversitelere özerklik (muhtariyet) verilerek, üniversitelerin rektör ve dekanlarını seçimle tayin ettiği ve yönetim süreçlerinde özerk bir yapının temelleri atılmaya başlanmıştır (Gürüz vd.,1994, s. 154). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra üniversitelerin misyonlarında önemli değişimler ortaya çıkmış ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında farklı bölgelerde üniversiteler açılarak bu alanda kitleleşme, yaygınlaşma ve erişilebilirliğin artırıldığı ve gelir dağılımı noktasında bireysel ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinin amaçlandığı bir süreç yaşanmıştır (İzmen ve Daş, 2017, s. 149). Diğer yandan 1950’lerdeki kalkınmacı anlayışın sonucu olarak, ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücü kaynağını karşılama noktasında, kurulması planlanan bölge üniversitelerinin ilk örnekleri olarak karşımıza 1940’lı yıllarda açılan Köy Enstitüleri ve Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü çıkmaktadır. Ancak bölge üniversitelerine evrilebilecek bu girişimlerin ilerleyen süreçte kapanması bölge üniversitelerinin gelişmesini engellemiştir (Sallan Gül ve Gül, 2014, s. 53).

1950-1980 dönemleri arasında sırasıyla 1955'de Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Ege Üniversitesi, 1957'de Erzurum'da Atatürk Üniversitesi¹, 1959'da Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1967'de Hacettepe Üniversitesi, 1971'de İstanbul'da Boğaziçi Üniversitesi, 1973 yılında Diyarbakır'da Dicle Üniversitesi, Adana'da Çukurova Üniversitesi, Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi, 1974'de Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi, 1975'de Malatya'da İnönü Üniversitesi, Elazığ'da Fırat Üniversitesi, Samsun'da 19 Mayıs Üniversitesi, Konya'da Selçuk Üniversitesi, Bursa'da Uludağ Üniversitesi, 1978 yılında ise Kayseri'de Erciyes Üniversitesi kurulmuştur. Bu dönemlerde İstanbul ve Ankara dışında kurulan bu üniversitelerin kuruldukları şehirlerin büyük bir kısmının, bölgelerinde bir üst merkez olan veya olmaya aday şehirler niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu süreçte üniversitelerin ülke çapına dengeli dağılımının amaçlandığı görülmektedir (Sargın, 2007, s. 138; Kömürlü, 2019, s. 40). 1970'li yıllarda kurulan yeni üniversitelere karşın, bu kurumlarda yeterli sayıda öğretim üyesi istihdamının yapılamadığı ve üniversite öğrenci kontenjanlarında beklenen büyümenin sağlanamadığı görülmektedir. Bu dönemde de öğretim üyeleriyle öğrencilerin üç büyük kent ve bazı büyük Anadolu kentlerinde yığıldığı bir görünümün devam ettiği söylenebilir (Çetinsaya, 2014, s. 44). Diğer yandan bu dönemde üniversite açılan kentlere kıyasla, ekonomik anlamda daha gelişmiş bir konumda bulunan Gaziantep, Antalya ve Denizli gibi illere üniversite açılmaması ve bu kentlere 90'lı yıllarda üniversite açılması durumu, üniversite açma kriterlerinin bilimsel nedenlerden ziyade siyasi etmenlere dayandığını göstermektedir (Öztürk vd., 2011, s. 150). 1980'li yıllardan itibaren üniversitelerin kuruldukları kentlerde ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarına katkı sunan yapılar olarak görüldüğü bir bakış açısı güçlenmeye başlamıştır (Deniz, 2019, s. 13). Diğer yandan 1980'li yıllarla birlikte üniversitelerin çok partili dönemin başında kazandıkları özerkliklerinin yavaş yavaş kaybedildiği bir dönem yaşanmıştır. 6 Kasım 1981'de askeri yönetimin çıkardığı 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile Yükseköğretim Kurumu (YÖK) kurulmuş ve üniversitelerde özerklikten uzak, siyasi otoriteye bağımlı ve merkezîyetçi bir yönetim tesis edilmiştir (Sallan Gül ve Gül, 2014, s. 54). 1980 sonrası dönemde özellikle 1992 yılında 24 üniversitenin bir günde kurulmasıyla birlikte üniversite sayıları hızla artmaya başlamıştır. 2000'li yıllarla birlikte AKP iktidarı döneminde "her ile bir üniversite" sloganıyla başlayan süreçte, 2006 yılından itibaren başlayarak hızlıca her ilde üniversiteler açılmaya başlanmış ve bu sürece paralel özel üniversite sayılarında da hızlı artışlar ortaya çıkmıştır (Sargın, 2007, s. 144).

Bu bağlamda yeni üniversitelerin kuruluş gerekçelerinden birinin yıllar içinde yüksek öğretime geçmeyi talep eden kitlenin artışına karşılık, yükseköğretim programı kontenjanlarının yeterli düzeyde artmaması ve sınava giren önemli bir kitlenin sistem dışında kalması durumu olduğu söylenebilir. Örneğin 1980 yılında 467.000 civarında bir başvurunun olduğu ve üniversitelere ise bu grubun sadece %9'unun yerleştirildiği, 1999 yılında ise 1.478.365 öğrencinin başvurduğu üniversite sınavında bu grubun %30'u herhangi bir yükseköğretim programına yerleştirildiği ve ilerleyen süreçte yeni kurulan üniversitelerle birlikte bu oranın gelişmiş ülkelerdeki oranlara² yaklaşmaya başladığı söylenebilir (Çetinsaya, 2014, s. 48). 2005 yılında Türkiye'de 53 devlet üniversitesi varken, 2015 yılına gelindiğinde bu sayı 104'e çıkmış ve 2023 yılı itibarıyla de 129'u devlet, 75'i vakıf, 4'ü vakıf meslek yüksek okulu türünde toplam 208 üniversite bulunmakta ve bu kurumlarda toplam 6.950.142 öğrenci eğitim görmektedir (YÖK, 2023). Her ne kadar üniversite sayıları ve üniversite öğrenci sayılarında niceliksel anlamda uluslararası standartlara yaklaşmışsa da; yeni kurulan üniversitelerin çok hızlı ve hazırlıksız bir şekilde açılmasından kaynaklı, niteliksel anlamda ciddi sıkıntılarının olduğu söylenebilir. Üniversitelerin kuruluş süreçlerinde toplumsal taleplerden ziyade siyasi ve popülist taleplerin belirleyici olması ve bundan kaynaklı kent merkezlerinden sonra o kentin ilçelerine de aynı gerekçelerle plansız bir şekilde yüksekokul ve meslek yüksekokullarının açılması, hatta aynı üniversite içerisinde aynı bölümün farklı yerlerde (ilçelerde) birden fazla açılması³ gibi örneklerin yaygın bir nitelik arz ettiği söylenebilir. Bu durum üniversitelerdeki var olan kökleşmiş problemlerin daha da büyümesine ve üniversite mezun sayılarında kitlesel artışların ortaya çıkmasına ve bu kesimdeki işsizlik oranlarının yükseldiği bir sürece yol açmıştır (Kavili Arap, 2014). Bu noktada Türkiye'de artan üniversite sayısı ve mezunlarına karşın akademik çalışmalarda ve mezun kalitesinde

¹ Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul, Ankara ve Van (Doğu Üniversitesi) illerinde kurulacak üç büyük üniversiteyle ülkenin batısı, merkezi ve doğusunda üç kültür merkezi oluşturulmasını hedeflemiştir. Atatürk'ün ölümü ve 2. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle Doğu Üniversitesi'nin kuruluşu çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte yeniden gündeme gelmiş ve yapılan planlamalarda üniversitenin Van ilinde kurulması uygun bulunmuştur. Ancak sonraki süreçte Milli Eğitim Bakanı'nın Erzurumlu olması ve Başbakan Adnan Menderes'in üniversitenin Erzurum'a kurulmasına daha sıcak bakmasından kaynaklı üniversite Erzurum'da ve Atatürk Üniversitesi ismiyle kurulmuştur (Namal ve Karakuzu, 2016, s. 489).

² Her ne kadar yükseköğretim kurumlarına giren öğrenci sayısı artsa da, mezun öğrenci sayısı oranı bakımından Türkiye'nin OECD ortalamasının altında olduğu söylenebilir OECD'nin Education at a Glance raporuna göre 2000-2021 yılları arasında Türkiye'nin 25-34 yaş grubundaki mezun oranı %9'dan %40'a ulaşmış olsa da bu oran OECD ortalamasının (%48) altında seyretmektedir (OECD, 2022, s. 36-37).

³ Örneğin Giresun Üniversitesi'nde İlk ve Acil Yardım önlisans programının hem kent merkezindeki Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu'nda hem de Şebinkarahisar ilçesindeki Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu bünyesinde açıldığı görülmektedir. Aynı şekilde bu üniversitede ön lisans programlarından Bankacılık ve Sigortacılık bölümü 4 farklı ilçede (Merkez, Tirebolu, Alucra, Şebinkarahisar), Halkla İlişkiler ve Tanıtım bölümü 3 farklı ilçede (Merkez, Alucra, Şebinkarahisar), Sağlık Kurumları İşletmeciliği bölümü 3 farklı ilçede (Keşap, Tirebolu, Alucra) açılarak eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmektedir (Tekerek, 2023, s. 95). Bu örnekler, bu bölümlerin ihtiyaçtan ziyade o kentlerde ve ilçelerde belirli bir öğrenci sayısına kavuşma amaçlı açıldığını göstermektedir.

istenilen iyileşmelerin sağlanamaması ve üniversiteli işsizlik oranlarının yüksek olması durumu, toplumun üniversite mezunlarına bakışını da olumsuz anlamda etkilemiştir (Özer, 2011, s. 94). Diğer yandan, 2000 yılı sonrası kurulan üniversitelerin önemli bir kısmında yeterli akademik kadrolar oluşturulmadan hemen eğitim ve öğretim aşamasına geçildiği ve bu durumun da akademik personelin kimi zaman uzmanı olmadığı bölümlerde ve derslerde görev almak zorunda kaldığı/istediği⁴ ve bu kurumlarda “herkesin her konudan anlayabileceği fikriyatını ve bir anti-uzmanlaşma perspektifinin neredeyse bir bilimsel yetkinlik olarak” sunulduğu bir yapıyı ortaya çıkardığı görülmektedir (Köse, 2003, s. 120). Sonuç olarak Türkiye’de üniversite ve öğrenci sayılarındaki niceliksel artışın uluslararası standartlara yaklaşması önemli bir gelişme olmakla birlikte, bu sürece paralel niteliksel anlamda istenilen düzeylere kavuşulmamış olunması durumu Türk yükseköğretim sisteminin çözülmesi gereken en acil problemlerinden biri olarak nitelenebilir.

2. Üniversite-Kent Etkileşimi Bağlamında Munzur Üniversitesi

Tunceli kenti tarihsel süreç boyunca başlıca M.Ö. 2200 yıllarında Hurrilerin, M.Ö. 1300 yıllarında Hititlerin, M.Ö. 1200 yıllarında Urartuların, M.Ö. 700 yıllarından itibaren Medlerin, Perslerin ve Makedonyalıların, M.Ö. 17- M.S. 200 yıllarında Romalılar ve kısa bir süre Partların, 200-639 yıllarında Kapadokyalılar, Selevkoslar, Doğu Roma İmparatorluğu, Bizanslılar ve Sasanilerin, 639-972 yıllarında Arapların ve 972-1071 arası Bizanslıların egemenliği altında bulunmuş bir bölgedir. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi’nden sonra Anadolu’da Türklerin egemenliğinin hızla yayıldığı dönemden sonra, bu bölge Türklerin egemenliği altına girmiştir. Tunceli bölgesi 1087 yılından itibaren ise Selçuklular, Mengücekler ve Akkoyunlular’ın hakimiyeti altında kalmış, 1473 yılında da Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Yöre Osmanlı yönetiminde 1847 yılında Hozat merkez olmak üzere Dersim Livası adıyla sancak yapılarak Erzurum’a bağlanmıştır. 1879 yılında ise Dersim adıyla ayrı bir vilayet olan bugünkü Tunceli bölgesi, 1886 yılında mutasarrıflığa indirilmiş, 1892 yılında ise Elâzığ vilayetine bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra 25 Aralık 1935 tarihinde geçici merkezi Elâzığ ili olmak üzere Erzincan’ın Pülümür, Elâzığ’ın Nazımiye, Hozat, Mazgirt, Pertek, Ovacık ve Çemişgezek ilçeleri bağlanarak Tunceli Vilayeti teşkil edilmiştir. Bu süreçte birlikte, daha önce Dersim olan bölgenin ismi Tunceli olarak değiştirilmiştir. 30 Aralık 1946 tarihinde il merkezi, eskiden Kalan Kasabası olarak bilinen şu andaki Tunceli merkezine nakledilmiştir (Tunceli Belediyesi, 2023). Günümüzde demiryolu ve havayolu bağlantısı bulunmayan Tunceli iline, kentin engebeli coğrafyasından dolayı karayolu ulaşımında da zorlu bir yapı söz konusudur. Kentin bu özellikleri temelde bu bölgeyi çevresinden yalıtılmış bir alan haline getirmekte ve kentleşme ve sanayileşme sürecini de ciddi anlamda engellemektedir (Canpolat, 2019, s. 185).

Adını Munzur Çayı’ndan alan Munzur Üniversitesi’nin temelleri ise 1983 yılında Fırat Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulan Tunceli Meslek Yüksek Okulu’na dayanmaktadır. Munzur Üniversitesi’nin kuruluşu ise 28.3.1983 Tarih ve 2809 Sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununa, 22.05.2008 Tarih ve 5765 Sayılı Kanun’la eklenen 102. Maddesiyle Tunceli Üniversitesi adı ile kurulmuştur. Daha sonra 20.08.2016 Tarih ve 6745 Sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile Tunceli Üniversitesi adı Munzur Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. 2013 yılı güz yarıyılı itibarıyla, üniversite Aktuluk Mahallesi’nde inşa edilen kampüs alanına taşınmış ve il merkezindeki 6 fakülte ve 1 yüksekokulda, ilçe merkezlerindeki (Pertek ve Çemişgezek) meslek yüksekokullarında eğitim ve öğretim programları yürütülmektedir (Munzur Üniversitesi, 2021a). Tunceli kentinin ve Munzur Üniversitesi’nin tarihine kısaca değinildikten sonra çalışmanın bundan sonraki kısmında üniversite- kent ilişkisi başlıca demografik, ekonomik, mekânsal ve sosyo-kültürel değişkenleri üzerinden ele alınacaktır.

2.1. Demografik Etkileri

Tunceli, demografik anlamda ülke genelindeki nüfus artışına kıyasla, nüfusun artmadığı kentlerden biridir. Kentin coğrafi olarak sarp bir yapısının olması ve tarihi süreçte yaşanan olaylar bölgeden dışarıya yoğun göçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Tunceli kentinin nüfusunun azalan bir eğilim içerisinde olmasında başlıca uzun dönemler bölgede var olan terör ve güvenlik sorunu ve kentte sanayi tesislerin yetersizliği/yokluğundan kaynaklı yeterli işgücü arzının olmaması durumlarının etkili olduğu söylenebilir. Tunceli kentinin merkez ilçesi iskân ve yerleşme için çok uygun bir yapıda olmadığı için kent merkezindeki nüfus artışının çok yavaş gerçekleştiği söylenebilir. Kentin kuruluş sürecinde merkez ilçesi Kalan olarak

⁴ Örneğin Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi’nde (AIÇÜ) görev yapan ve Tarih bölümü lisans mezunu olan bir öğretim görevlisinin 2019-2020 bahar ve 2020-2021 güz dönemindeki ders programında farklı disiplinlerde yer alan Türkiye Avrupa Birliği ve Küreselleşme, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi, Bilim Tarihi, Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı, Uygarlık Tarihi, Sosyal Antropoloji ve Medeniyet Tarihi, Antropoloji, İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü, Türk Eğitim Tarihi gibi dersleri farklı bölümlerde verdiği görülmektedir. Aynı şekilde, 2020 yılında Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji bölümü, psikiyatri hemşireliği doktoralı ve felsefe doktoralı iki öğretim üyesiyle eğitime başlamış ve daha sonra öğretim üyelerinden birinin doğum iznine ayrılması sonrası felsefe doktoralı öğretim üyesinin bölümdeki alan derslerinin çoğunu uzun bir dönem tek başına yürütmek zorunda kalması gibi durumlar bu alanlardaki plansızlığa ve özensizliğe örnek verilebilir (Tekerek, 2023, s. 47-48).

isimlendirilmiş ve bu merkez ilçenin nüfusu 1940-1945 nüfus sayımlarında 1000'in altında, 1960 yılında 4 bin civarında, 1990'lı yıllarda 20 bine, 2010'lu yılların sonu itibariyle ise 33 binlere yükselmiştir (Canpolat, 2019, s. 187). Tunceli kentinin genelindeki nüfus oranlarına bakıldığında 1970 yılında 157 bin olan kent nüfusu 2009 yılında yarıya yakın azalmıştır. Aynı dönemlerde ülke nüfusu iki kat artarken, Tunceli nüfusu yaklaşık dört kat azalmıştır. 1940'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar düzenli artan kent nüfusu 1985 yılından sonra bölgede başlayan terör ve asayiş sorunları sonucunda azalma eğilimi içerisine girmiştir (Keskin vd., 2015, s. 24). TÜİK'in 2022 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNS) sonuçlarına göre Türkiye nüfusu 85 milyon 279 bin 553 kişiye ulaşmış ve Tunceli ise 84 bin 366 kişi ile Bayburt'tan sonraki (84 bin 241) en az nüfusa sahip il olmuştur (TÜİK, 2023). Tunceli'de nüfusun %62,5'i kent merkezinde %37,5'i ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. Tunceli kenti en çok İstanbul, Elâzığ, Ankara, İzmir ve Diyarbakır illerine göç vermektedir (Keskin vd., 2015, s. 163). TÜİK'in 2021 yılı İç Göç İstatistikleri raporuna bakıldığında Tunceli'nin en az göç veren iller sıralamasında Bayburt ve Ardahan'dan sonra üçüncü sırada olduğu, aynı şekilde en az göç alan iller sıralamasında da Ardahan'dan sonra (4 bin 750 kişi) ikinci sırada (7 bin 54 kişi) olduğu görülmektedir (TÜİK, 2022a).

Üniversitelerin kuruldukları kentlerdeki ilk görülen etkilerinden biri demografik yapıda ortaya çıkardığı değişimlerdir. Her ne kadar bu etki kentin veya üniversitenin büyüklüğüne bağlı değişkenlik gösterse de, öğrenci ve personel sayısındaki artışların o kentte az veya çok nüfus ve göç yapısında belirgin değişimlere yol açtığı söylenebilir. Üniversitelerin kuruluşundan sonra yaşanan nüfus artışında öğrencilerin belirgin bir konumda olması durumuna, kentin öğrencileşmesi (studentification) adı verilmektedir (Yavuzçehre, 2016, s. 238). 1980'li yıllardan itibaren Elâzığ'da bulunan Fırat Üniversitesi'ne bağlı bir MYO'nun açılması ve 2008 yılında Tunceli Üniversitesi (2016 sonrası Munzur Üniversitesi) adıyla yeni bir üniversite kurulmasıyla birlikte kentin demografik yapısında, üniversite çalışanlarının ve öğrencilerinin önemli bir yer kaplamaya başladığı söylenebilir. Munzur Üniversitesi'nin öğrenci ve çalışan sayılarının verildiği Tablo 1'e bakıldığında on yıllık süre zarfında öğrenci sayısının iki kata yakın arttığı görülmektedir.

Yıl	Akademik Personel Sayısı	İdari Personel Sayısı	Öğrenci Sayısı
2012	333	178	3709
2013	375	207	6513
2014	426	211	7064
2015	425	229	7683
2016	408	242	6824
2017	417	241	6260
2018	438	402	5359
2019	435	397	5451
2020	453	397	6504
2021	467	401	6444
2022	467	401	6419

Kaynak: (Munzur Üniversitesi, 2022)

Diğer yandan öğrenci ve çalışan sayıları on yıllık süre zarfında artış eğilimi içerisinde olsa da, kentin öğrencileşmesi düzeyinin benzer konumdaki komşu illere kıyasla⁵ düşük düzeylerde gerçekleştiği söylenebilir. Tunceli'de 2012 yılında toplam üniversite öğrenci sayısı kent nüfusunun %1,4'ünü oluştururken, bu oran 2023 yılı itibariyle %2,1'e yükselmiştir. Bu noktada üniversitenin kentin demografik yapısındaki belirleyiciliğinin yeterli düzeyde artmadığı görülmektedir. Diğer yandan Munzur

⁵ Munzur Üniversitesi ile aynı dönemlerde kurulan Bingöl Üniversitesi'nin 2012 yılında 4495 öğrencisi varken bu sayı 2022 yılı sonu itibariyle 16.976'ya yükselmiş ve bu noktada 2012 yılında öğrenciler kent merkezindeki nüfusun %3,1'ini oluştururken bu oran 2022 yılında % 6'ya yükselmiştir. Bu anlamda Bingöl'de kentin öğrencileşme düzeyinin Tunceli'ye kıyasla daha yüksek bir düzeyde gerçekleştiği görülmektedir (Bingöl Üniversitesi, 2023).

Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler üzerine yapılan bir çalışmada öğrencilerin büyük bir kısmının (%88) Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki farklı illerden geldikleri görülmüştür (Menteşe ve Gülmez, 2018, s. 253). Aynı şekilde YÖK'ün 2022 YKS Yükseköğretim Girdi Göstergelerine bakıldığında kente gelen öğrencilerin ağırlıklı olarak belirli bölge ve kentlerden geldiği söylenebilir. Örneğin, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne yerleşen öğrencilerin profillerine bakıldığında, bu bölüme 41 öğrencinin yerleştiği ve bu öğrencilerin 38'inin doğu ve güneydoğu illerinden geldiği, aynı şekilde Sağlık Bilimleri Fakültesi Ebelik Bölümüne yerleşen 62 öğrencinin 58'inin aynı bölgelerdeki illerden geldiği görülmektedir (YÖK, 2023). Bu durum her ne kadar öğrencilerin aldıkları merkezi yerleştirme puanlarından ve memleketlerine yakın illerde okuma isteklerinden kaynaklansa da, mevcut tablodaki homojen dağılımın çağdaş üniversite fikriyle çelişen bir yönünün olduğu söylenebilir. Bu noktada üniversitelerin öğrencilere diploma ve meslek kazandırılan yerler olması yanında; öğrencilerin farklı kişiler, kültürler ve düşüncelerle karşılaştığı, farklı hobi ve beceriler kazandıkları ve böylelikle kozmopolit bireyler haline geldiği mekanlar olarak önemli işlevleri üstlenmesi gerekmektedir. Bu noktada Munzur Üniversitesi'nin gerek öğrenci sayısının az olması gerekse de öğrencilerin homojen bir grup niteliği taşımasından kaynaklı üniversite-kent etkileşiminin sınırlı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Her ne kadar üniversitenin kuruluşuyla birlikte kente binlerce öğrenci ve çalışanın gelmesiyle birlikte kentin demografik yapısında hareketlilik yaşanmış olsa da, çevre illerde bulunan benzer üniversitelerin öğrenci sayılarındaki artışa ve kentlerin öğrencileşmesi düzeyine kıyasla, Tunceli kentinin bu alanda yavaş bir gelişim seyrine tabi olduğu ve bu anlamda kentin demografik değişimine etkisinin sınırlı bir düzeyde olduğu görülmektedir.

2.2. Ekonomik Etkileri

Üniversitelerin buldukları kentlere olan ekonomik etkilerinin, hesaplanabilirliği daha kolay ve sonuçları daha hızlı gözlemlenen bir nitelik taşıdığı söylenebilir (Yavuzçehre, 2016, s. 239). Üniversitelerin buldukları bölgeye/kente orta ölçekli bir fabrikanın ürettiği katma değere yakın bir değer ürettiği belirtilebilir. Üniversiteler buldukları alanlarda istihdam ve gelir yaratarak yerel ekonomide çarpan etkisi yapan önemli aktörlerden biridir (Nişancı vd., 2017, s. 14). Bu noktada üniversitelerin buldukları kentin ekonomisine etkisinin doğrudan ve dolaylı yollardan gerçekleştiği görülmektedir. İlk olarak, üniversitenin kuruluşu o bölgeye yeni istihdam ve ekonomik kaynakların geldiği bir süreci tetiklemekte, daha sonra ise üniversitenin kuruluşuna bağlı farklı sektörlerin hızlıca o bölgede gelişmesi noktasında dolaylı olarak ekonomik gelişmeyi etkileyen bir sürece yol açmaktadır (Lewis, 1998, s. 54-55). Diğer yandan üniversiteler içerdiği farklı bölümler, anabilim dalları, araştırma merkezleri, teknokentler ve akademik personeli ve öğrencileriyle birlikte sanayi sektörüyle iş birlikleri geliştirmesi muhtemel kurumlardan biri olma özelliği taşımaktadır (Yavuzçehre, 2016, s. 241).

Küçük ve orta büyüklükteki şehirlerde kurulan üniversitelerin gerek yerel gerekse de merkezi otoriteler tarafından bu bölgelerin ekonomik kalkınmasında bir model olarak görüldüğü söylenebilir. Üniversitelerin kuruldukları kentte doğrudan ve dolaylı yaratılan istihdam, kurumun, öğrencilerin, çalışanların ve ziyaretçilerin yaptıkları harcamaların bu kentlerin ekonomisi için hayati bir konumda olduğu belirtilebilir (Işık, 2008, s. 161). Yeni üniversitelerin kurulması sürecinde o yörenin halkının isteklerinin de belirleyici olduğu, örneğin yöredeki çocukların üniversite okumak için il dışına çıkmak zorunda kalmayacağı, yedek subay olma imkânı elde edecekleri, daha iyi iş bulacakları, siyaset kurumuyla ilişkili ticaret erbabının üniversite çevresinde arazi rantı oluşturması ve yöre pazarının gelişmesi ve hareket kazanması gibi taleplerin de bu süreçte etkili olduğu görülmektedir (Korkut, 1992, s. 86). Bu noktada, ekonomik anlamda gelişme potansiyeli taşımayan ve gerekli sektörlerle sahip olmayan kentlerde üniversiteler kurulması yoluyla o kentin kalkınmasının hedeflenmesi durumuna sıklıkla rastlanmaktadır. Fransız İktisatçı François Perroux'un geliştirdiği Kutuplaştırma Teorisi ile, bir ülkenin ekonomik kalkınma sürecinde ülkenin her yerinin aynı zamanda gelişmediğini ve kalkınma kutupları (kutuplaşmış bölgeler) olarak adlandırdığı bölgelerin diğer bölgelere nazaran daha gelişmiş ve ekonomik gelişmeyi tetikleyici ve yön gösterici bir işlevi üstlendiğini belirtmektedir (Erkan, 1987'den akt. Çatalbaş, 2007, s. 91). Bu bağlamda üniversitelerin, yerel ekonomilerin kalkınma sürecinde sürükleyici bir aktörden ziyade tamamlayıcı bir aktör konumunda olduğu söylenebilir (Çatalbaş, 2007, s. 96). Bu noktada üniversitelerin kuruldukları kentlerin kalkınma sürecinde lokomotif işlevi gören sektörlerin birincil araç işlevi taşıdığı ve üniversitelerin ise bu sektörlerle destek sunan ikincil araç işlevine sahip kurumlar olduğu söylenebilir (Albeni, 2001, s. 158).

Tunceli kentinin ekonomik yapısına ve bu alandaki temel göstergelerine bakıldığında ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır. Tunceli, çevre il ve ilçelere devamlı göç veren konumundan kaynaklı ekonomik anlamda dışa bağımlı bir kent görünümündedir. Güvenlik sorunları kaynaklı köylerin boşaltılması ve bölgede yaşanan yoğun göçler kırsal alanlardaki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin azalmasına ve bu kesimlerin üretici konumlarını yitirmesine yol açmıştır. Tarım ve hayvancılık dışında zanaatı olmayan bu kesimler şehir merkezlerinde işsiz veya ağır işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır (Keskin vd., 2015, s. 35). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın düzenli aralıklarla yürüttüğü illerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik

Sıralaması Araştırması⁶ (SEGE) illerin başlıca demografik, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali ve yaşam kalitesi değişkenleri üzerinden sıralamasını yapan ve en gelişmişten gelişmemişine dayalı altı kademe illeri sıraladığı bir araştırmadır. Buna göre araştırmanın en günceli olan 2017 yılı verilerine bakıldığında Tunceli ili beşinci gelişmişlik kademesinde bulunmaktadır. Kent, ülkedeki tarımsal üretime en az katkı sunan, imalat sanayi işyerleri oranı ve teşvik belgeleri yatırım ve kişi başı ihracat değişkenlerinde düşük değere sahip iller arasında olduğu görülmektedir. Buna göre Tunceli demografik açıdan 39., eğitim alanında 56., sağlık açısından 61., erişilebilirlik açısından 71., mali açıdan 35., yaşam kalitesi açısından 69., rekabetçi ve yenilikçi kapasite açısından 74. ve istihdam alanında ise 23. sırada olduğu görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019). Bu bağlamda kentin üniversite kurulmadan önceki sıralamasıyla üniversite kurulduktan sonraki sıralaması⁷ arasında belirgin bir farklılık olmadığı ve üniversitenin bu alanda kentin gelişimine sınırlı bir katkısının olduğu görülmektedir.

Tunceli, Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasında ise TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) bölgesi içerisinde yer almakta ve bu bölgede işgücüne katılım ve işsizlik oranlarına bakıldığında, 2021 yılı için 15 ve daha yukarı yaştaki nüfustan 1 milyon 352 bin kişinin işgücüne dahil olduğu ve işgücüne katılma oranının %48,3 seviyesinde gerçekleştiği, işsizlik oranının ise bölgede %10,2 olduğu görülmektedir (İŞKUR, 2022: 5). TÜİK tarafından açıklanan il düzeyinde cari fiyatlarla GSYH hesaplamalarına bakıldığında, Tunceli ilinin son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Buna göre Gayri Safi Yurtiçi Hasıladan (GSYH) en yüksek payı İstanbul 2 trilyon 202 milyar 156 milyon TL ve %30,4 pay ile İstanbul, 667 milyar 142 milyon TL ve %9,2 pay ile Ankara, 462 milyar 152 milyon TL ve %6,4 pay ile İzmir illeri almıştır. Diğer yandan listenin son sıralarına bakıldığında, son üç sırada 6 milyar 99 milyon TL ile Tunceli, 4 milyar 968 milyon TL ile Ardahan ve 3 milyar 861 milyon TL ile Bayburt yer aldığı görülmektedir (TÜİK, 2022b). Buna karşın Tunceli'nin kişi başına düşen yıllık milli gelir oranlarına bakıldığında ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmekte ve bu durumun da esasen kentin nüfusunun az olmasından ve kente yapılan baraj vd. kamu yatırımlarına yönlendirilen paradan kaynaklandığı ve bu durumun da yanıltıcı bir algı yarattığı, esasen kentte yoksulluk ve işsizliğin yaygın bir problem olduğu belirtilebilir (TTSO, 2021).

Tunceli'de istihdam oranlarının düşük olmasında coğrafi anlamda fizik şartların çetin olması, uzun yıllar devam eden güvenlik ve terör sorunları, yeterli sanayi tesislerinin olmayışı ve olanların da küçük olması ve düşük istihdam kapasitesiyle çalışmasının belirleyici olduğu söylenebilir (Keskin vd., 2015, s. 43). TOBB'un 2020 yılında yayımladığı Sanayi Durum Raporuna bakıldığında ilde 100 hektarı organize sanayi bölgesi (OSB), 1,5 hektarı sanayi sitesi ve 8,25 hektarı münferit alan olarak toplamdan 109,75 hektar sanayi alanının olduğu ve bu alanlarda toplamda 77 sanayi işletmesinin bulunduğu görülmektedir. Bu işletmelerde toplamda 682 kişinin istihdam edildiği ve bu 682 kişiden 69'unun (%10,12) madencilik, 529'unun (%77,57) imalat, 84'ünün (%12,32) enerji sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Diğer yandan bu işletmelerin ölçek dağılımlarına bakıldığında 77 sanayi işletmesinin %77,92'sinin mikro, %18, 18'inin küçük, %3,90'ının orta ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu sektörlerin Türkiye'deki toplam içindeki payına bakıldığında madencilik ve taş ocakçılığının (0,19), imalat (0,05), elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretim ve dağıtım (0,10) alanlarında çok düşük katkıları olduğu görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020, s. 4-8). Ekonomik göstergeleri noktasında gelişmemiş bir kent görünümünde olan Tunceli'nin, sürükleyici/öncü sektörlerinin gelişmemiş olmasından kaynaklı, üniversitenin kuruluşundan sonra da bu gelişmemişlik halinin devam ettiği ve bu noktada üniversitenin kentin ekonomik gelişimine sınırlı bir katkısının olduğu söylenebilir.

2.3. Kentleşme Süreci ve Mekânsal Değişimler

Amerika'da kurulan ilk üniversitelerin devlet kurumlarına yönetici ve kiliselere din adamı yetiştirme misyonu üzerinden geliştikleri ve üniversitelerin toplumun değerlerini kendi bünyesinde bütünleştirme ve ülkenin milli değerlerini yansıtan bir misyonu yükledikleri görülmektedir. Bu noktada çoğu üniversitenin büyük şehirlerin uzağındaki kentlerde kurulduğu ve bunun nedeni olarak da büyük şehirlerdeki yaşam kültürüne duyulan güvensizliğin ve gençlerin büyük şehirlerde dejenere olacakları noktasındaki düşüncenin de belirleyici olduğu görülmektedir (Gade, 1991'den akt. Küçükcan ve Gür, 2009, s. 88).

⁶ İller ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na (SEGE) bakıldığında Tunceli ilinin 1996 yılındaki araştırmada 60. sıradayken 2003 yılındaki araştırmada 12 sıra yükselerek 48. sıraya yükseldiği görülmektedir. Her ne kadar ilin sıralamada yukarı çıktığı görülse de esasen ilde ekonomik ve sosyal bir ilerlemeden ziyade bu dönemde ildeki terör ve güvenlik olayları nedeniyle ilin dışarıya yoğun göç vermesi ve buna bağlı nüfusun azalmasına karşın ve kente yapılan baraj, yol, diğer kamu yatırımları için ayrılan mali kaynakların belirli düzeyde kalması veya artmasından kaynaklı, ilin sosyo-ekonomik göstergelerinin iyileştiği söylenebilir. SEGE araştırmalarının 2011 yılındaki verilerine bakıldığında Tunceli'nin iller arasındaki sıralamasının önceki araştırmaya göre aşağı indiği ve 58. Sırada gerçekleştiği ve bu sıralamanın en son yapılan 2017 araştırmasında bir sıra aşağı inerek 59. sırada olduğu görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023).

⁷ Tunceli ili, 1980 yılındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında 67 il içerisinde 59. sırada iken, 2003 yılı araştırmasında 81 il içerisinde 52. sırada, 2017 yılı araştırmasında ise 81 il içerisinde 59. sırada olduğu görülmektedir.

Diğer yandan zayıf ekonomiye sahip birçok Amerika kentine üniversitelerin kuruluşuyla birlikte, üniversitelerin o kentleri kendi ihtiyaçlarına dayalı tasarlayıp dönüştürdüğü bir süreç yaşanmıştır (Harvey, 2013, s. 67). 19. yüzyılın sonlarından itibaren sanayileşme ve demokratikleşme süreçlerinin bir sonucu olarak üniversitelerin mekânsal olarak büyüdüğü ve merkezileştiği bir süreç ortaya çıkmıştır. Amerika ve Avrupa üniversitelerinde daha fazla sayıda öğrencinin üniversitelere kaydolmasıyla birlikte üniversite kampüslerinin inşasında yeni bir modele geçilmiştir. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye ve birçok ülkede kurulan yeni üniversitelerin Amerikan kampüsü ve mega yapı modellerinin bir kombinasyonu olarak tasarlanıp yapıldığı bir süreç yaşanmıştır. Yeni araştırma türlerinin ortaya çıkması, disiplinler arası çalışmaların yaygınlaşması ve giderek daha fazla insanın yüksek öğrenim görmeye başlaması gibi gelişmeler, şehirlere sığmayan yeni ve daha büyük binalara olan ihtiyacı beraberinde getirmiş ve bu durum da üniversite kampüslerinin şehir merkezlerinin dışına inşa edilmesine yol açmıştır. Bu noktada şehir dışına kurulan üniversitelerin şehrin periferinde kalması ve şehirde yeterli düzeyde bütünleşmemesi ve izole olması gibi durumlar ortaya çıkmıştır (Yaylalı-Yıldız vd., 2013, s. 126; Kapp, 2018, s. 57).

Türkiye'de uzun dönemler kentlerin ekonomik canlılığında o kentte konumlanan askeri garnizonların merkezi öneme sahip olduğu bir yapı etkin olmuştur. Üniversitelerin belirli bir dönemden sonra büyük kentlerden orta ve küçük kentlere doğru yayılması ve askeri kurumların da kent merkezlerinden çıkmasıyla birlikte, üniversiteler kent ekonomisi için vazgeçilmez bir noktaya gelmeye başlamıştır (Aktay, 2003, s. 117). Diğer yandan Türkiye'de üniversitelerin kentin dışında konumlandığı ve genelde kent bitince üniversitelerin ve tarlaların başladığı bir yapının söz konusu olduğu görülmektedir. Bu noktada kent merkezlerinde arsa bulmanın hem zor hem maliyetli olması gibi somut gerekçeler yanında, gelişmiş ülkelerden farklı olarak Türkiye'de üniversitelerin temelde bir temsil nesnesi olarak görüldüğü söylenebilir. Üniversiteler kurumsal, toplumsal varlığından ve misyonundan ziyade binalarının topluca fark edilebilir bir nitelikte olduğu ve kentler için oraya yatırım yapıldığının herkes için görülebilir bir kanıtı işlevinin ön planda olduğu kurumlardır (Tanyeli, 2013'ten akt. Kuyrukçu ve Alkan, 2021, s. 657-658). Türkiye'de üniversite yerleşkelerinin önemli bir kısmı kırsal dağlık alanlarda, devlet orman alanı gibi gelişime elverişli olmayan bölgelerde kurulmaktadır. Bu noktada üniversite içerisinde yaşayan nüfusun bu bölgede yeterli yaşam beklentilerini (barınma, beslenme, ulaşım, eğitsel imkanlar, kültür ve sanat gibi) karşılayacak şekilde organize olmasının önemli olduğu söylenebilir (Nişancı vd., 2017, s. 7). Üniversitelerin kuruluş sürecinde büyük ölçüde mülkiyet durumu üzerinden yer seçimine karar verildiği ve üniversite kent etkileşimi noktasındaki değişkenlerin göz ardı edildiği bir yapının güçlü olmasından kaynaklı, üniversitelerin buldukları kentlerin gelişimine istenilen düzeyde katkı sunmaktan uzak ve üniversite kent ilişkisinin de birçok sorunla malul olduğu söylenebilir. Bu bağlamda üniversitelerin toplum için var olduğu ve toplumdaki soyutlanamayacağı ilkesinin devamlı hatırdaki tutulması gerekmektedir (Kuyrukçu ve Alkan, 2021, s. 668-669). Diğer yandan görece kent merkezinin içinde veya yakınında kurulan yeni üniversitelerin kentin ekonomik ve mekânsal değişiminde olumlu katkılarının olduğu ve üniversite ve kent etkileşiminin ideal düzlemde gerçekleştiği bir sürece yol açtığı söylenebilir. Örneğin Karabük Üniversitesi'nin sosyo-mekânsal etkileri üzerine yapılan bir çalışmada, üniversitenin kentin geneline kıyasla 100. Yıl Mahallesi olarak adlandırılan bölgede daha hızlı bir imar ve kentleşme sürecine yol açtığı ve bu bölgenin öğrenci mahallesi haline geldiği görülmüştür (Oral vd., 2019, s. 123). Bu noktada küçük kentlerin gelişim süreci noktasında, üniversitelerin kentin çok uzağında kurulmamasının büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Diğer yandan üniversitelerin sadece kentleri kalkındırma ve refahı arttırma aracına indirgenmesi ve buna bağlı niceliksel olarak artışların ön plana çıkmasının bir sonucu olarak, yeni kurulan üniversitelerde inşaat faaliyetlerinin bir türlü bitmediği ve bu sınıfta yer alan üniversitelerin "bitmeyen şantiye kampüslerin dramıyla" malul bir niteliklerinin olduğu söylenebilir. Bu noktada küçük kentlere üniversite kurulması süreçlerinde temel konunun üniversitenin o kente sağlayacağı katkılardan ziyade, o kentin bir üniversiteye hazır olup olmadığı veya her ile bir üniversitenin gerekip gerekmediği konusu üzerinde önemle düşünülmelidir (Maltaş Erol ve Özer, 2018, s. 104-105). Bir kente üniversite kurulacağı kararı alındıktan sonraki süreçte kampüs alanının yapılacağı yer ve çevresindeki alanda mekânsal değişimlerin, ekonomik hareketlenmenin hızlandığı bir süreç ortaya çıkmaktadır (Gündoğdu ve Özkök, 2017, s. 85). Üniversitelerin açılmasıyla birlikte öğrenciler ve çalışanlardan oluşan büyük bir kitlenin şehre gelmesi kentteki konut talebinin önemli oranda artmasına ve inşaat sektörünün ciddi anlamda canlanmasına yol açmaktadır (Nişancı vd., 2017, s. 2). Üniversitelerin ortaya çıkardığı kümelenme etkisiyle birlikte o ilde inşaat, emlak, perakende ticaret, yeme içme sektörlerinde yeni yatırımların hız kazandığı bir süreç ortaya çıkmaktadır. Özellikle konut talebinde yaşanan değişimlerin yöre halkından evi olan ve kiralayabilenleri olumlu anlamda etkilerken, evi olmayanları ise artan emlak ve kira fiyatlarından dolayı olumsuz etkilemektedir (İzmen ve Daş, 2017, s. 159).

Tunceli kent merkezinin tarihsel gelişim sürecine bakıldığında 20. yy. başlarında günümüzdeki kent merkezinde herhangi bir yerleşim yerinin olmadığı ve bu bölgenin kent merkezi olarak seçilmesinde bu dönemlerdeki yönetsel nedenlerin belirleyici olduğu görülmektedir. Örneğin kentin kurulduğu dönemde bir köy görünümünde olan günümüzdeki kent merkezi, ilerleyen dönemlerde kasabaya ve son olarak da küçük bir kent görünümüne kavuşmuştur. Bu noktada Tunceli'nin 2000'li yılların başına kadar şehirleşme sürecinin yavaş gelişen bir yapısının olduğu söylenebilir. Tunceli (Munzur) Üniversitesi'nin kuruluşuyla birlikte yeni kampüsün Tunceli Elâzığ karayolu üzerinde Aktuluk Köyü'ne yakın bir yerde kurulacağı belli

olmasıyla birlikte, ilk aşamada Aktuluk Köyü mahalleye dönüştürülerek belediye sınırları içerisine dahil edilmiştir. Daha sonra bu hat üzerinde yer alan ve yapılaşmaya uygun yerler olan Atatürk ve Aktuluk Mahalleleri hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir (Canpolat, 2019). Üniversite kampüsünün kurulmaya başlandığı dönemlere kadar seyrek yapılaşmanın ve tarlaların hâkim olduğu bu bölgede arsa ve daire fiyatlarının hızla arttığı ve kentin ekonomik yapısında inşaat faaliyetlerinin önemli bir yer kapladığı bir süreç yaşanmıştır. İlerleyen süreçte bu bölgede yükselen yapılarla birlikte lüks sitelerin, büyük marketlerin ve mağazaların, restoran-kafe benzeri mekanların, dersane, öğrenci yurdu ve kırtasiyelerin hızlıca açıldığı görülmektedir (Gültekin ve Yeşiltepe, 2015). İnşaat sektörü, Tunceli ekonomisi için sürükleyici sektör olsa da üniversitenin kuruluşundan sonraki dönemde kent merkezindeki bina sayılarındaki ve konut satışlarındaki artış oranlarını ele alan bir çalışma, bu alanda yaşanan değişimin Türkiye ortalamalarının altında kalan bir yapısının olduğunu göstermektedir (Kaymaz vd., 2017, s. 135). Aynı şekilde kentte bulunan KYK yurtlarının kapasitesinin (2100), öğrenci sayısının çok altında olmasından kaynaklı öğrencilerin kentte barınma sorunu ve yüksek kiralarla yüz yüze kaldıkları ve öğrencilerin belli dönemlerde yaptıkları eylemlerle bu soruna dikkat çektikleri görülmektedir (DHA, 2021). Bu bağlamda üniversitenin kente en büyük etkisinin yapılaşma ve imar alanında yaşandığı ve buna bağlı kent merkezindeki konut stoğunun hızla arttığı, modern ve yüksek katlı binaların üniversiteye yakın bölgede hızla arttığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu sürecin kentin ekonomisini sınırlı da olsa canlandıran bir etkisinin olduğu söylenebilir.

2.4. Sosyo-Kültürel Etkileri

Üniversitelerin, kuruldukları (özellikle küçük) kentlerin süreç içerisinde yoğun bir insan göçü almasıyla birlikte bu kentlerde uzun yıllarda sağlanamayacak gelişim süreçlerinin kısa sürede gerçekleşmesine imkân sunacak “sıkıştırılmış toplumsal değişme ajanı” işlevine sahip oldukları söylenebilir (Yılmaz, 2011, s. 3). Diğer yandan üniversitelerin buldukları kenti sosyo-ekonomik yönden etkilemeleri ve değiştirmeleri o kente gelen öğrenci sayısı ve kentin öğrencileri çekebilme gücüyle doğru orantılıdır. Özellikle küçük kentlerdeki sosyal olanakların azlığı, o kentlere yeterli sayıda öğrencinin gelmemesine ve üniversite-kent etkileşimin istenilen düzeyde olmamasına yol açmaktadır (İzmen ve Daş, 2017, s. 163). Munzur Üniversitesi'nin kuruluşundan günümüze öğrenci sayısındaki artışın az olması, öğrenim gören öğrencilerin çoğunluğunun belirli bölge ve illerden gelmesi gibi durumların üniversite-kent etkileşiminin yetersiz bir düzeyde kalmasına yol açtığı belirtilebilir. Diğer yandan son yıllarda gerek Munzur Üniversitesi gerekse de yeni kurulan üniversitelerde birçok bölüm kontenjanının dolmaması/hiç tercih edilmemesi gibi durumların⁸ sıklıkla yaşandığı bir süreç gözlemlenmektedir. Bu durumun, gerek üniversitelerin normal işleyiş süreçleri için gerekse de üniversitelerin buldukları kentlerin ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda olumsuz etkilenmesine yol açtığı söylenebilir.

Gelişmekte olan kentlerde kurulan üniversitelerde genelde kentin ekonomik anlamda gelişmesine odaklanıldığı ve öğrencilerin gelişimine imkân sunacak alanların ihmal edildiği söylenebilir. Bu kentlerde kültür merkezi, kütüphane, kitabevi gibi kültürel alanlardan ziyade restoran, kafe, alışveriş merkezi gibi alanlara daha fazla yatırım yapıldığı görülmektedir (Kavili Arap, 2014, s. 114). Bu noktada üniversite kurulmasıyla birlikte genç ve eğitim düzeyi yüksek bir kitlenin bu bölgeye gelmesiyle birlikte bu kesimin ihtiyaç duyduğu sosyal ve kültürel hizmetlerin de süreç içerisinde hızlıca oluşturulması elzem bir nitelik taşımaktadır. Tiyatro, sinema ve diğer boş zaman etkinlikleri için gerekli imkanların zamanında gelmediği veya yetersiz kaldığı kentlerin, ilerleyen dönemlerde öğrenciler ve öğretim elemanları açısından cazibesini yitirdiği ve bu bölgelerin zaman tercih edilmediği bir sürece yol açtığı söylenebilir (Çatalbaş, 2007, s. 94). Bu noktada kentin üniversiteyi tolere edebilecek ve üniversite kent etkileşimine açık bir yapısının olması büyük öneme sahiptir. Örneğin, 2007 yılı sonrası kurulan üniversitelerden biri olan Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nin kente muhtemel katkıları üzerine yapılan bir çalışmada üniversite kampüsünün güçlü bir altyapıya sahip olmaması, kentin kapalı bir yapıya sahip olmasından kaynaklı değişim süreçlerine direnmesi gibi nedenlerin akademik- idari personellerin ve öğrencilerin kentten ve üniversiteden tatmin düzeylerini azalttığı sonucuna varılmıştır. Bu durum da doğal olarak dışarıdan gelen öğrencilerin bir an önce mezun olarak veya daha önce daha iyi imkanlara sahip büyük kentlere gitmelerine yol açmaktadır (Maltaş Erol ve Özer, 2018, s. 104-105). Bu noktada Tunceli'de, sanatsal ve kültürel ve boş zaman faaliyetlerine yönelik olanakların çok sınırlı olması, AVM, sinema ve tiyatro salonu olmaması, üniversite kampüsünün kentin oldukça dışında bir yerde konumlanması gibi nedenlerin kentin öğrencilerce tercih edilmemesinde etkili faktörler olduğu söylenebilir.

⁸ Diğer yandan öğrenci sayılarının yeterli düzeyde artmaması veya bazı bölümlerin az tercih/hiç tercih edilmemesi durumu sadece yeni kurulan üniversiteleri ilgilendiren bir sorun değildir. Bu noktada Türk yükseköğretim sisteminde son yıllarda yaygın olarak görülen ve büyük ve köklü üniversitelerin de karşılaştıkları bu sorun olan bölüm kontenjanlarının dolmaması/hiç tercih edilmemesi sorununun aşılması noktasında ilk aşamada üniversite giriş taban puanlarının düşürüldüğü ve ilerleyen süreçte ise tamamen kaldırıldığı bir gelişme yaşanmıştır (Tekerek, 2023, s. 35).

Üniversiteler bünyelerindeki hastane, kütüphane, spor tesisleri, sosyal hizmet alanları, radyo ve televizyon kanalları, araştırma merkezlerindeki faaliyetler ve hizmetler; düzenlenen akademik kongre ve sempozyumlar, yöre halkına yönelik düzenledikleri eğitimlerle buldukları kentlerin sosyo-kültürel yapısını etkilerler. Diğer yandan ulusal ve uluslararası öğrenci, akademik-idari personel değişim programlarıyla farklı kültürlere mensup bireylerin bir araya gelmesine de yol açarak kültürel etkileşim süreçlerini arttırıcı bir etkiye sahiptir (Yavuzçehre, 2016, s. 242: Nişancı vd., 2017, s. 16). Munzur Üniversitesi kampüsündeki inşaat faaliyetlerinin tamamlanmamış olmasından kaynaklı sosyal hizmet, spor ve diğer kültürel faaliyetler noktasında birçok altyapı eksikliğinin bulunduğu söylenebilir. Aynı şekilde üniversitenin web sitesi üzerinden son beş yılda düzenlenen bilimsel ve halka yönelik düzenlenen etkinlik sayılarına bakıldığında bu alanda yetersiz bir tablonun söz konusu olduğu söylenebilir. Diğer yandan Munzur Üniversitesi'ndeki değişim programlarından faydalanan öğrenci, akademik personel ve idari personel sayılarına bakıldığında yıllara göre düzenli bir artış söz konusu olmakla birlikte, değişim programları kapsamında yurtdışından gelen öğrenci ve akademik personel hareketliliğinin çok az olduğu ve üniversitenin bu alanda belirlediği kriterlerinin altında olduğu görülmektedir. Aynı şekilde üniversitede öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenci sayısına bakıldığında bu sayının oldukça az olduğu (165 kişi) ve üniversitenin uluslararasılaşma düzeyinin düşük olduğu söylenebilir (Munzur Üniversitesi, 2021a; 2021b).

Küçük kentlerdeki üniversitelerin o kente olumlu etkileri yanında çok sayıda gencin o kente gelmesiyle birlikte gençlerin sosyal davranışlarının o kentte çeşitli düzeylerde huzursuzluğa yol açtığı söylenebilir (Phelps, 1998, s. 150). Öğrenci sayılarının kent merkezindeki yoğunluğunun süreç içerisinde fazla artmamasına ve demografik yapıyı ciddi anlamda dönüştürememesine karşın, kente gelen “yabancıların” (çalışanların ve öğrencilerin) Tunceli'nin geleneksel kültürünü/inanç yapısını dönüştüren bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tarihsel süreç boyunca Alevi inancına mensup nüfusun yoğun olduğu ve Alevi kültürünün baskın olduğu kent merkezinde, üniversite kuruluşuyla birlikte, şehrin dışarıdan yoğun bir göç alması sonucu bu demografik dengenin kente gelen “yabancılar” lehine değişmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır. Kent nüfusunun dışarıdan gelen öğrenciler ve çalışanlarca heterojen bir görünüme kavuşmasıyla birlikte başlıca giyim- kuşam, yeme içme, yaşam tarzı, kadın erkek ilişkileri ve dini-sosyal hayat gibi alanlarda gerilimli bir yapının ortaya çıktığı ve bu gelişmelerin de bir kısım yerli halk tarafından yaşam tarzlarına ve dini inançlarına bir tehdit unsuru olarak görüldüğü söylenebilir (Gültekin ve Yeşiltepe, 2015). Tunceli halkının üniversite algısı üzerine yapılan bir başka çalışmada ise, kent sakinlerinin bir kısmının üniversitenin kuruluşuyla birlikte şehir dışından gelen öğrencilerin öğrenim hayatları boyunca kentteki Alevi nüfusla etkileşimde bulunması ve mezun olduktan sonra öğrencilerin gittikleri bölgelerde kentlerini temsil eden ve böylelikle toplumda Alevilere dair var olan önyargıların kırılmasında etkin rol oynayan aktörler olarak hayati bir işlevi yerine getirecekleri yönünde bir düşünce içerisinde oldukları görülmüştür. Diğer yandan bir kısım kent sakininin ise öğrencilerin gelmesiyle birlikte kentin sakinliğinin bozulduğu ve Alevilik inancının dokusuna uymayan durumların ortaya çıktığını düşündükleri görülmüştür (Keskin vd., 2015, s. 112). Bu bağlamda üniversitenin, kentin sosyo-kültürel değişimine yol açan bir etkisinin olduğu ve bu etkinin de yer yer gerilimli bir hat üzerinden somutluk kazandığı belirtilebilir.

Sonuç

Tunceli, engebeli ve çetin coğrafi yapısı ve Osmanlı döneminden günümüze asayiş olaylarının devam etmesi, ekonomisinin gelişmemiş olması gibi nedenlerden kaynaklı iskân faaliyetlerinin ve demografik gelişimin sınırlı bir düzeyde kaldığı bir kent görünümündedir. 1980'li yıllardan itibaren terör ve güvenlik sorununun yeniden ortaya çıkmasına bağlı, kentin özellikle kırsal alanlarının hızla boşaldığı ve mevcut nüfusunun önemli bir kısmının kent dışına göç ettiği bir süreç yaşanmıştır. Sanayisi gelişmemiş ve ekonomisi daha çok kırsal alandaki faaliyetlere bağlı olan kentin bu süreçle birlikte hem ekonomik hem de demografik anlamda büyük bir çöküş sürecine girdiği söylenebilir. 1980'li yıllara gelindiğinde Fırat Üniversitesi'ne bağlı kurulan bir meslek yüksekokulu ile yükseköğrenim öğrencilerinin kente gelmeye başladığı ve böylelikle kentin hem demografik hem de ekonomik anlamda canlanmaya başladığı bir süreç yaşanmıştır. 2000'li yıllarla birlikte, her ile bir üniversite hedefiyle üniversitesi olmayan kentlerde birer birer üniversiteler kurulmaya başlanmıştır. Bu süreçte özellikle sanayisi gelişmemiş kentlerde üniversiteler açarak o kentin ekonomik, demografik ve sosyo-kültürel dönüşümünün hızlandırılması ve böylelikle o kentin kalkınması hedeflenmiştir.

Bu bağlamda 2008 yılında Munzur Üniversitesi'nin açılmasıyla birlikte kentin ekonomik ve demografik geri kalmışlığının bu yolla aşılmasına çalışıldığı bir süreç yaşanmıştır. Kentin bir üniversiteye kavuşmasıyla birlikte kentteki kamu yatırımlarının arttığı, öğrenci ve çalışanların barınma, beslenme ve diğer ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik işletmelerin hızla açıldığı bir süreç yaşanmıştır. Üniversite kampüsünün inşaat sürecinin başlamasıyla birlikte kentteki inşaat faaliyetlerinin üniversite tarafına doğru genişlediği ve inşaat sektörünün kent ekonomisi içindeki ağırlığının arttığı söylenebilir. Bu anlamda üniversitenin kent üzerindeki en önemli ve görünür etkisinin bu alanda ortaya çıktığı belirtilebilir. Üniversitenin kurulmasıyla

birlikte her ne kadar öğrenci sayıları bir artış eğilimi göstermiş olsa da, gelinen noktada öğrenci sayılarının belirli bir düzeyin üstüne çıkamadığı ve bölgedeki benzer konumdaki üniversitelere kıyasla öğrenci sayılarındaki artış oranının çok düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir. Diğer yandan üniversitenin kuruluşuyla birlikte önemli bir nüfusun kent merkezine gelmesiyle birlikte kentin yerleşik halkıyla kente gelen misafirler arasında yoğun etkileşim süreçlerinin ortaya çıktığı ve bu etkileşim süreçlerinin halkın bir kesimi için bir fırsat (önyargıların kırılması) diğer bir kesimi için ise bir tehdit unsuru (Alevilik inancının zarar görmesi) olarak görüldüğü belirtilebilir. Bu bağlamda, her ne kadar gelen öğrenci ve çalışan sayısı az da olsa (kent merkezinin nüfusu ve homojen yapısı düşünüldüğünde) üniversitenin kentte sosyo-kültürel anlamda bazı değişimleri tetiklediği söylenebilir.

Sonuç olarak Munzur Üniversitesi'nin, sanayisi ve ekonomisi güçlü olmayan ve bu alanlarda gelişim potansiyeli de taşımayan bir kent olan Tunceli için önemli bir ekonomik kaynak işlevi taşıdığı söylenebilir. Diğer yandan kentin ulaşım imkanlarının sınırlı olması, güvenlik ve asayiş sorunlarının devam etmesi, ekonomisinin gelişmemiş bir görünümde olması, öğrencilerin akademik, sosyal ve sportif gelişimleri noktasında yeterli altyapının olmaması; diğer yandan Türk yükseköğretim sistemindeki kriz halinin bir sonucu olarak üniversitelerin ve bölümlerin yeterince tercih edilmemesi ve toplumun üniversitelere bakışının değişmesi gibi nedenler bu üniversitenin tercih edilmemesi/büyümemesinin nedenleri olarak sıralanabilir. Bu noktada gerek Tunceli kentinin tarihsel süreç boyunca sahip olduğu dezavantajlı konumunun gerekse de üniversitelerin genelinde ortaya çıkan kriz halinin bir sonucu olarak Munzur Üniversitesi'nin kentle etkileşiminin sınırlı bir düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu noktada son söz olarak, kentin kalkınma sürecinde sürükleyici sektörlerin (sanayi, tarım ve hayvancılık gibi) gelişiminin teşvik edilmesiyle ve üniversitenin de bu sürece her yönden destek olmasıyla üniversite kent etkileşiminin istenilen düzeylere ulaşabileceğini ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

- Aktay, Y. (2003). Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez diyalektiği. *Toplum ve Bilim*, 97, 93-122.
- Albeni, M. (2001). Yükseköğretim kurumlarının gelişmekte olan bölgeler üzerindeki etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 137-165.
- Arbo, P., & Benneworth, P. (2007). *Understanding the regional contribution of higher education institutions: A literature review*. OECD Education Working Papers No. 9.

- Bingöl Üniversitesi. (2023, Mayıs 11). *Bingöl Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı öğrenci sayıları*. <https://oidb.bingol.edu.tr/dokumanlar/ogrenci-sayilari/>.
- Bolay, S. H. (2011). Çağdaş üniversitede neler önem kazanmaktadır? *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(3), 105-112.
- Brennan, J. (2008). Higher education and social change. *Higher Education*, 56, 381-393.
- Canpolat, F. A. (2019). Tunceli kentinin nüfus özellikleri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 183-200.
- Çalhan, H. S. ve Erkan, Y. (2018). Ağrı'da üniversite algısı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi örneği. K. Karabulut (Dü.), *Ağrı ilinin sosyo-ekonomik profili* (1. Baskı, s. 287-297) içinde. AİÇÜ Yayınları.
- Çatalbaş, N. (2007). Üniversite-yerel ekonomi ilişkisinde kutuplaşma teorisi iyi bir model olabilir mi? *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi (Yerel Ekonomiler Özel Sayısı)*, 90-101.
- Çetinsaya, G. (2014). *Büyüme, kalite, uluslararasılaşma: Türkiye yükseköğretimi için bir yol haritası*. Yükseköğretim Kurulu Yayınları.
- Deniz, T. (2019). *Türkiye'de üniversiteler ve bölgesel gelişme politikaları* (1. Baskı). Seta Kitapları.
- DHA (2021, 21 Eylül). Tunceli'de üniversite öğrencilerinin 'ev kiralari düşürülsün' talebi. <https://www.haberler.com/guncel/tunceli-de-universite-ogrencilerinin-ev-kiralari-14409490-haberi/adresinden-erisilmistir>.
- Giddens, A. (1999). *İleri toplumların sınıfsal yapısı* (1. Baskı) (Ö. Baldık, Çev.). Birey Yayıncılık.
- Gültekin, A. K. ve Yeşiltepe, U. (2015). Dersimli Alevilerin makus talih mi? Dersim (Alevileri) için yeni fırsatlar mı? *Birikim* (309-310), 108-120.
- Gündoğdu, H. M. ve Özkök, M. K. (2017). Kentsel değişim-dönüşüm sürecinde üniversitelerin rolü "Kırklareli örneği". E. Nişancı; Ü. İzmen ve S. H. Bostancı. (ed.) , *Trakya bölgesinde üniversitelerin bölgesel kalkınmaya etkisi* (s. 80-116) içinde. Umuttepe Yayınları.
- Gürüz, K., Şuhubi, E., Şengör, C., Türker, K. ve Yurtsever, E. (1994). *Türkiye'de ve dünya'da yükseköğretim, bilim ve teknoloji*. TÜSİAD Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Asi şehirler, şehir hakkından kentsel devrime doğru* (1. Baskı). (A. D. Temiz, Çev.). Metis Yayınları.
- İşık, Ş. (2008). Türkiye'de üniversitelerin kentleşme üzerine etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), 159-181.
- İŞKUR (2022). *İşgücü piyasası araştırması Tunceli ili 2022 yılı sonuç raporu*. Türkiye İş Kurumu
- İzmen, Ü. ve Daş, Z. Ö. (2017). Tekirdağ'ın gelişiminde üniversitenin rolü. E. Nişancı; Ü. İzmen ve S. H. Bostancı. (ed.), *Trakya bölgesinde üniversitelerin bölgesel kalkınmaya etkisi* (s. 149) içinde. Umuttepe Yayıncılık.
- Kablay, S. ve Çakmak, G. (2021). Üniversite öğrencilerinin gelir-harcama ilişkisinin kent ekonomisine katkısı: Ordu Üniversitesi örneği. *Emek Araştırma Dergisi*, 12(19), 191-224.
- Kalkan, H., Dilek, S. ve Keskingöz, H. (2019). Kastamonu Üniversitesi'nin şehir ekonomisine katkısı. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1707-1725.
- Kapp, P. H. (2018). The university campus in the United States—as a designed work to produce knowledge; and as an artefact of cultural heritage. *Built Heritage*(1), 49-65.
- Kavili Arap, S. (2014). Üniversite-kent etkileşiminden beklentiler. *Toplum ve Demokrasi*, (17-18), 105-119.
- Kaymaz, K., Aydın, Ç. M. ve Zengin, B. (2017). Tunceli ili ekonomisine katkı sağlayan bazı sektörlerin incelenmesi. *Bilim ve Gençlik Dergisi*, 5(2), 131-145.
- Keskin, Y. M. (Ed.). (2015). *Tunceli ili sosyal analiz çalışması*. Hegem Vakfı Yayınları
- Kızılçık, O. ve Avcı, İ. (2018). Şehir imajını oluşturan faktörlerin belirlenmesi: Gümüşhane Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *The Journal of International Scientific Researches*, 3(4), 181-193.
- Korkut, H. (1992). Türkiye'de üniversite açma politikası. *Amme İdaresi Dergisi*, 4(25), 69-91.
- Kömür, G. (2021). Üniversitelerin sosyal kültürel ve ekonomik fonksiyonlarının şehirler üzerindeki etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(1), 101-114.

- Kömürlü, E. (2019). 1960'lara kadar Türkiye'de ilk üniversitelerin kuruluşları. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35-42.
- Köse, E. (2003). Feodal "taşra" imparatorluğa dönüşebilir mi? "Yeni" ekonomi ve "yeni" insan sonrası beklenen son: "Yeni"üniversite tartışması. *Tezkire*, (34), 111-121.
- Kuyrukçu, Z. ve Alkan, A. (2021). Üniversitelerin şehir içi yer seçimine yönelik metodolojik bir yaklaşım. *Yükseköğretim Dergisi*, 11(3), 649-670.
- Küçükcan, T. ve Gür, B. S. (2009). *Türkiye'de yükseköğretim: Karşılaştırmalı bir analiz*. SETA Yayınları.
- Lewis, J. A. (1988). Assessing the effect of the Polytechnic, Wolverhampton on the local community. *Urban Studies*, 25(1), 53-61.
- Maltaş Erol, A. ve Özer, Y. E. (2018). Anadolu kentlerinde yer seçiminin kentsel gelişime katkısı: Karaman örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 83-112.
- Menteşe, S. ve Gülmez, T. (2018). Öğrenci harcamalarının ilin ekonomisine katkılarının Munzur Üniversitesi yönünden değerlendirmesi. *Turkish Studies*, 13(30), 243-272.
- Miller, D. C. (1963). Town and gown: The power structure of a university town. *American Journal of Sociology*, 68(4), 432-443.
- Munzur Üniversitesi (2021a). *2021 yılı idare faaliyet raporu*. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Munzur Üniversitesi (2021b). *Stratejik plan 2020-2024*. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Munzur Üniversitesi (2022). *2022 yılı performans programı*. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Namal, Y. ve Karakuzu, H. (2016). Türkiye'de üniversite açma politikasına bir örnek: Doğu Üniversitesi fikrinden Atatürk Üniversitesi'ne. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(27), 481-517.
- Nişancı, E., İzmen, Ü. ve Bostan, S. H. (2017). Kavramsal açıdan üniversiteler ve bölgesel kalkınma. E. Nişancı; Ü. İzmen ve S. H. Bostancı. (ed.), *Trakya bölgesinde üniversitelerin bölgesel kalkınmaya etkisi* (s. 1-12) içinde. Umuttepe Yayınları.
- OECD (2022). *Education at a glance 2022: OECD indicators*. OECD Publishing.
- Oral, M., Özdemir, Ü. ve Ünlü, İ. (2019). Üniversiteye bağlı sosyo-mekansal bir dönüşüm sahası: Karabük 100. Yıl Mahallesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 107-124.
- Özer, Y. E. (2011). Girişimci üniversite modeli ve Türkiye. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 85-100.
- Öztürk, S., Torun, İ. ve Özkök, Y. (2011). Anadolu'da kurulan üniversitelerin illerin sosyo ekonomik yapılarına katkıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 145-158.
- Phelps, R. P. (1998). The effect of university host community size on state growth. *Economics of Education Review*, 17(2), 149-158.
- Rasulı, A. F. (2021). *Üniversitelerin bağlı buldukları şehrin ekonomik gelişimine katkısı: Karabük Üniversitesi'ndeki yabancı öğrenciler üzerine bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi- Karabük Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Russo, A. P., Berg, L. v., & Lavanga, M. (2007). Toward a sustainable relationship between city and university: A stakeholdership approach. *Journal of Planning Education and Research*, 27, 199-216.
- Sağır, A. ve İnci, Ü. H. (2013). Karabük'te üniversite algısı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 49-81.
- Saklı, A. R. (Ed.). (2017). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi öğrenci ve akademisyenleri ile Rize halkının karşılıklı algı ve beklentileri*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.
- Sallan-Gül, S. ve Gül, H. (2014). Türkiye'de yükseköğretimin gelişimi, güncel durumu ve eleştirisi. *Toplum ve Demokrasi*, 8(17-18), 51-66.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (SEGE, 1996; SEGE-2003; SEGE-2011; SEGE-2017)*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). *Tunceli ili sanayi durum raporu*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Sargın, S. (2007). Türkiye'de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 133-150.

- Sönmez, M. E. ve Başkaya, Z. (2013). *Üniversitelerin şehirlerin ekonomisi ve şehir içi arazi kullanımı üzerindeki etkileri: Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği*. 3rd International Geography Symposium - GEOMED 2013, Antalya, Türkiye.
- Taş, B.; Türkan, O. ve Çolak, M. (2017). Şehir ve üniversite tercihleri üzerine bir araştırma: Çankırı Karatekin Üniversitesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(60), 27-40.
- Taşçı, D., Gökalp, E., Kumtepe, E. G., Kumtepe, A. T. ve Toprak, E. (2011). Kentin üniversite algısı: Anadolu Üniversitesi ve Eskişehir örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(2), 131-146.
- Tekerek, T. (2023). *Taşra üniversiteleri, AK Parti'nin arka kampüsü* (3. Baskı). İletişim Yayınları.
- Tektaş, N. ve Tektaş, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin şehir markası algısı: Bandırma Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS' 18), 357-361.
- TTSO (2021). *Tunceli Ticaret ve Sanayi Odası 2015-2018 stratejik planı*. Tunceli Ticaret ve Sanayi Odası
- Tunceli Belediyesi (2023, 15 Nisan). Tunceli tarihi.. <http://tunceli.bel.tr/icerik/38/54/>
- TÜİK (2022a). İç göç istatistikleri, 2021. Türkiye İstatistik Kurumu
- TÜİK (2022b). İl bazında gayrisafi yurtiçi hasıla, 2021. Türkiye İstatistik Kurumu
- TÜİK (2023). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2022. Türkiye İstatistik Kurumu
- Uygun, M., Mete, S., Kara, F. Z. ve Bağcı, H. (2016). Üniversitenin kente olan ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilerine yönelik yerel halk algısı. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 66-85.
- Ülken, H. Z. (2019). Batı üniversitelerinin gelişmesi, laiklik ve fikir hürlüğü için savaşı. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 3(1), 1-34.
- Weber, M. (2010). *Şehir, modern kentin oluşumu*. (9. Baskı). (M. Ceylan, Çev.) Yarın Yayıncılık
- Yavuzçehre, P. S. (2016). Üniversitelerin kentlerine etkileri: Denizli Pamukkale Üniversitesi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 235-250.
- Yaylali-Yıldız, B., Czerkauer-Yamu, C., & Çil, E. (2013). Exploring the effects of spatial and social segregation in university campuses, IZTECH as a case study. *Urban Design International*, 19(2), 125-143.
- Yılmaz, C. (2011). Anadolu kentlerinin öğrencileşmesi: Başka bir kentleşme deneyimi. *Sosyoloji Dergisi*, 25, 1-17.
- YÖK (2023, Nisan 12). Yükseköğretim girdi göstergeleri (2022 YKS). <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans.php?y=109510111>
- YÖK (2023, Mayıs 10). Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Osmanlıdan Günümüze Siirt'te Şehircilik Faaliyetleri

Urban Planning Activities in Siirt from the Ottomans to the Present

Şerif DEMİR

Doç. Dr., Kastamonu University, Department of History, Kastamonu, Türkiye
Kastamonu Üniversitesi, İTBF, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye
Orcid: 0000-0002-6831-2188/E-mail: tanzimat1839@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Demir, Ş. (2023). Urban Planning Activities in Siirt from the Ottomans to the Present. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Republic Special Issue*, 182-201.

Demir, Ş. (2023). Osmanlıdan Günümüze Siirt'te Şehircilik Faaliyetleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı*, 182-201.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 May / Mayıs 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 12 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 30 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 182-201

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şerif DEMİR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Siirt, on bin yıllık bir geçmişle kadim Ortadoğu kentlerinin tipik bir örneğidir. Yol güzergâhlarının üzerinde olması sıklıkla işgallere uğramasına sebep oldu. Akatlardan Osmanlılara kadar pek çok siyasal yapı hâkimiyet kurdu. Fakat Siirt, siyasi ve ekonomik istikrara Osmanlı Devletinin zamanında kavuştu. Siirt hakkında elimizdeki ilk resmi kayıt 1518'de tutulan tapu tahrir kayıtlarıdır. Buna göre Siirt, Diyarbakır'a bağlı 4 mahalleden oluşan mütevazı bir kazadır. Zaman içerisinde nüfus arttı. Özellikle Ortadoğu bölgesinden ciddi göçler aldı. Mahalle sayısı 14'e çıktı. Bu kaza sancak oldu. Şehir klasik Osmanlı şehir mimarisine uygun bir şekilde Ulucami etrafında gelişti. Cumhuriyet döneminde bu şehir, vilayet oldu. Mahalle isimleri değiştirildi. Şehir tepelerden düz alana doğru genişledi. Siirt'in ilk imar planı 1949 yılında hazırlandı. Fakat bu plan, tam manasıyla uygulanamadı. 1950 yılından sonra kırsal bölgelerden şehir merkezine doğru göç hareketleri hızlandı. Şehir hızlı bir şekilde büyümeye devam etti. 1967'de yeni bir imar planı hazırlandı. Bu plan üzerinde 1977, 1995 ve 2006 yıllarında önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Fakat bu planlar, biriken sorunlara geçici çözümler ürettiğinden Siirt'i geleceğe taşıyacak modern bir yapıya kavuşturmaktan çok uzaklarda kaldı.

Anahtar Kelimeler: Siirt, şehircilik, Cumhuriyet

Abstract

Siirt is a typical example of ancient Middle Eastern cities with a history of ten thousand years. The fact that it was on the road routes caused it to be invaded frequently. Many political structures, from the Akkadians to the Ottomans, dominated. However, Siirt attained political and economic stability during the time of the Ottoman Empire. The first official record we have about Siirt is the land registry records kept in 1518. According to these records, Siirt is a modest district consisting of 4 neighborhoods of Diyarbakır. The population increased over time. It received serious immigration, especially from the Middle East region. The number of neighborhoods increased to 14. This district became a sanjak. The city developed around the Ulu Mosque in accordance with the classical Ottoman city architecture. During the Republican period, this city became a province. Neighborhood names have been changed. The city expanded from the hills to the flat area. The first reconstruction plan of Siirt was prepared in 1949. However, this plan was not fully implemented. After the year of 1950, migration movements from rural areas to the city center accelerated. The city continued to grow rapidly. A new reconstruction plan was prepared in 1967. Significant changes were made on this plan in 1977, 1995 and 2006. However, since these plans produced temporary solutions to the accumulated problems, they were far from providing Siirt with a modern structure that would carry it into the future.

Keywords: Siirt, urbanism, Republic

Giriş

Siirt'in ilk kez nerede, nasıl ve kimler tarafından ne zaman kurulduğu bilinmiyor. Fakat Siirt ve çevresinde yapılan bilimsel çalışmalarda, yerleşimin neolitik, kalkolitik ve tunç çağına kadar gittiği anlaşılmaktadır. Siirt'in çeşitli bölgelerinde yer alan kaya mağaralarında ilk yerleşimin günümüzden 8000 yıl evvel yani MÖ 6000'li yıllara kadar gittiği ortaya konulmaktadır (Sağlamtimur, 2007, s. 75). Arkeolojik çalışmalara göre yerleşim bugünkü merkezden 6 km uzaklıktaki Botan suyu kenarındaki kayalıklarda gerçekleştirildiği tahmin ediliyor. Zaman içinde şehir bugünkü yerine taşındı (Yılmaz, 1956: 23). Şehrin isminin de tam olarak nereden geldiği bilinmiyor (Tuğlacı, 1985, s.265; Seçkin, 2005, s. 1; Anonom, 1983, s. 6679; Sami, 1331, s. 2574; Arıtürk-Arıtürk, 2008, s. 95).

Şehirdeki ilk siyasal yapılanmanın hangi devlet tarafından nasıl ve ne zaman kurulduğu hakkında da kesin bilgilere sahip değiliz (Tuncel, 2000, s. 173). Siirt'in içinde yer aldığı bölge de Akatlar, Babiller, Hititler, Urartular, Asurlular, Medler ve Persler hâkimiyet kurdular (Tezcan, 2007, s. 104). Bu bölgeyi uzun süre Romalılar, Sasaniler ve Bizanslılar da yönetti (Tuğlacı, 1985, s. 265). Fakat bu siyasal güçlerden günümüz Siirt'in de pek fazla bir iz ve işaret kalmadı. Siirt, Hz. Ömer zamanında İslam ordularına teslim oldu. Siirt'e zamanla Emeviler ardından Abbasiler sahip oldular. Bu dönemlerde şehrin demografik yapısında önemli bir değişim yaşanmaya başladı. Özellikle Arap vilayetlerinden ciddi ölçüde göç hareketleri görüldü.

Abbasilerin siyasi güçlerini kaybetmesiyle birlikte Siirt Hamdaniler, Mervaniler ve nihayetinde Selçukluların himayesi altına girdi. Bölgede kalıcı bir siyasi istikrar sağlanamadı. Sultan Melikşah'tan sonra Siirt'i, sırasıyla Artuklular, Zengiler ve Eyyübiler yönetti. Diyarbakır'ı ele geçiren Moğollar, Siirt'in önüne geldiler. Moğollar şehri çok çetin bir muhasara sonrasında zorlukla ele geçirdiler. Moğollar, Siirt'te büyük bir yağma ve katliam gerçekleştirdiler (Tuncel, 2000, s. 173; Atalay, 1946, s. 68). Şehri yerle bir ettiler. Moğolların şehirde gerçekleştirdiği bu tahribatın izleri kolay silinemedi. Siirt sırasıyla İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve 1508'de Safeviler'in eline geçti Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Savaşında Safeviler'i mağlup etmesi, Osmanlı'nın bölgeye yerleşmesini sağladı. 1515'den itibaren Bıyıklı Mehmet Paşa Siirt'inde içinde olduğu bölgeyi kısa bir süre içinde Osmanlı Devletinin kontrolü altına aldı (Uzunçarşılı, 1988, s. 275; Erpolat, 2007, s. 383; Paydaş, 2007, s. 135-140). Osmanlıların bölgede tam manasıyla bir hâkimiyet kurmasıyla birlikte Siirt, siyasi ve ekonomik bakımdan istikrar kazandı ve şehir büyük bir gelişme içerisine girdi. Siirt'in bu kadar farklı siyasal güç ve kültürün etkisi altına girmesi şehrin ekonomik gelişmesi ve imar faaliyetlerini aksatırken zengin bir kültürel mirasa sahip olmasına sebep oldu.

1. Osmanlılar Döneminde Şehircilik Faaliyetleri (1516-1923)

1514 Çaldıran Savaşı sonrasında Siirt'le birlikte bölgenin tamamı Osmanlı hâkimiyetine geçti. Osmanlı Devleti Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Siirt'in içinde yer aldığı bu bölgenin idari, ekonomik ve imar bakımından yeniden yapılandırılması için çalışmalar başlattı. Bölgedeki yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik yapısı, nüfusu ve idari statüsüne yönelik hazırlıklar yapıldı. Öncelikle Diyarbakır eyaleti kuruldu ve bu merkeze bağlı sancaklar belirlendi. Devlete bağlanan bu bölgenin idari yapılanması ve tahrir kayıtlarına büyük özen ve önem verildiğinden bu çalışmalar yaklaşık iki yılda tamamlanabildi (Üner, 2011, s. 56-58).

Diyarbakır yöresine ait ilk tahrir kayıtları 1518'de tutuldu. 1520'da idari taksimat yapıldı (Göyünç, 1969, s. 33). Bu taksimat 1526 yılında güncellendi. Bu kayıtlara göre Siirt, idari bakımdan Diyarbakır'a bağlı bir kazaydı. Bu dönemde Siirt dört mahalleden oluşan küçük ve mütevazı bir şehir konumundaydı (Tuncel, 2000, s.173; Anadolu vd., 2013, s. 24). Bu mahalleler Ra's, Bayder, Yağ ve Halfeni isimlerini taşıyordu (Demlikoğlu, 2018a, s.41; Üner, 2011, s. 63). Siirt'in bu idari durumu ve mahalle yapısının 1566 ve 1567-1568 yıllarında tutulan resmi kayıtlarında da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Türk-İslam kültürünün ve devlet geleneğinin bir devamı olarak Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulmuş Müslüman devletlerin ve beyliklerinin idari ve ekonomik uygulamalarından çok iyi faydalandı. Osmanlı'nın kullandığı bu uygulamalardan birisi de vakıf müessesesidir. Siirt'in Osmanlı Devleti idaresine geçmesiyle birlikte şehrin idari ve ekonomik yapısında fazla bir değişiklik yapılmadı. Sosyal ve kültürel yapı korunarak devam ettirildi. Döneme yönelik arşiv kayıtlarında da Siirt'te daha evvel faaliyet gösteren vakıfların kayıt altına alınarak hizmetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. 1526 kayıtlarına göre Siirt'te kamu hizmeti gören camiler, mescitler, medreseler, hanlar ve mezarlıkların vakıflar kanalıyla hizmet vermeye devam ettiği görülmektedir. Hatta bu vakıfların arasında şehrin birçok yerinde kullanılan çeşmelerde bulunuyordu (Demlikoğlu, 2018, s. 42-48).

Siirt'in demografik yapısı her zaman çok renkli ve çok çeşitli oldu. Şehirde Müslümanlarla birlikte Ermeniler, Süryaniler ve Yahudiler yaşıyordu. 1520'lerde Siirt'te 406 Müslüman hane bulunuyordu. Bu istatistiki bilgiye bakarak şehirde yaklaşık 2200 Müslümanın yaşadığı tahmin edilmektedir. 1568 Tapu Tahrir kayıtlarına göre şehir nüfusunda büyük bir artış gerçekleşti. Bu kayıtlarda Müslümanların nüfusu 5000'i aşarken gayrimüslimlerle birlikte şehir nüfusunun 8079 kişi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılarla birlikte sağlanan siyasi istikrar ve huzurla birlikte şehre, çevre bölgelerden yoğun nüfus göçleri gerçekleşti. Şehrin demografik yapısına bakarak bu göçlerin Anadolu'nun farklı şehirlerinden ve özellikle Ortadoğu üzerinden geldiği

görülmektedir. Çünkü şehirde gayrimüslim nüfusa nazaran Müslümanların nüfusu çok daha hızla artmıştı.

Osmanlı şehir kültüründe cami, çarşı ve kaleler çok önemlidir. Dini hayat, ekonomik hayat ve şehrin güvenliğini ifade eden bu üç kurum şehrin ana omurgasını oluşturuyordu. Siirt'te klasik Osmanlı şehir kültürüne bağlı bir mantık içinde bir yapılaşma vardı. Siirt'in merkezinde bir Ulu cami yer alıyordu. Bu caminin tam olarak ne zaman kimler tarafından inşa edildiği bilinmemekle birlikte 1129 ve 1260 yıllarında bakım, onarım ve tamirattan geçtiği anlaşılmaktadır (Uluçam, 2000, s. 175). Bu camiyle birlikte şehrin muhtelif yerlerine dağılmış 30 mescit bulunmaktaydı. Siirt'te gayrimüslimlerin de nüfuslarına göre ibadethaneleri vardı. Siirt gibi mütevazı bir şehirde 7 hamamın olması Müslümanların temizliğe verdikleri önemi gösteriyordu (Üner, 2011, s. 62). Şehrin pek çok bölgesinde akarsuları vardı. Bu akarsular üzerine pek çok değerli köprüler inşa edilmişti. Bu köprüler arasında tarihi Abbasilere kadar giden Batman Çayı üzerindeki Malabadi Köprüsü, Botan ile Başur suyunun birleştiği yerde Emir Süleyman Köprüsü, Botan çayı üzerine Şirvan Beylerinden Zeynel Bey tarafından 1574'de yaptırılan Ergif Köprüsü, Siirt-Eruh yolu üzerinde Nasirüddün Köprüleri sayılabilir (Seçkin, 2005, s. 295-297).

Siirt ekonomisinde ticaretin her zaman önemli bir yeri oldu. 1550'lerde Ulu Cami etrafında 257 dükkân faaliyet gösteriyordu. Ayrıca şehirde sınırlı sayıda boya ve deri imalathaneleri de bulunuyordu. Siirt'te bir adet han ve kervansarayda vardı. Şehrin güvenliğini sağlamak için bir kale mevcuttu. Burada bir Kethüda ile askerler yer alırdı. Maalesef kaynaklarda sözü edilen bu kale günümüze kadar gelemedi (Demlikoğlu, 2018b, s. 79-80).

Evliya Çelebi meşhur seyahatnamesinde Siirt'te ahşap binanın pek bulunmadığını, evlerin güzel kubbelerle inşa edilmiş mamur ve süslü yapılardan oluştuğunu belirtir. Kâtip Çelebi Siirt'in bir dağın üzerine kurulduğunu ifade ettikten sonra o günkü dönemde komşu vilayetleri anlatır. 1838'lerde Siirt'e gelen Moltke, şehri "güzel bir dağ kenti olarak" gördüğünü fakat şehrin bakımsız ve fakir olduğuna dikkat çekmekteydi (Moltke, 1969, s. 190). Seyyahlar Siirt'in güzelliğini sayarak bitiremezler fakat halkın fakirliğini de özellikle vurgularlar.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı idari yapısında önemli değişiklikler yapıldı. Eyaletlerin sınırları ve statüleri yeniden belirlendi. Bu yapılan düzenlemeler içinde 1847'da Diyarbakır'a bağlı olan Siirt'in idari statüsü yükseltildi (Türkdoğan, 2 Haziran 1951, s. 3; Yılmazçelik, 1996, s. 228). Siirt, artık sancak olarak değerlendirilmeye başlandı. Bu dönemde Siirt'in artan nüfusuyla birlikte mahalle yapısı da yeniden şekillendi. Buna bağlı olarak Siirt merkezde, Babü'd-darb Mahallesi, Karakol Mahallesi, Kassar Mahallesi, Ra's Mahallesi, Nazif Mahallesi, Sük Mahallesi, Varaz mahallesi, Suveyka Mahallesi, Sor Mahallesi, Şeyh Halef Mahallesi, Bırskak mahallesi, Holani Mahallesi, Yakubi Mahallesi ve Ayn Salip Mahallesi isimleriyle 14 mahalle bulunuyordu (Kucak, 2018, s. 330-331). Bu mahallelerin on birinde sadece Müslümanlar, Ayn Salip ve Yakubi mahallerinde sadece gayrimüslimler ve Şeyh Halef mahallesinde Müslüman gayrimüslimler karışık yaşarlardı.

1856 kayıtlarına göre Siirt Sancağına bağlı olarak "Garzan, Hısmı Keyfa, Şirvan, Karakeçi, Gördilan, Nahiye-i Dir-Göl, Nahiye-i Aruh, Nahiye-i Sasun, Nahiye-i Ak Kisi, Nahiye-i Hazan ve Nahiye-i Reşnegan" olmak üzere on iki idari birimin olduğu anlaşılmaktadır (Yıldız-Saraçoğlu, 2007, s. 622). Bu idari yapı yeniden düzenlendi. 1869-1870 yıllarında Siirt'e bağlı olarak, Merkez Kaza, Garzan, Eruh ve Şirvan kazalarının yanı sıra 39 nahiye ve 890 köy vardı (Yaşar, 2007, s. 162-163). Siirt merkezinde 14 mahalle yer alıyordu. Bu mahalleler; Nazifin Mahallesi (Sakarya Mah.), Bırzukak Mahallesi (Conkbayır Mah.), Süveyka Mahallesi (Conkbayır Mah.), Ras Mahallesi, (Ulus mah.) Ayn Salip Mahallesi, (Ulus Mah.), Sük Mahallesi, (Batı Mah.), Verrâsin Mahallesi (Dumlupınar Mah), Sor Mahallesi (Dumlupınar Mah), Babüddarb Mahallesi (Algül Mahallesi), Karagol Mahallesi, (Karakol Mah.), Holani Mahallesi (Doğan Mah.), Kassar Mahallesi (İnönü Mah.), Şeyh Halef Mahallesi (İnönü Mah), Meydan Mahallesi'dir (Akın-Kaya, 2019, s. 218). Bu mahallelerde yaklaşık 15 bin kişi yaşıyordu (Karpaz, 2012, s. 255).

Bu mahalleler içinde en merkezi olan Nazifin mahallesiydi. Tarihi Ulu Caminin etrafında kurulmuştu. Râs mahallesi şehrin en üst mahallesi olup kentin güneyine düşüyordu. Sor mahallesi şehrin doğusunda yer alır çeşmesiyle meşhurdur. Siirt'in batısında Hoheniy Mahallesi vardı. Siirt'in en çok bilinen mahallelerinden birisi Sok (Çarşı) mahallesiydi. Esnaf yoğun olarak burada yer alırdı. Şehirde gayrimüslimler üç mahallede yoğunlaşmışlardı (Işıktaş, 2016, s. 192).

Osmanlı Devletinin yerel yönetimlerde kurduğu ilk belediyelerden birisi de Siirt'te faaliyete geçti. 1872'de hizmete giren Siirt Belediyesi'nin ilk başkanı Hacı İsmail Efendi oldu (Yaşar, 2007, s. 165). Siirt'in her döneminde vakıfların ayrı bir yeri ve değeri vardı. 1874 Vakıf defterlerine göre Siirt'te 43 vakıf faaliyet gösteriyordu. Bu vakıfların elinde 1323 parça arazi bulunuyordu. Siirt'teki vakıflar içinde en büyüğü 3866 dönüm araziye sahip olan Hacı Hüseyin Ağa vakfıydı. Bu verilerden hareketle şehrin önemli bir kısmının vakıfların elinde olduğu, bu vakıfların da elindeki gayrimenkulleri ve toprakları kiralayarak elde ettikleri geliri kamu yararına harcadıkları anlaşılmaktadır (Kucak, 2016, s. 25).

Şehir nüfusu arttıkça farklı sorunlar ortaya çıkmaya başladı. 1875 yılında Siirt 4000 evden oluşan bir şehirdi (Seçkin, 2005, s. 291). Siirt'in bu dönemlerde en büyük sorunu su meselesiydi. Normal zamanlarda şehir dar bir alana bağlı olarak mütevazı yapısıyla su ihtiyacını beş çeşmeden karşılıyordu. Fakat şehir nüfusundaki artış mevcut çeşmelerin ihtiyacı karşılamasını

imkânsız hale getirdi. Belediye bu sorunu 1887'de çözmek için su kanallarının bakım ve onarımını yaptırdı (BOA, Y. MTV., 29-31, (26.3.1305); Seçkin, 2005, s. 292). Fakat bu çabalar sorunu çözmekte pek etkili olmadı. Aslında Siirt'in su sorunu çok daha eskilere gidiyordu. Kâtip Çelebi 17. Yüzyılda böyle bir sorunun varlığına işaret ediyordu. Şehir asırlarca bu sorunla yaşarken şehrin kenarından Başur, Botan ve Kezer gibi akarsuları boşa akıp gidiyordu. Mevcut imkânlar bu suyu şehre taşımaya yeterli gelmedi.

XIX. yüzyılda modern karayolları ve demiryollarının gelişmesi ile birlikte şehirlerin sosyo-ekonomik yapısında da büyük değişimler başladı. Yol medeniyet, yol ekonomi, yol kültür demektir. Dönemin yetkilileri de yolun değerinin çok iyi farkındaydılar. Fakat Osmanlı Devleti yoğun siyasi ve ekonomik sorunlarla mücadele ettiğinden Anadolu'nun pek çok vilayeti gibi Siirt'in de ihtiyaç duyduğu yolları yapamadı. Devletin bu ihtiyacı gidermekte zafiyet göstermesi üzerine yerel yöneticiler sorumluluk alarak bu sorunu bizzat çözmek istediler. Pek çok Vali, şehirlerinin diğer şehirlerle, şehir merkezlerini kazalarla bağlayacak yol yapım işine girdiler. Siirt'in Bitlis Vilayeti, kazalarla ve çevre vilayetlerle ulaşımı sağlayacak karayolu projeleri hazırlandı. Bitlis'i Erzurum ve Diyarbakır'a bağlayacak ana yollar ile Siirt'i bu yollara ulaştıracak ara yolların yapılması planlandı. Bu projeleri hayata geçirmek için de çalışmalara da başlandı. Fakat yaşanan süreç içindeki siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar bu projelerin gerçekleşmesini engelledi (Çelik, 2019, s. 205-209). Böylece dış dünyayla ulaşım bağlantısını sağlayamayan Siirt, içe kapalı bir şehir olarak kaldı ve kayda değer bir ekonomik gelişme gösteremedi.

Siirt'in kendisine özgü bir mimarisi ve tarihi sürece uygun bir şehircilik anlayışı vardı. Şehir merkezindeki yerleşimin çekirdeğini Akdağ yamaçlarındaki eski mahallelerdeki evler oluşturuyordu. Bu evler, dar ve düzensiz sokaklar boyunca sıralanmışlardı. Halk, yörenin iklimine ve ekonomik yapısına uygun bir konut mimarisi geliştirdi. Siirt kendisine özgü, bütünüyle yerel malzemeler kullanılarak yeni bir anlayış ortaya çıkardı. Bu mimari anlayış Cas tipi ev modeline dayanıyordu. Siirt yöresine özgün bu mimari (Bekleyen, 2007, s. 565) Anadolu'nun diğer yörelerinde pek görülmez. Cas evlerinin Siirt'te en az altı yüz yıllık bir geçmişinin olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü burada kullanılan "Cas" adlı temel inşaat malzemesi bu bölgeden temin edilmektedir. Siirt'te kullanılan bu evler dışarıdan bakıldığı zaman kale gibi görünmekteydi. Kesik prizmayı andıran bu evler, iklim şartları ve güvenlik ihtiyacının doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştı (BCA Fon Kodu: 490 1 0 0 1002 871 2). Genellikle iki ya da üç katlı olan evler giriş bir avlunun içinde yer alırdı (Taş, 2012, s. 12; Koday, 2017, s. 1378). Bu mimari anlayışta dışa kapalı yaşam biçiminin de büyük etkisi vardı (Anonim, 1983, s. 6733).

Cas'la sıvanan evler beyaza büründüğü için, Siirt'in uzaktan görüntüsü "beyaz kent" olarak tanımlanırdı. Bu tarz mimari Siirt Merkez, Tillo, Bağtepe, Çatılı, Dereyamaç, İkizbağlar, Çınarlısu, Doluharman ve Akyamaç köylerinde de kullanılmaktaydı. Osmanlı kayıtlarında ve salnamelerinde bu Cas evlerinden sıklıkla söz edilmektedir (Bitlis Salnamesi, 1310, s. 170).

Siirt Diyarbakır'dan alınarak Bitlis'e bağlandı (Çelik, 2019, s. 38). Siirt'in 1892'de Eruh, Şirvan, Pervari ve Garzan olmak üzere 5 kazası vardı (Yaşar, 2007, s. 164-165; Cuinet, 1891, s. 596). Bu dönemlerde Osmanlı Devletinin merkez teşkilatında olduğu gibi taşra teşkilatında da sıklıkla değişiklikler olduğundan Siirt'e bağlı kazaların adedi ve bu kazaların sınırları da sürekli değişiyordu. Bu dönemde Siirt'in toplam nüfusu 65.667 kişiydi (Karpas, 2012, s. 275).

2. Erken Cumhuriyet Döneminde Şehircilik (1923-1945)

Cumhuriyete geçerken Siirt, modern ve gelişmiş bir şehir olmaktan oldukça uzaklarda mütevazı bir Anadolu kasabası görünümündeydi. Şehir köklü bir kent kültüründen mahrum ve alt yapı sorunları devam eden "egzotik görüntüye" sahip bir yerleşim alanıydı (Obuz, 2017, s. 113; Seçkin, 2005, s. 289). Şehir gelişmemiş, içe kapalı büyümeye çalışmış fakat savaş döneminin koşullarından dolayı daha da gerilemiş bir durumdaydı.

Siirt'e ilk kez gelenler uzaktan şehre ilk bakışta, "Elele vermiş, üç tepenin kucakladığı ve bir gelin gibi baştan aşağıya beyazlara bürünmüş Siird" şeklinde güzel bir görüntüyle karşılaşırlardı. Fakat şehre girip gezince şehir hakkındaki olumlu kanaatlerde bazı değişiklikler başlardı. Şehir hakkında "Uzaktan beyazlara bürünmüş bir gelin gibi gözükür Siirdi; hakikat halde kırışıklıklardan alını oyuk oyuk olmuş, gözlerinin ferisi sönmüş, yanakları sönmüş fakat bunlara rağmen genç ve güzel görünmeye özenen bir ihtiyar acuzeye teşbih etmek daha doğru değil midir?" (Aydın, 1943, s. 1-3; Cuinet, 1891, s. 601) şeklinde bir görüş ortaya çıkmaktadır. Siirt güzel fakat bakımsız bir şehirdi.

Siirtlilerin 1918'den itibaren vilayet olma yönünde çeşitli talepleri vardı. Siirt gibi birçok şehrin durumunu değerlendiren hükümet çalışmalara başladı. Bakanlar Kurulunun bu hazırlıkları meclise sevk edildi. 11 Eylül 1920'de "Siirt Sancağının Müstakil Liva Halinde İdaresine Dair Kanun Layihası" Meclis Başkanlığı tarafından görüşülmek üzere Dâhiliye Encümenine sevk edildi. 23 Eylül'de toplanan Encümen, Bakanlar Kurulunun teklifinin kabul ederek Genel Kurula gönderilmesini kararlaştırdı. 26 Eylül'de Büyük Millet Meclisi, Siirt mutasarrıflığının müstakil liva haline gelmesini kabul etti (TBMM, ZC, c.IV, İ.73, (26 Eylül 1936), s. 354; Şaşmaz, 2014, s. 153). 28 Şubat 1921 yılında Ceride-i Resmîye'de yayımlanan bu kanun ile Siirt

vilayet haline getirildi.¹ 1923 yılında İçişleri Bakanlığı yayınladığı bir genelgeyle bu hukuki süreci tamamladı (1967 Siirt İl Yıllığı, 1968, s. 2; Atalay, 1946, s. 31; Seçkin, 2005, s. 4). Siirt, Merkez ilçe, Pervari, Garzan, Eruh (1967 Siirt İl Yıllığı, 1968, s. 129), Şirvan ve Şirnak olmak üzere altı kazadan oluşan bir vilayet olarak kuruldu (Devlet Salnamesi, 1926, s. 640; Obuz, 2017, s. 21). Zaman içinde Siirt'in coğrafyaya bağlı olarak kaza sayısında sıklıkla değişiklikler olduğu gibi şehrin komşu vilayetlerle sınırlarında da çeşitli düzenlemeler yapıldı.

1927 yılı nüfus istatistiklerine göre de Siirt nüfusu 101.529 kişidir. Bu nüfusun 14.830 kişisi Siirt Merkezinde yaşıyordu. Bu nüfus Ulus Mahallesi, Dumlupınar Mahallesi, İnönü Mahallesi, Sakarya Mahallesi, Karakol Mahallesi, Ülkü Mahallesi, Tınaztepe Mahallesi ve Batı Mahallesi'ne yerleşmişti. Geriye kalan nüfusta köyler ve kırsal bölgelerde yer alıyordu. Bu istatistiki bilgilerle göre Siirt'in nüfusunun yaklaşık %78'i köylerde ve kırsal bölgelerde geri kalan nüfusta şehirlerde yaşıyordu (Umumi Nüfus Tahriri, 1928, s. 25). Siirt'in 1935 nüfus istatistiklerine bakıldığında da şehirlere göre kırsal bölge nüfusunun daha da hızla arttığı görülmektedir. Bu dönemde de Siirt nüfusunun yaklaşık %81'i kırsalda yaşamaktaydı (Genel Nüfus Sayımı, 1935, s. XIV). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu bilgiler kırsaldan merkeze yönelik bir göç hareketinin olmadığını göstermektedir.

Şehir sıkıştığı dar alanda çıkmamıştı. Şehrin başlangıç nüvesi olan Ulucami ve etrafında nüfus yoğunluğu devam ediyordu. Bu mahallelerde sokaklar oldukça dar ve düzensizdi. Sokaklar insanların yürüyebileceği genişlikte olup cadde özelliği gösteren yollar yoktu. Şehir modern bir şehircilikten ve imar planına uygun bir düzenden oldukça uzaktaydı. Bu mahallelerde yaşayanlarda şehrin etrafını çevreleyen bağlar ve bahçelerde tarım yapıyorlar ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Siirt'te köy ve kent yaşamı iç içe geçmiş, alt yapı yok ve şehir planlamasından hiç söz edilmiyordu (Özgen-Karadoğan, 2009, s. 68). Bu dönemlerde modern bir şehirden ve modernleşmeye yönelik bir anlayıştan söz etmek mümkün değildi (Alkan, 2018, s. 7).

Siirt'te ticaret ve sosyal etkinlikler Ulu Cami etrafındaki bölgede gerçekleştirilirdi. Bu yörede ticaret kapalı çarşıda yapılırdı. Bu çarşı balık omurgası şeklindeydi, sağa ve sola açılan kolları vardı. Bu kolların üzerinde Helvacılar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Demirciler Çarşısı, Yemenciler Çarşısı gibi iş kolları ayrılmış esnaflar yer alırdı. Şehrin bütün ekonomik faaliyeti bu çarşıda görüldü. Çarşının üzeri küçük küçük kubbelerle kapalıydı. Bu kubbelerde aydınlatma ve havalandırmayı sağlayan açık bölümler olurdu. Cas maddesinden yapılan bu çarşı kubbesi zamanla yıpranarak topluma zarar verecek tehlikeli bir duruma gelince belediye tarafından yıkıldı (Erden, 2012, s. 51).

Ankara Hükümeti, Cumhuriyetle birlikte yeni bir kent kültürü oluşturmak istiyordu. Cumhuriyetin değerleri ve yeni kültürel anlayışa göre şehirlerin gelişmesi ve yeniden yapılandırılması amaçlanıyordu. Cumhuriyetle birlikte modern bir şehircilik anlayışı ve gelişmiş yerel hizmet için 1930 yılında 1580 sayılı Belediye Kanunu kabul edildi. Bu kanunla belediye teşkilatı, yapılanması ve görevleri yeniden düzenlendi. Belediye'nin görevleri arasında şehrin imar planlarını hazırlamak ve uygulamak da yer aldı. Kanuna göre nüfusu 2000'in üzerinde olan yerleşim bölgelerinin imar planının hazırlanması ve uygulanması zorunluydu (Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, s. 8821-8840). Böylece Siirt Belediyesine şehir hakkında imar planı hazırlama ve uygulama zorunluluğu getirilmiş oldu. Fakat Siirt Belediyesinin ekonomik imkânları ve teknik personeli bu kanunun gereğini yerine getirebilecek şartlara sahip olmadığından bu kanun kapsamında fazla bir çaba gösterilmedi. Böylece 1930 yılında yapılan bu düzenlemeden şehir faydalanamadı.

Siirt'te imar planı hazırlanarak uygulanamadı fakat şehirde ulusal mücadeleye atıf yapan ve Cumhuriyetin değerlerini ön plana çıkaracak isimler kullanılmaya başlandı. Siirt Merkez'de yer alan mahallelerin isimleri yeniden düzenlendi. Böylece mahallelere Conkbayırı, Dumlupınar, Sakarya, Ülkü, Ulus ve İnönü gibi yeni isimler verildi. Bu anlayış kamu kurumları üzerinden yaygınlaştırıldı. Örneğin 1931 yılında Siirt merkezinde iki tane önemli ilkokul vardı. Bu okulların ismi, Gazi ilkokulu ve Cumhuriyet ilkokuluydu.

1930'lı yıllardan itibaren şehirde bir kıpırdanma, şehrin gelişmesi ve güzelleşmesi adına ilk adımlar atılmaya başlandı. Şehir meydanlar, yerel idare binaları, anıt mekânlar, parklar, yeni caddelerle eski hüviyetinden sıyrılarak yeni bir ruh ve kimlik kazandı. Bu dönemde açılan köprülere, okullara, parklara ve sokaklara rejimin sembol isimlerinin adı verilmeye devam edildi. Özellikle milli bayramlarda resmî törenlerin icra edildiği Cumhuriyet Meydanındaki Atatürk Anıtına, ışıklandırmalar yapılarak büyük değer ve önem gösterildi. Âdete şehrin kalbinin attığı bu anıt, şehir için bir sembol haline geldi (Obuz, 2017, s. 123).

Siirt'te belediyeçilik kurumu oldukça eskidi. Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçerken Belediye Başkanı olarak Hami Efendi, Hacı Mehmet Efendi ve Mehmet Sıddık Bey'ler görev yaptılar (BCA, Fon Kodu: 30 11 1 0 Yer No:63 14 2). 1932'den 1941 yılına kadar Siirt'te Vali/Belediye Başkanı dönemi yaşandı (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:26 11 5; Resmi Gazete, 9 Mart 1932, s. 1281). Bu dönemde görev yapan Valiler, sahip oldukları siyasi ve idari güçle Siirt'te pek çok hizmet yaptılar. Siirt'in çarpık ve plansız

¹ Kanun, "Birinci madde: Siird sancağı müstakillen idare olunacaktır. İkinci Madde: Tarihi neşrinden muteber olan iş bu kanunun icrasına Heyeti Vekile memurdur" (Ceride-i Havadis, 28 Şubat 1337, s. 6).

bir şekilde gelişmesine ilk müdahaleyi Vali/ Belediye Başkanı Sakıp Beygo yaptı. Vali Baygo, görev başladığında şehrin ana arterlerini açarak ulaşımı rahatlatmak ve şehrin daha planlı gelişmesine imkân sağlamak için bir dizi istimlak çalışmaları başlattı. Bu gayretlerin sonucunda Cumhuriyetin 10. yılında 1933'te Cumhuriyet Caddesi açıldı. Şehrin içindeki 120 tabakhane kaldırılarak şehrin dışına modern bir mezbaha yaptırıldı. 1934'de Siirt'te Sakıp Beygo ve Doğan Caddeleri de dâhil yedi yeni cadde açılırken (Obuz, 2017, s. 148; 1973 İl Yıllığı, 1973, s. 204) bu caddelere kaldırım taşları döşenmeye başlandı (*Siirt Gazetesi*, 30 Ağustos 1941, s. 3). Belediye Binası 17 Ağustos 1937'da temeli atılarak (*Siirt Gazetesi*, 21 Ağustos 1937, s. 1) kısa sürede hizmete alındı.²

Cumhuriyet döneminde vakıfların hukuki durumu ve statüsüne yönelik pek çok değişiklikler yapıldı. Bu düzenlemeler kapsamında bazı vakıflara mülkleriyle birlikte el konuldu, bazı vakıflarda kapatıldı. Bu düzenlemelerden Siirt'teki Vakıflarda oldukça fazla etkilendiler. 1936 yılında Vakıflar İdaresi, Siirt'te 18 Cami ve mescidi kamulaştırarak satılığa çıkardı (BCA Fon Kodu: 30 18 1-2 Yer No: 68 74 7; Obuz, 2017, s. 168). Halk dini ibadetlerde bir aksaklık yaşanmaması için bu camilerin birçoğunu satın alarak bakım, onarım ve dini hizmetlerin gerçekleşmesi için sahip çıktı. Siirt'teki bazı camiler ibadete kapatılarak askeriyenin hizmetine verildiler. Örneğin Siirt'in en eski ibadet yerlerinden Münkedir ve Cumhuriyet Camileri ibadete kapatılarak Jandarma tarafından kullanılmaya başlandılar. Halk Jandarmanın tahliye edilerek bu camilerin asli vazifesine uygun şekilde hizmete açılması için çok çaba gösterdi. Fakat halkın bu gayretleri jandarma birlikleri için şehirde uygun yerler bulunmadığı gerekçesiyle her seferinde boşa çıkarıldı (BCA Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 66 414 7).

Siirt zaman içinde birçok kez yoğun göç dalgalarına maruz kaldı. Şehre gelen bu insanların yerleşmesi, şehre uyum sağlaması ve şehir ekonomisine katkı sağlaması kolay olmadı. Siirt gibi dar alana sıkışmış bir şehirde yeni yerleşim alanlarının açılması kaçınılmaz bir zorunluluk haline geldi. Fakat bir şehrin gelişimi ve şehirde iskân alanlarının belirlenmesinde coğrafya temel belirleyici etken olarak öne çıkmaktaydı. Siirt'in doğu tarafı Botan vadisiyle doğal sınır oluşturduğundan yerleşim imkânı yoktur. Şehrin kuzey tarafı gelişime elverişli değildir. Şehrin gelişebilmesi için Siirt-Batman karayolunu takip eden Kurtalan Caddesinin geçtiği güzergâh en önemli seçenektir (Özgen-Karadoğan, 2009, s. 65). Böylece şehir sıkıştığı dar alandan kurtarılarak düz, geniş ve ulaşım imkânı olan yeni sahalara doğru açılma fırsatı yakaladı.

1934 yılından itibaren yeni yapılaşma ve iskân Kızlar Tepesi denilen bölgenin etrafında gerçekleşmeye başladı. Bu bölgede gerçekleşen bu yapılaşmayla birlikte yeni caddeler, parklar ve kamu kurumları bu bölgeye taşındılar. Bu yapılaşmayla birlikte Belediyen gerekli alt yapı hizmetlerini gerçekleştirmek için bu bölgelere hizmet verdi (Uzun, 1941, s. 1). Siirt'te ki bu yeni yapılaşma alanı özellikle eski mahallelerde oturanlarda kamu kaynaklarının bu yeni alanlara aktararak kendi mahallelerinin ihmal edildiklerini iddia ederek şikâyet etmelerine neden oldu (Yaşa, 1941, s. 3). Bu yapılaşmanın ne kadar imar planının esas alınarak yapıldığına yönelik de ciddi itirazlar da vardı. Hükümet'te Siirt'te herhangi bir imar planının tam anlamıyla uygulanmadığının farkındaydı (BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No: 65 434 5). Fakat kamu kaynakları ve şehrin ekonomik imkânları böyle bir planı hazırlamak ve uygulamaya imkân tanımıyordu.

Şehir 1940'lı yıllarla birlikte tarihi yamaçtan ovaya doğru genişlemesini hızlandırdı. 1939'da şehirde ilk kez pazar kuruldu, yeni parklar açıldı, şehrin farklı yerlerine akasyalar dikildi, halkın mesire alanlarına kolaylıkla gidebilmesine imkân sağlamak için otobüs seferleri konuldu. Modern bir fırın yapıldı, mezarlıklar ıslah edildi ve yeni evler inşa edilmeye başladı Kızlar tepesindeki yerleşim daha da hızlanarak devam etti. Vali Konağı'nın bu bölgede inşa edilmesi inşaat faaliyetlerini daha da artırdı (Obuz, 2017, s. 148-149). Şehirde yeni tarz mimari anlayış tek katlı ve gösterişsiz yapılan Numune evleri oldu. Halkın bu ilgisi Siirt'in kendisine özgü Cass evlerinin de sonunu getirmeye başladı. Şehrin kendisine özgü geliştirmiş olduğu Cass evleri mimarisinin yerini bu basit tek katlı evlere bırakması, şehrin "Beyaz kent" olma özelliğini de yavaş yavaş kaybetmesini sağladı (Seçkin, 2005, s. 289).

Siirt, üç nehrin buluştuğu bir yörede yer alıyordu. Fakat şehrin kurulduğu alan, bir tepenin eteğindeydi. Şehrin yüksek bir bölgede kurulmuş olması şehrin alt kıyısından geçen bu suların yeterince faydalanabilmesini engelliyordu. Şehir bu suların faydalanamadığı için şehir su ihtiyacını şehrin muhtelif yerlerinde bulunan dört çeşmeden karşılıyordu. Bu çeşmelerin en meşhurları Sor, Ayn Salıp ve Suku'l Ayn'dı (Seçkin, 2005, s. 292). Şehir büyüdükçe bu çeşmeler yeterli olmadı. Böylece şehirde Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan susuzluk sorunu Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde devam etti. Şehir ahalisi ve sakalar, ihtiyaç duydukları suyu temin edebilmek için kilometrelerce uzaklardan su taşıdıkları oluyordu. Bu sorunu çözmek için yerel yöneticiler farklı pek çok yol denediler. Şehrin birçok bölgesine yeni kuyular açmak, nehirlerden şehre su pompalamak vb. Fakat bu çabalardan kalıcı bir sonuç elde edilemedi (Kirişcioğlu, 1957, s. 3).

² Bu dönemde Belediye kadrosunda bir reis, bir başkâtip bir muhasip, iki muhasebe kâtabi, bir tahsil memuru, bir yazı işleri kâtabi, bir iâşe memuru, bir mezbaha memuru, bir ölçü ve ayar memuru, bir zabıta amiri ve 8 zabıta personelinden müteşekkildi (Atalay, 1946, s. 35)

Siirt ekonomik bakımdan yeterince gelişmemiş olmasına rağmen şehirde sıklıkla yaşanan doğal afetler halkın hayat koşullarını daha da olumsuz etkiliyordu. Örneğin Cumhuriyet döneminin en büyük doğal afetlerinden birisi 1941 yılında yaşanan kıtlıktır. II. Dünya Savaşı'nın ağır ekonomik koşulları altında Siirt, yağmurların kesilmesi tarlalarındaki ürünlerin zayı olmasına ve şehrin ihtiyacını karşılayan tarımsal üretimin yok denecek kadar az hasadın gerçekleşmesi halkı çok zor durumlara düşürdü. Şehirde temel gıda maddelerinin fiyatları yükseldi, tarım ürünleri karaborsaya düştü. Şehirde yokluk ve sefaletle birlikte büyük bir dram yaşandı (BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2).

Siirt'te ulaşım oldukça ilkel yöntemlerle sağlanıyordu (BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2). At, katır, sal vb. vasıtalar kullanılarak gerçekleştirilen ulaşımın bazen günlerce taşan derelerin yanında beklemek zorunda kalınıyordu. Özellikle kış aylarında Siirt merkezden komşu vilayetlere, kazalarla, nahiyelere ve köylerle ulaşımın günlerce sağlanamadığı zamanlar oluyordu (BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2). Siirtliler şehrin etrafını saran bu akarsuları aşmakta büyük zorluklarla karşılaştılar. Halkın bu sorununu çözmeye yönelik ilk adım 1930'da yapılan Kezer Köprüsü'yle oldu. Fakat özellikle Başur suyunu geçmek çok zordu. Baharda sular yükseldiği zaman bu suyu aşabilmek oldukça tehlikeli sonuçlar doğurabiliyordu (Erden, 2012, s. 41). 1935'te Başur Köprüsü'nün inşası şehir ulaşımına büyük katkı sağladı (Coşkun, 2021, s. 14). Siirt'i dış dünyaya açan ve büyük şehirlere bağlayacak en önemli adım 1943'te Batman Çayı üzerine inşa edilen köprüyle oldu (Atalay, 1946, s. 24). Böylece insanların ilkel bir şekilde sallarla geçmeye çalıştıkları, taşkın zamanlarında günlerce bekledikleri engellerden birisi ortadan kaldırılmış oldu.

Şehrin komşu vilayetlerle bağlantılarının sağlanabilmesinde sorunlar devam ediyordu. Hükümet ulaşımına büyük önem veriyordu (Güvenç, 1939, s. 67). Bu amaçla öncelikle Siirt'i Bitlis'e bağlayacak karayollarının inşası için ihaleye çıkıldı. Bu yolun birinci kısmı 1940'da ikinci kısmı 1941'de tamamlanırken üçüncü kısım için de 1942'de ihale sözleşmeleri imzalandı. Bu proje kapsamında yollar yapılacak ve güzergâh üzerinde bulunan Haydar köprüsü de inşa edilmiş olacaktı. Fakat bu üçüncü kısmın tamamlanması planlandığı gibi gerçekleşmedi. Siirt için son derece hayati öneme sahip olan bu yolun inşasını gecikti (BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:155 94 11; BCA Fon Kodu:30 10 0 0 Yer No:156 95 5). Siirt'i Bitlis'e bağlayacak karayolu inşaatı zaman içinde güçlüklerle tamamlandı (Siirt Postası, 16 Haziran 1953, s. 1).

Hükümet Ankara'yı Diyarbakır üzerinden Siirt ve Cizre'den geçerek Irak'a ulaştırarak bir demiryolu hattı planlandı (İlyas, 2014, s. 332). Bu projede demiryolu hattı doğrudan Siirt Merkezine gelmiyor şehrin 20 km batısında Başur vadisinden geçiyordu. Bu demiryolu projesi Siirt için son derece önemli bir yatırımdı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:151 72 1). Projenin hayata geçirilmesi için çalışmalara başlandı fakat demiryolu inşaatı oldukça yavaş ilerledi. Araya II. Dünya Savaşı'nın girmesi inşaatı daha da yavaşlattı. Neticede bu demiryolu hattı 29 Ekim 1944'te Siirt'in Kurtalan İstasyonuna kadar geldi (Çağlayan, 2012, s. 127-128). Kurtalan ile Siirt arasında karayolu inşa edilerek böylece Siirt büyük şehirlere bağlanmış oldu (Şendur, 1 Ekim 1949, s. 3). Böylece demiryolunun Siirt'e gelmesi şehrin ekonomik bakımdan gelişmesi ve şehrin yaşam kalitesini artıran önemli bir adım oldu.

Belediye Başkanı Lütfi Yavuz, şehrin imarı için yeni projeler hazırladı. Bu amaçla Başkan hal ve sağlık binalarının inşası amacıyla çalışmalar başlattı (Kılıççioğlu, 1941, s. 1). 1946 yılında başlanan Hükümet Konağı kısa sürede hizmete alındı (Atalay, 1946, s. 101). Hükümet Konağının da Kurtalan Yolu üzerinde inşa edilmesi, artık şehrin ağırlık merkezinin eski mahallelerden yeni yerleşim yerlerine doğru kaydığını gösteriyordu. Fakat bu inşaat ve yapılaşma şehrin ihtiyaçlarını karşılamaktan oldukça uzaktı.

Şehrin en temel sorunları arasında mesken sorunu devam ediyordu (BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:70 461 5). Bu sorun gerek kullanılan mimari anlayışa bağlı olarak Cass evlerinden gerekse bölgede üretilen evlerin yeterince sağlıklı ve kaliteli olmayışıyla kaynaklanıyordu. Bu durum pek çok resmi kurumda da yaşanıyordu. 1945 yılında Birinci Genel Müfettiş A. Doğan, Başbakanlık Makamına yazdığı yazıda, kamu kurumlarının bakımsız ve kiralık binalarda hizmet gördüğünü, şimdiye kadar bakımsız kalan ve bayındırlık faaliyetlerine ihtiyaç duyulan Siirt'e Cumhuriyet Hükümetinin el atması gerektiğini bildirir (BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:70 461 13). Çünkü kapsamlı bir imar planı hazırlamak ve uygulamak Belediyenin ekonomik imkânlarıyla mümkün görünmüyordu. Bu nedenle Belediye bu ekonomik maliyetleri göz önünde tutarak planlı yapılaşmadan kaçındı. Böylece şehirde çarpık bir yapılaşma ve modern şehircilik anlayışından uzak bir şehircilik gelişmeye başladı (Şendur, 24 Aralık 1949, s. 3).

3. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Şehircilik (1945–1967)

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi Siirt'te büyük ferahlamaya yol açtı. Bu dönemde Belediye, şehrin temel sorunlarına çözüm üretmekten ziyade birtakım yeni yolları açma ve şehrin temizliğiyle alakadar olabiliyordu (BCA, Fon Kodu:490 1 0 0 Yer No:571 2274 1). Şehrin altyapı sorunları devam ediyordu. Şehir ahalisi özlem ve sabırla şehre bir an önce su ve elektriğin getirilmesini bekliyordu. Fakat şehrin ekonomik gerçekleri bu sorunları çözmekte yetersiz kalıyordu (Siirt Gazetesi, 11 Mayıs 1940, s. 1; Uzun,

26 Ocak 1946, s. 1; *Siirt Gazetesi*, 21 Aralık 1946, s. 1) 1945'te Vali N. Kıcıman şehrin su ve elektrik sorununu çözmek için Botan ve Kezer çayından borularla şehre su taşıdı ve şehrin aydınlatılması için de yeni bir jeneratör getirtti (*Siirt Gazetesi*, 31 Ağustos 1946, s. 1). Böyle 1948'de Siirt'in Sokak ve caddeler aydınlatılmaya başlandı (*Siirt Gazetesi*, 14 Şubat 1948, s. 1). Şehrin havası biranda değişti.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dönem yeni bir anlayış ve değişim başlamıştı. Bu yıllarda Siirt gündeminin en önemli konusu asırlardır kullanılan Cas evleriydi. Siirt merkezinde evlerin büyük bir kısmı bu mimari anlayışla yapılmıştı. Fakat Siirtliler bu ev mimarisini ekonomik olmaktan çıktığı için terk etmeye başladılar. Çünkü Cas evleri, güneşten ve soğuktan çok zarar görebilen çabuk aşındığından yaz ve kış dönemlerinde düzenli bakım ve onarım gerektiriyordu (Sönmez, 2013, s. 35). Cas evleri halk sağlığını da olumsuz etkiliyordu. Özellikle yaz aylarında havalar hızla ısınırken evlerin üzerindeki beyaz sıva toz haline gelerek, (Türkdoğan, 26 Mayıs 1951, s. 1) halk sağlığını tehdit ediyordu. Şehrin her yeri tozlu ve kirli oluyordu (Aydın, 16 Birinci Teşrin 1943, s. 1-3). Cas evlerinin halk sağlığına verdiği zararı değerlendiren Sağlık Bakanlığı, şehirde Cas evi yapımını yasakladı. Böylece yeniden Cas evinin yapılmasına ve mevcut evlerinde bakımlarına izin verilmedi. Şehirdeki Cas ocakları kapatıldı. Kısa sürede bakım gerektiren evlerinde tahliye edilmesi istenildi (Şendur, 12 Haziran 1948, s. 1-3)

Sağlık Bakanlığının bu ani kararı karşısında Siirtliler, bir bocalama içerisine girdiler. Çünkü Siirt'te yeni inşaat teknolojisiyle yapılmış evler çok azdı. Hükümet bu yasaklama sonrasında yoğun ve kapsamlı bir çalışmayla yeni tarz evler yapsa da şehrin ev ihtiyacını karşılayamayacaktı. Mevcut Cas evlerinin bakımına da izin verilmediğinde bu evler kullanılamaz hale geldi. Şehir adeta yavaş yavaş harabeye döndü. Cas evleri boşaltılırken yeni tarz ev yapımı işi de gecikti. Bu şartlarda şehirdeki mesken sorunu iyice derinleşti (Aytekin, 10 Mart 1945, s. 1). Şehirde ciddi bir mesken krizi çıktı. Halkın şiddetli şikâyetleri üzerine yetkililer 1948'te Cas evinin yapılmasına en azından mevcut evlerin bakım ve onarım yapılarak kullanılabilmesine izin verdiler (Uzun, 24 Temmuz 1948, s. 1). Gelişen inşaat teknolojileri ve inşaat malzemeleri karşısında Cas tarzı mimari fazla gelişmedi (1973 İl Yıllığı, 1973, s. 143). Şehrin meskenlerden yaya kaldırımlara kadar her alanda tam anlamıyla bir restorasyona ihtiyaç duyuyordu (Uzun, 9 Ekim 1948, s. 1).

Siirt'te 1930 yılı 1580 Sayılı Kanun'a istinaden Belediye, planlı bir şehircilik için imar planı hazırlanmasına yönelik hiçbir çaba göstermedi. Siirt'in gerçek anlamıyla ilk imar planı 1949 yılında hazırlandı. Böylece modern bir şehirciliğe yönelik önemli bir adım atıldı. Bu planla Siirt merkezi, on dört mahalleye bölündü. Bu mahalleler; Alan, Algül, Batı, Conkbayırı, Doğan, Dumlupınar, İnönü, Karakol, Küçük Çarşı, Sakarya, Tınaztepe, Ulus, Ülkü ve Yeni Mahalle'den oluşuyordu (1967 İl Yıllığı, 1968, s. 87). Bu imar planıyla Siirt'in mevcut şehircilik yapısının tespiti yapılarak yeni yapılaşma denetim altına alınıyordu.

Siirt'in bu imar planını uygulayabilmesi için Vali, bizzat sorumluluğu üzerine aldı. Çünkü böyle bir planın başarısı şehirde ki kurumlar arası iş birliği ve halkın desteğine bağlıydı. 14 Ekim 1949'da şehrin ileri gelenlerini Halkevinde toplayan Vali Şevket Eker, imar planını tanıtarak önemi hakkında çeşitli bilgiler verdi. Vali, şehirde yapılması gereken bayındırlık hizmetlerini anlattı. Siirt merkez ile ilçeler arasında açılması gerek yollar, şehirde ihtiyaç duyulan köprüler, ilçelerde yapılacak kamu kurumlarından söz etti. Vali Siirt merkezinin mesken sorunu ve yeni konutlara duyulan ihtiyaçtan, su ve elektrik sorununun tamamen çözülmesinden, Tayyare Meydanın düzenlenmesinden, park ve spor tesislerin yeşillendirilmesinin öneminden bahsetti. Vali, şehirde yeni yapılacak tesisler ve mevcut kamu alanlarının yeniden düzenlenmesi ve ıslahının önemini anlattı. Şehirdeki Cas evlerinin durumu üzerinde duran Vali, ucuz ve dayanıklı malzemeden mesken yapımına imkân tanınmasının gerekliliğini vurguladı. Vali sözlerine şehirdeki milli eğitim, sağlık ve tarım alanlarındaki durum üzerinden alınması gereken önlemleri açıklayarak tamamladı (*Siirt Gazetesi*, 22 Ekim 1949, s. 3). Toplantıya katılan bürokratlar, şehrin ileri gelenleri ve halktan insanlar şehrin yeniden yapılandırılarak modern bir görünüme kavuşturulması için imar planının hazırlanması ve uygulanmasının gerekliliğinde hemfikirler. Fakat böyle kapsamlı bir şehircilik faaliyetinin tam anlamıyla hayata geçirilebilmesi için ihtiyaç duyulacak ekonomik kaynağın nasıl temin edileceğini bilmiyorlardı. Siirtliler bu plana destek veriyorlardı fakat böyle bir değişim ve dönüşümün devletin imkânlarıyla yapılması gerektiğini düşünüyorlardı.

Uygulama Siirt merkezdeki eski yerleşim yerlerine fazla dokunulmadan, tamamen şehrin yeni gelişen bölgelere doğru genişlemesi şeklinde oldu. Böylece şehir yeni açılan cadde ve sokaklarla hızla büyümeye başladı. Şehir bu süreçte Tınaztepe, Ülkü, Karakol ve Batı Mahallelerine doğru yayılma sürecine girdi. Yeni meskenlerle birlikte yeni yerleşim alanları ve geniş caddeler yapılmaya başladı. Siirt'teki bu yapılaşmanın önüne en büyük engel olarak vakıf arazileri çıkıyordu. Şehir merkezinin önemli kısmı vakıflara ait arazilerden oluşuyordu. Bu arazilerin üzerine kamu yararı gözetilerek yollar açılıyordu. Fakat bu yolların etrafındaki vakıf arazilerinin hiçbir şekilde imara ve inşaaata açılmaması bir sorun olarak ortaya çıkıyordu³. Bu şekilde

³ Siirt Valisi, "Siirtlilerde yerleşmiş hatta diyebilirim ki kökleşmiş (vakıf malı alım satımı günahdır) zihniyeti yok olmadıkça Siirt planlı imar ve fikir bakımından şimdiye kadar olanla kalır. Çünkü şehrin yayıldığı ana caddenin iki tarafındaki ovalarda vakıf malı arsa var. Bunları almaya ve üzerinde inşaat yapmaya kimse yanaşmazsa şehirde her hangi bir plandan bahsedemeyiz" dedi. *Siirt*

kentin gelişimi için oldukça önemli olan alanlar imara açılrsa da vakıflar bu arazileri değerlendirmediklerinden halktan da kimse inşaat yapmaya yanaşmadığından bu araziler boş kalıyordu (Obuz, 2017, s. 155). Böylece planlı ve düzenli bir şehircilikten ziyade parçalı bir şehir görüntüsü ortaya çıkıyordu.

1949 yılında kabul edilen bu imar planı tam anlamıyla uygulanamadı. 1950 yılından itibaren şehrin birçok bölgesinde plansız yeni yapılar yükselmeye başladı. Bu yapılaşmada teknik ve fenni denetim gözetilmediğinden plansız ve programsız yapılaşma şehri daha da çirkinleştirdi (Atıla, 10 Ağustos 1955, s. 3). Geleneksel evler tamamen terk edilirken yeni inşa edilen evler; bir veya iki katlı bahçeli evler şeklinde yapıldığı gibi çok katlı binalar ve site şeklinde evlerde inşa edilebiliyordu (Siirt İl Yıllığı, 1968, s. 72). Kısacası kat yüksekliği düşünülmeden eski ile yeni iç içe, yeni yapılan evlerde belirli bir kural ve düzenden uzak rastgele inşa ediliyorlardı. Belediye bu çarpıklığa pek müdahale etmedi fakat kendi imkânlarıyla kanalların inşası ve kaldırımların döşenmesine büyük önem verdi. Sadece 1952 yılında merkezde 6450 metre kanal ve 16334 m² kaldırım yapıldı (Siirt Postası, 9 Mart 1953, s. 1).

Siirt şehrinin kurulduğu coğrafya birinci derece deprem bölgesinde yer alıyordu. Bu sebeple Siirt'in muhtelif bölgelerinde zaman zaman depremler ve yer sarsıntıları sıklıkla görülmüyordu. Şüphesiz bu durum zayıf Siirt ekonomisi ve halkını da oldukça olumsuz etkiliyordu. Bu nedenle Siirt'te sıklıkla görülen bu depremlerden halk oldukça büyük ölçüde etkileniyordu (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:181 64 18; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:199 67 1; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:200 74 17; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 Yer No:2 213 87 11). Siirt'te depremler dışında su baskınları ve seller de yaşanırdı (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:213 89 16; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:219 35 2). Ani yağmur ve yoğun sellere bağlı olarak heyelanlar görülürdü (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:325 8 18; BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:335 45 13). Siirt'te meydana gelen bu afetlerin halkı bu kadar fazla etkilemesinin özünde halkın bu afetlere karşı gerekli tedbirleri alamaması da çok etkili oluyordu. İnsanların bu afetlere karşı hiçbir hazırlığı olmadığı gibi Siirt şehrinde de olası bir büyük afet karşısında hiçbir hazırlık ve önleyici tedbir alınmadı. Şüphesiz bu tedbirsizlikler büyük bir ihmalden kaynaklanıyordu.

Demokrat Parti dönemiyle Hükümet, Siirt'in kara yollarını yaparak komşu şehirler ve kazalarla kara bağlantılarını sağlamak için seferberlik ilan etti (Özduğun, 2016, s. 295). Böylece Siirt merkezile ilçeleri arasında bağlantı yollarının inşasına 1955'lerde başladı (Siirt Gazetesi, 31 Mart 1955, s. 1; Siirt Gazetesi, 1 Eylül 1955, s. 1; Siirt Postası, 27 Haziran 1955, s. 1; Siirt Postası, 31 Mart 1956, s. 1; Siirt Postası, 3 Eylül 1955, s.1; Siirt Postası, 3 Temmuz 1956, s.1; Siirt Postası, 17 Eylül 1955, s. 1; Siirt Ekspres, 28 Mayıs 1958, s.1). Fakat Siirt'i karayollarında kör noktadan kurtararak Cizre'yle karayolu bağlantısının sağlanması için çok fazla ısrarlı girişimlere rağmen bir sonuç elde edilemedi.

Siirt'in demiryolu ve karayollarına yönelik yapılan yatırımlar şehrin ekonomik gelişimine büyük katkı sağladı fakat hala şehrin Ankara ve İstanbul'a ulaşımı oldukça zahmetliydi. Bu sorunu çözmek için Siirtliler şehre havaalanı yapılması için 1954 yılından itibaren girişimlerde bulunmaya başladılar (Siirt Gazetesi, 22 Haziran 1954; Siirt Gazetesi, 30 Eylül 1954, s.1; Siirt Gazetesi, 11 Aralık 1954, s. 1; Siirt Gazetesi, 16 Nisan 1955, s. 1; Siirt Gazetesi, 25 Ağustos 1955, s. 1). Yerel basın sıklıkla havaalanı taleplerini gündeme getirerek bürokratlar üzerinde baskı oluşturdu. Fakat bu konuda ki girişimlerden herhangi bir sonuç elde edilemedi (Siirt Ekspres, 24 Kasım 1959, s. 1).

DP döneminde de şehrin su ve elektrik sorununu devam ediyordu. Yerel idarecilerin aldığı geçici tedbirler sorunu çözümediğinden yoğun göç alan bu şehrin sorunu kalıcı hale gelmişti. Siirt'in su ve elektrik sorunu ancak 13 Mayıs 1957'de Botan çayı üzerine inşa edilen bir hidroelektrik barajla tamamen çözüldü (Siirt Gazetesi, 14 Mayıs 1957, s.1). Şehrin önemli bir altyapı sorunu da kanalizasyon şebekesinin olmamasıydı. Şehir merkezindeki evler, kanalizasyon sorununu evin etrafına veya bahçeye açtıkları fosseptik çukurlarıyla çözmeye çalıştılar. Bu durum zaman içinde yoğun yağın yağmurlar ve patlayan çukurlarla şehrin sağlığını tehdit edecek sonuçlara yol açıyordu. Şehrin önemli bir altyapı ihtiyacı olan kanalizasyon sistemi 1957 yılından itibaren parça parça inşa edilmeye başlandı (Siirt Ekspres, 1 Ekim 1957, s. 1; Siirt Ekspres, 30 Ocak 1958, s. 1). Zaman içinde de tamamlandı.

1950'li yıllardan itibaren Siirt kırsalından Siirt merkezine yönelik nüfus hareketleri ivme kazandı. Siirt merkezde nüfus hızla artarken şehirdeki meskenler hiçbir şekilde ihtiyacı karşılayamıyordu. Şehirde görev yapan kamu personellerinin bu sorunu çözmek amacıyla kamu kurumları lojmanlar yapmaya başladılar. Hükümet özel idareye kaynak aktararak bu evlerin yapımına hızla başlanmasını istedi (BCA, Fon Kodu: 30 11 1 0 Yer No:212 6 10). Fakat şehirde artan nüfusa göre ihtiyacın karşılanması mümkün değildi. Bu durumda çarpık yapılaşmayı daha da hızlandırıyordu.

Merkezdeki bu hızlı nüfus artışıyla şehir büyümeye ve gelişmeye başladı. Bu dönemde Aydınlar ve Cengiz Topel caddeleri etrafında yoğun yerleşimler gerçekleşti. Belediye ve Valilik şehrin ihtiyaçları için çabalıyordu. Örneğin Vali Eşref Ergüt'un çabalarıyla bir şehir stadyumu yapılması için hazırlıklara girişildi (Siirt Ekspres, 27 Ocak 1958, s.1). Bu çabaların neticesinde 24

Şubat 1958'de Siirt'te stadyumun temeli atıldı (*Siirt Ekspres*, 25 Şubat 1958, s.1). Stadyum kısa sürede de tamamlanarak hizmete açıldı. 1959'da şehri güzelleştirmek için şehir girişine havuz ve park yapıldı. Ayrıca sebze ve meyve dağıtımını kolaylaştırmak amacıyla 20 dükkânlı hal binası inşa edildi (*Siirt Ekspres*, 23 Aralık 1959, s. 1). Bu dönemde gerçekleşen göçlerle Bahçelievler Mahallesi iskâna açılırken şehrin yerleşimi dar alandan uzaklaşarak daha geniş alanlara doğru büyüme devam etti.

1960'lı yılların başında Siirt'te yeniden büyük bir kuraklıkla karşı karşıya kaldı. Olumsuz hava koşullarına bağlı olarak tarım arazilerinde rekoltenin çok düşük gerçekleşmesi şehirde kıtlık olasılığını ortaya çıkardı. Hayat zorlaştı, insanlar büyük bir yokluk ve zorluk içerisinde düştüler. Şehrin karşılaştığı bu sıkıntılar üzerine Hükümet harekete geçerek, Siirt'e buğday, ekonomik yardım ve tohum desteği sağladı (Coşkun, 2018, s. 4). Böylece şehir bu sorunu Hükümetin desteğiyle aşabildi.

Belediye, sınırlı imkânlarıyla yol bakım ve onarım faaliyetlerine önem veriyordu fakat bu çabalar şehrin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmuyordu. Belediye halkın taleplerine yeterince cevap veremediğinden özellikle yerel basında şiddetle eleştiriliyordu. Siirt'te yolların ve kaldırımların düzensiz olduğundan halkın yürümekte zorlandığına yönelik sıklıkla tenkitler yapılıyordu. Özellikle esnafın kaldırımları işgal ederek insanların geçişine mâni olması bu tepkiyi daha da şiddetlendiriyordu (*Siirt Ekspres*, 30 Nisan 1958, s.1). Halkın talepleri basının tenkitleri üzerine Belediye, yol kenarları ve kaldırımların esnaf tarafından işgal edilerek çayhane, lokanta, tatlıcı ve kahvehane olarak kullanılmasını yasakladı (*Siirt Ekspres*, 20 Nisan 1959, s.1). Fakat bu yasağın uygulanması için kararlı bir irade ortaya konulmadığından bu sorunda tamamen çözülemedi.

Cumhuriyetle birlikte Siirt'e yönelik önemli yatırımlar yapılsa da şehirdeki eksikliklerin kısa bir dönemde telafi edilebilmesi mümkün değildi. Çünkü Siirt asırlardır ihmal edildiğinden bölgenin en çok geri kalmış vilayeti olma özelliğini koruyordu. 1956'de Doğu vilayetlerini ziyaret eden bir İngiliz diplomat Anthony D. Parsons, doğu bölgelerini gezerek Siirt'i gördüğünde "Siirt, bir vadinin tepesinde yer alan ve benim ziyarete ettiğim en bunaltıcı şehirdi. Çamur ve kumtaşından yapılmıştı. Birçok ev; dökülüyor ufalanıyor ve çürüyordu. Ayrıca şehir bir toz ve pislik içindeydi" demektedir. Parsons raporunda, "Siirt'in geri kalmışlığı Batı Türkiye yerine Suriye gibi görüldüğünü" söylüyordu (Babaoğlu, 2018, s. 42).

4. 1967 İmar Planı ve Yeni Şehircilik Anlayışı (1967-1977)

1949'da hazırlanan ve yürürlüğe konulan imar planı, şehrin imara yönelik ihtiyaçlarını ve sorunlarını karşılamakta yetersiz kalmaya başladı. Böyle bir problemin ortaya çıkmasının temelinde, bu imar planının geleceği yönelik detaylı bir projeksiyonu olmaması, hazırlandığı zamanın sorunlarını çözmeye odaklanması, yürürlüğe konulduğu halde tam anlamıyla uygulamak için gereken hassasiyetin gösterilmemesi ve şehrin kapasitesinin üzerinde göç almasından kaynaklanıyordu. Kentin mevcut imar sorunlarını çözecek ve şehrin geleceğine yönelik planlı gelişim sağlayacak yeni bir imar planı için hazırlıklara başlandı. Bu planın özünde şehrin artan nüfusunun iskân sorunu çözebilmek için şehrin yeni alanlarının iskâna açılması düşünüldü. 1967 yılında kabul edilen bu yeni imar planı ile şehrin büyümesinin daha sağlıklı, planlı ve modern olması hedeflendi.

Siirt şehrinin gelişiminde göçlerin olumlu ve olumsuz etkileri çok oldu. Bu göçlerle şehir hızla gelişerek büyümeye başladı. Şüphesiz şehrin bu kadar hızla büyümesi oldukça güzel bir gelişmeydi. Şehrin dar alandan geniş sahaları açılması çok iyi bir gelişmeydi. Böylece dar ve çıkmaz sokakların olduğu eski mahallelere nazaran geniş ve düz alanlarda planlı yapılaşma şehrin geleceği için çok iyi bir gelişme olabilirdi. Bu büyüme kontrollü ve planlı yapılabilseydi Siirt için çok büyük bir fırsat ve şans olacaktı. Siirt'te özellikle kırsal bölgelerden gelen göç hareketlerinin hızla devam etmesi, şehrin genel yapısındaki değişimi ve gelişimi sürekli hale getirdi. Fakat bu gelişim pek planlı ve düzenli olmadı. Şehrin etrafında bulunan tarım alanları, plansız ve çarpık bir yapılaşmanın hedef sahaları haline geldiler. Şehirde gecekondu tarzı sağlıklı, plansız ve çarpık yerleşim alanları hızla çoğalıyordu. Bu dönemde eski mahallelerle yeni açılan iskân sahalarını ayıran Aydınlar ve Tillo caddeleri şehrin cazibe merkezi haline geldi. Belediye şehirdeki bu yapılaşmanın alt yapı hizmetlerini tamamlayarak yeni yollar açmaya devam etti. 1970'li yıllarda Yeni Mahalle ile Bahçelievler Mahallesi bölün Güres Caddesi açıldı. Bu dönemde şehir gelişiminde halkın büyük bir nefes almasını sağlayacak ulaşım yapılan yatırımları da neticesini vermeye başladı. 1972'da Siirt'i çevre vilayetlerle bağlayacak yollar büyük ölçüde tamamlandı (BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No:113 714 4; BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No:115 730 2; *Siirt 1973 İl Yıllığı* 1973, s. 59).

Sultan Abdülhamid döneminde pek çok şehre yapılan saat kulelerinden birisi de 1905 yılında Ulu Caminin doğusuna yaptırıldı. Fakat bu saat kulesi zaman içinde yıkıldı. Şehir için önemli bir sembol ve değer olan bu Saat Kulesinin tekrar ihya edilmesi için 1975 yılında Hükümet Konağının yer aldığı meydana yeni bir örneğinin yapılması kararlaştırıldı. Böylece Siirt'in geçmişinde sembol olmuş bir eser Siirt'e tekrar kazandırılmış oldu.

5. Sıklıkla Değiştirilen İmar Planları (1977–2005)

1970-1990 yılları arasında Siirt Merkezde adeta bir nüfus patlaması gerçekleşti. Siirt'in merkezine çevre yerleşim birimlerinden, köylerden ve kırsal bölgelerden on binlerce kişi taşındı. Bu sayı zaman içinde katlanarak devam etti. 2000 yılında Siirt merkeze göç edenlerin sayısı 40,702 kişiye ulaştı (Haşimi Güneş- Pıçak, 2007, s. 731). Bu göç dalgasıyla şehir merkezine kırsal alanlardan gelen bu insanlar şehir şartlarına hazırlıklı olmadıklarında uyum problemi yaşayarak kentte pek çok sorunlarına yaşanmasına neden oldular. Böylece şehrin yapısı, kuralları ve kültürü değişirken Siirt kalabalık ve büyük bir köy şeklini almaya başladı. Şehir göç dalgasının getirdiği bu sorunlarla başa çıkamıyordu.

Kırsaldan gelen bu göç dalgasının ilk yaşadığı problem barınma sorunu oldu. Şehir bu sorunun üstesinden gelebilecek koşullara hiç hazırlıklı değildi (Türkyılmaz, 1998, s. 155). Aniden gerçekleşen ve tamamen plansız ve hazırlıksız şekilde şehir merkezine gelen bu aileler çoğunlukla Çal, Çakmak, Alan, Conkbayır, Dumlupınar ve Doğan Mahallelerine yerleştiler. Bu göçlerle birlikte Siirt'te ciddi sayıda gecekondu inşa edilmeye başlandı. Bu mahalleler yoğun gecekondulaşmayla sağlıklı evlerde çarpık şehirleşmeye maruz kalan yerleşim yerleri oldu.

Şehre gelen bu yoğun göç dalgalarını mevcut imar planı, şehrin mevcut durumu ve ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldı. Bu imar planının gözden geçirilerek yeniden revize edilmesine ihtiyaç duyuldu. Böylece Siirt'te 1977 yılında imar planı üzerine kapsamlı bir revizyon yapıldı. Böylece şehirde toplu konutlar için yeni alanlar açılarak şehrin daha düzenli ve planlı gelişmesi amaçlandı (Anonim, 1983, s. 6719). Yapılan bu değişikliklerle Siirt'te Bahçelievler, Yeni Mahalle ve Çakmak (Evren-Bariş) mahallelerinde ki meskenler imara açılmış oldu⁴.

1975 de Demirkaya Köyünde yaşanan heyelanla pek çok ev hasar görerek kullanılmaz hale geldi. Mağdur olan bu köylüler için Siirt merkezde yeni evler yapılarak dağıtıldı. Bu yeni evlerin yapıldığı bu bölgeye Afetevler Mahallesi denildi (Yılmaz Çıldam, 2019, s. 1452). Bu dönemde devam eden göçlerle şehre Doğan Mahallesi de eklendi. Böylece yapılaşma ve yerleşme tamamen ova içinde oldukça dağınık bir şekilde devam ediyordu.

Karayollarında çalışan personel bir araya gelerek 1980'li yıllarda ev yapmak için bir kooperatif kurdular. Bu Kooperatif üyesi personel, tek katlı 30 adet ev inşa ederek paylaştılar. Bu evlerin yapıldığı bölge şehrin yoğun ilgisini çekti ve kısa zamanda inşaat faaliyetlerinin merkezi haline geldi. Bu alan Kızlar Tepesiyle de birleşerek şehre eklendi. Altyapı ihtiyacı tamamlanan bu bölgeye Kooperatif Mahallesi denildi. Bu mahalle şehrin diğer mahallelere göre daha düzenli ve planlı bir yapılaşma içerisinde daha modern bir görünüme sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Siirt'e göç süreklilik kazanarak devam ediyordu. Şehir planlanan ve düşünülenin çok üzerinde bir göç kitlesini barındırmak zorunda kalmıştı. Bu durum bir kez daha mevcut imar planında değişimi zorunlu hale getirdi. Çünkü şehir etrafında ki çarpık ve düzensiz yapılaşmaya yeni bir imar planıyla müdahale etmek gerekiyordu. Bu amaçla 1985 yılında Siirt'in üçüncü imar planı hazırlandı. Bu plana göre şehrin kuzey, kuzeybatı, batı ve güneybatı yönünde gelişmesi düşünüldü. Şehrin eski mahallelerindeki geleneksel dokunun korunması ve şehrin doğu tarafındaki tarım arazilerinin muhafaza edilmesi amaçlandı. Bu planla şehir 110 bin kişinin yaşayabileceği modern bir kent olarak tasarlanmıştı (Siirt İl Çevre Raporu, 2011, s. 147).

Siirt'te doğal sit alanı yoktur fakat kentteki çekirdek yerleşim eski mahallelerde yer almaktaydı. 1980'li yıllar itibariyle Siirt Merkezdeki mahalleler doğudan batıya doğru Ulus, Dumlupınar, Conkbayır, Tınaztepe, İnönü, Ülkü, Karakol, Sakarya, Alan, Algül, Batı, Doğan, Yeni Mahalle ve Kooperatif mahalleleri şeklinde sıralanmaktadır. Bu mahalleler içinde son ikisi 1970'li yıllarda imara açılarak kuruldu.

Siirt vilayet olduktan sonra sıklıkla sınırları değişti. Fakat 1990'da 3647 sayılı yasayla Siirt şehri üçe bölünerek iki yeni vilayet daha kuruldu. Bu yasaya göre Siirt, topraklarının %53'ünü Şırnak ve Batman vilayetlerine bırakmak zorunda kaldı. Tamamen siyasi ve askeri amaçlarla hazırlanan bu yasayla Siirt altı ilçesini kaybetti. Aslında bu yeni idari yapılanmayla Siirt doğal sınırlarını kaybetti. Çünkü Siirt ile Diyarbakır'ı ayıran Batman çayı ile Siirt ile Mardin'i ayıran Dicle Nehri ve Cudi Dağı doğal sınır olmaktan çıkarıldı (Seçkin, 2005, s. 4).

Siirt için hazırlanan imar planları kalıcı olamıyor sıklıkla değiştiriliyordu. 1992'de mevcut imar planı üzerinde yeniden değişiklikler yapılmaya başlandı. Bu planla askeri alanlar ve sanayi arazileri yeniden düzenlenerek konut alanları genişletildi. Ayrıca 1988'de Siirt Belediyesi sınırları içerisine dâhil edilen Halenze Köyü üzerinde de bazı imar düzenlemeleri yapıldı. 1995'de bu imar planı üzerinde tekrar revizyonlar yapıldı. Bu imar planına göre şehrin batıya Kezer Çayı Vadisine doğru

⁴ 1970'li yıllarda tarım arazisi olarak kullanılan böyle bir alan kırsal bölgelerden gelen insanların işgaline uğradı. Gecekondu tarzı yapılan bu çarpık yerleşme neticesinde bölge iskâna açılarak Çakmak Mahallesi olarak adlandırıldı. 12 Eylül Askeri darbesiyle birlikte yeni kurulan bu mahalleye darbenin lideri Evren'in ismi verildi. 2013 yılında Belediye Meclisi bu mahallenin ismini değiştirerek Barış Mahallesi olarak belirledi (Çıldam, 2019, s. 1449).

genişlemesi öngörüldü. Böylece Batman-Diyarbakır yolu üzerinde kentsel gelişim için yeni mesken alanları belirlendi. Bu yol üzerinde bulunan Veysel Karani ve Afetevler Mahallelerindeki tarım alanlarının nitelikleri değiştirilerek konut ve ticari alanlara dönüştürüldü. Bu plana bağlı olarak Kurtalan Yolu, 99 Evler, Sanayi Yolu ve Üniversite Caddesi gibi yeni yollar açıldı. Şehir merkezi 250 bin kişilik bir nüfusun iskânına göre düzenlendi (Alkan, 2018, s. 117-118). Siirt'te yapılan bu imar planı modern şehircilik anlayışını ve şehrin topografyasını pek dikkate almadan hazırlandı.

6. Son Dönem Şehircilik Anlayışı (2005–2020)

1995'de hazırlanan plan üzerinde kapsamlı bir değerlendirme ve büyük değişikliklere gidildi. Bu revizyonlarla kamu yararından ziyade kişisel talepler daha belirleyici oldu. Siirt'te hâlihazırda uygulanmakta olan imar planı 15 Eylül 2006'da hazırlandı. Öncelikle şehrin imara yönelik sorunlarını çözmeyi amaçlayan bu imar planıyla modern şehircilik anlayışına uygun bir sonuç elde edilemedi. Mahalle sakinlerinin talepleri, siyasi talepler ve toplumsal baskı nedeniyle bu planda arzu edilen düzeyde uygulamaya geçirilemedi. Fakat daha önceki planlara göre modern bir şehirleşmeye daha yakın olduğu da söylenebilir (Alkan, 2018, s. 232).

Bugün (2020) Siirt Merkezi bağlı olarak 20 mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler Afetevler, Alan, Algül, Bahçelievler, Barış, Batı, Conkbayır, Çal, Doğan, Dumlupınar, Halenze, İnönü, Karakol, Kooperatif, Sakarya, Tınaztepe, Ulus, Ülkü, Veysel Karani ve Yeni Mahalle'dir. Bu mahalleler içinde nüfus bakımından en büyükleri, Bahçelievler, Barış, Kooperatif ve Yeni Mahalle'dir (<http://www.siirt.bel.tr/muhtarlarimiz>).

Siirt'e yönelik göçler son yıllarda nispeten azaldı. Fakat bu dönemlerde şehre Suriye'deki savaştan kaçan mülteciler gelmeye başladılar. Şehirde belirli bir nüfus doygunluğuna bağlı olarak son yıllara büyük inşaat faaliyetleri gerçekleştirildi. Şehirde belirli bir kat sınırlandırılması olmadığından denetimsiz bir yapılaşma ve kent dokusuna aykırı bir yeni mimari anlayış görülmektedir. Şehir iki yönlü gelişmekte ve yapılaşma olanca hızıyla devam etmektedir. Bu yeni iskâna açılan yerlerde yapılan yapılarda dikine bir mimari anlayış ve çok katlı apartmanlar yaygınlaşmaktadır. Özellikle Veysel Karani mahallesinde çok katlı binalar hızla çoğalırken bu binalar 8-10 katlı apartman blokları şeklinde inşa edilmektedir. İnşaat teknolojisinde yaşanan pek çok gelişmeye rağmen günümüzde estetik kaygılardan uzak, plansız inşa edilen evlerin dayanıklılığı da tartışmalıdır. Çünkü birinci derece deprem kuşağında yer alan bu şehirde, inşa edilecek binaların depreme dayanıklı olması ve olası bir depreme karşı şehrin de alternatif planların hazırlanması gerekir.

Siirt'in tarihi eski mahalleleri ağırlıklı olarak iki katlı evlerden oluşmaktadır. Dumlupınar, Conkbayır, Ulus, Algül ve Sakarya gibi semtlerde bulunan bu eski ve tarihi yapılar, kırsal bölgelerden gelmiş ve ekonomik imkânları sınırlı aileler tarafından kullanılmaktadır. Bu mahallelerin kentsel dönüşümle yeniden inşa edileceğine yönelik birtakım söylentiler ve bu ev sahiplerinin ekonomik imkânlarının yetersizliği bu mahallelerin son derece bakımsız ve harabe bir görüntüye sahip olmasına neden oldu (Alkan, 2018, s. 119). Siirt'in tarihi dokusu ve geleneksel mimari anlayışına uygun pek çok eser ve ev örneklerinin görüldüğü bu mahallelerin geleceğine yönelik yeni bir eylem planının hazırlanması kaçınılmazdır.

Siirt'in mevcut mahalleleri içinde çok daha düzenli ve planlı bir gelişim gösteren Bahçelievler, Yenimahalle ve Kooperatif Mahalleleri şehrin en modern yerleşim alanları olarak dikkat çekmektedir. Şehrin nüfus yoğunluğunu çeken bu mahallelerde yapılaşma ve altyapı hizmetleri tamamlanmıştır. Kırsal bölgelerden gelen nüfusu yoğun olarak barındıran Ulus, Dumlupınar, Conkbayır, Çal, Alan ve Evren mahallelerinde kent kültüründe yer almayan tamamen kırsal yaşama uygun şekilde hayvancılıkla uğraşan yüzlerce aileden söz etmek mümkündür (Özgen-Karadoğan, 2009, s. 70). Geçmiş yıllara göre nispeten bir azalma olmakla birlikte hala kırsal yaşam kültürünü sürdürmekte ısrar eden ailelerin varlığı mevcuttur.

Siirt yer aldığı coğrafyanın beşerî ve ekonomik koşullarına bağlı olarak göç almaya devam etmektedir. Bu durumun yakın bir zamanda tamamen sona ereceğine ilişkinde bir durum söz konusu değildir. Daima Türkiye ortalamasının üzerinde bir nüfus artışıyla karşı karşıya kalan Siirt'in (TÜİK, 2014, s. 39) bu ve geleceğe yönelik vizyonunda bu sorunu çözecek daha etkili çözüm yolları üretmesi gerekir. Şüphesiz göçe bağlı bu nüfus artışına bağlı çözülmesi gereken silsile halinde pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. Fakat bu sorunlar içinde öncelikle barınmaya bağlı çarpık kentleşme çözülmesi gereken en önemli temel bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Şehrin nüfus yoğunluğu Bahçelievler, Yenimahalle, Ulus, Sakarya, Ülkü ve Dumlupınar mahallelerindedir. Şehirdeki ekonomik canlılık ve yoğun ilgi Güres Caddesi üzerindedir. Bir bölümü trafiğe kapalı bir prestij caddesi olan Güres uzatılarak çevre yoluna bağlandı. Ayrıca bu caddenin üzerine yeni devlet hastanesinin de inşa edilmesiyle birlikte caddenin ekonomik ve ticari önemi çok daha fazla arttı. Şehrin yoğunluğunu Güres dışında Cengiz Topel ve Hükümet Caddeleri de çekmektedir. Bu caddelerde dikey yapılaşma her geçen gün daha da artmaktadır. Fakat bu caddelerde de belirli bir kat sınırının gözetilmediği, meskenlerin yeşil alan ve otopark ihtiyaçlarının göz ardı edildiği kontrolsüzce bir yapılaşma dikkat çekmektedir.

Siirt şehrinin son yıllarda çehresi tamamen değişerek mütevazı bir Anadolu şehri olmanın ötesinde iddialı binaların

yükseldiği modern bir yapılaşma yaşanmaktadır. Siirt merkezinde yapı malzemelerine göre konutların %83,6'sı tuğla ve briket tarzı betonarme yapılardan oluşmaktadır. Bu oran her geçen gün daha da artmaktadır. Şehir konutları içinde taş yapı evler %15,9 oranındadır ve her geçen gün daha da azalmaktadır. Şehirde çok az miktarda da %0,5 oranında kerpiç evlerde bulunmaktadır. Bazı kenar mahallelerde yer alan bu toprak evlerde de zamana direnmeye çalışıyor fakat her geçen gün sayısı daha çok azalmaktadır (Alkan, 2018, s. 240). Siirt merkezinde artık pek fazla Cas evi kalmadı. Bugün Cas evleri yoğun olarak Tillo ilçesinde görülmektedir. Son zamanlarda Cas tarzı evlerin mimari özelliği ve kültürel değeri daha iyi anlaşılmaktadır. Hükümet bu evlerin restorasyonu için halka ekonomik imkân tanımaktadır (*Mücadele*, 27 Şubat 2012, s. 4). Şüphesiz şehirdeki bu konut çeşitliliği tamamen ekonomik gerekçelerden ve gelişen inşaat teknolojilerinden kaynaklanmaktadır.

Siirt merkezinde Vakıflar oldukça geniş topraklara sahiptirler. Bu topraklar, uzun yıllardır işlenmediğinden ve ekonomiye kazandırılmadığı için şehrin gelişimine olumsuz katkıları oldu. Son yıllarda vakıf arazilerine karşı bakış açısı değişerek bu araziler imara açılmaya başlandı. Bu alanlarda inşa edilmeye başlanan sitelerle, şehirde büyük bir inşaat hareketliliği meydana geldi. Bu yapılaşma eski dönemlere göre de daha planlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Hala şehirde önemli büyüklükte yer kaplayan Vakıf arazilerinin tamamı, bir bütün olarak değerlendirilerek kentsel dönüşüm ve modern şehirleşmeye uygun bir şekilde yeniden değerlendirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Son yıllarda Siirt'in gelişmesi için ciddi altyapı ve üst yapı yatırımları yapıldı. Fakat şehrin altyapı sorunları tamamen çözülmüş değildir. Olası bir yağmur durumunda şehrin ana arterleri su altında kalarak ulaşımında ciddi aksaklıklar yaşanmaktadır. Şehir içi kara yolları tamamlanmış fakat bu yolların bakım ve onarımında sıklıkla çeşitli eksiklikler görülmektedir. Siirt'i çevre vilayetlere bağlayan karayollarında da eksiklikler vardır. Örneğin Siirt'i Şırnak üzerinden Cizre'ye bağlayacak kara yolu aktif olarak fazla kullanılamamaktadır. Ülkemiz için son derece başarılı bir yatırım olan Ilısu Barajının hayata geçmesiyle birlikte Siirt merkezle kaza ve köyler arasında su altında kalan yollara alternatif yolların hızla tamamlanması gerekir.

Sonuç

Siirt, köklü tarihi zengin kültürel varlığıyla Güneydoğu Anadolu'nun son derece önemli jeopolitik konuma sahip bir şehridir. Günümüze kadar Siirt'te İslam öncesi döneme ait tarihi bir yapı ve kalıntı gelmedi. Fakat şehirde birçok devlet, uygarlık ve etnik kimliğin hâkimiyet kurması şehrin zengin bir kültürel mirasa sahip olmasını sağladı. Özellikle eski mahallelerde ve geleneksel yapıda bu tarihi havayı teneffüs etmek mümkündür.

Siirt'in tarihi; Osmanlılara kadar ki dönem, Osmanlılar dönemi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere üçe ayrılır. Şehrin kuruluşundan Osmanlılara kadar geçen zaman içinde şehrin imarı ve gelişimi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda parça parça siyasi ve askeri yönü hakkında çeşitli bilgiler geçmektedir.

Siirt'in Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte şehir yeniden yapılandırılarak siyasi istikrar sağlandı. Şehir hakkında ilk yazılı belgeler bu dönemde tutuldu. Bu kayıtlar üzerinden şehir hakkında daha fazla fikir üretme şansına sahibiz. Şehrin bir Müslüman idareden farklı bir Müslüman yönetimine geçişi siyasi ve sosyal hayatı fazla değiştirmedir. Klasik İslam şehir örneklerine uygun şekilde bir cami etrafına yerleşmiş fakat dar alana sıkışmış bir kasaba halindeydi. Şehrin sosyal ve ekonomik hayatı bu alan içerisinde yaşanırken şehir ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanıyordu.

Osmanlı Döneminde Siirt'i ziyaret eden seyyahların hepsi söz birliği etmişçesine şehrin uzaktan harika bir görünüme sahip olduğu fakat içine girdiklerinde büyük bir hayal kırıklığı yaşadıklarını belirtiyorlar. Seyyahların böyle düşünmesinin nedeni Siirt'in kendisine özgü Cas evleridir. Beyaz kireçtaşından elde edilen harç ile inşa edilen bu evlere uzaktan bakıldığında her bir ev inci tanesi gibi harika bir görüntüye sahiptir. Fakat şehrin sokaklarına girildiğinde şehrin bakımsızlığı, mütevazı hali ve yeterince gelişmemiş ekonomisi şehri ziyaret edenlerde büyük hayal kırıklığına yol açıyordu.

Siirt'te her zaman köklü bir vakıf geleneği ve sosyal hayatta oldukça etkili olan bir vakıf kültürü vardı. Klasik Osmanlı şehrinde temel görevleri üstlenen bu vakıflar Siirt'te oldukça gelişmiş ve yaygın bir haldeydi. Cumhuriyetle birlikte vakıflara yönelik yapılan ciddi düzenlemeler şehirdeki bu vakıfların etkinlik alanlarını daralttı. Fakat bu düzenlemelerde vakıfların faaliyetlerini tamamen sona erdirmeyi amaçlamadı. Bu günde vakıfların şehir üzerindeki etkinliği devam etmektedir. Vakıflar özellikle elinde geniş araziler tutan vakıflar şehrin ekonomik gelişimine olumsuz etki yaptılar. Çünkü Siirtlilerin vakıflara olan sevgi ve saygısı vakıfların elindeki bu arazilerin iskâna açılmasına mani oldu ve şehrin gelişimini geciktirdi. Bu anlayış son zamanlarda terk edilmeye başlansa da hala varlığını kısmen de sürdürmektedir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte geleneksel şehir kültüründe koparak modern bir şehircilik anlayışı gelişmeye başladı. Genel anlamıyla Siirt'in, kısa sürede modern bir yapıya kavuşması kolay değildi. Çünkü Siirt'in alt yapı ve üst yapı sorunlarıyla, kısıtlı ekonomik imkânları ve sürekli güç alan durumuyla yeniden yapılandırılabilmesi zaman alacak bir şehirdir. Siirt, yüz bini aşkın nüfusuyla dar bir alana sıkışarak köy ve kent yaşamı iç içe geçirmiş mütevazı bir kasaba görünümündeydi. Bu nedenle 1930

tarihli 1580 sayılı Belediyeler Kanunu gereği gibi uygulanamadı. Siirt'in kendi siyasi koşullarına bağlı olarak Vali/Belediye Başkanları döneminde Valiler toplumu ve şehri zorla değiştirmeye ve dönüştürmeye çalıştılar. Şehirde ciddi imar ve planlama çalışmaları ilk kez bu zamanda gerçekleştirildi. Şehrin pek çok ana arteri bu dönemlerde hizmete alındı.

Siirt'in her dönem karşılaştığı kronik sorunların başında göç meselesi gelmektedir. Tek parti döneminde şehrin hızla artan nüfusu, Kızlar Tepesi denilen bölgeye doğru genişlemeyi zorunlu hale getirdi. Vali Konağının da bu yöreye inşası, Kızlar Tepesindeki imar faaliyetlerini daha da hızlandırdı. Zaman içinde göç hızlandıkça iskân sahası genişledi. Böylece yeni mahalleler kuruldu. Fakat bütün bu imar faaliyetler planlı ve programlı olmaktan oldukça uzak çarpık ve düzensiz bir şekilde gerçekleştirildi.

Siirt'te ciddi planlı ilk imar faaliyetleri 1949'dan sonra gerçekleşmeye başladı. Yeni caddeler ve yeni mahalleler kuruldu. Demokrat Parti'yle beraber Siirt'te ciddi yatırımlar geldi. Öncelikle şehrin ulaşım sorununa çözüm arandı. Şehrin su ve elektrik sorunu çözüldü. Kanalizasyon sisteminin kurulması ve yeni caddelerin açılmasına devam edildi. Fakat bütün bu yatırımlar Siirt'i bölgenin en geri kalmış vilayetlerinden birisi olmaktan kurtaramadı.

Siirt'in imar gelişiminde ikinci bir hamle 1967'den sonra gerçekleştirildi. Şehre yönelik her on yılda yeni imar planları hazırlandı. Fakat şehre yönelik yapılan yatırımlar ve her seferinde revize edilen imar planları yeterli olamadı. Çünkü şehir kapasitesinin ve imkânlarının çok üzerinde göç alıyordu. Şehir, yeni açılan imar alanları ve mahallelerle hızla büyüdü. Tamamen çarpık yapılaşma, sorunlara güncel çözümlerle pragmatist yaklaşımlar sorunlar çözmek yerine sadece ertelemeye yaradı. Böylece Siirt, planlı ve modern bir şehircilik anlayışıyla gelişemedi.

Siirt'in hızla büyümesi ve gelişmesi bugün de devam ediyor. 1950'li yıllardan itibaren gecekondular tarzi sağlıksız ve derme çatma yapıların yerini çok katlı binalar ve siteler aldı. Özellikle Eruh Yolu denilen mevkide yeni bir şehir yapılanması ortaya çıktı. Şehrin etrafında hızla sayıları artan çok katlı binalar inşa edildi. Oysa birinci derece deprem bölgesi olan Siirt'te dikine bir mimari anlayış ciddi riskler barındırmaktadır. Deprem gerçeğine uygun, planlı, düzenli ve modern bir şehircilik yapısının tam anlamıyla uygulanabildiğini söylemek de mümkün değildir.

Şehrin ruhu eski mahallelerde yaşamaktadır. Fakat bu mahalleler kaderine terk edilmiş, kentsel dönüşüm söylentilerinin gölgesinde yıkılmayı beklemektedir. Oysa Ulu Cami ve etrafındaki bakımsız geleneksel taş evlerden oluşan eski yapıların bakım ve onarıma ihtiyaç vardır. Bu yörenin tekrar cazibe alanına dönüşebilmesi için güvenlik sorunlarının çözülmesi, tarihi yapıların restore edilerek ortaya çıkarılması ve bu bölgede çok katlı yapılara izin verilmeden tarihi dokuya uygun bir restorasyonun başlatılması gerekir. Şehrin vitrini olacak bu bölgenin, kültürel öğelerle beslenerek, otantik ve tarihi doku içinde ticaret ve turizme kazandırılmasının şehrin ekonomisine ve kültürüne büyük etkileri olacaktır. Şüphesiz bu bölgede yaşayan gelir düzeyi düşük insanlar, sosyal projelerle şehrin uygun bölgelerine inşa edilecek ekonomik ve sağlıklı yapılara taşınmalıdır.

Kaynakça**A. Arşiv Belgeleri ve Resmi Kaynaklar**

1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi* (1926). Matba-i Amire,

1967 *Siirt İl Yıllığı* (1968). Ajans-Türk Matb.,

20 *İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu* (1935). Ulus Basımevi,

28 *Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfuz Tahriri, Türkiye Nüfusu* (1928).

50. *Yılında Siirt 1973 İl Yıllığı* (1973). Ajans-Türk Matb.,

Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (2013). Osmanlı Arşivi Daire Başk. Yay.,

Ceride-i Havadis, 28 Şubat 1337

Resmi Gazete, 14 Nisan 1930

Resmi Gazete, 9 Mart 1932

Salname-i Vilayet-i Bitlis (1310). Vilayet Matbaası,

Siirt 1998 İl Yıllığı, (1998). Ankara: Nurol Matbaacılık

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No: 66 414 7

BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:155 94 11

BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:70 461 13

BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:70 461 5

BCA Fon Kodu: 30 18 1-2 Yer No: 68 74 7

BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No: 65 434 5

BCA Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:156 95 5

BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No:113 714 4

BCA, Fon Kodu: 30 1 0 0 Yer No:115 730 2

BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0 Yer No:151 72 1

BCA, Fon Kodu: 30 11 1 0 Yer No:212 6 10

BCA, Fon Kodu: 30 11 1 0 Yer No:63 14 2

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:181 64 18

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:199 67 1

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:200 74 17

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:213 89 16

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:219 35 2

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:26 11 5

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:325 8 18

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2 Yer No:335 45 13

BCA, Fon Kodu: 30 18 1 Yer No:2 213 87 11

BCA Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2

BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2

BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2

BCA, Fon Kodu: 490 1 0 0 Yer No:1002 871 2

BCA, Fon Kodu:490 1 0 0 Yer No:571 2274 1

T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Y. MTV., 29-31, (26.3.1305)

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Siirt Valiliği (2011). *Siirt İl Çevre Durum Raporu 2011*, Siirt

TBMM, *Zabıt Ceridesi*, c.IV, İ.73, (26 Eylül 1936).

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929 (1929). İstanbul: Devlet Matbaası,

Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *Seçilmiş Göstergelerle Siirt 2013*. TÜİK Matb.

B. Gazete ve Dergiler

Siirt Gazetesi, 1 Eylül 1955

Siirt Gazetesi, 11 Aralık 1954

Siirt Gazetesi, 11 Mayıs 1940

Siirt Gazetesi, 14 Mayıs 1957

Siirt Gazetesi, 14 Şubat 1948

Siirt Gazetesi, 16 Nisan 1955

Siirt Gazetesi, 21 Ağustos 1937

Siirt Gazetesi, 21 Aralık 1946

Siirt Gazetesi, 22 Ekim 1949: 3

Siirt Gazetesi, 22 Haziran 1954

Siirt Gazetesi, 25 Ağustos 1955

Siirt Gazetesi, 30 Ağustos 1941

Siirt Gazetesi, 31 Ağustos 1946

Siirt Gazetesi, 31 Mart 1955

Siirt Gazetesi, 30 Eylül 1954

Siirt Postası, 16 Haziran 1953

Siirt Postası, 17 Eylül 1955

Siirt Postası, 27 Haziran 1955

Siirt Postası, 3 Eylül 1955

Siirt Postası, 3 Temmuz 1956

Siirt Postası, 31 Mart 1956

Siirt Postası, 9 Mart 1953

Siirt Ekspres, 1 Ekim 1957

Siirt Ekspres, 20 Nisan 1959

Siirt Ekspres, 23 Aralık 1959

Siirt Ekspres, 24 Kasım 1959

Siirt Ekspres, 25 Şubat 1958

Siirt Ekspres, 27 Ocak 1958

Siirt Ekspres, 28 Mayıs 1958

Siirt Ekspres, 30 Nisan 1958

Siirt Ekspres, 30 Ocak 1958

Mücadele Gazetesi, 27 Şubat 2012

C. Araştırma Eserler

Valimiz Şevket Eker'in Halkevindeki konuşması (22 Ekim 1949). *Siirt Gazetesi*, 1

Akın, H. - Kaya M., (2019). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Siirt mahallelerinin sosyo-kültürel yapısı, *Kentsel Araştırmalar - 2*. (Edt., Y. B. Ergen-M. Ergen). Gece Kitaplığı Yay., 215- 230

Alkan, A. (2018). *Bir Kent Coğrafyası Araştırmacısı Siirt Kenti*. Kriter Yay.

Alkan, A. (2017). Siirt ilinin nüfus gelişimi, yapısı ve dağılışı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22, (37), 53-82

Anonim, (1983). Siirt, *Yurt Ansiklopedisi*. c.IX, Anadolu Yayıncılık, 6665-6745

Arıtürk, A. – Arıtürk, M.F. (2008). *Siirt İle İlgili Anekdolar*. Emin Matb.

Arslan, H. (2006). *Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo*.

Atalay, Ö. (1946). *Siirt Tarihi*. Çeltut Matb.

Atila, Y. (10 Ağustos 1955). Şehrin imarı ve mimari murakabe. *Siirt Gazetesi*, 3

Aydın, C. (16 Birinci Teşrin 1943). Siirt ne halde?. *Siirt Gazetesi*, 1-3

Aytekin, E. (10 Mart 1945). Siirt'te mesken buhranı. *Siirt Gazetesi*, 1

Babaoğlu, R. (2018). Bir İngiliz diplomatının gözlemleriyle Türkiye'nin doğu vilayetlerinin 1956 yılındaki genel durumu. *History Studies*, 10, (1), 33-46

Bekleyen, A. vd. (2007). Siirt yöresel konut mimarisi. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*. 565-575

Boran, A. vd (2002). Siirt ve ilçelerindeki 2000 yılı yüzey araştırması. *XIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. I (Yay. Haz. Komisyon). TC Kültür Bakanlığı Yay., 17-32

Coşkun, Y. (2018). 1960-1980 döneminde meclis gündeminde Siirt ilinin sorunları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, (11), 1-17

Coşkun, Y. (2021). Ulusal basında Siirt ili: Cumhuriyet gazetesi örneği (1930-1960). *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 11-32

Cuinet, V. (1891). *La Turquie D'asie*, c. II.

Çağlayan, E. (2012). Cumhuriyet dönemi demiryolu politikası ve Diyarbakır-Cizre şimendifer hattı. *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre*. (Edt. M. N. Doru), 127-128

Çelik, A. (2019). *Tanzimattan Cumhuriyete Siirt*. Emin Ofset.

Demir, Ş. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Siirt*. Düzey Yayınevi.

Demir, Ş. (2015). Tek Parti Döneminde Siirt'te cumhuriyet bayramı kutlamaları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 33-42

Demir, Ş. (2017). Tek Parti Döneminde Siirt'te Arapça kullanımı. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 273-288

Demlikoğlu, U. (2018). 998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine göre Siirt Vakıfları (1526-1566). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 40-61

Demlikoğlu, U. (2018). XVI. yüzyılda Siirt'in sosyo ekonomik durumu. *History Studies*, (10), 1, 61-84

Erden, M. (2012). *Cumhuriyetin İlk Öğretmenlerinden Anılar*. Pusula Yay.

Erpolat, M. S. (2007). Tapu-Tahrir Defterlerine göre XVI. yüzyılda Midyat. *Makalelerle Mardin, Tarih-Coğrafya*, c.I, (Haz. İbrahim Özcoşar). 381-413

Göyünç, N. (1969). Diyarbakır beylerbeyliğinin ilk idari taksimatı. *Tarih Dergisi*, (23), 30-45

- Güvenç, L. (1939). *Sason Kılavuzu*. J.Gn.K Matb Yay.
- Haşimi, Güneş H. – Pıçak, M. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde coğrafi konumun demografik yapısına etkisi. *Makalelerle Mardin, Tarih-Coğrafya*, c.I, (Haz. İ. Özçoşar), 731-740
- <http://www.siirt.bel.tr/muhtarlarimiz> (Erişim Tarihi 17 Haziran 2020)
- İşıktaş, E. (2016). Bazı arşiv kaynaklarına göre Siirt'te misyonerlik faaliyetleri. *Turkcess II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 185-196
- İlyas, A. (2018). Tek Parti Döneminde aşiretleri kontrol altına almak için çıkarılan kanun ve hazırlanan raporlar. *JASS International Journal of Social Science*, (28), 332
- Kanbir, F. (2019). *Küreselleşmeye Direnme Mekânları 'Siirt Kahvehane Kültürü'*. Gece Akademi.
- Karpat, K. (2012). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. B. Tırnakçı). Timaş yay.,
- Kılıçcıoğlu, C. (2013). *Veleye: Siirt*. Alp Ofset Matb.
- Kılıçcıoğlu, M. E. (26 Temmuz 1941). Şehirde umran, *Siirt Gazetesi*.
- Kirişcıoğlu, O. (6 Aralık 1957). Botan Hidro Elektrik Santrali. *Siirt Ekspres*.
- Koday, S. v.d. (2017). Siirt ilinde bir mesken kültürü: Cas Evleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1369-1385.
- Kucak, Ö. (2018). XIX yüzyılda Siird Sancağının nüfus durumu. *III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi (20-22 Nisan 2018)*, İksad Yay., 328-342
- Kucak, Ö. (2016). XIX. yüzyılın son çeyreğinde Siirt ve havalisindeki vakıfların arazi varlıkları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6-7), 13-26.
- Mergen, A. ve Kom. (2003). *Siirt'te Tespiti ve Tescili Yapılmayan Kültür Varlıkları*. Siirt Valiliği Yay.
- Moltke, H. V. (1969). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Remzi Kitapevi.
- Mortan, K. – Atalay, İ. (2019). *Türkiye'nin Kültür Atlası*. Türkiye İş Bankası Yay.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950) Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*. Akıl Fikir Yay.
- Özduygün, Y. (2016). Çok partili dönemde Doğu Anadolu'da seçimlere bir örnek: Siirt seçimleri ve Demokrat Parti'nin kalkınma faaliyetleri (1950-1960). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(45), 288-301.
- Özgen, N. - Karadoğan S. (2009). Siirt şehrinin kuruluşu ve gelişimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 61-81.
- Paydaş, K. (2007). Selçuklular Döneminden Safeviler'e ortaçağda Siirt. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, 135-140.
- Sağlamtimur, H. (2007). Arkeolojik veriler ışığında Siirt ve çevresi. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, 65-77.
- Samiye, Y. (1956). Siirt. *Büyük Modern Türkiye Mecmuası*, (39), 23-24.
- Seçkin, B. S. (2005). *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*. Siirtliler Vakfı Yay.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.,
- Sönmez, M. E. (2013). Tillo (Siirt) ilçesi'nin kültürel turizm potansiyeli. *Türk Coğrafya Dergisi*, (59), 27-44
- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*. c.XIII, TTK yay.,
- Şemseddin Sami (1331). *Kamus'ul Âlam*, c. IV. Mihran Matbaası.
- Şen, Y. (2014). *Vakıf Arazilerinin Siirt'in Kentleşme Sürecine Etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Şendur, F. (24 Aralık 1949). Siirdin kalkınması 3. *Siirt Gazetesi*.
- Şendur, F. (1 Ekim 1949). Siirdin kalkınması. *Siirt Gazetesi*.
- Şendur, F. (12 Haziran 1948). Bir şehir böyle yıkılır. *Siirt Gazetesi*.
- Taş, K. Z. (2012). *Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır*. Berikan Yay.

- Tezcan, M. (2007). Arzan (Tigrankerte ?) şehrinin İslam hâkimiyeti dönemine kadarki tarihçesi hakkında. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, 104-120.
- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. Milliyet Yay.
- Tuncel, M. (2007). Geçmişten günümüze Siirt şehri. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*.
- Tuncel, M. (2000). Siirt. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (37), 173-175
- Tülbentçi, F. F. (1956). Siirt'in tarihçesi. *Büyük Modern Türkiye Mecmuası*, (39), 26
- Türkdoğan, Ş. (14 Nisan 1951). Siirt hakkında rapor 2. *Siirt Gazetesi*.
- Türkdoğan, Ş. (26 Mayıs 1951). Siirt hakkında rapor 8. *Siirt Gazetesi*.
- Türkdoğan, Ş. (2 Haziran 1951). Siirt hakkında rapor 9. *Siirt Gazetesi*.
- Türkyılmaz, A. (1998). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları*.
- Uluçam, A. (2000). Siirt Ulucami. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42, 175-177.
- Uzun. (9 Ekim 1948). Kaldırım perişanlığı. *Siirt Gazetesi*.
- Uzun. (26 Ocak 1946). Siirdi bol suya kavuşturmalı. *Siirt Gazetesi*.
- Uzun. (24 Temmuz 1948). Bütün inatlara rağmen Cas Yapımına izin verildi. *Siirt Gazetesi*.
- Uzun. (2 inci Teşrin 1941). Yeni şehre bir bakış. *Siirt Gazetesi*.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. c. II. TTK.
- Üner, M. E., (2011). Osmanlı yönetiminin ilk yıllarında Diyarbakır Eyaleti'nin idari yapılanmasında Siird Sancağı. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (191), 53-64.
- Yahya, A. (10 Ağustos 1955). Şehrin imarı ve mimari murakabe. *Siirt Gazetesi*.
- Yaşa, M. A. (14 Haziran 1941). Şehrin imarı. *Siirt Gazetesi*.
- Yaşar, M. A. (2007). 19. yüzyılın ikinci yarısında Siirt. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, 160-175.
- Yıldız, Z. - Saraçoğlu H. (2007). 19. Yüzyıldan günümüze Siirt ilinin idari ve demografik yapısında meydana gelen değişimler. *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, 620-640.
- Yılmaz Çıldam, S. (2019). Toponomi (yer adları) açısından Siirt'te mahalle adları, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 23 (4), 1443-1458
- Yılmaz Çıldam, S. (2022). Günümüz çevre sorunlarına nitel bir araştırma: Siirt Örneği. *International Journal of Geography and Geography Education*, (46), 20-39
- Yılmazçelik, İ. (1996). XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır Eyaletinin idari yapısı ve idari teşkilatlanması. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 217-232.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. TTK yay.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Şehirsel Toponimi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Burdur Şehri Mahalle İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme

Urban Toponymy: An Evaluation of the Neighborhood Names of Burdur City from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye

Ahmet Emrah SİYAVUŞ

Asst. Prof., Marmara University, Department of Geography, Istanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İTBF, Coğrafya Bölümü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1116-1275 / E-mail: emrah.siyavus@marmara.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Siyavuş, A. E. (2023). Urban toponymy: an evaluation of the neighborhood names of Burdur city from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 202-214.

Siyavuş, A. E. (2023). Şehirsel toponimi: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Burdur şehri mahalle isimleri üzerinden bir değerlendirme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 202-214.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 23 August / Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 24 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 202-214

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ahmet Emrah SİYAVUŞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Tarihin eski çağlarından bu yana yaşadığı mekânı isimlendiren insanoğlu, bu işlemi yaparken dönemsel, kültürel, coğrafi unsurlar gibi birçok faktörü göz önünde bulundurmuştur. Bu çalışmada Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Burdur'un mahalleleri şehrsel toponimi kapsamında incelenmiştir. Bu bağlamda Burdur şehrini oluşturan mahallelerin XVI., XIX. ve Cumhuriyet dönemindeki adları tespit edilmiş ve bu isimlerin verilmesinde etkili olan unsurlar tarihi ve mekânsal ölçekte incelenmiştir. Çalışma yapılırken Burdur şehrine ait tarihi ve coğrafi literatür ile 1/25.000 ölçekli topografik haritalardan faydalanılmış, sahaya ait gözlemler ve incelemeler yapılarak mahalle isimlerinin kaynağı hakkında bilgi edinilmiştir. Mahalle isimleri dini, etnik, şahıs, hidrolojik, topografik, sosyokültürel, sosyoekonomik, göç, Cumhuriyet, duygu ve düşünce ile askeri ve güvenlikle ilgili unsurlara göre kategorize edilmiştir. Burdur'da XVI. yüzyılda çoğunlukla mabetlerden kaynağını alan mahalle adları, XIX. yüzyılda şehrsel fonksiyonların gelişmesiyle şahıs isimleri ve sosyoekonomik faaliyetler doğrultusunda şekillenmiştir. Cumhuriyet döneminde ise yeni devletin inşası ve ideolojisi mahalle isimlerine damga vurmuş, mahalle isimlerinin önemli bir kısmı değişmiştir. Bunun yansısı şehrin tarihi çekirdeğinde yer alan bazı mahallelerin adlarını muhafaza ettiği tespit edilmiştir. Bu bakımdan mahalle adlarından yola çıkarak Burdur'un eski kent kimliğinin şehrin tarihi çekirdeğinde hala muhafaza edildiği, yeni gelişen sahalarda yer alan mahallelerde ise Cumhuriyet dönemi şahıs ve kavramsal isimlerinin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Burdur, şehrsel toponimi, mahalle adları

Abstract

Humankind, who has named the place where it has lived since ancient times, has considered many factors, such as periodic, cultural, and geographical elements, while doing this process. In this study, the neighborhoods of Burdur, one of the important cities of Anatolia, were examined within the scope of urban toponymy. In this respect, the names of the neighborhoods that make up the city of Burdur in the 16th century, 19th century, and the Republican period were determined, and the factors that effectively gave these names were examined on a historical and spatial scale. While conducting the study, the historical and geographical literature of the city of Burdur and topographic maps with a scale of 1/25.000 were used, and information about the source of the neighborhood names was obtained by making observations and examinations of the field. Neighborhood names are categorized religious, ethnic, personal, hydrological, topographic, socio-cultural, socio-economic, immigration, Republic, feelings and thoughts, and military and security-related elements. Neighborhood names in Burdur, mostly from temples in the 16th century, were shaped by personal names and socio-economic activities in the 19th century with the development of urban functions. In the Republican period, the construction and ideology of the new state left its mark on the names of the neighborhoods, and an essential part of the names of the neighborhoods changed. In addition, it has been determined that some neighborhoods in the city's historical core have preserved their names. In this respect, starting from the neighborhood names, it is seen that the old city identity of Burdur is still kept in the historical core of the city, and there are personal and conceptual names from the Republican period in the neighborhoods located in the newly developed areas.

Keywords: Burdur, Urban toponymy, Neighborhood names

Giriş

İnsanlar, yaşadıkları ortamdaki tüm nesnelere birbirinden ayırt edebilmek için onlara isim vermişlerdir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde de ifade edildiği gibi nesnelere birbirinden ayıran şey adlar olup, adlar bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya ve bildirmeye yarayan söz ve isimlerdir (TDK, 1998). Bu bakımdan insanlar varlıkları isimleri aracılığıyla zihninde canlandırır ve bir tanımlama yapar (Karadeniz, 2018). Disiplinlerarası bir yapıya sahip olan onomastik, isimlerin incelemesini gerçekleştirir. Bu bağlamda isimlerin hikayeleri, oluşumları ve anlamlarını araştırmayı konu edinir.

Onomastiğin toponimi, antroponimi, hidronimi, etnonimi, kosmonimi, teonimi ve zoonimi gibi alt dalları bulunmakta olup geniş bir yelpazede araştırmaların yapıldığı bir çalışma/uzmanlık alanıdır. Onomastiğin alt dallarından biri olan toponimi sahasında özellikle coğrafya ve tarih disiplinine mensup araştırmacılar çeşitli incelemeler yapmışlardır (Gümüşçü & Yiğit, 2020). Yerleşme isimleri fiziki mekânın yanı sıra mekândaki tarihi, siyasi, sosyal ve ekonomik olaylardan/husulardan etkilenir. Bununla birlikte çağdaş multidisipliner eleştirel toponimoloji, kentsel yerler, kimlikler ve güç arasındaki karmaşık ve tartışmalı süreçlerin bir kombinasyonu olarak yer adlarını analiz ederken yer adlandırmalarının da analiz edildiği bir uzmanlık alanı olarak toponimi karşımıza çıkar (Berg & Vuolteenaho, 2009). Encyclopedia Britannica'ya (2023) göre toponimi, yerleşim adları ve özellik adları olmak üzere yer adlarını iki kategoriye ayırır. Bir yerleşim yeri, bir çiftlik evi, köy veya kasaba gibi insanların yaşadığı bir bölgenin isminin hikayesi hakkında bilgi verir.

Yer adları, bir ülke veya bölgenin dilsel, kültürel ve tarihi yapısının ayrılmaz bir parçası olup, milletlerin yerleşim tarihinin ortaya çıkarılmasında bir belge niteliği taşır (Gülensoy, 1995). Nitekim 1913 yılında Avustralya Genel Valisi Lord Denman Capital Hill'de yaptığı konuşmasında “şehrin gelenekleri Avustralya'nın gelenekleri olacak. Umalım ki bunlar özgürlük, barış, onur ve refah gelenekleri olsun diye ülkenin başkentine ‘Canberra’ adını veriyorum” demiştir. Canberra, yerel bir Aborjin kelimesi olup 'buluşma yeri' anlamına gelmekteydi ve bölgede yüzyıla yakın süredir yaygın olarak kullanılmaktaydı (NCA, 2023). Ayrıca ülke, bölge ve şehirler; isimlerini içinde buldukları kültür ve coğrafyadan almışlardır. Öyle ki İngiltere'nin ismi 'Anglo ve Terra'dan (Anglosaksonların toprakları), Norveç'in ismi ülkenin bulunduğu konumdan dolayı kuzey anlamına gelen 'Norge'den, ABD'nin Dakota eyaletinin adı orada yaşayan ve kendilerini müttefik olarak tanıtan Dakota kabilesinden, Massachusetts 'büyük tepe' isminden kökenini almıştır (Salwen, 1978).

Dünyadaki çeşitli örneklerin yanı sıra Türkiye toponimik özellikler açısından en az dünyadaki diğer sahalara kadar zengindir. Bu durumun ortaya çıkmasında en önemli etken şüphesiz uygun coğrafi koşulların etkisiyle iskân tarihinin derinliği ve tarihi süreçte farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasıdır. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan bu topraklarda bir taraftan yer adları belirli ölçülerde devam ederken bazılarında birtakım değişiklikler de kaçınılmaz olmuştur (Yiğit, 2017a). Türkler tarafından bu topraklar fethedildikten sonra kendi dil ve kültürüne uygun isimler vermiş ve bölgeyi vatan haline getirmişlerdir (Asımgil, 2018). Türkler; boylardan, önemli şahsiyetlerden, dini hayat ve mabetlerden, icra edilen mesleklerden, yerleşmelerin coğrafi özelliklerinden, flora ve faunadan, renk ve yönlerden, kale, ören, hisarlardan esinlenerek yer adları vermişlerdir (Süme, 2018). Bunlarla birlikte Anadolu dışında fethettiği coğrafi mekanlara da uygun adlar vererek eski isimler ve coğrafyaları arasında bağlantı kurmuşlardır. Nitekim 1457 yılında Samothraki adasını fetheden Türkler, aynı zamanda volkanik bir ada olup Ege adalarının en yükseği olmasından dolayı eski ismine ses uyumu sebebiyle Semadirek adını vermişlerdir (Şahin, 2009). Bunun gibi örneklere bugünkü Türkiye topraklarındaki şehir isimlerinde de sıklıkla rastlanır. Bu bağlamda Attaleia'dan Antalya, Symirna'dan İzmir, İkonium'dan Konya, Sebastia'dan Sivas, Trapezus'tan Trabzon, Amisos'tan Samsun'a yaşanan dönüşümler örnek olarak verilebilir. Aslında bu durum Türklerin bir sahaya geldiği zaman; ilgili sahanın, yerleşmenin bir adı var ise bunu kendi söyleyiş ve dil özelliklerine uygun hale getirerek kullanmaya devam ettiklerinin bir göstergesidir. Ancak sıfırdan yeni bir şehir, yerleşme kurmuşlarsa bu kez kendi ad verme geleneklerine uygun bir isim vermişlerdir. Bu duruma Aksaray, Beyşehir, Nevşehir örnek olarak verilebilir.

Şehirsel toponimi çalışmalarında çeşitli konular ele alınmış olsa da şehirleri oluşturan en küçük idari birimler olan mahalleler daha az incelenmiştir (Aliağaoğlu, 2013). Mahalle kelimesi Arapça olup hall (halel ve hulül) kelimesinden türemiştir (Yel ve Küçükbaşçı, 2003). Osmanlı'da mahalle birbirini tanıyan ve ortak paydada hareket etmeye çalışan bireylerin ikamet ettiği coğrafi mekandır (Ergenç, 1984). Ortaylı'ya (2001) göre Osmanlı'da mahalle günümüzden farklı bir yapıda olup aralarında etnik, dini ve hukuki bağı olan ve belirli bir mekândaki ailelerden oluşan yapıdır. Günümüzde 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda (md.3/d) yapılan tanıma göre “belediye sınırları içerisinde yer alabilen, dolayısıyla kentsel alan yönetimi içerisinde değerlendirilebilecek bir yönetsel yapıdır.” (5393 Sayılı Belediye Kanunu md.3/d). Şehirleri oluşturan mahalle yerleşmelerinin adları üzerine yapılacak çalışmalar mahallelerin tarihi, göç özellikleri, cadde ve sokakları hülusa gelişimi ile değişiminde etkili olan unsurlar hakkında bilgi edinebilmemizi sağlayacaktır (Aliağaoğlu, 2013). Bu bakımdan Burdur şehrinin Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde mahallelerinin sahip olduğu isimlerin ve tarihi süreçte bunlarda meydana gelen değişikliklerin şehirsel

toponimi kapsamında incelenmesi amaçlanmıştır. Böylece Burdur şehrinin tarihi ve kültürel bileşenleri mahalle adları üzerinden coğrafi bakış açısı ile analiz edilecek, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mahalle adlarındaki değişim ortaya konulacaktır.

1. İlgili Literatür

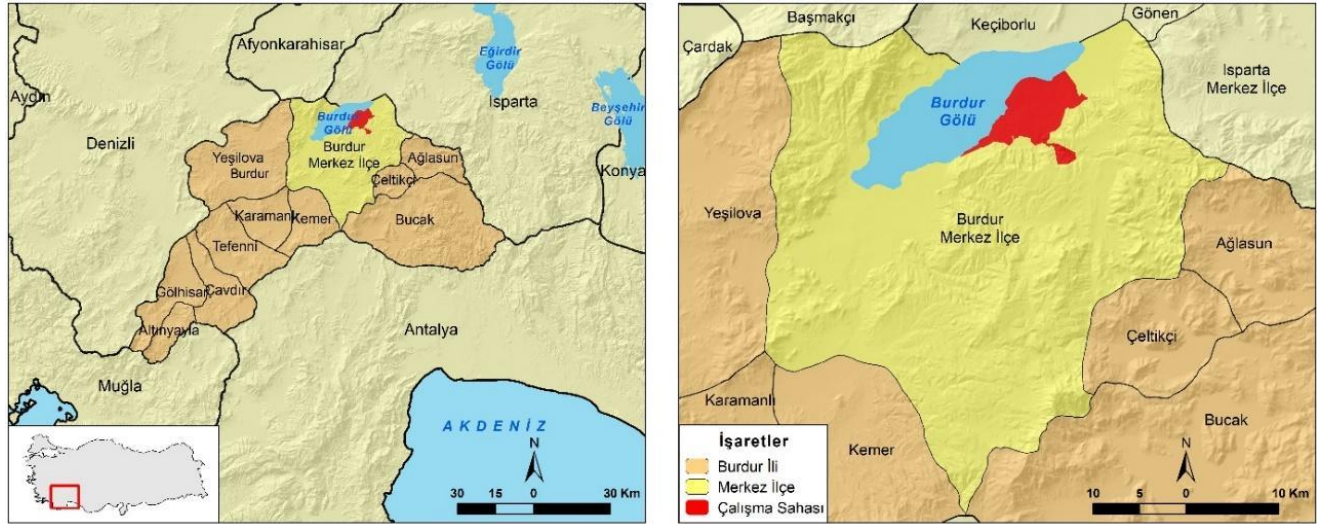
Yer adlarının incelenmesi arkeoloji, antropoloji, folklor, sosyoloji, tarih, peyzaj tarihi ve coğrafya gibi disiplinlerde uzun bir geleneğe sahiptir (Rose-Redwood vd., 2010). Nitekim bu alanda yapılan çalışmalar 1800'lü yıllara kadar dayanmaktadır (Trumbull, 1870; Sweetser, 1881; Egli, 1894). Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarından olan 1925'te Köprülü'nün "Oğuzların muhaceret yollarıyla iskân sahalarındaki bilumum coğrafi isimler ve bilhassa köy isimleri" adlı çalışması ile Nihal ve Naci'nin 1928'de yayımlanan "Anadolu'da Türklere ait yer isimleri" adlı makaleyle başlamıştır (Yiğit & Salan, 2013). Türkiye'de coğrafyacıların toponimi alanında yaptığı akademik çalışmalar ise 1940'lardan sonra başlamış olup, bunlardan biri Alagöz'e ait olan (1946), "1:800.000 Ölçekli Türkiye Haritası Yer Adları Cetveli (İndeks)" çalışmasıdır. İlerleyen yıllarda farklı disiplinlerden akademisyenlerin katıldığı "Türk Yer Adları Sempozyumu" düzenlenmiş, Alagöz, Karaboran ve Emiroğlu (1984) gibi coğrafyacılar bu sempozyuma katılarak bildiri sunmuşlardır. Bu sempozyumun ardından bazı yerleşmelerin adları değiştirilmiştir. Alagöz'ün sunmuş olduğu tebliğde yerli ve yabancı kaynaklar referans alınmış, Türkiye'deki yer adları dağılımı, ova isimleri, nehir isimleri, yerleşme-iskân yerleri olmak üzere sınıflandırılarak incelenmiştir. Yine aynı sempozyumda Karaboran tarafından yapılan çalışmada Ulubey, Nallıhan, Ezine, Silifke, Pınarbaşı, Hilvan, İslâhiye, Çemişgezek, Hassa, Osmaniye ilçelerinde mevkii adları üzerine araştırmalar yapılmıştır. Çalışmada yer adları; tabiata ve fiziki şartlara dayanan yer adları ile insanlara ve topluluklara dayanan yer adları olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Söz konusu sempozyumda Emiroğlu'nun Bolu yöresi üzerine yapmış olduğu çalışmada, Bolu ve yakın çevresinin tarihçesi ele alınmış, değiştirilen yer adlarına değinilmiştir. Ayrıca köyler, yaylalar, mahalleler ve diğer yerlerin adlarının özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

İlerleyen yıllarda Erinç 1986 ve 1989'da Türkçe ekzonimler üzerine iki eser ortaya koymuştur. İlk çalışmasında (1986) Ege adalarının Türkçe yer adlarına ilişkin bir araştırma yapmış olup, diğer çalışmasında (1989) Güneydoğu Avrupa'daki Türkçe yer adlarına değinmiştir. Ayrıca yer adlarının gelişiminde fiziki ve beşerî unsurların etkilerine vurgu yapmıştır. Tunçel (2000) toponimi alanında yapmış olduğu çalışmasında Türkiye'de özellikle 1940'tan sonra 12 binden fazla köyün isminin değiştirildiği sonucuna varmış ve ismi değiştirilen köylerin dağılım haritasını ortaya koymuştur. Ayrıca değişen köy isimlerinin ağırlıklı olarak Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yoğunluk kazandığını tespit etmiştir. Sarı (2007) ise Beyşehir ilçesindeki yer adlarını doğal çevre şartları, beşerî ve ekonomik şartlar, kuruluş yerlerine, ekonomik faaliyet türü, yüzölçümü büyüklüğü ve nüfus büyüklüğüne göre sınıflandırıp analiz etmiştir. Yine şehirselleşme üzerine çalışan Aliağaoğlu ve Uzun (2011) tarafından 24 farklı şehir örneklem alanı olarak belirlenmiştir. Söz konusu şehirlerin cadde ve sokak isimlendirilmesinde etkili olan unsurlar tespit edilirken bir tipoloji geliştirilmiş ve yedi ana başlıkta sınıflandırılmıştır. Cadde isimleri üzerinde Cumhuriyet rejimi ve bununla ilgili unsurların etkisinin oldukça fazla olduğu sonucuna varılmıştır.

Coğrafyacılar tarafından toponimi alanında yapılan bir diğer çalışma Koca ve Yazıcı'ya (2011) aittir. Afyon ilindeki idari yer isimlerinin toponimik sınıflandırmasının ele alındığı çalışmada doğal ve beşerî çevre özelliklerinin yer adları üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır. Toponimi alanında araştırmalar yapan Aliağaoğlu, bir çalışmasında (2013) şehirselleşme toponimi kapsamında mahalle adlarını kökenine göre sınıflandırmıştır. Sınıflandırma yapılırken konum, inanç, fiziki yapı, göç, siyasi durum ve şahıs adları dikkate alınmıştır. Bununla birlikte Yiğit (2017b), Anadolu'da XVI. yüzyılda ahi adlı yerleşmeleri tespit etmiş ve bunların dağılımını ortaya koymuştur. Bu dağılım ile ahilik teşkilatının mekânsal etkisi incelenmiştir. Gümüşçü ve Yiğit (2020) tarafından yapılan çalışmada ise XX. yüzyılın başında altyapısının oluşturulduğu Anadolu'ya ait 1/200.000 ölçekli topografya haritaları kullanılarak Selçuklu Devleti'nden kaynağını alan ve han ile kervansaray isimlerini taşıyan yer adlarının dağılımı tespit edilmiştir. Söz konusu dağılımın Anadolu'nun orta kesiminde yoğunluk kazandığı anlaşılmıştır. Artvin ilindeki köy adlarının kökenini araştıran Orhan (2021), söz konusu yer adlarını coğrafi bakış açısı ile sınıflandırmış, Cumhuriyet döneminde yer adlarında meydana gelen değişiklikler kronolojik olarak incelenmiştir.

2. Çalışma Sahasının Genel Özellikleri

Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nde yer alan Burdur şehri, aynı isimle anılmakta olan ilin merkezini oluşturmakta olup, Merkez ilçe sınırları dahilinde bulunmaktadır. Merkez ilçenin kuzeyinde Başmakçı, Keçiborlu ve Isparta Merkez ilçe, doğusunda Ağlasun, Çeltikçi ve Bucak ilçeleri yer alırken güneyinde Kemer batısında ise Yeşilova ve kısa bir sınırı olan Karamanlı ilçeleri yer alır (Şekil 1).

Şekil 1. Burdur şehri lokasyon haritası

Göller yöresinde yer alan Burdur şehri Burdur Gölü'nün güneydoğu kıyısına konuşlanmış olup gelişiminde söz konusu gölün tesiri bulunmaktadır. Burdur Gölü depresyonunda yer alan şehrin içinden sularını bahsi geçen göle boşaltan Kurna Deresi geçmektedir (Tuncel, 1992). Sırtını Söğüt Dağlarına yaslayan şehir, Burdur Gölü ile söz konusu dağ silsilesi arasındaki eğimli arazide topografyaya uygun olarak kuzeydoğu-güneybatı istikametinde gelişim göstermiştir. Şehrin bulunduğu alanın yükseltisi 1000 m civarında olup, Akdeniz ve Ege kıyıları ile İç Anadolu Bölgesi arasında doğal bir geçit durumundadır.

Burdur şehri, sahip olduğu coğrafi avantajlar sayesinde tarih boyunca tercih edilen bir yerleşme sahası olarak farklı medeniyetlerin egemenliği altında bulunmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı olan 1927 yılında 13 bine yakın kişinin ikamet ettiği şehir, 2022 yılında 100 bine yakın insana ev sahipliği yapmaktadır. XIX. yüzyılda Konya Vilayetine bağlı bir sancak merkezi olan Burdur şehri, kültür ve ticari faaliyetlerin yoğun olarak yürütüldüğü bir yerleşmeydi. Ancak 1915 yılında meydana gelen deprem şehrin gelişimini olumsuz etkilemiştir (Tuncel, 2013). Günümüzde demir yolu ve özellikle de kara yolları sayesinde kavşak durumunda olan bölgede tarım, hayvancılık, ticaret ve mermer başta olmak üzere çıkarılan madenler başlıca geçim kaynaklarını oluşturur. Ayrıca 1955 yılında faaliyete geçen Burdur Şeker Fabrikası şehir ve yakın çevresi için önemli istihdam kaynağıdır. Cumhuriyetin ilanıyla il statüsü kazanan Burdur, Merkez ilçeyle birlikte 11 ilçeden oluşmaktadır. Merkez ilçe 51 köy ile aynı zamanda çalışma sahasını ve Burdur şehrini teşkil eden 35 mahalleden oluşmaktadır.

3. Veri ve Yöntem

Burdur'u oluşturan mahallelerin şehrsel toponimi açısından ele alındığı çalışmada şehrin bulunduğu bölgeye ait 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritasından (Harita Genel Komutanlığı, 1989), coğrafi ve tarihi literatür ile yapılan saha çalışmalarından yararlanılmıştır. Ayrıca Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan 51 numaralı (1568) mufassal tahrir defterinden Burdur şehri mahalleleri ve bunların isimleri tespit edilerek 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları üzerinde kapladıkları alan bulunmuştur. Daha sonra Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında Cumhuriyet dönemi mahalleleri ile karşılaştırılmıştır.

Araştırma sahasında yer alan mahalle adları köken, oluşum, anlam ve sınıflandırılması bakımından analiz edilerek Fransız ekolünden istifade edilmiştir (Aliağaoğlu & Yiğit, 2013; Aliağaoğlu & Uğur, 2018). Buna göre dini, etnik, şahıs, hidrolojik, topografik, sosyokültürel, sosyoekonomik faaliyet, göç, Cumhuriyet, askeri ve güvenlikle ilgili unsurlara göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Ayrıca tarihi süreç içerisinde XVI. ve XIX. yüzyıllar ile Cumhuriyet Döneminde mahalle isimlerindeki değişiklik ve devamlılık incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet döneminde mahallelerin isimleri karşılaştırılarak benzerlik veya farklılıklar analiz edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Osmanlı Dönemi Burdur Şehri Mahalleleri (XVI. ve XIX. Yüzyıl)

Burdur ve yakın çevresindeki yerleşmenin tarihi oldukça eskiye dayanmakta olup, şehrin yaklaşık 20 km güneybatısında bulunan Hacılar Höyüğünde Neolitik döneme ait kalıntılar bulunmuştur. İlerleyen dönemde Anadolu'da hüküm süren Hitit, Frig, Lidya, Roma ve Bizans hakimiyetinde kalan bölge 1075 yılından itibaren daimî Türk yurdu haline gelmiştir (Çetin, 2007). Selçuklu, Hamitoğulları ve Osmanlı idaresinde bulunan Burdur, XV. ve XVI. yüzyılda Hamid sancağına bağlı kaza statüsündedir. Bahse konu kaza merkezi ise Burdur şehri olarak varlığını sürdürmüştür (Arıkan, 1988). İlerleyen yıllarda 1872'de sancak merkezi olan şehir, Cumhuriyetin ilanıyla il merkezi statüsü kazanmıştır.

Burdur şehri, tarihi süreç içerisinde bulunduğu konumdan dolayı uğrak bir mekân olmuş ve kültürel merkezlerden biri haline gelmiştir. Öyle ki XIX. yüzyılda Burdur sancağında 215 okulda 11.200 öğrenci eğitim görmekteydi (Barlık, 2003). Özellikle XII. yüzyıldan itibaren Oğuzların bölgeye yerleşmeye başlamasıyla birlikte Burdur ve yakın çevresi Türk-İslam kültürü ekseninde gelişim göstermiş ve şekillenmiştir (Büke, 2020; Gündüz Önal ve Yalkın, 2023). Bu durum yer adlarına da yansımış, Türk kültürü ve inancı doğrultusunda değişim göstermiştir. Nitekim Burdur şehri Yiğit'in de naklettiği bir rivayete göre Tırkemiş'teki coğrafi şartların olumsuzluğundan dolayı başka bir alana göç edilirken bugünkü Ulucami'nin olduğu yere gelindiğinde "burada dur" demişler ve şehir burada kurulmuştur (Yiğit, 2021). Sözlü kültürde böyle olmakla birlikte bu sahadaki şehrin eski adının Polydorion (Özata, 2009) ya da Praetoria (Nişanyan, 2020)'dan geldiğine dair görüşlerin de mevcut olduğu belirtilmelidir.

Burdur şehri XVI. yüzyılda yaklaşık 130 ha alan kaplamakta ve şehirde 2 bine yakın nüfus bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda kaza merkezi olan Burdur'da Müslümanlar ile gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydılar. Bu durum yerleşim alanlarının idari, kültür ve inanç mekanizmalarının yanı sıra mahalle adlarına damgasını vurmuştur. Nitekim XVI. yüzyılda Burdur kaza merkezinde bulunan 17 mahallenin adlarının önemli bir kısmı dini mabetlerle ilgiliydi. O dönemde dini yapılara söz konusu mabedin banisinin ya da dini bir liderin ismi verilmekteydi. Burdur'da XVI. yüzyılda mahallelerin ismini yakınındaki cami ve mescitlerden aldığı görülmektedir. Öyle ki Camii Atik, Mescid-i Abdül-Kerim, Yeni Mescid, Mescid-i Mehmed Kethüda, Cami-i Hoca Ali, Mescid-i Süleyman Çelebi, Mescid-i Temur, Mescid-i Şeyh Abdül-Celil, Mescid-i Karagöz, Mescid-i Kadı Bedreddin, Mescid-i Nureddin Çelebi, Mescid-i Siroğlu olmak üzere 17 mahallenin 14'ü bu şekildeydi. Bu dönemde mahallelerin şenlenmesinde mescitlerin önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Arıkan, 1988). Bunların dışında dini ve etnik yapıyla ilgili olup gayrimüslimlerin ikamet ettiği Zımmıyan (-ı der Burdur) Mahallesi de şehrin mahallelerinden birini oluşturmaktaydı. Ayrıca topografik unsurlarla ilgili olup etrafına görece daha alçak alanda bulunan Çukur Mahallesi ile askeri ve güvenlik unsurlarından hareketle kale burcundan (tahkimat) ismini aldığı düşünülen Burcu (ya da Burç) Mahallesi şehirdeki diğer mahalleleri oluşturmaktaydı (Tablo 1).

Tablo 1. Burdur şehri XVI. ve XIX. yüzyıldaki mahallelerinin toponimik sınıflandırması

Mahallelerin Tipolojik Sınıflandırması	XVI. Yüzyıl Mahalleleri	XIX. Yüzyıl Mahalleleri
Dini mabetlerle ilgili	Camii Atik, Mescid-i Abdül-Kerim, Yeni Mescid, Mescid-i Mehmed Kethüda, Cami-i Hoca Ali, Mescid-i Süleyman Çelebi, Mescid-i Temur, Mescid-i Şeyh Abdül-Celil, Mescid-i Karagöz, Mescid-i Kadı Bedreddin, Mescid-i Nureddin Çelebi, Mescid-i Siroğlu, Mescid-i Kasab Mahmud	Manastır, Cami-i Kebir
Şahıslarla ilgili		Hacı Ahmed, Hacı Ömer, Receb, Divanbaba, Şeyhsinan, Hacı İbrahim, Hecin
Topografik unsurlarla ilgili	Çukur	
Hidrolojik unsurlarla ilgili		Dere, Kuyu
Sosyokültürel unsurlarla ilgili		Derslik
Sosyoekonomik faaliyetle ilgili		Üçdibek, Yoğurtçu
Dini ve etnik yapıyla ilgili	Zımmıyan-ı der Burdur	Rumyan, Ermeniyan
Askeri ve güvenlik unsurlarıyla ilgili	Burcu	Burç
Duygu ve düşünceyle ilgili		Yenice
Göçlerle ilgili		Karaserin

Kaynak: XVI. Yüzyıl (Tahrir Defteri no 51 Miladi 1568), XIX. Yüzyıl (Güzel, 2018).

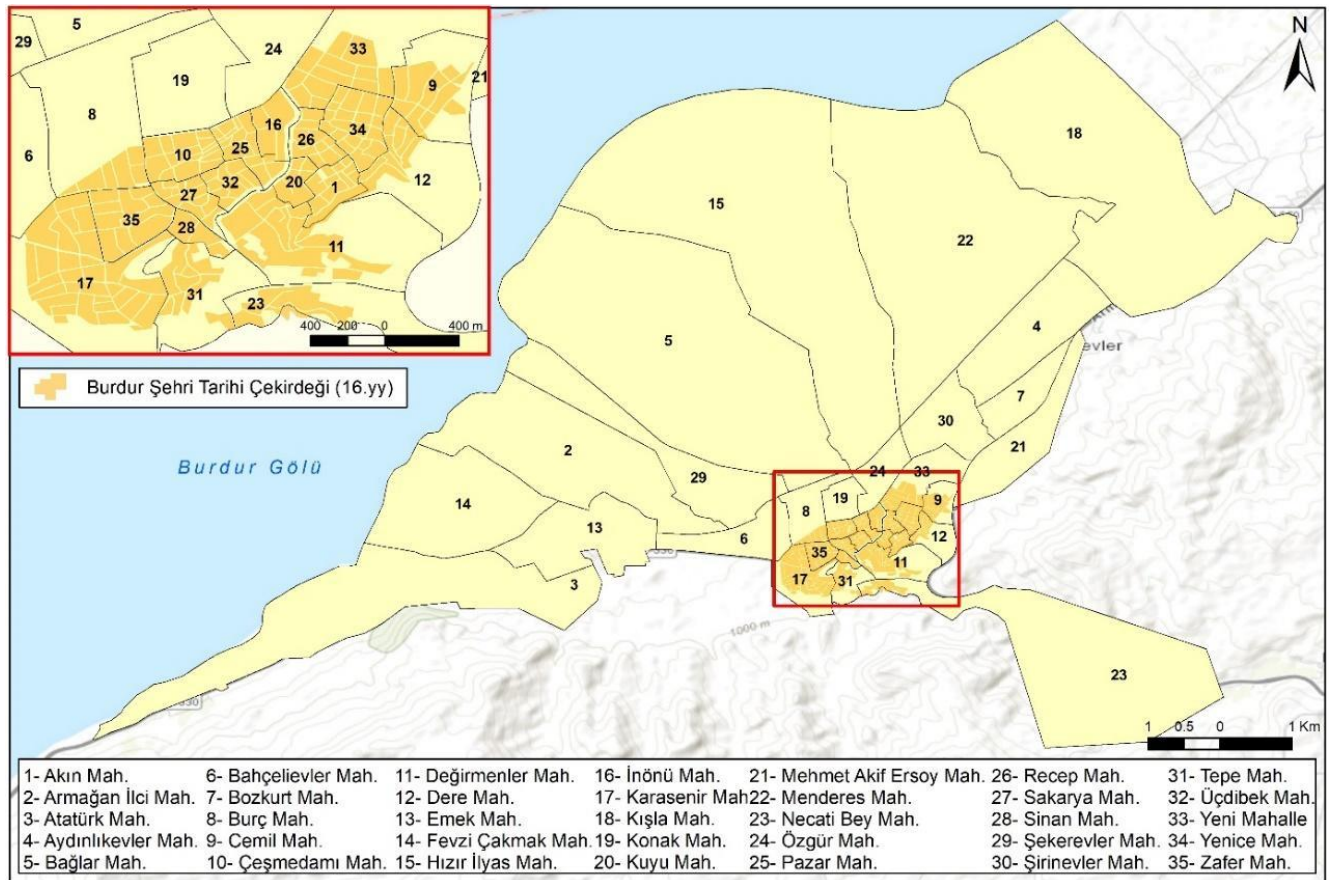
Şehirleri oluşturan mahallelerin isimleri zaman içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı değişim gösterebilmektedir. Nitekim XIX. yüzyılda bir sancak merkezi olan Burdur'da mahalle sayısı ve şehrsel alan genişlemiş, nüfus 6 bini geçmiştir. Söz konusu değişiklikler mahalle adlarına yansımıştır. Burdur sancak merkezinde XIX. yüzyılda 19 mahalle bulunmaktaydı. Bu dönemde mahalle isimleri sadece dini mabetlerle sınırlı kalmamış şehrsel fonksiyonların artması ve gelişmesiyle farklı unsurlara bağlı mahalle adları da ortaya çıkmıştır. Öyle ki dini mabetlerle ilgili Manastır, Cami-i Kebir gibi mahalle adlarının sınırlı sayıda kaldığı görülürken, Hacı Ahmed, Hacı Ömer, Receb, Divanbaba, Şeyhsinan, Hacı İbrahim ve Hecin (Hecin Dede) mahalle

isimlerinde de görüldüğü üzere şahıs isimlerinin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hidrolojik unsurlardan kaynağını alan Dere ve Kuyu, sosyokültürel unsurlarla ilgili olan Derslik, dini ve etnik yapıyla bütünleşen Rumiyan ve Ermeniyan şehri oluşturan mahallelerdir. Ayrıca şehirde sosyoekonomik yapıya işaret eden Üçdibek ve Yoğurtçu ile duygu ve düşüncelerle ilgili bir ad olan ve diğerlerine göre daha sonra kurulmuş olan Yenice mahalleleri bulunmaktaydı. Bunun yanında Karasenir Mahallesi, iki dağ arasındaki sırt manasına gelen senir kelimesinden kaynağını aldığı yönünde bir çağrışım yapmış olsa da söz konusu mahalle eşkiya baskını sonucunda Isparta'nın Senirkent ilçesinden göç edenlerin yerleştiği mekân olmasından dolayı mevcut ismi aldığı düşünülmektedir (Barlık, 2003). Ayrıca başına eklenen "kara" sıfatı halkın geçmişte yaşadığı talihsiz olayları akla getirmektedir. Bunlara ek olarak XVI. yüzyılda askeri ve güvenlik unsurlarından kaynağını alan Burcu Mahallesi, tarihi süreç içerisinde devamlılık gösterip ses değişikliği ile XVI. yüzyılda Burç Mahallesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.2. Cumhuriyetten Günümüze Burdur Şehri Mahalleleri

Cumhuriyetin ilanından sonra birçok alanda gerçekleşen yeniliklerin mahalle isimlerine de yansıdığı görülmektedir. Aliğağoğlu ve Uzun'un ifade ettiği yeni bir devletin kuruluşu ve milli inşası yer adlarına yansımış, Cumhuriyet'in hemen öncesinde yaşanan savaşlar ve zaferler ile önemli şahsiyetler yeni ideolojiye uygun çerçevede mekâna yansımıştır (Aliğağoğlu ve Uzun, 2011). Ulus devleti olma sürecinde mahalle isimleri Osmanlı döneminde olduğu gibi dini mabet veya dini karaktere sahip şahsiyetlerle sınırlı kalmamış daha dünyevi kavramlar kullanılmıştır. Bu bakımdan Aliğağoğlu ve Uzun Cumhuriyet mahallelerine dair; Cumhuriyet ile ilgili, Cumhuriyet dönemi önemli şahsiyetleriyle, Zafer ve Kurtuluş günleriyle ilgili, Kavramsal Cumhuriyet yer adları olmak üzere bir sınıflandırma yapmıştır. Söz konusu sınıflandırma yönteminden çalışma sahasına uyarlanarak istifade edilmiştir. Ayrıca bütünlük arz etmesi ve mahalle adlarının devamlılığını takip edebilmek için XVI. ve XIX. yüzyıllarda yapılan tipolojik sınıflandırmaya sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte il merkezi haline gelen Burdur şehri günümüzde 100 bine yakın nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Burdur şehrini oluşturan 35 mahalle bulunmaktadır. Şehrin tarihi çekirdeğini teşkil eden alanda günümüzde Akıncı, Cemil, Değirmenler, Çeşmedamı, İnönü, Karasenir, Kuyu, Necati Bey, Pazar, Recep, Sakarya, Sinan, Tepe, Üçdibek, Yeni, Yenice, Zafer mahalleleri bulunmaktadır (Şekil 2). Bahsi geçen bölge günümüzde de hala şehrin merkezi sahasını oluşturmakta olup Merkezi İş Alanını (MİA) barındırmaktadır.

Şekil 2. Burdur şehrini oluşturan mahalleler

Burdur şehrini oluşturan mahallelere Cumhuriyet dönemindeki önemli şahıslar ve kavramsal Cumhuriyet dönemi isimlerinin damga vurduğu görülmektedir. Öyle ki Atatürk, Fevzi Çakmak, İnönü, Mehmet Akif Ersoy, Menderes gibi Cumhuriyet döneminin önemli şahıslarına ait isimler dikkati çekmektedir. Bunlardan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin

kurucusu olan Atatürk'e ait isimler tüm şehirlerimizde yerleşme (mahalle) adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte söz konusu mahalleler Millî Mücadeleye verdiği katkılarını Burdur'da sürdüren ve Burdur milletvekili olan Mehmet Akif Ersoy, yine Cumhuriyet döneminin önemli devlet adamlarından Fevzi Çakmak, İsmet İnönü ve Adnan Menderes'e atıfla adlandırılmışlardır (Tablo 2).

Tablo 2. Burdur şehri mahallelerinin toponimik sınıflandırması

Mahallelerin Tipolojik Sınıflandırması	Mahalleler
Cumhuriyet dönemiyle ilgili	Cumhuriyet Dönemi önemli şahıslarıyla ilgili
Kavramsal Cumhuriyet dönemi isimleriyle ilgili	Atatürk, Fevzi Çakmak, İnönü, Mehmet Akif Ersoy, Menderes,
Şahıslarla ilgili	Aydınlikevler, Bahçelievler, Emek, Özgür, Sakarya, Şirinevler, Zafer
Sosyokültürel unsurlarla ilgili	Armağan İlci, Akın, Bozkurt, Cemil, Necati Bey, Recep, Sinan
Sosyoekonomik faaliyetlerle ilgili	Derslik
Topografik unsurlarla ilgili	Bağlar, Değirmenler, Pazar, Şeker Evleri, Üçdibek
Hidrolojik unsurlarla ilgili	Tepe
Askeri ve güvenlik unsurlarıyla ilgili	Çeşmedamı, Dere, Kuyu
Dini unsurlarla ilgili	Burç, Kışla
Duygu ve düşünceyle ilgili	Hızır İlyas
Göçle ilgili	Yeni, Yenice
Mimari yapıyla ilgili	Karasenir
	Konak

Cumhuriyet dönemiyle birlikte dini mabetlere ve din adamlarına ait isimlerin azaldığı birçok yerleşmede rastlanılan zafer, aydın, özgür, emek gibi sıfatlardan oluşan yer adlarını Burdur şehrinde de görmek mümkündür. Ayrıca bu dönemde geleneksel toplum bağlarından ayrışan, modernist yaklaşımların hâkim olduğu güzel kentler dairesinde çalışmalar yapılmış, bahçeli evler projelerine yönelinmiştir (Tekeli, 2009). İskân alanlarındaki meskenlerden hareketle bahçeli ve şirin evler gibi sıfatlar yer isimlerine de yansımıştır. Bu bakımdan Aydınlikevler, Bahçelievler, Emek, Özgür, Sakarya, Şirinevler, Zafer mahalleleri Cumhuriyet dönemi kavramsal isimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Bahçelievler ve Şirinevler mahalleleri ismiyle müsemma olup iki veya tek katlı bahçeli evlerin çoğunlukta olduğu bir yerleşim alanı olmaları nedeniyle bu adları aldıkları değerlendirilebilir (Foto 1). Yine Kurtuluş Savaşı açısından büyük önem arz eden Sakarya Meydan Muharebeleri'ne atıfla adını alan Sakarya Mahallesi, kavramsal Cumhuriyet dönemi adlarına örnektir.

Foto 1. Aydınlikevler (A) ve Şirinevler (B) mahalleleri

Burdur'da şehre mal olmuş şahıs isimlerinden kaynağını alan mahalle adlarına rastlamak mümkündür. Nitekim eski Burdur Belediye Başkanından ismini alan Armağan İlci ile yine bölgede adı geçen ve bir kısmı XIX. yüzyılda da kullanılan Cemil, Necati Bey, Recep, Sinan gibi mahalleler bunlara örnek teşkil etmektedir. Bunlara ek olarak eski adı Hecin Dede olan ancak Cumhuriyet döneminde Akın ismini alan ve 1971 yılında meydana gelen depremin ardından yeni konutların yapıldığı bölgeye dönemin valisi Ömer Naci Bozkurt'a atfen Bozkurt olarak bilinen mahalle de şahıs isminden kaynağını alan mahalleler arasında yer almaktadır. Ayrıca şehir ve yakın çevresinde yapılan sosyoekonomik faaliyetlerin mahalle adlarına yansıdığı

görülmektedir. Bağlar, Değirmenler, Pazar, Şeker Evleri, Üçdibek mahalleleri sahip olduğu adlarla ekonomik faaliyetlere dair ip ucu veren mahalleleridir. Nitekim şehir ile Burdur Gölü arasında bağ ve bostanların yer aldığı ancak önemli bir kısmı yerleşim alanına dönüşen Bağlar, günümüzde sadece kalıntıları bulunan değirmenden adını alan Değirmenler, Ulucami yakınında kurulan pazardan adını alan ve “Alanpazarı” olarak da bilinen Pazar, Osmanlı döneminden günümüze adı değişmeyen Üçdibek ve 1954 yılında kurulan Burdur Şeker Fabrikası çalışanları için inşa edilen Şeker Evleri ekonomik faaliyetlere bağlı olarak kurulmuş ve adlarını buna uygun olarak alan mahallelerdir (Foto 2).

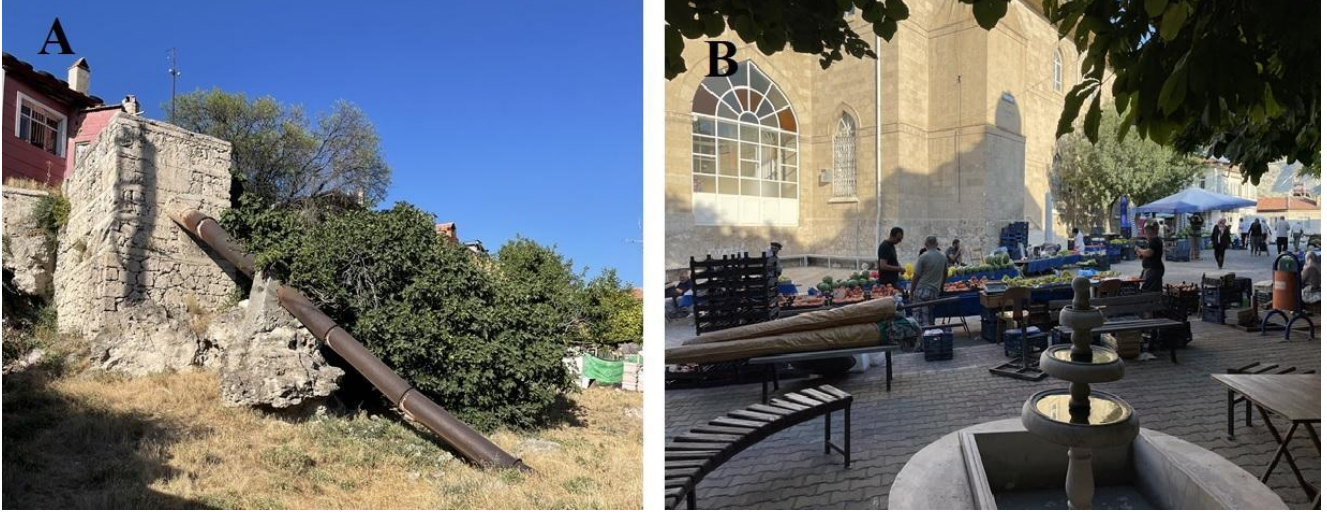
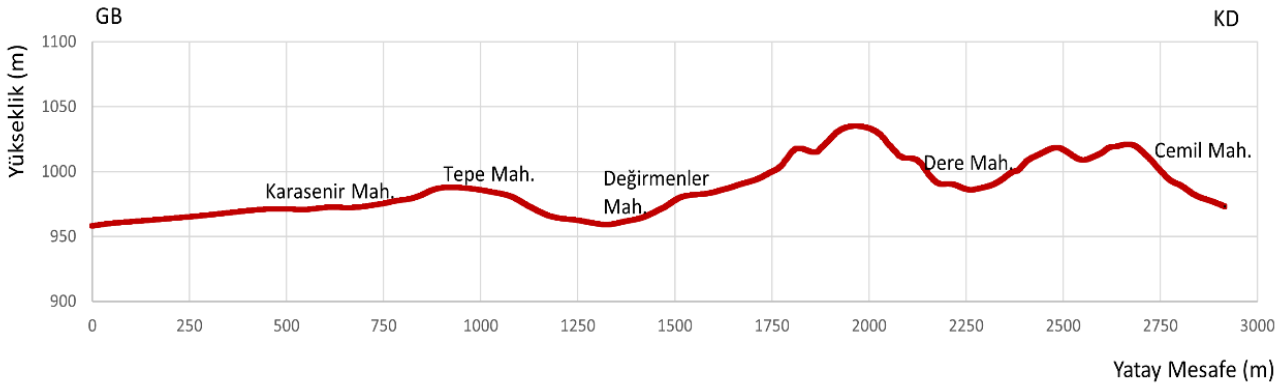

Foto 2. Değirmendere (Değirmenden günümüze kalan kalıntılar) (A) ve Pazar (B) mahalleleri

Çalışma sahasında topografik ve hidrolojik unsurlardan kaynağını alan mahalle isimleri bulunmaktadır. Nitekim etrafına göre yüksekte yer alan Tepe Mahallesi kurulduğu coğrafi mekân itibarıyla topografik yapıya, Çeşmedamı, Kuyu mahalleleri ile akarsu yatağına kurulmuş olan Dere Mahallesi hidrolojik unsurlara uygun isimlere sahiptirler (Şekil 3).

Şekil 3. Burdur şehri mahalleler profil hattı

Bunların yanında askeri ve güvenlikle ilgili unsurlardan kaynağını aldığı düşünülen Burç, Kışla mahalleleri şehirde bulunan diğer mahallelerdir. Bunlara ek olarak dini kategoride bulunan ve Hıdır Baba Türbesi'nden ismini aldığı düşünülen Hızır İlyas Mahallesi ile dönemine ve diğerlerine göre yeni kurulduğuna dair atıfta bulunulan Yeni ve Yenice mahalleleri şehirdeki diğer mahallelerdir. Göçlerle ilgili kategoride yer alan Karasenir, daha önce ifade edildiği gibi zorunluluktan dolayı Senirkent ilçesinden göç edenlere ithafen bahtı kara anlamına gelen sıfatın eklenmesiyle oluşan bir addır (Barlık, 2003). Son olarak yapılan tipolojiye göre isminin kaynağını mimari yapılardan alan Konak Mahallesi, mahallede yer alan vali konağından adını almaktadır.

Sonuç

Tarihi çağlardan bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapan Burdur, Türklerin egemenliğine girmesiyle birlikte sosyokültürel anlamda birçok değişikliğe uğramış, bu durum yerleşme adlarına yansımıştır. Yerleşme adları üzerinde Osmanlı Döneminde ve Cumhuriyet döneminde farklı faktörlerin belirleyici olduğu anlaşılmıştır. Burdur'u oluşturan mahallelerin isimlerinde Osmanlı döneminde mabetler, din adamları, hayırseverler ile sosyoekonomik faaliyetlerle ilgili unsurların ön plana çıktığı görülmekteyken, Cumhuriyet döneminde ise önemli şahsiyetler ile aydın, özgür, emek gibi çağın öne çıkardığı kavramların etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında coğrafi unsurlar her dönemde bazı mahallelerin isminde etkili

olmuştur. Ayrıca bazı mahalle isimleri Osmanlı'dan günümüze ismini muhafaza etmiştir.

Burdur, XVI. yüzyılda bir kaza merkezi olup yaklaşık 160 ha'dan oluşan 2 bin nüfusa sahip bir yerleşmeydi. Bu dönemde dini mabetlerin ve dinle ilgili unsurların mahalle isimlerine damga vurduğu tespit edilmiştir. Nitekim 17 mahalleden 14'ü adını dini mabetlerden almıştır. Geriye kalan mahalleler ise topografik, askeri ve güvenlik ile dini ve etnik kaynaklı isimlere sahiptir. XIX. yüzyılda sancak merkezi olan Burdur'un şehrsel fonksiyonları gelişmiş ve nüfusu 6 bini geçmiştir. Söz konusu değişiklikler mahalle isimlerine de yansımıştır. Nitekim bu dönemde mabetlere dayalı mahalle isimlerinin önceki döneme göre sınırlı sayıda kaldığı onun yerine şahıs isimlerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Öyle ki XIX. yüzyılda 19 mahallenin 7'sinin adı şahıs isimlerinden, 2'şer tanesi mabet, hidrolojik unsur, sosyoekonomik faaliyet, dini ve etnik yapıdan kaynağını almıştır. Geriye kalan mahalle isimleri ise sosyokültürel, göç, duygu ve düşünce ile askeri ve güvenlik unsurlarıyla ilişkilidir.

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından il merkezi olan Burdur'da mahalle isimlerinde belirgin değişiklikler olmuştur. Yeni bir devletin inşası, milli kültürün oluşum süreci ve kentleşme politikaları tüm ülkede olduğu gibi Burdur şehrinde de kendini hissettirmiştir. Nitekim günümüzde 100 bine yakın nüfusu barındıran Burdur şehrinde bulunan 35 mahallenin isimlerinin önemli bir kısmı Cumhuriyet dönemi ideolojisi ve kültürüne uygun bir şekilde değişim göstermiştir. Bu dönemde 5 mahallenin ismi Cumhuriyet dönemi devlet büyüklerinden, 7 tanesi kavramsal Cumhuriyet dönemi isimlerinden, 7 tanesi yerel ölçekte önemli olan şahıs isimlerinden, 5 tanesi sosyoekonomik faaliyetlerden, 3'ü hidrolojik unsur, 2'şer tanesi duygu ve düşünce ile askeri ve güvenlikle ilgili unsurlardan, diğerleri ise sosyokültürel, dini, topografik, göç, mimari gibi unsurlardan ismini almışlardır.

Burdur şehrinde mahalle isimlerinin önemli bir kısmının değiştiği görülürken, şehrin tarihi çekirdeğinde yer alan Burç, Recep, Yenice, Dere, Karasenir, Sinan, Üçdibek mahallelerinin ufak ses değişiklikleri olsa da adlarını muhafaza ettiği tespit edilmiştir. Bu durum bize Cumhuriyet döneminde Burdur şehri mahalle isimlerinin %80'inin değiştiğini, ancak kent merkezinde eski döneme ait şehir hafızasının devam ettiğini göstermektedir. Bu manada yer adlarının korunması mekân kimliğinin muhafazası açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Alagöz, C. A., (1984). *Türkiye yer adları üzerine bazı düşünceler*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11- 13 Eylül 1984 Ankara), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayın No. 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17, s. 11-23, Ankara.
- Aliağaoğlu, A. & Uzun, A. (2011). Şehirselle toponimi (hodonimi): Türkiye için bir tipoloji denemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 123-134. [10.1501/Cogbil_0000000121](https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000121).
- Aliağaoğlu, A. (2013). Şehirselle toponimi: Balıkesir ilinde mahalle adları, bir sınıflandırma denemesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(29), 45-62. <https://dergipark.org.tr/pub/baunsobed/issue/50182/645973>.
- Aliağaoğlu, A., & Uğur, A. (2018). Şehirselle toponimi: Erzurum'da cadde adları. *Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute*, 21(40), 1-26.
- Aliağaoğlu, A., & Yiğit, Y. (2013). Balıkesir'de şehirselle toponimi: cadde adları. *Eastern Geographical Review*, 18(30), 311-330. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.31330>
- Arıkan, Z. (1988). *XV. ve XVI. yüzyıllarda Hamit sancağı*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:52.
- Asımgil, B. (2018). İzmir'de kentsel kimlik bileşenlerinden cadde ve sokakların toponimisi ve milliyetçi, etnik izlerin sosyal yapı oluşumuna katkıları. *Trakya Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 19(1), 21-36.
- Australian Government National Capital Authority (NCA) (2023). *The siting and naming of Canberra*. <https://www.nca.gov.au/education/canberras-history/siting-and-naming-canberra#>, 05.06.2023.
- Barlık, T. (2003). Burdur kentinin gelişimi demografik ve sosyoekonomik yapının gelişimi. *Burdur Araştırmaları*, 4(2), 45-47.
- Büke, H. (2020). Hamid sancağına ait 1501 tarihli mufassal tahrir defterine göre Gölhisar kazası yerleşme adları toponimisi. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 7(18), 233- 248.
- Çetin, B. (2007). *Burdur kent coğrafyası* (Tez No. 210533) [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Egli, J. J. (1894). *Der Volkergeist in den geographischen namen*. Leipzig, 1894.
- Emiroğlu, M. (1984). *Bolu yöresinde yer adları*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11- 13 Eylül 1984 Ankara), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayın No. 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 181-200.
- Encyclopedia Britannica (2023). Toponymy, <https://www.britannica.com/science/toponymy>, 05.07.2023.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı şehrindeki mahallenin işlev ve nitelikleri üzerine. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 4, 69-78.
- Erinç, S. (1986). Ekzonimler konusunda bir araştırma: Ege Adalarının Türkçe adları. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 2(3), 21-25.
- Erinç, S., (1989). Güneydoğu Avrupa'da Türkçe ekzonimler. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 6, 9-13.
- Gülensoy, T. (1995). *Türkçe yer adları kılavuzu*. TDK Yayınları.
- Gümüşçü, O. & Yiğit, İ. (2020). Toponimiye mührünü vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye topografya haritalarındaki han ve kervansaray adlı/ekli yer ve yerleşme isimleri üzerinden bir değerlendirme. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)*, 5, 97-109. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.6>.
- Gündüz Önal, A. ve Yalkın, A. O. (2023). Burdur ili merkez ilçesine bağlı köy adları üzerine bir değerlendirme. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 263-28.
- Güzel, Ç. (2018). *Tarihi coğrafya yönüyle, 1841 tarihli nüfus defterine göre Burdur şehri ve çevresinin nüfusu* (Tez No. 516288) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Harita Genel Komutanlığı (1989). Türkiye topoğrafya haritası Isparta-M-24-c-1 Paftası (1/25.000). HGK.
- Hüseyin Nihal & Ahmet Naci. (1928). Anadolu'da Türklere ait yer isimleri. *Türkiyat Mecmuası*, II(246), 243-259.
- Karadeniz, V. (2018). Erzincan ilindeki idari yerleşmelerin toponimik açıdan sınıflandırılması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 181-197. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/41970/505783>.

- Koca, N. & Yazıcı, H. (2011). Afyonkarahisar ilindeki idari yerleşmelerin toponimik sınıflandırılması. *Türk Coğrafya Dergisi*, 56, 1-10. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21225/227786>.
- Köprülü, F. (1925). Oğuzların muhaceret yollarıyla iskân sahalarındaki bilumum coğrafi isimler ve bilhassa köy isimleri. *Türkiyat Mecmuası*, 1, 185-211.
- Lawrence D. Berg & Jani Vuolteenaho (2009). *Critical toponymies: The contested politics of place naming (Re-materialising cultural geography)*. 1st Edition, Copright.
- Nişanyan, S. (2020). *Türkiye yer adları sözlüğü-index anaticus*. Liberus Kitap.
- Orhan, F. (2021). A geographical overview of the toponymic features of village settlements in Artvin province. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 43, 278-297.
- Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı toplumunda aile*. Pan Yayıncılık.
- Özata, M. (2009). *İlk çağlardan Kurtuluş Savaşı'na Burdur tarihi*. Umay Yayınları.
- Rose-Redwood, R., D. Alderman ve M. Azaryahu (2010). Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography* 34(4), 453-7
- Salwen, B. (1978). *Güney New England ve Long Island Kızılderilileri: erken dönem*. Kuzey Amerika Kızılderililerinin El Kitabı, (ed. William C. Sturtevant), 160-176. Washington DC: Smithsonian Enstitüsü.
- Sarı, C. (2007). Doğal ve kültürel coğrafya özellikleri açısından Beyşehir İlçesi'nde yerleşme adlarının sınıflandırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 487-501.
- Süme, M. (2018). Türklerde yer adı verme geleneği ve Oğuz boylarının Bolu'daki izleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 263-291. <https://doi.org/10.11616/asbed.v18i38800.459483>.
- Sweetser, M. F. (1881). *The White Mountains: A handbook for travellers*. 4th edit.
- Şahin, İ (2009). *Semadirek*. TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *51 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri*.
- Telli, B. (2018). Yer adları üzerine bir değerlendirme: Adıyaman ili Gölbaşı ilçesi örneği. *Electronic Turkish Studies*, 13(12), 507- 526. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13694>.
- Trumbull, J. H. (1870). The composition in Indian geographical names, Illustrated from the Algonkin languages. *Connecticut Hist. Soc. Coils.*, 2, 8-20.
- Tuncel, M. (2013). Burdur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 426-429). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi.
- Tunçel, H. (2000). Türkiye'de ismi değiştirilen köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 23-34.
- Türkçe Sözlük (1998). TDK Yay., C. I.
- Yediyıldız, B. (1984). *Türkiye'de yer adı verme usulleri*. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11- 13 Eylül 1984 Ankara), Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayın No. 60, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 17.
- Yiğit, İ. (2017a). Konya araştırmaları göç ve iskân. A. Aköz ve D. Yörük (Ed.), *Konya ve çevresinde Bizans'tan Türklere intikal eden yer ve yerleşme adları*. (s. 187-203) içinde. Tablet Yayınevi,
- Yiğit, İ. (2017b). XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde ahi adlı yerleşmeler. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 9(3), 251-267.
- Yiğit, İ. (2021). *Şehrin sokaklarında 'dün'ü aramak ya da Burdur şehrinde keşif yolculuğu*. (Ed. Ş. Güngör ve F. Adıgüzel) Kent Araştırmaları, Literatürk Academia.
- Yiğit, İ. & Salan, M. (2013). XVI. Yüzyıl Çerkeş kazası köylerinin lokalizasyonu ve toponimik analizi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 959-973. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4887>.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Doğu'daki Yansımaları: Mardin ve Hakkâri (1934-1945)

Celebrations in its Centenary and its Reflections in the East: Mardin ve Hakkâri (1934-1945)

Erkan AFŞAR

Associate Professor, Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of International Relations, Van, Türkiye
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3787-8162 / E-mail: eafsar@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atf: Afşar, E. (2023). Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Doğu'daki Yansımaları: Mardin ve Hakkâri (1934-1945). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 215-229.

Afşar, E. (2023). Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları ve Doğu'daki Yansımaları: Mardin ve Hakkâri (1934-1945). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 215-229.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 04 August / Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 15 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 215-229

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Erkan AFŞAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Devletlerin ve toplumların tarihlerinde önemli günler her daim olmuştur. Tarihi süreçte kazanılan askerî ve siyasî zaferler sonrasında belli gün ve tarihler “milli bayram” kabul edilerek, devletlerin, toplumların güçlenmesi ve dönüşümünde, ulus bilincinin artırılmasında, toplumsal birlikteliğin sağlanmasında önemli katalizör görevi görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde de 29 Ekim 1923 tarihi yeni Türk devletinin yeni rejiminin belirlendiği önemli milli günlerdendir. Cumhuriyet rejiminin yasalarla resmileştirilip bu doğrultuda bayram kutlamaların yapılması halkın rejime karşı aidiyet duygusunu da pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu minvalde yurdun birçok yerinde olduğu gibi Doğu’daki illerde de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları belli bir program çerçevesinde coşku ve heyecan içerisinde gerçekleştirilmiştir. Mardin ve Hakkâri’de de Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da aynı coşku ve heyecanla kutlanmıştır. Özellikle bu iki Vilayetin kendine has farklı kodlarından kaynaklı yapısından dolayı merkezi idare bu tür milli bayram kutlamalarını önemsemiştir. Çalışma kapsamında da 1934-1945 yılları arasında Mardin ve Hakkâri’de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında nelerin hedeflendiğine, nelerin yapıldığına, arşiv ve resmi belgeler dikkate alınarak değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rejim, cumhuriyet, kutlama, Mardin, Hakkâri

Abstract

There have always been essential days in the history of states and societies. After the military and political victories won in the historical process, specific days and dates were accepted as “National Holidays” and served as an essential catalyst in strengthening and transforming states and societies, raising national consciousness, and ensuring social unity. In the history of the Republic of Turkey, October 29, 1923, was one of the critical national days when the new regime of the new Turkish state was determined. The officialization of the Republican regime by law and the celebration of the feast in this direction also aimed to reinforce the feeling of belonging of the people to the regime. In this respect, as in many parts of the country, Republic Day celebrations were held in the provinces in the East with enthusiasm and excitement within the framework of a particular program. Republic Day celebrations in Mardin and Hakkâri were celebrated with the same enthusiasm and excitement. Mainly due to the different codes of these two provinces, the central administration has given importance to such national holiday celebrations. Within the scope of the study, what was aimed and what was done in the Republic Day celebrations in Mardin and Hakkâri between 1934-1945 was mentioned, taking into account archives and official documents.

Keywords: Regime, Republic, Celebration, Mardin, Hakkâri

Giriş

Devletlerin tarihlerinde önemli yer tutan milli bayramlar, eski Türk devletlerinden günümüze kadar geçen zamanda ulus bilincinin artırılmasında, toplumsal birlikteliğin sağlanmasında önemli katalizör görevi görmüştür. Tarihi süreçte kazanılan askerî ve siyasî zaferler sonrasında belli gün ve tarihler “milli bayram” kabul edilerek, devletlerin, toplumların güçlenmesi ve dönüşümü hedeflenmiştir. Ulusal bilincin artırılmasına yönelik bir anlayışı içeren milli bayram kutlamaları Türkiye Cumhuriyeti döneminde, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesine 29 Ekim 1923'te “*Türkiye Devleti'nin Hükümet şekli Cumhuriyettir*” ifadesinin eklenmesinin ardından yapılan resmi düzenlemeler çerçevesinde gerçekleşmiştir (Bolat, 2007, s. 52-53).

Başta siyasal reformlar¹ olmak üzere diğer alanlarda yapılan yeniliklerin halk tarafından benimsenmesi, içselleştirilmesi ve milli bir ulus bilincinin oluşturulması ekseninde milli bayram günlerinin resmileştirilip bu minvalde kutlamaların yapılması ulus devletlerin tarihlerinde önemli yer tutmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra bu doğrultuda ilk düzenlemenin 26 Ekim 1924'te 986 numaralı kararnameyle yapıldığı görülmektedir (Düstur, 3.Tertip, s. 666; BCA, 030.18.01.01/011.48.17). Bu kararnameden sonra, hükümet hem 29 Ekim ve hem de 23 Nisan tarihlerinin “*Milli Bayram*” olarak kabul edilmesi için 14 Aralık 1924'te bir kanun hazırlığı için çalışmalar yapmıştır (BCA, 30.18.11/12.62.13). Bu doğrultuda 8 Şubat 1925'te bir kanun tasarısı hazırlanmıştır (BCA, 30.18.11/12.75.6). Tüm bu gelişmeler sonrasında 1924 kararnamesi esas alınarak Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, “*Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 Teşrinievvel gününün millî bayram addi hakkında kanun*” teklifinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabulüyle 19 Nisan 1925 tarihinde kanunlaşmıştır (TBMM Zabıt Cerideleri, Devre:2, Cilt:18, 1976, s. 164-165; Düstur, 3. Tertip, s. 209). Tüm bu hukukî süreçlerden sonra 29 Ekim 1923 tarihinin “*Milli Bayram*” olarak kabulüyle birlikte Cumhuriyet rejiminin faziletlerini, getirdiklerini topluma anlatma, benimsetme ve aidiyet duygusunu artırmada önemli işlevi olan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, kabul edildiği tarihten itibaren coşkulu ve kalabalık bir şekilde devletin resmi kurumlarınca organize edilerek kutlanmıştır (Afşar, 2022, s. 248-262).

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, kanun çıkarıldıktan sonra Cumhuriyetin ilanının 10'uncu yıl dönümü olan 1933 yılına kadar belirlenen program çerçevesinde yapılmıştır. Cumhuriyet'in 10'uncu yılı kutlamalarına ayrı bir ehemmiyet verilmiştir (Doğaner, 2007, s. 119). Cumhuriyet'in ilk on yılında yapılanların hem ülke içinde ve dışında anlatılması hem de 1933 yılından sonra yapılacak olan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına örnek teşkil etmesi bakımından 10'uncu yıl programını hazırlamak amacıyla Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) çalışmalara ayrı bir ehemmiyet vermiştir (BCA, 490.01/1150.36.1; Özüçetin, s. 1-22; Afşar, 2022, s. 248-262). Bu kapsamda ilk olarak Cumhuriyet'in 10'uncu yıl kutlamalarına yönelik Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 11 Haziran 1933'te kabul edilen 2305 sayılı kanun ile Cumhuriyetin 10'uncu yıl törenlerinin genel esaslarının belirlendiği “*Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Kutlama Kanunu*” çıkartılmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1933, s. 185-186). Kanunda, Cumhuriyet'in 10'uncu yıldönümünün büyük bir coşkuyla üç gün boyunca kutlanması ve valiliklerce belirlenen meydanlarda “*Halk Kürsülerinin*” kurulması önemle vurgulanmıştır (BCA,490.01/1150.37.1-373; Afşar, 2022, s. 248-262). Bunun yanında dikkat çeken bir hususta, kutlamaların köylere kapsayacak şekilde genişletilmesi ve köylere has bir kutlama programının çıkartılmasıydı (BCA, 490.01/1150.37.1-228).

Hükümet, kanunun uygulanması için çıkardığı yeni kararnamelerle de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının kimler tarafından ne şekilde organize edileceğini ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir (BCA, 490.01/1150.36.1). Bu minvalde Başbakanlıkta, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey (Peker)² başkanlığında, Erzurum Mebusu Nafi Atuf (Kansu) Bey'in de üyesi olduğu, Milli Müdafaa, Dâhiliye ve Maarif vekillerinden oluşan “*Kutlama Yüksek Komisyonu*” kurulmuştur (Resmi Gazete, Sayı:2452, Kararname No:14668, 15 Temmuz 1933, s. 1). Ayrıca, Kutlama Yüksek Komisyonu'na bağlı olmak üzere tüm yurttan il ve ilçelerde de *Komite ve Heyetler* oluşturmasına da karar verilmiştir. Bu kurullar, Cumhuriyet idaresinin 10'uncu yıldönümündeki kutlamalarında, Türk inkılâbının esaslarını ve Cumhuriyet rejiminin, önemini, faydalarını ve on yıl da Cumhuriyet hükümetlerinin yaptıklarını halka anlatmakla görevlendirilmiştir (BCA, 490.01/1150.36.1).

Cumhuriyetin 10'uncu yılı ve sonraki yıllardaki kutlamalarında tüm kesimleri kapsaması bağlamında Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatlarının olduğu il, ilçe ve nahiyeler başta olmak üzere köy meydanlarına kadar halkın en çok toplanabileceği yerlerde “*Halk Kürsülerinin*” (BCA, 490.01/2.9.12) kurulması talimatı verilmiştir. Valiliğin isteği üzerine illerde Halkevleri ve ilçelerde Halkodaları vasıtasıyla kurulan Halk Kürsülerindeki temel hedef, yapılan inkılapların anlam ve önemini toplumun tüm kesimlerine anlatarak devlet ile halk arasında var olan boşluğun doldurulmaya çalışılmasıydı (Zeyrek, 2016, s. 16). Cumhuriyet Bayramı kutlama törenlerinde kurulan Halk Kürsülerinde, Cumhuriyet rejiminin önemi ve inkılapların faziletleri

¹ Bu anlamda Birinci Meclisin açılması ilk ve en önemli siyasal reformların başında gelmektedir. Bkz. M. Özalper, “Birinci Meclis'te Muş Milletvekilleri ve Faaliyetleri (1920-1923)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 13, Haziran 2015, s. 512-528.

² Recep Peker ile ayrıntılı bilgi için bkz. Bekir Koçlar, *Recep Peker, Bir inkılâpçının Hikâyesi*, Berikan Yayınevi, 2022.

üzerinde durularak yapılan siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar tüm vatandaşlara anlatılmış, bu kutlamalarla ulus devlet kimliğinin oluşum süreçlerine ve toplum kesimlerinin dönüşümüne de önemli katkı sağlama da hedeflenmiştir (Pınar-Tunç, 2021, s. 162). Bu bağlamda halkın Cumhuriyet ideolojisine ilişkin inancının perçinleşmesinde, topluma inkılap ideolojisinin aşılması çabasında Halk Kürsüleri, ulusal heyecan günlerinin en etkin aracı olmuştur (Teke, 2019, s. 21).

1933 yılından itibaren yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının hepsinde 10'uncu yıl dönümü kutlama programının esas alındığı görülmüştür. Bu programlarda dikkat çeken hususlar, halkın kalabalık bir şekilde bayram kutlamalarına katılımını sağlamak, vatandaşların dikkatini çekecek etkinliklerin yapılması idi. 26 Eylül 1936'da Dâhiliye Vekâleti tarafından Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Başkanlığına gönderilen bir yazıda da halkevlerinin rolüne dikkat çekilmiştir (BCA, 490.1.0/3.13.26). Cumhuriyet rejiminin ve yapılan inkılapların halka anlatılması ve benimsetilmesi sürecindeki tecrübelerinden ve başarılarından dolayı halkevlerinin milli bayramlardaki kutlama komitelerinin içerisinde yer almaları istenmiştir. Devletlerin gerektiği zaman toplumun işleyiş ve değişim süreçleri için bazı ideolojik aygıtları kullandığı olmuştur (bkz. Althusser, 1978, s. 61-63; Erol, 2020). Halkevleri de bu süreçte, Halk Kürsülerinin kurulması başta olmak üzere, konferans ve çeşitli etkinliklerin organize edilmesinde ve gerçekleştirilmesinde devletin kullandığı en önemle ideolojik/kültürel merkezlerdendir. Yeni kurulan Türk Devletinin gelişim/dönüşümünde önemli kurumsal yapılarından biri olan Halkevlerinin özellikle kırsal kesimdeki vatandaşların sosyo-kültürel gelişimine katkıları ve yeni sisteme entegresindeki başat rolü dikkate değerdir.

Bu çalışmada, tarihsel süreçte Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının ülkenin Doğusunda yer alan farklı parametreleriyle ön plana çıkan Mardin ve Hakkâri'de nasıl ve ne şekilde kutlanıldığına, nelerin yapıldığına ve hedeflendiğine 1934-1945 yılları arasında arşivde var olan yıllar dikkate alınarak değinilmiştir.

1. Mardin'de Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1945)

1.1. 1934 Yılı Kutlamaları

Mardin'de Cumhuriyet Bayramının 11'inci yılı kutlamaları için hazırlıklar çıkarılan kanun ve genelgeler doğrultusunda yapılmıştır (bkz. Bolat, 2007) Mardin'de de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını valilik, halkevi ve halkodaları organize etmiştir. Bu amaçla ilk olarak 28 Ekim 1934 sabahında Mardin Valiliğince kutlama programı yayınlamıştır. Şehrin bütün resmi daire ve müesseseleri baştanbaşa bayrak ve firka armalarıyla donatılmış, taklar(kürsü) kurulmuştur.

Valiliğin belirlediği programa göre, Cumhuriyet Bayramı kutlamaları 28 Ekim 1934'te öğleden sonra saat 14:00'te başlamak suretiyle 30 Ekim 1934'de saat 24:00'e kadar sürecek şekilde planlanmıştır. Valilikçe yayımlanan Cumhuriyetin 11'inci yıl dönümü merasim programına göre;

29 Ekim sabahı saat 09:00'da törenlere 101 pare top atışıyla Valilik önünde başlanmıştır. Cumhuriyet Meydanı'nda saygı duruşu, İstiklal Marşı ve Onuncu Yıl Marşlarından sonra resmî kabul için heyetler kabul edilmiştir. Bu heyetler içerisinde; Askeri Kumandan ve Maiyeti Erkânı Harbiye, Sabit ve Seyyar Jandarma Heyeti Askeri Mahkeme Heyeti, Vilayetteki Umumi Müfettişler, Adliye Heyeti, Defterdarlık ve Maiyeti, Gümrük ve İnhisarlar, Tapu Müdürleri, Emniyet Müdürü, Hususi Muhasebe Müdürü, Vilayet Daimi Encümeni, Nafia Başmühendis ve Maiyeti, Ziraat, Nüfus, Baytar, Posta ve Mücadele Müdürleri, Sıhhat Müdürü, Belediye Reisi ve Heyeti, Ticaret Odası ve Heyeti, Halkevi ve Heyeti, Hilali Ahmet ve Heyeti Himaye-i Etfal ve Tayyare Cemiyetleri, Muallimler Birliği, Vilayet Meclisi Umumi Azası Evkaf Müdürü ve Maiyeti Müftülük, Maliye Müesseseleri, Ziraat Bankası Mensupları, Esnaf Teşekkülleri ile dini liderler yer almışlardır (BCA,490.1.0./1146.23.2, s. 16)

Resmî kabul bittikten sonra merasim geçiş yeri olarak belirlenen Mardin Vilayet Konağı önündeki Cumhuriyet Meydanında kutlamalara geçilmiştir. Belediye, Maarif Müdürlüğü ve İnzibat Zabıtlığı gündüz ve gece yapılacak etkinlik ve eğlencelerde ortak bir program çerçevesinde hareket etmişlerdir. Tertip programına uygun olarak meydana toplanan kalabalık hep bir ağızdan önce İstiklal Marşını sonrasında ise bando eşliğinde Cumhuriyetin 10. Yıl Marşını söylemişlerdir. Ulus kimliğinin oluşumunda önemli bir argüman olan marşlardan sonra belediye tarafından kurulmuş olan kürsüde önceden belirlenen kişiler Cumhuriyet Bayramının 11'inci yıldönümüne dair konuşmalar yapmışlar, Cumhuriyetin ve istiklalinin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca öğrenciler şiirler, destanlar ve manzumeler ile Cumhuriyet idaresinin önemi ve ülkeye faydalarına değinmişlerdir.

Bayram kutlamalarının geceki kısmında ise Belediye tarafından Mardin Kalesinin burçlarına meşaleler yakılarak bırakılmış, Evkaf Müdürlüğüne de minareler, süslenip ışıklandırılmıştır. Halkevi, Belediye ve Ticaret Odasının organize ettiği geceki kutlamalarda ayrıca sınırdaki ve içerdeki jandarmalardan, halk ve halk teşekküllerinden, mekteplilerden fener alayları oluşturulmuş, milli oyunlar oynanmıştır. Buradaki temel amacın halkın kutlamalara katılımını sağlayarak Cumhuriyet rejiminin anlam ve önemini özgürlükçü ve halkçı yönünü göstermektir (BCA,490.01.0/1146.23.2, s. 16).

Cumhuriyetin 11'inci yıl dönümü kutlamalarının Mardin'de geçen yıllara göre daha coşkulu, canlı ve kalabalık kutlandığını Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine gönderdiği 07/11/1934 tarihli raporunda ifade eden Halkevi Başkanı Dr. Aziz Nihat Uras, CHF kutlama programı çerçevesinde 1934 yılında Mardin'de açılış yapılan Halkevinin kutlamalardaki rolüne özellikle vurgu yapmıştır. Halkevi Başkanı Dr. Aziz Nihat Uras, geçen yıllardaki kutlamalara ek olarak bir genelge ile Mardin Vilayet Konağında da resmî kabul yapıldığını belirtmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğine çekilen bu telgrafta kutlamaların ayrıntılarına da değinilmiştir. Mardin Valisi Rifat Talat Öncel, Halkevi Başkanı Dr. Aziz Nihat Uras ile öğretmenler ve birçok kişinin Cumhuriyetin anlam ve önemine dair konuşmalar yapmışlardır.

Mardin Halkevi'nin Köycüler Komitesi tarafından Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına davet edilen köylülerin de büyük bir coşku ile bayramı kutladıkları raporda özellikle vurgulanmıştır. Köylülerin bayram kutlamalarına davet edilmeleri Cumhuriyet rejiminin en ücra köşelerde tanınması, anlam ve öneminin anlaşılması ve aynı zamanda toplumsal dönüşümün sağlanması açısından da önemliydi (BCA,490.01.0/1146.23.2, s. 15).

Halkevi köycüler şubesi, bu bayramlarda köylünün güzel bir gün ve zaman dilimi için uğraşmaktaydı. Bu bayramlar vesilesiyle köylünün devlet nazarındaki yeri anlatılmış ve rejime bağlı olması için konuşmalar yapılmaktaydı. Bayramlarda köylüler halkevine getirilerek ve halkevine valinin de gelmesi sağlanarak bir konuşma saati hazırlanmaktaydı. Bu vesileyle köylü de kendisine ehemmiyet ve kıymet verildiğini görüyordu (Dilek, 2013, s. 96).

Raporda ayrıca bayram günü evlerin, caddelerin, sokakların görülmemiş derecede kalabalık olduğu, gecede havai fişek ve ateş oyunları ile bayramın coşku ile kutlandığı, bu gösterilerin Suriye tarafındaki sınır köy ve kasabalardan da gıpta ile izlendiği ifade edilmiştir. Geceki kutlamalarda ayrıca belediye tarafından herkese açık bir balo tertip edilmiş ve ortaokul öğrencileri müsamere düzenlemişlerdir (BCA,490.01.0/1146.23.2, s. 16). Milli Bayram törenlerinde bu türden Batı tarzı eğlencelerle de toplumun dönüşümün sağlanması da hedeflenmiştir.

1.2. 1939 Yılı Kutlamaları

16'ncı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili çalışmaların başlanıldığına dair Mardin Valisi Ömer Cevat Ökmen CHP Genel Sekreterliğine 5 Ekim 1939 tarihinde telgrafla bildirmiştir. Maalesef bu telgraf dışında kutlamaya dair başka bilgi ve belge görülemez (BCA, 490.01.0/1146.23.2, s. 17-18). Mardin Valisinin bu telgrafından da anlaşılıyor ki bu tarihte kutlamalar yapılmıştır.

1.3. 1941 Yılı Kutlamaları

Mardin'in *Kızıltepe* ilçesi Halkodası Başkanı Mahmut Bilge tarafından CHP Genel Sekreterliğine 31 Ekim 1941'de gönderilen raporda 18'inci Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının ilçede büyük bir coşku ve heyecanla kutlandığı ifade edilmiştir. Raporda 28 Ekim 1941 tarihinde saat 13:00'dan itibaren Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle yapılan programa yer verilmiştir. Şehrin bayraklarla süslediğini, halkın büyük bir heyecan içerisinde olduğunu ifade eden Mahmut Bilge, 29 Ekim 1941 Bayram günü de saat 09.00'da Halkodasında toplanan subay, memur ve halkın, Kaymakamı makamında ziyaret ettiğini sonrasında programa katılım için Halkodası binası karşısında bulunan Cumhuriyet Meydanında toplanıldığı belirtmiştir. Kaymakam, Askerlik Şube Başkanı ve Kızıltepe Halkodası Başkanı Mahmut Bilge ile öğretmenler tarafından günün anlam ve önemine dair konuşmalar yapılmıştır. Öğrencilerin şiirler okuduğu, Kızıltepe'nin köylerinden davet sonucu gelen 500 kadar atlı ile meydanda toplanan halk ve birliklerin de geçit törenine katıldıkları ayrıca raporda belirtilmiştir. Halkevlerince köylü vatandaşların bayram kutlamalarına davet edilmelerindeki temel amaç, Cumhuriyet rejimine, Cumhuriyet Halk Partisine ve Halkevlerine olan bağlılığı artırarak devlet-halk birliğini gerçekleştirmektir (Dilek, 2013, s. 96). Bütün gün Cumhuriyet Meydanında oluşturulan zafer kürsüsünün yanında ve kasabanın her semtinde oyunlar ve eğlenceler düzenlenerek bayramın şenlik içerisinde geçtiği belirten Mahmut Bilge, gecede meşaleler ve fenerlerle bayram kutlamalarının devam ettiğini ifade etmiştir. Bayram kutlamalarının üçüncü gününde köyden gelenler tarafından ciritler ve eğlenceler ile milli oyunlarla bayramın coşku içerisinde kutlanıldığını, Halkodasında kalabalık toplantılar yapılarak Cumhuriyet idaresinin önemine dair konuşmalarla halkın aydınlatılmaya çalışıldığı da raporda belirtilenler arasındaydı.

Cumhuriyetin 18'inci yıl dönümü kutlamalarının Mardin'in *Derik* ilçesinde de bayram talimatına uygun olarak büyük bir coşku ve heyecan içerisinde kutlandığı Halkevi Başkanı Şefik Ural'ın CHP Genel Sekreterliğine yazdığı 5 Kasım 1941 tarihli raporunda belirtilmiştir. Raporun içeriğine özetle bakıldığında; Halkevi Başkanı Şefik Ural, Cumhuriyetin 18'inci yıldönümü kutlamaları için ilçede Kutlama Komitesinin oluşturulduğunu, bayramdan bir hafta önce yapılacakların halka ilan edildiğini, köylere program gönderildiğini, resmi kurumların, cadde, meydan ve sokakların Cumhuriyet idaresinin anlam ve önemini kalabalık ve coşkulu katılımıyla bayramın kutlandığını, radyodan da yararlanarak konferanslar ve eğlenceler verildiğini belirtmiştir (BCA, 490.01.0/1146.23.2, s. 12-13). Radyo bu dönem için önemli idi. Çünkü Doğu'ya gazetelerin ulaşması bir hayli

zaman almaktaydı. Radyo sayesinde İstanbul ve Ankara'da yapılan Cumhuriyet bayramı kutlama törenleri canlı olarak dinlenmiş ve radyo programlarıyla Cumhuriyet idaresinin yaptıkları halka duyurulmuştur.

1.4. 1942 Yılı Kutlamaları

1942 tarihinde de önceki yıllara benzer bir içeriğe sahip kutlama programının hazırlandığı görülmüştür. *Kızıltepe* Halkodası Reisi Mahmut Bilge, Cumhuriyetin 19'uncu Yıldönümü Talimatının 31'inci maddesine uygun olarak Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının yapıldığına dair CHP Genel Sekreterliğine 31 Ekim 1942'de rapor göndermiştir.

Kızıltepe'deki Cumhuriyet Bayramı 19'uncu yıldönümü kutlama programı Kızıltepe Kaymakamı Vehbi Güneş tarafından 22 Ekim 1942'de yayımlanmıştır.

Programa göre;

1. 28 Ekim 1942'de saat 13:00'dan itibaren resmi ve hususi müesseseler bayraklarla ve zeytin dallarıyla süslenmiş,

2. 29 Ekim 1942'de saat 10.05'te kaymakamlıkta resmî kabuller yapılmış,

3. Resmigeçit, Ordu Mensupları, Adliye Mensupları, Dâhiliye Mensupları, Maliye Mensupları, Maarif Mensupları, Sıhhiye Mensupları, Ziraat Mensupları, İnhisar Mensupları, Posta ve Telgraf Mensupları, Hususi Muhasebe ve Tapu Mensupları, Diyanet Mensupları, Belediye Memur ve Azaları, Halk Odası İdare Heyeti ve Hava ve Çocuk Esirgeme Kurumları ile Kızılay Cemiyeti mensupları, Beden Terbiyesi Mensupları, Halk ve köylülerden oluşmuştur.

Resmî kabulden sonra saat 14:00'da Cumhuriyet Meydanında kutlamalar İstiklal Marşı ile başlamış Halk Odası Reisi tarafından Cumhuriyetin faziletine dair bir konuşma yapılmış, öğrencilerin şiir okumalarıyla devam etmiştir. Geçit resmi, Piyade Bölüğü, Jandarma Bölüğü, Okul Talebesi, Beden Terbiyesi Mensupları ve atlılardan oluşmuştur. Sonrasında Cumhuriyet Meydanında davul zurna eşliğinde milli oyunlar oynanmış, günün anlam ve önemini içeren konuşmalar yapılmıştır. Bayramın olduğu gecede fener alayı yapılmış, Cumhuriyet Meydanı aydınlatılmış, milli oyunlar oynanmış ve eğlenceler düzenlenmiştir (BCA, 490.01.0/1146.23.2, s. 5-7). Bu türden etkinliklerle, kutlama törenlerine katılanlara Cumhuriyet rejiminin özgürlükçü ve eşitlikçi yönünü anlatmak, birlik ve beraberliği sağlamak temel hedefti.

Mardin'in *Derik* ilçesinde de Halkevi Başkanı Şefik Ural imzasıyla CHP Genel Sekreterliğine 4 Kasım 1942 tarihinde çekilen telgrafta Cumhuriyetin 19'uncu yıldönümü talimatına uygun olarak Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının yapıldığını ve radyodan da yararlandığı belirtilmiştir (BCA, 490.01.0/1146.23.2, s. 8-9).

1.5. 1943 Yılı Kutlamaları

Halkevi Başkanı Şefik Ural, *Derik*'te Cumhuriyetin 20'nci yıl dönümü kutlamalarının kalabalık ve coşkulu bir şekilde, radyodan da yararlanılarak kutlandığına dair raporunu 1 Kasım 1943 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine göndermiştir. Halkevi Başkanı Şefik Ural, Cumhuriyet Bayramı kutlama talimatnamesinin ayrıntısına girmeden *Derik*'te 1943 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili olarak matbu haldeki forma kısa cevaplarla yapılmıştır veya yapılmamıştır ifadeleriyle cevap vermiştir. Bu rapora göre Cumhuriyet Bayramı talimatnamesine uygun olarak *Derik*'te bayram kutlamalarının yapıldığı görülmüştür (BCA, 490.01.0/1146.23.2, s.4).

Ayrıca Mardin Halkevi'nin sosyal ve kültürel faaliyetler kapsamında Kızılay Kurumu aracılığıyla Cumhuriyet Bayramı'nda 81 çocuğa elbiselik kumaş dağıtmıştır (Dilek, 2013, s.105).

1.6. 1945 Yılı Kutlamaları

2 Kasım 1945 tarihinde Halkevi Başkanı Şefik Ural CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği raporunda; *Derik*'te 22'nci Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında neler yapıldığını özetle şu şekilde ifade etmiştir. Öncelikle kutlamaların Cumhuriyet Bayramı kutlama talimatnamesine uygun olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Şefik Ural, kutlamalar için kutlama komitesinin oluşturulduğunu, resmî geçit ve günün anlam ve önemini içeren konuşmaların yapıldığını, *Derik* ilçesinin süslediğini, bayram kutlamalarının büyük bir coşku ile tüm halkın katılımı ile yapıldığını, salıncakların kurulduğunu, günün anlam ve önemini ifade eden sözlerin meydana asıldığını, törenin yapılacağı Cumhuriyet Meydanının temizlendiğini de raporunda belirtmiştir (BCA, 490.01.0/1146.23.2, s. 1-2).

Genel olarak bakıldığında Mardin'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, Valilik ve Halkevi'nin öncülüğünde kutlama talimatnamelerine belli bir programa göre her kesimden vatandaşın yoğun katılımıyla coşkulu bir şekilde gerçekleştiği görülmüştür.

2. HAKKÂRÎ'DE CUMHURİYET BAYRAMI KUTLAMALARI (1938-1941)

Ulusların tarihlerinde önemli zamanlar her daim olmuştur. Türk ulusu için de 29 Ekim 1923 tarihi "Milli Bayram" olarak kabul edilmiş ve o tarihten günümüze kadar ülkemizde coşkulu bir şekilde kutlanmıştır. 1938-1941 yılları arasında Serhat şehirlerimizden Hakkâri'de de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının resmi yetkililerin ve halkın katılımıyla büyük bir heyecan ile kutlandığı var olan arşiv kayıtlarından görülmüştür (BCA, 490.01.0/1144.15, s. 2).³

2.1. 1938 Yılı Kutlamaları

Hakkâri merkezdeki Cumhuriyet Bayramının 15'inci yılı kutlamaları için hazırlıklar 1935'te çıkarılan kanun ve genelgeler doğrultusunda yapılmıştır (Bolat, 2007). 1938'deki kutlamalarla ilgili arşiv kayıtlarında ayrıntılı bilgi olmamasına rağmen bu tarihte kutlamalar için bütçe ayrıldığı iki belgeden görülmüştür. İlk olarak Hakkâri Valisi Hasan Basri Konyar'ın⁴ 11 Mart 1938'de Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine çektiği telgrafında Cumhuriyetin 15'inci yıldönümü kutlamaları için ayrılan bütçe hakkında bilgi vermiştir. Hakkâri Valisi, telgrafında 1938 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için hususi bütçeden 850, belediye bütçesinden 330 lira ayrıldığını ifade etmiştir (BCA,490.01.0/1144.15.2-15). Hasan Basri Konyar'ın yerine atanan Sadullah Koloğlu'da⁵ 13 Temmuz 1938 tarihli Dâhiliye Vekâleti ve CHP Genel Sekreterliği'ne çektiği telgrafta Adliye Vekâletinden 25 lira, Maliye Vekâletinden de 50 lira ödenek verildiğini, Belediye bütçesinden ise Cumhuriyetin 15. Yıl Kutlama hazırlıkları için 25 lira ödenek ayrılmış olduğunu CHP Genel Sekreterliğine bildirmiştir.⁶ Belgelerde sadece kutlamalar için ayrılan bütçeye dair bilgiler bulunmuştur. Kutlama ayrıntılarına maalesef gerek arşiv belgelerinde gerekse dönemin basınında ulaşılammıştır.

Cumhuriyetin 15'inci yılı kutlama törenlerinin içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmasına rağmen 1940 ve 1941 yıllarında özellikle Yüksekova ilçesinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için nelerin yapıldığı arşiv belgelerinden görülmüştür (BCA, 490.01.0/1144.15)⁷ Hakkâri'deki kutlama törenlerinin büyük bir coşku içinde geçmesi için günler öncesinde hazırlıklar yapılmıştır. Özellikle 1937'de açılışı yapılan Hakkâri Halkevi⁸ ve Halkodalarının kutlama programlarının tertip edilmesi ve uygulanması hususundaki çalışmaları ön planda olmuştur. Hakkâri merkez ve ilçelerinde Cumhuriyet Bayramı öncesinde ve sonrasında gece ve gündüz yapılacak olan bayram kutlamalarına halkın coşku ile yüksek katılımları mülki amirlerce, Halkevleri ve odalarınca sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Cumhuriyet Bayramı kutlamaları süresince Halkevi ve Halkodaları bayrak ve fırka armalarıyla donatılmış, kutlamalar organize edilmiştir.

2.2. 1940 Yılı Kutlamaları

1940'da Yüksekova'da 17'nci Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için neler yapıldığına dair bilgiler dönemin Yüksekova Halkodası⁹ Reisi N. Fuat Bilgehan'ın CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 31/10/1940 tarihli raporundan görülmektedir. Cumhuriyet'in 17'nci Yıldönümü Bayramı Kutlama Talimatına¹⁰ uygun olarak üç gün sürmüş olan kutlama törenleri 28 Ekim günü saat 14:00'te başlamış 30 Ekim günü saat 24:00'e kadar devam etmiştir. Belirlenen kutlama programına göre ilk olarak ilçeler, kasabalar, köyler, evler bayraklar ve söğüt dallarıyla süslenmiştir (BCA, 490.01.0/1144.15/6-8).

³ Hakkâri'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları ile ilgili olarak arşiv kayıtlarında düzenli şekilde kutlama yıllarının olmadığı da görülmüştür. Bu çalışmada ağırlıklı olarak ilk kez BCA, 490.1.0/1144.15.2 numaralı 04.12.1941 tarihli arşiv belgelerindeki bilgiler içerik analizi yöntemi esas alınarak hazırlanmıştır.

⁴ Hasan Basri Konyar, 9 Aralık 1936 tarih ve 2/5702 sayılı karar ile Hakkâri Valiliğine atandı. Resmi Gazete, 24.12.1936, s. 7457; 01 Haziran 1937-12 Haziran 1938 tarihleri arasında Hakkâri Valiliği görevinde bulundu. BCA, 30.18.1.2/70.94.18.

⁵ Sadullah Koloğlu ise, 26 Mayıs 1938 tarih ve 8853 sayılı kararname ile Hakkâri Valiliğine atandı. 9 Temmuz 1938-17 Aralık 1940 tarihleri arasında Hakkâri Valiliği görevinde bulundu. BCA, 30.18.1.2/93.108.14.

⁶ BCA, 490.01.0/1144.15, 2-14.

⁷ Konuyla ilgili ayrıca bkz. Büyüktolu, 2020, s. 955-984.

⁸ Hakkâri (Çölemerik) Halkevi'nin 21 Şubat 1937'de açılması kararlaştırılmıştır. BCA, 490.01.0/956.701.2-24. Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul: 1939), s. 434; Ayrıca bkz. Ahmet İlyas, "Cumhuriyetin Yitik Modernleşme Mirasına Bir Örnek: Hakkâri Halkevi ve Çalışmaları", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XVIII. 37/2018 Güz, s. 593.

⁹ Yüksekova Halk Odasının açılması kararı Hakkâri Halkevi Başkanlığınca 21 Aralık 1939 tarihinde kararlaştırılmıştır. BCA, 490.01.0/956.701, s. 2-20.

¹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet'in 17'nci Yıldönümü Bayramı Kutlama Talimatı*, Ankara, 1940; Kutlama programı için bkz. BCA, 490.01/1147.26.1, s. 57.

Yüksekova'da Cumhuriyet Bayramının bir gün öncesinde törenlerin yapılacağı Cumhuriyet Meydanı temizlenip, aydınlatılmış, bayraklarla süslenmiş ve meydana halkın konuşması için hitabet kürsüsü konulmuştur. Bayram sabahı olan 29 Ekim günü sabahı 8:30'da başlayan resmigeçit törenlerinde sırasıyla:

1. Askerlik Şubesi Reisi,
2. Sulh Hukuk Hakimi,
3. Jandarma Komutanı,
4. Hudut Bölüğü Komutanı,
5. Emniyet Amiri,
6. Halkodası Başkanı ve İdare Heyeti,
7. Kaza kurum müdür ve memurları,
8. Köylerden gelen misafirler,
9. Esnaf ve tüccarlar son olarak ellerinde bayraklar ve levhalarla halk, meydanda yürümüştür (BCA, 490.01.0/1144.15/ 2-3).

Resmigeçit töreninden sonra Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına geçilmiştir. Kutlama genelgesi dikkate alınarak bayramın ikinci gününde ise Halkevi yetkileri ve öğrenciler Cumhuriyet Meydanında kurulan halk kürsüsünde, yapılan inkılapların ve Cumhuriyet idaresinin önemine dair konuşmalar yapmışlardır. Konuşmalar sonrasında eğlenceler düzenlenmiş, halka topluca yemek verilmiştir (BCA,490.01.0/998.856.1, s. 74). Bayram kutlamaları aracılığıyla bu konuşmaların yapılması milli kimliğin oluşum sürecine de önemli katkı sağlamıştır.

1940 yılındaki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına Yüksekova'nın Oramar Nahiyesinden 30, Bajirge 15 ve iç nahiyeye köylerinden 30 kişi de kutlamalara davet sonucu katılmıştır. Yüksekova Kaymakamı Kazım Atakul imzasıyla 17'nci Cumhuriyet Bayramı kutlama programında belirtildiği üzere, Köylüler millî kıyafetleriyle kamalarını ve tüfeklerini kuşanmış bir şekilde törenlerdeki yerlerini almışlardır (BCA, 490.01.0/1144.15/8). Birçok ilde olduğu gibi Hakkâri'deki Halkevlerinin Köycülük Şubelerine de önemli görevler düşmüştür. Köycülük Şubeleri, Cumhuriyet idaresinin yaptıklarını, ülkeye katkılarını anlatmak, köylerden davet edilen vatandaşlara konferanslar vermek ve radyo haberlerini dinlettirmek gibi çalışmalarla birlik ve beraberliğin pekiştirilmesine katkı sağlamışlardır (BCA,490.01.0/100.985.817, s. 3-5). "*Köylülerin Cumhuriyet Bayramına katılımlarının teşvik edilmesi ulus kimliğinin oluşum süreci için önemliydi. Çünkü köylü kesimin kent yaşamını ve de Cumhuriyet İdaresini yakından görme ve anlamaları başlamında Cumhuriyet Bayramları bir fırsat olarak görülmüştür. Köylülerin kutlamalarda temsil edilmesi de milli kimlik oluşumunda Halkçılık ilkesine vurgu yapılması açısından dikkate değerdi*" (Afşar, 2022, s. 259).

1940 yılı Cumhuriyet Bayramı Kutlama Talimatnamesi esasları dikkate alınarak hazırlanan program çerçevesinde Yüksekova'daki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Yüksekova Halkodası önüne belediyece kürsü bırakılmış, resmi daireler bayraklarla ve söğüt dalları ile süslenmiş, Halkodasının her tarafına bayrak ve fırka armaları asılmıştır. İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlayan törenlerde ilk olarak öğrenciler ve vatandaşlar sonrasında ise Yüksekova Kaymakamı Kazım Atakul, günün anlam ve önemine dair konuşma yapmıştır. Çevre köylerden ve nahiyelerden imkânlar ölçüsünde köylü vatandaşlar bayram kutlamaları için Yüksekova merkeze davet edilmiş ve bu doğrultuda bayram programı ifa edilmiştir. Ulus bilincinin ve birlikteliğinin sağlanması için köylerden de vatandaşlar bu tür milli bayram ve günlerdeki kutlamalara sürekli davet edilmiştir (BCA, 490.01.0/1144.15/15). Bu tür kutlamalarda, Cumhuriyet rejiminin bütün toplumu temsil eden bir idare biçimi olduğunu, yeni rejimin toplum kesimlerinin tümüne kapsadığına, tüm vatandaşlara, başta Cumhuriyet idaresinin getirdiklerine, faydalarına, Türk inkılabına ve yapılan reformlarının önemine dair konuşmalar yapılmıştır (BCA, 490.01.0/1144.15/10). Bu törenlere birçok kesimden vatandaşın davet edilmesindeki bir başka temel amaçta kırsaldaki vatandaş ile şehirdeki vatandaş arasında birlik beraberliği sağlamaktır.

Bu konuşmalarda özellikle inkılapların, Cumhuriyet rejiminin kıymeti ve üstünlüğü üzerinde durulmasının esas gayesi de yeni bir toplum ve kimlik inşasında/dönüşümünde milli bayramların bir katalizör görevini görmesiydi.

Cumhuriyetin 17'nci yıldönümü münasebetiyle Yüksekova Kaymakamı Kazım Atakul konuşmasının devamında; büyük bir kurtuluş mücadelesi sonrasında Türk ulusuna en yakışan idarenin Cumhuriyet rejimi olduğunu bu idare şeklinin kongreler sürecinde ele alındığını ifade etmiştir. Eski ile yeni dönemi karşılaştırarak Cumhuriyetin idaresinin önemi üzerinde duran Kaymakam Kazım Bey, uluslararası konjonktüre de dikkat çekerek devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin barışçı rolüne de vurgulayarak "*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*" politikası çerçevesinde hareket ettiklerine değinmiştir (BCA, 490.01.0/1144.15/12-13). Kaymakam Kazım Bey, bu türden diplomatik mesajla da Cumhuriyet idaresinin ulusal ve uluslararası düzeyde huzuru ve güvenliği sağlamaya yönelik çalışmalarını da vurgulamıştır.

Yüksekova'da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları gecede devam etmiştir. Cumhuriyet Meydanı başta olmak üzere Yüksekova'nın farklı yerlerinde ateşler yakılarak davul, zurna, eşliğinde oyunlar oynanmış, oluşturulan fener alayları ile ilçenin tamamı dolaşarak bayram büyük bir coşku ile kutlanmıştır

2.3. 1941 Yılı Kutlamaları

Yüksekova ilçesi Halk Odası Reisliği tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 31 Ekim 1941 tarihli raporda (BCA, 490.1.0.0/1144.15/1) 1941 yılına ait Cumhuriyet Bayramının 18'inci yıldönümü törenlerinin büyük bir coşku ile kutlandığı ifade edilmiştir.

Yüksekova Kaymakamlığı başkanlığında organize edilen tören CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen Cumhuriyet Bayramı Kutlama Talimatına¹¹ uygun olarak yapılmıştır. Cumhuriyet Bayramının 18'inci yıldönümü kutlamaları özellikle Yüksekova'da önceki yıllarda yapılan programlara benzer bir şekilde şehir ve nahiyeler baştanbaşa süslenmiş, halkın geniş katılımının sağlanması hedeflenmiştir. Kutlamalar için Yüksekova'ya bağlı nahije ve köylerden yüzlerce köylü vatandaş da ilçeye davet edilmiştir. Yüksekova Halkodası Başkanı N. Fuat Bilgehan, kutlamaların ilçeye gelen vatandaşların katılımıyla daha da bir coşkulu kutlandığını, kasabalardan ve köylerden gelen vatandaşların milli şuur ve heyecanlarının artırılmasına yönelik olarak Yüksekova Halkodası'nın yardımıyla öğrenciler tarafından hazırlanan "Atamız ve İstiklal" isimli piyesin sahnelenmiş o gün yapılan kutlamalarının faydaları törene katılanlara anlatılmıştır (BCA, 490.01.0/1144.15/1; BCA, 490.01.0/998.856.1, s. 14-15).

Talimatnameye uygun olarak 29 Ekim'den bir önce Yüksekova'daki dükkân ve evler bayraklarla donatılmış, Yüksekova Halkodası önünde büyük bir Halk Hitabet Kürsüsü kurulmuştur. Kürsü 30 Ekim akşamına kadar Cumhuriyet Meydanında bütün vatandaşlara açık bırakılarak Cumhuriyet idaresinin halka dayandığı, her kesimden insanın özgürce konuşabildiği mesajıyla da Cumhuriyet rejiminin halkçı yönü ön plana çıkarılarak milli kimliğin/bilincin oluşumuna katkı sağlanmıştır (Afşar, 2022, s. 255).

Cumhuriyetin 18'inci yıldönümü kutlamaları, 28 Ekim 1941'de 13:00'da başlamış 30 Ekim 1941'de 24:00'a kadar devam etmiştir. 29 Ekim bayram sabahı 8:30'da resmi törenler Cumhuriyet Meydanı'nda saygı duruşu, İstiklal ve Onuncu Yıl Marşlarından sonra resmigeçit töreni aşağıdaki sıraya göre yapılmıştır:

1. Tabur Komutanı,
2. Sulh Hukuk Hakimi,
3. Askerlik Şubesi Reisi,
4. Halk Odası ve Belediye Reisi,
5. Kaza İdare Heyeti,
6. Okullar,
7. Sporcular,
8. Esnaf ve tüccarlar son olarak ellerinde bayraklar ve levhalarla halk yürümüştür (BCA,490.01.0/1144.15/3).

1941'deki Yüksekova'daki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının geçmiş yıllara nazaran zengin ve güçlü bir programla kutlandığı raporda ifade edilmiştir. 29 Ekim 1941 Cumhuriyet Bayramı resmi kutlamaları için vilayetler ve kaymakamlıklar önünde yapılacak törenlere devlet erkânı ve memurlar başta olmak üzere civar köylerden, nahiyelerden kamalı ve tüfekli şekilde süslenmiş milli kıyafetleriyle gelen vatandaşlar, esnaf ve tüccarlar da katılmıştır. 1941'deki kutlamalara da Yüksekova'nın Oramar Nahiyesi'nden 50, Bajirge Nahiyesi'nden 15, diğer kasaba ve merkez köylerinden davet sonucu katılan 45 atlı ve yaya vatandaşın evlerde konaklamaları kaymakamlıkça planlanmıştır (BCA, 490.01.0/1144.15/3).

Köylülerin Cumhuriyet Bayramına katılımlarının teşvik edilmesi ulus kimliğin oluşum süreci için önemlidir. Çünkü köylü kesimin kent yaşamını ve de Cumhuriyet idaresini yakından görme ve anlamalarına bağlamında Cumhuriyet bayramları bir fırsat olarak görülmüştür. Kutlamalarda temsil edilmeleri de milli kimlik oluşumunda Halkçılık ilkesine vurgu yapılması açısından da dikkate değerdi (Afşar, 2022, s. 259).

CHP Bitlis Bölge Müfettişi Hasip Aytuna 1941 tarihli Hakkâri Halkevi Teftiş raporunda; önemli milli günler ve bayram kutlamaları münasebetiyle köylüleri davet ettiklerini günün anlam ve önemine dair onları aydınlattıklarını ve doğru yolu göstermeye çalıştıklarını ifade etmiştir (BCA, 490.01.0/998.856.1, s. 14-15).

¹¹ Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi, *Cumhuriyet'in XVIII inci Yıldönümü Bayramı Kutlama Talimatı*, Ankara 1941.

Yüksekova'daki resmi kutlamalar, tören geçişi sonrasında 14:00'da mektepli çocuklar tarafından Cumhuriyetin ve rejimin kazanımlarını anlatan konuşmalarla devam etmiştir. 29 Ekim gecesinde de Halkodasının hazırladığı etkinlikler sonrası kutlamalar tamamlanmıştır.

Sonuç

Cumhuriyetin ilanı sonrasında ortak ulus ve aidiyet kimliği oluşturmak, birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla 1925'de çıkarılan kanun ile Cumhuriyet Bayramı kutlamaları resmi bayram olarak o tarihten günümüze tüm yurttta büyük bir coşku ile kutlanmıştır. Bu kutlamalarda öncelikle yeni rejimin faydalarını anlatmak, Cumhuriyet rejimine ve Türk İnkılabına olan bağlılığı ortaya koymak temel hedeflerdendi. Farklı kesimden kutlamalara katılan vatandaşlar da ortak bir ulus kimlik bilinci oluşturma da milli bayram kutlamaları önemli katkı sağlamıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte birçok alanda başlayan değişim/dönüşüm süreçlerinde hızlandırıcı bir etkiye sahip olan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları, aynı zamanda kırsal ile kentli arasındaki farklılıkların en aza indirgenmesinde, bilinçlendirmelerle ortak bir kültürün oluşturulmasında ve devlet ile halk arasında bütünleşmenin sağlanmasında önemli işlevleri de yerine getirmiştir.

Mardin ve Hakkâri'de yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da bu açıdan ele alındığında görülmüştür ki -özellikle günün şartları göz önüne alındığında- birçok açıdan önemli ve kıymetli idi. Özellikle rejime bağlılıkta, devlet-halk bütünleşmesinin sağlanmasında, milli bir ulus kimliğinin/aidiyetin oluşturulmasında, kent ile yerel arasındaki farklılıkların kaldırılmasında ve kültürel birlikteliğin sağlanmasında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bu illerde de katalizör görevi görmüştür.

Mardin ve Hakkâri'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamaları da resmi kutlama talimatnamesine uygun olarak yapılmıştır. Her iki ilde de kalabalık ve coşku ile kutlamalar gerçekleşmiş, bölgenin sosyo-politik/kültürel gelişimi ve dönüşümü üzerindeki etkileri milli gün ve bayramlarla güçlendirilmeye/pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu hedef kısmen de olsa tarihi süreç içerisinde Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının katkısıyla da başarıya ulaşmıştır.

Mardin ve Hakkâri'deki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında da, Halkevleri ve Halkodalarının Köycülük Komiteleri başta olmak üzere bütün birimleri devletin diğer resmi kurumları ile birlikte yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Köycülük Komitelerinin özellikle Mardin ve Hakkâri'nin köylerindeki faaliyetleri dikkate değerdi. Kutlama törenlerine köylü vatandaşların davet edilmeleri, onların ağır lanmaları ve bilinçlendirilmelerinde bu türden milli bayramlar önemli idi. Bu davetlerle kırsaldaki vatandaşların kendilerine kıymet verildiğini görmesi, Cumhuriyetin her yurtttaşa eşit/sınıfsız davrandığını göstermesi açısından da önemlidir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

1.1. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.18.11/12.75.6.

BCA, 030.18.01/011.48.17.

BCA, 030.18.11/12.62.13.

BCA, 030.18.1.2/93.108.14.

BCA, 030.18.1.2/70.94.18.

BCA, 490.01.0/1150.36.1.

BCA, 490.01.0/1150.37.1.

BCA, 490.01.0/2.9.12.

BCA, 490.01.0/3.13.26.

BCA, 490.01.0/1146.23.

BCA, 490.01.0/1144.15.

BCA, 490.01.0/956.701.

BCA, 490.01.0/1147.26.1.

BCA, 490.01.0/998.856.1.

BCA, 490.01.0/100.985.817.

1.2. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt: 16, TBMM Matbaası, 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:2, Cilt: 18, TBMM Basımevi, 1976.

Düstur, 3.Tertip, C.5, 26 Teşrinievvel 1340.

Düstur, 3.Tertip, C.6, 21 Nisan 1341.

Resmi Gazete, Sayı: 2452, 15 Temmuz 1933.

Resmi Gazete, 24 Aralık 1936, s. 7457.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1940). Cumhuriyet'in 17'nci Yıldönümü Bayramı Kutlama Talimatı.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1941). Cumhuriyet'in XVIII inci Yıldönümü Bayramı Kutlama Talimatı.

2. Kitap ve Makaleler

Afşar, E. (2022). "Milli kimlik oluşturma sürecinde Cumhuriyet Bayramı kutlamaları Denizli örneği (1934-1948)". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8(1). 248-262.

Althusser, L. (1978). *İdeoloji Ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Birikim Yayınları.

Bolat, B. S. (2007). Milli bayram olgusu ve Türkiye'de yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1923-1960). [Yayınlanmamış Doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Büyüktolu, R. (2020). Hakkâri-Yüksekova'da Cumhuriyet Bayramı kutlamaları (1940-1941), *Cumhuriyet Devrinin Bir Serhat Vilayeti Hakkâri Uluslararası Sempozyumu*. (Koçaslan, S. Yay. Haz.) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 955-984.

Dilek, H. (2013). *Mardin Halkevi ve faaliyetleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Doğaner, Y. (2007). "Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 119-143.
- Erol, A. (2020). *Bir deifikasyon öyküsü, Modern Devlet*, Endülüs Yayınları.
- Güneydoğu birinci genel müfettişlik bölgesi (1939), Cumhuriyet Matbaası.
- İlyas, A. (2018). "Cumhuriyetin yitik modernleşme mirasına bir örnek: Hakkâri Halkevi ve çalışmaları", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 18(37), 589-603.
- Koçlar, B. (2022). *Recep Peker, bir inkılâpçının hikâyesi*, Berikan Yayınevi.
- Özalper, M. (2015). "Birinci Meclis'te Muş milletvekilleri ve faaliyetleri (1920-1923)", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 512-528.
- Özüçetin, Y. (2019). "Gönderilen talimatname, alınan kararlar, hazırlanan konferans metinleri ve okutulacak şiir bağlamında Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamaları", *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 94, 1-22.
- Pınar, M. & Tunç, V. (2021). Tek Parti Dönemi raporlarında Van. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van Özel Sayısı*, 161-190.
- Teke, C. (2019). "Hâkimiyet-i Milliye bağlamında CHP Halk kürsüleri". (Koçlar, B. vd. Ed.), *Hâkimiyet-i Milliye Uluslararası Bilgi Şöleni*, 12-24.
- Zeyrek, Ş. (2016). *Türkiye'de halkevleri ve halkodaları*. Anı Yayıncılık.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

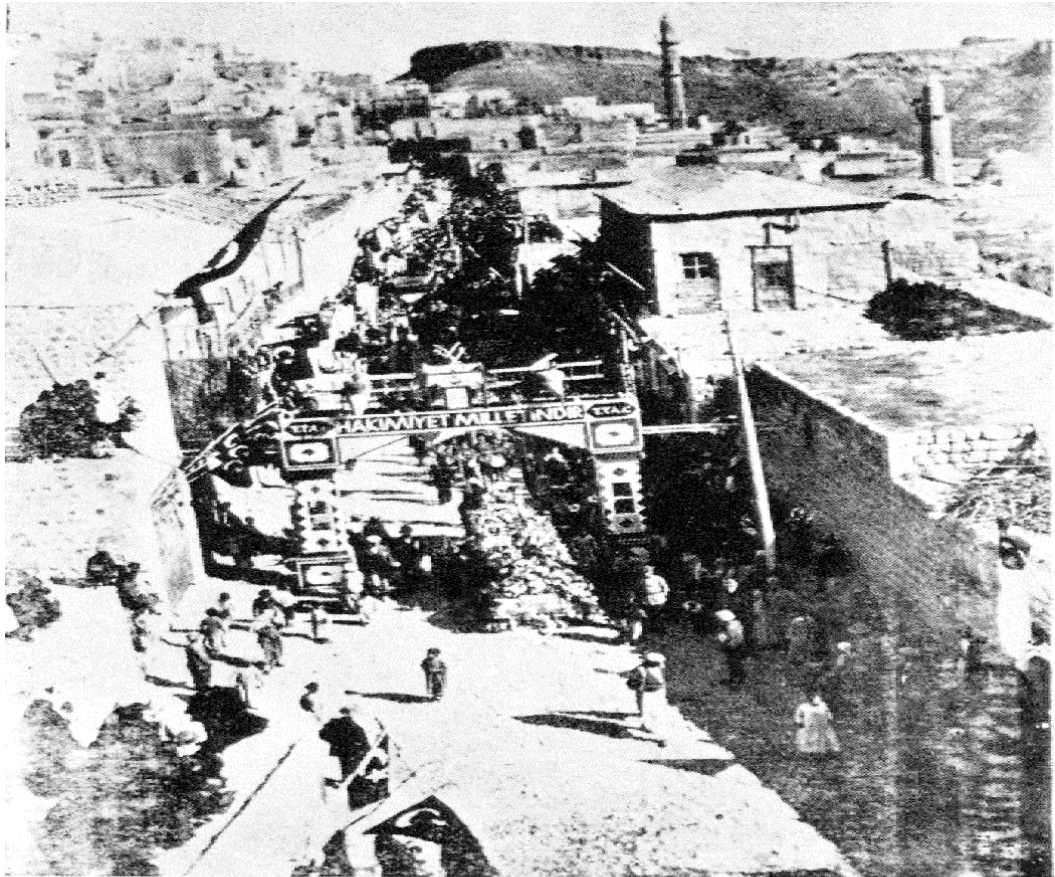
Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Resimler: Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Mardin, H.Dilek A.g.t. s. 126-141.

Cümhuriyet Bayramına ait bir intiba

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Mardin, H.Dilek A.g.t. s. 126-141.

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Mardin, H.Dilek A.g.t. s. 126-141.

Cumhuriyet Bayramına aid bir int.ba
" Köylüler Belediye önünde "

Köyçüler Komitesi

Cumhuriyet Bayramında Halkevimizi Kut'ulamaya
Gelen Köylülerin Mümessilleri Köyçüler Komitesiile
Birlikte Halkevi Kapısında

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Mardin, H.Dilek A.g.t. s. 126-141.

Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Hakkâri, BCA, 490.1.0.0/1144.15.2

XVI. Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Hakkâri. Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları, Hakkâri, BCA, 490.1.0.0/1144.15.2

Erzincan'ın Şehirselleşmesi ve Şehir Kimliği Üzerindeki Etkisi

Erzincan's Urban Toponymy and Its Effect On City Identity

Fatih ORHAN

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Department of Geography, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzincan, Türkiye
Orcid: 0000-0001-9623-4597 / E-mail: forhan@erzincan.edu.tr

Halil İbrahim DÖNMEZ

Master's Student, Erzincan Binali Yıldırım University, Department of Geography, Erzincan, Türkiye
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Erzincan, Türkiye
Orcid: 0009-0007-4954-3275 / E-mail: halil.donmez@ogr.ebyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Orhan, F. and Dönmez, H. İ. (2023). Erzincan's Urban Toponymy and Its Effect On City Identity. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 230-246.

Orhan, F. ve Dönmez, H. İ. (2023). Erzincan'ın Şehirselleşmesi ve Şehir Kimliği Üzerindeki Etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 230-246.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 15 September / Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 17 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 230-246

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fatih ORHAN and Halil İbrahim DÖNMEZ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Adlandırma, insanoğlunun bir kişiyi, nesneyi ya da yeri bir başkasından ayırt etmek için kullandığı bir araçtır. Bununla birlikte özellikle yer adları, bunun çok daha ötesinde bir anlam ifade etmektedir. İnsanoğlu bir yeri adlandırırken, kullandığı ismin o mekânı, kültürü hatta kendisini yansıtmayı ister. Bu yönüyle yer adları, toplumun bir aynası olarak kabul görmektedir. Mahalle, cadde, sokak, meydan, bulvar gibi şehrsel mekânların adlandırılması da benzer özellikler taşımakla birlikte, bunlarda kullanılan isimlerin anma, hatırlama ve ulus kimlik oluşturma işlevleri de bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, bu adlara şehir kimliğinin oluşumu ve yansıtılması bakımından önemli görevler yüklenmiştir. Bu çalışma da Erzincan şehrinin toponimisini bu yönüyle incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Erzincan Belediyesi'nden temin edilen ve şehir alanı içerisinde kalan 57 mahalle, 147 cadde, 3 390 sokak, 5 meydan ve 6 bulvar adı ele alınmış ve bu adlar belli esaslara göre sınıflandırılmıştır. Buna göre, Erzincan'daki bahsi geçen şehrsel mekânlara önemli şahıs adlarının, cumhuriyetle ilgili adların ve şehit adlarının yaygın olarak verildiği görülmüştür. Bu yönüyle Erzincan şehrindeki adlandırmaların ulus kimlik oluşturma ve hatırlama paradigması ile örtüştüğü ve Erzincan şehrine bir kimlik kattığı tespit edilmiştir. Nitekim adlandırmalarda kullanılan Osmanlı padişahları, Cumhuriyet dönemi şahısları, dini önderler ve yakın zaman siyasi kişilikler dikkate alındığında, Erzincan şehrinde milliyetçi-muhafazakâr bir eğilimin varlığı görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yer adları, şehrsel toponimi, kimlik, şehir kimliği, Erzincan

Abstract

Humanity uses naming to distinguish between individuals, things, and geographic locations. Place names, in particular, play a different importance in this context. Humanity desires the names they give places to reflect the place, its culture, and themselves. Place names are regarded in this context as reflecting society. Although the names given to urban places—such as neighborhoods, avenues, streets, squares, and boulevards—share many characteristics, they also serve other purposes, including commemoration, remembering, and forming a national identity. In other words, these names serve various functions, including creating and reflecting a city's identity. This study aims to investigate Erzincan City's urban toponymy from this angle. In this context, the names of 57 neighborhoods, 147 avenues, 3390 streets, five squares, and six boulevards taken from the Erzincan municipality have been evaluated and categorized using particular criteria. Urban areas listed in Erzincan appear to be frequently named after significant individuals, names associated with the republic, and martyr names, according to this evaluation and categorization. In this way, it can be seen that the namings in Erzincan City correspond to the paradigm of remembering and contributing to the city's identity. The presence of a nationalist-conservative trend in Erzincan city's identity can, therefore, be seen when the names of Ottoman sultans, individuals from the republican era, religious leaders, and recent political personalities used in naming are considered.

Keywords: Place names, urban toponymy, identity, city identity, Erzincan

Giriş

Ad, bir kişiyi ya da bir nesneyi tanımlamak, açıklamak ve betimlemek için kullanılır. Bu bakımdan ad ve adlandırma, insanoğlu kadar eskidir. Adlandırma ile hemcinslerini bir başkasından ayıran insanlar, aynı zamanda yaşadıkları yeri de işlevine göre isimlendirmiştir (Yavuz ve Şenel, 2013). Nitekim insanlık tarihi boyunca toplumlar çevrelerini tanımlamış ve adlandırmışlardır. Bu bağlamda insanlar mekâna adlar vererek mekâna anlam kazandırmış ve mekânın adlandırılmasıyla yer adları ortaya çıkmıştır.

Ad terimi, canlılar ve cansız varlıklar üzerinde düşüncelerin, duyguların, olayların ve olguların ifade edildiği bir dil ögesidir. Genel olarak adlar, onomastik (Yunanca; onomastikos, adlandırmayla ilgili veya adlandırmadan oluşan gibi anlamlara gelir) yani adbilimin konusudur (Aliağaoğlu ve Uzun, 2011, s. 124). Adbilim, bütün dillerde özel ad olarak görülen ögeler üzerinde durmakta ve bu özel adları köken bilgisi, tarihsel gelişim, dil ve kültür açısından incelemektedir. Adbilimin bir alt dalı olan toponimi (Yunanca; topos/yer ve onoma/isim kelimelerinin bileşimi ile oluşturulmuştur) ise yeryüzünde fiziki özelliklere veya beşerî yapılara verilen adları yani yer adlarını anlam, oluşum, köken ve dağılış yönünden inceler (Top Yılmaz, 2021, s. 1123).

Yer adları ya da toponimler, eskiden sadece coğrafi işaretleyiciler yani haritadaki adresler olarak dilbilimsel, tarihi ve coğrafi birer ansiklopedik bilgi kaynağı olarak kullanılmışlardır (Basik 2020, s. 1). Ancak günümüz bakış açısıyla yer adları, sadece bir isim olmaktan öte bir anlam kazanmış; tarih, arkeoloji, folklor, coğrafya, jeoloji, botanik, antropoloji ve sosyoloji gibi bilimlerden de incelenir olmuştur. Toponimi, temel konusu yer adları olduğundan dilbilimin; bu adların taşıdığı tarihi birikim nedeniyle tarihin; doğal ve beşerî ortamı yansıtmaya sebebiyle de coğrafyanın araştırma alanı içindedir (Top Yılmaz, 2021, s. 1123). Yer adları, özellikle son dönemlerde kültürel coğrafya ve siyasi coğrafya alanında çalışan araştırmacıların ilgisini çekmektedir (Günel vd., 2011, s. 465). Yer adlarının kültür ile bağlantısı kültürel coğrafya çalışmalarına konu oluyor iken, özellikle kentsel yer adlarının politik önemi de siyasi coğrafyacılar tarafından incelenmektedir.

Toponiminin de kendi içinde farklı alt dalları vardır. Bunlardan birisi, hodonimidir. Hodonimi, şehirselleşen toponimi olarak da tanımlanabilir ve cadde, sokak adlarının yanı sıra meydan, bulvar gibi kentsel alanların adlarını inceler (Aliağaoğlu ve Yiğit 2014, s. 313). Yerin adlandırılması eylemi, bir kişidense bir insan grubu tarafından yapıldığından çok boyutlu ve karmaşık faktörlere bağlı olarak gelişir. İnsanlar isim verirken kulağa nasıl geldiğine ya da ismin hâlihazırda neyi temsil ettiğine bakar, bu seçim keyfi değildir. Bu nedenle yer adları da özel isimlerdir ve yer adları kendisini kullanan insanların deneyimlerine ayna tutar (Radding ve Western, 2010, s. 394). Bir yere ad verilirken bir taraftan o yerin konumu, fiziki özellikleri belirleyici olabiliyor iken, diğer taraftan da tarih boyunca o bölgede hâkimiyet sağlamış medeniyetler, yaygın olan meslekler, önemli şahıslar gibi beşerî faktörlerin de etkili olduğu görülmektedir (Öz, 2007, s. 23). Sokak, cadde, bulvar ve meydan gibi şehirselleşen alanların adlandırılması, insanların gün içerisinde kullandığı yaygın kelimelerden coğrafi isimlere ve insan isimlerine kadar farklı kaynaklara dayanarak yapılmaktadır (Felecan ve Felecan, 2021, s. 273). Bu adlandırmalar kentin; tarihsel, sosyal, kültürel karakterini (Bucher vd. 2013, s. 24) ve coğrafyasını resmeder.

Toplumlar ile yaşadıkları mekânlar arasında karşılıklı bir etkileşim sürecinin olduğu ve her bir yer adının arka planında barındırdığı hikâye açısından folklorik bir anlam taşıdığı bilinmektedir (Çelik, 2021, s. 117). Ayrıca adlandırma, insanoğlunun çevreyle bütünleşmesine de hizmet ederek, çevreye kendine özgü bir karakter katmıştır. Bir başka ifadeyle adlandırma ile insanoğlu, varlıkları ve mekânları birbirlerinden ayırt etme kabiliyetine kavuşmuş, bu adlandırılan yerlerin ve varlıkların kişilikleri ise zamanla o adla bütünleşmiştir (Tuan, 1979, s. 409-411). Toplumların yaşadıkları coğrafyaya kendi dillerinde ad vermeleri, o bölgeye bir kimlik kazandırdığı gibi, kimlik kazanan mekânlar da vatanın bir parçası olmanın ilk ve en önemli aşamasını sağlamış olur (Akar, 2006, s. 51). Woodman (2014) da yer adlandırması ile insanların o yere kimlik yansıttığını, ancak aynı zamanda yer adlarının da insanların kimlikleri üzerinde etkili olabileceğini ifade etmiştir (s. 19). Bu bakımdan şehirselleşen yer adları bir taraftan şehrin kimliğini yansıtırken, diğer taraftan da o şehre bir kimlik katar. Mekân ve kimlik arasındaki söz konusu simbiyotik ilişki, günümüz dünyasında daha da belirginleşmektedir (Asımgil, 2018, s. 22).

Kırsal alanlar için de bir kimlikten bahsetmek mümkün olmakla birlikte, kent bölgelerinde kimlik oluşumu daha çok önemsenmektedir. Küreselleşen dünyada aynılaşan kentsel formlar, diğerlerinden farklılaşmak isteyen kentleri kimlik kazanımına itmektir. Bu bağlamda kentsel kimlik olarak ifade edilen ve kısaca bir kenti diğerinden ayıran akılda kalıcı özellikleri olarak ifade edilebilecek bir kavram karşımıza çıkmaktadır (Araz, 2015, s. 27). Bir kentin coğrafi özellikleri, kültürel düzeyi, mimarisi, yerel gelenekleri, yaşam biçimi gibi pek çok niteliğinin karışımı o kente bir kimlik kazandırır (Asımgil, 2018, s. 22). Aslında kentin sahip olduğu her şey, kent kimliği üzerinde doğrudan etkilidir. Bu bağlamda kentteki meydanlar, caddeler, sokaklar vb. de kent kimliğinin bileşenleri arasında yer almaktadır (Yayınoglu ve Susar, 2008, s. 19). Nitekim Asımgil (2018); cadde, bulvar ve sokakları kent kimliğinin en anlamlı parçaları olarak nitelemiş ve bunların aynı zamanda içinde geçmiş deneyimleri barındıran kentsel bellek mekânları olduğunu ifade etmiştir (s. 22) Söz konusu kentsel alanlarda yapılan adlandırmaların da kentsel kimliğin oluşmasında önemli etkileri olduğu kabul edilmektedir. Zira Azaryahu (2009) da, cadde ve sokak adlandırmasının yerel ve ulusal kimlik oluşturma ile siyasal iktidarların otoritesini perçinlediği bir ulus-devlet kurma işlevine vurgu yapmaktadır (s. 54).

Kimlik, toplumsal bellek ile de yakından bağlantılıdır. Çünkü toplumsal bellek, bir kimliği inşa etme veya oluşturmada temel öğelerden biridir (Erden, 2010, s. 41). Herhangi bir toplumun kullandığı adların güçlü anlamlar barındıran semboller olduğu ve bu yönüyle de toplumun zihinsel haritasını kullandığı adlardan kavrayabilmenin mümkün olduğu düşünülmektedir (Çelik, 2021, s. 117,119). Kentlerin de kendine has bir belleğinin bulunduğu ve yer adlandırmalarının kentsel belleğin oluşmasında önemli bir parametre olduğu söylenebilir. Bu bakımdan cadde, sokak ve meydanlara verilen adlar, kentlerde var olan veya oluşturulmak istenen kentsel belleğin ve kentsel kimliğin bir örüntüsüdür.

Şehirselleşen mekânlara verilen adlar, ekseriyetle politik gücün ve ideolojinin izlerini taşımaktadır (Asımgil, 2018, s. 33). Bir başka ifadeyle, iktidardaki sosyo-politik düzenin resmi temsillerini ortaya koyarlar (Azaryahu, 2009, s. 54). Yer adları içerisinde hodonimler ise, en yeni ve yöneticilerin politik eğilimleri nedeniyle değişime en açık olanlarıdır (Felecan 2018, s. 296). Bu bakımdan kentsel belleğin istenmeyen kısımlarının yok edilmesi ve yerine başka anıların getirilmesi işlemi, genellikle sokak isimlendirmeleri üzerinden yapılmaktadır. Ancak sokaklara yapılan müdahalelerin yalnızca toplum yapısını değil, kent kimliğini de etkileyeceği (Araz, 2015, s. 30, 34) unutulmamalıdır. Ülkemizde de mahalle, cadde, sokak, meydan ve benzerlerinin adlandırılması, 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre belediye meclislerinin kararı ve mülki idare amirinin onayıyla gerçekleşmektedir.

Toponimi kavramına ilk olarak 1876 yılında William Kirby Sullivan'ın bir yazısında rastlanılmaktadır (Oxford English Dictionary, 2023). Her ne kadar bir kavram olarak günümüze nispeten yakın bir tarihte kullanılmaya başlanmış olsa da esasen çeşitli toponimik meseleler antik Yunan döneminden beri bazı tarih, dil ve coğrafya araştırmacılarınca incelenmiştir (Albayrak Hacaloğlu, 2002, s. 28). Anladığımız şekliyle yer adları araştırmaları ise, yine toponimi kavramının kullanılmaya başlandığı 19.yy'da başlamış ve günümüze kadar toponimi konusunda disiplinler arası birçok araştırma yapılmıştır. Ancak bu araştırmaların karakterleri yıllar geçtikçe değişmektedir (Rose-Redwood vd. 2010). Bu değişim yapılan toponimi çalışmalarının kategorik değişimidir. Wright (1929) çalışmasında toponimi çalışmalarını kümülatif ve ekolojik olarak 2 farklı kategoriye ayırır. Wright kümülatif toponimi bir botanikçinin örnek toplamasına benzetir. Kümülatif toponimi çalışmalarında araştırmacı yer adlarının bir listesini yapar, adların kökeni ve anlamı üzerine çalışır. Ekolojik toponimi çalışmaları ise coğrafi isimlerin; çevreyle, geçmiş ve günümüzle, fiziksel ve insani olanla ilişkisini inceler (s. 140).

1980'lerin ortalarına ve 1990'lara gelindiğinde ise toponimi çalışmaları yine bir değişim geçirmiş, özellikle son yıllarda toponimi konusunda araştırmalar iki farklı yaklaşıma yönelmiştir. Bunlardan birisi Fransız yaklaşımıdır. Hatırlama paradigması olarak da adlandırılan bu yaklaşım cadde ve sokak adlarının neyi hatırlattıkları ve niçin hatırlattıklarının, kökenlerinin ve anlamlarının sınıflandırılması üzerine durmaktadır (Koolos, 2010, s. 10). Bir diğer yaklaşım ise Azaryahu tarafından temsil edilen, daha çok yer adlarının politik ve sosyal yönlerini kapsayan eleştirel yaklaşımdır. Bu eleştirel karakterle yapılan çalışmalarda "eleştirel toponimi" olarak adlandırılan yaklaşım benimsenmiştir (Rose-Redwood vd. 2010). Eleştirel yaklaşım, şehir alanları ile politik güç ve kimlikler arasındaki etkileşimi incelemektedir. Bu yaklaşıma göre adlandırma, ulusların bir kimlik oluşturma ve egemenlik meşrulaştırmasına yarayan bir araçtır. Bahsedilen bu yaklaşımla birlikte coğrafyacılar da toponimi çalışmalarında yer adlarının kökenlerinden çok sosyal yapıyla, kültürle ve özellikle politikayla ilişkilerini eleştirel bir bakış açısıyla konu edinmeye başlamıştır. Örneğin son yıllarda coğrafyacıların yaptığı bazı şehirselleşen toponimi çalışmaları, yer adlarının cinsiyetle (Gnatiuk & Glybovets, 2020), ekonomiyle (Light & Young, 2015) ve politikayla (Light vd. 2002) ilişkileri gibi konulara odaklanmıştır.

Şehirsel toponimi konusunda modern dönemde çalışma yapan en önemli coğrafyacılarından biri yukarıda bahsedilen ve bir kültürel coğrafyacı olan Azaryahu'dur. Azaryahu'nun Doğu Almanya ve Batı Almanya'nın birleşmesinin ardından Doğu Almanya'daki caddelerin yeniden adlandırılmasını (1986) incelediği çalışması, araştırmacının ilk toponimi çalışmalarındandır. Çalışmada Almanya'nın birleşmesi sonucunda Doğu Almanya'daki politik değişimin cadde isimlerindeki etkisi ortaya konulmuş, ancak bu etkinin Doğu Berlin'de görülmediği belirtilmiştir. Doğu Berlin'in bu değişimlerden etkilenmemesinin kente kendine özgü bir kimlik kattığı vurgulanmıştır. Azaryahu'nun bu çalışmasında da bahsettiği; bir sosyolog olan Ralf Dahrendorf, "Gesellschaft und Demokratie in Deutschland/Almanya'da Toplum ve Demokrasi " (1977) adlı çalışmasında Doğu ve Batı Almanya arasındaki cadde isimlerinin farklılığından bahsetmiş, bir nevi Azaryahu'nun konudaki şehirsel toponimi çalışmasına önyak olmuştur. Burada da aslında toponimi çalışmalarının disiplinler arası karakteri görülebilmektedir.

Şehirsel toponimi çalışması yapan günümüz coğrafyacılarından bir diğeri de Amerikalı coğrafyacı Derek H. Alderman'dır. Alderman çalışmalarında daha çok Amerika'nın tarihi adaletsizlikleri üzerinden sokak adlarını incelemiştir (1996, 2000, 2002, 2003) ve çalışmalarında sosyal adalet konuları üzerine odaklanmıştır. Amerikalı bir diğer toponimi araştırmacısı coğrafyacı Reuben Rose-Redwood da araştırmalarında şehirsel toponiminin daha çok politik yönlerini incelemiştir (2008, 2010, 2011).

Türkiye'deki toponimi çalışmalarının ise 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde başladığı söylenebilir. Nitekim Şahin (2010) tarafından yapılan çalışmada, ülkemizdeki ilk toponimi araştırmasının 1928 yılında olduğu ve 2010 yılına kadar 284 çalışma (152'si kitap ve makale, 69'u sempozyum ve kongre bildirisi, 63'ü lisans, yüksek lisans ve doktora tezi) yapıldığı ifade edilmiştir. Ülkemizde toponiminin coğrafi bir bakış açısıyla incelenmesi ise 1980'li yıllarda başlamaktadır. Türkiye'de toponimi konusunda yapılan önemli çalışmalardan birisi Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın düzenlediği "Türk Yer Adları Sempozyumu" (1984)'dur. Sempozyuma birçok farklı disiplinden katılım olmuş, coğrafyacı olarak Alagöz (1984) Emiroğlu (1984) ve Karaboran (1984) katılmışlardır. Türkiye'nin önemli coğrafyacılarından Erinç de bahsedilen sempozyumu izleyen yıllarda toponiminin bir alt dalı olan egzonimler üzerine çalışmalar (1986, 1989) yapmıştır.

Ülkemizde son yıllarda yapılan toponimi çalışmaları, coğrafyanın dağılıp ilkesine bağlı olarak genellikle il veya ilçe bazında yapılmaktadır. Bunların önemli bir kısmında kırsal yerleşme ve mekânlar konu edilmişken, bir bölümü de kentsel alanlar ile ilgilidir. Yapılan şehirsel toponimi çalışmalarından bazıları Şanlıurfa (Günal vd., 2011), Balıkesir (Aliağaoğlu ve Yiğit, 2013), Aydın (Baysan ve Kara, 2014), Erzurum (Aliağaoğlu ve Uğur, 2018), İzmir (Asımgil, 2018), Bandırma (Yılmaz Çıldam, 2018), İstanbul (Kahraman, 2019), Kilis (Özüpekçe, 2021) ve Batman (Tuğluk ve Özfidan, 2022) gibi yerleri kapsamaktadır. Bu çalışmaların bazıları coğrafyacı olmayan araştırmacılar tarafından yapılsa da büyük çoğunluğu coğrafyacı araştırmacıların çalışmalarıdır. Bunlardan biri olan Aliağaoğlu, Türkiye'de son yıllarda şehirsel toponimi alanında çalışma yapan başlıca coğrafyacılarından biridir. Nitekim Aliağaoğlu'nun Uzun'la yaptığı çalışma (2011), Türkiye'de şehirsel toponimi adına yapılmış öncü çalışmalardandır. Bu çalışmada Türkiye'nin şehirsel toponimisi için bir tipoloji geliştirme amacıyla 24 ilin caddeleri incelenmiş ve sonuçta bir tipoloji öne sürülmüştür (Tablo 1). Aliağaoğlu'nun daha önce sözü edilen Balıkesir ve Erzurum illeri bazında yaptığı şehirsel toponimi çalışmalarının yanı sıra, Çetinkaya ile 15 Temmuz darbe girişimi sonrası şehirsel toponimiyi incelediği (Aliağaoğlu ve Çetinkaya, 2021) belirli bir konu üzerine odaklanmış çalışması da mevcuttur.

Tablo 1.
Aliağaoğlu ve Uzun'un (2011) şehirsel toponimi için cadde-bulvar-yol tipolojisi

Kategori
1. Cumhuriyetle İlgili Caddeler
1.1. Cumhuriyet Caddeleri
1.2. Cumhuriyetin Önemli Şahısları
1.3. Zafer Caddeleri
1.4. Kurtuluş Günü Caddeleri
1.5. Kavramsal Cumhuriyet Caddeleri
2. Şehitler Caddeleri
3. Dostluk- Kardeşlik Caddeleri
4. Yer/Yön Belirten Caddeler
4.1. Nirengi Noktaları
4.2. Eski/Yeni Arazi Kullanımı
4.3. Fosil Caddeler
5. Sayısal Caddeler (Matematik Adlandırma)
6. Önemli Şahıslar
6.1. Yerel Şahıslar
6.2. Ulusal Şahıslar
7. Diğer

Bu çalışmanın konusu olan Erzincan şehri üzerine ise herhangi bir şehrsel toponimi çalışması bulunmamaktadır. Bununla birlikte Koday ve Akbaş (2016) ile Karadeniz (2018) tarafından yapılan ve Erzincan ilini kapsayan iki toponimi çalışması mevcuttur. Koday ve Akbaş (2016), kırsal yerleşmeleri konu edindikleri çalışmalarında, adını topoğrafya ve bakı koşullarından alan Erzincan ili köylerini incelemişlerdir. Karadeniz (2018) ise çalışmasında, Erzincan ilinin idari yerleşmelerini sınıflandırmış, il adının ve ilçe adlarının kökenleri üzerine durmuştur. Ayrıca bu çalışmada da Erzincan'ın kırsal toponimisi değerlendirilmiştir. Erzincan üzerine yapılmış her iki toponimi araştırmasında da şehrsel toponimi incelenmediğinden, çalışmamızda Erzincan ilinin şehrsel toponimisi ele alınmış, Erzincan şehrindeki yer adları değerlendirilmiştir. Çalışma için gereken veriler, Erzincan Belediyesi'nden ve Google Maps, Yandex Maps ve Openstreetmap gibi harita uygulamalarından temin edilmiştir. Bu çalışma, Erzincan şehrindeki yer adlarının kategorilere göre dağılımını ve şehir kimliğine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak Erzincan şehrinin mahalle, cadde, sokak, bulvar ve meydan adları incelenmiştir. Çalışma yer adlarını, daha önce bahsedilen Fransız yaklaşımı/hatırlama yaklaşımı, Azaryahu tarafından temsil edilen ulusların kimlik oluşturma ve egemenliklerini sağlama paradigması ile şehir kimliği yönünden incelemektedir. Elde edilen yer adları verileri, Aliagaoglu ve Uzun'un (2011) geliştirmiş olduğu tipoloji temel alınarak türüne göre sınıflandırılmalarına tabii tutulmuştur. Ayrıca bu çalışmada mahalle ve sokak adları da incelendiğinden bunlar da bahsedilen tipolojiye uyarlanmıştır. Bununla birlikte konu Erzincan şehri özelinde ele alındığında birtakım farklılıklar ortaya çıkmış ve tipolojideki birkaç başlıkta değişiklik yapılmıştır. Neticede ortaya çıkan dağılım ışığında, analiz ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Erzincan Şehrinin Tarihsel Gelişimi

Erzincan şehri, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Erzincan ve çevresi, konumu itibari ile doğu-batı ve kuzey-güney yönlü yolların kavşak noktasında bulunması ve ovanın sağladığı iklim avantajları gibi nedenlerden dolayı eskiden beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Nitekim Erzincan'da ilk yerleşmelerin kökeni, Tunç Çağı'na dayanmaktadır. Öyle ki şehir merkezine yaklaşık 15 km uzaklıkta bulunan ve bir Urartu yerleşmesi olan Altıntepe höyüğündeki Urartu kalesi, bir Erken Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2000) yerleşmesi üzerine kurulmuştur (Özgüç, 1961, s. 267). Sonraki süreçte Erzincan ovasının bulunduğu bölge, birçok devlet ve insan topluluğu arasında kalan bir mücadele alanı olmuş, bölgede birçok topluluk hüküm sürmüştür (Gül, 2013, s. 58-59). Erzincan tarih boyunca Urartular, Hayaşa-azziler, Persler, Bizanslılar ve Araplar gibi farklı millet ve devletlerin hâkimiyetinde bulunmuştur. 1516'da Osmanlıların hâkimiyetine giren bölge, 1916 Rus işgaline kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. 1916'da başlayan Rus işgali ise Bolşevik İhtilali'nin patlak verdiği 1917 yılına kadar sürmüş, 1917'de çekilen Ruslar bölgeyi Ermenilere bırakmıştır. Bölge daha sonra Kâzım Karabekir ve Halit Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri tarafından 13 Şubat 1918'de Ermeni işgalinden kurtarılmıştır (Şahin, 1987). Cumhuriyetle birlikte il statüsü kazanan Erzincan, idari sınırlarındaki en son değişikliği 1938 yılında Eğin/Kemaliye ilçesinin Erzincan'a bağlanması ile yaşamıştır. Bununla birlikte Çayırılı, Üzümlü ve Otlukbeli'nin diğer ilçelerden ayrılarak ilçe statüsüne kavuşturulmasıyla Erzincan'a bağlı taşra ilçesi sayısı 8'e ulaşmıştır (Karadeniz ve Altınbilek, 2016, s. 95).

Erzincan şehrinin gelişim sürecine depremlerin etkisi oldukça fazla olmuştur. Şehrin bulunduğu Erzincan Ovası, tarih boyunca Kuzey Anadolu Fayı'nın en genç ve geniş ölçülü tektonik hareketlerine ve dolayısıyla en şiddetli depremlere maruz kalmıştır (Akkan, 1961, s. 133). Ovada meydana gelen bu depremler şehrin zaman zaman tamamen yıkılmasına sebep olmuştur. Tarihi kayıtlara bakıldığında, 10. yy.'dan beri Erzincan'da 36 kadar şiddetli depremin meydana geldiği ve şehrin 11 kez tamamen yıkıldığı anlaşılmaktadır (Yavuz, 2016, s. 523). En son 27 Aralık 1939'da yaşanan 7.9 büyüklüğündeki Erzincan depreminde de tamamen yıkılan Erzincan şehrinin yeri değiştirilmiş ve bulunduğu yerin 1,5-2 km kuzeyine taşınarak yeniden kurulmuştur. Yeni kurulan Erzincan şehri, ızgara planlı olarak tasarlanmıştır (Orhan, 2019, s. 339,347). Şehir, odak noktası bu bölge (Dörtöy meydanı ve çevresi) olmak kaydıyla büyük oranda ızgara planlı yapısını da koruyarak genişlemiş ve günümüzdeki haline ulaşmıştır.

2. Bulgular

Erzincan Belediyesi toplamda 73 mahalleden müteşekkil olsa da, bu çalışmaya kent özelliği taşıdığı düşünülen 57 mahalle dâhil edilmiştir. Bu mahallelerin belirlenmesinde, TÜİK (2022)'in mahalle bazında hazırlanmış olduğu kır-kent sınıflaması esas alınmış olup, bu sınıflamada yoğun kent ve orta yoğun kent olarak belirlenen mahalleler çalışma alanı olarak seçilmiştir (Şekil 1 ve Tablo 2). Bu mahallelerin bazılarını, Erzincan Belediyesi'ne sonradan bağlanan eski belde yerleşmeleri oluşturmaktadır. 30 Nisan 2017 tarihli, 30053 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 2017/156 sayılı kararla Merkez ilçeye bağlı Kavakyolu, Çukurkuyu, Yalnızbağ, Ulalar, Akyazı, Yoğurtlu, Demirkent, Yaylabaşı ve Geçit Belediyeleri ile Işıkpınar, Buğdaylı, Büyükçakırman köyleri tüzel kişilikleri kaldırılarak Erzincan Belediyesi sınırlarına dâhil edilmişlerdir. Sözü edilen belde yerleşmeleri, farklı adlar

verilerek birkaç mahalleye ayrılmıştır. Eldeki çalışmada, önceden var olan mahallelerin yanı sıra sonradan dâhil edilen ve şehir alanı içerisinde kalan 57 mahallenin adları incelenmiştir. Nitekim Erzincan Belediyesi bünyesindeki mahallelerinin bazıları şehir alanı dışında kalan yerleşmeleri ve köy alanlarını kapsadığından, bu mahalleler incelemeye dâhil edilmemiştir. Bunlar; Davarlı, Büyükçakırman, Dereyurt gibi köy yerleşmeleri ile şehrin dışında kurulmuş olan Yaylabaşı ve Akyazı yerleşmelerinin mahalleleridir. Bahsi geçen bu mahalleler, TÜİK'in sınıflamasında da kır yerleşmesi sınıfında yer almaktadır. Toponimik sınıflandırma için ise, Aliğaçoğlu ve Uzun (2011)'un cadde adları için geliştirdikleri tipoloji temel alınmış, mahalle adları bahsedilen tipolojiye uyarlanmıştır. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, bahsedilen tipolojiden bazı sınıflar çıkarılırken, bazı yeni sınıflar da eklenmiştir (Tablo 3).

Şekil 1.
Araştırma Sahasındaki Mahallelerin Dağılışı.

Tablo 2.
Erzincan Şehir Alanı İçerisinde Kalan Mahalleler

Akşemsettin	Esentepe	Mengüceli
Arsanlı	Fatih	Mimar Sinan
Atatürk	Gazi	Munzur
Aziz Baba	Gölcük	Mustafa Kemal Paşa
Bahçelievler	Gülabibey	Osman Gazi
Barbaros	Halitpaşa	Osmanlı
Barış	Hamidiye	Özgürlük
Başbağlar	Hancı	Paşa
Bayrak	Hoca Ahmet Yesevi	Sancak
Bozyazı	Hocabey	Sarıgöl
Buğdaylı	İnönü	Şehit Cengiz Topel
Bulutlu	İzzetpaşa	Şehit Serhat Yurtbaş
Cumhuriyet	Karaağaç	Taksim
Çarşı	Kavakyolu	Ulalar
Çukurkuyu	Kazım Karabekir	Üçkonak
Demetevler	Keklikkayası	Yavuz Selim
Demirkent	Kızılay	Yenidoğan
Ergenekon	Kurutilek	Yenimahalle
Ersevenler	Menderes	Yunus Emre

Tablo 3.
Erzincan'da Mahalle Adları Sınıfları ve Sayıları

Sınıflar	
1. Cumhuriyetle İlgili Mahalleler	
1.1. Cumhuriyet Mahalleleri	1
1.2. Cumhuriyetin Önemli Şahısları	7
1.3. Kavramsal Cumhuriyet Mahalleleri	3
2. Şehit Mahalleleri	2
3. Adını Coğrafi Çevre Özelliklerinden Alan Mahalleler	
3.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri	11
3.2. Beşeri Coğrafya Özellikleri	4
3.3. Eski/Yeni Arazi Kullanımı	3
3.4. Deprem Etkisi	2
4. Önemli Şahıslar	
4.1. Yerel Şahıslar	1
4.2. Ulusal Şahıslar	13
5. Eski Türk Devletleri	2
6. Diğer	10

Ulusal bir kimlik oluşumu için yer adlarının kullanılması, Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşu ile ilgili adlarda ortaya çıkmaktadır. Yeni kurulan cumhuriyetin egemenliğini meşrulaştırmak ve bir ulus kimliği oluşturmak için yer adları önemli bir araçtır. Bu amaca yönelik olarak da yer adlarında cumhuriyetle ilgili adlandırmalar kullanılmıştır. Erzincan'da da benzer bir durum söz konusudur. Bu adlandırmalarda özellikle 1939 Depremi sonrası şehrin yeniden kurulmuş olmasının ve bu kuruluşun cumhuriyetin ilk dönemlerine denk gelmesinin etkili olduğu söylenebilir. Erzincan şehrinde cumhuriyet ile ilgili mahalle adları yaklaşık %20'lik bir orana sahip olup, toplam 11 mahalleye cumhuriyetle ilgili yer adları verilmiştir (Tablo 4). Bunlardan birinin adı doğrudan Cumhuriyet Mahallesi iken, çoğunluğu Kurtuluş Savaşı döneminden önemli kişiler (Halitpaşa, İnönü ve Kazım Karabekir Mahalleleri) ve cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün isminin verildiği (Atatürk, Gazi, Mustafa Kemal Paşa ve Paşa Mahalleleri) mahalle adlarıdır. Burada Halitpaşa ve Kazım Karabekir Mahalleleri, Erzincan için anlamlı adlandırmalardır. Nitekim Erzincan, Kazım Karabekir ve Halit Paşa komutanlığındaki Türk kuvvetleri tarafından 13 Şubat 1918'de Ermeni işgalinden kurtarılmıştır (Özkan, 2015). Cumhuriyetle ilgili bir diğer mahalle adları sınıfı ise cumhuriyetle kazanılan değerleri gösteren kavramsal cumhuriyet mahalleleridir. Bu sınıfta 2 mahalle (Özgürlük ve Barış Mahalleleri) cumhuriyetin kazandığı kavramlarla adlandırılmışlardır.

Tablo 4.
Erzincan Şehrinde Cumhuriyet ve Şehit Mahalleleri

	Sayı	Mahalleler
1. Cumhuriyetle ilgili mahalleler	11	
1.1. Cumhuriyet mahalleleri	1	Cumhuriyet
1.2. Cumhuriyetin önemli şahısları	7	Atatürk, Gazi, Halitpaşa, İnönü, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa, Paşa
1.3. Kavramsal cumhuriyet mahalleleri	3	Özgürlük, Barış, Bayrak
2. Şehit mahalleleri	3	Şehit Serhat Yurtbaş, Şehit Cengiz Topel, Başbağlar

Güvenlik, şehirler için önemli bir kavramdır. Şehirlerin yer seçimini de etkileyen güvenlik olgusu, günümüzde yer adları üzerinde de etkili olmaktadır. Özellikle 1984'te başlayan bölücü terör örgütü (PKK) eylemleri ve bu terör örgütüyle yaşanan çatışmalar sonucunda şehit olanların adları, anılarının yaşatılması için yer adlarına verilmektedir (Aliğaçoğlu ve Uzun, 2011, s. 128). Erzincan'da şehitlere adanan yer adları daha çok sokak ve cadde adları olarak karşımıza çıksa da iki şehidimizin adı, mahalle ismi olarak verilmiştir (Şehit Serhat Yurtbaş ve Şehit Cengiz Topel Mahallesi). Söz konusu mahalleler, şehit mahalleleri sınıfında ele alınmıştır (Tablo 4). Başbağlar, toponimik açıdan fiziki coğrafya unsurlarıyla bağlantılı olsa da, mahalle adı olarak kullanılmasında 1993 yılında yaşanan Başbağlar Katliamı'nın etkisi olmuştur. Zira Kemaliye ilçesinin Başbağlar köyünde PKK terör örgütü tarafından katledilen 33 sivil şehidin anısına böyle bir adlandırma yapılmıştır. Bu yönüyle şehit mahalleleri kapsamında da değerlendirilebilir.

Yer adlarının bir kısmı ise bir anısal ya da ideolojik anlamı bulunmayan, ancak çevresindeki fiziki ya da beşerî coğrafya özelliklerinden adını alan yer adlarıdır. Söz konusu özelliklerden adını alan mahalleler de çalışmamızda adlarını coğrafi çevre özelliklerinden alan mahalleler olarak sınıflandırılmışlardır (Tablo 5). Erzincan şehrindeki 18 mahalle bu kategori içerisinde ele

alınmış olup, sınıflamada en fazla yer adının bulunduğu grup olmuştur. Kendi içerisindeki en büyük pay ise, çevredeki çeşitli fiziki coğrafya özelliklerinden adını alan mahallelere aittir. Örneğin bu sınıfta bulunan Esentepe Mahallesi ya da Munzur Mahallesi gibi mahallelerin adları doğal bir dağ ya da tepenin adından gelmektedir. Bu gruba dâhil edilen Bozyazı Mahallesi adındaki yazı “düz ova” anlamına gelmektedir (Eröz, 1970, s. 116) ve dolayısıyla mahalle adı Bozova olarak düşünüldüğünde bulunduğu arazinin morfolojisini temsil ettiği söylenebilir. Bir diğer alt sınıf olan beşerî coğrafya özelliklerinden adını alan mahalle sayısı ise daha azdır (sadece 3 tane).

Tablo 5.

Erzincan Şehrinde Adını Coğrafi Çevre Özelliklerinden Alan Mahalleler		
	Sayı	Mahalleler
3. Adını coğrafi çevre özelliklerinden alan mahalleler	19	
3.1. Fiziki coğrafya özellikleri	11	Başbağlar, Çukurkuyu, Esentepe, Gölcük, Karaağaç, Keklikkayası, Munzur, Sarıgöl, Bozyazı, Kavakolu, Kurutilek
3.2. Beşerî coğrafya özellikleri	3	Bahçelievler, Demetevler, Üçkonak
3.4. Eski/Yeni arazi kullanımı	3	Çarşı, Hancı, Buğdaylı
3.5. Deprem etkisi	2	İnönü, Kızılay

Adını coğrafi çevre özelliklerinden alan mahallelerin bir diğer alt sınıfı ise eski/yeni arazi kullanımı ile ilgili yer adlarını kapsar. Bunlar Erzincan için Çarşı, Hancı ve Buğdaylı mahalleleridir. Çarşı Mahallesi bir alışveriş yerini tarif etmekte olup, 1939 Depremi'nden sonra şehrin ilk kurulduğu ve ticarethanelerin yoğunlaştığı alana bu isim verilmiştir. Bununla birlikte bu bölgenin Muvakkat/Geçici Şehir olarak kurulması ve meskenlerin oldukça kötü şartlarda inşa edilmiş olması (Orhan, 2019, s. 345) nedeniyle, zamanla hem çarşı kısmı daha kuzeyde oluşan yeni şehir alanına kaymış, hem de bu alanda kentsel dönüşüm uygulanarak TOKİ konutları yapılmıştır. Ancak mahallenin adı değiştirilmemiştir. Hancı Mahallesi'nin adının orijini ise, 1939 Depremi öncesine dayanmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın 1835 yılı sayım defterlerinde bu mahallenin adı geçmektedir (Gül ve Başbüyük, 2011, s. 82). O dönem için önemli bir hizmet alanı ve meslek grubunu oluşturan han ve hancılık, muhtemelen bu mahalleye de adını vermiştir. Deprem sonrasında yeni şehir alanında böyle bir yapı olmamakla birlikte, bu ismin yaşatılması adına böyle bir isimlendirme yapıldığı düşünülmektedir. Benzer bir anlayış ile eski şehir alanındaki kimi mahalle isimlerinin yeni şehir alanında da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Hocabeğ(y), Karaağaç, Gülabi, Hamidiye, İzzetpaşa, Arslan Bey (Arslanlı), Boz Beyi (Bozyazı) ve Çukur (Çukurkuyu) deprem öncesi eski şehir alanında mahallelere verilen isimlerdendir. Bu mahallelerden Hocabey ve Çukur mahallelerinin adları, 1516 yılı kayıtlarında da mevcuttur. Bu bakımdan bu isimler, günümüzde de kullanımı devam eden Erzincan'ın en eski mahalle adlarıdır. Diğer mahallelerin adlarına ise 1795 (Arslanlı Mahallesi-Arslan Bey şeklinde), 1835 (Gülabilbey-Gülabi şeklinde ve Karaağaç Mahalleleri), 1882 (Hamidiye Mahallesi) ve 1905 (İzzetpaşa Mahallesi) yılına ait belgelerde rastlanılmaktadır (Gül, 2013, s. 65-69).

Erzincan şehrinin kuruluşu ve şekillenmesinde olduğu gibi, mahallelerinin adlandırılmasında da 1939 yılında yaşanan büyük depremin etkisi olmuştur. Nitekim İnönü ve Kızılay adlandırmaları, doğrudan bu depremle ilgilidir. İsmet İnönü, cumhuriyetin önemli şahısları arasında yer almakla birlikte, Erzincan için depremle bağlantılı bir geçmişi de vardır. O dönemde Cumhurbaşkanı olan İnönü'nün adının depremden sonra kurulan yeni şehrin merkezindeki mahalleye verilmesinde, İnönü'nün depremden 4 gün sonra, yani 31 Aralık'ta Erzincan'a gelmesinin ve deprem bölgesinde incelemelerde bulunmasının etkisi olmuştur. Merkezi konumdaki bir diğer mahalleye de Kızılay adı verilmiştir. Yine depremden sonra dönemin Kızılay Cemiyeti bölgeye para, çadır, battaniye ve giyecek yardımı yapmıştır. Ayrıca farklı illerden toplanan yardımlar da Kızılay çatısı altında gerçekleşmiştir (Haçın, 2014, s. 40). Yine deprem sonrasında birçok mahallede ilk kalıcı konutların yapılmasında da Kızılay'ın rolü olmuştur. Kızılay'ın adının verildiği bu mahallede ise pavyon evler ya da Kızılay pavyonları olarak nitelenen planlı konutlar inşa ettirilmiştir (Orhan, 2019, s. 348). Neticede Kızılay, deprem sonrasında yaptığı yardımlarla Erzincanlıların zihninde derin izler bırakmış olup, bir mahalleye de ad olmuştur.

Mahalle adlarında bir diğer önemli kategori ise önemli şahıs isimleridir (Tablo 6). Bu sınıftaki adlandırmalar önceden bahsedilen hatırlama paradigması için önemli bir işleve sahiptir. Bu kişiler, tarihte önemli hizmetleri bulunan, ün yapmış ulusal kişiler ya da isminin verildiği şehirde yaşamış ve o şehre katkısı bulunmuş yerel kişiler olabilmektedir. Erzincan özelinde de bu önemli şahıs isimleri 14 mahallenin adına verilmiştir ve bu sayı 2. büyük sınıfı oluşturmaktadır. Bu 14 mahallenin 13'ü ulusal kişilerin isimlerini almışken, 1'i yerel bir kişinin ismini almıştır. Yerel kişilerin ismini alan mahalle Azizbaba Mahallesi'dir ve Erzincan'da yaşamış, bazı olayları önceden bildiği söylenen Azizbaba'ya ithafen verilmiştir. Ulusal kişilerden ise Osmanlı padişahları ve dini önderler mahallelere en çok ismi verilen kişilerdir. Erzincan mahallelerinde bir diğer sınıfı ise eski Türk devletlerinin adlarının verildiği mahalleler oluşturmaktadır (Tablo 6). Toplamda 2 mahallenin adını kapsayan bu

sınıfta Mengüceli ve Osmanlı Mahalleleri bulunmaktadır. Bahsedilen bu sınıflar dışında kalan mahalle adları "Diğer Mahalleler" olarak sınıflandırılmışlardır. Bu sınıf ise toplam 10 mahalle adını kapsamaktadır.

Tablo 6.
Adını Önemli Şahıslar ve Eski Türk Devletleri'nden Alan Mahalleler

	Sayı	Mahalleler
4. Önemli şahıslar	14	
4.1. Yerel şahıslar	1	Azizbaba
4.2. Ulusal şahıslar	13	Akşemsettin, Barbaros, Gülabibey, Fatih, Hamidiye, Hoca Ahmet Yesevi, Hocabey, İzzetpaşa, Menderes, Mimar Sinan, Osman Gazi, Yavuz Selim, Yunus Emre
5. Eski Türk Devletleri	2	Mengüceli, Osmanlı
6. Diğer	10	Arsıanlı, Bulutlu, Demirkent, Ergenekon, Ersevenler, Taksim, Ulalar, Yenidoğan, Yenimahalle, Sancak

Erzincan şehrinin tarihte birçok kez yer değiştirmiş olması ve şehrin yatay büyümesine bağlı olarak yeni yaşam alanlarının ortaya çıkması, eski-yeni gibi zamansal nitelermelerin mahalle adlarında yaygın bir şekilde kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Nitekim 1500'lü yılların başındaki Osmanlı kayıtlarında Eskişehir adında bir mahalleden bahsedilmektedir (Gül ve Başıbüyük, 2011, s. 80). Muhtemelen 1939 depremine kadar varlığını devam ettiren bu isimlendirme, deprem sonrasında yerini yeni olarak nitelenen mahallelere bırakmıştır. Günümüzde Erzincan'da Yenimahalle ve Yenidoğan adında iki mahalle bulunmaktadır (Tablo 6).

Tablo 7.
Erzincan Şehrinde Cadde Adlarının Sınıflandırılması

Sınıflar	
1. Cumhuriyetle İlgili Caddeler	16
1.1. Cumhuriyet Caddeleri	1
1.2. Cumhuriyetin Önemli Şahısları	9
1.3. Kurtuluş Günü Caddeleri	1
1.4. Kavramsal Cumhuriyet Caddeleri	5
2. Şehitler Caddeleri	7
3. Dostluk- Kardeşlik Caddeleri	1
4. Adını Coğrafi Çevre Özelliklerinden Alan Caddeler	11
4.1. Fiziki Coğrafya Özellikleri	1
4.2. Beşerî Coğrafya Özellikleri	4
4.3. Eski/Yeni Arazi Kullanımı	1
4.4. Ulaşım Caddeleri	5
5. Sayısal Caddeler (Matematik Adlandırma)	42
6. Önemli Şahıslar	60
6.1. Yerel Şahıslar	18
6.2. Ulusal Şahıslar	42
7. Eski Türk Devletleri	2
8. Diğer	8

Erzincan şehrinin 57 mahallesinde toplamda 147 cadde bulunmaktadır. Cadde adlarının sınıflandırılmasında da Aliğaoglu ve Uzun'un geliştirmiş olduğu tipolojiye büyük oranda uyulmuştur (Tablo 7). Sınıflandırılan cadde adlarında ilk grup olan cumhuriyet caddeleri kategorisinde 16 cadde adı yer almıştır. Cumhuriyet ile bağlantılı isimlendirmeler, ülkemizin birçok şehrinde olduğu gibi Erzincan şehrinde de yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim doğrudan cumhuriyet adıyla adlandırılan Cumhuriyet Caddesi bu sınıftadır. Diğer adlandırma alt sınıfını cumhuriyetin önemli şahısları oluşturmaktadır. Bu sınıfta 9 caddenin adı bulunmaktadır ve Mareşal Fevzi Çakmak caddelere en çok ismi verilen cumhuriyet dönemi şahıslarından olmuştur (Tablo 8).

Tablo 8.
Erzincan Şehrinin Cumhuriyet Caddeleri

	Sayı	Caddeler
Cumhuriyet caddeleri	1	Cumhuriyet
Cumhuriyetin önemli şahısları	9	Atatürk, Cemal Gürsel, Fevzi Çakmak, Fevzipaşa, Halitpaşa, İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, Mehmet Akif Ersoy, Zübeyde Hanım
Kurtuluş günü caddeleri	1	13 Şubat
Kavramsal cumhuriyet caddeleri	5	Demokrasi, İstiklal, Milli Egemenlik, Özgürlük, Hürriyet

Erzincan'ın cadde adlarında zafer caddeleri sınıfına dâhil edilebilecek bir cadde adı bulunmadığından bahsi geçen tipolojide yer alan bu grup, tasnif dışı bırakılmıştır. Bir sonraki sınıf olan kurtuluş günü caddeleri ise Erzincan'da görülmektedir. Bu sınıf, Türkiye'nin birçok şehrinin kurtuluş günlerinin caddelere verildiği adlandırmaları kapsamaktadır. Erzincan'da da bu bakımdan 13 Şubat Caddesi, kurtuluş günü caddeleri sınıfındadır. Cumhuriyetle ilgili adlandırmalarda bir diğer alt sınıfı kavramsal cumhuriyet caddeleri oluşturmaktadır. Bu sınıfta Milli Egemenlik, Demokrasi, İstiklal, Hürriyet ve Özgürlük Caddeleri bulunmaktadır.

Cadde adlarında bir diğer kategori, şehit caddeleridir. Erzincan'da cadde adlarının 8'i şehit caddeleri sınıfında değerlendirilebilir. Bu caddelerin bazıları tek bir şehide adanmışken, Şehitler Caddesi gibi birçok şehidin birlikte anıldığı bir cadde de mevcuttur. Bir diğer grup olan dostluk kardeşlik sınıfında ise sadece 1 cadde bulunmaktadır ve bu cadde Hakkı Turaylıç Caddesi'dir (Tablo 9). Dostluk-kardeşlik caddeleri, Türkiye dışındaki eski Osmanlı toprağı olan ülkelerin adları ve o ülkelerin önemli kişileri gibi adlandırmaları kapsamaktadır (Aliağaoğlu ve Uğur, 2018, s. 12). Bu caddeye adı verilen Hakkı Turaylıç ise 1993'te Bosna'ya giden Türk heyetini karşılayan, daha sonra aynı yıl devam eden Bosna Savaşı sırasında öldürülen Bosna-Hersek başkan yardımcısıdır.

Tablo 9.
Erzincan Şehrinin Şehit ve Dostluk-Kardeşlik Caddeleri

	Sayı	Caddeler
Şehit caddeleri	7	Osman Pelen, Şehit Kur. Bnb. Yaşar Erol Akansel, Tekin Civaş, Şehit Polis Kenan Ardıç, Şehit Kurmay Albay Faruk Sungur, Şehit Muhtar, Şehit Yüzbaşı Fatih Devravut
Dostluk-Kardeşlik caddeleri	1	Hakkı Turaylıç

Adını coğrafi çevre özelliklerinden alan caddeler sınıfında ise toplam 11 cadde adı bulunmaktadır. Bunların 4'ü beşerî coğrafya özellikleri, 1'er tanesi fiziki coğrafya özellikleri ve arazi kullanımı ile bağlantılı iken, 5 tanesi de ulaşım caddeleri kategorisinde ele alınmıştır (Tablo 10). Şehrin büyümesiyle şehrin ana çekirdeğine çeşitli yönlerden ulaşan yolların zamanla şehre dâhil olmaları sonucu caddeler oluşmaktadır. Aliağaoğlu ve Uzun, tipolojilerinde bu tür caddeler için Jones (1965)'ten hareketle fosil caddeler adını kullanmıştır. Ancak Erzincan'da bu caddelerin belirtilen yerleşmelere hâlihazırda da ulaşım yolu olarak kullanılıyor olması nedeniyle, çalışmamızda bunlara ulaşım caddeleri adını vermenin daha doğru olacağı kanaatine varılmıştır. Erzincan'da bu tür caddelerin bazıları sadece o yolun bağlantı kurduğu yerleşim yerinin adını (Erzurum gibi) almışken, bazıları da 'yolu' takısı eklenerek kullanılmıştır. Örneğin Çağlayan Yolu ve Kemah Yolu Caddeleri, esasen bu yerleşmelere giden yolların isimleriyken, şehrin büyümesiyle cadde kategorisinde eski adlarını sürdürmüşlerdir.

Tablo 10.
Erzincan Şehrinde Adını Coğrafi Çevre Özelliklerinden Alan Caddeler

	Sayı	Caddeler
Fiziki coğrafya özellikleri	1	Gültepe
Beşerî coğrafya özellikleri	4	Afetevler, Kışla yolu, Kümbet, Sağlık evi
Eski/Yeni arazi kullanımı	1	Kervancı
Ulaşım caddeleri	5	Çağlayan yolu, Erzurum, Kemah yolu, Yeni açılan çevre yolu, Yeni çevre yolu

Cadde adlarının bazılarında sayısal isimlendirme yapılmıştır. Bu bakımdan Erzincan caddelerinin 42'si sayısal cadde sınıfında değerlendirilebilir. Bu sayısal caddelerin büyük bir kısmı esasen mevcut olan bir cadde adına sayı eklenerek adlandırılmış caddelerdir. Örneğin Erzurum Caddesi adını temel alarak Erzurum 1 Caddesi gibi adlandırmalar bu sınıfa dâhil edilmiştir.

Bir diğer ve en çok cadde adını kapsayan kategori, önemli şahıs adlarının verildiği caddelerdir (Tablo 11). Caddelere verilen kişi adlarının çağrıştırdığı hikâyeler, bireylerin toplum olmasına katkı sağlayarak kent kültürünün oluşumuna olanak tanır (Çelik, 2021, s. 127). Nitekim kişi adlarının yer adı olarak kullanılması durumu, hemen hemen her toplumda görülen evrensel bir eğilimdir (Sakaoğlu, 1984, s. 259). Erzincan şehrinde de toplamda 60 cadde adını kapsayan bu sınıf, yine yerel ve ulusal şahıslar olarak iki alt kategoride değerlendirilmiştir. Yerel şahıs adlarını alan caddeler 18, ulusal şahıs adlarını alan caddeler ise 42 tanedir. Yerel şahıs adlarıyla adlandırılan caddelere bakıldığında; genel olarak Erzincan valileri, belediye başkanları, sanatçıları gibi şahıslar yoğunluktadır. Ulusal şahıslardan adını alan caddelerde ise yine Osmanlı padişahları, dini kanaat önderleri, cumhuriyet dönemi yöneticileri gibi şahısların isimleri ön plana çıkmaktadır.

Tablo 11.
Erzincan Şehrinde Yerel ve Ulusal Şahıs Adlarıyla Adlandırılan Caddeler

	Sayı	Caddeler
Yerel şahıslar	18	Aydın Cengiz, Burhan Mumcu, Silbıslı Salih, Turan Dursun, Hüseyin Aktaş, Terzi Baba, Ali Kemali, Metin Tombul, Adnan Ercan, Hacı Ali Akın, Uğurhan Tunçata, Ahmet Kara, Ömer Parmaksızoğlu, Demirci Zahid Usta, Hacı Emi Ahmet Ekinci, Muhtar Osman, Mustafa Uçar, Nusret Çetinkaya
Ulusal şahıslar	42	Aliekber Çiçek, Aşık Veysel, Pir Sultan Abdal, İmam Rıza/AS, Celal Abbas, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Yavuz Selim, Adnan Menderes, Binali Yıldırım, Bediüzzaman, Gazi Tümgeneral Davut Ala, Muhsin Yazıcıoğlu, Zeki Paşa, Mimar Sinan, Recep Tayyip Erdoğan, Fatih, Dede Korkut, Ömer Halis Demir, Fatih Sultan Mehmet, Uğur Mumcu, Cengiz Topel, Ulubatlı Hasan, Pir Sultan, Necip Fazıl, İzzet Paşa, Battal Gazi, Sultan Melik, Mevlâna, Menderes, Nermi Tombul, Ahmet Yesevi, Hoca Ahmet Yesevi, Turan Engin, Saliha Hatun, Nazım Hikmet, Turgut Özal, Aziz Nesin, Bülent Ecevit, Mahsunî Şerif, Vali Recep Yazıcıoğlu, Yıldırım Akbulut

Bir diğer kategori, mahalle adlarında da görülen eski Türk devletlerinin adlarıyla adlandırılan caddeler sınıfıdır (Tablo 12). Bu sınıfta yine mahallelerde olduğu gibi Mengüceli ve Osmanlı adları görülmektedir. Cadde adlarının son kategorisini “diğer” grubundaki cadde adları oluşturmaktadır. Bu grupta Karanlık ve Güney Caddeleri gibi adlandırması bir sınıfa dâhil olmayan cadde adları mevcuttur. Ancak bu sınıfta bulunan Ordu Caddesi Erzincan için önemli bir caddedir. Dörtüyl mevkiine açılan ve Erzincan'ın 4 ana caddesinden biri olan Ordu caddesinin adlandırması ise Erzincan'da bulunan 3. Ordu ile bağlantılıdır.

Tablo 12.
Eski Türk Devletleri Caddeleri ve Diğer Caddeler

	Sayı	Caddeler
Eski Türk Devletleri	2	Mengüceli, Osmanlı
Diğer caddeler	8	Ordu, Güney, Kırklar, Bozatl, Ehlibeyt, Karanlık, Emek, Ergenekon

Bir şehir düşünüldüğünde ilk akla gelen özelliklerinden biri de cadde ve sokaklarıdır. Sokak isimlerinin hayatımıza girmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır. 1927 yılında ilk genel nüfus sayımını kolaylaştırmak için sokaklara isim verme işlemi başlatılmıştır (Erim, 2013, s. 32-33). Erzincan şehrinin sokakları toponimik açıdan incelendiğinde ise, adlandırmanın büyük bir çoğunluğunun (yaklaşık %95'i) sayısal olduğu görülmektedir (Tablo 13). Geriye kalan adlandırmaların çoğunda da hayvan, çiçek ve insan isimlerinden esinlenilmiştir. Bu tür adlandırmalar, sınıflamada “diğer” grubunda değerlendirilmiştir. Bunlara ek olarak, az da olsa, adını önemli şahıslardan ve şehitlerden alan cadde adları da bulunmaktadır. Erzincan'da 20 sokağa ulusal düzeyde tanınan kişilerin adları verilmiştir. Cumhuriyet dönemi önemli kişileri de ulusal şahıs adı taşıyan sokaklar sınıfında değerlendirilmişlerdir. Şehirdeki 11 sokağa ise daha çok Erzincan'a hizmetleri bulunmuş kişilerin adları verilmiş olup, bunlar da yerel şahıslar olarak nitelendirilmiştir. Araştırma sahasında şehit adlarının en yaygın kullanıldığı kentsel mekânı sokaklar oluşturmaktadır. Nitekim Erzincan'da 17 sokağa çeşitli dönemlerde şehit düşmüş şehitlerimizimizin adı verilmiştir (Tablo 13).

Tablo 13.
Erzincan Şehrinde Sokak Adlarının Sınıflandırması

	Sayı	Sokaklar
1. Şehit sokakları	17	Şehit Piyade Er Adem Akpınar, Şehit Astsubay Uğur Fethi Özdemir, Şehit Köy Korucusu Ali Ayaydın, Şehit Albay Süleyman Kıyak, Şehit Gökhan Yılmaz, Şehit Polis Salih Zengin, Şehit Polis Orhan Dilekçi, Şehit Köy Korucusu İbrahim Altınbilek, Şehit Köy Korucusu Alettin Sevim, Şehit Piyade Üsteğmen Osman Karadoğan, Şehit Er Ferhat Erseçen, Şehit Uzman Çavuş Murat Tevlim, Şehit P. Komd. Er Bünyamin Demirez, Şehit Astsubay Tamer Meriç, Şehit Uzman Çavuş Fırat Kılıç, 15 Temmuz Şehitler, Şehit Polis Rahmi Sarıgül
2. Önemli şahıslar	31	
2.1. Yerel şahıslar	11	Rafet Akpınar, Ali Rıza Akkuş, Rıfki Yılmaz, Fikri Arabacı, Rıfki Kaymaz, Hacı Salih Yıldıztaş, Refik Aras, Hasan Gürbey Durağı, Arif Sağır, Fuat Sağır, Kadir Yurtyapan
2.2. Ulusal şahıslar	20	Hekimoğlu İsmail, Necip Fazıl Kısakürek, Alparslan Türkeş, Ali Coşkun, Mevlâna, Orhan Gazi, Turgut Reis, Melikşah, Fırat Yılmaz Çakıroğlu, Mehmet Buyruk, Gazi 1881, Ali Feti Esener, Eşref Bitlis, Mehmet Akif, Necip Fazıl, Barbaros, Necmettin Erbakan, Piri Reis, Şerife Boz, Yıldırım Beyazıt
3. Sayısal sokaklar	3228	
4. Diğer	114	

Bulvar ve meydan adlarına bakıldığında ise adlandırmanın çoğunun şahıs isimleriyle yapıldığı görülmektedir (Tablo 14). Özellikle bulvar adlandırmalarında son yıllarda aktif olarak siyaset yapan isimler görülmektedir. Meydan isimlerinde ise cumhuriyetle ilgili adlandırmaların tercih edildiği gözlemlenmiştir. Bunun dışında Hafız Şerif ve Nizamettin Bayram gibi müzik sanatçıları da meydan adlandırmasında kullanılmıştır. Görüldüğü üzere mahalle, sokak ve cadde adlarında olduğu gibi burada da önemli şahıs adları, tüm adlar içinde en büyük paya sahip olanıdır. Bununla birlikte gerek 1939 depremi öncesinde ve gerekse sonrasında Erzincan şehrinin en önemli meydanını, Buğday Meydanı oluşturmaktadır. Merkezi konumuyla şehrin en önemli ticaret alanı (zaten adını da dönemin en önemli ticaret ürünlerinden biri olan buğdaydan almıştır) olma özelliğini uzun süre korumuştur.

Tablo 14.
Erzincan Şehrindeki Bulvar ve Meydan Adları

	Sayı	Meydan ve Bulvar Adları
Bulvar	6	Binali Yıldırım, Recep Tayyip Erdoğan, Yunus Emre, Talip Kaban, İzzetpaşa, Mengüceli
Meydan	5	Atatürk, Ahmet Kara, Hafız Şerif, Nizamettin Bayram, Cumhuriyet, Buğday

Sonuç

Erzincan şehrinin mahalle, sokak, cadde, bulvar ve meydan adları incelendiğinde, cumhuriyetle ilgili adlandırmaların ve şahıs adlarının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Mahallelere verilen cumhuriyet ile ilgili ad ve kavramlar, Azaryahu'nun temsil ettiği ve yer adlarının bir ulusal kimlik oluşumu için kullanıldığı paradigmaya uygun adlandırmalar olarak değerlendirilebilir. Nitekim mahallelerde cumhuriyet ile ilgili adlandırmalar, tüm mahalle adlarının %18,51'ini kapsamaktadır. Bu adlandırmaların çoğu da yine cumhuriyet dönemi önemli şahıslarının isimleridir. Özellikle cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün adı, 4 farklı mahalleye verilmiştir. Cumhuriyet dönemi adlandırmalarının bu kadar yaygın kullanılmasında, şehrin deprem nedeniyle erken cumhuriyet döneminde yeniden kurulmasının etkisi olmuş olmalıdır. Mahalle adlandırmalarında tercih edilen bir diğer sınıf, önemli şahıs adlarıdır. Nitekim bu sınıftaki 14 mahalle adı tüm mahalle adlarının %25,92'sini kapsar. Bu sınıfta yerel şahıslar 1 mahalle adında görülmekteyken, ulusal şahıslar 13 mahalleye adını vermiştir. Ulusal şahıs adlarına bakıldığında ise eski Türk devletleri yöneticileri ve dini önderler öne çıkmaktadır. Bu sınıftaki adlandırmalar, hatırlama yaklaşımının temsil ettiği türdendir. Çünkü bahsedilen şahıs adları, insanlara belirli bir dönemi hatırlatma işlevi görmektedir. Bahsi geçen ilk iki örnekten farklı olarak, adını coğrafi çevre özelliklerinden alan mahalle

adlarının hatırlama ya da kimlik oluşturma işlevi göstermediği anlaşılmaktadır. Nitekim buldukları yerin coğrafi özellikleri ile bir başka ifadeyle fiziki ya da beşerî yapılarıyla bağlantılı olan bu adlandırmalar, genellikle o mekânı betimlemek amacıyla kullanılmışlardır.

Erzincan şehrindeki cadde adlandırmalarında, önemli şahıs isimleri büyük pay sahibidir. Nitekim şehirdeki tüm caddelerin 1/3'ünden daha fazlasına önemli şahıs adları verilmiştir. Özellikle adlandırmada kullanılan ulusal şahıslar, Erzincan ile siyasi ve kültürel olarak bir parçası konumunda olduğu Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bağı ortaya koyması açısından önemlidir. Yine burada hatırlama yaklaşımı doğrultusunda hareket edildiği anlaşılmaktadır. Ancak diğer taraftan özellikle yöneticiler ve dini önderlerin isimleri bir ulusal kimlik oluşumu yönünden de değerlendirilebilir. Söz konusu önemli şahısların farklı statü ve meslek gruplarından olduğu görülmüştür. Nitekim bunlar arasında Osmanlı padişahları, cumhuriyet dönemi yöneticileri, sanatçılar, mimarlar, bilim adamları, edebiyatçılar ve 15 Temmuz kahramanları gibi şahsiyetler yer almaktadır. Diğer cadde adlandırma kategorilerinde; adını coğrafi çevre özelliklerinden alan caddeler, cumhuriyet caddeleri ve şehit caddeleri dikkat çekmektedir. Adını coğrafi çevre özelliklerinden alan caddeler daha çok beşerî coğrafya özellikleri ve ulaşım caddeleri olarak görülmektedir. Cumhuriyetle ilgili caddelerde ise yine cumhuriyetin önemli şahsiyetleri dikkate alınmıştır. Burada da bir ulus kimliği oluşturma amacı görülebilir. Caddelerin önemli bir bölümü de sayısal olarak adlandırılmıştır.

Erzincan'daki sokak adları toponimik açıdan incelendiğinde ise, adlandırmaların genellikle sayısal olduğu görülmüştür. Bunda 1939 depreminin belirleyici olduğu düşünülmektedir. Nitekim söz konusu deprem nedeniyle şehrin yeni yerine taşınarak ızgara planlı bir şekilde topyekün yeniden kurulması, bir anda birçok sokak adı verilmesini zorunlu hale getirmiştir. Muhtemel ki, depremin yaralarının sarıldığı bir dönemde, bu soruna en pratik çözüm sayısal adlandırmanın yapılması olmuştur. Benzer bir durumu dünya genelinde de görmek mümkündür. Örneğin sokak ve caddelerin sayısal adlandırılması, kuruluşu oldukça eskilere dayanan tarihi Avrupa şehirlerinde daha az görülürken, görece daha genç olan Amerika kıtası şehirlerinde oldukça yaygındır. Özellikle ABD ile ilişkilendirilen bu adlandırma şekli, yeni kurulan ve ızgara planlı şehirlerle özdeşleşmektedir (Vuolteenaho, 2012, s. 659). Bununla birlikte ülkemizde 2006 yılında çıkarılan 26245 sayılı Adres ve Numaralamaya İlişkin Yönetmelik'in 14. maddesinde sokak adlarının numara ile de verilebileceği hükmü, bu kullanımı yaygınlaştırmış olabilir. Sayısal adlandırma dışında kalan sokaklara ekseriyetle hayvan, bitki, insan isimleri verilmiştir. Bu tür adlandırma rastgele bir adlandırma olmalıdır. Nitekim bu isimler, verdikleri sokaklarla ilişkilendirilemez durumdadır (Örneğin; Güvercin, Kanarya, Yaprak, Kayın, Ladin, Kartal, Kelebek, Nazlı, Nergis, Onur, Çağla gibi sokak adları). Sokak isimlerindeki bir diğer kategoriyi, şehit isimleri ve önemli şahıs isimleri oluşturmaktadır. Bu iki sınıftaki sokak adları da esasen hatırlama paradigmasına uygun olarak adlandırılmış sokaklar olarak değerlendirilebilir. Nitekim şehitlere adanan sokak adları şehitleri anma ve yaşatma, önemli şahıs isimlerinin verildiği sokaklar da o şahısları anma ve hatırlama amacı gütmektedir.

Bulvar ve meydan adlarına bakıldığında yine şahıs isimleri ön plandadır. Bulvar adlarında Recep Tayyip Erdoğan, Binali Yıldırım ve Talip Kaban gibi son yılların aktif siyasetçileri çoğunluktadır. Yine burada da Yunus Emre ve İzzetpaşa gibi tarihi kişiliklerin adları da adlandırmada kullanılmıştır. Meydan adlarında ise cumhuriyetle ilgili Atatürk ve Cumhuriyet meydanları bulunmaktadır. Meydan adlarında Ahmet Kara gibi son yılların siyasetçileri ile Hafız Şerif ve Nizamettin Bayram gibi sanatçıların adları da kullanılmıştır.

Çalışmada açıklanan kentsel yer adları, Erzincan şehir kimliği açısından da önemli ipuçları vermektedir. Özellikle yer adlarına verilen şahıs isimlerinin temsil ettikleri kimlikler, şehrin kimliğini de yansıtmaktadır. Bu bakımdan adlandırmalarda kullanılan Osmanlı padişahları, cumhuriyet dönemi şahısları, dini önderler ve yakın zaman siyasi kişilikler dikkate alındığında, Erzincan şehrinde milliyetçi-muhafazakâr bir eğilimin varlığı görülebilmektedir. Bu eğilimde şehrin kültürünün ve şehir halkının sahip olduğu dünya görüşünün etkisi şüphesizdir. Bununla birlikte yer adlarındaki bu eğilim üzerinde uzun süre yerel yönetimlerde bulunan milliyetçi-muhafazakâr partilerin de etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Erzincan yer adlarında şahıs isimlerinin oranı oldukça yüksektir. Bu bakımdan hatırlama paradigmasına uygun bir adlandırma görülebilmektedir. Özellikle padişahlar, yöneticiler, sanatçılar ve şehitler adlandırmalarda yaygın olarak kullanılmıştır. Bunun dışında yeni kurulan cumhuriyetle ilgili adlandırmalar da önemlidir. Bu adlandırmalarla da bir ulus kimliği oluşturmak ve cumhuriyeti meşrulaştırmak amacı görülebilir. Bu bakımdan Erzincan yer adlarının hem hatırlama hem de ulus kimlik oluşturma amacına hizmet ettiği söylenebilir.

Kaynakça

- Akar, A. (2006). Renge bağlı yer adlandırmalarında Muğla örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 51-63.
- Akkan, E. (1961). Erzincan Ovasında son tektonik hareketler ve bunların morfolojideki tesiri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 21, 123-139.
- Alagöz, C. A. (1984, Eylül 11-13). Türkiye’de yer adları üzerine bazı düşünceler. *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, Türkiye.
- Albayrak Hacaloğlu, R. (2002). Borçalı toponimleri. *Erdem*, 14(40), 27-68.
- Alderman, D. H. (1996). Creating a new geography of memory in the south: (Re)Naming of streets in honor of Martin Luther King, Jr. *Southeastern Geographer*, 36(1), 51-69.
- Alderman, D. H. (2000). A street fit for a king: Naming places and commemoration in the American south. *The Professional Geographer*, 52, 672-684. <https://doi.org/10.1111/0033-0124.00256>
- Alderman, D. H. (2002). Street names as memorial arenas: The reputational politics of commemorating Martin Luther King Jr. in a Georgia county. *Historical Geography*, 30, 99-120.
- Alderman, D. H. (2003). Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr. within the African American community. *Area*, 35(2), 163-173. <https://doi.org/10.1111/1475-4762.00250>
- Aliağaoğlu, A. ve Çetinkaya, S. (2021). 15 Temmuz kalkışma deneyiminden sonra Türkiye’de şehrsel toponimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 180-192. <https://doi.org/10.35237/sufesosbil.921510>
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2018). Şehrsel toponimi: Erzurum’da cadde adları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 1-26. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.489078>
- Aliağaoğlu, A. ve Uzun, A. (2011). Şehrsel toponimi (hodonimi): Türkiye için bir tipoloji denemesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(2), 123-134. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000121
- Aliağaoğlu, A. ve Yiğit, Y. (2013). Balıkesir’de şehrsel toponimi: Cadde adları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 311-330. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.31330>
- Araz, S. (2015). *Cadde ve sokak adlandırmalarının (kentsel toponimi) kentsel kimlik ve toplumsal bellek üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi; Ayvalık ve Cunda örneği* (Tez No. 419062) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Asımgil, B. (2018). İzmir’de kentsel kimlik bileşenlerinden cadde ve sokakların toponimisi ve milliyetçi, etnik izlerin sosyal yapı oluşumuna katkıları. *Trakya University Journal of Engineering Sciences*, 19(1), 21-36.
- Azaryahu, M. (1986). Street names and political identity: The case of East Berlin. *Journal of Contemporary History*, 21(4), 581-604. <https://doi.org/10.1177/002200948602100405>
- Azaryahu, M. (2009). Naming the past: the significance of commemorative street names. Critical toponymies, the contested politics of place naming (p. 53-70) içinde. *Ashgate Publishing Company*. <https://doi.org/10.4324/9781315258843>
- Basik, S. (2020). Urban place names: Introduction. *Urban Science*, 4(4), 80. <https://doi.org/10.3390/urbansci4040080>
- Baysan, S. ve Kara, A. (2014). Aydın’da mahalle, bulvar, cadde ve sokak adları: Şehrsel toponimik özellikleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12(1), 23-48. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000151
- Bucher, S., Matlovič, R., Lukáčová, A., Harizal, B., Matlovičová, K., Kolesárová, J., Čermáková, L., & Michalko, M. (2013). The perception of identity through urban toponyms in the regional cities of Slovakia. *Anthropological Notebooks*, 19(3), 23-40.
- Çelik, A. (2021). Kent belleğinin yansıma alanı olarak cadde adları: Sivas örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XLV(2), 117-132.
- Emiroğlu, M. (1984, Eylül 11-13). Bolu yöresi yer adları. *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, Türkiye.
- Erden, Ö. (2010). Toplumsal hafıza(lar), hesaplaşma siyaseti üzerinden kamusal müzakere alanı olarak tahayyül edilebilir mi? *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 24, 41-62.
- Erim, E. (2013). Sokaktaki tarih; sanatın izi Beşiktaş sokaklarında. *Beşiktaş Belediyesi (B+) Dergisi*, 13/23, s.32-37.

- Erinç, S. (1986). Ekzonimler konusunda bir araştırma: Ege adalarının Türkçe adları. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 2(3), 21-25.
- Erinç, S. (1989). Güneydoğu Avrupa'da Türkçe ekzonimler. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 6, 9-13.
- Eröz, M. (1970). Türk onomastiği bakımından Adapazarı yeradları. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 11, 107-120.
- Felecan, O. & Felecan, N. (2021). Feminine names in current Romanian hodonymy. *Onomastica*, 65(1), 271-287. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.16>
- Felecan, O. (2018). Transylvania-A toponymic perspective. *Onomastica Uralica*, 12, 289-299.
- Gnatiuk, O. & Glybovets, V. (2020). Herstory'in history: A place of women in Ukrainian urban toponymy. *Folia Geographica*, 62(2), 48-70.
- Gül, A. (2013). Erzincan kazasının yerleşme özellikleri (XVI-XX yüzyıllar arası). *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 57-94.
- Gül, A. ve Başibüyük, A. (2011). *Bir tarihi coğrafya incelemesi: (Osmanlı'dan cumhuriyete Erzincan kazası)*. Salkımsöğüt Yayınevi.
- Günel, V., Şahinalp, M. S. ve Güzel, A., (2011). Coğrafi ortamın şehirselleşme mekân adlarına etkisi: Şanlıurfa şehri örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 463-508.
- Haçın, İ. (2014). 1939 Erzincan büyük depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-70.
- Kahraman, M. (2019). İstanbul'un değişen sokak isimleri. *Journal of International Social Research*, 12(65), 255-263.
- Karaboran, H. H. (1984, Eylül 11-13). Türkiye'de mevki adları üzerine bir araştırma. *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, Türkiye.
- Karadeniz, V. (2018). Erzincan ilindeki idari yerleşmelerin toponimik açıdan sınıflandırılması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 181-197.
- Karadeniz, V. ve Altınbilek, M. S. (2016, Eylül 28-Ekim 1). Erzincan ilinin idari coğrafya analizi ve idari sınırlardan kaynaklanan sorunlar. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan, Türkiye.
- Koday, S. ve Akbaş, F. (2016, Ağustos 22-23). Erzincan ili köy yerleşmelerinde topoğrafya ve baki koşullarının toponimik açıdan incelenmesi. 14. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Üsküp, Kuzey Makedonya.
- Koolos, R. (2010). The story of street names in the Netherlands: A comparative analysis of themes used in street naming in Noord-Brabant and Holland, 1859-1939. [Master's Thesis, Rotterdam Erasmus University].
- Light, D. & Young, C. (2015). Toponymy as commodity: Exploring the economic dimensions of urban place names. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(3), 435-450. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12153>
- Light, D., Nicolae, I., & Suditu, B. (2002). Toponymy and the communist city: Street names in Bucharest, 1948-1965. *GeoJournal*, 56(2), 135-144. <https://doi.org/10.1023/A:1022469601470>
- Orhan, F. (2019). Depremlerin şehir ve mesken mimarisine olan etkilerine coğrafi bir bakış: 1939 Erzincan depremi örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 339-364.
- Oxford English Dictionary (2023). Toponymy. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/OED/1564604751>
- Öz, S. (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre Anadolu'da yer adları* (Tez No. 214310) [Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özgüç, T. (1961). Altıntepe Kazıları. *Belleten*, 25(98), 253-268.
- Özkan, İ. (2015). *Deli Halit Paşa*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Özüpekçe, S. (2021). Bir şehirselleşme toponimi araştırması: Kilis'te cadde ve sokak isimlerinin sınıflandırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40), 1-23.
- Radding, L. & Western, J. (2010). What's in a name? Linguistics, geography, and toponyms. *Geographical Review*, 100(3), 394-412. <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2010.00043.x>

- Rose-Redwood, R. & Alderman, D.H. (2011). Critical Interventions in political toponymy. *An International Journal for Critical Geographies*, 10, 1-6.
- Rose-Redwood, R. (2008). From number to name: symbolic capital, places of memory and the politics of street renaming in New York City. *Social & Cultural Geography*, 9, 431-452. <https://doi.org/10.1080/14649360802032702>
- Rose-Redwood, R., Alderman, D. & Azaryahu, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*, 34(4), 453-470. <https://doi.org/10.1177/0309132509351042>
- Sakaoğlu, S. (1984, Eylül 11-13). İnsan adlarından kaynaklanan yer adlarımız. *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, Türkiye.
- Şahin, G. (2010). Türkiye’de yapılmış toponimi çalışmaları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 134-156.
- Şahin, T. E. (1987). *Anadolu'nun tarihi akışı içerisinde siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan Erzincan tarihi (Cilt II)*. Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı.
- Top Yılmaz, S. (2021). Türkiye’de toponimi çalışmalarında semantik tasnif sorunu üzerine bir değerlendirme. *DTCF Dergisi*, 61(2), 1123-1161. <https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2021.61.2.22>
- Tuan, Y. F. (1979). Space and place: Humanistic perspective. *Philosophy in Geography* (p.387-427) içinde. Springer.
- Tuğluk, M. E. ve Özfidan, T. (2022). Batman ili mahalle, bulvar, cadde ve sokak adları üzerine bir değerlendirme. *Folklor Akademi Dergisi*, 5(2), 496-529. <https://doi.org/10.55666/folklor.1142308>
- TÜİK, (2022). Favori raporlar. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Vuolteenaho, J. (2012). Numbering the streetscape: mapping the spatial history of numerical street names in Europe. *Urban History*, 39(4), 659-679. <https://doi.org/10.1017/S0963926812000442>
- Woodman, P. (2014). The interconnections between toponymy and identity. *Review of Historical Geography and Toponomastics*, 9(17-18), 7-20.
- Wright, J. K. (1929). The study of place names recent work and some possibilities. *Geographical Review*, 19(1), 140-144. <https://doi.org/10.2307/208082>
- Yavuz, E. (2016, Eylül 28-Ekim 1). 1939 Erzincan depremi ve depremin etkileri. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, Erzincan, Türkiye.
- Yavuz, S. ve Şenel, M. (2013). Yer adları (toponim) terimleri sözlüğü. *Journal of Turkish Studies*, 8(8), 2239-2254. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5504>
- Yayınoğlu, P E. ve Susar, F. (2008). *Kent, görsel kimlik ve iletişim*. Umuttepe Yayınları.
- Yılmaz Çıldam, S. (2018). Şehirsel toponimi: Cadde adları, Bandırma örneği. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (61), 1-25.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Bu makale iki yazarlı olarak hazırlanmıştır.

* Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kültür, Toplumsal Bellek ve Mekân Temsilleri Üzerine Bir Araştırma: Tillo (Siirt) Örneği

A Research on Culture, Social Memory and Spatial Representations: The Case of Tillo (Siirt)

Süleyman Cengiz EGE

Dr., Siirt Science and Art Center, Siirt, Turkey

Dr., Siirt Bilim ve Sanat Merkezi, Siirt, Türkiye

Orcid: 0000-0003-4525-0428 / E-mail: cengizege@yahoo.com

Nurettin ÖZGEN

Prof. Dr., Ankara University, Department of Geography, Ankara, Turkey

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ankara, Türkiye

Orcid: 0000-0001-9191-1579 / E-mail: ozgen@ankara.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ege, S. C. and Özgen, N. (2023). A research on culture, social memory and spatial representations: The case of Tillo (Siirt). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, Cumhuriyet Special Issue*, 247-266.

Ege, S. C. ve Özgen, N. (2023). Kültür, toplumsal bellek ve mekân temsilleri üzerine bir araştırma: Tillo (Siirt) örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı*, 247-266.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 23 July /Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 18 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 247-266

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Süleyman Cengiz EGE, Nurettin ÖZGEN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Toplumsal yaşamı, kültür öğelerini ve kültürün mekân üzerindeki yansımalarını inceleyerek anlamlandırabiliriz. Tillo, sosyomekânsal ve kültürel özellikleri bakımından, farklı niteliklere sahip bir kasabadır. Tillo hem somut ve hem de somut olmayan kültürel özellikleri ve bulunduğu konum itibarı ile çevresine göre farklı özelliklere sahiptir. Hem yöresel hem de ulusal ölçekte Tillo'nun tanınırlığını arttıran bu mekânsal bağlamlar, kasaba nüfusunun gündelik yaşam pratiklerine nasıl yansımaktadır? Bu soruya cevaben, insan ve mekân arasındaki etkileşime dair üretilen temsillerin neler olduğu, nasıl geliştiği ve ne tür örüntülere alan açtığı irdelenmiştir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden etnografi modeli üzerinden kurgulanmıştır. Zamana karşı direnç gösteren toplumsal belleğin mekâna yansımaları üzerinden Tillo'da toplumsal mekânın ritminin anlaşılması, toplumsal bellek ve mekânsal temsillerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Tillo'daki kültürel bellek öğelerinin ilişkisel mekân özellikleri analiz edilmiştir. Bu amaçla, çalışma alanına dair literatür incelenmiş, notlar tutulmuş, fotoğraflar çekilmiş ve mekân temsil(ler)i üzerinden ilişkisel örüntüler, literatürden de yararlanılarak, çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kamusal alan ve gündelik mekân pratikleri açısından başta cas evleri, sabatlar, medreseler, türbeler gibi somut ve ışık hadisesi, icazet töreni, bayramlaşma ve evlilik pratikleri gibi soyut kültür öğelerinin yaşamsal pratiklerin temel paydaşı oldukları ve ayrıca kültürel belleğin sosyomekânsal tasarımında da önemli yer edindikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tillo, mekân temsilleri, kültür, bellek, çokkültürlülük

Abstract

We can make sense of social life by examining cultural elements and the reflections of culture on space. Tillo is a town with different characteristics in terms of its socio-spatial and cultural characteristics. Tillo has different characteristics compared to its surroundings in terms of both tangible and intangible cultural characteristics and its location. How do these spatial contexts, which increase the recognition of Tillo both locally and nationally, reflect on the daily life practices of the town population? In response to this question, the representations of the interaction between human beings and space, how they have developed and what kind of patterns they have created space for have been analyzed. The research was designed based on the ethnography model, one of the qualitative research methods. It is aimed to understand the rhythm of social space in Tillo and to examine social memory and spatial representations through the reflection of social memory, which resists time, on space. In addition, the relational spatial characteristics of cultural memory items in Tillo were analyzed. For this purpose, the literature on the study area was examined, notes were taken, photographs were taken, and relational patterns were tried to be analyzed through the spatial representation(s) by making use of the literature. As a result of the study, it was determined that in terms of public space and daily space practices, tangible cultural elements such as cas houses, sabats, madrasahs, tombs and intangible cultural elements such as the light incident, icazet ceremony, feast and marriage practices are the main stakeholders of vital practices and also have an important place in the sociospatial design of cultural memory.

Keywords: Tillo, space representations, culture, memory, multiculturalism

Giriş

Mekân üzerinde yer alan dini inanca ait yapılar ve yaşam pratiklerine ait değerler, nesne ve insan arasındaki etkileşim hakkında ipuçları vererek sosyal yaşamın çözümlenmesine yardımcı olurlar. Mekân ve toplum arasındaki etkileşimi çözümlenebilmek için Beşerî Coğrafya araştırma yöntemlerinden biri olan nitel araştırma metodu uygulanmıştır. Gözlem ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, araştırma sahasına ait algı, tutum ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve objektif bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir araştırma şekli olarak ifade edilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 39). Nitel araştırma deseni olarak etnografi (kültür analizi) modeli tercih edilmiştir. Etnografi, araştırmacının ortak bir kültüre sahip grubun değer yargılarının, davranış tiplerinin ve paylaştıkları dilin öğrenilen şekillerini tanımladığı ve yorumladığı modeldir. Etnografi başta katılımcı gözlem yolu ile araştırmacının insanların günlük yaşamının içine girdiği araştırma ve veri toplama sürecini içerir (Creswell, 2018, s. 90). Araştırmanın oluşturulmasında katılımcı gözlem (participant observation) yolu ile topluluğa ait bilgilere ulaşmaya çalışılmıştır. Katılımcı gözlem yolu ile öğrenilmek istenen bilgi için topluluğun yaşamına dâhil olmak gerekir. Gözlemlemek de soğukkanlı ve tarafsız bir şekilde izlemeyi ve gördüklerini duyduklarını değer-yüksüz olarak kaydetmeyi gerektirir (Gulbenkian Komisyonu, 2016, s. 28). Katılımcı gözlem, gözlemci ile gözlenen kişilerin beraber olduğu, gözlemci ve gözlenen arasında bir yakınlık içeren dolayısı ile gözlemcinin kendilerinden biri gibi olduğu düşünülen ortamlarda yapılan bir gözlem türüdür. Bu gözlem tekniği ile dışarıdan gözlem tekniğine oranla daha çok ve daha geçerli bilgiye ulaşılabilir (Karasar, 2017 s. 202). Araştırmanın kuramsal çerçevesi Henri Lefebvre ve David Harvey'in mekânın üretimi ve mekân temsilleri üzerinden literatüre dayandırılmıştır. Toplumsal yaşamda bir arada yaşayabilme konusu Will Kymlicka ve Milena Doytcheva'nın Çokkültürlülük teorileri üzerinden temellendirilmiştir. Toplumsal bellek konusunda Maurice Halbwachs'ın fikirlerinden faydalanılmıştır.

Mekân, uzam kavramının karşılığı olarak, içinde yaşam etkinlikleri ve eylemlerini sürdürmesine elverişli, çevre olarak ifade edilir (Keleş, 1998, s. 128). Fiziksel ve toplumsal boyutu iç içe olan mekân, özel, kamusal bilişsel, düşsel, algısal soyut ve mimari gibi pek çok anlamı içerisinde barındırır (Solak-Güleç, 2014, s. 62). Her mekân, kendine has bir kimliğe sahip olduğu gibi insan da mekânı bir kimlik unsuru olarak görebilir (Alver, 2007, s. 25). Toplumun, bir mekânı paylaşabilmesi konusundaki temel soru mekânın üretimidir. Şehirlerin aktif olarak kullanılması; mekâna yayılma, şehirlerin sıkışması ve genişlemesini beraberinde getirmiştir. Şehirlerin özgüllüğü günümüzde yeni yeni kavranıyor olsa bile şehirlerin toplumla ve toplumu oluşturan öğeler ile (kırsal, kentsel, devlet, politika) ve toplumun tarihi ile ilişkisi çok eskilere dayanır. Şehrin bir tarihi vardır; tarihsel süreç içerisinde insanlar sürekli olarak şehri bir nesne olmaktan çıkarıp üretilen bir mekâna dönüşürmüştür (Lefebvre, 2017, s. 63-64). Harvey'e (2016, s. 11) göre mekân kavramı, insanı biçimlendirdiği gibi onun tarafından da şekillendirilen toplumsal bir boyuta sahiptir. Mekân, görülenin sadece fiziksel varlığı değildir. Mekân zamanı içerisinde barındırır. Zaman, modernitenin baskın hale gelmesi ile mekânda görünmemeye, kaybolmaya başlar (Lefebvre, 2016, s. 120). Toplamların sosyal özellikleri aidiyet işaretleri üzerinden anlaşılabilir. Mekân üzerindeki bu imge ve anlatılar bir nevi hafıza taşıyıcısı, aktarıcısı görevi üstlenerek geçmiş günümüze taşırlar. Bu anlamda birey, grup veya büyük toplulukların anlaşılması için en etkili yollardan biri mekâna ait kodların çözülmesidir. Eşya ile insan arasındaki ilişkiler mekân üzerinde şekillendiği ve birtakım değerler yüklenerek bilgiyi temsil ettiği için hangi anlamları taşıdığına irdelenmesi gereklidir. Bu anlamda araştırmamız, mekânı sadece mimari özellikleri ile değil yaşam pratikleri ile de irdelemeyi amaçlamaktadır.

1. Araştırma Sahasına Ait Genel Bilgiler

Tillo adı etimolojik olarak Süryanice kökenlidir. Süryanice yüksek ruhlar, Arapça "tepe, yüksek yer" anlamına sahiptir (Arslan, 2008, s. 352). Tillo konum olarak yakın çevresine göre daha yüksek bir irtifaya (1170 m) sahip olduğu için bu şekilde bir adlandırma yapıldığı düşünülebilir. Tillo fonksiyonel özellikleri açısından küçük bir kasaba özelliği gösterir. Nüfus ve ekonomik yapılanma açısından kır özelliği gösteren Tillo'da gündelik ihtiyaç ve alışverişler, çoğunlukla kasabadan değil, Siirt il merkezinden/şehirden temin edilmektedir.

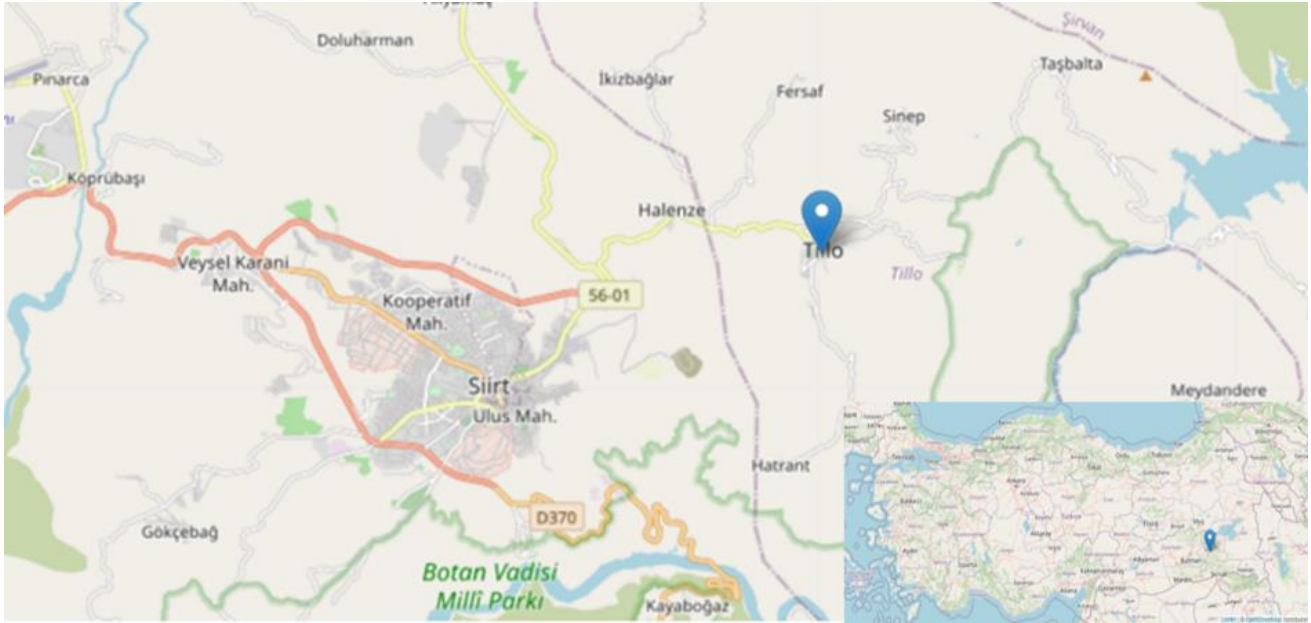
Kırsal yerleşmelerden göç yoluyla gelen nüfus başta olmak üzere, özellikle medrese eğitimi için farklı illerden gelen öğrencilerle birlikte Tillo'nun nüfusu karma bir nitelik göstermektedir. Demografik çeşitlilik bakımından Tillo, Siirt'in küçük bir kopyası niteliğindedir. Siirt şehri, imparatorluk döneminden bu yana çok kimlikli bir toplumsal yapıya sahiptir. Yöre insanı geçmişten gelen kimlik çeşitliliğine toleranslıdır. Siirt yöresi Müslüman, Protestan, Katolik, Süryani ve Ermeni inancına sahip topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Cumhuriyetin ilanından önceki zaman diliminde de yörede Türk, Kürt ve Araplardan oluşan bir nüfus yapısı vardı (Obuz, 2017, s. 42-43). Dolayısıyla Hristiyanlık ve İslamiyet'in etkin olduğu dönemlerde yörenin kültür ve ilim merkezi olduğu anlaşılmaktadır (Boran vd., 2013, s. 23).

Tillo hem dini eğitim hem de coğrafi lokasyonu (Şekil 1) bakımından kutsal topraklara yolculuk edenler için önemli bir güzergâhta yer almaktaydı. Nitekim İbrahimhakkıoğlu'nun (2012, s. 26) da belirttiği gibi, İslamiyet dönemi boyunca medrese

eğitimiyle ün kazanan Tillo, “eski zaman yolculuklarında başlıca hac güzergâhlarındandı”. Tillo'nun hac yolculukları sırasında belirli bir uğrak ve yol güzergâhında yer alması, İslami inanç ve değerlerden etkilenmesine ve sonuç olarak günümüzdeki sosyokültürel yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tillo'da dikkat çeken başlıca somut kültürel yapılar arasında, beşi tarihi olmak üzere, dokuz cami, Tillo kabristanı, Sultan Memduh mezarlığı divanhane, çilehane, yeşil kuyu ve yörenin tanınmış kişilerin türbeleri yer almaktadır. Sultan Memduh Mezarlığı kasabanın yüksek kesimine konumlanmış tarihi özelliği olan bir kabristandır. Bu kabristana genellikle Sultan Memduh'un soyundan gelenler ve ona yakın olanlar defnedilmiştir. Yeşil kuyu, çilehane, dua tepesi gibi tarihsel yapılar ile Tillo, mekânsal olarak inanç temelli öğeler ile çevrilidir. Kasabadaki medreseler hem nicelik hem de kültür aktarımı açısından varlıklarını arttırarak devam ettiren, toplumsal insanın önemli kurumlarındandır. Tillo'da yer alan cami ve türbeler zaman zaman restorasyona alınmaktadır. Fakat tarihsel özellikler dikkate alınmadan yapılan restorasyon işlemleri bu yapıların asli görünümünü değişikliğe uğratmaktadır. Ulu Cami yapılan restorasyon işlemleri sonrası tarihsel özelliğini kaybetmiş yeni inşa edilmiş bir yapıya dönüşmüştür. Ayrıca Tillo'da bulunan tarihsel yapılar değişik zamanlarda eklemeler yapılarak yapılaşma amaçlarının dışında farklı görünümlemler ile yeni yapısal özellikler göstermeye başlamıştır. Örneğin Sultan Memduh camiiinin bulunduğu alan türbe, cami ve mezarlık içeren eklemeli bir yapı halini almıştır. Dinsel mekânlara dair yaşamsal pratikler ile kamusal alana yayılan ilişkisellik simbiyotik bir bağıntılar sistemi oluşturmaktadır. Bu bağıntılar sosyal yaşama ait örüntülerin çözümlenmesine dair çeşitli kodlar barındırır. Bireyin sahip olduğu tüm duygu durumlarından, zihinsel tasarım ve üretilen anlamların kadrajına değin mekân, bireyin ve dolayısıyla toplumun belleğine taşınır ve yer edinir. Böylelikle geçmişi günümüze bağlayan mekân ve temsillerindeki tema ve içerikler hafızanın geleceğe taşınmasını sağlayarak geçmişe ait bilgileri günümüze taşırlar.

Şekil 1.

Tillo ilçesinin Türkiye ve Siirt'teki konumu.

Kaynak: OpenStreetMap 2023'ten faydalanılarak aktarılmıştır.

Yörede türbelerin ziyaret edilmesi ritüeli Tillo halkı tarafından olduğu gibi ziyaretçiler tarafından da devam ettirilmektedir. Ritüel kavramı Tillo'da pek kullanılan bir kelime olarak karşımıza çıkmaya bile gündelik yaşam pratiklerinde çeşitli şekillerde izlenebilir. Tillo'da türbe ve camilerin dışında da sosyal yaşama ait bazı ritüeller devam ettirmeye çalışılmaktadır. Türbe ziyareti için türbeye gelen kişi bulunulan zamanın dışına çıktığı gibi içinde bulunduğu türbeyi çevreleyen çit, duvar ve taşlarda anlamlarını yitirir ve farklı anlamlar ifade etmeye başlar (Karakaş, 2014, s. 67). Tillo, yetiştirdiği dini şahsiyetlerden dolayı çeşitli menkıbelere ev sahipliği yapar. Menkıbeye konu olan olaylar korkutma, şaşırma öğeleri içerebileceği gibi kişiyi yüceltme ve ona karşı saygı uyandırma içeriğine de sahip olabilirler. Bunun sebebi menkıbeye konu olan kişinin dini olarak önemli bir konumda yer alması ve bulunduğu zamanda otorite olarak kabul edilmesidir. Sahip olduğu bu otorite yöresel olarak devam ettirmeye çalışılır. Tillo yöresinde yaşayan İsmail Fakirullah, İbrahim Mücahid ve Sultan Memduh Hazretlerine atfen anlatılan ateşte yanmama olayları yöresel menkıbelere örnek olarak gösterilebilir.

Sonuç olarak, bu çalışmada amaç, Tillo'da zamana direnç gösteren mekân ve temsillerine ilişkin çözümlenmelerde bulunarak, toplumsal belleğe dair kültürel ve sosyomekânsal örüntülerin bağlamını analiz etmektir. Bu bağlamda, mekân ve kültürel kurulumla dair simbiyotik bağıntıları açıklamaktır.

2. Kültür, Kimlik, Toplumsal Bellek ve Mekân Temsilleri

Kültür, hafızaya kaydedilmiş sınırlılıklar ve öğrenilmiş yaşamsal alışkanlıklardır. Uygur'un (2013, s. 18) da işaret ettiği gibi insanın ortaya koyduğu ve içerisinde bulunduğu gerçekliktir. Bazı kuramcılar kültür tanımlaması yaparken inançlara dayalı oluşturulan kurallar bütünü ifadesini kullanarak inanç sistemini de kültürel bir unsur olarak aktarır (Deal & Kennedy, 2000, s. 230). Bu bağlamda din, insanoğlunun kültür öğelerindedir ve Tillo'da etkin olan İslam inancı önemli bir kültür öğesi olarak gündelik hayatın şekillenmesinde etkin bir rol oynar. Manevi kültürün oluşumunda İslam kültürü etkin olduğu için manevi kültürel birikim ve dinsel yapının benzerliği birbirini içerimler (Kongar, 2013, s. 26-27). Kültür, insanlar arası iletişim ve etkileşim ile önceki insanlar tarafından ortaya çıkarılan, birey ve grupları birleştirerek bireyde sosyal doyum sağlayan, geçmişten günümüze aktarılan (Güvenç, 1972, s. 95-108) ve süreklilik ile beraber değişim geçiren bir yapıya sahiptir.

Kimlik, bireyin kendisinden önceki kuşakların anlatım ve aktarımları doğrultusunda sosyal olarak kendisini konumlandırma şekli olarak düşünülebilir (Hall, 2002, s. 79-80). Kimlik, geçmişe bakan yönü ile geçmişten aktarılan bellek öğeleri ile iç içedir. Kişi ve gruplar, toplumsal hafıza ile aktarılan anlam ve değerlere göre tutum ve davranışlar sergilerler. Tillo, sahip olduğu kültürel geçmişe ait bellek öğelerini günümüze taşıyabilmiş bir toplumsal hafızaya sahiptir. Ancak bu aktarıma rağmen kültürel mirasın gündelik hayatta uygulanma biçimleri ve yoğunlukları değişiklik göstermektedir. Dil, din, etnik grup kimliği gibi doğuştan insanlara verili olan özellikler birey ve grupları kategorilere ayırmak için kullanılır (Kaplan, 2012, s. 21). Farklılık ve çeşitlilikler toplumsal yaşama zenginlik katar ve çokkültürlü toplumları ortaya çıkarır. Çokkültürlülük, kültürel çeşitlilik olarak düşünülebilir. Bu anlamda farklı etnik aidiyeti, dini inancı olan birbirinden farklı sosyal grupların birlikte yaşama becerisi çokkültürlülük olarak tanımlanabilir (Doytcheva, 2016, s. 12).

Gelenekler ise, belirli davranışsal uygulamaları içeren gelecek nesillere aktarılan hem gerçek hem de hayali anlamları barındıran sembol, ritüel ve davranışlardan oluşan toplum pratikleridir (Marshall, 2005, s. 258-259). Toplumların gündelik yaşam pratikleri ile ürettikleri gelenek ve görenekler, manevi değerler ile beraber ortaya koydukları fikir ve sanat eserleri kültürün birer göstergesidir. Kültürel öğelerin taşıyıcısı olarak bellek, nelerin hatırlanacağı veya nelerin unutulacağı arasında seçicidir. Bu seçicilik bir bahçede yetişen bitki türlerinden bazılarının özenle seçilerek toplanması bazılarının ise kesilerek yok edilmesi gibi düşünülebilir (Auge, 1999, s. 47). Bu şekilde düşünüldüğünde bellek, grup ve toplumların anlam ve değer dünyalarını seçen veya yadsıyan bir rol oynar. Toplumsal olarak düşünüldüğünde Tillo'nun veya herhangi bir yerin hafızası hem geçmiş hem de güncel yaşam pratiklerinden oluşur. Birey ve gruplar üyesi oldukları, içinde yetiştikleri anlam ve değerler bütününe bir parçası olarak ortak bir toplumsal belleğin üretiminde rol alırlar.

Dil, toplumsal belleğin oluşumunda başat bir rol üstlendiği gibi kültüre ait davranış, algı ve tutumları toplumsal hafızanın sonraki nesillere aktarımında da önemli bir rol oynar. Dil temelli kültür aktarımının sürekliliği, kültürün silinmesinin ve yok olmasının önüne geçer. Kültürel aktarımın değişiklik göstermesi, grup ve toplumsal belleğin de değişmesine, sergilenen gelenek, görenek, tutum ve davranışların farklılaşmasına neden olur (Can, 2017, s. 30).

Bellek, sürekli iletişimini sürdüren canlı bir varlığa benzetilebilir. Ancak, iletişim ve etkileşim kesintiye uğrar veya durursa gerçeklik değişikliğe uğramaya başlayacak ve sonuç olarak unutmaya ortaya çıkacaktır (Assman, 2015, s. 45). Yer, sahip olduğu tarihsel ve ilişkisel içeriklerden dolayı toplumu kimliklendirici bir öncül olarak düşünülebilir (Augé, 1999, s. 134). Birey üyesi olduğu topluma benzemek ve uyum içinde yaşamak için toplumun inanç, değer, tutum ve değer kalıplarını öğrenmeli ve onlara uygun davranışlar sergilemelidir. Bu uyumu gerçekleştirmek ve kendini topluma kabul ettirmek için kullanacağı araç dildir. Dil sayesinde birey dahil olduğu toplumun üyeleri ile etkileşime girer ve onlarla sosyalleşmiş olur. İnsan içerisinde yetiştiği topluluğun ürettiği tutum, davranış ve değer kalıplarının anlamlarını gruptan ayrılma ve hatta artık hiç uygulamaya bile unutmaz (İnceoğlu, 2011, s. 11).

Gündelik kavramı, kültürün üretimi olan öğelerin yaşam tarzına dönüşmüş hali olarak tanımlanabilir (Lefebvre, 2016, s. 40). Bu anlamda gündelik kavramı çok geniş bir anlam ve içeriğe sahiptir. Sosyal etkileşim ve yürütülen faaliyetler gündelik yaşamın yeniden üretilmesini sağlayarak üretim tarzını belirler (Harvey, 2016, s. 183). Mekân hem kültürel hem de zihinsel süreçlerin etkileşimi sonucunda şekillenir. Bu nedenle statik durağan bir mekândan söz edilemez (Lefebvre, 2016, s. 24-25). Grup veya toplumlar; anıtlar, kutsal yerler, müzeler ile mekânı işaretledikleri gibi bayramlar, yıldönümleri gibi uygulamalar ile de aidiyetlerini ortaya koyabilirler (Nora, 2006, s. 23). Mekân çoğu zaman geometrik bir biçim, somut bir yapı ve içeriği belirsiz bir anlamda kullanılır. Oysa mekân fiziksel olarak içerenden içerikten haberdar olmadığı boş bir çevre değildir (Lefebvre, 2016, s. 21). Mekân birey ve grupların şekillenmesinde rol oynadığı gibi birey ve gruplar da mekânın şekillenmesinde rol oynayarak toplumsal bir içeriğe sahip olur (Harvey, 2016, s. 11). Mekâna ait deneyimler birbirine bağlı bir içeriğe sahiptir. Her bir mekânsal deneyim mekânsal bilginin üretiminde rol oynar.

3. Tillo'da Gündelik Hayat, Tarih ve Kültürel Bellek

Tillo, etnik ve dilsel çeşitlilik açısından çokkültürlü bir yerleşim yeridir. Tillo sosyomekânsal olarak üç kültür grubunun beraber yaşama becerisi gösterebildiği çokkültürlü bir toplum yapısı gösterir. Tillo'da lokasyon olarak kültür gruplarının belli bir yerde homojen olarak toplanması söz konusu değildir. Aksine farklı kültür gruplarının aynı mahalle, aynı sokakta heterojen bir dağılımı söz konusudur. Yörede bulunan kültür grupları arasında ayrışma, dışlama/dışlanma, ötekileşme/ötekileştirmenin yerine karşılıklı saygı ve kabul vardır. Bu durum karşılıklı evlilikler, ortak ticari faaliyetler, dil çeşitliliği, komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin varlığı ile kendini göstermektedir.

Yörede Arapça ve Kürtçenin dışında Türkçeyi de konuşabilen bireyler, sosyal ilişkilerin karşılıklı tanıma/tanınma üzerine inşa edildiğine işaret eder. Sosyomekânsal olarak birbiri ile uyum içinde beraber yaşama becerisi gösterebilen toplumsal bir kurulum mevcuttur. Tillo, toplumsal belleğe ait kültürel öğelerin gündelik hayatta sıklıkla sergilendiği yerlerden biridir. Tillo'da hem Arapça ve hem de Kürtçeyi bilen bireyler kasabanın renkli dilsel çeşitliliğini gündelik hayatta sergilerler. Karşılıklı kültürel kabul iki dilin de öğrenilmesinin yolunu açmış ve kolaylaştırmıştır.

Dilsel açıdan Tillo'da üç dilin konuşulması yörenin özgün ve melez bir toplumsal yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Toplumsal açıdan düşünüldüğünde toplumu oluşturan bireyler "iki kültürlü"dür. Birey aynı mekânı paylaştığı toplum ile etkileşim ve iletişimini arttırarak sosyal açıdan kaynaştıkça kültürel olarak zenginleşmeye başlar (Nisbett, 2015, s. 172). Bireyler toplumun diğer üyeleri ile kaynaşma ve etkileşimlerini arttırdıkça kültürel olarak zenginleşirler. Kendini toplumdan soyutlayan birey ne kadar zengin bir kültür grubu içerisinde bulunursa bulunsun o toplumun kültürel zenginliğinden faydalanamayacaktır.

Tillo'da ortak mekân kullanımı benzer davranış şekillerini ve kültür aktarımını ortaya çıkarır. Tillo'da Kürtçe ve Arapça konuşan kişilerin varlığı bu dillere ait kültürel etkileşimin artmasına ve kasabanın "iki kültürlü" bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. İki dilin aynı anda biliniyor olması birbirinden farklı kültürlerle sahip olan iki etnik yapıya ait kültürlerin öğrenilmesine fırsat vermiştir. Tillo'da Arap kökenli bireyler, Kürt kökenli bireyler ile Kürtçe konuştuğu gibi Kürt kökenli bireyler de Arap kökenli bireyler ile Arapça konuşabilmektedir.

Siirt ve Tillo, yöresel ve ulusal olarak "Evliyalar Diyarı" olarak anılan yerlerdir. Bu adlandırma yörede yaşamış ve İslam alimi olarak ün salmış şahsiyetlerin varlığından kaynağını almaktadır. Tillo özelinde düşünüldüğünde Erzurumlu İbrahim Hakkı ve onun hocası olan İsmail Fakirullah, İslami ilimlerle ilgilenmiş, Tillo'nun inanç kültürünün zenginleşmesine katkıda bulunmuş, yerel ve ulusal olarak ün salmış şahsiyetlerdir. Hem bu iki isim hem de yörede yetişmiş diğer İslam alimleri Tillo'nun İslami kimlik ve değere sahip olmasını sağlamıştır.

Tilloluların, Tillo'dan övgüyle bahsetmesi burada yetişmiş önemli şahsiyetlerle hemşeri olmalarına dayandırılmaktadır. Bu övgü ve övünme hali mekânın yörenin anlamsal olarak yüceltilmesine kadar uzanabilmektedir. Tillo ve yöre halkı medreselerde İslami eğitim ve irşat çalışmaları yürütmüş olan bu şahıslara gönül bağı ile bağlıdır. Tillo'nun kutsal bir yer olmamasına rağmen yöre halkında oluşturduğu bu mekânsal bağlılık inanç temelli bir aidiyet ilişkisi üzerinden değerlendirilebilir. Tillo ilçe merkezinde İslami gelenek, öncelikle aile ve yakın çevredekilerin aktarımıyla gerçekleşir.

İslami eğitim kuruluşları olarak medreseler de toplumun genç gruplarına dinsel bilgileri aktarırlar. Tillo, İslami geleneğe ait yapıların yoğun olarak konumlandığı mekânsal bir görünüme sahiptir. Kasabada yerel yapılanmada dikkati çeken en önemli unsurlar camii, türbe ve mezarlıklardır. Tillo'nun (Şekil 2) şehir imar planı bu yapılara göre düzenlenmiş gibidir.

Şekil 2.

Tillo kasabası uydu görünümü

Kaynak: Google Map, 2023.

Yörede pek çok dini şahsiyetin yetişmiş olması ve geriye bıraktıkları eserlerin toplumsal hafızada yer edinmiş olması bu yapısal durumu ortaya çıkarmıştır. Bu kişiler yörenin ve hatta bölgenin inanç ve fikirselleşmesine etki etmiş ve günümüzde hala ayakta kalabilen yapı ve eserler bırakmıştır (Özgen, 2012, s. 258). İsmail Fakirullah ve İbrahim Hakkı Tillo kasabasında belleklerde en fazla iz bırakmış şahsiyetlerdir. “Tillo’nun en tanınmış kişisi kimdir?” sorusunun cevabı pek çok kişi için Erzurumlu İbrahim Hakkı’dır şeklinde olacaktır. İbrahim Hakkı aslen Erzurumlu olmasına rağmen çocukluk yıllarından itibaren Tillo’da yetişmiş ve İslami ilimler alanında önemli eserler bırakmış bir şahsiyettir. Onu önemli kılan ve günümüzde hala belleklerde yer edinmesini sağlayan zamanında geniş bir toplumsal tabana ulaşabilmesi ve onları etkileyebilme gücüdür. Medrese-i Fahriyede dini eğitimler alırken aynı zamanda babasından da (Molla Kasım) din ve dünya ilimleri ile ilgili dersler alır. İbrahim Hakkı 24 (yirmi dört) yaşındayken babası vefat eder. Babasının vefatından sonra babasının görev yaptığı Ulu Camiye imam ve müderris olur. Geçmişte imamların sabit bir geliri olmadığı ve İbrahim Hakkı kimseye yük olmak istemediği için toprak işleri ile uğraşır. Bunun için günümüzde Dua Tepesi adı ile anılan Tillo’ya 3 (üç) km uzaklıktaki araziye ekip biçerdi (Arslan, 2008, s. 359). İbrahim Hakkı’nın en tanınmış eserlerinden biri olan *Marifetname* Türkçe yazılmıştır. Ayrıca kitap, risale ve mecmualardan oluşan 58 (elli sekiz) kadar eser bırakmıştır (Arslan, 2008, s. 371). İlçenin günümüzde hem dini ilimler hem de inanç turizmi açısından revaçta olması bu iki şahsiyetin toplumsal hafızada bıraktıkları eserler, anlatılar ve yapıların günümüze ulaşması ile ilgilidir.

3.1. Evlilik Töreni ve Ailenin Kurulumu

Sosyal ilişkilerin çeşitlenmesi ve her iki taraf için de önceden bilinen ve kabul edilen bir gerçekliktir (Halbwachs, 2016, s. 191). Toplumsal olanın üretimi ve yeniden üretim mekanizmasının sağlanması için aile, mekânsal varoluşun en önemli (Lefebvre, 2016, s. 244) yapı taşıdır. Aile, grup ve toplulukların en küçük birimi olup toplumun filizlendiği yerdir. Aile, anne baba ve çocuklardan oluşan küçük bir grup olarak düşünülmesine rağmen aslında büyük toplumun birleştiricisi ve bütünleyicisidir (Halbwachs, 2016, s. 194). Birey açısından topluma ait inanç sistemlerinin, adet, gelenek ve göreneklerin ilk karşılaşma yeri ailedir. Aile üyeleri yaşamsal pratikleri ilk önce aile içerisinde tecrübe ederler. Kültürel hafızanın yeni nesillere aktarımı ve sürekliliği evliliği, toplumsal üretimin merkezine yerleştirir. Kişiler, evlilik aracılığı ile topluma üyeliklerini sağlamlaştırarak bu durumu benliklerinde daha fazla hissetmeye başlarlar. Bu yolla topluma duydukları aidiyet artmaya başlar. Sosyal anlamda evlilik topluma ait ritüel ve uygulamaların birey tarafından uygulanması ve içselleştirilmesinin yolunu açar. Birey, toplumun inanç ve değerlerine ait imge ve sembolleri daha fazla kullanmaya başlar. Bu sayede evlilik toplumun sürekliliğini sağlayan bir uygulamaya dönüşür. Evlilik sahip olduğu biyolojik anlamların dışına çıkarak toplumun yeniden üretilmesini sağlayan bir olgu haline gelir. Tillo özelinde bakıldığında evlilik geleneksel olarak birtakım ritüel ve uygulamaları içeren bir yapıya sahiptir. Yörede geçmiş zamanlardan biriktirilerek gelen kız isteme, kına gecesi, söz ve nişan adetleri günümüzde de uygulanmaya devam eder. Tillo’da evlilikler geçmişte sadece yöre içi evlilikler şeklinde gerçekleşirken

günümüze yaklaştıkça eğitim ve ekonomik gelir seviyelerinin artması ile beraber yöre dışı evliliklere evrilmeye başlamıştır. Akrabalar ve yakın komşular arasında gerçekleşen evlilikler yerini farklı yörelerden damat ve gelinlere bırakmaya başlamıştır. Evliliğin gerçekleştiği mekâna göre düğüne ait ritüellerin uygulanma şekli değişikliğe uğrayabilir. Evlerde yapılan düğünlerde kadın ve erkekler birbirlerini görmeyecek şekilde konumlanırken, düğün salonlarında gerçekleşen düğünlerde karma bir konumlanma izlenebilir. Düğünlerde dikkat çeken unsurlardan biri İslami ritüel şeklinde tekbir ve salavatlar getirilmesidir. Bu uygulamalar, toplumsal kurulumun dini öğeler üzerinden inşa edilmesi isteğinin bir göstergesidir.

Tillo'da aile içinde kadın ve erkeğin bürünmesi gereken roller geleneksel kurallar üzerinden şekillenir. Eril ilkeler kız ve erkek çocuklara küçük yaşlardan itibaren öğretilerek geleneksel yapı korunmaya ve sürdürülmeye çalışılır. Küçük yaşta bir çocuk toplum ile ilgili anlam yüklü fikirlere sahip değildir. Toplumsal bilgiyi aile, arkadaş ve okul çevresinden öğrenebilir. Bu şekilde toplumsal tutum ve davranışları deneyimleyerek, tekrar ederek kişisel hafızasını toplum üzerinden şekillendirmeye başlar (Halbwachs, 2016, s. 20-21). Tillo'da aile, çocukların toplumsallaşmaya başladıkları en küçük ve etkin birimdir. Çocuklar Tillo kültürüne ait öğeleri zaman ile içselleştirir ve birer kültür aktarıcısı konumuna geçer. Ancak değişen yaşam koşulları ile beraber gençler iş veya eğitim amacı ile ilçeden ayrılmakta ve geri gelmemektedir. Bu durum yaşam pratikleri uygulanmadığı için kültür aktarımını kesintiye uğratmaktadır. Tillo'da kadın bireyler, kamusal alanların erkek bireyler tarafından yoğun kullanımı ve mahremiyet kaygılarından dolayı gündelik hayatta pek görülmezler. Marketlerden erkekler alışveriş yapar, çayhanelerde erkekler oturur, meydan ve sokaklarda erkekler gezer. Kadın ancak bir yerden bir yere giderken görülebilir. Ancak Tillo'ya türbe ziyaretleri için yöre dışından gelen kadınlar kasabanın her bir köşesini keşif için sokaklarda kendilerine yer bulabilirler. Türbelerde, camilerde, Yeşil Şifa kuyusunda, Üstad tepesinde ve pek çok yerde dışarıdan gelen kadın bireyler sıklıkla görülebilmektedir. Kadın bireylerin en sık ziyaret ettiği yer ise Sultan Memduh'un eşi olan Hasya Hatun türbesidir.

3.2. Tillo'da Dilsel Çeşitlilik

Günümüz dünyasında bağımsız devlet sayısı 184 kadardır. Bu devletlerin içerisinde yaşayan dil grubu sayısı 600 civarında iken 500 kadar da etnik grup mevcuttur. Bu ülkelerin etnik yapısına bakıldığında bu ülkelerin çok azı aynı ulusal topluluğun üyelerinden oluşur (Kymlicka, 1998, s. 25). Bu bilgiler doğrultusunda dünya üzerinde bulunan ülkelerin çoğunun heterojen bir yapıya sahip olduğu toplum yapılarının çok az olduğu söylenebilir. Dil "tek gerçek vatan, ayağını basabileceği tek toprak, başını sokabileceği, sığınabileceği tek ev" (Foucault, 2014, s. 30) olarak tanımlanabilir. Dilin birey olarak kişinin varlığına katkısı yanında kolektif kimlik grupları ile de özdeşleşmek (Kaplan, 2012, s. 42) gibi bir yönü de vardır. Toplumlar mekânı adlandırarak toplumsal imgeleri dilsel anlam kodları ile inşa etmeye başlarlar. Tillo etnik ve dilsel açıdan zengin bir toplumsal yapıya sahiptir. Geçmişte yörede farklı toplulukların bulunmuş olması toplumsal belleğin çeşitli ve zengin olmasını sağlamıştır. Günümüze gelindiğinde Türk, Arap ve Kürt kökenli bireylerin yörede yerleşik olduğu görülmektedir. Genelde kamu kurumlarında görev yapan ve anadili Türkçe olan nüfus ile kasaba çokkültürlü bir kasaba niteliği gösterir. Tillo'ya ait geçmiş kayıtlara bakıldığında yazarı bilinmeyen bir raporda (1926) şu ifadeler yer almaktadır. "Fakirullah'ın ve çocuklarından Memduh'un türbeleri, yaşayan aileleri vardır. Bunlardan başka Türk filozoflarından Marifetname sahibi İbrahim Hakkı'da burada metfundur. Bu köyde İbrahim Hakkı'nın kız çocukları tarafından ahfadi vardır. Fakat bunlar Türkçeyi unutmuşlar, Arapça, Kürtçe konuşuyorlar" (Sılan, 2011, s. 23).

Sosyal açıdan, konuşulan her dil bir mekân içerisinde kendine yer bulur. Dilin anlamlı hale gelmesi ile ortaya çıkan toplumsal söylemler mekân ile ilgili bilgiler verir (Lefebvre, 2016, s. 141-145). Dil toplumsal iletişimin bir sonucudur. Birey kendi çabası ile dili öğrenmiş gibi görünse bile aslında bunu sağlayan toplum ile beraber yaşayabilme becerisidir. Aksi takdirde tek başına yaşayan ve toplum ile iletişim kurmayan birinin dil öğrenmesi ve bunu kullanması düşünülemez. Bu anlamda bir grup veya toplumun kültürünü anlamak için o grup veya toplumun kullandığı dilin öğrenilmesi gereklidir. Düşünme eylemi de dil olmadan düşünülemez. Vasat düzeyde bir düşünme çabası için bile bir dilin varlığına ihtiyaç vardır. Düzensiz yığınları toplum haline getiren öğelerden biri dildir. Arzuları, tutkuları ve amaçlarını ancak dil ile ifade ederek birer topluma dönüşebilirler (Cündioğlu, 2011, s. 2). Bu bağlamda mekân uhdesinde tuttuğu bilgiyi dil aracılığı ile aktarır. Toplumun üretmiş olduğu sembol, işaret ve anlamlar birbirlerine eklenerek mekân hakkında bilgiler verir (Lefebvre, 2016, s. 141). İnsanlar arasında iletişim aracı olan dil bireyi gruba, topluluğa bağlayan bir yapıya sahiptir (Sadoğlu, 2003, s. 1). Cumhuriyetin ilanı ile beraber homojen bir sosyal yapı oluşturma çabasına girilmiştir. Dil konusu, kimlik ve aidiyet oluşturmak için özellikle üzerinde durulan bir konu olmuştur. Türkçenin yaygınlaştırılması için eğitim çalışmaları ön plana çıkarılmış ve alfabe değiştirilmiştir. Yöreyle ait kayıtlar incelendiğinde Arapça ve Kürtçenin konuşulmaması yönünde raporlar tutulduğu izlenmektedir. Yöreyle ait kayıtların birinde "Civar köylere gidilerek (...) halka Türk olduklarının, çeşitli sebep ve tesirlerle anadillerini unuttukları ve Türk milletinin kültür hamlelerine uymadıkları için geri kaldıklarının kendilerine anlatılması gerektiği (BCA 1944'ten aktaran Obuz, 2017, s. 73) ifade edilmiştir. Bir başka anlatımda halka ve yerele bakış açısı şöyle ifade bulmuştur. "(...) aslen Türk soyundan gelme oldukları halde, Arap diline benzer 'melez' bir dille konuşkandılar" (BCA 1936'dan aktaran Obuz, 2017, s. 73). Siirt'te müftülük yapmış olan ve *Siirt Tarihi* adı altında kitap yazan Ömer Atalay (1946, s. 18) Siirt

il merkezi ve Tillo dâhil bağlı yedi köyde konuşulan Arapçayı şu şekilde tanımlamaktadır: “Türkçe ile Arapçanın karışmasından Arap kırması diyebileceğimiz bir dil meydana geldi”. Esenalı ise, 1945 yılında yazdığı raporunda şu ifadeleri kullanır: (...) çoğu bozuk bir Arapça konuşuyorlar. Kendilerinin Arap olduklarından emin değiller. Türk yahut Kürt olduklarını da söyleyemiyorlar. Böyle melez kalmak da istemiyorlar. Türklere karışmak kolay olsa, sessizce karışmaktan hoşlanacaklar” (BCA 1945’ten aktaran Obuz, 2017, s. 74). Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere etnik ve dilsel çeşitlilik homojen bir toplum oluşturmanın önünde bir engel olarak algılanıyordu. Yönetim “Türkçe dışında bir dil konuşulması milli bir dert ve kara bir leke” olarak görüyor ve değiştirilmesi gerektiğini düşünüyordu (Akverdi 1936’dan aktaran Obuz, 2017, s. 76). Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden olan Peyami Safa’nın görüşleri de hayli şaşırtıcıdır. Ona göre “Türkçe dışında başka bir dil konuşulmasının önüne geçilmesi için hapis cezası teklif edilmeliydi” (Safa 1936’dan aktaran Obuz, 2017, s. 76). Osmanlı devletinin etnik çeşitliliği ve son zamanların yaşayan ayaklanma, isyan ve ayrılık hareketleri milli duyguları yükseltmiş ve tek dil üzerinde yeni bir vatan inşanın önünü açmıştır. Devletin yönetim aygıtının bu korumacı tavrı doğal bir refleks olarak okunabilir (Obuz, 2017, s. 81).

Tillo’da yaygın olarak kullanılan yerel dil Arapçadır. Arapça yerel olarak değişikliğe uğramış ve sahil Arapçadan uzaklaşmıştır. Yerelde konuşulan Arapça, bünyesine Türkçe, Kürtçe ve Farsça kelimeler aldığı için saf bir Arapça olmaktan uzaklaşmıştır. Yörede konuşulan diğer yerel dil Kürtçedir. Kırsal alanlardan devam eden göçler ile kasabaya gelen anadili Kürtçe olan kişiler sayıca her geçen artmakta ve Kürtçenin kullanım yoğunluğunu arttırmaktadır. Türkçe resmi dil olmasının yanında ortak kullanılan dil olarak hemen herkesin hâkim olduğu dildir. Sonuç olarak Tillo dil çeşitliliği açısından oldukça zengin bir kültürel birikime sahiptir. Ancak Arapça ve Kürtçenin yeni nesiller tarafından çok fazla kullanılmıyor olması bu dillerin yok olması tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Kasabada her üç dilin yaygın olarak kullanıldığı izlenmektedir. Kullanılan dil ile ilgili yargılayıcı tavır ve davranışlar izlenmez. Herkes diğer dil grubuna mensup olanlara önyargısız ve sorgulamadan yaklaşır. Dilsel çeşitliliğe duyulan bu karşılıklı saygı Tillo toplumunun huzurlu bir ortak yaşam sürdürülebilmesinin temelini oluşturur. Çokkültürlü bir toplumda olması gereken ön koşullardan biri olarak karşılıklı saygı gündelik hayatta rahatlıkla izlenebilir. Kasabanın yaşça büyük olan bireyleri Arapça ve Kürtçeyi akıcı bir şekilde konuşmaktadır. Çocuk ve gençler ise kendi aralarında akrabaları ve büyükler ile Türkçe konuşmayı tercih etmektedir. Bu durum ailelerin tercih ve yönlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bazı aileler çocuklarının şiveli konuşmalarının önüne geçmek için yerel dilleri konuşmasını istemez. Bu nedenle ev ortamında veya kamusal alanlarda yerel diller yerine Türkçeyi kullanmaları konusunda telkinlerde bulunurlar. Özellikle Arap kökenli aileler çocuklarının diksiyonlarının bozulmaması için Arapça konuşulmaması yönünde tavır almaktadır.

3.3. Tillo’da Dini Mekân ve Ritüeller

3.3.1. Tillo’da Medreseler ve İcazet Töreni

Tillo’da eğitim üzerinde durulması gereken önemli göstergelerden biridir. 2023 yılı eğitim istatistiklerine göre Tillo’da Millî Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumları olarak; 1 ilkokul (175 öğrenci) ve 1 ortaokul (171 öğrenci) hizmet vermektedir. İlçe merkezindeki tek lise ise henüz (2020 yılında) yeni açılmış olup ve 108 (yüz sekiz) kayıtlı öğrencisi bulunmaktadır. Kur’an kursları adı ile konumlanan; Mücahidiye Medresesinde yaklaşık 480 (dört yüz seksen), Memduhiye Medresesinde ise 170 (yüz yetmiş) öğrenci öğrenim görmektedir. İstatistiklerden anlaşıldığı gibi yörede ilçe dışından gelen öğrenciler nicelik olarak oldukça fazladır. Evliyalar Diyarı olarak adlandırılan Tillo’da, Kur’an kursu ortak adı ile faaliyet gösteren dini eğitim kuruluşları, dini hassasiyetler çerçevesinde, halkın sosyal yaşantısını etkilemekte ve dolayısıyla yörenin sosyokültürel yapılanmasında da etkin bir rol üstlenmektedir.

Tillo ilçesinde Memduhiye Medresesi ve Mücahidiye Medresesi (ek bina Hamzeviye medresesi) olmak üzere iki medrese vardır. Yakın zamanlarda, medrese eğitimi için yeni binalar/mekânlar yapılsa da artan yoğun talepten dolayı bu medreseler yetersiz kalmaktadır. Tillo medreselerinde hem yörede bulunan ailelerin çocukları hem de farklı illerden gelen öğrenciler İslami eğitimler almaktadır. Son yıllarda farklı ülkelerden gelen (Suriye, Irak) öğrencilere de rastlanmaktadır. Tillo’da medrese kültürü Hicri 910 yılında yöreye gelen Mevlâna Molla Ali ile başlamıştır. Mevlâna Molla Ali, İsmail Fakirullah’ın büyük dedesidir (Yüce, 2007, s. 431). Medrese kültürünün yaygınlaşması Tillo’da inanç esasları ile şekillenen bir yer kimliğini ortaya çıkarmıştır. Harf Devrimi (1928) ve devamında, Arap alfabesinden Latin harflerine geçilmesiyle birlikte, ülkenin farklı yerlerinde Arapça eğitimi veren medrese geleneği/formatı kısıtlanmıştır (Aktay, 2018, s. 30). Latin alfabesine ve yeni bir eğitim-öğretim formatına geçilmiş olsa da Tillo’daki medreselerde yürütülen eğitim Arap alfabesiyle yürütülmüş ve günümüze kadar devam etmiştir.

Medreseler, birer dini eğitim kurumu olmanın yanı sıra, toplumsal kurulumun inşasında da etkili olmuştur. Hiç şüphesiz, mekân yaşamsaldır ve yaşamı temsil eder. Yaşam ise mekânı hem üreten hem de ürettiği mekândan etkilenen çok boyutlu bir olgudur. Bu olgusal kurulumlardan biri de dinsel mekânlar olarak medreselerdir. İslami geleneklere göre etnik kimlik

özelliklerin vurgulanması medreselerde hoş karşılanmaz. Bu nedenle etnik aidiyetler yerine dini yaşama ait İslami eğitim düzeyi ve edep daha fazla ön plana çıkarılır. Bu nedenle ülkenin farklı yörelerden gelen medrese öğrencileri kendi içerisinde çokkültürlü bir toplumsal yapı oluşturur. İcazet töreni, medrese eğitimini tamamlayan talebelere icazetname isimli belgenin verilmesi ritüelidir. Bir nevi mezuniyet töreni gibi eğitimi tamamlayan kişiye diploma niteliğinde belge verilir. İcazet, hocanın talebesine izin vermesi, hocalığını onaylaması anlamlarını içerir. İcazetname sahibi kişi artık ders verebilecek seviyeye gelmiş demektir. İcazet törenleri için özel zaman dilimleri yoktur. İcazetname alacak öğrenci sayısı belli bir seviyeye geldiğinde tören işlemleri başlatılır. İcazet alacak öğrenci olmayan yıllarda tören yapılmaz. Bu nedenle rutin bir işlemmiş gibi süreli, sabit bir tarih belirlenmemiştir. İcazet töreni herkese açık olup katılım serbesttir. Katılım için herhangi bir davet veya izine ihtiyaç duyulmaz. Törenden haberdar olan herkes katılabilir.

3.3.2. Ölüm Sonrası Ritüeller

Tillo yöresinde ölünün ardından sela okunması halen devam eden uygulamalardan biridir. Ölen kişinin yakın çevresi üç gün süren taziye, mevlit okuma, varsa borçlarını ödeme gibi pratikleri yerine getirir. Bu uygulamalar dini gereklilikler olarak görülür. Taziyelerin camilerde yapılması yaygın olarak devam etmektedir. Taziye camilerde yapılabildiği gibi vefat eden kişinin evinde de yapılabilir. Cenaze sahibi kadın bireyler için evler, taziye kabul edilen yerlere dönüşür. Cenaze sahibinin evinin yeterli gelmediği durumlarda komşu evler de taziye amaçlı kullanılır. Kadınlar için ev gündelik anlamın dışına çıkar farklı bir yere dönüşür. Taziye yapılan yerde vefat eden kişiye en yakın olanlar en önde konumlanır. Taziye yerinde gün boyunca bir imam hatip tarafından Kur'an okunur. Bu dinsel pratikler inanca ait belleğin sürekliliğini ve aktarımını sağlar. Bireyler dahil oldukları bu uygulamalar ile içinde buldukları topluluğa aidiyet hissetmeye başlarlar. Taziye yerleri mekâna ruhsal anlamlar katarak duygu yüklü yerlere dönüştürür.

Defin işlemleri sonrasında mezarlıkta ve camide ihtiyaç sahiplerine para dağıtılır. Cenazeye ait ritüellerden bazıları komşu ve akrabaları ilgilendirir. Taziye süresinde düğün, nişan yapılmaz, önceden planlanmış olanlar ertelenir. Evlerde TV izlenmez, müzik açılmaz. Erkekler sakal bırakır, tıraş olmaz. Bu uygulamalar ile taziye sahibi olanlara sizinle birlikte acınızı paylaşıyoruz mesajı verilmeye çalışılır. Toplumsal birliğin sürmesi için ortak hareket edilmiş olur. Camiler ibadet mekânları olmanın dışında dünyadan son uğurlama yerleri haline gelir. Ölünün eşyaları ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Ayrıca ölen kişi adına maddi durumu iyi olmayanlara Aşetil İmmat denen yemek dağıtılır. Ancak bu ritüeller eskisine göre daha az uygulanmakta ve unutulmaya yüz tutmaya başlamaktadır. Bir süre sonra anılarda kalacak uygulamalara dönüşecektir.

3.3.3. Dinsel Bir Ritüel Olarak Bayramlaşma

Tillo bayram günleri farklı bir yere dönüşür. Sessiz ve sakin olan sokaklar araç ve insan kalabalığı ile dolar. Tillo'da ikamet edenler ile beraber kasaba dışından gelenler nüfus yoğunluğunu artırır. Bayram namazı için Ulu Cami ve Sultan Memduh camilerine gidilir. Bayram namazları birtakım ritüeller içerir. Bayram namazı kılınmadan önce zikirler yapılır. Ardından dualar okunur. Bayram namazı için İmam Hatip Türkçe, Arapça ve Kürtçe bilgilendirmeler yapar, namazın nasıl kılınacağını aktarır. Camide bu şekilde farklı etnik ve dil grupları kendilerine konumlanma imkânı bulur ve tanınmanın, var olmanın, toplumsal olarak aidiyetini hisseder. Tillo'nun iç dilli kardeş şehir adlandırılmasının bir sebebi de bu uygulamalardır.

Çokkültürlü yaşama ait uygulamaların gündelik hayattaki karşılığı olarak da düşünülebilir. Ortak inanç birliği, toplumu oluşturan farklı kültürdeki bireyleri ortak bir çatı altında toplamakta ve eşit bir yaşam öğütlemektedir. İslam inancının temelini oluşturan tüm insanların eşit olduğu bilgisi inançlarına bağlı olan Tillo toplumunda cami içi ritüellerinde sıklıkla gözlenebilir. Bu şekilde toplumu oluşturan bireylerin topluluğa aidiyetleri artmakta, birlikte yaşamın önü açılmaktadır. Bayram namazı sonrasında cami dışında pilav ve kavurmadan oluşan bayram yemeği ikramına geçilir.

Bayram yemeğinin giderleri hayırseverler tarafından karşılanmıştır. Bayram yemeği dağıtımı sınıfsal ayırımın olmadığı bir düzende ilerler. Yaşlı ve genç, zengin ve fakir, Tillolu ve dışarıdan gelen, Türk, Arap, Kürt aynı sıraya girer ve bayram yemeğini alana kadar sırasını bekler (Fotoğraf 1). Bu anlamda cami ve yakın çevresi dini ibadet dışında sosyal anlamlar ile yüklenir, yer aidiyeti ve birlik duygusunun geliştiği, geçmişte yaşadıkları bu yerlere sahip çıkma ve anıların tazelenildiği mekânların birer serencamına dönüşür. Tillo dışında yaşayan Tillolular için bayramlar buluşma, görüşme zamanlarıdır. Bu kişilerin evleri yıl boyunca boş ve kapalıdır.

Fotoğraf 1.

Bayram namazı sonrası yemek dağıtımı.

4. Tillo'da Yerelin Mekânsal Temsili

Tillo tarihsel yapı açısından zengin olan bir yerleşim yeridir. Bu yapılardan bazıları günümüze korunarak gelmişse bile bazıları yıkık dökük harabe durumunda mekânda kendine yer edinmeye çalışmaktadır. Dini anlamlar barındıran çilehane, cami, türbe ve mezarlıklar ile sosyal yaşama ait içerikleri bulunan sabatlar, divanhane, kuyu, kale duvarı ve cas evler bu yapılara örnek olarak gösterilebilir. Somut kültürel mirasa örnek olarak gösterilebilecek olan bu yapıtlardan sabatlar ve cas evler günümüzde kullanışlılığını kaybetmiş harabe durumuna gelmiştir. Bu unsurlardan bazıları turizme kazandırılma kaygılarına ile restorasyon işlemlerine maruz bırakılmakta ve ilk hallerinden farklı görünümle sergilenmeye çalışılmaktadır.

Toplumların sosyal özellikleri aidiyet işaretleri üzerinden anlaşılabilir. Mekân sadece fiziksel varlığı ile anlaşılabilir. Aynı zamanda toplumsal üretim biçimi ile değerlendirilmelidir (Urry, 2015, s. 106). Toplumsal mekân, grup ve toplulukların üretim şekilleri sonucunda toplumsalın ürünü olarak ortaya çıkan mekân şeklidir. Bu nedenle mekânı fiziksel, maddi bir yapı olarak düşünemeyiz (Lefebvre, 2016, s. 68-70). Mekân sahip olduğu anlam kodları ile sosyal etkileşim şekillerini de belirler. Örneğin Tillo'da camiler ve türbelerde davranışsal olarak çocuklara özel müsamahalara gösterilir. Çocuk ve gençler kültür aktarıcısı olarak görüldükleri için İslam kültürünü rahatça izlemeleri ve tekrar etmeleri arzu edilir. Bu şekilde camiler kültür aktarımının gerçekleştiği mekânlara dönüşerek yeni anlamlar kazanır. Dini temsiliyetin mekândaki görünür şekli olan camiler sosyal anlamda sınıfsal anlamlar içermez. İbadet mekânlarında sınıfsal ayırım maddi öğeler üzerinden gerçekleşmez. Maddi anlamda alt gelir sınıfında veya üst gelir sınıfında olmak camide kişinin konumunu belirlemez. Çünkü cami Allah'ın evidir ve burada maddi öğelerin geçerliliği yoktur. Burada makam mevki ancak Allah'a olan takvaya göre belirlenir. Takva görülebilen, ölçülebilen bir değer olmadığı için herkes camide eşit bir konumlanma hakkına sahiptir. Anıtsal mekân olması gereken veya olmaması gereken öğeleri bünyesinde barındıran bir sahne oluşturur. Anıtsal mekân toplumsal mekânın bir yansımasıdır. Geometrik bir görünüme sahip olmasına rağmen toplumsalı yansıttığı için mekânsal temsil ve uygulamaların anlamlarını içerir (Lefebvre, 2016, s. 236-238). Tillo'da anıtsal mekân olarak adlandırılacak yerler, sosyal yaşamın ve toplumsal ilişkilerin esas belirleyicisidir. Gündelik hayat etkinlikleri yapıların fiziksel şekilleri üzerinden değil; sahip oldukları anlamlar üzerine inşa edilir. Camiye ibadet amaçlı gitmek veya türbe ziyaretleri sahip olunan inanç kodlarını ortaya koyduğu gibi bu mekânları birer yapı olmaktan çıkarır. Cami ve türbelere girerken bedenlerin aldığı saygı yüklü duruşlar mekânsal pratiklere işaret eder. Tillo'nun mekânsal diziliminde türbeler kadar camiler de önemli bir rol oynar. Camiler ibadet mekânları olmalarının yanında zekât dağıtılan, küslerin barıştırıldığı, imam nikahlarının kıyıldığı, sohbetlerin yapıldığı, mevlitlerin düzenlendiği, bayramlaşmanın gerçekleştirildiği toplumsal pratikler ile sosyalleşme alanları olarak da işlev görür. Aynı zamanda camiler, mekânın şekillenmesi ve kuruluşu açısından hem düşünsel hem de duygusal ve psikolojik üretimlere alan açan ilişkisel formlara sahiptir.

4.1. Mimarinin Sosyal Yaşama Yansıması

4.1.1. İsmail Fakirullah ve İbrahim Hakkı Türbesi

Toplumun ürettiği sembol, imge ve mitler somut şekillere bürünerek temsili mekânlarda görünür olmaya başlarlar (Lefebvre, 2016, s. 141). Bu anlamda gündelik hayat pratiklerinin ve inanç sistemlerinin sonucu olarak üretilen ve hala ayakta kalabilen mimari yapılar temsili mekânları simgelemektedir. Tillo'da mekân dini içerikli yapılar üzerinden kurgulanmıştır. Mekân güncel olanı değil aynı zamanda geçmişe ait hafızayı da bünyesinde saklı tutar. Bu anlamda zaman ve mekân birbirini içermeyen bir yapıya sahiptir. Örneğin şehirde yerel halkın konumlanması, gündelik hayata ait alışveriş, ticaret vb. pratikler İbrahim Hakkı ve İsmail Fakirullah Türbesini (Fotoğraf 2) merkeze alarak ilerler. Kasabada bulunan kamu kurumları, müze, çayhaneler, bakkallar bu türbeyi merkeze alacak şekilde konumlanmıştır. Tillo Belediyesi Hizmet Binası, Tillo İlçe Müftülüğü, Tillo Konukevi türbenin etrafına konumlandırılmıştır. Bu yapılar bize toplumun mekânı şekillendirmesini örneklediği gibi mekânın da toplumsal olanı ürettiğini örnekler.

Fotoğraf 2.

İsmail Fakirullah ve İbrahim Hakkı Türbesi.

Mekânın kurgulanmasında kültürel özelliklerden “kutsallık” odak noktasını oluşturabilir. Sosyal hayatın dini inanç yapıları etrafında konumlanması topluluğun mekânsal aidiyetine işaret eder. İnanç sisteminin toplumun kültürel belleğine nasıl kök saldığını gösterir (Bilgin, 2013, s. 145). Bu açıdan Tillo kasabasına bakılacak olursa Tillo'da yerleşimin konumlanmasında odak noktası kabul edilebilecek olan yer, İsmail Fakirullah ve onun öğrencisi olan İbrahim Hakkının mezarlarının bulunduğu türbedir. Tillo'da yer alan yapılar mimari açıdan yöre halkının ihtiyaçları ve inançlarına göre mekânda temsil edilmektedir. İnsanoğlu mekânı şekillendirirken sahip olduğu algı, tutum ve davranışları ile aile hayatı ve toplumsal ilişkileri dikkate alarak hareket eder (Bumin, 2016, s. 20).

4.1.2. Yeşil Şifa Kuyusu ve Sağaltıcı İnanç

Tillo'da tarihi özelliği olan saat kulesi meydanın genişletilme çalışmaları esnasında kaldırılmıştır. Bu genişletme çalışmaları ile Tillo'nun girişinde bulunan meydan ulaşımın rahatlamasını sağlamış bir anlamda meydanı buluşma ve karşılaşma yeri haline getirmiştir. Yakın zamanda da kamu destekli projeler ile meydan ve çevresi birtakım değişikliklere uğratılmıştır. Meydanın çevresinde bulunan eski yapılar yıkılmış ve yeni belediye binası yapılmıştır. Işıklıdırma çalışmaları sonrası meydan farklı bir hüviyete bürünmüştür. Ancak bu çalışmalardan en fazla etkilenen yapı Yeşil Şifa Kuyusu olmuştur. Menkıbelere konu olan kuyu ve çevresindeki yapılar sil baştan yeni forma dönüştürülmüştür. Kuyuyu çevreleyen ve modern mimariye ait olduğu her halinden belli olan süslü form Yeşil Şifa Kuyusunun yeni görünümünü oluşturmuştur. Yeşil kuyunun eski hali orayı önceden deneyimleyenler veya fotoğraf 3'ü görebilenler için artık bir “anı yeri”ne dönüşmüştür. “Su kültürü” farklı kültür ve inançlarda tabiat ile ilgili bir inanış olarak varlığını devam ettirmektedir (Türkan, 2012, s. 135). Su ve toprağın insanı oluşturduğu inancı ve su kültürüne ait olan suyun temizleme ve arındırma özellikleri birleştirilerek kutsal anlamlar üretilir. Bu inanış İsmail Fakirullahın kuyuya düşme hadisi ile birleştirilerek yöre halkı için farklı anlamlar ifade etmeye başlar.

Çocuk isteyen, hastalıklardan muzdarip olup şifa bulmak isteyen kişiler için Yeşil Şifa Kuyusu uğranması gereken bir yere dönüşmüştür.

Fotoğraf 3.

Yeşil şifa kuyusunun eski ve yeni görünümü.

4.1.3. Kale'tül Üstad Tepesi ve Işık Hadisesi

Kale'tül Üstad Tepesi, Tillo'ya üç kilometre mesafede olan Tillo'ya göre daha yüksek bir irtifaya sahip olan bir konumdadır. Kale'tül Üstad Tepesi Işık Hadisesinin başladığı duvarın bulunduğu, Tilloluların övgü ile bahsettiği yerlerden biridir. 21 Mart ve 23 Eylül ekinoks günleri Tillo kasabasında gökyüzü karanlık ve aydınlanmamış iken "Kale" adı verilen duvarda yer alan boşluktan güneş ışıkları geçerek İsmail Fakirullah türbesinde bulunan kuledeki aynalı boşluğa doğru yol alır. Ardından ışık kuleden türbenin iç kısmına sızarak Erzurumlu İbrahim Hakkının hocası İsmail Fakirullah'ın kabrinin başucunu aydınlatır. Bu olay "Işık Hadisesi" olarak adlandırılır. İbrahim Hakkının oluşturduğu düzeneğe işaret etmek üzere Işık Hadisesinin başlangıç noktası olan alana "Üstadın Tepesi" veya "Kale'tül Üstad" adı verilmiştir.

Kale, Işık Hadisesinin başlangıç noktası olan yer olup ileri derecede matematik bilgisi ihtiva eden taşlardan örülmüş ortasında boşluk bulunan bir duvardır. Duvardaki boşluk İbrahim Hakkının hocası İsmail Fakirullah'ın mezarının başucunu aydınlatan ışık olayının başlangıç yeridir (Fotoğraf 4). Ekinokslarda gerçekleşen ışık olayını izlemek için pek çok kişi ilçeye gelmektedir. Havanın bulutlu olduğu zamanlarda ışık olayı gerçekleşmediği için ziyaretçiler ışık hadisesini izleyememektedir. Işık hadisesi tarihlerinde sabahın erken saatlerinde (güneş doğmadan) kasaba ziyaretçi akınına uğramaya başlar. Astronomik olarak özel bir içeriği olduğu gibi hoca ve talebe arasındaki ilişkinin edep, saygı ve vefa içeriklerini yansıttığı için Tillo kasabasına özel bir anlam katmaktadır.

Fotoğraf 4.

Kale'tül Üstad duvarındaki pencere ve güneş ışığı olayı.

4.1.4. Cas Evler: Ev İçi Kurulum ve Donatılar

Alçı taşı, Cas Evlerin yapı malzemesidir. Alçı taşı sağlam bir yapı malzemesi olmadığı için Cas Evler zamana karşı direnememektedir. Bu zayıf yapı malzemesinden dolayı Cas Evler alttan geniş yapılırken üst kısımlara doğru daralan bir konut planı tercih edilmiştir. Mekânın mimari yapılanmasında dini inanç ve sosyal özelliklerin etkili olduğu bilinen bir gerçekliktir. Tillo'da da mimari yapılar inanç ve sosyal değerler ile örülerek somut görünüm kazanmıştır. Bu durum özellikle geçmişin yaygın konut tipi olan Cas Evlerde izlenebilir. "Bellek mahalleri", inşa edildikleri zamana ait olmadıkları gibi günümüze de ait değildirler. Onlar hem geçmiş zamanı hem de günümüzü içeren geniş bir zamanı anlatırlar (Connerton, 2014, s. 31). Bu anlamda Cas Evler de "Bellek mahalleri" olarak adlandırılabilir.

Cas Evler, geleneksel özellikler ön planda tutularak geniş aile modeline göre yapılmıştır. En önemli özelliklerinden biri geleneksel aileyi oluşturan aile gruplarının aynı anda konaklayabilmesine imkân tanınmasıdır. Cas Evlerde dede, oğul ve torun üç kuşak bir arada yaşayabilecek şekilde mimari bir planlama dikkat çekmektedir. Cas Evler konut planı olarak sonradan eklemeler yapılacak şekilde inşa edilmiştir. Aile üyelerinin evlenmesi ve üye sayısının artmasına bağlı olarak yeni bölümler oluşturulur ve kullanım alanı genişletilir. Evler, yöreye ait gerçeklikler, ihtiyaç ve tercihler doğrultusunda özgün duruşlar gösterir ve kimlik sahibi olurlar (Bumin, 2016, s. 120).

Cas Evler, günümüzde geleneksel aile modeli yaygınlığını yitirdiği ve aynı zamanda zamana direnç gösteremedikleri için yok olmaya başlamış ancak restorasyon işlemleri ile ayakta kalabilecek duruma gelmiştir. Ailenin genişlemesi ile eve yeni bölümler eklenmesi evlerin esnek bir mimari düzende inşa edilmesini gerektirir (Duben, 2002, s. 113). Evi oluşturan en küçük oda bile duvarlar ile ayrılmasına rağmen sosyal içeriğinden dolayı toplumsal mekân özelliği gösterir (Lefebvre, 2016, s. 112). Cas Evler de birden fazla bölümden oluşan zaman içinde eklemeler yapılarak yeni odalar oluşturulan toplumsal mekân özelliği gösteren yaşam alanlarıdır. Cas Evlerde alt katta avlu yer alırken üst katta ise aile üyelerinin kullanımı için yan yana odalar yapılmıştır. Odaların üst kata inşa edilmesi ortak kullanım alanı olan avlunun dışında mahremiyet ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

Günümüzde değişen sosyal yaşam talepleri yeni konut tiplerini dayatmaktadır. Küreselleşmenin kaçınılmaz etkisi ile Tillo'da da geleneksel aile modeli sayısı azalmaktadır. Anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile modeli ise daha yaygın hale gelmektedir. Kapitalizm üretim ve tüketim şekillerini değişikliğe uğratmaya devam etmekte sonuç olarak kişiler bireysel hayat koşullarını tercih etmeye başlamaktadır. Kişilerin ekonomik özgürlüğe sahip olması onları ailelerinden ayrı bağımsız hareket etmeye yönlendirmektedir. Kentsel doku bozulma ve sıkışmanın sonucu olarak dışa doğru bir gelişim göstermeye başlar (Lefebvre, 2017, s. 28). Sonuç olarak yerleşim yerleri kent merkezinden çevreye doğru akış göstermeye başlar. Tillo'da da benzer bu durum yerleşmelerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Tillo ilçe merkezinde bulunan evler yerine şehrin girişine inşa edilen siteler yerli halkın yeni gözdesi haline gelmeye başlamıştır. Siteler geleneksel kültürel öğelerden uzak yapıları ile

hiyerarşi ve katmanlaşmanın meşrulaşmasına yol açmaktadır (Çelik, 2013, s. 35). Güvenlikli ve duvarlarla çevrili siteler bu küçük kasaba da mahalle kültürünün yok olmasına sebep olmaktadır. Sokakta sosyalleşen çocuklar, sitelerde odalarda hapsolmaya sayıca kalabalık olan apartmanlarda yalnızlaşmaya başlamaktadır. Ayrıca mahalle kültürünün kaybolması ile komşuluk, akrabalık ilişkileri zayıflamaya, yardımlaşma dayanışma kültürü yok olmaya başlamaktadır. Mimarinin modern normlar üzerinden inşa edilmeye başlaması gündelik yaşam pratiklerinin de değişikliğe uğramasına neden olmaktadır.

Günümüzün kapitalist düzeni ve materyalist değer dünyası geleneksel aile kavramı yerine çekirdek aile kavramını ortaya çıkarmıştır. Çünkü artık güçlü olmak için aile üyelerinin sayısı değil ailenin ne kadar gelire sahip olduğu önemli hale gelmiştir. İnsanlar bireyselleştirilmekte, ailenin parçalanması ve küçük bölümlere ayrılması ile yeni tüketiciler hazır hale getirilmektedir. Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi buzdolabının evlere girmesi ile mekânın kullanım şekli farklılaşmaya başlamış ve mekânın üretimi anlam değiştirmiştir. Yaz aylarında bahçede toprak altına veya ırvilerde zemine gömülerek kışın kullanılmak üzere peynir hazırlama yöresel bir mekânsal üretim olmaktan çıkmış buzdolabı mekânın kullanım şeklini değişikliğe uğratmıştır. Bu faaliyetin artık yapılmıyor olması Tillo'da Cas ev (Fotoğraf 5) mimarisinin birer yapı birimi olan ırvî (bir nevi kiler) ve tabokların (bir nevi depo) yapılmamasına yol açmıştır.

Değişen mekânsal üretim biçimleri mekânın konut tipinin değişikliğe uğramasına neden olmuştur. Benzer şekilde evlerin bahçeleri veya yakınına inşa edilen tannor'larda ekmeğin pişirme alışkanlığı da günümüzde yok olmaya başlamıştır. Günümüzde ekmeğin fırını veya ekmeğin fabrikalarında hazırlanan ekmeğin türleri yörede yeni nesil tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Gündelik hayat pratikleri kapitalizmin etkileri ile farklılaşmakta ve küresel olana evrilmeye devam etmektedir. Bu aynılık, benzeşme ve dönüştürme hali kültürel farklılık ve çeşitlilikleri ortadan kaldırmakta ve tek tipli kültüre dönüştürmektedir. Toplumların sahip oldukları çeşitliliğin oluşturduğu çokkültürlü toplumsal yapılar varlıklarını sürdürmekte zorlanmaktadır.

Fotoğraf 5.

Yukarıya doğru daralan cas ev görünümü

4.1.5. Ev Altı Geçit, Tüneller: Sabatlar

Mekân; bizi kuşatan, bizim dışımızda olan mimari yapılardan ibaretmiş gibi düşünülmemelidir. Aksine insanın bedensel duruşu ve konumu ile bütünleşen bizi anlatan bir içeriğe sahiptir. Bu anlamda mekân temsileri entelektüel düşünce sistemi ile ortaya çıkarılmış bir göstergeler sistemi gibi düşünülebilir. Sonuç olarak mekân bize ait, bizi anlatan, inanç ve değerlerimiz ile örülmüş bir parçamızdır (O'meara, 2014, s. 23). Bize ait olma durumu bir deneyim, yaşanmışlığa işaret ederek birey için birtakım anlamlar ifade eder (Halbwachs, 2017, s. 142). Tillo kasabasının ilk nüvesini oluşturan alanlar dar sokaklar ve birbirine yapışık evlerden oluşan bir plana sahiptir. Evlerin birbiri ile bitişik yapılması yöre halkının komşuluk ilişkilerini mekânsal yakınlık üzerinden kurgulama isteğinin bir sonucu gibi düşünülebilir. Müslüman Arap şehirleri birbirlerine benzeyen planları ile dikkat çeker (O'meara, 2014, s. 17). Dar sokaklardan geçiş sağlayan sabatları ve çıkmaz sokakları ile Tillo'da buna örnek olarak gösterilebilir. Evlerin altında sokak bağlantısını sağlayan herkesin kullanabildiği sabatlar vardır. Bir nevi tünel geçit sistemi olan bu yapılar herkesin kullanımına açık olan yerlerdir. Sabatlar (Fotoğraf 6) oldukça dar ve alçak oldukları için araçların geçişi söz konusu değildir. Sabatların hemen üstünde bir evin odası yer almaktadır. Günümüzde bu şekilde bir odasının altında sabat olan evlerde yaşam devam etmektedir.

Fotoğraf 6.

Tillo Mücahit mahallesinden sabat (tünel, geçit) örnekleri

5. Tillo'da Kamusal Yapılanma

İdeoloji, mimari tasarımlar ile beraber sokak adlarını ve iletişim araçlarını da kullanır (Portelli, 1982, s. 29). Böylece mekân ideolojinin yayılması için araç olarak kullanılır. Egemen olan gruplar mekânı bir enstrüman olarak kullanırlar (Lefebvre, 2016, s. 16). Yönetim aygıtının mekânı şekillendirirken yerel dinamikleri dikkate almaması yeni bir toplumsal yapı oluşturma isteğinden kaynağını alır. İktidarı oluşturan güç meşruluğunu ve varlığını mekân üzerinde gerçekleştirdiği değişiklikler ile yönettiği kişilere aktarır (Yeşilkaya, 1999, s. 19). Mekân; kır, kent, grup kimliği ve aidiyetlerin şekillenmesi bağlamında ortaya çıkarılır. Bu bağlamda toplumların anlam ve değerleri mekâna yansıtılır (Tümtaş, 2012, s. 12). Tillo 3647 sayılı kanunla ile 1990 yılında Aydınlar ismi ile ilçe statüsüne dönüştürülmüştür. 1991 yılında ise ilçe idari yapılanmasına alınmıştır (Tillo Kaymakamlığı, 2019). İktidarı elinde tutan güçler mekânı kendilerine benzeterek şekillendirirler. Bunu gerçekleştirmelerinin sebebini herkesi kendilerine benzeterek yeni bir toplumsal hafıza oluşturma ve bunu normalleştirme olarak açıklarlar (Torlak, 2016, s. 12). Bu şekilde benzetme uygulamasına Tillo'nun idari yapılanmadaki isimlendirmesi örnek olarak gösterilebilir. 1991'de ilçe yapılan Tillo ilk başta Aydınlar adı ile resmi bir yapıya kavuşmuştur. Oysa yörenin özgün ve yerel adı Tillodur. 2013 yılına kadar resmi olarak Tillo adında bir yerleşimin varlığı yadsınmış ve yok sayılmıştır. 28814 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan kanun ile Tillo, asli adına kavuşabilmiştir. Bu isim değişikliği birtakım sembolik anlamlar içermektedir. Konuya zihinsel bir tasarımla yaklaşılarak, duygusal bir bağ kurmak ve olumlu bir izlenim oluşturulmak istenmiştir. Tillo adı kadim bir isimlendirme olup İbrahim Hakkının 1756 yılında kaleme aldığı *Marifetname* isimli eserinde hocasını Şeyh İsmail Tillovi (Hakki, 2018, s. 1039) olarak aktarmaktadır. Aydınlar adı uzun yıllar kamu kurumlarında kullanılmış olsa bile yerelde halk Tillo adını kullanmaya devam etmiştir. Çünkü toplumsal hafızaya Tillo adı işlenmiş ve geçmişten günümüze getirilmiştir. Yerel halk tarafından Aydınlar adı o kadar yabancı karşılanmış ve kabullenilmemiştir ki çoğu zaman tabelalara Aydınlar adının yanına Tillo adı yazılmıştır. Böylelikle Tillo adı hatırlatılmaya/imegeleştirilmeye çalışılmıştır. Eski isimlerin yok sayılması ve yeni isimler verilmesi Orwell'in (2017a, s. 172) 1984 isimli romanında aktarıldığı gibi yeni bir anlam dünyası oluşturma çabası olarak okunabilir. Oysa bu roman ütopya türünde yazılmış olmasına rağmen benzer uygulamalar gerçek hayatta da kendini gösterebilmektedir. Romanda iktidarı oluşturan güç iletişim araçları yolu ile "yeni söylemler" üretmeye çalışmakta ve toplumun hangi hafıza ürünlerini kullanacağına karar vermektedir. Kelimelerin hangi anlamlarda kullanılması gerektiği dikte ile topluma kabul ettirilmeye çalışılır. Kamu idari yapılanmasının eski ad yerine yeni isimlendirme yoluna gitmesi Tillolular tarafından hoş karşılanmamış olsa bile yüksek sesli itirazlar yapılmamıştır. Devletin uygulamaları, yönetilenler tarafından teslimiyetçi ve kanıksayıcı bir şekilde kabul edilir (Sennett, 2002, s. 16). Toplumsal olarak grupların karar alma mekanizmalarında bireysel yaklaşımlar kabul görmez. Toplumu yöneten kesim halk adına halk için kararlar alır ve uygular, toplumu oluşturan bireylerin itiraz etmeye hakkı yoktur. Sorgulama yapmasına gerek yoktur (Orwell, 2017b). Toplumların ortak hareket etme becerilerinin düşük olması dayatılan kararların daha hızlı bir şekilde kabul ettirilmesine neden olur. Modern bir dünya kurma ideali için hareket ettiği iddiasında bulunan yönetim pek çok kültür ögesi ile beraber din, dil ve tarihi yeniden kurgulamaya, köy, kenti yeniden inşa etmeye çalışır (Çavuşoğlu, 2014, s. 52).

Sonuç

Tillo geçmişe ait kültürel hafıza ürünlerini günümüz dünyasında da canlı tutmaya çalışan bir yerleşim yeridir. Küreselleşmenin olumsuz etkileri toplumsal hafızayı yok etmekte ve kültürel öğelerin gelecek nesillere aktarımını olumsuz olarak etkilemektedir. Yönetim eğitim şekli olarak medreseleri var ve yok arasında muallakta bırakmış, Tillo adını resmi yapılanmada kullanmayarak yereli silmeye çalışmıştır. Tillo adı siyasi kaygılar ön plan çıkınca hak ettiği değeri görmekte ve resmi adlandırmaya dahil edilebilmektedir. Kadim yer adlarının verilmemesi iktidarın birey ve toplumu şekillendirme, mekân üzerinde egemenliğini sembolik unsurlarla gösterme şekli olarak okunabilir. Kamunun mekânsal temsili sokak, meydan, kamu binaları üzerinde de etkisini hissettirmektedir. Kapitalist yaklaşımdan dolayı, dini özellikleri nedeni ile ön plana çıkması gereken cami, türbe gibi yapılar turistik bir unsur olarak görülmekte ve asli görünümünde değişikliklere gidilmektedir. Modern hayat dayatmaları ile toplum dönüştürülmekte yerel olan değerini yitirmektedir. Küreselleşmenin yekpare bir toplum oluşturma çabası da insanları tektipleştirmekte sonuç olarak yöresel gelenek ve görenekler unutulmaya yüz tutarak toplumsal hafızadan silinmeye başlamaktadır. Tillo bu uygulamalardan kaçınmamakta yerel gelenek ve göreneklerin, dini ritüellerin, törenlerin uygulanabilirliği azaltmakta ve gündelik hayatta eskisi kadar yoğun bir şekilde izlenememektedir. Tillo'da kültürel çeşitliliğin yansımaları olan gündelik yaşam pratiklerinin uygulanma oranı azalmaya başlamıştır. Toplumsal pratiklerin uygulanma sıklığı azaldığı için bazı uygulamalar da dönüşerek değişikliğe uğramıştır. Değişen, dönüşen bu uygulamalara aile içi yaşam, dinsel ritüeller, cenaze ve düğünlerin uygulanma biçimleri örnek olarak gösterilebilir. Geçmişten günümüze taşınan uygulamalar ve günümüze ait olan pratikler yaşam formunun çeşitliliğini de arttırmaktadır. Yaşlı bireylerden bazıları gelenek ve göreneklerini içselleştirmiş ve uygulamaya devam ederken günümüze ait uygulamalara da uyum sağlamak ve aynı pratikleri sergilemeye çalışmaktadır. Ev ortamında yürütülen nişan ve düğün merasimlerinin salonlara taşınması ve yerel halkın buna uyum sağlaması örnek olarak gösterilebilir. Cenaze, nişan, düğün, icazetname törenleri sosyalleşmenin ve bireyin toplumsal aidiyetinin arttığı zamanlardır. Bu pratikler ile toplumsal hafıza öğeleri tekrar edilmekte ve yeni nesiller tarafından öğrenilmektedir. Öte yandan teknolojinin gelişmesi akrabalık, komşuluk ilişkilerini azaltmakta kültür aktarımını sekteye uğratmaktadır. Eski zamanlarda gaz lambası ışığı altında tüm aile üyelerinin ve yakın çevrenin toplanarak oturduğu bilgilerini ve tecrübelerini paylaştığı ortamlar oluşmadığı için kültürel bellek aktarımı azalmaktadır.

Dilsel çeşitliliğin zengin olduğu Tillo aynı anda üç dilin konuşulduğu ender yörelerden biridir. Türkçe, Arapça ve Kürtçeyi bilen kişiler yörenin üç dilli kardeş şehir olarak adlandırılmasını sağlamıştır. Dilsel çeşitlilik de zamana karşı direnç göstermekte zorlanmaya başlamıştır. Yeni gelen nesillere dil öğretmenin zorluğu yanında ailelerin yerel dillerin öğretilmesi ve konuşulması yönündeki isteksizliği yerel dilleri yok olma tehlikesi ile baş başa bırakmaktadır. Nitekim yaşı ileri olan Tillolular yerel dillere hâkim olsa da yaş ortalaması düştükçe yerel dillere hakimiyet düzeyi azalmaktadır. Bireyler arasında iletişimin azalması da bu durumun sebebi olarak görülebilir. Tillo, niceliksel olarak azalmaya başlamasına rağmen günümüzde her üç dili konuşabilen insan varlığı ile toplumsal üretimi devam ettirmeye çalışmaktadır. Çokkültürlü bir toplum şeklinde birbirini içselleştirmiş olan sosyal grupların kendilerini yeniden üretmeye devam etmeleri için sosyal etkileşimin devamlılığı oldukça önemlidir. Ancak iletişimin azalması kültürel anlamda toplumsal belleğin zayıflaması sonucunu da beraberinde getirecektir.

Tillo'da sosyal yaşam kültürel belleği, kültürel bellek de gündelik yaşam pratiklerini ortaya çıkarmıştır. Tillo'da yaşayan birey hem ev içi etkinliklerinde hem de kamusal alan yaşam pratiklerinde bu kültürel bellek öğeleri ile kuşatılmıştır. Bireylerin mekânda konumlanışları, giyim kuşam tercihleri, tören ve merasimlerdeki pek çok pratik belirlenmiş olan kültürel uygulamalara göre düzenlenmeye çalışılır. Ancak modernleşmenin gündelik hayat pratiklerini dönüştürücü etkisi nedeni ile toplumsal yaşama ait normlar Tillo'nun toplumsal hafızasında ritüel ve uygulamalar açısından temsiliyetini yitirmeye başlamıştır.

Geçmişte mahremiyet ve dinsel muhafazakarlık konut mimarisinin şekillenmesinde etkili olmasına rağmen günümüze yaklaştıkça modern mimari tercih edilmeye başlamıştır. 1990'lı yıllardan önce yaygın konut tipi olan Cas evler geleneksel mimari öğeleri olarak fiziksel varlıklarını sürdürmekte zorlanmaktadır. Toplumsal belleğin mekânda temsilinin en güzel örneklerin olan bu yapılar zamana direnç gösterememektedir. Küreselleşmenin yereli yok edici etkisi, modern hayat kurgusunun yaygınlaşması ile mimari öğelerinin çoğu kullanılabilirliğini yitirmekte ve artık bir yapı birimi olmaktan çıkmaktadır. Cas evler yerine apartman konutları tercih edilmekte, İrvi ve taboklar (kiler, depo) ihtiyaç duyulmayan bir yapı elemanı olmadığı için yapılmamakta, tannorlarda ekmek pişirilmesi uygulaması azalmaktadır.

Turistik kaygılar ile mekân asli görünümünden çıkarılarak profesyonel olmayan restorasyon işlemleri sonucunda yeni modern! görünümlere dönüştürülmektedir. Yeşil Şifa kuyusu, divanhane ve cas evler turistik dönüşümden olumsuz yönde etkilenen yapılar olarak dikkat çekmektedir. Tillo'da yıkılan ve harabe haline gelen yapılara bakım ve onarım çalışmalarının uzman bakış açısı ve teknik ekiplerce yapının özünün bozulmadan yapılması mekânsal hafızasının yok olmasının önüne

gececektir. Turistik kaygılar ile değiştirilen yapılar yerel özelliklerini kaybetmekte ve pazarlama unsuruna dönüştürülmektedir. Mekânsal belleğin aidiyet, inanç ve sosyal yaşam pratiklerinin birer temsilini yansıtan bu yapılar anılarda kalacak fiziksel varlıklara dönüştürülmektedir. Tillo'dan ayrılan ailelerden bazılarının evlerini satmaması mekânsal ve toplumsal aidiyete işaret eder. Bu durum mülkiyet hakkı açısından kabul edilebilecek bir durum olmasına rağmen evlerini satmayan ama uzun yıllar Tillo'ya gelmeyen ailelerin evleri yıkılmakta, harabe halinde mekânda yer kaplamaktadır. Bu yıkılmış evler mekânsal olarak kültürün sürekliliğini kısıtlamaktadır. Çünkü toplumsal yaşam alanı olarak mahalle, aileden sonra etkileşimin meydana geldiği ilk çevreyi oluşturmaktadır. Yerel mimari dokunun dönüştürülmesi Tillo'nun mekânsal hafızasını yok etmektedir. Tillo'da mekân bu değişiklikler nedeni ile Augé'nin (2016) "yok yerler"ine dönüşmektedir. Mekân; hafızası olmayan, bir süreliğine gelinen ve dönülen, sadece turistik kârlılığın devam için koruması gereken bir yere dönüştürülmemelidir. Yereli korumak için kamu eliyle birtakım tedbir ve koruma önlemlerinin ele alınması ve uygulamaya geçilmesi yerel kültürün ve mekânsal hafızanın kaybolmasının önüne geçecektir.

Kaynakça | References

Aktay, Y. (2018). *Türk eğitiminin modernleşmesi bağlamında Siirt medreseleri*. İbrahim Hakkı ve Siirt uleması sempozyumu. Siirt, Türkiye.

- Alver, K. (2007). *Siteril Hayatlar*. Hece Yayınları.
- Arslan, H. (2008). *Yüksek ruhlar ve aydınlar yurdu Tillo*. İbrahim Hakkı ve Siirt uleması sempozyumu. Siirt, Türkiye.
- Atalay, Ö. (1946). *Siirt tarihi*. Çeltut Matbası.
- Augê, M. (1999). *Unutma biçimleri*. (M. Sert, Çev.). Om Yayınları.
- Augê, M. (2016). *Yok yerler*. (T. Ilgaz, Çev.). Daimon Yayınları.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve kolektif bellek*. Bağlam Yayıncılık.
- Boran, A. Tüfekçioğlu, A., Yıldız, İ., Erdal, Z. ve Alper, M. C. (2013). *Tillo'daki tarihi eserler*. Siirt Valiliği İl Kültür ve Turizm Yayını.
- Bumin, K. (2016). *İslam'da şehir ve mimari*. Timaş Yayınları.
- Can, B. (2017). *Kentle kavga: Mustafa Kutlu öykücülüğünde mekân*. İzdiham Yayınevi.
- Cantek, Ş. F. L. (2011). "Yaban"lar ve yerliler-başkent olma sürecinde Ankara. İletişim Yayınları.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar nasıl anımsar?*. (A. A. Şenel, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. M. Bütün-S. B. Demir (Çev. Ed.). Siyasal Kitapevi.
- Cündioğlu, D. (2011). *Sözlü kültürden yazılı kültür'e anlamın tarihi*. Kapı Yayınları.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi*. Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, C. (2013). *Geleneksel şehir dindarlığından kent dindarlığına*. Hikmetevi Yayınları.
- Deal, T. & Kennedy, A. (2000). *Corporate cultures: The rites and rituals of corporate life*. Perseus.
- Doytcheva, M. (2016). *Çokkültürlülük*. (T. Akıncılar - Onmuş, Çev.). İletişim Yayınları.
- Duben, A. (2002). *Kent, Aile, Tarih*. (L. Şimşek, Çev.). İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Güzel tehlike. Claude Bonnefoy ile Söyleşi*. (S. Kılıç, Çev.). Metis Yayıncılık.
- Gulbenkian Komisyonu (2016). *Sosyal bilimlere açın: Sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor*. (Ş. Tekeli, Çev.). Metis Yayıncılık.
- Güvenç, B. (1972). *İnsan ve kültür-Antropolojiye giriş*. Sosyal Bilimler Derneği.
- Hakkı, E. İ. (2018). *Marifetname*. (F. Meyan, Çev.). Bedir Yayınevi.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri*. (B. Uçar, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif bellek*. (B. Barış, Çev.). Heretik Yayıncılık.
- Hall, S. (2002). *İdeoloji ve iletişim kuramı. Medya kültür siyaset içinde*. S. İrvan (Der.). Alp Yayınevi.
- Harvey, D. (2016). *Sosyal adalet ve şehir*. (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları.
- İbrahimhakkıoğlu, B. (2012). *Aşk ile an seyretmek*. Sufi Kitap.
- İnceoğlu, M. (2011). *Tutum algı iletişim*. Siyasal Kitabevi.
- Kaplan, S. (2012). *Ortadoğu'ya tutulan Fransız aynaları: Ermeni ve Türk belgelerinde Kilikya*. E. Özyürek (Der.). *Hatırladıkları ve unuttukları ile Türkiye'nin toplumsal hafızası* (s. 19-47) içinde. İletişim Yayınları.
- Karakaş, R. (2014). *Siirt menkıbeleri ve türbe ritüelleri*. Maya Akademi Yayınları.
- Karasar, N. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. İmge Kitabevi.
- Kongar, E. (2013). *Kültür üzerine*. Remzi Kitabevi.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık azınlık haklarının liberal teorisi*. (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern dünyada gündelik hayat*. (İ. Gürbüz, Çev.). Metis Yayınları.

- Lefebvre, H. (2017). *Şehir hakkı*. (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nisbett, R. E. (2015). *Düşüncenin coğrafyası*. (G. Çağalı-Güven, Çev.). Varlık Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları*. (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- O'meara, S. (2014). *Mekân ve Müslüman şehir hayatı: Fes labirentinin sınırlarında*. Açılım Kitap.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in cumhuriyet serüveni*. Akıl Fikir Yayınları.
- Orwell, G. (2017a). *1984*. (C. Üster, Çev.). Can Yayınları.
- Orwell, G. (2017b). *Hayvan çiftliği*. (C. Üster, Çev.). Can Yayınları.
- Özgen, N. (2012). Siirt'in inanç turizm mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) örnekleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17 (27), 251-272.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve tarihsel blok*. (K. Somer, Çev.). Savaş Yayınları.
- Sadoğlu, H. (2003). *Türkiye'de ulusçuluk ve dil politikaları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sılan, N. S. (2011). *Kürt sorunu ve devlet- Tedip ve tenkil politikaları (1925-1947)*. Tuğba Yıldırım (Der.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Solak-Güleç, S. (2014). *Mekân-Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri*. [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Tillo Kaymakamlığı. Aydınlar. <http://www.tillo.gov.tr/turizm> adresinden (23.05.2023) alındı.
- Tillo Konum Haritası. <https://www.openstreetmap.org/copyright> adresinden (25.06.2023) alındı.
- Tillo uydu görünümü. <https://www.google.com/maps/@37.9490161,42.0096796,1463m> adresinden (20.06.2023) alındı.
- Torlak, S. (2016). Mekân meselesine bir giriş. Ö. Kulak (Ed.), *Mekân meselesi* içinde. (s. 11-29). Tekin Yayınevi.
- Tümtaş, M. S. (2012). *Kent, mekân ve ayrışma*. Detay Yayıncılık.
- Türkan, K. (2012). Türk dünyası masallarında su kültürü. *Millî folklor dergisi*, 24 (93), 135-148.
- Urry, J. (2015). *Mekânları tüketmek*. (R. G. Ögdül, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Uygur, N. (2013). *Kültür kuramı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Yeşilkaya, N. G. (1999). *Halkevleri: ideoloji ve mimarlık*. İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüce, A. (2007). *Siirt'te tasavvuf kültürü*. Uluslararası Siirt Sempozyumu. Siirt, Türkiye.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kızı Bursa Milletvekili Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Meclisteki Faaliyetleri (1965-1980)

Activities in the Parliament Of Bursa Deputy Nilüfer (Bayar) Gürsoy, Daughter of President Celal Bayar (1965-1980)

Derya ÇİNI ŞİMŞEK

Doç. Dr. Ankara Music and Fine Arts University, Faculty of Art and Design, Department of Radio, Television and Cinema,
Ankara, Türkiye

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Ankara, Türkiye
Orcid: 0000-0002-0678-5801, derya.simsek@mgu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Şimşek Çini, D. (2023). Activities in the Parliament of Bursa Deputy Nilüfer (Bayar) Gürsoy, Daughter of President Celal Bayar (1965-1980). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 267-279.

Şimşek Çini, D. (2023). Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kızı Bursa Milletvekili Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Meclisteki Faaliyetleri (1965-1980). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 267-279.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 08 January / Ocak 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 May / Mayıs 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 267-279

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Derya ÇİNI ŞİMŞEK).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kızı olan Nilüfer (Bayar) Gürsoy, Millî Mücadele Dönemi'nde dünyaya geldi. Atatürk Dönemi, İsmet İnönü Dönemi, Demokrat Parti Dönemi ile 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Darbeleri gibi Cumhuriyet tarihinin önemli devirlerine tanıklık eden Gürsoy, 27 Mayıs 1960 darbesinin doğurduğu siyasal ve toplumsal koşullar sonucu aktif siyasete girdi. Adalet Partisi (AP) ve Demokratik Parti'de milletvekili olarak görev alan Gürsoy, 1965-1980 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince; XIII. Dönem AP Bursa Milletvekili, XV. Dönem Demokratik Parti İstanbul Milletvekili ve XVI. Dönem AP İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Bursa milletvekili olarak meclise girdiği, İstanbul milletvekili olarak devam ettiği meclisteki faaliyetlerini açık ve objektif bir durumda ortaya koyarak Türk siyasi yaşamının anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlayan çalışma, literatür taraması yapılarak Gürsoy 'un milletvekili olarak mecliste görev yaptığı XIII, XV ve XVI. Dönemlerde meclise sunduğu kanun teklifleri ve önermeleri, konuşmaları ile sınırlandırıldı. Çalışmada; TBMM zabıtları ve TBMM Arşivi'nden yararlanılmış, devrin gazeteleri çalışmaya önemli katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Nilüfer (Bayar) Gürsoy, Bursa, Adalet Partisi, Demokratik Parti

Abstract

Nilüfer (Bayar) Gürsoy, the daughter of the third President Celal Bayar, was born during the National Struggle. Having witnessed essential periods in the history of the Republic such as the Atatürk Era, İsmet İnönü Era, the Democrat Party Era, and the coups of May 27, 1960, and September 12, 1980, Gürsoy entered active politics as a result of the political. Gürsoy, who served as a deputy in the Justice Party and the Democratic Party during his political life between 1965-1980; XIII. Term Justice Party Bursa Deputy, XV. Term Democratic Party Istanbul Deputy and XVI. Term as the Istanbul Deputy of the Justice Party, she served in the Turkish Grand National Assembly. The study, which aims to contribute to the understanding of Turkish political life by presenting the activities of Nilüfer (Bayar) Gürsoy in the Parliament in a clear and objective situation by doing a literature review, is the XIII, XV, and XVIth the bills and proposals she presented to the Parliament during the periods were limited to his speeches. In the study, the minutes of the TBMM and the TBMM Archive were used, and the period's newspapers significantly contributed to the study.

Keywords: Nilüfer (Bayar) Gürsoy, Bursa, Justice Party, Democratic Party.

Giriş

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından hazırlanan anayasa 1961 yılının 9 Temmuz günü halk oylamasına sunulurken %61,7 ile onaylandı. Yeni anayasa çalışmaları yapılırken kanun etkinliğinin daha iyi olması için ek bir meclise gerek duyuldu ve Türk siyasetine ikili meclis sistemini getirildi. Cumhuriyet Senatosu ve TBMM'den (Çoker, 1999, s. 9) meydana gelen bu ikili meclis 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'ne kadar görevine devam etti (Gökçimen vd., 2009, s. 450). 27 Mayıs 1960 tarihinde ki askeri müdahalenin ardından seçimler ancak bir buçuk yıl sonra, 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleşti. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP)'nin katıldığı (Çavdar, 2000, s. 111-115) seçimlerde: AP %34,8, CHP %36,7, YTP %13,7, CKMP %14 oranında oy aldı (Milletvekili Genel Seçimleri, 2012, s. 5). Seçimler sonucunda biri CKMP'den diğer ikisi AP'den olmak üzere TBMM'ye giren kadın milletvekili sayısı sadece 3'te kaldı (Gökçimen vd., 2009, s. 448; Türkiye Büyük Millet meclisi Albümü, 2010, s. 771-829). 450 kişilik meclise sadece 3 kadının milletvekilininin seçilmesi o dönem şartlarında tartışılacak öncelikli konu olarak görülmedi. Türkiye'nin o günkü gündemi seçimler, anayasa ve kurulan yeni partilerdir (Şahin, 2010, s. 164-169). 1965 yılının 10 Ekim günü gerçekleşen sonraki genel seçimlerde ise; MP %6, CHP %28,7, YTP %3,7, CKMP %2,2, TİP %2,9 oranında oy almıştır. (Şimşek, 2015, s. 73-74) Bu seçimlerde de TBMM'ye giren kadın milletvekili sayısı oldukça düşük bir rakamda 8'de kalmış (Milletvekili Genel Seçimleri 5), seçilen milletvekillerinden birisi de 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kızı Nilüfer (Bayar) Gürsoy olmuştur.

1. Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Biyografisi

1921 yılında Bursa Çekirge'de dünyaya gelen Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un babası Mahmut Celal Bey, annesi Reşide Hanım'dır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kâğıdı Örneği: 508). Millî Mücadele yıllarında doğan Gürsoy; Cumhuriyet'in kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk'le de tanışmış, aileye 'Bayar', soyadını veren de Atatürk olmuştur. Gürsoy, 21 Haziran 2015 tarihinde Milliyet gazetesine verdiği röportajda Atatürk ile ilgili anılarından şu şekilde bahsetmektedir:

Cumhuriyet ile birlikte Ankara'ya yerleştik. Ankara'nın ilk kuruluş yıllarını yaşamış biriyim. Atamızın elini 3 kez öpme şansına eriştim. Müthiş bir insandı. Zaten farklılığı gördüğünüzde hissediyordunuz. Duruşu bile farklıydı. Atatürk'e sonsuz sevgi ile bağlı bir aileyiz. Ailemize Bayar soyadını veren Atatürk'tür (Milliyet, 21.06.2015).

İlkokul eğitimini evde özel olarak alan Nilüfer Gürsoy, ortaokul ve lise eğitimini Maarif Koleji'nde (TED Ankara Koleji) 1939 tarihinde tamamladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne girdi. Bir yıllık eğitiminin ardından ailesinin Ankara'ya taşınması üzerine Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Klasik Filoloji Latince ve Eski Yunanca Bölümü'ne geçerek diplomasını aldı. 1949 tarihinde Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Klasik Filoloji Bölümü Eski Yunanca Anabilim Dalı'na asistan olarak atandı. "Euripides'in Siyasi Görüşleri" konulu teziyle 1954 tarihinde doktor unvanını aldı (Gürsoy, 2021, s. 11-12) ve 1960 tarihine kadar üniversitedeki görevine devam etti (Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kâğıdı Örneği: 508).

27 Mayıs 1960 darbesinin gerçekleştiği gün babası Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve ailesi ile birlikte Çankaya Köşkü'nde bulunan Nilüfer Gürsoy, Bayar'ın tutuklanıp Harp Okuluna götürülmesinin ardından Adnan Menderes'in eşi Berin Menderes ve annesi Reşide Bayar ile birlikte Çankaya Köşkü'nde gözetim altına alındı (Milliyet, 29.05.1960). Askeri müdahalenin ardından; Başbakan dâhil yaklaşık 500 DP üyesi tutuklandı (Yalansız, 2012, s. 2585). Nilüfer Gürsoy'un eşi eski DP Milletvekili ve Ahmet Gürsoy, darbe sırasında yurt dışında olduğundan hemen tutuklanmasa da yurda döndüğünde tutuklanarak diğer DP milletvekillerinin yanına gönderildi (Demir, 2012, s. 154). Nilüfer Gürsoy ve ailesi de 3 Haziran 1960 tarihinde gözetim altında kalmaları kaydıyla İzmir Çeşme'deki yazlığa taşındı (Milliyet, 04.06.1960).

Gözetim altında bulunduğu süreçte doçentliğe hazırlanan Gürsoy'un, üniversiteden ilişigi kesilerek işine son verildi. Daha sonraki dönemde haklarını yeniden elde etmek için üniversiteye açtığı davayı kazansa da bir daha akademik hayata dönmedi (Gürsoy, 2014, s. 12-15). 14 Ekim 1960 tarihinde başlayıp 15 Eylül 1961 tarihine kadar devam eden Yassıada mahkemeleri sonucunda alınan kararlar 15 DP'li hakkında idam kararı verilmişti. 16 Eylül 1961 tarihinde gerçekleşen Milli Birlik Komitesi toplantıdan sonra üç idam kararı onaylanmış, geriye kalan 12 idam kararı müebbet hapisine çevirmişti. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilecek kişilerdi. Ayrıca müebbet hapis cezası uygulanacak 43 kişi daha vardı. Cezası müebbet hapse çevrilen Cumhurbaşkanı Celal Bayar Kayseri Cezaevi'ne nakledildi (Erer, 1965, s. 615-635). Gürsoy, '27 Mayıs Darbesi ve Bizler' isimli kitabında anılarını kaleme almış; Yassıada davalarının çoğunun CHP'nin savlarına dayandığını iddia ederek, CHP'nin lideri İsmet İnönü'yü darbenin baş aktörü olarak nitelemiş, 27 Mayıs darbesinin ana kaynağını (Gürsoy, 2014, s.12); "Askeri cunta, basın, CHP, İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki odaklar" olarak göstermiştir.

1960 askeri darbesinin getirdiği şartlar sebebiyle aktif siyasete giren Nilüfer Gürsoy'un siyasi hayatı 1980 askeri darbesine

kadar devam etti. 1965-1980 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince; XIII. Dönem AP Bursa Milletvekili, XV. Dönem Demokratik Parti İstanbul Milletvekili ve XVI. Dönem AP) İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. Ortaöğretimde İngilizce ve Fransızca, üniversitede eski Yunanca ve Latince eğitimi alan Gürsoy: 27 Mayıs Darbesi ve Bizler Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kızı Anlatıyor (Gürsoy, 2014), İçimin Renkleri (Gürsoy, 2021), kitaplarını yazarak, Plutarkhos'un Paralel Hayatlarından "Lysandros" eserini tercüme etmiştir (Gökçimen vd., 2009, s. 206-207). 1967 yılında kurulmuş olan Celâl Bayar Vakfı Mütevelli Heyet Başkanlığı'nı da uzun süre yürümüş (Gürsoy, 2021, s. 15) ve Demokrat Parti Milletvekili Ahmet Gürsoy ile evlenmiş olan Gürsoy, üç çocuk annesidir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kâğıdı Örneği: 508).

2. Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Milletvekilliği Dönemi (1965-1980)

1965 seçimlerine Demokrat Parti'nin mirasına ve oy tabanına talip olan (Güler, 2003, s. 30) AP Bursa Milletvekili olarak aday olan Gürsoy, AP'nin lideri Süleyman Demirel ile de bu adaylığı sırasında tanıştı. Anılarında tanışma hikâyesini:

“AP'nin lideri Süleyman Demirel'i 1965'te Adalet Partisi milletvekili namzeti olarak Bursa'ya gittiğim dönem tanıdım. Demirel de seçim kampanyası için Bursa'daydı. Babam da Süleyman Bey'i baraj açılışları törenlerinden ve başarılı çalışmaları dolayısıyla tanıyor, çalışkan ve prensipli bir bürokrat olarak takdir ediyordu” şeklinde aktarmaktadır. (Milliyet, 21.06.2015)

1965 seçimlerinde AP milletvekili olan Nilüfer Gürsoy'un mecliste bulunduğu dönemde eski Demokrat Parti (DP)'lilerin mesleklerine ve memuriyete geri dönmeleri, 8 Ağustos 1966 tarihinde çıkarılan 730 sayılı af kanunu ile AP iktidarda iken gerçekleşse de (Yalansız, 2012, s. 2588) siyasi haklarını almaları için “Af Kanunu” konusunda Anayasa değişikliğinin önü ancak 14 Mayıs 1969 tarihinde mecliste yapılan oylama sonucunda açıldı. Anayasa da yapılacak değişiklik konusunda AP'nin tutumu ve parlamentonun itibarının zedelendiği düşüncesi ile Nilüfer Gürsoy ve Neriman Ağaoğlu, 1969 yılının 31 Temmuz günü hem partilerinden hem de milletvekilliklerinden istifa ettiler. Bu istifalar eski Demokrat Partililer ile Adalet Partililerin uyuşmazlığı olarak yorumlandı (Milliyet, 01.08.1969).

Demokratik Parti'nin kurulmasının ilk adımı 12 Ekim 1969 seçimlerinde atılmış, seçimlerde birinci Parti olarak çıkan AP, 1965-1969 tarihinde yer verdiği eski Demokrat Parti üyelerine bu seçimlerde yer vermemiştir. Ardından, 9 Ocak 1970 tarihine kadar AP'den 5 Milletvekili, 1 Senatör, 2 Belediye Başkanı ihraç talebiyle Haysiyet Divanı'na sevk edildi (72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, 1971, s. 2-9). 17 Ocak 1970 tarihinde Demirel'e 72 tane AP milletvekilinin tüzük dışı ihraçlar ve tasfiyelerin durdurulması ve AP içinde birliğin bozulmaması için imzaladığı 72'ler muhtırası verildi (Cumhuriyet, 18.01.1970). Demirel bunu dikkate almadı. İhraç ve tasfiyeler gerçekleşti (Milliyet, 04.02.1970; Tercüman, 04.02.1970). Bunun sonucunda muhtırayı veren 72 Milletvekilinden içlerinde Sadettin Bilgiç'in de bulunduğu 41 AP milletvekili 11 Şubat 1970 tarihinde gerçekleşen bütçe görüşmelerinde ret oyunu kullandı (Cumhuriyet, 12.02.1970) ve akabinde Demokratik Parti kuruldu (Tercüman, 19.12.1970; Cumhuriyet, 19.12.1970). Adnan Menderes'in iki oğlu Yüksel Menderes ve Mutlu Menderes, Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu ve AP'den istifa eden Nilüfer Gürsoy, 1970 yılının 18 Aralık günü kurulan Demokratik Parti kurucuları arasındaydı (Tercüman, 19.12.1970; Cumhuriyet, 19.12.1970; Bilgiç, 2002, s. 219-221). Teşkilatlanma çalışmalarına başlayan yeni parti 41 ilde örgütlense de çok geçmeden 12 Mart 1971 muhtırası gerçekleşti (Bilgiç, 2002, s. 217-222).

14 Ekim 1973 seçimlerinde AP'nin yerine geçmeyi hedefleyen ve oyların %11,9'unu alarak kırk beş milletvekili çıkaran Demokratik Parti milletvekilleri arasında Nilüfer Gürsoy'da vardı (Tercüman, 19.10.1973; Çavdar, 2000, s. 246). Seçimler sonrasında kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin (Cizre, 2002, s. 129) ömrü uzun olmadı ve akabinde Sadi Irmak Hükümeti oluşturulduysa da güvenoyu alamadığından 29 Kasım 1974'te hükümetin istifasını verdi (Tercüman, 30.11.1974). DP'lilerin kaybettiği siyasi haklarının yeniden verilmesi ile ilgili yasa teklifi 11 Aralık 1974 tarihinde yeniden meclis gündemine geldi ve görüşmeler sonunda kabul edildi (Tercüman, 12.12.1974). AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, 1975 yılının 19 Mart günü hükümeti kurmakla görevlendirildi. Sadettin Bilgiç ve Nilüfer Gürsoy'un da (Çavuşoğlu, 2005, s. 108) içerisinde bulunduğu dokuz kişi 28 Mart 1975 tarihinde Demokratik Parti'den istifa ederek (Milliyet, 29.03.1975), içerisinde CHP'nin olmayacağı bir koalisyonu destekleyeceklerini beyan ettiler. Eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın bu hükümeti desteklemesinin etkisi ile Demokratik Parti'den 3 milletvekili güven oylamasına katılmadı. Güvenoyu verenler arasında Gürsoy'da vardı ve Celal Bayar'ın da desteği ile 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti 31 Mart 1975 günü (Yalansız, 2012, s. 2593) güvenoyu alarak görevine başladı (Cumhuriyet, 13.04.1975).

Demokratik Parti Genel Başkan Yardımcısı Vedat Önsal, Nilüfer Gürsoy'un istifasında; Celal Bayar'ın etkisinin yanında, AP'nin hükümeti kurma olasılığında eski Demokratların siyasi haklarının iade edeceği umudunun yattığını ifade etmektedir (Çavuşoğlu, 2005, s. 111). 5 Haziran 1977 tarihinde gerçekleşen seçimler sonucunda; AP %36,9'la 189, CHP %41,4'le 213, MSP %8,6'la 24, CGP %1,9'la 3, MHP %6,4'le 16, DP %1,9'la 1 milletvekili çıkardı (Şimşek, 2015, s. 147-161). TBMM'ye Gürsoy'un da içerisinde olduğu 4 kadın milletvekili seçildi (Gökçimen vd., 2009, s. 450).

21 Temmuz 1977 tarihinde Demirel'in önderliğinde MSP, MHP ve AP ortaklığında 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurularak göreve başladı. Bu hükümet döneminde ülkede var olan siyasi çatışma daha da şiddetlenmiş, politik kavga ve kargaşanın doruğa taşındığı bir dönem yaşanmıştır. 3. Ecevit Azınlık Hükümeti 5 Ocak 1978 tarihinde kurulmuş, ülkede her geçen gün artan terör olayları ve ağırlaşan ekonomik bunalım bu hükümet döneminde de devam etmiştir. 1979 tarihinde üçte birlik Senato ve eksik olan beş milletvekili kontenjanı için yapılan seçimlerde iktidar partisi CHP oy kaybına uğramış, Ecevit'in başında bulunduğu Hükümet istifa etmiştir. Ardından Demirel liderliğinde dışarıdan MHP ve MSP'nin desteklediği Adalet Partililerden oluşan azınlık hükümeti kurulmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal bunalımın giderek derinleşmesi, yükselen terör olayları, CHP-AP kavgası, yeni Cumhurbaşkanı seçilmeyişi (Kaya ve Şahin, 2018, s. 537-538) ve diğer yaşanan olumsuz gelişmeleri gerekçe gösteren Türk Silahlı Kuvvetleri, 1980 yılının 12 Eylül günü yönetime el koymuştur (Şimşek, 2015, s. 191).

27 Mayıs 1960 Askeri darbesinin doğurduğu siyasal ve toplumsal koşullar sonucu siyasete atılan Nilüfer (Bayar) Gürsoy, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra aktif siyaseti bıraktı. Gürsoy'un TBMM'de milletvekili olarak görev yaptığı XIII, XV ve XVI. Dönemlerde; Dışişleri Komisyonu, Milli Eğitim Komisyonu ile Kitaplık Karma Komisyonu'nda görev aldı ve Kütüphane Kolu Başkanlığı yaptı (Çınar, 2012, s. 426,429, 457,459 491; Bağce, 2012, s. 22, 54, 64). TBMM kütüphane tüzüğü'nün hazırlanması onun başkanlık yaptığı yıllarda gerçekleşti (Gökçimen vd., 2009, s. 207). XIII. Dönem TBMM'de oluşturulan Türk-Fransız dostluk heyetinde görev alan Gürsoy (TBMM Tutanak Dergisi, 21.10.1968 1004) kurucuları arasında yer aldığı Demokratik Parti'nin Divan üyeliği görevini de yaptı (Gökçimen vd., 2009, s. 207).

3. Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Meclis Faaliyetleri (1965-1969)

1965-80 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince; XIII. Dönem AP Bursa Milletvekili, XV. Dönem Demokratik Parti İstanbul 1965-80 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince; XIII. Dönem AP Bursa Milletvekili, XV. Dönem Demokratik Parti İstanbul Milletvekili ve XVI. Dönem AP İstanbul Milletvekili olarak görev yapmıştır. Görev yaptığı yıllarda, farklı konulara ilişkin XIII. Dönem 1, XV. Dönem 1 ve XVI. Dönem 3 olmak üzere toplamda 5 kez kanun teklifi vermiştir. XIII. Dönemde AP'den Bursa Milletvekili olarak seçilen Gürsoy'un vermiş olduğu tek teklif, 60 arkadaşı ile birlikte milletvekili olarak seçildiği Bursa ilinde 'Bursa Üniversitesi' adı ile yeni bir öğretim kurumunun kurulmasına dairdir. Teklif, TBMM'nin 18 Mart 1966 Cuma günü 68. Birleşiminde gündeme alınmış ardından Millî Eğitim ve Plân Komisyonu'na görüşülmek üzere gönderilse de (TBMM Tutanak Dergisi, 18.03.1966, s.382) mecliste destek görmediği gerekçesiyle hükümsüz sayılan teklifler arasında yerini almıştır. Ancak Bursa Üniversitesi'nin kurulması 1 Nisan 1975 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 11 Nisan 1975 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 1873 sayılı Kanun ile mümkün olmuştur (Resmi Gazete: 15205,11.04.1975).

Gürsoy'un, 'Türk El Sanatlarını Geliştirme Merkezi'nin' kuruluşu ile ilgili Konya Milletvekili Bahri Dağdaş ile birlikte verdiği kanunu teklifi XV. Döneme denk geldi (TBMM Tutanak Dergisi, 01.11.1976, s.76). Teklif, 21 Şubat 1977 tarihinde 1977 yılı Kültür Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında Gürsoy'un, AP Grubu adına söz alması ile yeniden meclise taşındı. Konuşmasına Türk El Sanatlarını Geliştirme Merkezi'nin kuruluş amacını; 'kaybolmakla olan Türk el sanatlarını geliştirerek birlikte hareket edilecek ilgili bakanlıklarla birlikte ev ekonomisine gelir sağlamak aynı zamanda yurt içi ve yurtdışında tanıtmak' şeklinde açıklamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 21.02.1977, s. 657-660). Tarım, Orman ve Köy İşleri, Sanayi ve Teknoloji ve Ticaret, Millî Eğitim ve Plan Komisyonlarına havale edilen teklif (TBMM Tutanak Dergisi, 01.11.1976, s.76) mecliste destek görmediği gerekçesiyle hükümsüz sayılan kanun tekliflerinin arasında yerini almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 13.06.1977, s.24). Kültür Bakanlığı sonraki dönemde teklifi yeniden değerlendirerek, Bakanlık içerisinde olan Millî Folklor Araştırma Dairesi bünyesinde bu merkezin açılması için hazırlıklara başlamıştır. Gürsoy, 21 Şubat 1977 tarihinde mecliste yaptığı konuşma sırasında bu konuya değinerek Kültür Bakanlığı'na teşekkür etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 21.02.1977, s. 657-660). Aynı dönemde Kocaeli Milletvekili İbrahim Topuz ile birlikte verdiği 'Böbrek Bankası'nın kurulmasına dair' Kanun Teklifi ise 19 Eylül 1978 Salı günü TBMM'nin 166. Birleşiminde gündeme alınmış ve görüşmelerin ardından teklif, Sağlık, Sosyal İşler ve Plan komisyonlarına havale edilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 19.09.1978, s. 626).

XVI. Dönemde verdiği kanun teklifinin ilki 657 numaralı 'Devlet Memurları Yasası'nın Madde 104'e A Fıkrasının' değiştirilmesine' dairdir. 17 Şubat 1978 Cuma günü TBMM'nin 108. Birleşiminde gündeme alınan teklif, Plan Komisyonuna gönderilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 17.02.1978, s. 2). 2527 numaralı 'Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu'nun' birtakım maddelerinin değiştirilmesine dair olan diğer kanun teklifi Milli Eğitim Komisyonu'na havale edilmiş ve teklif ile ilgili komisyon raporu hazırlanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 02.05.1979 435, s. 615-630). Milli Eğitim Komisyonu'nun hazırladığı raporun görüşülmesine 12 Haziran 1979 Salı günü TBMM'nin 102. Birleşiminde geçilse de oturumda Milli Eğitim Komisyon üyelerinin bulunmamasından dolayı görüşme gerçekleşmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 12.06.1979, s. 620). Teklif, 29 Ocak 1980 Salı günü TBMM'nin 35. Birleşimde yeniden meclis gündemine geldiyse de bu kez komisyon üyeleri görüşmelerde bulunurken Hükümet üyelerinin salonda bulunmamasından dolayı gerçekleşmemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 29.01.1980, s.

899).

Mecliste verdiği 5 kanun teklifinin yanı sıra XIII. Dönemde 2 yazılı soru önergesi bulunan Nilüfer Gürsoy'un, vermiş olduğu önergeler kitaplarında okul kitaplarında 27 Mayıs konusu ile alakalı taraflı yazılar ile alakalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı'nın öngördüğü ders kitaplarında konusu geçen 27 Mayıs darbesi meselelerine dair Millî Eğitim Bakanı tarafından yazılı olarak cevaplandırılması üzere hazırladığı ilk yazılı soru önergesi 11 Nisan 1968 Perşembe günü TBMM'nin 72. Birleşiminde gündeme geldi ve ilgili Bakanlığa gönderildi. Gürsoy'un, önergesi şu şekildeydi:

1. İlk, orta ve lisenin muhtelif kitaplarında bulunan ve okutulmakta olan 27 Mayıs bahsini:

a) Demokrasi kuralları ile

b) Tarih anlayışı ile nasıl bağdaştırmaktasınız?

2. Bu bahsi ders program ve kitaplarından ne zaman kaldıracaksınız? (TBMM Tutanak Dergisi, 11.04.1968, s. 666)

11 Nisan 1968 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığına gönderilen yazılı soru önergesi 30 Ocak 1969 tarihinde Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in tarafından yazılı olarak cevaplanmıştır. Bakan Ertem verdiği yazılı cevapta; Demokratik devletler arasında yer alan ülkemizde İnkılap Tarihi derslerinin okullarda verilmeye başlandığını belirterek, Tarih ve Yurttaşlık kitaplarına eklenmiş olan ve 27 Mayıs olaylarının aktarılmasında, 1969- 1970 ders yılından itibaren objektiflik sağlanacağını ve millî birliği bozacak anlatımların artık kitapta yer almayacağını belirtti (TBMM Tutanak Dergisi, 30.01.1969, s. 664-665). Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in bu ifadelerine karşılık Gürsoy: "aynı tutum yeni basılmış ders kitaplarında devam ettiriliyor" iddiasıyla ikinci yazılı soru önergesini verdi. Millî Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in yazılı olarak cevaplaması için verilen bu yeni önerge, 3 Şubat 1969 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı'na gönderildi (TBMM Tutanak Dergisi, 03.02.1969, s. 57). Bakanlığa gönderilen soru önergesine Bakan İlhami Ertem 31 Mart 1969 Pazartesi günü yazılı olarak cevapladı. Verilen yazılı cevap, 30 Ocak 1969 Perşembe tarihinde, Gürsoy'un bir önceki önergesine verilen cevapla birebir aynıydı (TBMM Tutanak Dergisi, 31.04.1969, s. 372-375).

1965-1980 yılları arasındaki 15 yıllık süre içerisinde zamanının çoğunu komisyon çalışmalarına ayıran ve bu dönemde 2 yazılı soru önergesi ile 5 kez kanun teklifi veren Nilüfer Gürsoy, meclis kürsüsünü kullanma hakkını aynı yoğunlukta kullanmamıştır. XIII. Dönemde 1, XV. Dönemde 3, XVI. Dönemde 1 olmak üzere toplamda 5 kez söz aldığı kürsüde konuşmalarının önemli bir kısmı eğitim ve kültür ile ilgilidir. 1974 yılı Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında, üniversite bütçeleri ile ilgili Demokratik Parti adına söz alan Gürsoy, konuşmasında eğitimde yaşanan sorun ve çözüm yolları ile ilgili birçok konuya değindi. Söze; 'Türk milletinin, özgür düşüncenin egemen olduğu bir ortamda sanat, bilgi, refah ve teknik mertebesi bakımından Batı uygarlığı derecesine çıkarmak, Türk milletinin malik olduğu ahlâkî, millî, insanî değerleri güçlendirmek, onu Batı medeniyetinin yaratıcı, yapıcı, üstün bir iştirakçisi haline getirmektir' şeklinde eğitimin tanımını yaparak başladı (TBMM Tutanak Dergisi, 26.05.1974, s. 153-156). Konuşmasını, Millî eğitimin karşılaştığı sorunlara dikkat çekerek sürdüren Gürsoy'a göre; bir taraftan öğrenci ve öğretmen kesiminde de içinde bulunduğu insan gücü ülke genelinde düzensiz şekilde dağılırken diğer taraftan işinin erbabı olan eğitimli elamanlar mesleklerinden uzaklaşmaktadır. Bu sorunların yanında Millî Eğitim Bakanlığı'nın "Üniversiteye giriş, ortaokullarda ve liselerde yükseköğretime yöneltilen öğrencilerden liseyi bitirenler için sınavsız olacaktır" kararı ile Bakan'ın "kalitenin yanında nicelik konusun da önemli olduğu" şeklinde vermiş olduğu beyanatını da konuşmasında gündeme getirmiştir. Gürsoy'a göre üniversiteye girişin sınavsız olması konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli unsur, öğretim kademeleri arasındaki süzgeçlerin sağlam tutulmasından geçmektedir. Ona göre; eğitimde kaliteyi sürdürmek hayati bir konudur ve ülkenin yarınları için mevzu bahis olan niteliğin, uluslararası ilmi seviyelere ulaşmak ve bunu korumak zorunluluğunda yattığını belirterek nicelik konusuna itiraz etmiştir. Yükseköğretimde kaliteyi arttırmanın çözümü de daha alt kademelerde kaliteye önem vermekle ortadan kalkacak, ilk ve orta öğretimde verilen iyi eğitim sayesinde üniversitedeki verimlilik artacaktır.

'Öğretim seferberliği' açarak Üniversite kapılarındaki tıkanıklığı geçici ve kısa süreli bir çözüm olarak öneren Gürsoy, Millî Eğitim Bakanlığı'nın o dönemde uygulamayı planladığı televizyon ve mektupla öğretim konusuna da şüpheyle bakmaktadır. Ona göre; muğlak olan bu yöntem bir taraftan örgün eğitimin yerini tutmasa da yaygın eğitimde yararı dokunabileceği gibi aynı zamanda kapasiteyi artırıcı bir tedbir olmaktan ziyade ancak yardımcı olabilir. 1 Şubat 1967 tarihinde yapmış olduğu konuşmanın son kısmı; 27 Mayıs olayları ile ilgili ilk ve ortaokul tarih ve yurttaşlık kitaplarında, DP dönemine ait yapılan ithamlar ile ilgili olmuş; "Objektif olmayan bahisler, eğitim sistemi ile nasıl bağdaştırılabilmıştır? Ders kitaplarına nasıl girmektedir?" diyerek konuşmasını sonlandırmıştır.

XV. Dönemde 24 Şubat 1975 Pazartesi günü TBMM'nin 47. Birleşimi sırasında 1975 Yılı Kültür Bakanlığı Bütçesi müzakereleri esnasında DP Grubu namına söz alan Gürsoy'un konuşması bu kez kültür üzerinedir. (TBMM Tutanak Dergisi,

24.02.1975, s. 215-218). Konuşmasına kültürün tanımını yaparak başlamış, devamında devletin sahip olduğu kültür kurumlarının ideolojilere alet edilmemesinin önemini vurgulamıştır. Millî değer bilinci yaratacak tarihi eserlerin tanıtılması ve Bakanlığın imkânları ölçüsünde opera ve tiyatroyu halka sevdirmenin yollarının araştırılması da konuşmasında dikkati çektiği konulardır. 21 Şubat 1977 tarihinde Kültür Bakanlığı Bütçesi görüşülürken bu sefer AP Grubu adına söz aldığımda yine kültür konusuna dikkat çekmiştir. Konuşmasında; uluslararası kültür alışverişinin özellikle yeni icatların yayılmasında çok önemli ve faydalı olduğunu belirterek kültür alışverişi konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Ona göre millî kültür politikası oluşturulurken her millet, kendi kültür bünyesindeki devamlılığı koruyabildiği oranda tarih sahnesinde var olmuştur ve yabancı kültürlerden alınan tüm unsurların kültürümüz içinde sindirilmesi şarttır. Bunu yaparken diğer kültürlerle alışverişin reddedilmemesi gerekliliği konusunda da uyarı yaparak sözlerine devam eden Gürsoy, böyle bir durumda ülkenin çağdaş medeniyetlerden geri kalacağını belirtmiştir. Ona göre; millî benliğin ve millî kültürün değerlerini kaybetmeden, dünya milletlerinin kaydettiği aşamalara ayak uydurmak için şuurlu bir gayret göstermek lüzumu vardır ve Kültür Bakanlığı'nın bu yönde yol gösterici bir rol oynaması gerekmektedir. Ayrıca zengin ve canlı sanat ortamının yaratılmasında Kültür Bakanlığı'na büyük görevler düşmektedir (TBMM Tutanak Dergisi, 21.02.1977, s. 657-660).

1979 yılı Yerel Yönetim Bakanlığı Bütçesi mecliste görüşülürken, bu sefer Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir'e sorularını yöneltmek üzere kürsüye çıkmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 26.02.1979, s. 421). İlk sorusu; 6792 numaralı 'Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun' gereğince çocuk yetiştirme ve bakım yurtları kurmakla görevlendirilen ilgili Bakanlık ve Belediyelerin; bu yurtları hangi illerde kurduğu ve yurtlarda kalan çocuk sayısıdır. 1979 yılının "Çocuk Yılı" olarak belirlenmesi sebebiyle kurumların yapmış olduğu programlar içerisinde, korunmaya muhtaç çocuklar için neler planlandığı konusu da ikinci sorusu olmuştur. Gürsoy'un sorularını rakamlarla cevaplayan Yerel Yönetim Bakanı Mahmut Özdemir'e göre; Türkiye'de bulunan 118 yetiştirme yurdunda kalan çocuk sayısı 16636 olup, barınmak için bekleyen çocuk sayısı 65000'dir. Bakan Özdemir sözlerine; Yerel Yönetim Bakanlığı'nın 1978 yılı için 220 milyon bütçe ayırdığı yurtlara ayrıca yerel yönetimlerin de yardım yapma zorunlulukları olması sebebiyle 85 milyon vermek istemelerine rağmen, borçlarından ve olanaksızlıklarından dolayı bu miktarı ödeyemediklerini bu nedenle Bütçe Komisyonuna 100 milyon liralık bir ödenek eklediklerini söyleyerek devam etmiştir. 'Çocuk Yılı' ile ilgili Gürsoy'un sorduğu soruyu da 'bazı girişimlerde bulunmak için belediyelere talimatlar verildiği' şeklinde cevaplayarak sözlerine son vermiştir.

1 Şubat 1967 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Posta Telgraf ve Telefon İşletmesi denetleme raporunun müzakeresi ile Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ve katılımcıları üzerinde düzenlenmiş olan denetleme raporunun müzakeresi sırasında yaptığı konuşma; Kasım Önadım, Mustafa Tayyar ve Barlas Küntay'ın, verdikleri önerenin yeniden okunması talebi ile ilgilidir. Gürsoy'un, "Sümerbank Genel Müdürlüğü ile alakalı kurumların vaziyet cetvelleri her seneye ait ve her biri ayrı ayrı olmak üzere yapılan işari oylamasında olumlu rey vermedikleri beyaniyle" verilen önerenin yeniden okunmasını talep etmiş, önerge yeniden okunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 01.02.1967, s. 120).

Sonuç

10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleşen seçimlerde meclise girmeye hak kazanan 8 kadın milletvekili arasında yer alan Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kızı Bursa milletvekili Nilüfer (Bayar) Gürsoy, 1960 askeri darbesinin getirdiği şartlar sebebiyle aktif siyasete girdi. Gürsoy'un mecliste bulunduğu 1965-1980 yılları arasındaki siyasal yaşamı süresince; XIII. Dönem AP Bursa Milletvekili, XV. Dönem Demokratik Parti İstanbul Milletvekili ve XVI. Dönem AP İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. Milletvekili olarak mecliste görev yaptığı yıllarda Türkiye'de çok önemli sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel olaylar yaşanmış, bu zorlu süreçte Gürsoy, gerek AP gerek DP milletvekili olarak meclis çalışmalarında sadece siyasi değil, sosyal, iktisadi ve kültürel yaşamın gelişmesine de ciddi katkılar sağlamayı amaçlamıştır. Gürsoy'un, Bursa Milletvekili olduğu dönemde Bursa ilinde 'Bursa Üniversitesi' adı ile yeni bir öğretim kurumunun kurulmasına dair vermiş olduğu kanun teklifi mecliste destek görmediği gerekçesiyle hükümsüz sayılan teklifler arasında yerini almışsa da, bu isteği 1 Nisan 1975 tarihinde gerçekleştirmiştir. Milli Eğitim, Kitaplık Karma ve Dışişleri Komisyonlarında üye olarak görev alan ve zamanının çoğunu komisyon çalışmalarına ayıran Gürsoy, meclis kürsüsüne kullanma hakkını aynı yoğunlukta kullanmamış; XIII. Dönemde 1, XV. Dönemde 3, XVI. Dönemde 1 olmak üzere toplamda 5 defa söz almıştır. Mecliste yaptığı konuşmaların yanı sıra; XIII. Dönem 2 yazılı soru önergesi ile XIII. Dönem 1, XV. Dönem 1 ve XVI. Dönem 3 olmak üzere toplamda 5 kez kanun teklifi vermiştir.

Mecliste bulunduğu dönemlerde eski Demokrat Partililerin siyasi haklarını almaları için "Af Kanunu" ile ilgili yapılacak Anayasa değişikliği konusunda; AP'nin tutumu ve parlamentonun itibarının zedelendiği düşüncesi ile hem partisinden hem de milletvekilliğinden istifa etmiştir. İstifanın ardından DP'nin kurucuları arasında yer alan Gürsoy, XV. Dönemde DP'den İstanbul Milletvekili seçilse de XVI. Dönemde yeniden siyasete başladığı AP'ye dönerek İstanbul milletvekili olarak seçilmiştir. Politikacı olmasının yanı sıra bir akademisyen olması sebebiyle mecliste bulunduğu dönemlerde; çocuk ve gençlerin sorunlarına dikkat çekerek eğitim ve kültür konusuna büyük önem vermiş, sanatın gelişmesi için faaliyette bulunmuş,

okullarda okutulan Tarih ve Yurttaşlık kitaplarında, 27 Mayıs konusu ile alakalı taraflı yazıların düzeltilmesi için mücadele etmiştir. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından Milletvekilliği görevi sona eren Gürsoy, yeniden aday olmamış, 1967 yılında kurulmuş olan Celâl Bayar Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 28. Birleşim 95. 21.10.1968, s.1004.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 5. Birleşim 68. 18.03.1966, s.382.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt 21. Birleşim 1. 01.11.1976, s.76.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt. 24. Birleşim 51. 21.02.1977, s. 657-660.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt 21. Birleşim1. 01.11.1976, s.76.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt 1. Birleşim 1. 13.06.1977, s.24.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt 24. Birleşim 51. 21.02.1977, s. 657-660.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt.6. Birleşim 166. 19.09.1978, s.626.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt 3. Birleşim 108. 17.02.1978, s.2.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt 12. Birleşim 85. 02.05.1979, ss.435, 615-630.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt 12. Birleşim 102. 12.06.1979, s.620.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt 13. Birleşim 35. 29.01.1980, s. 899.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 27. Birleşim 72. 11.04.1968, s.666.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 31. Birleşim 40. 30.01.1969, s.664-665.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 32. Birleşim.42. 03.02.1969, s.57.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 35. Birleşim 71. 31.04.1969, s.372-375.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem II. Cilt 12. Birleşim 43. 01.02.1967, s.120.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt 5. Birleşim 86. 26.05.1974, s.153-156.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt 10. Birleşim 47. 24.02.1975, s.215-218.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem IV. Cilt 24. Birleşim 51. 21.2.1977, ss.657-660.
- TBMM Tutanak Dergisi. Dönem V. Cilt 11. Birleşim 64. 26.02.1979, s.421.

Gazeteler

- Cumhuriyet, 18.01.1970.
- Cumhuriyet, 19.12.1970.
- Cumhuriyet, 12.02.1970.
- Cumhuriyet, 13.04.1975.
- Milliyet, 29.05.1960.
- Milliyet, 04.06.1960.
- Milliyet, 01.08.1969.
- Milliyet, 01.08.1969.
- Milliyet, 04.02.1970.
- Milliyet, 29.03.1975.
- Milliyet, 21.06.2015.
- Tercüman, 04.02.1970.
- Tercüman, 19.12.1970.

Tercüman, 19.12.1970.

Tercüman, 19.10.1973.

Tercüman, 30.11.1974.

Tercüman, 12.12.1974.

Kitap ve Makaleler

Aydemir, Ş.S. (2000). İkinci adam. Remzi Kitapevi.

Bağçe, E. (2012). *Türk parlamento tarihi, (1973-1977)*. TBMM Kültür Sanat ve Yayınları.

Bilgiç, S. (2002). *Dr. Sadettin Bilgiç hatıralar*. Boğaziçi Yayınları.

Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu ilişkileri*. İletişim Yayınları.

Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin demokrasi tarihi*. İmge Kitabevi.

Çavuşoğlu, H. (2005). *Türk siyasal yaşamında Demokratik Parti (1970-1980)*. (Tez No. 162518) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Çınar, M. (2012). *Türk parlamento tarihi TBMM- XIII. dönem (1965- 1969)*. TBMM Kültür Sanat ve Yayınları.

Çolak, F. (2008). "Türk siyasi tarihinde Beyaz İhtilal: 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri (İzmir Örneği)." *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 95-108.

Çoker, F. (1999). *Türk parlamento tarihi Cumhuriyet senatosu üyelerinin özgeçmişleri (1966-1980)*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Demir, Ş. (2012). "Bir Osmanlı hanımefendisi ve bir cumhuriyet first leydisi Reşide Bayar (Nilüfer Bayar-Gürsoy'un anlatımına göre)." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28 (84), 154.

Duroğlu, S. (2007). *Türkiye'de ilk kadın milletvekilleri*. (Tez No. 218596) [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Erer, T. (1965). *Yassıada ve sonrası*. Rek-Tur Kitap Servisi Yayınları.

Gökçimen, S. vd. (2009). *Türk parlamento tarihinde kadın parlamenterler (1935-2009)*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

Güler, F. D. (2003). *Türkiye'nin yakın siyasetinde bir örnek olay Adalet Partisi*. Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Gürsoy, N. (2021). *İçimin renkleri*. Bağlam Yayıncılık.

Gürsoy, N. (2014). *27 Mayıs Darbesi ve bizler cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kızı Anlatıyor*. Timaş Yayınları.

Kaya, Y. ve Şahin, H. (2018). *Türk siyasal yaşamında Milliyetçi Cephe Hükümetleri dönemi*. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19 (1), 537-538.

Milletvekili genel seçimleri, (2012), 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Resmi Gazete: 15205,11.04.1975.

Şahin, A. A. (2008). *Türkiye'deki kadın milletvekilleri ve meclisteki çalışmaları (1935-2002)*, (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi), Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şahin, C. (2010). *Türk parlamentosundaki kadın milletvekilleri (1935-2007)*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi), Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Şimşek, Ç. D. (2015). *Süleyman Sami Demirel'in hayatı ve siyasi faaliyetleri*, Türkiye Alim Kitapları.

Şimşek, Ç. D. (2021). "Türkiye'de kadının siyasi temsili: Çok partili döneme geçişten 2000'e", *Türkiye'de Kadının Tarihi ve Talihi*, Libra Yayınevi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-2010, (2010). TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hal tercümesi kâğıdı örneği: 508.

Yalansız, N. (2012). 27 Mayıs Darbesi sonrası Celal Bayar ve eski Demokrat Partililerin Türk siyasi hayatına etkileri. *Turkish Studies*, 7 (3), 2585-2593.

72'ler Hareketi ve Demokratik Parti. (1971). Demokratik Parti Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek. 1. Milletvekili Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kâğıdı Numarası: 508.

Fransızca ve İngilizceyi iyi bildiğimi
Eski adabımda Latince ve Yunanca da
bildiğimi. Asistanlığımı yaptığım esli
Yunancadan, Maarif Vekâletini Klavirler
Serisinde ve Terzime mecmuasında mesraat
ıma olan birleşik tecrübeni vadede.
N. Gürsoy

Sicil No: 508

MİLLET MECLİSİ ÜYELERİNE
MAHSUS

HAL TERCÜMESİ KÂĞIDI

Bursa Milletvekili Nilüfer Gürsoy

2-Dönem
508

HAL TERCÜMESİ (Kısaca)

Seçildiği yer	Bursa	Evlilik olup olmadığı ve kaç çocuğu bulunduğuna	Erkek 3 Çocuğu
Adı ve soyadı	Nilüfer Gürsoy	Memur ise, seçilmeden önceki son mesleği	Ankara Üniversitesi D. T. C. Dekanlığı Kültür Felsefe Asistanı
Bahamun ve anasının adı	Mahmut Akkalkın Bayar Rezide Bayar	İttihak derecesi ve son maşumi aldığı tarih	Eylül 1960
Doğduğu yer ve tarihi	Bursa 1921	Memur değilse İttihaktan önceki son durumu	
Tahsili	Yüksek	İzvoletli derecelerde mebus İttihak edili miş ise devre ve İttihap dereceleri	
Tillatığı diller	Fransızca İngilizce Latince Eski Yunanca	Yerlek nümay ise anı, rütbesi ve sıralı numaraları	
İhtisas	Eski Yunanca ve Latince Kelime Bilimi	Kayseri bulunduktan askerlik şubeleri ve numaraları	
Esaretleri	Euripides'in Sığıcı oyununu İttihak edildikten sonra 1945 yılında İstanbul'da yazdığı	Meclise seçildiği tarihi	10 Ekim 1965
İlim rütbesi	Doktora	Kaç oyla seçildiği	10.515
İşi ve gücü		Meclise İttihak tarihi	22 Ekim 1965

1921 yılında Bursa'da Çelebizade doğdum.
İlk tahsili İmni Ankara'da İhtisat okudum.
Orta ve Lisans Ankara Maarif kolejinde İttihak.
D. T. C. Fakültesinin Klavir Felsefe bölümünde
1944-45 yılında İttihak ile sava, aynı bölümde
asistan olarak çalıştım. Bu branşta doktora yaptım.
Doktora tezi "Euripides'in Sığıcı oyunları"
adını taşımaktadır.
Doğatlık İttihakına hazırladığım sorular
27 Mayıs hareketi vakti İttihak.
5 Ağustos İttihakla Gece İttihakında
evimimde aile İttihakı İttihakında
bulduğum sorulara İttihakla İttihak
sorular İttihak.
Evliliğim, Emine (16), Alin (15)
ve Bülge (8), adlarında 3 kız çocuğum
var.

Ek. 2. Milletvekili Nilüfer (Bayar) Gürsoy'un Milletvekili Mazbatası

Yasa M. 306/34
447/1
533
656

Örnek : 95

Cumhuriyet-Sosyal-Demokrat Parti
Milletvekilliğine seçilmiş olanlara verilecek tutanak111 : Bursa

Soyadı ve Adı	Doğum yeri ve tarihi	Meslek veya sanatı	Bağlı olduğu siyasi partinin adı	Seçim hakkında itiraz ve şikâyet olup olmadığı	DUŞUNCELER
Gürsoy Nilüfer		E. Kadın	Adalet P.	Yok.	

Milletvekili seçimi ve 447 sayılı Yasalar gereğince çevremizde yapılan seçim sonunda Nilüfer Gürsoy min çevremizden Cumhuriyet-Sosyal-Demokrat Parti milletvekili seçilmiş olduğunu gösterir bu tutanağın iki örneği Kurulumuz tarafından Yüksek Seçim Kuruluna gönderilerek bir örneği de kendisine verildi.

7.1.1965

Başkan
Ahmet Zander malazgirt
598
N.B. 09/1

Dye
Aliyücel Aksoy
8266

Dye
Kadir Vese
8185
11.81

Çok Partili Dönemde Siyasi Parti Liderlerinin Urfa Ziyaretleri (1948-1960)

Visits of Political Party Leaders to Urfa in the Multi-Party Period (1948-1960)

Yunus ÖZDURĞUN

Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Siirt, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye

Orcid: 0000-0002-3527-9270/ E-mail: yunus.ozdurgun@siirt.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özdurğun, Y. (2023). Visits of political party leaders to Urfa in the multi-party period (1948-1960). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 280-291.

Özdurğun, Y. (2023). Çok partili dönemde siyasi parti liderlerinin Urfa ziyaretleri (1948-1960). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 280-291.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 10 July/ Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 2 October/Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October /Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 280-291

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yunus Özdurğun).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

II. Dünya Savaşı, sonuçları itibariyle savaş dışında kalan ülkeleri de etkilemiş önemli bir vakadır. Savaş sonunda dünya; bir tarafta ABD'nin önderliğini yaptığı Batılı ülkeler, diğer tarafta Sovyetler Birliği'nin öncülüğündeki Doğu bloku şeklinde ikiye bölünmüştü. Türkiye eninde sonunda bundan etkilenmiş ve Sovyetler Birliği'nin bilhassa boğazlar konusundaki yayılcı tutumu karşısında tarafını ABD'den yana kullanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Türkiye, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla artık kesin olarak çok partili hayata geçmiştir. Demokrat Parti kurulduktan sonra yurdun dört bir tarafında teşkilatlanma yoluna gitmiş, bu durum Türk siyasi tarihinde o güne kadar görülmemiş bir mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Zira ülkenin kurucu partisi unvanına sahip Cumhuriyet Halk Partisi, birçok ilde teşkilatlanmasını tamamlamamıştı. Her iki parti de teşkilatlarını kurmak veya var olanları güçlendirmek için büyük çaba içerisine girişmişlerdir. Bu vesileyle 27 Mayıs 1960 darbesine kadar Türkiye'de görülmemiş siyasi çekişme yaşanmıştır. Elinizdeki çalışma tam da bu noktaya odaklanmaktadır. Çalışmada; 1949 yılından başlayarak 1960 yılına kadar siyasi partilerin önde gelen temsilcilerinin ülkeyi nasıl dolaştıkları, nasıl propaganda yaptıkları Urfa özelinde anlatılacaktır. Çalışma dönemin ulusal ve yerel gazeteleri ile devlet arşivlerinden elde edilen vesikalarla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Celal Bayar.

Abstract

World War II is an important event that also affected the countries outside the war due to its consequences. The world at the end of the war; On the one hand, the Western countries led by the USA were divided into two, on the other hand, the Eastern bloc led by the Soviet Union. Turkey was ultimately affected by this and used its side with the USA against the expansionist attitude of the Soviet Union, especially on the straits. As a natural consequence of this, with the establishment of the Democrat Party on January 7, 1946, Turkey has now definitively entered a multi-party system. After the Democrat Party was founded, it went to the way of organization all over the country, and this situation brought with it a struggle that has never been seen before in Turkish political history. Because the Republican People's Party, which is the founding party of the country, had not completed its organization in many provinces. Both parties have made great efforts to establish their organizations or to strengthen the existing ones. On this occasion, there was an unprecedented political conflict in Turkey until the May 27, 1960 coup. The present study focuses precisely on this point. In the study; Starting from 1949 until 1960, how the leading representatives of political parties traveled around the country and how they made propaganda will be explained in the context of Urfa. The study will be handled with the documents obtained from the national and local newspapers of the period and the state archives.

Keywords: Republican People's Party, Democrat Party, İsmet İnönü, Adnan Menderes, Celal Bayar

Giriş

Türkiye’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TPCF) kuruluşu çok partili hayata geçmenin ilk adımıdır. Partinin kurucuları arasında Kurtuluş Savaşı’nın öncü isimleri vardır. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar gibi isimler Halk Fırkası’ndan ayrılarak 17 Kasım 1924 tarihinde TPCF’yi kurmuştur (Ekincikli, 2012, s. 161). Ancak gerek TPCF kuruluşunda yer alan bazı maddelerin içeriği, gerekse parti teşkilatlarında yer alan bazı kişilerin Şeyh Sait isyanı ile ilişkilendirilmesi partinin 5 Haziran 1925’te kapatılmasına yol açmıştır (Ertem, 2013, s. 350). Türkiye’de çok partili hayata geçmek için atılan ikinci adım Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)’dir. SCF, Atatürk’ün de teşvikiyle 12 Ağustos 1930 tarihinde liberal politikalarıyla bilinen Fethi Bey’in (Okyar) liderliğinde kurulmuştur (Ertem, 2010, s. 77-79). SCF, Türkiye’de halk tarafından kısa sürede benimsenmiştir. Ancak bu durum partinin kapatılmasına neden olacaktır. Partinin bu kadar çok benimsenmesi ve SCF’nin tek parti rejimini tehdit etmesi üzerine kapatılacağını anlayan parti kurucuları, partiyi feshetmiştir (Teziç, 1976, s. 249).

TPCF ve SCF deneyimlerinden sonra 1946 yılına kadar çok partili hayata geçmek için ciddi bir adım atılmamıştır. Türkiye’de çok partili siyasal hayata ancak; Demokrat Parti’nin (DP) kurulmasıyla geçilmiştir. DP, 7 Ocak 1946’da kurulmuş ve aynı yıl yapılan genel seçimlerin akabinde TBMM’ye girmiştir. DP’nin kurulmasından önce ise Milli Kalkınma Partisi (MKP), Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945’te kurulmuştur. Fakat toplum, bu partiye fazla rağbet göstermemiştir. MKP, kuruluşunun akabinde katıldığı hiçbir seçimde başarı sergileyememiştir. Partinin lideri Nuri Demirağ, 1954 seçimlerinde Sivas’tan aday olup DP milletvekili olarak meclise girebilmiştir. Parti kurucusunun 1957 yılında vefat etmesi nedeniyle parti genel kurulu toplantısını yapmamış ve 22 Mayıs 1958’de dağılmıştır (Teziç, 1976, s. 254-255).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak talebi ve boğazlardan üs isteği Türkiye’yi ABD, yani Batı Blok’u ile yakınlaştırmıştır (Uyar, 1998, s. 62). Türkiye, 25 Nisan’da San Francisco’da toplanan ve 26 Haziran’da Birleşmiş Milletler’i kuran konferansa heyet göndermiş, bunun sonucunda ise BM’nin kurucu üyelerinden olmuştur (Yeşil, 2001, s. 54-55). Bunun yanında içeride yaşanan bazı gelişmeler Türkiye’yi çok partili hayata geçmeye zorlamıştır. II. Dünya Savaşı’nın sürdüğü esnada 1940 yılının başında yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu, hükümete büyük ölçüde yetki ve olanaklar vermiştir. Ancak kanun istenileni pek sağlayamamış, ekonomik sorunların günlük yaşamı etkilemesini önleyememiştir (Çufalı, 2004, s. 27-28).

II. Dünya Savaşı sürecinin bir sonucu olan Varlık Vergisi ile savaş zenginlerinin vergilendirilmesi düşünülmüştü. Fakat kanunun uygulanması öngörüldüğü gibi gitmemiştir. Kanuna göre servet sahiplerinin olağanüstü kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere vergi toplanacaktı. Takdir komisyonları kurulacak, yükümlüleri ve vergi miktarını belirleyecekti. Kanuna göre komisyonların saptayacağı vergi miktarına itiraz olanağı tanınmamıştı. Bunun sonucunda iktidara karşı toplumsal muhalefet artmıştır (Ökte, 1951, s. 56-58). Bununla beraber Toprak Mahsulleri Vergisi, Aşar Vergisi’nin kaldırılmasından beri ilk kez tarım ürünlerine yönelik bir vergiydi. Bu vergi, özellikle tarım ürünlerini piyasa için üretmeyip kendi tüketimine ayıran küçük ve yoksul köylü üzerinde ağır bir yük oluşturmuştu. Çünkü köylüden ürün vergisi olarak istenen miktar köylünün gücünün çok üstündeydi (Boratav, 1998, s. 67).

Bir diğer kanun Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’dur. Kanun, CHP içinde ciddi bir direnişe yol açmıştır (Barutçu, 1977, s. 293-296). Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu hem burjuvazinin hem de toprak ağalarının CHP iktidarına olan güvenini yitirmesine neden olmuştur. Sonuçta CHP’nin karşısına hem maddi açıdan güçlenmiş hem de iktidara karşı güveni sarsılmış güçlü muhalefet çıkmıştır. Bunlara ek olarak savaş sırasında iyice fakirleşen ve bunalan yoksulların muhalefeti de eklenmiştir (Sancaktar, 2012, s. 51).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945’te yaptığı konuşmada Cumhuriyet ile kurulan halk idaresinin her yönde gelişmeye devam edeceğinden söz etmiştir. Aslında İnönü’nün aklında CHP iktidarına meydan okumayacak, oldukça sınırlı bir demokrasi yatmaktaydı. İnönü’nün bu konuşmayı yaptığı sıralarda TBMM’de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı görüşülmekteydi ve bu tasarımı eleştirenlerin başında kendisi de büyük toprak sahibi olan Adnan Menderes gelmekteydi (Tanili, 2007, s. 56; Kabasakal, 1991, s. 163). Topraksız köylülere toprak dağıtma ve sosyal adaleti sağlama gerekçesiyle hazırlanan bu kanunla 5 hektarın altındaki toprakların millileştirilmesine ve böylece Türk tarımsal orta sınıfının belkemiği olan, ihracata yönelik üretim yapan küçük ve orta büyüklükteki toprak sahiplerinin tasfiye edilmesine çalışılmaktaydı (Karpat, 2010, s. 188).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun TBMM’de kabul edildiği 11 Haziran 1945 tarihinden 4 gün önce, yani 7 Haziran 1945’te DP’nin dört kurucusu, “Dörtlü Takrir” adıyla bilinen önergeyi sunmuştur. Bu önergeyi imzalayan milletvekilleri; İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’dür. Dört isim sundukları önergede; anti demokratik kanunların tasfiyesi, meclisin hükümeti gerçekten

denetlenmesine olanak tanınması ve seçimlerin serbest bir şekilde yapılması olmak üzere üç noktaya dikkat çekmiştir (Eroğul, 2003, s. 28). Takrir, TBMM'nin 12 Haziran 1945 tarihli birleşiminde okunmuş ve reddedilmiştir. Yaşanan olayların zorlamasıyla CHP'nin iktidarını sarsmayacak sınırlı demokrasiye izin vermek niyetinde olan İnönü, muhalefetin partilileşmesine imkân sunmak maksadıyla önerenin reddedilmesinde etkili olmuştur (Koçlar, 2002, s. 754).

Sundukları önerenin reddedilmesi üzerine Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, Vatan gazetesinde muhalif içerikli yazılar yazmaya başlamışlardır. Bunun üzerine CHP parti divanı 21 Eylül'de iki ismi CHP'den ihraç etmiştir (Zürcher, 2000, s. 307). Yaşanan gelişme karşısında Refik Koraltan, arkadaşlarının ihracının CHP tüzüğüne aykırı olduğunu iddia edince o da aynı akıbete uğrayarak partiden ihraç edilmiştir. İhraç edilen üç ismin lideri durumunda olan Celal Bayar, 1945 yılının Eylül ayında milletvekilliğinden, Aralık ayında ise CHP'den istifa etmiştir. Bayar'ın istifasından üç gün sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Bayar'ı yemeğe davet etmiştir. Böylece devlet başkanının da onayını alan dört isim, 7 Ocak 1946'da DP'yi resmen kurmuştur (Eroğul, 2003, s. 29).

DP, kurulduktan sonra ülke genelinde teşkilatlanmaya başlamıştır. DP'nin hızlıca büyümesi CHP'de de kıpırdanmaya yol açmış, iktidar partisi var olan teşkilatlarını güçlendirme yoluna gitmiştir. Böylelikle Türk siyasetinde yeni bir perde aralanmıştır. Artık siyasi parti liderleri ve parti mensupları iktidarlarını korumak adına veya iktidarı ele geçirmek amacıyla şehir şehir dolaşım propaganda yapacaklardır. Çalışmamızın odak noktası da bu husus üzerinedir. Urfa özelinde 1946-1960 yılları arasında siyasi parti mensuplarının propagandaları ele alınmıştır. Çalışmanın kaynaklarını arşiv belgeleri, dönemin ulusal ve yerel basını teşkil etmekte olup CHP'lilerin ziyaretleri ile DP'lilerin ziyaretleri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır.

1. CHP'lilerin Ziyaretleri

1.1. Hilmi Uran ve CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Urfa Ziyaretleri

Türkiye'de 14 Mayıs 1950'ye doğru gidilirken iktidar ve muhalefet liderleri ülke çapında gezi faaliyetlerini arttırmaya özen göstermişlerdir. DP lideri Celal Bayar'ın 1948'de Urfa'yı ziyaret etmesiyle beraber CHP'nin de buradaki faaliyetleri hızlanmıştır (İlyas ve Benzer, 2022, s. 220). CHP Genel Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Hilmi Uran, 1950 seçimlerine yaklaşık bir yıl kala Türkiye'nin muhtelif şehirlerine parti propagandası yapmak amacıyla ziyaretler gerçekleştirmiştir. Uran, gerçekleştirdiği ziyaretlerden hatıratında da bahsetmiş ve halka yakından temas ederek onların derinliklerini dinlediğini, halkın partiye bağlılığını sağlayacak konuşmalar yaptığını dile getirmiştir. Uran bu bağlamda 29 Nisan 1949'da Urfa'ya uğramıştır (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi [BCA] 490. 100/ 227. 895. 4- 8; Uran, 2008, s. 401; Gök ve Kılınççeker, 2020, s. 632). CHP Urfa İl Başkanı Halil Yetkin, Urfa Milletvekilleri Osman Ağan, Vasfi Gerger, Atalay Akan ve Belediye Başkanı Celal Güllüoğlu, Uran'a eşlik etmişlerdir (Urfa Postası, 03.05.1949). Birecik ve Suruç Halkevlerinde toplantılar yapan Uran; okul, yol ve su gibi sıkıntıların giderilmesi için elinden geleni yapacağını söylemiştir (Cumhuriyet, 30.04.1949; Ulus, 30.04.1949). Daha sonra beraberindeki heyet ile Urfa'ya geçen Uran, meşhur Akabe meydanından Halkevine kadar yürümüştür. Burada halka konuşma yapmış, kendisine gösterilen ilgiden ötürü Urfalılara şükranlarını sunmuş, Urfa'nın ihtiyaçlarını gidermekten büyük kivanç duyacağını ifade etmiştir (Urfa, 30.04.1949).

Uran, konuşmasının devamında birçok konuya temas etmiştir. Bunlardan biri dönemin seçim kanunuyla ilgilidir. Yeni seçim kanunu 16 Şubat 1950 tarihinde ilan edilmiştir. Kanunda göze çarpan en önemli madde Türkiye'de ilk defa gizli oy açık sayım ilkesinin benimsenecek olmasıdır. Söz konusu madde basında 1949 yılının Ağustos ayında tartışılırken Uran bunun ipuçlarını Urfa ziyareti sırasında vermiştir. Ona göre 1950 seçimleri emniyet içerisinde yapılacak ve seçim sonuçları da şeffaflık içerisinde açıklanacaktır (BCA 490. 100/ 227. 895. 4- 28; Ulus, 05.05.1949).

Uran ayrıca CHP'de bir değişim yaşandığından söz etmiş ve bu durumun halk nazarında partiye olumlu yansıdığını öne sürmüştür. CHP'nin ülkenin dört bir tarafında hummalı bir çalışma içerisinde bulunduğunu dile getirmiştir. Sözlerini ise "takdiri sizlere bırakıyorum" cümlesiyle noktalamış, Urfa'dan sonra Siverek, Viranşehir, Hilvan ve Bozova ilçelerine uğrayarak buralarda da halkla temas içerisinde olmuştur (Cumhuriyet, 04.05.1949; Urfa, 06.05.1949). CHP Urfa Milletvekili Vasfi Gerger, Uran'ın Urfa ziyaretini iki açıdan ele almıştır. Birincisi, Gerger'e göre CHP, Urfa ve çevresinde geç teşkilatlanmıştı ve Uran'ın ziyareti halk nazarında CHP'nin imajına olumlu yönde etki bırakacaktı. İkincisi, ülke yönetimini elinde tutan CHP'nin önde gelen isimlerinden Uran'ın Urfa ziyaretinin bölgenin ihtiyaç ve sıkıntılarının yakından anlaşılmasına vesile olacağıdır (Gerger, 1949).

29 Haziran 1950'de CHP genel sekreteri görevine seçilen Kasım Gülek, ilki 1952 ve ikincisi 1953'te olmak üzere Urfa'ya iki ziyarette bulunmuştur. CHP'deki görevine başladıktan sonra memleketin dört bir tarafını karış karış dolaştığı için kendisine gezginci lakabı takılan Gülek'in Urfa'ya ilk ziyareti 10 Temmuz 1952'dedir. Urfa basınına yansıdığı kadarıyla Gülek, yanında kalabalık bir ekiple CHP Urfa il teşkilatı tarafından karşılanmış ve aynı gün açık hava toplantısı düzenlenmiştir (Paydaş ve

Tanık, 2019, s. 62). Gülek'in toplantı boyunca üzerinde en çok durduğu nokta sesini duyuramamasıdır. Çünkü iddiaya göre elektrikler kesilmiş, bundan ötürü batarya ile çalışan hoparlör kullanılmıştır. Gülek sesinin halka duyurulmaması amacıyla elektriğin iktidar mensuplarınca kasten kesildiğini öne sürmüştür, iktidarın içine düştüğü bu durumu cesaretsizlik ve korkaklık olarak yorumlamıştır. Gülek'ten sonra eski CHP Bolu Milletvekili İhsan Yalçın ve Nurettin Nurettin Artam söz almış, hükümetin muhalefete karşı takındığı tavırdan dolayı eleştirilerini sunmuşlardır (Urfanın Sesi, 11.07.1952; Yeni Urfa, 12.07.1952; Akgün, 11.07.1952).

Gülek'in Urfa'ya ikinci ziyareti 18 Ağustos 1953'tedir. Gülek, genel sekreterlik görevi boyunca her zaman yaptığı yurt gezileri kapsamında Urfa'ya uğramış ve parti işlerini kontrol ederek seyahat esnasındaki izlenimlerini Yeni Urfa gazetesine anlatmıştır. Gülek, vatandaşlardan gelen teveccüh sayesinde yeni ilhamlar aldığını, halkın CHP'ye karşı her geçen gün ilgisinin arttığını böylelikle geleceğe dair ümitlerinin kuvvetlendiğini öne sürmüştür. Gülek ziyareti kapsamında DP ve Millet Parti mensubu vatandaşlarla da görüştüğünü ve fikirlerini aldığını ifade edip doğu ile güneydoğu bölgesinin kalkınmasının yetersiz olduğunu, iktidarın bu konuda başarısız kaldığını iddia etmiştir (Yeni Urfa, 19.08.1953). Söz konusu yıllarda CHP Urfa teşkilatı içerisinde birtakım sorunlar olmasına rağmen gerek yerel parti yöneticileri gerekse Gülek örneğinde merkezden gelen yöneticiler mevcut sorunları çözmek yerine söylemlerini daha çok iktidarı eleştirmek üzerine kurgulamışlardır. CHP Urfa teşkilatındaki sorunlar ancak 1957 seçimlerine doğru aşılacak ve CHP burada seçimin galibi olacaktır.

1.2. CHP Lideri İsmet İnönü'nün Urfa Ziyareti

Urfa basınından anlaşılacağı üzere CHP lideri İsmet İnönü, 8 Aralık 1958'de Urfa'yı ziyaret edecektir. İnönü, genel sekreter Kasım Gülek, Turhan Feyzioğlu ve 40 kadar gazeteci ile beraber Urfa'ya uğramıştır. İnönü'yü karşılamak için Urfa milletvekilleri seferber olmuş, kimi Antep'e giderek İnönü'yü karşılamış, kimi Suruç'ta kafileye dâhil olmuş, kimisi ise Urfa'daki hazırlıklarla ilgilenmiştir (Yeni Urfa, 06.12.1958; Yeni Urfa, 02.12.1958) İnönü'nün ziyareti yerel basında geniş yer tutmuş ve CHP yanlısı politikalarıyla bilinen gazeteler o günü unutulmayacak bir gün olarak nitelemiştir. Öncelikle emniyet ve jandarma kuvvetlerini tebrik eden basın, alınan tedbirler sayesinde kalabalık halk yığını içerisinde kimsenin ezilmediğini ifade etmiştir. Daha sonra İnönü'yü Urfa'da binlerce kişinin karşıladığı ve sevgi gösterisinde bulunduğu belirtilmiştir. İnönü ve beraberindekiler Atlas Sinema salonuna geçmiş ve İnönü burada halka bir konuşma yapmıştır (Yeni Urfa, 12.12.1958).

İnönü, yaptığı konuşmanın büyük bölümünde iktidarı ve onun politikalarını eleştirmiştir. Ekonomi üzerinde duran İnönü, DP'nin her mahalleden bir zengin çıkarmak amacının sakat zihniyetin ürünü olduğunu, bunun sonucunda belli bir zümrenin zenginleşirken halkın fakirleşeceğini öne sürmüştür. Ekonominin her geçen gün daha da kötüye gittiğine işaret eden İnönü, zamların vatandaşın alım gücünü düşürdüğünü ve geçim sıkıntısının baş gösterdiğini söylemiştir. İnönü ekonominin yanında siyasi konularda da iktidarı eleştirmiştir. Ona göre hükümet emniyet güçlerini kendi emelleri doğrultusunda kullanmakta ve şiddet politikası gütmektedir. Ayrıca radyo hükümetin propaganda aracı haline gelmiş ve basın özgürlüğü kalmamıştır. Fikrini beyan eden gazeteler kapatılmakta ve gazeteciler hapse tıkmaktadır. İktidara gelmeleri durumundaysa memlekette insan haklarının ön planda tutulacağına işaret etmiştir (Milliyet, 09.12.1958; Cumhuriyet, 09.12.1958; Ulus, 09.12.1958; Yeni Sabah, 09.12.1958).

1.3. CHP'nin Doğu Gezisi Kapsamında Urfa'ya Ziyaretler

CHP, 1960 yılının ilkbaharından başlayarak bir yıl boyunca tüm teşkilatıyla beraber yurt geneline geziler planlamış, bu planlama ulusal basında "ilkbahar taarruzu" şeklinde tanımlanmıştır. Gezi kapsamında doğu bölgesine gidecek ekipler dört veya beş kişiden oluşacaktır. Urfa ise 1960 yılının Nisan ayında ziyaret edilmiştir. Gezi, kamuoyuna 8 Nisan'da düzenlenen basın toplantısıyla duyurulmuştur. Fevzi Karaosmanoğlu'nun basına verdiği demece göre Fuat Köprülü, Nüvit Yetkin ve Urfa Milletvekili Osman Ağan ile Doğu bölgesine geziye çıkılacaktır (Ulus, 08.04.1960). Geziye Antep ile başlayan heyet, Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş günü olan 11 Nisan'da Urfa'ya geçerek CHP Gençlik Kolu'nun tertiplelediği kongreye katılmışlardır. CHP adına ilk sözü Malatya Milletvekili Nüvit Yetkin almış, Urfalılara kendilerine karşı göstermiş oldukları teveccühten ve misafirperverlikten ötürü teşekkür etmiştir. Yetkin'e göre halk iktidardan bunalmış vaziyettedir ve 1961 yılında yapılması gereken seçimlerin geriye çekilmesi artık bir zarurettir. Her CHP'li gibi o da hükümeti partizanca davranmakla suçlamış ve ekonominin kötü gidişinden bahsetmiştir. Yetkin'in sözlerinden anlaşılacağı üzere CHP bir sonraki seçimde iktidara gelmenin planlarını yapmaktadır (Yeni Urfa, 12.04.1960).

Kongrede konuşanlardan biri de DP'nin eski İçişleri Bakanı Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu'dur. Karaosmanoğlu daha çok eski partisinden istifa etme sebebi üzerinde durmuştur. Ona göre DP, millete vadettiklerinin çok ötesinde kalmış, ülkede hak ve hürriyetleri yok etme yoluna gitmiştir. Kendisi de bundan ötürü partisinden ayrıldığını ve CHP saflarına katıldığını açıklamıştır. Karaosmanoğlu'ndan sonra DP'nin dört kurucundan biri olan Fuat Köprülü söz almış, eski partisinden kurulduğu zamanki zihniyetinden ayrıldığını belirtmiştir. Köprülü söylemlerinde ileriye giderek DP yıkılana kadar ona karşı mücadelesini sürdüreceğini ileri sürmüştür. Kongrenin sonunda Urfa DP teşkilatının kurucularından Raşit Kemal Timuroğlu konuşmuştur.

Timuroğlu'na göre ekonomi o kadar kötü durumdadır ki kursaklardan geçecek ekmek zor bulunmaktadır (Ulus, 12.04.1960). CHP'liler Urfa'dan sonra Mardin, Diyarbakır, Elazığ ve Malatya'ya geçerek buralarda siyasi faaliyetlerine devam etmişlerdir. Görüldüğü üzere CHP seyahatlerinde eski DP'lileri kullanmaktadır. Gerek Fuat Köprülü gibi DP'nin kurucuları veya eski bakanlar gerekse il bazında DP'nin kurucuları CHP'nin parti propagandalarında ön saflarda yer tutmuşlardır. CHP böylece halk nazarında DP'nin artık yoldan çıkmış olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

2. DP'lilerin Ziyaretleri

2.1. Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın Urfa Ziyaretleri

DP'nin önde gelen isimlerinin ilk Urfa ziyareti 1948 yılının ortalarında gerçekleşmiştir. Yerel basında DP lideri Celal Bayar'ın doğu ve güney illerine geziye çıkacağı haberi Mart ayında yapılmıştır (Yenilik, 12.03.1948). Bayar ve beraberinde bazı DP milletvekilleri ile gazeteciler 23 Haziran'da Urfa'yı ziyaret etmiştir. Heyet Antep'ten kara yolu ile Urfa'ya geçtiği için ilk durakları Birecik olmuştur. Burada 22 Haziran'da gerçekleştirilen mitingde DP Kayseri Milletvekili Kamil Gündüş ve Bayar konuşma yapmıştır. İkilinin konuşmasında seçimlerin güvenli bir ortamda yapılması, hâkim teminatının sağlanması gibi hususlar ön plana çıkmıştır. Bayar ayrıca dönemin iktidarı olan CHP'nin kendilerine karşı yönelttiği "siz Fırat'ın ötesine gidemezsiniz" ithamına karşı çıkarak Fırat'ı da Dicle'yi de aşır ülkenin dört bir tarafına seslerini duyuracaklarını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 23.06.1948). Ertesi gün Bayar ve beraberindekiler Urfa'ya geçmiştir. Yerel basına göre misafirleri kalabalık halk kitlesi karşılamıştır. Topçu meydanında gerçekleştiren mitingde ilk olarak DP Urfa teşkilatının kurucularından ve il başkanı Raşit Kemal Timuroğlu söz almış, adil bir seçim beklediklerini belirtmiş, o ana kadar yapılan seçimlerin hileli olduğunu öne sürmüştür (Urfa, 25.06.1948).

Mitingde söz alan Bayar da benzer konulara temas etmiş, partisinde ne garplılık ne de şarklılık bulunduğunu, tüm Türkiye'yi kucaklayan özellikte olduğunu dile getirerek 1950 seçimlerinin jandarma ve polis baskısından uzak geçmesini temenni ettiğini söylemiştir. Bayar, Urfa gezisi kapsamında 24 Haziran'da DP'nin il binasında partililerle toplantı düzenlemiştir. Toplantıdaki ana gündem maddesi seçim kanunu olmuştur. Partililer söz konusu kanun hakkında Bayar'a şikâyetlerini iletmışler, Bayar da kanunun değişmediği takdirde aynı yıl yapılacak ara seçimlere katılmayacaklarını belirtmiştir. Urfa'nın sorunları ise ikinci planda kalmıştır. DP'liler ancak iktidara geldikten sonra yerel sorunlara ağırlık vereceklerdir. Sonuçta Bayar ve beraberindekiler Urfa'da iki gün geçirecek Mardin'e doğru yola çıkmışlardır (Akşam, 25.06.1948; Cumhuriyet, 25.06.1948).

Celal Bayar'ın yanı sıra DP'nin kurucularından Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, Urfa'ya iki ziyaret gerçekleştirmiştir. Bunların ilki Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş günü olan 11 Nisan 1948'de gerçekleşmiştir (Akşam, 11.04.1948). CHP Urfa İl Başkanlığı görevini yürüten Mithat Kürkçüoğlu, 8 Nisan'da Köprülü ve Koraltan'ın Urfa'yı ziyaret edeceğini partisinin genel sekreterliğine telgrafla bildirmiştir (BCA 490. 01/ 443. 1831. 1- 17). Ziyaret hakkında en kapsamlı bilgiyi Urfa Valisi Kamuran Çuhruk'un raporundan öğrenmekteyiz. CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen raporda Köprülü ve Koraltan'ı 500 kadar DP'linin omuzlarda taşıdığı, ikili şehir merkezine varınca 4-5 bin kadar kişinin DP lehine tezahüratta bulunduğu bilgileri yer almaktadır. Çuhruk'a göre ikili Uray sinemasında partilerinin propaganda konuşmalarını yaptıktan sonra Urfa'nın düşman işgalinden kuruluş günü kutlamalarına katılmışlardır (BCA 030. 0100. 00/ 66. 412. 1- 5).

Köprülü ve Koraltan, Urfa'yı ikinci defa 1949 yılında yine Urfa'nın düşman işgalinden kurtuluş gününde ziyaret etmiştir (İlyas, 2018, s. 213; Yenilik, 15.04.1949). DP liderlerinin seyahatleri hakkında yine en ayrıntılı bilgiyi CHP Genel Sekreterliğine giden raporlardan ve resmi makamlar arasındaki yazışmalardan öğrenmekteyiz. İçişleri Bakanlığı, Urfa Valiliği'ne 28 Nisan'da telgraf göndermiş ve Köprülü ile Koraltan'ın Urfa'da ne tür faaliyetlerde bulduklarına dair bilgi istemiştir. (BCA 030. 0100. 00/ 66. 412. 1- 2) Kamuran Çuhruk'un yerine valilik makamına tayin edilen Ali Rıza Ünal da İçişleri Bakanlığı'na Köprülü ve Koraltan'ın Urfa'daki tüm faaliyetlerini anlatan cevap göndermiştir. Anlaşıldığı kadarıyla DP'nin kurucuları hem Urfa'nın kurtuluş bayramına hem de bu vesileyle DP il kongresine katılmak istemişlerdir (Kurtoğlu, 2015, s. 11). Ünal'a göre Köprülü ile Koraltan, Urfa'nın kurtuluş bayramı kutlamalarından önce DP il Kongresine katılıp burada konuşma yapmışlardır. Konuşmalarında Recep Peker, Hasan Saka ve Şükrü Saraçoğlu kabinelerinin seçim konusundaki yolsuzluklarına değinmişlerdir (BCA 030. 0100. 00/ 66. 412. 1- 5).

Köprülü ve Koraltan, Urfa'daki faaliyetlerinin ardından Siverek'e geçmiş ve ilçe müftüsü Asım Ataman ile görüşmüşlerdir (Aydın, 2019, s. 222). Siverek'teki faaliyetlerinden 1950 seçimlerine tüm hızıyla hazırlandıkları ve partilerinin bu seçimlerden zaferle ayrılacağına inandıkları anlaşılmaktadır (Kurtoğlu, 2015, s. 12). Ancak ikilinin Siverek maceraları da yine valiliğin radarına yakalanmıştır. Valilikten CHP Genel Sekreterliğine giden raporda Köprülü ve Koraltan'ın Siverek'te halkla temas ettiklerinde şu konular üzerinde durdukları anlaşılmaktadır;

- 1946 seçimlerinde geniş çapta yolsuzluk yapılmış, seçimden sonra oy pusulaları yakılmıştır.

- CHP'nin devletin idare mekanizmasını kötüye kullanarak ülkedeki tüm muhalif unsurlara baskı yapmaktadır.
- DP, 1950 seçimlerinden zaferle ayrılacaktır.

Raporda, Köprülü ve Koraltan'ın Siverek'teki faaliyetlerinden sonra müftü Ataman'ın evine uğradıkları belirtilmiş ve 14 Nisan'da Siverek'ten Diyarbakır'a geçtikleri açıklanmıştır. Müftünün ise görüşmenin akabinde camide siyasi propaganda yaptığı iddia edilmiştir. Bu bağlamda valilik tarafından müftüye gerekli telkinlerin yapıldığı ifade edilmiştir (BCA 030. 0100. 00/ 66. 412. 1- 1).

2.2. Başbakan Adnan Menderes ve DP'li Bakanların Urfa Ziyaretleri

DP'nin diğer iki kurucusunun muhalefet yıllarında yaptıkları gibi iktidara geldikten sonra da Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın Urfa ziyaretleri çoğunlukla 11 Nisan'da gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Başbakan Menderes'in ilk Urfa ziyareti 1950 seçimlerinden bir yıl sonra olmuştur. Menderes'e Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Urfa milletvekilleri de eşlik etmiştir. Ziyaret kapsamında Urfa'nın kurtuluş günü etkinliği düzenlenmiştir. Belediye binasında yapılan etkinliğe şehrin mülki ve askeri erkânı da katılmıştır (Milliyet, 12.04.1951). Ziyaretin içeriği hakkında yerel ve ulusal basında pek fazla bilgi yer almasa da Menderes'in Urfa'da kalkınma hareketlerinin başlaması için birtakım talimatlar verdiği çıkarımında bulunabiliriz. Zira ziyaretten tam bir yıl sonra bölge için büyük öneme sahip olan Birecik Köprüsü'nün inşasına başlanacaktır.

Söz konusu köprünün temeli 10 Nisan 1952'de törenle atılmış ve törene devlet erkânından Refik Koraltan'ın yanı sıra Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Gaziantep, İstanbul, Diyarbakır, Mersin, Elazığ ve Diyarbakır'dan da DP milletvekilleri iştirak etmiştir. Köprünün temeli atıldıktan sonra Koraltan ve diğer DP'liler Birecik belediye binasına geçmiştir. Burada halka konuşma yapan Koraltan, doğu bölgesi için hayati öneme sahip bir eser için temel attıklarını belirtmiş ve Urfa ile Antep'in Kurtuluş Savaşı sırasındaki kahramanlıkları üzerinde durarak; "ne mutlu sizlere ki tarihin tanıdığı asil bir soydansınız" sözleriyle konuşmasını noktalamıştır (Zafer, 11.04.1952; Demokrat Urfa, 11.04.1952). DP'liler ertesi gün Urfa'ya uğramış ve Urfa'nın düşman işgalinden kuruluşunun 32. yıl dönümü etkinliklerine katılmışlardır. Koraltan burada bir konuşma yapmış ve Urfalıların kurtuluş savaşında göstermiş oldukları kahramanlıkların üzerinde durmuştur. Törende Urfa milletvekillerinden Celal Öncel ve belediye başkanı Reşit Akyüz de konuşma yapmışlardır (Zafer, 12.04.1952; Demokrat Urfa, 15.04.1952).

DP iktidarının on yıllık dönemde önem verdiği konulardan biri de tarımdır. Bu bağlamda Türkiye'de tarım alanları genişletilerek ekilebilir alanlar çoğaltılmıştır. Bunun yanında traktör sayısı artırılarak tarımda verim üst seviyeye çıkartılmaya çalışılmış ve verimlilik sağlanmıştır. Durum böyle olunca tarım alanlarının sulanması için artezyen kuyuları kazılmıştır. Tüm bunların hayata geçirilmesi için Urfa ve çevresi oldukça uygundu. Tarım arazileri geniş ve toprak verimliydi. Bunun farkında olan DP iktidarı Ceylanpınar, Akçakale ve Harran gibi ilçelere önem vererek buralara bakanlar nezdinde çıkarmalarda bulunmuştur. Devlet Bakanı Osman Kapani, 1954 yılının Temmuz ayında Ceylanpınar ilçesine ziyarette bulunmuş ve aynı yılın Haziran ayında ilk hasadını veren Devlet Üretme Çiftliği'nde incelemelerde bulunmuştur (Demokrat Urfa, 29.07.1954). İçişleri Bakanı Namık Gedik ise aynı yıl 23 Ekim'de Akçakale'yi ziyaret etmiştir. Halkla muhabbet eden Gedik, su, zirai plasman, tohumluk ve yol gibi sorunları dinlemiştir. Akçakale halkının sıkıntılarını kayıtsız kalmayacaklarını belirten Gedik, ilçeyi bir daha ziyaret edeceğini ve bir sonraki gelişinde tüm isteklerin yerine getirilmiş olacağını sözünü vermiştir (Demokrat Urfa, 29.10.1954).

Namık Gedik, sözünde durarak doğu illerini tetkik çalışmalarını kapsamında beraberinde Gümrük ve Tekel Bakanı Emin Kalafat ile 1955 yılının Haziran ayında Urfa'yı ikinci defa ziyaret etmiştir. Gedik, Vali Konağı'nın balkonunda halka hitap etmiş, hizmetinde buldukları milletin hükümetin hizmetlerini takdir ettiğini, bu takdirin kendilerini daha fazla çalışmaya sevk ettiğini ifade ederek Urfalıların göstermiş oldukları samimiyetten dolayı teşekkür etmiştir (Demokrat Urfa, 06.06.1955). Gedik ve beraberindekiler buradan belediyenin Aynzeliha parkında düzenlediği yemeğe katılmışlar ve halkla muhabbet etmişlerdir. Gedik, Urfa'nın şehir planı için mali desteğin temin edileceği, hayvancılık için kredi sağlanacağı, tohumluk yardımı temin edileceği, sel ve dolu gibi afetlerden dolayı borçlu olan çiftçilerin borçlarının erteleneceği gibi vaatlerde bulunmuştur (Akgün, 08.06.1955). Gedik'in üçüncü Urfa ziyareti beraberinde Mardin Valisi Kamuran Çuhruk, Urfa Valisi Fahrettin Gömlü ile beraber bir ay sonra olmuştur. Ziyaret kapsamında Ceylanpınar'a da geçilerek tetkiklerde bulunulmuştur (Döğücü, 1955). Bunun yanında 1956 yılının Haziran ayında Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, İçişleri Bakanı Etem Menderes ile Gümrük ve Tekel Bakanı Hadi Hüsmen Urfa'yı ziyaret etmişlerdir. Ulusal ve yerel basında bu ziyaretle ilgili tatmin edici bir malumata rastlanmamıştır (Demokrat Urfa, 19.06.1956).

2.3. Birecik Köprüsü ve Açılış Töreni

1952'de inşasına başlanan Birecik Köprüsü, 17 Mart 1956'da bitmiş ve köprü araç trafiğine açılmıştır (Demokrat Urfa, 20.03.1956). Ulusal basından Milliyet gazetesine göre; dönemin en uzun şose köprüsüdür (Milliyet, 11.04.1956). Tercüman gazetesi ise köprü hakkındaki bilgileri paylaşmıştır. Tercüman'a göre maliyet 2 milyon 472 bin lirayı bulmuştur. Toplamda 21

ayak üzerine kurulan köprünün temelden yüksekliği 21 metre, sahilden asgari yüksekliği de 12 metredir. Uzunluğu 712 metre, genişliği 10,40 metredir. İki kenarında 120'şer santimlik yaya kaldırımları olup bunların içinde üstten beton kapaklı su, elektrik ve telgraf, telefon geçirilmesi için kanallar mevcuttur (Tercüman, 11.04.1956).

Köprünün açılış töreni Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve diğer devlet erkânının katılımıyla 10 Nisan 1956'da yapılmıştır. Yerel basına göre açılışa 30 bin vatandaş katılmıştır (Demokrat Urfa, 11.04.1956). Dönemin DP Erzurum Milletvekili Rifki Salim Burçak, açılış hatıratında şöyle anlatmıştır;

Seyhan barajı ile Birecik köprüsünün hizmete açılması halk arasında büyük bir sevinç ve heyecan uyandırdı. Geziye bende katıldığım cihetle halkın sevinç ve heyecanını yakından müşahede etmek imkânını buldum. Anadolu, bu çeşit hizmetleri ilk defa bu iktidar zamanında görüyordu. Fırat üzerinde 700 metre uzunluğundaki Birecik köprüsü Anadolu'nun binlerce yıllık hayatının artık değişmeye başladığını pek muhteşem bir şekilde gösteriyordu (Burçak, 1998, s. 299).

Bayar, törende konuşma yapmış ve açılıştan sonra Menderes ile beraber Urfa'nın 36. kurtuluş bayramına katılmıştır (Özduygün, 2016, s. 89). Konuşmasında muhalefetin kendilerine yönelttikleri "bunlar Fırat'tan öteye geçemez" gibi ithamları hatırlatan Bayar, partilerinin Türkiye'nin dört bir tarafına kök saldığını ve tüm ülkeyi kucakladığını hatırlatmıştır. Bayar'a göre DP'nin demokrasi davası Fırat'ın önünde ve arkasında, memleketin her yerinde kemalini bulmuştur (Şahingiray, 1956, s. 277-278). Bayar'dan sonra Başbakan Adnan Menderes kısa bir konuşma yapmış ve böyle şerefli bir günde Urfalıların arasında bulunmaktan, onların sevincini paylaşmaktan duyduğu memnuniyeti ifade ederek Urfalılara tebriklerini sunmuştur (Cumhuriyet, 12.04.1956).

Köprünün tamamlanması ulaşım noktasında bölgeye büyük bir artı sağlamıştır. Öyle ki Birecik Köprüsü'nden önce nehri geçmek isteyenler vapurda saatlerce sıra beklemekteydi. Bundan böyle köprü sayesinde vatandaşlar Birecik'in diğer yakasına rahat ve hızlı bir şekilde ulaşacaklardı. Bunun yanında köprü bölge için büyük bir ekonomi kaynağı haline gelecek, Birecik'in gelişimi hızlanacaktı. Tüm bu sebeplerden ötürü muhalefetin de takdiri kazanılmıştır. İktidara muhalif kimliğiyle bilinen yerel gazetelerden Yeni Urfa, köprüyü iktidarın büyük bir eseri olarak nitelemiştir (Mesçi, 1956).

Yerel basından DP yanlısı yayın politikasıyla bilinen Demokrat Urfa'ya göre köprü açılışından sonra Urfa'ya geçen Bayar ve Menderes'i yaklaşık 100 bin kişi karşılamıştır. Bayar ve Menderes, beraberindekilerle Urfa'nın meşhur Topçu Meydanı'na giderek halka hitaben konuşma yapmışlardır. Tören Urfa Belediye Başkanı Tefik Saraç'ın açış konuşmasıyla başlamış, Kurtuluş Savaşı yıllarında Fransızlara karşı Urfa'da mücadele eden Hacı Mustafa Kamiloğlu'nun o döneme dair hatıralarını anlatmasıyla devam etmiştir. Basındaki malumata göre törende parti propagandasına yönelik konuşma olmamış, bundan ziyade yıllar öncesinde yapılan kahramanlık dile getirilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın Galip hocası Bayar, o yıllarda işgallere karşı nasıl örgütlenip direndiklerini hararetle anlatmıştır (Vatan, 12.04.1956; Akşam, 12.04.1956).

2.4. Celal Bayar ve Tefik İleri'nin Urfa Ziyaretleri

DP iktidarında Bayar'ın ikinci Urfa ziyareti 1957 seçimlerinden hemen önce 17 Ekim'de gerçekleşmiştir. Yanında Devlet Bakanı Celal Yardımcı ile beraber Antep'e uçakla inen Bayar, buradan 50 araçlık konvoyla Urfa'ya geçmiştir. Bayar, burada PTT santrali ve Et Kombinası binalarının temellerini atmış, kendisine şehrin milletvekili adayları eşlik etmiştir (Tanık, 2017, s. 94). Bayar, temelden sonra yapılan konuşmada Urfa'ya muhalefet yıllarında da geldiğini, o yıllarda kendileriyle aynı fikirde olanların dayak yediğini, bu nedenle bazı dostlarının kendilerine selam bile vermekten çekindiklerini ileri sürmüştür. Daha sonra iktidara gelmelerinin ardından yaptıkları icraatlara değinen Bayar, 1950'ye kadar Urfa'da köy okulu sayısının 30 civarında olduğunu, son yedi yılsa ise 116'ya ulaştığını ifade etmiştir. Bayar'a göre 1949 yılında hazinenin eğitim işleri için ayırdığı tahsisat 204 milyon lirayken 1957 yılında bu miktar 587 milyona çıkarılmıştır. Bayar, Urfalılara şehirde yeni temellerin atılacağına sözünü vererek konuşmasını şu sözlerle noktalamıştır;

Zevklerine düşkün bazı kimseler Türkiye'de kahve bulamıyoruz diyorlar. Ben tetkik ettim. Evvela 7-8 milyonluk kahve ithal ediliyordu. Daha sonra bu miktar 27 milyona çıktı. Bugün ithalat azalmıştır. Ben sıkıntı vardır geçecektir demiyorum. Ama kahve sıkıntısı gibi şeylerden ibaretse millet istikbali için bunu istemektedir... Bize, Demirkıratı çok koşturuyorsunuz diyorlar. Biz çok koşturmakta devam edeceğiz. Korkmasınlar bu at çatlamaz, idmanı yerindedir. Mütemediyen koşacak, menzili maksuduna erişecek, birinci gelecektir. (Milliyet, 18.10.1957; Cumhuriyet, 18.10.1957; Hürriyet, 18.10.1957; Son Posta, 18.10.1957; Son Telgraf, 18.10.1957)

Bayar'dan bir yıl sonra DP'nin önceki kabinelerinde Milli Eğitim Bakanlığı yapmış olan ve mevcut kabinede Bayındırlık Bakanlığı görevini yürüten Tefik İleri, Urfa'yı 6 Ekim'de ziyaret etmiştir. İleri, DP Urfa teşkilatının düzenlediği organizasyonda konuşma yapmış ve CHP'ye yüklenmiştir. İleri, Urfa'dan seçilen CHP'li milletvekillerinin hiçbirinin şehir için çalışmadığını, bir gün bile gelip bayındırlık işleriyle ilgili hasbihal etmediklerini iddia etmiştir (Akgün, 07.10.1958; Vakit, 08.10.1958). İleri'nin Urfa ziyaretiyle ilgili Milliyet gazetesine konu olan habere göre; dinleyiciler arasından bir vatandaş

İleri'ye; "Bırakın bu lafları da bize bir tüp aspirin verin" söylemiştir (Milliyet, 07.10.1958). Bunun üzerine emniyet güçleri şahsı yakalamış ancak İleri, buna itiraz ederek (Urfanın Sesi, 07.10.1958); "Bak hemşerim seni doldurmuş göndermişler. Halk Partisi zamanında olsa seni orada linç eder postunu soyarlardı. Sabret ilacı da anlatacağım, memleket eksikliklerini de söyleyeceksin" demiştir (Akgün, 07.10.1958). Yine Milliyet'teki habere göre; İleri, sözlerinin devamında CHP'nin hükümetin icraatlarını görmezden geldiğini; "Halk Partililer inek inadı ile inanmak istemiyorlar" sözleriyle dile getirmiş ve orada bulunanlardan bazı kimseler; "Sözünü geri al" diye seslenmiş, sonuçta İleri de CHP ile ilgili söylediği sözleri geri almıştır. Ancak İleri, Cumhuriyet gazetesine vermiş olduğu bir demeçte sözünü geri aldığı iddialarını kesin bir dille yalanlamıştır (Cumhuriyet, 23.10.1958).

2.5. DP'nin Doğu ve Güneydoğu Gezisi Kapsamında Urfa'yı Ziyaretler

CHP, 1959 yılının Nisan ayından sonra tüm yurdu kapsayacak bir gezi planlamıştı ve bu gezi ulusal basında "Bahar Taarruzu" adıyla geçmişti. İktidar partisi DP karşı adım olarak benzer bir teşebbüse girişmek istemiştir. DP bu sayede hem muhalefete karşı hamle yapmak istemiş hem de Urfa gibi 1957 seçimlerinde ciddi orada oy kaybettiği yerlerde seçimi kaybedişinin sebeplerini ortaya koyarak bölgede tekrar hâkim parti olmayı amaçlamıştır. Yerel basına göre Temmuz 1959'da beş kişilik bir heyet Maraş'a oradan da Urfa'ya geçecektir (Yeni Urfa, 26.06.1959).

DP milletvekili Hüseyin Fırat ve yanındaki partililer Urfa'yı 2 Temmuz'da ziyaret ederek Türkmen Sinemasında konuşma yapmışlardır. Hüseyin Fırat, ziyaretlerinde iki amacın bulunduğunu, birincisi muhalefetin kendilerine karşı isnatlarını gidermek, ikincisi ise Urfalıların isteklerini dinleyerek bu istekleri hayata geçirmek için uğraşmak olduğunu ifade etmiştir. Fırat, CHP ve İnönü hakkında oldukça sert sözler sarf etmiş, CHP'nin muhalefetini "yırtıcı" olarak niteleyerek milletin arasına nifak soktuğunu iddia etmiştir (Yeni Urfa, 03.07.1959). Fırat'ın konuşmaları bazı yerelde faaliyet gösteren bazı gazetelerden tepki toplamıştır. Yeni Urfa'dan Ahmet Mesçi, Fırat'ın sinema salonundaki sözlerini eleştirerek orada bulunan bazı kimselerin toplantıyı terk ettiklerini öne sürmüştür. Hatta bunlardan biri "Bizim meselemizi konuşun. Hakaret dinlemek istemiyoruz. Bizim meselemizle İnönü'nün ne alakası var" söyleyerek salonu terk etmiştir. Mesçi, yazısının devamında Harran Ovası'nın kuraklıktan kavrulduğunu, çiftçinin tohum ihtiyacının tam olarak karşılanmadığını ve şehir merkezinde su sıkıntısının baş gösterdiğini, belirtmiştir. Mesçi'ye göre iktidar bu tür sorunlarla uğraşmak yerine muhalefet üzerinden siyaset yürüttüğünü belirtmiştir (Mesçi, 1959).

Fırat'ın ziyaretinden bir ay sonra İçişleri Bakanı Namık Gedik, Urfa'ya uğramış ve halkla yakın temaslarda bulunmuştur. Halkın en çok üzerinde durduğu husus kuraklığın sonucu olarak ürün elde edememek ve bunun sonucunda borçlarını ödeyememektir. Gedik konuyla ilgili olarak gerekli adımların atılıp borçların erteleneceği taahhüdünü vermiştir. Bunun yanında hükümetin tarım politikasından bahsederek iktidara geldiklerinden beri ziraata büyük önem verdiklerini belirtmiş, Urfa'nın su sorununu çözmek için Harran Ovasında sondaj kuyularını çoğaltacaklarını söylemiştir. Gedik, Urfa'ya dört adet sondaj makinesinin gönderilmesi için bizzat Adnan Menderes ve Tarım Bakanı Nedim Ökmen ile görüşeceğinin de sözünü vermiştir (Demokrat Türkiye, 27.08.1959). Gedik'ten sonra Kastamonu milletvekilleri Süleyman Çağlar, Muzaffer Akdoğanlı, Bilecik milletvekili Şevki Hasırcı, Urfa milletvekili Ömer Yüksel ve Adıyaman milletvekili Sırrı Turanlı'nın bulunduğu bir grup DP'li daha Ekim ayında Urfa'yı ziyaret ederek halkla görüşmeler yapmışlardır (Demokrat Türkiye, 05.10.1959).

DP'lilerin bölgeye ziyaretleri yeni yılda da hız kesmeden devam etmiş, DP Genel Kurul Üyesi Kayseri Milletvekili Remzi Birant, Devlet Bakanı İzzet Akçal ve DP Diyarbakır milletvekilleri 16 Mart 1960'ta Urfa'yı ziyaret etmişlerdir. DP'li heyeti Urfa valisi, belediye başkanı ve partililer karşılamış, Atlas sinema salonunda halka açık toplantı düzenlenmiştir. Akçal, yaptığı konuşmada Urfa'nın su sorununun çok kısa bir zaman dilimi içerisinde ortadan kalkacağını, İpekyolu'nun asfaltlanacağını taahhüt etmiştir. Daha sonra Birant söz almış ve halkın isteklerini Başbakan Adnan Menderes'e iletteceğini belirtmiştir (Demokrat Urfa, 18.03.1960).

Sonuç

II. Dünya Savaşı sonuçları itibarıyla tüm dünyayı etkilemiş ve Türkiye'de bundan fazlasıyla nasibini almıştır. Savaşın Türk siyasi tarihi açısından oldukça büyük bir sonucu vardır. Yegâne sebebi olmasa da II. Dünya Savaşı'nın akabinde Türkiye kalıcı olarak çok partili hayata geçmiş ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ülkeyi 27 yıl yöneten CHP, bu görevi DP'ye bırakmıştır. DP, 7 Ocak 1946'da kurulmuş ve kuruluşunun ardından tüm ülkede hızlıca teşkilatlanmıştır. DP'nin kısa sürede büyüyüp gelişmesi doğal olarak ülkenin siyasi kültürünü değiştirmiştir. Artık önceden görülmediği üzere gerek iktidar gerekse muhalefet mensupları Türkiye'nin en ücra köşesine kadar gidip partilerinin propagandalarını yapmaya başlamışlardır. Ayrıca CHP'de o güne kadar hissedilmeyen bir sıkıntı baş göstermişti. Ülkenin kurucu partisi CHP, bazen umumi müfettişler, bazen valiler aracılığıyla illerin siyasi yapısını kontrol etmekteydi. Bunun yanında 1932'de açılan Halkevleri ve Halkodaları CHP il başkanlığı vazifesini de görmekteydi. Tüm bu sebeplerden ötürü CHP ülke genelinde teşkilatlanmamıştı. DP'nin kurulmasına yakın artık iktidar partisi de hızlıca teşkilatlanma yoluna gitmiştir.

1946'dan sonra her iki parti teşkilatlanmalarını tamamlayıp buldukları illerde siyasi rekabete girişmişlerdir. Bu durum bilhassa CHP için oldukça zor olmuştu zira uzun yıllar partiyi merkezden gönderilen bürokratlar temsil etmişti. Mevzu bahis bürokratlar ise halkla bütünleşememişti. Yaptıkları en büyük faaliyet; gittikleri yerlerin sosyo-ekonomik yapısını, sorunlarını raporlayıp merkeze göndermekti. CHP'lilerin Urfa ziyaretleri bu görüşü kanıtlar niteliktedir. Mesela Hilmi Uran'ın 1949 yılındaki Urfa ziyaretine bakıldığında CHP'nin artık değiştiğini ve halkın kendilerine rahatlıkla oy verebileceğini kanıtlamaya çalışmıştır. CHP'liler gerek Urfa'da gerekse diğer illerde yıllarca partideki değişimi halka göstermek için çabalamışlardır.

CHP'liler halk nazarında kendilerine karşı önyargıları kırmaya çalışırken DP'liler ise halkın bu önyargılarını yıllar yılı kullanmışlardır. DP'liler bilhassa 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar yaptıkları her propagandada seçim güvenliği, anti demokratik kanunlar gibi konularla halkın karşısına çıkmışlardır. Bahsedilen durum Urfa'da da kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Öyle ki bazen DP'nin ortaya somut bir şey veya proje koymasına gerek kalmaksızın halk tarafından kabul görebilmesi için muhalif olması yeterliydi. Bunun yanında DP'liler tüm ülkeyi kucaklayan bir parti olduklarını ispatlamaya çalışmışlardır. DP'lilerin kullandıkları argümanı 14 Mayıs 1950'den sonra, bilhassa 1960 yılına doğru CHP'liler kullanmaya başlamışlardır. Parti mensuplarının Urfa ziyaretleri analiz edildiğinde başta ekonomi olmak üzere iktidarı eleştirdikleri ancak ortaya somut bir çözüm yolu sunamadıkları görülmüştür.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle beraber iktidara gelen DP, Türkiye'nin birçok yerine önemli yatırımlar yapmış ve bunun meyvelerini bilhassa 1954 seçimlerini ciddi bir farkla kazanarak almıştır. Bakan nezdinde Urfa'ya pek çok ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerin her birinde ayrı vaatler verilmiştir. Verilen vaatlerin kimi zaman yerine getirildiği görülürken bazen de vaatler sadece sözde kalmış, uygulamaya geçilmemiştir. Mesela yerel basında Urfa'nın çamurlu sokakları bir sorun olarak her defasında dile getirilmesine ve bu durumun Urfa'yı ziyaret eden siyasi partiler tarafından çözüleceğinin belirtilmesine rağmen sadece vaat şeklinde kalmış, sorun giderilmemiştir. Yine de DP'lilerin muhalefetten daha başarılı oldukları söylenebilir.

Ayrıca Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar da Urfa'yı pek çok defa ziyaret etmiştir. DP'liler gittikleri yerlerin tarihlerini de iyi kullanmışlardır. Mesela DP'lilerin Urfa'da buldukları tarih genelde 11 Nisan'da olmuştur. Bu bakımdan daha önce zikredildiği gibi DP'liler CHP'lilere nazaran daha başarılı propaganda yürütmüşlerdir. Sonuç olarak incelenen dönem Türk siyasi tarihinde artık yeni bir perde aralamıştır. 1946-1960 yılları arası, bilhassa 14 Mayıs 1950'den sonra siyasi partiler artık iktidara gelebilmek adına ülkede ayak basmadık yer bırakmayacaklardır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Akgün

Akşam

Cumhuriyet

Demokrat Urfa

Demokrat Türkiye

Hürriyet

Milliyet

Son Posta

Son Telgraf

Tercüman

Ulus

Urfa

Urfanın Sesi

Urfa Postası

Vakit

Vatan

Yenilik

Yeni Urfa

Yeni Sabah

Zafer

Aydın, N. Z. (2019). 1946 ile 1950 seçimleri arasında Urfa'da siyasi durum. *Atatürk Dergisi*, 8(2), 209-235.

Barutçu, F. A. (1977). *Siyasî anılar*. Milliyet Yayınları.

Boratav, K. (1998). *Türkiye iktisat tarihi (1908- 1985)*. Gerçek Yayınevi.

Burçak, R. S. (1998). *On yılın anıları (1950- 1960)*. Nurol Matbaacılık.

Çufalı, M. (2004). *Türkiye'de demokrasiye geçiş dönemi (1945- 1950)*. Babil Yayıncılık.

Döğücü, A. (1955, 8 Temmuz). Sayın dâhiliye vekilimiz Namık Gedik Urfamızı şereflendirdiler. *Akgün*.

Ekinikli, M. (2012). Türk demokrasi kültürünün gelişim sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu. *Gazi Akademik Bakış*, 6(11), 151-163.

Ertem, B. (2013). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk on yılında parlamento içi muhalefet ve bir örnek: Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 172(172), 345-362.

Ertem, B. (2010). Siyasal bir muhalefet denemesi olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 71-92.

Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti (tarihi ve ideolojisi)*. İmge Yayınevi.

Gerger, V. (1949, 30 Nisan). Sayın Hilmi Uran'ın Urfa ziyareti münasebetiyle. *Urfa*.

Gök, S. & Kılınççeker, Ö. (2020). Cumhuriyet Halk Partisi intihap mahali raporlarına göre Urfa'da siyasi, sosyal ve ekonomik hayat (1944-1948). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 625-637.

- İlyas, A. (2018). Yerel basına göre 1935-1950 yılları arasında Urfa'da mahalli ve milli bayram kutlamaları. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 201-216.
- İlyas, A. ve Benzer, Z. (2022). İktidarın yitirilmesi sürecinde CHP yönetimi: Urfa Örneği (1946-1951). T. İdem (Ed.), *Siyasi, Sosyal, Ekonomik Bakış Açılılarıyla Ortaçağ'dan Cumhuriyet'e Yeni Yaklaşımlar* (s. 213-229) içinde. Sonçağ Yayıncılık.
- Kabasakal, M. (1991). *Türkiye'de siyasal parti örgütlenmesi (1908- 1960)*. Tekin Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan günümüze elitler ve din*. (Ayas, G, Haz.). Timaş Yayınları.
- Koçlar, B. (2002). Çok partili hayata geçiş döneminde hükûmet muhalefet ilişkisi. Güzel, H. C. (Ed.), *Türkler XVI* (s. 754-764) içinde. Yeni Türkiye Yayınları.
- Kurtoğlu, M. (2015). Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün Urfa'ya gelişleri (1948- 1949- 1950- 1956). *Şurkav Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 23, 10-14.
- Mesçi, A. (1956, 31 Mart). Birecik köprüsü. *Yeni Urfa*.
- Mesçi, A. (1959, 3 Temmuz). Hüseyin Fırat'a itham ediyoruz, İsmet İnönü'ye laf atmasın. *Yeni Urfa*.
- Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi faciası*. Nebioğlu Yayınevi.
- Özdurğun, Y. (2016). *Cumhuriyet döneminde Urfa'da siyasi hayat (1946-1960)* (Tez No. 445761) [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Paydaş, K. ve Tanık, İ. H. (2019). Urfa'da genel seçimler (9., 10. ve 11. Dönem). *Mukaddime*, 10(1), 53-75. DOI: 10.19059/mukaddime.452663
- Sancaktar, C. ve Sancaktar, C. (2012). Türkiye'de çok partili rekabetçi siyasetin doğuşu: siyasal değişimin iç ve dış dinamikleri. *Bilge Strateji*, 4(7), 31-64.
- Şahingiray, Ö. (1956). *Celâl Bayar'ın söylev ve demeçleri 1946- 1950*. Doğu Matbaası.
- Tanık, İ. H. (2017). Urfa basınında iktidar ve muhalefet çatışması. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 4, 86-97.
- Tanili, S. (2007). *Nasıl bir demokrasi istiyoruz*. Alkım Yayınevi.
- Teziç, E. (1976). *100 soruda siyasî partiler*. Gerçek Yayınevi.
- Uran, H. (2008). *Meşrutiyet tek parti çok parti hatıralarım 1908-1950*. (Çobanlı, C ve Güven, P, Haz.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uyar, H. (1998). *Türkiye'de tek parti döneminde iktidar ve muhalefet (1923- 1950)* (Tez No. 72882) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yeşil, A. (2001). *Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Soner-Gönen, Y, Çev.). İletişim Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sivas Kültür Rotası Önerisi ile Kültürel Miras Farkındalığı Kazandırılması

Raising Cultural Heritage Awareness with the Sivas Culture Route Proposal

Hicran Hanım HALAÇ

Prof. Dr., Eskişehir Technical University, Architecture and Design Faculty, Department of Architecture, Eskişehir, Türkiye
Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, Türkiye
Orcid: 0000-0001-8046-9914 / E-mail: hhhalach@eskisehir.edu.tr

Dilara Merve KELKİT

Doktora Öğrencisi Eskişehir Technical University, Architecture and Design Faculty, Department of Architecture, Eskişehir,
Türkiye
Eskişehir Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-7517-0886 / E-mail: merveklkt@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Halaç, H. H. and Kelkit, D. M. (2023). Raising cultural heritage awareness with the Sivas culture route proposal. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 292-307.
Halaç, H. H. ve Kelkit, D. M (2023). Sivas kültür rotası önerisi ile kültürel miras farkındalığı kazandırılması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 292-307.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 2 February/Şubat 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 18 September/Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 292-307

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. /Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hicran Hanım HALAÇ ve Dilara Merve KELKİT).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. /Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Sivas kenti geçmişten günümüze Lidyalı, Romalı, Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı gibi birçok medeniyet ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Sivas'ta ekonomik, kültürel ve sosyal bağlamda birçok gelişmenin yaşandığı görülmüştür. Sivas sahip olduğu gelenek ve görenekleri, farklı kültürel katmanlarıyla zengin kültürel miras barındıran bir kenttir. Sivas'ın tanıtılması, kentte yaşayan bireylerin ve kente gelecek olan ziyaretçilerin kültürel miras farkındalığının artırılması önemlidir. Bu sebeple bu çalışmada Sivas kentinde kültürel miras farkındalığı kazandırmak için kültür rotası önerisinde bulunmak amaçlanmıştır. Kültür rotası önerisinde bulunurken Türkiye Turizm, Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın hazırlamış olduğu GoTürkiye platformunda yer alan rota önerileri geliştirilip görselleştirilerek rota önerisi hazırlanmıştır. Sivas için rota önerisinde bulunurken somut ve somut olmayan kültür varlıklarını kapsayan bütüncül bir yaklaşım sergilenmiştir. Kültür rotası hazırlanırken Sivas GoTürkiye bölümünde yer alan yapılar esas alınmıştır. Ancak web sayfasında yer alan anıtsal yapılar rota önerisinde bulunmak konusunda eksik kaldığı için yeni duraklar eklenmiştir. Rota önerisi haritasında, kent merkezinin 1 km'lik yarıçap içerisinde yer alan anıtsal ve kamusal yapıları, müzeleri, yeme-içme durakları işaretlenmiştir. Rota önerisinde kentin tarihi, kültürel ve sosyal yönleriyle ele alınmasına dikkat edilmiştir. Kültür rotası önerisinin kentte turizmin gelişmesi, kültürel miras bilinci kazandırılması ve kentin tanıtılması adına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelime: Kültürel miras, farkındalık, kültür rotası, Sivas

Abstract

The city of Sivas has hosted many civilizations, such as Lydian, Roman, Danishmend, Seljuk and Ottoman from past to present. Since the declaration of the Republic, it was seen that many developments were experienced in Sivas in an economic, cultural and social context. Sivas is a city with rich cultural heritage with its traditions and customs, different cultural layers. It is important to introduce Sivas and to raise awareness of the cultural heritage of individuals living in the city and visitors to the city. For this reason, in this study, it is aimed to propose a cultural route in order to raise awareness of cultural heritage in the city of Sivas. While suggesting a cultural route, the route proposal was prepared by developing and visualizing the route suggestions in the GoTurkey platform prepared by the Turkish Tourism, Promotion and Development Agency. While proposing a route for Sivas, a holistic approach covering tangible and intangible cultural assets was displayed. While preparing the cultural route, the buildings in the Sivas GoTurkey section were taken as a basis. However, new stops have been added as the monumental structures on the web page are incomplete in suggesting a route. Monumental and public buildings, museums, food and beverage stops within a 1 km radius of the city center are marked on the route proposal map. In the route proposal, attention was paid to the historical, cultural and social aspects of the city. It is thought that the cultural route proposal will contribute to the development of tourism in the city, to raise awareness of cultural heritage and to promote the city.

Keywords: Cultural heritage, awareness, cultural route, Sivas

Giriş

Kültürel miras geçmişten miras alınarak geleceğe miras bırakılmak istenen; bina, tarihi yer, anıt ve insan eliyle yapılmış fiziksel varlıklar ve topluma ait değerlerin bütünüdür (Can, 2009, s. 3). Bu tanım zamanla gelişerek örf, adet, gelenek, inanış, dil, folklor, şölen ve yaşam tarzı gibi somut olmayan kültür varlıklarını da içine almıştır. Günümüzde kültürel miras, somut ve somut olmayan kültürel miras olarak iki ayrı başlıkta ele alınmaktadır. 1972 yılında UNESCO tarafından kabul edilen Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi'nin 1. Maddesinde kültürel mirasın tanımı "tarih, sanat veya bilim açısından evrensel değere sahip mimarî yapı, heykel, resim, sit alanı, arkeolojik yapıt, kitâbe, ayrı veya birleşik yapı topluluğu ile tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımdan evrensel niteliği olan insan veya insan-doğa bileşimi eserler" şeklinde yapılmıştır (UNESCO, 2023). Kültürel miras kavramı, maddi ve manevi ürünleri kapsadığı gibi davranış modellerini de içermektedir. Kültürel miras nesilden nesile aktarılan her şeyle ilgilidir ve çok sayıda sosyal olayı içinde barındırmaktadır (Yenil ve Akyazı, 2019, s. 1181).

Kültürel mirasların kültür rotaları, sanal tur ve 360 Tur gibi çalışmalarda yer alması kentin tanıtılması, farkındalık ve ziyaret etme arzusu oluşturması yönünde önem kazandırmaktadır (Halaç ve Saatçi, 2021, s. 1002). Kültür rotası bilinçli bir turizm faaliyetinin gerçekleşmesi, farkındalık oluşturarak kolektif hafızanın fiziksel çevre ile yaşatılmasını sağlamaktadır (Halaç vd., 2022, s. 24). Kültür rotası oluşturulurken bölgedeki kültürel mirasların bu rota üzerinde yer almasına, kullanıcıların isteklerine göre alternatif rotaların oluşturulmasına, rota üzerindeki rekreasyon ve gastronomi duraklarının işaretlenmesine dikkat edilmelidir.

Literatür taraması yapıldığında Sivas kentinde yer alan kültürel miras öğeleri ve kültürel miras farkındalığına dair bazı çalışmalar tespit edilmiştir. Akkuş, Karaca ve Polat (2015) Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerinin kültürel miras farkındalığı ve deneyim düzeylerini ölçmek üzere yaptıkları çalışmada Sivaslı olan, üniversitenin üst sınıflarında okuyan ve turizm bölümünde eğitim gören öğrencilerin diğer öğrencilere kıyasla Sivas'ın kültürel mirası hakkında daha bilgili olduğunu tespit etmiştir. Karaca Yılmaz, Şahbudak, Akkuş ve Işkın (2017) Cumhuriyet Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin kentin kültürel miras varlıklarına dair farkındalıklarını ölçtükleri çalışmada üniversite öğrencilerinin kültürel miras farkındalığının düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bulut (2019) Sivas Madımak Oteli'ni kara nokta turizm destinasyonu haline getirmek için atılacak adımları örnek uygulamalar üzerinden incelerken UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Mirasların Korunması Sözleşmesi'ne göre incelemede bulunmuştur. Kutlu (2021) çalışmasında bir kültürel miras öğesi olarak Sivas'ın Divriği ilçesine bağlı Çiğdemli Köyünü kültürel miras farkındalığı oluşturmak ve turizm merkezi olarak değerlendirmek için destinasyon pazarlaması perspektifinde incelemiştir. Literatür taraması sonucunda Sivas özelinde kültürel miras farkındalık düzeyini ölçen çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışma, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak kültürel miras farkındalığı kazandırması ve kültür rotası önerisinde bulunması ile öne çıkmaktadır.

Bu çalışmada Sivas kent merkezinde kültürel miras farkındalığı kazandırmak için kültür rotası önerisinde bulunmak amaçlanmıştır. Kültür rotası önerisinde bulunurken Türkiye Turizm, Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın (TGA) hazırlamış olduğu GoTürkiye platformundaki rota önerileri geliştirilerek görselleştirilmiş rota haritaları hazırlanmıştır. Sivas kent merkezi için rota önerisinde bulunurken somut ve somut olmayan kültür varlıklarını kapsayan bütüncül bir yaklaşım sergilenmiştir. Önerilen kültür rotası ile kültürel miras farkındalığının kazandırılması, kültür varlıklarının yaşatılması, Sivas'ta yaşayan ve Sivas'ı ziyarete gelenlerin bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır.

1. Kültür Rotası

Kültür rotası ile ilgili ilk çalışma 1984 yılında Avrupa Konseyi'nin Avrupa Kültürel Rotalar Programı için üye devletleri davet etmesiyle başlamıştır. 1994 yılında yapılan Dünya Miras Komitesi toplantısında ise kültür rotası kavramı ele alınmıştır. 2008 yılında kültür rotası konusunda ilk referans sayılabilecek ICOMOS Kültürel Rotalar Bildirgesi yayınlanmıştır (Çekül, 2015, s. 15). Bu bildiri de kültürel rota düşüncesinin, bir rota içerisinde bulunabilecek anıt, kültürel peyzaj, endüstri miras gibi diğer kültürel varlıklarıyla çatışmayacağı veya çakışmayacağı ifade edilmiştir. Rota, tüm bu varlıkları sahip oldukları önemi arttıracak şekilde bir sistemde bir araya getirmektedir (ICOMOS, 2008, s. 1).

Türkiye'de planlanmış ilk rota 1999 yılından günümüze kadar kullanılan Likya yoludur. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteğiyle 2012 yılında Kültür Rotaları Derneği kurulmuştur. Dernek çalışmaları vasıtasıyla Likya Yolu, Hitit Yolu, Frig Yolu, St. Paul Yolu, Hz. İbrahim Yolu, Evliya Çelebi Rotası ve Gastronomi Rotası gibi 17 adet güzergaha ulaşılmış ve bu güzergahların tanıtımı yapılmıştır (ÇEKÜL, 2014, s. 14).

Toplumumuzda kültürel miras bilincinin kazandırılması ve farkındalık oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Kültürel miras bilincinin kazandırılması, somut ve somut olmayan kültürel varlıklarının korunması ve tanıtılması için kültür rotalarının hazırlanması çok önemlidir. Çekül Kültür Rotaları Planlama Rehberinde kültür rotasını şu şekilde tanımlamıştır:

- Günümüzde oluşturulmuş veya tarihin belli bir döneminde kullanılmış,
- Üzerinde kültürel ve/veya doğal miras varlıklarını taşıyan,
- Koruma, kırsal kalkınma ve turizmin geliştirilmesi gibi amaçlara sahip,
- Yerel, bölgesel veya ulusal ölçekli bir ulaşım koridorudur (Çekül, 2015, s. 12).

Kültür rotaları işlevi ve kapsamına göre tarihi kent, kırsal yerleşim, geleneksel yaşam, antik yerleşim, doğal çevre, yaban hayatı ve tarihi yapılar gibi çeşitli bileşenlere sahiptir (Çekül, 2015, s. 13). Dünya ve Türkiye'deki kültür rotaları tarihsellikleri açısından iki ana gruba ayrılabilir. Birincisi tarihin belirli bir döneminde kullanılmış ulaşım güzergâhları, ikincisi ise geçmişte kullanılmamış fakat günümüzde planlanmış ve geliştirilmiş rotalardır (Çekül, 2015, s. 16). İkinci grupta hedef yerel kalkınmanın desteklenmesi, alternatif turizmin canlanması, doğal ve kültürel mirasın korunmasıdır (Çekül, 2015, s. 18). Kültürel mirasın rotalar aracılığıyla planlanması kent kimliğinin ön plana çıkmasında önem taşımaktadır (Halaç ve Benzer, 2019, s. 28).

Rota planlamasının başlıca amaçları:

- Doğal ve kültürel mirası bölgesel kimliğin algılanmasını sağlayarak bütüncül şekilde korumak, yorumlamak ve sunmak,
- Geleneksel üretim gibi kaybolmaya yüz tutmuş değerlerin ekonomik potansiyelini ortaya çıkaracak projeler geliştirmek ve küçük ölçekli yatırımlar yaratarak bölgesel kalkınmayı desteklemek,
- Alanı deneyimleyecekler için kaliteli bir seyahat deneyimi sunmak, alternatif yeni turizm alanlarını geliştirmek,
- Yerel kesimde koruma bilincini geliştirmek, farkındalık yaratmak (ÇEKÜL, 2014, s. 24) olarak açıklanmaktadır.

Kültür rotası hazırlanırken bölgenin kültürel değerleri; rotayı kullanacak hedef kitlenin ihtiyaç, talep, beklentileri, zorluk derecesi, eğitim düzeyi, yaş grubu vb. birçok konu dikkate alınarak bütüncül bir rota hazırlanmalıdır. Kültür rotası hazırlanacak yöreye ait anıtsal yapılar; yemek, müzik, çarşı vb. kültürünü yansıtan mekanlar rota içerisinde yer almalıdır.

2. GoTürkiye

GoTürkiye platformu Türkiye Turizm, Tanıtım ve Geliştirme Ajansı'nın (TGA) hayata geçirmiş olduğu bir projedir. 15 Temmuz 2019 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca kurulan Türkiye Turizm, Tanıtım ve Geliştirme Ajansı (TGA) Türkiye'nin turizm hedeflerine ulaşması, somut ve somut olmayan doğal, kültürel, biyolojik ve insan ürünü mirasların keşfedilmesi, geliştirilmesi ve tanıtılması, Türkiye turizm kapasitesi ve turizm yatırımlarının ülke ekonomisindeki payı ve hizmet kalitesinin artırılması amacıyla kurulmuştur (TGA, 2023). GoTürkiye platformu TGA tarafından en yeni teknoloji ve tasarım trendleri doğrultusunda dizayn edilen yenilenmiş yapısı ile 2020 yılında Türkiye hakkında bilgi almak ve seyahat etmek isteyen kullanıcılarına hizmet vermeye başlamıştır. Türkiye'deki turizm destinasyonlarını deneyim odaklı perspektifle tanıtan platformda kültür rotası, tren rotası, inanç turizmi ve festival gibi çok sayıdaki çeşitli içerik bakanlık tarafından 81 ildeki yerel idare ve sivil toplum örgütleri ile koordinasyon kurularak oluşturulmuştur. Ülkemizdeki her bir ilin kültürel ve turizm değerlerine ayrı ayrı yer verilirken, ülkemizde seyahat edecek kişilerin 5 duyuya yönelik deneyimlerle kendi rotalarını oluşturmasına imkân sağlanmıştır (URL 1).

GoTürkiye ana sayfasında Sürdürülebilir Destinasyonlar, Sürdürülebilir Deneyimler, Sürdürülebilirlik, Tüm Türkiye Destinasyonları, Tüm Türkiye Deneyimleri, Türkiye'nin Sürdürülebilir Turizm Programı, Sürdürülebilir Oteller, GoTürkiye Tv, Markalaşma ve Halkla İlişkiler sekmeleri yer almaktadır. 'Tüm Türkiye Destinasyonları' başlığı altında çeşitli il, ilçe, bölge ve destinasyon tanıtılmıştır. Bu sekmede 81 il, 13 ilçe, 7 bölgeye ilaveten Türk Rivierası, Turkaegean, köyler ve Mezopotamya bölümü bulunmaktadır (Tablo 1). GoTürkiye yerli ve yabancı turistlere Türkiye'nin tanıtılması, somut ve somut olmayan kültürel varlıklara ilişkin farkındalığın oluşturulması adına büyük önem taşımaktadır.

Tablo 1.

Tüm Türkiye Destinasyonları başlığında yer alan yerler

İller	81 il	
İlçeler	Kapadokya	Kuşadası
	Fethiye	Mustafapaşa
	Bodrum	Ormana

	Alaçatı	Pamukkale
	Marmaris	Patara
	Göcek	Taraklı
	Datça	
Türk Rivierası	Likya'nın Cevherleri	
	Türk Rivierası'nın Kalbi	
	Tarihi Merkez	
	Turkuaz Denizler	
Turkaegean	Aegean Destinations	
	Aegean Experiences	
	Go Türkiye Tv	
	Blogs	
Köyler	Mustafapaşa	Şirince
	Ormana	Üzümlü
	Taraklı	Kuyucak
	Birgi	Kaleköy
	Cumalıkızık	Kalecik
	Anıtlı	Kemaliye
	Küçükköy	Boğatepe
Mezopotamya	-	

Kaynak: GoTürkiye web sayfasından (<https://goturkiye.com/tr/tum-turkiye-destinasyonlari>) alınan Ağustos 2023 verileri, yazar tarafından tabloya dönüştürülmüştür.

Tüm iller için hazırlanan Gör, Dokun, Tat, Kokla, Dinle, Rotalar, Yapmadan dönme, 48 saatte başlıkları Sivas özelinde incelendiğinde Tablo 2'de görülen içerikler görülmüştür. Rota 1 kent merkezindeki tarihi yapıları, Rota 2 Divriği ve Kangal ilçesini, Rota 3 ise Yıldız Dağı kayak merkezini kapsayan rotalardır. Sivas ili için hazırlanan rota önerilerini incelediğimizde bireylerin merakına özel tarihi, kültürel ve sosyal aktiviteler barındıran turların hazırlanmadığı görülmüştür. Bu çalışmada Sivas kent merkezi çerçevesinde kültürel miras bilinci oluşturmak adına tarihi yapılar, yeme-içme duraklarını içeren bütüncül bir rota önerisinde bulunulacaktır.

Tablo 2.

Sivas GoTürkiye içeriği

Sivas GoTürkiye	Arama Sonucu
Gör	Hükümet Konağı, Jandarma Binası, Buruciye Medresesi , Çifte Minareli Medrese, Gök Medrese, Şifaiye Medresesi ve Darüşşifası, Sivas Atatürk ve Kongre Müzesi , Arkeoloji Müzesi, Âşık Veysel Müzesi, Âşık Veysel Kültür ve Sanat Evi , Tarihi Konaklar , Aziz Vlas, Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası , Kaya Mağaraları Arkeolojik Sit Alanı, Yıldızeli Kayalıpınar (Samuha) ve Altınyayla-Kuşaklı (Sarissa) Hitit Kentleri , Tarihi Köprüler, Tarihi Hanlar ve Kervansaraylar, Tarihi Hamamlar, Tarihi Camiler , Kaplıcalar , Emirhan ve Eğribucak Kayalıkları, Yıldızdağı Kayak Merkezi
Dokun	Çubukçuluk veya Ağzılıkçılık, Sivas El Halısı, Gümüşçülük, Sivas Bıçağı, Sivas Kilimi, Sivas Kemik Tarağı
Tat	Sivas köftesi, sebzeli Sivas kebabı, Sivas etli ekmeği, peskütan çorbası, pezik turşusu, turşu mihlaması, fırın katmeri ve çöreği, madımak aşısı, Divriği pilavı, fırında kelle, hurma (kalburabastı) tatlısı, hingel, kazan simidi, Tonus Köftesi, Ulaş Etli Ekmeği ve Döneri, Gilaburu
Kokla	Paşabahçe Mesire Alanı, Hafik Gölü, Tödürge Gölü, Gürün Gökpinar Gölü ve Şuğul Vadisi, Gemerek Sızır Şelalesi, Koyulhisar Eğriçimen Yaylası, Yıldız Dağı Kayak Merkezi
Dinle	Semah, Âşıklar Atışması, Âşıklar Bayramı, Sema Gösterisi, Sivas Halk Oyunları, Sivas Gardaşlık Festivali, Kangal Köpeği, 4 Eylül ve Kitap Günleri

Sivas Rotaları	Rota 1 Rota 2 Rota 3
Sivas'ta yapmadan dönme	Tarihi yapılar gezilmeli, yöresel ürünler satın alınmalı, Sivas kaplıcaları, Paşabahçe Mesire Alanı, Kangal Köpeği ve Yıldız Dağı Kayak Merkezi görülmeli ve yöresel lezzetler tadılmalı
48 saatte Sivas	48 saatte Sivas merkez, Divriği ve Kangal ilçelerini kapsayan gezi programı

Kaynak: Sivas GoTürkiye web sayfasından (<https://gosivasturkiye.com/tr/sivas-rotalari>) alınan Ağustos 2023 verileri, yazar tarafından tabloya dönüştürülmüştür.

3. Yöntem

Bu çalışmada, Sivas GoTürkiye'de yer alan somut kültürel miras öğeleri ile farklı istekleri ve ihtiyaçları olan kullanıcılara özel Sivas kent merkezinde kültür rotası hazırlanması amaçlanmaktadır. Kültür rotası hazırlanırken Sivas GoTürkiye bölümünde yer alan yapılar esas alınmıştır. Kültür rotası üzerindeki yapılar arasındaki mesafe Google Maps uygulaması ile ölçülmüş ve haritalar Adobe Photoshop cs6 programı ile hazırlanmıştır.

Rota planlama sürecinde aşağıdaki şekilde yöntem izlenmiştir:

- Bir kültür rotasının nasıl olacağına dair literatürdeki çalışmaların incelenmesi ve çıkarımlar yapılması
- Sivas GoTürkiye web sayfası esas kaynak kabul edilerek rota duraklarının tespit edilmesi
- Kenti tanımaya yönelik saha çalışmasının yapılması
- Kentte görülmesi gereken potansiyel taşıyan mekanların ve etkinliklerin belirlenmesi
- Google Maps uygulamasının mesafe ölçümünde kullanılması
- Sivas için kültür rotası önerisinin geliştirilmesi

Rota hazırlanırken Sivas GoTürkiye sayfasında yer alan; kent merkezinin 1 km'lik yarıçapı içerisinde bulunan anıtsal ve kamusal yapıları, müzeleri, yeme-içme durakları işaretlenmiştir. Rota önerisinde kentin tarihi, kültürel ve sosyal yönleriyle ele alınmasına dikkat edilmiştir. Yapılan literatür araştırması ve saha çalışması sonucunda GoTürkiye web sayfasında yer alan anıtsal yapıların rota önerisinde bulunmak için eksik kaldığı görülmüştür. GoTürkiye web sayfasında 'Rota 1' içerisinde belirtilmeyen kültürel miras öğeleri Sivas Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü tarafından 2011 yılında hazırlanan Sivas'ta Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin Geliştirilmesi raporu referans alınarak belirlenmiştir.

Sivas GoTürkiye web sayfasında yer alan tarihi yapıların Sivas'ın tanıtımı için yeterli olmaması ve kültürel aktivitelerle gezi mekanlarının birbirinden bağımsız işlenmesi sebebiyle bütüncül bir rota önerisinde bulunmak hedeflenmektedir. Eksik kaldığı tespit edilen kültürel miras öğeleri de eklenerek GoTürkiye sayfasında yer alan 'Rota 1' geliştirilip bir bütüncül rota hazırlanmıştır. Tablo 3'te rota içerisinde yer alan yapılar, etkinlikler, yemek türleri, Sivas'a özgü hediyelik eşyalar önem derecesine göre birincil ve ikincil duraklar olarak ifade edilmiştir. Bütüncül rota güzergahı dışında kalan mekanlar ikincil durak başlığı altında ifade edilmiştir. Tablo 3'te italik yazılan "*" ile işaretlenen mekanlar Sivas GoTürkiye sayfasında yer almayan ve rota içerisinde olması gerekli görülen mekanlardır.

Tablo 3.

Rota içeriği (2023)

	Yapı	Cami	<i>Kale Cami*</i>
Birincil Durak			Ulu Cami
			Meydan Cami
		Müze	Sivas Atatürk ve Kongre Müzesi
			Şehir Müzesi
			Gök Medrese
		Kamu Yapıları	Hükümet Konağı
			Jandarma Binası
			<i>Ziya Bey Yazma Eserler Kütüphanesi*</i>
		Sivil Yapılar	Buruciye Medresesi
			Çifte Minareli Medrese
			Şifaiye Medresesi ve Darüşşifası

			<i>Akaylar Konağı*</i>
			Kale
			Kurşunlu Hamamı*
			<i>Ahi Emir Ahmet Türbesi Kümbeti*</i>
			Behram Paşa Hanı
			Taşhan
			Subaşı Hanı
			<i>Çorapçı Hanı (İhramcızade Kültür Sanat Merkezi)*</i>
	Etkinlik		Sivas Halk Oyunları
			Aşık Atışması
	Yemek Türleri		Sivas Kebabı ve Köftesi
			Döner
			Kelle, paça sakatat
			Etlı ekmekek/katmer, çörek, kazan simidi
			Yöresel ev yemekleri (Peskütan çorbası, pezik turşusu, turşu mıhlaması, madımak aşısı, hıngel, hurma tatlısı)
	Alışveriş		Sivas Ağızlığı
			Sivas Bıçağı
			Kemik Tarak
			Sivas Halısı/Kilimi
İkincil Durak	Yapı	Cami	<i>Paşa Camii*</i>
			<i>Ali Ağa Camii*</i>
			<i>Alibaba Camii*</i>
		Müze	Arkeoloji Müzesi
			Sanayi Mektebi Müzesi
		Kamu Yapıları	<i>Tren Gari*</i>
			<i>TÜRASAŞ Müzesi (Cer Atölyesi)*</i>
			Selçuk Anadolu Lisesi*
		Sivil Yapılar	Susamışlar Konağı*
			Abdi Ağa Konağı
			<i>Osman Ağa Konağı*</i>
			<i>Kangal Ağası Konağı*</i>
			<i>İnönü Konağı*</i>
			<i>Terzioğlu Konağı*</i>
			<i>Güdüük Minare*</i>
			<i>Meydan Hamamı*</i>
			<i>Şükriye Özçalı Konağı (ORAN Kalkınma Ajansı)*</i>
			<i>Sivas Sanat Konağı*</i>
			<i>Sivas Gençlik Merkezi (Eski Göğüs Hastanesi)*</i>
		Etkinlik	
			<i>Hamidiye Kültür Bahçesi*</i>
			<i>Paşa Fabrikası Mesire Alanı*</i>
			<i>Ethem Bey Parkı*</i>

4. Sivas Kültür Rotası

Anadolu'nun önemli bir tarih ve kültür merkezi olan Sivas, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Sivas'ın ne zaman ve nerede kurulduğu, şehrin adının kaynağı net olarak bilinmemekle birlikte (Semerci, 2017, s. 305); ilk çağlardan beri Hitit, Roma, Selçuklu, Osmanlı gibi farklı devletlerin egemenliğinde kalmıştır (Akbulut, 2009, s. 212).

Tahsin Özgüç'ün Toprak Tepe'de (Sivas Kalesi) yapmış olduğu kazılardan edinilen bilgilere göre Hititler (M.Ö. 1900-1200) burada yaşamıştır (Ceylan, 1988, s. 25-31). Şehirde M.Ö. 695-550 yılları arasında Medlerin, M.Ö. 550-332 yıllarında ise Perslerin hakimiyeti süregelmiştir (Anonim, 1993, s. 252).

Sivas, Roma İmparatoru için büyük stratejik ve ticari önem taşımıştır. Sivas ilk önce Bizans devrinde Bizans-Sasani, sonra da Bizans-İslam mücadelesine sahne olmuştur. 663 tarihinden sonra İslam devletleriyle Bizans arasında el değiştiren Sivas, 1071 Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla Türklerin hakimiyetine girmiştir (Demir, 2005, s. 153).

Malazgirt savaşını kazanan Sultan Alparslan Anadolu'da çeşitli bölgelerin yönetimini güvendiği komutanlara vermesi sonucunda Sivas Danişment Gazi yönetimine girmiştir. Danişment Gazi'nin ölümünden sonra başlayan taht kavgaları sonucunda 1174 yılında Selçuklu Sultanı II. Kılıçslan Sivas'ı Anadolu Selçuklu yönetimine almıştır (Denizli, 2002, s. 57).

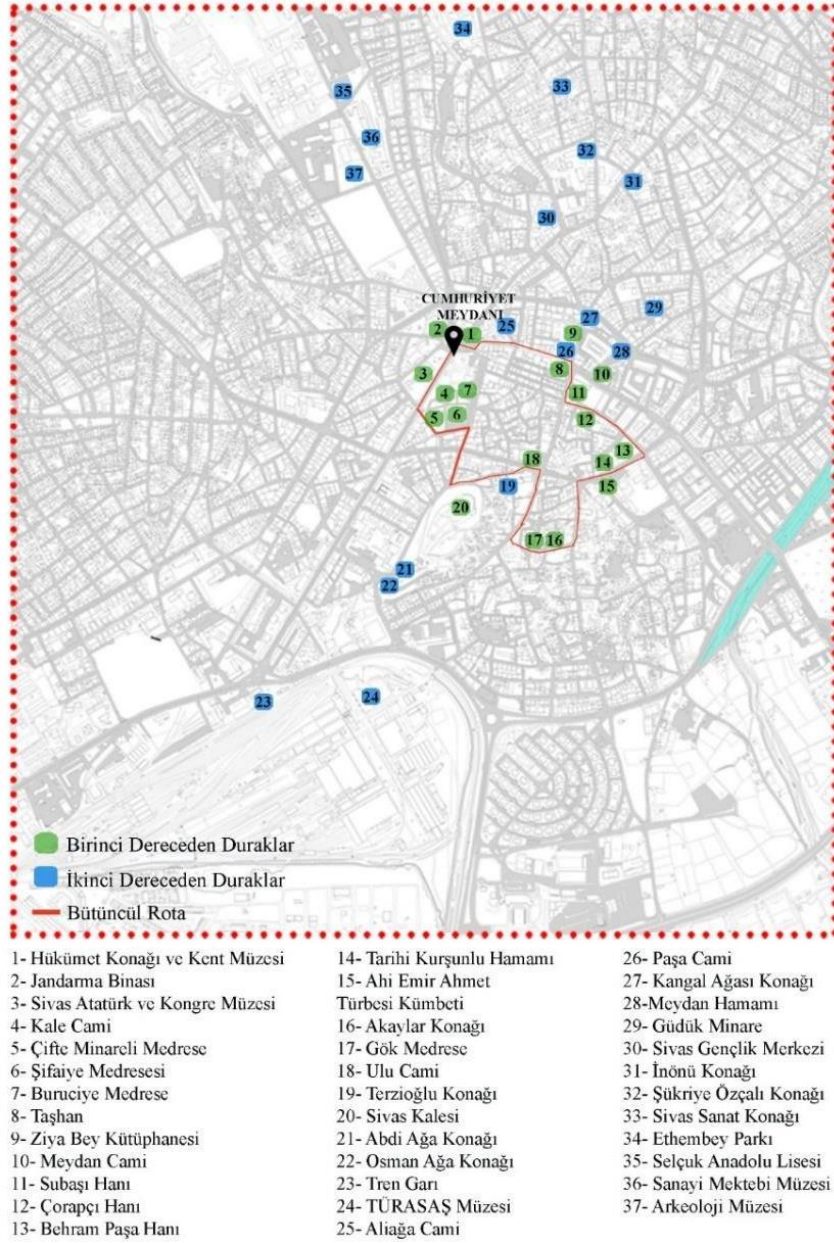
1243 yılında Moğollara yenilmesiyle vergiye bağlanan Anadolu Selçuklu, 1308 yılında yıkılmıştır. Bir süre İlhanlı egemenliğinde kalan Sivas'ta 1340 yılında Eretna Beyliği kurulmuştur. Bu beyliğin başkenti durumunda olan Sivas'ta Eretna Beyliğinin yıkılmasıyla Kadı Burhanettin kendi adını taşıyan ve saltanatı sınırlı kalan devletini kurmuştur. 1398 yılında Kadı Burhanettin'in ölümüyle Sivas Osmanlılara bağlanmıştır (Anonim, 1993, s. 253). Osmanlı döneminde Sivas vilayeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar sancaklarına ayrılmıştır. Cumhuriyet döneminde sancakların vilayet haline getirilmesiyle Sivas vilayeti günümüzdeki haline ulaşmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Sivas'ta ekonomik, kültürel ve sosyal açıdan gelişmelerin yaşandığı görülmüştür.

Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık eden, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'ye 108 gün ev sahipliği yapan Sivas; milli mücadelede etkin rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında büyük bir savaştan çıkmış olmanın verdiği bir yorgunlukla ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durgunluk Sivas özelinde de görülmüştür. Devletçilik politikasının gerekliliği olarak yeni Türkiye'nin inşasında karayolu, demiryolu, köprü ve tünel yapımına öncelik verilmiştir. Sivas'ın Cumhuriyet sonrası gelişimine baktığımızda en önemli gelişmelerin kamu eliyle hayata geçirilen demiryolu hattının açılması, Cer Atölyesi'nin kurulması ve Çimento Fabrikası'nın hizmete girmesi söylenebilir. 1930 yılında demiryolu hattının Sivas'a gelmesi kentin gelişimi yönünde önemli bir adım olmuştur. Bozdoğan (2015) demiryolları aracılığıyla Anadolu'nun her köşesinde Cumhuriyet ideolojisinin temsil edilmesi gerekliliğini ifade etmektedir. Demiryolunun Sivas'a gelmesi tren istasyonu ile bugünkü kent meydanı olan 'Saray Önü'nü birbirine bağlayacak geniş bir bulvar ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç sonucunda kentin Cumhuriyet döneminde açılan ilk bulvarı olma özelliğine sahip İstasyon Caddesi adıyla bilinen İsmet Paşa Bulvarı açılmıştır (Ağraz, 2020). Ökmen'e (2001) göre savaş sonrası ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında küçük bir kent olan Sivas'ta 1939 yılında Cer Atölyesi olarak bilinen Devlet Demir Yolları Fabrikası'nın, 1943 yılında Çimento Fabrikası'nın kurulması kentte nüfus artışı görülmesine sebep olmuştur.

II. Dünya Savaşı nedeniyle 1940-1945 yıllarında Türkiye'de yaşanan ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda durağanlık Sivas'ın kentsel gelişimini de olumsuz etkilemiştir. 1960'lı yıllarda kentte modern binalar ve geniş yollar dikkat çekmektedir (Akbulut, 2009). Tren istasyonu ve Hükümet Binası arasında uzanan İstasyon Caddesi, açıldığı tarihten itibaren popülerliğini korumaktadır. Kentin gelişimi çoğunlukla batı ve güneybatı yönünde yeni yerleşim birimlerinin kurulması ile olmaktadır (Demirel, 2006). 2000'li yıllarda TOKİ evlerinin yapılması, Bağdat Caddesi'nin imara açılması ve Kızılırmak çevre düzenlemesi yapılması ile kentin güneydoğu yönünde gelişmesi başlamıştır. 2008 yılında yapılan Tarihi Kent Meydan'ı düzenlemesi ile Selçuklu dönemine ait eserlerin görünürlüğü artırmak amacıyla Selçuklu Parkı'ndaki ağaçların kesilmesi kentte yankı uyandırmıştır (Kelkit, 2022).

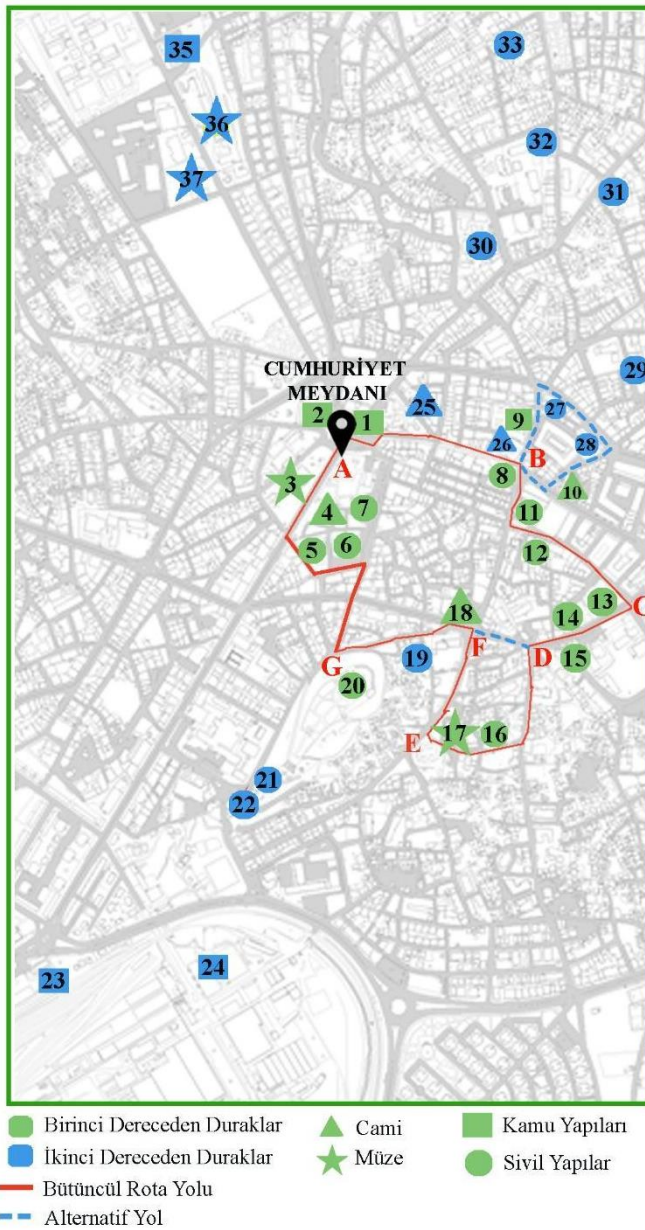
Rota önerisinde bulunmadan önce kentte görülmesi önerilen 37 mekân tespit edilmiştir. Bu mekanlar kent merkezine yakınlığı ve Sivas GoTürkiye sayfası esas alınarak önem derecesine göre birincil ve ikincil duraklar olarak kategorize edilmiştir. Birincil duraklar çerçevesinde etkinlik, yemek ve alışveriş noktaları eklenerek bütüncül rota güzergahı tasarlanmıştır. Rota güzergahı tasarlanırken 19 farklı nokta belirlenmiş ve bu noktalar arasında yürüyerek en kısa sürede birbirine ulaşacak şekilde rota çizilmiştir. Rota güzergahı dışında kalan mekanlar ikincil durak olarak nitelendirilmiştir. Ziyaretçilerin isteğe bağlı olarak ikincil durak noktalarına gitmesi beklenmektedir. İkincil durakların bütüncül rota içerisinde yer alan birincil duraklarla arasındaki mesafenin algılanması ve konumlarının gösterilmesi için Şekil 1'de görülen haritaya birincil ve ikincil durakların tümü eklenmiştir.

Şekil 1. Sivas'ta tespit edilen birincil ve ikincil duraklar (2023)

Sivas kentinde kültürel miras bilinci kazandırmak ve kenti gezmeye gelen kişilere Sivas'ı tanıtmak adına hazırlanan rota, kent merkezi olarak bilinen güçlü bir odak noktası olan Cumhuriyet Meydanı'nda başlayıp tur sonunda aynı noktada bitmektedir. Cumhuriyet Meydanı tarihi yapıları bir arada barındırması, resmi geçitlere ev sahipliği yapması ve insanlar için buluşma/toplanma mekânı olmasıyla kentin en önemli odak noktasıdır (Kelkit, 2022, s. 100). Şekil 2'de görülen haritadaki kültür rotasının ilk durağı A noktası olarak tanımladığımız Cumhuriyet Meydanı'dır. A noktasından başlayan kültür rotası üzerinde yürüyerek toplam 3.130 metre yol katedilmektedir.

Şekil 2. Sivas kültür rotası ve durakları (2023)

Kültür rotasında önerilen yapılar türlerine göre Şekil 2’de görüldüğü gibi cami, müze, kamu yapıları ve sivil yapılar olmak üzere farklı sembollerle ifade edilmiştir. Mavi kesikli alternatif yol, rota ile bağlantılı olup kullanımı ziyaretçilerin tercihine bırakılmıştır. B noktasına gelen ziyaretçi Paşa Cami, Ziya Bey Kütüphanesi, Kangal Ağası Konağı, Meydan Hamamı ve Meydan Cami’ne gitmek isterse mavi kesikli yolu takip etmelidir. Gök Medrese ve Akaylar Konağı’na gitmek istemeyenler F ve D noktalarını birleştirerek gezilerine G noktası ile devam etmelidir.

Kentin sembollerinden olan ve rotanın A noktasında yer alan 1 numaralı Hükümet Konağı’nın zemin katı Şehir Müzesi olarak 2021 yılında kapılarını ziyaretçilerine açmıştır. Sivas’ın mimarisi, tarihi, kültürü, coğrafyası ve önemli şahsiyetlerine dair ziyaretçilerine bilgi veren müze, kentin tanıtımında önemli bir yere sahiptir (Şekil 3).

Şekil 3. Şehir Müzesinden görüntüler

Kaynak: Kişisel arşiv (2023)

Yaklaşık 40 metre yükseklikte bulunan Kale, toprak ve kayadan oluşan bir toprak tepedir. Şekil 4'te görülen 'G' noktasından Kale'ye ulaşmak için halk arasında 'Sakatın Yokuşu' olarak bilinen yolun çıkılması gerekmektedir. Kenti panoramik olarak görmeyi sağlayan Kale'nin Hitit dönemine dayanan bir tarihi de vardır. Sivas Belediyesi tarafından başlatılan Kale Projesi kapsamında 2019 yılında Kale'nin eteklerinde arkeolojik kazı çalışmaları başlatılmıştır (Şekil 4). Kazı çalışmalarının devam ettiği alanda Hitit dönemine ait buluntulara rastlanmıştır. Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından 1946 yılında yapılan kazılar neticesinde Kale'de MÖ II. Binli yıllarda Hititlere ait seramik çömlekler bulunmuştur (Kelkit, 2022, s. 127). Arkeolojik kazılar tamamlanıp, Kale Proje hayata geçirildikten sonra bu alanın kültür rotası içerisine dahil edilmesi önerilmektedir.

Şekil 4. Kale kazı alanı ve Kale'den görüntüler

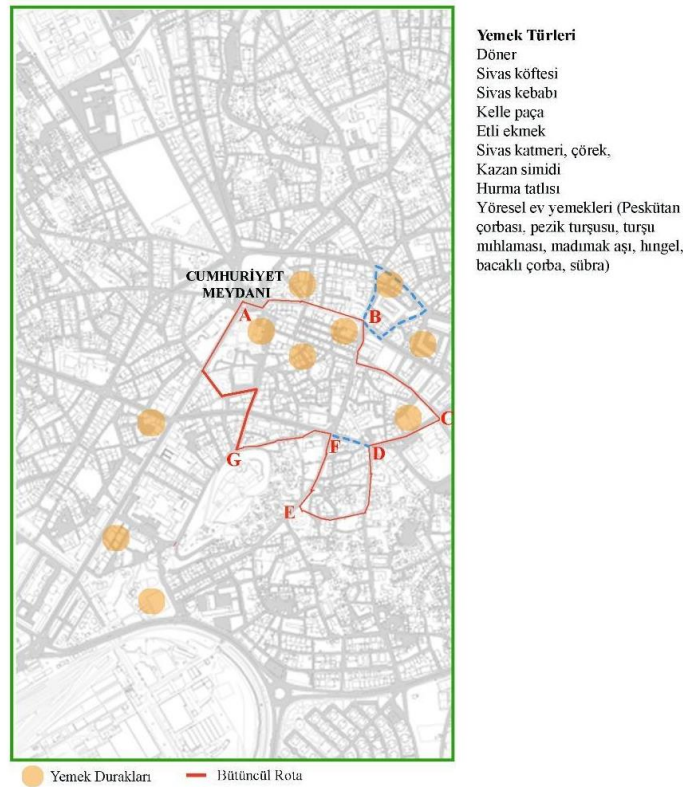
Kaynak: Kişisel arşiv (2022)

A-G güzergahında kentin en işlek caddesi olan İstasyon Caddesi'nin güneyinde Selçuklu Parkı olarak adlandırılan alanda Kale Cami, Buruciye Medresesi, Şifaiye Medresesi ve Çifte Minareli Medreseyi görülürken, bu alan özellikle ilkbahar/yaz aylarında dinlenme, toplanma ve etkinlik alanı olarak kullanılmaktadır. Şekil 5'te de görülen Kale Cami karşısındaki 3 numaralı Kongre Binası, Sivas Kongresi'nin yapıldığı ve günümüzde Atatürk ve Kongre Müzesi olarak hizmet vermektedir.

Şekil 5. Selçuklu Parkı'ndan görüntüler

Kaynak: Kişisel arşiv (2022)

Tablo 4'te A'dan G'ye kadar isimlendirilmiş seçili noktalar arasındaki mesafenin yürüyerek kaç dakikada alınacağı, bu noktalar arasında görülmesi ve ziyaret edilmesi gereken yapılar ifade edilmiştir. Bütüncül rotada yer alan noktalar arasındaki mesafe ve yürüyüş süresi Google Maps uygulaması ile hesaplanmıştır. Ziyaretçilerin kenti gezerken etkin bir deneyim yaşamaları için rotayı yürüyerek tamamlamaları beklenmektedir. İsimlendirilen noktalar arasında ziyaretçiler isteklerine göre Şekil 6'da görülen yeme-içme duraklarına gidebilir, alışveriş yapmak isteyenler ise Şekil 7'de görülen mekanlarda alışveriş yapılabilir.

Şekil 6. Yemek yeme durakları (2023)

A-B güzergahında ilk durak Hükümet Konağı ve aynı binanın bodrum katında hizmet vermeye başlayan Şehir Müzesidir. Hükümet Konağı 1884 yılında inşa edilmiş, 1974 yılında geçirdiği yangından sonra büyük bir onarım görmüştür. 1908 yılında inşa edilmiş olan Jandarma Binası'nda 2020 yılında restorasyon yapılmaya başlanmıştır. Taşhan açık avlulu ve iki katlı olarak 19. Yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Moloz ve kesme taştan inşa edilmiş Ziya Bey Kütüphanesi'nin güney cephesinde bir çeşme yer almaktadır. B-C güzergahında avlusunda Şems-i Sivası'nın türbesi olan Meydan Cami, Subaşı Hanı ve Çorapçı Hanı'nı ziyaret edip; Subaşı Hanı'ndan yöresel yiyecekleri satın almak mümkündür. C-D güzergahında restorasyonu 2019 yılında tamamlanan ve butik otel olarak işletilen Behrampaşa Hanı'nda yöresel yemekleri tatmak, kadın ve erkekler için ayrı bölümleri olan Kurşunlu Hamamı'nı deneyimlemek mümkündür. D-E güzergahında Sivas'taki en nitelikli sivil mimari örneklerinden olan Akaylar Konağı ve görkemli mermer taç kapıya sahip Gök Medrese'nin ziyaret edilmesi önerilmektedir. E-F güzergahında kentin en eski yapılarından Ulu Cami'yi ziyaret etmek mümkündür. G noktasından Kale'ye çıkıp, kenti kuş bakışı

izlemek mümkündür. G-A güzergahında Selçuklu Dönemine ait medreseleri ve Kongre Müzesini gezince Tablo 4'te görülen rota tamamlanmış olmaktadır.

Tablo 4.

Bütüncül rota içerisinde güzergâh ve etkinlik önerisi (2023)

Bütüncül Rota	Mesafe	Yürüyüş Süresi	Öneri Yapılar
A-B	350 m	4 dk	Hükümet Konağı ve Şehir Müzesi (1) Jandarma Binası (2) Taşhan (8) Ziya Bey Kütüphanesi (9)
B-C	500 m	6 dk	Meydan Cami (10) Subaşı Hanı (11) Çorapçı Hanı (12)
C-D	250 m	3 dk	Behrampaşa Hanı (13) Kurşunlu Hamamı (14) Ahi Emir Ahmet Türbesi Kümbeti (15)
D-E	400 m	5 dk	Akaylar Konağı (16) Gök Medrese (17)
E-F	350 m	5 dk	Ulu Cami (18)
F-G	650 m	9 dk	Kale (20)
G-A	630 m	8 dk	Sivas Atatürk ve Kongre Müzesi (3) Kale Cami (4) Çifte Minareli Medrese (5) Şifaiye Medresesi (6) Buruciye Medresesi (7)
Yemek Molası			
Alışveriş Molası			
Yemek Molası + Halk oyunları ve Aşık Atışması gösterileri			

Bütüncül rota içerisinde önerilen Sivas'a özgü eşyalardan ağızlık, kemik tarak, bıçak ve halı/kilim alışverişi, Şifaiye Medresesi'nin içindeki dükkanlardan ve yerel mağazalardan yapılabilir. Sivas Belediyesi aracılığıyla hizmet veren Hanımeli çarşısındaki yöreye özgü el işlerinde bulunduğu satış noktalarına gidilebilir (Şekil 7).

Şekil 7. Şifaiye Medresesi ve Hanımeli Çarşısı

Kaynak: Kişisel arşiv (2023)

250 bin m2 alan üzerine kurulu içerisinde savaş atları müzesi, kitap kafe, restoran, butik otel, Abdülhamid Han Anı Evi, geleneksel atlı sporlar merkezi ve macera parkı olan Hamidiye Kültür Bahçesi kent merkezine yaklaşık 9 km uzaktadır (Şekil 8). Bu çalışma kent merkezinin 1 km'lik yarıçap içerisindeki alanını kapsadığı için rota içerisinde Hamidiye Kültür Bahçesi yer verilme de Sivas'a ziyarete gelenlerin şahsi araç veya taksi vasıtalarıyla buraya gitmeleri tavsiye edilmektedir.

Şekil 8. Hamidiye Kültür Bahçesi

Kaynak: Visit Sivas (<https://visitsivas.com/gezini-planla/hamidiye-kultur-bahcesi>)

Sonuç

Sivas kenti geçmişten günümüze Lidyalı, Romalı, Danişmendli, Selçuklu ve Osmanlı gibi birçok medeniyet ve uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Sivas sahip olduğu gelenek ve göreneklere, farklı kültürel katmanlarıyla zengin kültürel miras barındıran bir kenttir. Sivas'ın tanıtılması ve marka değeri oluşturulması, yalnızca kentte yaşayan bireylerin değil toplum olarak kültürel miras farkındalığının artırılması önemsenmektedir. Kültürel mirasın tanıtılması ve kültürel miras farkındalığı kazandırılması amacıyla toplumun her kesimine yani kentte yaşayan bireylere, kente gelecek olan yerli-yabancı ziyaretçilere ve GoTürkiye web sayfası üzerinden rotaya ulaşabilecek tüm bireylere yönelik bir çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada Sivas'ta kültürel miras bilinci oluşturma ve farkındalık yaratma adına kültür rotası önerisinde bulunulmuştur. Rota önerisinde 19'u birincil, 18'i ikincil durak olmak üzere 37 farklı durak belirlenmiş ve birincil duraklar arasında yürüyerek en kısa sürede ulaşım sağlanacak şekilde rota çizilmiştir. Kültür rotasındaki ikincil duraklar sayesinde ise kentin tanıtımında geri planda kalmış yapılara dikkat çekilmiştir.

Sivas halayı ve halk oyunları, aşık atışması gibi somut olmayan kültürel mirasların rotaya entegre edilerek kültür rotası sadece tarihi yapıların gezileceği rota önerilerinden ayrılmaktadır. Bütüncül rota önerisi önerisinin kentte turizmin gelişmesi adına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kültür rotasının geliştirilmesi için önerilen eylem planları şunlardır:

- Şehir dışından gelen turların ziyaretçilerini kent içinde indirecek ve tur arabalarını park edecek yerlerin hazırlanması önerilmektedir.
- Kültürel rota kavramının gelişmesi, yerel yönetimlerin iş birliği yapma hususunda bilinçlendirilmesi beklenmektedir. Belediye, valilik, sivil toplum kuruluşları, üniversite, meslek odaları ve gönüllülerin iş birliğinde kentsel ve bölgesel ölçekte özel sektörün de desteğiyle yatay iş birliği zemini hazırlanmalıdır. Ulaşım seçenekleri, çevre düzenlemesi, tanıtıcı levha ve işaretçilerin yerleştirilmesi, konaklama yatırımları gibi yenilikçi turizm yaklaşımı geliştirilmelidir.
- Sivas halk oyunları ve aşık atışması gibi yöresel etkinliklerle kültür rotası zenginleştirilmelidir. Hem bu gösterilerin izlenip hem de yöresel yemeklerin tadılacağı organizasyon, workshop gibi etkinlikler düzenlenmelidir.
- Ziyaretçilerin ve yerel halkın kullanacağı mobil uygulamalar hazırlanmalı, kent içinde belirli noktalara karekod gibi işaretleme sistemleri konularak ziyaretçilerin kültür rotasını takip etmeleri kolaylaştırılmalıdır. Ziyaretçileri rota içerisinde yönlendirmek için durak noktalarına bilgilendirme panosu, yön ve işaret levhaları yerleştirilmelidir.
- Kültürel miras bilincinin toplumda geliştirilmesi ve kültür rotasının halk tarafından sahiplenilmesi için bilinçlendirme ve farkındalığa yönelik halkın her kademesine eğitimler verilmelidir.
- Yerel halk tarafından seçilen kent tarihi hakkında bilgileri olan mimarlık tarihçisi, sanat tarihçisi gibi alanında uzman kişiler tarafından ziyaretçilere rehberlik hizmeti verilmelidir.
- Kültür rotasının hedef kitleye ulaşması adına tanıtım stratejileri geliştirilmelidir.

Bu çalışmada önerilen kültür rotası ile kültürel miras farkındalığı kazandırılması ve kente gelecek olan ziyaretçilere kenti etkin bir şekilde tanıtmak amaçlanmıştır. Sivas GoTürkiye web sayfasında yer alan rota güzergahını geliştirmek için kültür etkinlikleri ve kültürel miras öğeleri eklenerek görsel bir harita hazırlanmıştır. Bu çalışma ile kültürel miras farkındalığı kazandırılırken, kentin görünürlüğüne önemli etkisi bulunan GoTürkiye platformunun geliştirilerek kentin tanıtımına katkı sağlanmıştır. Mevcut çalışmanın Sivas kent merkezi ve yakın çevresini kapsayan rotalar sistemi oluşturulmasına dair yapılacak araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağraz, G., Eroğlu, E., & Yıldız, M. E. (2020). Modern Kentin Saati: Sivas Cer Atölyesi. *Mimarlık*, (414).
- Akbulut, G. (2009). Sivas şehri'nin tarihi coğrafyası. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(2), 212-222.
- Akkuş, G., Karaca, Ş., & Polat, G. (2015). Miras farkındalığı ve deneyimi: üniversite öğrencilerine yönelik keşifsel bir çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, (50), 71-81.
- Anonim. (1993). *Yurt ansiklopedisi* (1. baskı). Anadolu Yayıncılık.
- Bozdoğan, S. (2015). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür* (1. baskı). (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Bulut, S. H. (2019). Türkiye'de somut olmayan kültürel mirasın korunmasına yönelik destinasyon oluşturma: Sivas Madımak Otel. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 5(2), 99-106. DOI: 10.22252/ijca.632850
- Can, M. (2009). *Kültürel miras ve müzecilik çalışma raporu*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf?0>
- Ceylan, O. (1988). *Sur ve kaleleri ile tarihte Sivas* (1. baskı). Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Çekül Vakfı. (2015). *Kültür rotaları planlama rehberi* (1. baskı). Çekül Vakfı- Tarihi Kentler Birliği Yayınları.
- Çekül Vakfı. (2014). *"Gaziantep" kültürel rota sistemi: Mekânsal planlama rehberi* (1. baskı). <https://www.cekulvakfi.org.tr/proje/2014-rota-calismalari>
- Demir, M. (2005). *Türkiye Selçukluları ve beylikler devrinde Sivas şehri* (1. baskı). Sakarya Kitabevi.
- Demirel, Ö. (2006). Osmanlı dönemi Sivas şehrinde sur, saray, mahalleler ve sosyo-kültürel eserler. *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri* (1. Baskı, s. 37-66) içinde. Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Denizli, H. (2002). *Sivas* (1. baskı). Sivas Basımevi.
- GoTürkiye. (2023, 26 Ocak). Türkiye destinasyonları. <https://goturkiye.com/tr/tum-turkiye-destinasyonlari>
- Halaç, H. H. ve Benzer, M. (2019). Küçük yerleşim yerlerinin turizme açılmasında kültürel mirasın rota ile kurgulanması. *Geomatik Dergisi*, 4(1), 23-29. DOI: 10.29128/geomatik.438618
- Halaç, H. H., Çoban, Z. ve Ulaş, E. (2022). Büyükkada'daki hafıza mekanlarının korunması ve canlandırılması için kültür rotası önerisi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 56, 11-27. DOI: 10.53568/yyusbed.1113377
- Halaç, H. H. ve Saatci İzci, B. (2021). Kent sanal turlarında kültürel mirasın değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 985-1004. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.749>
- International Council on Monuments and Sites. (2008). *Kültürel rotalar tüzüğü*. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_en0623812001536913379.pdf
- Karaca Yılmaz, Ş., Şahbudak, E., Akkuş, G. ve Işkın, M., (2017). Kültürel miras farkındalığı: Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir uygulama çalışması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 86-100.
- Kelkit, D. M. (2022). *Kentsel bellek kumbarası: Sivas kenti örneği* (Tez No. 782004) [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kutlu, D. (2021). Destinasyon pazarlaması perspektifinde kültürel miras. Divriği Çiğdemli Köyünün keşfi. *Kent Akademisi*, 14(1), 59-72. DOI: 10.35674/kent.809153
- Ökmen, M. (2001). Sivas'ta kentsel gelişme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 239-264.
- Pürlü, K. (2011). Sivas'ta Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin Geliştirilmesi için Hazırlanan Rapor, Sivas: Sivas Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Semerci, F. (2017). Anadolu Selçuklu medreselerinin cephesel ve mekansal kalite: Sivas kenti örneği. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 295-328. <https://doi.org/10.20486/imad.348058>
- Sivas GoTürkiye. (2023, 26 Ocak). Sivas rotaları. <https://gosivasturkiye.com/tr/sivas-rotalari>

Türkiye Turizm Tanıtım ve Geliştirme Ajansı. (2023, 26 Ocak). TGA hakkında. <https://tga.gov.tr/hakkinda/>

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2023, 26 Ocak). Dünya doğal ve kültürel mirası koruma sözleşmesi. <https://www.unesco.org.tr/Pages/161/177>

Yenil, Ü. ve Akyazı, N. (2019). Sürdürülebilir turizm kapsamında kültürel iz koridoru değerlendirmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1179-1192. DOI: 10.28948/ngumuh.598189

Visit Sivas. (2023, 26 Ocak). Hamidiye kültür bahçesi. <https://visitsivas.com/gezini-planla/hamidiye-kultur-bahcesi>

URL1:<https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-288365/turkiyenin-global-turizm-tanitim-platformu-goturkiyecom.html#:~:text=GoTürkiye.com%20platformu%20gastronomi%2C%20inan%C3%A7,de%20rotalarla%20planlamalar%C4%B1na%20olanak%20sa%C4%9Fl%C4%B1yor.>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

*Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

*Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sümerbank'ın Van'daki Faaliyetleri ve Yapıları

Business and Buildings of Sumerbank in Van

Güler ÖZYILDIRAN

Assist. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Architecture and Design, Department of Architecture, Van, Turkey
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5656-9306 / E-mail: gulerozyildiran@hotmail.com

Kübra KANTAR

Graduate Student, Van Yüzüncü Yıl University, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Landscape Architecture Program,
Van, Turkey
Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı ABD, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-5736-4284 / E-mail: mkubrakantar@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özyıldiran, G. and Kantar, K. (2023). Business and buildings of Sumerbank in Van. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 308-334.

Özyıldiran, G. ve Kantar, K. (2023). Sümerbank'ın Van'daki faaliyetleri ve yapıları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 308-334.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 11 April/Nisan 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 308-334

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Güler ÖZYILDIRAN and Kübra KANTAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Sümerbank, 1930'lu yıllardan 1990'lı yıllara kadar Anadolu'da yerli sanayinin kurulması ve yerli sanayi ürünlerinin herkese ulaşması için öncü bir kamu kurumu olmuştur. Sümerbank yapıları, mağazaları ve fabrika yerleşkeleri ile buldukları kentin, kent ve mimarlık tarihinin önemli yapılarını oluşturmuştur. Bu nedenle Van kenti açısından incelenmesi ve kayıt altına alınması önemlidir. Sümerbank tarihçesi içinde ise, Türkiye'nin en doğusundaki bölge müdürlüğü merkezi olması bakımından Van önemlidir. Ancak Sümerbank'ın Van'daki yapıları hakkında literatürde yeterince yazılı bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, 1990'lı yıllardaki özelleştirmeler sonrası ve 2011 Van depremleri sonrası bu yapıların çoğu, fonksiyonu ile beraber değişim geçirmiş veya yıkılmıştır. Bu çalışmada, Sümerbank'ın Van'daki faaliyetleri ve yapıları hakkında mimarlık tarihi araştırması ile endüstri mirasının incelenmesi ve belgelenmesi hedeflenmiştir. Araştırma, bu yapılar hakkında ulaşılabilen resmi kayıtların ve projelerin incelenmesi, ayakta olan yapıların yerinde gözlenmesi, dönemin tanıkları ile söyleşiler ve tüm bu verilerin analizinden oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında, Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü binası ve mağazaları, Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası, Van Yün İpliği Fabrikası incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sümerbank, Mağaza tasarımı, Endüstri yapıları, Modern mimarlık tarihi, Van

Abstract

Sumerbank was a leading public institution for the establishment of local industries in Anatolia and making local industrial products accessible for everyone between the years of 1930s and 1990s. Sumerbank buildings, with its superstores and factory campuses, are significant examples for urban history and architectural history. Hence, analysis and documentation of these buildings are significant for Van. Moreover, within the history of Sumerbank, Van was a significant regional directorate center in the easternmost part of Turkey. However, Sumerbank buildings in Van are not well documented in the academic and architectural literature. After the privatizations of Sumerbank in the 1990s and the Van earthquakes in 2011, most of these buildings were changed or demolished. This study aims to assess and document the business and buildings of Sumerbank in Van, as an industrial architectural heritage. This research consists of examining the official records and projects that can be accessed about these buildings, surveying existing buildings, interviews and analyzing the collected data. In the context of research, Sumerbank Van Regional Directorate building and superstores, Sumerbank Van Leather and Shoe Factory, Van Wool Yarn Factory were examined.

Keywords: Sumerbank, Shop design, Industrial buildings, Modern architectural history, Van

Giriş

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, ekonomik kalkınma için yerli mallara ve yerli sanayiye önem verilmiş, karma ekonomi modeli benimsenerek hem özel sektör teşvik edilmiş hem de devlet eliyle örnek işletmeler açılmıştır. Bu kapsamda, 1933 yılında kurulan Sümerbank, Anadolu'nun sanayileşmesi ve yerli sanayi ürünlerinin tüm Anadolu'ya ulaşabilmesi için öncü bir kurum olmuştur. Bankacılık, mağazacılık ve fabrika tesisleri ile tüm Anadolu'ya örnek bir kuruluş olarak yayılan Sümerbank, 1987 yılında özelleştirme kapsamına alınmaya kadar, 54 yıl büyüyerek hizmet sunmuştur. Anadolu'da var olan ham maddeleri sanayi ürünleriyle, iş gücünü çalışmayla, yerli mallarını kaliteyle buluşturmuştur. 1987 Yılından sonra Sümer Holding A.Ş. adıyla çalışmalarına devam eden eski Sümerbank işletmeleri, 1990-1995 dönemlerinde hızla özelleştirilmeye ve bu alandaki görevlerini özel sektöre devretmeye başlamıştır.

Sümerbank, cumhuriyet tarihinin önemli bir bölümünde, Anadolu'nun kentlerinde mağazacılık ve sanayileşme alanlarında hem önemli bir boşluğu doldurmuş hem de benzer alanlardaki özel kuruluşlar için mekânları ve işleyişi ile örnek teşkil etmiştir. Bu nedenle, cumhuriyet dönemi endüstri mirası denilince ilk akla gelen yapılar, Sümerbank yapılarıdır. Bu kapsamda, Sümerbank yapıları ve faaliyetleri, kent tarihi ve mimarlık tarihi açısından araştırılması ve belgelenmesi gereken önemli bir konudur. Van kenti de Sümerbank'ın en doğudaki bölge müdürlüğü merkezi olması, mağazacılık alanında ilklerden, sanayileşme açısından da geç dönem kurulan örneklerden olması bakımından önemlidir. Ancak en doğuda olması ve fabrikalarının da geç dönemlerine doğru kurulmaya başlaması nedeniyle, Van'daki yapıları ve faaliyetlerinin dönemin Sümerbank literatüründe yer alamadığı görülmüştür, hakkında yazılı bilgi yok denecek kadar azdır. Günümüzdeki geriye dönük Sümerbank araştırmalarına dayanan yayınlarda da Van hakkında yazılı bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum, Van'ın geçmiş Sümerbank literatüründe yeterince yer alamamış olması, günümüzde de yapılarının tanınmayacak kadar değişmiş olması veya yıkılmış olması nedenleriyle araştırmacılar tarafından fark edilememiş olması şeklinde yorumlanabilir. Bu da önemli bir kentin önemli endüstri mirasının kaydedilemeden unutulmak üzere olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikten yola çıkılarak, bu araştırmada amaç, Sümerbank'ın Van'daki faaliyetlerini, bu faaliyetlerinde kullandığı yapı ve yerleşkeleri tespit etmek, kent belleğindeki ve mimarlık tarihindeki durumunu incelemek, günümüzdeki durumlarıyla da karşılaştırarak, belgeleyip, bu alandaki gelecek çalışmalar için araştırma altlığı oluşturmaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde endüstri mirası ve Sümerbank hakkında araştırmalara dayanan literatür taraması sunulmaktadır. İkinci bölümünde Van'daki Sümerbank faaliyetleri ve yapıları hakkında kullanılan materyal ve araştırma yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Araştırma, ulaşılabilen sınırlı sayıda eski belge, çizim ve fotoğrafın yanında, ağırlıklı olarak sözlü tarih çalışması ve dönüşmüş veya yıkılmış alanın yerinde gözlenmesine dayanmaktadır. Üçüncü bölümde, cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'nun sanayileşmesinde Sümerbank'ın rolü ve Van'ın 1970'li yıllara kadar sanayileşme öncesindeki durumu analiz edilmektedir. Dördüncü bölümde Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve doğuya özgü tasarlanan mağazaları sunulmaktadır. Beşinci bölümde Van'da Sümerbank tarafından planlanarak kurulan ilk fabrika olan Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası incelenmektedir. Altıncı bölümde ise, özel sektör bünyesinde kuruluşuna başlanılan ancak sonradan Sümerbank bünyesinde işletilen Van Yün İpliği Fabrikası ele alınmaktadır.

1. Endüstri Mirası ve Sümerbank Hakkında Araştırmalar

“Endüstri mirası” kavramının en önemli tanımı, ICOMOS-TICCIH (2011) “Dublin ilkeleri”nde yer almaktadır. “Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi” ifadesinin İngilizce (International Council on Monuments and Sites) kısaltmasından oluşan ICOMOS, tarihi anıtlar ve sitlerin korunması ve değerlendirilmesine yönelik ilkeler, teknikler ve siyasetler geliştirmek ve ilgili her türlü araştırmayı desteklemek ve yönlendirmek amacıyla 1965 yılında Varşova'da kurulmuştur. Paris'te bulunan ICOMOS Uluslararası Belgeleme Merkezi'nin mimarlık mirasıyla ilgili arşivlerini oluşturmaktadır, Dünya Mirası Listesi için UNESCO'ya danışmanlık yapmaktadır. 1973 yılında İngiltere Ironbridge'de düzenlenen Endüstri Mirasının Korunması Uluslararası Konferansı'ndan sonra, “Endüstriyel Mirasın Korunması Uluslararası Komitesi” ifadesinin İngilizce (The International Committee for The Conservation of The Industrial Heritage) kısaltmasından oluşan TICCIH oluşmuştur ve endüstri mirası konusunda ICOMOS'a danışmanlık yapmaktadır. Kısa adı “Dublin ilkeleri” olan “Endüstri mirası siteleri, yapıları, alanları ve peyzajlarının korunması için ICOMOS-TICCIH ortak ilkeleri”, ICOMOS'un 28 Kasım 2011'de yapılan genel kurulunda kabul edilmiştir. Toplam 14 maddeden oluşan bu ilkelerin birincisi “endüstri mirası” tanımını içerir ve Prof. Dr. Zeynep Ahunbay'ın Türkçe çevrisi ile şu şekildedir:

Endüstri mirası sitler, yapılar, kompleksler, alanlar ve peyzajlar yanında, onlarla ilgi makineler, eski veya devam eden sanayi süreçleri, hammaddelerin çıkarılması, ürüne dönüştürülmesi ve ilgili enerji ve taşıma altyapıları hakkında veri sağlayan nesnelere veya belgelerden oluşmaktadır. Eski veya yeni, sanayi süreçlerini üretmek ve ürünleri daha geniş pazarlara dağıtmak için hammadde sağlayan doğal

kaynaklara, enerji ve taşıma ağlarına bağlı olduklarından, endüstri mirası kültürel ve doğal çevre arasındaki derin bağı yansıtır. Hem taşınır ve taşınmaz varlıkları kapsar, hem de teknik bilgiler, işin ve çalışanların organizasyonu, toplulukların yaşamını biçimlendiren ve toplumlara, genelde dünyada büyük düzen değişikliklerine yol açan karmaşık sosyal ve kültürel mirasla ilişkili soyut boyutları bulunmaktadır (ICOMOS-TICCIH, 2011, madde-1).

Mimarlık araştırma alanı olarak “endüstri mirası ve korunması” konusu, daha genel çerçevede “modern mimarlık mirası ve korunması” konusuna dayanmaktadır. Bu alanda dünya çapında en yaygın ve etkili çalışmalar yapan oluşum, 1988 yılında kurulan “DOCOMOMO_International”dır. Adını “modern hareketin binalarının ve çevrelerinin belgelenmesi ve korunması” ifadesinin İngilizce (Documentation and CONservation of Buildings, Sites and Neighborhoods of the MODern MOVement) kısaltmasından alan bu oluşum, 2002 yılından beri düzenlediği uluslararası bilimsel konferanslarla, modern mimarlık mirasının tespit edilip, belgelenmesi ve korunması için çalışmalar yapmaktadır. Bu alanda dünyanın birçok ülkesinde alt çalışma grupları oluşmuştur. “DOCOMOMO_Türkiye Çalışma Grubu”, ilk olarak 2002 yılında ODTÜ Mimarlık Fakültesi’nde gerçekleştirdiği konferansla, Türkiye’de modern mimarlık ürünlerinin tespiti ve belgelenmesi için çalışmalar başlatmıştır ve “modernizmin yerel açılımları” başlığıyla düzenli olarak her yıl başka bir şehirde başka bir üniversite ev sahipliğinde düzenlediği bilimsel toplantılarla, bu alanda Türkiye envanteri oluşturmak için kapsamlı bir çalışma yürütmektedir. Uluslararası DOCOMOMO konferanslarının dokuzuncusu da 2006 yılı Eylül ve Ekim aylarında ODTÜ ve Yıldız Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde Türkiye’de gerçekleşmiştir. Ardından, Mimarlar Odası Ankara Şubesi’nin akademik süreli yayını olan Dosya dergisinin, Doç. Dr. Haluk Zelef editörlüğünde 2006 Kasım ayında yayımlanan 3. sayısı da “endüstri mirası” teması ile yayımlanmıştır. Bu adımlar, Türkiye’de modern mimarlık mirasının, daha özelden de endüstri mirasının tanınması, tespiti, belgelenmesi ve korunmasına yönelik önemli başlangıçlar olmuştur.

Zelef (2006), Dosya 3. sayısının önsözünde, Türkiye’de endüstri mirasına karşı mevcut yaklaşımı, Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak iki kategoride açıklamıştır. Türkiye endüstri tarihinin önemli isimlerinden Alman mimar Wolfgang Müller-Wiener’in bu konudaki tespitlerine işaret ederek, “teknik nitelikli yapıların Osmanlı mimarisinin uygulamalarında hep önemli bir yer tutmasına karşın, incelemelerde anıtların yanında ‘üvey evlat’ muamelesi gördüğünü”, kitaplarda ve seyahatnamelerde de hep geri planda kaldığını aktarmıştır. İstanbul’un siyasi ve ticari başkent özelliği yanında 19. yüzyıl sanayileşme çabalarının da merkezi olduğunu vurgulayarak, bu önemli yapı grubu hakkında araştırma ve koruma çalışmalarının geçmişte ihmal edildiğini ancak son yıllarda Feshane, Silahtarağa Elektrik Santrali örneklerinde görüldüğü gibi koruma ve yeniden işlevlendirme çalışmalarının önem kazanmaya başladığını ifade etmiştir. Cumhuriyet dönemi endüstri mirasının ise henüz benzer bir ilgiye kavuşmadığını belirterek, bu durumu şöyle açıklamıştır:

Bu dönemin yapıları göreceli olarak belki sayıca daha fazla oldukları için, ya da ‘nostalji’ duygularını besleyecek mimari öğelere sahip olmadıklarından benimsenmeye değer görülmemekte ve üzerinde yer aldıkları değerli arsalar nedeniyle yok edilmesi gereken birer hurda olarak değerlendirilmektedirler. Bu yapıların envanter çalışmalarının bile tam anlamıyla yapıldığı söylenemez (Zelef, 2006, s. 5).

Bu tarihten sonra, başta DOCOMOMO_Türkiye çalışmaları olmak üzere, cumhuriyet dönemi endüstri mirasına yönelik envanter ve araştırma çalışmaları hız kazanmıştır. Araştırılan endüstri yapı ve yerleşke gruplarının başında ağırlıklı olarak Sümerbank yapı ve yerleşkeleri yer almıştır. Kayseri, Nazilli gibi örneklerde yerleşke ve yapılar üniversitelere devredilerek, koruma altına alınmış, daha kapsamlı araştırmalar yapılmak üzere zemin oluşturulmuştur. Sümerbank konusu, mimarlık, tasarım, planlama alanlarında tez araştırmalarına da önemli bir odak olmaya başlamıştır. YÖK tez merkezindeki tez başlıklarında “Sümerbank” ifadesi taratıldığında, mimarlık, tasarım ve planlama alanlarında 2002’den günümüze 6 doktora tezi ve 15 yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Belli bir temanın veya belli bir kentin odağında Sümerbank yapılarını araştıran bu tezler, literatür taramalarında konuyu daha genel çerçeveden ele aldıkları için, başka çalışmalara da ilham verebilmektedir. Ancak yazının başında da değinildiği gibi, hiçbirinin içeriğinde Van’daki Sümerbank yapıları ve faaliyetleri hakkında yazılı herhangi bir bilgi yer almamıştır. Günümüzdeki yapılarının 2011 Van depremleri sonrası yıkılmış veya fonksiyonu ile beraber tanınmayacak kadar dönüşmüş olması, bu kapsamda Van’da yapılabilecek araştırmaları kısıtlamaktadır. Yukarıda bahsedilen “2011 Dublin ilkeleri”, “endüstri miras alanları ve yapılarının sürdürülebilir biçimde korunması için en uygun yol özgün kullanımlarının sürdürülmesi veya uygun yeni kullanımlar bulunması” olarak açıklamıştır (ICOMOS-TICCIH, 2011, madde-10). Van’daki örneklerdeki gibi, bu yapıların terk edilmesi veya işlev değişikliği durumlarda yapılması gerekenleri ise 12. maddesinde şöyle açıklamaktadır:

Endüstri mirası alan ve yapılarının terk, işlev değişikliği ve/veya uyarlaması söz konusu olduğunda, bileşenlerin yıkımı ve malzemelerin taşınması dahil tüm işlemler, örneğin bileşenlerin yıkımı, makinelerin sökülmesi, kayıt altına alınmalıdır. Bileşenlerin endüstri süreçlerinin parçası olarak biçimleri,

işlevleri ve yerleri ayrıntılı olarak belgelenmelidir. Çalışanların iş süreçleri ile ilgili sözlü ve yazılı hikâyeleri toplanmalıdır (ICOMOS-TICCIH, 2011, madde-12).

Eski işlevini yitirerek dönüşüm geçirmiş veya yıkılmış endüstri mirası hakkında geriye dönük olarak nasıl bir araştırma yürütülebileceğine dair önemli bir örnek, 2009 yılında Prof. Dr. Ali Cengizkan tarafından derlenerek hazırlanan “Fabrika’da Barınmak” kitabı olmuştur. “Erken cumhuriyet döneminde Türkiye’de işçi konutları: yaşam, mekân ve kent” açıklaması ile yayımlanan bu kitap, Kayseri, Nazilli, Malaya, Bursa gibi çok sayıda fabrika yerleşkesini, üretim yapıları yanında konutları ve sosyal alanları ile büyük bir yaşam alanı olarak ele almaktadır. Kitabın son bölümünde Cengizkan (2009) araştırma yöntemi hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

‘Fabrikada Barınmak’ başlığıyla araştırma ışıldığını ulusallaşma ve modernleşme aracı olarak sanayi ve üretim kuruluşlarına, bunların kurulma gerekçeleri, varlıkları ve işletimlerine yöneltilen böyle bir çalışma, özellikle Türkiye’de kendi ön-araştırma alanlarını da beraberinde geliştirmek, adeta bir veritabanı oluşturmak durumunda: Bir mimarlık tarihçisi gibi alan ve arşiv araştırması yapacaksınız; bir iktisat tarihçisi gibi dönemin üretim ve finansla ilgili bilgileriyle besleneceksiniz; bir planlama tarihçisi gibi şehir planlama bilgisi toplayacak ve varsa planın mantığını deşifre etmeye çalışacaksınız; bir kent tarihçisi gibi fabrikanın eklendiği ve varlığını sürdürdüğü yerleşimi, kasabayı, kenti, inceleyeceksiniz; bir toplumsal tarih yazarı gibi, içinde barınılan fabrikanın insan bedeni ve insane ilişkileri üzerinde ve giderek yerleşim genelinde, kentin gelişmesi açısından topluluk yaşamı ve toplumsal ilişkiler açısından nasıl sonuçlara yol açabileceğini anlaşılabilir kurgulara bağlamaya çalışacaksınız (Cengizkan, 2009, s. 255).

Bu açıklama, Van’daki Sümerbank yapıları örneklerdeki gibi hakkında yazılı bilgi neredeyse hiç olmayan, büyük ölçüde yıkılmış, kalan yapıları da büyük dönüşüm geçirmiş bir ortamda, araştırmanın nereden başlaması gerektiğine dair önemli bir yol göstermektedir. Bu kapsamda, sadece mevcut tekil yapıların mimari detayları ile incelenmeye çalışılmasının ötesinde, mimarlık tarihi, iktisat tarihi, kent tarihi, kent belleği gibi çok genel bir perspektiften çerçeve çizerek araştırmaya başlanmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Son dönemde, Sümerbank’ta geçmişte üretilen ürünlerin tasarımları ve bu ürünlerin üretim mekânlarının işleyiş şekli, tasarım ve mimarlık alanlarında önemli bir araştırma konusu olarak gündeme gelmiş, önemli koleksiyonların toplanmasına, sözlü tarih çalışmalarının yapılmasına ve bunların sonucu olarak sergilerin ve yayınların hazırlanmasına başlanmıştır. Bu kapsamda hazırlanan iki önemli serginin görselleri, Şekil 1’de gösterilmektedir. Bu sergilerden ilki, Çankaya Belediyesi Çağdaş Sanatlar Merkezinde 2018 yılında açılan “Bir Ulusu Giydirmek:1956-2000 Yılları Arası Sümerbank Desenleri” sergisidir. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi tarafından Nazilli Basma Sanayi Müessesesine ait arşiv ve İzmir Ekonomi Üniversitesi tarafından İzmir Halkapınar Basma Sanayi Müessesesine ait arşiv toplanıp koruma altına alınmıştır. Bu arşivlerden yola çıkılarak, İzmir Ekonomi Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi tarafından hazırlanan sergide, 1930-2000 yılları arasında dünya kültür ve moda tarihinin önemli olaylarını ve bunların Türkiye’deki yansımalarını 10’ar yıllık periyotlar halinde bir zaman çizelgesi üzerinde göstermeye çalışılmıştır ve Sümerbank’ın kumaşları ve özgün desenleri ile ulusal bir tekstil desen üslubu ve moda oluşturduğu vurgusu yapılmıştır (Çankaya Belediyesi, 2021). İkinci sergi ise, Kundura Hafıza Kültürel Mirası Koruma Derneği tarafından eski Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası yerleşkesinde 2021 yılında açılan “Kundura’nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığan Dünya Sergisi”dir. Temelleri 1800’lerin başına dayanan ve 1999 yılına kadar uzun bir üretim serüveni olan fabrikanın, İstanbul’un en önemli endüstri miraslarından biri olarak korunması için 2015 yılında “Kundura Hafıza Projesi” başlatılmıştır. Bu çalışmaların ilk sonuç ürünü olarak da 2021 yılında bu sergi, fabrika döneminde ahşap ayakkabı kalıplarının üretildiği Marangozhane binasında açılmıştır ve Sac Ambarı’nda da fabrika döneminde kullanılan el aletleri ve makineler sergilenmektedir. Sergide fabrika alanının, içindeki kreş, kantin, sinema, sağlık ocağı, kütüphane gibi birimleri ile zamanında yaklaşık üç bin işçi, memur ve ailelerinin önemli bir yaşam alanı olduğu, gündelik hayatla üretim faaliyetinin iç içe geçtiği ve 2000’li yıllara kadar Beykoz ilçesinin, sosyokültürel ve ekonomik yapısının gelişmesinde önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Beykoz Kundura, 2021). Bu sergi örnekleri, Van’da Sümerbank bünyesinde yapılan üretimlere dair yeterli envanter toplanabilmesi halinde gelecekte yapılabilecek çalışmalara örnek oluşturmaktadır.

Şekil 1

Sümerbank'ın ürün tasarımları ve mekânları hakkında 2018 günümüzde düzenlenen iki önemli serginin afiş ve fotoğrafları; a&b) “Bir Ulus Giydirmek: 1956-2000 Yılları Arası Sümerbank Desenleri Sergisi”, Çankaya 2018; c&d) “Kundura'nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya Sergisi”, Beykoz 2021

Kaynak: a&b) <https://www.cankaya.bel.tr/news/8481/11-Bin-Kisi-Gecmise-Yolculuk> ;

c&d) <https://beykozkundura.com/sergianasayfa>

Van'daki Sümerbank yapıları ve faaliyetleri hakkında, yazılı bilgi ve belge eksikliği yanında, 2011 depremleri sonrası yapıların yıkım veya dönüşümleri ile ilgili olarak, 2011 Dublin ilkeleri 12. maddesinde belirtilen türden kayıtların alınmadığı veya ulaşılabilir arşivlere eklenemediği görülmektedir. Bu çalışmada, bahsi geçen araştırma kısıtları dikkate alınarak, Van'daki yapıların mimari detayları ile incelenmeye çalışılmasının ötesinde, Cengizkan'ın (2009) ifade ettiği yöntemle, ilk etapta Van'daki Sümerbank yapıları ve faaliyetlerine dair ulaşılabilen tüm bilgi ve belgelerle, mimarlık tarihi, iktisat tarihi, kent tarihi, kent belleği gibi çok genel bir perspektiften çerçeve çizerek çalışmaya başlamanın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

2. Araştırma Yöntemi

Sümerbank ve Van hakkında ayrı ayrı çok sayıda yazılı kaynaklar ve araştırmalar olsa da Sümerbank hakkındaki yazılarda Van'a dair, Van hakkındaki yazılarda ise Sümerbank'a dair yazılı bilgi yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, Van'daki Sümerbank yapılarını inceleyen bu çalışma, temel olarak üç kaynağa dayanmaktadır: 1) ilgili kurumların ve belediyelerin arşivlerinden Sümerbank'a dair ulaşılan yapı ve yerleşke projelerinin temin edilip incelenmesi, 2) yapıların yerlerinin tespit edilmesi ve ayakta olanların mevcut durumlarının incelenmesi, 3) Sümerbank'ın Van'daki faaliyetlerine tanık olmuş, o dönemi kent belleğinde hatırlayan Van kent sakinleri, mağaza müşterileri, mağaza veya fabrika çalışanları ve Van'daki faaliyetleri bilen uzmanlar ile söyleşiler.

Çalışma kapsamındaki söyleşiler temel olarak üç kategoride tanımlanabilir: Birinci kısmı, özel randevu ile gerçekleştirilip, isimler ve görüşmeler kayıt altına alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu söyleşiler, tam isim ve tarihleri ile atıf yapılarak yazılmıştır. İkinci kısımdaki söyleşiler ise, kent belleğindeki Van Sümerbank Mağazası veya eski fabrikalar hakkında, ulaşılabilen eski kullanıcılar ve çalışanlar ile doğaçlama gelişmiştir. Bu süreçte çok sayıda kişiden kısa bilgiler alındığı için, bu kısma ait söyleşilerde söyleşiyi yapan kişi olarak Kantar (2022) şeklinde atıf yapılmıştır. Söyleşilerin üçüncü ayağında ise, Van Sümerbank Mağazası veya eski fabrikalar ile ilgili dönemin uzmanları ve yöneticileri ile yapılan söyleşiler yer almaktadır.

Bu söyleşilerin birinci kısmında; 1) Haydar İnan, Sümerbank Van Mağazası'nın 4. ve son müdürü olarak ve özelleştirme mağaza binasının günümüzdeki mülk sahibi olarak deneyimleri (İnan, 2021), 2) Cem Altay, mağazanın 1974 tarihli projesinde imzası olan (ama hayatta olmayan) Yüksek Mimar Mühendis Erol Altay hakkında bilgileri (Altay, 2021), 3) eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası yerleşkesini kullanan Van İŞGEM'in yönetim kurulu başkanı Mahmut Gedik de yerleşkenin bugünkü kullanımı (Gedik, 2022) hakkında bilgileri paylaşarak, çalışmaya önemli katkı sağlamıştır. İkinci grup söyleşilerde ise çok sayıda Van kent sakini eski kente dair hafızalarında kalanları paylaşarak, Sümerbank'ın kent belleğindeki yeri hakkında ipuçları sunmaktadır. Bu kapsamdaki veriler, yazılı olmayan hafızanın yanıltıcı olabileceği düşüncesi ile birbirinden farklı ortamlardaki çok sayıda kişiden toplanan verilerle karşılaştırarak, çapraz doğrulaması sağlanarak değerlendirilmiştir.

Konu hakkındaki uzmanlar ve yöneticiler ile gerçekleştirilen üçüncü grup söyleşiler, konunun yerel boyutunun ötesinde ulusal ve evrensel ölçekte incelenmesini sağlamıştır. Bu kapsamda, Sümerbank Van Yün İpliği Fabrikası'nda 1989-1993 yılları arasında mühendis olarak çalışmış, İşletme Şefliği ve İşletme Müdür Yardımcılığı yapmış, Van YYÜ öğretim üyesi Doç. Dr. Menderes Koyuncu, başta Van Yün İpliği Fabrikası olmak üzere Van'daki Sümerbank fabrikaları işleyişi ve Anadolu'daki diğer fabrikalarla ilişkisi üzerine deneyimlerini anlatmıştır (Koyuncu, 2022). Mağazalar hakkında bir makalesinden (Şumnu, 2020) yola çıkılarak ulaşılan Başkent Üniversitesi'nden Doç. Dr. Umut Şumnu ise içinde Van Bölge Müdürlüğü mağaza bilgilerinin de yer aldığı tek kaynak olan Sümerbank 1985 kataloğunu paylaşmıştır. Sümerbank üretimleri (halı, cam, deri) hakkında çok

sayıda kitabı olan, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi emekli eski dekanı Prof. Önder Küçükerman, 1984-1992 yılları arasında Sümerbank/Sümerhalı yönetim kurulu üyesi ve tasarım yöneticisi iken yaptığı Van gezilerinden hatırladığı gözlemlerini iletmiştir (Küçükerman, Ö., 2022). Akademiden (günümüzdeki Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinden) 1963 yılında yüksek iç mimar olarak mezuniyetinden, 1988 yılına kadar Sümerbank'ta çalışmış, Sümerbank Alım Satım Müessesesinde uzun yıllar inşaat emlak müdürü olarak çalıştıktan sonra 1988 yılında emekli olmuş Gözen Küçükerman ise, Van dâhil, Türkiye'deki çok sayıda Sümerbank mağaza binası seçiminde ve iç mekân tasarımında yer almış bir isim olarak deneyimlerini paylaşmıştır.

Bu araştırma kapsamında yararlanılan başlıca yazılı kaynaklar, Van Valiliğinin 1968, 1973 ve 1998 yıllarında hazırlamış olduğu il yıllıklarıdır. Cumhuriyetin 45., 50. ve 75. yıllarında, Türkiye genelinde her il için valiliklerce hazırlanmış olan bu yıllıklar, yazıldıkları dönem içerisinde, üzerinden fazla zaman geçmeden resmi kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanılarak yazılmıştır ve hakkında kent ve mimarlık tarihine dair az bilgi bulunan Anadolu kentleri için en güvenilir başlıca yazılı kaynakları oluşturmaktadır (Özyıldırım, 2017). Bu kaynaklarda, Van Yün İpliği Fabrikası dışında Sümerbank yapıları ve faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunamamıştır ancak dönemin kentini anlamak ve kent görsellerine ulaşmak için önemli bir referans olmuştur. İlave olarak, Kültür Bakanlığının (1995) hazırladığı "Van" kitabı ve Yüzüncü Yıl Üniversitesinin (1993) "Van Kütüğü" kitabı da bu alanda önemli kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Sümerbank geneli hakkındaki kaynaklarda, tüm fabrika ve tesislerinin dökümünü yapan, kronolojik tarihçesini veren bir kaynağa ulaşamamıştır. Bu kapsamda bulunabilen en kapsamlı yayın, Koraltürk'ün (1997) Sümer A.Ş. yayını olarak Sümerbank'ın genelini anlattığı kitabıdır ancak Sümerbank'ın genelini anlatan bu kaynakta da Van'daki çalışmalara ve yapılara dair veri bulunamamıştır. Sümerbank'ın özelleştirme çalışmalarına ve yapılarının sonraki kullanımına dair yazılı veriler ise Sümer Holding A.Ş. (2021) web sayfasından ve Van İŞGEM (2022) web sayfasından temin edilmeye çalışılmıştır.

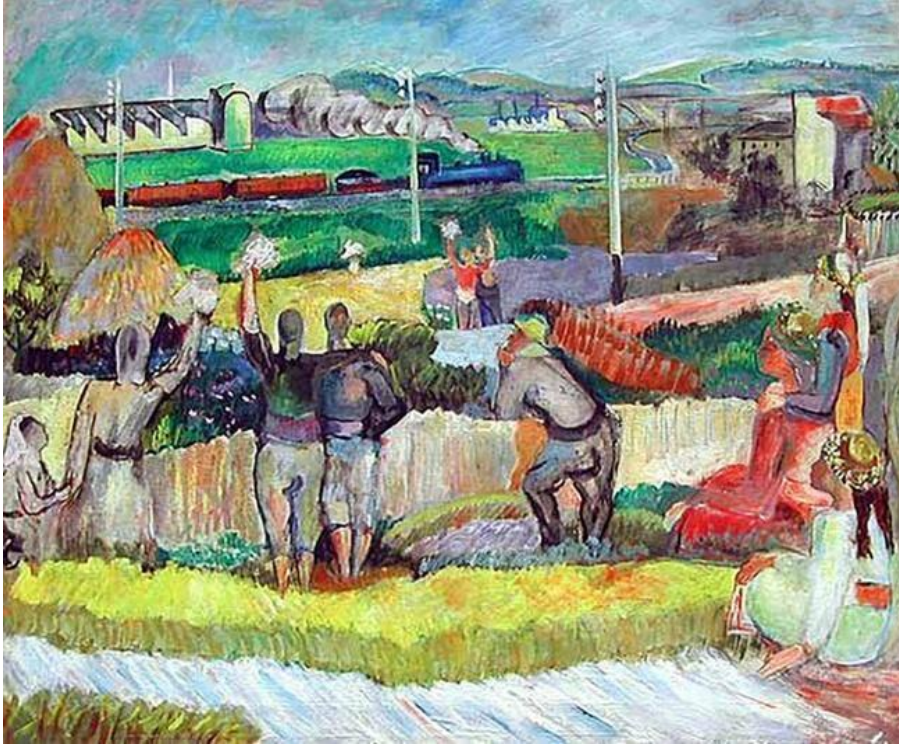
Bu araştırma, Van'daki Sümerbank yapılarını inceleyen ilk araştırmalardan olduğu için, sonraki araştırmalara ışık tutacak altlık oluşturabilecek şekilde konuyu en genel başlıkları ile inceleyip sunmak, araştırma materyalleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek ve ulaşılan görsel malzemeleri paylaşmak hedeflenmektedir. Bu yayından sonra, araştırmanın detaylarının, daha özelleşmiş konu başlıkları altında, sonraki yayınlarda paylaşılması düşünülmektedir.

3. Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'nun sanayileşmesinde Sümerbank'ın rolü ve Van'ın 1970'li yıllar öncesindeki durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarında kalkınma için önem verilen konuların başında, demir yolları ile Anadolu'nun her yerine ulaşılabilirliğin sağlanması, nitelikli eğitiminin her yere ulaşması, iş gücünün ve yerli kaynakların değerlendirilerek, yerli sanayinin gelişmesi yer almaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı, ekonominin önemli bir kısmının ziraat odaklı olduğu bu dönemde, ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun Anadolu gezileri sonrası 1935 yılında tamamladığı tablo, dönemin önceliklerini özetler niteliktedir. Şekil 2'de, rengarenk tarlalarında ziraat ile uğraşan köylüler, yakınlarına kadar gelen ilk treni mutlu bir şekilde selamlarken, trenin geçtiği yolların hemen arkasında da ürünlerini değerlendirebilecekleri fabrikalar görülmektedir. Grafik sanatçısı İhap Hulisi Görey de Sümerbank'a kurumsal kimlik oluşturmak ve faaliyetleri hakkında halkı bilinçlendirmek için hazırladığı afişleri ile o dönemi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu afiş çalışmalarından, banka, mağaza, kundura ve yün üzerine seçilen dört örnek Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 2

Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun "İlk Geçen Treni Seyreden Köylüler" isimli tablosu, 1935.

Kaynak: TRT2 twitter hesabı.

Şekil 3

İhap Hulusi Görey imzalı Sümerbank afişleri; a) banka; b) mağaza; c) Beykoz kundura; d) Feshane, Hereke ve Bünyan yün kumaşları (Koraltürk, 1997).

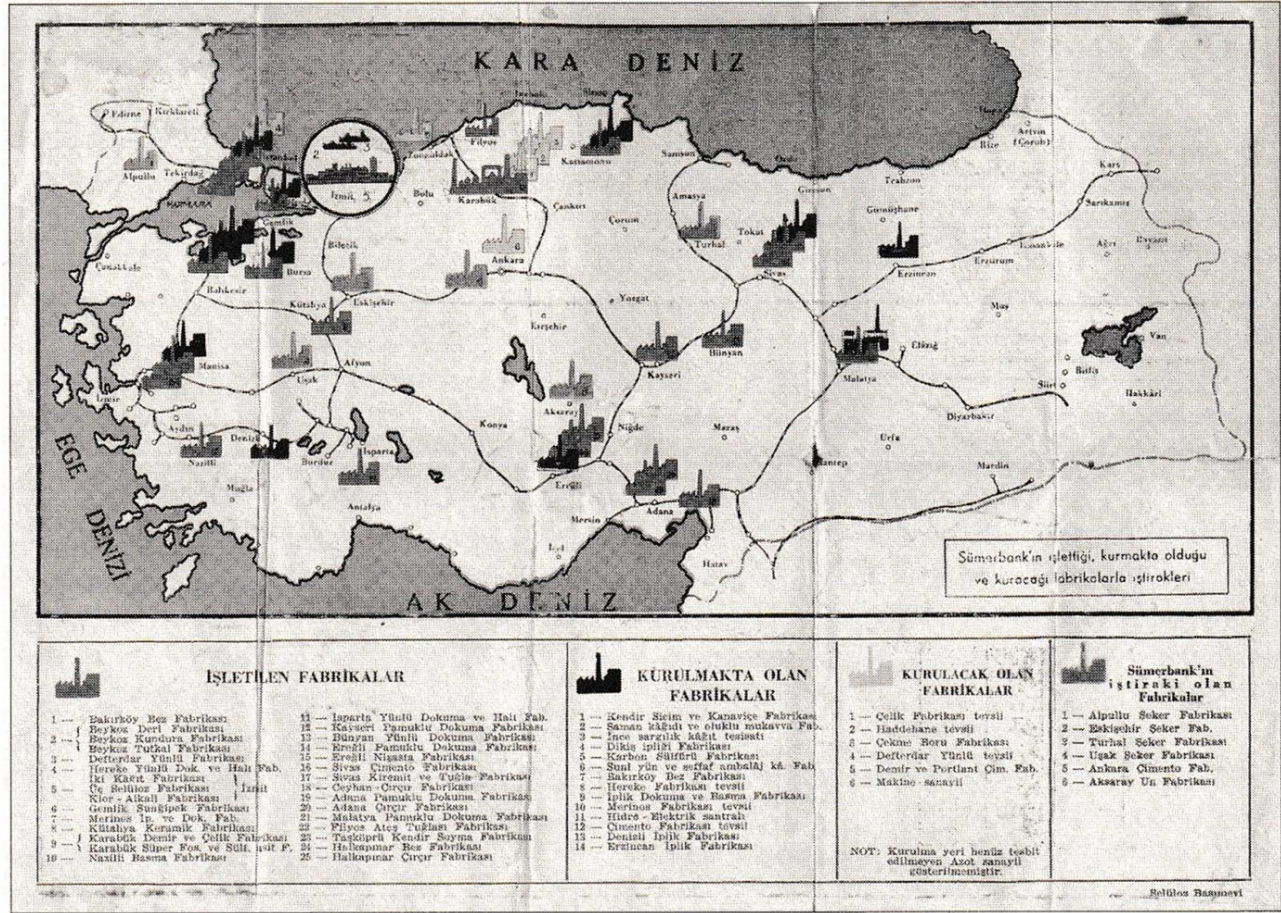

Kaynak: Koraltürk, 1997.

Sümerbank'ın Van'daki çalışmalarının, Türkiye genelindeki durumunu ve konumunu araştırırken, bu kapsamda hazırlanan fabrikaları gösteren haritalar incelenmiştir. Şekil 4'teki Sümerbank haritasında, kurulmuş ve kurulmakta olan fabrikalar arasında Van ve yakın çevresinde fabrika olmaması dikkat çekicidir. Üzerinde tarih yazılmadığı için dönemi bilinmeyen ama açılacak fabrikalar listesine bakarak, 1950'li yılların başında veya öncesinde hazırlandığı tahmin edilen bu haritada, tüm bu fabrikaların demir yolları üzerinde (ve hatta bazılarının da limanlar yakınında) olduğu, fabrika gibi bir tesisin kurulması için öncelikle demir yolu gibi ekonomik ve hızlı ulaşımın çözülmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Haritada, demir yolu hattının Van'a ulaşmadan Siirt'te sonlanmış görünmesi, o dönemde Van ve yakın çevresinde neden kurulmuş veya kurulması planlanan bir fabrika olmadığı konusunda fikir vermektedir. 1967 ve 1973 il yıllıkları incelendiğinde, yılın büyük bölümünü karlı geçiren dağlık bir coğrafyada bulunan Van'ın kara yolu ulaşımı probleminin, (Van Gölü'nün her iki tarafından geçen kara yolunun tamamlanması ile) ancak 1960'lı yıllara doğru çözülebildiği, Siirt'e kadar uzanan demir yolu hattının Tatvan'a kadar gelip, Van Gölü üzerinden vagonlu feribotla devam edip, Van İskelesi'nden İran'a uzanmasının da 1970'li yılları bulduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kentte sanayi ve turizm üzerine yapıların neden 1970'li yıllar ve sonrasında başlayabildiğini de açıklamaktadır.

Şekil 4

Sümerbank'ın işlettiği, kurmakta olduğu ve kuracağı fabrikalarla iştirakleri haritası, Selüloz Basımevi (Cengizkan, 2009, s. 268).

Kaynak: Cengizkan, 2009, s. 268.

Sümerbank'ın Van'daki faaliyetlerine yönelik incelenen en eski yazılı kaynak Van 1967 il yıllığı (Van Valiliği, 1968) olmuştur. Burada, kentin ticareti, ekonomisi gibi başlıkların altında Sümerbank'a dair bir yazı yer almasa da yıllığın en sonlarında "Sümerbank: Memleketimizin büyük sanayileşme davasında söz sahibi dev kuruluş" başlığı altında verilen üç sayfalık yazı dikkat çekicidir. Yazının girişinde, "ilimiz dâhilinde satış mağazaları ve tesisleri olan bu dev iktisadi kuruluş hakkında aşağıda, bilinmeyen pek çok taraflarıyla, gerekli bilgileri bulacaksınız" ifadesi yer almaktadır. Bu yazının başındaki Sümerbank tanımı: "Bütün sermaye ve varlıkları ile devlete ait olan Sümerbank memleket sanayinin biran evvel kurulması, işletilmesi ve Devlet Sanayi programları dâhilinde yürütülmesi için 3.6.1933 tarihinde özel bir kanunla kurulmuş, 35 senelik köklü bir İktisadi Devlet Teşekkülüdür" şeklinde yapılmıştır. 1967 il yıllığındaki yazının devamında, Sümerbank'ın Türkiye genelindeki görev ve hizmetleri, çalışma düzeni, alım satım müessesesi ve satış mağazaları ve bankacılık hakkında genel bilgiler verilmektedir. Yazının sadece sondaki küçük bir kısmında "İlimiz Sümerbank Mağazası" şeklinde Van'a dair bir alt başlık açılmıştır.

Bu araştırma kapsamında, Van'da Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü binası olarak kullanılan ve 1974 yılında tasarlanan, lojmanlı Sümerbank Van Mağazası ve bu müdürlüğe bağlı çevre il ve ilçelerdeki kiralık dükkânlarda faaliyet gösteren 18 mağaza (Sümerbank, 1985) ve 1970'li yıllardan sonra kurulma çalışmaları başlayan iki adet fabrika tespit edilmiştir. Van Bölge Müdürlüğü Mağazasının 1974 tarihli binası öncesinde, 1954 yılında kiralık bir mekânda hizmete başladığı bilinmektedir. Ancak 1967 il yıllığında bahsedilen diğer tesislerin ne olduğu bilinmemektedir. 1973 il yıllığında, "ilimizdeki bankalar" başlığı altında yer alan 10 banka arasında "Sümerbank" adı yazılmış ancak Türkiye'de yalnızca sınırlı kentlerde banka şubesi olan Sümerbank'ın Van'da da şubesi olduğunu doğrulayacak ikinci bir kaynağa ulaşılamamıştır. Dolayısıyla, 1970'li yıllardan önceki Sümerbank tesisleri hakkında, mağazası dışında detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, G. Küçükerman'ın (2022) aktardığı bilgiye göre, mağaza olarak kiralanan mekânların yanı sıra, depo olarak veya lojman olarak kiralanan mekânların da olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, 1967 il yıllığında "tesisler" olarak kastedilenin bu tip mekânlar olduğu düşünülebilir.

4. Sümerbank Van Bölge Müdürlüğü ve Mağazaları

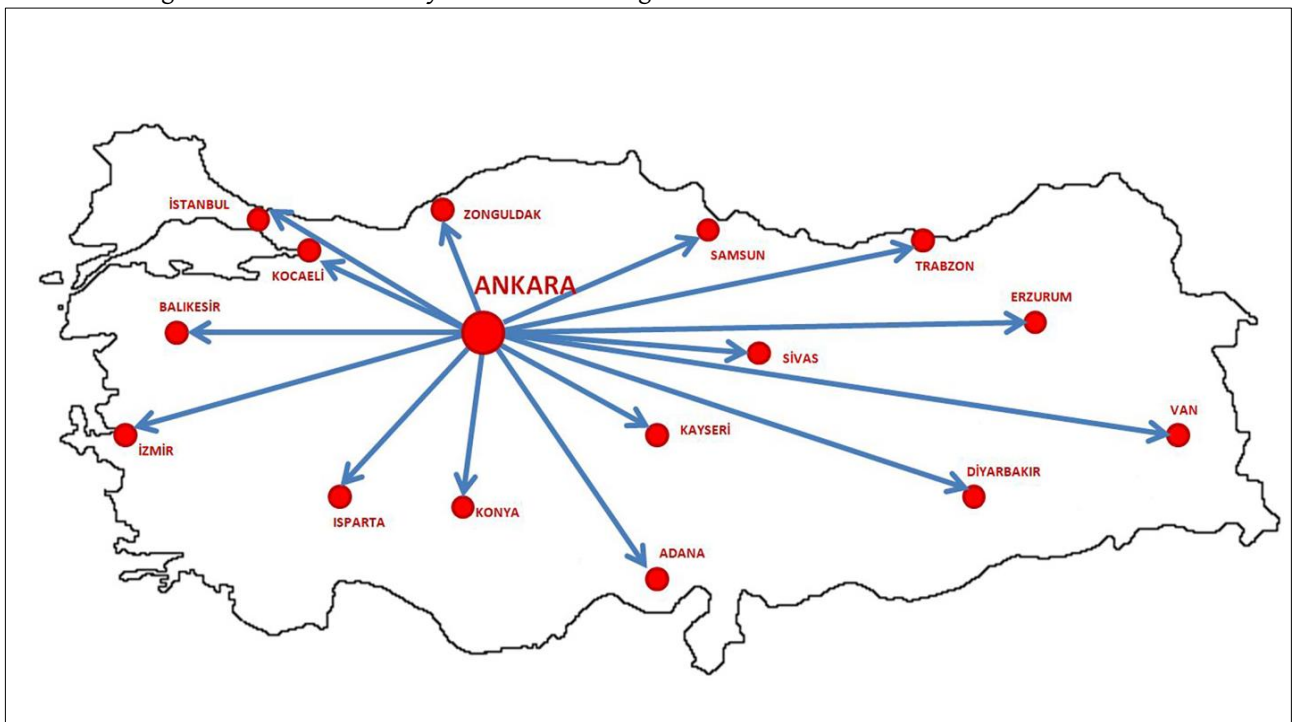
Sümerbank'ın 1985 verilerinde, bir tanesi Van'da olmak üzere, Türkiye'de toplam 17 bölge müdürlüğü yer almıştır (Şekil 5). Bu bölge müdürlüklerine bağlı olarak, tüm illerde ve bazı ilçelerde açılmış toplam 466 satış mağazası bulunmuştur. Sümerbank Van Bölge Müdürlüğüne bağlı, 1954 yılına açılan Van Mağazası dışında, çevre il ve ilçelerde toplam 18 mağaza açılmıştır. Bu mağazalar açılış yılları sırasıyla şu şekildedir; Bitlis 1956, Muş 1956, Hakkari 1958, Tatvan 1971, Erciş 1972, Çukurca (sınır) 1972, Şemdinli (sınır) 1972, Beytüşşebap (sınır) 1972, Başkale 1972, Yüksekova 1974, Özalp (sınır) 1974, Bulanık 1977, Malazgirt 1977, Gevaş 1978, Ahlat 1978, Patnos 1979, Çatak 1979 ve Bahçesaray 1979 (Şekil 6, 7).

Şumnu (2020), bu mağazaların Türkiye'de ilk olarak, İstanbul ve birkaç Anadolu şehrinde kümelenen Batılı mağaza zincirlerine alternatif bir üretim biçimi oluşturmak amacıyla, 1930 yılında İstanbul Bahçekapı'da ve 1931 yılında İstanbul Beyoğlu'nda açıldığını, 1938 yılında Adana'da, 1940 yılında Trabzon'da, 1942 yılında Zonguldak'ta açılan mağazaların ardından, Sümerbank Mağazalarının yurt genelinde yaygınlaştığını belirtmiştir. Sümerbank kataloğu (1985) verilerine bakıldığında, Ankara Bölge Müdürlüğüne bağlı ilk mağazanın açılması 1955 yılında, yani Van Mağazası'nın 1954 yılında açılışından sonra olduğu görülmektedir. Bitlis ve Muş Mağazaları ise Ankara'nın ilk mağazasından hemen sonra 1956 yılında açılmıştır. Bu verilere bakıldığında, mağaza açılışında önceliğin büyükşehirler olmadığı, fabrika planlamasından farklı bir yol izlendiği, o günün koşullarında ulaşılması en zor yerlere bile Sümerbank mağazaları açılarak, yerli sanayi ürünlerinin herkese erişiminin sağlanmasının öncelikle hedeflendiği görülmektedir.

G. Küçükerman (2022), Sümerbank mağazalarında eskiden sadece ayakkabı ve kumaş satıldığını, 1970'li yılların başlarında bu mağazaların geliştirilmesi için, Amerika'daki "superstore" tarzı her şeyin satıldığı katlı mağazaların ilk örneklerinden olan Sears Mağazalarından bir yetkilinin Türkiye'ye çağırıldığını ve o dönemki 365 Sümerbank mağazasının değişiminin başlatıldığını aktarmıştır. G. Küçükerman, başkanlığını yaptığı beş kişilik bir Sümerbank heyeti ile 1,5 yıl gibi bir sürede, tüm Sümerbank mağazaları için yeni bir sistem geliştirdiklerini, buna bağlı yeni tasarımlar yapıp, uygulamaya geçirdiklerini ifade etmiştir. 1985 Sümerbank mağazaları kataloğunda yer alan, Van Bölge Müdürlüğündekiler de dâhil olmak üzere, tüm mağazaların altında, bu kapsamda kendi imzası olduğunu ifade etmiştir (Şekil 7, 8, 9). Mağazaların kurumsal kimlik oluşturacak vitrin tasarımlarından, mağaza içinde hangi ürünün nasıl teşhir edileceğine kadar yeni tasarımlar yapıldığını, her mağazada tek tip kullanılacak yeni bankolar, yeni raflar gibi mobilyalar tasarlanırken, bunların üretiminde her çeşit malzemenin en uzun ömürlüsünü, en uzun yola dayanıklısını geliştirmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Ürün grubu olarak da, 1970'ler sonrası Sümerbank'ın yeni mağazacılık sisteminde, mağazalara çanta, konfeksiyon gibi ürünlerin girdiği ve buna paralel olarak, İstanbul Bakırköy fabrikasının konfeksiyon üretmeye başladığı aktarılmıştır (Küçükerman, G., 2022).

Şekil 5

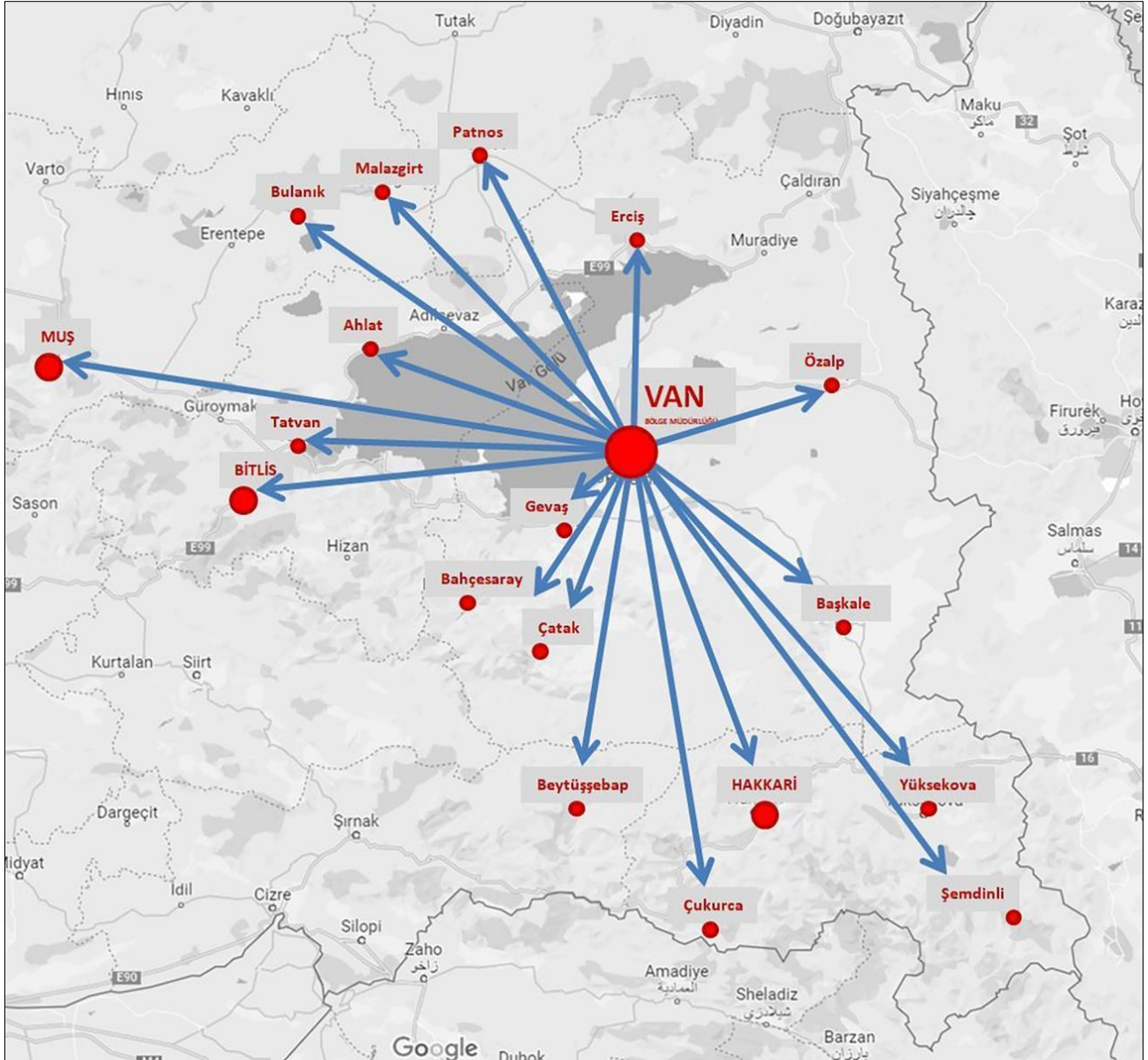
Sümerbank Bölge Müdürlüklerinin Türkiye haritası üzerinde gösterimi.

Kaynak: Sümerbank 1985 kataloğu verileri dikkate alınarak, yazarlar tarafından haritaya işaretlenmiştir.

Şekil 6

Sümerbank Van Bölge Müdürlüğüne bağlı mağazalar.

Kaynak: Sümerbank 1985 kataloğu verileri dikkate alınarak, yazarlar tarafından haritaya işaretlenmiştir.

G. Küçükerman (2022), doğu bölgelerinde bazı mağazaların, kış koşullarında yolları beş ay, dokuz ay kadar kapalı olduğu için erişilemeyen yerlerde olduğunu, bu nedenle diğerlerinden farklı olarak, bu mağazalarda insanların temel ihtiyaçlara erişebileceği şekilde, gaz, yemeklik sıvı yağ, tuz, şeker, un gibi ürünlerin de yer aldığını belirtmiştir (Şekil 7-c). Bu tip ürünlerin aynı ortamda bulunduğu birbirine bulaşma riskinin olduğunu vurgulayarak, böyle bir mağazanın satış sisteminin, sadece konfeksiyon satan mağazalara göre tamamen farklı olması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla Sümerbank için tüm Türkiye’de tek tip mağaza sistemi yerine, birkaç çeşit mağaza sistemi oluşturduklarını aktarmıştır.

Şekil 7

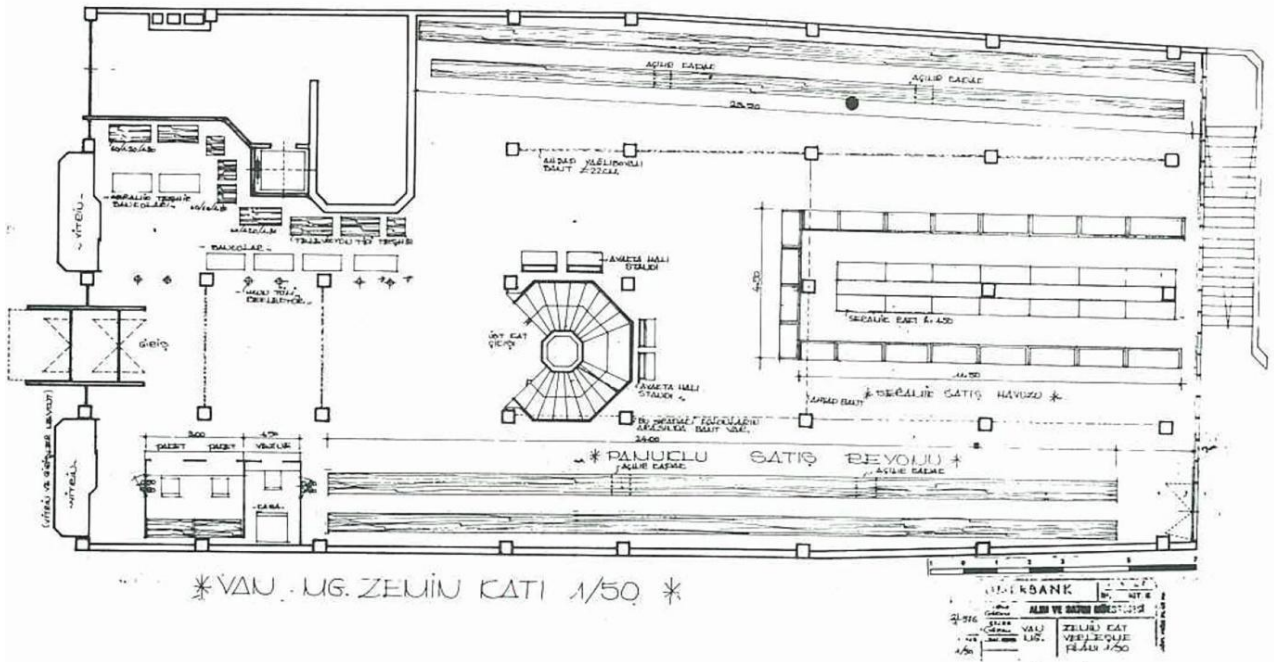
a) Sümerbank Van Mağazası, giriş cephe; b) Sümerbank Van Mağazası, iç mekan; c) Sümerbank mağazalarında satılan yemeklik yağ örnekleri.

Kaynak: a & b) Sümerbank, 1985; c) Koraltürk, 1997.

Şekil 8

Sümerbank Van Mağazasının zemin kat mağaza planı.

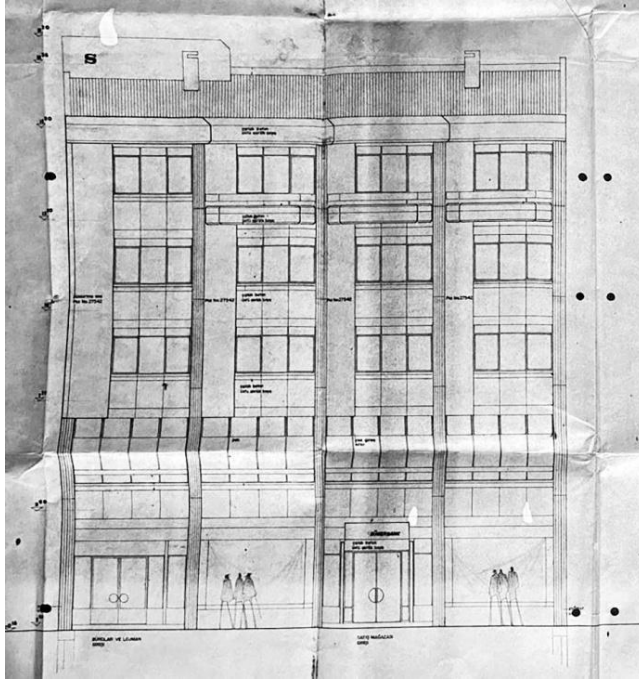

Kaynak: Sümerbank, 1985.

Sümerbank'ın Van'da ilk mağazasının 1954 yılında merkezde açıldığı bilinmektedir (Sümerbank, 1985). Cumhuriyet Caddesi'ne doğudan bağlanan bir ara sokakta, bugün mevcut olmayan bir binada kiracı olarak faaliyet gösterdiği, bu sokağın adının eskiden “Sümerbank Sokak” olarak isimlendirildiği, günümüzde resmi adı “Zakir Sokak” olsa da halk arasında halen “Eski Sümerbank Sokak” olarak anıldığı aktarılmaktadır (Kantar, 2022). Özelleştirilmeden önce Sümerbank Van Mağazası olarak kullanılan bina ise Cumhuriyet Caddesi üzerinde Sümerbank mülkü olan, bodrum katı ile beraber toplam altı kattan oluşan bir binadır (Şekil 9). Bu yapının 17.05.1974 tarihli “Sümerbank Satış Mağazası” isimli uygulama projesinde, Yüksek Müh. Mimar Erol Altay (Müteahhit) kaşe ve imzası yer almaktadır. Kaşedeki isminin altındaki “Sümerbank Sokak Van” yazılı büro adresine ulaşılmaya çalışılarak, binanın tasarım kararları hakkında detaylı bilgiye ulaşılmak istenmiş ancak kendisinin hayatta olmadığı öğrenilerek, sadece İTÜ Mimarlık mezunu Vanlı bir mimar olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir (Altay, C, 2021).

Şekil 9

a) Sümerbank Van Mağazası giriş cephesi çizimi, 1974; b) Sümerbank Van Mağazası binasının özelleştirme sonrası kullanımı, 2021.

Kaynak: b) Kantar, 2021-a.

Binanın projesi “Sümerbank Satış Mağazası” olarak isimlendirilmiş olsa da proje detayları incelendiğinde, yapının bodrum katı depo, zemin ve 1. katları mağaza, 2. ve 3. katları büro, 2. katın bir köşesinde misafirhane ve 4. katı lojmanlar olan, karma fonksiyonlu bir Genel Müdürlük binası tasarımı olduğu görülmektedir. Yapının depo ve mağaza katları 15,51m x 33,90m taban alanında dikdörtgen planlı iken, üst katları, cadde cephesine dayalı 15,51m x 16,30m taban alanında dikdörtgen olarak yükselmektedir. Yapı taban alanı, tam dikdörtgen olmayıp, arsa formuna bağlı olarak arka cepheye doğru biraz daralmaktadır. Binanın caddeye dayalı arsa kenarındaki yamukluk ise, binanın bu cepheden yaklaşık 4m’lik akslarla bölünerek, 2. kattan itibaren kademeli olarak çıkma yapması ile çözülmüştür (Şekil 9). Cadde cephesinin kuzeyindeki bir kapıdan üst katlardaki bürolar, misafirhaneler ve lojmanlara çıkan merdivenlere ulaşılırken, bu cephenin ortasında iki yanı vitrinli bir kapıdan mağaza birimine girilip, buradan sekizgen planlı bir orta merdiven ile bodrum kat ve 1. kat mağaza birimine bağlantı sağlamıştır. Binanın arka cephesinde ise hem zemin kat mağazaya hem de rampa ile bodrum depolarına servis girişi verilmiştir. Misafirhane, büro birimlerinin caddeye bakan köşesine yerleşmiş, içinde duşu olan tek odalı bir mekân iken, en üst kattaki lojmanlar, iki adet 3+1 daireden oluşmaktadır ve bina cephesinde balkonlu yapısı ile diğer büro birimlerinden ayrı okunabilmektedir. Yapıdaki farklı fonksiyonların, cephede farklı formlarla okunabilmesi, proje cephelerinde “çıplak beton üstü akrilik boya” tercih edilmesi, yapının modern anlayışını göstermektedir. Yapının karma fonksiyonu ve bitişik nizam yapı yapılması gereken arazideki yamukluk dikkate alındığında, ortaya çıkan fonksiyonel ve rasyonel çözüm, mimarın ustalığını ve yapının nitelikli bir mimarisi olduğunu göstermektedir.

Sümerbank Van Mağazası binasının konumuna bakıldığında zaman, kentin en önemli caddesi olan Cumhuriyet Caddesi’nde, kent silüetinin önemli bir parçasında olduğu görülmektedir (Şekil 10, 11). Özellikle Kazım Karabekir Caddesi köşesinden başlayıp Merkez Bankasına kadar olan doğu hattı, 1970’li 1990’lı yıllar arasında inşa edilmiş altı tane nitelikli modern yapının yan yana yer aldığı çok önemli bir kesit oluşturmaktadır. Bu yapılar sırasıyla Bayram Oteli (1970ler), Ziraat Bankası (1986-1988), Sümerbank (1974), Van İl Özel İdaresi, Van Belediyesi, Merkez Bankası (1973) yapılarıdır ve caddenin devamı kentin merkezi olan Beşyol Meydanı ve Van Valiliği (1984) binası ile sonlanmaktadır. Bu yapılardan, 2011 Van depremleri (M=7.1 ve M=5.7) sonrasında, Bayram Oteli, Van İl Özel İdaresi ve Van Belediyesi yapıları yıkılmıştır. Ziraat Bankası binasının cephesi güçlendirme sonrası eklenen cephe kaplamalarıyla, Sümerbank binası da özelleştirme sonrası fonksiyon değişimi ile kısmi değişikliğe uğramıştır.

2011 depremleri öncesine ait bu altı yapıyı, yan yana gösteren bir fotoğrafa ulaşılamamıştır. Ulaşılabilen eski cadde fotoğraflarında da kamera açısından dolayı, bu binalar tam silüet halinde görünmemektedir. Şekil 11’de tüm bu yapıların ilk yapıldıkları dönemki özgün cephelerini gösteren görseller, kolaj tekniğiyle bir araya getirilerek, caddede yan yana nasıl göründüklerine dair temsili bir silüet oluşturulmaya çalışılmıştır. Bayram Oteli hariç, kentin çok önemli kamu yapılarının bir

araya geldiği bu kesitte, Bayram Oteli de kentin ilk otellerinden biri olup, vaktiyle kentin yurt içinden ve yurt dışından gelen önemli resmi konuklarının ağırlandığı bir yapıdır. Sonradan değişime uğramadan önceki ilk görseline bakıldığında, 1952 yılında uluslararası stil ile tasarlanmış İstanbul Hilton Otelini andırmaktadır. Şekil 11'de de görüldüğü gibi, Sümerbank binası kentin en önemli caddesinde hem kent için önemli fonksiyonlarıyla hem de nitelikli modern mimarileri ile yan yana gelmiş altı özel yapının silüeti içinde konumlanmıştır. Bu silüetten günümüze kadar değişmeden gelebilen tek yapı Merkez Bankası binası olmuştur.

Mağazanın kent belleğindeki önemi ise eski kullanıcıların yorumları ile daha iyi anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yapılan söyleşilerde, kentin merkezinde çok işlek bir mağaza olduğu sıklıkla vurgulanmıştır. Her zaman ürünlerinin çok kaliteli ve ekonomik olduğu, bu nedenle de çok talep gören çok kalabalık bir mağaza olduğu ifade edilmiştir. Kumaş ve ayakkabı yanında, iplik, battaniye, yemek takımı, zeytinyağı, fındık yağı gibi ürünler, bu söyleşilerde hatırlanıp aktarılan başlıca mağaza ürünleri olmuştur (Kantar, 2022). Bu kapsamda yapılan söyleşilerde aktarılanların bir kısmı şöyledir:

Ben eski mağazasını bile hatırlıyorum. Eski Sümerbank sokakta bir dükkândaydı. Karşısında bir terzi vardı. Sokağın sonunda çok meşhur Mardin Lokantası vardı. Şimdi hâlâ bir lokanta var orada. Kumaşları çok kaliteliydi, kumaş alıp terzilerde kıyafet diktirdik. Eşim ve çocuklarımla sürekli gittiğimiz bir mekândı. Daha sonra cadde üzerinde asıl yerini açtı. Fındık yağı alırdık, ayakkabılar alırdık. Bir halı almıştık, hala duruyor. Güzel bir mağazaydı (Kantar, 2022 söyleşilerinden K.M.).

Sümerbank, alışveriş yapmayı çok sevdiğimiz bir mekândı. Babam o dönemlerde Karayolları'nda çalışıyordu, kurum onlara kuponlar veriyordu, biz de Sümerbank'ta kullanıyorduk. Annem çok beğenirdi ürünlerini. Çünkü malları öyle kaliteliydi ki annemin aldığı sabahlığı ben hâlâ kullanıyorum. 72 Parça bir yemek takımı almıştık, depremde çoğu kırıldı ama çok seviyorduk. Hatta annem benim çeyizime saklamak istiyordu, kısmet olmadı. Bir de mağazayla ilgili hatıralarımda ortadaki dönen merdivenler kalmış, çok severdim ben o merdivenleri. Mağazanın ortasında çok değişik görünürdü gözüme (Kantar, 2022 söyleşilerinden N.G.).

Sümerbank çok uygun fiyatlı ve kaliteliydi. Kardeşlerim çok giderdi, neredeyse tüm alışverişlerini oradan yapıyorlardı. Benim de birkaç kez gitme fırsatım oldu. İplikler, kumaşlar battaniyeler alıyorduk. Kareli yün battaniyeleri vardı. Hazır giyim şimdiki kadar çeşitli değildi, kıyafetlerimizi kendimiz diktirdik veya terzilere kumaş verip diktirirdik. O yüzden kumaşlarını herkes severek kullanırdı (Kantar, 2022 söyleşilerinden M.H.).

Sümerbank'ı ilk evlendiğim yıllardan hatırlıyorum. Eşimin çalıştığı kurum Sümerbank'ta kullanılan alışveriş kuponları verirdi, verdikleri kuponlarla alışveriş yapardık. Zeytinyağı ve nevresimlik kumaş aldığımı hatırlıyorum. Zaten en çok kumaşları meşhurdur. Çok kaliteli olurdu. Eşim de ayakkabıları beğenirdi. Yeri çarşının tam göbeğinde, çok güzel bir yerdeydi. Mağaza çoğunlukla kalabalık olurdu. Fiyatlar başka yerlerden daha ucuz olduğu için herkes faydalanmak istiyordu. Alışveriş bugünlerdeki gibi sık sık yapılmazdı tabi. O zamanlar maddi durumlar çok iyi olmadığından 'keşke daha çok kupon olsa' derdik. Buna rağmen eşim ve ailesiyle en çok tercih ettiğimiz alışveriş mekânıydı (Kantar, 2022 söyleşilerinden H.B.).

Sümerbank Van Mağazası, 44 yıllık hizmetten sonra 1998 yılında özelleştirilmek üzere kapanmıştır. İlk ihalesi iptal olarak, 2003 yılında yeniden ihalesi yapılmıştır (İnan, 2021). Günümüzde, zemin katı bir mağaza ve bir restoran, üst katları ise çeşitli kafeler tarafından kullanılmaktadır (Şekil 9-b). Bu süreçte geçirdiği kısmi cephe değişimleri ve bitişindeki eski Van İl Özel İdare binası yerine yapılan AVM'nin büyüklüğü yanında, ilk etapta fark edilemese de, bir dönemin önemli bir mağazası ve binası olarak kent belleğinde yer etmiştir.

Şekil 10

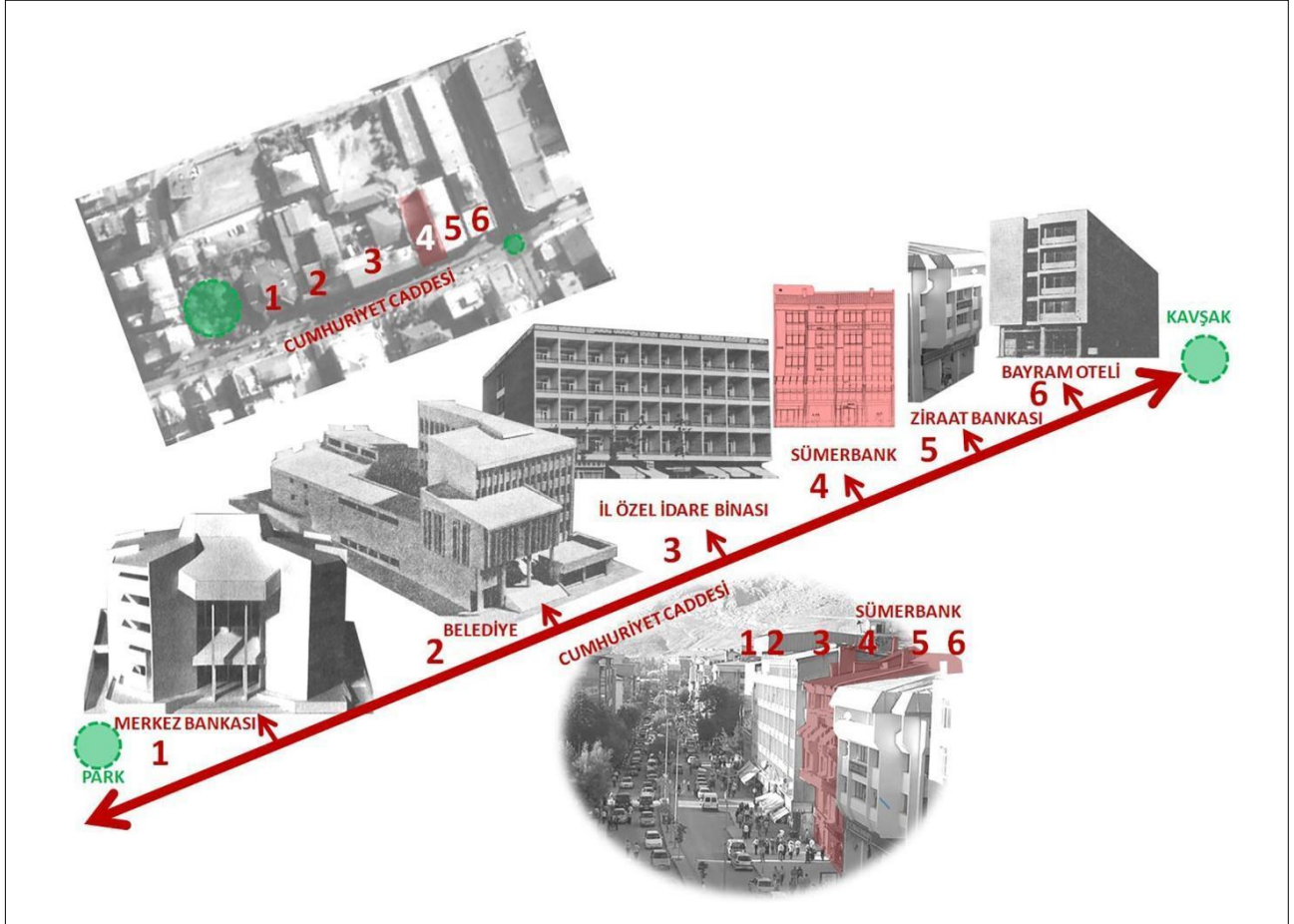
2011 Van depremleri öncesinde, Van Cumhuriyet Caddesi'ndeki önemli yapılar ile Sümerbank binasının konumu ve eski Sümerbank Sokak'taki eski kiralık mağazanın yeri.

Kaynak: Googleearth 2005 görseli üzerine yazarlar tarafından işaretlenmiştir.

Şekil 11

2011 Van depremleri öncesinde Van Cumhuriyet Caddesi'ndeki bitişik nizam başlıca önemli modern yapıların temsili kolajı.

Kaynak: Van il yıllıklarından ve Mimarlık Dergisi'nden yapıların en eski orijinal görselleri, Sümerbank Mağaza ön cephe çizimi ve googleearth 2005 görseli ile beraber, kolaj tekniğiyle G. Özyıldran tarafından hazırlanan grafik anlatım.

5. Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası

Van'da 1970'li yılların öncesinde sanayi yok denecek kadar azdır. Van Valiliği 1973 il yılına bakıldığında, mevcut fabrikalar olarak sadece dört adet un fabrikasının adı listelenmiştir. Aynı yayında, yüksek ve geniş yaylaların bulunduğu Van'da en büyük gelir kaynağının küçükbaş hayvancılık olduğu vurgulanmıştır (Şekil 12). Başlıca geçim kaynağının et ve süt ürünleri olduğu belirtilmiştir fakat süt ürünlerinin halen basit usullerle peynir, tereyağı, yoğurt şeklinde değerlendirildiği, et üretiminin sadece il sınırları içerisinde tüketildiği, canlı hayvan ticaretinin de ancak Elazığ, Urfa, Gaziantep ve Adana'ya götürülerek yapılabildiği aktarılmaktadır. Bu kapsamda, et ve süt ürünlerini modern teknoloji ile değerlendirme yöntemi için ilk adım olarak, 1972 yılında Süt Mamulleri Fabrikasının, 1973 yılında ise Et Kombinasyonunun temellerinin atıldığı anlaşılmaktadır. Küçükbaş hayvancılığın ürünlerini deri ve yün olarak değerlendirecek sanayi ise bundan sonraki adımı oluşturmaktadır ve bu noktada Sümerbank desteği önemli olmuştur.

Sümerbank'ın deri sanayisi, 19. yüzyılın başında Beykoz'da kurulan askeri ayakkabı fabrikasına dayanmaktadır ve Sümerbank kurulduktan sonra Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası olarak yeniden yapılandırılmıştır. Sümerbank, 1980'li yıllarda bu alanda Anadolu'da fabrika açmak için iki yer seçmiştir; büyükbaş hayvancılığın önemli kenti Kars ve küçükbaş hayvancılığın önemli kenti Van. Van Deri ve Kundura Fabrikası, 1976 yılında yatırım programı ile kuruluş aşamasına başlamıştır (YYÜ, 1993). Fabrikanın 09.09.1977 tarihli uygulama projesi EFİTAŞ Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik AŞ tarafından hazırlanmıştır. Üzerinde Türkçe el yazısı ile "işletme makine dispozisyon planı" notu bulunan, 03.04.1980 tarihli İngilizce paftalarda ise "The British United Shoe Machinery Co Ltd Leichestecher" ismi yer almaktadır (Van İŞGEM, 2021). Fabrika tesisleri, Van kent merkezinin güneybatısında, havalimanı yakınlarında kurulmuştur ve ana fabrika binası, yardımcı tesisler ve lojmanlardan oluşmaktadır (Şekil 13, 14, 15, 16, 17). Yıllık 1.000.000 çift üretme kapasitesi olan fabrika, 1981 yılında deneme üretimine geçmiştir, 1990'lı yıllara kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Şekil 12

Van'da hayvancılık ve koyun sağımı.

Kaynak: Van Valiliği, 1998.

Şekil 13

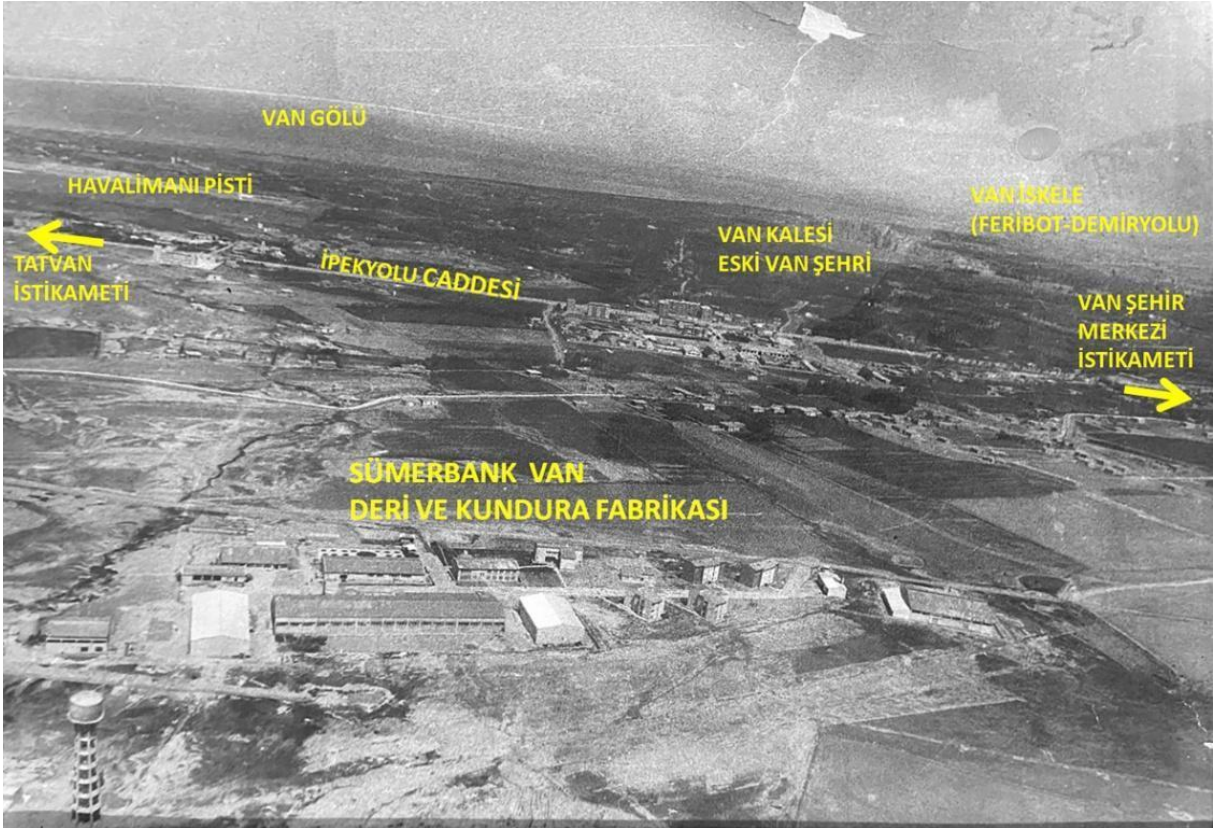
Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası duvarında asılı, fabrika yerleşkesine ait 1988 R.Cengiz imzalı tablo.

Kaynak: Kantar, 2021-b.

Şekil 14

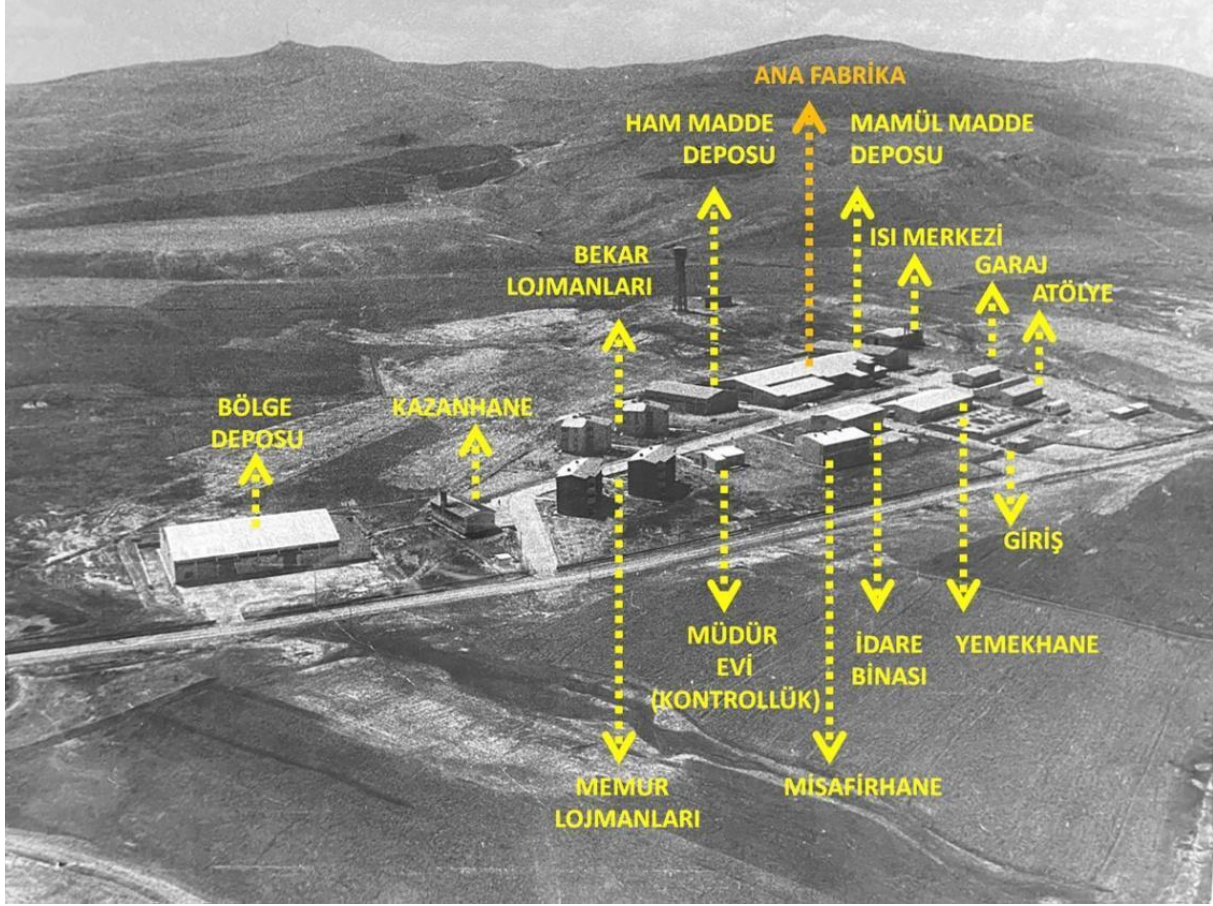
Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası ve Van kenti ilişkisini gösteren eski hava fotoğrafı.

Kaynak: Van İŞGEM 2021 arşivi fotoğrafı üzerine yazarlar tarafından işaretlenmiştir.

Şekil 15

Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası tesislerini yakından gösteren eski hava fotoğrafı.

Kaynak: Van İŞGEM 2021 arşivi fotoğrafı üzerine yazarlar tarafından işaretlenmiştir.

Şekil 16

Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası içinden çalışanları ile bir fotoğraf, sol köşesinde de üretilen ayakkabılar.

Kaynak: Kantar, 2022 söyleşileri sırasında, eski fabrika çalışanlarından temin edilmiştir.

Şekil 17

Van İŞGEM tesislerinde, eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikası yapılarının günümüzdeki fotoğrafları; a) su kulesi, b) fabrika ana binası, c) ayakkabı sergi odası.

Kaynak: Kantar, 2022.

Fabrikanın ham madde ve malzeme temininin büyük bir bölümünün İstanbul piyasasından yapıldığı (YYÜ, 1993), kundura olarak işlenecek derinin temini ve ilk işlemlerinin Beykoz fabrikasında tamamlanarak Van'a getirildiği aktarılmaktadır (Küçükerman, G., 2002). Bu durum, Van'daki hayvancılıktan, fabrikanın ham maddesinde istifade edilemediğini göstermektedir ve Van'daki hayvanların derisinin neden fabrikada kullanılmadığı sorusunu akla getirmektedir. G. Küçükerman (2022), derinin fabrikada kullanılabilmesi için, tek cins hayvandan hep aynı kalitede elde edilebilir olması ve ayakkabıya hazır hale getirilecek ilk işlemlerinin yapılabileceği belli teknik altyapı ve deneyimin olması gerektiğini vurgulayarak, o dönemki koşullarda Türkiye'de bunun sadece Sümerbank Beykoz fabrikasında yapılabildiğini açıklamıştır. Van'daki fabrikanın, henüz bu altyapı oluşmadan kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. İnan'ın (2002) aktarımına göre, Van'da üretilen ayakkabıların bir kısmı öncelikle Sümerbank Van mağazalarına dağıtılmıştır. Ancak Van'da üretilen ürünlerin büyük kısmı merkeze gönderilerek, oradan Türkiye'deki Sümerbank mağazalarına dağıtılmıştır (Koyuncu, 2022). Ham maddenin belli bir aşamaya kadar Beykoz fabrikasında işlenmesi, tasarımların ve tekniğin Beykoz fabrikasına göre uygulanması, son ürünlerin de merkezden dağıtılması, Van'daki fabrikada üretilen ayakkabıların da "Sümerbank Beykoz Kundura" markası ile pazara sürülmüş olabileceğini akla getirmektedir (Şekil 18 a&b).

Şekil 18

a) Sümerbank Ayakkabı reklamı, 1987; b) Beykoz'da 2021 yılında açılan "Kundura'nın hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya Sergisi"nden bir fotoğraf ve sol alt köşesinde sergilenen ayakkabı örnekleri.

Kaynak: a) *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.gecmisgazete.com/haber/ayakkabi-sumerbank-tan-alinir> ; b) <https://www.beykozkundura.com/kundura-hafiza> .

Beykoz fabrikasının deri bölümü için, boğazı kirlettiği gerekçesi ile 1993 yılında kapatılma kararı verilmiştir, 2005 yılında da Beykoz Kundura ve Deri İşletmesi özelleştirilmiştir. Van Deri ve Kundura Sanayi İşletmesi de 2004 yılında KOSGEB'e bedelsiz devredilmiştir (Sümer Holding, 2022) ve günümüzde yapıları Van İŞGEM (Van İş Geliştirme Merkezi) tarafından kullanılmaktadır (Şekil 19). Bu kapsamda eski binalar ihtiyaçlar çerçevesinde bölümlere ayrılarak 28 adet işlik oluşturulmuş, lojmanlar da burada çalışan girişimci ve çalışanlara düşük ücretlerle kiraya verilmiştir (Gedik, 2022). 2011 Van depremleri sonrasında lojmanlar yıkılmış, ana fabrika binasının doğusuna işlik olarak kullanılmak üzere yeni binalar eklenmiştir.

Şekil 19

Van İŞGEM tesislerinde, eski Sümerbank Van Deri ve Kundura Fabrikasından kalan yapılar ve sonradan eklenen yapılar ile hava fotoğrafı.

Kaynak: Van İŞGEM 2022 web fotoğrafı üzerine, K. Kantar tarafından işaretlenmiştir.

6. Van Yün İpliği Fabrikası

Van'da küçükbaş hayvancılık ürünleri üzerine kurulan önemli fabrikalardan biri de Van Yün İpliği Fabrikasıdır. Kuruluş çalışmaları 1974 yılında başlayan fabrika, sonradan 1988 yılında Sümer Tekstil İşletmeleri A.Ş.'ye kiralanmıştır. Sermayesinin %48'i Sümer Holding A.Ş.'ye, %48'i Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.'ye, %8.8'i de yöredeki ortaklara ait olmuştur (YYÜ, 1993). İşletmenin kapasitesi, 650 ton/yıl 1NM Straygarın iplik, 151.200 adet/yıl battaniyedir. Battaniye kapasite kullanımı %73 iken, iplik kapasite kullanım oranı (Van Deri ve Kundura Fabrikasında olduğu gibi) %45'te kalmıştır (YYÜ, 1993). Sümerbank Bünyan fabrikasına fason olarak imalat yapıldığı ve mamullerin imalatı takiben sevk edildiği aktarılmaktadır (YYÜ, 1993). Burada Kundura fabrikasından farklı olarak, ham maddenin Van'daki hayvancılık ürünlerinden temini mümkün olmuştur (Küçükerman, G., 2022).

Van Yün İpliği Fabrikası, Van Deri ve Kundura Fabrikası yakınlarında, Van Tatvan kara yolunun, havalimanı ve Van Gölü'ne yakın kenarında konumlanmıştır. Van İl Özel İdaresi, 1993 yılında fabrikanın %97 hissesini alarak, 2002 yılına kadar üretimi devam ettirmiştir (Şekil 20 & 21). Sekiz ay kadar da Yüzüncü Yıl Üniversitesi tarafından üretim ve eğitim amaçlı kullanıldıktan sonra Van İl Özel İdaresine tekrar devredilmiştir. 2005 yılında tamamen özelleştirilmiş, 2011 Van depremleri sonrasında da fabrika tamamen yıkılmıştır (Koyuncu, 2022).

Şekil 20

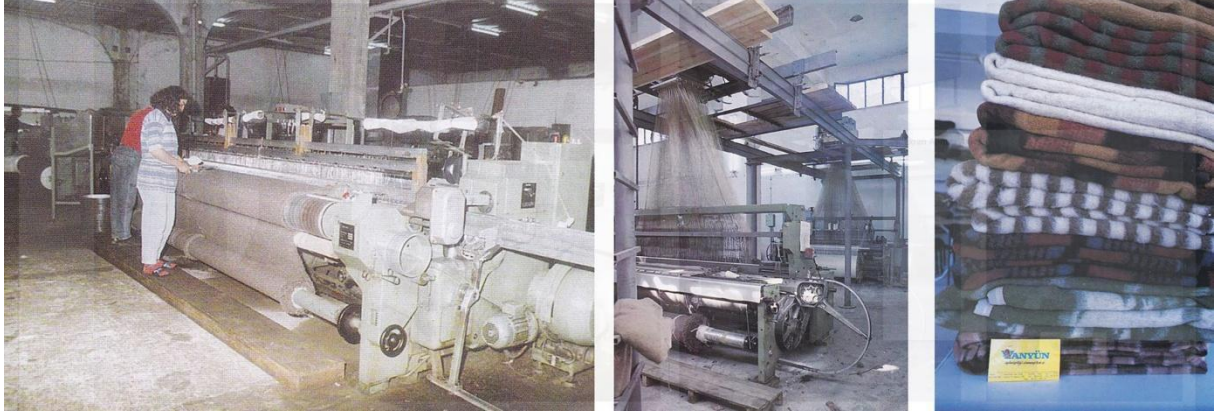
Van Yün İpliği Fabrikası.

Kaynak: Van Valiliği, 1998.

Şekil 21

Van Yün İpliği Fabrikası; a&b) iç mekândan fotoğraflar, c) fabrikada üretilen battaniyeler.

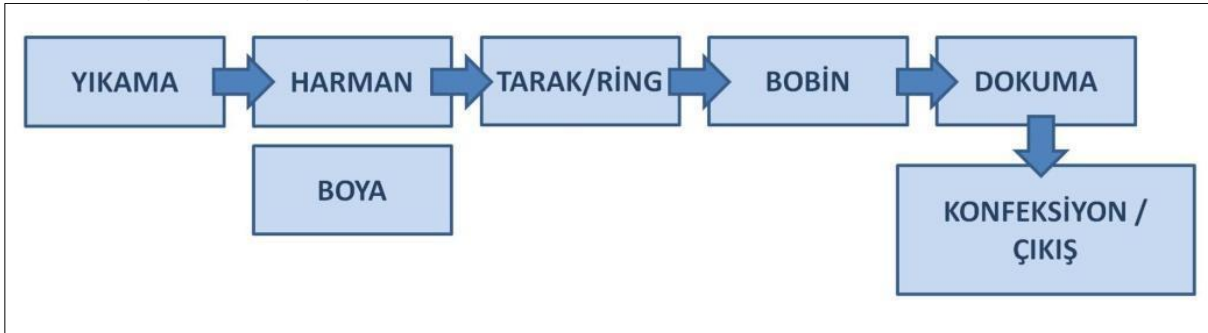
Kaynak: Van Valiliği, 1998.

Van Yün İplik Fabrikası tamamen yıkıldığı için araştırma kapsamında yerinde gözlem yapmak mümkün olmamıştır. Ancak Van'daki diğer Sümerbank yapıları, Van il yıllıklarında yer almamışken, Van 1998 il yıllığında Van Yün İpliği Fabrikasına ait bazı fotoğraflara ulaşılabilmektedir (Şekil 20 & 21). Bunun sebebi, 1993-2005 yılları arasında fabrikanın Van İl Özel İdaresine ait olmasıdır. Bu fotoğraflardaki mekânlar ve makineler, Sümerbank dönemindeki fabrika hakkında fikir verse de işleyişi Sümerbank sonrası döneme aittir. Fabrikanın Sümerbank dönemindeki işleyişi hakkında ise Koyuncu'nun (2022) söyleşi ile bilgi edinilebilmiştir.

Koyuncu (2022), 1988 yılında üniversite mezuniyeti sonrasında Sümerbank bünyesindeki Van Yün İpliği Fabrikasında sıra mühendisi olarak çalışmaya başladığını, 1993 yılında fabrika özelleştirilene kadar işletme şefi ve işletme müdür yardımcısı olarak çalıştığını aktarmıştır. Van Yün İpliği Fabrikasındaki yün iplik üretim aşamalarını, Şekil 22'de gösterildiği gibi açıklamıştır. Koyuncu (2022), fabrikada "sıra mühendisi" olarak tabir edilen sistemde, fabrikaya yeni başlayan teknik elemanın öncelikle üretim ilk aşamasında görev aldığını, burada belli bir süre (yaklaşık iki yıl kadar) tecrübe edindikten sonra bir sonraki aşamada görevlendirilerek yükseldiğini ve görevde ilerleme hiyerarşisinin, fabrikadaki bu üretim aşamalarını sırayla takip edip deneyimleyerek ilerlediğini aktarmıştır. Bu sistemde, her mühendis kendinden önceki aşamayı çok iyi tecrübe ettiği için üretim zincirinde kendi sorumluluğundaki aşamaya gelen ürünün kalite kontrolünü iyi yapılabildiğini ve bunun da üretimin kalitesini arttırdığını aktarmıştır. Sümerbank fabrikalarında, göreve ilk olarak sıra mühendisliği ile başlayan teknik elemanların, fabrikanın en üst yönetim makamı olan müessese müdürlüğüne kadar da benzer bir disiplin içerisinde ilerleme ve yükselme hiyerarşisi olduğundan bahsetmiştir (Şekil 23). Tüm üretim aşamalarında sıra mühendisliğini deneyimleyen teknik elemanın, önce işletme şefi, sonra işletme müdürü olarak yükseldiğini, sonrasında teknik müdür muavini veya planlama müdürü olarak devam edebildiğini, bu alanda başarılı olduktan sonra müessese müdürlüğüne aday olduğunu açıklamıştır. Fabrikanın tüm işleyişinin (malzeme alım, üretim vs.) yıllık olarak planlandığını, yıl sonunda, bir yıl önceki planlamasını doğru yaptığı görülen planlama müdürünün, müessese müdürü olmaya yakın aday olarak görüldüğünü aktarmıştır.

Şekil 22

Van Yün İpliği Fabrikasında yün iplik üretim aşamaları şeması.

Kaynak: Koyuncu, 2022 söyleşisindeki verilerden yola çıkılarak G. Özyıldırım tarafından çizilmiştir.

Bir Şehir Bir Katma Değer: Almus Barajı One City One Added Value: Almus Dam

Yasemin ELİK

Assistant Professor, Erzincan Binali Yıldırım University, Department of Economic History, Erzincan, Türkiye
Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisat Tarihi Bölümü, Erzincan, Türkiye
Orcid: 0000-0002-7536-6918 / Email: ysmn.ciftci@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as / Atıf: Elik, Y. (2023). One City One Added Value: Almus Dam. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 335-347.

Elik, Y. (2023). Bir Şehir Bir Katma Değer: Almus Barajı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 335-347.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 05 July / Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 24 August / Ağustos 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 335-347

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yasemin ELİK).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Yaşam birimleri olarak tanımlanan şehirler; coğrafi sınırlılıklarını sahiplendikleri kadar çevreledikleri bu coğrafi alanın pekçok özelliğini topluma aktarabilen önemli oluşumlardır, toplumsal düzlemde yaratmış oldukları katma değerler yadsınamaz. Şehirlerin yarattığı katma değerlerin en önemlilerinden bir tanesi de sosyo ekonomik düzeyde görülen katma değerlerdir. Bu bağlamda çalışma kapsamında şehir olarak Tokat İli seçilmiştir. Tokat İli'nin seçilmiş olma sebebi, Almus İlçesinde kurulmuş olan cumhuriyet dönemi önemli kazanımlarından bir tanesi olan Almus Barajı'nın il düzeyinde yarattığı sosyo ekonomik katma değeri ortaya koyabilmektir. Bu katma değeri ortaya koyabilmek için Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen orijinal belgeler ile online platformda yer alan gazete haberleri içerik analizi yöntemi ile titizlikle incelenmiş, kendi aralarında derlenerek elde edilen değerli çıktılar okuyucuyla paylaşılmıştır. Çalışma; hem Cumhuriyet dönemi şehir tarihi çalışmalarının nicelik olarak daha az olmasından dolayı ve hem de doğrudan Almus Barajı ile ilgili yapılmış olan çalışmaların sınırlı sayıda olması sebebiyle literatürde önemli bir boşluğu doldurabilecek düzeydedir. Elde edilen sonuçlara göre Almus Barajı faaliyete geçtikten sonra; tarım, balıkçılık, istihdam ve enerji üretimi noktasında yadsınamaz düzeyde sosyo ekonomik katma değer yaratmıştır. Çalışmanın literatüre sağlayacağı katkıyı artırabilmek için Almus Barajı ile ilgili sosyo ekonomik rakamsal çıktılara ulaşabilmek ve bu çıktıları ilçe ve il bazında değerlendirebilmek yapılabilecek en olağan öneridir.

Anahtar Kelimeler: Almus Barajı, elektrik, hidroelektrik santrali (HES), Tokat

Abstract

Cities are defined as living units; They are important formations that can transfer to society many features of this geographical area, which they surround as much as they own their geographical limitations. The added values that cities have created on the social area cannot be denied. One of the most important added values created by cities is the added value seen at the socioeconomic level. In this context, Tokat City was chosen as the city within the scope of the paper. The reason why Tokat was chosen is to present the socioeconomic added value created by the Almus Dam which was one of the important achievements of the republican period and which was established in the Almus District, at the city level. In order to reveal this added value, the original documents obtained from the Republic Archives of the Prime Ministry and the newspaper news on the online platform were studiously examined with the content analysis method, and the valuable outputs obtained by compiling among themselves were shared with the reader. Paper is at a level that can fill an important gap in the literature, both due to the fact that the studies on the city history of the Republican period are less in quantity and because of the limited number of studies directly related to the Almus Dam. According to the results obtained, after the Almus Dam entered into service; it has created an undeniable socio-economic added value in agriculture, fishery industry, employment and energy production. In order to increase the contribution of the paper to the literature, it is the most usual suggestion to reach the socio-economic numerical outputs related to the Almus Dam and to evaluate these outputs on the level of district and city.

Keywords: Almus Dam, electricity, hydroelectric power station (HPP), Tokat

Introduction

The city, which comes from the Persian word “şehir”, is defined as a city, site or large settlement centers where the majority of the working-age population is engaged in trade, industry and administration, generally without agricultural activities (Küçükbaşcı, 2010, p. 441; Akalın, 2010, p. 2211). However, from a general perspective, cities are not only a regional formation but also a settlement unit that can integratively convey many economic, political, cultural, sociological and historical characteristics of the region it frames.

Being a crossroads in various wars and being a settlement that attracts intensive migration, the fact that Mustafa Kemal visited Tokat during the National Struggle, and the fact that a symbolic caravan consisting of camel figures has been placed in the region to revive the route of the historical Silk Road even today can prove that Tokat has a character that preserves its city identity from the past to the present (Açikel, 2012, p. 220 – 221). Tokat Castle, which paved the way for Tokat to be referred to as a castle-city in the literature, Taşhan, an Ottoman architectural structure built in the XVIIth century, Yazmacılar Inn, which is currently being operated as a hotel, Tokat Clock Tower, Tokat Mevlevi Lodge and Latifoğlu Mansion are other undeniable elements that protect Tokat's city identity (Seçgin, 2012, p. 226). Tokat cloth, Tokat leaf, Tokat fenugreek and Tokat kebab and the production areas that still preserve their vitality such as weaving, coppersmith and leather manufacturing are important cultural transfers that still make a name for themselves today. All these cultural heritages, whose historical processes are based on very old times, are the basic elements specific to Tokat, which still preserves its existence today and is the center of attention of tourists, and some of these elements have been given a new life in Sulusokak, one of the oldest settlements and trade centers of Tokat, with the title of 900 histories in 900 steps.

It is possible to come across heritage remains in districts other than Tokat Central District in this respect. One of these and the most important one is the Almus Dam constructed in Almus District of Tokat. Almus Dam, whose history is not very old, is one of the important formations of Tokat in the republican period and it has left positive effects on the economy of Tokat and continues to do so today.

Urban historiography in Turkey cannot be studied as an independent discipline and at the level of detail reached in the West. Instead, studies describing the socio-economic characteristics of cities, such as their institutions, economic and physical structure or population, are preferred (Uğur, 2005, p. 23). In fact, when it comes to urban history in Turkey, the first thing that comes to mind is the studies on Ottoman cities. In other words, the Ottoman period urban history studies are quantitatively more than the Republican period urban history studies. Özer Ergenç's focus on studies on Ottoman period city history in his article titled *Some Thoughts on City History Studies* can be interpreted as an indicator of this situation (Ergenç, 1988; p. 667). It is noticeable that the studies on the cities of the Republican period are more limited in number and mostly focused on urbanization and its results conducted in various social science disciplines, local administrations and urban planning departments (Uğur, 2005, p. 16). Since urban historiography is not an independent field in Turkey, the studies carried out in this regard are both descriptive rather than analytical, and qualified studies written from the perspective of an economic or political historian rather than an urban historian (Uğur, 2005, p. 21).

For the Republican period, it is possible to come across various works made specifically for Tokat. These are as follows; *Research on the City History of Turkey* written by İsmail Özer: Tokat (1923 - 1950), *A Book Draft of the Early Republican Period: Tokat City History Studies / Tokat Museum Example master's thesis* prepared by Çiğdem Bilgen, Doctoral thesis titled *Tokat in the Democrat Party Period (1950 - 1960)* prepared by Betül Karcı within Gaziosmanpaşa University Institute of Social Sciences and the article titled *Floods to which Tokat was exposed in the Republican Period (1934 - 1949)* by İsmet Üzen. Although it is possible to increase the number of studies similar to the mentioned studies, none of the studies are directly related to our subject. Since the study aims to reveal the socio-economic added value created by Almus Dam, the studies that we will use in the literature section should be studies that focus directly on this issue. However, studies on Almus Dam are also very limited. These studies are the article titled *Age Determination and Growth in Alburnus chalcoides Population Living in Almus Dam Lake (Tokat)*, which is a joint publication, the publication titled *Length-Weight Relationship of 9 Fish Species Living in Almus Dam Lake*, which is

also a joint publication, the Effect of Rainbow Trout Farming in Cages on Phosphorus Release from Sediment in Almus Dam Lake (Tokat), which is also a joint publication and the Role of Köklüce Hydroelectric Power Plant in Meeting Niksar's Energy Needs by Zeynep Kızılırmak. These studies are very valuable works written in different disciplines.

The lack of urban history studies in the Republican period can take this study we are conducting one step forward. When the literature was analyzed, it was seen that the studies on Almus Dam Lake were concentrated rather than Almus Dam. This study titled *One City One Added Value: Almus Dam* is important because it is based on analyzing the socio-economic effects of Almus Dam, which was built in Almus District of Tokat Province during the republican period. The claim that the study is the first study on Tokat in the republican period is, of course, an abstract reality. However, the study is important in terms of revealing the socio-economic added value created at the provincial level by Almus Dam, which is an organization with an undeniable contribution to Tokat Province.

In this composition study, content analysis, which is one of the qualitative research methods, was used as a method. The main purpose of content analysis, which allows the use of all visual and written sources such as legal texts, documents, records, materials such as books and newspapers or media sources such as films, documentaries, photographs and video recordings, is to characterize and compare these sources; in other words, it is to analyze written and oral sources in a systematic way (Yaraş, 2019, p. 12; Balcı, 2021, p. 225). The original archival documents obtained from the State Archives Directorate of the Presidency of the Republic of Turkey, online platforms containing newspaper news about Tokat, and academic works previously written by experts on the subject have been utilized for the study. Obtaining summary data that provides clearer statements to the readers in order to characterize and compare these sources and to evaluate them systematically is a concrete indicator of the suitability of the study for content analysis.

Organized in 4 sub-sections, the first section of this study is presented to the readers under the title of the Past and Present of Tokat. The aim of this section is to convey Tokat, which became an independent province in 1920, including the pre-Republican period, to the readers with its past and present, although not with detailed eyes. The second subsection, entitled Almus and Almus Dam, aims to give information about Almus, which was a district of Tokat in 1954 according to official sources, and to introduce Almus Dam by evaluating the archival documents obtained about Almus Dam, the foundation of which was laid in 1957. The title of the next subsection is "Added Value Created by Almus Dam". In this section, which constitutes the main focus of the study, the added value created by Almus Dam in socio-economic terms is tried to be revealed. As a result of the evaluation of all the documents obtained, the final section, Conclusions and Recommendations, has been prepared. In this section, recommendations are made to policy makers regarding the socio-economic potential of Almus Dam.

1. Past and Present of Tokat

The history of Tokat, which has hosted many civilisations in the past, including Hittites, Phrygians, Cimmerians, Scythians, Medes, Persians, Kingdom of Macedonia, Kingdom of Pontus, Roman and Byzantine Empires, dates back to ancient times. The exact date of the city's foundation is not known, but it is clearly stated in the literature that the settlement's history started with the Catholic Age, which corresponds to 5400-3000 BC (Açikel, 2012, p. 219). In addition to the aforementioned civilisations; although the Umayyads and Abbasids made raids to Tokat from time to time; after the 1071 Malazgirt Victory, Tokat came under the rule of Seljuks (Açikel, 2012, p. 219). In 1381, Tokat was captured by Yıldırım Bayezid, who named the city Dârünnasr, and it became an Ottoman city (Açikel, 2012, p. 220). Tokat, which continued its mobility during the Ottoman Empire period as before, managed to enter Republican Turkey as a province (Tuncel, 2012, p. 226).

Located in the Black Sea region, Tokat is neighbored with Samsun in the north, Sivas in the east and south and Amasya in the west. This city, through the center of which the Kızılırmak passes, was established on two slopes of the Behzat stream descending between the mountains in the south of the plain known as Kazova, which extends in the east-west direction (Açikel, 2012, p. 219). In 1920, Tokat was separated from Sivas Province and became an independent province; today Tokat has 11 districts including the central district (Directorate of State Archives

Republic Archives (Istanbul) (BCA), 31.05.1920, p. 2). These districts are shown in Table 1. The table, which shows the administrative division of Tokat Province in detail, also allows us to access information on which districts were included as a district in Tokat Province on which date. As can be seen, Almus became a district of Tokat Province in 1954.

Table 1.

Detailed Administrative Division of Tokat Province

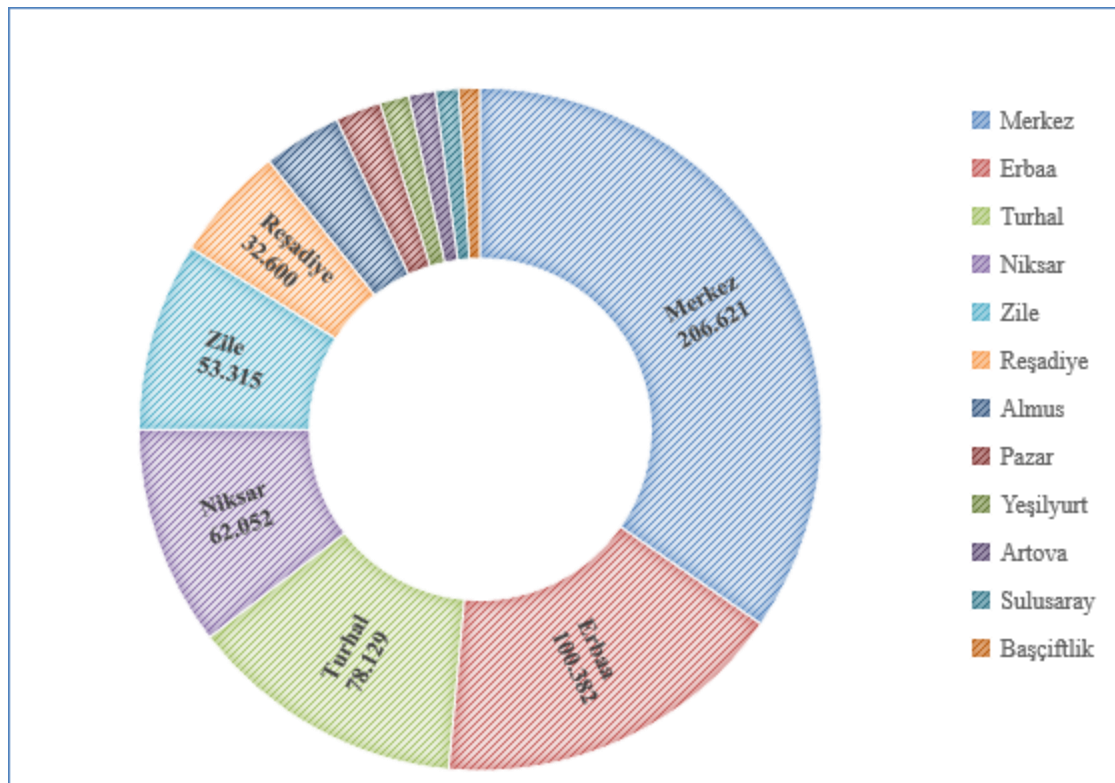
	Numbers and Names of District	Enterer	Explanation
1920	(5) Tokat, Zile, Erbaa, Niksar, Reşadiye		
1921 - 1926	(6) Tokat, Zile, Erbaa, Niksar, Reşadiye, Artıkova	Artıkova	
1927 - 1943	(6) Tokat, Zile, Erbaa, Niksar, Reşadiye, Artova		Artıkova changed to Artova.
1944 - 1951	(8) Tokat, Zile, Erbaa, Niksar, Reşadiye, Artova, Turhal, Taşova	Turhal, Taşova	
1952 - 1953	(7) Tokat, Reşadiye, Zile, Erbaa, Niksar, Artova, Turhal		Taşova was transferred to Amasya Province.
1954 - 1986	(8) Tokat, Reşadiye, Zile, Erbaa, Niksar, Artova, Turhal, Almus	Almus	
1987 - 1989	(9) Tokat, Reşadiye, Zile, Erbaa, Niksar, Artova, Turhal, Almus, Pazar	Pazar	
1990 - 2013	(12) Tokat, Reşadiye, Zile, Erbaa, Niksar, Artova, Turhal, Almus, Pazar, Başçiftlik, Yeşilyurt, Sulusaray	Başçiftlik, Yeşilyurt, Sulusaray	

Source: Musa Şaşmaz, (2014). *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920 - 2013) / Volume: XIV. Türk Tarih Kurumu.*

According to the Address Based Population Registration System, the total population of Tokat, which has 12 districts today, is 602,567 people in 2021; this population will decrease to 596,454 people in 2022. (Turkish Statistical Institute, 2023). As of 2022, the distribution of the total population of 596,454 people by districts is shown in Figure 1 below (nufusu.com, 2023).

Figure 1.

Tokat District Population Data for 2022

Source: Türkiye İstatistik Kurumu (2023, 7 May). Nüfus ve Demografi. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685>.

One of the districts of Tokat is Almus district where Almus Dam was established in the 1960s. Almus is the seventh most populous district with a population of 22,126 as of 2022.

2. About Almus and Almus Dam

Founded in 1954, the district is connected to Tokat Province and is located in the Central Black Sea Region and 35 km from Tokat. It is neighbored with the Reşadiye District and Hafik District of Sivas Province in the east, Tokat Province in the west, Niksar District in the north and Sivas Province in the south. Its area is approximately 10% (9,959 / 944.69 = 10.54) of its province and is 944.69 km² (Dicle et al., 2018, p. 4). The first application designed by the authorities for the district, where agriculture, animal husbandry and beekeeping were carried out, was to realize the Almus Dam (Grand National Assembly of Turkey Minute Book, 1954, p. 193). The dam, the foundation of which was laid in 1957 for this purpose, was put into operation in 1966 (Karcı, 2019, p. 120).

Almus Dam is located in Almus District of Tokat Province and is 35 km away from the city center. It was established by the State Hydraulic Works (DSİ) in the Yeşilirmak Basin for irrigation and energy purposes (Yılmaz and Suiçmez, 2010, p. 8). The project for the Almus Dam, which was planned to be constructed for the aforementioned purposes, is known as the Yeşilirmak Basin Forest Management Project, as it appears in the original documents obtained from the archive.

Within the main lines of the Yeşilirmak Basin Management Project, the first target was to prevent floods. Thus, it was foreseen that an area of 30,250 hectares would be protected from floods and an annual benefit of 2,400,000 TL would be provided through flood control. The second aim of the project was to meet the need for irrigation. Thus, it was stated that an irrigated area of 24,835 hectares would be added to the existing irrigation facilities in the Yeşilirmak Basin and that there would be a great improvement in transport, trade and industry with the increase in crops. In addition, as a result of the 90 per cent increase in irrigation area, it was reported that the farmer's annual

income would increase by 16,412,000 TL due to irrigation and thus yield increase. Finally, the project aimed to meet the need for cheap and abundant energy. Thus, it was stated that with the development of the industry, production in this field would increase and become cheaper. It was estimated that the direct energy benefit of all the facilities within the scope of the project would be 141,676,000 TL in terms of direct energy when they became operational. (BCA, 07.10.1968; p. 10 – 11).

One of the steps taken for the project to serve its purpose is the commissioning of the Almus Dam and HPP. Technical specifications of the dam and HPP are as follows (BCA, 07.10.1968, p. 14):

***Dam Location:** It is located in the Yeşilirmak Basin, 3.5 kilometres north-east of Almus District, where Yeşilirmak makes a slight bend and enters the Omala Strait.*

***Aim of the Project:** The project aims to prevent floods in Kazova, Turhal and Amasya by collecting the waters of Yeşilirmak, to irrigate these plains and to produce energy.*

Downstream of the dam, there are 13,400 hectares of irrigable land in the plains of Omala, Kazova, Turhal, Gelding and Amasya gardens respectively. Of this, 3,950 hectares are currently irrigated. In terms of energy, since it will be the first energy facility in this region, the annual energy production of the dam hydroelectric facilities of the Yeşilirmak Basin is 184,000,000 KWh and this amount will reach 459,300,000 KWh with the future construction of Köklüce and Kızıldere HPP.

In addition to all these, the floods in Kazova and Amasya gardens do not allow safe agriculture. With the construction of the dam, agricultural safety will be ensured and flood damages of approximately 900,000 liras per year will be prevented.

***Hydrology:** The river's drainage basin at the dam site is 2352 km²; the average elevation is 1200 m. The average annual rainfall is 516 m/m and the annual amount of water passing through the dam varies between 398 million and 923 million m³. The maximum measured flood consumption at this location is = 289m³/sec.*

3. Added Value Created by Almus Dam

Dams are structures that have been created to meet the water needs of people since ancient times and to contribute to the irrigation of agricultural areas. With the opening of the Almus Dam, the flow of Yeşilirmak was taken under control and Kazova was protected from floods. A large part of the region was unable to carry out agricultural activities due to floods, and the dam eliminated this situation and enabled the villagers to continue agricultural activities effectively (Özçağlar, 1988, p. 309).

Hydroelectric power plants are centers that generate electricity with water-powered machines (Akalin, 2010, p. 1099). HPPs are built on rivers to convert the energy of fast-flowing water into electricity and are usually built on dams or rivers to do so (Kızılırmak, 2021, p. 67). In this context, Almus Dam also operates as a HPP and generates electrical energy. However, electricity generation is not the only added value created by the Almus Dam in terms of the question this study seeks to answer. In addition, the added value created in agriculture as a result of protection from floods and elimination of irrigation deficiencies, and the added value created in the fishery and livestock sector, which enables the cultivation of alternative fish species thanks to Almus Dam Lake, are important. The personnel employed within the scope of the Dam, Dam Lake and HPP, the restaurant and children's park built on the land along the shore of Almus Dam Lake, and the equipment and materials such as floating docks, jet skis, canoes or boats purchased to enable visitors to the region to do water sports make the region more attractive and the vitality created in the tourism sector in the region are undeniable contributions (Dicle et. al., 2018, p. 5).

Figure 2.

Final Image of Almus Dam and HPP

Source: <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/asli.ulke/70344/3.hafta.ppt>, p. 22.

Almus Dam and HPP, with a power capacity of 27 MW, generates 99 GWh of electricity per year. Almus HPP, which is the 342nd largest power plant in Turkey and the 7th largest power plant in Tokat, is capable of meeting all the electrical energy needs of 25,232 people in their daily lives, such as housing, industry, metro transportation, official offices, and environmental lighting. When only residential electricity consumption is taken into account, it has the capacity to meet the electricity demand of 26,513 houses (Enerji Magazin, 14 May 2016).

Table 2.

Contribution of Almus HPP to Tokat Province Electricity Generation

Almus HPP Annual Average Production	Tokat Annual Consumption	Turkey Annual Consumption
94,239. Mwh*	800,128.61 Mwh**	206,061,275.30 Mwh**
Percentage of Need Fulfillment	8.49 %	0.00046 %

Source: * Mehlika Dicle, Emrah Oral ve Hayrul Şen (2018). *Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Almus İlçe Raporu. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı*, p. 5.

** İbrahim Koçak ve Kurtuluş Boran (2019). *Türkiye'deki İllerin Elektrik Tüketim Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi. Politeknik Dergisi 22(2)*, 351-36, p. 356.

According to Table 2, the average annual electricity generation of Almus HPP is 94,239 Mwh as of 2016. For the same year, the average annual electricity consumption of Tokat and Turkey is 800,128,128.61 Mwh and 206,061,275.30 Mwh, respectively. Based on these data, we can say that Almus HPP alone meets 8.49% of the annual electricity consumption of Tokat Province and 0.00046% of Turkey's annual electricity consumption. Köklüce HPP operating in Niksar, another district of Tokat, meets 31 per cent of the annual electricity consumption of Tokat Province and 0.11 per cent of the annual electricity consumption of Turkey as of 2016 (Kızılırmak, 2021, p. 71). The figures prove that Almus HPP creates less added value than Köklüce HPP in terms of meeting the annual electricity consumption at both provincial and Turkish levels.

The Almus Dam HPP not only contributes to the province of Tokat by generating electrical energy, but also irrigates the agricultural lands, contributes to the tourism in the region, and is also highly effective in the export of

fishery activities. Within the scope of the aquaculture support project, in which the Ministry of Agriculture and Forestry provides a total of 1 million TL support to trout breeding enterprises in the region annually, it is among the information obtained from internet news that 6 thousand 660 tonnes of fish were produced in 30 trout farms on the dam in 2021 and this production contributed 150 million TL to the national economy (CNN TÜRK.com, 23 November 2021). Apart from trout, different fish species such as carp, catfish, tuna and rockfish are also cultivated in the dam. Its contribution to employment is 56 persons in total based on 2015 data. The power plant employed 2 permanent civil servants, 30 contracted civil servants and 24 laborers, while the number of outsourced services was 51 for the same year (Topgöl, 2015, p. 1342 – 1343).

Conclusion and Recommendations

Electrical energy is an essential element for modern man to sustain his life. In order to obtain this energy, hydroelectric power plants are needed. The study is based on analyzing the socio-economic added value created by the HPP in the Almus District of Tokat Province in the Black Sea region of Turkey and is also planned as an urban history study.

In terms of the socio-economic added value created by the HPP; although Almus HPP, which constitutes the basis of the study, is behind Köklüce HPP as of 2016 data; the fact that it meets 8.49% of Tokat Province's electricity consumption and 0.00046% of Turkey's electricity consumption is ideal data to reveal some of the socio-economic added value created by the mentioned power plant. Electricity generation is not the only socio-economic added value created by the Almus HPP. In addition, socio-economic added values created in agriculture, animal husbandry in terms of enabling the cultivation of different fish species, employment and tourism sector as a result of increasing the attractiveness of the region are also within this scope.

At the point of city history studies; as in other historical fields, the importance of archive documents cannot be denied. The correct reading and effective interpretation of archival documents are very important for the aforementioned studies. In addition, when archival documents are integrated with Geographic Information Systems as a current approach, the resulting studies will open the door to a new and effective method in urban historiography. Both studying cities as an independent settlement units - only a city - and examining them with their unifying qualities that contain interrelated elements will make an undeniable contribution to Turkish history in terms of urban historiography studies and will prepare the ground for the formation of modern studies that can guide researchers who carry out their studies in this direction. In this direction, this study, which we are about to finalize as a Republican period city history research in the nature of a compilation, has been written and shared with the reader in order to be a guide to the Republican period city history studies. The success of the study will be revealed to the extent that it can contribute to the valuable researchers working in this direction. By reaching socio-economic numerical outputs related to Almus Dam Lake and HPP, evaluating these outputs on the basis of district and province can be put forward as a suggestion for studies to be carried out in the following periods and in close context. In addition, with this compilation study, the socio-economic added value created by such a large formation can be increased by determining the situation with more up-to-date data on Almus Dam, and by raising awareness about the lack of urban history studies in the Republican period, researchers can be given an idea to work within this framework. In this way, it will serve to further enrich the literature on urban history studies in the Republican period.

References

- Açikel, A. (2012). Tokat / Fizikî yapı ve nüfus, ekonomik ve kültürel yapı, idarî yapı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (V. 41, s. 219-223). Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2010). *Türkçe sözlük* (11. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem Akademi.
- Directorate of State Archives Republic Archives (Istanbul) (BCA). (31.05.1920). Institution: 30-18-1-1 / Kararlar Daire Başkanlığı (1920 – 1928), Location Info: 1-2-4, Attached File: 73 – 4.
- BCA. (07.10.1968). Institution: 30-1-0-0 / Prime Ministry Directorate of Private Secretariat, Location Info: 16-90-8, File Annex: A6.
- Bilgen Ç. (2014). *Erken Cumhuriyet Dönemi' ne ait bir kitap taslağı: Tokat kent tarihi çalışmaları / Tokat Müzesi örneği* (Tez No. 355992) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Buhan, E., Aydın, M., Akın, Ş. ve Dal, T. (2016). Almus Baraj Gölünde yaşayan 9 balık türünün boy-ağırlık ilişkisi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 33(2), s. 48-55. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2080207>.
- CNNTÜRK.com (2021, 23 November). Almus'ta yılda 6 bin 660 ton alabalık ve somon üretimi. <https://www.cnnturk.com/ekonomi/almusta-yilda-6-bin-660-ton-alabalik-ve-somon-uretimi>.
- Dicle, M. Oral, E. ve Şen H. (2018). *Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Almus İlçe raporu*. Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı.
- Enerji Magazin (2016, 14 May). EÜAŞ'a ait 5 HES daha özelleştiriliyor. <http://enerjimagazin.com/haber-4607-EUASa-Ait-Bes-HES-Daha-Ozellestiriliyor.html>.
- Ergenç, Ö. (1988). Şehir tarihi araştırmaları hakkında bazı düşünceler. *Belleten*, 52(203), s. 667-684. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/2038/tur>.
- İllere göre DSİ tarafından inşa edilen hidroelektrik santraller, 1955-2021, <https://www.google.com/search?q=4.3.%C4%B0llere+G%C3%B6re+DS%C4%B0+Taraf%C4%B1ndan+%C4%B0n%C5%9Fa+Edilen+Hidroelektrik+Santraller%2C+1955-2021>
- Karcı, B. (2019). *Demokrat Parti Dönemi' nde Tokat (1950 - 1960)* (Tez No. 597804) [Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Kızılırmak, Z. (2021). Köklü Hidroelektrik Santralının Niksar'ın enerji ihtiyacını karşılamadaki rolü. *Türk Hidrolik Dergisi*, 5(1), 66-72. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1488660>.
- Koçak, İ. ve Boran, K. (2019). Türkiye'deki illerin elektrik tüketim etkinliklerinin veri zarflama analizi ile değerlendirilmesi. *Politeknik Dergisi* 22(2), s. 351-365.
- Küçükbaşçı, M. S. (2010). Şehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (V. 38, s. 441-446). TDV Yayınları.
- Nufusu.com (2023, 7 May). Tokat ilçeleri nüfusu. <https://www.nufusu.com/ilceleri/tokat-ilceleri-nufusu>.
- Ondokuz Mayıs Üniversitesi ders notları. (2023, 18 May). <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/asli.ulke/70344/3.hafta.ppt>.
- Özer, İ. (2016). *Türkiye şehir tarihi araştırmaları: Tokat (1923 - 1950)*. Gece Yayınevi.
- Özçalışlar, A. (1988). Kazova'da ziraat faaliyetlerinin gelişimi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Dergisi* 32(1-2), s. 307-318. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/issue/66753/1043875>.
- Seçgin, N. (2012). Tokat / Mimari. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (V. 41, s. 223-226). Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları.

- Şaşmaz, M. (2014). *Türkiye'nin idari taksimatı (1920 - 2013) / Volume: XIV*. Türk Tarih Kurumu.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (4. III. 1954 Perşembe). *Yeniden 10 kaza kurulması hakkında Kanun lâyihası*. Devre: IX, Volume: 29, İçtima: 4. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c029/tbmm09029057.pdf>.
- Topçu, A., Pulatsü S. ve Kaya, D. (2017). Almus Baraj Gölü (Tokat)'nde kafeslerde Gökkuşluğu alabalığı yetiştiriciliğinin sedimentten fosfor salınımına etkisi. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(2), s. 295-302. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/418631>.
- Topgül, S. (2015). İşsizlik için bir çözüm: Yeşil işler ve yeşil istihdam Tokat örneği. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), 1334-1348. <file:///C:/Users/lenovo/Downloads/3405-Article%20Text-11105-3-10-20151126.pdf>.
- Tuncel, M. (2012). Tokat / Bugünkü Tokat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, (V. 41, s. 226-227). Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023, 7 May). Nüfus ve Demografi. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685>.
- Uğur, Y. (2005). Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), s. 9-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/654620>.
- Üzen, İ. (2010). Cumhuriyet döneminde Tokat'ın maruz kaldığı seller (1934 - 1949). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), s. 299-318. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/113315>.
- Yaraş, E. (2019). *Atatürk Üniversitesi açıköğretim fakültesi sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Yılmaz, S. ve Suiçmez, M. (2010). Almus baraj gölü (Tokat)'nde yaşayan alburnus chalcoides populasyonunda yaş tayini ve büyüme. *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 1(2), s. 7-20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/207041>.

Publication Ethics

The author declares that all ethical principals and rules were followed in data collection, analyses, and reporting process.

Ratio of Author Contrubition

This article was written by one author.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.

Annexes

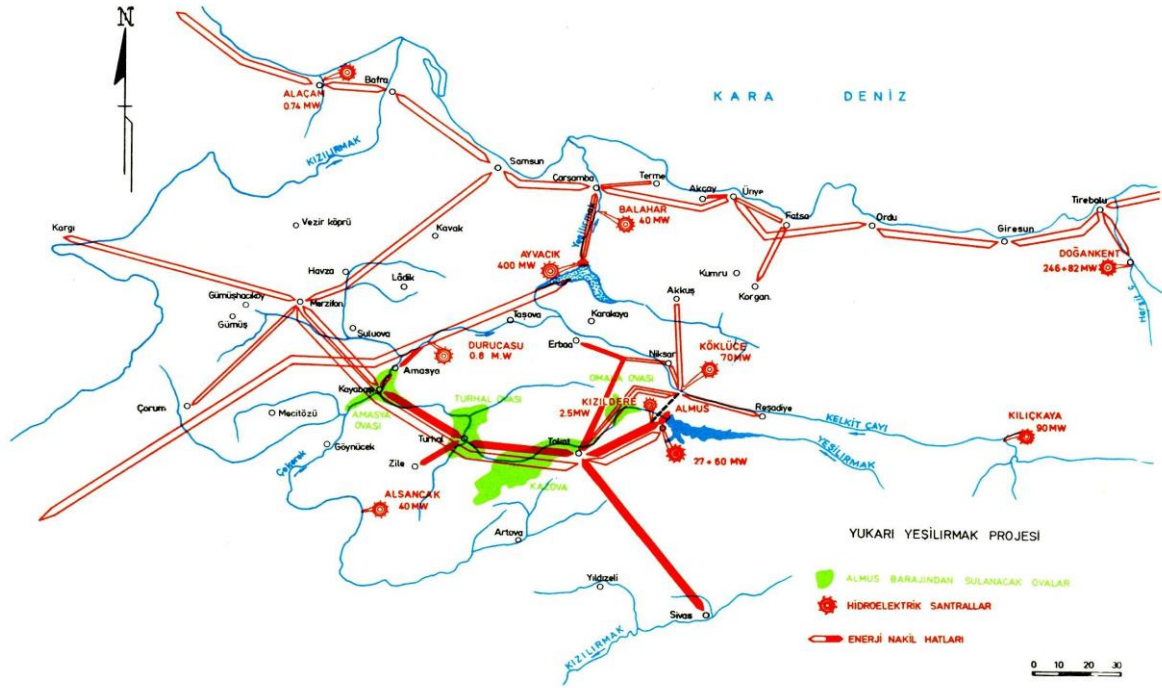
Annex – 1: Characteristics of Almus Dam and HPP

Features of dam and hydroelectric power plant

Dam body :	
Type	: Zoned earth embankment
Height	: 95 m. (from the bottom of the core ditch)
Peak length	: 350 m.
Peak width	: 12 m.
Body filling volume	: 3 500 000 m
Dam lake and spillway:	
Maximum lake volume	: 950 000 000 m
Lake surface	: 3130 Hectares
Lake length	: 22 Km.
Precipitation area	: 2353 Km
Spillway type	: Without cover, side channel.
Spillway capacity	: 1550 m/sec.
Hydroelectric installations :	
Force tunnel type	: Circle cross-section, with well cover at the entrance
Force tunnel diameter	: 7.00 m.
Force tunnel length	: 519 m
Steel coated part	: 50 m
Penstock tunnels	: 3 pcs Ø 4.00 m., 1 pcs. Ø 3.30
Number and type of turbines	: Francis with 3 vertical axes,
Maximum power of turbines	: 1 4700 Horsepower
Maximum power of generators	: 13000 KVA
Maximum drawdown	: 72.50 m.

Source: BCA. (07.10.1968). *Institution: 30-1-0-0 / Prime Ministry Directorate of Private Secretariat, Location Info: 16-90-8, File Annex: A6, p. 22.*

Annex – 2: Map Showing Almus Dam, HPPs and Irrigated Plains

Source: BCA. (07.10.1968). Institution: 30-1-0-0 / Prime Ministry Directorate of Private Secretariat, Location Info: 16-90-8, File Annex: A6, p. 7.

Adnan Menderes ve Kütahya

Adnan Menderes and Kütahya

Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ

Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Department of History, Kütahya, Türkiye
Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü, Kütahya, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3372-1034 / E-mail: esaradeğerli@gmail.com

Hasan KARAKUZU

Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, ZMYO, Zonguldak, Türkiye
Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Rektörlük, ZMYO, Zonguldak, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3372-1034 / E-mail: hasan_karakuzu@hotmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sarıkoyuncu Değerli, E. and Karakuzu, H. (2023). Adnan Menderes and Kütahya. *Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 348-365.

Sarıkoyuncu Değerli, E ve Karakuzu, H. (2023). Adnan Menderes ve Kütahya. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 348-365.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 15 September/Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 24 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 348-365

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ and Hasan KARAKUZU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Türk siyasi hayatında çok önemli bir yere sahip olan Adnan Menderes, 1950-1960 yılları arasında iktidarda olan Demokrat Parti ile anılmış ve hatta bu dönem tarihçiler ve siyaset bilimciler tarafından çoğunlukla "Menderes Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Her ne kadar bu dönemle ilgili sayısız araştırma yapılmışsa da Kütahya özelinde Menderes'in Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilliği ve başbakanlık dönemindeki çalışmaları hakkında yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Oysaki Kütahya, "Menderes'in kalesi" olarak da tanımlanmaktadır. Ayrıca Adnan Menderes, 1946 milletvekilliği seçimlerinde bilgisi olmaksızın Kütahya'dan aday gösterilmiş ve Kütahya milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle yine Kütahya'da tutuklanarak, siyasi hayatı sona ermiştir. Bu açıdan Kütahya Adnan Menderes'in siyasi yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu eksikliğin bir nebze olsun giderilmesini amaçlayan ve konu ile ilgili arşivler, zabıt cerideleri ve süreli yayınlardan yararlanılarak hazırlanan çalışmada; Adnan Menderes'in Cumhuriyet Halk Partisi müfettişliği sırasında, Kütahya CHP parti teşkilatı ve halkevini teftiş etmesi sonucunda elde ettiği bilgileri raporuna yansıtarak eksikliklerin giderilmesi konusunda getirdiği öneriler, milletvekili olarak yaptığı faaliyetler ve Başvekil olduktan sonra kente yaptığı ziyaretler konu edilmiştir. Ayrıca Menderes'in Başbakan olmasından sonra başlatılan ekonomik ve sınai kalkınma hamlesi doğrultusunda; Şeker Fabrikası'nın hem temel atma törenine hem de açılış törenine katılması, İş Bankası'nın 120. Şubesi'nin açılış törenine katılması, Azot Fabrikası'nın temel atma törenine katılması esnasında yaptığı konuşmalar ve Türk milletine verdiği mesajlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi, Kütahya, Parti Müfettişliği, Teftiş Raporları

Abstract

Adnan Menderes, who had a very important place in Turkish political life, was associated with the Democratic Party, which was in power between 1950 and 1960, and this period was often called the "Menderes Period" by historians and political scientists. Although numerous studies have been conducted on this period, there are almost no studies on Menderes's work during his time as a member of parliament from the Republican People's Party and as prime minister in Kütahya. However, Adnan Menderes was nominated from Kütahya without his knowledge in the 1946 parliamentary elections and entered the Parliament as a Kütahya deputy. He was arrested again in Kütahya during the military coup of May 27, 1960, and his political life ended. In this respect, Kütahya was an important turning point in the political life of Adnan Menderes. In the study, which aims to eliminate this deficiency to some extent and was prepared by making use of archives, minutes and periodicals related to the subject; Adnan Menderes' suggestions for eliminating the deficiencies by reflecting the information he obtained as a result of inspecting the Kütahya CHP party organization and community center during his duty as the inspector of the Republican People's Party, his activities as a member of parliament and his visits to the city after becoming the Prime Minister are discussed. In addition, in line with the economic and industrial development initiative initiated after Menderes became Prime Minister; His participation in both the groundbreaking ceremony and the opening ceremony of the Sugar Factory, his participation in the opening ceremony of the 120th Branch of İş Bank, his speeches and the messages he gave to the Turkish nation during his participation in the groundbreaking ceremony of the Nitrogen Factory were emphasized.

Keywords: Adnan Menderes, Republican People's Party, Kütahya, Party Inspectorate, Inspection Reports

Giriş

Adnan Bey (Menderes) 1899'da Aydın'da doğmuştur (Demir, 2010, s. 17; Kısakürek, 2002, s. 155). Anne ve babasını küçük yaşlarda kaybeden Adnan Bey, babaannesi Fitnat Hanım tarafından büyütülmüştür. İlkokul çağında vereme yakalandığından okula gidememiş evde eğitim almıştır. Orta öğrenimine ise önce İzmir İttihat ve Terakki İdadisi'nde başlamış, daha sonra Kızılçullu Amerikan Koleji'nde devam etmiştir (Bayar, 1986, s. 22-23). Kolejin son sınıfında eğitimine devam ederken I. Dünya Savaşı nedeniyle 4 Aralık 1916'da askere alınmıştır (Çoker, 1996, s. 71-72). İstanbul Erenköy'deki İhtiyat Zabiti Talimgahı'nda 19. Mürettep devresinde zabıt olarak eğitimini tamamladıktan sonra, 4. Ordu Komutanı Camal Paşa'nın emriyle Suriye Cephesine sevk olunmuştur. Ancak yolda zehirli sıtmaya yakalandığından tedavi görmeye başlamış ve görev yeri İzmir 17. Kolordu Komutanlığı olmuştur. Hastalanması sebebi ile Adnan Bey, 2 yıllık askerlik hizmetini hastane ve cephe gerisinde geçirmek zorunda kalmıştır (Demir, 2010, s. 20-21). I. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra da Aydın'a dönmüş ve Çakırbeyli çiftliğinde tarım ile uğraşmıştır. İtilaf Devletlerinin Anadolu'da işgallere başlaması üzerine yurt genelinde başlayan Milli Mücadele Hareketine destek vermiştir. 6 Ekim 1920'de Aydın'da süvari takım komutanlığında bulunmuş, cephelerde Yenipazar ile Baltaköy arasında görev yapmıştır (İnan, 2006, s. 12). 1 Eylül 1921'de Aydın Askerlik Şubesi'nde İnzibat Subaylığı görevine tayin edilmiştir. Daha sonra 1 Mart 1922'de Menderes Bölgesi Komutan Yaveri olmuş ve bölgenin 74. Alaya dönüştürülmesi sonucunda Alay Komutan Yaveri olarak görev yapmıştır. Adnan Bey, Alayın kaldırılmasının ardından 12. Tümen 35. Alay'da görevlendirilmiş ve Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin ardından 1 Eylül 1922'de Teğmenlik rütbesine yükseltilmiştir. Adnan Bey 1 Ağustos 1923 tarihinde askerlik görevinden terhis olarak 1923-1930 yılları arasında tarımla uğraşmaya devam etmiştir. Aynı zamanda Aydın Ticaret Odası üyeliği ve Ziraat Odası Başkanlığı görevlerini yürütmüştür (Çoker, 1996, s. 71-72, 74).

Adnan Bey (Menderes)'in siyasi hayatı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Aydın il teşkilatını 9 Eylül 1930 tarihinde kurması ve il başkanlığı görevini üstlenmesi ile başlamıştır. Ancak bu dönemde, SCF Aydın İl Başkanı Menderes'in Kütahya SCF teşkilatının kurulmasına herhangi bir katkısı olmadığı ve Kütahya yerel seçim çalışmalarında da bulunmadığı görülmektedir (Pınar, 2015, s. 277-298). 17 Eylül 1930 tarihinde fırkanın kapatılması üzerine de 1931 yılından 1945 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Aydın İl Başkanlığı ve CHP Aydın milletvekili olarak görev yapmıştır. Ayrıca Adnan Bey, CHP merkez örgütünün mahalli örgütleri denetlemesi ve daha iyi hale getirmesi için kurulan parti müfettişliği görevinde bulunmuştur. Parti müfettişi olarak 1935-1940 yılları arasında Konya, Antalya, Mersin, İçel, Antalya Bölgesi (Antalya- Isparta), Afyon Bölgesi (Afyon- Eskişehir), Aydın Bölgesi (Aydın- Muğla), Kütahya Bölgesi (Kütahya- Manisa), Eskişehir Bölgesi ve Afyon Bölgelerinde görev yapmıştır. Parti müfettişliği dışında Bolu il kongresi müşahitliği ve kongre üyeliği görevlerinde bulunarak gittikçe parti içinde önemli bir konuma sahip olmuştur (Güneş-Akdağ, 2013, s. 187, 190-191). Onun parti içerisinde etkin bir pozisyona gelişinde titizlikle hazırlanmış olduğu raporların büyük etkisi olmuştur. Bunun yanı sıra müfettişlik görevi Adnan Bey'in Kütahya halkı ile tanışmasını sağlamıştır.

Adnan Menderes, muhalif kanatta yer alarak, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır. 21 Temmuz 1946 tarihindeki milletvekilliği seçimlerinde Aydın'dan milletvekilliği adaylığını koymuş, ancak kazanamamıştır. Ancak o dönemde parti il teşkilatı genel merkez kararı olmadan il aday listesini doğrudan valiliğe verebildiğinden, Adnan Bey'in haberi olmaksızın Kütahya DP il teşkilatı Menderes'i kentten aday göstermiştir. Seçim sonucunda; Aydın'dan vekil seçilemeyen Menderes'i CHP müfettişliği görevi sırasında tanıyan Kütahyalılar milletvekili seçerek Meclise göndermiştir. Yavuz Donat da Sabah gazetesinde "Adnan Menderes... Kütahya Milletvekili" adlı köşe yazısında; Menderes'in bir dönem Meclis'e Kütahya'dan girdiğini, ama Kütahya'nın her dönem Menderes'i kendi milletvekili olarak kabul ettiği yorumunda bulunmuştur (Donat, 2010). Adnan Menderes, 186.550 seçmenin bulunduğu Kütahya'dan 65.383 vatandaşın oyunu almış ve 5 Ağustos 1946 tarihinde Meclise katılmıştır. Menderes; Meclis çatısı altında 12 Ağustos 1946, 11 Kasım 1946, 5 Kasım 1947, 5 Kasım 1948 ve 7 Kasım 1949 tarihlerinde TBMM Bütçe Komisyonu üyesi olarak görev yapmıştır (Demir, 2010, s. 111; Çufalı, 2012, s. 764-765). 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerle Demokrat Parti çok büyük bir zafer kazanarak 27 yıllık CHP iktidarına son vermiştir. Mecliste yapılan oylama sonucunda Celal Bayar Cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve ardından Cumhurbaşkanı tarafından Adnan Menderes'e Başvekil olarak hükümeti kurma görevi verilmiştir. Menderes Başbakanlık yaptığı dönemde de Kütahya halkı ile müfettişlik döneminde kurduğu sıcak ilişkilerini sürdürmüştür.

1. Adnan Menderes'in CHP Kütahya Parti Müfettişi Olması ve Hazırladığı Teftiş Raporu

CHP Genel Sekreteri Erzurum Milletvekili Dr. Ahmet Fikri Tüzer'in her parti müfettişinin bölgesindeki parti teşkilatını, kazalara kadar senede 2 kere teftişten geçirmesinin şart olduğunu ve her teftişin sonucunu Genel Sekreterliğe bildirmesini istemesi üzerine (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 23 Mart 1940, s. 1); Adnan Menderes de CHP Parti Müfettişi olarak 1935 yılında Konya, Antalya, Mersin; 1936 yılında Antalya, Isparta, Seyhan, İçel; 1939 yılında Afyon, Eskişehir, Aydın, Muğla; 1940

yılında Kütahya, Manisa, Eskişehir, Afyon şehirlerini teftiş etmekle görevlendirilmiştir (İnan, 2002, s. 42). Bu doğrultuda Menderes müfettişlik bölgesi içerisinde yer alan Kütahya ili hakkında teftiş raporu hazırlayarak 1940 yılının Şubat ayı içerisinde CHP Genel Sekreterliğine göndermiştir. Raporda; Kütahya'nın Vilayet İdare Heyeti, ilçelerden Merkez, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav ve Uşak idare heyetlerinin parti içi çalışmaları ile partiye üye kazandırılması için gereken tedbirlerin alınması üzerinde durmuştur. Ayrıca Halkevlerini ziyaret ederek Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav, Uşak Halkevi'nin yaptığı hizmetlerden bahsetmiş, parti ile Halkevinin birlikte çalışarak CHP'yi halkın gözünde daha iyi hale getirmesi için tavsiyelerde bulunmuştur. Bu bağlamda Menderes; raporda ilk olarak Kütahya Vilayet İdare Heyeti ile ilçelerindeki parti içi çalışmalar ve kongrelerden söz etmiştir.

1.1. Kütahya Vilayet ve Merkez Kazası İdare Heyeti

Adnan Menderes ilk olarak Parti Vilayet İdare Heyetinde yer alan kişileri halkın gözünden anlatmaya başlamıştır. İdare Heyeti Başkanı Memduh İspartalıgil'in kalabalık bir ailenin çocuğu olduğunu, ortaokulu bitirdiğini, babasından kalan serveti israf ettiğinden sıkıntıya düştüğünü öğrenmiştir. Bu yüzden Belediye Başkanlığı, Genel Meclis Daimi Encümen üyeliği gibi paralı görevlere gelerek geçinme amacı güttüğü iddia edilmiştir. Fakat İspartalıgil'in vilayet ve kaza idare heyetindeki üyeler üzerinde Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı yapabilecek vasıf ve karakterde olmadığı gibi parti içinde de yeterli derecede sevilen ve sayılan birisi olmadığını görmüştür. Menderes daha sonra Belediye Başkanı Ethem Yücel hakkında elde ettiği bilgiler hakkında değerlendirme yapmıştır. Ethem Yücel'i sevmeyenlerin onun aleyhinde söylemlerde bulunduğunu ifade ederek Yücel'in parti başkanlığı sırasında kendisine bağlılık göstermeyenleri parti işlerinden uzaklaştırdığı, Belediye görevleriyle ilgilenmediği ve hatta Belediyeyi akraba ve yandaşlarıyla doldurduğu iddia edilmiştir. Menderes, Ethem Yücel ve Belediye hakkında iddialar olsa da ortaya atılanların birçoğunun doğru olmadığını belirtmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 3).

Menderes, partide görevli diğer üyeler hakkında da kişisel bilgiler vermiştir. Av. Emin Toktar'ın halk arasında biraz karıştırmacı olarak tanındığını, belediye başkanı aleyhinde gizli veya açık bir şekilde faaliyet yürüttüğünü söylemiştir. Şükrü Kutlu'nun kendi halinde birisi olduğu, dedikodulara karışmaktan uzak durduğu ve muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu kanaatine ulaşmıştır. Mehmet Çini'nin ise yalnız idare heyeti toplantılarına katıldığı, parti işleri ile çok fazla ilgilenmediği ve daha çok kendi özel işleri ile uğraştığını belirtmiştir. Bahsedilen üyeler dışında parti teşkilatında görev alan 3 kadın üye olan İsmet Gündüz, Saime Hanım ve Semiha Göksen hakkında bilgiler aktarmıştır. Üyelerden İsmet Gündüz'ün yaşlı ve General Asım Gündüz'ün ablası olduğu, Saime Hanım'ın Memduh İspartalıgil'in akrabası olduğu ve kendisinin Vilayet İdare Heyeti'nde bulunmasının uygun bulunmadığı, Semiha Göksen'in Albay Muzaffer Göksen'in eşi olduğunu ve eşinin görev gereği Çorlu'da bulunduğu için Kütahya'ya gelemeyeceğini ifade etmiştir. Menderes, Semiha Göksen'in yerine yeni bir üyenin seçilmesinin daha iyi olacağı tavsiyesinde bulunmuştur. Menderes incelemeleri sonucunda; Vilayet İdare Heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar eden birisinin bulunmadığını, üyeler arasında karşılıklı samimiyet ve itimat duygularının olmamasının parti işlerinde dikkati çeken bir görüntü olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte mahalli hükümet, amir ve memurları ile Vilayet İdare Heyeti arasında iş ve fikir birliğinin olduğunu görmüştür (BCA, 2 Şubat 1940, s. 3-4).

Vilayet İdare Heyeti'nin en az haftada 1 defa toplantı yapılması hakkındaki nizamname hükmünü yerine getirmediğini örnek vererek izah etmiştir. Bu kapsamda 28 Birinci Kanun 1938'den 4 Şubat 1939 tarihine kadar toplantı yapılmadığını ve 1 yıl içinde sadece 27 toplantı yapıldığını tespit etmiştir. Toplantılara katılımın çok düşük olduğunu, hatta 80 numaralı kararın altında yalnızca parti başkanının imzasının olduğunu, birçok kararın zamanında imzalanmadığı ve imza sayısının çok eksik olduğu dikkati çekmiştir. Ayrıca Vilayet İdare Heyeti'nin parti üye sayısını arttırmak, yardım paralarını toplamak, parti prensiplerini yaymak ve kendisine bağlı parti kademelerini teftiş etmek gibi asli görevlerini yerine getirmediğini görmüştür. Bunların yanı sıra idare heyeti ile eski idare heyeti arasında bir devir teslim töreni yapılmadığı gibi vilayet idare heyetine bağlı bütün kazalardaki üye kayıt işlemlerinin % 95'inin nizamname hükümlerine uyulmadığını da raporunda belirtmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 4).

Adnan Menderes, Kütahya merkez idare heyetinin hiçbir faaliyetine rastlamadığı için toplumsal, siyasi ve ahlaki durumu hakkında halkın gözünde sevgi ve sempatisinden bahsedilemeyeceğinin altını çizmiştir. Menderes, Merkez İdare Heyeti Başkanlığına Binbaşı Nuri'nin getirilmesinin isabetli bir karar olduğunu ve idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu kötüye kullanan birisinin bulunmadığını tespit etmiştir. Parti işlerinin aksaklığa uğramadan yapılması için eski idare heyeti üyeleri ile yeni idare heyeti üyeleri arasında karşılıklı samimiyet ve güven duygusunun güçlendirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Menderes merkez kazaya bağlı Köprüören Nahiye Başkanı Şükrü Bulut ve Sofça Köyü Parti Ocak Başkanı Hüseyin Cengiz'e parti nizamname ve programlarının durumu, köy ve nahiye kongreleri, partinin üye sayısı hakkında sorular sormuştur. Menderes her iki görüşmeden de kongrelerin yapılmadığını öğrenmiş, her iki parti yöneticisinin üye sayısını bilememesi karşısında hayrete düşmüş, verilen cevaplar çerçevesinde parti adına herhangi bir şey yapılmamasından hoşnut kalmamıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 5-6).

Menderes, merkez ilçe ve köylerde yaptığı incelemeler neticesinde; parti nizamnamesine uygun olarak kongre yapılmadığını, hatta pek çoğunda ise hiç kongre yapılmadığını görmüştür. Menderes gittiği köylerdeki teftişleri sırasında kongre diye yapılan işlere ait zabıtların çoğunda imza bulunmadığı için görevlileri uyarmış ve kongre zabıtlarının doldurulması için verdiği emir yerine getirilmiştir. Merkez kaza idare heyeti iç çalışmalarını incelediğinde; kongre tarafından seçilen heyetin başkan seçimi yapmak üzere 2/12/1938 tarihinde yapılan birinci toplantıdan sonra 17/2/1939 tarihinde ikinci kez toplandığını tespit etmiştir. Ayrıca Merkez Kaza İdare Heyeti'nin üye sayısını arttırmak, üye yardım paralarını toplamak, partinin durumu ve üye sayısını bildiren 6 aylık raporları düzenlemek, partinin program ve icraatı hakkında üyeleri aydınlatmak, partililer arasındaki dayanışmayı sağlamak için gerekli olan çalışmaları yerine getirmediğini kayıt altına almıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 6-7).

1.2. Tavşanlı ve Gediz Kazası

Menderes, Tavşanlı Kaza İdare Heyeti Başkanı olarak Halil Benli'nin görev yaptığını, fakat kendisi hakkında Milli Mücadele döneminde Yunanlılarla birlikte hareket ettiği yönünde şüpheler olduğu için halkın sevgi ve saygısını kazanamadığı yorumunda bulunmuştur. Halil Benli'nin geçmişini unutturmak için senelerden beri parti işlerinde görev aldığı ileri sürmüştür. Menderes, 1940 yılı kongresinde eski idare heyetinin seçilmesini ve Halil Benli'nin başkanlıktan çekilmesini uygun bulduğunu belirtmiştir. Tavşanlı idare heyeti üyelerinin birbirine bağlı ve dayanışma içerisinde olduğunu, mahalli hükümet amir ve memurları ile parti teşkilatı arasında bir ayrılığın olmadığını görerek durumdan memnun olmuştur. Tavşanlı kaza kongresinin 1940 yılı içerisinde nizamnameye uygun yapıldığını, köy ve nahiye kongrelerinin yapılıp yapılmadığını, yapılanların da nizamnameye uygun olarak yapılıp yapılmadığını tespit edememiştir. Tavşanlı kaza idare heyetinin 1939 yılının ilk 10 ayı içerisinde karar defterinde 22 toplantı yaptığını, bazen haftada 2-3 toplantı yaptığını ve 10 ay zarfında sadece 22 toplantı yaptığını görmesi üzerine haftada en az bir toplantı yapılması hakkındaki nizamname hükmünün yerine getirilmesini istemiştir. Ayrıca idare heyetlerinde devir teslim töreni olmadığı için devir teslim muamelesinin yapılması gerektiğini bildirmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 7-8).

Menderes; Gediz Kaza İdare Heyeti'nde Başkan olarak Süleyman Atay'ın görev yaptığını, kaza idare heyetinin halkın sevgi ve sempatisini kazandığını öğrenmiştir. Menderes kaza idare heyeti hakkında edindiği bilgiler neticesinde halk tarafından sevilmediğine kanaat getirdiği Ali Sara, İsmail Güllük ve Ahmet Tan'ın idare heyetine seçilmemesini istemiş ve isteği yerine getirilerek sözü edilen kişiler idare heyetine girememiştir. Bir diğer tespit olarak parti idare heyeti üyeleri arasında karşılıklı samimiyet ve itimat duygularının güçlü olduğunu görmüştür. Menderes yaptığı teftişte; Gediz kaza kongresinin nizamnameye uygun olarak yapıldığını, kongre zabıtlarının oldukça düzgün tutulduğunu ve Vali Hamit Oskay'ın bütün kongrelere düzenli olarak katıldığını öğrenmiştir. İdare heyeti iç çalışmalar kapsamında toplantıların genel olarak düzenli şekilde yapıldığını, alınan kararların defterlere geçirildiğini ve imza altına alındığını belirlemiştir. Gediz parti teşkilatında üye kaydına önem verildiğini ve nizamnameye uygun olarak 6 aylık iş raporlarının düzenlenmesine dikkat edildiğini görmüştür. Fakat üye kayıt defterinde 4551 üyenin adı yazılmasına rağmen 3032'sinin evrakları yer aldığı için diğer evrakların tamamlanmasını istemiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 8-10).

1.3. Emet ve Simav Kazası

Adnan Menderes, Emet Kaza İdare Heyeti Başkanlığına Halil Çoban'ın yerine Ömer Özdek'in seçildiğini ve parti idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar edenlere rastlanmadığını tespit etmiştir. Bununla birlikte Emet'te parti üyeleri ile halkın arasının iyi olduğu, hükümet amir ve memurları arasında fikir ve işbirliği olduğu izlenimine sahip olmuştur. Emet kazasında 1940 yılı kongresinin nizamname hükümlerine uygun olarak yapıldığını, ancak nahiye ve köylerde kongrelerin çoğunun yapılmadığını görmüştür. Menderes, Örencik ve Çavdarhisar nahiyelerine giderek buralarda da kongrelerin nizamnameye uygun olarak yapılmadığını tespit etmiştir. Bunun üzerine bütün kaza kongrelerinde halkın şikâyet ve isteklerinin serbestçe ifade edilmesini bildirmiştir. Emet kazasında 1939 yılında toplantıların düzenli olarak gerçekleştirildiğini, fakat parti vazife ve görevlerinin çoğunun yerine getirilmediğini raporuna yansıtmıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 10-11).

Menderes, Simav kazasında Belediye Başkanı olarak görev yapan Sadık Ülken'in 10 yıl boyunca hiçbir iş yapmadığı için parti ve Halkevi Başkanlığı'ndan alınmasının bir zorunluluk olduğunu raporunda belirtmiştir. Sadık Ülken'in parti işlerini yüzüstü bırakması karşısında son kongrede yeni idare heyetine seçilen Eczacı Osman Artun'un Parti Başkanlığına ve Asım Simav'ın Halkevi Başkanlığına seçilmesini memnuniyetle karşılamıştır. Menderes, Simav'a yakın Demirköy'üne gitmiş, Ocak Başkanının olmadığını ve parti ile ilgili kimseye rastlamadığı için köyden bir şey öğrenemediğini geri dönmek zorunda kalmıştır. Köyün ocak başkanı sonradan Menderes'i bulmuş, köyde kongrenin yapılmadığını, ancak istenildiği takdirde hafta içinde yapılabileceğini ifade etmiştir. İdare heyetinin 30/11/1936 tarihinden 1939 yılına kadar sadece 4 toplantı yaptığını, hatta son toplantı tarihi olan 26/11/1938'den kongrenin son toplanma tarihi olan 20/01/1939 tarihine kadar idare heyetinin bir defa

dahi toplanmadığını görmüştür. İdare Heyeti'nin 31/05/1938 tarihli aylık rapor ile 01/01/1939 tarihli rapor arasında üye sayısında 101 adet fazlalık olduğunu tespit eden Menderes, bu 101 üyenin hangi ocaklar tarafından kaydedildiğini ve isimlerinin nerede yazılı olduğunu sormuş; fakat cevap alamamıştır. Simav'da yaptığı incelemeler neticesinde; partinin durumunun her türlü tahminin ötesinde hazin ve teessüfe şayan olduğunu belirterek ilçedeki çalışmalardan memnun olmadığını altını çizmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 11-13).

1.4. Uşak Kazası

Menderes, Uşak ilçesinde yaptığı teftiş sırasında 1939 yılı kongresinde İdare Heyeti Başkanlığına Rıza Topuz'un yerine Mehmet Tekiş ve 1940 yılında ise Hakkı Yılcı'nın seçildiğini görmüştür. Menderes incelemeleri sırasında; parti idare heyeti üyeleri arasında parti nüfuzunu istismar edenlerin bulunmadığını, fakat kaza idare heyetinde yer alan Mehmet Tirit ile Rıza Salcı hakkında nizamnamenin 162'nci madde hükümlerinin yerine getirilmesini istemiştir. Uşak'ta idare heyeti üyelerinden aldığı bilgilere göre; ilçedeki köylerin % 60'ında kongrelerin yapılmadığını ve ilçe kongresinin nizamnameye uygun olarak yapıldığını öğrenmiştir. Menderes; idare heyeti defterlerinin düzenli bir şekilde tutulduğunu, toplantıların 20 gün aralıklarla yapıldığını belirttikten sonra 1 yıl içinde 971 üyenin kaydedildiğini ve üye yardım parası olarak 185.60 kuruş toplandığını, sinemanın kiralanmasından yılda 800 lira gelir edildiğini tespit etmiştir. Menderes kaza merkezlerinden başka Arslanapa, Altıntaş, Köprüören, Çavdarhisar, Örencik nahiyelerine ve birçok köylere uğramıştır. Gördüğü nahiye ve köylerde teşkilatın varlığına delil olabilecek iz ve eserlere rastlayamamıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 14-16).

Menderes sonuç olarak raporunda; Kütahya'da parti teşkilatının gösterdiği manzaranın parti prensipleri ve nizamnamesinde belirtilen esaslar göz önüne alındığında partiyi memnun etmekten çok uzak olduğunu belirtmiştir. Köylerin % 90'ında parti köy ocaklarının belli bir durağının olmadığını, köy ve muhtar odalarının bir köşesinde parti için 4 metrelik bir yer dahi ayrılmadığını tespit etmiştir. Bazı köylerde veya muhtar odalarında karşılaştığı vatandaşlarla görüşmesi neticesinde; parti üyesi olduklarını söyleyenlerin parti üyesi olmadığını, partiye üye olmadığını söyleyenlerden bazılarının da üye oldukları söylemesi karşısında şaşkınlığa kapılmıştır. Tespit ve gözlemlerine devam eden Menderes; köy ocaklarının sönük kalmaları neticesinde köylerde partiyi tanıtmak, amacını ve hedeflerini anlatmak konusunda yeterli gayret gösterilmediğinden birçok partili ve köylünün ülkeyi idare eden hükümetin ve bir parti teşkilatının varlığını yeterince anlamadığını notlarına ilave etmiştir. Menderes; Emet kazasına bağlı Çavdarhisar ile diğer nahiyelerden Kalandıraz, Arslanapa, Altıntaş, Örencik, Köprüören'deki incelemeleri sonucunda nahiyelerdeki durumun köylerden biraz daha iyi olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Raporunda; gördüğü parti teşkilat manzarası karşısında parti idare heyetlerine yüklenen görevlerin hepsini fahri anlamda görev alan üyelerin yapamayacağını, bu işin memurluğunu yapacak ücretli müstahdemler ile her kaza idare heyetinin bir kâtibi olması gerektiği önerisinde bulunmuştur. Bununla birlikte her köye belli aralıklarla gidecek ve her gidişinde günlerce kalarak parti işlerini yerinde takip edecek gezici memurlara ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Memurların görevlerinin neler olacağı ve çalışma tarzlarının ise önceden bir talimat ile tespit edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 16-17, 19).

Adnan Menderes, Vilayet İdare Heyeti'nin hesap işlerinin parti nizamnamesine ve hesap talimatına uygun olduğunu; hesap, muamelat, kayıt ve dosyaların düzenli tutulduğunu, partiye ait binaların tapu kayıtlarının düzgün bir şekilde kayıt altına alındığını ve demirbaş eşya defterinin de düzenli şekilde tutulduğunu tespit etmiştir. Hesap işlerinin nizamname ve muhasebe talimatına uygun olduğunu, ancak vezne defterinin her ay sonunda başkan ve muhasip tarafından imzalanmadığı görüldüğünden bu eksikliklerin giderilmesini bildirmiştir. Menderes parti teşkilatının 1940 yılı itibariyle gösterdiği manzaranın, parti prensipleri ve nizamnamede tespit edilen esaslar göz önüne alındığında oldukça yetersiz kaldığını görmüştür. Olumsuz gözlemlerinin yanı sıra halk ve partililerin milli şefe, parti ve hükümete sarsılmaz bağlılığına tanık olmasını ise memnuniyet verici bir gelişme olarak ifade etmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 34-35, 38).

2. Adnan Menderes'in Kütahya ve Çevresindeki Halkevi Teftişi

Adnan Menderes Kütahya parti teşkilatının yanı sıra Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav ve Uşak Halkevi şubelerini teftiş ederek CHP Genel Sekreterliğine rapor olarak sunmuştur. Kütahya Halkevi Başkanı olarak Eczacı Selahattin Kutman'ın görev yaptığı ve idare heyeti üyelerinin işinin ehli kişiler olduğunu görmüştür. İdare Heyeti üyelerinin gayretleri neticesinde 1.000 liraya yakın gelir elde edilerek ihtiyaçlar için kullanıldığını, fakat bu gelirin yeterli olmadığı görüşünü belirtmiştir. Halkevinin şehir üzerinde etkisinin çok iyi olduğunu ifade ederek özellikle temsil ve müsamerelere halkın çok yoğun bir ilgi gösterdiğine dikkat çekmiştir. Halkevinin hesap, demirbaş eşya ve kütüphane defterlerinin düzenli ve talimata uygun olarak yapıldığını, fakat Halkevi binasının yeterli olmadığından bahsetmiştir. Yeni Halkevi binasının inşa edilmesi için 1939 yılı muhasebe bütçesinden 15.000 lira ödenek ayrılarak bankaya konulduğunu, 1940 yılında da aynı miktarda ödeneğin ayrılması konusunda Vali ve Partililerle görüşüldüğünü öğrenmiştir. Bu tesisin tamamlanmasıyla Kütahya'nın birçok ihtiyacının karşılanacağı yorumunda bulunmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 22-23).

Menderes, Tavşanlı kaza idare heyetinin halkevi çalışmalarına yeteri kadar destek olmadığını, kaymakam ve memurların da ilgili göstermediğini yaptığı temaslardan öğrenmiştir. Aynı zamanda halkın Halkevine ilgi göstermediğini ve Halkevi binasının da yeterli olmadığını belirtmiştir. Gediz Halkevinde yaptığı teftişte; Halkevi Başkanı olarak Hasan Alanyalı'nın görev yaptığını, fakat kendisinin aranılan vasıfları taşımadığını belirtmiştir. Kaza İdare Heyeti'nin halkevi ile ilgili olduğunu, Kaymakam ile Halkevi Başkanı ve Parti İdare Heyeti'ndeki üyelerin şahsi sebeplerle aralarının açık olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca hükümet amirlerinin ve parti idare heyetinin halkevinin gelir elde etmesinde ciddi etkileri olmadığını öğrenmiştir. Halkevinin Gediz'de etkili faaliyetler yürüttüğünü, halkevinin hesap ve demirbaş eşya defterlerinin doğru olduğunu, kütüphanenin de iyi düzenlendiğini tespit etmiştir. Teftişi sırasında Halkevi binasının yeterli olmadığını, var olan binanın yıkılarak yerine ihtiyacı karşılayacak güzellikte yeni bir binanın inşa edilmesi için parti ve halkevi üyelerinin gayret gösterdiğini raporuna yansıtmıştır (BCA, 2 Şubat 1940, s. 23-24).

Menderes, Emet Halkevi hakkında ise Halkevi Başkanının bu görevi yapabilecek kapasitede olmadığını ifade ettikten sonra kaymakam, parti teşkilatı, memurlar ile Halkevi yöneticileri arasında tam bir kaynaşma olduğunu belirtmiştir. Fakat Halkevinin gelir elde etmesinde Hükümet amirleri ve parti idare heyetinin ciddi katkılarının olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Emet'teki Halkevinin de diğer ilçelerde olduğu gibi ihtiyacı karşılamadığı görüşünü dile getirmiştir. Simav Halkevinin incelemesi sırasında Halkevi Başkanlığını aynı zamanda Belediye ve Parti Başkanlığı görevlerini üstlenen Sadık Ülken'in yaptığını öğrenmiştir. Halkevine Hükümet amir ve memurlarının yardımında bulunmadığını tespit etmiş, diğer taraftan Vilayet İdare Heyeti'nin, Halkevine 550 lira gelir elde edilmesine yardımcı olduğunu görmüştür. Halkevinin kitapsaray, ar, köycülük, spor ve gösteri şubesi olmasına rağmen hiçbir faaliyette bulunmadığına dikkat çekmiştir. Halkevinin 2390 kitaplı bir kütüphanesinin bulunduğunu, demirbaş eşya ile kütüphane defterlerinin düzenli tutulmasından dolayı memnun olmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 24-25).

Menderes, Uşak Halkevinin incelemesi sonrasında Hükümet ve amir ve memurları ile parti idare heyeti üyelerinin arasının iyi olduğunu, Uşak CHP Heyetinin Halkevine 3.400 lira gelir temin edilmesine yardımcı olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca sinemadan da kira bedeli olarak Halkevine yılda 9.000 lira gibi önemli bir miktarda daimi gelir temin edildiğini görmüştür. Halkevinin 9 şubesinin olduğunu, bu şubelerinden ar şubesinin bir musiki kursu açtığını ve 10 kişinin devam ettiği şubenin 4 nahiyeye giderek konser verdiğini belirtmiştir. Bir diğer şube olan Köycülük şubesinin başında Kaymakamın olduğunu; 107 lirası kinin bedeli, 40 lirası otomobil ücreti, 15 lirası da selektör binasına yardım olmak üzere şubenin 162 lira masrafı olduğunu tespit etmiştir. Bir diğer şube olan sosyal yardım şubesinin fakirlere ilaç desteğinin yanı sıra çocuk okuttuğunu öğrenmiştir. Müze ve sergi şubesinin ise fotoğraf aldirmaktan başka bir faaliyeti olmadığını ve bu fotoğrafların alınması için 23.50 kuruş harcadığını belirtmiştir. Menderes Halkevinin 300 liralık bütçesinden 9.25 kuruş harcadığını, spor şubesinin 35.20 kuruş masrafı olduğunu ve bu paranın da kente gelen sporculara yapılan yardımlardan dolayı gerçekleştirildiğini belirlemiştir. Ayrıca Halkevinin sergilediği temsile katılarak saat 20.00'de başlayacak olan temsile vatandaşların saat 18.00'den itibaren katılmaya başlamasını görmesi dikkat çekici bir husus olmuştur. Bu bağlamda Menderes genel olarak Halkevinin Uşak'ta halk üzerinde yaptığı faaliyetlerinin etkili olduğu yorumunda bulunmuştur (BCA, 2 Şubat 1940, s. 25-26).

Kütahya merkez ve çevresindeki Halkevleri şubelerinin spor kolunda da faaliyetler yaptığını ve spor ile ilgili atılan adımları gözden geçirmiştir. Bu doğrultuda Kütahya Halkevinin ara sıra atletizm yarışmaları düzenlediğini, mevcut spor kulübüne bir yer sağlayarak sporun gelişmesine yardımcı olduğunu ifade etmesine karşın kent merkezinde spor adına herhangi bir şey yapılmadığını not etmiştir. İlçelerde de durumun farklı olmadığını ve spor faaliyetlerinin çok durgun olduğuna dikkat çekmiş, hatta Emet ve Tavşanlı'da spor adına bir şey yapılmadığını görmüştür. Futbol branşı için Kütahya'da yeni bir stadyum inşaatının yapımına başlandığını, Uşak'ta 2-3 sene önce yapılmış bir stadyum olduğunu, Gediz'de bir futbol sahası meydana getirildiğini, Simav'da Belediye ait bir arazide zaman zaman futbol oynandığını ve Tavşanlı'da mevcut spor kulübünün imkânsızlıklara karşın bir şeyler yapmaya çalıştığını raporuna yansıtmıştır. Son olarak cirit sporunun kentte geçmişten itibaren sevilen bir spor dalı olduğunu, güreş ve kayak sporuna da önem verildiğini belirtmiştir (BCA, 2 Şubat 1940, s. 26-27, 29).

3. Kütahya Milletvekili Olarak Meclisteki Faaliyetleri

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmasının ardından yurt çapında il teşkilatlarını oluşturmaya başlamıştır. Fakat her ilde örgütlenmesini tamamlayamayan DP'yi hazırlıksız yakalamak ve kesin bir zafer elde etmek için CHP genel seçimlerin 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılmasına karar vermiştir. Adnan Menderes ile Fuad Köprülü de seçim gezisi kapsamında Kütahya, Uşak ve Gediz'i ziyaret etmiştir. Fakat bu ziyarete ilişkin o dönemin tek gazetesi olan Kütahya vilayet gazetesinde herhangi bir haber tespit edilememiştir. Buna karşın Akşam ve Cumhuriyet gazetesinde Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün demecine yer verilmiştir. DP'nin her iki kurucusu verdikleri beyanatta; vatandaşların kesin olarak kendi geleceğini eline almaya azmettiğini ve bunun engellenemeyeceğini ifade etmiştir (Akşam, 5 Temmuz 1946, s. 2; Cumhuriyet, 5

Temmuz 1946, s. 3). 1946 seçimlerinde DP, 465 milletvekilliği için 273 aday göstermiş ve bu adaylardan 62'si milletvekili seçilmiştir (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, 1982, s. 91-92). Kütahya'da da milletvekili olarak DP'den Adnan Menderes, Memduh Ispartalıgil, Ahmet Gürsoy, Ömer Özdek, İhsan Şerif Özgen, Hakkı Gedik, Ahmet Tahtakılıç ile CHP'den Asım Gündüz, Halil Benli, Ahmet Bozbay seçilmiştir (BCA, 30 Temmuz 1946, s. 6, 24).

DP Kütahya milletvekili olarak Meclise girmeye hak kazanan Adnan Menderes, seçimlerin ardından kente gelerek ziyaretlerde bulunmuştur. Ziyaret çerçevesinde Tavşanlı, Emet ve Altıntaş ilçelerine giderek partinin durumu ve DP-CHP ilişkilerinden söz ettiği konuşmalar yapmıştır. Menderes, Kütahya ziyareti sırasında uzun bir konuşma gerçekleştirerek CHP'ye sert eleştiriler yöneltmiştir. Konuşması sırasında 1946 seçimlerine göndermede bulunarak milletvekili seçimlerinde kanunsuzluklar yaşandığını, ülkede hala tek parti zihniyetinin devam ettiğini ve bu sebeple milli hâkimiyet esaslarının uygulanmadığını söylemiştir. DP'nin temel hedefinin ülkede gerçek demokrasinin yerleşmesi olduğunu ifade ederek vatandaşların özgür bir şekilde oylarını kullanabilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Konuşmasına devam ederek Milli Mücadeleyi yapan Türk milletinin düşmanı yurttan attığını, fakat milli hâkimiyete dayanan bir idare kuramadığına dikkat çekmiştir. Sözlerine devam eden Menderes; Polis Vazife ve Salahiyetleri, İskân ve Seçim Kanunları, İstanbul'da sıkıyönetimin gazete kapatması ve parti mücadelesinde tarafsız kalması gereken devlet memurlarına baskı yapılması gibi örnekler vererek CHP'nin baskıcı tutumlarını gözler önüne sermiştir. Aynı zamanda CHP'nin ziraat politikasını eleştirerek ziraatin sapan ve kağı devrinde kaldığını, kuraklığın her sene bir bölgeye açlık tehlikesi verdiğini, ziraate ayrılan bütçenin düşük olduğunu, israf yoluna gidildiğini ileri sürmüştür (Fersoy, 1971, s. 216-221; Ulus, 22 Mart 1947, s. 3).

Adnan Menderes, DP Kütahya milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nde Kütahya ile alakalı olarak herhangi bir konuşma yapmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte ülke gündemi hakkında çok sayıda konuşma yapmıştır. Bu konuşmaları kanun, önerge, komisyon raporları ve hükümet programları ile alakalıdır. Bu bağlamda; Adnan Menderes, Matbuat Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanunun görüşülmesi esnasında basın demokratik şartlar altında gelişebileceğini, basın özgürlüğünün daraltılması ve kaldırılması halinde bütün vatandaşların kendilerini özgürlükten mahrum edilmiş hissedeceği yönünde fikir beyan etmiş ve basın özgürlüğünü savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Eylül 1946, s. 291-293). Bu yönde verdiği önerge ise reddedilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 17 Eylül 1946, s. 395-397).

Ayrıca Demokrat Parti adına 1946-1949 yılları arasında TBMM Bütçe Komisyonu üyeliği yapan Menderes; 1947, 1948, 1949 ve 1950 yılı Bütçe Kanunları hakkında da çok sayıda konuşma yapmıştır. Genel olarak yapılan bütçeleri ağır bir dille eleştirdiği görülmektedir. Bu açıdan Menderes, 1946 yılında ülkenin içinde bulunduğu sıkıntı ve ıstırapın takip edilen tedbirsizlikler, hatalar ve israfların sonucu olduğunun altını çizmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Aralık 1946, s. 235, 237-240, 243). Buna ek olarak o, bütçenin samimi olmadığını ve bütçe tahminlerinin doğru yapılmadığını savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 30 Aralık 1946, s. 843). 1948 yılı bütçesi hakkında da DP grubu adına konuşmalar yapan Menderes, her sene ağırlaşan borç yüklerinin 2.000.000.000 liraya dayanmasından yakılarak, böyle bir gidişe mutlaka şimdiden dur demenin gerekli olduğunu savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 26 Aralık 1947, s. 291-293, 295-296, 300-301). Adnan Menderes 1949 yılı bütçe kanunu hakkında yaptığı konuşmasında ise 1947 ve 1948 yılı bütçeleri ile bu bütçelerin sonuçları hakkında genel bir değerlendirme yapmıştır. Ayrıca bütçe ile yapıcı öneriler de getirmiş; milletvekili ödenekleri, Milli Saraylar masrafları, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü bütçesi, resmi otomobiller ve makam ödeneklerinden tasarruf edilmesini ve halkevlerine verilen 2.000.000 lira ile Halk Partisi'nin arsasına verilecek 2.000.000 liranın ödenmemesi yoluyla tasarruf sağlanabileceğini belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 21 Şubat 1949, s. 298, 301, 304). 1949 yılı görüşmelerinde de Menderes, en acil meselenin iktisadi ve mali dengenin büsbütün bozulmasının önüne geçmek olduğunu, bunun da sıkı bir tasarruf politikası sayesinde bütçe açığını kapatmakla mümkün olacağını savunmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 27 Şubat 1949, s. 980, 985). Son olarak 1950 yılı bütçe kanununun tamamı hakkında yaptığı genel değerlendirmede ise Menderes, bugüne kadar gidilen hatalı yollar terkedildiği takdirde durumun hızlı bir şekilde iyiye gideceği ve kalkınma devrine girileceği konusunda iyimser bir görüşe sahip olduklarını belirtmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 13 Şubat 1950, s. 499, 505-506).

Adnan Menderes'in 5 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi dolayısıyla da konuşma yaptığı görülmektedir. Seçim Kanunu ile ilgili olarak üzerinde en çok durduğu konu seçim güvenliğinin sağlanması olmuştur. Bu açıdan tarafsız kurul ve komisyonların kurulması konusunda ısrar etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 2 Temmuz 1948, s. 597, 599, 601-602). Yine 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde kabul edilen yeni Seçim Kanunu hakkında kürsüye gelerek partisinin görüşlerini aktarmıştır. Ülke adına güzel başlangıçlardan birisi olması temennisiyle, Demokrat Parti'nin Seçim Kanunu'nu kabul ettiğini açıklamıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 16 Şubat 1950, s. 706). Adnan Menderes'in Milletvekili Seçim Kanunu'nun maddelerini değiştirilmesi, eklenmesi ve yeni Seçim Kanunu'nun kabul edilmesi ile Kazanç Vergisine Ek Kanun hakkındaki konuşmaları, kanaatimizce geçmiş yıllarda yaptığı konuşmaların haklılığını ortaya koymakta ve kanunlar hakkında eleştirel olduğu kadar yapıcı olduğunu göstermektedir.

Bu konuşmalarına ek olarak, Afyonkarahisar Milletvekili Ahmed Veziroğlu'nun önergesi, İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 15 milletvekilinin şeker fiyatına yapılan zam dolayısıyla Başbakan hakkında gensoru açılmasına dair önerge, 33 vatandaşın İran sınırında öldürülmeleri sebebiyle Meclis Soruşturması açılmasına dair önerge hakkında da görüşlerini ifade ettiği görülmektedir. Ayrıca Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun Ankara ve Aydın milletvekilleri seçim tutanakları hakkındaki raporuna istinaden iki şehirde yaşanan seçim usulsüzlerini örneklerle izah etmiştir. Son olarak Başbakan Recep Peker, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay Hükümetlerinin programları hakkında eleştirel konuşma yapmıştır.

Yukarıda ifade edilen konuşmalarının dışında TBMM Zabıt Ceridesi incelediğinde; İstanbul Milletvekilliğine Seçilen Zeki Rıza Sporel'in seçim tutanağı, Muğla milletvekillerinin seçim tutanakları, 6 ilde ilan edilmiş sıkıyönetimin 6 ay daha uzatılmasına dair Başbakanlık tezkeresi, Afyonkarahisar milletvekili Ahmed Veziroğlu'nun yabancı ülkelere gönderilen heyetlerin görev ve yetkileri ile kendilerine verilen yolluklar hakkındaki Başbakanlığa sözlü sorusu hakkında, 1947 yılı bütçe kanununa bağlı A işaretli cetvelde değişiklik yapılması hakkında, Trabzon milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında konuşma yaptığı belirlenmiştir.

4. Adnan Menderes'in Kütahya Ziyaretleri

DP 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimleri kazanarak CHP'ye karşı tarihi bir zafer elde etmiştir. Seçim sonuçları 27 yıllık CHP iktidarını sona erdirmiş ve 1950-1960 yılları arasında sürecek DP iktidarının temellerini atmıştır. Ülke genelinde DP'nin kesin zaferiyle neticelenen seçimler aynı zamanda yeni Cumhurbaşkanı olarak Celal Bayar ve Başbakan olarak Adnan Menderes'in göreve gelmesini sağlamıştır. Partinin kurucularından biri olan Adnan Menderes söz konusu seçim zaferinden önce Kütahya milletvekili olarak görev yapmış ve Başbakan olmasından sonra da Kütahya'ya çeşitli vesilelerle ziyaretlerde bulunmuştur. Adnan Menderes'e Kütahya'ya olan sevgi bağları ve milletvekili olarak kenti temsil etmesi dolayısıyla Kütahya Belediye Meclisi tarafından fahri hemşehrilik mazbatası verilmiş olması (Milliyet, 28 Kasım 1950, s. 5; Kütahya, 2 Aralık 1950, s. 1), her ne kadar Aydın doğumlu olsa da Kütahyalıların Adnan Menderes'i Kütahyalı gördüğünün en anlamlı göstergesi olmuştur.

4.1. Kütahya Şeker Fabrikası'nın Temel Atma ve Açılış Töreni

DP'nin ilk yıllarında yurt genelinde başlatılan kalkınma hamlesi kapsamında Kütahya'da da şeker fabrikasının kurulması düşünülmüştür. Bu bağlamda fabrikanın yerinin belirlenmesi için kente inceleme heyeti gelmiştir. Heyet içerisinde; Şeker Fabrikaları Genel Müdür Yardımcısı Celal Kıpçak ile Yapı İşleri Müdürü, Eskişehir Şeker Fabrikası Müdürü, Mıntika Ziraat Müdürü yer almıştır. Heyete Vali, Belediye Başkanı ve Meclis üyeleri ile DP milletvekilleri yardımcı olmuştur. Heyet üyeleri; Belediye Meclis üyesi Muhsin Sönmezer, milletvekilleri İhsan Şerif Özgen ile Remzi Kocak'ın katılımıyla gezdikleri yerler arasında vakıflara ait çok geniş arazi olan Bacı Bekir ve Öküz çayırını uygun bulduklarını belirtmiştir. Heyet üyeleri arazinin Porsuk regalatöründen bol su alabilecek durumda ve pancar tarlalarının ortasında bulunmasını tespit ederek daha faydalı olacaklarını düşünmüştür (Aydın Tarihi, Mayıs 1952, s. 47-48). Aynı zamanda Kütahya'da ekime uygun pancar sahasının 50.250 dönüm olduğu, fabrikada 80.000-100.000 ton şeker pancarı işlenerek 12.000-15.000 ton şeker üretileceği (Demokrat Kütahya, 15 Eylül 1953, s. 3), fabrikaya 10.000 çiftçinin pancar verebileceği ve karşılığında 5.000.000 lira gibi önemli bir gelir elde edeceği açıklanmıştır (Zafer, 13 Eylül 1953, s. 6).

Hazırlıkların tamamlanmasının ardından Kütahya Şeker Fabrikası'nın temel atma törenine katılmak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı ve beraberindeki heyet üyeleri Konya'dan 14 Eylül 1953 Pazartesi günü saat 16.30'da hareket ederek Kütahya'ya ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes şehrin girişinden merkezine kadar Kütahya halkının sevgi ve tezahüratları eşliğinde karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı sevgi gösterileri karşısında vatandaşlara hitaben kısa bir konuşma yaparak duygu ve düşüncelerini dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar sözlerinin başında; Türk milli hayatında medeniyet merkezliği yapmış olan Kütahya'nın bu tarihi hakkının milli gelişmelere layık bir halde devamını gösteren fabrikanın temelinin atılması karşısında sevindiğini ifade etmiştir. Bayar ne zaman arkadaşlarıyla birlikte Kütahya'ya ayakbastıysa Kütahya halkının daima kendilerini en samimi bir muhabbetle bağrına bastıklarını vurgulayarak gösterdikleri bu yakınlığa minnettar olduğunu söylemiştir. Konuşmasının sonunda tek amaçlarının millete hizmet etmek olduğunu ve bu hizmetin en büyük mükâfatının da Kütahyalıların sevgisine kavuşabilmek olduğunu belirtmiştir (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, s. 16-17; Cumhuriyet, 15 Eylül 1953, s. 1, 6; Milliyet, 15 Eylül 1953, s. 1, 7).

Cumhurbaşkanının sözlerinin ardından Başbakan Adnan Menderes de vatandaşlara hitaben bir konuşma yaparak DP iktidarının kalkınma hamleleri ve icraatlarından söz etmiştir. Menderes konuşmasının başında; zamanında vazifeli olarak Kütahya'da yaşadığını, daha sonra yine zaman zaman bulunduğunu ve 1946-1950 döneminde milletvekili olmak şerefine nail olduğunu söylemiştir. Menderes, Kütahyalıların kendisine her zaman gösterdiği nezaket, itimad ve muhabbetten dolayı

minnettar olduğunu belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Menderes Kütahya'da Şeker Fabrikası'nın temelini atılacağını, Konya'da, Merzifon ve Amasya'da dün birer Şeker Fabrikası'nın temel atma törenini yaptıklarını anlattıktan sonra yurdun her köşesinin bir an önce kalkınmasını sağlamaya çalıştıklarına vurgu yapmıştır. Menderes konuşmasına devam ederek DP'nin kurulması sürecinde milletin olgunluğuna inandıklarını, bütün mücadeleler esnasında memleketin manzarasında bakarak "memleketin kaderi bu olmamalıydı" sözlerini daima tekrar ettiklerini ve hakikaten memlekette artık nurlu istikbalin kapılarının ardına kadar açıldığını altını çizmiştir. Konuşmasının son bölümünde ise muhalefette iken dahi kendisini daima muhabbetle ve hararetle karşılayan Kütahya halkına hitaben hürriyet ve demokrasi uğrunda mücadeleye devam edeceğini söylemiştir (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, s. 16-17; Demokrat Kütahya, 20 Eylül 1953, s. 1; Demokrat Kütahya, 21 Eylül 1953, s. 1-2; Demokrat Kütahya, 22 Eylül 1953, s. 1-2; Demokrat Kütahya, 23 Eylül 1953, s. 1; Demokrat Kütahya, 24 Eylül 1953, s. 1, 3; Cumhuriyet, 15 Eylül 1953, s. 1, 6).

Kütahya Şeker Fabrikası'nın temel atma töreninden sonra başta Cumhurbaşkanı ve Başbakan olmak üzere bakan, milletvekilleri ile önemli devlet adamlarının katılımıyla Kütahya'da İş Bankası'nın 120. şubesinin açılış töreni 15 Eylül 1953 tarihinde yapılmıştır. Törende İş Bankası İdare Meclisi üyelerinden Ankara Belediye Başkanı Atıf Benderlioğlu söz alarak 30 sene önce kurulan İş Bankası'nın milli bankacılığa rehberlik ettiğini ve DP'nin 3 seneden beri takip ettiği kalkınma devrinde büyük hamlelerin yapıldığını ifade etmiştir. Sözlerine devam ederek milli sanayinin büyük bir hızla ilerlediği döneme milli bankaların da ayak uydurmak mecburiyetinde olduğuna dikkat çekerek Başbakan Adnan Menderes'in İş Bankası yetkililerine her şehirde birere şube açma talimatını verdiğini açıklamıştır. Konuşmasının sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "İş Bankası'nın çok uğurlu bir müessese olduğunu, gittiği her yerde hem kazandığını hem de kazandırdığı" sözlerini hatırlatmıştır. Atıf Benderlioğlu'nun konuşmasının ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar kendisine verilen makası Başbakan Adnan Menderes'e vermiş ve bankanın şube açılışını bizzat Başbakan tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes, İş Bankası şubesinin açılışını yaptıktan sonra Ziraat Bankasını ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında devlet büyüklerine ziraat kredileri ve diğer önemli konular hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Çini ve Kiremit Fabrikalarına gidilerek incelemeler yapılmıştır. Önemli tesislerin ziyaretin ardından Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın bulunduğu heyet üyeleri Vilayet Belediye binasına gelmiştir. Burada Cumhurbaşkanı ve Başbakan; vilayet, belediye meclisi ve encümen üyelerini kabul etmiştir. Kütahya ve çevresinden ciddi bir katılımın olduğu görüşmede; Kütahya, Uşak, Tavşanlı, Gediz, Simav, Altıntaş, Emet, Köprüören heyetleri ile Kütahya'nın toprak sanayii, esnaf ve halk teşekkülleri heyetleri de yer almıştır (Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, s. 2-3; Demokrat Kütahya, 17 Eylül 1953, s. 1; Zafer, 16 Eylül 1953, s. 1, 3).

Kütahya Şeker Fabrikası'nın 14 Eylül 1953 tarihinde temelini atılmasının ardından inşaa çalışmaları hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Bu kapsamda şeker fabrikasının açılış törenine katılması için Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü, Başbakan Adnan Menderes'e 19 Kasım 1954 tarihinde davet mektubu göndermiştir (BCA, 19 Kasım 1954, s. 2). Başbakan Adnan Menderes de mektuba olumlu cevap vererek 24 Kasım 1954 günü şeker fabrikasını işletmeye açmak üzere beraberinde İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş ve milletvekilleri ile şehre gelmiştir. Menderes, saat 11.00'de fabrikanın önünü dolduran binlerce vatandaşın tezahüratı ile karşılanmıştır. Açılış töreninde ilk sözü Kütahya milletvekili Ali Galip Bubik alarak 1953 yılında temeli atılıp 1954 yılında işletmeye açılan Şeker Fabrikası'nın hükümetin kalkınma politikası doğrultusunda yapıldığını ifade etmiştir. Ali Galip Bubik'in konuşmasının ardından Şeker Şirketi Genel Müdürü Baha Tekand tesis hakkında teknik izahatta bulunmuştur. Baha Tekand, Kütahya Şeker Fabrikası'nın her yıl 40.000 dönümlük sahada pancar işleyeceğini ve günde 800 ton pancar işleme kapasitesinde olan fabrikanın yıllık şeker üretim miktarının 15.000 ton kadar olacağı bilgisini vermiştir. Tekand, fabrikanın makine ve tesislerinin Almanya'da "BUCKAU" ve "B.M.A" firmaları tarafından ortak temin edildiğini açıklamıştır. Bu makine ve tesislerinin kurulmasıyla birlikte çiftçilerin pancar üretimi yaparak gelir elde edeceklerini söylemiştir. Baha Tekand'ın ardından İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş söz alarak DP'nin daha muhalefet yıllarında mamur bir vatanın programını çizdiğini, 4-5 yıl gibi çok kısa bir zaman içerisinde mucizevi denilebilecek eserler meydana getirdiğini ve bunlardan birisinin de Kütahya Şeker Fabrikası olduğunu belirtmiştir (Kütahya, 25 Kasım 1954, s. 1-2, 5; Ayın Tarihi, Kasım 1954, s. 38-39).

Son olarak kürsüye gelen Başbakan Adnan Menderes sözlerine DP'nin 1950'den beri başardığı işleri hatırlatarak başlamıştır. Bu doğrultuda termik santraller kurduklarını belirterek 60.000 kilovatlık Çatalağzı Termik Santrali'nin 1955 yılının Eylül ayında bitmiş olacağını ve aynı düzeyde bir başka santralin Soma'da inşa edildiğinin bilgisini vermiştir. Kütahya'da da 2 ay önce temelleri atılan 60.000 kilovatlık Tunçbilek Santrali'nin inşasına süratle devam edildiğini söylemiştir. Menderes şeker fabrikaları konusunda; son 2 yıl içerisinde 4 yeni şeker fabrikasının açılmasının yanı sıra bir bu kadar fabrikanın inşa halinde olmasının, bu sahada takip edilen ileri hareketin göstergesi olduğunu belirtmiştir. Başbakan Adnan Menderes sık sık alkışlarla kesilen konuşmasına devam ederek iktisadi kalkınmada olduğu gibi demokratik rejimin gerçekleşmesi için de emin adımlarla ilerlemeye devam edeceklerini, demokratik rejim ve iktisadi kalkınma hakkında yapılan iftiraların da hakikatin parlak güneşi karşısında başarılı olmayacağını altını çizmiştir. Menderes; 2 ay sonra Azot Sanayii'nin temelini atmak üzere bir kez daha Kütahya'ya geleceğini ve 1955 yılında Seyid Ömer Biriket Fabrikası'nın da temelini atılacağını müjdesini paylaşmıştır.

Konuşmasının sonunda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın selam ve muhabbetlerini Kütahyalı vatandaşlara iletmış ve fabrika kapısındaki kordelayı keserek tesisin açılışını yapmıştır. Daha sonra tesis gezilmiş ve Başbakan Adnan Menderes ile beraberindeki heyet saat 14.00'de otomobille Ankara'ya hareket etmek üzere kentten ayrılmıştır (Kütahya, 25 Kasım 1954, s. 1-2; Milliyet, 25 Kasım 1954, s. 7; Cumhuriyet, 25 Kasım 1954, s. 1, 4; Ayın Tarihi, Kasım 1954, s. 85-88).

4.2. Tunçbilek Termik Elektrik Santralinin Temel Atma ve Açılma Töreni

Başbakan Adnan Menderes'in 17 Eylül 1954 tarihinde Kütahya Tavşanlı'daki Tunçbilek Elektrik Santralinin temel atma törenine katılacağı açıklanmıştır (Kütahya, 17 Eylül 1954, s. 1). Adnan Menderes beraberinde Dışişleri Fuat Köprülü, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu, Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol ile Samet Ağaoğlu kente gelmiştir. Başbakan'ı karşısında gören vatandaşlar "Yaşa, Varol" tezahüratında bulunarak Menderes'e olan sevgilerini göstermiştir. Menderes de vatandaşlara hitaben kısa bir konuşma yaparak kendilerine karşı gösterilen samimi sevgiye şahit olmanın büyük bir mutluluk olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda kendisinin Kütahya'dan milletvekilli seçildiği dönemi hatırlatarak "güzel Kütahya'nın ince ruhlu hassas halkının her zaman ve kötü günlerde dahi kadirşinashklarının minneti altında" olduğunu ifade ederek övgü dolu sözler söylemiştir. Konuşmasının ardından Başbakan ve heyet üyeleri Tunçbilek Elektrik Santrali'nin temel atma törenine katılmak için Tavşanlı'ya gitmiştir (Kütahya, 18 Eylül 1954, s. 1-2; Milliyet, 18 Eylül 1954, s. 1).

Menderes Tavşanlı'da Termik Elektrik Santrali'nin temelini ilk harcı koyduktan sonra konuşma yapmıştır. Konuşmasının başında; Türk vatanının imkânlarla dolu bir vatan olduğunu, memleketin kalkınmasında ilk adımların atıldığını belirterek yeni bir santralin temelini atıldığını ifade etmiştir. Konuşmasına devam ederek iktisadi kalkınma hedefinin ülkenin sınırlarını savunabilecek büyük bir silahlı kuvveti kendi imkânlarıyla elde edebilmek, beka, istikbal ve istiklali teminat altına almak olduğunu altını çizmiştir. Bunun için NATO'ya girdiklerini, Yunanistan ve Yugoslavya ile askeri ittifak antlaşması yaptıklarını, Pakistan ile anlaşma imzaladıklarını, Arap ve İslam ülkeleri ile de ilişkilerini günden güne iyileştirmek için gayret gösterdiklerini vurgulamıştır. Menderes konuşmasının son bölümünde dışarıda güçlü bir devlet olmanın yolunun içeride güçlü olmaktan geçtiğine dikkat çekerek "Bir memleketin iç bünyesi kuvvetli olmadıkça ne iktisadi kalkınması, ne ordusunun kudreti, ne de dış siyaset münasebetlerinin iyiliği o kadar büyük bir kıymet ifade etmez" demiştir. Temel atma töreninden sonra Başbakan Adnan Menderes ve heyet üyeleri işçi sendikasını ziyaret etmiştir. Geceyi Kütahya'da geçiren Menderes ve maiyeti, öğleden sonra Eskişehir'e hareket etmiştir (Milliyet, 18 Eylül 1954, s. 1, 3).

17 Eylül 1954 tarihinde temeli atılan termik santralin inşaatının hızlı bir şekilde ilerlemesi neticesinde santral 2 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanmıştır. Tunçbilek Elektrik Santralinin açılışını yapmak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Devlet Bakanı Emin Kalafat, Adliye Bakanı Avni Göktürk, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu ve birçok milletvekili Kütahya'ya gelmiştir. Halkın coşkun sevgi tezahüratları arasında Hükümet Konağına gelen devlet büyükleri kendilerine gösterilen yoğun ilgi üzerine kısa birer konuşma yapmıştır. İlk sözü alan Cumhurbaşkanı Bayar, kendileri ve beraberlerindeki heyete gösterilen sıcak ve samimi yakınlıktan dolayı çok memnun olduğunu söylemiştir. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes de DP iktidarına karşı daima sevgi ve itimat hisleriyle bağlı olan Kütahyalılara karşı şükran borçlarını ödemek için çok çalıştıklarını ve eserleriyle bunu ortaya koyduklarını belirtmiştir. Bu doğrultuda; Şeker Fabrikasının açıldığını, Tunçbilek Elektrik Santralini işletmeye açacaklarını, Azot Sanayiinin kurulduğunu ifade etmiştir. Menderes sözlerine son verirken eski milletvekili, dost ve kendisini Kütahyalı olarak kabul ederek Kütahyalılara başarı dileğinde bulunmuş ve teşekkürlerini ifade etmiştir. Konuşmaların ardından önce Azot Sanayii tesisleri gezilerek incelemelerde bulunulmuş, daha sonra Tunçbilek'e hareket edilmiştir. Tunçbilek Termik Elektrik Santrali'nin açılışında ilk sözü Santral Müdürü Abbas Alaöç olarak tesis hakkında teknik bilgiler vermiştir. Alaöç; tesisin 21 ay gibi kısa bir sürede bitirilerek 49.000.000 liraya mal edildiğini açıklamıştır. Tesisin senelik üretim kapasitesinin 300.000.000 kilovat saat olduğunu belirterek Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyon, Adapazarı, İzmit ve İstanbul'a enerji verebileceğini söylemiştir (Kütahya, 6 Nisan 1956, s. 1-2).

Başbakan Adnan Menderes de kürsüye gelerek kalkınma hamlesi çerçevesi içerisinde görülmesi gereken bu tesis karşısında önce Türk milletinin bir ferdi, ikincisi de DP'nin bir milletvekili olarak büyük şeref duyduğunu belirtmiştir. Menderes, Tunçbilek'te işletmeye açılan termik santralin Türk-Alman iktisadi işbirliğinin bir eseri olduğuna dikkat çekmiştir. Menderes, kendi iktidarlarına karşı muhaliflerin "Bunların hepsi ne için yapılmaktadır?" gibi söylemlerle yaptıkları işleri halkın gözünde küçük göstermeye çalıştıklarını ifade ederek kendilerine yöneltilen eleştirilere sert tepki göstermiştir. Menderes, termik santralin 78.000.000 liraya kurulduğunu belirterek bu tesislerin bütün vatanı kaplayan yeni bir medeniyetin manzarası olduğunu ifade etmiştir. Menderes konuşmasının sonunda Demokrat iktidarın asil milletin bağrından kopup geldiğini ve milletin oylarıyla iş başına gelen bir iktidar olduğunu dikkat çekerek Türkiye'nin geçmişe oranla daha iyi durumda olduğunu altını çizmiştir. Konuşmanın ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Tunçbilek Elektrik Santrali işletmeye açılmıştır (Kütahya, 6 Nisan 1956, s. 2-3).

4.3. Azot Sanayiinin Temel Atma Töreni

DP iktidarının sanayi kalkınma hamleleri kapsamında Kütahya'ya da Azot Fabrikası'nın kurulması planlanmıştır. Kütahya Şeker Fabrikası'nın temel atma töreninde konuşan İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Azot Fabrikası hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Yırcalı konuşması esnasında Kütahya'da bir Azot Fabrikası'nın kurulması için Avrupa'dan makine getirilmesi için girişimlere başlandığı müjdesini vermiştir. Bu bilginin yanı sıra fabrikanın ihalesinin 1954 yılının başında yapılacağını ve fabrikanın 70.000.000 liraya mal olacağını açıklamıştır (Demokrat Kütahya, 16 Eylül 1953, s. 1, 3; Zafer, 15 Eylül 1953, s. 6). Başbakan Adnan Menderes de 18 Temmuz 1955 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a gönderdiği telgrafta; Kütahya'da kurulacak fabrikanın temel atma törenine birlikte gitme davetinde bulunmuş ve kentte yapacağı faaliyetlerden bahsetmiştir. Ayrıca Adnan Menderes 23 Temmuz 1955 Cumartesi günü Kütahya Azot Sanayiinin temel atma törenine katılacağını, Tunçbilek Elektrik Santrali ve Tunçbilek kömürlerinin üretimini arttırmak için yapılan çalışmaları gözden geçireceğini, Seyit Ömer kömürlerinden elde edilmesi düşünülen 150.000 kilovatlık termik santrali inceleyeceğini bildirmiştir (BCA, 18 Temmuz 1955, s. 2, 7).

Fabrikanın temel atma törenine katılmak için başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Fuat Köprülü, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Ulaştırma Bakanı Muammer Çavuşoğlu, Adliye Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, milletvekilli, büyükelçi, vali ve gazetecilerden oluşan kalabalık bir heyet (Kütahya, 24 Temmuz 1955, s. 1; BCA, 24 Temmuz 1955, s. 2) 14.45'te Kütahya'ya gelmiştir. Heyet üyeleri Vali konağında kısa bir dinlenmeden sonra azot sanayi tesislerine gitmiş ve tören saat 15.30'da başlamıştır. Kütahya milletvekilleri adına Dr. Ahmed İhsan Gürsoy kürsüye gelerek zirai kalkınmada azot sanayiinin rolünden bahsetmiş ve kurulacak tesislerin memleketin gelişmesine olan katkısından söz etmiştir. Daha sonra Azot Sanayii Şirketi Genel Müdürü temeli atılacak olan tesisler hakkında aydınlatıcı teknik bilgiler vermiştir. Genel Müdür; fabrikaya bir senede 400.000 ton ham madde gireceğini, 160.000 ton mamul madde çıkacağını, yılda 60.000 ton amonyum sülfat, 50.000 ton amonyum nitrat, 50.000 ton asid nitrik üretileceğini açıklamıştır. Bunların yanı sıra patlayıcı maddeler üretiminde kullanılan nitrik asid ile 1.000 ton teknik amonyum nitrat alınacağını belirtmiştir. Son olarak da tesislerin 1956 yılı sonunda biteceğini, montajın 1957 yılı başında tamamlanacağını ve 1958 yılı ortalarında işlemeye başlayacağını söylemiştir. Son olarak İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu kürsüye gelerek Kütahya'nın bir medeniyet abidesi gibi yükselmeğe devam ettiğini belirtmiştir. Ağaoğlu; şeker, azot fabrikaları ile Tunçbilek, Seyitömer'de ikinci bir elektrik santrali, Değirmisaz'daki kok için yeni bir fabrikanın Kütahya'da açılmasının kalkınan Türkiye'nin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu'nun konuşmasından sonra fabrikanın temelini ilk harcı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ile milletvekilleri atarak tören sona ermiştir. Törenden sonra Şeker Fabrikası'na gidilerek incelemeler yapılmış, buradan Tunçbilek Elektrik Santrali inşaatını görmek üzere Tavşanlı'ya hareket edilmiştir. Tavşanlı'da akşam yemeği yenildikten sonra Kütahya'ya dönmüş ve heyet geceyi Kütahya'da geçirmiştir (Kütahya, 24 Temmuz 1955, s. 1, 3; Cumhuriyet, 24 Temmuz 1955, s. 1, 7).

Kütahya'da DP döneminde; 1951 ve 1956 yıllarında Gediz'de açılan kömür işletme sahaları, 1958 yılında Kömür İşletmeleri A.Ş. Gediz Linyit İşletmesi tarafından devralınmıştır. 1952 yılında Azim Kiremit ve Tuğla Fabrikası açılarak üretime başlamıştır. 1953 yılında Kütahya Şeker Fabrikası'nın temeli atılmış ve 1954 yılında işletmeye açılmıştır. 1954 yılında Tunçbilek Termik Santrali'nin temeli atılmış ve tesis 1956 yılında elektrik enerjisi üretmeye başlamıştır. 1955 yılında Gediz Madencilik A.Ş., 1958 yılında Emet Etibor İşletmeleri faaliyete başlamıştır. Ayrıca belirtmek gerekirse 1954 yılında Kütahya Azot Fabrikası'nın temeli atılmış, fakat 27 Mayıs 1960'ta DP iktidarının sona ermesiyle tesis 27 Ekim 1961'de üretime başlayabilmiştir (Çetintaş, 2017, s. 4-5).

4.4. Adnan Menderes'in 22 Ekim 1958 ve 27 Mayıs 1960 Tarihli Ziyareti

Başbakan Adnan Menderes, iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleştiği dönemde yurt gezileri kapsamında beraberinde Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Bayın-Yayın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu ile birlikte Uşak'tan hareket ederek Kütahya'ya gelmiştir. Menderes, 1957 seçimlerinin ardından ilk defa geldiği Kütahya halkının kendisine gösterdiği yoğun ilgiye karşı minnettar olduğunu ve birçok defa Kütahya'ya gelmesine karşın ilk defa vatandaşları bu şekilde gördüğünü söylemiştir. Kütahya'ya bu gelişinde kenti çok değişmiş gördüğünü, kentin medeniyet yolunda durmadan ilerlediğini ve kentin 15-20 sen önceki hali ile şimdiki halinin çok farklı olduğunu altını çizmiştir. Sözlerine devam ederek 5-10 sene içinde Kütahya'yı 100.000 nüfusa sahip bir sanayi şehri olarak göreceklarını ve şehri Türkiye'nin önemli sanayi tesislerinden biri haline getireceklerini söylemiştir. Sözlerinin sonunda politikadan bahsetmeyeceğini belirterek devleti ve hükümeti etrafında kenetlenmiş bir millet oldukça ülkenin birliğini bozacak hiçbir tehlikenin ufukta beliremeyeceğini vurgulamıştır. Konuşmasının ardından Belediye binasında istirahat etmiş ve şehirde yapılan işler hakkında yetkililerden bilgi almıştır. Daha sonra Şeker ve Azot Sanayii Fabrikası, Hava Er Hazırlama Tugayı ziyaret etmiştir (Kütahya, 23 Ekim 1958, s. 1, 3-4).

1960 yılının ilk günlerinde, darbenin yaklaşmakta olduğu ülke genelinde hissedilmeye başlanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu kaos ortamından bunalmış ve bir çıkış yolu arayan Başbakan Adnan Menderes, istifa etmek istemiş, ancak onun bu isteği Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından reddedilmiştir (Başgil, 2008, s. 130-133) Halkın desteği ile tekrar güç kazanacağına, seçimlere tekrar giderek demokrasi karinesine uygun olarak, ülkede sükûnetin sağlanacağına inanan Adnan Menderes, DP'ye olan desteğin kuvvetli olduğunu düşündüğü Eskişehir, Kütahya ve Konya'da mitingler düzenlemeye karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda Başbakan Adnan Menderes'in 25 Mayıs 1960 Çarşamba günü saat 11.00'de Eskişehir'e gelerek vatandaşlarla mitingde buluşacağı, fabrika ve okulların temel atma törenine katılacağı açıklanmıştır. Bu haber üzerine Kütahya'dan 150'ye yakın otobüs ve taksi ile vatandaşlar Başbakanı karşılamak üzere Eskişehir'e doğru yola çıkmıştır (Kütahyanın Sesi, 25 Mayıs 1960, s. 1). Kütahyalılar "Dağ Başını Duman Almış" marşını söyleyerek saat 11.00 sıralarında Eskişehir'e ulaşmıştır. Kütahya'dan Eskişehir'e giden üst düzey kamu görevlileri arasında; Vali Fahrettin Gümüli, Belediye Başkanı Sezai Sarpaşar, Cumhuriyet Başsavcısı Hurşit Erdal, Azot Sanayi Müdürü Abdi Akören, Sümerbak Müdürü, Vilayet Daimi Encümen üyeleri, birçok müdür ve idare amirleri yer almıştır. Başbakan Adnan Menderes'i hava alanında karşılayan Kütahyalılara karşı Başbakan çok samimi davranarak onlarla konuşmuş, hal ve hatırlarını sormuştur. Daha sonra Başbakan Adnan Menderes, Eskişehir Hükümet Meydanı'nda binlerce Kütahyalı vatandaşın bulunduğu yere kadar gelerek "Varolun sağ olun Kütahyalılar" diyerek sevgi ve sempatisini göstermiştir (Kütahyanın Sesi, 27 Mayıs 1960, s. 1). Başbakan Adnan Menderes, Eskişehir mitingi esnasında mikrofonun bozulması nedeniyle yalnızca yedi dakika süren bir konuşma yapabilmıştır. Bu konuşmasında "... Yolumuz seçim yoludur. Serbest seçim yolu.." (Aydemir, 2013, s. 241) diyerek seçimlerin yenilenmesi gerektiği yönündeki görüşlerini halkla paylaşma imkânı bulmuştur. Ses sistemindeki arıza nedeniyle konuşmasını yarıda bırakarak, tezahürata devam eden halkı birkaç defa selamladıktan sonra Vilayet Konağına geçmiştir (Demir, 2010, s. 221).

Menderes daha sonra dinlenmek maksadıyla gece 02.00 gibi Şeker Fabrikası Misafirhanesi'nde kendisi için hazırlanan odaya çekilmiştir. Saat 04.00'ten biraz sonra Menderes'in Özel Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, Başbakanlık Özel Kalemde görevli nöbetçi memur tarafından aranmıştır. Memur her taraftan silah sesi geldiğini ve Başbakanlığın işgal edildiğini Yavuzalp'e haber vermiştir. Bunun üzerine Yavuzalp hemen Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı uyandırmış ve ona memurun telefonda söylediklerini aktarmıştır. Polatkan ve Yavuzalp, Başbakan Adnan Menderes'i uyandırmış ve gelişmeleri bildirmiştir. Menderes de Ercüment Yavuzalp'ten telefonla İçişleri Bakanı Namık Gedik, Genel Kurmay Başkanı, Sıkıyönetim Komutanı, Milli Savunma Bakanı ve Ankara Valisine ulaşmasını istemiştir. Yavuzalp'in çabalarına karşına bahsedilen isimlerle bağlantı sağlanamamıştır. Bu durum üzerine Menderes, Eskişehir Valisi İbrahim Kireçtepe ile Yurtiçi Savunma Komutanını misafirhaneye çağırmıştır. Hava Üssü Komutanı hariç diğer kişiler gelmiş, Emniyet Genel Müdürlüğü ile temasa geçilmek istenmiş, fakat ne yazık ki yine iletişim kurulamamıştır. Daha sonra misafirhanede ve valilikte bir şeyler yapılamaması üzerine Yurtiçi Komutanlığına giden Menderes burada da ulaşmak istediği kişilerle temas kuramayınca belki Kütahya'da irtibat imkânı bulunabilir ümidiyle Kütahya'ya gitmeye karar vermiştir (Yavuzalp, 1991, s. 114-117).

Menderes'in Kütahya'ya hareketinden kısa bir süre sonra bir grup asker Şeker Fabrikası Misafirhanesine Adnan Menderes'i tutuklamak için gelmişlerdir. Ancak orada bulunmadığını öğrenmeleri üzerine çevre yollarını tarayan keşif amaçlı seferler yapmışlar, diğer yandan da uçaklarla havadan tarama yapılmıştır. Menderes'in Kütahya'ya doğru gitmekte olduğunun anlaşılması üzerine Kütahya Hava Er Eğitim Tuğayına Menderes'in tutuklanması emri verilmiş ve teslim almak için de Eskişehir'den Alb. Muhsin Batur yola çıkmıştır (Batur, 1985, s. 82-83).

Başbakan'ın Eskişehir'den Kütahya'ya doğru hareket ettiğinde yanında Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 1. Yurt İçi Bölge Kumandanı Tümgeneral Hakkı Ünal, Kurmay Albay Ziya Savaş, Emekli General DP Milletvekili Tahsin Yazıcı, Hususi Kalem Müdürü Ercüment Yavuzalp, 1 emniyet amiri, 2 komiser, 5 sivil polis bulunuyordu. Menderes'e ve yanındaki kişiler Eskişehir Valiliği'nin 0008 plakalı makam arabası, birinci yurt içi bölge kumandanlığı makam arabası ve 1 jeeple Kütahya'ya 27 Mayıs 1960 Cuma günü saat 07.15'te gelmiştir. Başbakan Menderes ve beraberindeki konvoyu jet uçakları Eskişehir'den itibaren takip etmiş, Menderes Kütahya Vilayet Konağı önünde otomobilinden indiği sırada karşısında Vali Vekili Lütfi Özdemir, Jandarma Komutanı ile Kütahya Garnizon Komutanı Süleyman Demet'i bulmuştur. Daha sonra maiyetiyle birlikte valiliğe çıkarılan Menderes; Balıkesir, Bolu, Denizli, Isparta, Diyarbakır, Konya ve İzmit valileriyle konuşmak istemiştir. Fakat, silahlı kuvvetlerin PTT konuşmalarını sınırladığı ve Garnizon Komutanlığının buna izin vermeyeceği; ülkede ihtilalin olduğu belirtilerek hükümet hakkında tutuklama kararı olduğu kendisine bildirilmiştir. Konuşmaların ardından Menderes ve beraberindekiler Hava Kuvvetlerine ait bir jet uçağına bindirilmek üzere Garnizon Komutanlığına götürülmüştür (Kütahya, 30 Mayıs 1960, s. 1-2).

Menderes askerler arasında götürüldüğü sırada sokağa çıkma yasağı olduğundan dışarı çıkamayan Kütahyalılar, ona evlerinin pencereleri ve balkonlarından gözyaşları arasında el sallayarak sevgi ve saygılarını göstererek uğurlamışlardır (Cin, 27 Mayıs 2019). Garnizon Komutanlığına götürülen Menderes ve beraberindekiler Hava Kurmay Albayı Muhsin Batur'a teslim edilmiştir. Muhsin Batur, Menderes'in tevkifini anılarında şöyle anlatmaktadır: "Adnan Menderes bana doğru ilerledi. Elimi sıkı ve

vaziyet nedir, gibilerden başını bir tarafa eğerek baktı, bekledi. Kendisine, Silahlı Kuvvetler, memleketin idaresini ele aldı, benim vazifem sizi Eskişehir'e götürmektir, dedim. Biraz duraladı. Yani beni tevkif mi ediyorsunuz? sualini sordu. Sizi emniyet altına alarak Eskişehir'e götüreceğim, cevabını verdim. Suçum nedir? dedi. Ben size suç izafe etmekle vazifeli değilim, dedim." (Batur, 1985, s. 84-85). Adnan Menderes, Muhsin Batur tarafından tutuklandıktan sonra, 07.45'te Kütahya Hava Alanından Eskişehir istikametine havalanan uçak ile kentten ayrılmıştır (Kütahya, 30 Mayıs 1960, s. 2). Daha önce de ifade edildiği gibi Adnan Menderes, 1946 yılında Kütahya milletvekili olarak Meclis'e girmiş ve acı bir tesadüfle 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle yine Kütahya'da tutuklanarak, siyasi hayatı sona ermiştir.

Sonuç

9 Eylül 1930 tarihinde SCF Aydın il teşkilatı başkanı olarak Türk siyasi hayatında isminden bahsettirmeye başlayan Adnan Bey (Menderes); 17 Eylül 1930 tarihinde fırkanın kapatılması üzerine 1931 yılından 1945 yılına kadar CHP Aydın İl Başkanı ve CHP Aydın milletvekili olarak görev yapmıştır. Menderes, siyasi hayatının bu döneminde siyaset sahnesinin ön saflarında yer almamıştır. Öncelikle yarım kalan eğitimini tamamlamış, parti teşkilatında önemli görevler almış, Meclis komisyonlarında yıllarca çalışmıştır. Ayrıca Adnan Bey, CHP merkez örgütünün mahalli örgütleri denetlemesi ve daha iyi hale getirmesi için kurulan parti müfettişliği görevinde bulunmuştur. Parti müfettişi olarak 1935-1940 yılları arasında Konya, Antalya, Mersin, İçel, Antalya Bölgesi (Antalya- Isparta), Afyon Bölgesi (Afyon- Eskişehir), Aydın Bölgesi (Aydın- Muğla), Kütahya Bölgesi (Kütahya- Manisa), Eskişehir Bölgesi ve Afyon Bölgelerinde görev yapmıştır.

Parti Müfettişi olarak 1940 yılında Kütahya'da denetlemelerde bulunduğu dönemde Kütahyalılarla tanışma imkânı bulmuş, Kütahya ile ilgili olarak 1940 yılında CHP Genel Sekreterliğine tafsilatlı raporlar göndermiştir. Bu teftiş raporlarından işini ne kadar özen ve titizlikle yaptığı, Kütahya ve Kütahyalıları yakından tanımış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hazırlamış olduğu bu raporlar, parti içi muhalefetin nasıl yapılması gerektiğini de ortaya koyması açısından da son derece önemlidir. Menderes'in genel olarak Kütahya'daki parti teşkilatının faaliyetlerinden hiç memnun olmadığı anlaşılmaktadır. Teşkilat üyelerinin göstermelik faaliyetlerde bulduklarını, çoğu zaman yapılmamış olan toplantıları yapılmış gibi göstermiş olduklarını tespit etmiş ve kıyasıya eleştirmiştir. Özellikle parti teşkilatı üyelerinin kişilikleri, aile yaşamları ve maddi durumları ile ilgili yapmış olduğu tespitler de bir hayli dikkat çekicidir. Onun bu değerlendirmeleri, parti teşkilatı üyelerinin partiyi bireysel menfaatleri açısından kullandıklarını ortaya koymakla kalmaz, aynı zamanda da Menderes'in olayları değerlendirirken, karar alırken dikkat ettiği hususları da ortaya koyar. Ayrıca o raporlarında, halkevlerini ziyaret ederek Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Emet, Simav, Uşak Halkevi'nin yaptığı hizmetlerden de bahsetmiştir. Bu raporlarındaki yorumlarından, yaptığı bu ziyaretler sayesinde Kütahya halkını daha yakından tanıma, onlarla kaynaşma imkânı bulduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak halkevlerinin yöre için son derece önemli olduğunu, halkın halkevlerinin düzenlemiş olduğu kurslara ve gösterilere büyük ilgi gösterdiği yönündeki tespitleri son derece kıymetlidir. Ancak bununla birlikte Menderes'in idarecilerin yetersizlik ve duyarsızlıklarından sıklıkla yakındığı görülmektedir. Her ne kadar nezaketini bozmamaya gayret ettiyse de raporları ağır eleştirilerle doludur. Bu eleştiriler genel itibarıyla yapıcı yöndedir. Her eleştirisi doğrultusunda çözüm önerileri de sunmuş olması; olayları ele alış şeklini de ortaya koymaktadır.

Adnan Menderes, müfettişlik yaptığı dönemde Kütahyalılar tarafından çok sevilmiştir. Öyle ki 21 Temmuz 1946 tarihindeki milletvekilliği seçimlerinde Aydın'dan milletvekilliği adaylığını koymuş olmasına rağmen kazanamamış; ancak Kütahya DP il teşkilatı Menderes'i kentten aday göstermiştir. Kütahyalıların Menderes'e duydukları sevgi ve saygı siyasi yaşamının sona erdiği 1960 yılına kadar artarak devam etmiştir. DP Kütahya milletvekili olarak TBMM'ye giren Menderes, ülke gündemi hakkında çok sayıda konuşma yapmıştır. DP'nin sözcülüğü görevini başarıyla yürüterek; hitabeti, konulara hâkimiyeti ve iktidara yönelik eleştirileri ile sürekli dikkatleri üzerinde toplamıştır. Ancak Kütahya ve sorunlarını değinmediği, eleştirilerinin genel olarak hükümetin icraatlarına yönelik olduğu görülmektedir. Kütahyalılar Menderes'in Meclis'te Kütahya ilinin sorunlarına dikkat çekmemiş olmasını önemsememişlerdir. Ülke sorunları hakkında sunduğu çözüm önerileri, iktidara yönelik eleştirileri Kütahyalılar tarafından benimsenmiş, bu nedenle de Menderes'e olan sevgi, saygı ve destekleri daha da artmışlardır.

1950 yılında Başbakan olmasından sonra Adnan Menderes'e Kütahyalıların sempatisinin daha da arttığı görülmektedir. Bunda Menderes'in Kütahya'ya çeşitli vesilelerle yaptığı ziyaretlerin büyük etkisi olmuştur. Menderes'in Kütahya'ya yaptığı ziyaret ve açılışlar esnasında yaptığı konuşmaları, hem ülkenin genel durumunu ortaya koymuş hem de Kütahya'ya olan sevgi ve bağlılığını göstermiştir. Menderes, yaptığı konuşmalarında özellikle ülkeyi sanayileştirmek istediği üzerinde durmuş ve bu sanayi hamlesinin ilk durağı olarak gördüğü Kütahya'yı "sanayi şehri" yapmak istediğini belirtmiştir. Nitekim Kütahya Şeker Fabrikası'nın kurulması, Tunçbilek Termik Elektrik Santrali'nin açılması, Azot Sanayii'nin kurulması ve hepsinin açılış törenlerine bizzat katılmış olması; Menderes'in sözlerinde samimi olduğunu göstermektedir. Karşılıklı kurulan sevgi bağları sayesinde, Menderes'in başbakanlığı döneminde Kütahya, onun en önemli kalelerinden biri olarak tasvir edilmiştir. Nitekim

tarihe 27 Mayıs İhtilali olarak geçen askeri hareketin başladığı dakikalarda Eskişehir'de bulunan Menderes kendisine Başvekilliğin yolunu açan ve kendisini her zaman güvende hissettiği Kütahya'ya gelmiştir. Ancak bu ziyaret Menderes'in Kütahya'yı, Kütahya'nın da Menderes'i son kez görüşü olmuştur.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (2004). *Arkadaşım Menderes*. İstanbul.
- Akşam (1946, Temmuz 5). s. 2.
- Aydemir, Ş. S. (2013). *Menderes'in dramı?*. İstanbul.
- Ayın Tarihi* (Mayıs 1952). Ankara.
- Ayın Tarihi* (Kasım 1954). Ankara.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler*. İstanbul.
- BCA (1940, Şubat 2). Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 680.302.1.
- BCA. (1940, Mart 23). Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.22.10.
- BCA (1946, Temmuz 30). Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 77.506.12.
- BCA (1953, Eylül 14). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 13.79.7.
- BCA (1953). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 14.80.1.
- BCA (1954, Kasım 19). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 18.106.38.
- BCA (1955, Temmuz 18). Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 41.244.7.
- BCA (1955, Temmuz 24). Fon Kodu; 30.1.0.0, Yer No: 2.14.6.
- Başgil, A. F. (2008). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. İstanbul.
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler*. İstanbul.
- Bayar, C. (1986). *Başvekilim Adnan Menderes*. (Der. İ.Bozdağ). İstanbul.
- Cin, M. (2019, Mayıs 27). Menderes'in siyasi yaşamındaki dönüm noktası: Kütahya", Prof. Dr. Esra Sarıkoyuncu Değerli'nin Demeci. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/demokrasinin-infazi-27-mayis/menderesin-siyasi-yasamindaki-donum-noktasi-kutahya/1157208#>
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, Fihrist No: 3097-12.
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, Fihrist No: 3097-14, 3097-15, 3097-16, 3097-17, 3097-18.
- Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/6-15, Fihrist No: 3097-21, 3097-22.
- Cumhuriyet* (1946, Temmuz 5). s. 3.
- Cumhuriyet* (1953, Eylül 15). s. 1, 6.
- Cumhuriyet* (1954, Kasım 25). s. 1, 4.
- Cumhuriyet* (1955, Temmuz 24). s. 1, 7.
- Çetintaş, E. (2017). Araştırma raporu Kütahya'da sanayi devrimleri. <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/sanayi-devrimleri.pdf>.
- Çoker, F. (1996). *Türk parlamento tarihi, TBMM-IV. Dönem 1931-1935, C. II. TBMM Vakfı Yayınları*.
- Çufalı, M. (2012). *Türk parlamento tarihi, TBMM-VII. Dönem (1946-1950), C. III. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları*.
- Demir, Ş. (2010). *Türk siyasi tarihinde Adnan Menderes*. İstanbul.
- _____. (2011). *Düello Menderes ve İnönü*. İstanbul.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 15). s. 3.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 16). s. 1, 3.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 17). s. 1.
- Demokrat Kütahya* (1953, Eylül 20). s. 1.

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 21). s. 1-2

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 22). s. 1-2.

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 23). s. 1.

Demokrat Kütahya (1953, Eylül 24). s. 1, 3.

Donat, Y. (2010, Temmuz 29). Adnan Menderes... Kütahya milletvekili. *Sabah*.
https://www.sabah.com.tr/yazarlar/donat/2010/07/29/adnan_menderes_kutahya_millet.

Fersoy, O. C. (1971). Bir devre adını veren Başbakan Adnan Menderes. İstanbul.

Güneş, G. ve Akdağ, M. (2013). Çok partili yaşama geçiş sürecinde Adnan Menderes'in Aydın ilindeki siyasi faaliyetleri (1946-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 27, 185-224.

İnan, S. (2002). Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950) (Tez No: 116884) [Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kısakürek, N. F. (2002). Benim Gözümle Menderes. İstanbul.

Kütahya (1950, Aralık 2). s.1

Kütahya (1954, Eylül 17). s. 1

Kütahya (1954, Eylül 18). s. 1-2.

Kütahya (1954, Kasım 25). s. 1-2, 5.

Kütahya (1955, Temmuz 24). s. 1-3.

Kütahya (1956, Nisan 6). s. 1-3.

Kütahya (1958, Ekim 23). s. 1, 3-4.

Kütahya (1960, Mayıs 30). s. 1-2.

Kütahyanın Sesi (1960, Mayıs 25). s. 1.

Kütahyanın Sesi (1960, Mayıs 27). s. 1.

Milliyet (1950, Kasım 28). s. 5.

Milliyet (1953, Eylül 15). s. 1, 7.

Milliyet (1954, Eylül 18). s. 1, 3.

Milliyet (1954, Kasım 25). s. 7.

Pınar, M. (2015). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kütahya teşkilatlanması ve faaliyetleri. *Tarihin Peşinde*, 14, 277-298.

Seçim, seçim sistemleri ve Türkiye'deki uygulamalar (1982). TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Eylül 9). 8. D, C. 1, B. 16.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Eylül 13). 8. D, C. 1, B. 14.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Aralık 18). 8. D, C. 3, B. 18.

TBMM Zabıt Ceridesi (1946, Aralık 30). 8. D, C. 3, B. 27.

TBMM Zabıt Ceridesi (1947, Aralık 26). 8. D, C. 8, B. 23.

TBMM Zabıt Ceridesi (1948, Temmuz 2). 8. D, C. 12, B. 80.

TBMM Zabıt Ceridesi (1949, Ocak 13). 8. D, C. 15, B. 31.

TBMM Zabıt Ceridesi (1949, Şubat 21). 8. D, C. 16, B. 48.

TBMM Zabıt Ceridesi (1949, Şubat 27). 8. D, C. 16, B. 54.

TBMM Zabıt Ceridesi (1950, Şubat 13). 8. D, C. 24, B. 45.

TBMM Zabıt Ceridesi (1950, Şubat 16). 8. D, C. 24, B. 48.

Ulus (1947, Mart 22). s. 3.

Yavuzalp, E. (1991). *Menderes'le anılar*. Ankara.

Zafer (1953, Eylül 13). s. 6.

Zafer (1953, Eylül 15). s. 6.

Zafer (1953, Eylül 16). s. 1, 3.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

*Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

*Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Adnan Menderes (Ertekin)'in Teftiş Raporuna Göre İçel Parti Teşkilatı

İçel Party Organization According To Adnan Menderes (Ertekin)'s Inspection Report

Cevdet TEKE

Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of International Relations, Van, Türkiye

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Van, Türkiye

Orcid: 0000-0002-6496-5915 / E-mail: cevdetteke@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Teke, C. (2023). İçel Party Organization According To Adnan Menderes (Ertekin)'s Inspection Report. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Cumhuriyet Special Issue, 366-375.

Teke, C. (2023). Adnan Menderes (Ertekin)'in Teftiş Raporuna Göre İçel Parti Teşkilatı. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 366-375.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 08 January / Ocak 023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 May / Mayıs 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 366-375

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Cevdet TEKE).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ilk siyasi partisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'dir Kısa süren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri haricinde CHP, 1923-1945 yılları arasında tek parti sistemiyle tartışmasız olarak kontrolü elinde tuttu ve partiyle devlet özdeşleşti. Cumhuriyet ideali ve ulus devlet anlayışı doğrultusunda siyasal, sosyal ve kültürel icraatlar yapma gayretinde oldu. Ülke genelinde teşkilatlanmaya giden parti, taşra teşkilatlarının çalışmalarını kontrol etmek, onları sürekli aktif tutmak ve partinin merkezî yapısını kuvvetlendirmek amacıyla parti müfettişleri aracılığıyla teftiş uygulamalarına gitti. Böylece sürekli ve etkin işleyen denetim düzeneği sayesinde parti il ve ilçe ocaklarında zuhur eden olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Parti müfettişlerinin yazdıkları raporlar ışığında ilgili bölgenin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yanlarını değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda teftiş raporları ışığında dönemin tek partili Türkiye'si üzerinden taşra vilayetlerinin işleyişi hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Bu çalışmada, Dönemin Aydın Mebusu Adnan Menderes (Ertekin)'in 1936 yılında İçel'de yaptığı teftişler doğrultusunda hazırladığı rapor ele alınarak bölgenin parti teşkilatı yapılanmaları ve çalışmaları irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: CHP, Teftiş, Adnan Menderes, Ertekin, İçel

Abstract

The first political party of the Early Republican Period was the Republican People's Party (CHP). Except for the short-lived Progressive Republican Party and Liberal Republican Party experiences, the CHP undisputedly controlled the single-party system between 1923 and 1945, and the party became identified with the state. It tried to carry out political, social, and cultural actions in the direction of the ideal of the Republic and the concept of the nation-state. The party, which was organized throughout the country, turned to surveillance practices through party inspectors to control the work of the provincial organizations, keep them constantly active, and strengthen the centralized structure of the party. Thus, thanks to the continuous and effective control mechanism, the negativities that occur in the party's provincial and district centers have been tried to be prevented. In consideration of the reports written by the party inspectors, the political, social, economic, and cultural aspects of the relevant region can be analyzed. In this sense, in the light of the surveillance reports, it is possible to have an idea about the functioning of the provincial provinces through the single-party Turkey of the period. In this study, by considering the report prepared by Adnan Menderes (Ertekin), the Member of Parliament of Aydın at the time, by the surveillances he made in Icel in 1936, the restructuring of the party organization and activities of the region were examined.

Keywords: CHP, Surveillance, Adnan Menderes, Ertekin, İçel

Giriş

Siyasi parti teşkilatlarının bir içyapı kontrol mekanizması olarak önem arz eden parti müfettişliği kavramı, Türkiye’de ilk kez İttihat ve Terakki nizamnamesinde yer aldı ve 1930’lar Türkiye’sinde ön plana çıkararak kurumsallaşma yönünde gelişim gösterdi.

Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve idari şartların bir sonucu olarak vücuda gelen parti müfettişliği, Cumhuriyet Dönemi idare mekanizması içinde son derece mühim bir işleve sahip oldu. Bunlar merkezi yönetimin taşradaki teşkilatlanmasını tamamlayan niteliğe sahip bir işlev gördüler. Bu bağlamda müfettişlikler, görev bölgelerindeki işleri merkez adına koordine edecek ve denetleyecek en yetkili makam olarak kabul edildiler (Burgaç, 2013, s. 1). Parti müfettişliğinin Cumhuriyet tarihinde fiilen yirmi (1927-1947) hukuken de yaklaşık yirmi beş yıl (1927-1952) faaliyet gösterdiği görülmektedir (Yücebaş, 2017, s. 468). 9 Eylül 1923'te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin 1923 tarihli nizamnamesinde, parti müfettişliği uygulamasına yer verildiği görülmektedir. Nizamnamede, şu ifadelerle yer verilmektedir: “Müteaddid vilayetler bir daire-i teftişye olmak üzere memleket teftiş mıntıkalarına taksim olunacak ve her mıntıkada bir müfettiş bulundurulacaktır. Mıntika müfettişi o mıntikadaki mutemetler ile fırka teşkilatına merbut heyetleri teftiş ve murakabe eder.” (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1339-1342, s. 13-14).

Bu doğrultuda 1925'te alınan bir kararla parti içi denetim ve kontrol sağlamak, taşra teşkilatını sürekli aktif tutmak ve partinin merkezîyetçi yapısını kuvvetlendirmek amacıyla ülke 14 bölgeye taksim edilerek parti müfettişliği kurumu ihdas edildi (Şavkılı ve Maviş, 2022, s. 277).

CHP'nin 1927'deki İkinci Büyük Kurultayında, parti kendini tanımlayarak, kapsayıcılığın ve otoriter yönetim biçiminin ilk hukuksal düzenlemeleri yapıldı. (Öz, 1996, s. 101.) Tek parti yönetiminin kurumsallaşması yolunda ilk ciddi adımların bu dönemde atıldığı görülmektedir. Bu kurultayda, 1923 yılına ait nizamnamede değişiklik yapılarak, parti müfettişlerinin görev ve yetkileri arttırıldı. Buna göre, vilayet, kaza ve nahiyelerin mutemet atamalarında, vilayet yönetim kurulunun oluşturulmasında ve parti genel kongresine katılacak delegelerin seçiminde, devlete veya partiye ait kurumların idare heyetlerinin belirlenmesinde parti müfettişlerine geniş yetkiler tanındı (Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, 1927, s. 11). Ayrıca parti müfettişleri, hiyerarşik olarak, vilayet teşkilatları ile genel merkez arasında bir konuma oturtuldu. Bu bağlamda taşra teşkilatları tarafından genel merkeze iletilecek istek ve şikâyet gibi hususların parti müfettişleri üzerinden sağlanması ön görüldü (Karayaman, 2022, s. 428). Böylece parti genel merkezi, taşra teşkilatları üzerindeki etkisini arttırma gayreti içerisinde oldu.

1931 yılına gelindiğinde yeni düzenlemelere gidilerek teftiş kurumu daha sistematik bir hale getirildi. Alınan kararlar parti müfettişlerinin atanması ve görevlerine ilişkin yetkinin Genel Sekreterlik makamında olduğu belirtilmekteydi (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 10).

Parti Genel Sekreteri Recep Peker 2 Haziran 1935 tarihinde, parti müfettişi olarak görevlendirilen milletvekilleri için CHP Teftiş Bölgeleri ve Teftiş İşlerini Yürütme Planı hazırladı. Bu plana göre; Parti Umumi İdare Heyeti ülkeyi, 23 vilayeti içeren 7 teftiş bölgesine ayırdı. Söz konusu planda müfettişler il teşkilatlarının parti idealleri ve örgütlerin parti prensipleri doğrultusunda çalışıp çalışmadıkları, merkez ve taşra arasındaki ahengin nasıl olduğu, partinin toplum nazarında nasıl karşılandığı gibi hususlara dikkat edeceklerdi (Metinsoy, 2006, s. 113). Ayrıca parti müfettişleri Halkevlerini ve Halkodalarını da denetlemekle yükümlü idiler. Her müfettişe en fazla üç vilayet sorumluluğu verilmekteydi. Müfettişler bu vilayetlerle ilgili yılda en az iki raporu genel merkeze göndermekle mesul olmuşlardır (Çelik, 2022, s. 60).

Atatürk'ten sonra bilhassa II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) teftiş bölgelerinin arttırılmasıyla müfettişlik raporlarının sayısında önemli artış oldu. Bu artışın önemli sebeplerinden birisi de savaş yıllarında yaşamın her alanında artan devlet müdahalesi gösterilebilir (Çetin, 2015, s. 4). Müfettişlik kurumu, Demokrat Parti tarafından 1952'de lağvedildi.

Adnan Menderes (Ertekin)'in Teftiş Raporuna Göre İçel'de Parti Yapılanması ve Çalışmaları

Parti müfettişlerinin el aldıkları raporlar doğrultusunda ilgili bölgenin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yanları analiz edilebilmektedir. Bu bağlamda teftiş raporları ışığında dönemin tek partili Türkiye'si üzerinden taşra vilayetlerinin işleyişi hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Teftiş sistemine dâhil edilen şehirlerden birisi de İçel'dir. İçel konumu itibarıyla Anadolu'nun güneyinde yer alan ve Akdeniz'e açılan bir koridor görevi görmesi sebebiyle önem arz etmektedir.

İçel bölgesini teftiş edenlerden biri de dönemin Aydın Mebusu Adnan Menderes (Ertekin) olmuştur. Menderes, 1936'nın hemen başında İçel bölgesini teftiş etmiş ve bu süre zarfında gözlemlerini ihtiva eden bir rapor hazırlayarak genel merkeze sunmuştur. Söz konusu rapor, bölgenin kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetleri hakkında malumat verse de siyasi ve sosyal

konu muhteviyatı daha geniştir.

Menderes'in raporunda ilk olarak üzerinde durduğu konu İçel parti teşkilatının işleyişiydi. Menderes öncelikle il ve ilçe yönetim kurulları arasında bir kıyaslama yaparak sözlerine başlamaktadır. Bütün İçel ilinde görülen parti faaliyetleri ve varlığı neredeyse Mersin Merkez İlçesi ile sınırlandırılmış bir hal almaktaydı.¹ Bunun sebeplerinden birisi Mersin İlçe Yönetim Kurulunun parti ödevlerini yerine getirmek ve bir varlık göstermek için daha özverili çalışmasıydı. Dolayısıyla Mersin İlçe Yönetim Kurulu, İl Yönetim Kuruluna nazaran daha iyi çalışmaktaydı. İlçe ve merkezdeki siyasetin şekillenmesi ve yönlendirilmesi Mersin Merkez İlçesi'nin kontrolünde oldu.

İl parti teşkilatı, örgütü iyi düzenleme ve çalışma yoluna koymak için bağlı ilçeleri teftiş etmekle yükümlüdür. Teftişler, partide görev alan kişileri çalışmaya teşvik eder ve onların üzerinde yakın ilgi ve dikkat olduğunu gösterir. Oysa İçel İl Yönetim Kurulunun, kendisine bağlı ilçe teşkilatlarını teftiş etmediği görülmektedir. Menderes raporunda İl Yönetim Kurulunun faaliyetlerde zayıf kaldığını ifade ederek bu durumun ilçelere de olumsuz yansıdığını belirtmektedir. İl teşkilatının, genelge ve tüzük hükümlerince ilçe teşkilatlarını kontrole tabi tutmaması, görevlerini layıkıyla yapmaya sevk etmemesi gibi aksaklıklar göze çarpan gerçekler olarak belirlemektedir. Menderes konuya ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır:

Geçen yıl Anamur'un parti kongresi yapılıyor. Kongre ve ilçe yönetim kurulu hakkında şikâyetler alınıyor. Bunun üzerine İl Yönetim Kurulunun 31.01.(1)934 tarihli toplantısında Yönetim Kurulu üyesinden Ali Rıza Kurtuluş'un mahallinde tahkikat icrası için gönderilmesine karar veriliyor. Bir yıldan fazla bir zaman geçtiği halde bu karar henüz tatbik edilmediği içindir ki Anamur parti işleri tezebzüpten kurtulamamış ve İlçe Yönetim Kurulunun tasdiki veya tasdik edilmemesi hakkında bir karar verilememiştir. Gene Anamur'un ve bir de Mut'un bütçeleri üzerinden bir yıl geçtiği halde İl Kongresinde ve İl Yönetim Kurulunda tasdiklenip yerlerine gönderilemiyor; İl Yönetim Kurulunun ihmali ve unutmaması yüzünden bu ilçelerin ellerinde bütçeleri yoktur. "Olsa ne olacaktı?" sorusunu ayrı bir mesele olarak burada ele almıyorum (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-25).

İçel bölgesi teşkilat büro çalışmaları düzgün olmasına rağmen, tüzük ve genelge hükümlerince üzerlerine düşen görevleri tam anlamıyla yerine getirememişlerdir. İş bölümü tatbik edilemediği gibi, parti teşkilatı toplantılarına katılım düşük oranda kalmış ve murakabe tam anlamıyla sağlanamamıştır (Pınar, 2018, s. 71). Menderes, İl ve İlçe Yönetim Kuruluna ait elli altı toplantı kararını incelediğini ifade ederek merkez ilçenin söz konusu toplantılara ait toplamda iki yüz doksan imzasının bulunduğunu, İl Yönetim Kurulunun ilgili toplantılarında ise yalnızca iki yüz elli sekiz imza olduğunu belirtmektedir. Hâlbuki İlçe Yönetim Kurulu yedi üyeye sahipken İl Yönetim Kurulunda dokuz üye vardı. Menderes böylece, merkez ilçenin il teşkilatından daha özverili çalıştığını ve faydalı işler yaptığını her iki yönetim kurulunun toplantı tutanakları üzerinden yaptığı tetkiklerle teyit etmektedir (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-26). Parti programına göre, mazeretsiz olarak üst üste üç defadan fazla toplantıya iştirak etmeyen üyelerin savunmaları dinlendikten sonra heyetçe makul görülmediği takdirde idare heyetinden istifa etmiş sayılırdı. (CHP Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 17) Nizamnamenin bu hükmüne rağmen, İçel İl Yönetim Kurulunun 2 Mart 1935'ten 4 Ocak 1936'ya kadar yapılan otuza yakın toplantıya hiç katılmamış üyelerin olduğu görülmektedir. Menderes, tüzüğün hükmünün tatbik edilmediğini ve devamsız üyelere ihtarda dahi bulunulmadığını sözlerine eklemektedir (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-26). CHP Genel Sekreterliği de İçel gibi önemli bir vilayetin parti örgütünün, parti ödevini yerine getirme hususunda ihmalkâr davrandığı ve zaten nadir yapılan haftalık toplantılarına yalnız iki defa katılmış üye olmasını üzüntüyle karşıladığını ve gerekli düzenlemelerin yapılması hususunun elzem olduğunu belirtmekten kaçınmadı (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-18).

İl Yönetim Kurulu toplantılarının gerçekleşmesi için en az beş üyenin katılımı zorunluydu. Söz konusu toplantılarda çıkan kararlarda da en az beş imza olması icap etmektedir. Oysa Menderes, yaptığı teftişler sonunda incelediği bazı toplantı tutanaklarında eksik imzalara denk geldiğini belirtmektedir. Örneğin 9 karar tutanağında dört, 3 karar tutanağında üç ve 2 karar tutanağında ise tek imza vardı (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-31).

Menderes, İçel parti teşkilatı faaliyetleri ile ilgili analizler yaparken birçok aksaklığın olduğu bilgisini vermektedir. Mesela parti teşkilatının önde gelen şahsiyetlerinin halet-i ruhiyesini şu sözlerle ifade etmektedir:

Parti başında çalışan arkadaşların hemen hepsi, parti durumu üzerinde konuşurken aralarında uygunluk ve tesanüdün tam olduğunu, her birerlerinin ısrar üzerine şu veya bu mevkie getirildiklerini, tamamen müstağni olduklarını ve bir şey beklemediklerini şu veya bu iş yapılamıyorsa adam ve para olmadığından yapılamıyor olduğunu ve bundan iyisinin yapılmasının da hemen gayri mümkün olduğunu her vesile ile tekrar ederler... Bunları iki kelime ile kaydediyorum. Adeta bir nefes alsanız hepsi bırakıp gidiverecekler gibi

¹ 20 Mayıs 1933'de Mersin, İçel Vilayeti ile birleşme kararı aldı ve Mersin, İçel Vilayetinin merkezi oldu (Pınar, 2018, s.68).

parti işlerini mürüveten görüyorlar gibi görünüyorlar ama dışarıdan mansup bir parti başkanı gönderilmesi ihtimalinden de endişededirler (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-26).

Menderes'in verdiği bilgiler ışığında, bölgedeki parti yöneticilerinin parti misyonunu ne kadar yerine getirdikleri hususunu göstermekle birlikte, esasen genelde de taşra teşkilatlarının panoramasına ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

İçel Vilayetinde bir diğer husus, parti teşkilatının bir ailenin tekelinde olmasından memnun olmayanların mevcudiyeti idi. Bu durumdan şikâyet edenlerin zaviyesinden bakıldığında, Mersin'de Müftü Ailesi'nin söz sahibi olduğu ve yine bu ailenin bir kolu olan Sadık Paşa Ailesi'nin de Tarsus'ta vaziyete hâkim olduğu söylentisiydi. Müftü Ailesi, İçel'in tanınmış ailelerinden biridir.² Asya kökenli Müslüman Müftü Ailesi, İçel'e yerleşmelerinden itibaren tanınmış ve bilhassa I Meşrutiyet'ten itibaren nüfuzlarını artırarak etkin bir aile görüntüsü çizmişlerdir (Pınar, 2018, s. 102).

Menderes'in elde ettiği bilgilere göre, müftü vakti zamanında sıfatını kullanarak ailesine üstün bir mevki vermiş, şimdi de akrabaları partide muhtelif teşekküllerde yer alarak konularını ve güçlerini muhafaza etmişlerdi. Yöre halkı tarafından durum şöyle izah edilmektedir:

Parti Merkez İlçe Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Abdullah (Ersoy), İl Parti Başkanı Dr. Mahmut (Develi)'nin ortağdır. Dr. Abdullah, Müftü ve Sadık Paşa ailesinden olan Tarsus Başkanı Bay Ziya'nın damadı olmak ve bir de müftünün damadı olan Bay Yakup (Ersoy)'un kardeşi olmak itibarıyla müftü ailesine intisabı vardır. Müftünün damadı Bay Yakup il yönetim kurul üyesi olduğu gibi il yönetim kurulu daimi encümenidir. İl yönetim kurul üyesi ve il genel kurulu daimi encümeni üyelerinden Mahmut Saip Sungur'un da Tarsus Parti Başkanı Bay Ziya'ya akrabalığı dolayısıyla müftüye mensuptur. İlçe yönetim kurulda Bayan Şima (Gökçel) müftünün gelinidir. İl genel kurulda -şar kurulunda ve liman şirketinde bu ailenin daha başka mensupları vardır. Müftünün oğlu Halkevinde ücretli memurdur. Müftü, Sadık Paşa'nın eniştesidir ve nihayet Mersin Şarbayı Mithat da müftünün yeğenin kocasıdır (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-26)

Bu akraba ve intisap zincirine, şikâyet edenlerin köşesinden bakıldığında vaziyet uzayıp gitmektedir. Fakat yapılan şikâyetlerin şiddetli olmadığını belirten Bölge Müfettişi Menderes, söz konusu ailenin belirtilen makamlara gelmiş mensuplarının tamamının müstağni, kendini yetiştirmiş ve bu aileden olmasalar da kabiliyetleri münasebetiyle buldukları mevkileri şüphesiz hak edecek seviyede kişiler olduklarını ifade etmektedir. Şikâyet mevzusunu da çekememezlikten kaynaklı tenkit mevzusuna bağlamaktadır (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-27). Raporda ayrıca İçel Parti İl Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Mahmut Develi'nin temiz, dürüst, iyiliksever ve halkın sevgisini kazanmış bir kişi olduğu belirtilmekle birlikte, icra ettiği doktorluk mesleğinin parti işlerinin önüne geçtiği, dolayısıyla parti başkanlığı için yeterli enerji ve yeteneğe sahip olmadığı vurgusu dikkat çekmektedir (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-30).

Menderes teftiş raporunda, il ve merkez ilçe yönetim kurullarını beraber, hatta birbiri içinde çalışan ve bir heyet manzarası veren iki kurul olarak ele almaktadır. Dolayısıyla Menderes, kurulların seçiminde aynı aileye mensup kişilerin varlığına ince bir dikkat çekmekle birlikte bu durumun il ve ilçe kurullarını birbirine bağlayan bir kuvvet olarak partiyi takviye ettiğini mütalaa etmektedir:

İlçe başkanı Dr. Abdullah, kardeşi Yakup, Bayan Şima ve Mahmut Saip Sungur akraba grubunu teşkil ediyorlar. İl Başkanı Mahmut da Dr. Abdullah'ın on senelik ortağı olarak bunlara katılabilir. İl yönetim kurulundan Mansur Bozdoğan liman şirketi müdürü, gene il yönetim kurulundan Dr. Mümtaz liman şirketi meclisi idare reisi ve ilçe yönetim kurulunda Hakkı Deniz liman şirketi işletme müdürüdür. Bunlar da liman şirketi grubunu teşkil ediyorlar. Liman şirketindeki mevkiin, partide bulunmakla takviye edilmiş olacağını göz önünde tutuyorum. İlçe yönetim kurulundan Enver Ali ile Veysel'in birisi belediye daimi encümeni üyesi, diğeri de il genel kurulu üyesi olarak rabitaları kuvvetlendiriliyor (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-27).

Görüldüğü üzere iki yönetim kurulu birden ele alınca merkezi ağırlık, aile grubundan oluşmakta ve işleyiş bu grubun etrafında kümelenmiş bir hal almaktaydı. İçel vilayeti parti teşkilatının söz konusu yapılanmasından CHP Genel Merkezi'nin de

² Mevlana'nın Anadolu'ya göç ettiği yıllarda Belh'ten göç ederek önce Konya Ereğlisi'ne yerleşen bir aile, bir süre sonra oradaki ağanın zulmünden kaçarak Silifke'nin Kızılgeçit Köyü'ne gelmişlerdi. Ortalık durulunca Çopurlu Köyü'ne yerleşmişlerdi. XVIII. yüzyıl sonlarında Anamur'dan Tarsus'a göç eden Gülzadelerden Yakup Ağa, Mısırlı İbrahim Paşa ile iyi ilişkiler sebebiyle 1827'de devletle arası açılmış, Çopurlu Köyü'ne sürgün edilmişti. Emin Hoca Efendi ile Yakup Ağa arasındaki dostluk ve yakınlaşma, iki ailenin kız alıp vermeleriyle bağlarını sağlamlaştırmışlardı. Sonra Müftüler Ailesi olarak adlandırılan aile genişlemişti (Pınar, 2018, s. 103).

rahatsız olduğu göze çarpmaktadır. Menderes'in raporu doğrultusunda CHP Genel Sekreterliği tarafından 21 Şubat 1936'da İçel Parti Başkanlığına gönderilen yazıda, parti işlerinin belli bir ailenin tekelinde olmasının olumsuz sonuçlar doğuracağı hususuna dikkat çekilerek bu durumun takipçisi olunacağı vurgusu yapılmıştır:

İl ve Merkez İlçe Yönetim Kurulu arkadaşlarımızın iyi vasıflı ve ideal sahibi buldukları ve kendilerinden çok faydalar elde edilmesi mümkün olduğu görülmüştür. Ancak bu arkadaşların hemen hepsi birbirine yakın akraba veya ticaret münasebetiyle bağlıdır. Yine bu arkadaşlar belediye ve genel meclis üyelikleri gibi ödevleri de ya kendi üzerlerine almışlar veya yakınlarına vermiş bulunuyorlar. Takdir edersiniz ki bu gibi halk hizmetlerinin mahdut yurttaşlara hasrı ve belli ailelere verilmesi halkın ve partililerin memnuniyetsizliğini ve bu hizmetleri tanzim eden partimize karşı soğumalarına sebep olur. Yurttaşları partimiz ve yüksek ülkümüz önünde toplamak ve program ve prensiplerimizi benimsetmek için her hareketimizde onları daima göz önünde tutmamız baş ödevlerimizden birisidir. Bu cihetle dikkat etmenizi ve önem vermenizi rica ederim (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-17).

CHP Genel Merkezi, esasen özel değerli ve Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalifiyeli insanların çoğaltılması ve bunların partiye kazandırılmasına önem vermektedir. Oysa ilgili rapor göz önüne alındığında İçel'deki parti teşkilatı idari kademesindeki aile hiyerarşisi dışındaki vasıflı insanların aktif olmadıkları veya partiye girmeleri hususunda teşvik edilmedikleri izlenimi ortaya çıkmaktadır. CHP Genel Sekreterliği tarafından yapılan ihtar, parti kademelerini tabana yayma ve genel kitle tarafından karşılık bulmasını sağlamaya yönelik bir amacı kapsamaktadır.

İçel bölgesi Müfettişi Adnan Menderes (Ertekin)'in teftişi il ve merkez ilçe ile sınırlı değildi. Tarsus, Gülnar, Anamur, Silifke ve Mut ilçelerini de teftiş etti.

CHP teşkilatlanmasının en güçlü olduğu ilçelerin başında Tarsus gelmekteydi. Menderes'in raporunda belirtildiği gibi Tarsus'ta da Müftü Ailesi'nin bir kolu olan Sadık Paşa Ailesi hâkimdi. Burada iktisadi kuvveti ile mühim bir zat olan Sadık Paşa bulunmaktaydı. Sadık Paşa eski mebus olmanın yanında, büyük fabrikası ve geniş arazileri olan bir zengindi. Uzun zaman memleket işlerinde önemli roller alan Sadık Paşa, son dönemlerde sahneden uzak durmayı uygun gördü. Ancak arka planda olsa da kontrolü elden bırakmadı. Dolayısıyla Tarsus parti ilçe yönetiminde Sadık Paşa Ailesi yer almaktadır. CHP Tarsus İlçe Başkanı olan Ziya Bey, paşa ile kardeş çocuklarıdır. Parti teşkilatı tamamen Ziya Bey'in kontrolü altında faaliyetlerini sürdürmekteydi. Ziya Bey fena bir şahsiyet olmamakla birlikte, onun adına İlçe Yönetim Kurulunu idare eden akrabası Kemal Sungur ilçede sevilmeyen bir kişiydi. İlçe teşkilatında geriye kalan diğer üyelerin durumu ise yönetim kurulundan çıkan kararları sadece kabulden ibaretti (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-53).

Menderes'e göre Tarsus parti teşkilatının bir ailenin tekelinde olması işleri belli bir çerçevenin dışına taşırmama yoluydu. Hatta bu maksadın temini için çoktandır ilçede Halkevi açılması gerekirken, böyle bir teşebbüse geçilmemesi, aile mensupları dışında birçok kimseye Halkevinde görev vermek mecburiyetinden çekinilmesinden ileri gelmekteydi. Mevcut vaziyetin parti otoritesini istismar eden bir anlayışı doğurduğunu ve özellikle gençleri teşkilattan uzaklaştırdığını belirten Menderes şöyle devam etmektedir:

Bu durum birçok çalışmak isteyen kimseleri ve gençleri sıkmakta ve gayri memnun yapmaktadır. Parti ve memleket işlerinde çalışacak arkadaş yetiştirmek, yetişmişlere yer ve iş vermek asla düşünülüyor. 25 bin nüfuslu Tarsus şehrinde çalışmak isteyen pek çok yurttaş, hem oldukça münevver yurttaşlar vardır. Hâlbuki ilçe yönetim kurulu üyesinden hiç biri rüştiye tahsilinden ileri okumamışlardır ve yönetim kurulu ve diğer işlerdeki arkadaşlar, yaşları itibarıyla olduğu kadar zihniyet ve görüş itibarıyla de genç sayılmayacak çağ ve kafadadırlar (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-54).

Bununla birlikte Tarsus gibi yirmi beş bin nüfuslu ilçeyi kontrolüne alan Sadık Paşa Ailesi, ilçedeki hükümet erkânı ile iyi ilişkiler içerisinde oldu. Tabii kaymakam ve memurlar, gerek parti içi ve gerek parti dışında nüfuslu olan bu aile ile iyi geçinmeyi menfaatleri için uygun görmüşlerdir. Bir üretim merkezi olan Tarsus'taki başboşluktan rahatsızlık duyan Menderes, ilçenin ve işin içine girerek aksaklıkları düzeltmek ve memlekette teneffüs edilir geniş bir hava yaratmanın partinin önemli bir ödevi olduğunu ifade etmektedir (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-54).

Teftiş işlerine Gülnar İlçesi ile devam eden Menderes, Parti İlçe Başkanı Emin Işık'ı eleştirmekle sözlerine başlamaktadır. Parti Müfettişi Menderes'in Gülnar'a geçtiği süreçte ilçe başkanı da Mersin'de bulunmaktaydı. Oysa Menderes daha Mersin'de iken kendisiyle görüşme arzusunda olduğunu iletmişti. Menderes, Emin Işık'ın gözden ırak bu hallerini, gösterecek bir eserinin olmayışına ve hiçbir çalışmasının olmadığına bağlamaktadır (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-48). Menderes'in bu konuda haklılık payı vardı. Çünkü Başkan Emin Işık ticaretle meşgul olduğundan parti işleriyle pek alakadar olduğu söylenemez. Hatta parti teşkilatını kullanarak ticari işlerini geliştirme yolunu seçtiği görülmektedir (Pınar, 2018, s. 139). Menderes'in de: "Parti

başkanı olmak şerefine bu zatın hususi işlerinde suhuletler kazandırdığına da hükmetmek lazım gelir” şeklinde belirttiği ifade Emin Işık'ın niyetini teyit etmektedir (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-48).

Gülner, belki coğrafi konumunun da etkisiyle İçel ilçe teşkilatları içerisinde en pasif teşkilat görüntüsü vermekteydi.³ Gülner parti teşkilatında herhangi bir çalışma olmadığı için rekabet ve çatışma da söz konusu değildi. Teşkilatın hükümet erkânı ile geçimsizliği olmamakla birlikte, iş ve fikir birliği de yoktu. Yönetim Kurulu Üyeleri birbirlerinden bihaberlerdi. Toplantıların altı ayda bir yapıldığını, kongre zabıtlarının olmadığını ve parti teşkilatının yalnız ismen mevcut olduğunu belirten Menderes şu değerlendirmeyi yapmaktaydı:

Bu ilçede partimizin mevcut olduğuna delil olacak eser ve ize rastlamak cidden zor bir meseledir. Yönetim Kuruluna belediyede bir oda vermişler. Bu odayı ziyaretimde gördüklerim ve bulduklarım insana yeis verecek durumdadır. Partiye düşman kimselerin, partimizin faaliyetini ve faydasını hiçe indirmek için ne kadar çok çalıştıklarını farz etsek, ilçe Yönetim Kurulunda vazife alanlar kadar parti çalışmasını felce uğratmağa muvaffak olmazlardı sanıyorum (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-48).

Anamur İlçesi'ndeki teftişlerine değinen Menderes, ilçeye gece saatlerinde varmasına rağmen kalabalık bir kitle tarafından karşılandığını ve aynı vaziyetin ertesi gün de devam ettiğini belirtmektedir. Halk tarafından oluşturulan bu kalabalığını sebebi ilçe Parti Başkanı Osman Oktan'ın uygulamış olduğu zulmü, parti müfettişine aktarmaktı. Tabi aksini iddia edip ilçe başkanının fena bir şahsiyet olmadığını ve yapılan şikâyetlerin kasıtlı olarak tertiplendiğini belirtenler de vardı (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-71). Bu durum her iki tarafın da bir organizasyon ve karşılıklı şikâyet tertibi içinde oldukları fikrini ortaya çıkarmaktadır. Böylece teftiş yapan üzerinde mümkün tesiri yapabilmek amacını güden söz konusu oluşum ile ilgili Menderes şöyle devam etmektedir:

Parti başkanı aleyhine şikâyet tertip edenler, ilçe Yönetim Kurulu üyelerinden üç dört kişi ile bazı işten el çektirilen Urbay Rıfat'tır. Parti başkanı ve taraftarları da karşı tarafın bu hareketine aynen mukabele tertibini hazırlamakta ve henüz uygulamaya başlamakta idiler. Mevcut cereyana kapılarak memurlar da ikiye ayrılmıştır. Mesela kaymakam ile askerlik şubesi reisi, parti başkanı lehinde, başta hâkim olmak üzere diğer memurlar onun aleyhinde çalışırlar. Bu durumun ilçenin hükümet işlerinde toyluluk yaşayışında ve hatta yurttaşların hususi hayatında her gün ne gibi kötü tezahürlere meydan vereceği tahmin olunabileceği için bir sürü üzücü tafsilata girmeyeceğim. Denilebilir ki ilçenin, hiç değilse kasabanın manevi huzur ve asayışı bozulmuştur (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-71).

Tabi ilçedeki asayişsizliğin bazı sebeplere dayandığını belirtmek mümkündür. Mesela iyi bir şahsiyet olmasına karşın ilçe kaymakamının iyi bir otorite kuramadığı görülmektedir. Sekiz yıldır ilçede görev yapan Hâkim Ali Rıza Kayhan'ın yerli ahaliye karışıp kahve politikalarına girmesi ve girdiği davalarda tarafgirlik yapması; askerlik şubesi başkanının görev alanı dışındaki işlere de müdahil olması; yine kendini halka sevdirmeyen ilçe Parti Başkanı Osman Oktan'ın parti başkanı niteliklerinin dışına çıkarak kabadayı zihniyetinde olması bu ikiliklerin belli başlı sebeplerini teşkil etmektedir. Menderes'e göre Anamur İlçesi'nde istikrarı temin etmek için Genel Merkez tarafından yapılacak ilk iş, hem ilçe hükümet erkânının hem de sevgi ve dayanışmadan yoksun parti ilçe teşkilatının tasfiye edilerek, tarafız, temiz ve dedikodulara karışmamış kimseleri araştırmak ve onları iş başına getirmeğe çalışmak gerekir (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-72).

Uzun süre il merkezi olan Silifke de Menderes'in teftiş ettiği yerlerden biriydi. Menderes, teftiş ettiği diğer ilçelere göre Silifke Parti Teşkilatı üyelerinin daha tecrübeli, irfan ve tahsil seviyelerinin iyi olduğunu belirtmektedir. Mesela Halkevi Başkanı Sait Oğuz, vaktiyle idadide müdürlük yapmıştır. Yönetim Kurulu üyelerinden Emin Turan emekli Binbaşı Rasim Bozbey idadi mezunu ve Faika Hanım da öğretmendi. Parti İlçe Başkanı Halil Göksu ise az tahsilli olmasıyla birlikte, parti işlerinde uzun yıllar bulunması sebebiyle tecrübeli bir idareciydi (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-81).

Bununla birlikte raporda Silifke Parti Teşkilatı ile alakalı bazı olumsuz durumlar da belirtilmekteydi. Örneğin ilçe Başkanı Halil Göksu aynı zamanda il Genel Kurulu Daimi Encümeni olduğu için evini Mersin'e taşımıştı. Bu sebeple ilçedeki parti işleriyle layıkıyla meşgul olamıyordu. Bu durum parti ilçe teşkilatı işleyişine zarar verebilirdi. Yine yönetim kurulunun, tahsilli ve tecrübeli insanlardan teşekkül etmiş olmasına rağmen parti işlerinde cansızlık ve alakasızlık görülmekteydi. Bununla birlikte Silifke İlçe Yönetim Kurulunun Halkevi çalışmaları istenilen düzeyde değildi. Parti işlerinde görülen ilgisizlik Halkevi çalışmalarında da görülmekteydi (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-85).

Parti Müfettişi Menderes'in teftiş ettiği bir diğer ilçe Mut'tur. Mut Parti İlçe Başkanı, TBMM'nin birinci dönem

³ Gülner I. Dünya Savaşı'nda kurulmuş bir kasaba olduğu için Anamur sahil kasabasının herhangi bir deniz tecavüzünden korkan ahali tarafından denizden uzak dağların içine kurulmuş küçük bir ilçedir (Pınar, 2018, s. 138).

mebuslarından yetmiş yaşını geçmiş Ali Ataişık idi. Ataişık parti işlerini kendi kontrolünde bulundurmakta ve parti adeta ondan ibaret bir hal almaktaydı. Dolayısıyla İlçe Yönetim Kurulunun diğer üyelerinin pasif ve vasıfsız kaldıkları görülmekteydi (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-92).

İlçede parti örgütünün varlığına tek işaret, yönetim kurulu ve ocak üyeleri isimlerinin olmasıydı. Bu da parti ilçe başkanının bütün işleri kendi tekeline almasının sonucuydu. Partide birbirine bağlı kademeler arasındaki münasebet ve irtibat çok zayıftı. Adeta birbirlerinin varlığından bihaber bir şekilde yaşıyorlardı. Partiye üye kaydı işi tamamıyla imal edilmekteydi. On sekiz bin nüfuzlu ilçede partiye üye sayısı sadece üç bin üç yüz yetmiş dokuz idi (BCA, 490.01.0.0.660.204.1-93). Dolayısıyla partiye karşı duyulması gereken sevgi ve bağlılık, yerel yönetimler tarafından halk tabanına işlenmediği için arzu edilir düzeye gelemedi. Bu da parti itibarını zedeleyen bir durumu ortaya çıkarmaktaydı.

Menderes, söz konusu teftiş raporunda üzerinde durduğu muhtelif konular da vardı. Bunlar İçel il ve ilçe teşkilatlarının bütçe/hesap işleri, yapılan çalışmaların mevzuata uygun olup olmadığı, üye kaydı, Halkevi, gençlik ve spor faaliyetleri gibi konulardı. Raporda belirtildiği üzere İçel İl Yönetim Kurulunun hesap ve bütçe işleri düzgün olmakla birlikte, bu durum ilçelerde düzgün değildi. Kayıt defterleri ve dosyalar mevzuata uygun bir şekilde yapılmamaktaydı. Üye kayıtları tüzüğe göre tekâmül edilmiyordu. Genel olarak parti çalışmalarında genel bir cansızlık vardı. Mersin ve Silifke'deki Halkevi çalışmaları yetersizdi. Spor ve gençlik faaliyetleri istenilen düzeyde değildi (BCA, 490.01.0.0.660.204.1). Türk Ocakları döneminde bedenen ve zihnen tasavvur edilen gençlik modeli pratiğe dökülmesine karşın Mersin Halkevi döneminde istenilen sonuca ulaşamadı (Pınar,2021,s.186).

Menderes'in İçel yöresine ait teftiş raporu değerlendirildiğinde, bölgedeki parti çalışmalarında genel anlamda aksaklıklar yaşandığı, parti kademelerinin halka indirgenmediği ve parti yönetiminin belli çevrelerin tekelinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Raporda belirtilen aksaklıkların ciddiyetinde olan Genel Sekreterlik makamı da ihtarda bulunarak parti teşkilat işlerinin bir an önce düzeltilmesi hususunu İçel Parti Başkanlığına ilettili ve gelişmeleri takip edeceğini belirtti. İçel İl Yönetim Kurulu tarafından Genel Sekreterliğe verilen cevapta, Parti Müfettişi Menderes'in raporu üzerine eksik görülen muamelelerin bir an önce ikmal edilmesi durumunun ilçelere de tebliğ edildiğini ve ıslah çalışmalarına gidileceği belirtilmekteydi (BCA, 490.01.0.0.1577.422.1-26).

Sonuç

Tek Parti dönemi teftiş raporlarının, bilhassa tek parti anlayışının yerleştiği 1930'ların başlarından çok partili hayata geçişe kadar olan dönemde yoğunluk kazandığı görülmektedir. CHP milletvekilleri, görevlendirildikleri teftiş bölgeleri hakkında sistematik bir şekilde CHP Genel Sekreterliğine bir takım raporlar sundular. Söz konusu raporlarda ilgili teftiş bölgesinin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve idari vaziyeti hakkında elde edilen bilgilerin yanı sıra teşkilatın mahallî yapısı, işleyişi ve halkla olan münasebetleri ile ilgili unsurlar da ayrıntılı inceleme ve işlemlere tabi tutuldu. Parti, böylece merkezden atadığı müfettişler aracılığıyla halkın gündelik yaşamında da kendi varlığını görünür kılmayı hedeflemekteydi.

Parti müfettişlerinin teftişleri sonucunda kaleme aldıkları raporlar, parti işlerinden siyasi çekişmelere, bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yanlarına kadar birçok alanda muhtevaya sahip bir kaynak kümesini teşkil etmektedir. Bu kaynak kümesi sayesinde CHP'nin taşra örgüt yapısı ve işleyişi hakkında bilgi sahibi olunmasının yanında, tek parti dönemi Türkiye'sinin taşradaki panoramasını çizmek ve parti politikasının yerel düzeyde ne kadar yansıtıldığını tespit etmek mümkündür.

Aydın Mebusu Adnan Menderes (Ertekin), İçel, merkez ilçe Mersin ve Tarsus, Silifke, Gülnar, Anamur ve Mut ilçelerinin parti çalışmaları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Mersin farklı kültürlerin kesiştiği önemli bir merkez görüntüsü sergileyerek zengin dini ve siyasi yapıların ortaya çıkışını besledi. Menderes ve bu minvalde hazırlanan birçok raporda siyasetin işlevselliği noktasında merkez ilçe olan Mersin'in İçel Vilayetini gölgede bırakmasıydı. Parti faaliyetlerinin Mersin'de daha dinamik bir tablo arz etmesi, Mersin'in eski bir vilayet olmasından kaynaklanmaktaydı. Rapor her ne kadar sanat, spor konularıyla ilgili bilgiler aktarsa da siyasi konular daha ön plandaydı. Vilayetin en önemli sorunu, parti çalışmalarının reel pratikler yerine kâğıt üzerine sıkıştırılıp teoride bırakılmasıydı. Toplantılara katılmama ve isteksiz zorunluluktan görev alma sorunu Türkiye'deki birçok parti teşkilatında görülen genel bir meseleydi.

Menderes ve döneme ışık tutan farklı teftiş raporları bağlamında İçel Vilayetinde parti umdelerin/ilkelerin baskın olmadığı, Müftü ailesi gibi nüfuzlu/güçlü profillerin siyasetin şekillenmesinde/yürütülmesinde rol aldıkları dikkat çeken bir ayrıntıydı. Siyaset bu ailenin kontrolünde bir çizgi takip etti. Müftü ailesi, parti teşkilat kadrolarında etkin olduklarından siyasetle ilintili alanları da kendi uhdelerine aldılar. Mezkûr ailenin siyasetin merkezinde yer alması, partinin toplumla rabitasını zayıflattı. Parti merkezinden ve farklı mecralardan aileye yönelik ciddi eleştiriler yöneltilse de tek parti anlayışının ürettiği siyasetin tek bir merkezden yöneltilmesi paradigmasıyla benzer bir görüntü arz etti. Menderes, her ne kadar ailenin

siyaset ve toplum üzerindeki nüfuzundan olumsuz yönde söz etse de satır aralarında aile bireylerinin bir kısmının yetenekli olduğunu söylemekten de geri durmadı.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, 490.01.0.0.660.204.1.

BCA, 490.01.0.0.1577.422.

Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi. (1927). Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı. (1931). TBMM Matbaası.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi. (1339-1342).

Telif Eserler

Burğaç, M. (2013). *Türkiye’de umumî müfettişliklerin kurulması ve Trakya umumî müfettişliği*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çelik, Ş. (2022). CHP Hatay bölgesi müfettişlerinin faaliyetleri ve beşinci genel müfettişlik. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (55), 59-83.

Çetin, H. (2015). *CHP parti müfettişlik raporlarına göre tek parti döneminde Aydın*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi.

Karayaman, M. (2022). 1935-1950 yılları arasında kaleme alınan CHP parti müfettiş raporlarının yerel tarih araştırmalarındaki yeri ve önemi: Batı Anadolu Örneği. *XVIII. Türk Tarih Kongresi, (1-5 Ekim 2018)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, 427-458.

Metinsoy, M. (2006). Erken cumhuriyet döneminde mebus’ların intihap dairesi ve teftiş bölgesi raporları. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (3), 103-169.

Öz, E. (1992). *Tek parti yönetimi ve siyasal katılım*. Gündoğan Yayınları.

Pınar, M. (2018). *Cumhuriyet döneminde Mersin ve İçel’de siyasal hayat (1923 -1950)*. Hiperyayın.

Pınar, M. (2021). Cumhuriyet döneminde Çukurova Türklüğünün havzası: Mersin Türk Ocağı (1923-1931). İ. Bozkurt vd. (Ed), *İstiklalinin 100. Yılında Mersin, (177-194)*. Eğitim Yayınevi.

Şavklı, C. ve Maviş, M. (2022). Parti müfettişlerinin teftiş raporlarına göre CHP’nin Eskişehir teşkilatı (1940-1943). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (71), 275-298.

Yücebaş, F. (2017). İç denetim sağlama aracı olarak umumî müfettişlikler: Birinci umumî müfettişlik örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 459-487.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Nahit Sırrı Örik'in Gezi Yazılarında Modernleşen Anadolu Kentleri

The Modernization of Anatolian Cities in Nahit Sırrı Örik's Travel Articles

Neşe Oktay

Asst. Prof., Artvin Çoruh University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Artvin, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Artvin, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2599-1846 / E-mail: nesedemirci@artvin.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Oktay, N. (2023). The Modernization of Anatolian Cities in Nahit Sırrı Örik's Travel Articles *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 376-390.

Oktay, N. (2022). Nahit Sırrı Örik'in gezi yazılarında modernleşen Anadolu kentleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 376-390.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 21 July / Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 19 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 376-390

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Neşe Oktay).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Nahit Sırrı Örik, Cumhuriyet döneminin hikâye, roman, deneme, gezi yazısı gibi farklı nesir türlerinde eser vermiş; ancak edebî seçimlerinden kaynaklı olarak devrinde ve edebiyat tarihi içerisinde uzun yıllar ihmal edilmiş bir yazardır. Bu ihmalde memleket için edebiyatın yapıldığı devrede, geçmişten kalan dil ve konuları tercih etmesi etkili olmuştur. Unutulma sebebi Ankara/Anadolu edebiyatına karşılık İstanbul'u mekân ve konu olarak seçmesidir. Buna rağmen Nahit Sırrı gezi yazılarında uzun zaman gezdiği, yaşadığı Avrupa kentlerini değil, romanlarında da kimi zaman mekân olarak kullandığı Anadolu kentlerini anlatmıştır. Seyahat edebiyatı yazıldığı devrenin siyasi bakış açısıyla yakın temaslar içerisinde. Gezi yazılarının yazılması veya yazılmaması, gezmek ve yazmak için seçilen yerler, bu mekânlarda dikkat edilen hususlar gibi birçok unsur siyasi konjonktürün etkisindedir. Nahit Sırrı'nın gezi yazıları Erken Cumhuriyet adı verilen devrede kaleme alınmış olmaları ve Cumhuriyet'in ideolojisinden izler taşımaları bakımından önemlidir. Cumhuriyet, ideolojisi ve varlığını mekân üzerinden kurgularken Ankara başta olmak üzere şehirlerin modernleşmesi için demiryolları, sanayi, mimari, turizm gibi çeşitli göstergelerin üzerinde durmuştur. Bu yazıda sözü edilen bağlam etrafında Nahit Sırrı'nın yazıları değerlendirilerek Cumhuriyet'in şehirlere yaklaşımı devrin içinden bir bakışla ortaya konarak hem devrin edebiyatı şekillendirmesi hem edebiyatın devre etkileri bir arada değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nahit Sırrı Örik, Kayseri, Edirne, Ankara, modernization, city

Abstract

Nahit Sırrı Örik is a writer who produced literary works in different prose types of the Republic period in Turkey such as stories, novels, essays, and travel articles but was neglected for a long time during his epoch and in the history of literature due to his literary preferences. His preference toward the language and topics of the past in the epoch, during which the literature was produced for the country, was viewed to be in effect in this neglect toward him. The cause of the neglect toward him is that he preferred Istanbul as the space and topic rather than Ankara/Anatolia literature. On the other hand, in his travel articles, he talked about Anatolian cities, which he occasionally used as the space also in his novels, but not about European cities where he traveled and lived for a long time. Travel literature is in close contact with the political viewpoint of the epoch, during which it is produced. Several factors, such as whether travel articles are written or not, spaces selected for traveling and writing, and points to be taken into consideration in these spaces, are under the influence of the political conjuncture. Nahit Sırrı's travel articles are important as they are written in the epoch called the Early Republic and bear traces of the ideology of the Republic. While the Republic configured its ideology and existence in terms of space, it focused on a variety of indicators such as railroads, industry, architecture, and tourism. Evaluating Nahit Sırrı's articles within the above context, this article will endeavor to present the approach of the Republic toward cities from a perspective of the epoch and address both how the epoch shapes the literature and what effects the literature has on the epoch.

Keywords: Nahit Sırrı Örik, Kayseri, Edirne, Ankara, modernization, city

Giriş

19. asır sonrası aydınlanma düşüncesinin temel odaklarından biri halktır. Halkı aydınlatma görevini üstlenen Osmanlı aydını halk için düşünür ve yazar. Ancak halkın kim olduğu, neredeki halkın hedef olarak seçildiği ve aydınların sunduklarının halk tarafından nasıl alımlandığı sorularının cevapları net değildir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte halkçılık düşüncesi biraz daha netleşirken “halka doğru” anlayışı da kendine yer bulmaya başlar. Buna göre aydın kesimin görevi halka önderlik ederek, halka yönelik onun seviyesine inerek, halka yönelerek mevcut sorunları çözmektir (Toprak, 1984).

II. Meşrutiyet ile birlikte edebî ve ideolojik sahada kendine yer bulan halkçı yaklaşım tarihî süreçlerin de etkisiyle gelişmeye devam eder. “İstiklal Savaşını zaferle tamamlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların düşüncesinin özünde halk vardır. Üst üste savaşlarla ve imparatorluktan millî devlete geçişin sancılılarıyla yıllarca süren bu mücadeleyi yöneten ruh, bu sebeple Cumhuriyet sonrasında programının merkezine halkı yerleştirmiştir. Çünkü yüzyılların devlet ve aydınla halk arasına yerleştirdiği uzaklığın kaldırılması gerekmektedir” (Argunşah, 2010, s. 123).

Aydın ile halkın arasındaki keskin sınırların kaldırılması gerekliliği ortada olmasına rağmen uygulama aşaması o kadar kolay olmamıştır. Aydınların halkı tanıması, ediplerin halkı ve halkın sorunlarını, halkın diliyle anlatması zaman almıştır.

Toplum hayatında geçirilen önemli değişimler aydınlara görev ve sorumluluk yüklerken halka yönelmeyi de bir mecburiyet hâline getirir. Özellikle savaş yıllarında Anadolu'ya bizzat giden ediplerin halkçılık eksenli bir edebiyata yönelmeleri kaçınılmazdır. Bununla beraber Nahit Sırrı Örik'in yaşamı düşünüldüğünde bu kolaylıktan söz edilemez. I. Dünya Savaşı sonrası ordunun asker ihtiyacını karşılamak için İstanbul'a çevrilen gözler karşısında İstanbullu aileler oğullarını ya yurtdışına göndermiş ya da Darülfünun'a yönlendirmiştir. Nahit Sırrı da babasının papalık nezdinde sefir tayin edilmesiyle Roma'ya gider ve askerlik yapmaz. 1915-1928 yılları arasında zaman zaman İstanbul'a gelmekle birlikte memleket dışında olduğu görülmektedir (Özgül, 2009b, s. 10).

Bu durum Nahit Sırrı'nın ülkenin geçirdiği önemli aşamaları yaşayamaması ve ister istemez halkı geç tanımasına sebep olmuştur. Dolayısıyla benzer durumdaki başkalarıyla birlikte Nahit Sırrı için de Anadolu ve Anadolu halkı -gençliğinde yaptığı kısa gezintiler haricinde- muammadır. Nahit Sırrı'nın bu yabancılığını gezi yazılarındaki referanslar üzerinden anlamak mümkündür. Şehirler hakkında bilgi sahibi olmak için yazılmış yerli ve yabancı kitaplara bakan Nahit Sırrı halkı anlamak ve yorumlamak için de edebiyatı ve sanatı kullanır. Anadolu halkını anlatan roman ve hikâyelere sık sık gönderme yapar.

Anadolu'yu ve Anadolu insanını geç tanıyan yazarın elindeki en önemli kaynak, bu coğrafyayı anlatan ediplerin kaleme aldığı romanlardır. Reşat Nuri Güntekin, Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerin kaleme aldığı ve devri tesiri altına alan, mekân olarak Anadolu'yu seçen romanlar ile bu romanların kahramanları kurgusal dünyanın birer numunesi olmalarına rağmen zihinlerde yer tutmuştur. Nahit Sırrı'nın en sık hatırladığı isim ve eser ise Yakup Kadri ve *Yaban*'dir. Anadolu'yu idealize edilmiş bir gerçekliğin ardından anlatmayan, güzelleme kaygısı taşımadan olduğu gibi aktarmayı başaran bu roman ve romanda yer verilen portreler Örik'in gezerken gördüğü simalarda kendini hatırlatır. 1933 yılında gezdiği Adapazarı'nda gördüğü bir çoban ona Yakup Kadri'nin *Yaban*'da anlattığı çobanı anımsatır (Örik, 2000, s. 230). Gölbaşı'nı gezerken yol arkadaşı ona Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* romanındaki Nihat'ı hatırlatır (Örik, 2000, s. 181). “Çankırı-Kayseri Yolları Arasında” başlıklı bölümde anlattığı gezintisi esnasında konuk olduğu Pehlivanogulları ailesi aklına Yakup Kadri'nin bir hikâyesi getirir. Haymana ve Polatlı'yı gezerken yaz aylarında buradaki hamamlara gelen Musevi kadınları görür ve ismini hatırlayamadığı bir Batılı yazarın tasvirleri zihninde canlanır (Örik, 2000, s. 208).

Bu durum yazarın Anadolu'yu ve insanları edebiyat sayesinde tanıdığını gösteren örneklerdir. Nahit Sırrı 1928'de Türkiye'ye döner, Ankara'da Cumhuriyet rejiminin bir memuru ve edibi olarak Anadolu kentlerini gezer ve gözlemlerini aktarıp yapılması gerekenleri sıralamayı kendisi için bir görev bilir. Böylelikle tanıdığı Anadolu'yu tanıtmaya işine de girişir.

Bu yazıda yapılması planlanan Cumhuriyet rejiminin Nahit Sırrı gibi bir edibin düşünce dünyasında edindiği yeri, gezi yazıları üzerinden tespate çalışmaktır. Bunun için ilk olarak “Nahit Sırrı Örik ve Türk Edebiyatı Tarihindeki Yeri” başlığı altında yazarın edebiyat içerisindeki yerine değinilirken daha kanon dışında kalmasının sebepleri irdelenecektir. “Türk Edebiyatında Gezi Yazısı/Seyahatname Türünün Gelişimi” başlığı altında gezi edebiyatının kısa bir tarihçesi sunularak siyasi konjonktürle gezi edebiyatı arasındaki bağ ortaya konulacaktır. “Nahit Sırrı'nın Gezi Yazıları ve Gezdiği Şehirler” başlığı ile yazarın gezi kitapları tanıtılarak gezdiği şehirler hakkında bilgi verilecektir. Son olarak “Modernleşen Kentlere Bakmak” başlığı altında alt başlıklardan faydalanarak Cumhuriyet ideolojisinin kentlerde hangi araçlar üzerinden kendini gösterdiği ve Nahit Sırrı'nın gezi yazılarına bunun yansımaları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Böylelikle edebiyat ile siyaset arasındaki ilişki kentler üzerinden ortaya konurken “inkılap edebiyatı”na dâhil olmadığı için kanon dışında bırakıldığı düşünülen yazarın gezi yazılarının siyasi konjonktürle uyumu gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Nahit Sırrı Örik ve Türk Edebiyatı Tarihindeki Yeri

Cumhuriyet dönemi hikâye ve romancıları arasında yer alan Nahit Sırrı Örik, geniş bir yelpazede edebiyatın hemen hemen her türünde ürün ortaya koymuş; ancak yazdıklarının birçoğunu yaşarken kitaplaştıramamış bir isimdir. M. Behçet Yazar'ın genç ediplere yönelttiği ankete verdikleri cevaplardan oluşan *Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı* adlı yapıtında Nahit Sırrı yayımlanmış eserlerini sayarken hazır hâlde bekleyen ancak henüz neşredilemeyen yapıtlarının yanında gazete ve dergilerde kalan fakat kitaplaşmamış yazılarına da değinir (1938, s. 305). Bu cevaptan anlaşılan yazarın kitaplaşanlardan çok kitaplaşmayan metinlerinin olduğudur. Hikâye, roman, deneme, gezi yazısı, hatıra türlerinin tamamında kalem oynatmasına rağmen devrin edebî kanonunda yer bulamayışı veya hak ettiği değeri görmeyişi, ölümünden sonra da etkilerini sürdürmüştür. Yazdıklarını yaşarken kitaplaştıramaması uzun yıllar boyunca görmezden gelinmesine, unutulmasına yol açmıştır.

Son yıllarda yapılan çalışmalarla eserleri okurla buluşan, değerlendirmelere konu olan Nahit Sırrı'nın devrinde görmezden gelinmesini çeşitli sebeplere dayandırmak mümkündür. Özgül'e göre bu sebepleri belirtmeye aileyle, özel olarak Rus dönmesi dede ile başlatmak mümkündür:

Mühtedî İbrahim Paşa'nın din ve medeniyet değişikliği, hayatı boyunca sürececek bir adaptasyon dönemini başlatır. Sonradan dahil olduğu bir toplumun değer ve kabûlleriyle sürekli çatışır. Torunu N. Sırrı ise, önce dede evi ile Osmanlı, sonra Osmanlı ile Avrupa ve nihayet Avrupa ile Türkiye Cumhuriyeti arasında benzeri bir kader yaşar. Konak, Avrupa ile Türkiye zeminlerinde N. Sırrı hep uyumsuz tarafını öne çıkarır, ortamlarla hep ters düşer. Teneffüs etmek istediği havayı hiçbir yerde bulamaz ve nefesini tutarak yaşar. Hep olmayanı özler, gelmeyenleri bekler. Bu ruh hâli onun eserlerinde de kendisini gösterir (Özgül, 2009b, s. 12-13).

Uyumsuzluğun arkasındaki sebebin aranacağı bir başka etken yazarın eser verdiği Erken Cumhuriyet döneminin kendine özel şartlarıdır. Millî zaferin ve kuruluş heyecanının yüksek olduğu bu süreçte Nahit Sırrı'nın yolu ile edebiyatın benimsediği yol tam bir kesişim içinde değildir. Millet hayatı açısından yaşanan hızlı gelişmelerin destanlaştırıldığı, zaferin pekişmesi için ortaya konan devrimlerin halka benimsetilmeye çalışıldığı bu dönemde edebiyat da süreçten nasibini alır: Siyasette yaşanan gelişmeler, edebiyatta da kendine yer bulur. Nahit Sırrı ise "Cumhuriyet sonrasının eskiyi reddedip herşeye sıfırdan başlamayı hedefleyen resmî ideolojisine mukabil ve muhalif bir çizgide, unutsun istenenle unutulsun isteneni yeniden karşı karşıya getirir. Bu karşılaşmanın çatışmalı ve yabansı ortamı okura kadar yansır" (Özgül, 2009b, s. 13).

Devrin edebiyattaki genel eğilimi, "inkılap edebiyatı" şeklinde adlandırılan bir yapı olarak kabul edilebilir. II. Meşrutiyet'in ardından gittikçe etkisini arttıran millî edebiyat anlayışı, Kurtuluş Savaşı ve zaferin ardından yeni kurulan devletin yarattığı motivasyon ile kendini daha güçlü göstermektedir. Bu dönemde ediplerden beklenen edebî usulün ilk ölçütü herkesçe anlaşılabilir sade bir dildir. İçerikte ise devrin ruhunun yansıtılması beklenmektedir. Bunun için edipler yaşanan tarihî süreçleri, kurulan devletin amaçladığı ilkeleri, inkılaplarla ve yasalarla ortaya konulan yaşam tarzını edebiyatla bir araya getirmektedir.

Nahit Sırrı'nın durduğu yer ise yukarıda sayılan ölçütler etrafında değerlendirildiğinde uyumlu bir yapı sergilememektedir. "Cumhuriyet dönemi edebiyatının 'tersine giden yol'udur Nahit Sırrı. 1930'ların başında edebiyatın ana yoluna konmuş tabelalara (ulusçuluk, arı Türkçe, Anadoluçuluk...) hiç itibar etmeden yürür, ama yürüdüğü yolda 'yıldız olmak kolay değil'dir o günlerde" (İnci, 2006).

Devrin dil tercihinin karşılık Nahit Sırrı'nın dil ve üslubu daha çok eski özellikler taşıyan, İnci'nin ifadesiyle "konak-Osmanlıcasıdır" (2006). İstanbullu, entelektüel bir aileden gelen yazarın yetiştiği koşullar ve 1915-1928 arasında ülkeden uzak bulunduğu düşünüldüğünde bu durum anlaşılır hâle gelebilir. Dil konusundaki uyumsuzluğuna bazı hikâyelerini Fransızca olarak yazması da eklenebilir.

İçerik bakımından değerlendirildiğinde de benzer bir durumla karşılaşılır. Nahit Sırrı'nın Osmanlı modernleşmesinin İstanbullu ailelerin yaşantıları üzerindeki etkilerini anlatan bir yazar olduğu bütün inceleyenlerin hemfikir olduğu bir gerçektir. Alangu'ya göre Nahit Sırrı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişen yazarlar arasında kendine has bir yola sahip olmuştur ve "devrimler Türkiye'sinin Tanzimât'tan beri sürüp gelen bir yaşayışı ve onu aksettiren kültürü ve dili sür'atle tasfiye edişi karşısında, çöken devrin kalıntılarını anlatmıştır" (Alangu, 1968, s. 240). Anadolu ve Cumhuriyet'in anlatıldığı bu devrede geçmişte kalan konuların canlandırılması okurun da kanon yapımcıların da tercih edebileceği bir durum değildir. Bütün bu sebepler bir araya geldiğinde Nahit Sırrı'nın ihmal edilmişliği anlaşılır olur.

Nahit Sırrı'nın devrin edebiyat anlayışına uzaklığı Cumhuriyet veya inkılap karşıtı olduğu, halka, Anadolu'ya düşman ve uzak bir yerde durduğunu düşündürmemelidir. Tam tersi Nahit Sırrı'nın gerek romanlarında gerek diğer düzyazılarında Anadolu önemli bir mekân ve tema olarak zamanla kendine yer bulur. "İstanbul edebiyatçı ve edebiyat kadar, İstanbul

edebiyatı da rahatsızlık vermeye başlayıp bir 'memleket edebiyatı'ndan söz edilirken, Nahid Sırrı da İstanbul harici vatan coğrafyasına açılmağa çalışır" ve "Ankara'yı mekân seçtiği eserlerinin 'memleket edebiyatı'na dahil olmadığını düşünerek Karadeniz'e yönelir" (Özgül, 2009a, s. 16-17). Diğer düzyazılarında da Anadolu'ya, özel olarak da Ankara'ya yönelik sevgisini dile getirir. Çeri Nahit Sırrı'nın bu tercihinin memleket sevgisi yanında babasının kaleme aldığı ve yazarın da çocukluğunda okuduğu Muhtasar Osmanlı Coğrafyası'na bağlarken onun "ülkenin mütevazi ve bakımsız köşelerini, kasabaları, köyleri gezmeyi seven bir yazar olduğu"nu vurgular (2007, s. 278).

Sonuç olarak Nahit Sırrı'nın vatan coğrafyasının tamamını eserlerine katmayı başardığı söylenebilir. Dahası bu dönemin önemli bir türü olan gezi yazılarında da gençliği boyunca dolaştığı Avrupa kentleri yerine gençliğinde dolaştığı Karadeniz sahili ile 1928 sonrası Ankara'ya gelişi ile tanıdığı Anadolu kentlerini anlatmıştır ve bu nokta üzerinde durmaya ve düşünmeye değerdir. Hikâye ve romanlarında bütünüyle İstanbullu ve Osmanlı edebiyatının devamı olarak düşünülebilecek bir yazarın gezi yazılarında tavrı, Anadolu kentlerini ve içindeki yerli halkı nasıl gördüğü önemlidir.

2. Türk Edebiyatında Gezi Yazısı/Seyahatname Türünün Gelişimi

Seyahat yazıları, bilinmeyene yönelik bir merakın ve gezilen yerlere dair gözlemin neticesidir. İnsanların uzaklara yönelik merakları ve özlemleri uzun yolculukların yapılması ve bu yolculukların neticesinde haritaların çizilmesini, seyahatnamelerin yazılmasını sağlamıştır. Edebiyatın kendisi kadar eski olan gezi yazıları yazarın okuru da yolculuğuna dahil etmesinin bir yoludur (Löschburg, 1998, s. 8).

Gezi yazılarının seyahat ve keşif zevkine okuru ortak etmesinin dışında yabancı olunan dünyalar hakkında bilgileri okura aktarma işlevinden de söz etmek gerekir. "Eserler sayesinde yabancı olduğumuz coğrafyalara ilişkin bilgiler edinebildiğimiz gibi, içinde yaşasak bile özelliklerinin farkında olmadığımız yurt köşelerini tanıma şansı buluruz. Gezi eserlerinde ülkelerin ve toplumların ilgi çekici özelliklerini, yaşama biçimlerini, geleneklerini, kültürlerini ilgi çekici yönleriyle bulmak mümkündür" (Asiltürk, 2009, s. 913).

Gezi edebiyatının tarihi edebiyat kadar eski olmasına karşın edebiyat tarihlerinde türe verilen yer ve incelenen eserler seyahatnamelerin ve gezi yazılarının ihmal edildiğini düşündürülebilir. Her ne kadar Cumhuriyet sonrası yazılan Mustafa Nihat Özön ve İsmail Habip Sevük'e ait edebiyat tarihlerinde seyahat ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiş olsa da bu tavrın ilerleyen süreçlerde takip edilmediği görülmektedir. Bu durum Asiltürk'ün de işaret ettiği gibi seyahatnamelerin bizde ayrı bir tür olarak kabul edilmediğini; günlük, hatıra gibi türlerle birlikte ele alındığını düşündürmektedir. Ancak bu yaklaşım gezi yazıları ile günlük, hatıra tarzı metinler arasındaki temel bir ayırmadan dolayı doğru görünmemektedir. Çünkü "seyahatnamelerde merkeze alınanlar, anı veya günlüklerdekinden farklıdır. Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası 'başından geçenler' değil, 'coğrafya'dır. Buna bağlı olarak, o coğrafyanın iklimi, insanları, tarihi eserleri, eski-yeni yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayatı meydana getiren ayrıntıları vs. seyahatnamelerin konusunu oluşturur" (Asiltürk, 2009, s. 912).

Seyahatname türünün edebiyatta kendini göstermesi toplumun seyahatle ilişkisi ile yakından bağlantılıdır. Örneğin Özön (1941) bizde seyahat etmenin daha çok askerlik gibi meslekler dolayısıyla doğan bir mecburiyet hâli olduğunu belirtirken sadece görmek ve öğrenmek için dolaşmak âdetinin yerleşmediğini ifade etmektedir (s. 325). Sevük de (1940) benzer sebepleri sıraladıktan sonra Divan edebiyatında seyahatname olarak sayılabilecek türleri sıralamaktadır. Buna göre Divan edebiyatında 'şehrengiz' denen manzum kitaplar, şehirlerden bahsettikleri için, seyahat edebiyatı içerisinde değerlendirilmeye uygundur (s. 293). Şehrengizlerin dışında Tanzimat öncesi süreçte siyasi sebeplerle Avrupa'ya görevli olarak gönderilen memurların gezdikleri Avrupa şehirlerini anlatmak üzere kaleme aldıkları "sefaretname"ler de seyahatnamenin bir örneği olarak değerlendirmeye uygundur ve bu türdeki eserlerin en önemlisi Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'in kaleme aldığı sefaretnamedir.

Sefaretname ve şehrengizler gibi "ikame" türlerin dışında seyahat edebiyatının eski edebiyatımızdaki en önemli numunesi ve "bütün mazimizin en hakikî ve en azametli seyahatnamesi" (Sevük, 1940, s. 293) ve türe ismini veren en önemli eser "Evliya Çelebi'ye aittir. Dahası Evliya Çelebi yalnızca yerli yaşantıyı aktarmaz. Bu eser aynı zamanda 17. asırda Avrupa'nın nasıl görüldüğüne dair verdiği bilgilerle de kıymetlidir ve sadece görülen nesne (Avrupa) değil, gören göz/özneyi de tanımak mümkündür. Evliya Çelebi, kendi âleminde başka bir dünya ile karşılaştığının farkına varsa da herhangi bir mukayeseye girişmez (Tanpınar, 1988, s. 43) ve bu mağrur bakış Osmanlı'nın Avrupa karşısında kendini nasıl gördüğünü anlatmak için yeterlidir. Bu da seyahatnamelerin yazarı ve dönemine dair ipuçlarını da barındırdığının bir delilidir.

Tanzimat'tan sonraki süreç seyahatnameler konusunda farklı hususiyetleri içinde barındırır. Avrupa'yı yakından tanımaya başlayan aydınlar, Batı medeniyetinin gelişmişliğinin sebeplerini irdelerken coğrafi keşiflerin ve dolayısıyla seyahatin önemini farkına varmışlardır (Asiltürk, 2009, s. 931). Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi ediplerin tamamı Avrupa'da bulunmuş olmalarına rağmen seyahat, gezi yazısı tarzında metinler -birkaç yazı istisna tutulursa- kaleme almazlar. Ancak buna rağmen özellikle devlet görevlilerinden Avrupa'ya giden ve gözlemlerini seyahatname tarzı eserlerde yayımlayanların sayısı 19. asrın ikinci yarısından sonra artmıştır.

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ise devrin istibdatı, seyahat etme ve buna dair yazılar kaleme alma hürriyetini de etkilemiştir. “İstibdat devri seyahate de müsait değildi. Değil vatan haricine çıkmak, vatan dahilinde bile resmî müsaade ve tezkere almadan seyahat edilmez, hele İstanbul’a hiç gelinemezdi. Avrupa’ya ancak ya hariciye mensupları ya resmî vazifeyle mükellef olanlar yahut da ‘Jön-Türk’ hareketine iştirak için kaçanlar giderdi” (Sevük, 1940, s. 363). Buna rağmen çeşitli sebeplerle Ahmet Midhat Efendi (*Avrupa’da Bir Cevelan*), Ahmet İhsan Tokgöz (*Avrupa’da Ne Gördüm?*) gibi edebiyatçılar seyahat türünde eserler kaleme almışlardır.

İstibdat devrinin sona erdiği 1908 ile birlikte hemen her türlü yasağın kaldırılması ile birlikte seyahate dair de bir özgürlük elde edilmiştir, bu da seyahat türü yapıtların yayımlanmasını sağlamıştır. Hatta gezi kitaplarına ilginin bir yansıması olarak yabancı gezginlerin kitaplarının çevrilmesi yanında takma gezgin adlarıyla muhayyel birtakım gezi yapıtları da ortaya konmuştur (Gökyay, 1973, s. 464).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise seyahatnamelerin sayısındaki artış devam eder. Yurt içi ve yurt dışı gezilerin artması ile birlikte gezilen yerler de çeşitlenmeye başlar. Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya, Kuzey ülkeleri, Çin, Afrika, Hindistan gibi çeşitli yerlere yönelik geziler ve bu gezilere dair kitapların sayısı artış gösterir (Kurt, 2008, s. 63).

Bu kısa özetten anlaşılacağı gibi gezi yazısı edebiyatı ile siyasi süreçler arasında derin temaslar vardır. Siyasi olarak baskının hâkim olduğu dönemlerde seyahatlerle beraber seyahat edebiyatı da azalırken tam tersi siyasi iktidarlar gezileri teşvik ettiğinde gezilere dair eserlerin sayısının arttığı görülmekte, gezilen coğrafyalara dair tercihler değişiklik göstermektedir.

Seyahatlerin artması ve gezi yazılarının çoğalması Cumhuriyet ile coğrafya arasındaki özel ilişki üzerinden de konuşulabilir. Modern anlayışla birlikte “coğrafya bilimi dağ, nehir, göl gibi doğal oluşumlarla ilgili bir sayı ve istatistik kümesi olmaktan çıkıp toplumsal ilişkilerin kurucu öğelerinden ve katılımcılarından biri olarak kavramsallaştırılmaktadır” (Özkan, 2002, s. 144). Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması bu bağlamda mekân üzerinden okunmaya son derece müsaittir. Bilindiği gibi Millî Mücadele bir varlık-yokluk savaşı olarak vatan toprağının savunulması ile ilgilidir. Misak-ı Millî vatan sınırlarının belirlenmesi ve haritalandırılması faaliyetidir. Dahası Cumhuriyet gücünü Anadolu ve Anadolu köylüsünden alırken imparatorluğun başkenti İstanbul’dan vazgeçilerek Ankara’ya taşınır. Başkentin Ankara’ya taşınması “coğrafi bir zafer olarak Misak-ı Milli’ temasını gündeme getirmektedir. Ankara’nın ‘bozkırdaki çekirdek’ olarak yüceltilmesi, çökmekte olan bir imparatorluğun kaybını yeni doğan bir ulus-devletin zaferi olarak temsil etmek için son derece uygundur” (Özkan, 2002, s. 149). Cumhuriyet’in mekâna yönelik bu ilgisi, özellikle 1920’lerdeki çöle benzeyen Ankara’yı mamur bir başkent hâline getirme gayreti ile başlayıp 1930 ve 1940’larda mekâna yönelik genişleyen düşüncelerle devam eder. Ankara’dan ibaret coğrafi ideal 1930’lara gelindiğinde ülke çapına yayılırken 1940’larda yeniden çevreden merkeze doğru daralır (Özkan, 2002). Görüldüğü gibi Cumhuriyet ve Türk Tarih Tezi’nin de sunduğu katkının birlikteliğinde harita yeniden oluşurken bir yandan da coğrafyanın keşfinin başladığı söylenebilir.

Coğrafyanın keşfi tarihî, bilimsel çalışmaların yanında edebiyatla da gerçekleşir. Uzun yıllar İstanbul’a sıkışmış bulunan edebî mekânlar ve konular, II. Meşrutiyet’in ardından, Cumhuriyet’le birlikte artan şekilde dışarıya açılır. Edipler artık hayatın yeni merkezi olan Ankara ve Anadolu’ya hem fiziken hem edebî olarak dikkatlerini yöneltirler. Anadolu şehirlerini bizzat gezerken burada tanıdıkları mekânları, kişileri, yaşantıları edebiyata aktarırlar. İşte bu bağlamdan yola çıkılarak Cumhuriyet ideolojisinin mekâna yansımaları Nahit Sırrı’nın gezi yazılarında üzerinden değerlendirilecektir.

3. Nahit Sırrı’nın Gezi Yazıları ve Gezdiği Şehirler

Nahit Sırrı’nın gezilerini yazdığı tarih 1933 ile 1941 yılları arasına denk gelmektedir. İstanbul kökenli bir edip olmasına rağmen Cumhuriyet hükümetinin kurulmasının ardından Ankara ile beraber taşranın farklı bölgelerinde gezmiş, görev almıştır. Ankara’da memuriyeti dolayısıyla bulunduğu yıllar boyunca şehrin çevresindeki farklı il, ilçe ve köylere de çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerine dair gözlem ve değerlendirmelerini kimi dergi ve gazetelerde yayımlamış veya kitap hâline getirmiştir.

Nahit Sırrı’nın bu tarz içinde değerlendirmeye uygun üç kitabı vardır. Tarih sırası ile değerlendirildiğinde 1939 yılında *Anadolu’da -Yol Notları* başlığı ile yayımlanan kitapta yer alan yazılar 1933 ve 1934 tarihlerini taşımaktadır. “Ankara’nın Üç Nahiyesi” üst başlığı ile Küçük Yozgat (Elmadağ), Gölbaşı ve Bağlum (Bağlum)’ın anlatıldığı üç bölümün ardından “Çankırı ve Kayseri Yolları Arasında”, “Haymana ve Polatlı Kazalarında”, “Yozgat”, “Adapazar’ında Bir Gece” ve “İzmit’te İki Gece” başlıkları altında kısa gezi ve tanıklıklara yer verilir.

1941 tarihinde yayımlanan *Bir Edirne Seyahatnamesi* kitabı İstanbul’dan yola çıkan yazarın 1939 yılının Kurban Bayramı’nda yaptığı Edirne gezisi ve bu vesileyle Edirne hakkında verdiği ayrıntılı bilgileri içermektedir.

1955 tarihli *Kayseri, Kırşehir, Kastamonu* başlığını taşıyan kitap ise yazarın 1936'dan 1941'e kadar bu illere yaptığı seyahatleri anlatmaktadır. Yazarın bizzat düştüğü notlardan anlaşıldığı üzere Kayseri hakkında yazılanlar *Yeni Türk* mecmuasında¹ yayımlandıktan sonra baskısı kalmayan *Anadolu'da -Yol Notları-* kitabından alınmıştır. Kırşehir hakkındaki kısım ilk olarak *Ülkü* mecmuasında yayımlanmıştır. Kastamonu hakkındaki bölüm ise *Ülkü*'de yayımlanmaya başladıktan sonra dergi idaresinin el değiştirmesi üzerine *Tanin* gazetesinde tamamlanmıştır.

Nahit Sırrı'nın gezi yazıları genel anlamda değerlendirildiğinde ilk olarak söylenmesi gereken gezi, seyahatname türü yapıtlardan beklenen kişi yerine coğrafyanın öne çıkarılması zorunluluğunun bu kitaplarda bir nebze görmezden gelindiğidir. Nahit Sırrı gezdiği yerleri tarihi, coğrafyası, yaşam imkânları, mimari özellikleri ile geniş bir yelpazede değerlendirmekle beraber gezen kişi, seyyah olarak kendisinden de mutlaka bahsetmektedir. Kimi zaman yaşı, rahatsızlıkları kimi zaman karşılaştığı manzaralar karşısında hissettikleri, düşündükleri kimi zaman beğeni veya eleştirileri ile birlikte Nahit Sırrı'yı da bu yazılardan tanımak mümkündür.

3.1. Edirne

Yazar 31 Ocak 1939'da Kurban Bayramı'nın ilk günü Edirne'ye ulaşır. "Bir Edirne Seyahatnamesi" üst başlığını taşıyan Edirne seyahati yazarın diğer gezi yazılarına göre en ayrıntılı olandır. Yolculuğun anlatımı ile başlayan yazıda, "Günlerin Haritası" başlıklı kısımda beş gün süren gezinin her bir günü ayrı ayrı anlatılmıştır. "Edirne'de Eski Eserlere Dair" başlıklı bölümde camiler, köprüler, han ve çarşılar, hamamlar, çeşmeler, tekkeler, eski saraylar ve müzelerden söz edilmiştir. "Edirne ve Osmanoğulları" başlıklı kısımda Osmanlı tarihi içerisindeki Edirne'den bahsedilirken "Edirne'ye Dair Yazılar" başlıklı bölümde Edirne hakkında yazılan kitaplar, seyyahların sözleri ile şiir ve hikâyelerde Edirne'den bahsedilmiştir. Bunların dışında notlar ve hatıralar ile "Edirne'nin Dününden Yarınından" başlıklı son kısımda geçmişten Cumhuriyet'e Edirne'nin durumuna değinilerek Cumhuriyet'ten beklentiler sıralanmaktadır.

3.2. Kayseri

3 Mart 1933'te Ankara'dan Kayseri'ye gitmek üzere trenle yola çıkan yazar dört gün boyunca şehri gezer. Kaynaklardan edindiği bilgilerle Kayseri'nin hem tarihî yapıtlarını ziyaret eder hem de gündelik hayatına dair gözlemlerini aktarır.

Gezisine tarihî yapılarla başlayan yazar, çeşitli camiler ve medreseleri gezdikten sonra Cumhuriyet devrine ait eserleri tanımak için Atatürk heykelini görmeye gider ve heykelin durduğu yer ile görünümü değerlendirir. Tarihî yapıları gezerken okuduğu kitaplardan faydalanan yazar, gerekli gördüğü noktalarda düzeltmeler yapmayı da ihmal etmez.

Şehir çok sıcak olduğu için ahalsinin yazları bağ evlerine çekildiğini belirten yazar, Erciyes'in temmuz ayında bile karı kalmadığı için dağ eteklerindeki köylerde yaşayanların kar ticareti yaptıklarını aktarır. Halkevinin faaliyetleri ve planlarından bahseder. Amerikan Mektebi'nin binasını gezip personel ve etkinliklerinden söz eder.

Şehri büyük oranda gezdikten sonra yazarın Kayseri ile ilgili verdiği karar, bu şehirdeki mazinin ağırlıklı olarak Selçuklulara ait olduğudur. Cumhuriyet rejiminin mevcut tarihî zenginliği ihmal etmeden burada bir "Rönesans açmasını" tavsiye ederek yazısını bitirir (Örik, 2000, s. 115).

3.3. Kırşehir

Daha evvel 1935 yılında bir tören için şehre gelen ancak gezme imkânı bulamadığını belirten edip "1939 senesinin Teşrinisani (kasım) ayına tesadüf eden Şeker Bayramının arifesinde, Cumartesi günü, 12'yi 45 geçecek trenle" Yerköy'e doğru yola çıkar. Yerköy'ün ardından yetmiş beş km uzaklıktaki Kırşehir'e ve Hacıbektaş'a kadar uzayan bir yolculuk yapar (Örik, 2000, s. 117).

Uzun süren ve zorlayıcı bir yolculuktan sonra Kırşehir'e varan yazar otomobil yolculuğu esnasında da yolların bozukluğundan, yol boyu gördüğü köylerin durumundan söz ederken bir yandan da daha evvelki ziyaretiyle bu geliş arasında mukayeselere girişir. Gezdiği başka şehirlerde otellerde veya okul binalarında kalırken Kırşehir'de Vali Bekir Sami Baran'ın vali konağında misafir edilir.

Beş gün boyunca şehri gezen Örik ilk gün yürüyüş mesafesindeki keşiflerle yetinirken ilerleyen günlerde şimdilerde Nevşehir'e bağlı olan Hacıbektaş ile Kırşehir'in Mucur ilçelerini dolaşır. İlk günün sabahında kendi başına yaptığı gezintiden sonra, Kırşehir hakkında bir eser de kaleme alan Cevad Hakkı² ile tanışarak onun refakatinde gezisine devam eder. Türbeleri, camileri, önemli tarihî yapıları dolaşırken Âşık Paşa'ya da değinmeyi ihmal etmez.

¹ Mecmua hakkında ayrıntılı bilgi ve yazılar için bkz. Özkaya, H.- Gut, E. (2023). *İstanbul Halkevi Dergisi Yeni Türk*. Paradigma Yayınları.

² Gazetecilikle ve Kırşehir'e dair çalışmalarıyla tanınan ve ileride belediye başkanlığı da yapacak olan Cevad Hakkı Tarım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şahin, G. (2012). Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar I. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 52, 215-223.

3.4. Kastamonu

16 Mayıs 1941 tarihinde Ankara'dan Kastamonu'ya gitmek üzere Zonguldak treni ile başlayan yolculuk Çankırı'dan itibaren otobüsle devam eder.

Yazar Kastamonu'yu dört günde gezer. Diğer kentlerde gezinin son günüyle beraber yazı bitmektedir fakat Kastamonu bölümünün eklenen notlarla zenginleştirildiği görülür. Hem tarihe hem güncele dair epeyce tafsilatlı bilgi sunulmuştur. Bu gezisinde de kitaplardan faydalanan yazar Sonundaki notlar kısmında ise çeşitli konuların yanında özellikle Kastamonu'nun basın hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

3.5. Ankara

Nahit Sırrı bu yıllarda Ankara'da memurluk yapmaktadır. Gezi yazılarında da Ankara'nın kimi ilçelerinden söz ettiği görülür. "Ankara'nın Üç Nahiyesi" başlığı altında Küçük Yozgat (Elmadağ), Gölbaşı ve Bağlım (Bağlum) alt başlıklarıyla bilgi verdikten sonra "Haymana ve Polatlı Kazalarında" başlıklı bölümde de yine Ankara gezintilerinden bahseder.

3.6. Yozgat

Yozgat'a giden yazar, şehrin hem genel görünümünden hem tarihinden bahseder. Özellikle şehirde yapılan hastaneye değinilen yazıda bu hastanenin Yozgat'a ve çevre illere getireceği faydadan bahsedilmiştir. Gelişmeye açık bir yer olarak değerlendirilen Yozgat'ın layık olduğu hâle gelmesi için ulaşım imkânlarının genişletilmesi ile ilgili tavsiyeler de verilir.

3.7. Adapazarı

O zamanlar henüz kaza olan Adapazarı'nı İstanbul yolculuğu sırasında uğrayarak yirmi dört saat içerisinde gezen yazar, ekonomi ve nüfus bakımından bölgenin önemine işaret eder. Gezdiği diğer il ve ilçelerde tarihî yapıları mutlaka ziyaret edip kaydederken Adapazarı'nda tarihin bulunmayışına şaşırır. Ahalinin dışarıdan geldiğini ve en fazla iki nesildir burada bulunduğunu eklerken tarihî dokudaki eksikliğin sebebinin de izah etmiş olur. Son olarak bölgenin kereste ve patates ihracatı sayesinde ekonomik bir üstünlük elde edebileceği ihtimali ile notlarını tamamlar.

3.8. İzmit

Daha evvel babasının görevi sebebiyle gezmiş olmasına rağmen "martın son günleri ve Kurban Bayramının ikinci günü" İzmit'i ziyaret ederken bir ilk heyecanı duyduğunu belirtir (Örik, 2000, s. 232). İzmit'i Adapazarı ile karşılaştıran yazar şehrin askerî, bahri ve idari bir merkez olması dolayısıyla önemli olduğunu belirtir.

4. Modernleşen Kentlere Bakmak

Osmanlı zamanında ihmal edilmiş taşra, savaşın getirdiği yıkımın da etkisiyle yoksul bir görünüm sergilerken Cumhuriyet'in başlıca amacı, Anadolu'yu yeniden yaşanabilir şartlara kavuşturmaktır. Tekeli'ye göre Cumhuriyet'in misyonlarından biri ulus bilinci geliştirmektir ve ulus inşası misyonu için izlenen temel stratejiler de mekânsal düzenlemelerdir. Ülke mekânının ulus mekânına dönüştürülmesi, kentlerin modernitenin yeri hâline getirilmesi için ülkenin demir ağlarla sarılması ile başlayan süreç fabrikaların kurulması ve halkevleri ile devam eder.

"1929 krizi sonrasında gelişen devletçilik politikası sonucu uygulanmaya başlanan sanayi planlarında yapılması öngörülen fabrika yerlerinin, demiryolu güzergahı üzerindeki küçük Anadolu kentleri olarak seçilmesidir. Bir yandan bu kararlar öte yandan Anadolu'nun tüm yerleşmelerinde kurulan halkevleri, modernite projesinin tüm ülke sathına yayılması isteğinin en somut kanıtlarıdır" (Tekeli, 1998a, s. 112).

Nahit Sırrı gezi yazılarında çok çeşitli meselelere değinen, zengin bakış açısına sahip bir yazardır. Gezdiği şehirlerin tarihî eserlerinden gündelik hayatına, otel ve lokanta hizmetlerinden kültür ve sanatına kadar birçok ayrıntıya yer verir. Bununla beraber vurguladığı bazı hususlar dönemin ruhunu ve anlayışını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir.

Yazar ideolojinin baskın ve hayatın her cephesini kuşattığı bir devrede Anadolu kentlerini gezerken kaydettikleriyle devrin şehircilik anlayışını, kentleşme idealini ortaya koymaktadır. Ankara başta olmak üzere şehirlerin âtil görünümünden kurtarılmaya çalışıldığı, modern ölçütlerle yaşantının düzenlendiği bir devrede yazdığı için klişeleşmiş Anadolu ve Anadolu halkı kalıplarının dışına çıktığı görülür. Yalnızca doğal güzellikler üzerinden anlatılan mekânlar, sadece misafirperverliği üzerinden övgüye mazhar olan bir halk yoktur bu yazılarda. Bunun yerine ekonomi, yerel yönetimlere düşen sorumluluklar, güzel ve uyumlu bir görünüm için mimari, halkın kültürel olarak yükseltilmesi için yapılması gerekenler üzerinden devam eden bir anlatım takip edilebilir.

Nahit Sırrı'nın da gezdiği şehirlerde Anadolu'nun köy, kasaba ve kentlerinin modern bir görünüme kavuşturulması için

yapılanlara ve yapılması gerekenlere değindiği görülmektedir. Kimi zaman yapılanları etraflıca anlatan yazar kimi zaman da yapılması lazım gelen hususları ayrıntılı olarak ortaya koyarak okuyucularına ve idarecilere yol göstermeye çalışır. Bu yazılar genel anlamda değerlendirildiğinde gelişmişliğin önemli bir ölçü olduğu dikkati çekmektedir. Köyler, kasabalar, kentler kimi zaman Ankara'nın yakınlarında olan, fakat herhangi bir gelişme gösteremeyen yerlerle kıyaslanarak övgüye mazhar olurken kimi zaman da önceki ziyaretlerle mukayese edilerek değişim ortaya konmaya çalışılır. Yazar çoğu yere yaygınlaşan demiryolları ile ulaşılır. Henüz bu hizmetin sağlanamadığı yerlere gittiğinde ise demiryollarının yaratacağı etkileri düşünür. Belli ki düşünülen sadece ulaşımın kolaylaşmasından ibaret değildir. “Erken cumhuriyet dönemiyle özdeşleştirilen en önemli devlet teşebbüslerinden biri olan demiryollarının, Kemalist inkılabı ülkenin her köşesine taşıyan yollar olarak özellikle simgesel bir statüleri vardı” (Bozdoğan, 2012, s. 137). İl ve ilçelerin gelişmesi için yapılması gerekenler, söz konusu yerlerin sahip olduğu kendine has imkânlar çerçevesinde değerlendirilir. Anlaşılan odur ki memleket hızlı bir yükseliş ivmesi, grafiği içindedir ve bir memur, vatandaş olarak yazar da kendini bu konuda sorumlu hissetmektedir. Nahit Sırrı'nın bakışının hem Anadolu'yu bu şekilde teferruatlı olarak yeni tanımaya çalışan hem de gördüğü, öğrendiği kadarıyla bu şehirleri iyileştirmeye çalışan bir bakış olduğu söylenebilir.

Sözü edilen bağlamda yazarın kentlerde dikkat ettiği ve Cumhuriyet ideolojisinin göstergesi olduğu düşünülen hususlar başlıklar hâlinde değerlendirilerek siyasetin gezi yazılarını nasıl şekillendirdiği izah edilecektir.

4.1. Fabrikalar

Yazarın gezdiği şehirlerde dikkat ettiği hususlardan biri yeni kurulan fabrikalardır. Bir gezi/seyahat yazısında şehrin ekonomisi ile ilgili üretim alanlarından bahsedilmesi çok da alışılmış bir durum olmamasına rağmen Erken Cumhuriyet dönemine yerleşmiş bu yazılarda şehirlerin, Anadolu'nun mamur hâle getirilmesi önemli bir mesele gibi görülmektedir. Orijinal bir durum olarak fabrikalar ve bu fabrikaların gezilen bölgedeki halka sunduğu ekonomik katkılar yanında sosyal anlamdaki getirileri ihmal edilmeden aktarılmaktadır.

İlk olarak Kayseri'de “Cumhuriyet rejiminin hediyesi olan Kayseri mensucat fabrikasını” gezer. Bayram sebebiyle çalışmayan fabrikayı dolaşırken sessiz makinelerin azamet ve heybetlerinin ufaldığını gören yazar Kayseri'nin hayatını fabrikanın ne ölçüde değiştirdiğini ve şehri iktisadi buhrandan kurtardığını duydukları üzerinden anlatır. “İçinde ana fabrika binasının yanında, işçilerin lojmanları, sosyal kulüp, sinema, yüzme havuzu, kreş, revir ve spor tesisleri de bulunan küçük bir fabrika şehri gibi tasarlanmış” (Bozdoğan, 2012, s. 141) olan bu yapı, belli ki Kayseri'nin şehirleşmesini sağlayacak önemli öğelerden biridir.

Kendisine aktarılanların dışında yazarın bizzat gördüğü ise fabrikanın spor sahasıdır ve Ankara'dan gelen oyuncularla yapılan maçtır. Nahit Sırrı Kayseri'yi gezerken sosyal anlamda yapacak pek bir şey bulamaz; ancak fabrikanın düzenlediği maçın şehrin hayatına renk kattığı anlaşılır. Şehir sakinlerinin maça ilgi göstermesi fabrikanın Kayseri halkına tek katkısının ekonomi ve istihdam olmadığını düşündürür. Bu hâliyle Anadolu kentlerine kurulan fabrikaların şehirlerde yaratılan atmosfere ve sosyal hayata yönelik olduğu gözler önüne serilir

Benzer bir durum Elmadağ'ın anlatımında da görülür. “Ankara'nın Üç Nahiyesi” başlığı altında Elmadağ'ın anlatıldığı dört sayfanın üçü, kurulmakta olan barut fabrikasına ayrılmıştır. 1929 senesinde inşaatının başladığını belirttiği fabrikayı yazara müdür Mösyö Guyonnaud gezdirmiştir. İstimlak ihtimali sebebiyle fabrikanın geniş bir alana yayıldığı; siyah barut, dinamit ve fitil üretileceği; 200 işçinin çalışacağı; üretilenlerin başka memleketlere satma imkânının bulunduğu dair ayrıntılı bilgiler aktarılır. Aktarılanların arasında özellikle vurgulananlardan biri de başlangıçta yabancı ustabaşılardan çalıştırılacağı fakat devamında ustabaşılardan Türklerden seçileceği bilgisidir.

Bozdoğan (2012) fabrikaların modern binalar olarak önemli olmalarının dışında, Cumhuriyet'in muasır medeniyeti yakalamadaki başarısının inşa edilmiş tezahürü olduğunu belirtir (s. 141). Nahit Sırrı da Elmadağ'daki fabrikada memurlar ve ustabaşılardan oluşan evlerin sıralandığı “Şanzelize” adlı caddeden söz etmektedir. Bu cadde genişlik, temizlik, çalışanlar için yapılan evler gibi unsurlar üzerinden övülür. Cumhuriyet Bayramı'nda balo verilen ve Ankara'dan mızıkacıların getirildiği yerde ayrıca bir kadın tarafından işletilen bir lokantanın, kooperatif bakkaliyesinin ve küçük bir hastanenin olduğu belirtilirken bu hastaneye yalnızca fabrika personelinin tedavi olmadığını aynı zamanda köyden gelenlere de bakıldığı bilgisi verilmektedir (Örik, 2000, s. 177).

Son olarak fabrikanın Elmadağ ahalisinin hayatında yaptığı değişikliğe de işaret edilmektedir. Fabrikadan önce hayli fakir olan, bu sebepten kavga gürlüğünün eksik olmadığı ilçede iktisadi durumlar düzeldiği için hayatın da düzene girdiğini aktarmaktadır (Örik, 2000, s. 178). Görüldüğü üzere Elmadağ'da hemen hemen sadece fabrika ve onun etkilerinden bahsedilmekte ve fabrika sadece ekonomik etkisiyle ele alınmamaktadır. Küçük bir şehre benzeyen tasarımıyla içinde bulunduğu bölgenin hayatına sunduğu çok yönlü katkı ortaya konmaktadır.

İzmit'i gezerken ise halihazırda kurulmuş değil, kurulması gereken bir fabrikadan söz edilir. İzmit'in kendinden daha küçük yerlere kıyasla ekonomik anlamdaki hareketsizliğini sezen yazar, Cumhuriyet'in buralarda kuracağı kâğıt ve karton fabrikalarının "İzmit'in sönük hayatı üzerinde büyük bir tesir" yapacağını, kasabaya refah ve zenginlik katacağını belirtir (Örik, 2000, s. 233).

Sanayi, sanayileşme, ekonomik alandaki istihdam yoksul Anadolu kentlerinin imarı için en gerekli görülen hamle olarak kabul edilebilir. Fabrikaların kuruldukları bölgelerinin imkânlarını doğru kullanmak, memleketin kendi içindeki yeterliliğini arttırmak yanında halkın yaşamına sunacağı zenginlikler birlikte değerlendirilerek aktarılmakta, daha fazlası için de yol gösterilmektedir. Nahit Sırrı'nın fabrikaları anlatış tarzı, Cumhuriyet'in hedefine uygundur.

4.2. Mimari

Cumhuriyet Anadolu'yu modern kentler hâline getirirken mimari de dikkat ettiği hususlardan biridir. Her dönemin bir mimari anlayışı olduğu gibi Cumhuriyet'in de kendine has bir anlayışı kuşkusuz vardır. Ankara'nın başkent olarak seçilmesinden sonra Ankara'da başlayan yeni mimari anlayış ve kent planlaması diğer şehirlere de yayılarak devam ettirilmiştir. "Önce Ankara'da denenen kent planlaması, 1930'larda çıkarılan Belediye, Umumi Hıfzıssıhha, Yapı ve Yollar kanunlarıyla, tüm kentler için zorunlu hale getirilerek kurumsallaştırılmıştır" (Tekeli, 1998b, s. 146). "Güzel kent" anlayışı çerçevesinde kentlerin tamamının mimarlar tarafından tasarlanarak yeniden yapılması planlanmıştır.

Örik Kayseri'yi gezerken şehrin mevcut mimarisinin kentin tarihî dokusuna uygunluğunu vurgular. Buraya modern mimarinin özelliklerini getirmek yazara göre gereksizdir. İktisadi ve tarihî anlamda yüksek bir potansiyele sahip olduğunu düşündüğü bu kentin Venedik, Nürnberg gibi kentleri örnek alarak dokusunu zedelemeyen yaşamının yollarını önermektedir.

Benzer bir şekilde Kayseri'nin köylerini gezerken ruhban okulundan kalma sağlam binanın âtil kalmasının ekonomik anlamda da devre yakışmadığını vurgulayarak okulu bulunmayan köyde bu binanın değerlendirilmesini tavsiye etmektedir.

Kırşehir'de eski binaların halkevi, hükümet konağı vs. gibi yeni kurumlar tarafından kullanıldığını aktaran yazar burada Osmanlı'dan kalma bir yapı olmadığını belirtir. Yeni çarşıdaki "küçük ve kargir dükkanlar"ın yapımı için arsası bol bu şehirde eski bedestenin yıkılmasına hayıflanırken bir yandan da "fakir kasabanın sırtında acaba bu kargir ve sevimsiz inşaat çok ağır bir yük teşkil etmedi mi? sorusunu sorar (Örik, 2000, s. 136).

Yazarın gezdiği şehirlerde izini sürdüğü unsurlardan biri de "Türk evi"dir. Kübik mimari olarak ifade edilen ve 1930'lar Türkiye'sinde yükselişte olan modern mimari anlayışına karşılık geleneksel ve yerel nitelikler taşıyan binalar yazar tarafından aranıp bulunmakta ve kayıt altına alınmaktadır. Kastamonu'yu gezerken eski Türk ev mimarisinin öz mahsulü dediği evlerle dolu mahallelerin kübik mimari ile karşılaşınca ne olacağı sorusunu sorar (Örik, 2000, s. 151). Şehri dolaşırken "Kastamonu'nun en kübik ve hiç değilse modern evi"ni görür, ev sahibinin eşeğini parmaklığa bağlayarak girdiğini fark ettiğinde durumun absürtlüğüne dikkat çeker ve sorduğu soruyla geleneksel mimarinin peşine düşme sebebini de izah eder: "Adamcağız, o eski ferah evlerin rahatından ne diye kendini mahrum ettin de bu modern evin avuç kadar oda ve sofalarına kendini hapsediyorsun" (Örik, 2000, s. 153).

Edirne'yi gezerken de mimari birkaç defa gündeme gelir. Kıyık Caddesinde bulunan Umumî Müfettiş Konağını görmeye giden yazar burasının bahçesiyle gerçekten bir konak manzarası taşımasına rağmen şehrin genel manzarasıyla uyumsuz olduğunu, adına konak denmesine rağmen modern mimarinin bir örneği olduğunu, üstelik de başarılı olmayan bir örneği olduğunu dile getirmektedir (Örik, 2000, s. 23).

Yine Edirne yazısının sonunda Edirne'de apartman olmadığına sevinir: "Edirne'de hamdolsun apartman yok. Sade Hükümet Caddesi'nde ve Vilâyetin karşısında öyle olmaya özenen üç katlı iki bina gördüm. Üst katlarının dantelâ oyması şeklinde biçimleri, gülünçlükleri sayesinde şirinleşmiş" (Örik, 2000, s. 82).

İzmit gezisi esnasında deniz kıyısındaki ahşap evlerin Beykoz'u hatırlattığını söyledikten sonra gördüğü birkaç apartmanın çirkinliğini söylemeden geçemez (Örik, 2000, s. 233). İstanbullu olmasının etkisiyle gezdiği şehirlerdeki evler, konaklar yazara hep İstanbul'daki yapıları anımsatmaktadır. Bir yapının güzelliğini anlatırken kullandığı ölçüt İstanbul'daki örnekler olmaktadır. Yükseltilmeye çalışılan Ankara ve Anadolu'ya karşılık unutturulmaya çalışılan İstanbul yazarın zihninde devamlı olarak kendini gösterir.

Görüldüğü üzere Nahit Sırrı'nın yazılarında da mimariye özel bir yer verildiği, buna dair değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Ancak Cumhuriyet'in söz konusu kent anlayışı eskiye saygılı olmayan modernist bir planlama (Tekeli, 1998b, s. 146) olarak değerlendirilirken Nahit Sırrı'nın bu noktada ayrıldığı görülür. Belki de edebî anlayışında kendini gösteren geçmişe bağlılık burada da baskın çıkmaktadır. Modern binaları işlevsellik ve estetik noktasında eleştiren yazar, geleneksel mimari

örneklerinin korunmasını, şehirlerin kendilerine has yapılarının kaybolmamasını tavsiye etmektedir.

4.3. Halkevleri ve Köy Enstitüleri

Cumhuriyet'in ulus bilinci yaratma misyonunun ve kentlerdeki modernleşme hamlesinin bir diğer göstergesi halkevleridir. Türk Ocakları'nın yerine kurulan ve Cumhuriyet ideolojisini benimsetmek amacındaki halkevleri hemen her kentte ve etkin olarak çalışmaktadır. Örik de ziyaret ettiği kentlerde halkevi binalarını gezip görerek faaliyetlerini izlemekte, zaman zaman bunları yorumlamaktadır.

Kayseri gezisinin sonunda eski bir kiliseden yapılan halkevi binasını gezen yazar, bayram ve fabrikanın maçına rağmen okuma salonundaki genç insan kalabalığına işaret eder. Kilise binasının toplantı ve gösterilere ayrılan asıl salonunun biraz düzenleme ile halkevine daha uygun hâle gelebileceğini belirtir (Örik, 2000, s. 115).

Kastamonu'yu ziyaretinde halkevinin köyde tiyatro sergilediğini söylemekle beraber bu oyunun köylülere uygunluğunu da kendince sorgular, devamında konferansların verildiğini aktarır. Kastamonu bu anlamda halkevinin etkin olduğu bir şehirdir. Akşam sinemaya gitmek yerine halkevinin bahçesine giden yazar bahçenin köylü ve şehirlerle dolu olduğunu, hoparlörden yayımlanan alafrağa havaların dinlendiğini aktarır (Örik, 2000, s. 156). Anlaşılan o ki halkevleri şehirlerin hem kültürel dokusuna hem sosyal hayatına, eğlence anlayışına etki etmektedir.

"Çankırı ve Kayseri Yolları Arasında" başlıklı bölümde Kırıkkale'nin Şeyh Şami köyünde Şevket Süreyya tarafından verilen iktisat konferansından söz eder. Köyde bir kooperatif kurulmasının sağlayacağı faydalardan bahseden bu konuşma köylünün katılımıyla gece uzun saatlere kadar sürmüştür (Örik, 2000, s. 195).

İzmit'te de halkevinde senede bir gün Turing kulüp şubesinin toplandığı bilgisini aktaran yazar bu toplantıların verimli olması için "Turing Kulüp reisi ve aynı zamanda İzmit mebusu Reşit Saffet Bey'in gayret ve faaliyetinden" beklendiğini aktarır (Örik, 2000, s. 237).

Halkevlerinin şehirleri tanıtan yayınları da ele alınmaya değerdir. Nahit Sırrı gezerken mutlaka kaynak kullanan ve gezilerini yazıya aktarırken de yine hem kaynaklarını sıralayan hem de bu kaynaklardan alıntılar yapan bir yazardır. Çoğu zaman rehbersiz çıktığı gezilerinde yerli ve yabancı gezginler, tarihçiler tarafından yazılan kitaplara müracaat ederek şehirlerle ilgili ön hazırlık yapmayı ihmal etmez. Bazı şehirlerde kullandığı kaynakların içinde çoğunluğu lisede öğretmenlik yapan araştırmacıların yazdığı, şehirleri tanıtan popüler coğrafya kitapları da yer alır. Bu kitaplar halkevlerinin bir çabası olarak hazırlanmıştır ve tarih ve coğrafya birliğinin gözlemlendiği kaynaklardır:

"Bu kitapların çoğunun Halkevleri'nin yerel kolları tarafından yayımlanmış olması resmî tarih, coğrafya ve milliyetçilik tanım ve anlayışlarının kitapların söylemine nüfuz ettiğinin en iyi göstergesidir. (...) Kitapların bir başka ortak özelliği de söz konusu kasaba, kent ya da bölgenin tarih ve coğrafyasının birbirini tamamlayan öğeler olarak kavramsallaştırılmasıdır" (Özkan, 2002, s. 155).

Yazar bu bağlamda Kayseri'de "Bursa lisesinde Fransızca hocası iken bu defa askere gittiğini" öğrendiği Kemaleddin isminde bir zat tarafından kaleme alınan *Erciyaş Kayserisi ve Tarihine Bir Bakış*³ isimli esere göz gezdirir ve diğer kaynaklarda bahsedilmeyen bilgilerin burada yer aldığını belirtir (Örik, 2000, s. 90).

Kastamonu'ya kendisini davet eden ve zaman zaman eşlik eden Talat Mümtaz (Yaman)'dan *Kastamonu Tarihi* müellifi olarak söz eder (Örik, 2000, s. 249).

Yazar Kırşehir'i gezerken kendisine eşlik eden Cevat Hakkı'nın Kırşehir tarihi üzerine kitabından ve Hasan Fehmi Turgal'ın Kırşehir ve Orta Anadolu tarihine dair yazılarından da söz eder (Örik, 2000, s. 135). Bu çalışmalar Cumhuriyet'in Anadolu tarihi ve coğrafyasını yazma düşüncesi içinde değerlendirmeye uygundur.

Nahit Sırrı'nın Cumhuriyet'in en önemli eğitim davası olarak nitelediği (Örik, 2000, s. 154) köy enstitüleri de seyahat esnasında değinilen hususlardan biridir. Örik'in köy enstitülerinden söz ederken özellikle üzerinde durduğu mesele şehir ile köy arasında kurulacak bağ ve bunun mümkün olup olmadığıdır. Köy enstitülerinde fikren yükselmiş bir öğretmenin yetiştirdiği şartlara karşın köyde yaşamaktan bahtiyar olup olmayacağını soran yazar bunun cevabını verirken de bakış açısını değiştirir. Buna göre her şeye karşın köyde mutlu olmak değil, köylerde kasabaları aratmayan bir yaşam şeklini kurabilmek önemlidir. Kastamonu'nun Gölköy ilçesindeki Gölköy Enstitüsü vesilesiyle görüşlerini dile getiren yazar, köylerle kentler arasında ulaşım vasıtalarının çoğaltılmasını, köy ve kentin iki kavuşmaz dünya olmaktan çıkarılmasını tavsiye etmektedir (Örik, 2000, s.

³ Yazıda ismi bu şekilde geçmekle beraber *Erciyaş Kayserisi ve Tarihine Bir Bakış* adını taşıyan kitabın yazarının Kara Mehmet Ağazade Kemaleddin olduğu ve kitabın 1934 yılında Kayseri'de Yeni Matbaa'da basıldığı kısa bir araştırma ile görülmüştür.

154-155).

İki merkez arasındaki bağa yapılan vurgu Cumhuriyet'in ideolojisini mekân üzerinden kurmasıyla uyumlu görünmektedir. Dahası yazılarda dikkati çeken bir başka durum şehirle köy arasında kurulacak bağın nasıl olması gerektiğine dair fikir vermektedir. Özellikle kentten köye göç etmiş kişilerle karşılaştığında veya şehirli, modern bir görünüm sergileyen bir kaymakama baktığında Nahit Sırrı'nın zihninden geçenler kimin kimi etkilediğidir: Şehirden gelen mi taşrayı etkisi altına alacaktır yoksa taşra şehirli olanı kendisine mi benzetecektir? Anlaşılan, yazarın körü körüne bir köy güzellemesine girişmediğidir. Beklenti ise bu yazıda baştan beri vurgulanana uygun olarak taşranın modern bir yaşam standartına kavuşması için kentleşmesidir. Amaç, köyde yaşamaya razı insanlar yetiştirmek yerine, köyde de şehirdeki kadar konforlu ve geniş imkânlarla donatılmış bir yaşantının kurulmasıdır.

4.4. Turizm Politikası

Cumhuriyet döneminde tesis edilen barış süreci ve bunun getirdiği güven politikası neticesinde turizm ve tanıtma faaliyetleri de devlet, hususi kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından ele alınan başlıca konular arasında yer almıştır. Turizm ve tanıtma alanında yaşanan sorunları gidermek üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren esaslı çalışmalar içine girilmiş, bu çalışmalarda devlet yol açıcı, yön gösterici olmuş, benzer şekilde hususi kesim ve sivil toplum kuruluşları da ülkede turizm faaliyetlerinin gelişmesi ve kök salması için önemli katkılarda bulunmuşlardır (Evcin, 2014, s. 25).

Şehirleri bir gezgin sıfatıyla dolaşan yazar aynı zamanda bu kentlerin başkaları, turistler tarafından ziyaret edilme ihtimallerini de değerlendirmeye almaktadır. Görevlendirilmiş memurlar için cazip bir ihtimal hâline getirmek yanında yerli ve yabancı turistler için de Anadolu'nun turizm potansiyelini değerlendirmek yolunda tavsiyelerde bulunmaktadır.

Kayseri'yi dolaşırken şehrin tarihî dokusunun bozulmadan modernleşmesini salık veren Örik bu sözüne destek mahiyetinde yerli ve yabancı turistlerin bu dokuyu arayacağını ifade etmektedir:

Bu çok eski ve tarihî şehrimizin umumî bünyesinde mâziye ait kokuyu ve rengi mutlaka muhafaza etmek mecburiyetindeyiz ve bu mâzi doğrudan doğruya bizim mâzimiz, Türk medeniyetinin şerefli mâzisisidir. Hariçten ve memleketin her tarafından gelecek olanlar bu kokuyu uçmuş ve bu rengi solup tükenmiş bulurlarsa, onları hakikaten güzelleri de olsa bir kaç kübik bina ve muntazam yolla memnun edemeyiz (Örik, 2000, s. 114-115).

Temizlik ve yeme içme ile konaklamaya dair imkânlar da turizm potansiyeli bakımından değerlendirilmektedir. Kayseri'de gezerken temiz ve lezzetli yemekleri olan bir lokanta bulamadığımı ve gittiği lokantanın kötü koşullarını aktaran yazar, kendisinin zorlandığı bu ortamda turistlerin nasıl rahat edebileceğini sorgular:

“Turist çekme politikası yaparsak ilk iş, turist gelebilecek yerlerde Belediyelerin bir temiz otel ve altında bir temiz lokanta vücuda getirmeleri ve bu iş bir müddet açık verecekse ziyana katlanmalarıdır. Kayseri'deki lokantalar, hiç müşkülpesent olmadığım halde beni tatmin edemedi. Kahvaltı da edecek bir gazino yoktur. Büyük meydandaki otelin yeri güzel. Fakat kalmadığım için fikir bildirmeye hakkım yoksa da, bir kere içine girdiğim zaman karşılaştığım kokusundan tiksindiğimi itiraf edeceğim” (Örik, 2000, s. 116).

Edirne'de de otel ve lokanta sıkıntısı çeken yazar, şehir ile ilgili notlarını bitirirken bu meseleye değinerek turist sayısının artması durumunda otel ve lokanta ihtiyacının doğacağını söylemektedir (Örik, 2000, s. 78).

Adapazarı'nda “Erenler dönüşü bir başka lokantada ve yine şöyle böyle bir akşam yemeği yedikten sonra -Adapazarı'nda adam akıllı bir lokanta olmaması garip-” (Örik, 2000, s. 230), Haymana'da “Birçok şehir ve kasabalarımız gibi Haymana'da da lokanta yok” (Örik, 2000, s. 206) diyen yazar burada bir başka noktaya da dikkat çeker. Haymana'nın kaplıcaları dolayısıyla turist çeken yapısına işaret ederken gelenlerin yersizlikten şikâyet ettiğini aktarır. Çözüm olarak ise en azından mayıs ile eylül ayları arasında Ankara'daki bir lokantanın burada şube açması önerisini sunar.

Örneğin Kastamonu'yla ilgili olarak da yabancı turiste yönelik yolların düzeltilmesini tavsiye eder ve kapalı olduğu için kendisinin gezemediği yerlerle ilgili olarak turistlerin aynı manzarayla karşılaşmamasını salık verir (Örik, 2000, s. 150).

Hacıbektaş'ın da turizm potansiyelini fark eden yazar, “turizm siyaseti”ni hatırlatarak ruh istibdatına karşı bir isyan ve feveran anlamı taşıdığını belirttiği tarikat dergahının müze hâline getirilmesini, lokanta ve otel tesis edilmesini teklif ederken Hacıbektaş taşının işlendiği güzel bir mağazanın açılarak memlekete para kazandırılabilceğini belirtir (Örik, 2000, s. 131). Kırşehir ile Hacıbektaş arasında otobüs seferleri düzenlenmesini, Hacıbektaş'a ait Türkçe ve birkaç Batı dilinde broşürler hazırlanması gerektiğini ifade eder. Ancak bunların tamamının belediyenin imkânları ile gerçekleştirilemeyeceğinin de farkındadır.

Kastamonu'da Atatürk'ün önünde şapka nutkunu söylediği, bir zamanlar mektep ve parti merkezi olarak görev yapan,

şimdilerde sinema olan Cem Konağını gezerken resmî makamlarca bu binanın satın alınarak tamir edilmesini ve müze hâline getirilmesini talep eder (Örik, 2000, s. 161).

Yazılardaki turizm vurgusu, devlet politikasının bir devlet memuru ve edip olan Nahit Sırrı'daki etkilerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Belli ki Anadolu'da yeni kurulan hayatın başkaları tarafından da görünmesi istenmekte ve bu ihtimale yönelik bir dikkat geliştirilmektedir. Ulaşım imkânlarının genişletilmesi, kalacak ve yemek yiyecek yerlerin bir seviyesinin olması, tarihî yapıların gezmek ve tanımaya uygun hâle getirilmesi sayesinde Anadolu kentleri turistlere açık hâle gelecek ve bölgenin yoksulluğuna yönelik bir istihdam imkânı da sunulacaktır.

4.5. Belediyecilik

Bu dönemde, Ankara dışındaki kentler hızlı bir büyüme göstermediler. Ama Cumhuriyetin bu dönemde uyguladığı radikal modernite projesi, diğer kentlerde de planlı bir gelişmeyi öngörüyordu. “Türkiye'nin bayındırlığı, vatandaşların düzgün belediye yönetimi altında medeniyet yaşayışı görmelerine, belediyelerin yükselmelerine’ bağlanmakta; bu nedenle kentlerin ‘sağlığın, temizliğin, güzelliğin ve modern kültürün örneği’ olması istenmekteydi” (Tekeli, 1998a, s. 114).

Tekeli'nin İsmet İnönü ve Mustafa Kemal Atatürk'ün 1935 yılında yaptığı konuşmalardan aldığı sözlerle yaptığı değerlendirmeye uygun bir şekilde Nahit Sırrı da şehirlerin belediyecilik anlamında ihtiyaçlarına, bütçelerinin yeterliliğine, yapabileceklerine atıflarda bulunmaktadır.

Yazarın gezdiği Anadolu kentlerinde dikkatini çeken ve mutlaka değindiği bu bağlamda değerlendirilebilecek unsur bu şehirlerin temizliği ve nasıl görüldüğüdür. Bu, Nahit Sırrı'nın titizliği ve kişisel dikkati üzerinden yorumlanabilir ama tam da bu yıllara denk düşen Cumhuriyet'in belediyecilik yaklaşımı, güzel kent anlayışı ve halk sağlığı ile birlikte değerlendirilmeye uygundur. Örneğin Kırşehir'de gezintisi esnasında yol boyu takip eden bir akarsuyun farklı noktalarında gördüğü manzara onu rahatsız eder: “Bir evin önünde, hamarat bir ev kadını, kesilip, tüyleri yolunmuş bir tavuğun içini bu suya boşaltmakla meşguldü. Bir kaç adım ötede yaşlı, zayıf, uzunca bıyıklı ve yüzü ve gecelik entarili bir erkek bardağını bu su ile doldurmuştu” (Örik, 2000, s. 120). Aynı manzarayı belediye reisinin de mutlaka gördüğünü ifade ederek bunun için alınacak tedbirleri sorgularken belediye hudutlarının fazlasıyla geniş olduğunu, daha iyi hizmet için sınırların daraltılması gerektiğini söyler:

“[E]vleri bu kadar dağılmış ve hududu boyuna yayılmış bir kasabada, hem de fakir bir kasabada belediye hizmetleri ve imar işleri büyük paraya bağlı, bunu bulmak da adeta imkansız olsa gerekir. Mutlaka alınması icabeden bir karar, pek geniş tutulmuş belediye hudutlarını daraltmak olmalı ve bütün imar gayretleri merkezi bir sahada yoğunlaştırılmalıdır” (Örik, 2000, s. 121).

Edirne'ye dair değerlendirmelerin sonunda da belediyeye düşenler ve belediyenin üstesinden gelemeyeceği meselelere değinerek Balkan İttihadını hatırlatan yazar Cumhuriyet hükümetinin bu şehir için yapması gerekenleri sıralamaktadır:

Balkan İttihadının gittikçe kökleşmesi ve Cumhuriyet hükümetinin alâka ve itinası sâyesinde bu çok güzel ve çok mamur olmaya cidden lâyük hudud şehrinin bütün eski eserleriyle ve o eski eserlere lâyük bir tarzda îmar edilmesini, bunu kendi vasıtalarıyla başaramayacağı muhakkak olan belediyesine de lâzım gelen yardımın esirgenmemesini, nehirlerinin temizletilmesiyle de feyzan derdine çâreler aranarak velhasıl mâzisine ağlanmıyacak bir hâle gelmesini dilemek bir vatan borcudur (Örik, 2000, s. 84).

Kayseri'de ise tam olarak bayram sırasında yaptığı ziyaretinde şehrin tarihi yapılarını dolaşırken kimi yapıların içerisinde karşılaştığı hayvan kalıntıları onu hayal kırıklığına uğrattır. Yine aynı şekilde gezdiği bazı yapıların uzunca bir süre kapalı kaldığı, uzun zaman sonra gelen ilk ziyaretçinin kendisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapılarla ilgilenilmediğini temizliği üzerinden idrak eden yazar bu ihmal karşısında duyduğu rahatsızlığı yazılarına yansıtmaktadır.

Yazarın söz konusu Anadolu kentlerini gezerken temizlik üzerinden gösterdiği bu dikkatin niteliği önemlidir. Temizlikle ilgili eksiklikleri kişilere, bölge halkına indirgemeyen bir tavır içindedir. Bu manzaraları rahatsızlık içinde aktarırken yapmaya çalıştığı şey daha çok belediyelerin ihmalkarlığını göstermek ve görevlerini hatırlatmaktır. Bu anlamda Cumhuriyet'in merkezden çevreye doğru genişletmeye çalıştığı belediyecilik gayreti Nahit Sırrı'nın yazılarında da kendini gösterir.

Sonuç

Edebiyat ile toplumsal süreçler her zaman için yakın ilişki içerisindedir. Üstelik bu ilişkinin tek taraflı olduğunu düşünmek hata olur. Yalnızca devirden gelen etkilerle şekillenen bir edebiyattan söz edilemez. Aynı zamanda edebiyat da devri şekillendirmede bir araç vasfı üstlenebilir. Şekli ve ilişkinin yönü ne olursa olsun toplumla ve toplumsal olanla edebiyat arasında yakın bağlar vardır.

Gezi edebiyatı da yazıldığı devrelerin bir ürünü olarak okunabilir. Dış dünyaya yönelik ilginin arttığı dönemlerde bu türe dair verimler artar. Dönemin siyasi, kültürel konjonktürüne göre gezilen ve anlatılan yerler değişebilir. Hatta gezilen yerlerde dikkati çeken unsurlar, anlatımın niteliği de fark gösterebilir.

Cumhuriyet sonrası süreç savaşta elde edilen başarının hayatın her alanında elde edilen kazanımlarla pekiştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Askerî başarının siyasi başarı ile devam ettirilmesi düşünülürken hayata etki etmesi muhtemel bütün vasıtalar da kullanılmıştır. Edebiyat da hayatın içinden gelmesi ve hayata olan tesiri bakımından ilk akla gelenlerden biri olmuştur. Önce savaşın sonucu olan zaferin, sonra ideolojinin edebiyatta kendine yer bulduğunu, bunların edebiyat yoluyla kayıt altına alınarak yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu da inkılap edebiyatı olarak adlandırılan anlayışı ortaya çıkarmıştır. Romanlarda, hikâyelerde, şiirlerde bu edebî anlayışın uygulamaları ile karşılaşılır. Siyasi süreçlerle ilişkisi daha evvel ifade edilen gezi edebiyatının da bu yaklaşımdan ayrı olması beklenemez.

Nahit Sırrı yaşadığı devrede inkılap edebiyatının dışında kalması sebebiyle kendine çok yer bulamamış, yazdıklarını kitaplaştırmakta zorluk çekmiş bir yazardır. Yazdıklarının dil ve konu itibarıyla uzaklaşmaya çalışılan, önceki devrin anlayışına yakın olduğu düşünülmüştür. Uzun yıllar memleketten uzak kalmış, savaş meydanlarındaki heyecanlı havaya ortak olamamış bir isim olarak böyle oluşu doğaldır. Ancak yazarın gösterdiği kimi dikkatler inkılap edebiyatı içinde olmasa da yakın bir noktada durduğunu göstermektedir. En belirgin gösterge ise mekân olarak Anadolu'ya yönelişidir. Yazarın gezi yazılarının mekânlarında Anadolu'ya açılması, devrin ideolojik havasından etkilendiğini düşündürmektedir. Nahit Sırrı Anadolu kentlerini anlatmanın bu devirde mevcut bir eksiği kapattığının farkındadır.

Gezdiği şehirlere bakış şekli de bu anlamda önemlidir. Yazının başında dile getirildiği gibi halkı tanımadığı için edebiyatın penceresinden gördüğü imajlarla insanları değerlendirmiştir. Şehirlere bakarken de Cumhuriyet'in ideolojisi, devrin hâkim politikalarının üzerinden bakmaya çalışır. Bunun için gezdiği şehirlerde tarihî yapıları kaydeder, fakat turizm politikasını bildiği için bu yapıların turistleri çekebilmesi için yapılması gerekenleri de sıralamayı ihmal etmez. Şehirlerin önemli merkezlerini gezerken Cumhuriyet sonrası kurulmuş, kurulma aşamasındaki fabrikalarını görür ve bir gezi yazısının sınırlarını aşacak kadar ayrıntılı olarak tanıtır. Dikkatini çeken manzaraların içinde halk sağlığını tehlikeye düşürecek, örneğin temizlikle ilgili sorunlar varsa bunları yargılayıcı bir bakışla söyleyip geçmez. Bunun yerine yerel yönetimlerin görev ve sorumluluk alanında olduğunu hatırlatır. Devrinin mimarideki yaygın eğilimlerinin farkında olan yazar gördüğü örneklerden bahseder. Ancak şehirlere olumlu bir katkı sunmayacağına inandığı için tavsiyelerde bulunmayı ihmal etmez.

Özetle ifade etmek gerekirse Nahit Sırrı'nın gezi yazıları devrinden etkiler taşıyan metinlerdir. Gezip anlattığı yerler, gezdiği yerlerde sergilediği dikkatler, anlatım şekli devrini doğru okuyan, anlayan bir edibin gözlemleridir. Ancak aynı zamanda bu yazılar devrini şekillendirmeye de niyetlidir. Kaydedip geçen, olumsuz bir bakışla sadece eleştiren değil, zaman zaman doğru yolu gösteren, bunun için de kimi zaman doğrudan siyasilere seslenerek yapılması gerekenleri sıralayan, bazen doğru bildiği yolda devrine ters düşmeyi seçen bir yazarın eseridir. Bu anlamda üzerinde fazlaca durulmamış olsa da devrindeki diğer gezi yazıları gibi hatırlanmaya, bahsi geçen şehirleri tanımak ve Cumhuriyet'in kentlere dair politikalarını anlamak için okunmaya değer yazılar olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Alangu, T. (1968). *Cumhuriyetten sonra hikâye ve roman 1919-1930*. İstanbul Matbaası.
- Argunşah, H. (2010). Millî kimlik oluşturmada edebiyatın rolü ve Ziya Gökalp. (Ü. Günay Ed.). *Türk kimliğinin yeniden inşası bağlamında Ziya Gökalp (123-153)* içinde. Kesit Yayınları.
- Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın kaynağı olarak seyahatnameler. *Turkish studies*, 4/1-I, 911-995.
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve ulusun inşası erken cumhuriyet Türkiye'sinde mimari kültür*. (T. Birkan Çev.). Metis Yayınları.
- Çeri, B. (2007). *Bir cihan kaynanası: Nahid Sırrı Örik*. Hece Yayınları.
- Evcin, E. (2014). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında turizm ve tanıtma faaliyetleri. *Ankara üniversitesi Türk inkılâp tarihi enstitüsü Atatürk yolu dergisi*, 55, 23-82.
- Gökyay, O. Ş. (1973). Türkçede gezi kitapları. *Türk dili aylık dil ve edebiyat dergisi*, 258, 457-467.
- İnci, H. (2006). "Tersine giden yol": Nahit Sırrı Örik. *Kitap-lık*, 98, 90-95. <https://handaninci.wordpress.com/2017/01/18/tersine-giden-yol-nahit-sirri-orik/>
- Kurt, Y. (2008). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında gezi türünün gelişimi (1920-1980)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Örik, N.S. (2000). *Anadolu'da -yol notları-, bir Edirne seyahatnamesi, Kayseri, Kırşehir, Kastamonu*. Arma Yayınları.
- Özgül, M. K. (2009a). Asefal bir heykel için requiem. *Eve düşen yıldırım (9-22)* içinde. Oğlak Yayınları.
- Özgül, M. Kayahan (2009b). Bir inter-mezzoya prelüd. *Sanatkârlar (9-22)* içinde. Oğlak Yayınları.
- Özkan, H. (2002). Türkiye'de tek parti dönemi coğrafya ve mekân anlayışları: Yatay bir dönemlendirme denemesi. *Toplum ve bilim*, 94, 143-174.
- Özön, M.N. (1941). *Son asır Türk edebiyatı tarihi*. Maarif Matbaası.
- Sevük, İ.H. (1940). *Yeni "edebî yeniliğimiz"*. Remzi Kitabevi.
- Şahin, G. (2012). Cevat Hakkı Tarım, Kırşehir tarihi üzerine araştırmalar I. *Tarih araştırmaları dergisi*, 52, 215-223.
- Tanpınar, A.H. (1988). *19uncu asır Türk edebiyatı Tarihi*. Çağlayan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1998a). Türkiye'de cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. (Y. Sev Ed.). *75 yılda değişen kent ve mimarlık (106-134)* içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998b). Bir modernleşme projesi olarak Türkiye'de kent planlaması. (S. Bozdoğan, R. Kasaba Ed.). *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik (136-152)* içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1984). Osmanlı narodnikleri: "Halka doğru gidenler". *Toplum ve bilim*, 24, 69-81. https://www.academia.edu/13835923/Osmanli_Narodnikleri_Halka_Dogr_u_Gidenler
- Yazar, M. B. (1938). *Edebiyatçılarımız ve Türk edebiyatı*. Kanaat Kitabevi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Halkevlerinin Yayın Faaliyetleri: Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri Örneği

Publication Activities of People's Houses: An Introduction to Van's History - Example of the Inscriptions of Sardur I

Güneş Şahin

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye

Orcid: 0000-0003-4245-9760. / E-mail: gunessahin@comu.edu.tr

Şengül DEMİREL

Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, History Department, Van, Türkiye
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü, Van, Türkiye

Orcid: 0000-0002-0174-6379 / E-mail: senguldemirel@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Şahin G. And Demirel Ş. (2023). Publication Activities of People's Houses: An Introduction to Van's History - Example of the Inscriptions of Sardur I. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 391-403.

Şahin G. ve Demirel Ş. (2023). Halkevlerinin Yayın Faaliyetleri: Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri Örneği *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 391-403.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 11 April/Nisan 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 391-403

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Güneş Şahin and Şengül DEMİREL).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Çalışmadaki amaç, ülke çapında 1932'de açılan halkevlerinin yayın faaliyetleri üzerinden, Van Halkevi'nin tek yayını olarak tespit edebildiğimiz, halk dershaneleri komitesi başkanı ve aynı zamanda Maarif Müdürü olan Mustafa Noyan tarafından kaleme alınan Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri isimli eserini analiz etmek ve erken dönem Cumhuriyet arkeolojisine katkılarını değerlendirmektir. Halkevleri açıldıktan sonra fiziki şartları el verdiği müddetçe şube kolları ile çalışmalar yürütmüştür. Dil-edebiyat ve tarih şubesi ile kitapsaray ve yayın şubesi bünyesinde açıldığı halkevinde yayın faaliyetlerinden sorumlu olmuştur. Kemalist ideolojinin halk nezdinde yayılması ve devrim mantığının anlaşılması için halkevleri yayınladıkları gazete, dergi, kitap, broşürlerle kendi etkinlik alanlarını yaratmışlardır. Özellikle cumhuriyet rejiminin idealize ettiği aynı ülkü etrafında toplanmış ve kaynaşmış bir toplum oluşturulması noktasında çalışmalar yürüten şubeler tarih, edebiyat, folklor, halk bilimi konularında eserler ortaya çıkarmıştır. Söz konusu eserlerde temel prensip millî değerlerin ve kültürün genç nesillere öğretilmesidir. Bu süreç de şüphesiz, okuma-yazma etkinliği ile anlaşılabilir ve aktarılacaktır. Çalışmada, ülke genelindeki halkevlerinin yayın faaliyetleri ile ne amaçladığını izah etmeye çalışmakla birlikte, 1940'lı yılların başında Van Kalesi/Urartular ile ilgili yüksek bir bilinç seviyesine ve çalışma azmine sahip Mustafa Noyan'ın söz konusu eserini akademik olarak incelemek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halkevi Yayınları, Van Halkevi Yayını, Urartular, Van Tarihi

Abstract

The aim of this study is to analyze the work entitled "Introduction to the History of Van: The Inscriptions of Sarduri the First", which was written by Mustafa Noyan, the Chairman of the Committee of the People's Houses and at the same time the Director of Education in Van, and which is identified as the only publication of the People's House of Van through its publication activity. The work was published in 1932, which is considered one of the early years of the Turkish Republic. The aim of this research is to evaluate the contributions of early republican archeology through an academic analysis of the above-mentioned work. This analysis will be conducted in the context of the nationwide activities of the People's Houses, focusing on their publication activities. The People's Houses or "Halkevleri" were community centers established in different regions of Turkey. They played an important role in disseminating Kemalist ideology and the principles of the Republic to the public. Mustafa Noyan was the head of the local committee in charge of the people's houses and also the director of education in Van. He took the initiative to write the work "Introduction to the History of Van: The Inscriptions of Sarduri the First", showing a remarkable interest in the history and archaeology of the region. This work is considered an important contribution to early Republican archaeology. The People's Houses throughout Turkey engaged in various activities, including the publication of newspapers, magazines, books and pamphlets, in order to spread the ideals and principles of the Republic among the people. Their main goal was to educate the younger generations and instil national values and culture in them. In this study, we aim to shed light on the broader goals of folk houses across the country through their publishing activities. In addition, the academic analysis of Mustafa Noyan's work, particularly his interest in Van Fortress and the Urartians in the early 1940s, is the focus of this study. This analysis will contribute to a better understanding of early Republican archaeology in Türkiye.

Keywords: People's House Publications, Van People's House Publication, Urartians, History of Van

Giriş

1. Halkevlerinin Yayın Faaliyetlerinden Sorumlu Şube Kolları

19 Şubat 1932'de 14 vilayet merkezi (Cumhuriyet Gazetesi, 12.02.1932, s.1) olmak üzere açılan halkevleri zamanla ülke genelinde sayılarını arttırmak suretiyle kendi etkinlik alanlarını oluşturmuştur. Halkevleri kapanacakları tarih olan 1951¹ yılına kadar birer kültür kurumu olarak çalışmıştır. Cumhuriyet rejiminin temel ilke ve değerlerinin yayılmasında aracılık eden halkevlerinin yayınları Kemalist ideolojinin düşünsel aktarımının yapıldığı ve Kemalizm'i izah eden metinleri içermektedir. Okuduğunuz metin, açılan her halkevinin tek tek yayınları izah etmek gibi bir iddia taşımamaktadır. Çalışmanın kavramsal çerçevesini halkevleri yayınlarının temel mantığını anlamaya çalışmak ve Van halkevi yayınının değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Erken cumhuriyet dönemi Van'da basın hayatı üzerine bir inceleme yapılmayacağını bir detay olarak söylememiz yerinde olacaktır. Halkevlerinin yayınları ile ilgili izaha geçmeden önce hangi şube kollarının yayın faaliyetlerinden sorumlu olduğuna bakmamız yararlı olabilir.

Halkevlerinin şube kollarının kuruluşunu ve amaçlarını uzun ve heyecanlı bir konuşma yaparak anlatan Dr. Reşit Galip, "... şubelerin yalnız isimlerini saymak; ihtisas, istidat ve temayülleri ne olursa olsun, bütün münevverlerin halkevlerinde kendi emellerine uygun bir iş meydanı bulabileceklerini göstermeye yeter." (103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, 1935, s. 7). sözleri ile halkevlerinde şube kolları ile bütünleşmenin sağlanacağını ifade etmektedir. Şube kolları maddi imkânları ölçüsünde, tüm halkevlerinde aynı sistematikte açılmış ve her yurttaşın kendi ilgi alanına göre bir şubeye kaydolarak halkevine katılması beklenmiştir. Dil-edebiyat ve tarih şubeleri hakkında "*millî benliği terkip eden, millî ruhu şekillendiren ve kudretlendiren kültür unsurları içinde, diğerlerinin ehemmiyeti istihlaf edilmeksizin, ilk sırada yer alır*" ifadeleri şubenin tarihle doğrudan alakadar olduğunun bir göstergesidir (103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, s. 15). Diğer yandan dil-edebiyat ve tarih şubelerinin başlıca çalışmaları geçmişteki Türk büyüklerini anmak, edebi metinleri incelemek, millî günleri heyecanla yaşatmak, halk bayramlarını kutlamak, konferanslar ve münazaralar düzenlemek, aile toplantıları yapmak, mahallî ve topluma mâl olmuş isimleri tanıtmak, kitaplık ve yayım şubeleriyle birlikte dergiler, kitaplar yayımlamak; folklor bakımından çevrelerinde incelemelerde bulunmak olarak özetlenebilir. Söz konusu şube hemen her vilayetteki halkevinde ilk açılan şubedir (Şahin, 2012, s. 98). Kitapsaray ve yayım şubesi de dil-edebiyat ve tarih şubesi ile birlikte, okuma yazma ve yayım faaliyetleri ile yakından ilgili bir şube kolu olarak kaydedilmelidir (CHP Halkevi Öğreneği, 1935, s. 16). Kitapsaray ve yayım şubesinin mesaisi "*sade ve basit fakat muhteşem ve hayatidir*" biçiminde tanımlanmaktadır. Kitapsaray ve yayım şubelerinin halkevlerinin ilk açılması gereken şubelerinden olması gerektiği, özellikle en az bir okuma odasının açılmasının bir harman yeri, su arkı ya da buğday ambarı kadar gerekli olduğu vurgulanmaktadır (103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, s. 104). Karataş konu ile ilgili makalesinde şubenin, kütüphane ve yayım olmak üzere iki ayrı faaliyet yönü olduğunu ifade eder. Kütüphane iş ve işlemleri, kütüphanecilik ilkeleri esasına ve bilimsel yöntemlere uyularak yapılmakta; sınıflama, kataloglama, istatistikler tutulmasına özen gösterilmektedir (Karataş, 2023, s. 227). Halkevleri yayınları günümüz çalışmaları için de ışık tutmakta, döneminin tarih, edebiyat, folklor vb. alanlarına ait bilgileri içermektedirler. Bu yayınlar pek çok ünlü isim için okul görevini üstlenmekte ve kültür alışverişini artırmaktadır (Özdemir, Aktaş, 2011, s. 253).

Halkevlerinin çıkardığı dergiler, broşürler, diğer halkevi kütüphanelerine gönderilerek aralarında bir iş birliği sağlandığını görmekteyiz. Bu iş birliği birbirlerinden haberdar olma ve yaptıkları işlerden örnek alma olarak da düşünülebilir. Yurt çapındaki halkevlerinin çıkardığı dergiler ve diğer yayınlar her yıl düzenli bir biçimde yayınlanan halkevleri faaliyet raporlarında yer almaktadır.² Halkevi yayınlarının örneklerinin fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda, bunlar arasında etkin ve önemlisi hiç şüphesiz Ankara Halkevi'nin çıkardığı Ülkü Dergisi üzerinde kısaca durmak çalışmanın bu kısmında faydalı olabilir. Ülkü, dönemin tek partisi olan CHP'nin ideolojik araçlarının teorik biçimde oluşturulması, bunların tüm topluma mâl edilmesi amacıyla, kültürel, sosyal ve politik bir dergi olarak çıkarılmıştır. Ülkü'nün yayınlamasını gündeme taşıyan bir diğer sebep de yine Kemalist devrimin ideolojisini oluşturmak amacıyla Ocak 1932'de yayın hayatına başlayan

¹ Halkevlerinin kapatılması ile ilgili bkz. Ömer Obuz, "Halkevlerinin Kapatılmasının Türk Basınına Yansımaları", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 41, 2015, 499-515.

² Bkz. Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, Ulus Basımevi, Ankara 1935; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasası, Ulus Basımevi, Ankara 1936; 1939'da Halkevleri, CHP, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940; Halkevleri ve Halkodalarının 1940 çalışmaları, CHP, Ankara 1941; Halkevleri ve Halkodalarının 1942 çalışmaları, CHP, Ankara. 1943; Halkevleri ve Halkodaları 1943, CHP, Ankara 1944; Halkevleri ve Halkodaları 1944, CHP, Zerbamat Matbaası, Ankara 1945; Halkevleri ve Halkodalarının 14. Yıl Dönümü, Ankara 1946; XV. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları Ankara 1947. Ayrıca bkz. Uluğ İğdemir, Halkevleri Kütüphaneleri İçin Rehber, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1939.

Kadro dergisinin olduğunu ifade edebiliriz (Varlık, 2002, s. 268). Kadro Dergisi, tek parti döneminin basın üzerindeki baskılarının kısmi ölçüde azaldığı bir dönemde yayın hayatına atılmıştır. 1932'de çıkan Kadro tek parti döneminin bazı özelliklerini taşımakla birlikte, 1930 öncesi sert uygulamaların da aynen sürdüğü bir dönem değildir (Ertan, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26092> Erişim Tarihi: 10.10.2023).

5 Şubat 1933'te ilk sayısı çıkan Ülkü Dergisi, millî birlik ve beraberliğin güçlenmesi, vatandaşların aynı inkılap ruhunun etrafında birleşmesi için ve gelecek genç nesillere örnek olabileceğini halkevlerinin kuruluş fikrine uygun biçimde taşıyan bir yayın organıdır (Karcı, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ulku-dergisi/?pdf=3284>, Erişim Tarihi: 01.10.2023). Recep Peker Ülkü'nün çıkışını "Halkevlerinin ruhunu yazı vasıtalarıyla yaymak" (Peker, 1933, s. 1) ifadeleri ile açıklarken aslında bizlere diğer halkevleri yayınlarının çıkış maksadını da anlatmaktadır. Ülkü, aynı zamanda diğer halkevi yayınlarına rehber olma özelliğini taşıması açısından öncü bir dergidir. Dergi, her sayısında diğer halkevleri yayınlarını ayrı bir bölümde özenle incelemekte, tanıtmakta ve kimi zaman da eksikliklerini dile getirerek yayınları iyileştirme adına tenkitlerde bulunmaktadır (BCA. 490.1.0.0.4.17.17). Kemalizm'in düşünsel temellerinin atıldığı yayın faaliyetleri olarak tanımlayabileceğimiz metinler Ülkü Dergisi'nin içeriği ile şekillenir. Ülkü Dergisi ile birlikte İstanbul'da yayınlanan Yeni Türk Dergisi de diğer halkevleri yayınlarına örnek olması açısından, halkevleri yayıncılığında önemli dergilerden biridir. (Şakiroğlu, 1996, s. 132). Diğer şehirlerde çıkan dergilerin bu yayınları örnek almaları sağlanmalıdır. Çıkarılacak olan dergi, "daha ziyade muhitin mecmuası olmalı" ve kültür incelemeleri de bu açıdan yapılmalıdır (Arıkan, 1999, s. 273).

Çoğu halkevi çıkardıkları dergiler dışında, başka konularda da yayın faaliyetinde bulunmaktadır. 1938 yılına ait bir belgede, yurt genelindeki halkevlerinin çıkardıkları farklı konulardaki yayınlarını düzenli bir biçimde ve aynı tarihte Ülkü Dergisi'ne gönderilmesi talep edilmektedir. Aksi takdirde bunların takip edilemediği, hatta yayınlandıklarından Ankara'nın haberi dahi olmadığı ifade edilmektedir (BCA. 490.1.0.0.4.17.17). Yine 15.07.1939 tarihli diğer bir belgede;

"Mecmuaya gönderilecek hülâsalar kıymetli çalışmalarınızı, yayınlarınızı süratle memlekete tanıtıracak gibi sizlere faydalı olacak mütalaaların bildirilmesine de imkân verecektir. Binaenaleyh halkevleri kadrosunda, hasbi olarak yurda en iyi hizmeti yapmak idealinde toplandığımızı göre bunu temin edici tedbirlere de ehemmiyet vereceğinizi ümit eder muvaffakiyetler dilerim."

sözleri ile halkevi yayınlarının yakından takip edildiğini görmemiz mümkündür (BCA. 490.1.0.0.4.21.12). Söz konusu taleplerin kısa bir süre sonra karşılık bulunduğunu görmekteyiz. 1940 yılına ait halkevleri çalışma talimatnamesinde, "...Bu tamim üzerine şimdiye kadar pek çok halkevinden tarih, folklor ve coğrafyasına ve muhitlerinde yetişmiş meşhurlara ait hazırladığını haber aldığımız etütleri verilen ehemmiyetle muvazi gayret ve hevesle yeniden tetkik ederek göndereceklerini umuyoruz..." (CHP Halkevleri ve Halkodalarının 1940 Çalışmaları, 1941, s. 59-60) ifadeleri yurt çapında artık yerel tarih çalışmalarının daha düzenli bir biçimde yapılacağına dair bir ipucu olabilir. Bu nedenle halkevleri dergilerinden başka, şube kollarının yayınladığı kitaplarla ilgili genel bir değerlendirme yapmak çalışmamızın gidişatı açısından gerekli görülmektedir. Yerel tarih ya da edebî kitapların sayısındaki artışta halkevlerinin kendi matbaalarının kurulmasının yasaklanması ile de ilgili olması muhtemeldir. Bu sebeple, özel matbaaların açılması Anadolu'nun pek çok şehrinde basım alanında gelişmelere neden olmuştur (Özdemir, Aktaş, 2011, s. 253). Özel matbaalar sayesinde pek çok münferit eser partiden gelecek maddi yardım olmadan basım imkanı bulmuştur.

Halkevleri tarafından yayınlanan kitapların içeriği "halka göre ve halk için" şeklinde tanımlanmaktadır. Kemalizm'in inşasında kolektif anlayışa uygun bir biçimde tasarlanan halkevlerinde; yukarıda bahsetmeye çalıştığımız şubeler yayın faaliyetlerini rejimi pekiştiren tarihî, edebî metinler ve ortak şanlı mazinin birleştiriciliği üzerine yazılan kahramanlık hikâyelerinin yayınlanması ile sürdürmüştür. Millî birlik anlayışına dayanan halk hikâyeleri, halkta birlik ve beraberlik duygusunu tesis etmenin rabitası olarak düşünülmüştür. Ülke nüfusunun çoğunluğunun kırsal bir yaşam sürdüğünü göz önünde tuttuğumuzda, geçimini ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıktan sağlayan halkın gündelik yaşamına fayda sağlayacak yayınlara da yer verildiğini gözlemleriz. Mesela Ankara'nın arıcılık, Adana'nın pamukçuluk, Samsun'un tütüncülük için broşürler hazırlanmasının faydalı olacağına işaret edilmektedir. Bu gibi zirai ve sıhhi etütlerin, köycülüğe ait rehberlerin basılmasının yurttaşların hayatında kolaylaştırıcı etkileri dile getirilmektedir. (103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, s. 104-105). Nitekim Anadolu'da sayıları giderek artan halkevleri yayın faaliyetlerini zamanla çeşitlendirmiş ve de arttırmıştır. Özellikle kent tarihi çalışmaları kategorisinde gösterebileceğimiz pek çok eser basılmıştır. Bunlar, halkevlerinin kurulduğu vilayetlerde, eskiçağlardan başlamak üzere yöre tarihçesinin anlatıldığı kitaplar, broşürler, makaleler şeklinde hazırlanmıştır. Söz konusu eserler bazen halkevlerinin kuruluş yıl dönümlerinde, bazen Cumhuriyet kutlamalarında³ ya da diğer millî

³Bkz. Doğaner Y. "Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları",

https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/yasemin_doganer_cumhuriyet_onuncu_yil_kutlamalari.pdf Erişim Tarihi: 12.10.2023; Güler C.

"Cumhuriyet'in On Beşinci Yıl Kutlamaları", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cumhuriyetin-on-besinci-yil-kutlamalari/?pdf=3711> Erişim

Tarihi: 09.10.2023; Karataş M. (2014). "Türkiye Cumhuriyeti'nin On Beşinci Yıldönümü Anısına Yapılan Yayın Faaliyetleri", *Tarih*

günlerde prestij yayınlar niteliğinde basılmıştır. Türkiye’de erken dönem tarih yazıcılığının gelişmesine de yön veren metinler, aynı zamanda yeni rejimin uluslararası mecrada meşruiyet kazanması adına bilimsel bir temel oluşturma amacı taşımaktadır. Bu nedenle de Türk tarih yazıcılığı kapsamında arkeoloji başta olmak üzere antropoloji ve dil bilim gibi diğer disiplinlerden destek alarak, olgular üzerinden tarih çalışmaları yürütülmüştür (Ateş, 2017, s. 26). Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, 1940’larla birlikte halkevleri yayın faaliyetlerinde yerel tarih çalışmalarının önemli bir örneği olacak Van halkevi yayınına inceleyeceğiz.

2. Van Halkevi Yayını: Van Tarihine Medhal Birinci Sardur’un Kitabeleri

Van Halkevi açıldığı 24.06.1932’den (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1940, s. 29) itibaren yaşadığı fiziki yetersizlikler nedeni ile şube kollarının tamamı her zaman aktif biçimde faaliyet gösterememiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1983, s. 7604). Ancak şubelerin etkinlik sahaları 1940’lı yıllara doğru kitaplık, sergi, tiyatro ve spor çalışmaları ile tedricen artar. Anadolu’nun uzak bir coğrafyasında yer alan Van gibi dışa kapalı, geleneksel ve feodal bağların kuvvetli olduğu bir vilayette halkevinin yayın anlamında eksikleri üzerine düşündüğümüzde; maddi yetersizlikler, ulaşım zorluğu ile birlikte bölgenin demografik olarak türdeş bir yapıya sahip olmaması gibi faktörleri sıralayabiliriz. Nüfusun yarıdan fazlasının Kürt vatandaşlardan oluştuğu düşünülürse (BCA. 490.1.0.0.718.454.1.110) Türkçe okuma-yazma hiç bilmeyen ya da güçlük çeken vatandaşların gündelik hayatlarında bir yayını takip etmeleri öncelikleri arasında olmayabilir. Ancak halkevinin neşriyat faaliyetlerindeki eksiklik hem halkevi başkanlarının hem de üyelerin gündemindedir. Nitekim, Van Halkevi kurulduktan bir yıl sonra, 1933 yılına ait dil-tarih ve edebiyat şubesinin raporuna baktığımızda; halk arasında kullanılan eski atasözlerinin ve masalların araştırılıp kayda alınması, yerel tarihi anlatan broşürlerin hazırlanması, sadece halkın kullandığı kelimelerin ne anlama geldiklerinin araştırılması gibi millî kültür öğelerinin gün yüzüne çıkarılması gerektiğine dair rapor halkevinin görece eğitimli kadrosunun üzerinde durduğu konular arasındadır (BCA. 490.01.991.835.2). Dolayısıyla söz konusu bilgiler bizim için, halkevinin ilk açıldığı yıllarda dahi yayın eksikliklerinin olduğunu ve halkevi üyelerinin de bu konuda duyarlı olduğunu göstermesi açısından bir ipucu niteliğindedir.

Yeni Yurd Gazetesi 21.07.1937 yılındaki ilk sayısında kendini halkevi neşriyatı olarak tanımlar. Van’da Çarşamba ve Cuma günleri çıkan siyasi halk gazetesi olarak çıkan gazetenin özel bir matbaada, Yeni Yurd gazetesinin kendi matbaasında basıldığını kaydetmeliyiz ki bu durum, Van Halkevi’nin bir matbaası olmadığı en somut kanıttır (Yeni Yurd, 21.07.1937, s. 4). Boran da, Yeni Yurd Gazetesi ile ilgili aydınlatıcı çalışmasında gazetenin, 1948’e kadar halkevinin hemen hemen bütün faaliyetlerini okuyucuya aktardığını ve kendini halkevi yayını olarak nitelediğini ifade etmektedir. Van Halkevi açıldıktan beş yıl sonra yayın hayatına başlamıştır. Yeni Yurd Gazetesi’nde ikinci sayfasının sol üst kısmında yer alan kutucukta “Halkevinin Yayın Koludur” ibaresine yer verilmesinin nedeni hem halkevinin hem de partinin gücünü almak istemesinden kaynaklanabilir. Ayrıca gazetenin yazar kadrosundaki önemli isimlerden olan İlyas Kitapçı ve Yakup Kuşçuğlu’nun halkevinin aktif üyelerinden olmaları, gazete ile parti arasında bir bağ kurmak istediklerini açıklayabilir (Topal, 2018, s. 25).

Van’da basın hayatı Yeni Yurd Gazetesi ile bir ivme kazanmış olsa da henüz faal bir neşriyat kültüründen söz etmemiz mümkün görünmemektedir. Ancak halkevlerinin dil-edebiyat ve tarih şubesinin kuruluş amacıyla ifade edildiği gibi:

“Türk tarih kurumunun incelediği, derinleştirdiği, yaydığı ve her gün yeni belgelerle isabeti beliren tarih tezimize, her üyesinin candan çalışması ile elden geldiği kadar bir yeni yayıcı, bir yeni malzeme ve delil toplayıcı daha katabilmek, akla geldikçe şöyle bir tekrarlanan güzel bir malumat gibi değil, her zaman akılda kalan, her anda kalpte yeri olan bir iman gibi milletimizin eskiliğini, büyüklüğünü ve üstatlığını tanımak ve tanıtmaktır.” (103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı?, 1935, s. 15).

şiarından yola çıkarak Van Halkevi de yayın eksikliğini farkındadır ve mevcut imkanları ile çalışmamıza konu olan eseri yayınlayacaktır.

1940 yılında Van Halkevinin Faik Tunç Akoğlu başkanlığında, 482 üye sayısı ile çalışmalarını yürütmektedir. (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1940, s. 29). 1940’ta Van Halkevinin şube kolları ve idare heyetlerine baktığımızda sekiz şube kolu ile -şüphesiz geçmiş yıllar ile kıyaslandığında- daha sistemli ve şematik bir disiplinde olduğunu anlamaktayız (BCA. 490.01.973.769.2.6). Maarif Müdürü Mustafa Noyan halk dershaneleri kolunun reisliğini, öğretmen Hilmi Gürhan’la birlikte yürütmektedir. Halk dershaneleri ve kurslar şubesinde, halkın eğitim seviyesini yükseltecek her türlü okuma, yazma ve yetiştirme hareketlerinin ilerleyip genişletilmesini sağlayacak olan halk dershaneleri ve kurslar şubesi, pratik hayat bilgilerinin sistemli ve modern bir biçimde halka aktarımını hedeflemiş, bu yönde de çalışmıştır. Bu kurslarda vatandaşların

fıkrî düzey ve öğrenim derecelerine göre okuma, yazma, tarih ve yurt bilgisi, sosyal bilgiler, yabancı dil, hesap, hesap tutma usulü ve daktilo gibi eğitimler verilmiştir (CHP Halkevleri Öğreneği, 1935, s. 15).

1940'ların sonunda halkevi teşkilatının hala münferit bir yayını olmaması, maddi yetersizlikler olarak belirtilmektedir. Konu ile ilgili 1949 yılında, dönemin halkevi başkanı Ahmet Duru ısrarla halkevinin bir dergisi olması gerektiğini; çıkarılacak derginin Van halkının kültürel seviyesinin yükseltilmesinde ve memleketin folklor-kültürel-tarihsel değerlerinin anlaşılması açısından önemli olabileceğini ifade etmektedir. Hatta Ahmet Bey, konu ile ilgili CHP Genel Sekreterliği'ne bir de dilekçe yazmıştır. Duru dilekçesinde halkın kültürel seviyesinin yükseltilmesini ve memleketin folklorik ve tarihsel değerlerinin bilinmesi için Van Halkevi tarafından çıkarılacak bir derginin Ulus matbaasında ücretsiz olarak basılmasını istemektedir. Ancak partiden gelen cevabi yazıda "Van'da bir derginin yayınlanmasının zahmetli olduğu, takibinin güç olduğu ve Ulus Matbaası'nın iş yükünün fazla olduğu" gerekçeleri ile bu talep reddedilmiştir (BCA. 490.01.845.342.1.12). Van Halkevi'nin dergi yerine daha küçük çapta ve daha az zahmetli olacak, halkevinin kendi seçtiği faydalı konularla ilgili kitap ya da broşür basması tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye halkevinde görüşülmüş olmalı ki, Mustafa Noyan bu görevi üstlenmiştir. Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri başlıklı eser, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde 490.01.845.342.1.16 fon kodu ile numaralandırılmış ve *Halkevi neşriyatı no: 1* numarasıyla İstanbul Tan matbaasında 1941 yılında basılmıştır.

Van Halkevi'nin 1941 yılına kadar bir yayını faaliyeti olmadığı düşünülürse, Van Tarihine Medhal isimli çalışma eskiçağlardan itibaren Van'ın tarihçesi hakkında bilgiler sunması açısından özellikle eskiçağ tarihi araştırmacıları ve arkeologlar açısından önemli bir kaynak eser niteliğindedir. Eser, 22 sayfa bir broşür olarak basılmıştır. Van tarihine giriş kategorisine dahil edebileceğimiz söz konusu çalışmanın alt başlığı *Birinci Sardur'un Kitabeleri* olarak isimlendirilmiştir. (BCA. 490.01.845.342.1.16). Halkevi reisi Faik Tunç Akoğlu'nun önsöz niteliğindeki yazısı ilk sayfada yerini almaktadır. "Uzun ve şerefli bir maziye malik olan güzel Vanımızın kıymetli tarihinden bir sahifeyi, bu eserle kardeş halkevleri kütüphanelerine armağan ediyoruz" sözleri ile başlayan Faik Tunç Bey, halkevi sayısı kadar basılan etüt için Mustafa Noyan'a özellikle teşekkür etmektedir. Noyan, burada müze şubesi üyelerinden biri olarak kaydedilmektedir (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 2). Eser, yurt genelince mevcut halkevleri sayısınca basılıp, kütüphanelerine dağıtılmış ve böylece halkevleri talimatnamesine de riayet edilmiştir.

Mustafa Noyan, Van Tarihine Medhal isimli bu küçük etüt çalışmasını yazma amacını, "...Bir zamanlar merkezleri olan fakat tarihin karanlıklarına gömülerek bugüne kadar bizim için hemen hemen meçhul kalmış bir mevzudan, Urartular tarihinden bir sahife olması temennisi..." ile ifade eder. 1940'lı yılların başında, Noyan bu sözleriyle, kadim bir tarihe ve arkeolojik mirasa sahip olan Van'ın unutulmasını istememektedir. Anadolu'nun diğer kentlerindeki halkevlerinde olduğu gibi yerel tarih yazıcılığının gelişmesi için oldukça bilinç düzeyi yüksek bir davranış sergileyen Noyan, Van tarihinin ve şehrin bir medeniyetler beşiği olduğunun farkında görünmektedir. Erken Cumhuriyet dönemi tarih ve arkeoloji çalışmalarının aynı zamanda bir devlet politikası olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Van Halkevi yayını söz konusu eserle, bu alanlara katkı sağlamaktadır. Sadece halkevleri ile değil aynı zamanda, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Maarif ve Kültür Bakanlıkları ve 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin de bu anlamda üstlendikleri görevler aşikârdır. (Özgünel, 1986, s. 898).

Eserin başlangıcından itibaren kaynakça kullanımına özen gösteren yazar, Türkiye'de Urartu ve Urartulardan bahseden ilk isim olarak Ahmet Refik'i ve Umumi Tarih eserini göstermektedir (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 4). Ahmet Refik'in eserinden başka pek çok yabancı araştırmacının eserine dipnot olarak yer vermektedir.

Urartu isminin ilk nerede ve kimler tarafından kullanıldığı hakkında açıklamalarına devam eden Noyan, Urartularla çağdaş olan vesikalarda zikredilen isme ilk olarak Asurnasırpal II'nin bir kitabesinde rastlandığını kaydetmektedir. Subnat kaynağından Urartu'ya kadardır ifadesini, bu kitabenin bir kısmında Asur kralı kendi hudutlarından bahsederken kullanmıştır. Urartu isminin muhtelif tarihi zamanlara göre Mezopotamya ovasını kuzeyden sınırlayan dağların güney yamaçlarından Tutuabidin, batıda Dicle ve Hasankeyfi içine alarak Kızılırmak'ın (Halyas) doğusu, Gökçeğöl, daha kuzeyde Armavir, Hazar Denizi ve Rumiye (Urmiye) gölünün batı sahillerini içine alarak güneye doğru inen bir hat içinde kalan saha için kullanıldığı görülmektedir. Urartularla ilgili coğrafi sınırlandırmayı bu şekilde belirtilirken, Urartu halkının resmî kitabelerde bu bölgeye başka bir isim verdiklerini ancak Asurluların, Urartulardan daha önce bilinmelerinden dolayı bilim dünyasında Urartu isminin yer bulduğunu ifade etmektedir. Hemen hemen Yeni Asur Devletinin kuruluşu ile başlayan Asur-Urartu ilişkileri, Asur devletinin yükselmesi ile hitam bulmuş ve Asur tarihinin aydınlanması ile meydana çıkmıştır. (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 4-5).

Van şehir ve kalesinin fiziki durumunu detayları ile anlatan Noyan, yerleşim yeri olarak bu bölgenin aranarak bulunduğunu ve düz ovada etrafını çevreleyen tepelerle kentte hâkimiyeti sağladığını aktarmaktadır. Kale için zaruri olan sahada Van Kalesi, gölün kenarından seksen metre yüksekliğinde muazzam bir kalker kütlesi üzerine, göl sathından ise 1720 metre yükseklikte kablemilat (milattan önce) 885'te kral I. Sardur tarafından inşa edildiği belirtilmiştir. Kalker kütle üzerine inşa edilmeyen tek burcun Sardursburg olduğu ifade edilmektedir. Ancak bu burçta kullanılan malzeme aslında Urartuların

bütün ihtişam ve kudretini yansıtan bir örnek olarak verilmektedir. Urartular'dan bahsederken sıklıkla “*harikulade*” ifadesini kullanan Noyan, Urartu tarihini sadece MÖ 885'te değil, proto-eti ve (3000-1500) tarihlerinde aramanın daha doğru bir izlek olacağı kanaatinde.

Urartu tarihine ait ilk vesikayı “şimdilik” uyarısıyla I. Sardur'un kitabeleri olarak kaydetmektedir. Bu ifadesinden olasılıkla, Urartu tarihi ile ilgili araştırmalarına devam etmeyi planlamaktadır. Kitabelerin içeriğinden Biaina ve Nairi ülkelerinin kralı olarak görülen I. Sardur Van (Teispas) surlarını inşa etmiş ve krallık merkezini Arzaşkun'ndan Taispasa nakletmiştir. Bugün üzerinde konuşulan kitabeler Van kalesinin batı ucunda, kuzey yönünden kaleye dik olarak büyük bloklarla inşa edilen burcun batı cephesinde bulunmaktadır. Burcun mevcut durumu 1899'da Layard tarafından yaptırılan hafriyat meydanına çıkmıştır. (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 8). 51 metre uzunluğunda, 26 metre genişliğinde ve 4.50 metre yüksekliğinde bulunan burç yekpare bir blok halindedir. İnşasında kaya kullanılmayan bu kaya parçaları yontularak burcun kapladığı sahaya muntazam bir şekilde yerleştirilmiştir. Kaya parçalarının ebatlarını tek tek veren Noyan, bu ağır blokların çeşitli nedenlerden dolayı kaymasının ya da yerlerinden kaldırılmasının mümkün olmadığını söyler. Burç, MÖ 735'te tahrip görse de az bir zararla kendini kurtarmıştır. Urartulardan sonra kısmen Osmanlı devrinde de kısmen faal olan 35 metre genişlik ve 6 metreye yakın derinlikteki su bentleri, tahripler sonucu dolmuş ve mevcut hali ile Madır (Sardursburg)'un batı cephesinde bendin irtifai zeminden yüksek bir durum almıştır. (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 10). Noyan, batı ve kuzey cepheleri hariç esas Van kalesinin inşa edildiği kayanın, burcun doğu cephesi temellerinde 12 metreye kadar uzandığını ve en büyük tahribatın bu cephede olduğunu aktarmaktadır. Tüm cepheleri ayrıntıları ile yazan Noyan, söz konusu detayları bir kroki yardımıyla anlamlandırmaya çalışır.

Krokinin dikkatli bir biçimde incelenmesinin ardından, doğu cephesinin doğu köşesinden, batıya doğru 8,65 ve kuzeydoğu köşesinden itibaren doğu cephesinin 28,35 metrelik inşaatı Urartiktir. Fakat bu inşaat I. Sardur'un Alnium şehrinden getirdiği taşlarla inşa edilmemiştir. Bu kısım Asur tarihinde şerefli bir sayfa teşkil eden Taispas surlarının yıkılmasından (MÖ 735) sonra muhtemelen I. Russas tarafından inşa edilmiştir (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 10). Noyan Sardur duvarları üzerinde başka devirlere ait inşaat olup olmadığını da sorgular ve bu soruyu kendisi “*şüphesiz ki hayır*” olarak yanıtlar. Şu sözlerle devam eder: *...ihtimal gene Urartik bir inşaat belki Akmaniş (Ashemenide) belki de daha muahhar devirlere ait duvarlar vardı. Fakat L'ayard ve arkadaşları tarafından yapılan hafriyat bize bu cephede ancak bugünkü 1.20 irtifada duvarları bırakmış bulunmaktadır.*” (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 11).

Kalenin üst kısmında kuzey cephesinden itibaren, milattan önce inşa edilmiş olan 28,35 metre ve bugün bir yığın halinde bulunan kerpiç, adi ve iptidai bir durum arz eden taş duvarların sonraki dönemlere ait oldukları Urartik kısımla kıyaslandığında hemen göze çarpmaktadır. Ancak buradaki “sonraki dönemler” ifadesini de yeni bir zaman dilimi olarak anlamak doğru değildir. MÖ 450'den başlamak üzere, kalenin Osmanlı Türkleri tarafından metruk bırakılmasına kadar kabul etmek daha makuldür. Bu algıyı halen mevcut, Gerami parçalarının varlığı ile kabul etmek daha doğru bir görüşür (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 11).

Layard ve daha sonra yapılan kazılar, Madır (Sardursburg) burcunun kale ile birleştiği noktayı bizi bu bölgeyi araştırmayı uygun kılmaktadır. Van kalesinin inşa edildiği kayanın kuzey ucuna istinat eden bu müstakil burcun küçük kenarı 26,5 metre uzunlukta ve kayaya dayanmış durumdadır. Batı cephesinde bulunan ve güneye doğru bırakılmış olan 1,20 metre genişlikteki giriş 3,20 metre yüksekliktedir. Buraya çıkmak için kullanılan basamakların dördü hala sağlam şekildedir. Görülen izlere bakıldığında giriş kapısı, giriş kısmından itibaren içeri doğru genişlemektedir (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 11). Bu ilk giriş noktasında muazzam blokların meydana getirdiği 20 metre uzunluk ve 12 metre genişlikte bir satıh görülür. 12. Metreden sonra, 12x20 ebadında ve 1,80 metre derinliğinde kazı yapanlar tarafından temizlenmiş bir alan vardır. Doğru cephesinin 1,20 metre yüksekliğinde duvar temelleri görülür (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 11-12).

Bu bölgenin araştırılmasından şu sonuçlara ulaşır Noyan; “*...Burcun batı duvarları 12 metre genişlikte ve 4.50 metre yüksekliktedir. Doğru duvarları 1.20 ile 1.80 arasında bir kalınlığa ve 1.20 yüksekliktedir.*” Kendisinin bu kaydıyla burcun uzayıp devam edip etmediğine dair kesin sonucun Prof. Lake'in kazısından sonra netleşeceğini belirtir (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 12). Kayıtlarına şöyle devam eden Noyan; burcun dışında üç noktadan su verildiğini ve kuzey cephesinde iki noktadan birer değirmenlik suyun dışarıya aktığını belirtir. Nitekim 1800 metre uzunluğunda ve 80 metre yüksekliğindeki kalenin kurulduğu kalker kayada çeşitli noktalardan; kuzey cephesinden üç ve batı ucunda bir olmak üzere yedi noktadan dışarıya su verilmektedir. Bu suların -burç hariç- dört değirmen çevirecek güçte olması ve bu kadar bir alanda bu miktarda suyun olmasının söz konusu suyun kaynak suyu olmasından ziyade dışarıdan getirilmiş olmasının daha isabetli bir yorum olacağını kaydeder. MÖ I. (birinci) 1000 yıl için Van kalesinin kuzeye doğru ilk ve en kadim çıkıntısı olan Sardur burcu neden yapılmıştı? Sorusunun cevabını ise Van Kalesi ile ilgili başka bir yazısında vereceğini söyler (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 12).

Noyan bu ifadelerinden sonra yazısına kitabe örnekleri ile devam etmektedir. Yerlerini Van Tarihine Medhal eserinde kaydettiği kitabelerin Layard tarafından kopyalandığını ve Saycs^{4*} tarafından okunduğunu, kitabelerin oldukça kıymetli olduğunu yazar. Ancak söz konusu kitabelerin bir kısmının Blek ve Lehmann-Haupt tarafından yapılan kopyalarında bazı hatalar görülse de 1916'da M. Marr ve J. Orbelli tarafından yapılan ve basılan son vesikalarda hatalar düzeltilmiştir. Van Tarihine Medhal isimli eserdeki kitabe örnekleri Chald kitabelerinden alınmıştır. Sayce tarafından deşifre edilen yazıyı "Asuri metinleri" başlığı ile sürdürür.⁵ Asur dilinde yazılan kitabelerde Sardur için kullanılan sözler Asurnasirbalis kitabelerindeki ile aynı ifadelerdir. Tarz ve ifade bakımından üç kitabede birbiri ile hemen hemen aynıdır (Van Tarihine Medhal, 1941, s. 13-15). Çalışmamızın ekler kısmında verdiğimiz belgeler, Noyan'ın da aynı biçimiyle verdiği ve deşifre etmediği belgelerdir.

Sonuç

1932'de ülke çapında açılan halkevlerinin yayın faaliyetleri üzerinden, Van Halkevinin tek yayını olarak tespit edebildiğimiz, halk dersaneleri komitesi başkanı ve aynı zamanda Maarif Müdürü olan Mustafa Noyan tarafından kaleme alınan *Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri* isimli eserini analiz ettiğimiz bu çalışmada, eserin erken dönem Cumhuriyet arkeolojisine katkılarını tespit etmeye çalıştık. Bir yerel tarih çalışması niteliğinde olan eserin, basım aşamasına kadar Van Halkevinin dil-edebiyat ve tarih, kitapsaray ve yayın, halk dersaneleri gibi şube kollarında çalışan ve bir neşriyat faaliyeti içinde olma çabasını taşıyan üyeler, parti merkezi ile sürekli irtibat halinde olmuştur. Ancak çoğunlukla bu konuda maddi yetersizliklerle beraber bürokratik engellerle karşılaşmıştır. Söz konusu engeller ise Van Halkevinin neden bir yayını olamadığının bir yanıtıdır. Van'ın coğrafi olarak uzaklığı, ulaşım zorluğu, etnik olarak nüfusun türdeş bir yapıda olmaması da direkt ya da dolaylı olarak, halkevinin bir yayının olmamasının diğer nedenleri arasında gösterilebilir. Zira ulus-devlet ideolojisinin yaratmak istediği milli bir birlik duygusunda yayın faaliyetleri, öncelikle halkevi dergileri sonra da diğer muhtelif yayınlarla sağlanmaya çalışılır. Yine halkevinin kendine ait bir matbaasının olmaması burada kaydedilmelidir.

Cumhuriyet dönemi arkeolojisine ait bilgi ve belgelerin azlığı ve de eksikliği göz önünde tutulursa, 1941 yılında -bütün fiziki yetersizliklere rağmen- basılan bu eseri şüphesiz konunun alan uzmanları daha dikkatle inceleyecektir. Dolayısıyla okuduğunuz metin, arkeoloji gibi uzmanlık gerektiren bir sahada herhangi bir iddia taşımamaktadır. Sosyal bilimlerin disiplinler arası yapısı ve tarih ile arkeolojinin ayrılmaz bir bütün olabileceği göz ardı edilmeden, özellikle eskiçağ ve arkeoloji çalışmalarına arşivden çıkarılmış bir kaynak eser incelemesi olarak tanımlayacağımız çalışmamız, aynı zamanda halkevlerinin kuruluş ve işleyiş mantığı çerçevesinde kaleme alınmış, mikro seviyede bir yerel tarih çalışmasıdır. Üzerinde hala hem ulusal hem de uluslararası akademik camiada çalışmalar yürütülen bölgede, Orta Demir Çağ'ın en önemli siyasi aktörlerinden olan Urartu Krallığı'nın araştırılmaya değer olduğunu ve bu kültürel mirasın korunması gerektiğine dair ilk çalışmalardan biri olan etüt çalışması kimlik ve köken araştırmaları için de önemli görünmektedir.

Noyan'ın önsözde sorduğu "Urartular kimlerdir?" sorusunun cevabını değerlendirme kısmında vermek daha doğru olabilir. Noyan sorusuna "*Urartular, Anadolu'nun yeryüzüne yaydığı sayısız kollardan biridir. Urartular; Sümerler, Elamlılar, Lulubiler, Cotiler, Hurriler, Subariler hatta Etilerle aynı göç dalgasıyla gelip Anadolu'ya yerleşen kavimlerden biridir. Bu itibarla Urartu tarihi Orta Asyalı birinin, dolayısıyla Türk tarihinin şerefli bir sahifesidi.*" cevabını verir. Dolayısıyla Van'ın sahip olduğu derinlikli tarih ve coğrafyasının mirası olan Urartuları, Anadolu tarihine kazandırmak temel gayesidir. 1941'de Van Halkevi yayını olarak neşredilen söz konusu kitap, Cumhuriyet dönemi arkeoloji ve eskiçağ tarihi çalışmalarına ışık tutar niteliktedir. Kitap içindeki ifadelerden, Van tarihine giriş olarak kurgulanan eserin devamının da olabileceği izlenimi doğsa da kitabın devamının olup olmadığı ile ilgili herhangi bir ize rastlanmamıştır. Ancak 1940'lı yıllardan sonra dönemin yerel gazetelerinde Van'ın eskiçağ tarihi ya da Van'ın eski tarihi başlığı ile pek çok köşe yazısının farklı isimlerle kaleme alındığı gözlenir. Van Halkevinin tek yayını olan *Van Tarihine Medhal Birinci Sardur'un Kitabeleri* isimli kitapta yurttaşlarda tarih bilinci yaratma adına kaleme alınmış bir tarihî vesikadır.

^{4*} Bir sonraki ifadede Sayce olarak geçmektedir.

⁵ Bkz. Ekler (II, III, IV).

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

BCA. 490.01.845.342.1.16.

BCA. 490.01.845.342.1.12.

BCA. 490.01.973.769.2.6.

BCA. 490.01.991.835.2.

BCA. 490.1.0.0.4.21.12.

BCA. 490.1.0.0.4.17.17.

BCA. 490.1.0.0.718.454.1.110.

Resmi Yayınlar

103 halkevi geçen yıllarda nasıl çalıştı?, 1935, Ankara.

CHP halkevleri öğreteneği, 1935, Ankara.

CHP halkevleri ve halkodalarının 1940 çalışmaları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi

Yeni Yurd Gazetesi

Araştırma Eserleri

Arıkan, Z., (1999). Halkevlerinin kuruluşu ve tarihsel işlevi, *Atatürk yolu Dergisi*, 6, 261-281.

Ateş, A., (2017). Türkiye’de erken dönem tarih yazımı, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(3), 21-34.

Boran, Z., (2018). *Yerel basın çalışmalarına bir örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)*, (Tez No. 504445) [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Doğaner Y. (2007). Cumhuriyet’in onuncu yıl kutlamaları,

https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/yasemin_doganer_cumhuriyet_onuncu_yil_kutlamalari.pdf Erişim Tarihi: 12.10.2023.

Ertan, T. F., (2023). Kadro dergisi niçin kapandı?, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26092> Erişim Tarihi: 10.10.2023.

Karataş, E., (2023). Erken cumhuriyet döneminde Çanakkale halkevlerinin ve halkodalarının kütüphane faaliyetleri (1932-1951), *History Studies*, 15(1), 225-256.

Karcı, B., *Ülkü Dergisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ulku-dergisi/?pdf=3284>, Erişim Tarihi: 01.10.2023).

Noyan, M., (1941). *Van tarihine medhal Birinci Sardur’un kitabeleri*, Tan Matbaası.

Obuz, Ö., (2015). Halkevlerinin kapatılmasının Türk basınına yansımaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 499-515.

Özdemir, Y., Aktaş E. (2011). Halkevleri (1932’den 1951’e), A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 45, 235-262.

Özgünel, C., (1986). Cumhuriyet Dönemi Arkeolojisi, *Bellekten*, 50(198), 895-914.

Peker, R., (1933). *Ülkü Niçin Çıkıyor?, Ülkü (Seçmeler)*, Yay. Haz: Zerrin Bayraktar- Cem Alpar, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

Şakiroğlu, M., (1996), Halkevi dergileri ve neşriyatı, *Kebikeç*, 3, 131-142.

Şimşek, S., (2002). Bir ideolojik seferberlik deneyimi: Halkevleri (1932- 1951), Boğaziçi Üniv. Yay.

Şahin, G., (2012). Van halkevi ve faaliyetleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31(52), 93-134 .

Varlık M. B. (2002). “Ülkü: Halkevleri mecmuası”, *Kemalizm, İletişim Yayınları*.

Van (1983). *Yurt ansiklopedisi*, C. 10. Anadolu Yayıncılık.

Ekler

Ek I

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Halkıvi
Nesriyatı
No, 1

C 14.

C. H. P.
Halkıvleri Büroau
Arşiv ve Kütüphanesi

VAN
TARİHİNE
MEDHAL

Birinci Sardur'un
Kitabeleri

Yazan:
Mustafa Noyan
Van Maarif Müdürü

İSTANBUL
TAN MABAASI
1941

14

490 01

Ek II

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

kunmuştur. (7) Okunan bu kitâbelerin açılış kıymeti tamdir. Ancak, bu kitâbelerin (Blek) ve (Lehmann-Haupt) tarafından yapılan kopyaları alınmıştır. (8). Bu muhtelif kopyalarda bazı hatalar görülmüşse de 1916 da (M. Marr) ve (J. Orbelli) (9) tarafından yapılan ve neşredilen son durum vaziyeti tashih etmiştir.

Buraya dercettiğimiz kopyalar (Chald) kitâbelelerinden alınmıştır. Sayce tarafından deşifre edilen yazının Asûri metinleri:

1 — Tuppū Sa Sar-dur Apil lu-ti-ip-ri Sarri' rabi' Sarru dan-nu Sar kissati.

Sar Na-i-ri Sarru Sa-nin-su lâ isû ré' û tab-ra-te.

la-di-ru Tú-ku-un-te Sarr nu-sak-nis lâ kan-su-te-su.

Sar-dur apil lu-ti-ip-ri Sar Sarrani Sa kali-su-nu Sarrani.

5-ma-da-tú am-hur Sar-dur apil lu-ti-ip-ri Izakkaer.

na-a ana-ku pu-la-ni an-nu-te istu libbi' Al-ni-u-nu.

na-sa-ku ana-ku duru an-ni-ú ar-ti-şi-ip. (10).

1 no. lu bu kitâbe, Sardur burcunun şimali garbi ucunda en üst taşa hakkedilmiştir. Taş 2.60 met-

7 — Lehmann-Haupt. C. 1. S. 451.

10 — Inscript, Chald, C. 1. N. 2 ve Inscript of Van

- 14 -

re genişlik, 0.70 metre irtifa arz etmektedir. Yedi satırdan ibaret olan kitâbe bu burçtaki kitâbelerin en iyi muhafaza edilendir. Kitâbe 1.25 santim uzunluk, 29 santim yükseklik irae etmektedir. Satırların yüksekliği 42-49 ve ekseriyetle 49 milimetredir.

1 — Tuppū Sa^{ilu} Sar-dur Apil lu-ti-ip-ri Sarri^e
rabi^e Sarru dan-nu Sar kissati.

Sar^{Motu} Na-i-ri Sarri Sa-nin-su.

Lâ isū^{Am:lu} i^eû tab-ra-te la-di-ru.

Tû-ku-un-te Sarri nu-sak-(ni) is lâ kan-su-te-
su.

5 — Sar-dur apil lu-ti-ip-ri Sar Sarrâni^{mesni} Sa
kali-su-nu.

Sarrâni^{mesni} ma-da-tu am-hur^{ilu} Sar-dur apil
lu-ti-ip-ri izakkar^{ar}.

Mæa (ana) - ku pu-la-ni an-nu-te istû libbi^{bi}

Al^{Alu}-ni-u-nu ma-sa-ku ana-ku duru an-ni-û ar-ti-
şi-ip (11).

2 No. lu bu kitâbe, burcun garp cephesinde ve dıvârın zeminden itibaren 4 cü taşa hakkedilmiştir. Taş 1.80 genişlik, 1.55 yükseklik arz etmektedir. 1899 da Belck (12) ın kopyasına nazaran sekiz satırdan ibaret olan kitâbe uzun müddet toprak altında ve rütubette kalmış olması dolayısıyla bugün bazı kısım-

(11) Inscript. Chald. C. 1, N. 2 ve inscript of Van.

(12) Contenau, C. 1, S. 26.

(13) Inscript Chald. C. 1, 2.

Ek IV

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
— 15 —

ları dökülmüş bulunmaktadır. O zamanki kopyasına göre 1.05 uzunlukta, 0.36 yükseklikte ve kırk üç milimetre uzunluk arz etmektedir ve satırları ayıran alelade çizgiler de mevcut bulunmaktadır.

1 — T (uppu S)a Sar-dur apil lu-ti-ip-ri Sarri rabi.

. Sa-nin-s)u lâ isû Ame (ré' û: .

Bu üçüncü kitâbe, burcun garp cephesinde, ortada soldan üçüncü büyük taş üzerine hakkedilmiştir. W. Belck'in kopyalarını aldığı zaman kitâbeden yukarıya nakledilen parça mevcut idi. Ve Belck bunun yedi satırlık bir ibare olduğunu zannediyordu. 3.70 uzunluk, 1.20 irtifa arzeden bu taşta 1899 dan beri toprak altında kalmış ve rutubetten müteessir olmak dolayısıyla dökülerek bir buçuk satırı ihtiva eden kitâbeden bugün silik bir, iki kelime kalmıştır.

Urartu diliyle yazılmamış olmasına rağmen kitâbeler bakımından çok mühimdirler. Asûr dilinde yazılmış olan bu kitâbelerde Sardur için kullanılan elfazı ihtiramiye Aurnasirbalis kitâbelerindeki aynı ifadeye maliktirler. Tarz ve ifade itibarile üçü de yekdiğerinin aynı olan kitâbelerin almanca ve türkçe metinlerini aynen alıyoruz:

Inschrift Sardur, Sohnes des Lutipris, des groben Köniĝs, des machtigen köniĝs, des köniĝs der Walt, des köniĝs Von Nairi, des köniĝ, der seinesgeleichen niht hat, des Staunens Wertend fürchtet, der unterwirft, die sich nicht beugen.

Ich, Sardur, sobn des lutipris, binde der könig der köniĝ, der von ihnen allen-den könig-tribut enpfing (oder: von denen allen-der könig en)- ich tribut enpfing).

Sardur Sobn de lutipri, Spricht also: ich habe dise Steinblöcke aus der Stadt Alniun herbeigeb-

Cumhuriyet ve Arkeoloji Teması: Van İli Örneği

Republic and Archaeology Theme: The Case of Van Province

Erdal POLAT

Dr. Öğretim Üyesi, Van Yuzuncu Yıl University, Department of Archaeology, Van, Türkiye
Van yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0003-2229-9819 / E-mail: erdalpolat@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Polat, E. (2023). Republic and Archaeology Theme: The Case of Van Province. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 404-412.

Polat, E. (2023). Cumhuriyet ve Arkeoloji Teması: Van İli Örneği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 404-412.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 12 May / Mayıs 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 10 September / Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 404-412

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Erdal POLAT).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Kültürlerin kavşak noktası konumunda olan ve birçok imparatorluğa/devlete ev sahipliği yapmış olan Anadolu, bu imparatorlukların/devletlerin sosyal, siyasal, kültürel ve beşeri yaşanmışlıklarına şahit olmuştur. Söz konusu coğrafya birçok açıdan incelendiğinde bu yaşanmışlıklarda bazı dönüm noktaları olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in ilanı tarihimizdeki en önemli dönüm noktası olmuş ülkemizin her bir alanına sirayet etmiştir. Ülkemize dair yapılan her bir çalışma Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde bir araştırmaya tabi tutulduğunda, Cumhuriyet'in getirdiklerine dair daha doğru bir okuma yapılabilir. Cumhuriyetin ilanıyla birçok alanda olduğu gibi arkeoloji alanında da yeni yol haritaları çizilmiştir. Yurt dışına gönderilen öğrenciler, hız kazanan kazı çalışmaları Cumhuriyet'in arkeolojiye dair bilim politikalarından olmuş, bu gelişmeler ülkemizdeki arkeoloji çalışmalarına yansımıştır. Van ili özelinde de görülen bu çalışmalarda birçok alanda kazının yapıldığı ve Van ilinin tarihi derinliğine ışık tutulduğu görülmüştür. Her ne kadar Cumhuriyet öncesinde de Van ilinde kazı çalışmaları yapılmış olsa da Cumhuriyet ile bu çalışmaların daha bilimsel bir boyut kazandığını söylemek doğru olacaktır. Bu çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde kalan Van ilinde 1950 li yıllara kadar yapılmış arkeolojik çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmaların Cumhuriyet'in bilim politikalarından ne kadar etkilendiği Van ili örneğiyle saptanmıştır. Böylelikle Cumhuriyet ve arkeoloji teması Van ili örneğinde somutlaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Bilim politikaları, Van ili, Arkeolojik kazı/yüzey

Abstract

Anatolia, the crossroads of cultures and has hosted many empires/states, has witnessed the social, political, cultural, and human experiences of these empires/states. When the geography in question is examined from many perspectives, it is seen that there are some turning points in these experiences. The proclamation of the Republic has been the most crucial turning point in our history and has spread to every area of our country. A more accurate reading can be made about what the Republic brought when each study on our country is subjected to research in the form of pre- and post-republican. With the proclamation of the Republic, new road maps were drawn in the field of archeology, as in many other fields. The students sent abroad, and the excavations that gained momentum became one of the science policies of the Republic regarding archeology, and these developments were reflected in the archeology studies in our country. In these studies, which were also seen in the province of Van, it was seen that excavations were carried out in many areas, and these excavations shed light on the historical depth of the province of Van. Although excavations were carried out in the province of Van before the Republic, it would be correct to say that these studies gained a more scientific dimension with the Republic. In this study, archaeological studies carried out until the 1950s in the province of Van, which is within the borders of the Eastern Anatolia Region, are discussed. How much these studies were affected by the science policies of the Republic was determined by the example of Van province. Thus, the theme of the Republic and archeology was embodied in the example of Van province.

Keywords: Republic Period, Science policies, Van city, Archaeological excavation/survey

Giriş

İnsanoğlunun yerleşik düzene geçmesi, yaşayacağı bir alan haline getirilen evlerin ortaya çıkarılması onları toprağa daha çok bağlamış ve tarımın gelişmesine neden olmuştur. Tarım ürünlerinin üretilme çabası, evcilleştirilen hayvanlar, bu gayretler sonrasında bunların bakımı için harcanacak olan insan gücü, artan nüfus, su ve barınma ihtiyaçlarının sonucu yerleşimlerin kurulması gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna göre ilk yerleşimlerin izlerine güneybatı Asya, Mısır, İndus Nehri yakınları, Çin, And Dağları, Mississippi, Amazon, Meksika Vadisi ve Sehel'de rastlanmıştır (Woolf, 2021, s. 17, 18).

Yerleşme kavramına ait birçok tanım söz konusudur. Bunlar içerisinde, arkeoloji bilimi açısından *bir toplumun üyelerinin yaşadığı, varlıklarını sürdürdükleri ve sosyal aktivitelerini gerçekleştirdikleri süreklilik içeren bir fiziki mekân ya da mekânlar bütünü* tanımı¹ yerleşmenin arkeolojide oluşturduğu algıyı karşılamaktadır. Buna bağlı olarak yerleşme kavramının bir alan ile sınırlandırılması ve süreklilik arzı bu kavram için önem arz etmektedir. Bu bağlamda ilk kalıcı yerleşimler, MÖ. 10. bin yıllarda Doğu Akdeniz kıyılarından, Toros ve Zagros'ların batı ucuna kadar uzanan alanlarda görülürken, MÖ. 9. bin yılın ortalarında, Orta Anadolu ve Kıbrıs'ta görülmektedir (Özdoğan, 2021, s. 24, 25).

Kent, barındırdığı nüfus ile kendisine bağlı birimlerdeki nüfusa da hizmet veren ve bunun karşılığında da hizmet alan bir yerleşimdir. Kent, kırsal ile bağlantılı bir şekilde nüfusun besin ihtiyacını, ham madde gereksinimini karşılayan ve kırsaldan bağımsız hareket edemeyen bir birimdir. Kentleşme artan nüfus, nüfusa bağlı olarak elde edilecek ürünler için sulama sistemi, artı ürünlerin ticareti ve savaşlar gibi nedenlerle ortaya çıkmıştır. Yapılan arkeolojik çalışmalar, Ubeyd Dönemi'nin (MÖ 5900-4300) kentleşmeye geçişte prototip örnekler taşıdığını ve ilk kentleşme örneğinin ise Uruk Dönemi'nde (MÖ 4000-3100) olduğunu göstermiştir (Çevik, 2005, s. 3, 45-64). Kamusal işlevli binalar, anıtsal yapıdaki tapınaklar, depolar, pazar yerleri ve sivil yapıların olduğu surlarla çevrili bu alanlar kentleşme örneği olarak kabul edilmiştir. Güney Mezopotamya'da Uruk Dönemi'nde, özel mülkiyet ve kontrol sisteminin bir kanıtı olarak silindir mühürler, imalatın varlığına işaret eden çömlekçi çarkı, saban, siyasi bir organizasyonun varlığını gösteren anıtsal kamu yapıları bu duruma kanıt niteliğindedir. Kent kültürü yapısına öncülük eden Ubeyd kültürü ve kent kültürünün doğuşunun örneklerini taşıyan Uruk kültürü, Zagroslardan Akdeniz'e ve Basra'ya kadar yayılım göstermiştir. Bu kültürün kuzeye doğru yayılımına bakıldığında, Ilısu ve Aşağı Fırat baraj kurtarma kazıları ışığında Anadolu'daki Hassek Höyük, Hacinebi, Arslantepe ve Yumuktepe gibi yerleşimler yeni kazanımlar elde edilmesini sağlamıştır (Ay, 2021, s. 37, 42; Çevik, 2005, s. 25). Anadolu'nun coğrafi yapısı kentlerin bölgelere göre farklılık arz etmesine neden olmuştur. Buna göre, İlk Tunç Çağı'nda (İTÇ), Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde kontrolü sağlayan büyük kentlerin olduğunu, Batı ve Orta Anadolu'da büyük kentlerin çevresindeki yerleşimler üzerinde otoritesinin zayıf olduğunu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise hiyerarşik bir yapının olmadığı kırsal yerleşimler görülmüştür (Sagona-Zimansky, 2018, s. 159). Ayrıca kent ve kentleşme gibi konular uygarlığın bölgedeki varlığının işaretidir. Avcılık-toplayıcılıktan tarımla uğraşan bir topluma ve bu aşamadan da uygarlık seviyesine ulaşan toplumlara rastlanmıştır. Kent olgusunun en yüksek temsili olan devlet, bu kent olgusunun siyasi organizasyonunu ve uygarlığını fiziksel olarak temsil etmiştir (Çevik, 2005, s. 1, 2).

Doğu Anadolu Bölgesi'nde MÖ. II. bin yılın başlarında bölgenin yüksek rakımlı yaylalarında kurgan türü mezarlar bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklinde olan mezar odasına sahip bu tür yapılar, tepe görünümünde olup bölgede çok fazla görülmektedir. Yüksek rakımlı yaylalarda ve otlakların bulunduğu yerlerde bu verilerin varlığı söz konusu dönemde göçebe bir toplumun varlığına işaret etmektedir. Ele geçen yazılı ve arkeolojik veriler MÖ. II. bin sonlarında bölgede yarı göçebe yaşam tarzına sahip toplulukların olduğunu göstermektedir. Kurgan türü mezarların yerini çok sayıda gömünün de için de olduğu oda mezar tipinin aldığı görülmektedir. Asur kayıtlarında ise Asur krallarının kendilerine karşı gelen gruplarla mücadele içerisinde olduğu aktarılmaktadır (Burney, 1957, s. 37; Köroğlu, 2011, s. 18, 20). Urartu Devleti'nin bölgede hâkimiyet kurması sonrası, imar politikaları izlediği ve kentleşme olgusunun kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Tuşpa (Van) merkezli bir krallık olan Urartuların sulama ve altyapı gibi sistemleri, bir kentte olması gereken en önemli sistemlerin doğudaki öncüsü olmuştur. Kent, kale, tapınak ve kanal gibi inşa faaliyetleri bu durumu destekler niteliktedir. Urartu Kralı Minua döneminde gerçekleştirilen imar faaliyetleri, II. Rusa döneminde altın çağını yaşamıştır. Ayanis, Kef, Karmir Blur ve Bastam gibi kentler ovalara hâkim yerlere kurulmuş sitadeli ve aşağı şehri olan yerleşimlerdir (Köroğlu, 2021, s. 71, 74). Kent ve devlet olgusunun Urartu Devleti'nin bölgede hâkim güç olana dek var olmadığı görülmektedir.

1. Cumhuriyet Dönemi Arkeoloji Çalışmalarına Dair Genel Bir Bakış

Üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olan ve Anadolu-Avrupa arasında önemli bir geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Anadolu coğrafyasındaki şehirlerin ortak özelliği tarihi derinliği olan bir kimliğe sahip olmalarıdır. Yaşadığımız coğrafyada kimlerin yaşadığını, yaşayan toplumların sahip olunan bu kimlikle bıraktığı uygarlığı bilmemiz gerekir. Bu bilgilere sahip

¹ Detaylı bilgi için bkz. Archeology of Ancient China.

olmamız bu coğrafyada yaşayan toplumlardan nasıl etkilendiğimizi ortaya koymuştur. Bu duruma bağlı olarak da tarih ve arkeoloji bilimine gereken önem verilmeye başlanmıştır (Özgünel, 1986, s. 897; Erten, 2023, s. 29). Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim reformları içerisinde üzerinde ısrarla durduğu Anadolu'daki kültürel zenginliğin ortaya çıkarılmasına yönelik politika, Cumhuriyet'in ilanından önce başlamış olsa da Cumhuriyet'in ilanıyla şehirlerin sahip olduğu tarihi derinliği ortaya çıkarmak için yoğun bir çaba içine girmesini sağlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından önce 1920 yılında ilk açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarında Ankara'da bir kültür müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlük tarihe kaynaklık ve tanıklık eden kültür eserlerini, tarihi belgeleri toplama, koruma ve bilimsel yöntemlerle ele alıp arkeolojik eserler için müzeler açma faaliyetlerini yürütmüştür (Çığ, 1993, s. 623). 29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanıyla Anadolu'nun (günümüz Türkiye) birçok yerinde bilimsel arkeolojik kazılarının yapılması yoğunluk kazanmıştır. Yapılan kazılarda ele geçirilen/ortaya çıkarılan eserler müzelerde koruma altına alınarak sergilenmiştir. Cumhuriyet'e armağan bu şehirler bu tarihi kimliğin ayakta durmuş halidir. Bu tarihi kimlikler yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmış ve yorumlanmıştır. Bu bağlamda; arkeoloji, Özdoğan'ın (2011) ifadesiyle, “Geçmiş dönemlerde yaşamış insan topluluklarının kültürel ve toplumsal düzenlerini, günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim süreçlerini inceleyerek yorumlamaya çalışan bir bilim dalıdır” (s. 19). Buna göre, arkeoloji bilimi bulunduğu yerdeki maddi kalıntılar üzerinden o coğrafyaya özgü olan örfü, âdeti ve efsaneleri yorumlayarak bölgeye ait kültür hafızasını zenginleştirmektedir. Bu duruma bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde III. Selim döneminde yurt dışına öğrenci gönderme politikası izlenmiş bu politika² Cumhuriyetin ilanıyla birçok alanda (arkeoloji, felsefe, fizik-kimya matematik vs.) çok sayıda ülkeye (Almanya, Fransa, İngiltere, Macaristan vs.) öğrenci göndererek zirveye ulaşmıştır (Ulu, 2014, s. 496, 520). Söz konusu birçok alan içerisinde arkeoloji kendine münhasır bir yer edinmiş ve bu anlamda yurt dışına arkeoloji eğitimi almak için giden öğrenciler ülkelerine döndüklerinde Türk Arkeolojisine büyük katkılar sunmuştur. Cumhuriyetle birlikte topraklarımızda bulunan tarihi ilk elden öğrenmek amacıyla, 1931 yılında Türk Tarih Kurumu (TTK), 1934 yılında Türk Arkeoloji Enstitüsü ve 1936 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin kurulması buna hizmet etmiştir.³ Ayrıca Türk Tarih Kurumu'nun bilimsel kazı çalışmaları yapmasının önü açılmış buna bağlı olarak da 1932-1938 yılları arasında Ahlatlıbel, Alacahöyük, Gavurkale ve Trakya Tümülüsleri'nin kazılarına başlanmıştır (Sevin, 2003, s. 25). Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) çalışmalarının daha hızlı ilerleyebilmesi için bir program çerçevesinde hareket edilmiştir. Bu programa göre; tarihi eser statüsünde olan belgeler ve eserler koruma altına alınmalı, kültür varlıkları devlet tarafından himaye edilmelidir. Ayrıca kurumlar; halkı, eserlere sahip çıkması yönünde yayım ve propagandalarla teşvik etmelidir. Bu programa ek olarak, müze ve kütüphanelerde bulunan eserlerin kopyaları yapılmalı, belli şehirlerde müzeler açılmalı, yabancı bilim insanlarıyla işbirliği içinde olunmalıdır. Gerekli görülen yerlerde kazı çalışmalarına başlanmalı ve devlet kurumları bu çalışmalara destek vermelidir. Arkeoloji alanında bu gelişmelerin yaşanması İlmiye Çığ'ın (1993), “Türkiye'nin arkeoloji laboratuvarı” haline getirildiği ifadesini/düşüncesini desteklemektedir (s. 517). Anadolu coğrafyasında arkeoloji anlamında bu gelişmeler yaşanırken Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve bölge sınırları içerisinde kalan Van ilinde de önemli gelişmeler olduğu görülmüştür.

2. Van İlinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar

Türkiye'nin çatısı durumunda olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey ve güney sınırları dağlarla keskin bir şekilde belirlenmiş ve iç kısımların sınırı nehirlerle çizilmiştir. Türkiye'nin dağlık ve yüksek bir bölgesi olan Doğu Anadolu, yerleşme konusunda zorluklar yaşatsa da, kendini savunma ve korunma açısından da kolaylıklar sağlamıştır. Ülkemizin en büyük kapalı havzası olan Van Gölü, bölgenin Yukarı Murat Van bölümü içerisinde kalmaktadır (Atalay-Mortan, 2003, s. 415, 477). Söz konusu bu kapalı havzada konumlanan Van ili yaşanan tarihi dönemler için önemli bir merkezdir.

Van ile ilgili ilk araştırmalar, 19. yüzyılda Friedrich Eduard Schulz'un İran'da yapacağı bir takım çalışmalara dayanmaktadır. Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'nin doğusunda ve İran'da çalışma yapması için bölgeye gönderilen Schulz'un amacı, İran'daki Zerdüşt dinine ait yazılı belgelere ulaşmak ve Van Gölü kıyısındaki Geç Antik Çağ yazarı Khroneli Moses'in bahsettiği Semiramis'in harabe kentini bulmaktır. Dönemin kaotik yapısı içerisinde devam eden Rusya ile İran arasındaki savaştan dolayı Schulz çalışma yapması gereken bölgeye gidememiştir. Van'da bir süre kalan Schulz, bu süre zarfında 42 adet çivi yazılı belgenin kopyasını yaparak Paris'e ulaştırmış, literatürde Kserkses Yazıtı olarak bilinen üç dilli yazıtın tespitini yapmıştır. Bazı araştırmacılar tarafından Schulz'un Pers çivi yazısı çözümlemesinde önemli bir araştırmacı olduğu ifade edilmiştir (Salvini, 2006, s. 15, 16; Işıklı-Timur, 2022, s. 264). Schulz'un bölgedeki çalışmalarını Anadolu seyahatine çıkan Charles Texier'in araştırmaları izlemiştir. Mimar, arkeolog ve gezgin olan Felix Marie Charles Texier, Anadolu'da uzun bir süre kalmış 1833 ve 1843 yıllarında tüm Anadolu'yu dolaşmış önemli çalışmalar yapmıştır. Hititlerin başkenti Boğazköy'ün

² Detaylı bilgi için, 1416 nolu kanun, 16 Nisan 1929 tarihli 1169 sayılı Resmi Gazete'de “Ecnebi Memleketele Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun” bakınız (Başgelen, 2011, s. 45, 50).

³ Detaylı bilgi için İnan, 1947, s. 173, 179; İnan, 1957, s. 1, 16.

tanıtılmasında önemli rol oynayan Texier 1838-39 yıllarında Van ilini de kapsayan bir seyahate çıkmıştır. Van Kalesi'nde incelemeler yapan Texier, şehrin ve kalenin planını çizmiş gravürünü çıkarmıştır (Tarhan, 2011, s. 294; Kaya, 2012, s. 246). 19. yüzyılın ortalarına doğru, Fransız gezgin jeolog Hommaire de Hell, ressam Jules Laurens ile birlikte Van'ı ziyaret etmiş bu ziyaret sonrasında gravür çalışmaları yapmıştır. 1840 ların sonlarına doğru, Ninive ve Kalhu'da yaptığı arkeolojik çalışmalarıyla tanınan diplomat ve arkeolog İngiliz araştırmacı Sir Henry Layard, Van Kayalıklarını ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonrasında, Van Kalesi'nin bir betimi ile Arğişti Odası'nın çizimini gerçekleştirmiştir. Layard, aynı zamanda Toprakkale ve Meher Kapı'da incelemelerde de bulunmuştur. 1877 yılının Ağustos ayında, A. Henry Layard'a altın kaplama izlerin olduğu, döküm tekniğinde yapılan tunç eserler gösterilir. Bir taht parçasına ait olduğu ifade edilen bu eserlerin Van/Toprakkale ye ait olduğu anlaşılmış ve British Museum için satın alma işlemi yapılmıştır (Sevin, 2011, s. 422; Işıkli-Timur, 2022, s. 264). British Museum için bölgeden çıkan eserlerin satın alınmasında gayretleri olan Layard, 1870 li yıllarda yardımcısı olan Hormuzd Rassam, Van/Toprakkale'de kazı çalışmalarına başlamıştır. Araştırmacıların ifadelerine göre Hormuz'un Toprakkale'de yapmış olduğu arkeolojik çalışmalar arkeoloji disiplininin dışında gerçekleştirilmiş, alan tahrip edilmiş ve buradan çıkarılan eserler Avrupa'daki büyük müzelere götürülmüştür. 1880 lerde jeolog ve arkeolog E. Chantre Van Kalesi'nin o dönemki halinin gravürünü çıkarmıştır. 1885 yılında antika ticareti ile uğraşan Dewgant'ın Çavuştepe Kalesi'nde bulunan bir yazıtı D. H. Müller'in yayımlamasıyla kale, Lehmann-Haupt-W. Belck tarafından incelenmiş ve kalenin bir Urartu Kalesi olduğu anlaşılmıştır. 1888'de bölgede çalışma yapan M. P. Müller-Simonis Van Kalesi'nin ve şehrin Texier den sonra planını çizen ikinci kişidir (Salvini, 2006, s. 17; Tarhan, 2011, s. 294; Tarhan, 2011, s. 294; Kılıç, 2006, s. 118). 19. yüzyılın sonlarına doğru Alman seyyahlar Van bölgesini sıkça ziyaret etmeye başlamışlardır. 1890 yılında bölgede çalışmalara başlayan Sester, çivi yazılı belgeleri toplamıştır. 1891'de W. Belck, Van'ı ziyaret etmiş ve Hormuzd Rassam'dan sonra Toprakkale'de 1898-1899 yıllarında C. F. Lehmann-Haupt ile birlikte arkeolojik kazılar gerçekleştirmiştir. Urartu Devleti'nin kültür ve tarihi konusunda önemli bilgiler veren bu ikili, Urartu dilinin anlaşılması için çalışmalar yapmıştır. 20. yüzyılın başlarında I. A. Orbeli, Toprakkale'de kazı çalışmaları yapmış ve 1916'da Nikolaj Y. Marr ile bu kazılar devam etmiştir (Tarhan, 2011, s. 295; Kılıç, 2006, s. 135, 140). Yukarıda ifade edilen çalışmalar, söz konusu merkezlerin Van ilinin tarihinin anlaşılması açısından önemli merkezler olduğunu ve disiplinler arası çalışmaların bu şehrin kimliğinin aydınlatılmasında oynadığı rolün önemini ortaya koymuştur.

I. Dünya Savaşı'nın birçok bölgedeki olumsuz etkileri Anadolu coğrafyasında da görülmüş ve arkeolojik manada çalışmalar durmuştur. Dünya Savaşı öncesinde Van bölgesinde yapılan çalışmalarda ele geçen arkeolojik bulguların Avrupa Müzeleri'nde sergilendiği görülmüştür. Özellikle dilbilimsel alanda yapılan çalışmalar sonrasında bölge tekrar mercek altına alınmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında, Cumhuriyet'in ilanıyla yurt dışına gönderilen ve arkeoloji alanında eğitim alarak ülkelerine dönen genç arkeologların, alanlarında birçok kazı ve proje gerçekleştirdiğine şahit olunmuştur (Özodaşık, 1997, s. 118; Ulu, 2014, s. 496, 520). Bu bağlamda 1930'lu yıllarda Van ili arkeoloji çalışmalarında, yabancı araştırmacı furyası görülürken bu durum 1940 lar dan sonra yerini Türk Arkeologlara bırakmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında bölgede arkeolojik kazılar hız kazanmış ve Van ilinin tarihi için önemli bir merkez olan Tilkitepe Höyüğü'nde arkeolojik kazılar yapılmıştır. Van Gölü kıyısında bugünkü Van havalimanı sınırları içerisinde kalan höyük, Kalkolitik ve Tunç Çağları tarihlendirmesinden ötürü Van'ın tarihi için önem arz etmektedir. Tilkitepe Höyüğü'ndeki ilk arkeolojik çalışmalar 1899 yılında W. Belck tarafından yapılmış kazı, Berlin Antropoloji Topluluğu nun destekleriyle gerçekleştirilmiş ve İngiliz Ataşesi olan L. W. King tarafından 1913 yılında bu çalışmanın yayımı yapılmıştır. Ankara Üniversitesi'nde çalışan E. B. Reily 1937-40 yılları arasında Tilkitepe Höyüğü'nde kazılar gerçekleştirmiş ve 1940 yılında bu kazının raporlarını yayımlamıştır. İlerleyen yıllarda Brown ve Harvard Üniversiteleri bölgede kazı çalışmaları yürütmüştür. 1939 yılında Amerikalı arkeolog K. Lake; Van Kalesi, Kalecik ve Tilkitepe'de kazılar gerçekleştirmiştir (Tarhan, 2011, s. 295; Kılıç, 2022, s. 25, 34). Van il merkezinin 8 km kadar kuzeybatısında bulunan Kalecik mahallesindeki Kalecik'de, 1938-39 yılları arasında K. ve S. Lake tarafından arkeolojik kazı yapılmış ve bu bağlamda İlk Tunç Çağı'na (MÖ 3500-2000) tarihlendirilen verilerle karşılaşılmıştır. Bir Urartu yerleşimi olan Kalecik'de, Urartulardan kalan dikili taşlar ile taş halkalar bulunmakta ve yine Urartu dönemine tarihlendirilen nekropol yer almaktadır (Kılıç, 2022, s. 57, 58; Yılmaz, 2011, s. 2; Kılıç, 2006, s.125, 127). 1944 yılında İstanbul Üniversitesi'nin Van'da düzenlediği bir etkinlik kapsamında, bilimsel toplantılarda Türk bilim insanları, Van'daki arkeolojik çalışmalar üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Burney'in 1956 yılındaki bölgedeki çalışmaları bölgeye olan ilgiyi artırmış ve bunun sonucunda 1959 yılında A. Erzen, E. Bilgiç, Y. Boysal ve B. Öğün tarafından başlatılan incelemeler ve sistematik arkeoloji kazıları Türk Arkeologlar tarafından günümüze kadar devam etmiştir (Tarhan, 1985, s. 186, 187; Tarhan, 2011, s. 295, 296).

Van ilinde yapılan kazı çalışmalarının yanı sıra şehrin dört bir tarafında geniş ölçekli yüzey araştırması da yapılmıştır. C. A. Burney'in 1950 li yıllarda gerçekleştirdiği yüzey araştırması Anadolu'nun doğusunu da içine alacak bir şekilde uygulanmıştır. Buna göre 1956 yılında İngiliz bilim insanı C. A. Burney, Urartu Krallığı'nın başkenti olan Van Kalesi ve Höyüğü'nde

incelemeler yapmıştır. 1956-57 yılları arasında yapılan bu çalışmalarla bölgede Urartu Devleti'ne ilgi artmıştır (Tarhan, 2011, s. 295). Anadolu coğrafyasında bulunan birçok Urartu yerleşiminin ortaya çıkarılmasında payı olan İngiliz arkeolog C. A. Burney, Van ili sınırları içerisinde de mesai harcamış ve buradaki yerleşimleri saptamıştır. 1950 li yıllarda bölgede yapmış olduğu yüzey araştırmalarında belirlediği bu merkezler arasında Van il sınırları içerisinde bulunan Toprakkale yerleşimindeki Urartulara ait kalıntıları kayıt altına almış ve geriye çok az bir kalıntının kaldığını ifade etmiştir. Saptadığı yerleşimler arasında Urartuların önemli merkezlerinden olan Van-Özalp karayolu üzerinde İran'a giden transit yol güzergâhında bulunan Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri de Burney tarafından incelenmiştir. Burney, Urartulara ait bu kalelerin bir planını çizmiş ve duvar yapılarının teknik özelliklerinden bahsetmiştir. Van Gölü'ne yakın bir konuma sahip, küçük bir yerleşim alanı olan Kalecik Kalesi, Burney tarafından incelenen bir diğer merkezdir. 1938-39 yıllarında kazısı yapılan kale, sığır tepesi olarak bilinen bir kaya parçasının kuzeyinde bulunmaktadır. Burney'in incelediği bir diğer merkez Urartu Krallığı'nın krâli merkezi olan ve 1939 yılında K. Lake tarafından kazısı gerçekleştirilen Van Kalesi Höyüğü'dür. Bu yapı Burney tarafından "Van Kale Höyük" olarak kayıt altına alınmıştır (Burney, 1957, s. 42, 45; Kılıç, 2006, s. 125, 148). Burney'in bu çalışması sonrasında, Cumhuriyet Dönemi'nin yetiştirdiği A. Erzen, E. Bilgiç, Y. Boysal ve B. Ögün gibi bilim insanları tarafından höyüğün önemli bir merkez olduğu ifade edilmiş ve ilerleyen yıllarda bu höyükte arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir (Tarhan, 1985, s. 186, 187).

Burney, Van ilinin kuzeydoğusunda bulunan Gürpınar ilçesindeki bir höyüğü de kayıt altına almıştır. Gürpınar'ın doğusunda Otbiçer Mahallesi sınırları içinde kalan İremir Höyük'ün İlk Tunç Çağı ve Demir Çağları malzemesi içerdiği bilgisini vermiştir. Söz konusu höyükte ilerleyen yıllarda kurtarma kazıları başlatılmıştır.⁴ İlçe sınırları içerisinde kalan önemli bir diğer merkez Çavuştepe Kalesi'dir. Kale, Urartu Kralı II. Sarduri'nin şehri anlamına gelen *Sardurhinili* olarak da bilinir. Burney'in vermiş olduğu bilgiler, kalenin geniş bir alana sahip oluşu ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda kaledeki taş işçiliğini de içermiştir. Bunun neticesinde bu kaliteli duvar işçiliğini Van Kalesi ve Toprakkale ile karşılaştırmıştır. Kalenin hem ovalık alan hem de Başkale'ye giden yol ağı üzerinde kontrolü sağlamak için kurulduğunu ifade etmiştir. Araştırmacı, kalenin içerisindeki sarnıç, kule ve duvar yapıları hakkında bilgi vermiştir (Burney, 1957, s. 46). Burney tarafından ziyaret edilen ve saptanan bir diğer höyük Van ilinin 34 km kadar kuzeydoğusunda Erçek Gölü'nün yakınında bulunan Karagündüz Höyüğü'dür (Burney, 1958, s. 178). Karagündüz Köyü sınırları içerisinde kalan höyük, Erçek Gölü'nün yükselmesi sonrasında su altında kalma tehlikesi yaşamıştır. İlk Tunç Çağı ve Demir Çağları dönemi arkeolojik verilerinin olduğu höyükte ilerleyen süreçte kurtarma kazıları yapılmıştır. Söz konusu höyükte Pers/Akhaimenid Dönemi'ne ait verilerin ele geçmesi Van ilinin zengin tarihi bir kültüre sahip olduğunu göstermektedir.

Van'ın güney tarafında kalan ve Edremit ilçesine 12 km mesafede olan Elmalık Mahallesi küçük bir Urartu kale ve yerleşimine sahiptir. Zivistan Kalesi olarak bilinen bu yerle ilgili olarak Burney, kalenin büyük kesme taş bloklardan oluştuğunu belirtmiştir. Kalenin sur duvarları ve sarnıcı hakkında bilgiler vermiş, kalenin büyük bir tahribata uğradığını aktarmıştır. Araştırmacı tarafından incelenen bir diğer yapı, Van ili Gevaş ilçe sınırları içerisinde kalan bir Urartu Kalesi olduğu ifade edilen Hişet Kalesi'dir. Denize hâkim bir konumdaki sırtın üzerinde konumlandırılan kale, karakteristik blok yapılarıyla bir Urartu Kalesi'dir. Söz konusu bu blok taşlardan çok azının günümüze kadar geldiği görülmüştür (Burney, 1957, s. 45, 47; Burney-Lawson, 1960, s. 177, 181; Kılıç, 2006, s. 124). Burney, Van'ın kuzey kesiminde kalan Çaldıran, Erciş ve Muradiye ilçelerinde bulunan tarihi yapılar ile ilgili bilgiler vermiş ve bu yapıları kayıt altına almıştır. Burney'in bilgi verdiği, kayıt altına aldığı ve etkilendiği kalelerden biri Muradiye ilçe sınırları içerisinde bulunan Körzüt Kalesi'dir. Korunabilen duvar yüksekliği 8 m olan kale geniş bir alana sahiptir. Körzüt Kalesi'ndeki blok taşların daha pürüzlü olması bu kalenin Çavuştepe Kalesi'nden daha önce yapıldığını göstermiştir. Bir dış sura sahip olan kalenin kule yapılarını da içerdiği anlaşılmıştır. İlçenin kuzey tarafında kalan bir diğer yapı, Muradiye Kalesi'dir. Kale, MS 16. yüzyıl kalıntıları ile kendini ifade ediyor olsa da batı ve kuzeybatı taraflarında kesme taşların işçiliği, blokların boyutları yapının karakteristik bir Urartu Kalesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca çivi yazılı belgelere ait yazıt parçalarının varlığı bu durumu desteklemektedir. Burney'in bölgede kayıt altına aldığı diğer kaleler Keçikıran ve Çaldıran Kaleleridir. Söz konusu bu kaleler küçük boyutlara sahip ve Urartu dönemine tarihlendirilmektedir. Keçikıran Kalesi'nin, Deliçay Kalesi ve Zernaki Tepe yerleşimiyle aynı yapıım tekniğine sahip kiklopik tarzda inşa edildiği aktarılmaktadır. Erciş ilçesinde bulunan Deliçay Kalesi, nehrin sol yakasında Van Gölü'nün güney tarafında yer almaktadır. Kalenin kuzey uç kısmının akropol olabileceği ama günümüz yerleşimlerinden ötürü bu izlerin yok olduğu anlaşılmaktadır. Yerleşimin batı tarafında azda olsa duvar kalıntılarının olduğu ve güneye doğru bu kalıntı izlerinin takip edildiği görülmektedir. Kiklopik tarzda inşa edilen duvar kulelerle desteklenmiştir. İlçe sınırları içerisindeki bir diğer merkez Zernaki Tepe Antik Kentidir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde alışılmışın dışında bir şehir yapısına sahip olan yerleşim, düzenli ızgara plan yapısına sahiptir. Ovaya eğimli hâkim bir tepe noktasında bulunan şehirde, her bir yapı 18 m², duvarlar 1,25 m. kalınlıkta, 7 m genişliğindedir. Şehrin ana caddesi dışındaki her bir sokak 5 m. genişliğe sahiptir. Kentin tam olarak bitirilemediği ve tarihlendirme konusunda kesinlik arz etmediği söylenmesine rağmen Urartu Dönemi'ne yakın bir tarihi

⁴ Detaylı bilgi için Kılıç, 2022, s. 39, 50 bakınız.

bulunduğu ifade edilmektedir (Burney, 1957, s. 47, 50; Kılıç, 2006, s. 118, 122, 132, 135). Burney sadece yerleşim merkezlerini kayıt altına almakla kalmamış aynı zamanda Van Müzesi'nde bulunan Ernis'den getirilen çanak çömlekleri incelemiş ve ilk Tunç Çağı'na tarihlendirmiştir (Burney, 1958, s. 172, 178).

Yukarıda ifade edilen araştırmalar ışığında bölgede yapılan çalışmalarda da görülüyor ki, Urartu Devleti'nin bölgedeki varlığı kentleşme olgusunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bölgedeki yol ve yol ağları kentlerin yer seçiminde ve kentlerin kurulmasında önemli kriterlerden biri olmuştur. Eski çağlarda da günümüzde de bilinen ve belli amaçlar için kullanılan yollar önemlidir (Lynch, 2021, s. 55). Bilindik olan söz konusu bu yollar/rotalar bir ulaşım aksı oluşturmanın yanında kent/kale gibi yerleşmelerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Demir çağlarında kentleşme olgusuyla birlikte, Urartu Krallığı döneminde tarım arazilerinin ve hayvancılığın yoğun yaşandığı yerlerde, güvenlik ve savunma amaçlı stratejik noktalarda, büyük ölçekli kentler kurmanın yanında, küçük ölçekli kalelerde kurulmuştur. Büyük ölçekli yerleşimlere krâli başkent Van Kalesi ve çevresi ile bir diğer krâli başkent Toprakkale örnek verilebilirken, şehrin doğusunda ve ticaret yolları üzerindeki Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleri, güneyinde Zernaki Tepe, kuzeyinde hem ticaret hem de ovalık alanlar üzerinde kurulu olan Çavuştepe Kalesi örnek olarak verilir (Eriçok, 2019, s. 182, 184). Bununla birlikte kentleşme yapısı içerisinde sulama sistemlerinin önemi bir şehir için kaçınılmaz bir gerekliliktir. Urartu Devleti ile Van ilinde başlayan ve günümüzde de yansımaları devam eden bu sulama sistemleri baraj, kanal ve göletlerden oluşmaktadır. Bahse konu bu yapılar içerisinde Minua Kanalı önemlidir. Kanal 48 km uzunluğa sahip Gürpınar Yukarı Kaymaz Köyü'nden başlayarak Van'a ulaşmaktadır. Bağ, bahçe sulamasında ve artan nüfusun su ihtiyacını karşılamada kullanılmış olan kanalla Van ili bahçe-şehir kültürüyle de anılmıştır (Erdoğan, 2017, s. 12, 19).

Görünüşleri sıradan olsa bile kentlere bakmak, kentlerin mimari öğelerine dokunmak ve kent tasarımının okunaklılığı heyecan verici bütünsel bir dokudur. Mekânsal, nüfus ve yönetsel yapılanmanın yanında ekonomik, toplumsal ve idari yapılanma ile bir ortak yaşam alanı oluşturma kent ve kent yaşamı işaret etmektedir. Bu bağlamda bölgedeki kent olgusunun Urartu Krallığı döneminde başlaması bu dönemde krâli merkezlerde ve büyük yerleşimlerde kent yapısının hissedildiğini ortaya koymuştur. Bölgedeki krâli merkezlerden ve yerleşimlerden uzaklaştıkça bu kent olgusunun silikleşmeye başladığı görülmüştür.

Sonuç

29 Ekim 1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Cumhuriyeti ilanıyla bilimsel anlamda çalışmalar yoğunluk kazanmış ve bu minvalde adımlar atılmıştır. Anadolu coğrafyasında arkeolojik kazıların sayısının artması, yurt dışında eğitim alması için gönderilen öğrencilerin döndükten sonra bu alanda çalışmalarını hızlandırması önem arz etmektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalar, Anadolu'nun tarihine ışık tuttuğu gibi çalışma yapılan bölgenin ve şehrin tarihini aydınlattığı bir gerçektir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik çalışmalar ışığında Van ilinin engin tarihi bir derinliğe sahip olduğu görülmektedir. Tarihi çağlarda yerleşim görmüş olan şehir, söz konusu bu yerleşim yerlerine ait sosyal, kültürel yapıyı günümüze taşımıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi ve Van ilindeki araştırmalar 19. yüzyıldan itibaren başlamış ve günümüze kadar devam etmiştir. Van'daki ilk araştırmalar seyyahlar tarafından yapılmış daha sonra arkeoloji bilgisine sahip araştırmacılar tarafından da devam ettirilmiştir. Burada yapılan arkeolojik çalışmalar eski çağlardan itibaren şehrin yerleşim gördüğünü ve Urartu Devleti döneminde de başkentlik yaptığını göstermiştir.

Bölgedeki söz konusu araştırmalar ve arkeolojik veriler, Urartu Devleti'nin Doğu Anadolu ve Van'daki varlığına kadar ki süreçte burada göçebe, yarı göçebe ve aşiretler şeklinde bir organizasyonun olduğunu göstermiştir. Urartu Devleti'nin bölgedeki varlığı siyasi bir oluşumu sağlamış, devlet olgusu ve buna bağlı olarak da kentleşme yapısını ortaya koymuştur. Urartu Devleti sahip olduğu sınırlar içerisinde kent, kale, tapınak ve sulama sistemleri gibi bir şehrin ihtiyacı olan imar faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Van ilinin tarihi dönemlerinde kurulan/inşa edilen yapılar (kent, kale, tapınak vs.) ilin kentsel görünümünün örneklerini teşkil etmiştir. Bölgedeki araştırmalar ışığında küçük ve büyük ölçekli yerleşimlerin gerek göl, nehir gibi su kaynaklarının yakınında gerekse de yol ve tarım arazileri gibi ekonomik kaygıların taşındığı hâkim alanlara kurulduğunu göstermiştir. Bu kurulum o dönem için şehirlerin yukarıda ifade edilen yerlerin çevresinde gelişim gösterdiğini ortaya koymuştur. İmar faaliyetlerinin gelişmesi sulama sistemlerinin yaygınlaşmasını sağlamış ve bu durum Van ilinin peyzajının gelişmesine neden olmuş ve günümüzde de bunun yansımaları görülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi'nde arkeolojik çalışmaların bölgede yoğunlaşması ve yapılan çalışmalar sonucunda Van ilinin bugün Urartu Krallığı'nın yerleşim alanı ve yönetim başkenti olarak hatırlanmasını sağlamıştır. Urartu Krallığı'nın Van ili özelinde şehre bırakmış olduğu arkeolojik miraslar (Ayanis Antik Şehri, Çavuştepe Kalesi, Toprakkale, Meher Kapı, Van Kalesi Höyük vs.) şehrin kimliğini oluşturmuştur. Bu durumun yanı sıra bölgede 1950 li yılların sonuna kadar Türk Arkeologlar tarafından

arkeolojik çalışmaların yapılamaması bölgede oluşturulmak istenen kurumsal arkeolojinin gecikmesine neden olmuştur.

Bölgenin arkeolojik değerinin ortaya çıkmasıyla bölge bazlı yapılacak olan çalışmalar için merkezler kurulmuştur. Arkeolojik çalışmaların sayısının fazla olmasından ötürü ilerleyen yıllarda VANTAM'ın (Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi) kuruluşu bu durumu destekler bir örnektir.

Bu çalışmalar ışığında yerleşim ve kentleşme için ortaya çıkarılan arkeolojik verilerin incelenmesi, okunması ve yorumlanması arkeoloji biliminin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yapılan çalışmalar, tarih ve arkeoloji alanında inceleme/araştırma yapması için açılan kurumlar hem Van özelinde Türk Arkeolojisinin kurumsallaştığını hem de bu süre zarfı içerisinde arkeolojinin bir devlet politikası şeklini aldığını göstermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk ve onun bakış açısı ikliminde gelişim gösteren Türk Arkeolojisi yüzüncü yılında da bu düşünce ikliminden kopmadan yoluna devam etmektedir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 2022 yılı itibarıyla paylaştığı veriler, ülkemizde yerli ve yabancı bilim insanları tarafından 600 üzerinde gerçekleştirilen kazının desteklendiğini göstermiştir.⁵

Kaynakça

- Atalay, İ. & Mortan, K. (2003). Doğu Anadolu Bölgesi. *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İnkılap Yayınları.
- Ay, E. (2021). Yakın Doğu'da kentin doğuşu, yayılımı ve Yukarı Dicle Bölgesi (Kuzey Mezopotamya) kentleşme süreci. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 34-50.
- Başgelen, N. (2011). *Atatürk'ün yurt dışına öğrenci gönderme projesi ve eskiçağ bilimleri alanında ilk yetişenler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Burney, C. A.-Lawson, G. R. J. (1960). Measured plans of Urartian fortresses. *Anatolian Studies*, 10, 177-196.
- Burney, C. A. (1958). Eastern Anatolia in the chalcolithic and early bronze age. *Anatolian Studies*, 8, 157-209.
- Burney, C. A. (1957). Urartian fortresses and towns in the Van region. *Anatolian Studies*, 7, 37-53.
- Chang, K. (1968). Archeology of ancient China. *Science*, 162 (1), 519-526.
- Çevik, Ö. (2005). Arkeolojik kanıtlar ışığında tarihte ilk kentler ve kentleşme süreci kuramsal bir değerlendirme. *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.
- Çığ, İ. M. (1993). Mustafa Kemal Atatürk und die Archäologie in der Türkei. *Istanbul Mitteilungen*, 43, 517-522.
- Erdoğan, S. (2017). Minua Kanalı (Şamran) ve Tariria bahçesi ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 11-24.
- Eriçok Keleş, A. (2019). Van Gölü Havzasında kültür rotası örnekleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45, 179-199.
- Erten, E. (2023). Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin arkeolojiye bakış açıları. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı)*. 21-33.
- İşıklı, M. & Timur, V. (2022). 30. Yılına doğru Ayanis kazıları ve Urartu arkeolojisi. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 263-294.
- İnan, A. (1957). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kuruluş hazırlıkları üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-16.
- İnan, A. (1947). Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna dair. *Belleten*, 11 (42), 173-179.
- Özdoğan, M. (2011). *50 soruda arkeoloji*. Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

⁵ <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-337725/2022-yili-kazi-ve-yuzey-arastirma-faaliyetleri.html> Erişim Tarihi: [27.03.2023].

Özdoğan, E. (2021). Yerleşikliğin tarihi bağlamında kentleşme. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 22-33.

Özgünel, C. (1986). Cumhuriyet dönemi Türk Arkeolojisi. *Belleten*, 50 (198), 895-914.

Kaya, M. (2012). Charles Texier'in seyahatnamesine göre 19. yüzyılda Anadolu'nun sosyal, kültürel ve ekonomik durumu. *Gazi Türkiyat*, 1 (10), 245-262.

Kılıç, S. (2022). *Van Gölü çevresinde başlangıcından MÖ III. binyıl sonuna kadar arkeolojik bulguların değerlendirilmesi* (Tez No. 756335). [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kılıç, S. (Ed.) (2006). *Van 2006 kültür ve turizm envanteri I tarihsel değerler*. Van Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Köroğlu, K. (2021). Urartu'da kentleşme: Doğu'da devletin değişim çabası. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 68-81.

Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve aşiretler. K. Köroğlu-E. Konyar (Ed.), *Urartu Doğu'da değişim* (s. 10-45) içinde. Yapı Kredi Yayınları

Lynch, K. (2021). *Kent imgesi*. (İrem Başaran, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal eser basım tarihi 1960).

Özodaşık, M. (1997). *Cumhuriyet eğitiminde yeni bir nesil yetiştirme çalışmaları (1923-1950)* (Tez No. 61558). [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Sagona, A. & Zimansky, P. (2018). *Arkeolojik veriler ışığında Türkiye'nin en eski kültürleri MÖ. 1.000.000-550*. (Nezih Başgelen, Sim Erik Belik, Margaret Payne, Harun Taşkiran, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2009).

Salvini, M. (2006). *Urartu tarihi ve kültürü*. (Belgin Aksoy, Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1995).

Sevin, V. (2011). Demir çağı Urartu Devleti. *Arkeoatlas Dergisi*, 1, 422-426.

Sevin, V. (2003). *Eski Anadolu ve Trakya başlangıcından Pers egemenliğine kadar*. İletişim Yayınları.

Tarhan, T. (2011). Başkent Tuşpa. K. Köroğlu-E. Konyar (Ed.), *Urartu Doğu'da değişim*. (s.256-295) içinde. Yapı Kredi Yayınları.

Tarhan, T. (1985). Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehrinin tarihi-millî park projesi üzerinde ön çalışmalar. *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. İzmir, 179-204.

Ulu, C. (2014). 1416 sayılı ecnebi memleketlere gönderilecek talebe hakkında kanun ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki uygulamaları. *Tarih Okulu Dergisi*, XVII, 495-525.

Yılmaz, H. (2011). Van-Kalecik (Urartu) toplumunun erişkin bireylerinin paleopatolojik analizi. *Belleten*, LXXV (272), 1-18.

Woolf, G. (2021). Antik kentler nasıl inşa edildi. *Aktüel Arkeoloji*, 78, 14-21.

Türkiye’de Enerjinin Yerelde Gelişiminden Bir Kesit: Urfa’da Elektrik (1929-1971)

A Slice of the Local Development of Energy in Turkey: Electricity in Urfa (1929-1971)

İbrahim Halil TANIK

Assist Prof., Harran University, Department of History, Şanlıurfa, Turkey
Dr. Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye
Orcid: 0000-0003-1614-3279 ihaliltanik@harran.edu.tr

Mustafa DAĞ

Res. Assist. Dr, Harran University, Department of History, Şanlıurfa, Turkey
Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye
Orcid: 0000-0003-4571-8115 mustafadag@harran.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Tanık, İ. H. and Dağ, M. (2023). A Slice of the Local Development of Energy in Turkey: Electricity in Urfa (1929-1971). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 413-433.

Macit, Tanık, İ. H. and Dağ, M. (2023). Türkiye’de Enerjinin Yerelde Gelişiminden Bir Kesit: Urfa’da Elektrik (1929-1971). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 413-433.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 20 January / Ocak 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 9 August / Ağustos 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 413-433

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İbrahim Halil TANIK, Mustafa DAĞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa ülkelerinde kullanımı hızla artış gösteren elektrik aynı yüzyıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda da kullanılmaya başlanmıştır. İmparatorluk genelinde elektrik ilk olarak, Osmanlı donanmasında, sinema alanında telgraf ve postaların ulaşımında ve sağlık ile tıbbi teçhizat alanında kullanılmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise elektriğin kullanım alanı genişlemiştir. Buna bağlı olarak pek çok insan elektrikten faydalanma girişiminde bulunmuştur. Bu girişimler daha çok elektrik makineleri ile aydınlatma şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim imparatorluk bu talebe karşılık kayıtsız kalmayarak elektriği kamu hizmeti olarak halkın kullanımına sunmuştur. Böylece elektriğin son kullanım alanı kamu hizmeti olarak gerçekleşmiştir. Bu hizmet ise imparatorluğun son yıllarında olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında da özel girişimciler aracılığı ile hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet döneminde kurumları millileştirme politikası çerçevesinde yerli sermayenin denetimi altına alınan elektriğin bir örneği de Urfa kentinde gerçekleşmiştir. Urfa kentinde elektrik ile ilgili her türlü gelişmenin değerlendirildiği bu çalışmada Devlet Arşivleri, yerel basın arşivi ile araştırma ve inceleme eserlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik, aydınlatma, Urfa, elektrik santrali, Urfa Belediyesi.

Abstract

Electricity, the use of which has increased rapidly in European countries since the end of the 19th century, started to be used in the Ottoman Empire in the same century. Throughout the empire, electricity was first used in the Ottoman navy, in the cinema, in the transportation of telegraphs and mail, and in the field of health and medical equipment. By the 20th century, the usage area of electricity has enlarged. Due to this spread, many people have attempted to benefit from electricity. These initiatives were mostly carried out in the form of lighting with electrical machines. As a matter of fact, the empire did not remain indifferent to this demand and offered electricity to the public as a public service. Thus, the end use of electricity has been realized as public service. This service was implemented through private entrepreneurs in the first years of the republic, as well as in the last years of the empire. With the proclamation of the Republic, one of the initiatives for the nationalization of electricity, which was brought under the control of the national capital within the framework of the nationalization policy, took place in the city of Urfa. In this study, where all developments regarding electricity in the city of Urfa were evaluated, the State Archives, local press archives and research and review works were used.

Keywords: Electric, lighting, Urfa, power plant, Municipality of Urfa

Giriş

Elektriğin icadında insanın doğaya egemen olma, yaşamını güvenilir ve rahat kılma ile hareketini kısıtlayan geceden istifade etmek etkili olmuştur. Bu doğrultuda elektriğin enerji kaynağı olarak kullanılmasından önceki dönemlerde insanoğlu güneş, su ve ateşten istifade ederek elektriğin işlevini gören alanlarda kullanmıştır. Lakin elektriğin icadı insanoğlunun konforlu bir yaşam sürmesinde dönüm noktası olmuştur. Nitekim elektrik kısa süre içerisinde gündelik yaşamın her aşamasında kolaylaştırıcı unsur olarak kendisini göstermeye başlamıştır (Küçük, 2022, s. 39-40). Elektriğin tarihsel sürecine bakıldığında, varlığına dair ilk izlenimler eski Yunan dönemine aittir.¹ Hâliyle elektrik sözcüğünün Yunancadan gelmesi doğaldır (İnan, 1978, s. 246). Ancak ilk dönem elektriğin kullanım alanı son derece kısıtlı olmuştur. Bu kısıtlılık her ne kadar 17. yüzyıla kadar devam etmiş olsa da yapılan çalışmalar neticesinde yararlılığını kanıtlayan elektrik 19. yüzyılın başlarından itibaren dinamlar ve su türbinleriyle üretilmeye başlanmıştır. Bu yöntemle üretilen elektrik ağırlıklı olarak endüstriyel alanda kullanılmıştır. 1880 yılına gelindiğinde ise Edison elektrik üreten ilk şirketi kurmuştur. Bu şirketle birlikte elektrik artık şehirlerin aydınlatılmasında ve ulaşım aracı olan tramvayların çalıştırılmasında kullanılmaya başlanmıştır. Böylece elektriğin günlük hayatta önemi daha da artmıştır (Kayabaşı, 1999, s. 14). Ulaşımın başka şehirlerin aydınlatılmasında elektriğin ilk kullanımı Avrupa'da gerçekleşmiştir. Aydınlatılan ilk bölge 1881 yılında İngiltere'nin Londra şehrinde yer alan Godalming kasabası olmuştur (Karayaman, 2014, s. 50). Avrupa'da gelişim böyle iken Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrik ilk dönem güvenlik amacıyla askerî alanda kullanılmıştır.

Denize kıyısı geniş olan bir devlet için güvenlik açısından enerjinin kullanımı önemli katkılar sağlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda elektrik ilk olarak 1870'li yıllarda donanma alanında kullanılmıştır. (BOA. İ. ŞD. 32/1579; BOA. Y.A.RES. 28/49; BOA. Y.A.RES. 29/36). Güvenlikten başka elektrik sosyal alanda kullanımı gündeme gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda film sektörünün gelişiminde elektrik önemli bir yer tutmuş, sinema alanında kullanılmıştır. 1895 yılında film gösterileri için Fransız Mösyö Jamie'nin girişimleri ile bu sektör aktif hale gelmiştir (BOA, BEO, 1597/119714; BOA, BEO, 1703/127673; BOA, BEO, 1995/149618; BOA, İ.HUS, 116/59). Elektriğin Osmanlı'da üçüncü kullanım alanı sağlıkta. Bu alanda kullanılması 1900'lü yılların başlarına isabet eder. Bu gelişmeyle birlikte tıp alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (BOA, BEO, 1597/119714; BOA, BEO, 1703/127673; BOA, BEO, 1995/149618; BOA, İ.HUS, 116/59).

Dördüncü evrede elektriğin kullanıldığı alan aydınlatmadır. Her ne kadar şehir ve caddelerin elektrikle aydınlatılması için 1847 yılında bir talimatname hazırlanmış olsa da bunun gerçekleşmesi 20. yüzyılın başlarına sarkmıştır (Arslan, 2017, s. 2-3). Bu talimatla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirler aydınlatılmaya başlanmıştır. Bu aydınlatma faaliyetleri elektriğin bulunmasından önce çoğu ülkede olduğu gibi aydınlatma odun, tezek, kömür, gazyağı,² havagazı³ ve fener gibi kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Koylu, Arslan, 2014, s. 1-3).

Şehirlerin daha mamur hale gelmesi, gün ışığından yararlanılmadığı dönemde sokakları daha güvenli hale getirmek için Osmanlı'da birtakım kanuni adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda ev ve dükkânlara balmumu, yağ mumu veya fener taktırılması zorunluluğu getirilmiş (Özdemir, 2016, s. 19-21) ancak denetimi sağlayacak yeterli görevlinin bulunmamasından dolayı başarısız olunarak bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Bu nedenden dolayı sokakların aydınlatılmasında ihale veya imtiyaz⁴ yöntemine başvurmak kaçınılmaz olmuştur. İstanbul, Üsküdar, Boğaziçi ve Marmara Denizi'nin kıyılarında yer alan yerleşim alanlarının aydınlatılması amacıyla 1864 yılında Heres isimli bir yabancı yatırımcıya imtiyaz hakkı verilmiştir (Erol, 2007, s. 42). Böylece imparatorlukta özel sermaye yatırımı elektrik alanında da gerçekleşmiştir. Bu gibi imtiyazlarla şehir aydınlatmaları sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmamakla birlikte Edirne, Beyrut, Selanik ve Şam gibi şehirlerde de uygulanmıştır (Düstur, Tertip: 1, Cilt: 5. BOA. A. (DVNS. İMTZ. D. İmtiyaz Defteri, 2/112; BOA. A. (DVNS. İMTZ. D. İmtiyaz Defteri, 2/106; BOA. A. (DVNS. İMTZ. D. İmtiyaz Defteri, 2/123). Dahası bu şehirlerin aydınlatılmasına dair bir adlandırma yapılmıştır.

"Belde-i Nur" olarak isimlendirilen bu gibi şehirlerle birlikte imparatorluk genelinde şehirlerin elektrikle aydınlatılmasına yönelik çalışmalar 1903 yılında ivme kazanmıştır (Gençosman, 1960, s. 151-152). Bu yıldan itibaren elektrik kullanılarak aydınlatma işleminin yapılması ve elektrik hizmetinin sunulması kamu hizmeti olarak benimsenmiştir (Damlıbağ, 2020, s. 167-

¹ Yunanca kökenli olan kelime mknatis sözcüklerinin kökeni olan "kehribar" anlamına gelen "elektron" sözcüğünden türemiştir. Bkz. (Bahadır, 2001, s.13-14).

² Petrole verilen isim ilk dönemlerde sıvı gaz veya sulu gaz olarak nitelendirilmekteydi. Zaman içerisinde bu tabir gazyağı olarak değişiklik göstermiştir. Osmanlı döneminde aydınlatmada yakıt olarak kullanılmıştır. Bkz. (Toprak, 1993, s. 476).

³ Maden kömüründen elde edilen Havagazı aydınlatma amacıyla 1812 yılında ilk defa Londra'da kullanılmıştır. Bkz. (Batu, 2020, s. 4).

⁴ İmtiyaz, bayındırlık işinin bir müteşebbis tarafından yerine getirilmesine denmektedir. Bkz. (Osten, 1938, s. 17).

168). Bu doğrultuda daha önce de olduğu gibi yabancı sermaye sahiplerinin bu alanda yatırım yapmaları için imtiyaz tanınmıştır (Karayaman, 2014, s. 50). Nitekim 11 Temmuz 1903 tarihinde Selanik ve İzmir'in elektrik üretimi bu alanda verilen imtiyazlardandır (BOA. Y. MRZ. D. 11397). Bu iştirakin başkente ulaşması yaklaşık yedi yıl sonra gerçekleşmiştir. İstanbul'un elektrikle buluşması ise 1910 yılında Ganz Anonim Elektrik Şirketi'ne verilen imtiyazla gerçekleşmiştir (Alpeböz, yıl yok, s. 24; Kariptaş, Aytis, Kariptaş, 2020, s. 22). Başkentin de elektrik enerjisiyle buluşmasından sonra, bu sektöre yönelik yatırımlar artmıştır.

Banque Generale de Credit Hongrois ve Banque de Bruxelles adlı yatırımcıların birleşmesiyle Osmanlı Elektrik Anonim Şirketi 1911 yılında kurulmuştur (Koç, 2010, s. 75). Şirket aynı yıl içerisinde Silaharağa'da elektrik fabrikası açmıştır (Uygar Gürbüz, 2006, s. 75). Aynı şirket 1914 yılında ilerleme kaydetmiş, şebeke ve abonelere elektrik vermeye başlamıştır. 14 Şubat 1914 tarihinde ise elektrikli tramvayları çalıştırmaya başlamıştır (Özdemir, 2016, s. 24). Fosil yakıtla üretilen enerjinin yanı sıra tamamen temiz kaynaktan üretim gündeme gelmiştir. Bu amaçla su gücünden faydalanılarak 1902 yılında Tarsus bölgesinde elektrik üretimi gerçekleşmiştir (Dinçer, 1973, 87-89; Adıbelli, 2011, s. 23; Arslan, 2014, s. 31; Coşkun, 2013, s. 55). Osmanlı'nın son dönemlerinde elektrik hizmeti sunulan şehirler arasında 1909 yılında Uşak ve Adana, 1914 yılında Halep, 1917 yılında Isparta ve 1919 yılında Eskişehir mevcuttur (Karayaman, 2013, s. 8-9). Her ne kadar Osmanlı'nın son dönemlerinde bu gibi adımlar atılmış olsa da şehirlerin aydınlatılmasına yönelik çalışmalarda istenilen başarı elde edilememiştir. Elektrik üretimi ve kullanımı yaygınlaşması işi Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir gündem olmuştur.

Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1923 yılında Adapazarı ve Samsun,⁵ 1925 yılında İzmir, Giresun,⁶ İnebolu, Artvin, Sivas⁷ ve Trabzon,⁸ 1926 yılında Adana,⁹ Aksaray, Ayvalık, Bursa,¹⁰ İzmit, Konya,¹¹ Kütahya, Malatya¹² ve Antalya,¹³ 1928 yılında Afyon, Çorlu, Eskişehir, Kırkağaç, Kırklareli, Nazilli ve Yozgat, 1929 yılında Mersin,¹⁴ Bandırma, Biga, Bafra, Ordu, Milas ve Urfa, 1930 yılında Tekirdağ, Kastamonu ve Balıkesir şehirlerinin aydınlatılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Elektrik enerjisinin ülke genelinde yaygın olarak kullanılmasına önem veren Cumhuriyet kadrosu bu alanda başarı elde etmek amacıyla elektrik üretim ve dağıtım işlemlerini yerli ve yabancı sermayeye¹⁵ açık hale getirmiştir. Böylece yerli ve yabancı imtiyazlı şirketler aracılığı ile ülke genelinde elektriğin yaygınlaşması sağlanmıştır. Bu doğrultuda ilk özel sermayeli elektrik şirketi 1926 yılında kurulan Kayseri Elektrik Türk Anonim Şirketi'dir (Özdemir, 2018, s. 20-23).

Kayseri'nin yanı sıra kurulan imtiyazlı şirketlerden biri de 1929 yılında Urfa'da teşekkül ettirilmiştir. Bu çalışmada 1929 yılında faaliyete geçen, 1942 yılına kadar halka elektrik alanında hizmet veren şirket ile bu şirketin feshedilmesinden sonra Urfa Belediyesine devrinden sonra faaliyetleri incelenmiştir. Bu doğrultuda şirket faaliyetlerinin nasıl seyrettiği, şirketin faaliyetlerine karşı abonmanların tepkisinin ne olduğu, şehre sağlanan elektrik miktarıyla ilgili gelişmeler, elektrik kesintilerinin nedenlerinin neler olduğu, şehirde elektriğin verildiği bölgelerin nereler olduğu sorularına cevap aranmıştır. Son olarak Urfa Şehri Türk Anonim Şirketi ile Urfa Belediyesi Elektrik Şirketi'nin başarılı durumu sorgulanmıştır.

1. Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde şehirlerin aydınlatılmasına yönelik başlatılan çalışmalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülke geneline yayılarak hız kazanmıştır. Bu doğrultuda yürütülen çalışmaların yürütüldüğü kentlerden biri de Urfa olmuştur. Şehrin aydınlatılması için faaliyet yürütmek üzere kurulan şirket Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi olarak teşekkül etmiştir. Şirket, sahip ve ortaklığında değişiklikler olsa da hidroelektrik enerjisinin şehre sağlanmasına kadar hizmetini sürdürmüştür.

⁵ Samsun Türk Elektrik Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.10.0.0/157.102.1).

⁶ Giresun Kudret-i Miyah Elektrik Türk Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.18.1.1/13.17.15).

⁷ Sivas Türk Elektrik Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 230.0.0.0/144.29.1).

⁸ Trabzon Türk Elektrik Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.18.1.1/13.26.10).

⁹ Adana Elektrik Türk Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.18.1.1/19.39.15).

¹⁰ Bursa Elektrik Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 230.0.0.0/12.48.1).

¹¹ Konya Elektrik Türk Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 230.0.0.0/139.10.1).

¹² Malatya Teşebbüsat-ı Snaiyye Türk Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.18.1.1/19.29.19).

¹³ Antalya Elektrik Türk Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.18.1.1/19.43.20).

¹⁴ Mersin Elektrik Türk Anonim Şirketi adıyla kurulmuştur. Bkz. (BCA, 30.18.1.2/3.27.1).

¹⁵ Yabancı devletlerden sağlanan iktisadi kaynaktır. Bu kaynak yabancı devlet veya gerçek kişi ile tüzel kişi tarafından verilebilmektedir. Bkz. (Bulutoglu, 1970: s. 5, 7-8).

1.1. Şirketin Kuruluş Süreci, Yapısı, Yetkileri, Kadro Yapılanması ve Faaliyetleri

Cumhuriyet kadrosu, iktidarının ilk yıllarında birçok kentte olduğu gibi Urfa'da da vatandaşlarının yaşamını daha rahat ve yaşanılabilir kılabilmek, modern dönemde elektriğin sağlamış olduğu imkânlardan faydalanabilmek adına elektriğin şehir genelinde daha yaygın kullanımı için çalışmalara başlamıştır. Çalışmalar neticesinde şehrin 1929 yılında elektrikle buluşmasına yönelik ilk adım atılmış, imtiyazlı bir şirket kurulmuştur. Kurulan bu şirket Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi adını almıştır (Yurtoğlu, 2018, s. 230). Şirketin kuruluşuna dair kararname ise şu ifadelerle düzenlenmiştir;

Urfa şehrinin tenvir ve şehre elektrik tevzi maksadıyla merkezi (Urfa) şehri olmak üzere elli sene müddet ve iki yüz bin Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan (Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi) nin İktisat Vekâletinden gönderilen esas mukavelename layihası ve sermayenin yüzde onunun tedarik olunduğunu gösteren banka mektubu icra vekilleri heyetinin 1/5/929 tarihli içtimanda okunarak mukavelesinin tasdiki kabul edilmiştir (BCA, 30.18.1.2/3.25.16).

Cumhurbaşkanının imzasını taşıyan kararname ile Urfa şehrinin elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla 1 Mayıs 1929 tarihinde Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin 200.000 Türk lirası ile 50 yıl hizmet vermek şartıyla kurulması kararlaştırılmıştır (BCA, 30.18.1.2/3.25.16). Bu doğrultuda merkezden Urfa idaresine gönderilen talimatla şirketin kuruluşu ile ilgili işlemlerin bir an önce yapılması ve şirketin hizmete başlamasına yönelik ifadelere yer verilmiştir. İlk önce sermayenin temini gündeme alınmış ve şehrin önde gelenleri bu iş için sorumluluk üstlenmiştir. 1928 yılında şirketin kuruluş sermayesi olan 200.000 Türk lirasından 150.000 lirası bölgenin önde gelen idareci ve halkından toplanmıştır. Aynı yıl içerisinde şirket faaliyetlerine başlayabilmiştir (BCA, 30.10.0.0/219.477.9). Elektrik motorlarının konumlandırıldığı yer de önemle tercih edilmiş ve merkezi bir konumda olması planlanmıştır. 1929 yılında faaliyete geçen şirket, 1930'lu¹⁶ yıllarda Vali Fuat Bey Caddesi'nde (Büyükyol) bulunan Aziz Johannes Prodromos Addai Kilisesi'nin¹⁷ (Selahaddin Eyyubi Camii) bir bölümünü elektrik santrali olarak kullanmıştır (Yılmaz-Eroğlu, 2013, s. 8).

Şirketin mekân olarak kullandığı dairenin yanı sıra işleyişi, yetki ve sorumluluklarının neler olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Bu hususta şirketin yetki ve sorumluluklarını belirleyen şartname hazırlanmıştır. Buna göre şirketin kuruluş şartnamesinin birinci maddesinde Ticaret Vekâleti tarafından istenildiği zaman denetlenebileceği belirtilmiştir (Yeni Işık Gazetesi, 25 Mart 1942, s. 4). Böylece özel sermayeye bırakılan kamu hizmeti devlet denetiminde tutulmaya çalışılmıştır. Sıkı bir şekilde denetim altında tutulan şirket uzun süre faaliyetlerine devam etmiştir (Yenilik Gazetesi, 3 Eylül 1943, s. 1). Bu faaliyetler şehir merkezinde olduğu gibi merkeze bağlı olan bölgelerde de yoğun olarak yürütülmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda kuruluşundan 5 yıl sonra 1934 yılında Nizip'e aynı şirket tarafından elektrik hizmeti sağlanmıştır (Urfa'da Millî Gazetesi, 10 Birinci Teşrin 1934, s. 2). Nizip'e elektriğin verildiği 1934 yılında şirket idaresinde görev değişikliği meydana gelmiştir. Bu çerçevede Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin müdürü Hacı Mustafa Reşit Kâmil Bey'in¹⁸ yerine Elektrik ve Makine Mühendisi Mahmut Zeki Bey'in şirket müdürlüğü ile mühendisliğine tayini şirket meclisi tarafından kamuoyuna duyurulmuştur;

Muhterem Efendim Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi Meclisi İdaresi'nin 6-8-1934 tarihli içtimanda şirket müdürü Hacı Mustafa Reşit Kâmil Bey'in yerine Elektrik ve Makine Mühendisi Mahmut Zeki Bey'in şirket müdür ve mühendisliğine tayinine karar verilmiş ve aynı günde mumaileyh Zeki Bey şirket umuruna tedvire başlamıştır. Hacı Mustafa Reşit Kâmil Bey'in şirket umuru ile hiçbir alakası kalmamıştır. Meclis-i İdarenin vereceği salahiyyet ve şirket dâhili yasa ile esas mukavelenamesi ahkâmına göre şirket nam ve hesabına mumaileyh Zeki Bey'in yapacağı işlerde kullanacağı imzanın şekli aşağıda mevzudur. Malumat hâsıl olmak üzere keyfiyetten ve bilvesile teyidi hürmet olunur. Efendim (Urfa'da Millî Gazetesi, 27 Ağustos 1934, s. 4).

Müdür Zeki Bey'in yönetiminde faaliyetlerine devam eden şirket, Nizip'te elektrik yetersizliğinden dolayı meydana gelen sorunlarla mücadelesini yürütmeye devam etmiştir. Bu kapsamda elektriğin yetersizliğine yönelik sorunun çözümü hususunda 1938 yılında Almanya'dan 52 beygir kuvvetinde bir elektrik motorunun siparişi verilmiştir. İlçeye yerleştirilecek olan bu motorla hem abonmanların sayısını arttırmak ve elektrik yetersizliğine yönelik şikayetleri sonlandırmak hem de şirket kârını arttırmak hedeflenmiştir. Nitekim aynı yıl içerisinde Mersin üzerinden Nizip'e gelen motorun montajı için ilçede yeni

¹⁶ 1938 yılında da yapının elektrik santrali olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bkz. (Kürkçüoğlu, 2011, s. 373; Kürkçüoğlu, 1990, s. 136). Aynı yıl içerisinde şirketin kullandığı yapı için Bkz. Ek-1.

¹⁷ Selahaddin Eyyubi Camii olarak kullanılan yapı 475 yılında Papaz Nona tarafından inşa ettirilmiştir. 19. yüzyılın başlarında ise kapsamlı bir onarıma tabi tutulmuştur. Bkz. (Akpirinç, 2019, s. 14).

¹⁸ Küçük Hacı Mustafa Bey olarak da tanınan 1887 ile 1966 yılları arasında yaşayan Mustafa Bey, İngiliz işgaline karşı oluşturulan milis kuvvetin liderliğini yapmıştır. Fransız işgali sırasında oluşturulan Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'ni oluşturan onikilerden biridir. TBMM tarafından 22 Şubat 1926 tarihinde kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Bkz. (Akalin, 2017, s. 34; Akalin, 1999, s. 69).

elektrik binası inşa edilmiştir. Motorun montaj işlemlerinin bitirilmesi ve devreye alınmasıyla birlikte ilçede meydana gelen elektrik kesintileri kısmen çözüme kavuşturulmuştur (Akgün Gazetesi, 23 Nisan 1938, s. 1).

Elektrik kesintilerinden dolayı kaynaklanan sorunların çözülmesine yönelik yürütülen çalışmalarla birlikte şirket elektrik hakkında halkı bilinçlendirmiştir. Çünkü elektrikle yeni tanışan halk, onun sebep olduğu tehlikelerin neler olduğu ve bu tehlikelerin ne tür ağır sonuçlara sebep olacağına yanı sıra bu tehlikelerden nasıl korunacağı hakkında bilgi sahibi değildi. Bu sebepten dolayı yoğun olarak yerel basın aracılığı ile halkı bilinçlendirmeye yönelik paylaşımlar yapılmıştır. Bilhassa “Urfa’da Ulusal Gazetesi” bu manada önemli bir rol üstlenmiştir. Bu kapsamda halkın elektriğin tehlikelerine karşı korunmasına yönelik yürütülen çalışmalarda görev alan isimlerden biri fen memuru Hicri Yetkin Bey’dir.¹⁹

Hicri Yetkin Bey’in yürütmüş olduğu çalışmalar halka basın aracılığı ile duyurulmuştur. Nitekim 1934 yılında Urfa şehrinin 17 kilometrelik alanını çevreleyen elektriğin tehlikelerine dair onun tarafından yürütülen çalışmalar neticelenmiştir. Bu doğrultuda elde edilen veriler bölge halkına aktarılmaya çalışılmıştır. Buna göre elektriğin insan kalbinin durmasına neden olmasından dolayı ölümüne yol açabilecek kadar tehlikeli olduğu ifade edilmiştir. Elektrik çarpması sonucu ölüm riskinin fazla olmasından dolayı halkın elektriğe karşı tedbirli ve bilinçli şekilde hareket etmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (Urfa’da Ulusal Gazetesi, 11 İkinci Teşrin 1935, s. 3).

Bu uyarılar halkta karşılık bulmuş, genel olarak sanayi tipi yüksek voltajlı elektriğe karşı halk önlem almaya başlamıştır. Lakin evlerde ve işletmelerde kullanılan düşük voltajlı elektriğe karşı aynı hassasiyet gösterilmemiştir. Bunun sebebi, çok tehlikeli olarak algılanmamasıdır. Hâlbuki insan vücudu için 110 voltluk elektriğin dahi tehlikeli olabileceğine çokça dikkat çekilmiştir (Urfa’da Ulusal Gazetesi, 11 İkinci Teşrin 1935, s. 4).

Halkın bilinçlendirilmeye çalışıldığı bir diğer nokta da elektrik çarpma vakalarına dairdir. Buna göre elektrikle çıplak elle temas sağlanması neticesinde elektrik çarpmasının oluşabileceği ve elden elektrik çarpmalarının ayaktan gerçekleşen çarpmalara göre daha ölümcül olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda ölümle neticelenebilecek vakalara karşı alınacak önlemlerin en başında elektrik işlerinden anlamayan kişilerin basit bir elektrik işiyle dahi uğraşmamaları gerektiği belirtilmiştir. Bu tür vakaların yaşanmaması için uzman isimlerle çalışılması ikaz edilmiştir. Uzmanların da elektriğe karşı korunmak için gerekli teçhizatı kullanmalarının zaruri olduğu ifade edilmiştir (Urfa’da Ulusal Gazetesi, 18 İkinci Teşrin 1935, s. 2).

Güvenlik noktasında halkın bilinçlendirilmesine yönelik çalışmalarını devam ettiren şirket diğer taraftan abonman sayısını artırarak elde ettiği kâr oranını yükseltmeye çalışmıştır. Nitekim şirket kâr amaçlı özel sermaye ile oluşturulmuş bir müessesedir. Şirketin tüm önlem ve çabaları neticesinde elde ettiği kâr oranında artış görülmüştür. Şirketin 1936 yılına ait sene sonu bilançosu incelenebilir;

Tablo 1: Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi’nin Bilançosu (31 Aralık 1936)

Gelir		Gider	
Gider Türü	Türk lirası	Gelir Türü	Türk lirası
Vezne mevcudu	683,36	Muhtelif alacaklılar	6.851,55
Osmanlı Bankası teminatı	10.000	Emanet	3.593,28
Muhtelif borçlar	3.736,72	Bergman Şirketi’nin alacağı	34.796,81
Tenvirattan borçlular	12.121,88	Ödenecek taşınabilir mallar	6.671,91
Tesisattan borçlular	2.717,47	Depozito akçeleri	961,50
Tesisat malzemesi	1.839,90	Nazım hesaplar	30.000
Fabrika maliyet fiyatı	122.778,28	Kâr ve zarar	7.966,39
Taşınabilir malların fiyatı	8.209,35		
Demirbaş eşya	7.935,58		
Tesis masrafları	30.972,51		
Mazot ve yağ stoku	185,23		
Nazım hesaplar	30.000		
Toplam	231.180,28	Toplam	90.841,44

Kaynak: (Yeni Işık Gazetesi, 7 Ağustos 1937, s. 4).

¹⁹ 1939 yılında ise bu göreve Şevket Demirbaş getirilmiştir. Bkz. (Yeni Işık Gazetesi, 13 Ağustos 1939, s. 1).

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde şirketin toplam 231.180 Türk lirası 28 kuruş sermaye mevcudu vardı. Osmanlı Bankasına verilen teminatı, muhtelif borçlar, tenvirattan borçlular (aydınlatmadan dolayı borçlulardan alınacak miktar), tesisattan borçlular (tesisatı kurulanlardan alınacak miktar), tesisat malzemesi gelirleri, fabrika maliyet fiyatı, taşınabilir malların fiyatı, demirbaş eşyalar, tesis masrafları, mazot ve yağ stoku ve nazım hesaplardan²⁰ oluşmaktadır. Şirket gelirlerine karşılık giderlerine bakıldığında 90.841 Türk lirası 44 kuruştur. Genel olarak tabloya bakıldığında 1936 yılının sonunda şirketin gelir ve giderlerinin karşılaştırılması neticesinde 140.338 Türk lirası 84 kuruş kâr elde etmiştir (Yeni Işık Gazetesi, 7 Ağustos 1937, s. 4).

1936 yılında edinilen bu kârın daha da artırılması için şirket faaliyetlerine kesintisiz şekilde devam etmiştir. Bu kapsamda gelirlerin artırılması için şehrin aydınlatılması doğrultusunda yürütülen çalışmalara hız verilmiştir. Mevcut abonelerin elektrik kesintilerine çözüm üreterek yeni kullanıcı sayısını arttırmak hedeflenmiştir. Bunlara ilave olarak 5 Temmuz 1937 tarihinden itibaren akşamları verilen elektrik hizmeti gündüzleri de vermeye başlanmıştır. Yaz aylarında Urfa'nın sıcak iklime sahip olmasından dolayı bilhassa Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında, akşamları verilmekte olan elektriği gündüzleri de kesintisiz şekilde vereceğine yönelik çabalar, olumlu karşılanmıştır (Akgün Gazetesi, 3 Temmuz 1937, s. 1).

Kararın alınmasından hemen sonra 5 Temmuz'dan itibaren yaz aylarına mahsus saat 10:00'dan itibaren elektrik vermeye başlanmıştır (Akgün Gazetesi, 3 Temmuz 1937, s. 2). Böylece mevcut abonmanların memnuniyeti kazanılarak yeni abonelerin yapılmasına teşvik edilmiştir. Nitekim gündüzleri de vermeye başlanan elektrikle vantilatörler ve birçok aletin çalıştırılmasından istifade eden halk bu uygulamadan memnun olduklarını kış aylarında da bu uygulamaya devam edilmesi gerektiğini şirketten talep etmişlerdir (Akgün Gazetesi, 31 Temmuz 1937, s. 1). Şirket hizmet seviyesini yükselttikçe, hem maliyeti karşılamak hem de kârlılığı artırmak için asgari uygulamaları gündeme getirmiştir.

Mevcut abonelere verilen elektriğin saatlerinde yapılan düzenlemelerin yanı sıra 1937 yılında halkın kullanacakları kilovat ve ücretlerinde de düzenlemeye gidilmiş, asgari kullanım koşulu aranmıştır. Şöyle ki, 1937 yılına kadar bütün abonelerin her ay 5 kilovatlık elektrik bedeli ödemeleri şartı bulunmaktaydı. Belirtilen bu kilovattın aboneler tarafından kullanılıp kullanılmadığına bakılmaksızın tam ücreti abonelerinden tahsil edilmekteydi. Bu uygulama abonmanların tepkisine neden olduğundan dolayı şirket direktörü Rıza Bey tarafından yapılan çalışmalar neticesinde bu alanda yeni bir düzenlemenin yapılmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir (Yeni Işık Gazetesi, 12 Mart 1937, s. 4).

Bu kapsamda hazırlanan yeni düzenlemeye göre 1 Mart 1937 tarihinden itibaren bütün abonelerden her ay 2 kilovatlık elektrik tüketmeleri, belirlenen kilovattı tüketmemeleri durumunda ise ücretinin alınacağı duyurulmuştur (Yeni Işık Gazetesi, 2 Şubat 1937, s. 1-2; Yeni Işık Gazetesi, 9 Mart 1937, s. 2). Böylece ücreti zorunlu olarak ödenecek kilovat miktarı düşürülerek halkın kullanmadığı elektrik bedelinde kolaylık sağlanmıştır. Yeni düzenlemeyle birlikte iş yerlerinin ise her ay ücreti alınacak elektrik miktarının 1 kilovat olduğu yönünde karar alınmıştır (Yeni Işık Gazetesi, 17 Şubat 1937, s. 4). Böylece daha önce ev ve iş yeri fark etmeksizin 5 kilovatlık ücret yerine evlerden aylık 2, işyerlerinden ise 1 kilovatlık ücret alınacaktı (Yeni Işık Gazetesi, 9 Mart 1937, s. 2). Dönemin şartları düşünüldüğünde elektriğin genel anlamda aydınlatma amaçlı kullanıldığından dolayı aylık 5 kilovattın çoğu ev ve iş yerine fazla geldiği göz önünde bulundurularak evler için 2, işyerleri için ise 1 kilovat düzenlemenin halkın yararına bir gelişme olmuştur. Nitekim alınan bu karar halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Lakin yapılan tüm düzenlemelere rağmen abonelerin elektrik kesintileri ve birtakım nedenlerden dolayı şikâyetleri tam anlamıyla önlenememiştir. Bu doğrultuda şirketin yükümlülüklerini yerine getirmemesinden ve kullanıcılara sağladığı hizmette yeterli olmamasından dolayı sık sık memnuniyetsizlik meydana gelmiştir. Nitekim şirket, abonelerin satmış olduğu elektrik ve vermiş olduğu hizmet karşılığında gereken ücretleri zamanında tahsil etmesine rağmen yükümlülüklerini yerine getiremediği durumlar yaşanmıştır. Bununla ilgili, 1937 yılında yapılan şikâyetler örnek olarak ele alınabilir. 1937 yılının Ağustos ayında Dabakhane kahvesi önünde üç yolu birleştiren bölgede yer alan bazı işyerlerinin yıkılarak geri çekilmesi neticesinde geniş bir cadde oluşturulmuştur. Fakat elektrik direği yolun ortasında kalmıştır. Caddenin ortasında kalan bu direğin vatandaşların ulaşımına engel olduğu, sadece bu caddede değil şehrin genişletilmiş olan hemen hemen tüm caddelerinde benzer sorunun olduğu yapılan şikâyetler arasındadır. Olası sorunların yaşanmasına neden olacak olan bu direklerin cadde kenarlarına kaldırılması için şirketten gerekli çalışmaların bir an önce başlatılması talep edilmiştir (Akgün Gazetesi, 21 Ağustos 1937, s. 2).

Mevcut sorunlar ışığında faaliyetlerine devam eden şirketin 1938 senesinin sonunda tutulan bilançosuna bakıldığında şirketin toplam gelirleri 184.991.4 Türk lirasıdır. Buna karşın şirketin maaşlar, mazot, kira, makine yağı, yedek parça, hava hattı, kırtasiye, mahrukat, mefruşat, fabrika masrafları, daire masrafları, posta ve telgraf masrafları, damga pulu, mahkeme

²⁰ Şirketin, varlık, kaynak, gelir ve gider hesaplarının dışında, muhasebenin sadece takip etmek ve izleme görevi yüklediği tek düzen hesap planındaki 900'lü hesaplara nazım hesaplar denmektedir. Bu hesaplar bilançonun en alt kısmında gelir ve gider kısımlarında gösterilmektedir. Bkz. (Kaymaz, Elitaş, 2005, s. 104-106; Yarbaşı, 2008, s. 225-226).

masrafları, ticaret odası masrafları, telefon masrafları, huzur hakkı, tesisat masrafları, taşınmaz malların masrafları ve diğer masraflar için toplamda 36.051.87 Türk lirası kuruş harcama yapılmıştır. Şirket gelirleri 184.991.4 lira iken giderleri olan 36.051.87 çıkarıldığında geriye 148.939.17 Türk lirası kâr sağlanmıştır (Yenilik Gazetesi, 10 Eylül 1938, s. 4). Şirket gelirlerinde 1938 yılında yaşanan artış şirketin abone sayısını arttırdığını ve elektriğin şehir genelinde kullanımının yaygınlaştığına işaret eder. Bununla birlikte şirket yönetimi uygulamış olduğu politikada başarılı olmuştur.

1938 yılında şirket gelirinde sağlanan artışın 1939 yılı sonu bilançosunda da elde edilmiştir. Müdür Rıza Bayrisal tarafından idare edilen şirketin elde etmiş olduğu kâr ile zararların hesaplanmasına yönelik muhasebeci Celal Alay tarafından tutulan kayıtlar incelendiğinde şirkete gelen gelirin toplamı 189.328.14 Türk lirasıdır. Bu dönemde şehrin aydınlatılması için 31.563.16 Türk lirası ile diğer masraflar için yapılan 930 Türk lirasının toplam tutarı ise 32.493.16 liradır. Şirket gelirlerinden yapılan masraflar düşüldüğünde şirketin kasasında sağlamış olduğu kâr miktarı 156.834.98 Türk lirasıdır. Verilen istatistiki bilgilerde de görüldüğü gibi 1938 yılında sağlanan kâr miktarından fazla gelir elde edilmiştir (Yeni Işık Gazetesi, 9 Temmuz 1940, s. 2). Gelirlerde meydana gelen bu artış ise şirketin bölgedeki etkisinin ve halkın elektriğe olan ilgisinin arttığını göstermektedir.

Şirket gelirlerinde meydana gelen bu artış hizmeti de doğrudan olumlu yönde etkilemiştir. Nitekim şirket gelirlerinde yaşanan artışın tespit edildiği dönemlerde şikayetlere rastlanılmamıştır. Savaş öncesi şirket gelirlerinde yaşanan artış karartma uygulamasına rağmen devam etmiştir. Karartma uygulamasının hayata geçirildiği II. Dünya Savaşı sürecinde birtakım şikayetlerin meydana geldiği saptanmıştır. Bu şikayetlerin odak noktası ise hava karardığında yaşanan elektrik kesintileri olmuştur. Ancak bu kesintileri daha önceki dönemlerde yaşanan kesintilerden ayırt eden özellik daha önce şirketin yetersizliğinden dolayı yaşanan kesintiler bu dönemde olası bir hava harekâtına karşı hükümetin almış olduğu önlemler çerçevesinde kesilmiş olmasıdır (Yeni Işık Gazetesi, 19 Birinci Teşrin 1939, s. 1-3). Nitekim II. Dünya Savaşı'nda ülke genelinde olası bir hava harekâtına karşı uygulanan karartma politikasından Urfa da olumsuz etkilenmiştir. Şehrin valisi bu hususta bürokratik çaba sarf etmiştir.

Urfa Valisi Kazım Demirer (1937-1941) tarafından şirkete yazılan telgrafta “Herhangi bir hava tehlikesine karşı: 2-10346 sayılı ışıklar söndürülmesi ve karartılması nizamnamesi” (Resmî Gazete, 18 Teşrinisani 1940, Sayı: 4663) hükmünce 22 Aralık 1939 Cuma günü akşam 20:00'den sonra ev, daire, resmî ve özel kuruluşlar, fabrika ve dükkânlar sokak ve caddelerdeki ışıkların söndürülmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Cadde, yol veya sokaklardaki lambaların söndürülmesi ya da karartılması gerektiği belirtilmiştir. Lambaların ise etrafı kalın, mavi kâğıt ve mavi boyalarla kapatılması gerektiği de eklenmiştir. Hükümet Konağı ve çevresinde maskelenecek lambalar arasında Hükümet Konağı önündeki dört yol ağzındaki lamba ile Belediye bahçesinin köprüye karşı olan köşesindeki lamba yer almaktadır. Sarayönü'nde ise Maarif Dairesi önündeki lamba, askeri mahfelin (gazino, orduevi) kapısı önündeki lamba, Şifa Eczanesi²¹ önündeki Kara Meydanı'ndaki lamba, mahkeme önündeki Ulu Cami kapısının lambası ile Elektrik Fabrikasının önündeki lamba maskelenmiştir. Son olarak Emin Oteline dönen köşedeki lamba ile Buğday Pazarındaki caddede bulunan lambalar maskelenmiştir (Yeni Işık Gazetesi, 19 Birinciteşrin 1939: s. 1-3). Hayata geçirilen karartma uygulamasına rağmen 1940 yılında elde edilen kâr oranında 1939 gelirlerine göre düşüş yaşanmamıştır. 1940 yılı sene sonu şirket bilançosuna tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketinin Bilançosu (31 Aralık 1940)

Gelir		Gider	
Gelir Türü	Türk lirası	Gider Türü	Türk lirası
Vezne ve banka mevcudu	335,49	Maaş ve ücret	11.792,73
Alınacak aydınlatma bedeli	12.654,53	Mazot	9.400,15
Muhtelif borçlular	892,72	Makine yağı	878,78
Alınacak tesisat bedeli	2.717,47	Hava hattı masrafları	441,62
Mevcut malzeme bedeli	1.848,90	Daire masrafları	63,21
Demirbaş eşya bedeli	7.382,56	Fabrika masrafları	162,17
Fabrika maliyeti	119.461,76	Kırtasiye ve matbaa masrafları	593,11
Taşınmaz malların bedeli	7.745,63	Posta-telgraf masrafları	41,99
Tesis masraflarının bedeli	29.251,81	Damga pulu	125,95
Mazot stoku bedeli	1.038,71	Yakıt masrafları	38,84
Makine yağı bedeli	321,50	Mahkeme masrafları	34,40

²¹ Halk arasında boncuklu eczanesi olarak da bilinen reçete evi Eczacı Mehmet Zeki Anlağan tarafından 1919-1954 yılları arasında hizmet vermiştir. Bkz. (Dağ, 2020, s. 129; Dağ, 2017, s. 91-93).

Kâr ve zarar	353	Kira masrafları	319,86
		Ticaret Odası kaydiyesi	50
		Fabrika bina masrafları	200
		Yedek parçalar ve tamirat masrafları	2.052,31
		Denetçi ücreti	300
		Tahkiki huzur	594
Toplam	184.005,08	Toplam	27.487,09

Kaynak: (Yeni Işık Gazetesi, 2 Temmuz 1941, s. 2).

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde 1940 yılı sene sonu şirket müdürü Rıza Bayrısall, muhasebecisi Celal Alay ve denetçi Kasım Biner tarafından hazırlanmış olan sene sonu bilançosunda şirketin toplam gelirinin 184.005,8 Türk lirası olduğu, giderlerin ise 27.487,9 Türk lirası olduğu tespit edilmiştir. Aydınlatma için 26.082,54, hava hatları için 675, 1940 yılı zararı için 353 ve son olarak diğer masraflar için 376,55 Türk lirası harcanmıştır. Gelirlerden masraflar düşüldüğünde ise şirketin 1940 yılında sağlamış olduğu toplam kâr oranı ise 156.517,99 Türk lirasıdır (Yeni Işık Gazetesi, 2 Temmuz 1941, s. 2). Her ne kadar şirket gelirlerinde kâr elde edilmiş olsa da kent genelinde elektrik kesintileri yaşanmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda 19 Haziran 1940 tarihinde Vali Kazım Demirel tarafından Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine çekilen telgrafta gündüzleri kente elektrik verilemediğinden yakınılmıştır (BCA, 490.1.0.0/1234/111/1; Pınar-Özdurğun, 2016, s. 874).

Yaşanan bu olumsuzluklara rağmen şirket, gelirlerinde yaşanan artışın devam ettirilmesi için faaliyetlerini hız kesmeden devam ettirmiştir. Bu faaliyetlerden biri de onarım ve bakım ihtiyacı duyan elektrik motorlarının kapsamlı şekilde elden geçirilmesi olmuştur. 1940 yılında bu doğrultuda bir çalışma başlatılmıştır. Bu onarım ve bakım işlerinden dolayı meydana gelen elektrik kesintilerinden dolayı yaşanacak mağduriyetlerin önlenmesi ve halkın tedbir alması hususunda abonmanlar kesintiler hakkında bilgilendirilmiştir. Buna göre şirket, 19 Eylül 1940 Perşembe günü (Akgün Gazetesi, 19 Eylül 1940, s. 2; Yeni Işık Gazetesi, 17 Eylül 1940, s. 2; Yeni Işık Gazetesi, 18 Eylül 1940, s. 2) şirkete ait olan fabrikada elektrik motorunun onarım ve bakıma alınacağından dolayı gece elektrik verilmeyeceğini duyurmuştur. Ayrıca aboneler gerekli tedbirleri almaları hususunda uyarılmıştır (Akgün Gazetesi, 17 Eylül 1940, s. 1; Akgün Gazetesi, 18 Eylül 1940, s. 2).

Aynı yıl içerisinde şirket ile aboneler arasında problemlerin çıkmasına neden olan ücret tarifesinde düzenlemeler yapılmıştır. 1940 yılının şubat ayında hazırlanan bu tarife basın aracılığı ile halka duyurularak şirket görevlilerinin fazla ücret talep etmeleri veya abonmanların fiyat konusunda itirazda bulunmalarının önüne geçilerek ücret konusunda yaşanan sorunların önlenmesi hedeflenmiştir. Buna göre şirket tarafından 1940 yılının şubat ayında hazırlanan ücret tarifesi tablo 3'te şöyle gösterilebilir (Yeni Işık Gazetesi, 10 Şubat 1940, s. 2).

Tablo 3: Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi Müdürlüğü Ücret Tarifesi (1940)

İşlem	Ücret (Kuruş)
Dâhili sigorta değişikliği	25 (sigorta şirketten)
Sigortası yanmış elektrik saat sigortasının değişimi	25 (sigorta şirketten)
Tesisatta kontak tamiri	30 (malzeme aboneye)
Bir sorti tamiri	30 (malzeme aboneye)
Arıza tehlikeli görüldüğü halde elektriğin kesilmesi	25
Abone elektriğinin kesilmesi	50
Abone elektriğinin açılması	100

Kaynak: (Yeni Işık Gazetesi, 9 Şubat 1940, s. 2; Yeni Işık Gazetesi, 12 Şubat 1940, s. 2; Yeni Işık Gazetesi, 13 Şubat 1940, s. 2).

Tablo 3'te aktarıldığı gibi şirket tarafından hazırlanan ücret tarifesi dâhil tesisat talimatnamesi ve tesisat fenni şartnamesi doğrultusunda düzenlenmiştir. Buna göre iç sigortası değişikliğinde bulunmak isteyen abone için sigorta masrafının şirketten karşılanması şartıyla 25 kuruş, sigortası yanmış olan saatin elektrik sigortasının değiştirilmesi yine sigorta ücreti şirketten karşılanmak üzere 25 kuruş tesisatta meydana gelen kontak sonucunda meydana gelen arızanın giderilmesi için yapılan tamirat malzeme masrafları aboneye ait olmak şartıyla 30 kuruş olduğu belirtilmiştir. Tamirat sırasında elektriğin tedbir amaçlı kesilmesi karşılığında 25 kuruşun alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca bir sorti tamirinin malzemesi aboneye ait olmak üzere 30 kuruş, abone elektriğinin kesilmesi 50 kuruş ve son olarak kesilen elektriğin açılması için ise 100 kuruş ücret belirlemiştir.

Şirket gelirlerinde artışın düzenli olarak elde edilmesi ve buna bağlı olarak şehir genelinde elektriğin kullanımında artışın yaşanmış olmasına rağmen 1942 yılında Rıza Bayrısıl döneminde şirketin feshine karar verilmiştir. Bu karar doğrultusunda 1942 yılında şirketin yürütmekte olduğu elektrik hizmeti Urfa Belediyesi'ne devredilmiştir (Yeni Işık Gazetesi, 22 İkinci Teşrin 1940, s. 1). Böylece 1929 yılında özel sermaye ile hizmete başlayan Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin 50 yıllık imtiyaz hakkına rağmen 1942 yılında faaliyetlerine sonlanmıştır. Buna gerekçe olarak, şirketin başarısızlığı öne sürülmüştür. Oysa 1934 yılından itibaren şirketin gelirlerinde sürekli artışın gerçekleşmiştir. (Yenilik Gazetesi, 3 Eylül 1943, s. 1). Özel teşebbüsün bu şekilde kamulaştırma girişimi, Türkiye'de tek parti döneminde yaşanan müdahaleci bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Neticede 1942 yılından itibaren kentte elektrik faaliyetleri belediyenin denetimine girmiştir.

2. Urfa Belediyesi Elektrik İdaresi

Belediyeye devredilmiş olan Urfa Elektrik Şirketinin durumu ile ilgili Akgün Gazetesi²² sahibi Lami Akgün bir değerlendirmede bulunmuştur. Lami Bey, 1927 yılında Urfa Valisi Ethem Bey²³ ile şehrin önde gelenlerinin toplanıp işbirliği ile memleketin en önemli sorunlarından biri olan elektrik sorununun çözümü için çalışmaların başlatıldığına dikkat çekmiştir. İstişareler neticesinde toplanan parayla bir elektrik motorunun ve malzemesinin satın alınması amacıyla Urfa'nın önemli avukatlarından biri olan Şükrü Nasih Bey'in görevlendirildiğini belirtmiştir. Şirketin avukatı ve sorumlu müdürü olarak İstanbul'a giden Şükrü Bey'in kullanılmış iki motoru alarak şehre ulaştırmıştır. Lakin motorların eski olması nedeniyle istenilen verim alınamamış ve belirli bir süre kullanıldıktan sonra arızalanmıştır. Bundan dolayı şehir 6 ay boyunca elektriksiz kalmıştır. Nitekim Lami Bey "Yoksa kırk bir kağından daha intizamsız işleyen şu elektrik motorunun 35 bin merkez nüfuslu bir vilayetin aydınlık işlerinde kullanılması kullanılmamasından daha doğrudur" şeklinde ifadesiyle şirketin kapasite sorununa rağmen faaliyetlerinin devam etmesinin faydalı olduğunu belirtmiştir (Akgün Gazetesi, 18 Şubat 1943, s. 1).

Lami Akgün'ün ifadelerine göre şirketin düşük seviyede elektrik üretmesine rağmen kâr ettiği bir dönemde elektrik işi belediyeye devredilmiştir. Belediyenin elektrik işletmesini devralması ile birlikte arızalı olan her iki motor tamire alınmıştır. Motorların tamir edilip bakımdan geçirilmesiyle birlikte daha önce 130 voltaj olarak verilen elektrik 240 voltaja çıkarılarak şehrin elektrik ihtiyacı büyük oranda giderilmeye çalışılmıştır (Akgün Gazetesi, 5 Eylül 1942, s. 1). Lami Bey'in aktarmış olduğu ifadeye göre belediye bu ihtiyacı karşılamada başarılı olmuştur.

Türkiye II. Dünya Savaşı'nın dışında kalmış olmasına rağmen savaşın Türk ekonomisine ve toplumuna önemli olumsuz yansımaları olmuştur (Metinsoy, 2007, s. 52-53). Bu olumsuzluklardan biri toplum hayatında önemli konuma sahip olan elektriktir. Nitekim belediyenin şirketi devralmasından kısa bir süre içerisinde elektrik sorunun çözümüne yönelik önemli adımlar atmasına rağmen II. Dünya Savaşı'nın etkilerden dolayı elektrik hizmetinde aksaklıklar devam etmiştir. Savaş sürecinde motorların gerekli bakım ve onarımının yapılmamasından dolayı kesintiler yaşanmıştır. Bu sorunun giderilmesi doğrultusunda Belediye Başkanı Ömer Alay Bey,²⁴ Ankara'da ilgili kurumlarla müzakerelere başlamıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde arızalı olan motorların tamiri için gerekli olan krank²⁵ isimli parçanın Almanya'dan sipariş edilmesi için kaynak sağlamıştır. Ayrıca saat 23.59'dan sonra elektriğin abonelere verilmesi için 50 beygirlik yeni bir motorun siparişi için kaynak sağlayarak gerekli izni almıştır (Akgün Gazetesi, 18 Şubat 1943, s. 1). Bu gibi hamlelerle elektrik kesintilerinden dolayı meydana gelen şikâyetlerin önü alınmaya çalışılmıştır. Artık şirket, şahıstan öteye belediye idaresine alınmış ve arkasında kamusal bir güç oluşmuştur.

Belediye Başkanı Ömer Alay tarafından atılan bu adımlar kısa süre içerisinde fayda sağlamıştır. Şöyle ki, şirketin idaresinde kesintilerin günler, haftalar hatta aylar boyunca sık sık sürdüğü (Yenilik Gazetesi, 3 Mart 1943, s. 1), lakin belediyenin 1942 yılında işletmeyi devralması üzerine elektrik kesintilerinde yaşanan sıkıntılar büyük oranda giderilmiştir. Bazen kullanımı kısıtlamaya gitmek çözüm olarak öngörülmüştür. Alınan önlemlerden ilki tüketimi azaltmak olmuştur. Böylelikle talep düşürülerek arzın yeterli olması hedeflenmiştir. 1943 yılında sayısı 1.000 olan abonenin 600'e indirilmesi elektrik kesintilerinin

²² 11 Nisan 1937 tarihinde yayın hayatına başlayan Akgün Gazetesi Lami Akgün sahipliğinde gün aşırı çıkarılan serbest gazetedir. Bkz. (BCA. 0490. 18. 1. 2/1285/274/4; Tanık, 2019, s. 518).

²³ İbrahim Ethem Aykut, 21 Ekim 1928 tarihinde Urfa'ya vali olarak tayin edilmiştir. Önemli hizmetlerinden sonra 20 Eylül 1931 yılında Gümüşhane'ye vali olarak atanarak Urfa'dan ayrılmıştır. Bkz. (BCA, 30.18.1.1/30.62.15; BCA, 30.18.1.2/23.65.3; Zengin, 2020, s. 417-420).

²⁴ 1933 ile 1946 yılları arasında Urfa'da Belediye Başkanlık görevini icra etmiştir. Bkz. (Eser, 2020, s. 502; BCA, 30.11.1.0/159.3.12; BCA, 30.11.1.0/135.41.19).

²⁵ Krank isimli aletin elektrik kesintilerinde büyük etkisinin olduğu ve arızaların genellikle bu aletten kaynaklandığı tespit edilmiştir. 6 Şubat 1948 tarihinden itibaren 15 gün boyunca elektriklerin kesik olmasının nedeninin belirtilen alette meydana gelen çatlaklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Şehir dâhiline aletin kaynak edilmesi için kullanılan makinanın sadece Urfa Sanatlar Enstitüsü'nde bulunduğu ancak enstitü müdürü tarafından bu işlem için izin verilmediği belirtilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra tamirat işlemlerinin Osman usta tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Bkz. (Yenilik Gazetesi, 20 Şubat 1948, s. 2; Yenilik Gazetesi, 6 Şubat 1948, s. 3).

önüne geçilmesinde önemli etken olmuştur. Ancak Nisan ayının içerisinde kesintilerin tekrar başlaması üzerine 600 aboneye sahip olan şirket, kesintileri önlemek için tedbir alınması veya 600 abonenin 300'ünün iptal edilmesi yönünde alınan karar üzere aktif abone sayısı 300'e düşürülmüştür. Abone sayısının 600'den 300'e düşürülmesi, belediyenin şirket gibi kâr amacı gütmekte beraber abone memnuniyetini ön planda tutmadığı söylenebilir. Nitekim hangi abonelerin hizmetin verilmeyeceğine dair esaslar belirli değildir. Böylece sadece belirlenen 300 aboneye kesintisiz şekilde elektrik sağlanmıştır. Oysa şirket döneminde abonman sayısı yüksek olmakla birlikte elektriğin yeterli olmamasından dolayı sık sık kesinti yaşanmış, kullanım kısıtlamasına gidilmemiştir. Sadece elektrikten faydalanılmadığı halde abonmanlar bir miktar ücret ödemiştir (Yenilik Gazetesi, 1 Nisan 1943, s. 1). Her ne kadar bir kısım abone belirli bir asgari ücret ödemesi gerçekleştirmiş de bu şirketin varlığı için zaruri kılınmıştır. Belediye bu işin devredilmesi ile bir grup abonenin elektriği verimli bir şekilde kullanılmasında yapılan iyileştirmeden ziyade, kullanıcı sayısını yarı yarıya düşürülmesi etkilidir.

Ancak ilerleyen süreçte abone sayısını azaltma önlemi yetersiz kalmıştır. Uzun zaman geçmeden belediye idaresindeki elektrik şirketinde kesintilerden dolayı ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Bazen doğal afetler de sorunların bir parçası olmuştur. 13 Mart 1943 tarihinde yaşanan fırtına neticesinde bir kesinti yaşanmıştır. Kesinti 15 Temmuz 1943 tarihine kadar devam etmiştir. Bir diğer ifadeyle bu kesinti 125 gün sürmüştür. 1929 yılından itibaren şehir genelinde bu kadar uzun süreli bir kesintinin şirketin belediye tarafından devralınmasından bir yıl sonra gerçekleşmiş olması halkın belediye işletmesine olan bakış açısını olumsuz yönde etkilemiştir. Abone sayısının yarısına bile bu hizmetin üç aydan fazla bir süre verilmemesi, geçen zamana rağmen belediyenin alt yapı sorununu iyileştiremediğine işaret etmiştir. 15 Temmuz 1943 tarihinde elektrikle buluşan şehir sokakları 26 Kasım 1943 tarihine kadar kısa süreli kesintiler hariç uzun süreli bir kesinti yaşanmamıştır. Bununla birlikte 27 Kasım 1943 tarihinde şehir genelinde yaşanan kesinti 70 gün sürmüştür. Daha önce yaşanan 125 günlük kesintinin ardından 70 günlük kesintinin yaşanması halk arasında tepkilere neden olmuştur. Belediye idaresinde olan şirket bu konuda çözüm yolları aramaya başlamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde mevcut yapının tüm şehre elektrik sağlayacak kadar güçlü olmadığı ve önemli miktarda alt yapı eksikliği netleşmiştir. Onarım faaliyetleri hızlandırılmıştır. Bundan başka çözüm olarak alt yapının iyileştirilmesi uzun vadeye yayılırken, kısa vadede elektriğin sıralı bir şekilde şehri güneyden kuzeye ikiye ayırarak verilmesi fikri gelişmiştir. Buna göre birinci bölgeye bir gece elektrik verilirken ikinci bölge karanlıkta kalacak, bir sonraki gece ise ikinci bölgeye elektrik verilerek birinci bölge karanlıkta bırakılacaktır (Yenilik Gazetesi, 19 Nisan 1944, s. 1).

Alınan tüm bu tedbirlere rağmen kentte elektrik faaliyetlerinin düzenli olarak idare edilebilmesi ve halkın bu alanda yaşamış olduğu mağduriyetlerin önlenmesinde belediye yönetimi yetersiz kalmıştır. Belediye işletmecisi olarak bu kötü gidişatı durduramamış ve tablonun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Nitekim 1944 yılında elektrik abonelerine 48 saatlik zaman zarfında sadece 5 saatliğine elektrik verilmiştir. Bu gibi kesintilerin sık sık yaşanacağına dair kararlar halka duyurulmuştur. Alınan bu tedbirlerden birisi olan elektriğin bir hafta boyunca kesileceği kararı 7 Haziran 1944'te halka duyurulmuştur (Yenilik Gazetesi, 7 Haziran 1944, s. 1).

Uzun süren kesintilerin artış göstermesi aboneler tarafından gösterilen tepkilerin daha da artmasına neden olmuştur. Bu tepkilerin temel nedeni elektrik kullanmadığı halde aboneler ücret ödüyordu. Nitekim belediye, tüm abonmanların her ay 2 kilovat²⁶ elektrik kullanma hakkının bulunduğunu belirtmiştir. Bu 2 kilovat karşılığında her ay düzenli olarak kullanıp kullanmadığına veya ne kadar kilovat kullanıldığına bakılmaksızın belirlenen ücret tahsil edilmekteydi (Yenilik Gazetesi, 27 Nisan 1944, s. 1).

Ancak aboneler bir ay içerisinde 2 gün veya birkaç saat elektrik için belirlenen miktarı kullanmadan ücret ödedikleri için sık sık şikâyette bulunmuşlardır. Bu şikâyetlerin çözümü hususunda aboneleri ikna eden kararların alınamaması neticesinde belediye görevlileri ile abonmanlar arasında birtakım sorunlar yaşanmıştır. Aylık olarak belirlenen ücretin toplanması için görevlendirilen çantalı tahsildarlar ile aboneler arasında sık sık tartışmalar yaşanmıştır. Dahası bu tartışmalar taraflar arasında arbedeye dönüşmüştür (Akgün Gazetesi, 9 Aralık 1947, s. 2). Halk, kullanmadığı elektriğin parasını ödemek istemeyince belediye görevlileri ile arasında meydana gelen arbede bölgede asayiş problemlerine neden olmuştur. Bu problemlere neden olan elektrik kesintilerinin önlenmesi amacıyla mevcut motorlara ek yeni motorların satın alınması doğrultusunda adımlar atılmıştır.

2.1. Urfa'nın Aydınlatılmasında Kullanılan Elektrik Motorları

Elektrik motorları veya jeneratörleri olarak nitelendirilen teçhizatların yetersiz veya arızalı olması neticesinde şehirde elektrik problemleri yaşanmaktaydı. Nitekim şehrin aydınlatılmasında ihtiyacı karşılamayan motorlar ve var olanların ise sık sık arıza vermesi bilinen bir gerçek olmuştur. Bu anlamda, 1947 yılına kadar vilayette sağlanan elektriğin temini hususunda

²⁶ Şirket, 1937 yılından itibaren her bir kilovat için fiyat olarak 25 kuruş olduğunu belirlemiştir. Bkz. (Yeni Işık Gazetesi, 23 Birinci Teşrin 1937, s. 4).

aktif olan iki motorun mevcut olduğu tespit edilmiştir. Ancak 1947 yılı içerisinde bu iki motordan birinin arıza vermesi sonucunda elektrik kesintileri daha da fazla yaşanmıştır. Çözüm yolu olarak tek motorla üretilen elektriğin yetersizliğinden dolayı şehir iki kısma ayrılmıştır. Bir gece Halkevi'nden aşağı olan mahallelere elektrik verilirken diğer gece ise Sarayönü ve kuzeyindeki mahallelere verilmesi kararlaştırılmıştır (Akgün Gazetesi, 27 Mart 1947, s. 1). Hayata geçirilmiş olan bu uygulama ikinci motorun arızasının giderilerek aktif hale getirilmesi veya 1945 yılında siparişi verilen motorların teminine kadar devam ettirilmiştir (Akgün Gazetesi, 2 Ağustos 1947, s. 3).

Şehir elektriginde meydana gelen kesintilerin önünün alınması için 1945 yılında elektrikli motorların getirilmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştur. Her ne kadar 1945 yılında çalışmalara başlansa da motorların gelmesi iki yıl sonra gerçekleşmiştir. Motorlar, 20 Aralık 1947 tarihinde satın alınmıştır. İki motorun satışını yapan Amerika'daki müessesenin sahibi Albuher, 18 Aralık 1947 tarihinde Urfa'ya gelmiştir. Belediye ile görüşmelerde bulunarak gerekli olan incelemeyi yaptıktan sonra azami bir aya kadar motorların şehre getirilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca yetkililer motorların şehre getirilmesi ile birlikte en geç Nisan ayında montajın tamamlanacağını ve elektriğin şehre verilmiş olmasını planladıklarını ifade etmiştir (Tanık, 2019, s. 241; Yenilik Gazetesi, 20 Aralık 1947, s. 1). Satışı yapılmış olan bu iki dizel jeneratörün²⁷ ücreti olan kaynağı ise 350.000 Türk lirası olarak tespit edilmiş ve bunun da İller Bankası tarafından sağlanacak fondan karşılanmış ve buna Belediye Başkanı Celal Güllüoğlu öncülük etmiştir (Yenilik Gazetesi, 15 Nisan 1948, s. 1).

Ücreti ödenen yeni elektrik motorları Antalya'dan yola çıkarılarak İskenderun üzerinden Urfa'ya getirilmiştir (Yenilik Gazetesi, 7 Ekim 1948, s. 1). Bu planda İskenderun'a ulaşılmış olan motorların Urfa'ya getirilmeden önce montajının yapılacağı alanlarda ilgili firma tarafından incelemeler yapılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda montaj alanının son dönemde sık sık kazı çalışmalarına maruz kaldığı ve bu durumun motorlar için tehlike oluşturacağı belirtilmiştir (Yenilik Gazetesi, 31 Temmuz 1948, s. 1). Bu doğrultuda belediye, alandaki çalışmaları bir an önce bitirmek için harekete geçmiştir. Diğer yandan İskenderun'da bekletilen motorlar finansal probleminden dolayı Urfa'ya sevk edilememiştir. Buna karşın Vali Rıza Ünal, Ankara'da bulunduğu sırada İçişleri Bakanlığı'ndan mali anlamda destek sağlayarak elektrik motorlarının kısa süre içerisinde şehre ulaştırılacağını belediye başkanlığına bildirmiştir (Yenilik Gazetesi, 25 Kasım 1948, s. 1).

Yapılan tüm çalışmalara rağmen elektrik alınmasıyla ilgili ilk kararın üzerinden 4 yıl sonra şehre getirilebilmiştir. Beklenen motorlar 5 Ocak 1949 tarihinde Akçakale yoluyla Urfa'ya ulaştırılmıştır (Yenilik Gazetesi, 5 Ocak 1949, s. 1). Mühendis Ali Güner şehre gelerek motorların montajının yapılacağı alanlarda tahkikatta bulunarak gerekli işlemleri yapmıştır. Montaja dair işlemler devam ederken halk arasında motorların inşası için gerekli olan masrafların belediye tarafından karşılanamayacak kadar fazla olduğuna dair şayialar yayılmıştır. Bunun üzerine belediye yetkilileri açıklama yaparak iddiaların asılsız olduğunu montaj işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve elektriğin sağlanması planlandığı gibi Urfa'nın Fransız işgalinden kurtulduğu 11 Nisan bayram kutlamalarında değil 6 ay sonra 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda verilebileceği kamuoyuyla paylaşılmıştır (Yenilik Gazetesi, 19 Şubat 1949, s. 1).

Haziran ayına gelindiğinde, yeni motorlar için yapılan temel kazı işlemleri tamamlanmak üzereydi (Yenilik Gazetesi, 5 Haziran 1947, s. 2). Uzun bir dönem İskenderun'da bekletilen motorlar 1949 yılının kış mevsiminde getirilmiştir (Urfa Postası Gazetesi, 13 Mayıs 1949, s. 1). Nitekim birkaç gün içerisinde temel kazısının tamamen bitmesi üzerine temel atma töreni için gerekli çalışmalara başlanılmıştır (Yenilik Gazetesi, 8 Haziran 1949, s. 1). 31 Temmuz 1949 Pazartesi günü saat 10:00'da eski elektrik binası ve eski motorun bulunduğu alanda yapılan temel atma törenine Vali Rıza Ünal, CHP Müfettişi Hüsamettin Tugaç, CHP yetkilileri belediye üyeleri katılmıştır. Vali Bey'in tören konuşmasında yapılan bu yatırımlarla şehrin en az 15-20 yıllık elektrik ihtiyacının giderilebileceği belirtilmiştir. Belediye başkanının konuşmasından sonra kurbanlar kesilerek kazılan temellere harçlar dökülmüştür (Urfa Postası Gazetesi, 7 Haziran 1949, s. 1).

Planlandığı gibi 29 Ekim'de aktif hale getirilecek olan iki motordan birinin montaj çalışmaları 26 Ekim 1949'da tamamlanmıştır. Fakat motorun birkaç parçasının eksik olmasından dolayı hemen devreye alınamamıştır. Eksik olan parçaların temin edilmesi için İstanbul'a bir heyet gönderilmiştir (Urfa Postası Gazetesi, 2 Eylül 1949, s. 1). Bu arada belediye tarafından halka yapılan duyuruda yakın zamanda eksik olan parçanın temin edilmesinden sonra montajın yapılarak iki motordan birinin faaliyete geçirilerek şehre elektrik verileceği aktarılmıştır. Nitekim belediyenin bir yüklenici aracılığı ile getirtmiş olduğu eksik parçalar getirilerek fabrikaya ulaşılmış ve montaj işlemlerine aynı gün başlanmıştır. 29 Ekim'e yetiştirilmeye çalışılan motorlarla ilgili hummalı çalışmaların yürütüldüğü fabrikada görev yapmak üzere Urfalı Yüksek Elektrik Mühendisi Nejdet Açıanal'ın tayininin gerçekleşmesi için İçişleri Bakanlığı'ndan talepte bulunulmuştur. Montaj çalışmaları için fabrikada yürütülen çalışmaların yanı sıra, cadde ve sokaklarda tahrip olmuş elektrik direkleri ve lambalarının yenilenmesi de gerçekleştirilmiştir (Yenilik Gazetesi, 26 Ekim 1949, s. 1).

²⁷ Tarihi kesin olarak tespit edilemeyen dizel jeneratör için Bkz. Ek.2.

Yeni enerji kaynağının şehre sağlanması için öngörülen tarih 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı idi (Yenilik Gazetesi, 27 Ağustos 1949, s. 1). Ancak planlandığı takvimde değil, 1950 yılının ilk aylarında motorlar aktif edilmiştir (Tanık, 2019, s. 62). Motorların getirilmesi ve montajının yapılması ile doğrudan ilgilenen Vali, Urfa halkının elektrik sıkıntısının giderilmesi için montajı yapılan motorlar dışında 2 transformatörün²⁸ de yaptırılacağını belirtmiştir. Ancak belediyede yaşanan mali sıkıttan dolayı fondan 50.000 Türk lirası talebinde²⁹ bulunduğu ve bu paranın aktarılmasından hemen sonra 2 transformatörün yaptırılarak şehrin elektrik sıkıntısının büyük oranda çözüleceği ifade edilmiştir. Bu vesileyle şehrin her tarafına elektrik verilebileceği belirtilerek mevcut 500 abonenin daha önce olduğu gibi 2.000 aboneye çıkarılacağı ve hatta bu sayının daha da arttırılabileceği ifade edilmiştir. Vali, hedefinin elektriğin maliyetini gaz kullanma maliyetinden daha ucuza mal ederek kilovat fiyatını asgari sınıra çekerek herkesin elektrik kullanabileceği seviyeye getirmek olduğunu belirtmiştir. Ancak 1950 yılına kadar yapılmış olan tüm çalışmalara ve girişimlere rağmen bu hedef elde edilememiştir (Yenilik Gazetesi, 26 Kasım 1949, s. 1-2).

Gelen her iki motorun aktif hale getirilmesi ve Vali Bey'in talimatları doğrultusunda bozuk elektrik şebekelerinin ıslah edilmesi için hummalı bir çalışmaya girilmiştir. Dahası 575 beygir gücünde olan bir motor aktif hale getirilerek abone sayısı 1000'e ulaşılması için çalışılmıştır. İki elektrik motorunun aktif edilmesine rağmen abone sayısında artış olması beklenmiştir. Ancak bu gerçekleştirilemediği gibi, 1950 yılında belediyenin toplam kaybı 7 bin Türk lirasına ulaşmıştır. Bu kaybın yaşanmış olmasında abone sayısının artmaması büyük oranda etkilidir. Belediye yöneticilerinin abone sayısını arttırmaya yönelik tüm faaliyetlerine rağmen memurlar elektrik aboneleri başvurusunda bulunan halka başvuru tarihinin sona erdiği belirtilerek başvurularının reddedildiğini ifade etmişlerdir. Bu kaybın önüne geçilmesi ve şehrin aydınlatılması için çabalar 1950 sonrasında da devam etmiştir. Belirlenen süre içerisinde başvurunun yapılması hususunda halk bilgilendirilmiştir (Akgün Gazetesi, 28 Nisan 1950, s. 1, 4). 1950 öncesi alınan tüm bu önlemlere ve yapılan yatırımlara rağmen istenilen hedefe ulaşamamıştır. Fakat şehrin aydınlatılmasına yönelik faaliyetlerin tüm hızıyla 1950 sonrasında da devam etmiştir.

3. 1950 Yılı Sonrası Gelişmeler ve Hidroelektriğin Gelişi

1950 yılında aktif edilen iki motordan istenilen verim alınamamıştır. Oysa jeneratörlerin maliyeti yaklaşık olarak 2 milyon lira civarındaydı. Elektrik motorları bir mühendisin değil bir ustabaşının idaresindeydi. Uzman olmayan kişiler tarafından motorların yönetilmesi, 3 yıl gibi kısa bir sürede eskimesine, arızalanmasına sebep olmuştur. Urfa merkezde yaklaşık 3 bin abone olmasına rağmen merkeze düzenli olarak elektrik sağlanamadığı gibi kurum da sürekli zarar etmiştir (Urfaninsesi, 2 Eylül 1953, s. 1). Bu nedenle belediye meclisi 21 Aralık 1954'te toplanarak elektrik kilovatına 5 kuruş zam yapmış ve elektrik kilovat ücreti 35 kuruşa yükseltilmiştir. Böylece belediyenin her yılsonu 60 bin liralık zararının önüne geçilmesi hedeflenmiş ve elde edilen parayla daha ileri teknoloji bir elektrik makinesi alınması planlanmıştır (Demokrat Urfa, 24 Aralık 1954, s. 1-4). Bu arada Urfa Belediyesi Elektrik İdaresi için 1954 Temmuz'unda genel bütçeden ayrılmıştır. Ayrı bir bütçe ile mali anlamda belediyeden ayrılmasından sonra 70 bin lira borçlu iken, bu borç ödenmiş ve 49.273 lira kârla 1954 yılını tamamlamıştır. Daha önceleri belediye elektrik idaresine her yıl için 100 bin lira bütçe ile iki jeneratörün bakım ve onarımı gerçekleştirilmiştir. Motorun segmanları değiştirilerek elektrik tüketiminin en yoğun olduğu 16.00-18.30 saatleri arası ise jeneratörler eş zamanlı çalıştırılarak, voltaj düşüklüğü, radyoların çalışmaması ve ampullerden ses gelmesi gibi sorunların önüne geçilmiştir. Böylece israfın önüne geçilerek yıllık 3 bin liralık tasarruf elde edilmiştir. Elektrik idaresi tarafından bütün kullanıcılar, resmi abone edilerek kaçak elektrik kullanımı engellenmiş ve bozuk sayaçlar yenilenmiştir. Bunların yanında motorların elektrik üretebilmesi için gerekli olan mazot, yağ gibi ürünlerin tüketimi kontrol altına alınmıştır. Elektrik hizmetinin fiyatlandırılması matbu tahsilat fişleriyle gerçekleştirildiği için hem abone hem de idare için daha güvenli bir ilişki geliştirilmiştir. Böylece jeneratörlerin çalıştırılması için satın alınan mazot ve yağ alımları kayıt altına alınmıştır. Bu tür önlemlerden sağlanan gelirler yaklaşık bin hanenin olduğu Eyyübiye mahallesine tesisat döşenmeye başlanmıştır (Demokrat Urfa, 8 Mart 1955, s. 1-2).

Yapılan bütün çalışmalara rağmen elektrik tesisatının yetersizliğinden dolayı istenen verim alınamamış, tesisat işi özel firmaya verilmiştir. Bu anlamda DP idaresinde Türkiye'de ekonomide liberalleşme ideali hayata geçirilmiştir (Takım, 2012, s. 159). Bu sebeple tesisatı yenileme işi bir firmaya ihale edilmiş fakat firma bu işi çok ağırdan alınca elektrik dağıtımında sorunlar daha da artmıştır. Pek çok yere elektrik direği dikmek için çukur kazılmış, ancak bu çukurlar boş kaldığı için içinde oluşan pis su birikintileri sıhhi sorunları ortaya çıkarmıştır (Urfaninsesi, 26 Mayıs 1954, s. 1-2).

Urfa'da elektrik dağıtımını engelleyen unsurlardan birisi de gerekli yakıtın zamanında şehre ulaştırılamamasıdır. Yakıtın temini için belediye genellikle altı ay ya da bir yıllığına temin ederken yakıtın zamanında gelmemesinden dolayı sık sık elektrik kesintisi yaşanmıştır (Yeni Urfa, 17 Aralık 1955, s. 1-2). Bu aksaklıklardan dolayı esnaflar -özellikle kasaplar ve

²⁸ Enerji transferi yapan elektromanyetik bir sistemdir. Günümüzde yaygın olarak trafo olarak isimlendirilmektedir. Bkz. (Altun, 2017, s. 137-138).

²⁹ Aynı tarihlerde elektrik sorunun çözümüne yönelik Amerika'dan Marshall Planı kapsamında elde edilen 872 bin dolarlık desteğin sağlandığı tespit edilmiştir. Bkz. (Yenilik Gazetesi, 17 Aralık 1949, s. 1).

elektrikli aletlerle üretim yapan- daha fazla mağdur olmuştur (Demokrat Urfa, 18 Mart 1955, s. 1). Artan şikâyetler üzerine Türk Petrol Şirketi, Urfa'ya iki vagon mazot göndermiştir. Fıçı bazlı ölçüm birimine göre taksimat yapılmıştır. Bu mazotun bir kısmı elektrik idaresine, bir kısmı Siverek'e bir kısmı da halka dağıtılmıştır (Yeni Urfa, 25 Aralık 1956, s. 1-2).

Uzun dönem hizmet veren bu iki jeneratör artık şehrin ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Elektrik, yaz ve kış döneminde günün uzunluğuna göre gündüzleri saat 16.00'ya kadar akşamları ise 17.00-24.00 arasında şehre elektrik sağlanıyordu. İhtiyacın karşılanması için Belediye Başkanı Cemil Hacıkamiloğlu döneminde yeni girişimler başlatılmış, Seyhan Barajının yapımının tamamlanmasıyla Adana'nın elektrik ihtiyacı karşılanmış ve böylece hali hazırda Adana Belediyesi'nin kullandığı motorlar boşa çıkmıştır. Bu gelişme üzerine Urfa Belediyesi bu motorları satın almak için girişimlerini hızlandırmıştır. Toplam 1.600 beygirlik iki adet elektrik motoru³⁰ 497.360 liraya satın alınarak Urfa'ya getirilmiştir. Motorun nakil ve montajı dâhil toplam masrafı 600.568 lira olmuştur (Akgün, 8 Ocak, 1958, s.1-2). Fakat bir ara Adana Belediyesi'nin satıştan vazgeçmesi üzerine Vali Kadri Erdoğan ve Belediye Başkanı Cemil Hacıkamiloğlu bizzat Adana'ya giderek alımı tamamlamışlardır (Akgün, 13 Ocak 1958, s. 1). Ancak çok geçmeden jeneratörler arızalanmıştır. Cemil Hacıkamiloğlu, belediye avukatı Necati Akgöl ve elektrik makinisti İsmail Avatan ile birlikte, yeni alınan elektrik motorunun arızasından dolayı Ankara'ya gitmişlerdir. İçişleri Vekili Namık Gedik ile temas kuran heyet (Demokrat Urfa, 4 Temmuz 1958, s. 1-2) yeni elektrik jeneratörü için valilik ve belediye olarak 650.000 lira ödenek almışlardır (Urfaninsesi, 8 Temmuz 1958, s. 1).

Bu arada Urfa Belediyesi elektrik motorlarının arızalanması durumunda tamircileri genellikle Gaziantep'ten getiriyordu. Jeneratörlerin arızalanması durumunda mevcut iki jeneratör genellikle eş zamanlı çalıştırılmıyordu. Sürekli dışarıdan tamirci getirilmesi hem zaman hem de maliyet bakımından ciddi bir yük getirmişti. Yine bir arıza döneminde daha önce belediyede çalışan elektrik mühendisi Tekin Kayran'ın müdahalesiyle arıza giderilmişti (Yeni Urfa, 29 Temmuz 1958, s. 1). Daha önce siyasi sebeplerden dolayı belediyeden uzaklaştırılan Kayran, arızaların giderilmesinde büyük yararlılıklar göstermesi sebebiyle tekrar belediyede istihdam edilmiştir (Urfaninsesi, 19 Eylül 1958, s. 1-2). Tekin Kayran, elektrik idaresinde başarılı işler gerçekleştirirse de yeni alınan jeneratörler ilk etapta hayal kırıklığına sebep olmuştur. Motorların daha Adana'da iken bir heyet jeneratörleri incelemiş olmasına rağmen Urfa'da ilk çalışmaları esnasında ciddi arızalar vermeye başlamıştı. Ancak motorlar tekrar arıza verdiği için tamir ücretleri de belediyenin bütçesini aştığından dolayı, belediye İller Bankasından 290 bin liralık kredi kullanmak zorunda kalmıştır. Böylece belediye elektrik hizmetini yaygınlaştırmak için borçlanmaya da devam etmiştir. (Demokrat Türkiye, 10 Aralık 1959, s. 1).

Adana'dan gelen elektrik motorunun Urfa merkezde faaliyete başlamasıyla, eski motorlar Suruç'a gönderilmiştir. Böylelikle elektrik hizmeti Suruç'a da sağlanmıştır. Suruç Belediye Başkanı Müslüm Yüksel ilk etapta sayaç alımında kolaylık yaparak halka ağır yük yüklenmesini önlemiştir (Urfaninsesi, 6 Ocak 1959, s. 1).

Urfa'da elektrik uzun dönem sıvı yakıtla çalışan jeneratörler vasıtasıyla sağlanmıştır. Hem kapasitesi hem tesisatı hem de bulunduğu bina bakımından yetersiz olan bu hizmet 1960'lı yılların ortasına kadar böyle devam etmiştir. Kapasite yeterli olmadığı gibi, üretim binası yetersizliği, tesisatın tamamlanamaması gibi sebeplerden dolayı bazı mahallelere elektrik verilememiştir. Elektrik üretim binası ise yeterli değildi. Jeneratörler çalışırken ısındığı için soğutma işlemi yapılıyordu. Bu soğutma işlemi esnasında ortaya çıkan sıcak su, bölge sakinleri tarafından çamaşır yıkama gibi günlük ev ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılıyordu. Elektriğin kapasitesi sürekli artan nüfusa yeterli gelmemiş, tesisat ise sürekli tamamlanamadığı için bazı mahallelere elektrik verilememişti. Elektriğin düzensiz olmasından dolayı mağdur olan kasaplar, gün bitimine doğru bozulmaya başlayan etleri bazen esnafları ve diğer çevreyi dolaşarak satmaya çalışmışlardı. Urfa'daki elektrik üretimi 1960'lı yıllara kadar bu şekilde devam etmiştir. 1963-1973 yılları arası belediye başkanlığı yapan Mustafa Kılıç'ın idaresi döneminde tam gün elektrik şehre sağlanmıştır. Bu yıllarda Keban barajının yapımı tamamlanmış ve bu elektrik hizmeti Urfa'ya ulaştırılarak büyük bir sorun çözülmüştür (Tanık, 2019, s. 244).

Keban barajından sağlanan elektrik tüm tesisat döşenerek şehir şebekesine bağlanmış, böylece 20 Kasım 1971 tarihi itibarıyla şehre elektrik verilmiştir (Yeni Urfa, 1971, s. 1). Şehir merkezinin hidroelektriğe kavuşmuş olması ise halkın iktisadi durumunda olumlu gelişmelerin meydana gelmesini sağlamıştır (Yeni Urfa, 11 Mart 1972, s. 1, 4). Yine halkın elektriğe olan ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla 1 Mart 1972 tarihinden itibaren kilovattı 70 kuruş olan elektriğin kilovattı 52 kuruşa düşürülmüştür. Böylece halkın elektrikten daha fazla istifade etmesi hedeflenmiştir (Yeni Urfa, 15 Mart 1972, s. 1). Türkiye'nin kendi öz kaynaklarıyla düzenli elektriğin sağlanmasıyla hem elektriğin ucuzlaması hem de daha fazla vatandaşın kullanması sağlanmıştır. Ayrıca enerjiden kaynaklanan dış ticaret açığının kapatılması sağlanmıştır.

³⁰ Urfa Belediyesi'nin alım işinde biraz ağır davranmasından dolayı Adana Belediyesi jeneratörleri bir ara Sivas Belediyesi'ne satmıştır. Ancak Urfa Belediye Başkanı ve Valinin girişimleriyle daha yüksek bir fiyattan alım tamamlanmıştır. Bkz. (Yeni Urfa, 7 Ağustos 1958, s. 1).

Sonuç

Dünyada meydana gelen teknolojik gelişmeler ve hammadde kaynaklarının işletilmesi ile ilgili gelişmeler Anadolu coğrafyasını da etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan yenilikler içerisinde elektrik önemli bir yer tutmuştur. Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı 19. Yüzyıl, aynı zamanda son dönemlerinde bir dünya savaşına doğru giden bir süreç olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinin ardından Anadolu'da kurulan yeni Türk devleti, Osmanlı'dan sadece bir coğrafyayı değil aynı zamanda her türlü birikimi devralmıştır. Henüz erken dönemde elektriğin üretimi ve vatandaşın kullanımına sunulması istenilen seviyede olmasa da muhtelif bölgelerde daha çok o dönem tabiriyle elektrik motoru -fosil yakıtla çalışan jeneratör- marifetiyle sağlanmıştır. Bu enerji kaynağının kullanıldığı illerden birisi Urfa'dır. Elektrik hizmetinin tam sağlanmadığı dönemde hem esnaf hem de diğer vatandaşlar sorunlar yaşamışlardır. Üretim ve raf ömrü sorunları bu problemlerin önemli bir kısmıdır. Diğer tarafta medeni hizmetler açısından şehrin aydınlatılması, evlerde aydınlatmanın uzun bir zaman olabilmesi gibi kazanımlar, tam gün elektriğin sağlanmasına kadar gecikmiştir. Çalışmada elektriğin şehre gelişi 1972 yılına kadar incelenmiş, ilki özel teşebbüs (1929-1942), ikincisi yeni motorların alındığı yıla kadar belediye idaresi (1942-1958) üçüncüsü tam gün elektriğin sağlandığı yıl önemli aşamalar olarak belirlenmiştir.

Elektriğin şehirle tanışması bir özel teşebbüsün girişimiyle başlamıştır. Şehrin önde gelenleri bu hizmetin ulaşması için girişimlerde bulunmuşlardır. Şirkete tanınan işletme hakkı 50 yıl ile sınırlandırılmıştır. Anonim şirket döneminde elektrik enerjisi sağlanmış ve alt yapı faaliyetleri yürütülmüştür. Bu dönemde şehirde elektrik enerjisinden faydalanan abone sayısı 1000'e kadar ulaşmıştır. Bununla beraber şirketin kâr miktarı da yükseliş eğilimi sergilemiştir. Ancak şirket döneminde elektrik hizmetinde birtakım aksaklıklar yaşanmıştır. Elektriğin tam gün verilememesi, alt yapı problemleri ve doğal afetlerden kaynaklı olumsuzluklar örnek gösterilebilir. Buna rağmen hem şirket hem de vatandaş nezdinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Bu esnada şehrin elektrik işlerinde yeni bir döneme girilmiş, elektrik idaresi belediyeye devredilmiştir.

İmtiyaz süresi tamamlanmadan 1942 yılında elektrik işleri Urfa'da belediyeye devredilmiştir. Tek parti döneminin müdahaleci bir uygulaması olarak nitelendirilebilen bu gelişmeye pek çok neden gösterilebilir. Bunlardan birisi 1934 yılında kabul edilen 2551 sayılı kanundur. Bu kanunla belediyelerin gelirini artırması planlanan kalemlerden birisi elektrik olarak vurgulanmıştır. Elektrik idaresinin belediyeye geçişiyle, şehrin bu hizmetten faydalanmasında olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. Yeterince enerji üretilmemiş ve ulaştırılmadığı için abone sayısı ilk önce 1000'den 600'e, sonra 300'e azaltılmıştır. Bu 300 abonenin kimlerden oluşacağı, kimlerin bu hizmetten faydalanacağı belediyenin takdirine bırakılmıştır. Abone sayısının azaltılmasından başka bir diğer çözüm olarak şehir merkezi güneyden kuzeye doğru yoğunluğa göre ikiye ayrılmış ve dönüşümlü olarak elektrik hizmeti sağlanmıştır. Bununla beraber abonelerden asgari kullanım ücreti alınmasına devam edilmiştir. Elektrik birim fiyatına zam yapılmasına rağmen, belediye elektrik işinde zarar etmiştir. Aksaklıklar devam edince belediye, kamu kurumu olmasının da avantajıyla 1948 yılında iki motor daha satın alarak hizmet alan ve kalitesini yükseltmek istemişse de ancak 1950 yılında yeni motorları faaliyete sokabilmiştir.

Türkiye'de pek çok alanda önemli değişimin ve gelişmenin başlangıcı olarak kabul edilen 1950 yılından itibaren Demokrat Parti'nin bu alanda uygulamaları söz konusudur. Hem ekonomide özel teşebbüsün artması hem de enerjide barajların katkısı önemli miktardadır. Demokrat Parti iktidarında şehrin yöneticileri ve önde gelenlerinin girişimleriyle 1958 yılında iki motor daha şehre getirilmiştir. Seyhan barajının tamamlanmasıyla Adana tam gün elektrik hizmetine kavuşmuş, belediye idaresindeki motorlar satın alınarak Urfa'ya getirilmiştir. Bu müdahale de elektriği yeterli seviyeye ulaştıramamıştır. Nitekim hem yakıt hem de rutin arıza ve tamirat işlerinden dolayı elektrik kesintileri şehrin önemli bir sorunu olarak devam etmiştir. Bu yıldan yaklaşık 14 yıl sonra şehrin elektrik sorunu büyük oranda çözülmüştür. Keban barajının faaliyete geçmesiyle 1972 yılında şehir tam gün elektrik hizmeti alabilmiştir.

Kaynakça

Resmi Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık-Muamelat Genel Müdürlüğü: 30.10.0.0/157.102, 30.10.0.0/219.477.

Başbakanlık-Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı: 30.11.1.0/159.3.12. 30.11.1.0/135.41.19.

Başbakanlık-Kararlar Daire Başkanlığı: 30.18.1.1/13.17. 30.18.1.1/13.26. 30.18.1.1/19.39. 30.18.1.1/19.43. 30.18.1.2/3.27. 30.18.1.2/3.25, 30.18.1.1/30.62, 30.18.1.2/23.65, 30.18.1.1/19.29.

Nafia Vekaleti: 230.0.0.0/144.29. 230.0.0.0/12.48. 230.0.0.0/139.10.

Siyasi Partiler: 490.18.1.2/1285.274.

Siyasi Partiler-Cumhuriyet Halk Partisi: 490.1.0.0/1234.111.1.

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

A. (DVNS. İMTZ. D. (İmtiyaz Defteri): No: 2/112. 2/106. 2/123.

BEO. (Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri): 1597/119714. 1703/127673. 1995/149618. 818/61293. 799759906.

İ. ŞD (İrade-Şûrâ-yı Devlet): 32/1579.

İ. HUS. (İrade-Hususi): 116/59.

İ. RSM. (İrade-Rüsumat): 6/22.

Y. A. RES. (Resmi Maruzat Belgeleri): 28/49. 29/36.

Y. MRZ. D. (Yıldız Maruzat Defterleri): 11397.

Düstur, Tertip: 1. Cilt: 5.

Gazeteler

Akgün Gazetesi

Demokrat Türkiye Gazetesi

Demokrat Urfa Gazetesi

Urfa'da Millî Gazetesi

Urfa Postası Gazetesi

Urfa'da Ulusal Gazetesi

Urfanın Sesi Gazetesi

Yenilik Gazetesi

Yeni Işık Gazetesi

Yeni Urfa Gazetesi

Araştırma ve İnceleme Eserler

Altun, H. (2017). Transformantörde polaritenin önemi ve deneysel olarak belirlenmesi, *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 29(2), 137-146. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/343525>.

Akalın, M. (2017). *Urfa'nın kurtuluşuna dair üç hatırat*. ŞURKAV Yayınları.

Akalın, M. (1999). *Cumhuriyet Halk Fırkası Urfa Heyet-i İdaresi Mukarrerat Defteri (1924-1926)*. ŞURKAV Yayınları.

Akpirinç, E. (2019). *Yerel halkın kültürel miras algısı, farkındalığı ve deneyimi: Şanlıurfa örneği* [Yüksek Lisans Tezi] Harran Üni.

Adıbelli, H. (2011). Tarsus demek, bir yerde elektrik demek. *Türkiye'de ilk elektrik Tarsus ve barajları*, (s. 1-25). içinden. Aratos Kitaplığı.

- Alpeböz, N. (Yıl Yok). İstanbul elektrik işletmesi'nin tarihçesi, ÜDK, 179, 23-27. https://www.emo.org.tr/ekler/18c255f89434eab_ek.pdf?dergi=371.
- Arslan, O. (2014). *Eskişehir'in elektrifikasyon tarihi (1916-1944)* [Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üni.
- Arslan, O. (2017). Tarsus elektrik altyapısı tarihine bir bakış (1906-1938), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII(1), 1-16. <https://doi.org/10.18513/egetid.327725>.
- Bahadır, O. (2001). *Elektriğin kısa tarihi*. TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi Yayınları.
- Batu, B. (2020). *İstanbul'da elektrik öncesi ve sonrası mekân aydınlatmaları üzerine bir inceleme* [Yüksek Lisans Tezi] Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni.
- Bulutoğlu, K. (1970). *100 soruda Türkiye'de yabancı sermaye*. Gerçek Yayınevi.
- Coşkun, Y. (2013). *20. yüzyılın çeyreğinde İstanbul'da aydınlatma aracı olarak elektrik* [Yüksek Lisans Tezi] Gazi Üni.
- Damlıbağ, F. (2020). Osmanlı Devleti'nde elektriğin yayılması, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XX(40), 149-173. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/56945/801249>.
- Dağ, M. (2021). *Urfa'da sağlık (1900-1950) hastaneleri eczaneler, hekimler ve hastalıklar*. Hiper Yayınları.
- Dağ, M. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Urfa'nın ilk eczaneleri ve sağlık personeli, *Şehir ve İrfan Dergisi*, 5, 90-105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sehirveirfan/issue/64036/968770>.
- Dinçel, A. (1973). *Türkiye'de elektrikleendirme hizmetlerinin anı ve belgelerle tarihçesi* 50. yıl. Türkiye Elektrik Kurumu Yayınları.
- Erol, E. (2007). *Türkiye'de elektrik enerjisinin tarihi gelişimi: 1902-2000* [Doktora Tezi] İstanbul Üni.
- Eser, G. (2020). Urfa belediye başkanlığı'nda Ömer Alay dönemi. *İstanbul üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cemal Aksu Armağan Kitabı*, (1. Baskı, s. 501-517). içinden, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Gençosman, M. N., (1960). Belediyecilikte aydınlatma vasıtaları ve tekâmülü. *İller ve Belediyeler Dergisi*, 16(174), 151-152. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13419>.
- İnan, K. (1978). Bilim ve teknolojide devrimler yaratan bir olay: elektrik, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 259-260, 245-263. https://www.emo.org.tr/ekler/36258b3c74f0805_ek.pdf?dergi=330.
- Kayabaşı, S. (1999). *Türkiye'de elektrik enerjisi üretimi ve tüketimi* [Yüksek Lisans Tezi] Ankara Üni.
- Kaymaz, A. R., Elitaş, C. (2005). Nazım hesaplar ve muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm Dergisi*, 71,104-115. <https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/71MaliCozum/11%20cemal%20elitas.pdf>.
- Karayaman, M. (2014). Ankara elektrik Türk anonim şirketi tarihçesi (1929-1939), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, XVI(1), 50-72. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13419>.
- Karayaman, M. (2013). *İlker şehri Uşak'ta elektrik serüveni*. İzmir.
- Koç, Y. (2010). Elektriği millileştirmiş ve devletleştirmiştik, *Aydınlık Dergisi*, 1-3. <https://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323724111a.pdf>.
- Koylu, Z., Arslan, O. (2014, Kasım 12-15). I. Dünya savaşı sürecinde bazı Osmanlı kentlerinde elektrikle aydınlatma girişimleri. *Savaşan Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle Yüzyüncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, Antalya, Türkiye.
- Küçük, S. (2022). Elektriğin tarihi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(56), 38-55. https://www.academia.edu/72651727/Elektri%C4%9Fin_Tarihi_History_of_Electricity_.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1990). *Şanlıurfa 1850-1950, fotoğraflarla zaman, mekân, insan*. ŞURKAV Yayınları.
- Kürkçüoğlu, A. C. (2011). *Urfa-fotoğraflarla evvel zaman içinde*. Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları.
- Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. Homer Kitabevi.
- Osten, N. (1938). *İdari mukavele ve amme hizmeti imtiyazlarının hukuki mahiyeti*. Üniversite Kitabevi.
- Özdemir, N. (2016). İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de elektriğin tarihsel gelişimi (1850-1938), *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 17-32. <https://doi.org/10.21021/osmed.89880>.

Özdemir, N. (2018). Cumhuriyet dönemi enerji politikaları çerçevesinde Türkiye elektrik kurumu [Doktora Tezi] Ankara Üni.

Paydaş, K., Tanık, İ. H. (2019). Urfa'da genel seçimler 9., 10. ve 11. dönem, *Mukaddime Dergisi*, 10(1), 53-75. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.452663>.

Pınar, M., Özduşgun, Y. (2016). Urfa halkevi ve faaliyetleri (1934-1951), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 870-881. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/urfacomunity-home-and-activities-19341951.pdf>.

Karıptaş, F. S., Aytis, S., Karıptaş, F. (2020). Geçmişin elektrik santralleri nasıl günümüzün sanat merkezleri oldu? *Yapı Dergisi*, 459, 20-25. https://www.researchgate.net/publication/345692653_Gecmisin_Elektrik_Santralleri_Nasil_Gunumuzun_Sanat_Merkezleri_Oldu.

Takım, A. (2012). Demokrat Parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2(67), 157-187. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002251

Tanık, İ. H. (2019). Demokrat parti döneminde Urfa (1950-1960) [Tez No: 574167] Harran Üni.

Toprak, Z. (1993). Aydınlatma, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt: 1, s. 476-481. <https://docplayer.biz.tr/31058762-Zafer-toprak-aydinlatma-osmanli-donemi-dunden-bugune-istanbul-ansiklopedisi-1993-cilt-1-s.html>.

Gürbüz, A. U. (2006). Elektrik sektöründe özelleştirme ve Türkiye'de serbest tüketici uygulaması [Yüksek Lisans Tezi] İstanbul Teknik Üni.

Yarbaşı, E. (2008). Türkiye tekdüzen muhasebe sisteminde nazım hesapların önemi ve dış ticaret işletmelerinde yeri, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 223-237. <https://www.ticaret.edu.tr/uploads/yayin/dergi/s13/223-237.pdf>.

Yılmaz, E., Eroğlu, S. (2013). Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den camiye dönüştürülmüş yapılar, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 1-12. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11407/136188>.

Yurtoğlu, N. (2018). Cumhuriyet Türkiyesinde elektrik enerjisi üretimi ve enerji politikaları (1923-1960), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(2), 227-280. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd/issue/40613/488932>.

Zengin, E. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e örnek bir idareci: Vali İbrahim Ethem Aykut'un hayatı ve idari faaliyetleri, *Mavi Atlas Dergisi*, 8(2), 412-426. <https://doi.org/10.18795/gumusmaviatlas.758409>.

İnternet Kaynaklar

(<https://www.facebook.com/UrfaEskiFotograflari/photos/pb.100033613454233.-2207520000../2721737427952193/?type=3>, Erişim Tarihi: 19.09.2022)

(<https://www.facebook.com/UrfaEskiFotograflari/posts/3654924304633496/>, Erişim Tarihi: 19.09.2022).

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, çalışmanın verilerinin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala gerekli dikkat ve özeni göstermiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

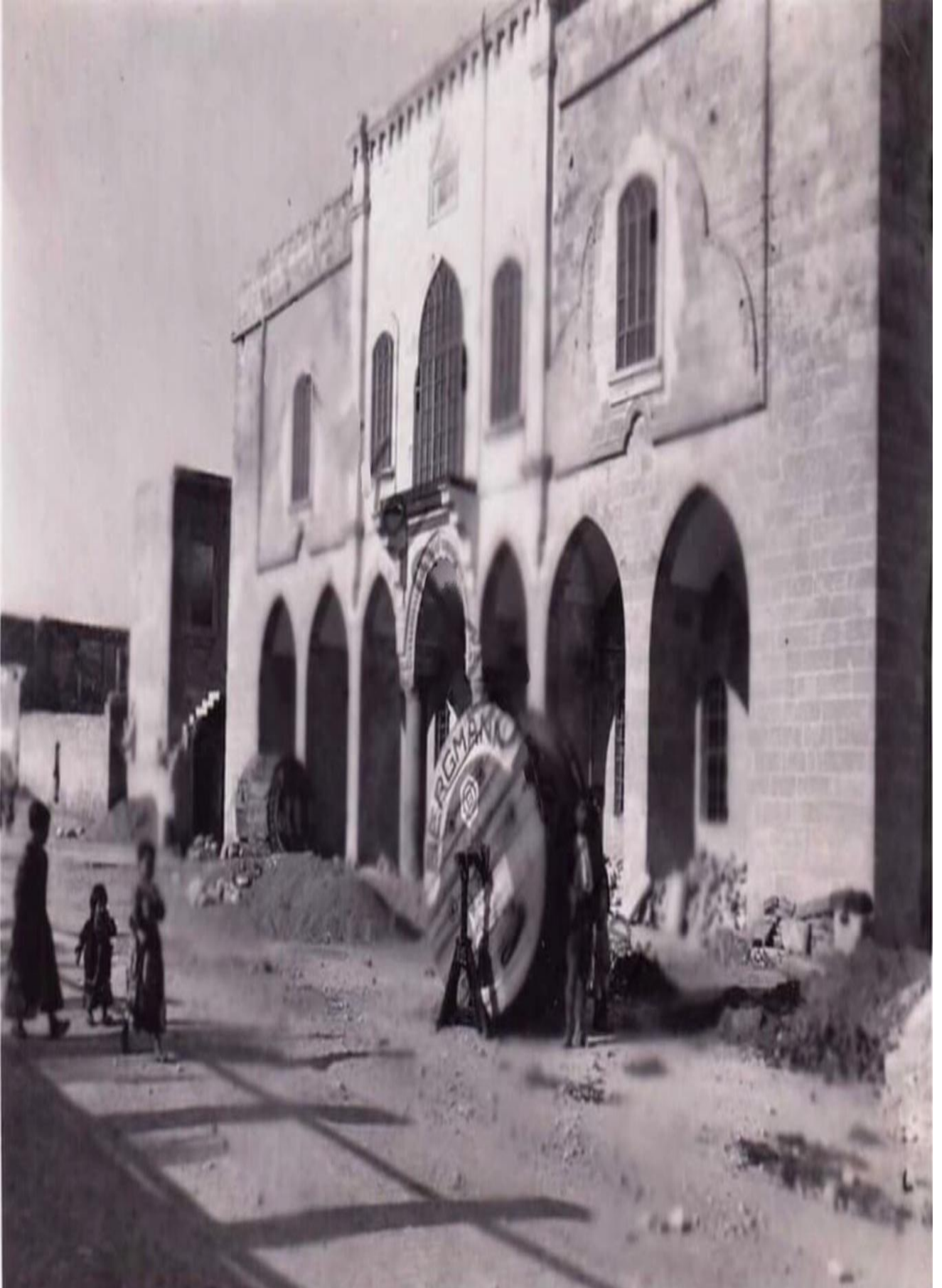
Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

EKLER

EK-1. Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi tarafından 1930'lı yıllarda elektrik santrali olarak kullanılan yapı.

(Kaynak: <https://www.facebook.com/UrfaEskiFotografлари/posts/3654924304633496/>, Erişim Tarihi: 19.09.2022).

EK-2. Tarihi kesin olarak tespit edilemeyen görselde getirilmiş olan dizel jeneratörlerden biri ile şirket çalışanlarına aittir.

(Kaynak: <https://www.facebook.com/UrfaEskiFotografllari/photos/pb.100033613454233.2207520000../2721737427952193/?type=3>, Erişim Tarihi: 19.09.2022)

İzmir' in Cumhuriyet ile Birlikte Yeniden İnşası ve İzmir Şehir Anıtlarının Cumhuriyet Temsili

The Reconstruction of Izmir with the Republic and the Representation of the Republic in Izmir City Monuments

Ahmet TOKMAK

Dr. Izmir Provincial Directorate of National Education Measurement and Evaluation Centre, Izmir, Türkiye
Dr. İzmir İl Millî Eğitim Müdürlüğü Ölçme Değerlendirme Merkezi, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-3902-5825 / E-mail: tokmak87@hotmailcom

İlyas KARA

Assist. Prof. Dr. Amasya University, Education Faculty, Social Studies Education Department, Amasya, Türkiye
Dr. Öğt. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Amasya Türkiye
Orcid: 0000-0003-4755-0037 / E-mail: ilyas.kara@amasya.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Tokmak, A. and Kara, İ. (2023). The reconstruction of Izmir with the republic and the representation of the republic in Izmir city. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 433-450.

Tokmak, A. ve Kara, İ. (2023). İzmir' in Cumhuriyet ile birlikte yeniden inşası ve İzmir şehir anıtlarının cumhuriyet temsili. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 433-450.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 22 May/Mayıs2023

Accepted/Kabul Tarihi: 16 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı

Pages/Sayfa: 433-450

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ahmet TOKMAK and İlyas KARA).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte İzmir şehrinin yaşadığı toplumsal/kentsel dönüşümün ve İzmir şehir anıtlarının Cumhuriyet'i temsillerinin incelendiği bu araştırma nitel yöntem ilkelerine uygun şekilde doküman incelemesi olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda önemli bir liman kenti olan İzmir'in işgaller ve savaşlar nedeniyle önemli hasarlar aldığı, mimari açıdan kayıpların en büyüğünü ise 1922 Yangını sırasında verdiği görülmüştür. Yangının İzmir'de mimari, sosyal ve ekonomik açıdan çok önemli kayıplara ve değişimlere neden olduğu saptanmıştır. Büyük yangından sonraki yıllarda İzmir'in yeniden bir inşa süreci yaşadığı, bu süreçte hem yangının şehirde açtığı yaraların sarıldığı hem de yeni yönetim biçimi olan Cumhuriyet'i yansıtan yeni eserlerin inşa edildiği belirlenmiştir. Büyük bölümü yeniden inşa edilen İzmir'in sosyolojik yapısı ve ekonomisi de bu süreçte büyük bir değişime uğramıştır. Şüphesiz bu değişime etki eden faktörlerden biri de ülkenin yeni yönetim biçimi olan Cumhuriyet'tir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in getirdiği yeni anlayışın korunması, yapılan yeniliklerin kalıcılığının sağlanması, gelecek nesillere Cumhuriyet bilincinin kazandırılması, ekonomik ve siyasi zaferlerle taçlandırılan savaş tarihinin bilinmesi için ülke genelinde yıllar içinde yaygınlaştırılan anıt kültürünün İzmir'de de kendini gösterdiği, bu anıtların İzmir'de Cumhuriyet'i simgelediği tespit edilmiştir. Bu tespitler ışığında bu çalışmada İzmir' de kentin farklı bölgelerinde konumlandırılan anıtların Cumhuriyet'i temsiliyeti biçimsel ve anlamsal olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın anıt kültürünün yaşatılması, Cumhuriyet değerlerinin korunması, kent kültürü için önemli bir sembol haline gelen anıtların anlamsal önemlerinin anlaşılması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak İzmir şehir merkezinde bu araştırma kapsamında tespit edilen anıtların dikkat çekici oldukları, Cumhuriyet'i ve belirli bir fikri temsil ettikleri, anıta konu olan olay ya da durum ile ilgili bir imaj çizdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İzmir, cumhuriyet, 1922 İzmir yangını, anıt

Abstract

This research, which examines the social/urban transformation experienced by the city of Izmir with the proclamation of the Republic and the representation of the Republic by Izmir city monuments, was carried out as a document analysis in accordance with the principles of qualitative method. As a result of the research, it was observed that Izmir, an important harbour city, suffered significant damages due to occupations and wars, and the greatest architectural loss occurred during the Fire of 1922. The fire caused significant architectural, social and economic losses and changes in Izmir. In the years following the great fire, Izmir underwent a reconstruction process, during which both the wounds caused by the fire were healed and new works reflecting the new form of government, the Republic, were built. The sociological structure and economy of Izmir, most of which was rebuilt, also underwent a major change in this process. Undoubtedly, one of the factors affecting this change is the Republic, the new form of government of the country. In this context, it has been determined that the monument culture, which has been spread throughout the country over the years in order to protect the new understanding brought by the Republic, to ensure the permanence of the innovations made, to give future generations the consciousness of the Republic, to know the history of the war crowned with economic and political victories, has also manifested itself in Izmir, and these monuments symbolise the Republic in Izmir. In this context, in this study, the representation of the Republic by the monuments located in different parts of the city in Izmir has been analysed formally and semantically. It is thought that the study will contribute to the literature in terms of keeping the monument culture alive, protecting the values of the Republic, and understanding the semantic importance of monuments that have become an important symbol for urban culture. As a result, it has been observed that the monuments identified within the scope of this research in Izmir city centre are remarkable, represent the Republic and a certain idea, and draw an image about the event or situation that is the subject of the monument.

Keywords: Izmir, republic, 1922 Izmir fire, monument

Giriş

*Yurdun budununu korumak için ölenleri saygı ile an.
Ödemiş-Birgi Şehitlik Anıtı*

İzmir tarih boyunca farklı dönemlerde Türk hakimiyeti altında yaşamış ancak şehirdeki Türk hakimiyeti geçmişten günümüze kesintisiz olarak devam etmemiştir. Şehrin kurulduğu bölge tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı topluluklara ev sahipliği yapmıştır. Geçmişten günümüze bu süreç bölgenin farklı kültür, din, dil ve ırk çeşitliliği ile şekillenmesini sağlamıştır. 1402 yılında Liman kalesinin Timur tarafından ele geçirilmesi ile başlayan kalıcı Türk hakimiyeti geçici olarak 1919-1922 Yunan işgali ile sekteye uğramış olsa da Cumhuriyet ile birlikte kent modern bir Türk şehrine dönüşmeye başlamıştır (Ayönü, 2009). Kentin geçmişten günümüze tarihsel seyri incelendiğinde farklı isimlerle ve farklı hâkim güçlerle anıldığı görülmektedir. İlkçağlardan itibaren aktif bir yerleşim bölgesi olarak tercih edilen İzmir şehrinin kurulduğu bölge tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. Bu durum şehrin ismine ilişkin farklı kabullerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İzmir, tarih boyunca *Lesmira*, *Zmirra*, *İsmira*, *Samorna*, *Samurna*, *Smurna*, *Smurnu*, *Navlühun* gibi farklı isimlerle anılmıştır. Şehrin ismi ile ilgili farklı kaynaklarda Homeros destanında bahsedilen Kral Kinyras'ın kızı Smyrna'ya atıfta bulunulmuştur. Aynı zamanda Antik Dönemde İzmir'den Efes'e giden Amazon kraliçelerinin bu ismi koymuş olabileceği de ifade edilmektedir (Erhat, 1996). Öte yandan Kayseri Kültepe'de bulunan M.Ö 2000'li yıllara ait Hitit metinlerinde *Ti-Smurna* diye bir yerden bahsedildiği belirlenmiş ve şehrin isminin buradan geldiği kabul edilerek *Smyrna* isminin kökenine yönelik Anadolu bir isim olduğu tezi ortaya atılmıştır (Çiçek, 2006). Ancak bu metinlerde bahsedilen *Tismurna* şehrinin Orta Anadolu'da başka bir yeri tarif ettiği, şehrin *Smryna* ismine dönüşen ilk halinin *Samurna* olduğu Afyonkarahisar yakınlarında bulunan Beyköy'de, Mira kralının belirli bir döneme ait faaliyetlerini konu olan Luwice yazıt ile birlikte netleşmiştir (Ürkmez, 2018). Kentin tarih boyunca yerleşim yeri olarak kullanılmasına ilişkin ilk kanıtlar Eski Smyrna- Bayraklı Höyüğü kalıntılarında dayandırılmakla birlikte, şehrin yaşadığı kritik dönüm noktaları olarak İyonlar dönemi, Pers hakimiyeti, Büyük İskender ve Helenistik dönem, Seleukos Krallığı ve Pergamon Krallığı dönemleri, Roma İmparatorluğu ve Doğu Roma İmparatorluğu dönemi, Cenevizliler, Türk Beylikleri dönemi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve Cumhuriyet dönemi sayılabilir (Ürük, Pınar, 2013; Daş, 2013; Arı, 2013; Ersan, 2013). Yerleşim yeri olarak kullanılmaya başladığı ilkçağlardan itibaren coğrafi etkiler, savaşlar, istilalar, yangınlar gibi farklı sebeplerle defalarca yeniden kurulan kent, bugün Kanlıkaya Burnu ile Aslan Burnu arasındaki İzmir körfezinin kıyı, iç ve kuzey kesimleri ile, İzmir yarımadası olarak anılan Karaburun-Çeşme-Urla-Seferihisar-Güzelbahçe yarımadasının güney kesimine dağılmış bir şekilde il sınırları çizilmiş olarak 11.891 km²'lik alana yayılmış önemli bir liman ve turizm kenti olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde 11'i merkez ilçe olmak üzere toplam 30 ilçeye ayrılmış olarak yönetilen şehir, Cumhuriyet Dönemi öncesinde 11 ilçeye ayrılmış şekilde yönetilmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında mevcut ilçe yönetimlerine 1923-1960 yılları arasında 7 ilçe yönetimi, 1960-2008 yılları arasında ise 12 ilçe yönetimi katılarak günümüzdeki durumunu almıştır (İçişleri Bakanlığı, 2023).

Kentin ilkçağlardan itibaren yaşadığı hakimiyet değişiklikleri, şehir için gerçekleşen pek çok mücadele bölgenin ve kentin önemini ispatlar niteliktedir. Bir liman kenti olarak tarih boyunca önemini koruyan şehir en önemli dönüm noktalarını ise 1922 İzmir yangını ve ilerleyen yıllarda Cumhuriyet ile birlikte kentin yeniden inşa edilmesi süreçleri ile yaşamıştır. Modern bir kent olarak büyük ölçüde yeniden inşa edilen şehrin sosyolojik yapısı, ekonomisi bu süreçte büyük bir değişime uğramıştır. İzmir yangını ile ortaya çıkan imkansızlıklar Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte alınan kararlar sayesinde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Öte yandan Cumhuriyet'in yaşatılması, halkın kazanılan bağımsızlık ile birlikte Cumhuriyet'e duydukları derin sevgi ve saygının temsiliyeti bağlamında şehrin farklı yerlerine anıtlar yapıldığı görülmektedir. Literatür incelendiğinde İzmir şehrine yönelik farklı kapsamda gerçekleştirilmiş pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir. Kasaba (1993) tarafından yapılan çalışmada İzmir'in 16. ve 19. yüzyıllar arasında yaşadığı değişim nüfus, ticaret, sosyolojik yapı vb. farklı değişkenler çerçevesinde incelenmiştir. Tatlıdil (2009) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise kent ve kent kimliği üzerinden İzmir şehri incelenmiş, İzmir şehrinin kent kimliği bağlamında yaşadığı dönüşüm tartışılmıştır. Pazarlıoğlu (2007) yaptığı çalışmada iç göçe sebep olan faktörleri İzmir şehri üzerinden açıklamış, şehrin iç göç için çekici bulunan unsurlarını ortaya koymuştur. İzmir'in dönemsel olarak detaylı bir şekilde yapısını inceleyerek 1950-1960 yılları arasında şehrin demografik yapısını, kentsel olanak ve hizmetlerini, ekonomik, eğitim, kültür, sanat yaşamını ve toplumsal yaşantıyı ortaya koyan Gölgesiz Gedikler' in (2012) çalışması ise şehir literatürü açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Yine Gölgesiz Gedikler tarafından İzmir kahvehane kültürü (2019) gibi farklı kapsamda konular araştırılmıştır. Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan İzmir Kent Ansiklopedisi, Savaşır (2020) tarafından gerçekleştirilen Kemeraltı kültürünü konu edinen araştırma çalışması, Kılıç ve Aydoğan (2006) tarafından gerçekleştirilen Kemeraltı tarihi konulu araştırmalar ise belirlenen diğer çalışmalardır. İzmir kent tarihi, kültürü, sosyoekonomik ve toplumsal yapısı, farklı kentsel semboller hakkında yapılan

araştırmalar kentin zengin tarihsel arka planını ortaya koyar niteliktedir. Öte yandan anıtları Atatürk heykelleri bağlamında kült, estetik ve siyaset açısından ele alan Tekiner (2021) tarafından kaleme alınan Atatürk Heykelleri adlı çalışma anıt ve heykel kültürünün anlaşılması adına oldukça önemli bir eser olarak gösterilebilir. Bununla birlikte İzmir şehri özelinde Ertoğun (2022) tarafından gerçekleştirilen tez çalışması ise İzmir şehir anıtlarını bir bütün halinde ele alan önemli bir kaynak çalışma olarak gösterilebilir.

Bu araştırmada literatürde İzmir şehri ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalardan farklı olarak şehrin yaşadığı dönüşüm 1922 İzmir yangını ve Cumhuriyet'in ilanı temele alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte şehrin farklı bölgelerine konumlandırılan anıtların Cumhuriyet'i temsiliyeti biçimsel ve anlamsal olarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın anıt kültürünün yaşatılması, Cumhuriyet değerlerinin korunması, kent kültürü için önemli bir sembol haline gelen anıtların anlamsal önemlerinin anlaşılması açısından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Belirlenen ana amaç doğrultusunda ortaya çıkan araştırma soruları şunlardır;

- Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte İzmir şehri toplumsal ve kentsel açıdan nasıl bir dönüşüm yaşamıştır?
- İzmir şehir anıtlarının bir fikri temsil etme bağlamında Cumhuriyet'i temsilleri nasıl değerlendirilebilir?

Yöntem

Bu araştırma nitel yöntem ilkelerine uygun olarak doküman incelemesi şeklinde gerçekleştirilmiş, İzmir şehrinin yaşadığı dönüşüm kent arşivi kaynakları ve İzmir şehrine ilişkin yapılan araştırmalar değerlendirilerek ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Doküman olarak toplanan verilere erişim Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesinde bulunan süreli yayın grubu, yazılı belge grubu, görsel belge grubu, defter grubu, nadir eserler grubu, kitap grubu, İBB kent kitaplığı ve açık arşiv kategorilerinden sağlanmıştır. İzmir'e ilişkin oldukça geniş bir döneme ait arşive sahip olan kent arşivi ve müzesi içerisinde ilgili kategoriler içerisinde özellikle 1922 ve sonrasında konu edinen dokümanlar incelenmiştir. Ayrıca kentte yaşanan mimari değişimin irdelendiği bölümlerde yer verilen binalar araştırmacı tarafından fotoğraflanarak çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümünde konu edilen şehir anıtlarının Cumhuriyet temsillerinin incelenmesi için belirlenecek anıtlarda belirli kriterler aranmıştır. Çalışmaya dahil edilerek incelenecek anıtların şehrin merkezi bölgelerinde olması, şehir yaşantısı içerisinde bir durak noktası haline gelmiş olmaları, çeşitli resmi kutlamalar için tören alanı olarak kullanılmalrı ve Cumhuriyet kültürünün yaşatılması açısından halk tarafından bir temsil olarak görülmeleri temel kriterler olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda öne çıkan İzmir Atatürk Anıtı, Cumhuriyet Ağacı Anıtı, Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı, Zübeyde Hanım Anıt Mezarı incelemeye dahil edilmiştir. Belirlenen anıtların ziyaretleri araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş ve ziyaretler esnasında araştırmacı tarafından fotoğraflar çekilerek çalışmaya dahil edilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bu kısmında araştırma sorularına bağlı olarak şehrin yaşadığı kentsel dönüşüm ve şehrin farklı bölgelerine yayılmış anıtların Cumhuriyet'i temsiliyetleri bağlamında elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

1. Cumhuriyet'in İlanı ile Birlikte İzmir Şehri Toplumsal ve Kentsel Açından Nasıl Bir Dönüşüm Yaşamıştır?

1.1. Osmanlı'dan Cumhuriyete Kentin Dönüşüm Süreci

İzmir'in modern bir kent görünümüne kavuşmasının temellerinin 19. yüzyılda atıldığı söylenebilir. Ancak bu sürecin tarihsel arka planı bağlamında 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının kent üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin ham madde kaynaklarının yurtdışına çıkarılmasını engellemek maksadıyla tekel uygulamasını yürürlüğe sokmuştur. Bunun sonucunda Büyük Britanya ile ticari bir ayrılığa düşülmüştür. Öte yandan bu ayrılığa rağmen Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çıkardığı isyanın bastırılmasında İngilizlerin yardımına başvurulmuştur. Mustafa Reşit Paşa'nın isyanın bastırılmasına yönelik İngilizlerden istediği bu yardım ise ticari anlamda Büyük Britanya'ya önemli ayrıcalıklar sağlayan Balta Limanı Ticaret Anlaşmasının doğmasına neden olmuş, bu durum ise Osmanlı Devleti'ni Avrupalı devletlerin açık bir pazarı haline getirmiştir (Karabacak, 2022). Yapılan bu anlaşmanın etkileri ise özellikle liman kentleri açısından toplumsal ve kentsel olarak büyük bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu liman kentlerinden biri ise şüphesiz İzmir olmuştur. Bu dönüşüm sürecinin kritik dönüm noktalarından biri ise yabancı devletlerin gelişen ticari ilişkiler ile birlikte kendi vatandaşlarına yönelik taşınmaz mülk edinebilmeleri hakkı tanınması konusundaki ısrarları olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti' nin yabancıların yasa dışı mülkiyet edinmelerinin önüne geçmek adına yabancılarla mülk edinme hakkının önünü açması ile sonuçlanmıştır (Berki, 1955; Bilici, 2014). Yabancıların mülk edinme hakkı

elde etmeleri ile birlikte İzmir şehir nüfusunda yabancı nüfusun oranı hızlı bir şekilde artmıştır. 1844 yılında ordu düzeni, askere alma usullerini değiştirme ve vergiler konusunda kararlar alabilmek amacıyla II. Abdülhamit'in emriyle bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayım verilerine bağlı olarak 1847 yılında on beş bin kişi olan nüfus 1880 yılına gelindiğinde elli bin kişi gibi önemli bir sayıya ulaşmıştır (Yılmaz, Yetkin, 2002a).

2 Haziran 1926 tarihinde çıkartılan 896 sayılı "İlk Genel Nüfus Sayımı" kanunu doğrultusunda ilk genel nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen nüfus sayımı nüfusun cinsiyet dağılımı, okuryazarlık durumu, kullandığı diller, milliyet gibi değişkenler açısından istatistikleri ortaya çıkartması açısından oldukça önemli bir sayım olarak değerlendirilebilir. Toplanan bilgiler geleceğe yönelik belirlenecek eğitim, sağlık, ekonomi, savunma gibi konularda alınacak kararların ne yönde ve ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğine ilişkin Cumhuriyet yönetimine önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur. Aynı zamanda şehir yönetimleri içinde bu veriler oldukça kıymetli bilgiler sunmuştur. 1927 yılında gerçekleştirilen genel nüfus sayımında İzmir'in nüfus toplamı 271.373 kişisi erkek, 260.636 kişi ise kadın olmak üzere toplam 532.009 kişi olarak belirlenmiştir. 1927 sayımı doğrultusunda İzmir toplam nüfusunun özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1' de sunulmuştur (Polat, 1994; Türk Ocakları, 1928).

Tablo 1.

İzmir Nüfusuna İlişkin Bilgiler (1927 yılı genel nüfus sayımı)

Konuşulan Dile İlişkin İstatistikler		Milliyete İlişkin İstatistikler		Dine İlişkin İstatistikler		Mesleki Dağılıma İlişkin İstatistikler	
Türkçe	487.825	Türk	519.192	İslamiyet	501.379	Ziraat	129.898
Rumca	7.531	Alman	155	Hristiyan (Katolik)	5.196	Sanayi	24.162
Ermenice	26	Arnavut	116	Hristiyan (Protestan)	495	Ticaret	22.289
Fransızca	1.726	İngiliz	670	Hristiyan (Ortodoks)	591	Memur	3.887
İtalyanca	1384	Avusturyalı	131	Hristiyan	112	Hâkim	662
İngilizce	369	Belçikalı	54	Musevi	18.157	Ordu Mensubu	13.519
Arapça	447	Bulgar	346	Diğer dinler	41	PTT çalışanı	1.709
Acemce	21	Fransız	610	Dini inanç belirtmeyen	14	Serbest	3.303
Yahudice	16.800	Yunan	525			Diğer meslek grupları	8.978
Çerkezce	645	Macar	129				
Kürtçe	1.253	İtalyan	3.075				
Tatarca	101	Leh	6				
Arnavutça	2.260	Romanyalı	44				
Bulgarca	1.368	Rus	51				
Diğer diller	4.249	Sırp	347				
		Ermeni	20				
		Diğer Avrupa Ülkeleri	211				
		Asya ve Afrika Ülkeleri	225				
		Belirlenemeyen	118				

Cumhuriyet sonrası İzmir nüfusunun özelliklerine bakıldığında şehir nüfusunda oldukça farklı millet, dil ve din çeşitliliği olduğu görülmektedir. Bu durumun temel sebepleri arasında şehrin bir liman kenti özelliği taşımaya devam etmesi gerekçe olarak gösterilebilir. Şehrin değişen ve çeşitlenen nüfus yapısı İzmir'in mimari durumuna ilişkinde bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Artan nüfusun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla yeni okul, cami, resmi bina vb. yapıların inşa edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı şehir nüfusu dışında aynı zamanda şehirlerin kentsel

mimarileri hakkında da bilgi toplanmasını sağlamıştır. Toplanan bu verilere göre İzmir mimari durumuna ilişkin istatistikler ise şunlardır (Polat,1994; Kaya, 2010);

Tablo 2.

İzmir Mimari Durumuna İlişkin İstatistikler

Kullanılan Ev Sayısı	Kullanılmayan Ev Sayısı	Okul	Cami	Resmi bina	Hamam	Diğer Binalar
124.402	6.086	520	1061	449	90	38.880

İzmir nüfusuna ilişkin 1927 genel nüfus sayımı ile elde edilen bilgilerin 1922 İzmir yangını dikkate alınarak değerlendirilmesinin şehrin sosyal yapısı ve mimari durumunun daha iyi anlaşılması açısından önemli olduğu söylenebilir. İzmir'in işgalden arındırılması sürecinde 13 Mayıs 1922 tarihinde şehir Türklere bırakılmadan önce günlerce sürece ve şehrin sosyal, toplumsal ve ekonomik yapısı için çok güç bir tablo ortaya çıkmasına neden olacak büyük İzmir yangını başlamıştır. Yangın, sahil şeridi boyunca 1 km. şehrin içlerine kadar ulaşacak şekilde 2,5 km boyunca devam eden bir alanı etkilemiş şehrin gelişimi adına yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmış, şehir nüfusu (İzmir merkez yerleşim nüfusu) 350.000 kişiden 130.000 kişiye düşmüş, resmi daireler, hastaneler, okullar ve camiler zarar görmüş, işsizlik artmış, gıda fiyatlarında artışlara neden olmuş, yoksulluk ve asayiş sorunları çoğalmıştır (Kaya, 2017). Öte yandan kente 1924-1934 yılları arasında mübadele ile 13.234 aile olmak üzere toplam 62.947 kişi getirilmiş, kentte büyük bir konut sıkıntısı ortaya çıkmış kira fiyatları yükselmiştir (Kaya, 2010). İzmir yangının toplumsal yapıya ilişkin önemli sonuçlarından bir tanesi ise kentte yaşayan yabancıların büyük oranda şehri terk etmeleri olmuştur. Buna bağlı olarak farklı iş kollarında üretim süreci sekteye uğramış olsa da 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan Misak-ı İktisadi kararları ile birlikte ulusal ekonominin kalkındırılmasına yönelik hedefler İzmir'inde kalkınmasına katkı sağlamıştır.

Görsel 1.

1922 İzmir Yangınına Ait Bir Görsel (Gökdemir, 2007)

Kurtuluş savaşı sürecinde gerçekleştirilen toplantı ve kongrelerde öne çıkan konulardan bir tanesi milli egemenlik olmuştur. Nitekim Kurtuluş Savaşı sonunda sağlanan sınır bağımsızlığı ile birlikte II. Türkiye Büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamış, gerçekleştirilen seçimler sonucunda 14 Ağustos 1923' te Fethi Okyar hükümeti kurulmuş ancak artan eleştiriler nedeniyle 26 Ekim 1923 tarihinde görevi bırakmak zorunda kalmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilerek İsmet İnönü' ye ilk Cumhuriyet hükümetini kurma görevi verilmiş, Ali Fethi Okyar ise meclis başkanı seçilmiştir. Bu sürecin ortaya çıkardığı temel ihtiyaçlardan en önemlisi yönetim biçiminin belirlenmesi olmuştur (Balkaya, 2005; Tuna, 2021).

1.2. Cumhuriyet ile Birlikte Kentin Yeniden İnşası

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ülkenin yönetim şekline ilişkin açılan kriz ile birlikte ülke genelinde savaş sonrası kötü durumda olan ekonominin kalkındırılması için süratle çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde İzmir'in savaşın yıkıcı etkisini yoğun bir şekilde hissettiği söylenebilir. Bu durum görece kentin ihtiyaçlarının diğer şehirlerden daha

fazla olmasına neden olmuştur. Diğer yandan 1922 İzmir yangınının etkileri, mübadele ile kente gelenlerin mesken sorunlarının çözülmesi konuları başlıca unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte mübadele kararları gereği bölgeden ayrılan Rumlar ve diğer yabancıların farklı sektörlerde üretim açısından oluşturduğu boşluk ekonomik olarak önemli bir sorun ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu dönemde mübadele ile kente gelenlere vaat edilenlerin gerçekleştirilmesi ile ilgili zaruri haller İzmir özelinde durumu zorlaştırmıştır. Ancak İzmir şehrinin 19. yüzyıl Osmanlı döneminden bu yana taşıdığı kent kimliği, şehirde ortaya çıkan ihtiyaçların hangi öncelik ile çözülmesi gerektiğine ilişkin yol göstericilik açısından politika ve karar vericilere kolaylık sağladığı söylenebilir (Yetkin, Yılmaz, 2002a).

İzmir İktisat Kongresi'nin ulusal ekonomik yapılanmaya ilişkin çizdiği milli politika kararları ile birlikte yerli sermaye ve sanayinin güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Gerçekleştirilen kongre aynı zamanda İzmir Fuarı'nın doğuşu için kritik bir eşik olmuş; sergi sürecinden panayıra ve panayır sürecinden fuarlaşmaya doğru atılan adımlar şehrin ticari hayatı için oldukça önemli olmuştur (Polat, 2008). Ancak bu süreçte ulusal çapta alınan kararların İzmir özelinde etkilerinin hissedilebilir olması için kentin yeniden liman kenti özelliğinin ön plana çıkarılması, kentin yangın sonrası yeniden imarı sorununun çözülmesi en önemli konular olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kapsamda 1923 yılında kentin yeniden planlanması için Fransız kent planlamacısı Henri Post ve Rene Danger' a başvurulmuş ve 1925 yılında kentin yeniden planlanmasına yönelik proje başlatılmış ancak ilk etapta sürdürülememiş ve sonlandırılmıştır. İlerleyen yıllarda Behçet Uz tarafından seçilen Fransız Le Corbuser' ın sunduğu planlamalar dikkat çekmiş ancak resmi olarak yetkililer tarafından kabul edilmemiş ve hayata geçirilmemiştir (Maeso, Laroche, 2015). Bu girişimlerin yanında gerçekleştirilecek olan kentsel yapılanmanın devlete ciddi bir maddi yük getirecek olması atılacak adımların kararı aşamasında önemli bir değişken olmuştur. Kentin, özellikle yangın alanının yeniden imarı için kabul edilen nihai planlama ise Rene ve Raymond Danger kardeşler tarafından hazırlanmış ve hazırlanan plana ilişkin öncelikli temel beklenti yangın alanının yeniden imarı olmuştur (Güngördü, Eldek Güner, 2019). Bu dönemde belediye tarafından parsellenen arsalar açık arttırma usulü ile satışa çıkarılmış ve bu satışlar sonrasında Osmanlı Bankası, Esnaf ve Ahali Bankası, Borsa Sarayı, Roma Bankası, Büyük Kardiçalı Han, Silahçı Ali Salim İşhanı, Kavafklar Çarşısı gibi yapılar Danger kardeşlerin planına bağlı olarak inşa edilmiş, aynı zamanda gerçekleştirilen bu inşaların sonunda Gazi Bulvarı ve Mimar Kemalettin caddesi açılmıştır (Bilsel, 2009). Bu sürece temel olan mimari üslubun neoklasik Türk üslubu veya milli mimari rönesansı diye de anılan I. Milli Mimari üslubu olduğu söylenebilir. Osmanlı ve Türk sembollerinin sıklıkla kullanılmaya çalışıldığı bu üslup ülke genelinde çoğunlukla kamu binalarının yapımında kullanılmıştır. Yurt genelinde üslubu temsil eden en önemli eserler olarak Büyük Postane, Ankara Etnografya Müzesi, Ankara Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Binası vb. pek çok bina günümüze ulaşmıştır. Üslubu İzmir' de temsil eden bitişik nizam olarak inşa edilmiş en önemli yapı ise Milli Sinema ve Milli Kütüphane binaları olmuştur (Özel, 2015). Bu dönemin 1929 yılında tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran ile sekteye uğraması sonucu İzmir'in mimari yapılaşma hızı yavaşlamış, Behçet Uz'un belediye başkanı seçilmesi ile birlikte 1931 yılı itibarıyla İzmir imarı hareketi yeniden canlanmış, Danger kardeşlerin planları ile ilgili revizyonlar gerçekleştirilmiş; Mustafa Enver Bey Caddesi, İsmet Paşa Bulvarı, Kültürpark ve İzmir Fuar alanı gibi şehrin günümüze ulaşan önemli noktaları imar edilmiştir (Bilsel 2009). Erken modern dönemin etkileri ve II. Ulusal Mimarlık akımı etkisi ile şehre eklenen yeni binalarda modern unsurların kullanılmaya başladığı bu dönem, İzmir'de; Gazi İlköğretim Okulu, Ziraat Mektebi, Konak Cumhuriyet Kız Teknik ve Meslek Lisesi ve Behçet Uz Çocuk Hastanesi gibi yapılarla temsil edilmiş, 1950'lerden sonra ise Kemal Ahmet Aru tarafından hazırlanan şehir planlaması ile yüksek modernizmin etkileri şehirde görülmeye başlanmış ve Büyük Efes Oteli bunun en önemli temsilci yapılarından biri olmuştur (Kayın, 2009; Gölgesiz Gedikler, 2012).

Görsel 2.

İzmir Milli Sinema ve Milli Kütüphane Binası, I. Milli Mimari Üslubu

I. Millî Mimari üslubunun İzmir’deki önemli yapılarından biri olan Milli Kütüphane ve Milli Sinema binasının ortaya çıkış fikri 1900’lerin başında kentte azınlıkların kültürel yaşamı elinde bulundurması ve kapsamlı kütüphanelere sahip olmasının fark edilmesi ile ortaya çıkmış, 1911 yılında bu konuda alınan karar hayata geçirilmeye çalışılmış ve 1933 yılında bina son halini almıştır (Gürlek, 2012).

Görsel 3.

Eski Ziraat Mektebi ve Gazi İlkokulu, II. Milli Mimari Üslubu

II. Milli Mimari üslubun ya da erken modern dönemin önemli yapıları arasında Eski Ziraat Mektebi ve Gazi İlkokulu binası bulunmaktadır. 1920’lerin son döneminde yavaş yavaş etkisini kaybeden I. Milli Mimari üslubu modern üslubun izlerini taşıyor olsa da geleneksel mimarinin getirdiği etkileri sürdürmeye devam etmiştir (Balci, 2022).

Cumhuriyetin ilk dönemleri sonrasında şehirde bayındırlık ve imar faaliyetleri kapsamında yapılanların belirlenmesi açısından çalışma raporları incelendiğinde 1948 yılında; şehir oteli inşaatı, Halkapınar bataklığının kurutulması, Tepecik ve Eşrefpaşa Pazar yerleri, 1953 yılında; Karşıyaka ve Bostanlı sahil şeridinin inşası, 1955 yılında; Altinyol, Güzelyalı ve İnciraltı yolu, Kültürpark içerisinde Evlenme dairesi gibi yapı, yol ve bayındırlık çalışmaları gibi faaliyetlerin hız kazandığı görülmektedir. (İzmir Belediyesi, 1948; İzmir Belediyesi 1953; İzmir Belediyesi, 1955). Diğer yandan köyden kente göçün hızlanması ile birlikte kentin önemli bir sorunu haline gelmeye başlayan plansız yapılaşma ve gecekondu mahallelerinin ortaya çıkması ise belediyenin uzun yıllar çözüm arayışı içinde olacağı bir konu olarak bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır.

2. Bir Fikri Temsil Etme Bağlamında Anıtlar

Cumhuriyet sonrasında inşa edilen şehirlerde karşımıza çıkan önemli yapılardan biri ise anıtlardır. Anıtlar uzun yıllar bir fikri temsil etme bağlamında çoğunlukla geçmişe ait önemli değerlerin yaşatılması ve gelecek yüzyıllarda bu değerlerin tanınması açısından misyon yüklenen simgeler olarak var olsalar da günümüzde bu durumun değiştiği; artık günümüz insanının yaşantısına ilişkin önemli gördüğü tüm değerleri simgeleştirmek ve anımsanmasını sağlamak için anıtlar oluşturduğu görülmektedir (Atay, 2016). Dilimizde *anmak* fiili üzerinden anlam yüklenen anıt kelimesi, Osmanlıca yazılarda abide olarak anılmış, Latince ise hatırlamak kelimesi ile ilişkili *monere* kökünden türetilmiştir (Konar Naş, 2019).

İslamiyet öncesi dönemde heykellere tanrısal anlamlar yüklenmesi sonucunda İslamiyet sonrasında bir kişiye, lidere değer atfeden ya da hatırlatıcı boyutuyla hiçbir şekilde heykel, heykelcik, anıt vb. şeyler yapılması, evlerde böyle şeyler bulundurulması uygun bulunmamış ancak buna rağmen farklı dönem ve coğrafyalarda farklı yapı türlerinde özellikle aslan olmak üzere koyun, koç, çift başlı kartal, ejder figürü, kuş gibi hayvan figürlerinin kullanıldığı görülmektedir. Aydınoğulları Beyliği’ne başkentlik yapmış Birgi’de bulunan Ulu Camii’nin güneybatı köşesinde bulunan aslan figürü bunun önemli örneklerinden biri olarak sayılabilir. Bunun yanında Diyarbakır Ulu Camii hayvan motifleri, Dolmabahçe Sarayı aslan heykeli, Sultan Abdülaziz tarafından 1872 yılında İngiliz heykeltıraş Charles Fuller’e yaptırılan Sultan Abdülaziz’in at üstündeki heykeli sayılabilecek diğer önemli örneklerdir (Oral, 2017).

Anıt kavramına yüklenen anlam dönemsel olarak değişmiş olsa da özü itibarıyla bir kişiyi, önemli bir dönemi veya olayı temsil etmek, hatırlanmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Selçuklu Devleti ve Beylikler Dönemi’nde kullanılan çeşitli hayvan figürlerinin Osmanlı Devleti ile birlikte kullanımı azalmış ancak bir kişiyi hatırlatacak anıtsal özellikler içeren cami, külliye vb. yapıların Osmanlı Devleti Dönemi’nde yoğun olarak inşa edildiği görülmektedir (Sözen, 1973). Özellikle padişahların kendi isimleri ile yaptırdıkları camilerin bu düşüncüyü temsil eden en önemli örnekler olduğu söylenebilir. Fatih Camii Külliyesi, Süleymaniye Camii, Selimiye Camii bunlardan sayılabilecek bazılarıdır.

Anıt türü yapıların heykel veya çeşitli simgesel yapılar doğrultusunda yapımının hızlandığı dönem olarak ise Cumhuriyet Dönemi anılabilir. Kurtuluş Savaşı ile birlikte elde edilen zaferin getirdiği bağımsızlık sevincini ve bu uğurda feda edilen binlerce şehidimizin fedakarlığını temsil edecek anıtsal yapıların sayıları Cumhuriyet sonrası kısa bir dönemde hızla arttığı, ülkenin farklı şehirlerinde yapılan anıtların çoğunlukla yabancı sanatçıların imzasını taşıdığı görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yapılan anıtlardan başlıcaları olarak 1926 yılında Heinrich Krippel tarafından yapılan İstanbul Sarayburnu Atatürk Heykeli, 1927 yılında Pietro Canonica tarafından yapılan Ankara Zafer Anıtı, 1926 yılında Heinrich Krippel tarafından yapılan Konya Atatürk Heykeli, 1927 yılında Pietro Canonica tarafından yapılan Ankara Etnografya Müzesi Atatürk Anıtı, 1927 yılında Heinrich Krippel tarafından yapılan Ankara Ulus Meydanı Atatürk Heykeli, Pietro Canonica tarafından yapılan Taksim Cumhuriyet Anıtı, İzmir Atatürk Anıtı, 1931 yılı Heinrich Krippel Samsun Atatürk Anıtı, 1936 Afyon Zafer Anıtı sayılabilir. Bu anıtlarla birlikte 1935 yılı Josef Thorak- Anton Hanak tarafından yapılan Ankara Güven Anıtı da anıt kültürü için önemli bir diğer eser olarak sayılabilir.

Cumhuriyetin ilk dönem anıt mimarisinde öne çıkan yabancı isimlerin yanında bu dönemde Türk heykeltıraş sanatçıların ortaya çıktığı ve yurdun farklı şehirlerinde eserler verdikleri görülmektedir. Bu eserlerden başlıcaları Ali Nijat Sirel ve Mahir Tomruk tarafından 1928 yılında yapılan Bursa Atatürk Anıtı, 1935 yılında Ali Hadi Bara tarafından yapılan Adana Atatürk Anıtı, 1942 yılı Emin Onat ve Orhan Arda Ankara Anıtkabir sayılabilir. Bununla birlikte 60'lı yıllardan itibaren Türk heykeltıraş sanatçıların ortaya çıkardığı pek çok anıt bulunmaktadır. Bu kapsamda; 1964 yılı Hüseyin Gezer Antalya Ulusal Yükseliş Anıtı, 1962 Levent Aksüt ve Yaşar Marulyalı tarafından yapılan Dumlupınar Anıtı, Ratip Aşir Acudoğlu tarafından yapılan Ankara Ziraat Fakültesi Atatürk Anıtı, 1961 yılı Hakkı Atamulu Erzurum Atatürk Anıtı, İsmail Gökçe Denizli Anıtı, 1972 yılı Fikri Silahtaroglu Diyarbakır Yeni Anıt, Hüseyin Can tarafından yapılan İzmir Eşrefpaşa Tınaztepe İlkokulu Atatürk heykeli, 1963 Hüseyin Anka Özkan Diyarbakır Atatürk Anıtı gibi pek çok anıt sayılabilir.

2.1. İzmir Şehir Anıtları

Kurtuluş Savaşı'nın sembol şehirlerinden biri olan İzmir şehri Cumhuriyet tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Kurtuluş Savaşı sürecinin son savaşı ile birlikte düşmanların yurttan temizlendiği İzmir, savaşın tüm yıkıcı etkilerine maruz kalmış ve sonrasında büyük bir yangınla mücadele etmiş gazi bir kenttir. Savaşın ağır sonuçlarına rağmen hem Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde hem de Cumhuriyet tarihi boyunca İzmir, Cumhuriyet temsili için önemli bir şehir olarak varlığını sürdürmüştür. Bunun yansıması olarak şehrin pek çok yerinde Cumhuriyet temsili anıtlara sıklıkla rastlanmaktadır. İzmir günümüzde 30 ilçeye ayrılmış olarak yönetilmekte ve 11 merkez ilçe dışındaki diğer 19 ilçede de Cumhuriyet temsili anıtlara özellikle şehir meydanlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Ancak bu çalışma İzmir merkez ilçelerinde bulunan Cumhuriyet temsili anıtlar üzerinden yürütülmüştür. Bu kapsamda İzmir'in 11 merkez ilçesinde Cumhuriyet temsili kapsamında değerlendirilebilecek 33 anıt tespit edilmiş ve bu anıtlardan Konak Gündoğdu Cumhuriyet Ağacı Anıtı, Konak Atlı Atatürk anıtı ve Karşıya Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtları üzerinde bulunan yazılar, rölyefler ve figürlerin anlamları ve anıtın Cumhuriyet temsili açısından önemi değerlendirilerek fotoğrafları ile birlikte sunulmuştur. Bu anıtların Cumhuriyet bağlamında farklı konuları rölyefler, yazı ve heykeller aracılığıyla ele almış olması bu çalışma kapsamı için tercih edilmelerinde temel etken olmuştur. İzmir şehir merkezinde belirlenen Cumhuriyet temsili anıtların yapım yılı ve sanatçı ile ilgili Tablo 3'te sunulan bilgilerine İzmir'de yer alan tüm anıtları konu alan, bu konuda temel bir kaynak niteliğinde değerlendirilebilecek Ertoğun'a (2022) ait tez çalışması, İzmir Büyükşehir Belediyesi kayıtları ve anıt bilgilendirme panolarından ulaşılmıştır.

Tablo 3.

İzmir Şehir Merkezinde Tespit Edilen Cumhuriyet Temsili Anıtlar

Anıtın Adı	İlçe	Yapım Yılı	Sanatçı
Boyatlı Garnizon Şehitliği	re Narlıde	1979	-
Kaymakamlık Atatürk Anıtı	re Narlıde	-	-
Halkapınar Şehitliği	Konak	1926	-
Cumhuriyet Ağacı Anıtı ¹	Konak	2003	Ferit Özşen
İzmir Atatürk Anıtı ¹	Konak	1932	Pietro Canonica
İlk Kurşun Anıt	Konak	1974	Turgut Pura

Atatürk ve İsmet İnönü Anıtı		Konak	1993	Tankut Öktem
Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı ¹	ka	Karşıya	1973	Erkal Güngören Tamer Başoğlu
Kaymakamlık Atatürk Anıtı	ka	Karşıya	2006	Ahmet Uzun
Girne Bulvarı Atatürk Anıtı	ka	Karşıya	2016	Cumhur Ata Türk
Bostanlı Atatürk Anıtı	ka	Karşıya	1998	Ekin Erman
Uğur Mumcu Parkı Atatürk Anıtı	ğlar	Karaba	2010	Harun Atalayman
Karabağlar Belediyesi Atatürk Anıtı	ğlar	Karaba	2010	Ekin Erman
Atatürk ve Sporcu Çocuklar Anıtı	ğlar	Karaba	2010	Harun Atalayman
Şehitlik Anıtı	hçe	Güzelba	1973	-
Atatürk Anıtı	hçe	Güzelba	-	-
Atatürk Anıtı	ir	Gaziem	-	-
Atatürk Anıtı		Çiğli	1996	Necati İnci
Muammer Aksoy Meydanı Atatürk Anıtı		Buca		
Meydan Atatürk Anıtı		Buca	-	Tankut Öktem
Evka-1 Atatürk Anıtı		Buca	-	-
Çevik Bir Meydanı Atatürk Anıtı		Buca	2018	-
Belediye Atatürk Anıtı		Buca	-	Tankut Öktem
Dokuz Eylül Şehitlik Anıtı	a	Bornov	2020	Senan Eynullayev
Cumhuriyet Meydanı Atatürk Anıtı	a	Bornov	2020	Senan Eynullayev
Belkahve Atatürk Anıtı	a	Bornov	1991	Tankut Öktem
Atatürk Anıtı – Ege Üniversitesi	a	Bornov	1926	Heinrich Krippel
Tepekule Atatürk Anıtı	1	Bayrakl	1998	Ekin Erman
Belediye Atatürk Anıtı	1	Bayrakl	2017	Can Akdaş
Mithatpaşa Atatürk Anıtı		Balçova	1998	-
İnciraltı Kavşağı Atatürk Anıtı		Balçova	-	Tankut Öktem
Atatürk, Gençlik ve Demokrasi Anıtı		Balçova	1998	Anar Eyni
Zübeyde Hanım Anıt Mezarı	ka	Karşıya	1940	-

2.2. İzmir Atatürk Anıtı

Görsel 4.

İzmir Atatürk Anıtı

İzmir'in yeniden inşası sürecinde önemli bir meydan olan Cumhuriyet meydanına Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele dönemini temsilen 1932 yılında dikilen anıt İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica tarafından yapılmış, anıtın heykel ve rölyeflerinin döküm işleri Roma'da gerçekleştirilerek parçaların birleştirme işlemleri anıt alanında yapılmıştır.

Anıtın Millî Mücadele dönemini temsil etmek üzere hazırlanacak olması sanatçının anlatımından ziyade İzmir Valiliği ve İzmir Belediyesi'nin ortak kararıdır. Zira anıtın kentin düşman işgalinden kurtuluşu dolayısıyla Atatürk'e şükran sunmak ve bu olayı ölümsüzleştirmek amacıyla dikildiği ifade edilmektedir (Osma, 2001). Anıtın yönü itibarıyla Ege Denizi'ne dönük olarak konumlandırılmış olması Atatürk'ün "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" sözünü temsil etmektedir. Ayrıca Millî Mücadele döneminde Türk halkının kadın, yaşlı demeden cephede olması ve yurdun bağımsızlığı için gösterdiği fedakârlık ve Türk ordusunun şehre girmesiyle oluşan mutluluk atlı Atatürk heykeli altına yerleştirilen rölyeflerde konu edilmiştir.

İzmir'in düşman işgalinden kurtuluşu, Atatürk'ün bu süreçte gösterdiği komutanlık becerisi ve ülkenin bağımsızlığına giden zorlu sürecin hatırlanması ve bu günlerin hatırlanarak ülke bağımsızlığının, barış ortamının korunması adına önemli bir işlevi yerine getiren bu anıt şehirde bulunan Cumhuriyet temsili en önemli anıtlardan biri sayılabilir. Şehrin Cumhuriyet ile birlikte sembol bir meydanı haline gelen Cumhuriyet meydanına konumlandırılan bu anıt şehrin önemli sembollerinden biri olarak değerlendirilebilir.

2.3. Cumhuriyet Ağacı Anıtı

Cumhuriyet Ağacı Anıtı ya da Gündoğdu Cumhuriyet anıtı 2003 yılında sanatçı Ferit Özşen tarafından yapılmıştır. Anıt atlı heykellerin olduğu üst bölüm ve bu bölümün üstünde durduğu kaideden oluşmaktadır.

Görsel 5.

İzmir Cumhuriyet Ağacı Anıtı

Anıt Cumhuriyet'i temsilen oldukça fazla ifade ile donatılmıştır. Anıtta sanat, fikir özgürlüğü, bağımsızlık, cumhuriyet, yargı bağımsızlığı, demokrasi, inkılaplar, milli ekonomi, Lozan Barış Anlaşması gibi Cumhuriyet' in temel bileşenleri olarak sayılabilecek pek çok konu işlenmiştir. Sanatın önemi ve gerekliliğine dair bağlantı Atatürk'e ait “*Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir, Bir millet ki heykel yapmaz, bir millet ki tekniğin gereklerini yapmaz, o milletlerin ilerleme yolunda yeri yoktur.*” sözleriyle sağlanmıştır. Cumhuriyet'in Anadolu halkı kurtarıcı bir role sahip olması Falih Rıfkı Atay'a ait “*Anadolu da doğanların büyümesine büyümüş olanların yaşamasına imkân veren şartlar ancak Cumhuriyet idaresi ile mümkün olmuştur.*” sözleri ile anlatılmıştır. Demokrasi vurgusu ise “*Siyasi partiler ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır*” sözleri ile yapılmış ve siyasi parti isimleri ve sendikaların kısaltmaları anıt üstüne kabartma ile işlenmiştir. Milli ekonominin önemi “*Siyasi askeri başarılar ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferler ile taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler kalıcı olamaz*” sözleriyle vurgulanmıştır.

Anıtta yer alan sözler dışında kabartmalar suretiyle farklı pek çok konu işlenmiştir. İsmet İnönü'nün elinde tuttuğu kâğıtta Lozan yazan kâğıt ile oturur biçimde Sevr yazan bir taş basması, Atatürk'ün harf inkılabını konu alan tahta önündeki figürü, kadınlara seçme seçilme hakkı verilmesini temsil eden oy kullanan kadın figürü, Roma mitolojisinde adalet tanrıçası olarak bilinen Tanrıça Justitia'ya benzer şekilde gözleri bağlı bir elinde kılıç bir elinde terazi olan kadın figürü gibi farklı pek çok figür ile Cumhuriyet'i temsil eden değerler özetlenmiştir.

Anıtın üst kısmında yer alan atlı heykellerin alt tarafındaki çıkıntılarda ise kelime kelime bölünmüş şekilde “*Dörtnala gelip Uzak Asya'dan Akdeniz'e bir kısırak başı gibi uzanan bu memleket, bizim.*” sözleri yazmaktadır.

2.4. Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı

Görsel 6.

Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı

Karşıyaka ilçesinde Atatürk Anıtı Yaptırma ve İlkelerini Yaşatma Derneği tarafından Cumhuriyet'in 50. yıl dönümü için Atatürk anısına bir anıt yapılması amacıyla düzenlenen proje yarışması sonucunda yarışmayı kazanan sanatçı Tamer Başoğlu ve mimar Erkal Güngören tarafından yapılarak 1973 yılında halkın ziyaretine açılmıştır. 2018 yılında yenilenecek halka açılan anıta aynı zamanda alt kısmında Kadına Saygı Sergisi-Müzesi eklenmiştir.

Anıta yerleştirilen rölyeflerde Cumhuriyet'i temsil eden farklı konuların işlendiği görülmektedir. Kılık kıyafet inkılabı, eğitim, Kurtuluş Savaşı sürecinde Türk kadınının gösterdiği fedakârlık ve kahramanlık, kadınların seçme ve seçilme hakkı elde etmesi, çocukların sahip olduğu haklar, barış, bilim ve kalkınma gibi konuların ele alındığı anıt aynı zamanda rölyeflerin yerleştirildiği 7 dikmeden oluşmaktadır. Anıtın merkez konumunda sivil kıyafetli olarak Atatürk yer almakta ve kollarını açmış bir şekilde Cumhuriyet'in kapsayıcılığını temsil etmektedir. Anıt aynı zamanda Karşıyaka Belediyesi'nin logosunda kullanılmakta ve ilçenin önemli sembollerinden biri sayılmaktadır.

2.5. Zübeyde Hanım Anıt Mezarı

Görsel 7.

Zübeyde Hanım Anıt Mezarı

Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ın anıt mezarı 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle İzmir Belediyesi tarafından yürütülerek 23 Nisan 1938 tarihinde temeli atılmış 1940 yılında tamamlanmıştır. Zübeyde Hanım'a ve anıt mezarın yapımına ilişkin bilgiler bilgilendirme panosunda sunulmaktadır. Anıt merkeze konumlandırılan yekpare bir kaya etrafında konumlandırılmıştır. Kaya üzerine Zübeyde Hanım'ı temsilen bir mask eklenmiş ve kayanın arka kısmına iki adet bayrak direği konmuştur. Ayrıca anıt önünde "ATATÜRK'ÜN ANNESİ ZÜBEYDE HANIMEFENDİ BURADA YATMAKTADIR. ÖLÜMÜ 14.01.1923 KARŞIYAKA" yazılı bir kitabe bulunmaktadır.

Anıtın bulunduğu alan aynı zamanda bölge için bir toplanma ve park alanı olarak kullanılmaktadır. Anıtın arka kısmında bulunan çocuk parkı, anıt karşısında bulunan cami ve oturma alanları bu anıt ve çevresinin bir yaşam alanı haline gelmesini sağlamıştır. Ayrıca Zübeyde Hanım ile ilgili bilgilerin yer aldığı panoda Mustafa Kemal'in annesinin mezarı başında söylediği sözler Cumhuriyet'in yaşatılması ve korunması bağlamında önemli mesajlar barındırmaktadır. Mustafa Kemal, annesinin vefatından duyduğu derin üzüntüyü gideren ve kendisini avutan konunun milli hakimiyetin sağlanmış olması olduğunu ifade etmiş ve gerekirse bunu korumak için annesinin ve Allah'ın huzurunda yemin ettiğini söyleyerek canını vermekten kaçınmayacağını söylemiştir. "*Milli hakimiyet uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun*" sözleri ile konuşmasını sonlandırmıştır.

Sonuç

Önemli bir liman kenti olan İzmir, işgaller ve savaşlar nedeniyle önemli hasarlar almıştır. İzmir şehri kayıpların en büyüğünü ise 1922 Yangını sırasında vermiştir. Yangın, sahil şeridi boyunca 1 km. şehrin içlerine kadar ulaşacak şekilde 2,5 km boyunca devam eden bir alanı etkilemiş şehrin gelişimi adına yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmış, merkez yerleşim nüfusu 350.000 kişiden 130.000 kişiye düşmüştür. Resmi daireler, hastaneler, okullar ve camiler zarar görmüş, işsizlik artmış, gıda fiyatlarında artışlara neden olmuş, yoksulluk ve asayiş sorunları çoğalmıştır. Büyük bir konut sıkıntısı ortaya çıkmış ve bu durum kira fiyatlarını yükseltmiştir. Kente 1924-1934 yılları arasında mübadele ile 13.234 aile olmak üzere toplam 62.947 kişi getirilmiş ve bu durum şehrin sosyoekonomik yapısını doğal olarak etkilemiştir. İzmir yangının toplumsal yapıya ilişkin önemli sonuçlarından bir tanesi de kentte yaşayan yabancıların büyük oranda şehri terk etmeleri olmuştur. Buna bağlı olarak farklı iş

kollarında üretim süreci sekteye uğramıştır. Büyük yangından sonraki yıllarda İzmir yeniden bir inşa süreci yaşamıştır. Bu süreçte hem yangının şehirde açtığı yaralar sarılmış hem de yeni yönetim biçimi olan Cumhuriyet'i yansıtan yeni eserler inşa edilmiştir. Büyük bölümü yeniden inşa edilen İzmir'in sosyolojik yapısı ve ekonomisi bu süreçte büyük bir değişime uğramıştır. Şüphesiz bu değişime etki eden faktörlerden biri de ülkenin yeni yönetim biçimi olan Cumhuriyet'tir. Büyük İzmir Yangını Eylül 1922'de çıkmış, Cumhuriyet ise 29 Ekim 1923 tarihinde kabul edilmiştir. İzmir yangınının neden olduğu çeşitli problemler ve imkânsızlıklar, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte sağlanan imkânlar ve alınan kurumsal kararlar ile aşılmaya çalışılmıştır. Örnek olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan Misak-ı İktisadi kararları ile birlikte ulusal ekonominin kalkındırılmasına yönelik hedefler İzmir'inde kalkınmasına katkı sağlamıştır.

İzmir'in liman kenti olarak öne çıkan yapısı, yangın ve mübadele ile üreticilerin büyük bir kesimini oluşturan yabancıların şehri terk etmesi ve ayrıca mübadele ile birlikte şehre getirilenlerin ihtiyaçları İzmir'in bütçe konusunda öncelenmesini sağlamıştır. Fakat yeterli bütçenin oluşturulamaması, ekonomik buhran gibi sebeplerle şehrin imar çalışmaları onlarca yıl sürerek 1940'lara değin devam etmiştir. Cumhuriyet yönetiminin ülkeyi yeniden ayağa kaldırmaya çalıştığı bu dönemde karşılaştığı bir diğer sorun ise 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olmuş, buhranın etkisiyle ihracat oranları ciddi bir şekilde düşmüş, İzmir' de pazar daralmış ve şehir ciddi bir ekonomik açmaza sürüklenmişlerdir. Yaşanan olumsuzluklara rağmen İzmir halkı Cumhuriyet ile birlikte elde ettiği övüncü Cumhuriyet'in ilanının 10. yıl dönümünde Cumhuriyet Meydanı'nda 50-60 bin kişilik bir kalabalıkla coşkulu bir şekilde kutlamıştır. Cumhuriyet Meydanı kent için bir semboldür. Çünkü Cumhuriyet'in getirdiği yeniliğin bir göstergesi olarak inşa edilmiştir. Ayrıca Cumhuriyet'in getirdiği yeni anlayışın korunması, yapılan yeniliklerin kalıcılığının sağlanması, gelecek nesillere Cumhuriyet bilincinin kazandırılması, ekonomik ve siyasi zaferlerle taçlandırılan savaş tarihinin bilinmesi için ülke genelinde yıllar içinde yaygınlaştırılan anıt kültürünün İzmir'de de kendini gösterdiği tespit edilmiştir. Anıtların İzmir'de Cumhuriyet'i simgelediği saptanmıştır. Özellikle şehir meydanları ve insan trafiğinin yoğun olduğu yerlerde konumlandırılan anıtların bu açıdan dikkat çekici olduğu ve anıta konu olan olay ile ilgili yapılacak tören, kutlama ve yıl dönümü gibi etkinliklerde bir çevre oluşumuna imkân vermesi ile anıtların bir fikri temsil gücü bağlamında önemli oldukları söylenebilir. Bu açıdan İzmir şehir merkezinde bu araştırma kapsamında tespit edilen anıtların dikkat çekici oldukları, Cumhuriyet'i ve belirli bir fikri temsil ettikleri, anıta konu olan olay ya da durum ile ilgili bir imaj çizdikleri görülmüştür. İzmir Gündoğdu Meydanı Cumhuriyet Ağacı Anıtı, Karşıyaka Atatürk, Annesi ve Kadın Hakları Anıtı ve Konak Cumhuriyet Meydanı Atlı Atatürk Anıtı bu açıdan en güçlü örnekler olarak sayılabilir. Sonuç olarak Cumhuriyet yönetimi tüm kapsayıcılığıyla Anadolu halkına yeniden bir yurt inşa edilmesi, modern yaşam imkânları ve haklarının sağlanması açısından büyük bir şans ve umut olmuştur.

Kaynakça

- Acar, D. G. (2017). 1929 Dünya ekonomik bunalımı ve İzmir’de gündelik yaşam. *Belgi Dergisi*, (13), 408-428.
- Arı, K. (2013). Çaka bey ve ilk “deniz feneri”. İçinde Gökdemir O. (Ed.), *İzmir kent ansiklopedisi I. Cilt* (ss. 36-45). İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Atay, R. F. (2016). Alois Riegl’in tarihi anıtlar kuramı ve modern kült olarak anıtlar. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, (16), 21-26.
- Ayönü, Y. (2009). İzmir’de Türk hâkimiyetinin başlaması. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9 (1), 1-8 .
- Balci, A. (2022). *Trakya bölgesi I. Ulusal Mimarlık Dönemi yapıları (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli)*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Balkaya, İ. S. (2005). *Ali Fethi Okyar: 29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Berki, O. F. (1970). *Devletler hususi hukuku*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Bilici, T. (2014). *Yabancıların Türkiye’de taşınmaz mal edinme hakkı*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Bilsel, C. (2009). İzmir’de Cumhuriyet Dönemi planlaması (1923-1965): 20. Yüzyıl kentsel mirası. *Ege Mimarlık Dergisi*, 19 (4), 12-17.
- Çiçek, Ü. (2006). *İzmir’in tarihçesi*. İzmir Ticaret Odası.
- Daş, M. (2013). Bizans’tan Türk egemenliğine İzmir ve çevresi. İçinde Gökdemir O. (Ed.), *İzmir kent ansiklopedisi I. Cilt* (ss. 27-35). İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Ersan, M. (2013). İzmir’in fethi: Timur’dan Osmanlı’ya İzmir. İçinde Gökdemir O. (Ed.), *İzmir kent ansiklopedisi I. Cilt* (ss. 51-56). İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Ertoğun, C. (2021). İzmir-Gündoğdu Cumhuriyet Ağacı Anıtı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10 (4), 941-957.
- Ertoğun, C. (2022). *İzmir hatıra anıtları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Gökdemir, O. (2007). Gerçek küllerinden çıkıyor: 1922’de İzmir kimler yaktı? İçinde Gökdemir, O., Kızık, S., Işık, H. (Ed.) *İşgalden kurtuluşa İzmir* (ss. 124-125). İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Gölgesiz Gedikler, H. (2012). *1950’li Yıllarda İzmir*, Şenocak Yayınları, İzmir.
- Gölgesiz Gedikler, H. & Tekin, S. (2019). Osmanlı’dan günümüze İzmir kahvehane kültüründen kesitler. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10 (2), 55-82. <https://doi.org/10.18354/esam.555596>
- Güngördü, A. & Eldek Güner, H. (2019). 1922 büyük İzmir yangını sonrası İzmir Cumhuriyet meydanının oluşumu ve mekânsal gelişiminin incelenmesi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 111-130.
- Gürlek, A. (2012). İzmir’in iki seçkin yapısı: Milli Kütüphane ve Elhamra Sahnesi. *İzmir Dergisi* 17. Sayı. Erişim adresi: <https://www.izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/41-17nci-sayi>
- İzmir Belediye Başkanlığı (1948). *Belediye çalışma raporu*. İzmir Belediye Meclisi. Erişim adresi: <https://www.apikam.org.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/c64b7964-eab5-497f-a7ea-fdcacc33496b1948%20%20C3%87al%C4%B1%20C5%9Fma%20Raporu.pdf>
- İzmir Belediye Başkanlığı (1953). *Belediye çalışma raporu*. İzmir Belediye Meclisi. Erişim adresi: <https://www.apikam.org.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/8f344ce4-0b7d-4411-8c13-fac9de71d6691953%20%20C3%87al%C4%B1%20C5%9Fma%20Raporu.pdf>
- İzmir Belediye Başkanlığı (1955). *Belediye çalışma raporu*. İzmir Belediye Meclisi. Erişim adresi: <https://www.apikam.org.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/e5e0a953-48cc-4e2f-8023-59d8c7395fac1955%20%20C3%87al%C4%B1%20C5%9Fma%20Raporu.pdf>
- Karabacak, F. (2022). Kavalalı ve Osmanlı Mısır meselesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 1-18. DOI: 10.56574/nohusosbil.950778
- Kasaba, R. (1993). *İzmir. Review (Fernand Braudel Center)*, 16(4), 387-410. <http://www.jstor.org/stable/40241269>

- Kaya, M. (2010). *İzmir yangını sonrası mesken bunalımı*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kaya, M. (2017). İzmir küllerinden doğdu. *KNK Dergisi*, 38, 18-23.
- Kayın, E. (2009). İzmir kenti için yeni bir olanak: 1923-1965 dönemi modern mimarlık mirası. *Ege Mimarlık Dergisi*, 19 (4), 10-11. Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
- Kılıç, S. E. & Aydoğan, M. (2006). Katılımcı bir kentsel koruma projesi: İzmir- Kemeraltı tarihi kent merkezi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15 (1-2), 61-71.
- Konar Naş, N. (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul'da Osmanlı anıtları*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Maeso, J. L., Laroche, D. (2015). Türkiye' de Le Corbusier: 1939-1949, İzmir şehir planlama şeması. İçinde Espagne, M., Gürtekin Demir, R. G., Verger, S., Aydemir, P. (Ed.) *Geçmişten günümüze İzmir beşerî ve kültürel etkileşimler uluslararası sempozyum bildirileri*. İzmir Büyükşehir Belediyesi, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi.
- Oral, B. (2017). Zonguldak ve Karabük kentlerindeki anıt heykellerde işçi temsili. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 0 (73), 111-148.
- Osma, K. (2001). İzmir'in Ata'ya teşekkürünün görsel ifadesi: Atlı Atatürk Anıtı. *Sanat Tarihi Dergisi*, 11 (11)
- Pazarlıoğlu, M. V. (2007). İzmir Örneğinde İç Göçün Ekonometrik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14 (1), 121-135.
- Polat, E. (2008). *Uluslararası İzmir Fuarı'nın kuruluşu ve ilk sergiler*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Polat, S. (1994). 1927 İzmir Nüfus Sayımı ve İzmir. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 63-75.
- Savaşır, G. (2020). İzmir Kemeraltı Kültürünü Haritalamak. *Yedi*, (23), 59-73. <https://doi.org/10.17484/yedi.623067>
- Sözen, M. (1973). Türklerde anıt. *Mimarlık Dergisi*, (7), 7-20.
- Şimşek Özel, H. (2015). Milli Mimari Rönesans'ının İzmir'deki yansımalarından iki örnek: Milli Sinema ve Kütüphane Binaları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 22 (22), 219-252.
- Tatlıdil, E. (2009). Kent ve kentli kimliği; İzmir örneği. *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 319-336.
- Tekiner, Ü. A. (2010). *Atatürk heykelleri: kült, estetik, siyaset*. İletişim Yayınları.
- Tuna, S. (2021). Edirne'nin İlk Kurtuluş Yıldönümü Töreni ve TBMM Heyeti. *TroyAcademy*, 6 (2), 620-642.
- Türk Ocakları (1928). *28 Teşrin-i Evvel umumi nüfus tahriri vilayet, kaza, şehir ve köyler itibariyle Türkiye nüfusu*. Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, (2023). *İl ve ilçe kuruluş tarihleri*. Erişim adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/illeridaresi/il-ve-ilce-kurulus-tarihleri> . 01.05.2023
- Ürkmez, Ö. (2018). Antik İzmir'de göçler ve kentsel dönüşüm. İçinde Tunçsiper B. & Sayın F. (Ed.), *1. Uluslararası sosyal bilimlerde kritik tartışmalar* (ss. 121-132). İzmir Demokrasi Üniversitesi.
- Ürük, Y., Pınar, İ. (2013). Tarihte İzmir. İçinde Gökdemir O. (Ed.), *İzmir kent ansiklopedisi I. Cilt* (ss. 21-26). İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Yetkin, S., Yılmaz, F. (2002a). *Cumhuriyet'in ilanı ve İzmir kutlamaları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.
- Yetkin, S., Yılmaz, F. (2002b). *Cumhuriyet'in ilanı ve İzmir kutlamaları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

* Bu makale iki yazarlı olarak hazırlanmıştır.

* Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

* Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Cumhuriyet'ten Günümüze Samsun'da Tütüncülük ve Kadın İşçiliği¹

Tobacco Farming and Women Labor in Samsun from the Republic to the Present

GülsevİM EVSEL

Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Sociology, Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-1733-3966 / E-mail: geysel@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Evsel, G. (2023). Tobacco farming and women labor in Samsun from the Republic to the present. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 451-463.

Evsel, G. (2023). Cumhuriyet'ten günümüze Samsun'da tütüncülük ve kadın işçiliği. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 451-463.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 04 September/Eylül 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 22 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 451-463

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (GülsevİM EVSEL).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Çalışmada yer alan sözlü tarih verileri 2019 yılı öncesine ait olduğu için Etik Kurul onayı alınmamıştır.

Öz

Anadolu'da Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda yerli üretimin ve köylüyü destekleyen politikaların hem bölgesel hem de ulusal kalkınma üzerindeki olumlu etkisi açıktır. Bu makale, Cumhuriyet'ten günümüze kadar Samsun kentindeki ekonomik ve toplumsal yapıyı kent ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tütünçülük faaliyetlerinin dönüşümü üzerinden okuma ve ortaya koyma amacı taşımaktadır. Çalışmada nitel yöntem kullanılmış ve bu yöntem altında sözlü tarih tekniği ve ayrıca doküman incelemesi ve ikincil veri analizi teknikleri kullanılmıştır. Zaman içinde uygulanan farklı politika ve uygulamalar, köylüyü ve kadın emeğini tütünçülüğten uzaklaştırmıştır. Bu nedenle bu çalışma, Samsun'da tütünçülük deneyimleri ile ilgili öznel bazı bilgilere ve deneyimlere de yer vererek ilgili literatüre katkı sunmayı da hedeflemektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, tütünçülük sektörünün Samsun'un ekonomik ve toplumsal hayatına önemli katkıları olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, Samsun ili ekonomisinde tütün yetiştiriciliği ve fabrikaları önemli bir yere sahip olmuş ve bu sektörlerde kadınların yoğun olarak istihdam edilmesi durumu ise kent açısından önemli bir nitelik oluşturmuştur. Sonuç olarak bu çalışma Samsun kentinin ekonomisinde önemli bir yeri olan tütün sektörünün tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümü ve bu alandaki yaşanan gerileme süreçlerini ortaya koyarak, kent ekonomisinin gelişiminde ortaya konulacak yeni politikalar ve toplumsal kalkınma süreçlerine katkı sunma amacı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, kadın işçiler, köylülük, tütünçülük, tarım politikaları, Samsun

Abstract

The positive impact of domestic production and policies supporting the peasantry in the years following the proclamation of the Republic in Anatolia on both regional and national development is apparent. This article aims to read and reveal the economic and social structure in the city of Samsun from the Republic to the present day through the transformation of tobacco farming activities, which have an important place in the city's economy. The qualitative method was used in the study, and among the techniques in this method, the oral history technique, as well as document analysis and secondary data analysis techniques were used. Different policies and practices applied over time have alienated peasants and women's labor from tobacco farming. For this reason, this study also aims to contribute to the related literature by including some personal stories and private experiences of tobacco farming in Samsun. The results of the study suggest that the tobacco industry has made significant contributions to Samsun's economic and social life. In other words, tobacco cultivation and factories have an important place in the economy of Samsun province, and the fact that women are intensively employed in these sectors has created an important characteristic for the city. As a result, this study aims to contribute to the new policies and social development processes to be put forward in the development of the city's economy by revealing the transformation of the tobacco sector, which has an important place in the economy of Samsun City, in the historical process and the decline processes in this field.

Keywords: Republic, women labor, peasantry, tobacco farming, agricultural policies, Samsun

Giriş

Bu çalışmada, Samsun ilinin Cumhuriyet döneminden bugüne dek toplumsal ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olan tütün sektörünün bölgesel ve ulusal kalkınmada sürecindeki yeri ve rolü üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın amacı, Cumhuriyet'ten günümüze kadar Samsun'da faaliyet gösteren tütün fabrikalarının toplum üzerinde yarattığı etkiler, geçirdiği dönüşümler ve karşılaştığı sorunları ortaya koymaktır.

Tütünün günümüzde yaygın olarak tüketilen bir madde olduğu kabul edilmektedir. Bugün, 120'den fazla ülkede ekimi yapılan tütünün; sekiz bin yıl önce Güney Amerika'da yaşayan yerliler tarafından keyif verme amacıyla dinsel törenlerde sıklıkla kullanıldığının keşfedildiği ve giderek kıtanın kuzeyine ve sonrasında dünyanın geri kalanına doğru yayıldığı bilinmektedir (Yılmaz, 2005, s. 2).

Samsun'un ekonomik ve toplumsal tarihinde tütün endüstrisi önemli bir yere sahiptir. Bölgenin temel geçim kaynağı olduğu düşünülürse tütünün hem üreticiler hem de esnaf açısından önemli bir ekonomik uğraş niteliği taşıdığı söylenebilir. Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşu itibarıyla kentlerin genel olarak Osmanlı Devleti'nin etkisinde olduğu ileri sürülebilir (Erdoğu, 2021, s. 43). Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti'nden devralınan önemli ekonomik ve kültürel miraslardan birinin tütün yetiştiriciliği faaliyetleri olduğu belirtilebilir.

Bu çalışmayı benzerlerinden ayırt eden başlıca özellik, tarihi verileri kişisel hikâye ve deneyimlerle birleştirmesidir. Tarihi gerçekten "büyük adamların biyografisi" midir? Tarihi yazarlar kimlerdir? Carr'ın (2002, s. 103) ifade ettiği gibi, aslında adlarını bilmediğimiz için halk halk olmaktan, birey de birey olmaktan çıkmaz: "...Adı olmayan bu milyonlar bilinçsizce ve farkında olmadan birlikte eylemde bulunan ve toplumsal bir güç oluşturan bireylerdir. Tarihçinin, olağan koşullarda, tek bir hoşnutsuz köylüyü ya da hoşnutsuz bir köyü ele alması gerekmez. Fakat, binlerce köydeki milyonlarca hoşnutsuz köylü hiçbir tarihinin yadsıyamayacağı bir etmendir." Carr'ın (2002, s. 103) iddia ettiği gibi, eğer gerçekten "tarihin geniş ölçüde bir sayı sorunu var"sa, sosyolojinin yoktur. Kişisel anlatılar ve sözlü tarih çalışmaları bu nedenle çok önemlidir ve sosyoloji ile tarih, kişisel anlatılarda birleşir.

Bu çalışma, sözlü anlatılar ışığında Samsun ilinin Cumhuriyet Dönemi'nden bugüne dek toplumsal yaşamında ve ayrıca bölgesel ve ulusal kalkınmadaki rolünde tütünün ayrıcalıklı yerine odaklanmıştır. Ancak tütün sektörünün bölgenin toplumsal hayatına dahil oluşu Cumhuriyet Dönemi öncesine dayanmaktadır. Görüşme verisinin yanı sıra çalışmada ilgili literatür ve Tütün Ekspertleri Derneği'nin Ziraat Mühendisleri Odası aracılığıyla 2006 ve 2008 yıllarından yayınladığı Tütün Raporu verilerinden yararlanılmıştır. Oda'nın sonraki ve önceki çalışmalarına ulaşamamış, daha eski ve daha güncel veri tütünle ilgili olarak Tarım ve Orman Bakanlığı'nın yayınladığı bilgiler ve ilgili literatürle tamamlanmaya çalışılmıştır.

Tütünün Anadolu'daki bu varlığı, tarihi bilgiler ve ikincil verilerle birlikte aşağıdaki bölümde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

1. Anadolu'da Tütüncülük

Tütün üretimi Anadolu'da Cumhuriyet Dönemi öncesinde yapılmaya başlanmıştır. Yılmaz (2005, s. 10) çalışmasında tütün üretiminin Osmanlı coğrafyasında 1570 yıllarında Ege bölgesinde yapılmaya başlandığına dikkat çeker. Aynı çalışmaya göre, 17. yy. sonunda Osmanlı topraklarının %20'sinde tütün ekilmekteyken, bu oran 19. yy. ikinci yarısında %38 civarında olmuştur. Bu dönemde önemli tütün ticaret merkezi haline gelen şehirler başta İstanbul olmak üzere Selanik, Yenice-i Karasu, İnoz, İzmir, Lazkiye, Halep, Şam İskenderiye, Kahire ve Samsun'dur. Erdoğan'ın (2021, s. ii) belirttiği gibi Samsun, bir dönem tütüne endeksli bir ekonomik yapılanma içerisinde olmuştur. Samsun'un tütün sektörü ile kurduğu toplumsal ve ekonomik ilişki, diğer pek çok yerde olduğu gibi Reji Şirketi'nden etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde girdiği ekonomik bunalımlar ve dış borçlar nedeniyle 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'ni kabul ederek tütünün de denetim altına alınmasına olanak veren, Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ni kurmuştur (Ertürk ve Keskin, 2013; akt. Dağ ve Tanık, 2023, s. 372). "Düyûn-ı Umumiye İdaresi tarafından Osmanlı tütün gelirleri iki yıl yönetildikten sonra gelirleri yönetmek üzere Osmanlı Devleti, Düyûn-ı Umumiye İdaresi ve ortaklıklar arasında 27 Mayıs 1883'te Memalik'i Osmaniye Duhanları Müsterek'ül-menfaa Reji İdaresi (Societe de la Regie Cointeressee de Tabacs de L'Empire Ottoman; Reji Şirketi) adlı şirketi kurmuştur" (Altun, 1995; Blaisdell, 2008; Quataert, 2008; akt. Bozpinar, 2021, s. 151). Türkiye'de tütün sektörünün günümüzde geldiği noktada tütün üretiminin vergilendirilmesi, kayıt altına alınmasının ve

denetlenmesinin rolü büyüktür. Dığıroğlu (2014: 253) Osmanlı Devleti'nde tütün kaçakçılığı sorununun tütünün vergiye tabi tutulmasından sonra daha görünür hale geldiğini belirtir. Aynı çalışmada Reji'ye göre tütün kaçakçılığının, izinsiz tütün ekimi, kaçan tütün bulunduran tütün bayisi, tütünü ruhsatsız nakletme, izinsiz ürettiği tütünü kendisi pazarlayan üretici ve kaçakçılık işini yapan grupları kapsadığı açıklanmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde giderek artan bir seyir izleyen tütüncülüğün ve tütüncülük üretiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında da yüksek seyrettiği; ancak Reji idaresi ve özelleştirmelerin etkisi ile zamanla aşağı doğru ivmelendiği bilinmektedir. Tütüncülüğün yabancı idaresi altına girmesi de tütüncülük üretiminin kendisi ile birlikte Cumhuriyet'e Osmanlı Devleti'nden miras kalmıştır.

Ancak Reji şirketinin bölgedeki faaliyetleri, sektöre ve toplumsal yaşama ciddi sekteler vurmuştur. Uygur'un konuyla ilgili yaptığı vurgu dikkat çekicidir:

Şirkette çalışanların çoğu Osmanlı vatandaşı olmak üzere beş binden fazladır. Bu Reji idaresi, Osmanlı topraklarında köylülerin ürettiği tütünü en düşük fiyata almaya çalışmış, üretici ise tabiatıyla malını yüksek fiyata satmak istemiştir. (Uygur, 2023, s.169)

Böylesi bir ortamda zamanla köylülerle Reji idaresi arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bafra ve Samsun'un bu alandaki yeri diğer illere göre biraz daha farklıdır. Tütün yetiştiriciliğinin önemi, söz konusu tütünün kalitesi ile daha da artmaktadır. Öyle ki bu önem hesaplanırken, işlenmiş haldeki bu kaliteli tütünün ulusal ve uluslararası pazarlardaki yeri de göz önünde bulundurulmalıdır. Erdoğan'a göre (2021, s. 7) tütüne bağlı tarım ve sanayiden geçimini sağlayanlar, il nüfusunun çok büyük bir kesimini oluşturmakta; Samsun limanından yapılan ihracatta tütün her zaman birinci sırada yer almakta; bu özelliği nedeniyle Samsun'a "tütün şehri" de denmektedir.

Erler ve Edinsel (2011, s. 244) Samsun'da tütün yetiştiriciliğinde öncelikli olarak Hıristiyanların istihdam edildiklerinden bahseder. Böylelikle, Bafra'da yer alan Rum ve Ermeni mahalleleri ile Bafra kırsalındaki Rum ve Ermeni köyleri yöredeki tütün üretiminin öncüleri olmuştur. Samsun'un merkezine yakın Hıristiyan köyleri ile Maden Kabı Kazası Hıristiyanlarının da tütün üretiminde öncü çiftçiler olduğu anlaşılmaktadır. Samsun kırsalında tütün üretimi yapan Hıristiyan köyler, zamanla bu köylere komşu Müslümanları da etkisi altına almaya başlamıştır. Müslüman çiftçiler başlangıçta tütün üretiminin ağır iş yükünü taşımak yerine, tütün ticareti² ile daha yakından ilgilenmişlerdir. Üretilen tütünün kalitesi ve miktarı, köylü tütün üreticilerinin yanı sıra fabrika işçilerini de etkilemiştir.

Samsun'da tütün yetiştiriciliği o kadar yaygınlaşmıştır ki, özellikle Samsun-Bafra-Alaçam arası topraklar neredeyse bütünüyle tütün tarlası haline gelmiştir; ayrıca Balkanlar'dan gelen göçmenlerin de temel geçim kaynağı geldikleri yerde tütüncülük olmuştur. Bu nedenle göçmenler göç ettikleri yerleri mümkün olduğunca, ilgi ve yeteneklerine uygun olarak seçmiş, iki devlet tarafından gerçekleştirilen mübadele sürecinde de bu yetenek ve ihtiyaçlar gözetilmiştir (Erdoğan, 2021, s. 7).

Tütünün Samsun'daki avantajlı konumu öncelikle kalitesinden ileri gelmiştir. Erler ve Edinsel'in (2011, s. 245) belirttiği gibi, Samsun tütününün dış pazarlarca tercih edilmesinin en belirgin nedeni, açık rengi ve iyi içimli bir tadının olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu tütün kalitesi sigara imalatında aranan ölçütlere uygun bulunmaktaydı. Samsun tütününün sigara üretimi için uygunluğu, yurtdışındaki sigara üreticilerinin de ilgisini çekmiştir.

Tütüncülük üzerinden toplumsal ve ekonomik yaşama yaptığı çok önemli katkılar nedeniyle Samsun, sadece bir "tütün şehri" olmakla kalmamış aynı zamanda bir "ticaret merkezi"ne de dönüşmüştür. Çelenk ve Sürdem (2021, s. 27) çalışmalarında Samsun'un 18. yy. da Anadolu ve Kırım arasındaki ticarete önemli bir yeri olduğunu vurgular. Bu gelişmelerden Samsun'un sadece ekonomik hayatı değil toplumsal hayatının da etkilendiği anlaşılmaktadır. Aynı çalışmada, Reji İdaresi gibi, kentte tütünün alımı ve işlenmesiyle ilgili kuruluşların, banka ve sigorta şirketlerinin, okulların açıldığı, deniz ticaretinin arttığı belirtilmektedir. Öyle ki yazarlara göre, tütünün işlenmesindeki verimlilik, sonunda tütünün üretimini de olumlu yönde etkilemiştir:

Reji İdaresi tarafından 1887 yılında açılan Samsun Tütün ve Sigara Fabrikası 1925 yılında aktif bir üretim süreci içerisinde olmasına rağmen, fabrikanın depolama ve işletim açısından yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu nedenle devlet

² Erler ve Edinsel'in (2011, s. 245) belirttiği şekliyle "tütüncü" lakabı, tütün ticareti yapanlar için kullanılmaktadır. Ayvacık Kazası kırsalında yer alan Hıristiyan çiftçi yerleşimi Derbend Oymağında yer alan Tütüncüoğlu ailesi 1837 yılında Hıristiyanların tütün üretiminin yanı sıra tütün ticaretini de yürüttükleri ve bu durumu aile adlarına yansıttıkları belirlenmiştir (Erler, 2009; akt. Erler ve Edinsel, 2011, s. 245). Tütüncü lakabı sadece bu işin ticaretini ya da üretimini yapan Hıristiyan ailelerde değil 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Müslüman ailelerde de yaygın olarak kullanılmaktaydı. Sadece tütüncü lakabının değil, o dönemlerden bugüne gelen "kökçüler," "deveciler" gibi lakapların da dönemin tütün üretimi için iş bölümü yapan gruplar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Detaylı bilgi için bkz. Ahışhalıoğlu, 2011)

tarafından endüstri yapısının bazı kısımları yıkılmış ve kullanılmayan alanları yeniden elden geçirilmiştir. Bu süreçte fabrikada 306 işçi üretim faaliyetinde bulunurken, kadın çalışan sayısının 162 olması o dönemin şartlarında yapının bölge için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. ‘Çalışan yoğunluğunun fazla olması tütün üretiminde de artış olmasına neden olmuştur’ (Yurtoğlu, 2018; akt. Çelenk ve Sürdem, 2021, s. 27).

Yaprak tütün işletmelerinde üretilen tütünün çiftçilerden alınması sonrasında, kuru tütün yapraklarının kalitesine göre elle ayrılmasının, ambalajlanıp, sigara fabrikalarına gönderilme işlemlerinin gerçekleştirildiği yerler, TEKEL işletmeleri olmuştur: söz konusu işin niteliğinden dolayı bu işletmelerdeki istihdamın yapısı emek yoğun, çoğunlukla da kadın emeği yoğun olarak tanımlanabilir (Şenesen ve Akduran, 2005, s. 38). Cumhuriyet döneminde Tekel önderliğinde istihdam edilen bu işçilerin çoğunlukla şehre sonradan yerleşen göçmen kadınlar, Çingeneler veya alt sınıfa mensup kadınlar olduğu, çalışma koşulları ve ücretlerin ise tatmin edici olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki bilgilerin bunu desteklediği görülmektedir:

Birçok kentte, (meslek sahibi olanlar haricindeki) kadınlar ev-içi ve kişisel hizmet alanları gibi, kazanç ve sosyal güvence olanaklarının düşük olduğu işlerde çalışırken; tütün sektöründe çalışan kadınlar, evlerini tek başlarına geçindirmeye yetecek bir gelire, sağlık güvencesine ve emeklilik hakkına sahip olabilmişlerdir (Erdoğu, 2021, s. 6).

Erdoğu (2021, s. 73) Samsun’da tütüncülük ile ilgili çalışmasında, dokuma, gıda ve tütün imalatının geleneksel olarak kadınların en fazla çalıştığı sektörler olduğunu belirtir ve devam eder: 1937 yılında, İş Kanunu kapsamına giren toplam 265.341 ücretli içerisinde kadınların oranı %19 civarında iken (50.131 kişi); erkekler %72’den fazlasını oluşturmaktadır. Bu kadınların %65’i “gıda, içki ve tütün” alanında; %20’ye yakını ise dokuma sektöründe yer almaktadır. Şenesen ve Akduran (2005, s. 36, 37) ise TEKEL’in zaman içinde üretim sürecinde geçirdiği dönüşüme bağlı olarak istihdam yapısında da değişiklikler yaşadığını altını çizmektedir. Buna göre, TEKEL’in toplam işçi sayısı 1980 yılında 67.000 civarında iken, bu oran 2004 yılında %75 gerileyerek 17.000’lere kadar düşmüştür. Toplam işçi sayısındaki düşüş, cinsiyet bileşenini de etkilemiştir: 1987-2003 yılları arasında kadın işçi sayısı %71,2 azalarak tütün işgücüne katılımları %36’lardan %22’lere kadar gerilemiştir.

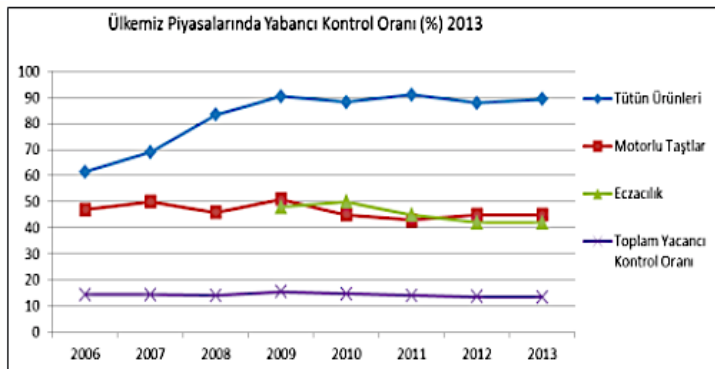
Böyle bir dönemi takip eden süreçte Reji idaresinin (1883-1925) hükmü Cumhuriyet ilan edildikten kısa süre sonra sonlanmış; yetkiler Tekel’e devredilmiştir. Dağ ve Tanık (2023, s. 372) Reji Şirketi olarak bilinen bu yapılanmanın Cumhuriyet’in ilk yılları olan, 1925 yılı şubat ayına kadar varlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi, tütün üretimindeki bu yabancı kontrolü Reji idaresi ile sonlanmamıştır. Duru ve Eser (2023, s. 381) çalışmalarında Reji Dönemi’nin resmi olarak kapanmasından 1983 yılına kadar Tekel Genel Müdürlüğü’nün bir kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) olarak varlığını devam ettirmiş olduğundan, sonrasında ise kendisine kamu iktisadi kuruluşu (KİK) statüsü verildiğinden ve adının Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirildiğinden bahseder. 1997’den sonra Balıca/On dokuz Mayıs tesisinde üretim yapan sigara fabrikası da 2008’de BAT’a (British American Tobacco) satılmıştır. Tekel’in bu dönem, İstanbul, Adana, Balıca, Bitlis, Malatya, Tokat’taki sigara fabrikalarını BAT’a sattığı bilinmektedir (Hürriyet İnternet Sitesi, 2008).

Tütünün diğer pek çok ürün gibi, yaygın şekilde yeniden yabancı kontrolüne girmesi 2002 yılında statüsünün iktisadi devlet teşekkülü (İDT) olarak değiştirilmesi sonrasında rastlamaktadır. Duru ve Eser (2023, s. 381), kurumun 2004 yılında Nuro-Limak-Özaltın-TÜTSAB Ortak Girişim Grubu olan MEY A.Ş.’ye 292 milyon dolar; 2006 yılında hissesinin %90’ının TPG Texas Pasific Group firmasına 810 milyon dolar; 2011 yılında ise İngiliz asıllı Diageo firmasına 2.100 milyon dolar bedelle satıldığını belirtir.

Şekil 1

Türkiye Piyasalarında Yabancı Kontrol Oranı (2013)

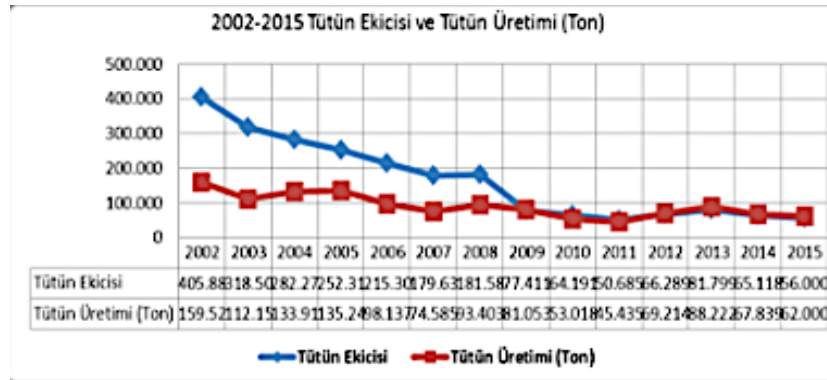
Kaynak: Tütün Ekspertleri Derneği (2016)

Görüldüğü gibi, Reji İdaresi dönemi kapandıktan sonra TEKEL ile tütün ve tütüncülük kısa bir süre yerli kontrolünde kalabilmiştir. Ancak özelleştirmelerle birlikte yabancı kontrolü yeniden oluşmaya başlamıştır. Tütün Eksperleri Derneği Tütün Raporu'na (2016) göre ülkemizde 2006-2013 yılları arasında en çok tütün ürünleri üzerindeki yabancı kontrol oranı artış göstermiştir. 2009 yılında 77.266.310 kg olan genel yaprak tütün ithalat miktarının 2022 yılında 114.378.857 kg. ye yükseldiği gözlenmektedir (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Yurtiçinde üretilen tütünün daha düşük miktarlarda üretilerek yurtdışına ihraç edildiği, yurtiçi tüketim talebinin ise ithal ürünlerle karşılandığı anlaşılmaktadır.

Tütün üreticisi ve tütün üretim miktarlarının zaman içerisinde nasıl değiştiğine dair resim, bu çalışmada farklı kaynaklarla ortaya konulmak istendiğinde aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır: Özavcı (2007; akt. Şahin ve Taşlıgil, 2014, s. 84) TEKEL ve TAPDK kayıtlarından yararlandığı bilgilere dayanarak 1993'te 543.923 olan tütün üreticisi sayısının 2001'de 478.022 olarak izlendiğini kaydetmiştir.

Şekil 2

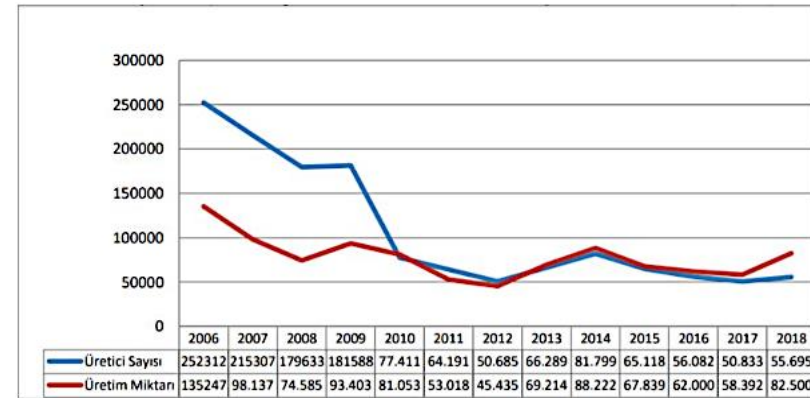
2002-2015 Yıllarında Tütün Üreticisi ve Tütün Üretim Oranları

Kaynak: Tütün Eksperleri Derneği (2016)

Şekil 3

2006-2018 Yıllarında Tütün Üreticisi ve Tütün Üretim Oranları

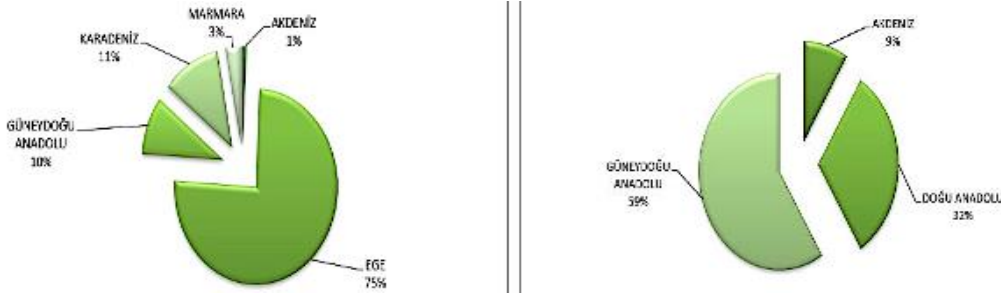

Kaynak: Tütün Eksperleri Derneği (2018)

Tütün Eksperleri Derneği'nin 2006 ve 2008 yıllarında yayınlamış olduğu Tütün Raporu son dönemdeki tütüncülük sektörünün durumuna ışık tutmaktadır. Bu raporlara göre, 2002 yılında 405.000'lerde olan tütün üreticisi sayısının 2018'de 50.000 civarına; 2002 yılında 159.000 civarında olan üretim miktarının ise 2018'de 82.500'e gerilediği anlaşılmaktadır (Bkz. Şekil 1). Tarım ve Orman Bakanlığı verilerine göre ise, 2018'de 93.000 ha olan tütün ekim alanı, 2019'da 81.000 ha. ya 2020'de ise 75.000 ha. ya gerilemiştir. Aynı kaynaktan alınan verilere göre, 2018'de 80.000 ton olan tütün üretimi, 2019'da 70.000 tona gerilemiş, 2020'de ise 77.000 ton olmuştur.

Şekil 4

Türkiye Sözleşmeli ve Sözleşmesiz Tütün Üretiminde Bölgeler (2018)

Kaynak: Tütün Eksperleri Derneği (2018)

TEKEL'in sigara fabrikalarını devretmesi sonucunda tütün piyasasına hâkim olmaya başlayan yabancı firmaların, yerli tütüne uyguladıkları politikalar sonucu yerli tütün tüketimi ve talebi de en alt seviyeye inmiştir. Tütün mamullerine uygulanan vergi oranları, ucuz tütün ürünlerine olan talebi arttırmıştır. Kaçak tütün üretimi ve ticareti yine gündeme gelmiştir. Sarmalık kıyılmış olarak tüketilmek üzere 20-25 bin ton civarında tütün üretiminin olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın 2018 yılında 11 bin tonunun kayıtlara geçtiği bilinmektedir (Tütün Eksperleri Derneği, 2018, s. 3). Bu durum tütün politikalarının, üreticilerin içinde buldukları durumlar ve sorunlara daha fazla yaklaşması gerektiğini düşündürmektedir.

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında tütün sektörünün Samsun ve Bafra'nın tarihine damga vurduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışma ilgili literatüre ikincil verilerin yanı sıra, nitel bir araştırma ile katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında sözlü tarih ve alanyazın üzerinden; 'Muhacir tütün işçileri,' 'Reji dönemi Samsun kırsalı', 'Kadın tütün işçileri' alt başlıkları üzerinden tütün sektörünün kentin ekonomik ve toplumsal hayatındaki yerine değinilecektir.

2. Yöntem ve Bulgular

Birçok toplumsal araştırma verisi 'doğal halinde' öykü biçiminde ortaya çıkar ve nitel veriler, sözlü anlatım ve hayat hikayelerinde ve biyografik görüşmelerde olduğu gibi, öykü formunda da talep edilebilir ve toplanabilir (Punch, 2011, s. 210). Çalışmada, literatür taraması ve ikincil verilerin yanı sıra bir sözlü tarih görüşmesine de yer verilmiştir. Bu görüşme yazarın üç kuşak önce Samsun tütün fabrikasında hem kendisi hem de kendisinin annesi çalışmış olan büyük annesine aittir. Görüşülen kişi, 1910-1997 yılları arasında yaşamıştır. Görüşme gerçekleştirildiğinde 84 yaşındadır. İlkokul mezunudur. 14 yaşında iken evlenmiş, bu evliliğinden iki çocuğu olmuş, ancak bu çocuklardan birisi yaşamıştır. Görüşme, bu çalışmanın yazarının bir aile büyüğü aynı zamanda görüşülen Menekşe Hanım'ın bir torunu ve bu çalışmanın dayısı olan Yıldırım'ın 1994 yılında kendisi ile gerçekleştirmiş olduğu bir ses kaydına dayanmaktadır. Bu çalışmanın yazarı Menekşe Hanım'ın torununun kızıdır. Yazar, kendisini yaşarken tanımış ancak, yaşı itibarıyla görüşme yapıp bu görüşmeyi kaydedecek bir iletişimde bulunamamıştır. Bu nedenle, kendisinden önce bu görüşmeyi gerçekleştirmiş olan dayısının sağladığı ses kaydından yararlanmıştır. Görüşme, bu çalışmanın yazarı tarafından deşifre edilmiş ve bu görüşmenin ilgili bölümlerine bu çalışmada yer verilmiştir. Görüşmeler esnasında ve sonrasında katılımcı gizliliği esas alınarak katılımcı ve ismini andığı yakınları için anonim isimler kullanılmıştır. Bu sayede, salt istatistik ve yazılı tarih kaynaklarına dayalı bir şehir ve tütün tarihi anlatımından kaçınılmak, bölgede ve söz konusu zamanda geçen kişisel yaşam ve deneyimlerin çalışmayla bütünleştirilmesi sağlanmak istenmiştir.

2.1. Muhacir Tütün İşçileri

Samsun ilinin tütün yetiştiriciliğinde ve işlenmesinde önemli ekonomik katkıları olduğu, bu çalışmanın önceki bölümlerinde belirtilmiştir. Önce tütün yetiştiriciliği, sonrasında ise tütün işçiliğinde Samsun'a göç etmiş olan kimselerin yer aldığı bilinmektedir. Özellikle 1923-1930 yılları sırasında Türk ve Rum nüfusun karşılıklı mübadelesi sonucu ülkeye yerleştirilen göçmenlerin geldikleri yerlerde de tütün işi yapıyor olmalarından dolayı, bu işte iyi oldukları anlaşılmaktadır. Menekşe Hanım Samsun Tütün Fabrikası'nda işçi olarak çalışmış bir muhacir tütün işçisidir. Kendisi henüz çocukken mübadele süreci öncesinde ailesiyle birlikte Anadolu'ya kaçmış, ancak hükümet tarafından kendilerine mübadil hakları verilmiştir. Menekşe Hanım, göç hikayesini anlatmaya şöyle başlamıştır:

Ustorumca'dan gelmişik ama köyündenmişik. Bağları bahçeleri varmış. Bahçe yaparlardı. Hiçbir şey almamışlar ki, geri döneriz diye. Bir tane almışlar, üzüm kesiyorlar şöyle orak gibi bıçak. Orada da yaparız diye, bıçaklarını hep alıp getirmişler. Macırlar ferace ile, beyaz oyali çemberlerle gelmişler buralara, biz çarşaf ile geldik. Selanik'e bağlı imişler. Öyle derdi annem. Eniştem varmış. Pehlivan imiş. Dedem kızını Selanik'e vermiş. Her yerde milleti yenermiş. İlkın o kaçmış, gavur bizi öldürür demiş. Biz kaçalım demiş. Gelmişler İzmit'e, biz de geldik Samsun'a. Pehlivan eniştenin oğlu bizimle imiş. Oğul bulmuş onu. Sonra harp patladı, biz birbirlerimizi bulamadık.

Anlaşıldığı gibi, göç etmeleri savaş nedeniyle olmamış, dedesinin kızının eşi tarafından Türkiye'ye götürülmesi üzerine olmuştur. Geri dönmeyi düşünerek geldikleri anlaşılmaktadır. Ancak, savaş kapıda olduğu için yine kardeşlerini bulamamış, Samsun civarında yerleşmeye karar vermişlerdir. Başlarından geçen sorunları aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Bulgar muhaberesiylen birlikte geldik buralara. Ben kundakta gelmişim. Hiç geldiğimden haberim yok. Gelmişik Amasya'ya. Fazla değil, iki araba gelmişiz. Yaban yere yabancı doğru diyor ki, biz gittik köylere. Orada bize yer verdiler. Dedem vardı o zaman. Babam yoktu. Deden dedi ki, bu çocukları buraya gavurdan kaçırdık geldik dedi, bizim memlekete doğru doğruyorlar milleti, bunlar kaçma kaçmışlar. Parası olan kaçtı. Parası olmayan kaldı. Çoğu İzmir'e gitti yaa. Teyzem İzmir'de. Teyzemin Samsun'da olduğunu söyleyince annem de onun peşinden buraya gelmiş, ama kardeşi buralarda yok tabii. Rençberdik. Amasya iki taşın arasıydı. Duramadık orada. Onlar dünya kadar ev alırdı şimdiye kadar. Ama felek koymadı. Gül annem, kocası, babası birlikte geldiler. Burada öldüler. Babam öldükten sonra, biz orada dağ başlarında kaldık yalnız başına. Ağa Dayı'ya haber yolladı annem, ben burada durmam, beni buradan [Tayipli'den] alın diye. İki araba al gel, ben Samsun'a gidecem dedi. O da gelmiş arabalarla. Ama çıkarmadılar köyden. Daha Cumhuriyet kurulmamış, bir şey olmamıştı. Vuran vurana. Kıran kırana.

Rençberlik yaparak geçimlerini sağladıklarını belirten Menekşe Hanım, önce kendilerine kalmaları için Amasya'da bir yer verildiğini, ancak orada rençberlik yapamayacakları için Samsun kırsalına yerleştiklerini belirtmiştir. Ancak bölgedeki çatışmalar, bırakın göç etmeyi, evlerinden bile çıkmalarına izin vermemiştir. Tuzcu (1993: 801-809) o dönemki çatışmaların başlangıcı olarak, Amerikan Tobacco Şirketinin Samsun ve Bafra bölgelerinde tütün ektirdiğini, 1861 yılında bu şirketin tütün ve tuz tekeli ele geçirdiğini, ticari ilişkilerini bölgedeki Ermenilerle kurduklarını ve zaman içinde Ermenilerin Türk ve Müslümanlara karşı kışkırtılarak özellikle Merzifon, Amasya, Tokat, Kayseri, Sivas, Yozgat ve kazalarında ayaklanmalara neden olduklarını belirtmektedir.

2.2. Reji Dönemi Samsun Kırsalı

XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Rumlar, Canik sancağında ekonomik olarak güçlenmiş ve kendi burjuvazisini ortaya çıkarmışlardı. Özellikle Rusya ve İran'la sürdürülen ticari ilişkiler Rum burjuvazisinin hâkimiyetinde gerçekleşmiştir. Ayrıca bölgenin en önemli tarım ürünü olan tütün ile fındık üretimi ve kıyı taşımacılığında da Rumlar söz sahibi olmuşlardır (Sezer, 2021, s. 352). Nüfus yapısına bakıldığında aynı kaynak bize, 1914 sayımına göre Samsun (Merkez), Ünye, Bafra, Fatsa, Çarşamba, Terme kazalarından meydana gelen Canik sancağında; 393.340 kişilik nüfusun 265.950'sinin Müslüman, 98.739'unun Rum ve 27.319'unun Ermeni olduğunu; geri kalan nüfusun ise Yahudi, Protestan, Keldani ve diğer yabancılardan oluştuğunu söylemektedir.

Sırplar ve Yunanlılarla birlikte Rumlar, 1908 yılında Samsun'da teşkilatlanmaya (Sezer, 2021, s. 352) Pontus Rum çeteleri ile birleşerek, Merzifon civarında Türk halkına karşı tekrar katliamlar yapmaya başladılar. (Tuzcu, 1993, s. 823). Orta Karadeniz bölgesi, hem kurulması hedeflenen Pontus Rum Devleti'nin merkezinin Samsun olarak belirlenmesi hem de isyan ve ayaklanmaların Anadolu'ya açılması anlamında stratejik öneme sahip olmuştur (Sezer, 2021, s. 353).

Rum ayaklanmalarının olduğu dönemde Samsun, Çarşamba civarındaki bir köyde yaşayan Menekşe Hanım, babasının öldürülmesiyle, ayaklanmaların hızlanmasını eş anlı olarak anlatmaktadır:

Tayipli'de duruyoruz, oradan sonra, aylıkçılarımız var, hizmetçilerimiz var, uvv, ne güzel yaşadık biz ey gidi. Orada [U]rumlar da var. [U]rumlar Çiğnik'te dururlardı. [U]rumlar birkaç sene sonra ayağa kalktılar. Bizim malımız mülkümüz oldu mu, mahallenin, köyün çeteleri [U]rumlara karışıp bizim ineklerimizi, tavuklarımızı kesmeye başladılar. Babam, hırsızlık yapan bir çocuğu dövdü. O çocuk da dağlarda gezerdi. Değirmenimiz vardı. Babam oraya giderken vurdular onu. Babam öldükten sonra [U]Rumlar ayaklandı. Ben de çocuğum...Tayipli'yi yaktılar. Baktık çatır çatır yanyor Tayipli. Biz çıktıktan sonra yaktılar Tayipli'yi.. Ahhh, ertesi sabah bir asker geldi bir asker geldi, dağlara kadar. Hep evimizin yanlarında, yatakları aldılar. Bize nohut verirlerdi. Bizde onları kavururduk. Askerin bir ucu bilmem nerde. Bir ucu bilmem nerde, dır dır dır dır silah seslerini biz işitiyoruz. Tarıyorlar Rumları. Gece yarısı Rumları tutup, yolluyorlar mı yoksa vuruyorlar mı, bilmem. Sonra temizlendi o dağlar. Recep Efendi [Menekşe

Hanım'ın kocası] de 3 yaşında gelmiş Samsun'a. Rus kaçırmış onları, onlarında bozmuşlar evlerini. Onlarda harpten kaçmış. Sonradan da Rus kalktı ayağa. Çok çileler. Reçepler yürüyerek gelmişler.

Menekşe Hanım, Rum ayaklanmaları döneminde Anadolu'ya gelip yerleşmelerini ve kaldıkları yerin bu çatışmalardan nasıl zarar gördüğünü yukarıdaki gibi ifade etmiştir. Bu durum Sezer'in (2021, s. 374) Rum çetelerinin Türklere yönelik öldürme, yaralama, tecavüz, kaçırma, fidye isteme, gasp gibi faaliyetlerde buldukları iddiasını desteklemektedir. Bu sayede Müslüman halkı korkutularak bölgeden göç etmeleri sağlanacak ve Rum nüfusun çoğunluğu sağlanması hedefine yaklaşılabilecekti. Menekşe Hanım'ın eşinin ve ailesinin de Rumlarla yaşanan bu toplumsal olaylardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Bölgede yaşanan bu olaylardan sonra Menekşe Hanım Samsun'a yerleşmiştir.

2.3. Kadın Tütün İşçileri

Bafra ve Samsun'un yanı sıra pek çok tütün fabrikasında yer alan kadın emeği yadsınamaz. Quartaert (2008; akt. Öztürk ve Keskin, 2013, s. 102) kadınların İstanbul, Selanik ve Samsun'da tütün fabrikalarında işgücünün önemli bir unsuru olduğunun altını çizmiştir. Bunun nedeninin, kadınların ince ve uzun parmakları nedeniyle tütün yapraklarını düzmette ve tütün sarmakta daha becerikli olması ve daha ucuza çalıştırılması olduğu ileri sürülmektedir.

Kadınların Samsun'da tütün sektöründeki işgücüne katılımı, ekonomik ve toplumsal yaşamı da olumlu yönde etkilemiştir. Tekel Fabrikaları'nda işin niteliği gereği kadın işçilerin tercih edilip istihdam edilmesi durumu, o kadınların ailelerindeki erkekler (baba, eş, kardeş gibi) tarafından çoğunlukla desteklenmiştir. Erkeklerin bu süreçte kadınları desteklemelerinin altında, temelde kadınların fabrikada aldıkları ücretlerin ev ekonomisi için önemli bir ekonomik kaynak olması durumunun yattığı söylenebilir. Bu süreç sonuç olarak, bir yandan hane içerisinde giren ekonomik gelirin artmasına diğer yandan aile kurumu içerisindeki bireyler arasındaki ilişkilerin dönüşmesine yol açmıştır.

Menekşe Hanım, Samsun'a yerleştikten sonra annesinin Tekel'e işçi olarak girme sürecini aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

Ablamı verdikten geri, annem geçip gidecem dedi Samsun'a. Ortalık o zaman iyiydi. Tekel'e girmemiz için çok uğraştı. O Tekele girdik. İlk ben girdim. Ama hasta oldum çıktım. Annem buradan geçer gider, benim haberim yok. Kocamın haberi yok. Gider Müdüre çıkar. Bak işe. Hiç laf bilmeyen annem, çıkmış müdüre söylemiş işte: Benim kızım burada çalışıyordu işte. Hasta oldu çıktı işten demiş. Telefon açmış müdür, tekelin içine. Neden çıktığını sormuş, benim çalıştığım bölüme. Orada da kötülük oluyor daa. Neden çıktı acaba? Onu soruyor. Kötü bir şey mi yaptı, ondan mı ayrıldı öğrenmek istiyor. Demişler ki çok iyi hanım idi, kadın idi demişler. Hasta oldu da çıktı demişler. Halbuki ben oradan çıkana kadar, eksper Kemal Bey olsun, nur içinde yatsın, [Menekşe] Hanım dedi, al dedi beyazını, giy dedi, yıka, ne gün gelirsen burası sana açık dedi. İyi oldum bir daha gittim. Hükümet işi, teminatlı iş bırakılır mı? Yine gittim başladım. Yine hastalandım. Recep yollamadı daha. Annem o zaman gitmiş demiş ki "oğlum yok, uşağım yok demiş. Damadımın evindeyim demiş; damat beni bakar mı demiş, kızımın yerine beni sokun işe demiş." Girdi annem işte oraya. Benim yerime girdi annem. Reji değildi, Tekel idi, idare bölümü gibi. Tekelde ben üç sene çalıştım. Çok güzel idi, hükümet işi.

Bu bölümde Menekşe Hanım'ın ifadeleri, Tekel işçiliğinin hem kadınların hem de ailelerinin yaşamında önemli bir yeri olduğu bilgisini desteklemektedir. Erdoğan (2021, s. 74), her ne kadar tütün sektörü geleneksel kadın işkollarından biri olarak görülse de kadınların Tekel Fabrikası'nda çalışmasının aile yaşamındaki, toplumsal yaşamdaki ve hatta ekonomideki rolünün önemine dikkat çekmektedir. Dahası, kadının ev dışına çıkabileceğini ve erkekten fazla kazanarak geleneksel rollerinin sunduğundan fazlası olabileceğini göstermiştir. Samsun şehri için bakıldığında da bazı göçmen kadınların göç deneyimlerinden bir süre sonra Tekel işçisi olarak yer aldıkları fabrikalarda çalıştıkları görülmekte ve bu sürecin kendilerine olumlu katkılar sağladığı anlaşılmaktadır. Tütün, sadece kadınların değil, tüm Samsun halkının toplumsal ve ekonomik yaşamlarında kendisine yer bulmuştur.

3. Tartışma

Önceki bölümlerde Balıca'daki Tütün Fabrikası'nın 10 yıl faaliyet gösterdikten sonra 2008'de BAT'a satıldığından bahsedilmişti. Bu süreçten sonra Samsun'da tütün sektörünün önemini kaybetmesinin ortaya çıkarttığı ekonomik ve toplumsal etkiler şu şekilde özetlenebilir: 1. Azalan tütün üretimi, 2. Tütün ürünlerine ihracat tablolarında yer verilmemesi, 3. Samsun'un artan dış göç oranları, 4. Kent yaşamında tütün sonrası dönem (Erdoğan, 2021, s. 306-313): buna göre, tütün üretiminin giderek azaldığı, ihracat tablolarında tütün ürünlerine artık rastlanmadığı, Samsun nüfusunun şehri terketme oranlarının giderek arttığı ve kentin tütünün özelleştirilmesi sonrası dönemde şiddete ve suça eğiliminin işsizlik oranları ile doğru orantılı bir şekilde arttığı bildirilmiştir.

Özelleştirme ile birlikte tüm önemli kuruluşların -ve Tekel'in- satıldığı, bu durumun ise toplumsal ve ekonomik yaşama ciddi zararlar verdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde tütün ekenler hala vardır; ancak bu ekim veya satışın eskisi gibi, şehrin tüm dinamiklerini harekete geçirmesi söz konusu değildir. Köylülüğün ve kadınların ekonomiye yaptığı katkının azaltılmasının yanı sıra kentlin sosyo-ekonomik ve kültürel zenginliğine yapılan katkının da engellendiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada, Reji İdaresi sonrası tütün üretimi ve fabrikaları ile ilgili Samsun ve Bafra'da ortaya çıkan olumlu ve olumsuz toplumsal sonuçlara yer verilmiştir. Buna göre, göçmenlerin tütüncülerden seçilmesi ve göçmenlerin de tütüncülük ve tarım işleriyle uğraşabilecekleri yerleri tercih etmesi bir tür karşılıklı kazanç elde edildiğini düşündürmektedir. Ancak daha önce Reji İdaresi sürecine benzer şekilde, tütününü Reji dışındaki kişi veya kuruluşlara daha pahalıya satmaya çalışan üreticilerin kaçakçı konumuna düşmesi gibi, bu kez de köylüler, tütün tüccarlarından tütünleri karşılığında zamanında ve değerinde ücret alamamışlar ve farklı yollarla tütünlerini satmak durumunda kalmışlardır.

Tütün fabrikası işçileri köylü ve üreticilere göre daha şanslı konumdadır. Tütün Fabrikası işçileri genellikle kadınlardan seçilmiştir. Üstelik çoğu, eşlerinden fazla para kazanmış, güvenceli bir ortamda çalışmış ve hayat boyu sağlık sigortası ve emeklilik hakkı sahibi olmuşlardır. Toplumda dezavantajlı konumda olan göçmenlerin ve kadınların bu imkanlara sahip olması o dönemler, Samsun gibi bir Karadeniz şehri için oldukça medeni ve ileri bir durumdur. "Tütün şehri" bu kadınlar ve aileleri için o dönem çok büyük bir şans olmuştur.

Ancak özelleştirme sonrası süreç şehir ve ülke için tütüncülükte ciddi bir gerilemeye sebep olmuştur. Bu gerileme hem toplumsal hem de ekonomik bağlamda ele alınabilir. Özelleştirmeyle birlikte temel geçim kaynağı tütün olan bir şehrin bu geçim kaynağının el değiştirmesi, makineleşme, işten çıkarmalar, emeğin karşılığının alınamaması ve daha güvencesiz çalışma ortamı söz konusu olmuştur. Diğer bir deyişle, Samsun Tütün Fabrikası döneminde altın çağını yaşayan tütüncülük, Balıca'ya geçtikten sonra ilk, Balıca'dan on yıl sonra BAT'a devrolunca ikinci kez sekteye uğramıştır.

Yeni politika ve uygulamalar sonucu köylüler tütüncülüğten uzaklaşmış, kentlere göç etmiş, alt sınıfa mensup kadınlar ise ekonomik yaşamda kendilerine yer bulmakta zorlanmışlardır. Sonuç olarak, Samsun ilinde tütüncülük sektöründe yaşanan değişim sürecinin hem kentlin ekonomisini ciddi anlamda olumsuz etkilediğini hem de bu alanda faaliyet yürüten toplumsal kesimlerin (ve özelde kadınların) ekonomik ve toplumsal konumlarının gerilemesine yol açtığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu makale, Cumhuriyet'ten günümüze kadar Samsun şehrinde faaliyet gösteren tütün fabrikalarının kuruldukları dönemlerde tütüncülük ve şehrin toplumsal ve ekonomik yapısı, bu fabrikaların toplum üzerinde yarattığı etkiler, geçirdiği dönüşümler ve karşılaştığı sorunları ortaya koymayı amaçlamıştır. Çalışmada görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemdeki temel zorluklara, I. Dünya Savaşı'nın akabinde ortaya çıkan Ermeni Rum ayaklanmalarının ekstra bir zorluk kattığı söylenebilir. Bu noktada, Samsun ve Bafra bölgelerinde tütüncülükle uğraşan Türk kökenli vatandaşların genellikle muhacir oldukları ve savaş ortamından yine bir savaş ortamına geldikleri anlaşılmaktadır. Kırsal alanlara ve tütün üretiminin olduğu yerlere göç eden bu kişilerin bu süreçte, maddi ve manevi anlamda olumsuz etkilendikleri söylenebilir.

Tütüncülük sektörü dönemin parlayan yıldızı olmuş hem bölge hem de ülke kalkınmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Şehir merkezinde ve sonrasında Bafra Balıca'daki tütün fabrikaları hem kadınların iş hayatına atılmaları ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarında hem de bölge kalkınmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Çok sayıda işçi çalıştıran tütün fabrikaları çevresinde konumlanan esnaf, kentlin ekonomisinin canlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Tekelin birkaç ildeki tütüncülük faaliyetlerini özelleştirmesi sonrasında en çok tütün üretimi, uluslararası özelleştirmeye henüz konu olmamış Denizli, Manisa ve Adıyaman'da yapılmaktadır. Özelleştirilen İstanbul, Adana, Bitlis, Malatya, Tokat ve en nitelikli tütünlerin yetiştirildiği Karadeniz bölgesindeki Balıca'nın bu bölgeler arasında yer almaması dikkat çekicidir³. Tütün üretiminin azalması, özelleştirme süreçlerinin devamı ve bu sektördeki yabancı kontrolü göz önünde bulundurulduğunda, tütüncülük sektörünün ülkedeki diğer illerde de küçüleceği öne sürülebilir.

Bu bağlamda yerel tütün üretimi kamu kurumlarınca desteklenmelidir. Kadınların fabrikalarda çalışması teşvik edilmeli, kreş gibi sosyal imkanlar sunulmalı, bireylerin ve şehirlerin ülke ekonomisine katkısı artırılmalıdır. Bunlar yapılırken bankalar üzerinden verilen destekler denetlenmeli, geri dönütler kontrol edilmelidir. Zira teşvik adı altında belirli bir kesim tüccar ve kişilerin faydasına yapılan uygulamalar, geçmiş deneyimlerden anlaşılacağı üzere kamu yararına bir sonuç vermemektedir. Geçmişte ve günümüzde yaşananlar kaçak tütün üretimi ve satışının bölgelerde toplumsal ve ekonomik

³ Denizli Tütün Üretiminde Zirvede, URL: [https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/denizli-tutun-uretiminde-zirvede-13767#:~:text=lider%20durumda%C4%B1r,,illeri%20takip%20etmi%C5%9Ftir%E2%80%9D%20diye%20konu%C5%9Ftu](https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/denizli-tutun-uretiminde-zirvede-13767#:~:text=lider%20durumda%C4%B1r,,illeri%20takip%20etmi%C5%9Ftir%E2%80%9D%20diye%20konu%C5%9Ftu.). Elde edilen tarih: 2.05.2023

sorunlar yarattığını göstermektedir. Politikalar, üreticilerin ürettiği ve kaçak yollarla satmak durumunda kaldığı tütünü ekonomiye kazandıracak şekilde oluşturulmalı ve tütünün kaçak yollarla üretilip satılması önlenmelidir. Bu konuda tütün kooperatifleri, tüccarları, üreticileri ve birliklerinin görüşleri ve talepleri dikkate alınmalıdır.

Samsun ve Bafra'nın toplumsal ve ekonomik yaşamları tütüncülükle canlanmıştır; ancak yaklaşık on beş yıl önce bu yaşamların tütüncülükteki yeni uygulamalarla birlikte olumsuz yönde etkilenmeye başladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde tarım politikalarıyla tütün üreticisi ve işçisinin desteklenmesi ile Samsun şehri, dolayısıyla bölge ekonomisi ve toplumsal yaşamı yeniden canlandırılabilir. Bu çalışma şehrin tütüncülükle ilgili uzak ve yakın geçmişinde yapılan farklı uygulamalara dikkat çekmekte ve bundan sonra yapılacak bilimsel araştırmalara bir öngörü sunma amacı taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahışhalıoğlu, A. (2011). *Bafra.. Ah Bafra*. Postiga Yayınları.
- Bozpinar, C. (2021). Reji şirketi tarihi üzerine bir kurgu: “Var olmak romanı.” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1). <https://doi.org/10.35379/cusosbil.830264>
- Carr, E. H. (2002). *Tarih nedir?* İletişim Yayınları.
- Çelenk, A. ve Sürdem, Ş. S. (2021). Kültürel hafızanın sürekliliği: Samsun Tekel tütün fabrikasından Bafra tütün müzesine. *Journal of Interior Design and Academy*, 1(2), 21-39. <https://doi.org/10.53463/inda.2021vol1iss2pp21-39>
- Dağ, M. ve Tanık, H. (2023). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e bir kurumun işleyişi: Reji idaresi şartnameleri (1883-1914). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 371-392. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1242019>
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik ekonomisinde unutulmuş bir alan: Tütün üretimi, ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII, 227-272. <https://doi.org/10.18589/oa.130674>
- Doğan, H. (2012). Cumhuriyet döneminde yerel bankacılık: Akhisar tütüncüler bankası örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 397-416.
- Duru, E. İ. ve Eser, G. (2023). Kamu yöneticilerinin özelleştirmeye bakışı: Tekel genel müdürlüğü yöneticileri üzerine fenomenolojik bir araştırma. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 379-407.
- Hürriyet Internet Sitesi. (2008, 22 Şubat) Tekel ihalesini BAT kazandı. URL: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tekel-ihalesini-bat-kazandi-8290881>, Elde edildiği tarih: 30.09.2023.
- Erdoğu, Ö. G. (2021). *19. ve 20. Yüzyıllarda Samsun kentinin tütün tarımı ve sanayii çerçevesinde ekonomik ve toplumsal gelişimi* (Tez No. 686728) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erler, M. Y. ve Edinsel, K. (2011). Samsun’da tütün üretimi (1788-1919). *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 4(18).
- Öztürk, M. Y. ve Keskin, N. E. (2013). Tütün sektöründe yabancı yatırım: Reji deneyimi ışığında bugünü anlamak. *Çalışma ve Toplum*, 2.
- Punch, K. F. (2011). *Sosyal araştırmalara giriş: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Sezer, C. (2021). Birinci Dünya Savaşı’nda Pontusçu Rum çetelerinin Bafra ve çevresindeki faaliyetleri (1914-1918). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 349-380. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.880420>
- Şahin, G. ve Taşlıgil, N. (2013). Türkiye’de tütün (Nicotiana Tabacum L.) yetiştiriciliğinin tarihsel gelişimi ve coğrafi dağılımı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 71-102.
- Şenesen, G. G. ve Akduran, Ö. (2005). Özelleştirmeye toplumsal cinsiyet farkındalığı ile bakmak: Kadın tütün işçileri. İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 47. Seri.
- Tarımtv (2020). Denizli tütün üretiminde zirvede. URL: <https://www.tarimtv.gov.tr/tr/video-detay/denizli-tutun-uretiminde-zirvede-13767#:~:text=lider%20durumdad%C4%B1r,.illeri%20takip%20etmi%C5%9Ftir%E2%80%9D%20diye%20konu%C5%9Ftu>. Elde edilen tarih: 2.05.2023
- Tarım ve Orman Bakanlığı, Bitkisel üretim verileri. URL: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, Elde edilen tarih: 30.09.2023
- Tarım ve Orman Bakanlığı, Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı, Yaprak tütün ithalatı verileri. URL: <https://www.tarimorman.gov.tr/TADB/Menu/22/Tutun-Ve-Tutun-Mamulleri-Daire-Baskanligi>, Elde edilen tarih: 29.09.2023
- Tuzcu, A. (1993). Merzifon’da Ermeni ayaklanmaları. *Belleten*, 795-829. <https://doi.org/10.37879/belleten.1993.795>
- Tütün Eksperleri Derneği (2016, 22 Haziran). Tütün Raporu. URL: https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=26157&tipi=38&sube=0 Elde edilen tarih: 30.09.2023
- Tütün Eksperleri Derneği (2018, 13 Aralık). Tütün Raporu. URL: https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=30641&tipi=38&sube=0 Elde edilen tarih: 30.09.2023
- Uygur, F. (2023). Reji döneminde Bafra’da tütün-sigara kâğıdı üretimi ve kaçakçılığı üzerine. *Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Bafra*, (2, 167-185) içinde. Berikan Yayınevi.
- Yılmaz, F. (2005). Osmanlı İmparatorluğu’nda tütün: Sosyal, Siyasi ve ekonomik tahlili (1600-1883) (Tez no: 209885) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atatürk Döneminde Bitlis (1923-1938)

Bitlis in The Period Atatürk (1923-1938)

Suat ÖZDAĞ

Asst. Prof., Bitlis Eren University, Department of History, Bitlis, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9038-2844 / E-mail: sozdag@beu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Özdağ, S., (2023). Bitlis in The Period Atatürk (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 463-484.

Özdağ, S., (2023). Atatürk Döneminde Bitlis (1923-1938). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 463-484.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 03 July/Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 26 October/Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October/Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 463-484

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Suat ÖZDAĞ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını meşgul eden değişimler ve yenilikler, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kaçınılmaz bir safhaya girerek yeni bir devletin kuruluşu ve yeni bir rejimin kabulüne evrilmiştir. Milli egemenlik düşüncesi ile milletlerin kendi devletlerini kurma duygusu ulus devlet anlayışını ve cumhuriyeti gerekli kılan zeminleri oluşturmuştur. Devlet, monarşi yönetiminden ulus devlet yapısına ve demokratik cumhur yönetimine geçerken; toplum, imparatorluk ve teokratik düşüncenin ürünü olan reaya/ümme kimliğinden birey/vatandaş olma kimliğine doğru bir karakter kazanmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve dava arkadaşları, yeni kurdukları devleti çağdaş yapıya kavuşturmak ve muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmak için her alanda çalışmaya başlamışlardır. Ulus devletin inşası ve toplumun çağdaş bir yapı kazanması sadece merkezi kurumların ve idarenin değişmesiyle değil, tüm kurumların ve toplumun değişmesiyle mümkün olacaktı. Bu nedenle cumhuriyet sadece bir yönetim tarzı olmayıp, bir yaşam tarzı olarak ülkenin ve toplumun her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Tüm ülkede olduğu gibi Bitlis vilayeti de cumhuriyetin ilanı ile birlikte büyük bir değişim ve gelişim safhasına girmiştir. "Atatürk Döneminde Bitlis" isimli bu çalışmada; cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan yeni süreçte Bitlis'te idari yapı, nüfus, sosyal ve ekonomik yaşam, eğitim, sağlık, ulaşım, ticaret, adli yapı ve siyasi durum ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, değişim, Bitlis, toplum

Abstract

The changes and innovations that occupied the last century of the Ottoman Empire, entered an inevitable phase after the First World War and the War of Independence, and evolved into the establishment of a new state and the acceptance of a new regime. The idea of national sovereignty and the sense of nations to establish their own states formed the basis for the understanding of the nation-state and the republic. While the state is transitioning from the monarchy to the nation-state structure and the democratic republic; society, the empire and the product of theocratic thought began to gain a character from the identity of the reaya/ummah to the identity of being an individual/citizen. Mustafa Kemal Atatürk and his colleagues started to work in every field in order to bring the newly established state to a modern structure and to bring it to the level of contemporary civilizations. The construction of the nation-state and the society's gaining a modern structure would be possible not only with the change of central institutions and administration, but also with the change of all institutions and society. For this reason, the Republic has begun to show itself in all areas of the country and society, not just as a management style, but as a lifestyle. As in the whole country, the province of Bitlis has entered a phase of great change and development with the proclamation of the republic. In this study named "Bitlis in The Period Atatürk"; In the new process that started with the proclamation of the Republic, the administrative structure, population, social and economic life, education, health, transportation, trade, judicial structure and political situation in Bitlis were tried to be examined in detail.

Keywords: Republic, change, Bitlis, society

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ortaya çıkan fikir akımları yeni bir yönetim tarzına gidişi gösterirken, bu fikirler ve yönetim tarzı padişahsız değil de padişahın da var olduğu ve onun himayesinde olan bir yapıyı öngörmekteydi. Osmanlı fikir adamları, cumhuriyet yönetimini teoride tanımlarına ve cumhuriyeti asr-ı saadet devrinin erdemli ve adaletli yönetimi olarak kabul etmelerine rağmen monarşiye karşı bir alternatif olarak gösterecek kadar ileriye gidemediler. Çünkü kavramın batıda yaşanan değişim eylemlerinden dolayı Osmanlı toplumunun zihninde müspet manada bir yer edinmemişti ve aydınlar bunun farkındaydı. Bu nedenle Osmanlı aydınları padişahlık makamını pek zorlamayan ve daha yumuşak bir geçiş yönetimi olacak meşrutiyet (anayasal düzen) kavramını kullanmayı tercih ediyorlardı. Aydınlar, Saltanat ve Hilafet makamını son yüz yılda devletin çözülme sürecinde birliği ve sadakati sağlayabilecek birleştirici konumda görüyorlardı (Kutlu, 2011). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu durum tamamen değişecekti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorlukların yıkılması ve milli egemenlik düşüncesi ile milletlerin kendi devletlerini kurma duygusu, ulus devlet anlayışını ve cumhuriyeti hazırlayacak zeminleri oluşturdu. Cumhuriyet rejiminin Türk toplumuna gelişini ve kabul edilmesini sağlayan temel etken Kurtuluş Savaşı olmuştur. Emperyal güçlere karşı halkın örgütlenmesi ve savunmaya geçmesi "Millî Mücadele" dönemini başlatmış ve bu süreçte "Hâkimiyet-i Milliye"nin temel bir ilke haline getirilmesi "Cumhuriyet Rejiminin" benimsendiğinin göstergesiydi. Ayrıca "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." beyanı ile tüm Anadolu halkı vatanı kurtarma ve bağımsızlığını elde etme düşüncesi ile kenetlenmeye başlamıştı. İşte bu istikbali ve istiklali sağlama çabası cumhuriyeti beraberinde getirmişti. Mustafa Kemal Atatürk, hayatının fikri safhasında benimsemiş olduğu cumhuriyet yönetimini "Millî Mücadele" sonrası uygulama imkânı bulmuştur. Ulusal egemenliği, kişisel egemenliğin üstünde tutan Atatürk, ilk önce bağımsızlık mücadelesi veren halkın egemenliğinin önündeki engel olan saltanatı kaldırmıştır. Daha sonra halkın kurtarmış olduğu vatanını, TBMM aracılığıyla yönetme hakkının olduğunu düşünerek "Cumhuriyet Rejimini" devletin yönetim biçimi olarak kabul etmiştir. Cumhuriyet sadece bir yönetim tarzı olmayıp, bir yaşam tarzı olarak ülkenin ve toplumun her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Tüm ülkede olduğu gibi Bitlis vilayeti de cumhuriyetin ilanı ile birlikte büyük bir değişim ve gelişim safhasına girmiştir (Ortaylı, 2010).

Bitlis vilayeti; geçmişi ve kuruluşu çok eski yıllara dayanmakla birlikte, bulunduğu konum ve sahip olduğu coğrafi özellikler bakımından jeopolitik bir öneme sahiptir. Bu nedenle tarihte birçok devletin işgaline maruz kalmış, birçok medeniyete ve millete ev sahipliği yapmıştır. 1514 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Bitlis, sahip olduğu stratejik konumdan dolayı Osmanlı zamanında özel statü ile Şerefhan Emirliği'nin yönetiminde idare edilmiştir. Tanzimat ile başlayan değişim sürecinde önce kaza, 1880 yılında ise vilayet konumuna getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali ve Ermeni çetelerinin saldırısına maruz kalan Bitlis, bu savaşta büyük bir yıkım yaşamış ve adeta harabeye dönmüştür. Bu işgal sırasında binlerce Müslüman Bitlisli katliama maruz kalırken, yüzbinlerce kişi de evini ve yurdunu terk etmek zorunda kalmış, göç ederek iç bölgelere sığınmıştır. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki XVI. Kolordu bölgeye sevk edilmiş ve Bitlis 8 Ağustos 1916'da düşman işgalinden kurtarılmıştır. Yaşanan bu işgal ve yıkımdan dolayı Bitlis vilayeti, Osmanlı döneminde sahip olduğu mamur ve ihtişamlı yapısına bir daha kavuşamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve kurtuluş harekâtını başlatmasıyla birlikte Bitlis halkı da harekete geçmiş ve bu mücadeleye destek vermiştir. Millî Mücadele'nin her safhasında yer alan Bitlis halkı, Kuvayı Millîye teşekkülleri kurmaya ve işgallere karşı topyekûn mücadeleye girişmişlerdir. Şehrin ileri gelenleri, Millî Mücadelenin başladığı ilk günlerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurarak halkı örgütlemeye ve bilinçlendirmeye başlamıştır. Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Kongresi için gönderdiği davete hemen icabet ederek temsilci göndermiş ve Sivas Kongresi'ne bağlılık telgrafları çekerek Millî Mücadeleyi desteklediklerini açıkça beyan etmişlerdir. Mebusan Meclisi seçimlerinde Millî Mücadele taraftarı olan kişileri temsilci seçerek meclise göndermişlerdir. İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte Ankara'da açılan TBMM'ye yine Müdafaa-i Hukuk üyelerinden Milletvekili seçip katılım sağlamışlardır. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı günden Kurtuluş Savaşı'nın son safhasına kadar vatanın bütünlüğü ve milletin istiklali için var güçleriyle çalışıp, cumhuriyetin kurulmasına memleket olarak canı gönülden destek olmuşlardır.

Bitlis ile ilgili cumhuriyet sonrasında ve Atatürk dönemini kapsayan çeşitli tezler ve çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar dönemi bütünsel olarak ele almamış sadece spesifik başlıklar olarak konular yazılmıştır. Bu çalışmalar; "1925-1945 Yılları Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İdari Düzenlemeler, Cumhuriyet Dönemi'nde Van Gölü Havzası'nda (Van-Bitlis-Muş) Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950), Bitlis'in İktisadi ve Kültürel Durumu (1920-1950), Bitlis'te Siyasi Parti Faaliyetler (1920-1950), Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis Ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938), Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bitlis'teki Eğitim Durumuna Bir Bakış, 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları, Birinci Umumi Müfettişlik Raporlarına Göre Bitlis (1927-1952), Cumhuriyet Döneminde Bitlis'in İdari Yapısı Ve Nüfusu (1923-1970), Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951)". Görüldüğü üzere bu çalışmalar sadece belli bir

başlık üzerinden Bitlis'i ele almış ve konu üzerinde derinlemesine bir yöntem ile konuyu okuyucuya sunmuşlardır. Dönemi tam ve bütünsel ele alacak ve okuyucuya bir bütün olarak sunup yaşanan olayları ve gelişmeleri tüm boyutuyla ortaya koyacak bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. İşte bu ihtiyaçtan dolayı "Atatürk Döneminde Bitlis" isimli bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak vilayetin durumunu bütünsel ve geniş bir açıyla ele alıp okuyucuya dönemi bir bütün olarak görme ve okuma imkânı sunmuştur.

Bu çalışmamızda, Atatürk döneminde Bitlis vilayetinde meydana gelen gelişmeler ve değişimler ele alınmıştır. Bu çalışmayı; idari yapı, nüfus, sosyal ve ekonomik hayat, siyasi durum gibi birkaç başlık altında incelemenin faydalı olacağı düşüncesiyle zikredilen başlıklar altında bölümler halinde yazılmıştır. Bu ana başlıkların altında konuyla ilgili alt başlıklara yer verilmiş olup olaylar derinlemesine açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada Bitlis'in tarihi süreç içerisinde geçirmiş olduğu idari değişiklikler aktarıldıktan sonra cumhuriyet döneminde yaşanan değişimler açıklanmıştır. Bitlis'in nüfusunda yaşanan dalgalanmalar, göçler, sürgünler ve iskân politikaları ile Atatürk döneminde nüfusun yapısal özellikleri ayrıntılı olarak verilmiştir. Ayrıca bu dönemde eğitim, sağlık, ulaşım, sosyal hayat, ticaret ve siyasi olaylar çalışmamızda geniş bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma hazırlanırken ağırlıklı olarak arşiv belgeleri, dönemin raporları ve dönemin idarecileri tarafından yazılmış hatıratlar gibi birinci el kaynaklardan faydalanılmıştır. Yine çalışmaya katkı sunacak birçok tetkik eser incelenmiş olup bunlardan da azami derecede faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın Atatürk döneminde Bitlis ilinde yaşanan gelişmeler, yapılan yatırımlar, toplumsal ve siyasal olaylara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

1. İdari Yapı

Kuruluş tarihi çok eski zamanlara dayanan Bitlis, süreç içerisinde birçok devlet tarafından alınmış ve yönetilmiştir. Bitlis, Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra sahip olduğu stratejik konumdan dolayı vilayet olarak idare edilmiştir. 1538 tarihli Osmanlı Devleti'ni icmal defterinde Bitlis, vilayet olarak geçmektedir (Demirtaş, 2007). 1514-1808 yılları arasında Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı Yurtluk-ocaklık-sancak ve 1808-1846 yılları arasında ise Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği'ne bağlı sancak olarak idare edilmiştir. Tanzimat'la birlikte idari yapılanmada başlayan değişimler sonucunda 1846-1879 tarihleri arasında Erzurum Eyaleti'nin Muş sancağına bağlı bir kaza olarak idaresine devam edilmiş ve 1 Aralık 1879 tarihinde vilayet merkezi haline getirilmiştir. 1880 yılında fiilen vilayet olan Bitlis; Merkez, Siirt, Muş ve Genç sancaklarından oluşmaktaydı (Cırık, 2015). Zaman içerisinde çeşitli ekleme ve çıkarmalar yapılarak küçük idari sınır değişikliği olsa da Bitlis vilayet merkezi olma durumunu 1920 yılına kadar devam ettirmiştir.

Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar tarafından işgal edilince vilayet merkezi geçici olarak Siirt sancağına nakledilmiş ve bir süre buradan idare edilmiştir. Vilayet düşman işgalinden kurtarılınca yönetim merkezi Vali Mazhar Müfit Bey'in atanmasıyla birlikte 1918 yılında tekrar Bitlis Merkez taşınmıştır (Kansu, 1997). Millî Mücadele başladığı zaman Bitlis vilayetinin idari taksimatı şu şekildeydi: Bitlis Sancağı; Ahlat, Hizan, Mutki kazalarından, Muş Sancağı; Geliguzan, Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason kazalarından, Siirt Sancağı; Erüh, Pervari, Garzan, Şirvan ve Şırnak kazalarından, Genç Sancağı; Çapakçur ve Kulp kazalarından oluşmaktaydı. Bu şekliyle Bitlis vilayeti dört sancak ve on dört kazadan müteşekkildi (Selvi & Cırık Bülent, 2014). 23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra şartlar gereği bazı idari değişiklikler yapılmıştır. 1920 yılında Siirt¹, Muş ve Genç² sancakları müstakil liva statüsü alarak Bitlis vilayetinden ayrılmıştır³. Bitlis; Merkez, Ahlat, Mutki ve Hizan kazalarından müteşekkil bir vilayet olarak idari statüsüne devam etmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin kurulduğu 23 Nisan 1920 tarihinde, ulusal sınırlar içinde 15 vilayet, 17'si müstakil 36'sı mülhak olmak üzere toplam 53 liva, 302 kaza ve 679 nahiye bulunmaktaydı. 1921 yılında kabul edilen yasada, "il esasına dayalı örgütlenme" ile merkez ve yerel arasındaki ilişkiler yeniden tanımlanmış, feodal düzenin mülki örgütlenmesi yerine yeni düzenin örgütlenmesi getirilmiştir. Birinci TBMM'nin mekâna ilk müdahalesi bir üst kademedeki vilayete bağlı olan 'mülhak liva'ları 'müstakil' (bağımsız) kılıp doğrudan Ankara'ya bağlamak ya da yeni müstakil livalar kurmak olmuştur. Bu değişiklik sonucunda yönetsel bölünüşte ilk kademe sayısı 15 vilayet merkezi ve 56 liva ile birlikte toplam 71'e yükselmiştir. 7 Temmuz 1921 tarihinde Moskova ve Gümrü anlaşmalarıyla Türkiye'ye terk edilmiş olan bölgede Artvin, Ardahan, Kars illeri/müstakil

¹ Siirt Sancağı TBMM'de 26 Eylül 1336 (26 Eylül 1920) tarihinde, kabul edilen 27 Sayılı Kanun ile müstakil liva statüsüne yükseltilmiştir. Bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, 1/4, s.135.

² Muş ve Genç sancağı TBMM'de 9 Aralık 1336 (9 Aralık 1920) tarihinde, 70 Sayılı Kanun ile müzakeresiz liva olarak kabul edilmiştir. Bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, 1/6, s. 276.

³ Osmanlı İdare sisteminde;

a- Vilayet: Vali tarafından yönetilir. Tüzel kişiliği tanınmış, genel meclisi olan, doğrudan doğruya merkeze bağlı bir yönetim birimidir.

b- Müstakil liva: Mutasarrıf tarafından yönetilir. Vilayet ile ilişkisi kesilerek, doğrudan merkeze bağlanan, genel ve yerel idare bakımından vilayete eşdeğer kılınan yönetim birimidir. Vilayetlerden daha küçük bölgelerdir.

c- Mülhak liva: Mutasarrıf tarafından yönetilir. Genel idare, jandarma ve yerel yönetim bakımından bir vilayete bağlı olarak yönetilen, ayrı bir tüzel kişiliği ve genel meclisi olmayan yönetim birimleridir.

livaları kurulmuştur. 26 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla ülkede 74 liva bulunmaktaydı. Bu durum günümüzdeki anlamıyla ülkedeki toplam il sayısıdır. Vilayetlerin sayısı artarken, sınırları küçülmüştür. Bu, mekânsal ölçek ve kademelenme bakımından eyalet (bölge) esası terk edilerek, il esası benimsenmiştir (Keskin , 2007).

Türkiye’de 29 Ekim 1923’te cumhuriyet yönetiminin ilan edilmesinden sonra ülke genelinde vilâyetlerin yapılarında çok ciddi düzenlemeler yapılmıştır. TBMM’nin 8 Mart 1924 tarihinde aldığı 82 sayılı kararla mülhak livaların bağlı oldukları vilayetlerle ilişkisi kesilmiş, bütün livalar müstakil hale getirilmiştir. İdari yapılanmada asıl köklü değişiklik 20 Nisan 1924’te kabul edilen Anayasa ile yapılmıştır. Bu anayasada Türkiye idari birim olarak vilayet, kaza, nahiye, kasaba ve köy olarak çeşitli birimlere bölünmüştür. 1924 yılında kabul edilen 85 Sayılı kararlar; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda çeşitli değişiklikler yapılmış, 1921 Anayasası ile var olan livalar, vilayet (il) statüsüne dönüştürülmüş ve cumhuriyet döneminde Türkiye 74 vilayet (il) ve 325 kazaya ayrılmıştır (Keskin , 2007). Bu karara göre; Bitlis vilayeti doğudan Van vilayeti ve Van Gölü, batıdan ve kuzeyden Muş, güneyden ise Siirt vilayetleriyle çevrilmiştir. Vilayetin yüzölçümü, yaklaşık 6,225 kilometre karedir. Bitlis vilayeti: Merkez, Ahlat, Hizan ve Mutki kazalarından oluşmuştur. Yine bu idari yapılanma içerisinde: merkez kazaya bağlı Tatvan, Norşin (Güroymak), Şetek (Sarıkönak); Hizan’a bağlı Uçum (Sürücüler) ve Hakif (Örenbaş), Mutki’ye bağlı Huyut (Kavakbaşı) ve Ahlat kazasına bağlı Misk (Burcukaya) nahiyelerinden müteşekkil bir yapı kazanmıştır (1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926). 30 Mayıs 1926 tarihli ve 877 sayılı kanun ile cumhuriyet tarihinin ilk geniş çaplı Teşkilatı Mülkiye kanunu yürürlüğe konmuştur. Böylece 11 vilayet lağvedilerek kaza haline getirilmiş ve vilayet sayısı 63’e indirilmiştir. Aynı kanunla 18 yeni ilçe kurulmuş, 17 kazanın idari olarak bağlı olduğu il değiştirilmiş ve 27 kaza ise nahiye dönüştürülmüştür (Başa, 2016). Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilk yıllarda il sayılarında azaltmaya gidilmesinin ve merkeziyetçi bir yapı kabul edilmesinin en büyük nedenleri asayiş sorunları ve mali sıkıntılardan kaynaklı yaşanan zorluklar yer almaktadır. Hem güvenlik ve ekonomik tedbirler kapsamında hem de nüfus azlığı ve kendi kendine yetememe nedeniyle 877 Sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu gereği Beyoğlu, Siverek, Genç, Ardahan, Ergani, Kozan, Muş, Gelibolu, Üsküdar, Dersim gibi vilayetler kaza durumuna düşürülmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, 2/25).

Bununla birlikte 1925 yılında Doğu bölgesinde meydana gelen “Şeyh Sait İsyanı” bölgenin yönetim açısından kaderini değiştirmiştir. Hükümet tarafından güvenlik nedeniyle Muş’un vilâyet statüsü kaldırılmış ve burası 1926 yılında Bitlis’e bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. Bu düzenlemeden dolayı Muş’a bağlı olan Bulanık, Malazgirt ve Varto ilçeleri de Bingöl sınırlarına dâhil edilmiştir (BCA, 30.18.1.1-2.18.1.). Buna göre 1926 yılında Muş, Ahlat, Hizan ve Mutki ilçe olarak Bitlis’e bağlanmıştır (Sertel, 2014). Bitlis’teki bu idari yapı 3 yıl devam etmiştir.

1929 yılında cumhuriyet yönetimi, idari düzenlemede merkeziyetçiliği kabul eden bir yapı ortaya koymuştur. Bu dönemde hükümet, merkeziyetçiliği artırmak ve doğu bölgelerindeki idari düzenlemeyi uygulamaya sokmak amacıyla 8 Nisan 1929 tarihinde yetmiş bir madde olarak hazırlanan 1426 numaralı Vilayet İdareleri Kanunu’nu meclisten geçirdi (Bayramoğlu, 2007: 28). Hükümetin merkeziyetçi anlayışı doğrultusunda 3 yıl boyunca Bitlis’e bağlı kalan Muş’un yeniden vilâyet olması için 6 Mart 1929 tarihinde bir kanun teklifi hazırlanmıştır (BCA, 30.18.1.1-2.18.1.). Başvekâletçe hazırlanan teklif 16 Mart 1929 tarihinde TBMM’ye gönderilirken gerekçeli raporda; “Umumi harpten evvel büyükçe bir kasaba olan Bitlis; gerek harp tahribatı ve ahalsinin üçte ikisinin hicreti dolayısıyla halen içtimaî ve iktisadî hayat sönük ve eski ehemmiyetini tamamen kaybetmiş bir haldedir. Kasaba, Bitlis deresiyle buna mülhak diğer dereciklerin uzunlukları boyunca dar ve sarp yamaçlar üzerinde serpinti halinde evlerden kurulmuş olup bir vilâyet merkezi olmaya her noktai nazardan gayri müsaittir. Gerek vaziyet ve gerek kazaları ile idarî, iktisadî temasları noktai nazardan pek aykırı ve vilâyet hududunun bir köşesinde bulunuşu vilâyet merkezinin daha müsait ve merkezî bir vaziyete naklini icap ettirmektedir. Bugünkü vilâyet merkezinin Diyarbekir-Van yolu üzerinde bulunmasından başka hiçbir kıymeti yoktur. Yapılmakta olan Diyarbekir- Kulp- Muş yolu Bitlis’in yol üzerinde bulunan faydasını epeyce tenkis etmiştir. Binaenaleyh vilâyet merkezinin idarî, iktisadî, askerî noktai nazardan mühim ve vasi bir mıntıkanın tam ortasında bulunan ve her türlü medenî inkişafa müsait olan Muş’a naklinde bir zaruret ve ihtiyaç-ı kat’i mevcuttur.” şeklinde ifadeler yer almıştır. (TBMM, Devre: 3, TBMM 247 Nolu Komisyon Raporu, 1 Haziran 1929)

1 Haziran 1929 tarihinde hazırlanan “Muş Vilayeti Teşkiline Dair Kanun” teklifi mecliste görüşülmüş ve yapılan görüşmeler sonucunda Muş, 2 Haziran 1929 tarih ve 1509 sayılı kanunla Bitlis’ten ayrılarak yeniden vilayet haline getirilmiştir. Aynı kanunla Bitlis vilayeti kaldırılarak kazaya tahvil edilmiş ve yeni vilayet haline getirilen Muş vilayetine kaza olarak bağlanmıştır⁴. Söz konusu kanunla Muş vilayetine Varto, Bulanık, Malazgirt, Mutki kazaları ve Elaziz vilayetinden irtibatı kesilen Çapakçur ve Genç ile Siirt vilayetinden irtibatı kesilen Sasun kazaları bağlanmıştır. Ahlat kazası ve Tatvan (Kotum)

⁴ Bu idari değişim Vilayet İdareleri Kanunu’na paralel olarak I. Umumi Müfettişlik Valisi İbrahim Tali Bey’in önerisi üzerine yapılmıştır. Bu idari değişikliğin nedenleri arasında bölgede yaşanan Ağrı İsyanı, Mutki ve Resul isyanları yer almaktadır. Çünkü bu isyanların oluşum ve gelişim aşamasında isyan çevrelerinin Bitlis vilayetine yakınlığı göze çarpmaktadır. Bu nedenle I. Umumi Müfettişliği, tedbir amaçlı olarak isyanların önüne geçmek ve bölgede bulunan ordu komutanlıklarını birbirine yakınlaştırmak için böyle bir düzenlemeye gitmiştir.

nahiyesi de Bitlis'ten alınarak Van vilayetine bağlanmıştır. Hizan kazası birinci sınıf nahiye haline ifrağ (dönüştürme) olunarak Bitlis kazasına bağlanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 3/12; Resmî Gazete, 11 Haziran 1929, Kanun No: 1213, s.7518). Bitlis vilayeti ilçe statüsüne tahvil edildikten sonra ilçeye ilk kaymakam olarak Sıtkı Bey tayin edilmiştir (Resmî Gazete, 5 Ekim 1929, Sayı: 1311, s. 8536; BCA, 30.11.1.0-50.27.5, 23 Eylül 1929). Akabinde ise Bitlis Kaymakamlığına Yahya Ömer Bey atanmış, 1930- 1936 yılları arasında görev yapmıştır (Resmî Gazete, 1 Ekim 1932, Sayı: 2214, s.1899). Bitlis'in Muş iline bağlanması, Bitlis halkı için yönetim açısından birçok zorluklara ve memnuniyetsizliklere yol açmıştır.

İsmet İnönü'nün 1935 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni gezdikten sonra hazırlamış olduğu rapor, doğuda yapılan idari düzenlemelerin anlaşılması açısından kayda değerdir. İnönü, raporunda belediyeler ve idari düzenlemelerle ilgili olarak önemli noktalara değinmiştir. Dâhiliye Nezareti, İsmet İnönü ve I. Umumî Müfettişi Abidin Özmen'in hazırlamış oldukları raporları dikkate alarak bazı yerel düzenlemelerin yapılması kararını almıştır. Hem doğu bölgelerindeki asayiş olayları hem de batı bölgelerindeki bazı yönetsel sorunları gidermek amacıyla yapılan bu değişiklikler ile ilgili Mustafa Kemal Paşa da şu beyanda bulunmuştur: "İç idare teşkilatını yurdun doğu bölgelerinden başlayarak genişletmek ihtiyacını duymaktayız, yeniden iki umumi müfettişlik ve yeniden bazı vilayetlerin kurulması da lüzumlu görülmektedir." Bunun üzerine 25.12.1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasayla Çoruh, Hakkâri, Bitlis, Bingöl ve Tunceli illeri kurulmuştur (Resmî Gazete, 4 Ocak 1936, Sayı: 5903, s.2896).

1929-1936 yılları arasında Muş'a bağlı bir ilçe olarak yönetilen Bitlis'in idari yapısı 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı kanun ile değişmiştir. Bu kanun 4 Ocak 1936 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir ve bu kanuna göre Bitlis yeniden vilayet olmuştur. Kanunla, 5 yeni vilayet, 9 yeni kaza kurulmuştur. Kanunun birinci maddesine göre kurulan 9 yeni kazadan ikisi de Bitlis vilayetine bağlı Hizan ve Tatvan'dır (Kotum). Bitlis vilayeti; Bitlis Merkez, Mutki, Hizan ile Van vilâyetinden alınan Ahlat kazaları ve Tatvan nahiyesinin ilçeye tahvil edilmesi ile oluşturulmuştur. (Aydın, 2019). Bu kanunla Bitlis ili sınırları içinde Hizan ve Tatvan adları ile yeni ilçelerin kurulması kabul edilmiştir. Bitlis ili ve ilçeleri içerisinde idari bağlamda birçok küçük çaplı değişiklikler yapılmıştır. Bazı ilçelerde yeni nahiyeler kurulmuş ve bunlara yeni köyler bağlanmış, bazı köyler ve nahiyeler farklı ilçelerin sınırları içerisine alınmıştır. Bitlis ilinde yıllar içerisinde yapılan idari taksimat sonucu bazı yerleşim birimlerinin sınırlarında daralma olurken bazılarında ise genişleme meydana gelmiştir. Bitlis'in il olarak idari yapısı günümüze kadar devam etmiştir.

Atatürk döneminde Bitlis'te birçok Vali görev yapmıştır. Bu valiler merkezi yönetimin belirlemiş olduğu politikalara göre değiştirilmiş ve hükümetin icraatlarını vilayette daha etkin uygulayabilecek valilere görev vermeye özen gösterilmiştir. Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün vefatına kadar olan sürede Bitlis'te sekiz vali görev yapmıştır (Mücellidoğlu, 1968-69). Cumhuriyet ilan edildiğinde 1923 yılında görevde bulunan Zihni Bey 1924'te görevden alınmış ve yerine Kazım Dirik atanmıştır (BCA, 30.18.1.1.-10.36.13). Kazım Dirik İzmir valiliğine atanınca (BCA, 30.10.0.-125.896.9), yerine Fahri Bey getirilmiş (BCA, 30.18.1.1.-20.53.18) ve bir süre sonra Fahri Bey istifa edince yerine Zeynel Abidin Bey (13 Ekim 1927) gelmiştir. 1929 yılında Bitlis ilçeye tahvil edilince ilk olarak 23 Eylül 1929 tarihinde Muş Kaymakamı Sıtkı Bey Bitlis Kaymakamlığı'na atanmıştır. Daha sonra Yahya Ömer Bey 1930- 1936 yılları arasında Bitlis Kaymakamı olarak görev yapmıştır. 1936 yılında tekrar vilayet olan Bitlis'e Hasan Fehmi Süerden (26 Nisan 1936) vali olarak atanmış, 1938 yılında onun yerine Rifat Şahinbaş (09 Haziran 1938) getirilmiştir. Daha sonra sırayla; Sedat Aziz Erim (24 Aralık 1939) ve Hulusi Devrimer (12 Şubat 1940) valilik görevini ifa etmişlerdir (Bitlis İl Yıllığı, 1967).

İdari anlamda önemli bir gelişme de 1930 yılında kabul edilen 1580 Sayılı Belediye Kanunu'dur. Cumhuriyetin ilanından sonra önemli bir idari yapı konumuna gelen belediyelerde cumhuriyet yönetiminin istediği kişilerin başkanlığa seçilmesi rejim açısından önem arz ediyordu. Var olan sistemle istenilen kadroları belediye yönetiminde göremeyen hükümet, bunun için 1930 yılında Belediye Kanunu çıkarmıştır. Teorikte belediye seçimlerinin yapılacağı ve bazı belediyelerin kurulacağı ifade edilirken, bazı belediye başkanlıklarına ise atama usulünün kullanılacağı belirtiliyordu. Bu kanun kapsamında Anadolu vilâyetlerinde bazı il ve ilçe belediye başkanlıkları valiliklerin uhdesine bırakılmıştır (İlyas, 2016). Dâhiliye Vekâleti, belediyeler yasasına uygun olarak 11 Kasım 1930 tarihinde valiliklere gönderdiği yazıda, belediye başkanlıkları için atanacak kişilerin özelliklerini içeren mütalaalar istenmiştir (BCA, 30.10.0.0-82.536.25-31). Valiliklerce önerilen isimler Dâhiliye Vekâleti tarafından tetkik edildikten sonra, Belediyeler Kanunu'na göre Başbakanlık kararnamesi ile atamalara başlanmıştır (BCA, 30.11.1.0-59.35.2). Yapılan atamalarda bu kişilerin CHP'li olması ve cumhuriyet değerlerini benimsemiş bir karaktere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca atanacak kişilerin hem valiyle hem de I. Umumî Müfettişi ile uyumlu bir şekilde iş birliği yapmasına da dikkat edilmiştir. Devlet-parti bütünleşmesinin sonucu olarak valilerin CHP İl Başkanlığı ve belediye başkanlığı ile kaymakamların CHP Merkez İlçe Başkanlığı görevlerini bir arada yürütmesi olmuştur. Bu amaçla İçişleri Bakanlığı yukarıda adı zikredilen 1580 Sayılı Belediyeler Kanunu'na binaen vilayetlerin belediye başkanlıklarına atamalar yapmıştır. Tek Parti döneminde yerel seçimler genellikle valilerin gözetiminde gerçekleşmiştir. Valilerin gönderdiği listeler, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Mustafa Kemal Atatürk'e sunulmuştur. Sunulan bu listeler Mustafa Kemal Atatürk'ün onayından sonra kabul

edilerek yürürlüğe konmuştur (İlyas, 2016). Bu kanun kabul edildikten sonra Bitlis ve kazalarında atama usulü olarak Belediye Başkanlığı sistemi uygulanmıştır.

2. Nüfus

Osmanlı Devleti 1831'den itibaren genel nüfus sayımı yapmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren farklı gruplar ve niteliklerle Bitlis'in nüfusu da sayılarak veriler elde edilmiştir. Yapılan sayımlarda elde edilen sonuçlar ayrıntılı bir şekilde salnamelere kaydedilmiştir. Bu kayıtlar sayesinde Bitlis'te yaşayan Müslim ve gayrimüslim nüfus oranları bilinmektedir. Bitlis bulunduğu coğrafi konum ve merkez olması hasebiyle yoğun bir nüfusa sahipti. XIX. yüzyılın sonlarında nüfusu sürekli artış gösteren vilayetin, 1900'lü yıllarda da nüfusu artmaya devam etmiştir. 1914 yılında yapılan nüfus sayımına göre Bitlis'in nüfusu; 309.699 Müslüman, 114.704 Ermeni ve 12.776 diğer gayrimüslimler olmak üzere toplam 437.179 kişiydi (Karpat, Osmanlı Nüfusu, 2003).

Birinci Dünya Savaşı Bitlis'te büyük bir nüfus kaybına neden olmuştur. Rusların şehri işgal etmesiyle birlikte binlerce Müslüman, Rus askerleri ve Ermeni çeteleri tarafından katledilmiştir. Rus işgalinden kaçan binlerce Müslüman mülteci ise yollarda çeşitli nedenlerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Bitlis Vali Vekili Memduh Bey'in 2 Temmuz 1916 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, vilayet halkından tahminen 140.000 (yüz kırk bin) ile 160.000 (yüz altmış bin) nispetinde nüfusun iç bölgelere iltica edebildiği bilgisi verilmiştir (BOA, DH. ŞFR., K.524, G.83.). Güvenli bölgelere göç eden mültecilerin çoğu bir daha memleketlerine geri dönememiştir. Ayrıca 1915 yılında çıkarılan ve Ermenilerin geçici olarak başka yerlere gönderilmesini içeren kanun ile binlerce Ermeni, savaş alanı dışında iskân edilmek için diğer vilayetlere sevk edilmiştir. İşgalden önce Bitlis Vilayeti'nde yaşayan Müslüman nüfusu 309.669 kişiydi (Karpat, Osmanlı Nüfusu, 2003). Bitlis merkez kazasının Müslüman nüfusu ise savaştan önce 38.701 kişiyken, savaştan sonra katliamlar ve göçler sonucunda bu sayı 4.000 kişiye düşmüştü. Osmanlı Arşiv Belgelerindeki resmi kayıtlara göre 1915-1916 yılları arasında Ermeniler ve Ruslar tarafından Bitlis vilayetinde toplam 68.188 Müslüman katledilmiştir (BOA, DH. ŞFR., K. 617, G. 37.). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra nüfus miktarını tespit etmek için Sadaret vilayetlerden bilgi istemiştir. Vali Mazhar Bey tarafından Şubat 1919 tarihinde gönderilen telgraflardan elde edilen bilgiye göre; Bitlis merkez kazasının nüfusu 4.000 olarak belirtilmiştir (BOA, DH. SN-THR, K. 82, G. 55, No: 19-23.). Savaş zamanında Bitlis'ten göç eden mültecilerin bir kısmının memleketlerine dönmelerine rağmen Bitlis, bir daha eski nüfus oranını yakalayamamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancılar tarafından hazırlanan raporlarda da Bitlis'te Birinci Dünya Savaşı nedeniyle nüfusun oldukça azaldığı belirtiliyordu. Mesela İngiliz Maslahatgüzarı Edmons'un İngiltere Dışişleri Bakanı Henderson'a sunduğu 21 Mayıs 1930 tarihli raporda Bitlis hakkında şu ifadeler yer verilmişti: "Bitlis'te insan, yok denecek kadar az. Eski Ermeni köylerinin etrafında bakımsızlığa terk edilmiş evler ve karayolunun geçtiği Bitlis vadisinde kilometrelerce terk edilmiş meyve bahçeleri. Bitlis'in kendisi de felaket bir manzara, bütün vadi boyunca birbiri ardına yıkıntı hâline gelmiş evler uzanıyor. Ana cadde kenarında oturulabilecek halde kalmış sadece birkaç ev var. Bir zamanlar 40 bin kişinin yaşadığı kent, şimdi nüfusu beş bini geçmeyen bir köy durumunda. Rus işgali ve Ermenilerin de yakıp yıkarak terk etmeleri yüzünden Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce az da olsa dışarıya mal satmasına rağmen bugün ne ile geçindiği dahi belli olmayan, nüfusu azalmış, terk edilmiş bir yıkıntı gibi" (Koca, 1998).

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. 1927 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişidir. Bu nüfusun %24.20'si şehirlerde, %75.80'i ise kırsalda yaşamaktadır. 1927 nüfus sayımına göre Bitlis'in nüfusu (Bitlis, Ahlat, Hizan ve Mutki nüfusu) toplam 47.047 kişidir. Bunların 25.223 kişi erkek, 21.824 kişi ise kadındır. Bitlis'te 46.770 Müslüman, 275 Ermeni, 1 Hıristiyan ve 1 Yahudi yaşıyordu. Bu nüfusun ilçelere göre dağılımı ise şöyledir: 19.755 kişi Bitlis Merkez⁵, 7.959 kişi Ahlat, 8.408 kişi Hizan ve 10.925 kişi ise Mutki'de yaşamaktaydı (Sertel, 2014).

Bitlis 1935 yılında Muş'a bağlı bir ilçeydi. 1935 genel nüfus sayımı verilerine göre ise Bitlis'in merkez ilçe nüfusu şehirde yaşayanlar: erkek 5.858, kadın 4.264 toplam 10.122 kişi; köyde yaşayanlar: erkek 10.661, kadın 10.586 toplam 21.247 kişi, köylerle beraber Bitlis merkez ilçenin toplam nüfusu 31.369 kişidir. Bitlis merkez ilçede yaşayan şehirli nüfusu 1927 yılından 1935 yılına kadar aradan 8 yıl geçmesine rağmen sadece 1.172 kişi artmıştır (Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 Ekim 1935, Türkiye Genel Nüfus, 1935). Nüfusun aradan geçen 8 yıla rağmen bu kadar az artmasının sebebi, bu dönemde Bitlis'te genç nüfus sayısı çok az olduğu için artış oranının düşük olması ve isyanlar sonucunda birçok kişinin zorunlu göçe tabi tutulmasıdır.

Bitlis 1936 yılında tekrar il statüsüne kavuşmuş, bazı ilçe ve nahiyeler bağlanarak idari yönden büyümüştür. Bu nedenle 1940 yılı genel nüfus sayımında Bitlis ilinin nüfusu artış göstermektedir. 1940 yılında Bitlis merkez ilçede yaşayan toplam

⁵ Bu nüfus miktarı sadece şehir merkezinde yaşayan kişi sayısı olmayıp, Bitlis merkez kazasına bağlı tüm nahiye ve köyleri de kapsamaktadır. Bu nüfusun çoğu kırsalda ikamet etmekteydi.

erkek nüfusu 10.037, kadın 7.077 ve toplam 17.114 kişidir. Merkez ilçede nüfusun 12.002 kişisi şehir merkezinde, 5.112 kişi ise merkeze bağlı köylerde yaşamaktaydı. Bitlis'in merkez ilçe ve köylerinde yaşayan kişi sayısı; 26.014 erkek ve 25.697 kadın olmak üzere toplam nüfus 51.711'dir. İl genelinde erkek nüfusu 36.051 ve kadın 32.774 olmak üzere yekûn 68.825'dir. Yüzölçümü 5.482 km olup nüfus yoğunluğu ise 13 kişidir (Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, 1941).

Atatürk döneminde Bitlis'in nüfusunu etkileyen önemli bir husus da ülkede uygulanan iskân faaliyetleriydi. Bölgede asayiş sağlamaya ve yeni kurulan ulus devlete uygun bir kültürel toplum oluşturmak için bazı bölgelerden Türk Kökenli aileler Bitlis'e getirilip yerleştirilmiş ve bunlara devlet tarafından önemli oranda yardımlar yapılmıştır. Bunan yanında bölgede yaşayan göçbelerin yerleşik hayata geçirilmesi ve sorun çıkaran aşiretlerin ülkenin farklı bölgelerine zorunlu göç ve iskân ettirilmesi yoluna gidilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında vatandaşların ülke içinde zorunlu olarak yer değiştirmesine yönelik politikalar, ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu'daki nüfusa uygulanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki iskân politikasının Kürt bölgelerindeki temel hedefi, mütecanis⁶ bir toplum yaratmak, asayiş sağlamaya, bölgede Türklüğü hâkim kılmak ve en nihayetinde Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın deyişiyle "milleti devlete kalben bağlamak" idi. Cumhuriyet yöneticileri, ulus devlet inşa edebilmek için ülke içinde ve özellikle Doğu bölgesinde hâkimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla iskân politikasına büyük önem veriyordu (Çağlayan, 2015).

1925 yılında yaşanan Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra hükümet çeşitli tedbirler almıştır. 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 sayılı İskân Kanunu (Resmî Gazete, 1 Temmuz 1926, Sayı: 409) ve bunun devamı olan 14 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu (Resmî Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733) Türkiye'deki iskân ve göçün temelini oluşturmuştur. Bu iki kanun, göç ve yerleşme politikalarının temel ilkelerini belirlemekle birlikte esas gayesi ülkedeki ulus inşa sürecine ivme kazandırmaktı. Buradan hareketle 1934 yılında çıkarılan iskân kanununun başlıca iki temel hedefinin olduğunu söylemek mümkündür: Birincisi, Anadolu'da Türk kültürüne bağlı muhacir iskân ederek Türk nüfusunu yoğunlaştırmak ve Türk kültürünü kuvvetlendirmektir. İkincisi ise siyasal, sosyal, iktisadi ve askeri faktörlere bağlı olarak nüfusun dağılımını gerçekleştirmektir. 1934 yılında İskân Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde esaslı iskân faaliyetlerine girildi. Bu kanuna göre Bitlis vilayetinin merkez ve tüm kazaları da iskân mahali olarak belirlenmiştir (Çağlayan, 2015). Bu politika doğrultusunda 1921- 1936 yılları arasında ülke dışından ve içinden Bitlis'e toplam 3.962 kişi getirilerek yerleştirilmiştir. İskân edilen bu ailelere burada kalıcı şekilde yerleşmeleri için önemli miktarda arazi verilmiş, konut inşa edilmiş ve nakdi yardım verilmiştir (Koca, 1998).

Bitlis'te yaşanan ayaklanma ve asayiş olayları da nüfusun başka bölgelere zorunlu göç ettirilmesine ve iskân edilmesine sebep olmuş, bu durum zaten az olan ilin nüfusunun daha da azalmasına yol açmıştır. Bu isyanların başında Mutki ayaklanması gelmektedir. İlk Mutki Ayaklanması 26 Mayıs-25 Ağustos 1927 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu ayaklanma sonucunda binlerce kişi başka bölgelere göç ettirilmiştir. Mutki ayaklanması daha sonraki yıllarda da küçük çaplı şekilde bazı yerlerde belirmiş ve bu ayaklanmaların akabinde isyana katılan ve destek veren aşiretler peyderpey zorunlu göç tabi olmuştur (Gök, 2005). Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Bitlis'i eski mamur haline kavuşturmak, ilin nüfusunu artırmak ve iktisadi açıdan gelişimini canlandırmak amacıyla birçok planlama ve çalışma yapılmasına rağmen istenilen sonuca ulaşılamamıştır.

3. Sosyal ve Ekonomik Yaşam

3.1. Eğitim

Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan büyük yıkımdan sonra Millî Mücadele dönemi de işgaller ve savaşlarla geçmişti. Bu nedenle cumhuriyet ilan edildikten sonra da ülkede eğitim alanında büyük zorluklar yaşanmıştır. Ülkede eğitim öğretim faaliyetlerini canlandırmak ve mektepler açmak için yoğun bir çaba içerisine girilse de mevcut ekonomik sıkıntılar ve eğitimli insan sayısındaki eksiklik istenilen seviyeyi yakalamaya engel teşkil etmiştir. Cumhuriyet döneminde ülkenin bayındır hale getirilmesi, sanayi, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere her alanda gelişme sağlanması için yetişmiş insan gücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Cumhuriyetin ilk on yılında eğitimin her kademesinde düzenlemeye gidilmiş ve mümkün olduğu kadar daha fazla kişinin eğitim alması amacıyla eğitim seferberlikleri başlatılmıştı. Ancak bu dönemdeki bütün faaliyetlere rağmen istenilen eğitim seviyesine ulaşılamamıştı. Bunun yanında Doğu Anadolu ve diğer bölgeler için hazırlanan raporlarda da eğitim konusu önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bu dönemde eğitim, ülkede dil ve kültür birliğinin sağlanmasının yanında ülkenin birlik ve bütünlüğünün korunmasının temel vasıtası olarak görülmüştü (Kardaş, Eğitim, 2017).

Cumhuriyet'in ilk yılında ülkede, ilk, orta ve lise düzeyinde ne kadar okul, öğrenci ve öğretmen bulunduğu ilişkin kesin

⁶ Birbiriyle her bakımdan anlaşılan, uyuşan, bağdaşık ve uyumlu bir toplum.

ve güvenilir sayılar mevcut değildir (Sakaoğlu, 1993:14; İnan, 1983:55). Birinci Dünya Savaşı'nda önce birçok resmi ve özel eğitim kurumu bulunan Bitlis'te, Millî Mücadele döneminde ve cumhuriyet ilan edildiğinde mektep bulunmuyordu. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in TBMM'de 9 Aralık 1920 tarihinde yaptığı konuşmada; "Vilâyet-ı Şarkiye'nin, Bitlis ve Van vilâyetlerinde bugün mektep namına bir şey yoktur." diyerek Bitlis'in durumunu açık bir şekilde belirtmiş ve bunların göz önünde bulundurulmasını istemiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1/6, s. 281).

1924-1926 yılları arasında Bitlis Valisi Kazım Dirik tarafından il genelinde ilköğretim alanında geniş çaplı bir çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda il merkezinde 6 dershaneli "Numune İlkokulu (Kazım Paşa İlkokulu) ile bir "Kız İlkokulu (Gazi Paşa İlkokulu)" eğitim öğretime açılmıştır. Ayrıca bu dönemde devlet eliyle her mahallede bir ilkokul olmak üzere il merkezinde 5, Adilcevaz, Ahlat, Mutki ve Hizan ilçe merkezlerinde birer, Tatvan'da 1 ve Bitlis, Adilcevaz ve Ahlat'ın bazı köylerinde de birer olmak üzere yaklaşık 14 ilkokul açılmıştır. Böylece bu dönemde Bitlis'te ilkokul bazındaki eğitim kurumları yaygınlaştırılarak ihtiyaca cevap verilmeye çalışılmıştır (Tunç, 2019). Ayrıca Sultan II. Abdülhamit zamanında açılmış olan Sultani Mektebi binası, 1926 da Ortaokul binası olarak hizmete açılmıştır (Kardaş, Eğitim, 2017). Cumhuriyetin ilk üç yılında Bitlis ve diğer doğu vilâyetlerindeki okul, öğretmen ve öğrenci sayıları oldukça düşüktü. Bunda savaşlar nedeniyle tahrip olan memleketin yaşadığı ekonomik sıkıntı, yetişmiş öğretmenlerin bulunmayışı ve bölgenin ulaşım imkânlarının kısıtlılığı ile merkezden uzak olması etkili olmuştu. 1927 yılı verilerine göre Bitlis'te okuryazar nüfus genel nüfusun ancak %1,94'ü oranındaydı. Bu oran ülke ortalamasının çok altındaydı. Bitlis'te nüfusun %98,06'sı okuryazar değildi (Sertel, 2014).

Bitlis'te 1925-1926 yıllarında 8 ilkokul ve toplam 199 öğrenci, 1 ortaokul ve bu okulda ise 85 öğrenci olmak üzere toplam 284 öğrenci eğitim öğretim görmekteydi. Bu öğrencilerin haricinde 54 yetimhane öğrencisi bulunmaktaydı. 1927-1928 yıllarında ise 2'si yatılı olmak üzere 20 ilkokul ve burada okuyan 635 ilkokul öğrencisi, 1 ortaokul ve burada 109 öğrenci eğitim öğretim görmekteydi (1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926). Cumhuriyet döneminde Bitlis'te lise yoktu. Bu dönemde ortaokulu bitiren başarılı öğrenciler lise için Erzurum'a gönderilmekteydi. Açılan ilk ve ortaokullarla bölge eğitiminin geliştirilmesi ve okuma-yazma oranının yükseltilmesine çalışılmıştı. Ancak bu dönemdeki bütün çalışmalara rağmen Bitlis'te okuma yazma oranı yüzde 5'in altında kalmıştır (Kardaş, Eğitim, 2017).

1929 yılında Bitlis'in ilçeye dönüştürülüp Muş iline bağlanması birçok açıdan olduğu gibi eğitim öğretim yatırımlarını da olumsuz etkilemiştir. Bitlis'in 1929'da kaza haline getirilerek Muş'a bağlanmasından sonra buradaki ortaokulun da Muş'a nakledilmesi söz konusu olmuştu. Bunun üzerine Bitlis'in ileri gelenlerinden Eski Mebus Sadullah Bey, Müftü Abdülbaki Bey ve Belediye Reisi Arif Bey tarafından 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya, "Ankara Büyük Halaskâr Hazretleri'ne" başlıklı bir telgraf gönderilmişti. Telgrafta; "Altmış seneden beri vilâyet merkezi olan ve kaza haline getirilen ve senelerdir muallim mekteplerini barındıran Bitlis'in sahip olduğu orta mektebin kaldırılmaması" talep edilmişti (BCA, 30.10.0.0-178.226.7). Bu telgrafın Başvekâlet tarafından Maarif Vekâleti'ne sorulması üzerine, Maarif Vekili, 11 Kasım 1931'de; Bitlis Ortaokulu'nun Muş'a naklinin mümkün olmadığı ancak bir sonraki ders yılında Muş'a ayrıca bir ortaokul açılacağını bildirmişti. Böylece Bitlis Ortaokulu'nun Muş'a taşınmasından vazgeçilmişti (BCA, 30.10.0.0-178.226.7).

Hükümet ve resmî kurumlar bu dönemde ilköğretim meselesi üzerinde önemle durmuştur. Okul çağına gelen çocuklarını okula göndermeyen aileler resmi makamlar tarafından ikaz edilmekteydi. 1929- 1936 yılları arasında Bitlis Ahlat'ta iki, Tatvan, Adilcevaz, Hizan ve Mutki de birer ilkokul varlığını devam ettirmiştir. Bu okullarda 5-6 öğretmen ile yaklaşık 300 öğrenciyi eğitim verilmiştir. 1934-1935 yılında Bitlis'te bulunan ortaokulda 120 öğrenci eğitim görmekteydi. 1936 yılında Bitlis'in yeniden il yapılmasıyla birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da bir yenileşme hareketi başlamıştır. Gerçekleştirilen planlı ve sistemli çalışma sonrasında Bitlis'te 1936 yılında 11 ilkokulda 522 erkek 91 kız olmak üzere 613 öğrenci eğitim görmüştü. 1938 yılında Bitlis'te 1 ortaokul olup bu okulda 8 öğretmen görev yapmaktaydı ve 170 öğrenci eğitim görüyordu (Tunç, 2019). 1938 yılında Simek Bucağı'nda yeni bir okul yapımı planlanmış ayrıca Tatvan'da bulunan okulun yatılı hale getirilmesine karar verilmiştir. 1939-1940 yıllarında Bitlis'te 12 okul (1 ortaokul, 11 ilkokul), 27 öğretmen, 954 öğrenci eğitim ve öğretimde yer almıştır (Kardaş, Cumhuriyet Dönemi, 2012). Özellikle sistemli ve planlı bir çalışma ile Bitlis'in yeniden il olması eğitime olumlu yansımışsa da bu olumlu gelişme, il genelindeki okul ve öğretmen sayılarına 1945 yılına kadar çok fazla bir değişiklik getirmemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkeyi her alanda kalkındırmak ve mamur hale getirmek için büyük çaba harcanmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı adeta ülkede okumuş insan bırakmamış, eğitilmiş ve okuryazar binlerce kişi cephe şehit düşmüştü. Bu yüzden ülkede eğitim seviyesi çok düşüktü ve nüfusun okur yazar oranı %10'un altındaydı. Atatürk'ün en çok üzerinde durduğu konuların başında eğitim gelmekteydi. Bu nedenle Atatürk ve cumhuriyet hükümetleri bütün olumsuzluklara rağmen eğitim seviyesini istenilen düzeye erdirmek amacıyla başlattığı mücadeleyi sürdürmüştü. Bu bakımdan ele alınması gereken önemli bir husus millî eğitim bütçesinin arttırılması olmuştu. Buna rağmen Bitlis hem eğitime ayrılan bütçe hem de kadrolu öğretmen konusunda büyük sıkıntılar yaşamıştır. Atatürk ve cumhuriyet yöneticileri, eğitim

öğretim faaliyetlerinde ülkeyi istenilen seviyeye getirmek için birçok koldan çalışmalara girişilmiştir. Bu faaliyetlerden biri de 1 Kasım 1928'de kabul edilen Latin Harflerini öğretmek amacıyla Halk Dershaneleri, "Millet Mektepleri" adı altında 1 Ocak 1929'da itibaren faaliyete geçirilen eğitim kurumlarıdır. Millet Mektepleri ile bütün ülkede eğitim alanında samimi, coşkulu ve verimli bir seferberlik başlatılmıştı. Vilâyetler bu seferberliğe destek olmak amacıyla kendi bütçelerinden Millet Mekteplerine ödenek ayırmaya başlamıştı (Obuz, 2017). 28 Ocak 1929'da her yıl Bitlis bütçesinden Halk Dershaneleri'ne bir miktar para aktarılmıştır (BCA, 30.11.1.0.-45.44.19). 1931 yılında Bitlis Millet Mektebi'ne düzenli bir şekilde devam edenlerin sayısı 70'in üstündeydi (Kardaş, Eğitim, 2017).

3.2. Sağlık

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hâle düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Bu yüzden cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet sağlık politikalarını çok geniş bir yelpazede ele alıp çalışma yapmak zorunda kalmıştır. Hazırladığı sağlık politikalarını uygulamakta da birçok sebepten dolayı zorlanmıştır. Hükümet bu dönemde sağlık personeli açığını kapatmak, sağlık personeli sayısını artırmak ve salgın hastalıklarla mücadele etmeyi kendine temel politika olarak belirlemişti (TBMM, Zabıt Ceridesi. 1/1, s. 241). Cumhuriyet ilan edildiği tarihte Bitlis'te İdare-i Hususiye'ye (Özel İdare) ait olmak üzere 15 yataklı bir hastane bulunmaktaydı. Bu hastanenin yatak sayısı Sıhhiye Vekâletinin göndermiş olduğu ödenekle 1925 yılında 25'e çıkarılmıştır. Ayrıca Bitlis Merkez ve Ahlat kazasında bulunan iki dispanser de halkın sağlık hizmetlerini karşılamaktaydı (1926-1927 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi,, 1928).

Ülkenin birçok bölgesinde farklı salgın hastalıklar görülmekle birlikte doğu vilâyetlerini en çok etkileyen sıtma hastalığıydı. Doğuda sosyal bir felâket haline gelen sıtma ile mücadele etmek amacıyla 1923'te gezici hekimler görevlendirilmişti. 1924'te sıtma salgını, felaket boyutuna ulaşmış ve hemen hemen herkesi etkilemişti. Bu durumda şehirlerde okullar hastane gibi kullanılmak durumunda kalmıştı. Bu felaket üzerine harekete geçen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Karasu bataklıkları yüzünden yayılan sıtma, Muş ve Bitlis'in 50 kadar köyünü tehdit etmekteydi (Kardaş A. , Sağlık, 2019). Bu bataklığın kurutulması için yoğun çalışmalar başlatılmıştı. Sıhhiye Vekâlet'inden alınan ödenek ve Bitlis Belediyesi'nin sağladığı imkânlarla bataklığın dörtte üçü kurutulmuştur. Ayrıca 1925'te 25 yataklı Bitlis Memleket Hastanesi ile Bitlis Merkez ve Ahlat kazasında bulunan iki dispanserin ihtiyaçları karşılanarak hastaların tedavi edilmesi ve halkın sağlığını koruyup salgının yayılmasını önlemek amacıyla daha donanımlı bir hale getirilmiştir (1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926).

Bitlis'in 1929 yılında kazaya dönüştürülmesiyle eğitimde yaşanan ortaokulun nakil edilmesi krizi sağlıkta da yaşanmıştır. 1 Haziran 1929'da Bitlis kaza olarak Muş'a bağlanınca, Muş halkı Bitlis merkezinde bulunan Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmesini talep etmişti (BCA, 30.10.0.0-66.441.1). Bitlis Devlet Hastanesi'nin Muş'a nakledilmeyeceği hususunda Bitlis Valiliği tarafından açıklama yapılmasına rağmen Bitlisliler telgraflarla yüksek makamlara müracaatta bulunarak, bu keyfiyetin durdurulmasını talep etmiştir. Eski Mebus Sadullah Bey, Belediye Reisi Arif Bey, Ticaret Reisi Nusret Bey ve Müftü Abdülbaki Bey, 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmemesini istemişlerdi. Bunun üzerine mesele Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne iletilmiş ve vekâlet de Memleket Hastanesi'nin Bitlis'te kalması ve Muş için ayrıca bir hastane yapılmasını kararlaştırmıştı (BCA, 30.10.0.0-178.226.7).

3.3. Ulaşım

Ulaştırma faaliyetleri bir ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan gelişmişlik seviyesini gösteren parametrelerden biridir. Gelişmiş bir ulaştırma sistemi günlük yaşamın gereği olduğu gibi, üretimden tüketime kadar tüm ekonomik faaliyetleri büyük ölçüde etkilemektedir (Çolak, 2013). Cumhuriyet döneminde ulaşımı geliştirmek amacıyla birçok çalışma yapılmış ve ülkeyi birbirine bağlayacak yollar açmaya gayret edilmiştir. Özellikle bölgeleri demiryolu ağı ile bağlamak ve karayolu açarak iller arası ulaşımı sağlamak temel hedefler arasındaydı.

Cumhuriyet döneminde Bitlis de ülkenin diğer illerinde olduğu gibi ulaşımında büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Yollar çok bakımsız ve harap olmuş durumdaydı. Demiryolunun bulunmadığı Bitlis'te, Van gölünde bile taşımacılık durma noktasına gelmişti. Karayolları ise hem savaşlarda yaşanan tahribat hem de bakımsızlıktan dolayı büyük oranda bozulmuş ve kullanılamaz duruma gelmişti. Bu nedenle ilçelere ve köylere ulaşım sağlamak zorluklar yaşanıyordu. Ayrıca Bitlis'in sahip olduğu iklim şartları ve dağlık yeryüzü yapısı ulaşımı aşırı derecede zorlaştıran önemli faktörlerin başında gelmekteydi. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Paşanın talimatıyla ülkede ulaşım konusunda özellikle demiryolu ve karayolunun geliştirilmesi için büyük bir atılım başlatılmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti'nin ülkedeki ulaşım işlerine önem vermesi, vilâyet temsilcilerini harekete geçirmiştir. 1 Aralık 1923'te Bitlis Mebusu Resul Bey, TBMM Başkanlığı'na bir tezkere sunarak (TBMM Zabıt Ceridesi. 2/4, s. 5) Birinci Dünya Savaşı

sırasında Ruslar tarafından tahrip edilen Pabşin ve Alemdar köprülerinin tamir edilmesini istemişti. Bu köprüler tahrip edildiğinden, Bitlis-Muş, Bitlis-Diyarbakır ve Bitlis-Siirt yollarında ulaşım faaliyetleri durmuş ve Bitlis'in diğer vilâyetlerle irtibatı kesilmişti. Bu nedenle Resul Bey, söz konusu köprülerin tamir ve yapımları için Nafia Vekâleti'nin görevlendirilmesini istemişti (BCA, 30.10.0.0-6.33.16). Resul Bey ayrıca Muş-Erzurum yolu istikametinde Murat Nehri üzerinde bulunan ve Ruslar tarafından tahrip edilen köprülerin tamir ve yapımı konusunda 15 Aralık 1923'te TBMM'ye bir tezkere daha vermişti (BCA, 30.10.0.0-6.33.16). Bu başvurular üzerine harekete geçen yetkililer Bitlis-Destumi arasındaki yolu tamir etmiş ve otomobil geçişlerine uygun hale getirmişti. Ancak yıl içinde şiddetli yağmurlardan doğan seller bu yolu tahrip ettiğinden 1924'te yeniden yapılarak Bitlis-Diyarbakır ulaşımı sağlanmıştı. Bitlis Valisi, Yol Mükellefiyeti Kanunu'ndan yararlanarak Haziran 1925'ten itibaren bütün kaza kaymakamları ve nahiye müdürlerini yol yapımında görevlendirmiş ve yapılan yoğun çalışmalar sonunda Bitlis-Hizan, Bitlis-Mutki, Bitlis-Ahlat yolları tamir edilerek otomobil geçişine uygun hale getirilmişti (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012). 1926 yılında ise Bitlis-Diyarbakır devlet yolu üzerindeki Alemdar Köprüsü tamir edilerek iki vilâyet arasında ulaşım sağlanmıştır (BCA, 30.18.1.1- 20.55.4).

Bu dönemde hem hükümet hem de yerel yöneticiler yol yapımına çok önem vermiş, Bitlis'in diğer il ve ilçelerle olan bağlantısını sorunsuz bir şekilde sağlayabilmek için büyük çaba göstermişlerdir. Nafia Vekâleti, 1930 yılında Diyarbakır-Bitlis ve Bitlis-Van karayolunun yapımı için toplam 58.000 liralık bir ödenek ayırmıştır. Diyarbakır'ın Siirt ve Bitlis'e bağlanmasına ve Diyarbakır-Elâzığ yolunun açılmasına da önem verilmişti. Ayrıca Bitlis-Diyarbakır yolunda bulunan Gezer tamamlanarak 1931 yılında hizmete açılmıştı (Kardaş A., Cumhuriyet Dönemi, 2012). 1930 yılından itibaren Bitlis'in diğer illerle olan bağlantı yolları ve şehrin içindeki diğer yollarının onarımı, dar ve tehlikeli yerlerin genişletilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. 12 Şubat 1930 tarihinde Van-Bitlis yolu üzerine 101 adet menfez ve köprü yapım projesi için Ulaştırma Bakanlığı tarafından Van Hususi İdaresine 40 bin lira ödenek gönderilmiştir (BCA, 30.18.1.1-2.8.9).

1937 yılında hazırlanan "Birinci Umum Müfettişlik" raporuna göre Bitlis'in yol ve ulaşım durumu ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Raporda şu bilgiler yer almaktaydı: "Diyarbakır, Siirt arasındaki yolun Batman Çayı'na kadar olan kısmı, tamamen kara yolundan ibarettir. Diyarbakır'la Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan arasındaki yollarda, yaz aylarında, hususi şahıslara mahsus kamyonlar, insan ve eşya taşımaktadırlar. Benzin ve yedek malzemenin olmayışı işi zorlaştırmakta, maliyetleri arttırmakta halk nakliye konusunda büyük zorluk çekmektedir. Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan, Van ve Hakkâri vilâyetleri arasında ve vilâyetlerin kendi kazaları arasındaki irtibatı aralık ayından itibaren yoğun kar yağışı nedeniyle kesilmektedir. Garzan ile Bitlis arasındaki dere yolu birçok yerde bozuk ve dardır. Bu da ulaşımın aksamasına ve büyük zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu yolun daha kolay geçilir bir hale getirilmesi elzemdir, zira bu yol hem ticari hem de askeri bir yoldur. Bitlis ile Tatvan arasındaki 25 kilometrelik yolun Bitlis'ten başlayarak 10-15 kilometrelik kısmı da taşlıktır, bozuktur ve çok arızalıdır. Aynı ehemmiyeti haiz olan Garzan- Bitlis ve Bitlis- Tatvan yollarının da tahsisatıyla ve Nafia Vekâleti eliyle açılması esasını surette tesviye edilmesi ve her metinde kolay geçilir bir hale getirilmesi lazım gelmektedir. Bitlis Muş yolunun Muş'a yakın kısmı müstesna baştanbaşa karayolu halledir tesviyesi yapılmamıştır. Fakat ilkbaharda eriyen karlardan ve yağın yağmur sularından hasil olan sellerin tesiriyle bu yolun Muş vilâyetindeki kısımları birçok yerlerde bozulmuştur. Elâzığ'dan Muş'a doğru ilerleyen demiryolunun bir an evvel bitmesi ve işler hale gelmesi Muş ve Van vilâyetleri yollarındaki taşıma zorluklarını halledecek tek vasıta olacaktır. Halk demiryolunun geleceği o mesut günü sabırsızlıkla beklemektedir." (Hazırlayan: I. Genel Müfettişlik, 1939) 1937 yılında Bitlis-Muş ve Bitlis-Van yolları onarılarak 363 kilometrelik yeni yol ulaşımına açılmıştır (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

1900'lü yılların başında demiryolu ulaşımı çok rağbet görmüş ve dünya genelinde en kullanışlı ulaşım çeşidi halini almıştır. Bütün ülkeler demiryoluna çok önem vermiş ve bu konuyla ilgili birçok büyük şirketler kurularak küresel çapta çalışmalar yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa da dünyadaki gelişmeleri çok yakından takip ettiği için ülkenin her bölgesinin demir ağırlar ile bağlanmasını önemsemiş ve bu yöndeki çalışmaları teşvik etmiştir. Cumhuriyet hükümetleri de Mustafa Kemal Paşa'nın bu talimatları doğrultusunda ülkede demiryolu yapımına büyük önem vermiş ve birçok yerde yeni yolların yapımına başlamışlardır. Bu kapsamda eski yollar onarılmış ve bunların uzatılarak bütün bölgelerin birbiriyle bağlanması için planlamalar yapılmıştır. Bu amaçla Kuzeyden Elâzığ'a, güneyden ise Kurtalan'a ulaşmış olan demiryolu ağının Bitlis üzerinden Van'a, oradan da İran'a geçmesi planlanmaktaydı. Bitlis ilinden geçecek demiryolunun Muş-Tuğ hattından bir şube alınarak, Rahva'dan ayrılmasına karar verilmiştir. Muş-Tuğ hattının 4 yılda tamamlanacağı kararı alınmıştır. 24 Nisan 1937 tarihinde, 2262 Numaralı Kanun kapsamında demiryolunun Van Gölü sahilinde son bulduğu noktadan itibaren, Van ile bağlantısının feribotla yapılmasına, feribot ulaşımı ile ilgili harcamalarda kullanılacak 50 milyon liranın da Nafia Vekaleti tarafından karşılanmasına karar verilmişti. Demiryolu hattı güvenilir olduğu için Elâzığ - Palu - Muş - Tatvan güzergahı tercih edilmiştir. Bitlis için hazırlanan bu demiryolu planı ancak 1945 yılında tamamlanabilmiş ve trenler Tatvan'a bu tarihte gelmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

Bitlis'in Tatvan ilçesinin Van Gölüne kıyısı olması hasebiyle Van Gölü üzerinde de ulaşım ve taşımacılık yapılmıştır. 1923

yılında Van, Erciş ve Tatvan iskelelerinde mevcut teknelerle yük taşımacılığı başlatılmıştır. Van Gölü üzerindeki bu taşımacılık, yolcu ve yük taşımacılığı olarak resmi ya da özel kişilerin motorlu-motorsuz taşıtları ile düzensiz bir şekilde sürdürülmüştür. 1928 yılında Van, Erciş merkezli Van Gölü Seyrüsefain İdaresi, Nafia Vekaleti'ne bağlı olarak kurulmuş ve göl üzerindeki taşımacılık belli bir düzen içerisinde yapılmıştır (Demirtaş, Tatvan İskelesi, 2019). Van Gölü işletmesinin merkezi 1932 yılında Tuğ'a (Tatvan) nakledilmiştir. 19 Mart 1934 tarihinde çıkartılan 2665 sayılı Kanunla Van Gölü İşletme idaresi Birinci Umumi Müfettişliğin idaresine verilmiştir. Birinci Umumi Müfettişliği bünyesindeki faaliyetlerin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için gemi çalışanlarının denetimleri düzenli olarak yapılmıştır. Birinci Umumi Müfettişliğin uygulamalarında iskeleler arası taşımacılık yani iskeleler kurma, göl balıkçılığını geliştirme ve inşaat ustaları yetiştirme gibi faaliyetlere öncelik verilmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

İktisat Vekâleti tarafından 10 Ağustos 1937 tarihinde Tatvan-Van arasındaki göl ulaşımında kullanılmak üzere yaptırılan yeni gemilere "Van" ve "Bitlis" isimleri verilmiş, Van Monitörünün adı da "Tuğ" olarak değiştirilmiştir (BCA, 30.10.0-191.311.25). Haliç'te yaptırılan gemiler 70 bin liraya mal olmuştur. 1937 yılında 118 yolcu ve 50 ton yük taşıma kapasitesine sahip Van Gemisi, 4 Ekim 1937 tarihinde Van gölüne büyük çoşkuyla indirilerek ilk seferini gerçekleştirmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012). Van Gölü üzerinde yapılan bu taşımacılıkta aşırı talep ve yoğunluktan dolayı zaman zaman aksamalar yaşanmıştır ve talebi karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine Bitlis ahali bu durumun düzeltilmesi ve gemi sayılarının arttırılması için İşletme müdürlüğüne başvuruda bulunmuşlardır. Bu talepler valilik makamı tarafından Ankara'ya gönderilmiştir (BCA, 490.01- 627.61.1; BCA,490.01-995.845.1).

Sonuç olarak ülke genelinde olduğu gibi Bitlis ilinde de kamu yatırımlarında en fazla harcama ulaşım hizmetleri için yapılmıştır. 1927-1950 yılları arasında Bitlis ilinde şehir içi ve iller arası olmak üzere toplamda 446 km'lik yeni yol ve 50 adet köprü yapılmış olup, bu yol ve köprülerin toplam maliyeti 387.000 TL olmuştur (Kopar, 2013). Yapılan bu kadar harcama ve çalışmalara rağmen Bitlis, ulaşım konusunda yine de istenilen düzeye gelememiş ve uzun yıllar ulaşım zorlukları yaşamaya devam etmiştir.

3.4. Ekonomi ve Ticaret

Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve oluşturulan kurumlar, daha sonraki ekonomik ve toplumsal gelişmeyi belirleyici bir işlev görmüşlerdir. Bu yasal ve kurumsal gelişmelerin toplumun tüm kesimlerine yansımaları, geleneksel düşünce alışkanlıklarının yerini alması, daha sonraki yıllarda sermaye birikimindeki gelişmelerle olmuştur (Kepenek & Yenitürk, 2001). Cumhuriyet yönetimi, büyük savaşlar atlatmış Anadolu'nun toparlanması ve yeni dünya ekonomisine ayak uydurabilmesi için topyekûn bir çalışma içerisinde girmiştir. Dünyada değişen şartlara göre ekonomi modelleri takip edilmiş ve ülkenin refaha kavuşmasının planları yapılmıştır. Atatürk'ün ve cumhuriyet yöneticilerinin arzuladıkları bu hedefe ulaşmak kolay olmamıştır. Çünkü ülke son çeyrek asırda birkaç ciddi savaşlar yaşamış, eğitilmiş ve tecrübeli yetişmiş yüzbinlerce insanını bu savaşlarda kaybetmiş ve en önemlisi ekonomik açıdan bütün kaynakları tükenmişti. Bu şartlar altında hem ülkeyi düze çıkarmak hem de yeni dünya ekonomik düzenine yetişmek pek mümkün görünmüyordu.

Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ekonomisi canlı ve ticaret bakımından hayli aktif bir vilayetti. İçinde binlerce dükkân barındıran şehir, üretim bakımından zengin çeşitlilik göstermekle beraber bölgenin ticaret merkezi konumundaydı. Büyük harpte Rus işgaline uğrayan Bitlis, her açıdan büyük bir yıkım yaşamıştır. Bu harpten sonra bir daha o eski canlı ve mamur günlerine kavuşamadı. Bu durum zamanın gazetelerine şu şekilde yansımıştır: "Büyük harbin en çok tahrip ettiği vilayetlerimizden biri de Bitlis'tir. Tarihteki büyük kervan yollarından biri üzerine kurulan ve vaktiyle 55.000 nüfuslu ve 12.000 haneli yerleşimi ile doğunun mühim sanat ve ticaret merkezlerinden biri olan bu şehrin, bugün her biri bir bucakta, dört mahalleye bölünmüş 10.000 nüfusa ve 2.000 haneye indiği görülmüştür (Yurd Yolu Gazetesi, 1940). Yine 1939 yılında şehri gezen milletvekilleri tarafından hazırlanan raporda şu ifadeler yer alıyordu: "Bitlis, Birinci Cihan Harbi'nden önceki ticaret rolünü tamamen kaybetmiştir. Cenup ve şark kervan yollarının kapanması; Bitlisin ve Bitlis'te yaşamakta olan ticari ruhun sönmesine sebep olmuştur. Düşman işgaline uğrayan şark vilayetleri arasında en çok zarar gören, harap olan ve her hususta sönen Bitlis'tir. Bu işgaller esnasında Bitlis; nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir. Başka vilayetlere göç edenler; düşman Bitlis'ten ayrıldıktan sonra da yerlerine, yurtlarına dönmemişlerdir. Bu suretle Bitlis'te nüfus kesafeti kalmamıştır. Halen birçok evin gayrimeskûn oldukları göze çarpmaktadır." (BCA, 490.01-627.61.1).

Bitlis, ticari açıdan eski önemini kaybettiği için halk daha çok tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaya yönelmiştir. Şehir ve kaza merkezlerinde çok az sayıda insan geçimini zanaat ve ticaret ile kazanmaktaydı. Yine milletvekillerinin raporlarına yansıyan şekliyle şehrin ticari yapısı hakkında şunlar anlatılıyordu: "Bitlis şehri çarşısında çok eski ve iptidai tarzda tahta kepenkli bir sürü dükkanlar vardır ki bunların hepsi evkafa ait ve pek bakımsız ve binaenaleyh tabii olarak getirdikleri irat ve temin ettikleri menfaat da pek azdır. Buna makabil şehirdeki akaretin önemli kısmını teşkil eden bu dükkân

ve dükkancıklar, şehrin içinde bir iptidailik ve gerilik manzarası yaşanmaktadır.” (BCA, 490.01- 627.61.1).

1927 yılında kurulan Birinci Umum Müfettişliği en önemli amaçlarından biri de kendi bölgesi ile ilgili ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık ile ilgili ihtiyaçlarını hızla gidermeye çalışmak ve halkın iskân edilmesi ile ekonomik durumunun yükseltilmesi, köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olması için gerekli çalışmaları yapacak olmasıydı (Erdaş, 2019). Bu amaçla müfettişlik kurumu birçok girişimde bulunmuş, şehrin kalkınması için küçük çaplı da olsa bazı ilerlemeler sağlanmıştır.

Atatürk ve cumhuriyet yönetimi, halkın tek başına ekonomik kalkınmayı sağlayamayacağını farkındaydı ve halka destek olmak için birçok çalışma yapıp kanunlar çıkarmışlardır. Yalnız bu ekonomik kalkınma tek başına bir ülkenin çözebileceği bir durum değildi ve dünyadaki gelişmeler Türkiye'yi de fazlasıyla etkiliyordu. 1929 buhranından sonra dünyanın ve Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunları çok iyi değerlendiren Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları, ülkenin sosyo-ekonomik yapısına uygun önlemleri 1930 yılının başından itibaren yürürlüğe koymaya başlamışlardır. Başka bir deyişle “Devletçilik” in gereği olan ekonomik yasalar ve kurumlar hayata geçirilmiştir (Tokgöz, 2001). Dünya genelindeki bu ekonomik kriz haliyle ülkeleri ve yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Bitlis de hem ilçeye dönüştürülmüş olması hem de yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı 1930'lı yıllarda arzulanan yatırımları alamamıştır. Tarım ve hayvancılık ile sadece günlük geçimini sağlayabilen halk; zanaat, ticaret ve sanayi alanlarında pek bir ilerleme sağlayamamıştır. Atatürk döneminde Bitlis ilinde sanayi kuruluşu olarak adlandırabileceğimiz tesis sayısı yok denilebilecek kadar az sayıda bulunmaktaydı. Bitlis'te küçük ve orta ölçekli maden ocakları bulunmakta olup, bunlar da mevsimsel faktörlerden dolayı kısa süreli olarak faaliyet göstermekteydiler (BCA, 490.01-627.61.1).

Sanayi kuruluşu olarak bu dönemde devletin Bitlis ilinde yapmış olduğu en önemli yatırım, 1930 yılında faaliyete geçirilen Tekel Tütün Fabrikasıdır. 150 dolayında işçi çalıştıran fabrika yörenin tütününü işleyerek “Doğu, Köylü, Asker”, markalarıyla sigara üretmiştir. Bu fabrikanın açılması hem üretici bakımından büyük bir teşvik olmuş hem de işçi çalıştırarak istihdama katkı sağlamıştır. Daha sonraki yıllarda bina ve makine sayısını arttıran Tekel Tütün Fabrikası, ilin en önemli geçim kaynakları arasında yer almıştır. Bu fabrikadan sonra Bitlis'te sanayi yatırımı olarak 13 Ocak 1945 tarihinde sadece mahalli ihtiyaçların karşılanması, bu sayede Bitlis'te bir canlılığın sağlanması için “Orman İşletme Müdürlüğü” açılmış, aynı durumdaki Van işletmesi lağvedilerek Bitlis'e bağlanmıştır (Kopar, 2013). Bitlis'te sanayi anlamında önemli bir yatırım da 1934 yılında özel bir şahıs tarafından inşa edilen ve hizmete açılan bir un fabrikasıdır (Bitlis İl Yıllığı, 1967). Bitlis için çok önemli bir yatırım olan bu un fabrikası, 27 Aralık 1935 tarihinde 2643 sayılı Kanuna binaen verilen izin ile Bitlis merkez ilçede yüksek düzenli un fabrikası olarak çalışmaya başlamıştır (BCA, 30.18.1.1-59.90.18).

3.5. Adli Yapı

Bitlis vilayetinde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce birçok mahkeme bulunmaktaydı ve burada binlerce farklı davlara bakılmaktaydı. Rus işgalinden sonra mahkemeler Diyarbakır'a nakledilmiş ve burada faaliyetlerine devam etmiştir. Bitlis geri alındıktan sonra özellikle Millî Mücadele döneminde adli teşkilat bir türlü eski yapısına kavuşamamış, bina ve personel yönünden hep sıkıntı yaşamıştır. Cumhuriyet ilan edildikten sonra bu yapıyı düzeltmek, yeni binalar inşa etmek ve mahkemeleri tekrar açıp personel getirmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yine hapishaneler konusunda da büyük sıkıntı yaşayan Bitlis, bu eksiklerin giderilmesi için hükümet nezdinde çok sayıda girişimde bulunmuş ve yazışmalar yapmıştır. Bu eksiklikler ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı bir türlü giderilememiş ve istenilen düzeye getirilememiştir.

Bitlis mebuslarının 1940 yılında hazırladıkları raporlar, Bitlis'in bu dönemde adli teşkilat yönünden önemli eksikleri olduğunu gözler önüne sermiştir. Hazırlanan raporda şu bilgiler yer alıyordu: “Bitlis vilâyetinde sadece Merkezde ve Ahlatta birer mahkeme vardır. Hizan, Tatvan ve Mutki Kazalarında adli teşkilât (mahkeme) yoktur. Buralarda hiç olmazsa birer sulh hakimliği teşkil mutlak bir zaruret halindedir. Ahlat kazasında bir sulh mahkemesi varsa da üç senedir hakimsiz bulunmakta ve bu yüzden bu kazanın mahkeme işlerine Bitlis mahkemesince görülmektedir. Onun için Ahlat'a bir asliye mahkemesine kati surette ihtiyaç vardır. Bitlis şehrindeki mahkemenin icra memurluğu iki senedir lağvedilmiş ve bu iş aslı vazifesine ilâveten mahkeme başkâtibine gördürülmekte bulunmuştur ki yılda altı yüzden fazla işi olan bu dairenin bir başkâtiplerle yürütülmesi imkânsızdır. Onun için hâkim de müddeiumumî de halk da icra işlerinin yürümemesinden cidden müstekidirler. Behemehâl yeniden icra memurluğu ihdası elzemdir. Vilayet cumhuriyet müddeiumumîsi merkezle beraber beş kazanın müddeiumumilik işlerini görmektedir. Sorgu hâkimi yoktur. Başkatip asli vazifesine ilave olarak sorgu hâkimliği vazifesini görmekte olduğundan müddeiumumilik işleriyle meşgul olmasına kanunen imkân bulunmadığı için müddeiumuminin vaziyeti çok ağır ve pek sıkışık bir durumdadır. Beş kaza içindeki cürmü meşhurlara gitmeye mecbur olan müddeiumumîsi Bitlis'ten ayrıldığı günlerde müddeiumumilik dairesi tamamen kapanmaya mahkûm olmakta ve bu hal bittabi mahkemenin de adaletini intaç etmektedir. Onun için vilayet adli teşkilatı yapıncaya kadar cumhuriyet müddeiumumiliğine bir muavin olsun verilmelidir. Hâkimi bulunmayan sorgu hâkimliğinin kâtip kadrosu da yoktur. Bundan dolayı celp müzekkerelerinden zimmet defterine kadar bütün büro işleri hâkimin uhdesindedir. Gariptir ki; sekiz dairesi bulunan Bitlis adliyesinin bir tek odacısı da yoktur.

Temizlik ve muhafaza, hizmet işleri mühemeldir ve tehlikeli bir durumdadır.” (BCA, 490.01-627.61.1).

Yine aynı raporda Bitlis'teki hapisanelerin durumu şu şekilde anlatılmıştır: “Adli hayat hakkındaki müşahedeler bu durumu arz ederken, Bitlis şehrindeki vilayet hapisanesinin durumu da çok kötü bir haldedir. Ceza evi denilen mahal: Eski Bitlis Kalesi'nin dik bir sırtının böğründe açılmış bir mahzendir. Bu in halindeki mahzen evvelce askeri eşyanın depo edilmesi için kullanılmış fakat içine konan malzeme az zaman sonra çürüdüğü için terk ve tahliye edilmiştir. Şimdi hapisane olarak kullanılmakta ve havadan, ziyadan mahrum olmakla beraber küçük bir bahçesi değil avuç içi kadar bir avlusu bulunmayan bu inin içine yüzlerce vatandaş atılmaktadır. Türkiye'de eşine tesadüf edilemeyecek olan bu ceza evine giren suçlu, suçsuz insanların birçoğu verem olarak hayata veda etmekte olduklarını mahalli memurlardan ve mevküflardan işittik.” (BCA, 490.01-627.61.1). Yukarıdaki raporlardan da anlaşıldığı üzere Bitlis vilayeti adli kurumlar ve hapisaneler bakımından da birçok sıkıntı yaşamıştır.

3.6. Sosyal Hayat

Cumhuriyetin ilanından sonra Atatürk ve cumhuriyet yöneticileri, ulus devlet inşası için halkın sosyal hayatının ve eğlence alışkanlıklarının da değiştirilmesi gerektiğinin farkındaydı ve eski geleneksel yapıdan kurtulmak için bunu devlet eliyle kanalize etmeleri gerektiğini biliyorlardı. Bu nedenle toplumsal alanlarda birçok farklı kurumları devreye sokup farklı çalışmalar ve aktiviteler yapmaya başladılar. Bu tarz etkinliklerden, cumhuriyet yöneticilerinin kabul ettiği milli gün ve bayramlar ile özellikle Halkevi çalışmalarında yoğun bir şekilde yararlandığı görülmektedir (Yuca, 2015). Toplumun bu dönemde karşılaştığı ve en çok önem verilen sosyal çalışmaların başında milli bayram kutlamaları gelmektedir. Bu bayramlar yeni rejimin benimsenmesi ve ulus devlet inşası için önemli bir araç olarak görülmekteydi (BCA., 490.01-11.50.36.). Cumhuriyet Bayramı kutlama programının çerçevesi 19 Nisan 1341'de (1925) mecliste kabul edilen "Cumhuriyetin İlanına Müsadif 29 Teşrinievvel Gününün Milli Bayram Addi Hakkında Kanun" ile belirlenmiştir. Kanun teklifinin gerekçesinde, "uygar ulusların kendilerine tek bir günü ulusal bayram olarak kabul ettikleri ve başka ulusal ve dinsel günler bulunsa da ancak o gün ulusal törenler yapıldığından" söz edilerek örnek olarak Fransa'nın 14 Temmuz'u, ABD'nin 4 Temmuz günleri gösterilmiştir (Demir, 2015). Bu kanunla “Türk Ulusuna” ait bir milli bayramın bulunması ve bunun toplumu birleştirici rol görmesi amaçlanmıştır. CHP'nin kendi iktidarı süresince uyguladığı bu etkinlikler vesilesiyle yurt çapında resmî ideolojinin kök salması sağlanmış ve bu bağlamda kutlama ve çeşitli diğer etkinliklerin düzenlenmesine özen göstermiştir. Yapılan kutlamaların halk nezdinde nasıl karşılandığının bilinmesi ve eksik kalınan noktaların tespiti amacıyla il teşkilatlarından sürekli raporlar talep edilmiştir (Yuca, 2015).

Bitlis, Tek Partili yıllarda Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının canlı bir şekilde yapıldığı bir ildir. İl merkezi ve kazalarında yeni rejime taraftar bir grubun oluşması için sosyal demografi üzerinde rejimin özel bir siyasi ilgisi olmuştur. Bunda İsmet İnönü'nün aile kökenlerinin buraya dayanmasının da bir etkisi vardı. Bu nedenlere bağlı olarak Bitlis Valiliği 1937 yılında yapılan kutlamalar hakkında ayrıntılı bir raporu parti genel sekreterliğine sunmuştur. Temel amaç çoğunluğu Kürtçe konuşan yöre halkı arasında partiye taraftar toplamaktır (Yuca, 2015). Valilik bayram kutlamalarından on gün öncesinden yapılacak kutlamaların programa uygun bir şekilde yürütmesi amacıyla parti yetkililerinden bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon üyeleri kutlama programı hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgilendirilmiş ve tatbikatlar yapılmıştır. Başta şehir merkezi olmak üzere ilçe merkezleri de 28-30 Ekim 1937 tarihleri arasında bayram için süslendirilmiştir. Halkın rejime ve onun önderine karşı sevgi ve alakalarını uyandırmak amacıyla bayraklar ve özlü sözler cadde ve sokakların muhtelif yerlerine teşhir amacıyla asılmıştır (BCA., 490.01-1142.7.1). Bu komisyonun önemseydiği işlerden birisi de kutlama programına katılacak olan başta parti yetkilileri ve memurlar olmak üzere herkesin güzel ve temiz şehirli(urban) kıyafetlerini giymeleri için uyarılmış olmalarıdır. 29 Ekim'de şehir merkezine gelen köylülere öğlen yemeği ikram edilmiş, akabinde cumhuriyetin maddi ve manevi feyzleri ve umdeleri hakkında propagandalar yapılmıştır. Rejimin halka gayet sıcak ve dostane yaklaşımı bir anlamda rejimin halkçı yönüne vurgu yapılmak istenmesinden dolayıdır. 29 Ekim'de Bitlis Hükümet Konağı önünde başlayan bayram programı ilin resmi memur makamları, halk ile öğrencilerin geniş iştiraki ile marşlar ve şiirler okunmuştur. Askeri kıtalar halkın yoğun ilgisini çekecek gösterilerde bulunmuştur. 29-30 Ekim akşamları halka, bugüne nasıl geldiği ve Cumhuriyet rejimine karşı sevgilerini uyandırmak ve güçlendirmek için konferanslar ve çeşitli müsamereler tertip edilmiştir (BCA., 490.01-1142.7.1). 1938 yılında cumhuriyetin 15. yılı kutlamalarına CHP Genel Sekreterliği büyük önem vermiştir. 20 Temmuz'da ülke geneline gönderilen genelgeyle, tüm vilayetlerde yapılacak törenlerin ve kutlama programlarının canlı ve yoğun geçmesi için özel çaba gösterilmesi istenmiştir. Bitlis Valiliği genelgenin gereğini yerine getirmek için vilayet genelinde yapılacak törenlerle ilgili hazırlıklara başladı. Valilik öncelikle vilayette bir kutlama komitesi kurdu ve olası kutlama programının şekli ve içeriğiyle ilgili çalışmaları başlatmıştır. Genel Merkezin gösterdiği bu hassasiyete paralel olarak Bitlis vilayeti, özel bir çabayla cumhuriyetin 15. yılı kutlamalarının diğer senelere göre daha fazla önem verdi ve çok coşkulu bir şekilde kutladı (BCA, 490.01-1148.28.1).

Halkın bilinçlendirilmesi ve sosyal anlamda çalışmalar yapan kurumlardan biri de Türk Ocaklarıdır. Türk Ocakları'nın

cumhuriyet dönemindeki esas amacı yeni rejimi topluma benimsetmektir. Vilayat-ı Şarkiye’de açılan Türk Ocakları’nın da esas gayesi “Kemalist rejimi konsolide etmek olmakla birlikte Şark’taki ocakların en mühim görevlerini şöyle sıralamak mümkündür: “Şark vilayetlerinde milli vahdeti sağlamlaştırmak, Türk harsını, hakiki ve temiz Türkçeyi neşretmek hususunda ocaklar çok mühim bir faaliyet sahasıdır” 1926’dan itibaren Vilayat-ı Şarkiye’de Diyarbakır, Malatya, Mardin, Muş, Urfa, Bitlis, Siirt, Gaziantep, Ergani, Ahlat, Ardahan, Birecik, Palu, Posof, Silvan, Kilis ve Çıldır gibi vilayet ve kazalarda Türk Ocakları açılmıştır. Türk Ocaklarının “Halk Evleri”ne dönüştürüldüğü 1931 yılında, Vilayat-ı Şarkiye’de aralarında Bitlis’in de bulunduğu 36 yerleşim yerinde Türk ocağı bulunmaktaydı (Çağlayan, 2015).

Halkevleri, cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel gelişmesinde, cumhuriyetin getirdiği değer ve inkılapların toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmasında son derece önemli görevleri yerine getirmiş kurumlardır. Cumhuriyet yönetimi halkevleri ve daha sonra kurulan halkodaları sayesinde yaptıklarını halka yayma ve çağdaş bilimi, aydınlar vasıtasıyla yurdun her köşesine taşıma fırsatını yakalamıştı. Tarih, edebiyat, güzel sanatlar, folklor gibi alanlarda bu kurumların yürüttüğü çalışmalar milli değerlerin gün yüzüne çıkarılması ve geleceğe aktarılmasında büyük ve tarihsel görevi yerine getirmişlerdi. Halkevleri dikkatli ve uzun hazırlıklardan sonra ilk olarak 19 Şubat 1932’de 14 merkezde açılmıştı. Yeni rejimi halka benimsetmek için kurslar, şubeler açılacak; buralarda basılan eserler, yapılan konferanslar, törenler ve balolar bu amaca büyük hizmet edecektir. Bu kurumlar sadece dil tarih yönünden değil, güzel sanatlar ve spor faaliyetleri ile de köylere kadar uzanmıştır. Bitlis’te ilk halkevi 23 Şubat 1934 tarihinde büyük bir törenle açılmıştır. Halkevi Başkanlığına CHP İl Başkanı Arif Hikmet Özdemir getirilmiştir. Halkevinin kurulduğu ilk günden yoğun bir çalışma içerisine girdiği, günden güne faaliyetlerinin arttığı, hapisanedeki mahkûmlardan okuma yazma bilmeyenler için kurs açıldığı bilgisi yerel basında yer almıştır. Bitlis halkevleri spor ve edebiyat şubeleri başta olmak üzere birçok şube açarak faaliyetlerini arttırmış ve bünyesinde çok sayıda etkinlik ve program yapmıştır. Bu sayede binlerce kişiye ulaşma imkânı bulmuştur. Bitlis’te Halkevi bünyesinde köylere halkın ücretsiz muayeneleri yapılarak, gerekli durumlarda da ücretsiz ilaç dağıtımı yapılmıştır (Kardaş A. , Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951), 2013).

Cumhuriyetin ilk yıllarında mevsim ve fiziki şartlara bağlı olarak Bitlis’te de halk arasında birlik ve beraberliğin pekişmesi amacıyla spor faaliyetlerinin yapıldığı görülür. Sporun desteklenmesiyle halkın belli mekânlarda kaynaşması farklı branşlarda müsabakalar yapıp halkın buralara yönlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Bitlis’te birçok spor dalında aktiviteler yapılmaya çalışılmıştır. Yerel basına konu olan sportif aktivitelerin futbolun yanı sıra voleybol ve su sporlarının da yapıldığı, bu faaliyetlerin valilik tarafından desteklendiği, şehir ve ilçelerde oynanan tenis, futbol ve voleybol maçlarında merkeze bağlı “Güzeldere Kulübünün” tüm kategorilerde galibiyet kazandığı bilgisi verilmiştir (Yurd Yolu Gazetesi, 1941). 1926 yılında Bitlis’te Güzeldere Spor kulübü kurularak sportif faaliyetler konusunda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Vangöliş Spor, Van Gölü İşletme İdaresi tarafından Tatvan ilçesinde kurulmuştur. Süphan Spor Kulübü ise Ahlat ilçesine bağlı Adilcevaz bucağında kurulmuştur. Bitlis’te 1937 yılında milli spor kapsamındaki cirit sporunu yaygınlaştırmak için atlı spor kulübü kurulmuştur. Her pazar günü yapılan oyunlar halkta büyük heyecan ve ilgi uyandırmıştır. Daha sonra spor aktivitelerine voleybol ve tenis dalları da eklenmiştir (Kardaş A. , Cumhuriyet Dönemi, 2012).

Tüm bunlara ilaveten Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı’dan cumhuriyete geçen bir kurum olarak gerek Millî Mücadele gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek, varlığını ve etkinliğini bu bölgede de hissettirmiştir. Hilâl-i Ahmer bu yararlı çalışmaları sonucu 28 Nisan 1935’te Atatürk’ün koruyuculuğunda “Kızılay” adını almıştır. (Ataman, 2009) Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin vatani ve insani gayelerle Bitlis’te 1925’te bir şube açmıştır. 1925 yılında Bitlis’te açılan Hilal-i Ahmer Yardım Cemiyeti başkanlığına Arif Hikmet Özdemir seçilmiştir. Bitlis’te cemiyet özellikle depremlerde yaptığı faaliyetler ve muhacirlere verdiği desteklerle toplumsal bakımdan çok önemli icraatlar gerçekleştirmiştir (Kardaş A. , Sağlık, 2019).

4. Siyasi Durum

Cumhuriyet rejimi, ülkeye bir anda gelen bir yönetim tarzı olmayıp, Atatürk’ün ve yakın arkadaşlarının Osmanlı son döneminde batı düşünce tarzından da etkilenerek ve yeni devleti sağlam temellere oturtmak için uzun süreden beri düşündükleri bir yapıydı. Bu yönetim yapısını basamak basamak açtıkları/kapatmışları kurumlar ve yaptıkları inkılaplarla hayata geçirip kökleştirmeye çalışmışlardır. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM’nin açılması Türkiye siyasi tarihinde çok önemli bir aşama olup, devrimci bir meclis olarak tarihe geçmiştir (Güneş, 2009; Çavdar, 2008). TBMM’nin birinci devresi, 21 Mayıs 1923 tarihinde sona ermiştir. Lozan Barış Anlaşması’nın imzalanmasından sonra 7 Ağustos 1923’te TBMM’nin ikinci devresi açılmıştır. Lozan Barış Anlaşması ile sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde, 29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilanı ve 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılmasıyla ulusal egemenliğin kurulması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyetin kurulması aşamalarını tamamlayan yeni rejimin, iktisadi, siyasi ve yönetsel bakımdan merkezileşmesi zorunluydu. İktisadi ve toplumsal dengesizliklerin aşılması, cumhuriyet ideolojisinin ülke geneline yayılması, reformların

hayata geçirilmesi kendi beceri ve imkanlarıyla baş başa bırakılan yerel yönetimlerle değil, ancak merkezileşme ile sağlanabilecekti. Cumhuriyet; ağa, bey ve şeyhlerden oluşan egemen güçleri iktidar alanlarından uzaklaştırarak kendini var edebilmiştir (Keskin, 2007).

Cumhuriyet döneminde Bitlis vilayeti değişim ve dönüşüme uydurulmaya çalışılsa da ortaya çıkan bazı siyasi olaylar bunu sekteye uğratmış ve Bitlis'i birçok açıdan etkilemiştir. Bitlis'te ilk ortaya çıkan ve devleti teyakkuza geçiren olay Eski Mebus Yusuf Ziya Bey (Koçzade) olayıdır. 1924 yılında Hakkâri de meydana gelen Nasturi isyanına destek verdiği ve Kürtçülük yaptığı gerekçesiyle Bitlis Eski Mebusu Yusuf Ziya Bey, Vali Kazım Bey'in raporu üzerine Eylül 1924 yılında Erzurum seyahati esnasında tutuklanmıştır (Uçar, 2019). Bitlis'e gönderilip Divan-ı Harp Mahkemesinde yargılaması yapılan Yusuf Ziya Bey, delilleriyle birlikte "Nasturi Ayaklanmasına" destek verdiği ve Şeyh Sait (Kürt İsyanı) isyanının çıkmasında rolü bulunduğu için idam cezası verilmiştir (Çoker, TBMM I. Dönem (1919-1923)). Yusuf Ziya Bey ile birlikte idam cezası alan kardeşi Teğmen Ali Rıza Bey, Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey'in damadı Faik Bey ve Molla Abdurrahman 14 Nisan 1925 sabahı Bitlis'te idam edilmiştir (Yeğen, 2012). Bu ilk olaydan sonra Bitlis'in durumu, Doğu bölgesinde ortaya çıkan ve cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi sorunların yaşanmasına sebep olan Şeyh Sait İsyanından dolayı değişmiştir. Şeyh Sait İsyanı, Muş, Erzincan, Diyarbakır, Elâzığ, Mardin, Siirt ve Van illerinde etkili olmuştur (Uçar, 2019). Hükümet, isyanı engellemek amacıyla birtakım önlemler almıştır. Söz konusu isyanın devam ettiği sırada önce Muş'un da dâhil olduğu Diyarbakır, Elâzığ, Genç, Dersim, Siverek, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve Kiğı'da 23 Şubat 1925'te idare-i örfiye yani sıkıyönetim ilan edilmiştir (BCA, 30.18.1.1-12.76.17). İsyanın etkili olduğu vilayetlerde idari değişikliğe gidilmiştir. Şeyh Said İsyanı sonrası oluşan konjonktür, cumhuriyet idarecilerini bölge ile ilgili bazı idari düzenlemeler yapma gereksinimine itmiştir. Bu gereksinim ve gerekçeye paralel olarak vilayetlerin sınırları başta olmak üzere bazı vilayetler ortadan kaldırılırken, bazı vilayetler de ilçe durumuna düşürülmüştür. Yapılan bu idari düzenlemelerin amacı Şeyh Said İsyanı sonrası bölgede merkezi yönetimin ağırlığını hissettirmektir. Hükümet, bölgede huzuru ve otoriteyi sağlamak adına Mustafa Abdülhalik Bey'e (Renda) doğu ile ilgili bir rapor hazırlatmıştır. Abdülhalik Bey'in 14 Eylül 1925 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'ya (İnönü) sunduğu "Doğu Raporu", tek parti yönetiminin doğu bölgeleri için uygulayacağı stratejinin ana kaynağını oluşturması açısından önemliydi. Rapor, doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanların sebeplerini ve yapılması gerekenleri içeriyordu. Raporda; bölgede asayiş ve düzenin sağlanması için doğunun idari anlamda yeniden yapılandırılması ve devlet politikalarının gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur (İlyas, 2016). Abdülhalik Bey tarafından hazırlanan "Tetkik Seyahati" adlı raporda da "isyan mahalli" olarak adlandırılan Vilayat-ı Şarkiy'e de Kürt nüfusun büyük bir yoğunlukta olduğu, söz konusu nüfusun Türkleştirilmesi için bölgede geniş ve etkili bir iskân politikasının tatbik edilmesiyle "istenilen" neticenin alınabileceği belirtilmiştir (Yıldırım, 2011).

Hükümet, Abdülhalik Bey'in raporu doğrultusunda, ilk olarak doğuda vücut bulan aşiret düzenini ortadan kaldırmak için Şark Islahat Planı'nı hazırladı. Bu plan dâhilinde 1925 Tarihli İskân Kanunu'nu da Meclis'ten geçirdi. Kanunun özü, doğuda isyana teşvik eden aşiretlerin ülkenin batı bölgelerine göç ettirilmesiyle ilgiliydi. Bu amaçla hazırlanan Şark Islahat Planı, 24 Eylül 1925 Tarihli ve 2536 Numaralı Kararname Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi. Kararname, 27 maddede toplanan ve doğudaki sorunları ele alan, idari düzenlemeler içeren kapsamlı bir çalışmadır (İlyas, 2016). Doğuda asayiş sağlamak ve rejimin inkılaplarını hayata geçirip ulus devlet inşasını gerçekleştirebilmek için devlet önemli tedbirler almıştır. Bu amaçla 1927 yılında kurulan ve birçok yetkiyle donatılan olağanüstü örgütlenmelerin genel adına Umumi Müfettişlik Teşkilatı denilmiştir. Birinci Umumi Müfettişlik 1164 sayılı kanun doğrultusunda, 20 Haziran 1927 tarihinde Diyarbakır merkezli olarak kurulmuştur. Doğu bölgesi için kurulan Birinci Umumi Müfettişliği, 27 Kasım 1927 Tarih ve 5977 Sayılı Kararname ile Elâzığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van vilayetlerini kapsayacak şekilde görev alanları oluşturuldu. Bu kurumun başına 11 Aralık 1927'de Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettiş olarak atandı. Birinci Umumi Müfettişlik 1 Ocak 1928 tarihinde resmi olarak çalışmalarına başlamıştır. İbrahim Tali Bey, 5 yıl görevini icra ettikten sonra, sağlık sorunları dolayısıyla Umumi Müfettişlik görevinden istifa etmiştir. 1933 yılında, bölgeye Umumi Müfettiş olarak Hilmi Ergeneli, 11 Haziran 1935 tarihinde ise Abidin Özmen atanmıştır. Abidin Özmen, görev süresini 1943 yılına kadar devam ettirdikten sonra Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanmıştır (Burgaç, 2017; Yılmaz, 2013; BCA, 30.18.1.1-26.67.17).

Birinci Umumi Müfettişleri görevli oldukları bölgenin vilayetleri ve yönetimi ile ilgili her alanda çalışma yapmış, yaşanan olumsuzlukları çözmeye çalışmış ve hükümeti yazdıkları raporlarla sürekli bilgilendirip, hükümetin adımlar atmalarını sağlamışlardır (Varlık, 1937). Bitlis Birinci Umumi Müfettişliğinin hazırladığı rapor sonucunda 1929 yılında ilçeye tahvil edilmiştir. 1936 yılına kadar Muş'a bağlı ilçe olarak idare edilen Bitlis, İsmet Paşanın Doğu bölgesi ziyaretinden sonra tekrar vilayet olmuştur. İsmet İnönü, Şark seyahati vesilesiyle 7 Temmuz 1935 tarihinde Bitlis, Ahlât, Adilcevaz ve Tatvan'ı ziyaret ettikten sonra Bitlis'in kuvvetli bir Türk Merkezi haline getirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. İnönü, Bitlis'in bu önemine binaen etrafındaki bir iki kaza ile tekrar vilayet merkezi haline getirilmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca merkezin evkafa ait çarşının imar edilmesi, orta mektebin kuvvetli tutulması, Ağır Ceza Mahkemesi, Halkevi'ne yardım gibi ufak

tedbirlerle şehrin canlı tutulabileceğini söylemiştir. İsmet İnönü Bitlis hakkında: “Bitlis’i kuvvetli bir Türk kültürü merkezi yapmak isabetli olacaktır. Bu halde Bitlis kuzeyden veya güneyden kültürel veya siyasal yayılmaya karşı esaslı bir müdafaa nokta-i istinadı (dayanak noktası) kalır. Bitlis’in tarihi vazife için emniyet vericidir...” ifadelerini kullanmıştır. İsmet İnönü’nün bu görüşleri üzerine Bitlis’in tekrar il yapılmasına karar verilmiştir (Öztürk, 2008).

Türkiye’de idari anlamda yapılan değişiklikler siyasi amaçların ve düşüncelerin ürünleri olarak tezahür etmiştir. Cumhuriyet yöneticileri, ülkenin ve rejimin bekası için siyasi alanda farklı çalışmalar yapmış ve tedbirler almışlardır. Siyasi kaygılardan dolayı Doğuda yönetim ve yapılanma sürekli değişiklik arz etmiştir. 1936 yılında yine Doğuda il sayısının arttırılması yoluna gidilmiştir. Doğuda il sayısının artırılması, aşiret yapısının dağıtılmasına yönelik müdahalenin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu çaba, feodal şeyhlik ve ağalık kurumlarını yok etmek isteyen 1934 tarihli İskân Kanunu ile başlamıştır. Cumhuriyet yöneticileri Kürtçülüğün, aşiret düzeninde yaşayan bir toplumsal sistemden güç aldığını görüyorlardı. Bu sistemde topraksız köylü, şeyhin ve ağanın esiri idi. Üstelik aşiretlerin egemenliği devlet iktidarını tehdit ediyordu. Kürtçülükle mücadelede en etkili önlem aşiret yapısının dağıtılması olabilirdi. Ancak aşiret egemenliğinden kurtarılacak köylüye toprak dağıtmak gerekirdi; bu ise bir toprak reformunu gerekli kılıyordu. İşte “İskân Kanunu” bu iki noktada da gereken yasal yolu açarak, aşiret reisliği, beyliği, ağalığı, şeyhliği gibi her türlü kurumun organları ile birlikte kaldırıldığını ve aşiretlerin tapuya kayıtlı ya da kayıtsız bütün mülklerinin kamulaştırıldığını ilan etmiştir. Bu yapıyı pasifize edip kalıcı bir sistem getirmenin yolu da il merkezleri kurup, güçlü bir yönetim ve uygulayıcı memurların görevlendirmesi oldu. Bu amaçla 25.12.1935 tarihinde kabul edilen 2885 sayılı yasayla Bitlis ili tekrar kurulmuştur (Keskin, 2007; Resmî Gazete, 04.01.1936, Sayı: 5903).

Ülkenin ve rejimin bekası sadece bölgede yapılan idari değişiklikler ya da demografik politikalar ile mümkün değildi. Bunun farklı siyasi tedbirler ve çalışmalar ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Atatürk döneminde Bitlis’i temsil eden vekiller, genellikle cumhuriyet rejimini benimsemiş ve yeni ulus devletin demokratik yapısına uygun karaktere sahip kişiler tercih edilmiştir. Bu amaçla seçilen milletvekillerinde bu özellikleri görmek mümkündür. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk döneminde: II. Dönem Milletvekilleri Muhittin Nami Bey ve Resul Sıddık Bey (Öztürk K. , Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem (1923-1927)); III. Dönem Milletvekilleri İlyas Sami Muş, Muhittin Nami Bey ve Muhittin Emin (Temoçin) (Öztürk K. , Türk Parlamento Tarihi, TBMM III. Dönem (1927-1931)); IV. Döneminde Muş Milletvekilleri Hakkı Kılıçoğlu, Hasan Reşit Tankut, Muhittin Nami Bey ve Naki Yücekök; V. Dönem Muş Milletvekilleri Ahmet Şevki Çiloğlu, Hakkı Kılıçoğlu ve Şükrü Ataman temsil etmişlerdir. Bitlis 1936 yılında il statüsüne kavuşmasına rağmen, 1939 yılı seçimlerine kadar TBMM’de Muş Milletvekilleri tarafından temsil edilmişlerdir (Özdağ, 2022).

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Doğu bölgesinde ve Bitlis özelinde yaşanan siyasi gelişmeler güvenlik ve asayiş bağlamında şekillenmiştir. Bu amaçla yönetim değişiklikleri, çıkarılan kanunlar, atanan yöneticiler ve yapılan çalışmalar öncelikli olarak rejimin yerleştirilmesi ve ülkenin bütünlüğü korumaya yöneliktir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu bölgesinde yaşanan ve asayiş ihlâl eden gelişmelere karşı alınan askeri tedbirler kısa vadede etkili ve caydırıcı olmuştur. Ancak gerçek anlamda Doğu bölgesinin tamamında asayiş tam olarak sağlanamamıştır. Bazı yerlerde küçük çaplı da olsa isyanlar ve ayaklanmalar ortaya çıkmaktaydı. Çünkü bölgenin konumundan kaynaklı olarak asayiş ihlâl eden aşiret yapılanması ve kaçakçılık faaliyetleri varlığını devam ettirmekteydi. Bunların yanında Hükümet’in başlatmış olduğu inkılâp hareketleri o döneme kadar toplumda adeta ayrıcalıklı bir zümre gibi varlığını sürdüren şeyhler ve aşiret ağalarının tepkilerine neden olmuştur. Bu dönemde toplum üzerindeki mevki ve saygınlığını kaybetmeye başlayan bu zümre mensupları inkılâplara karşı koymaya başlamışlardı. Ancak bu durum küçük çaplı isyan hareketlerini meydana getirmekten öteye gidememiştir. Bölgede belli başlı isyanlar çıkmış ve bu isyanları bastırmak için hükümet çeşitli tedbirler almıştır. Doğunun geri kalmasının en önemli sebeplerinin başında burada hâkim olan asayişsizlik ve çetelerin varlığı gelmekteydi. Halkı çeteciliğe ve asayişsizliğe iten sebepler bulunmaktaydı. Bunların başında askerlik süresinin uzunluğu, halkın ilkel sayılabilecek şartlarda yaşaması, adalet müessesinin bozukluğu ve halk arasındaki kudret anlayışının yanlışlığı gelmekteydi (Mustafa Fuad, 1937).

Sonuç olarak Atatürk döneminde devletin kararlı tutumu sayesinde ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Bitlis’te de asayiş büyük oranda sağlanmıştır. Ülkede oluşturulan bu huzur ve asayiş ortamını Atatürk, 1 Kasım 1937’de TBMM’nin V. Dönem açılış konuşmasında; “... Memnuniyetle görmekteyiz ki cumhuriyet rejimi yurdumuza huzur ve sükûnun en iyi yerleşmesini temin etmiş bulunuyor. Vatandaşlar ve bu yurttan oturanlar cumhuriyet kanunlarının eşit şartları altında kendileri için hazırlanan hürriyet, refah ve saadet imkânlarından azami istifade etmektedirler” şeklinde sözlerle ifade edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi. 5/20, s. 3).

Sonuç

Bitlis tarihi süreç içerisinde birçok merhalelerden geçmiş ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte il olarak idari yapısına devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni ulus devletin inşası ve rejimin ülke geneline teşmil edilmesi için yoğun bir

çalışma yapan yöneticiler, farklı tedbirler ve uygulamalarla ilerlemeye çalışmışlardır. 1925 yılında bölgede çıkan Şeyh Sait isyanından sonra bölgede idari anlamda değişiklikler yapılmış ve Muş ili ilçeye tahvil edilerek Bitlis'e bağlanmıştır. Bölgede yaşanan asayiş olayları ve bölgenin iktisadi anlamda geliştirilmesi amacıyla I. Umum Müfettişliği kurulmuştur ve bölgenin sorunlarının çözülmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. 1929 yılında bölgede devam eden küçük çaplı isyanlar ve Bitlis'in birçok anlamda geri kalmış olması nedeniyle I. Umum Müfettişliğinin hazırladığı rapor üzerine ilçeye dönüştürülmüştür. Bu raporla Muş vilayet merkezi haline getirilmiş ve Bitlis ilçe olarak buraya bağlanmıştır. 1935 yılında ise tekrar güvenlik ve rejimin hassasiyetleri gereği Bitlis il yapılmıştır. Doğuda yapılan idari düzenlemeler, bölgedeki isyanları sona erdirmek, askeri garnizonların işleyişine yardımcı olmak ve isyan etme potansiyeli olan kişi ve grupları birbirinden uzak tutmak amacıyla yapılmıştır.

Osmanlı zamanında yoğun bir nüfusa sahip olan Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan Rus işgalinden sonra büyük oranda nüfus kaybı yaşamış ve göç eden halkın çoğu da memleketine geri gelememiştir. Bu nedenle cumhuriyet döneminde Bitlis'te nüfus oranı geçmişe nazaran çok azdır ve ilin nüfusu yıllar geçse de fazla bir artış göstermemiştir. Bölgede yaşanan asayiş olaylarından kaynaklı sürgünler ve zorunlu iskân politikaları da nüfus artışını engelleyen önemli etkenlerden biri olmuştur. Yine şehrin harap durumu ve ekonomik kaynaklı olarak birçok ailenin göç etmesi de nüfusa etki eden diğer bir durumdur.

Cumhuriyet ilanıyla birlikte eğitim, sağlık, ulaşım, sanayi ve tarım gibi her alanda yatırımlar yapıp ülkeyi kalkındırmayı amaçlayan yöneticiler, yoğun bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalar çeşitli zamanlarda sekteye uğramış ve yatırımlar yetersiz kalmıştır. Bütün çabalara rağmen Bitlis vilayeti istenilen mamur hale getirilememiştir. Kamu yatırımlarının ve hizmetlerinin aksamasının temel nedeni ülkenin içinde bulunduğu ve Osmanlı'dan devraldığı mali sıkıntılar yatmaktaydı. Cumhuriyet döneminde en büyük kamu harcamaları ulaşım alanında yapılmıştır. Bitlis'te, ulaşım konusunda birçok çalışma yapılmış ama eksiklikler tam olarak giderilememiştir. Ulaşım ve yatırımlara bağlı olarak ticaret ve ekonomi ilde çok zayıf bir minvalde yürümüş ve halk ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir ticari döngüye sahip olabilmıştır.

Bitlis bu döneminde siyasi anlamda çok sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. Bu sıkıntılı süreç ilin hem idari anlamda önemli değişiklikler yaşamasına sebep olmuş hem de yatırımların aksamasıyla halkın temel ihtiyaçlarını karşılayacak olan kamu kurumlarının hizmetlerin akasmasına yol açmıştır. Şeyh Sait isyanı, Doğu bölgesinin ve Bitlis ilinin siyasi anlamda bütün yönetim şeklini ve idari hayatını etkilemiştir. Bölgede isyana kaynak teşkil eden aşiret yapılanması zorunlu iskanlar ve farklı uygulamalar ile dağıtmaya çalışılmıştır. Yine en önemli tedbir olarak merkezi idareyi güçlendirme amaçlı olarak I. Umum Müfettişliği kurulmuştur. Umumi Müfettişlik her ne kadar bölgenin gelişimini desteklemek, asayiş sağlamaya, yoksulluğunu ve ulaşım imkânsızlıklarını ortadan kaldırmak amacı ile kurulduğu belirtilse de buradaki asıl amaç, bölgede rejimin ve hükümetin otoritesini kurup, asayiş ve emniyeti sağlamaktır.

Bitlis, cumhuriyet ilan edildikten sonra Atatürk ve cumhuriyet yöneticileri tarafından önem verilen ve yakından ilgilenilen bir vilayet olmuştur. Gayretli ve etkin yöneticiler gönderilerek vilayet yıkımdan ve sıkıntılardan kurtarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla birçok alanda ülke ekonomisinin imkanları ölçüsünde yatırımlar yapılmıştır. Yapılan yatırımlar her ne kadar istenilen düzeyde olmasa da Cumhuriyet yöneticileri ve yerel görevliler şehrin gelişmesi ve uygun yaşam koşullarına sahip olması için büyük çaba sarf etmişlerdir.

Atatürk döneminde, ülke her açıdan geliştirilip muasır medeniyetler seviyesine çıkarılma amacıyla hareket edilmiş, cumhuriyet yöneticileri yaşanan savaşlar ve yıkımlara rağmen kararlı ve gayretli bir tutumla birçok alanda önemli değişiklikler yapmıştır. Yapılan inkılaplar ve gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde önemli bir mesafe kat edilse de ekonomik sıkıntılar ve asayiş olaylarından kaynaklı olarak başta Bitlis olmak üzere ülkenin birçok bölgesinde istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

Kaynakça |**1.Arşivler****Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA).**

BCA, 30.18.1.1-2.8.9.

BCA, 30.10.0.0-178.226.7.

BCA, 30.10.0.0-191.311.25.

BCA, 30.10.0.0-6.33.16 .

BCA, 30.10.0.0-66.441.1.

BCA, 30.10.0.0-82.536.25-31.

BCA, 30.10.0.-125.896.9.

BCA, 30.11.1.0-50.27.5.

BCA, 30.11.1.0-59.35.2.

BCA, 30.18.1.1- 20.55.4.

BCA, 30.18.1.1.-10.36.13.

BCA, 30.18.1.1.-20.53.18.

BCA, 30.18.1.1-12.76.17 .

BCA, 30.18.1.1-2.18.1.

BCA, 30.18.1.1-26.67.17 .

BCA, 30.18.1.1-59.90.18.

BCA, 490.01- 627.61.1.

BCA, 490.01-1148.28.1.

BCA, 490.01-627.61.1.

BCA,490.01-995.845.1.

BCA. 30.11.1.0.-45.44.19 .

BCA., 490.01-11.50.36.

BCA., 490.01-1142.7.1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA, DH. SN-THR, K. 82, G. 55, No: 19-23.

BOA, DH. ŞFR., K. 617, G. 37.

BOA, DH. ŞFR., K.524, G.83.

TBMM Arşiv

TBMM Zabıt Ceridesi, 1/6, s. 281.

TBMM Zabıt Ceridesi, 2/25.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3/12.

TBMM Zabıt Ceridesi. 2/4, s. 5 .

TBMM Zabıt Ceridesi. 5/20, s. 3.

TBMM, Devre: 3, TBMM 247 Nolu Komisyon Raporu, 1 Haziran 1929.

TBMM, Zabıt Ceridesi. 1/1, s. 241.

Gazeteler

Resmi Gazete, 1 Temmuz 1926, Sayı: 409.

Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733 .

Resmi Gazete, 5 Ekim 1929, Sayı: 1311, s. 8536.

Resmi Gazete, 1 Ekim 1932, Sayı: 2214, s.1899.

Resmi Gazete, 11 Haziran 1929, Kanun No: 1213, s.7518.

Resmi Gazete, 4 Ocak 1936, Sayı: 5903, s.2896.

Resmi Gazete, 04.01.1936, Sayı: 5903.

Yurd Yolu Gazetesi(356), Belediye İşleri. (1940, Nisan 12),, s. 1.

Yurd Yolu Gazetesi(697) Müsabakalar. (1941, Haziran 16),, s. 2.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

1925-1926 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi. (1926). Ankara.

1926-1927 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi.(1928). Ankara

Ataman, A. (2009). Cumhuriyet Döneminde Kızılay Adını Alan Dernek: Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Filatelik değerlendirmesi. *Atatürk Döneminde Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri* (s. 476-488). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Aydın, H. (2019). Cumhuriyet Döneminde Bitlis'in İdari Yapısı Ve Nüfusu (1923-1970). M. Demirtaş (Dü.) içinde, *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis* (Cilt 1, s. 732-747). Ankara.

Başa, Ş. (2016). *Atatürk Dönemi Dahiliye Vekaleti İle Mülki ve Mahalli İdareler (1923-1938)*. İstanbul: Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu Yayınları.

Başvekalet İstatistik Genel Direktörlüğü, 20 Ekim 1935, *Türkiye Genel Nüfus*. (1935). Ankara: Ulus Basımevi.

Bitlis İl Yıllığı. (1967). Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.

Burgaç, M. (2017). *Trakya Raporu 1934, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in gözünden 1930'lu yıllarda Trakya*. Ankara: Ertem Basın Yayın Dağıtım.

Cırık, B. (2015). *II. Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)Sakarya Ün. Sos. Bil. Ens.

Çağlayan, E. (2015, Haziran). Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları (1923-1938). *Tarih Okulu Dergisi*(XXII), 269-293.

Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çoker, F. (TBMM I. Dönem (1919-1923)). *Türk Parlamento Tarihi* (Cilt 3). TBMM Yayınları No:6.

Çolak, F. (2013). Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış. *Turkish Studies*, VIII(2), 344-358.

Demir, Ş. (2015). Tek Parti Döneminde Siirt'te Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(4), 38-48.

Demirtaş, M. (2007). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bitlis Vilayetinde Nüfus. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX(1), 133-149.

- Demirtaş, M. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyete Tatvan iskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi. M. İ.-M. Demirtaş (Dü.) içinde, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, 1. Cilt*, (s. 351-352). Bitlis Eren Üniversitesi.
- Erdaş, S. (2019). Müfettişlik Raporlarına Göre Birinci Umum Müfettişlik Bölgesinde Tarımsal Faliyetler (1828-1937). *Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (s. 469). Ankara.
- Gök, S. (2005). *Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları (1923-1950)*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Güneş, İ. (2009). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hazırlayan: I. Genel Müfettişlik. (1939). *Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi*. İstanbul,; Cumhuriyet Matbaası.
- İlyas, A. (2016). 1925-1945 Yılları Arasında Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde İdari Düzenlemeler. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(36), 326-342.
- Kansu, M. M. (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kardaş, A. (2012). *Cumhuriyet Döneminde Vangölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımları (1923-1950)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Kardaş, A. (2013). Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951). O. Belli (Dü.), *VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu* içinde, (s. 369-383). Bursa.
- Kardaş, A. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bitlis'teki Eğitim Durumuna Bir Bakış. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(36), 279-299.
- Kardaş, A. (2019). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri. *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 147-158.
- Karpat, K. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (B. Tırnakçı, Çev.) Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kepenek, Y., & Yenitürk, N. (2001). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Keskin, N. (2007). Cumhuriyet Döneminde Toprağa Dayalı Örgütlenme: İl Yönetimi Sisteminin Kuruluşu. *Memleket Siyaset Yönetim*, 2(5), 119-174.
- Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine)*. Konya: Mikro Yayınları.
- Kopar, M. (2013). *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kutlu, A. (2011). *Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye'deki Evrimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mustafa Fuad. (1937, Aralık 27). Cumhuriyetin Doğuda Tesis Ettiği En Büyük Varlık: Emniyet. *Son Posta Gazetesi*, s. 3.
- Mücellidoğlu, A. (1968-69). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923)* (Cilt 3). İstanbul: Mars Matbaası.
- Obuz, Ö. (2017). *Siirt'in Cumhuriyet Serüveni (1923-1950), Gelenek, Modernite, Milli Kimlik*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2010). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Timaş Yayınları.
- Özdağ, S. (2022). TBMM Arşiv Kayıtlarına Göre Cumhuriyet Dönemi Bitlis Milletvekilleri ve TBMM Faaliyetleri (1923-1950). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 980-1020.
- Öztürk, K. (TBMM II. Dönem (1923-1927)). *Türk Parlamento Tarihi* (Cilt 3). TBMM Yayınları No: 3.
- Öztürk, K. (TBMM III. Dönem (1927-1931)). *Türk Parlamento Tarihi* (Cilt 3). TBMM Yayınları No: 10.

- Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. İstanbul: Doğan Kitap,.
- Selvi, H., & Cırık Bülent. (2014). "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 205-231.
- Sertel, S. (2014). 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları. *Turkish Studies*, 9, 1015-1034.
- Tokgöz, E. (2001). Türkiye İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri (1923-2000). A. Şahinöz (Dü.) içinde, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Tunç, V. (2019). *1946-1960 Yılları Arasında Van Gölü Havzası'nda Kamu Yatırımları ve Harcamaları*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı*. (1941). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Uçar, H. (2019). Türk Siyasal Hayatında Şeyh Said İsyanı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2936-2952.
- Varlık, M. (1937). *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*. Ankara: Başvekâlet Matbaası.
- Yeğen, M. (2012). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, T. (2011). *Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yılmaz, A. (2013). Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 1(1), 45-58.
- Yuca, İ. (2015, Eylül). Bingöl, Bitlis ve Muş'ta Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1934-1948). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 201-215.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet Dönemine İstanbul'da Sporun Yapılanması (1908-1938)

The Structuring of Sports in Istanbul from the Second Constitutional Era to the Early Republican Period

(1908-1938)

Suha KARACA

Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Physical Education and Sports, Van, Turkey
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, BESYO, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-5861-4003 / E-mail: karaca.suha@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Karaca, S. (2023). The Structuring of Sports in Istanbul from the Second Constitutional Era to the Early Republican Period (1908-1938). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 485-495.
Karaca, S. (2023). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet Dönemine İstanbul'da Sporun Yapılanması (1908-1938). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 485-495.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 22 June / Haziran 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 13 October / Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October / Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 485-495

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Suha KARACA).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İstanbul; üç büyük imparatorluğa başkentlik yapan bir şehirdir. Genç Türkiye Cumhuriyetine başkentlik yapmasa da Cumhuriyete sayısız ilkler kazandırmıştır. Cumhuriyet dönemine yön veren pek çok alanda olduğu gibi spor kurumunun ve politikasının temelleri I. Meşrutiyet döneminde atılır, II. Meşrutiyet ile birlikte hız kazanır ve Erken Cumhuriyet Döneminde vücut bulmaya kadar uzanır. Osmanlıda savaş eğitiminin bir parçası olarak görülen ve bugünkü spor dallarının kökenlerini oluşturan faaliyetler, modernleşme süreci içinde herkesin sağlık ve bedensel disiplin adına yapması gereken spor faaliyetlerine dönüşür. Cumhuriyetin kurucusu, Ulu önder Gazi Mustafa Kemal ise Türkiye Cumhuriyetini kurmak için sadece cephelerde savaşmadı. Toplumun sosyal, kültürel ve sportif açıdan kalkınması için hayata geçirdiği önemli projeleriyle, Türk sporuna ve Türk halkına şüphesiz en büyük katkıyı sağladı. Özellikle ulus-devletin kuruluşuyla beraber, spor vatandaşların katılımı için ulusal bir alan olarak yeniden düzenlenir. İstanbul bu hedeflerin başlangıç noktası olması nedeniyle Türk spor tarihine damga vurmuş bir şehirdir. Yabancı antrenör, spor kampları, yurt dışında yapılan müsabakalar sporda modernleşmede ilk adımlar olmuştur. İlk kurulan kulüpler, dernekler ve onların vasıtasıyla tanışılan spor branşları sonrasında resmi olarak olimpiyat oyunlarına ilk katılım bu dönemin önemli gelişimleridir. Çalışmada nitel yöntem benimsenmiş olup literatür incelemesi tekniği uygulanmıştır. Bu çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'nin 100.Yılında, II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet Dönemine spor yönetimi kavramı üzerinden İstanbul'un önemi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, II. meşrutiyet, spor tarihi, erken cumhuriyet, spor teşkilatı

Abstract

Istanbul; It is a city that was the capital of three great empires. Although he could not be the capital of the young Republic of Türkiye, he brought many firsts to the Republic. As in many fields that shaped the Republican period, the foundations of the sports institution and its policy were laid in the I. Constitutional Period, accelerated with the Second Constitutional Monarchy and extended to its emergence in the Early Republican Period. The activities, which were seen as a part of the war training in the Ottoman Empire and constitute the origins of today's sports branches, turn into sports activities that everyone should do in the name of health and physical discipline in the modernization process. The founder of the Republic, the Great Leader Gazi Mustafa Kemal, did not only fight on the fronts to establish the Turkish Republic. Undoubtedly, he made the greatest contribution to Turkish sports and the Turkish people with the important projects he implemented for the social, cultural and sportive development of the society. Especially with the establishment of the nation-state, sport is reorganized as a national space for the participation of citizens. Since Istanbul is the starting point of these goals, it is a city that has left its mark on Turkish sports history. Foreign coaches, sports camps, competitions held abroad have been the first steps in modernization in sports. After the first established clubs, associations and the sports branches introduced through them, the first official participation in the Olympic Games is the important development of this period. In the study, the qualitative method was adopted and the literature review technique was applied. With this study, the importance of Istanbul is aimed through the concept of sports management from the Second Constitutional Period to the Early Republican Period in the 100th Anniversary of the Turkish Republic.

Keywords: Istanbul, second constitutional monarchy, history of sports, early republic, sports organization

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde modernleşen İstanbul'un ve Cumhuriyet İstanbul'unun dünyadaki konumu incelendiğinde, bu dönemin Tanzimat sonrası yeni şehirleşme ve yönetim arayışlarına giren İmparatorluk İstanbul'undan başlayıp ulus devlet, soğuk savaş ve küreselleşme söylemlerinin hâkim olduğu günümüz İstanbul'una kadar devam ettiği görülür. İstanbul'un 1.600 yıl devam eden siyasi başkent olma durumu artık yoktur; bunun yerine İstanbul metropol kent ya da eğitim, kültür, sanat, spor, ticaret ve finansın başkentidir. Bu dönemde İstanbul sanayileşme, kapitalistleşme ve modernleşme döneminin öne çıkardığı dünya şehirleri ile çevrelenmiş ve daha ölçekli bir role bürünmüştür. Tarihsel açıdan bakıldığında bu dönem IV ve V. asırlarda Roma, VII ve VIII. asırlarda Müslüman devletleri ve XIII-XIV ve XV. asırlarda Latinler ve Osmanlılar tarafından çevrelendiği için genişleme imkânı bulamadığı dönemlere benzetilebilir (Uğur, 2015, s. 219-220).

Milletlerin geçmişten günümüze kadar getirdiği, sosyal yapı ve yaşayıştan kaynaklanan, kısmen coğrafi özellikleri de bünyesinde barındırdığı spor kültürü anlayışları vardır. Sporun doğrudan kültürün veya kültürel yapı elemanlarının tesiri altında her toplumda ayrı şekil ve muhteva da ortaya çıktığı ve yaşadığı söylenebilir (Karaca, 2022, s. 98).

Modern dünyada spora bakış açısı değişerek ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin göstergelerinden biri olarak kabul edilmeye başladığından, her alanda kalkınmayı ve çağdaş uygar devletlere ulaşmak ve geçmek için yola çıkan Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri de, spor konusunda fiziksel ve ruhsal açıdan akıl ve beden sağlığı yerinde güçlü insanlar yetiştirmek, halkına sporu benimsetmek ve sportif faaliyetler çerçevesinde toplayarak millî birliği güçlendirmeyi amaçladılar. Böylece, Modernleşen Türkiye'nin Batı'ya tanıtımı spor faaliyetleri aracılığıyla yapılacaktır.

Balkan Savaşlarındaki başarısızlıklarda askerlerin fiziksel ve ruhsal eksikliklerinin görülmesi sonucu Genç Cumhuriyetin spor faaliyetlerin devlet eliyle düzenlemesi zorunluluğunu da beraberinde getirdi. Ancak, Balkan Savaşı'nın hemen sonrasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele bu konuda düşünülen adımların atılmasına imkân vermemişti. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle Ulus-devletin kurulmasının ardından inşa edilmeye başlayan yeni toplumda hedef Türk Milleti'nin kültürünü çağdaş uygarlıklar seviyesinin üzerine çıkarmaktı. Bu hedeflere ulaşmak amacıyla sporda örgütlenmenin ilk aşaması olarak, 1922 yılında İstanbul'da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCi) kuruldu (Taşdemir, 2019, s. 445).

Cumhuriyetin kuruluşundan hemen sonra savaşların yol açtığı maddî kaynakların yetersizliği nedeni ile Türkiye'de spor faaliyetleri Türk İnkılabı ile başlayan yeniden yapılanma süreci içinde birçok sorunla karşı karşıya kalmış, buna rağmen kararlı ve hızlı bir şekilde gelişme gösterilmiştir. Spor Genç Cumhuriyet'in ülke politikasında yerini etkin bir şekilde almıştır (Müftüoğlu ve Yıldırım, 2021, s. 72).

İstanbul ülkenin dünya sahnesinde yerini alabilmesi için her alanda olduğu gibi, II. Meşrutiyet ile hız kazanan ve Cumhuriyetin ilanı ile vücut bulan tüm devrimlerde ilklere ev sahipliği yapmıştır. Spor alanında başlayan değişimler kurumsal kimliğe kavuşarak bugünkü Türk Spor Yönetiminin temelini oluşturmuştur.

1. II. Meşrutiyet Dönemi Spor Faaliyetleri ve İstanbul

Modern anlamda beden terbiyesi olarak spor, önceleri savaşa hazırlık idmanı düşüncesinden Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde eğitici ve sağlıklı beden felsefesi üzerinden, önemsenen bir unsura dönüşmüştür. Beden terbiyesinin fikir babaları ve uygulayıcıları arasında İstanbul'da iki isim öne çıkar: Selim Sırrı ve Rıza Tevfik. İmparatorluk döneminde gündelik yaşantılar, yasaklar ve geleneklerden ötürü rağbet ve saygı görmeyen bedensel hareketliliğe, bu iki öncünün girişimiyle itibar sağlanmaya çalışılır. Spor bedensel hareketlilik, sağlık, canlılık ve ilerleme düşüncesini ilham eden bir pratik olarak II. Meşrutiyet döneminin atılımlarından biri sayılır. İmparatorluğun son döneminde beden terbiyesi ile ilgili açılımlar, Batıdaki gelişmelere paralel bir seyir takip etmiştir (Yarar, 2014, s.305).

Kendilerine Avrupa rotası çizmiş olan Osmanlı aydın ve yöneticilerinin, bu dönemde sporla ilgili gelişimlerinde referansları Batı eksenlidir. Özellikle Batı'da spor hareketlerini izleyen ve oralarda bunları yakından takip eden Türk aydınları, ülkeye döndükten sonra, oradaki modelleri uygulama fırsatı elde ettiler (Soyer, 2004, s. 211).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ise, sporun uygulanış itibarı ile ikili bir yapıya ayrıştığı görülmektedir;

1-Toplumun geneli tarafından benimsenmiş ve çeşitli ritüellerle beslenerek Türk kültürünün özelliklerini yansıtan ve "gelenekselleşen sporlar",

2-Topluma tamamen yabancı farklı kültürel öğeler barındıran ve yabancılar tarafından getirilen "modern sporlar" olmak üzere ikili yapıya ayrışmıştır (Güven, 2000, s. 360).

Dönemin siyasi ve ekonomik yapısının etkisi ile özgürlüğe sahip elit kesim ve Osmanlı toplumunda yaşayan azınlıklar tarafından, özellikle büyük yerleşim birimlerinde modern sporların yaygınlaşması ve gelişimi için ortam hazırlanmıştır. Bunun sonucunda gelenekselleşen sporlar, merkeze uzak olan kırsal bölgelere ve taşraya doğru kayarken, oluşan boşluk modern sporlar tarafından doldurulmuştur. Modern sporların ilk uygulama alanlarının kalabalık ve büyük yerleşim birimlerinde özellikle İzmir ve İstanbul'da olduğu görülmektedir. Bu dönem Osmanlı'da dünyanın pek çok yerinde faaliyeti bulunan "Young Men's Christians Association - (YMCA) Genç Hıristiyanlar Birliği" nin organize ettiği birçok spor faaliyeti yapıldığı belirtilmektedir (Tayga, 1990, s. 125).

XIX. yüzyılın başlangıcıyla beraber Osmanlı'da artık futbolla özdeşleşen spor hayatındaki en büyük atılım II. Meşrutiyet'in ilanı ve başlattığı yeniliklerle olacaktır. 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesiyle 23 Temmuz 1908'de başlayan dönem, sporun, okulların arka bahçelerinden çayırlara özgürce taşındığı bir dönem oldu. Bu dönemin önemi özellikle İstanbul'da yarışmacı sporun başladığı, 1912 Stockholm'de düzenlenen Olimpiyat oyunlarına ilk kez sporcu gönderildiği, futbolun en popüler spor haline geldiği ve izci gruplarının oluşturduğu bir dönemin olmasıdır. Geleneksel sporlardan modern sporlara geçişte özellikle futbol artık bu dönemden itibaren, Türklerin birincil sporu olarak öne çıkmaya başlamaktadır. Futbolun yanı sıra bugün dünyada tatbik edilen modern spor branşlarının bazılarının Türkiye'ye 1900 yılından itibaren girdiği görülmektedir. Kriket, patentli hokey, çim hokeyi, patinaj gibi farklı spor branşları ve ilk izcilik örgütü olan Osmanlı Keşşafiler Cemiyeti'nin kuruluşunun II. Meşrutiyet dönemine rastlaması, Osmanlı toplumunda modern sporun çeşitlenerek kurumlaşması süreciyle yeni dönemin getirdiği özgürlük ortamı arasındaki ilişkiyi de sergilemektedir. Meşrutiyetçi Jön Türkler dönemi; yani II. Meşrutiyet devri için, Türkiye'de spor olgusunu modernite bağlamına taşıyan esas dönem demek yerinde olacaktır (Zelyurt, 2013, s. 1471).

Atletizm sporları İstanbul'a 1890'larda girmekle birlikte, bu alandaki yarışmaların tertibi II. Meşrutiyet'in ilanından sonradır. Mekteb-i Sultânî'de, özellikle kuruluş yıldönümlerinde okul içi etkinlikler kapsamında jimnastik ve koşu yapılmaktaydı. 1908 yılında atletizm seminerleri verilmeye başlanmış, 1909 yılında ise Adana ve Halep'te meydana gelen Ermeni saldırılarında zarar gören Türk ve Ermenilere yardım amacıyla düzenlenen programda atletizm ve jimnastik gösterileri yapılmıştı. Atletizmin gelişmesine önemli katkılar sağlayan Fenerbahçe Kulübüncü 1913 yılında düzenlenen spor bayramında düzenlenen 100 ve 800 m. koşularını, sonraki yıllarda atletizmin diğer dallarında yapılan müsabakalar izledi. Şark Kulübü'nün 1915 yılında Union Club'da tertiplelediği yarışmalara Altınordu, Şark, Beşiktaş ve Fenerbahçe kulüpleri katılmış; futbol, bisiklet ve koşunun yanında, gülle, disk ve cirit atma, uzun atlama gibi atletizm yarışları yapılmıştır. 1917'de Kadıköy İttihad ve Spor Kulübüncü düzenlenen yarışlar ise ayrıca önem arz etmekteydi, II. Mahmud döneminden beri ilk defa devlet büyüklerinin organizasyonları seyretmesi spora verdikleri değeri göstermekteydi. Sporcular disk, gülle, cirit ve İsveç tarzı jimnastik dallarında yarışmışlardır (Yıldız, 2002, s. 320).

Askerî okullarda başlayan ve zamanla sivil okulların programına da giren beden eğitimi dersleri, II. Meşrutiyet dönemiyle beraber sistemli bir şekilde ele alınarak birçok okulda dersin isminde ve içeriğinde jimnastikten terbiye-i bedeniye doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde başlayan ve sultânî okulları için 1913 ve 1915 yıllarında yayınlanan ders programlarında terbiye-i bedeniye derslerinde İsveç usulü alıştırtma ve oyunlara yönelik eğitimlere yer verilmiştir. Bu eğitimlerin yanı sıra 1915 yılında yayınlanan ders müfredatında sultânîlerde ders dışında uygulanabilecek atlama, esir almaca, el ile futbol, disk ve cirit atma, halat çekme, yaya yarışları, hokey, tenis, yüzme, kürek çekme, bisiklet, eskrim, futbol ve nişan atma gibi etkinlikler ile ilgili bilgiler de sunulmuştur. Bu bilgilerden hareketle, II. Meşrutiyet döneminde sultânî okulları için yayınlanan resmi programlarda terbiye-i bedeniye derslerinde İsveç jimnastiği, ders haricindeki zamanlarda ise İngiliz tarzı sporların uygulanması önerilmiş; II. Meşrutiyet öncesi dönemlerde uygulanan aletli jimnastiklere ise yer verilmemiştir. Bu durum beden eğitimi alanında yaşanan dönüşüme işaret etmiştir. Ancak uygulama noktasında özellikle İstanbul Mekteb-i Sultânî'de görev yapan öğretmenlerin derslerde kendi beden eğitimi anlayışlarına uygun olan sistemi tercih ettikleri de akla gelmektedir (Özçakır ve Yıldırım, 2016, s. 22)

II. Meşrutiyet sporda kurumsallaşma açısından önemli kazanımların başlangıç dönemi olmuştur. Öncesinde izin gerektirmeyen gayri resmi olarak faaliyetlerini sürdüren spor kulüpleri, II. Meşrutiyet'in ilanından (23 Temmuz 1908) sonra özel hukuk kurallarına ve tüzel kişiliği tabi oldu. 1909 yılında 1680 sayılı Cemiyetler Kanunu ile beraber dernek kurulmasına izin verilmiş, eski kurulan spor kulüpleri (Galatasaray, Beşiktaş, Fenerbahçe gibi) resmen tescil edilmiştir. Ayrıca, yeni spor kulüpleri de bu kanun çerçevesinde resmi statüyle kurulmaya başlamıştır (Karakaya ve Devicioğlu, 2020, s. 112).

1908 yılıyla başlayan sporda modernleşme hareketleri ardından yaygınlaşan ve daha çok özel organizasyonlarla yapılan spor karşılaşmaları halkın ilgisini çekmeye başladı. Bunun sonucunda oluşan talepler nedeniyle İstanbul'da özel sektör tarafından açılan "Terbiye-i Bedeniye Mektebi" niteliğindeki okullar büyük ilgi gördü. Selim Sırrı Bey bu yeniliğe de öncülük

ederek, Eylül 1908'de İstanbul Mercan Yokuşunda özel bir "Beden Terbiyesi Okulu" açtı. Bu okulda öğrencilere jimnastik, kılıç, meç, boks ve atıcılık dersleri verilmekteydi.

Selim Sırrı Bey, bir bakıma yaptığı çalışmaların mükafatı olarak Maarif Nazırlığına bağlı okullarda görev yapmak üzere Genel Müfettiş olarak tayin edildi. Selim Sırrı Bey, 1910 yılında liselerin birinci ve ikinci dönemlerine beden eğitimi dersleri konmasını temin etti ve çoğu sarıklı olan İstanbul'daki Muallim Mektebi talebesine hem jimnastik dersi vermeye hem de tedris usulü öğretmeye başladığını, bazı gençleri yanına alarak Kadıköy Fenerbahçe Stadına götürdüğünü ve onlara, bir spor kulübünün kurulmasının öneminden bahsettiğini ve ardından bir nizamname hazırlanarak bu gençler tarafından "İstanbul Gençleri Terbiye-i Bedeniye Kulübü" nün kurulduğunu anlatır (Günay, 2016, s. 385).

1908 yılı temmuz ayında Meşrutiyet'in ilanı ile ülke büyük bir özgürlüğe kavuşmuştur. İlk Türk spor kulüplerine öncülük yapan Beşiktaş, Galatasaray ve Fenerbahçe kabul edilen Cemiyetler Kanunu çerçevesi içinde resmen kayıtları yaptırılarak İstanbul'da yeni yeni spor kulüpleri kurulmasının önü açılmıştı. Meşrutiyet'in ilanının ertesinde, kendiliğinden kurulan çeşitli dernekler 16 Ağustos 1909 günlü Cemiyetler Kanunu ile beraber meşrutiyet kazanmış, dernek kurma hak ve özgürlüğü 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla Kanun-i Esasi'ye 120. Madde olarak eklenmiş ve anayasal güvence altına alınmıştı. Siyasal, Fikir-Eğitim, Kültür, İktisadi-Mesleki, Hayır-Yardım, Kadın, Gençlik, Dinsel, Etnik-Ayrımcı olarak sınıflandırılan çeşitli derneklerin ortaya çıkması sürecinin doğal bir sonucu olarak, II. Abdülhamit döneminin yasaklı faaliyetlerinden biri olan futbol da kulüp çatısı altında yasallaşarak serbest kalmaktaydı. Cemiyetler Kanununa göre ilk ruhsat alan Beşiktaş Kulübü olmuştur. Hemen aynı aylarda onayını yaptıranlar arasında Altınordu, Galatasaray, Fenerbahçe, Süleymaniye, Vefa, Beykoz, Nişantaşı, Türk Gücü, Anadolu Hisarı Türk Kulüplerinin adı geçmektedir (Zelyurt, 2014, s. 1766).

Sporda başlayan değişim sonrasında ulus kavramını destekleyen faaliyet olarak izcilik ön plana çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi artan militarizm ortamında ve "ulusal çöküş" e ilişkin tespitler sosyal-Darwinist görüşler ile birlikte olumsuz bir hava oluşturmuştu. Bu çöküşe bir çözüm bulmak, başta askerî açıdan olmak üzere "ulusal verimliliği" artırmak amacıyla ilk kez Baden-Powell tarafından İngiltere'de "BoyScouts" adıyla örgütlenen ve kısa sürede tüm dünyaya yayılan izcilik çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu'nda da yankı uyandırmış ve birbiri ardına mekteplerde kurulmaya başlanmıştır.

İstanbul Lisesi İzcilik Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi'nde izciliğin kuruluşu hakkındaki bir belgede de izcilik konusunda ön çalışmaların Edirne'de yapılmış olmakla birlikte, esas örgütlenmenin İstanbul'da Ahmet ve Abdurrahman Robenson kardeşler tarafından Galatasaray ve İstanbul Sultanisinde 15 Şubat 1912 tarihinde gerçekleştiği ifade edilmektedir. İzcilik örgütünün 1910'da Saint Benoit ve Galatasaray'da, 1911'de İstanbul ve Üsküdar sultanilerinde ardından da Vefa, Kadıköy ve Nişantaşı idadilerinde kurulduğu bilgisini vermektedir (Yamak, 2009, s. 102-103).

İstanbul'da 13 Mart 1913'te kurulan ve beden terbiyesine ilişkin talimlerin icrasının öncelik olduğu teşkilatların başında da Türk Gücü gelmektedir. Ülke çapında örgütlenmek üzere kurulan Türk Gücü'nün vilayet, liva ve kazalarda "tâli" merkezleri bulunmakla birlikte bunların hepsi, İstanbul'daki merkeze bağlıdır. İstanbul merkezi, asli genel başkanın ayin edeceği bir başkan yardımcısı ile bir doktor, bir mühendis, bir kâtip ve üç üyeden oluşmakta ve derneğin hükümete karşı sorumlu bir temsilcisi bulunmaktadır.

Faal üyelerin jimnastik ve spor yapmaları zorunludur. Nizamname' den Türk Gücünde jimnastik yöntemi olarak, Müller'in "Mon Sistemi"nin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Her faal üye bu jimnastik yöntemindeki hareketleri düzgün bir şekilde yapmaya ve belirli zamanlarda bunlardan sınav olmaya mecbur olduğu gibi, haftada bir gün uzun yürüyüşlere ve bir gün de sporlara katılması zorunludur. Sporlar şöyle sıralanmaktadır: Uzun yürüyüşler, jimnastik adımı, vadi koşma, sıçrama, atlamak, "yüzgeçlik" (yüzücülük) ve gemicilik (kürek, yelken) alaturka alafranga güreş, boks, meç, kılıç, kalkan, ok (kemankeşlik, tirandazlık) cirit, değnek, kargı, binicilik, nişan talimleri, disk, bisiklet, otomobil kullanmak, futbol, tenis, golf, hokey, polo vb.

Her üye isteğine ve yaşına göre bir spor yapacak, bu sporların her birine ayrı ayrı nöbetleşe olarak katılacaktır. Yürüyüşler "kılavuzluk" (rehberlik/izcilik) yöntemiyle yapılacak, kılavuzluk ve oyunların birer talimatı olacak ve bunlara ve nizamnameye uygun hareket etmeyen veya jimnastik hareketlerini yapmayanlar hakkında idare heyeti, faal üyelerden seçeceği bir hakem heyeti aracılığıyla ceza verdirecek, bu cezalar öğüt, uyarı ya da uzaklaştırma biçiminde olacaktır. Beden terbiyesine özen gösterenler ve vücudunu iyi yetiştirenler ise ödüllendirilecektir. 28. maddede, "Elhâsıl Türk Gücünün nizam ve intizâmını Türk terbiyesinin esâsı olan (sıra, saygı) te'min edecektir." denmektedir (Yamak, 2009, s. 151-153).

Spor faaliyetleri açısından durgun geçen Balkan savaşları dönemini takiben Türkiye'ye giren çağdaş sporlardan yelken sporu, İngilizlerin İstanbul'da Moda, Büyükkada ve Bakırköy'de yelken kulüpleri kurulmasıyla başladı. Kulüpler 1913 yılında ilk yarış düzenlediler (Kuzucu, 2020, s. 515).

Balkan savaşlarından sonraki barış sürecini desteklemek amacıyla 1913 yılında Donanma Cemiyetince Moda Koyunda kürek yarışları düzenlendi. Bu yarışlara Fransız, İtalyan, Alman ve Amerikan filikaları katılmıştı. Yarışlara Türk kulüpleri

katılmamıştı, ama Galatasaray ve İstanbul sultanîleri öğrencileri yabancılardan aldıkları teknelerle yarışmışlardır (Yıldız, 2002, s. 347).

Fenerbahçe kürek sporunu ilk benimseyen kulüplerden biri olarak, 1914 yılında Kuşdilindeki tesislerinde bir kayıkhaneye yaptırdı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla varlıklarına el konulan İstanbul'daki İngiliz ailelerin yelken ve kürek sporlarına ait tekneleri de devletin eline geçmişti. Bu tekneler Türk spor kulüplerine dağıtıldı. Bu vasıta ile Türk kulüpleri kürek ve yelken sporlarını başlatmış oldular. Donanma Cemiyeti'nin 1917'de Heybeliada'da düzenlediği Sultan Reşad Kupası'nı ise Fenerbahçe kazandı (Kuzucu, 2020, s. 515).

Amerika kökenli voleybol ve basketbol sporlarının girişi, Genç Hıristiyan Erkekler Birliği (YMCA)'nın Türkiye sorumlusu Dr. Deaver'in Selim Sırrı Bey'le tanışmasıyla başlar. İstanbul'daki ilk voleybol maçı 1919'da YMCA'nın Çarşıkapıdaki binasının spor salonunda oynanmış, yine aynı yıl ilk şampiyona düzenlenmişti. Okullar arasında yapılan bu müsabakalarda şampiyonluğu Darüleytam kazanmış, devam eden yıllarda üst üste üç yıl Mühendis Mektebi şampiyon olmuştur. Bu başlangıç ilerleyen yıllarda İstanbul voleybol liginde kadar devam edecektir (Yıldız, 2002, s. 571).

II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da kurulan ve futbolla birlikte farklı spor alanlarında faaliyet gösteren kulüplerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Bu dönemde kurulan başlıca kulüpler;

Anadolu Spor Kulübü: 1908 yılında Burhan Felek ve arkadaşlarının girişimiyle kurulmuştur. Halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Vefa Terbiye-İ Bedeniye Kulübü: 1908'de üç takımın birleşmesiyle oluşan kulüp İstanbul'un belli başlı kulüplerinden biri olmuştur.

Süleymaniye Terbiye-İ Bedeniye Kulübü: 1911 yılında kurulmuştur.

Anadoluhisarı İdman Yurdu: 1912 yılında kurulmuştur.

Hilal Spor Kulübü: 1912 yılında kurulmuştur.

Telefoncular: İstanbul Telefon Şirketinin İngiliz teknisyen ve işçileri 1912'de kurmuştur, 1914'te harp hali nedeniyle hükümetçe kapatılmıştır.

Armstrong-Vickers: 1912'de aynı adlı İngiliz firmasının memur, teknisyen ve işçileri tarafından kurulmuştur. 1914'te hükümetçe kapatılmıştır.

Türk İdman Ocağı: 1912'de kurulmuştur. I.Dünya Savaşı sırasında kapanmıştır.

Makabi Spor Kulübü: 1913 yılında Museviler tarafından kurulmuştur. 1930'lu yılların sonunda faaliyetini bitirmiştir.

Darüşşafaka: 1914 yılında Darüşşafaka Lisesi öğrencileri tarafından kurulmuştur.

Altınordu İdman Yurdu: 1910 yılında Galatasaray'a kardeş kulüp olarak kurulan Progress International, 1914 yılında bu adı almıştır. Dahiliye Nazırını başkanlığa getirerek hem mali destek sağlamış hem de hükümetten destek alarak cepheye asker yollamayan tek kulüp olmuştur. Mali yönden kuvvetlenince yaptığı transferlerle İstanbul liginde şampiyonluk da kazanmıştır.

Pera Spor Kulübü: 1914 yılında bir Rum kulübü olarak kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı sonunda kaçmayan Rumlar "Beyoğlu spor" adıyla kulübün yaşamını sürdürmüşlerdir.

Eyüp Spor Kulübü: 1917'de kurulmuştur. Halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Beylerbeyi Spor Kulübü: 1919 yılında kurulmuştur.

İttihat Spor Kulübü: 1920'de Altınordu'dan ayrılanlar tarafından kurulmuştur. Ömrü pek uzun olmamıştır.

Beykoz Zindeler İdman Yurdu: 1921'de Beykoz Sark İdman Yurdu ve Beykoz Zindeler Yurdu'nun birleşmesiyle oluşan kulüp, uzun yıllar başarılar kazanmıştır.

Kasımpaşa Spor Kulübü: 1921'de kurulmuştur. Halen faaliyetlerini sürdürmektedir.

Topkapı İdman Yurdu: 1921'de kurulmuştur (Toros, 2015, s. 102-104).

2. Erken Cumhuriyet Dönemi Spor Faaliyetleri ve İstanbul

Osmanlı topraklarında yabancılar tarafından 1903 yılında kurulan İstanbul Futbol Birliği, 1910 ve 1914 yılları arasında artan kulüp üyeliklerini bünyesine katarak devam eden İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi (İFKL), yine o dönem 1913'te İFKL

dışında kalan İstanbul Kulüplerinin kurduğu Cuma ligi gibi oluşumlar, futbolun örgütlenme biçimleridir. Türkiye'nin ilk ulusal spor yönetimi, kulüplere dayalı olarak, federatif bir yapıyla 22 Mayıs 1922 tarihinde Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ) adıyla kurulmuştur. Türkiye'nin ilk "çok sporlu spor örgütü" (16 kulübün katılımı) TİCİ, sporda demokrasi yolunda önemli adımlar atmıştır. Sporun ülke düzeyine yayma ve ulusal bir spor örgütü oluşturmak amacıyla kurulan TİCİ, spor kulüpleri tarafından oluşan ve kararların yine kulüp temsilcilerinin oylarıyla belirlendiği demokratik bir yapıya sahipti (Sümer, 1990, s. 27-31).

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının 16.02.1923 tarihinde yapılan toplantısında, "İstanbul Türk İdman Birliği ismi altında faaliyet gösteren 11 kulübün Beşiktaş ile birlikte TİCİ'ye dahil olduğu" belirtilmiştir (Tuna, 2019, s. 78).

Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş alanlarında verdiği var olma mücadelesini destekleyecek başka unsurlara da ihtiyacı vardı ve spor bunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm dünya ülkelerinin göz önünde olduğu arena ise olimpiyat oyunlarıdır. Bu organizasyona katılım varlığını ilanı olarak görülebilirdi.

Yüzyıllar boyunca pek çok amaç için kullanılan spor, modern dünyada rekabeti ve barışı teşvik eden organizasyonlarda sporcuları ve hatta ulusları bir araya getirmek için kullanılmaktadır. Bu organizasyonların en önemlisi, en görkemlisi ve en kapsamlısı ise Antik Çağ'dan bugüne kadar Olimpiyat Oyunları olarak bilinmektedir. Dünyanın her yerinden sporcuları cezbeden bu devasa etkinlik, Pierre de Coubertin'in (1931) belirttiği gibi şampiyonlar topluluğundan ve sıradan bir spor organizasyonundan daha fazlasını ifade etmektedir. Antik Yunan döneminde başlayan ve günümüzde hala devam eden bu etkinlik ulusların spor aracılığıyla bütünleşmesinin ve varlığını ifade edebilmenin temelini oluşturmaktadır (Aktaş ve Öktan, 2022, s. 105).

İstanbul'da 1923 yılına kadar yalnızca Selim Sırrı Bey'in kişisel çabaları ile var olmaya çalışan ve Türkiye'de etkisiz kalmış olan Olimpiyat akımının geliştirilmesi ve yayılması çabaları, zorunlu ortaklık şeklinde bir CMHC (Cihan Müsabakalarına Hazırlanma Cemiyeti)-TİCİ (Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı) ortaklığı kurulması ile sonuçlanmıştır. Bu ortaklığın başlangıcı ve ana hedefi ise 1924 Paris Olimpiyatlarına Türkiye'nin katılımı ile konusunda Baron Pierre de Coubertin tarafından gönderilen davet üzerine oluşmaya başlamıştı. Cumhuriyet'in 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilmesi ile birlikte Selim Sırrı Bey, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin yönetim kurulunu yeniden düzenlemiş, ilk toplantı ise 2 Kasım 1923 Pazar günü yapılmıştı. Selim Sırrı Bey, konuyu İttifak Başkanı Ali Sami (Yen) Bey ile görüşmüştü. Türk sporunun iki büyük örgütü, Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi ve Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının başlarında bulunan iki spor insanı, Türkiye'nin 1924 Paris Olimpiyatları'nda yer almasının gerekli olduğuna karar vermişlerdi. Bu sayede Genç Cumhuriyet Türkiye'sinin Dünya arenasında boy göstermesi amaçlanmıştır. Ancak ne cemiyetin ne de ittifakın böyle bir bütçesi bulunmadığından ötürü hükümetten bu konu ile alakalı yardım istenmesi gerektiği düşünülmüş, aynı toplantıda 1924 Paris Olimpiyat Oyunlarına katılabilmek için hükümetten yardım isteme meselesi oy birliği ile kabul edilmiştir (Tuna, 2019, s. 79).

Bu dönemle birlikte 1924 Paris Olimpiyatlarına katılım başvurusu yapılabilmesi için farklı spor federasyonlarının kuruluşu gerekmektedir. Bu amaçla Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'ne (1938) kadar uzanan süreçte Federasyonların kuruluşu ve uluslararası örgütlere giriş tarihleri şöyledir. Atletizm (1922-1922), Futbol (1922-1923), Güreş (1922-1923), Bisiklet (1923-1923), Eskrim (1923-1923), Boks (1924-1947), Kürek (1924-1950), Yüzme ve Yelken (1924-1931), Binicilik (1926-1930), Atıcılık (1926-1953), Basketbol (1934-1935), Voleybol (1934-1950), Kayak (1934-1935), ve Jimnastik (1940-1960) yıllarıdır (Fişek, 1998, s. 354).

II. Meşrutiyetle başlayan Cumhuriyetle hız kazanan faaliyetler sonrasında spor kulüplerinin kapılarını art arda voleybola açması üzerine 1923-1924 sezonunda İstanbul Ligi düzenlenmiş ve ilk şampiyonluğu Beşiktaş kazanmıştır. Bu dönemde Voleybol Ligi'nde Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş, Pera, St. Benoit, Vefa, Yeni Yıldız, Etoile ve Amerikan kulüpleri mücadele etmekteydi. Sonraki yıllarda üst üste dört yıl Beşiktaş, üç yıl Fenerbahçe şampiyon oldular (Yıldız, 2002, s. 571).

İstanbul'un önderlik ettiği bir diğer spor faaliyeti ise kürek yarışları olmuştur. İstanbul'un işgal günlerinde yapılan bu kayak yarışlarını izlemek için halk, Moda'dan Kurbağalıdere eteklerine kadar sahili doldurmuş, Kalamış önlerinde yüzlerce seyirci, malul gaziler yararına düzenlenen bu yarışları ilgiyle izlemiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden az evvel 5 Ekim 1923 tarihinde, yine Moda'da, Yavuz Gemisinin de katıldığı deniz yarışları düzenlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanını takiben Kabotaj Kanunu'nun 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girmesinden sonra ise 10 Eylül 1926 günü düzenlenen ilk deniz eğlencelerine Beykoz sahili ev sahipliği yapmış ve burada büyük deniz eğlenceleri tertip edilmiştir (Zamacı, 2021, s. 179-180).

Kısa mesafeli yüzme yarışları Cumhuriyetin ilanından birkaç hafta önce başlamış, 1928'de İstanbul Yüzme Şampiyonası düzenlenmiştir. Fenerbahçe ve Galatasaray'ın ardından Moda, Beykoz, Yüzme İhtisas ve İstanbul Su Sporları kulüpleri yüzme dalında başarılar elde ettiler. İstanbul Marmara Denizi bu amaçla birçok yüzme aktivitesi ve şampiyonasına değişik yıllarda ev sahipliği yapmıştır (Kuzucu, 2020, s. 514).

Yirmili yılların spor yapılanmasının temeli olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakına benzer şekilde basketbol da ilk kez “kendiliğinden” örgütleniyordu. İstanbul’da faaliyet gösteren basketbol takımlarının bir araya gelerek oluşturduğu “basketbol mıntıkası” 1925 yılında kurulan ve Türkiye basketbol tarihinin ilk organizasyonu olma kimliğini taşımaktadır. Şubat 1922’de antrenmanlara başlayan Nişantaşı ve Galatasaray takımlarına daha önce basketbol hamlesi yapmış ve sonrasında pek sahnedey olmayan Fenerbahçe de bir takım çıkararak eklenmiştir. Azınlık kulüpleri olan Kurtuluş, Pera (Beyoğlu), Maccabi, Protkeba, İtalyan Kartal da basketbol takımları oluşturuyor ve tüm bu kulüpler aralarında maçlar yapmaya başlıyorlardı. Bu temasların yarattığı dinamizm sayesinde basketbol sporu cemiyetleşiyor, 1927 yılında, yine kulüplerin teşebbüsüyle bir araya gelen basketbol takımları “İstanbul Basketbol Ligi”ni oluşturuyorlar ve ilk şampiyon döneme damgasını vuran, Musevi cemaatinin takımı Maccabi oluyordu (Tokatlıoğlu ve Tuna, 2021, s. 62).

Selim Sırrı Bey’in 1927 yılında İstanbul Çapa’da açtığı Beden Eğitimi Kurslarını Amerikalı milyoner Otto Hermann Kahn ziyaret eder ve çok takdir eder. Otto Kahn, Selim Sırrı Bey’in adına 2500 TL göndererek yüzde altı faizi olan miktarı her yıl mesailerini beğendiği beden eğitimi öğretmenlerine vermesini tavsiye eder. Selim Sırrı Bey, 1928-1943 yılları arasında Otto Kahn mükâfatını 32 erkek ve 15 bayan beden eğitimi öğretmenine vermiştir (Güven, 1996, s. 75).

Aynı zamanda Erken Cumhuriyet Dönemi kadına verilen önemin spora yansımada da İstanbul’un önderlik ettiğini görmekteyiz. Öyle ki; bu dönemde kadınların spora yönelmesi, sporcu yakınları aracılığıyla olmuştur. Örneğin Galatasaraylı sporcuların kız kardeşleri 1927’den itibaren Taksim Stadi’nda atletizm çalışmaya başlarken, Fenerbahçeli sporcuların kız kardeşleri ve eşleri de kulübün çimento kortlarında tenis oynayarak kadınların spor faaliyetlerine katılımlarına öncülük etmişlerdir. Fenerbahçeli hanımlar kürek sporunda da adlarından söz ettirdiler. Melek, Nezihe ve Fitnat adlı üç kardeş, kürekte şampiyonluğu yıllarca kimseye kaptırmadılar. 1929’da İstanbul şampiyonluğunu kazanan Fenerbahçe voleybol takımında Sabiha Rifat adlı bir bayan da bulunuyordu. 1930’larda Beşiktaş Kulübü’nde eskrim çalışarak şampiyonluğa ulaşan Suad Fetgeri ve Halet Çambel adlı hanımlar, 1936 Berlin Olimpiyatlarına katılmak suretiyle, bu etkinliğe katılan ilk bayan sporcularımız oldular.

Cumhuriyet döneminde çağdaş spor etkinliklerinin yoğun biçimde görüldüğü İstanbul aynı zamanda çok sayıda modern spor tesisine kavuşmuş, pek çok uluslararası spor etkinliğine ev sahipliği yapmıştır. İlki 1929 yılında Atina’da düzenlenen ve Balkan ülkeleri arasında dostluğu güçlendirmek amacıyla yapılan çoklu bir spor etkinliği olan Balkan Oyunları 1935’te İstanbul’da yapıldı (Atabeyoğlu, 1981, s. 63).

Ancak dönemin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlar nedeniyle spor faaliyetlerinin yapılabilmesinde birtakım problemlerle karşılaşmaktadır. Kulüpler açısından, spor alanlarının ve maddi imkanların yetersizliği ile yurtdışına çıkışta yaşadıkları politik engeller karşımıza çıkmaktadır. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için birçoğunda Gazi Mustafa Kemal’in imzası olan tedbirler alınmıştır. Kulüplere ve spor medyasına spor alanı tahsisleri ile nakdi-aynı yardımlar yapılmış, milletler arası müsabakaların organizasyonunda yabancı sporcuların vize işlemlerinde ayrıcalıklar tanınarak, ülkemize gelişlerinde kolaylıklar sağlanmıştır. Bu aşamada, İstanbul’da yapılacak olan Balkan Oyunlarına katılacak Rumen sporcuların pasaportlarının parasız olarak vize edilmesine karar verilmiştir (BCA: 30-18-1-2 / 61-8-15). Yunanistan’dan Galatasaray ile maç yapmak üzere gelecek olan 71 mübadil Rum’a bir ay süreyle vize verilmesi onaylanmıştır (BCA: 30-18-1-2 / 24-71-18). Olimpiyat Mecmuası yayınlarına iki yüz lira tahsis edilmiş (BCA: 30-18-1-2- / 83-550-21), Spor Alemi Mecmuasına ithal edeceği kağıtlar içinde gümrük muafiyeti uygulanmıştır (BCA: 30-18-1-2 / 12-77-14). Ayrıca, organizasyonlara demiryolu ve denizyolu ile katılacak kulüplerin yol masraflarının yarısının alınması için karar çıkarılmıştır (BCA: 30-18-1-2- / 10-39-2). Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakının son kongresinde ise yabancı ülkelerin spor sahalarının sayıca bizden çok fazla olduğu ve organizasyonlar düzenleyebilmek için büyük olimpiyat sahalarının yapılması görüşü dile getirilmiştir (Vakit Gazetesi, 1932, s. 6).

Yüzme ve kürek faaliyetlerinin yoğunlaşmasının etkisiyle su sporlarına yelken yarışları da dahil oldu ve 1932 yılında İstanbul’da ilk resmî yelken yarışması yapıldı. 1936’da Türkiye’yi ziyaret eden İngiltere Kralı VIII. Edward onuruna Moda Koyu’nda düzenlenen su sporları ve yelken yarışlarını İngiliz kral ile Mustafa Kemal birlikte seyretmişlerdi. 1937 yılına kadar yelkenciler kendi teknelerini kullanırken, aynı yıl Denizcilik Bankası kulüplere tekne hediye ederek gelişimine destek olmuştur. (Yıldız, 2002, s. 429).

İstanbul’da II. Meşrutiyet ile başlayan sporda kulüpleşme çabaları sonrasında Erken Cumhuriyet Döneminde de süren bu yapılara yenileri eklenmiştir. Kuruluşları bu döneme denk gelen kulüpler ise sırasıyla;

Güneş Spor Kulübü: 1923’te çok güçlü futbolcularla kurulan kulüp 10 yıldan fazla bir süre varlığını sürdürdü.

Sarıyer Spor Kulübü: 1923’te kurulmuştur.

İstanbul Spor Kulübü: İstanbul Erkek Lisesi öğrencileri tarafından 1926’da kurulmuştur.

Karagümrük Spor Kulübü: 1926'da kurulmuştur. Halen faaliyetini sürdüren kulüp büyük başarılar kazanmıştır.

Feriköy Spor Kulübü: 1927'de kuruldu (Toros, 2015, s. 104).

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde beden eğitimi alanında gerçekleşen dönüşüm, önceki dönemlere oranla okul müfredatları, tesis ve kullanılan aletlerin durumu ile yayın faaliyetleri bakımından nitelik ve nicelik yönünden oldukça anlamlıdır. Beden eğitimi alanında gerçek bir kabuk değiştirme sürecine girilen bu dönemde önceki dönemlerin bazı özelliklerinin yansımaları olmuş, öte yandan alana yeni çağdaş boyutlar da getirilmiştir. Bu haliyle Cumhuriyet döneminde yeni rejimin başlamasıyla beraber görülecek yeni dönüşümlerin habercisi ve hazırlayıcısı da olunmuştur.

Cumhuriyetten önce tarihsel açıdan Türklere spor daha çok savaş durumlarına hazırlık ile dini, sosyal ve kültürel ritüellerde ve törenlerde gösteri amaçlı sergilenmiştir. Bu törenlerde ana amaç spor ve idman yardımıyla insanların güçlü, kuvvetli ve savaşta baskın olma amaçlarını taşımaktayken, Cumhuriyetin ilk yıllarında bilim esas alınarak, başta eğitim kurumları olmak üzere çağdaş eğitimin bütün kurumlarda uygulanmaya başladığı görülmektedir. Okul müfredatlarının yenilenmesiyle çağdaş eğitim düşüncesinden beden eğitimi ve öğretiminin de etkilendiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çağdaş beden eğitimi ve öğretimi ile kulüplerin gelişimi ve organizasyonlara katılımında, Gazi Mustafa Kemal'in büyük katkısı dikkat çekmektedir.

Bu çalışma ile; İstanbul'un, Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerine spor alanında da öncü bir rol üstlendiği, ilk kurulan spor teşkilatlarından resmi ilk olimpiyatlara katılıma ve birçok spor branşında ilk organizasyonların yapılmasına kadar günümüz Türk Sporuna yön vermiş bir şehir olduğu ortaya çıkmaktadır. O dönemlerde atılan ve sayıları 10'larla ifade edilen kulüp tohumlarının 2022 yılı itibarıyla 2630'a, sayıları 100 lerle ifade edilen sporcu sayısının ise 759237'ye yükseldiği tespit edilmiştir.

Aynı zamanda İstanbul'un çok milletli bir şehir olması ve özellikle burada yaşayan ecnebi tebaanın Batı ile ilişkileri sayesinde, çoğunlukla modern sporların bu topraklara ilk uğrak noktası olduğu görülmektedir.

Bu dönemlerde kurulan kulüp ve dernekler, ülkemizde sporun yapılanmasında ve bugünkü spor kurumlarının oluşturulmasında önemli rol oynamıştır.

Kaynakça

- Aktaş, İ. ve Ötken, C. Ç. (2022). olimpik değer ölçeği türkçe formunun psikometrik özellikleri ve toplumun olimpik değer algılarının incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57, 104 – 122.
- Atabeyoğlu, C. (1981). Yıl, 1927... Türk kadını artık spor da yapıyor. *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, 2, 63-64.
- Fişek, K. (1998). *Devlet politikası ve toplumsal yapıyla ilişkileri açısından spor yönetimi: Dünyada ve Türkiye’de*. Bağırhan Yayınları.
- Günay, M. (2016). Türkiye’de spor cemiyetlerinin kuruluşu ve bu cemiyetlerin etnik amaçlarla kullanılması. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, 4(1), 383-393.
- Güven, Ö., (1996). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Yetiştiren Okulların Eğitimini Hazırlayıcı Çalışmalar. *Bed. Eğt. Spor Bil. Der.* 182), 70-82.
- Güven, Ö. (2000). Osmanlı spor geleneğinde spor ahlâkı ve sporda kural ihlallerine karşı alınan yasal önlemler. *Türk Yurdu*, 20(148-149), 36-374.
- Karaca, S. (2022). INSAC Scientific Researches in Social, Humanities and Sport Sciences. Mehmet ULUKAN, Hasan ULUKAN (Ed.) *Eski Türklerde spor kültürü*. (s. 95-106) içinde. Duvar Yayınları.
- Karakaya, E. Y. ve Devocioğlu, S. (2020). Erken dönem Türk tarihinden II. Meşrutiyet’e kadar spor kulüplerinin modernleşme süreci. *Sportre The Journal of Physical Education and Sport Sciences*, 18(Özel Sayı), 106-121.
- Kuzucu, K. (2020). İstanbul’un Spor Tarihi Mekanları. Antik Çağ’dan XXI.Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, TDV, İslam Araştırmaları Merkezi, Cilt.4., s.490-534.
- Müftüoğlu, E. ve Yıldırım, Y. (2021). Atatürk dönemi spor politikaları (1920-1938). H.Bingöl ve İ.Yalçın (Ed.), *Spor Bilim* (s. 71-96) içinde, Vadi Matbaacılık.
- Özçakır, S. ve Yıldırım, İ. (2016). II. Meşrutiyet dönemi beden eğitiminde çağdaş dönüşümler (1908-1918). *Ankara Üniv Spor Bil Fak*, 14 (1), 15-28.
- Soyer, F. (2004). Osmanlı devletinde (1839-1908 Tanzimat dönemi) beden eğitimi ve spor alanındaki kurumsal yapılanmalar ve okul programlarındaki yeri konusunda bir inceleme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 209-225.
- Sümer, R. (1990). *Türkiye’de spor yönetiminin tarihsel gelişimi ve sporda demokrasi*. Türk Spor Vakfı Yayınları.
- Taşdemir, S. (2019). Ayvalık’ta spor hayatı (1924-1950 Yılları Arası). *CTAD*, 15(29), 443-471.
- Tagya, Y. (1990). *Türk spor tarihine genel bir bakış*. Millî Eğitim Bakanlığı Spor Eğitim Daire Başkanlığı Yayınları.
- Tokatlıoğlu, E. A., ve Tuna, U. (2021). Erken cumhuriyet döneminde spor siyaset ilişkisi bağlamında ilk milli basketbol maçı ve takımı. *Journal of Health and Sport Sciences (JHSS)*, 4(3), 58-69.
- Toros, N.K. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti spor tarihi*. Gazi Üniversitesi.
- Tuna, U. (2019). Erken cumhuriyet döneminde resmi tarih çalışmaları ve spor yaklaşımı arasındaki ilişki (1923-1938). [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Uğur, Y. (2015). Dünya ölçeğinde İstanbul. Antik Çağ’dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi, Cilt.1. s. 219.
- Yamak, S. (2009). II. Meşrutiyet döneminde paramiliter gençlik örgütleri. [Yayınlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yarar, B. (2014). Osmanlı’dan cumhuriyete geçiş süreci ve erken cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde modern sporun kuruluşu. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 301-317.
- Yıldız, D. (2002). *Çağlar boyu Türklerde spor*. Telebasım.
- Zamacı, A. (2021). Osmanlı spor tarihine bir katkı: Moda Ve Beykoz Deniz Yarışları (1913). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 9, 159-188.
- Zelyurt, K. M. (2014). Türkiye’de futbolun tarihine bir bakış: Toplumsal sonuçları açısından futbol ve siyaset ilişkisi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(2), 1763-1779.

Arşiv

Devlet Arşivleri Başkanlığı: BCA: 30-18-1-2 / 61-8-15

Devlet Arşivleri Başkanlığı: BCA: 30-18-1-2 / 24-71-18

Devlet Arşivleri Başkanlığı: BCA: 30-18-1-2- / 83-550-21

Devlet Arşivleri Başkanlığı: BCA: 30-18-1-2 / 12-77-14

Devlet Arşivleri Başkanlığı: BCA: 30-18-1-2- / 10-39-2

Vakit Gazetesi: 21.Ağustos 1922, s. 6.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

1939 Erzincan Depreminde Milli Yardım Komitesi'nin Kuruluşu ve ABD'nin Türkiye'ye Yardımları

The Establishment of the National Relief Committee in the 1939 Erzincan Earthquake and USA Aids to Türkiye

Uğur UÇAR

Lect. Dr., Bayburt University, Common Courses Department, Bayburt, Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, Bayburt, Türkiye
Orcid: 0000-0002-4409-2627 / E-mail: ugurucar@bayburt.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Uçar, U. (2023). The establishment of the national relief committee in the 1939 Erzincan earthquake and USA aids to Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Republic Special Issue, 496-512.

Uçar, U. (2023). 1939 Erzincan Depremi'nde Milli Yardım Komitesi'nin kuruluşu ve ABD'nin Türkiye'ye yardımları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cumhuriyet Özel Sayısı, 496-512.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 31 July/Temmuz 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 19 September/Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 29 October /Ekim 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October/Ekim

Issue/Sayı: Republic Special Issue/Cumhuriyet Özel Sayısı **Pages/Sayfa:** 496-512

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Uğur UÇAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

1939 yılının son günlerinde meydana gelen Erzincan Depremi Türkiye’de gerçekleşen en yıkıcı depremlerin başında gelmektedir. Anadolu’nun büyük bir kısmını etkileyen bu deprem, 30 binden fazla insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu kadar yıkıcı bir deprem sonrasında ulusal yas ilan edilmiş, Türkiye tek yürek olarak depremin yaralarını sarmak için hemen çalışmalara başlamıştır. Bunun için öncelikle TBMM başkanlığına bağlı olarak Milli Yardım Komitesi oluşturulmuştur. Buradaki amaç devletin yükünü hafifletmek ve deprem bölgesine yapılacak yardımları en kısa sürede resmî araçlar ile ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktır. Milli Yardım Komitesi’ne Türkiye’nin her bölgesinden vatandaş göze çarpan yakın ve güçlü dayanışma örneği göstermiştir. Depremin yaralarını sarmak için birçok devlet yardım faaliyetlerine başlamıştır. Çalışmamıza konu olan ABD, en çok yardım faaliyetlerinde bulunan devletler arasındadır. Çalışmada depremin yıkıcı etkilerinden ziyade Milli Yardım Komitesi’nin kuruluşu ve komiteye yapılan yardımlar ele alınmaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de yaşanan en büyük felaketlerden biri olan Erzincan Depremi’nin yaralarını sarmak için oluşturulan Milli Yardım Komitesi’nin kuruluşu ve bu komite aracılığıyla ABD’nin yaptığı yardımlar ele alınmaktadır. Çalışmada tarih biliminin en temel kaynağı kabul edilen arşiv belgelerinden olan başta Cumhuriyet Arşivi Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi olmak üzere, TBMM zabıt kayıtları, süreli yayınlar, telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzincan depremi, Milli Yardım Komitesi, ABD yardımları, Türkiye-ABD ilişkileri

Abstract

The Erzincan Earthquake, which occurred in the last days of 1939, is one of the most destructive earthquakes in Turkey. This earthquake, which affected a large part of Anatolia, caused more than 30 thousand people to lose their lives. After such a devastating earthquake, national mourning was declared and Turkey immediately started to work as a single heart to heal the wounds of the earthquake. For this purpose, first of all, a national aid committee was established under the presidency of the Turkish Grand National Assembly. The aim here is to alleviate the burden of the state and to deliver the aid to be made to the earthquake region to those in need with official vehicles as soon as possible. Citizens from all regions of Turkey have shown a striking example of close and strong solidarity to the National Aid Committee. Many states have started relief activities to heal the wounds of the earthquake. The United States, which is the subject of our study, is among the states that carry out the most aid activities. In this study, the establishment of the national aid committee established to heal the wounds of the Erzincan Earthquake, one of the biggest disasters experienced in Turkey, and the aid provided by the USA through this committee are discussed. In this study, the records of the Turkish Grand National Assembly (TBMM), periodicals, copyright and research works, especially the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic Archive, which is one of the most basic sources of historical science, were used.

Keywords: Erzincan Earthquake, National Relief Committee, The USA Assistance, Türkiye-USA relations

Giriş

Yerin derinliklerinde biriken enerjinin boşalması sırasında yer sarsıntılarını meydana getirmektedir. Deprem, yer içerisinde fay düzlemi olarak tanımlanan kırıklar üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması sonucunda gelişen olaydır (Atabey, 2000, s. 15-17). Genellikle volkanik patlamalar, yeraltı nükleer denemeleri, yeraltı çökmeleri ve tektonik gibi farklı nedenlerle oluşan ani yer sarsıntılarını deprem olarak tanımlanmaktadır (Koçyiğit vd., 1992, s. 22). Bu doğa olayları yer kabuğu hareketleri sonucunda meydana gelmektedirler. Depremler çökme, volkanik ve tektonik olmak üzere üç şekilde oluşurlar. Ülkemizde meydana gelen en önemli depremler tektonik olarak gerçekleşmektedir (Akkan, 1961, s. 124-125). Adı geçen deprem çeşidi, yer kabuğunun hareketli kısmında meydana gelmektedir. Yerin derinliklerinde dengenin bozulmaya başlaması ve yer kabuğunda oluşan gerilmelerle birlikte potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüşmesiyle gerçekleşmektedir (Sür, 1993, s. 53).

Sismik hareketler bakımından Türkiye arazisinin tamamına yakını olan %97'si can ve mal kaybına yol açabilecek risk altındadır (Girgin, 1995, s. 155). Erzincan, ülkemizin en aktif deprem fay hattının olduğu Kuzey Anadolu Fay (KAF) hattı üzerinde bulunmaktadır (Özmen vd., 1997, s. 42-43). Bunun doğal bir sonucu olarak da 26 Aralık'ı 27 Aralık'a bağlayan gece saat 02:00 sularında ülkenin birçok yerinde şiddetli bir sarsıntı hissedilmiştir. Bu deprem daha çok Erzincan, Tokat, Sivas, Amasya ve Ordu illerinde hissedilmiştir (TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 7, Birleşim 18, 27 Aralık 1939, s. 126). Yaşanan Erzincan depreminin şiddeti 7,9 olarak ölçülmüştür (Haçın, 2014, s. 40). Depremden etkilenen alanın uzunluğu Erzincan'ın doğusundan Amasya'ya kadar olan bölge yaklaşık olarak 400 km, depremin genişliği ise güneyde Sivas'tan Karadeniz'e kadar 200 km'lik alanı kapsamaktadır ("Erzincan", Ana Britannica, 1994, s. 355). Erzincan Depremi¹, hasar ve can kaybı etkisi ile Türkiye'de meydana gelen en yıkıcı ve şiddetli depremlerden biri olarak kabul edilmektedir (Şapolyo, 1940, s. 57-58).

Depremden bir gün sonra gazetelere atılan manşetlerde depreme geniş yer verilmiştir. Yaşanan deprem felaketi ulusal basında büyük yankı bulmuş, felaketin acı ve gerçek yüzü tüm ülkede derin üzüntüye neden olmuştur (Uzman, 2019, s. 432-434). Cumhuriyet Gazetesi attığı manşette Erzincan'ın tamamına yakınının enkaz yığını olduğunu, depremin etkisiyle Tokat'ta vefat edenlerin sayısının 300'ü geçtiği, köy ve nahiyelerde ise enkaz altında kalanların kurtarılmaya devam edildiği belirtilmiştir (Cumhuriyet, 28 Aralık 1939, s. 1). Bununla birlikte Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi bugüne kadar ülkemizde bu derece şiddetli bir depremin meydana gelmediğini dile getirmiştir. Son Dakika Gazetesi'nin 29 Aralık günü manşetinde Erzincan'ın nüfusunun yarısının kaybedildiğini ve 2 günlük verilere göre 5.285 kişinin yaşamını yitirdiği ifade edilmektedir (Son Dakika, 29 Aralık 1939, s. 1). Yine aynı tarihli Akşam Gazetesi'nde de Erzincan ili ile Kemah ilçesinin enkaz yığını olduğu, binlerce evin yıkıldığı, yangınların çıktığını, pek çok ölü ve yaralıların olduğu beyan edilmiştir (Akşam, 29 Aralık 1939, s. 1). Dönemin rasathane müdürü olan Prof. Dr. Fatin Gökmen, depremin çok büyük şiddetli olması sebebiyle rasathanedeki deprem ölçüm cihazlarının birçoğunun bozulduğunu dile getirmiştir (Ulus, 28 Aralık 1939, s. 1-2). Yine Kandilli Rasathanesi'nin 1939 yılı raporunda Erzincan Depremi'nin kâğıtların dışına çıkıldığı için şiddetin ölçülemediğini ve ölçümlerin *Mainkaldan*² alındığı ifade edilmektedir (Erkman, 1945, s. 43-44).

Deprem felaketinden etkilenen halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması ve kısa sürede yaraların sarılması için yardımların organize edilmesi gündeme gelmiştir. Başbakanlık müsteşarının 27 Aralık 1939 deprem günü Şükrü Saracoğlu'na yazdığı telgrafta; deprem felaketlerinin ibate ve iaşeleri, tedavi ve nakilleri gibi konularda mahalli idare amirleri tarafından alınacak tedbirlere bütün devlet daireleri ve müesseselerinin yardımlarının mecburi olduğu gibi idare amirlerinin bu iş için bütün devlet kurumlarından istişare ve izinlere gerek kalmaksızın istifade edilmesinin hayati öneme sahip olduğuna dikkat çekmektedir (BCA, 30-1-0-0/121-769-1/3). Yardımların tek merkezden ve resmî bir makamdan yönetilmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Bu durum dikkate alınarak bir teşkilatın kurulması düşüncesi TBMM'ye taşınmıştır (Atlı, 2014, s. 250). Dönemin Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili ve Tunceli Milletvekili Sami Erkman TBMM başkanlığına bağlı olarak bir teşkilatın kurulması için teklif sunmuşlardır (TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 7, Birleşim 18, 27 Aralık 1939, s. 126). Teklif üzerinde

¹ Meydana gelen bu depremin şiddetinin ve depremin etkilerinin anlaşılması açısından Erzincan şehrinin genel durumuna değinmek yerinde olacaktır. Arşiv Kayıtlarında: Deprem felaket, kışın pek fazla yağın karlar, vilayet yollarını bozmuş, karların erimesi ve yağmur suları köprü ve menfezlerin önemli bir kısmını tahrip etmiştir. Erzincan-Sivas, Erzincan-Gümüüşhane, Erzincan-Erzurum yolları genel itibariyle bozuk durumdadır. Bu yolların onarılması ve tamir edilmesi için yeterli bütçe de yoktur. Erzincan'daki okullardan il merkezinde olanların tamamına yakını, köylerdeki okulların ise yarısı yıkılmış veya kullanılamaz vaziyettedir. Erzincan merkezdeki bütün ziraat ve tarım kurumları ve depoları yıkılarak kullanılamaz haldedir. Deprem sebebiyle tüm vergi mükellefiyetlerinin borçları ile emlak borçlarının gelecek 3-4 yıllık süre zarfında toplanma imkânı kalmamıştır. Öte yandan şimdiye kadar tespit edilen 15 binden fazla kişinin vefat etmesinden ve birçok insanın başka illere göç ettiği görülmektedir. Bu kısa paragraf depremin vahametini göstermektedir. Detaylı bilgi için bkz. BCA, 30-1-0-0/117-737-1/2.

² Deprem sırasında oluşan sarsıntılarının ölçülmesinde kullanılan sismograf cihazına verilen isimdir. Bu cihaz eski bir ölçüm aracıdır. Detaylı bilgi için bkz. Murat Ersen Aksoy, vd., "Tarihsel Sismogramların Yeniden Değerlendirilmesi: 1912 Depremleri Örneği", *İTÜ Dergisi Seri D: Mühendislik*, 9(3), Haziran 2010, s. 112-113.

müzakereler yapılmış ve Milli Yardım Komitesi'nin kurulması (Resmî Gazete, Sayı 4399, 2 Ocak 1940, s. 13045) için çalışmalara başlanılmıştır. Bahse konu olan çalışmanın amaçlarından ilki 1939 Erzincan depreminde önemli yardım faaliyetleri gerçekleştiren Milli Yardım Komitesi'nin kuruluşunu ele almak ve bu komitenin önemine değinmektedir. Bir diğer önemli amaç ise depremde ABD tarafından yapılan yardımları arşiv belgeleri ışığında ortaya koymaktır.

1. Milli Yardım Komitesi'nin Kuruluşu

Ulusal aidiyet bilinci; ortak amaçlar için harekete geçmeyi sağlayan, kültürel değerlerin korunarak gelecek nesillere aktaran, erdemli davranışların örnek alınmasına öncülük eden, kardeşlik ve akrabalık duygularının pekişmesine katkı sunan ve geçmişte yaşanan kahramanlıkların hafızalarda yer edinmesinde önemli bir yere sahiptir (Smith, 2003, s. 135). Ulus devletlerde sosyal ve kültürel bilincin oluşmasında milliyetçilik önemli bir birleştirici etkidir. Milliyetçilik vatanseverlikle aynı zemine oturtulurken aynı zamanda da bir erdeme karşılık gelmektedir. Kültürel öğelerden olan din, siyaset, eğitim, basın gibi temel toplumsal yapının farklı alanlarında sürekli kendine yer bulan milli birlik ve beraberlik ulusal kimliğin oluşmasında ve bu kimliğin güçlendirici söylemlerle halkın milli değerlere bağlılığının artmasında önem arz etmektedir (Koçak, 2008, s. 37-38).

Eski gibi görünen ya da eski olma iddiasındaki geleneklerin kökenleri oldukça yakın geçmişe dayandığı gibi bazen bu gelenekler dönemin koşullarıyla birlikte yeni değerlerle benimsenmektedir. Bununla alakalı olarak *Eric J. Hobsbawm*, 'icat edilmiş gelenek' terimini; icat edilmiş, inşa edilmiş ve kurumsallaşarak benimsenmiş geleneklerin kısa ve belirli bir zaman diliminde ortaya çıkmış olan ve büyük bir hızla yerleşmiş gelenekler olarak ifade etmektedir. Elbette bu geleneklerin hepsi kalıcı değildir, ancak burada vurgulanmak istenen ise bahse konu olan geleneklerin devam ettiğinden ziyade bu geleneklerin ortaya çıkış ve sonraki süreçte benimsenerek uygulanabilir olmalarıdır. Burada 'icat edilmiş gelenek', alenen ya da zımnen kabul görmüş kurallar tarafından yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik bağ oluşturacak şekilde tekrar edilerek belli değerler ve davranış normlarını benimsetmeye çalışan uygulamalar olarak düşünülmektedir. Bu uygulamalar (tören, ritüel, kutlamalar vb.), mümkün olan her yerde kendi geleneklerine uygun düşen bir tarihsel geçmişle süreklilik oluşturmaya çalışırlar (Hobsbawm, 1983, s. 1-2). 1925 yılından itibaren süregelen Cumhuriyet Bayramı kutlamaları bu uygulamalara verilecek örneklerin başında gelmektedir. Bu etkinlikler ortak kimlik hafızasının oluşmasında ve milli değerlerin benimsenerek kabul görmesinde önemli yere sahiptir.

Milliyetçilik düşüncesi ulus devletlerinde toplumsal dayanışmayı sağlayan bir etken olarak vatandaşları topyekûn harekete geçiren büyük öneme sahiptir. Başka bir ifade ile ulus olma bilincinde birleştirici role sahip olan manevi değerlerin özellikle zor dönemlerde ulusun tüm bireylerin karşılık beklemeden fedakârlık yapmasıdır. Millet olma bilinci ortak sorunlar karşısında birlikte hareket ederek mücadele edilmesinde itici güce sahiptir (Ayhan, 2008, s. 77-78). Özellikle gazete manşetlerinde felaket karşısında bütün Türk halkının harekete geçmesini vicdani bir borç, milli bir vazife olarak nitelendirilmiştir (Yeni Asır, 29 Aralık 1939, s. 1). Yenigün gazetesinin manşetinde "büyük Türk milleti her şeyde olduğu gibi, bu felaketi de önleyecektir. Felâketzedelere yardım için şehirlerimiz birbirleriyle müsabakaya girdiler" ifadeleriyle halkın yardım kampanyasına yoğun destek verdiğini vurgulamaktadır (Yenigün, 29 Aralık 1939, s. 1). Buradan hareketle ulus bilincinin merkeze alınmasıyla bütün yurttaki depremzedelere yardım eli uzatılarak bu olumsuz durumdan hep birlikte kurtulabilmesi için yoğun bir yardım kampanyası başlatılmıştır.

Deprem kış mevsiminde yaşanması sebebiyle deprem bölgesindeki çaresizlik daha fazla hissedilmiştir. Gazete manşetlerinde genellikle resmî açıklamalardan oluşan haberlerde, deprem felaketinin boyutu her geçen gün belirginleşirken basında öne çıkan ortak söylem ise "ulusça yaraların sarılması" şeklindedir. Dönemin siyasi yetkililerinin verdiği mesajlar basında depremzedelere yardımın "milli vazife" olarak görülmesi şeklinde aktarılmıştır (Yıldız ve Dursun, 2021, s. 50). Ulusal basında özellikle bu felaketi el birliği ile yardımlaşarak yaraların sarılacağına vurgu yapılmaktadır. Mecliste halkı temsilen seçilen milletvekilleri yardımların daha sağlıklı ve pratik bir şekilde yönetilmesi için TBMM başkanlığı bünyesinde bir Milli Yardım Komitesi'nin teşkil edilmesini önermişlerdir (Köse, 2020, s. 574). Yardım çalışmalarını organize etmek ve yapılan yardımları Kızılay aracılığıyla depremzedelere ulaştırmak için bir komisyona ihtiyaç duyulmuştur (Tuğluoğlu, 2015, s. 123). Oluşturulacak Milli Yardım Komitesi'ne öncelikle milletvekillerinin katılımının halka öncülük edeceğini düşünmüşlerdir. Hem Kızılay'ın hem de Milli Yardım Komitesi'nin eşzamanlı olarak yardım faaliyetleriyle deyim yerindeyse halka can suyu olmayı amaçlamışlardır (Akşam, 28 Aralık 1939, s. 1). Milli Yardım Komitesi'nin kurulmasındaki en önemli sebep ise devlet kurumu olarak bir yardım kuruluşunun daha kapsamlı faaliyet gerçekleştirme düşüncesidir. Yapılan bu öneriler meclis genel kurulunda oy birliği ile kabul edilerek Milli Yardım Komitesi depremden bir gün sonra 28 Aralık 1939 tarihinde kurulmuştur (TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 7, Birleşim 19, 29 Aralık 1939, s. 150).

TBMM Başkanlığı'na bağlı olarak kurulan Milli Yardım Komitesi'nin beyannamesini dönemin TBMM Başkanı olan Abdülhalik Renda Başbakanlık'a sunmuştur (BCA, 30-10-0-0/119-843-5/2). Bu beyannamede aşağıdaki ifadeler depremin büyük etkisini ve yapılacakları özetlemektedir:

Felaket haberinden derin üzüntü duyan Cumhurbaşkanı ve Milli Şef, derhal en seri ve kapsamlı yardım tedbirleri alınmasını emretmiştir. Cumhuriyet hükümeti depremin ilk anından itibaren müteaddid, sıhhi yardım, malzeme ve yiyecek trenleri tedarik etti. İki vekilimiz bu sabah Ankara'dan deprem bölgesine gitti. Aynı derin duygular içerisinde bulunan milletvekilleri dünkü meclis toplantısında meclis başkanlığı bünyesinde bir Milli Yardım Komitesi teşkil ederek milletimizin yüksek yardımlarına müracaat edilmesine karar verdiler. Komite bugün Ankara'da teşekkül etti. Bütün vilayet ve kaza merkezlerinde de hemen şubeler kurulacaktır. Vatandaşlarımızın nakit ve eşya temininde birbirleriyle yarışacaklarına asla şüphe etmem. Felaketin etkilerini ancak sürekli, toplu ve genel bir yardım seferberliği ile hafifletebiliriz. Unutmayalım ki binlerce vatandaşımız kara kış ortasında açtıktadırlar. Ekmeğe, yuvaya ve her türlü eşyaya muhtaçtırlar. Devlet, harabeleri oturacak hale getirecektir. Fakat depremezdeleri inşaat mevsimi gelinceye kadar soğuktan, hastalıktan, açlıktan muhafaza etmek ve barındırarak Türk milletinin en yüksek anane ve faziletlerinden olan tesanüt ve yardımlaşmanın müstesna bir örneğini göstermek konumundayız. Felâkete uğrayan vatandaşların ümidi devlette ve sizlerdedir. Milli komitenin ve şubelerinin etrafında toplanınız. Vatandaşlık vazifesini yapınız (BCA, 30-10-0-0/119-843-5/4).

29 Aralık 1939 tarihinde depremezdelere yardım amacıyla il, ilçe ve nahiyelerde milli yardım komitelerinin kurulmasına dair TBMM ve milli yardım komitesi Başkanı'nın tamimi gönderilmiştir (BCA, 30-10-0-0/119-843-7/3). Bütün müfettişliklere ve valiliklere gönderilen yazıda; depremden etkilenenlere halkın yardımlarının ulaştırılmasını kolaylaştırmak, nahiyelerde kaza komitelerine bağlı yardım komitelerinin kurulması uygun görülmüştür (BCA, 30-10-0-0/119-843-7/5). Bu resmî yazıda; deprem felâketinden etkilenen bölgelerdeki halkın ilk yardım ihtiyaçlarını yetiştirebilmek amacıyla TBMM'nin lüzumu gereği merkezde Milli Yardım Komitesi'nin faaliyetlerine başladığı dile getirilmektedir. Merkez komitesine bağlı olmak üzere mahalli en büyük mülkiye memurunun uygun göreceği kişilerden oluşan ve her ilin merkezinde azami yedişer ve her kaza için merkezinde de azami beşer kişilik birer komite teşkil edilmesi ve Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatı ile Kızılay³ teşkilatının da mevcut olduğu yerlerde bu teşekkül başkanlarının komite azası arasına mutlaka alınması kararlaştırılmıştır. Halkın bu alanda göstereceği yüksek hassasiyetin mahalli yardım komiteleri tarafından en verimli sonuçlar alınabilmesi için başta valiler olmak üzere en yüksek mülkiye memurunun komiteler mesaisini yakından takip etmelerinin amaca ulaşmada çok önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır (BCA, 30-10-0-0/119-843-7/10).

Milli Yardım Komitesi'ne diğer devletlerden, vakıflar, kurumlar ve vatandaşlardan yapılan bağışlar kabul edilmektedir (Arpacı, 2018, s. 230). TBMM'ye bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Milli Yardım Komitesi'nin yardım davetine yurdun hemen her yerinden katılım gerçekleşmiştir (TBMM Z.C., Devre 6, İçtima Yılı 2, C. 8, Birleşim 26, 17 Ocak 1940, s. 72). Alınan telgraflara göre milli yardım komitelerinin yurdun her yerinde teşekkül ederek faaliyete başladıkları bildirilmektedir. Sinop'ta çalışan memurlar maaşlarının %10'unu yardım olarak yardım komitesine vermişlerdir (Ulus, 31 Aralık 1939, s. 1). Yapılan yardımlar her geçen büyük bir oranda artarak devam etmiştir. Şöyle ki adı geçen komiteye ülkenin farklı şehirlerinden olmak üzere kuruluşundan 17 Ocak 1940 tarihine kadar 2.156.956 lira nakit, yaklaşık olarak yarım milyondan fazla da aynı yardım toplanmıştır. Kayıtlara göre 100 binden fazla da işe kolisi yardımı yapılmıştır (TBMM Z.C., Devre 6, İçtima Yılı 2, C. 8, Birleşim 27, 18 Ocak 1940, s. 159). Yine dönemin futbol kulüplerinden olan Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş, Vefa, Beyoğluspor ve Şişli arasında iki hafta sürecek bir yardım turnuvası düzenlenmiştir (Haber Akşam Postası, 29 Aralık 1939, s. 1). Depremezdelere yardım amaçlı konser gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmiş, bu etkinliklerden elde edilen gelirin tamamı bu amaç için bağışlanmıştır (Akşam, 4 Ocak 1940, s. 3). Yaşanan bu durum ulus bilincinin temeli gereği herkesin zor anlarda dayanışmada olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Ülke içinde 3 ocak 1940 tarihine kadar Milli Yardım Komitesi'ne yapılan yardımlar.

M.Y.K. Şubeleri	Tutar/ Lira	Resmî Kurumlar ve Şahıslar	Tutar/Lira
--------------------	----------------	----------------------------	------------

³ Birçok bölgeden alınan telgraflarda nakdî veya aynı yardımların tamimler hilafına olarak farklı yerlere sevk edildiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine daha önce de bildirildiği üzere nakdî yardımların Milli Yardım Komitesi adına Kızılay şubelerine yatırılacak ve oradan makbuz alınarak aynı zamanda da merkezde Milli Yardım Komitesi'ne bilgi verileceği açıkça belirtilmektedir. Kızılay'ın şubesi bulunmayan yerlerde ise bu nakdî yardım Kızılay genel merkezine gönderilecektir. Aynı yardımlar hakkında Kızılay şubelerine gönderilen beyanname kapsamında hareket edilmesine vurgu yapılmaktadır. Ancak hükümet tarafından satın alım suretiyle deprem bölgelerine belirlenen bir adrese gönderilen eşyalar bunun dışında tutulmaktadır. Bu şekilde yardım kampanyasının yürütülmesine ve böylece belirsizliklerin ortadan kalkmasına açıklık getirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. BCA, 30-10-0-0/119-844-13/3.

Edirne Komitesi	3.500	İsmet İnönü	10.000
Eskişehir Komitesi	5.200	Milletvekilleri	20.000
Ayancık Komitesi	1.203	Zahire Borsası	5.000
Afyon Komitesi	720	İstanbul Tüccarları	240.000
Simav Komitesi	600	Polis Memurları	2.363
Sinop Komitesi	800	İzmir Kız Öğretmen Okulu öğrencileri	225
Çanakkale Komitesi	1.000	İzmir Pamuk Fabrikası İşçileri	838
İnebolu Komitesi	2.111	Elektrik Memurları	2.000
Şarköy Komitesi	105	Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri	1.000
Merzifon Komitesi	5.000	Ankara'da yapılan yardımlar	250.960
Ardahan Komitesi	1.200	İstanbul Belediyesi	10.000
Lâdik Komitesi	200	Vehbi Koç	5.000
Samsun Komitesi	10.300	Abdurrahman Demirağ	5.000
Toplam	31.939		552.386

(Ulus, 31 Aralık 1939, s. 1; Vakit, 29 Aralık 1939, s. 1; İkdam, 29 Aralık 1939, s. 1; Tan, 03 Ocak 1940, s. 7; Halkın Sesi, 1 Ocak 1940, s. 2; Yeni Asır, 01 Ocak 1940, s. 1; Akşam, 28 Aralık 1939, s. 2)

Dönemin olağanüstü şartları dikkate alındığı takdirde azımsanmayacak bir yardım seferberliği ve dayanışma örneği sergilenmiştir (Son Posta, 29 Aralık 1939, s. 1). Gerçekleşen bu yardım kampanyası vatanseverlik duygusunun en bariz belirtisi olduğu gibi depremzede olan halka yardım hissini de en yüksek göstergesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere ulus bilincinin en iyi şekilde uygulama alanı bulduğunun delilidir. Bundan dolayı Milli Yardım Komitesi ulusal değerlerin en üst düzeyde tutulduğu bir dönemde kuruluş amacını istenilen doğrultuda gerçekleştirmiştir (BCA, 490-1-0-0/1585-466-5).

Yapılan yardımların karşılaştırılması açısından Türkiye'de gerçekleştirilen yardım faaliyetlerine⁴ de özet bir şekilde değinmek kanaatimizce yerinde olacaktır. Ankara'da depremin vahim mahiyeti ve boyutu öğrenildiği andan itibaren devlet yetkilileri kapsamlı bir çalışmayı başlatmıştır. Tetkik ve koordinasyonla görevlendirilen Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş ve Dahiliye Vekili Faik Öztrak, Başvekil, vekiller ve mebuslar tarafından uğurlanarak deprem sabahı Erzincan'a hareket etmişlerdir (Yüksel, 2001, s. 252). İlk ve acil yardım için Kızılay tarafından Zara'ya 200 adet çadır, 2.000 lira; Erzincan ve çevresine 500 adet çadır, 15.000 lira, 1.000 adet battaniye, 1.000 adet gömlek; Sivas'a 100 adet çadır, 3.000 lira, 500 adet battaniye, 500 adet çamaşır, 500 adet gömlek; Tokat'a 2.000 lira, 300 adet çadır, 500 adet battaniye, 500 adet çamaşır, 500 adet gömlek olmak üzere temel ihtiyaç eşyalarından gönderilmiştir (BCA, 30-10-0-0/178-234-5). Bunlardan ayrı olarak Başvekil Dr. Refik Saydam, III. ve IV. Müfettişlikler ile Ankara, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri ve Malatya illerine gönderdiği talimatla vakit kaybetmeksizin masraflara karşılık olmak üzere bölgede bulunan Ziraat Bankalarının valilerin emrine ödeme yapacaklarını bildirmiştir (Cumhuriyet, 29 Aralık 1939, s. 1). Türk hükümeti ve milleti tarafından valilik, kaymakamlık ve yardım kuruluşlarına depremin gerçekleştiği günden 18 Mart 1940 tarihine kadar toplamda 156.617.710 lira tutarında nakdî yardım gerçekleştirilmiştir (Haçın, 2014, s. 58). Konunun sınırlılıklarından dolayı ve daha önce ele alınan çalışmalar ile tekrara düşmemek için bahse konu olan bu çalışmada ABD dışında yapılan diğer ülkelerin yardımlarına genel olarak değinilmiş, detaylı bilgilendirme bu yüzden yapılmamıştır.

⁴ Erzincan depreminde Türkiye'de yapılan yardımların ele alındığı çalışmalar mevcuttur. Tekrara düşmemek adına bu faaliyetlere yüzeysel olarak değinilmiştir. Yardım faaliyetlerinin miktarı ve türleri hakkında bilgi sahibi olmak için ayrıca bkz. Fatih Tuğluoğlu, "1939 Büyük Anadolu Zelzelesi ve Erzincan Vilayetinde Yardım Faaliyetleri", *History Studies*, 7 (4), Aralık 2015, ss. 113-136; İlhan Haçın, "1939 Erzincan büyük depremi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30 (88), 2014, 44.

Yabancı devletler de deprem felâketinden dolayı ülkemize yardım yapmak için destek mesajları göndermişlerdir (Son Telgraf, 29 Aralık 1939, s. 1). Özellikle yurtdışından yapılan nakdî yardımların da Milli Yardım Komitesi aracılığıyla yapılması için elçiliklere resmî yazı gönderilmiştir (BCA, 534/37353-150025-16). Eldeki verilerden anlaşılacağı üzere Milli Yardım Komitesi'nin resmî olarak doğrudan TBMM'ye bağlanması en önemli amaç ise zor zamanda devletin deprem bölgelerindeki halka yardımların daha sağlıklı ve resmî bir kanaldan ulaştırılmasını sağlamaktır. Özellikle nakdî yardımların Milli Yardım Komitesi üzerinden ihtiyaç sahiplerine aktarılması bunun göstergesidir. Kızılay vb. yardım kuruluşları olmasına rağmen devletin yükü hafifletilmeye çalışılmıştır.

2. Erzincan Depreminde ABD Tarafından Yapılan Yardımlar

Tahribatın büyüklüğü itibarıyla Erzincan depreminin bir harp felaketinden farkı bulunmamaktadır. Bundan dolayı vicdanlarda yapılan seferberliğin manası çok büyüktür. Her hadiseden bir ders çıkarmak gerekirse deprem felaketi yardımseverliğin ve dayanışmanın en üst düzeye çıkmasına öncülük etmiştir. Türkiye'nin doğusunda meydana gelen ve birçok ili etkileyen Erzincan depremi için birçok ülkeden yardım destekleri gelmiştir. ABD Erzincan depreminde önemli oranda yardım yapan devletler arasında bulunmaktadır. Depremin meydana gelmesinden bir gün sonra ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen telgrafta "*Anadolu'nun ortasını ve doğusunu kasıp kavuran yeni ve çok yıkıcı depremi derin üzüntü ile öğrendim*" (Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 502/22324-98688-71) ifadelerini kullanarak deprem için taziye mesajını iletmiştir (TDA, 502/22324-98688-69). Yine 29 Aralık 1939 tarihinde doğrudan İsmet İnönü'ye gönderilen telgrafta Türk halkının yanında olduklarını dile getirerek başsağlığı dileklerinde bulunmuşlardır (TDA, 502/22324-98688-62). Dönemin ABD Başkanı olan Franklin D. Roosevelt, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye depremden duyduğu üzüntülerinden dolayı geçmiş olsun ve taziye dileklerini iletmiştir (TDA, 502/22324-98688-66). Gönderilen taziye mesajlarına cevap verilmesi için bürokraside resmî yazışmalar gerçekleştirilmiştir (TDA, 502/22324-98688-67). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kendi yazısıyla ABD Başkanına teşekkür telgrafı gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98688-65). ABD'den gelen hem taziye mesajlarına hem de gönderilen yardımlara karşılık Türk bürokrasisi tarafından geri dönüş yapılmasına dikkat edilmiştir. Özellikle alınan yardımlara karşılık makbuz düzenlenmesi üzerinde sık sık durulmaktadır (TDA, 502/22324-98688-57). Bu yazışmalar üzerine devlet yetkilileri yapılan her yardım için memnuniyetlerini dile getirmişlerdir (TDA, 502/22324-98688-39; TDA, 502/22324-98688-41; TDA, 502/22324-98688-68).

2.1. ABD Resmî Makamları ve Sivil Toplum Örgütleri Tarafından Yapılan Yardımlar

Felaketlerin en büyüğüne uğramış vatandaşların böyle zamanlarda en fazla maddi ve manevi olarak desteğe ihtiyaçları bulunmaktadır. Milletlerin ruhi seciyeleri sakin zamanlardan ziyade tehlike ve felaket anlarında kendini göstermektedir. Bu doğrultuda ABD'de bulunan bazı topluluk ve kişiler tarafından büyükelçiliğe çeşitli iane yardımında bulunulmuştur (TDA, 502/22324-98688-38). ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Başbakan Dr. Refik Saydam ile iletişime geçerek İstanbul'daki Amerikan hastanesi başhekimisi Dr. Shepheard ile iki Türk doktorunun ve yardımcı hizmetli görevlilerinin deprem bölgesinde çalışmaya talip olduklarını bildirmiştir. Bu teklifinden dolayı teşekkürlerini ileten Refik Saydam, 31 Aralık 1939 tarihinde 300 yataklı çadırli hastaneyi ve daha sonra gönderilecek 100 yataklı iki seyyar hastaneden birine Dr. Shepheard'ı görevlendireceğini dile getirmiştir (Haber Akşam Postası, 31 Aralık 1939, s. 1). ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Milli Yardım Komitesi'ne 160 lira yardımda bulunmuşlardır (İkdam Sabah Postası, 01 Ocak 1940, s. 5). Yine 02 Ocak 1940 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından depremzedelere gönderilmek üzere nakdî yardımda bulunulmuştur (İkdam Sabah Postası, 02 Ocak 1940, s. 1). Depremzedelere ABD'den yapılan yardımlar devam ederek şubat ayının son gününde Washington Loan and Trust Bankası aracılığıyla Milli Yardım Komitesi'ne 4.232,60 dolar gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98688-20; TDA, 502/22324-98688-19).

Türkiye-ABD Dostluk Cemiyeti Kızıllaç'ın da onayı ile büyük ölçüde iane hareketinin başlayacağı resmî kayıtlara geçmektedir. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Munir Ertegün, şayet var ise depreme ait fotoğrafların ve deprem hasarı hakkında resmî bilgilendirmenin yapılmasına dikkat çekmektedir. ABD Kızıllaç Cemiyeti, Anadolu'daki deprem felâketi için depremzedelere ilk yardımda kullanılmak üzere Türk Büyükelçiliği aracılığıyla 10.000 dolar göndermiştir (Yenigün, 31 Aralık 1939, s. 1). Yardımda bulunan kişilere ait makbuz düzenlenerek kendilerine gönderilmek üzere büyükelçiliğe teslim edilmesi talep edilmiştir. 30 Aralık 1939 tarihinde ABD Kızıllaç Cemiyeti depremzedelere ilk yardım olarak 5.000 dolar göndermiştir. Bundan ayrı olarak nakdî ve eşya yardımına devam edileceği de belirtilmiştir (Ulus, 30 Aralık 1939, s. 1). Depremin ilk günlerinde ABD Kızıllaç Cemiyeti 10.000 dolar yardımda bulunulmuştur (Akşam, 31 Aralık 1939, s. 6).

Yapılan yardımlarla birlikte samimi duygulara da geniş ölçüde yer verilmiştir. Deyim yerindeyse ABD'li vatandaşlar kardeş milletlere mahsus sempatilerini göstermişler, hatta yapılan maddi yardımları yeterli görmeyerek bu konuda daha kapsamlı hareketlerin yapılmasını arzu etmişlerdir (TDA, 502/22324-98688-17). *Ahepa* adındaki Amerika Helen Cemiyeti'nin lideri heyet halinde Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne giderek Yunan elçisi tarafından takdim edilmiş olan ve çok büyük üzüntü

duydıkları deprem felaketi için 2.000 dolar yardımda bulunmuştur (TDA, 502/22324-98687-33). Yine ABD’de faaliyet gösteren Türk-Amerikan yardım dernekleri tarafından 478,50 dolar deprem bölgesine gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98687-31).

ABD’de hem devlet yetkilileri hem de halk tarafından Türk milleti lehine önemli bir dayanışma örneği sergilenmiştir. Yapılan yardım ve taziye dilekleri ile yaralı kalpler kısmen de olsa teselli bulmuştur. ABD’de bulunan mühendisler yaşanan deprem felaketi hakkında bilgi almak için talepte bulunmuşlardır (TDA, 502/22324-98688-11). Depremün üzerinden yaklaşık beş ay geçmesine rağmen yardımlar az da olsa devam etmiştir. Washington Türk Büyükelçiliği’ne 02 Mayıs 1940 tarihinde 4.232,60 dolar tutarında yardım yapılmıştır (TDA, 502/22324-98688-15). Yardım faaliyetleri devam etmiş ve 131,75 dolar bağışta bulunulmuştur. Bahse konu olan bu yardımlar ABD’de bulunan topluluklar tarafından gerçekleştirilmiştir (TDA, 502/22324-98687-10, TDA, 502/22324-98687-9, TDA, 502/22324-98687-3).

Türkiye’nin maruz kaldığı deprem felaketinin üzüntüsüne dünya milletlerinin büyük bir kısmı ortak olmuştur. Neredeyse bütün devletlerin yetkilileri samimi teessürlerini bildirmek suretiyle temsil ettikleri milletlerin duygularına tercüman olmuşlardır. Türk milleti lehindeki bu sempati tezahürü taziye telgraflarına da yansımıştır (TDA, 502/22324-98687-34; TDA, 502/22324-98687-32). 16 Nisan 1940 tarihinde Haim Vahessed Society isimli Yahudi Cemaat Topluluğu gönderdiği telgrafta:

Son dönemde ülkenizde büyük yankı uyandıran deprem felaketi haberi tüm dünya tarafından derin bir üzüntü ile karşılanmaktadır. Ancak Haim Vahessed Yahudi Cemaati üyeleri Türkiye’de yaşamış kişiler olarak son derece etkilenmiştir. Türkiye’den Amerika Birleşik Devletleri’ne göçlerin üzerinden çok uzun bir süre geçmedi. Bundan dolayı Sefarad Yahudileri hâlâ sevgi ve saygı ile hatırladıkları ülke için derin bir duygu beslemektedirler. Bu nedenle bu acı trajedinin açıcı çekenlere içtenlikle yardım etmeyi düşünmeleri gayet doğaldır. Ne yazık ki ne kalabalık ne de varlıklı bir grup değiliz. Ama şu Türk sözü bizim duygularımıza tercüman olmaktadır: “az veren maldan, çok veren candan verir”.

İfadeleri ile Türkiye’nin yaşadığı büyük deprem felaketine derin üzüntü duyduklarını dile getirmektedirler. Adı geçen cemaat üyeleri toplamda 200 dolar yardımda bulunmuşlardır (TDA, 502/22324-98688-10).

Yıl sonuna doğru New Hampshire eyaletinin Kâin Manchester şehrinde bulunan “*Türk-Amerika Hayırseverler Derneği*” tarafından Milli Yardım Komitesi adına Türk Büyükelçiliği’ne 800 dolar yardımda bulunulmuştur (TDA, 502/22324-98688-5). ABD’nin diğer eyaleti olan Chicago’da faaliyet gösteren “*Muslimansko Potpomogajuce Drustvo*” hayır cemiyeti tarafından American Express Bankası aracılığıyla Osmanlı Bankası’na 1.247 dolar gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98686-12). Yapılan yardım faaliyetleri için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü; “*zelzele felaketine uğrayan muntıklarımıza yakın ve uzak medeni milletlerin ve insaniyet alevinin duyduğu üzüntüye ve beslediği sempatiye, Türk milletinin yürekten teşekkürlerini ifade etmek istiyorum*” ifadelerini dile getirmiştir (Son Posta, 02 Ocak 1940, s. 1). Depremün yaraları deyim yerinde ise hem yurtiçinden hem de yurtdışından insanların şefkatli eli ile sarılmaya çalışılmıştır.

2.2. Şahıslar ve Şirketler Tarafından Yapılan Yardımlar

Doğanın bu eşsiz felaketi karşısında bütün insanlık harekete geçmiş, dünyanın dört bir yanından felaketzedelerin imdadına koşmak için asil bir hareket başlamıştır. Washington Türk Büyükelçiliği tarafından şifreli olarak Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen telgrafta deprem sebebiyle muhtelif kişiler tarafından verilen iane yardımı 563 dolara ulaşmıştır. Bu yardım Türk Büyükelçiliği tarafından Türkiye’ye gönderilmiştir. Yine aynı tarihli belgede ABD’nin Baş Piskoposu taziye dileklerini ileterek bizzat kendisi 200 dolar nakdî yardımda bulunmuştur. Bununla birlikte ABD vatandaşları tarafından yardım faaliyetlerine devam edildiği görülmektedir.

Özellikle depremin ilk günlerinde ABD’den nakdî yardım gerçekleştirilmiştir. 03 Ocak 1940 tarihinde ABD vatandaşları tarafından 805 (TDA, 502/22324-98688-60) dolara ek olarak 200 (TDA, 502/22324-98688-63) dolar olmak üzere toplamda 1.005 dolar yardım yapılmıştır. Yine 5 Ocak 1940 tarihinde Washington Türk Büyükelçiliği’nden alınan resmî evrakta Wisconsin’da Kâin Beloit College profesörlerinden Donald E. Webster depremezdelere yardım olmak üzere Kızılay adına 13 dolara ek olarak 5 dolarlık bir çek kıtası (20 sayfalık X 5: 100 dolarlık defter) göndermiştir (TDA, 502/22324-98688-53; TDA, 502/22324-98688-7).

Milli Yardım Komitesi’ne gönderilen resmî yazışmada Amerikan markası olan Ford marka iki adet kamyon hediye edilmiştir (TDA, 502/22324-98688-40). Türk yetkililer tarafından bahse konu olan kamyonların aldığına dair Ford Motor Company şirketine yardımlar için teşekkür dilekleri iletilmiştir (TDA, 502/22324-98688-58). New York Chase National bankası aracılığıyla ABD’den 563 dolar tutarında ilk yardım siparişi verilmiştir. ABD’den gelen resmî yazıda bu sipariş için Türkiye tarafından makbuz kesilmesi halinde bu ürünlerin deprem bölgesine yardım olarak gönderilebileceğine değinilmektedir (TDA, 502/22324-98688-49).

ABD'nin Indiana eyaletinden Mr. H. Fischer depremzedelere yardım amaçlı 5 dolarlık bir çek defteri (20x5:100 dolar) göndermiştir (TDA, 502/22324-98688-33). Kızılay tarafından gönderilen yardım tutarının alındığına dair makbuz düzenlenmiştir (TDA, 502/22324-98688-52). Depremden yaklaşık bir ay gibi bir süre geçmesine rağmen ABD'li vatandaşlar tarafından 555 dolar nakdî yardım gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98688-44; TDA, 502/22324-98688-43; TDA, 502/22324-98688-24). Özellikle bu yardım kampanyasında Rumlar önemli destek vermişlerdir. Bozcaadalı Rumlardan olan Phevma Nikolas Sotterio ile Ectison Nikolaou Satterio tarafından 50 dolarlık iki yardım gönderilmiştir. Bu tutarların Kızılay tarafından alındığına dair makbuz talep edilmiştir. Buradaki amacın yardımların depremzedelere ulaştırılması olduğu vurgulanmaktadır (TDA, 502/22324-98688-34; TDA, 502/22324-98688-54; TDA, 502/22324-98688-45; TDA, 502/22324-98688-56; TDA, 502/22324-98688-55). Özellikle yapılan yardımlara duyulan memnuniyeti belirtmek amacıyla Milli Yardım Komitesi tarafından teşekkür telgrafları gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98687-36).

Doğu illerinde meydana gelen deprem felaketi sadece insanlık duygularını değil, aynı zamanda da samimi dostluk tezahürlerini de harekete geçirmiştir (TDA, 502/22324-98688-50). ABD'den doğrudan yardımlarla birlikte bazı temel ihtiyaçlar (ilk yardım, çadır) için verilen siparişlerin ücreti alınmamıştır. 06 Şubat 1940 tarihinde ABD'den 1.000 dolar tutarındaki siparişin deprem bölgesinde kullanılacağı belirtilmiş ve bunun yardım olarak gerçekleşmesi için talepte bulunulmuştur. Makbuz karşılığında bu siparişe ücret ödenmemiştir. Bu makbuzlar Atlantis National Greek Daily şirketine gönderilmiştir. Bahse konu olan makbuzlar Milli Yardım Komitesi aracılığıyla Washington Türk Büyükelçiliği'ne iletilmiştir (TDA, 502/22324-98687-30). Depremin meydana gelmesinden sonra zamanın geçmesiyle birlikte yurtdışından yapılan yardımlarda da yavaşlama baş göstermiştir. 12 Mart 1940 tarihinde The Washington Loan and Trust Company aracılığıyla 1.000 dolar yardım gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98687-23).

2.3. Atlantis Rum Gazetesi Tarafından Yapılan Yardımlar

Deprem felaketinin yaraları milletlerin ve devletlerin şefkatli eli ile sarılmaya çalışılmıştır. Bu yardımlar sayesinde ıstırapların tamamen sükûnet bulacağı günlere ulaşılması için hem yurtiçinden hem de yurtdışından olmak üzere yoğun çaba gösterilmiştir. New York'ta faaliyet gösteren Atlantis Rum Gazetesi bünyesinde çalışan Rum asıllı kişiler tarafından 1.000 dolar depremzedelere gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98688-72). Yardımlar az da olsa devam etmiş ve Türk Büyükelçiliği'ne 3.032,75 dolar teslim edilmiştir. Bunun 2.032,75 doları Milli Yardım Komitesi'ne, 1.000 doları ise New York Atlantis gazetesinin isteği üzerine Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98687-19). Bunlardan ayrı olarak 1.733,55 dolar yardımda bulunan gazete, 868,83 dolar gazete çalışanları tarafından, kalan kısım ise gazetenin müdürü Mr. Sotirios S. Lontos tarafından 864,72 dolarlık yardım yapmıştır (TDA, 502/22324-98687-7; TDA, 502/22324-98687-6; TDA, 502/22324-98687-13; TDA, 502/22324-98687-11).

Daha önce yardımda bulunan Atlantis Rum Gazetesi, Rum vatandaşları tarafından toplanan 1.000 dolarlık nakdî yardımı büyükelçilik aracılığıyla göndermiştir (TDA, 502/22324-98687-37). Türk Büyükelçiliği'ne 3.147,98 dolar nakdî yardım teslim edilmiştir. Bunun 2.147,98 dolarlık kısmı Milli Yardım Komitesi'ne, Atlantis gazetesinin topladığı 1.000 dolar ise gazete idaresinin isteği üzerine Cumhurbaşkanlığı makamına gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98687-28). Yine 26 Şubat 1940 tarihinde Türk Büyükelçiliği'ne toplamda 2.705,41 dolar yardım yapılmıştır. Bu tutarın 1.705,41 doları Milli Yardım Komitesi'ne gönderilirken, daha önce olduğu gibi kalan 1.000 dolarlık kısmı ise Atlantis gazetesinin isteğiyle Washington Loan and Trust Bankası aracılığıyla Cumhurbaşkanlığı'na gönderilmiştir (TDA, 502/22324-98687-25; TDA, 502/22324-98687-24; TDA, 502/22324-98687-26). Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Munir Ertegün, New York Rum Piskoposuna ve Atlantis Rum Gazetesi'ne gösterdikleri yoğun dostluk anlayışından dolayı Türk hükümeti tarafından memnuniyet duyulan telgrafın gönderilmesini ikili ilişkiler için uygun görmektedir (TDA, 502/22324-98687-39).

İster bireyler arasında isterse devletler arasında olsun hakiki dostluk mefhumu kendisini ancak felaketli zor anlarda hissettirir. Doğanın bu eşsiz felaketinde birçok ülkeden çeşitli yardımlar gönderilmiştir. Depremzedeler için geniş çaplı yardım seferberliği başlatılmıştır. Bunlar arasında Filistin; 25.573 kutu farklı türde tıbbi ilaç, 30,451 adet tıbbi alet ve malzeme, Fransa; 2.641 adet tıbbi alet ve malzeme, 600 adet çadır, 5.000 adet battaniye, İngiltere; 725.036 adet tıbbi ecza, 2.850 adet battaniye, 999 adet çadır, 7.586 çuval, 37.381 sandık, 221 adet de fiçı olmak üzere gıda maddeleri, Almanya; 50.599 adet, 116.025 kg, 6.030 tüp, 818 de şişe olmak üzere tıbbi ilaç yardımında bulunmuşlardır (Haçın, 2014, s. 59-62). Bunlardan ayrı olarak depremin ilk günlerin İngiltere 25.000 sterlin, Fransa 5 milyon frank yardım bağışında bulunmuşlardır (Akşam, 31 Aralık 1939, s. 2). Yurtdışından gönderilen yardımların tamamı bahse konu olan bu çalışmada belirtilen miktarlarla kalmamış, sonraki süreçte de devam etmiştir. Çalışmanın öznesi daha önce de belirtildiği üzere ABD tarafından Milli Yardım Komitesi'ne yapılan yardımlardır. Konu sınırlanmasından dolayı kıstas oluşturması açısından diğer ülkeler tarafından gönderilen belirli yardımlara değinilmiştir. Bundan dolayı çalışmada öncelikli olarak ABD tarafından yapılan yardımlar üzerinde durulmuştur.

ABD ile diğer ülkelerin yaptığı yardımlar değerlendirildiği takdirde; coğrafi konum yapılan yardımların mahiyetinde etkili olmuştur. Şöyle ki yukarıda da belirtildiği üzere Avrupa ülkeleri Türkiye'ye coğrafi konum olarak yakın olduğu için depremin ilk günlerinden itibaren nakdî yardım dışında önemli oranda aynî yardım faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. ABD coğrafi olarak Türkiye'ye uzak olduğu için ilk etapta nakdî yardımda bulunmuştur. Daha sonraki süreçte aynî yardımda da bulunarak önemli dostluk örneği sergilemiş, Türkiye'nin yaşadığı acıyı hafifletmeye çalışmıştır. Ancak arşiv belgelerinden edinilen bilgiye göre ABD'den yapılan yardımların büyük çoğunluğunu nakdî yardım oluşturmaktadır.

Sonuç

Ülkemizde 1939 yılına kadar eşine az rastlanan yıkıcı bir deprem felaket meydana gelmiştir. Bu deprem neticesinde vatanın mamur bir kösesi baştan başa harap olmuştur. Binlerce vatandaş enkaz altında can verirken sayısız insan da deyim yerindeyse evsiz yurtsuz kalmıştır. Başta Cumhurbaşkanı olmak üzere dönemin hükümeti mümkün olan her şeyi yapmış, Kızılay ile müşterek olarak depremlenelerin yardımına koşmuştur. Depremden etkilenen halka en kısa sürede yardım eli uzatmak için TBMM başkanlığına bağlı olarak Milli Yardım Komitesi kurulmuştur. Asil Türk milleti deprem felaketinin yaralarını sarmak için harekete geçmiş ve yurdun en ücra köşelerine kadar bütün vatandaşlar depremlenelere halka yardıma başlamıştır. Vatanın muhtelif kısımları arasında göze çarpan yakın ve sağlam dayanışma büyük bir milletin sevinç ve acıda nasıl tek vücut bir aile olduğuna işaret ederek, milletin içindeki beraberlik duygusu içinde bugünlerin en az sarsıntı ile geçeceğine ve her zorluktan yeni bir kudretle çıkacağına kanaat oluşturmıştır. Depremlenelere yardım için bütün Türk halkının en küçüğünden en büyüğüne kadar herkesin göstermiş olduğu taalluk yer yer fedakârlık ve büyük yardımseverliğin birçok tezahürüne vesile olmuştur. Milli Yardım Komitesi aracılığıyla başlatılan milli yardım seferberliği bazı yerlerde deyim yerindeyse bir hamiyet yarışı ve şefkat kaynağı haline gelmiştir. Öğrencilerin kendi harçlıklarından kısıp yardımda bulunmaları buna bir örnektir.

Hem yurtiçinden hem de yurtdışından insanlar doğanın bu çetin imtihanında sınırsız şefkat ve insani değerlere sahip çıkarak depremlenelere halka el uzatmıştır. Depremin yıkıcı etkisinden kurtulmak için insanlar büyük dayanışma örneği sergilemiştir. Böyle büyük bir felaketin etkisini en kısa sürede ortadan kaldırmak ve deyim yerinde ise depremlenelere can suyu olmak için sadece Türkiye değil tüm dünya seferber olarak yardım faaliyetlerine başlamışlardır. Milli Yardım Komitesi bu yardım kampanyasında en önemli araç olmuştur. Özellikle hem yurtiçinden hem de yurtdışından yapılan nakdî yardımlarda da adı geçen teşkilat kuruluş amacını yerine getirerek yardımların tek elden en kısa sürede halka ulaştırılmasını sağlamıştır. Deprem sebebiyle ABD'den yapılan yardımlarda Milli Yardım Komitesi resmî olarak yetkili olmuştur. ABD yaptığı yardımlar ile Türk halkının yanında olduğunu dile getirmiş ve maddi olarak da imkânlar oranında bağış yapmıştır. ABD'den yapılan temel insani yardım kampanyası kısa sürede çok büyük destek bulmuştur. Şöyle ki; yardımın türü, mahiyeti miktarı ve sınırı olmamıştır. Beş kuruş verebilen bir vatandaş ile beş bin lira veren vatandaş arasında manen hiçbir fark yoktur. Herkes muktedir olduğu oranda depremlenelerin yardımına koşmakla temel insani görevini yerine getirerek yaraların sarılmasına katkıda bulunmuştur.

Depremin sebep olduğu yıkım ve özellikle pek çok vatandaşın ölümüne sebep olmak suretiyle düşürdüğü gözyaşları insanları derin bir elem ve mateme boğduğu kadar pek çok millet ve devleti de derin bir teessür ve üzüntüye uğratmıştır. ABD başta olmak üzere birçok devlet Türk halkının uğradığı deprem felâketi üzerinde Türkiye'ye karşı gösterdikleri dostluk, teveccüh eserleri ve sayısız yardımlar da göstermiştir ki Cumhuriyet Türkiye'si sevgi ve dostluk duyguları ile dolu önemli bir yer edinmiştir. İnsanların ve milletlerin dost ve düşmanları felâket ve talihsiz zamanlarında anlaşıldığına göre, Türkiye'nin böyle çetin ve ıstıraplı bir anda mazhar olduğu bu genel teveccüh ve sempati, onun lehinde çok büyük ve yeni bir manevi duygu ve kazanç olduğuna göre bahse konu olan dayanışma örneği ülkemiz için bir teselli ve ümit kaynağı olmuştur.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-1-0-0/117-737-1.

BCA, 30-1-0-0/121-769-1.

BCA, 30-10-0-0/119-843-5.

BCA, 30-1-0-0/121-768-2.

BCA, 30-10-0-0/178-234-5.

BCA, 30-10-0-0/119-843-5.

BCA, 30-10-0-0/119-843-7.

BCA, 30-10-0-0/119-844-13.

BCA, 490-1-0-0/1585-466-5.

BCA, 534/37353-150025-16.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

TDA, 502/22324-98688-71, TDA, 502/22324-98688-69, TDA, 502/22324-98688-62, TDA, 502/22324-98688-66, TDA, 502/22324-98688-67, TDA, 502/22324-98688-65, TDA, 502/22324-98688-57, TDA, 502/22324-98688-39, TDA, 502/22324-98688-41, TDA, 502/22324-98688-68, TDA, 502/22324-98688-72, TDA, 502/22324-98688-60, TDA, 502/22324-98688-63, TDA, 502/22324-98688-53, TDA, 502/22324-98687-2, TDA, 502/22324-98688-48, TDA, 502/22324-98688-35, TDA, 502/22324-98688-37, TDA, 502/22324-98688-46, TDA, 502/22324-98687-1, TDA, 502/22324-98687-16, TDA, 502/22324-98687-15, TDA, 502/22324-98688-40, TDA, 502/22324-98688-58, TDA, 502/22324-98688-49, TDA, 502/22324-98688-38, TDA, 502/22324-98687-39, TDA, 502/22324-98687-34, TDA, 502/22324-98687-32, TDA, 502/22324-98688-10, TDA, 502/22324-98687-37, TDA, 502/22324-98688-33, TDA, 502/22324-98688-52, TDA, 502/22324-98688-44, TDA, 502/22324-98688-43, TDA, 502/22324-98688-24, TDA, 502/22324-98688-34, TDA, 502/22324-98688-54, TDA, 502/22324-98688-45, TDA, 502/22324-98688-56, TDA, 502/22324-98688-55, TDA, 502/22324-98687-36, TDA, 502/22324-98688-50, TDA, 502/22324-98687-30, TDA, 502/22324-98687-28, TDA, 502/22324-98687-25, TDA, 502/22324-98687-24, TDA, 502/22324-98687-26, TDA, 502/22324-98688-20, TDA, 502/22324-98688-19, TDA, 502/22324-98688-17, TDA, 502/22324-98687-33, TDA, 502/22324-98687-31, TDA, 502/22324-98687-23, TDA, 502/22324-98687-19, TDA, 502/22324-98687-7, TDA, 502/22324-98687-6, TDA, 502/22324-98687-13, TDA, 502/22324-98687-11, TDA, 502/22324-98688-7, TDA, 502/22324-98688-11, TDA, 502/22324-98688-15, TDA, 502/22324-98687-10, TDA, 502/22324-98687-9, TDA, 502/22324-98687-3, TDA, 502/22324-98688-5, TDA, 502/22324-98686-12.

Resmî Yayınlar & Tutanaklar

Resmî Gazete, Sayı 4399, 02 Ocak 1940.

TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 7, Birleşim 18, 27 Aralık 1939.

TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 7, Birleşim 19, 29 Aralık 1939.

TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 8, Birleşim 26, 17 Ocak 1940.

TBMM Z.C., Devre 6, İctima Yılı 2, C. 8, Birleşim 27, 18 Ocak 1940.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Halkın Sesi

İkdam

Son Dakika

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Ulus

Vakit

Yeni Asır

Yenigün

Telif ve Tetkik Eserler

- Akkan, E. (1961). Erzincan ovasında son tektonik hareketler ve bunların morfolojik tesiri. *Türk Coğrafya Dergisi*, Y. 17(21), 123-139.
- Aksoy, M. E., Çakır, Z., Valée, M. ve Meghraoui, M. (2010). Tarihsel sismogramların yeniden değerlendirilmesi: 1912 depremleri örneği. *İTÜ Dergisi Seri D: Mühendislik*, 9(3), 110-120.
- Arpacı, M. (2018). Şehrin çöküşü ve hafıza mekânının inşası: 1939 Erzincan Depremi Üzerine. *Kebikeç*, (45), 221-238.
- Atabey, E. (2000). *Deprem*. Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Atlı, C. (2014). 1939 Erzincan depreminde İngilizlerin yardımları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 247-255.
- Ayhan, B. (2008). Olağanüstü durumlarda toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye basının katkısı: millî mücadele dönemi Türk basını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 75-99.
- Erkman, K. (1945). Sismoloji (Seismologie). İstanbul Kandilli Rasathanesi Meteoroloji, Sismoloji ve Mıknatıs Rasatları (Ekim, Kasım, Aralık), Milli Eğitim Yayınları.
- "Erzincan", (1994). *Ana Britannica*, C. 11, Ana Yayıncılık, İstanbul.
- Girgin, M. (1995). Kütle hareketleri nedeniyle yer değiştiren şehirlere bir örnek: Gördes. *Doğu Coğrafya Dergisi*, (1), 155-173.
- Haçin, İ. (2014). 1939 Erzincan büyük depremi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 30(88), 37-69.
- Hobsbawm, E. (1983). Inventing traditions. *The Invention of Tradition*, Eric Hobsbawm and Terence Ranger (Ed.), Cambridge University Press, 1-15.
- Koçak, C. (2008). Kemalist milliyetçiliğin bulanık suları. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* (C. 4, s. 37-43) içinde. İletişim Yayınları.
- Koçyiğit, A., Yılmaz, Ç. ve Akkaş, N. (1992). Erzincan depreminin düşündürdükleri. *Bilim ve Teknik*, 25(295), 22-25.
- Köse, R. (2020). Cumhuriyet döneminde doğu vilayetlerinde yaşanan doğal afetler ve yapılan yardımlar (1923-1950). *Turkish Studies*, 15(2), 565-595.
- Özmen, B., Nurlu, M. ve Güler, H. (1997). *Coğrafi bilgi sistemi ile deprem bölgelerinin incelenmesi*, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sür, Ö. (1993). Türkiye'nin deprem bölgeleri. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkiye Coğrafya Dergisi*, (2), 53-68.
- Smith, A. D. (2003). *Küreselleşme çağında milliyetçilik*. Derya Kömürcü (Çev.), Everest Yayınları.
- Şapolyo, E. B. (1940). Zلزelerinin sebepleri ve tarihçesi ve Erzincan zلزeleri. *Belediyeler Dergisi*, Y. 5(56), 56-60.
- Tuğluoğlu, F. (2015). 1939 Büyük Anadolu zلزesi ve Erzincan vilayetinde yardım faaliyetleri. *History Studies*, 7(4), 113-136.
- Uzman, N. (2019). Vali Akif Eyidoğan'ın raporuna göre İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Sivas vilayeti. *Her Yönüyle Sivas Uluslararası Sempozyumu*, 431-454.
- Yıldız, F. ve Dursun, O. (2021). Milli bir felaket ve basında yaraları sarma çabası gazetelerde 1939 Erzincan depremi ve ulusal dayanışmanın inşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (54), 49-76.
- Yüksel, A. (2001). 1939 Erzincan Depremi Hakkında Bazı Düşünceler. *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 249-262.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek 1. Erzincan depremi için yapılan yardımları ve Milli Yardım Komitesini manşetine taşıyan Akşam Gazetesi.

İngiliz Başvekili sene başında mühim bir nutuk söyleyecekmiş

AKŞAM

Orgeneral Kâzım Orbay'la korgeneral Akdoğan Erzincana gidiyor

Sene 22 — No. 7611 — Fıatlı her yerde 5 kuruş
CUMA 29 Kânunuevvel 1939
Telefon: Başmuharrir: 20563 — Yazı İşleri: 20785 — İdare: 20681 — Müdürlük: 20497

Vatandaş! Felâketzede kardeşlerine yardım etmek birinci vazifendir. Bunu unutma

Millî yardım komitesi millete hitab ediyor

Facianın ıztırabını ancak süratli ve umumî bir yardım seferberliği ile hafifletebiliriz

Umumî müfettişlere, valilere emirler verildi. Felâketzedelerin bu mevsimde çadırlarda barınamayacağını gözönünde tutan Kayseri, felâket muntakasından 1000 nüfusun Kayseriye naklini istiyor

Ankara 28 (A.A.) — Milli yardım komitesi beyannameyi: Mîsâl bu memlekette hakirriannayan bir zelzele bir kısım vilâyetlerimizde korkunç tahribat yapmıştır. Erzincanda yıkılmadık bina kalmamıştır. Şehir dümdüz bir harabe halini almıştır. Diğer bazı vilâyet ve kaza merkezlerimiz ve köylerimiz dahi âfetten derece derece müteessir olmuştur.

En fecî bu âfette birçok vatandaş hayatına mal olmuştur. Can kaybının ve yaralı sayısının hakikî miktarını henüz bilmiyoruz. Bu dahliada emilenzi felâket kurbanlarının hatıralarını anmağa dul âkısız ve

Son dakika

Dahiliye ve sıhhiye Vekilleri Sivasta kaldılar

Kayseriden tahrik edilen imdad treni karlardan Sivastan ileri gidemedi

Sivas 29 — (Zelzele muntakasına giden muharririmizden) — Burada kar tipisi devam ediyor. Kayseriden bu sabah Erzincana tahrik edilen imdad treni, yağın kesif karlardan dolayı yolda kaldı. Yolun açılmasına geçeli ve gündüzlü çalışılmaktadır.

Zelzele muntakasına gitmekte olan Dahiliye Vekili B. Paik Öztrak ile Sıhhiye Vekili B. Hüsnî Alıtaş, yolun açılmasına intizarın şimdilik Sivasta kalmışlardır. Yardım işlerini Sivastan idare edeceklerdir. Treninle Sivasta karşılaşması lâzım gelen Erzurum treni de geçmemiştir. Buraya gelen mesruk mahlumata göre Erzincanda zelzelemin tahribatı, tahminin fevkinde fecî olmuştur. Erzincandaki enkaz henüz tamamiyle kaldırılıp taranamadığı için ölü ve yaralıların miktarı katı surette tesbit edilememiş ise de maalesef büyük bir yaküne bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Erzincanda zelzeleler devam ediyor.

Dahiliye Vekilinin yolda muharririmize beyanatı

Üçüncü Umumî Müfettişlik bürosu Erzuruma naklediliyor. Memurlar seferber edildi

Sefaattli 28 (Zelzele muntakasına giden muharririmizden) — Dahiliye ve Sıhhiye Vekillerini Erzincana götüren trendeyim. Trenimizin Sefaattli istasyonunda tevakkufundan istifade ederek şimdilik ancak şu kısa telgrafını vere-

(Akşam, 29 Aralık 1939).

Ek. 2. Dönemin ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'ten İsmet İnönü'ye taziye mesajı.

İLK MERKEZ	№	KELİME	VERİLDİĞİ		RESMİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI		İMZA
			Tarih	Saat	HUSUS.		Tarih	Saat	
6091 washington 1013 44 28 20/35 usgovt etat sakl									
am deeply distressed to learn of the devastating earthquake in anatolia and on behalf of the government and people of the unitedstates i wish to extend my deepest sympathy ++ franklin d roosevelt									
17.05.2022 tarih ve 34439357 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.									

(TDA, 502/22324-98688-66).

Ek.3. Erzincan depreminde ABD'den yapılan yardımların isim listesi örneği.

Zelzele felâketzedelerine yardım olmak üzere Büyük Elçiliğe gönderilen teberruatın şimdiye kadar banka vasıtasile ~~takdim~~ edilen paraların miktarını gösteren cedvel

8.1.40 tarihinde gönderildiği bildirilen	563.00
19.1.40 tarihinde Cümhur Reisimize gönderilen	1000.00
23.1.40 tarihinde Kızılay gönderildiği bildirilen	555.00
8.2.40 tarihinde Reisi Cümhurumuza gönderilen	1000.00
R.A. Corroon and Co. Inc.	1000.00
Mr. Nazım	25.00
Col. Krinitsky	5.00
Bayan Baysoy	10.00
Enver Muratzade	2.00
Bay Sadık	2.00
Bay Hamdi	2.00
Bay Pertev	1.00
Bay Ahmet	1.00
Bay Bedri	1.00
Bay Suat	1.00
Mrs. Peggy Gillis	1.00
Mr. Alwyn Cole	2.00
Moslem Association of America	100.00
Mrs. Myron Edwards Gutterson	111.00
Hellenic Orthodox Community, Cheyenne, Wyoming	10.48
Greek Orthodox Community "Candlemas of Jesus Christ"	25.00
Mrs. Edwin Meredith	50.00
Pan-Ionian Society " Chrysostomas " Chicago, Ill.	25.00
Daily News Standard Uniontown, Pa.	10.00
Mrs. J. Bruce Kremer Washington, D.C.	25.00
Mr. Matthew van Siclen Arlington, Va.	100.00
Dibra Islam Tefik	5.00
Dibra Refat Nuri	5.00
Gostivari Nebi Mehmet	5.00
Gostivari Rushit Shemshedin	2.00
Gostivari Mustafa Adem	5.00
Gostivari Shuaip Osman	2.00
Gjenomadhi Alush Emin	5.00
Hapson Tam	2.00
Hoxha S. Etem	1.50
Korcha Halit	2.00
Lazarati Hasan Xhabir	2.00
Llokovica Murat Xhabir	5.00
Manastiri Aqif Alush	2.00
Manastiri Zija Ismail	24.00
Mborja Nazim Nuri	3.00
Perel S. Charles	1.00
Flovishti Ismail Emin	5.00
Flovishti Zenel Sali	5.00
Pogradeci Metre Chomo	2.00
Prizreni Iljas Musa	5.00
Prizreni Vehbi Jashar	10.00
Resnja Demir Bajram	5.00
Resnja Adem H. Selim	3.00
Resnja Qerim Asllan	10.00
Resnja Ymer Boroza	3.00
Struga Abduraman Ibrahim	5.00
Shkodra Ibrahim Zeqir	2.00
Katar Hasan Ali	10.00
Zekar Samuel Hagu	2.00
**atlantic forwarding Co.	500.00

84

(TDA, 502/22324-98687-28)

Ek. 4. ABD'de sivil toplum örgütleri tarafından yapılan yardım ve taziye mesajı.

Haim Vahessed Society
 חיים ואהבה (Founding Logo) חיים ואהבה
 (Founded 1921)
 "Life and Kindness"
 3769-71 SOUTH MAIN STREET
 LOS ANGELES, CALIF.

April 16, 1940

EXECUTIVES
 LEON MOSKATEL, PRES.
 RALPH LEVY, VICE PRES.
 DAVID J. MAYESH, SECRETARY
 MIKE CANDIOTI, FIN. SEC.
 MIKE CANDIOTI, TREASURER

TRUSTEES
 SOLOMON MAZZA
 ALBERT SHEBY

HOSPITALERS
 MORRIS AMIRA
 DAVID JUDARA

EDUCATIONAL
 SAUL J. BERNARD
 ATTORNEY-AT-LAW
 LEON MOSKATEL
 RALPH LEVY

SECRET FUND
 DAVID JUDARA
 MORRIS HASSON

HEALTH SERVICE
 ALBERT SHEBY
 MORRIS AMIRA
 JOSEPH BARLIA

BUILDING
 MIKE CANDIOTI
 SOLOMON MAZZA
 RALPH LEVY

FUNERAL SERVICE
 SOLOMON MAZZA
 RALPH LEVY

RELIGIOUS SERVICE
 DAVID J. MAYESH
 BOHOR SORIONO
 BOHOR COHEN

ENTERTAINMENT
 RALPH LEVY
 MIKE CANDIOTI
 MORRIS HASSON

Mike Alhadei

His Excellency Ismet Inonu
 President of the Republic of Turkey
 Ankara, Turkey

Mr. President:

The news of the recent earthquake catastrophe which took such a terrible toll in your country was read with deep sympathy by the world at large. In particular, however, the members of a small Sephardic Jewish organization called the Haim Vahessed Society, former residents of Turkey were extremely affected. It is not very long since they migrated to the United States of America from Turkey and they still remember and treasure an affection for the country where they enjoyed protection and numerous privileges. It is, therefore, only natural that they should earnestly and sincerely desire to aid the suffering victims of this tragedy.

Unfortunately, they are neither a large nor a wealthy group, but may we quote one of the famous Turkish proverbs in this instance: "Az veren jandan verir chok veren maldan verir".
 אז כזר לא יבנה ביתו כזר לא יבנה ביתו

Enclosed, please find a cashier's check payable to your order in the sum of \$200.00 as our contribution to the Turkish earthquake relief, and with it goes our sincere wishes for a hasty alleviation of the misery incurred.

Respectfully yours,
 HAIM VAHESSED SOCIETY,

David J. Mayesh
 Secretary 53

17.05.2022 tarih ve 34439357 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

(TDA, 502/22324-98688-10)